

ISSN 1392-0499

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

SUVAŽIAVIMO DARBAI

XV

VILNIUS 1995

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

SUVAŽIAVIMO DARBAI

XV

Penkioliktasis LKMA suvažiavimas
1991 m. birželio 9—16 d.

KATALIKŲ

AKADEMIJA

Jakšto 9
VILNIUS, 1995

Redaktorių kolegija:

Dr. kun. Jonas BORUTA SJ, dr. Antanė KUČINSKAITE
(atsak. redaktorė), prof. Giedrius UŽDAVINYS,
Ignacas UŽDAVINYS

D 119506

PRATARMĖ

1991 m. birželio 9—16 d. buvo suorganizuotas Vilniuje Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimas. Tai penkioliktasis iš eilės, ketvirtasis Lietuvoje (1933, 1936, 1939, 1991) ir pirmasis — laisvą atgavusios Lietuvos sostinėje Vilniuje.

Vos iš sovietų jungo išsivadavusiems mokslininkams katalikams nelengvas buvo užmojis — organizuoti ne tik Lietuvoje, bet ir išeivijoje esančių LKMA narių tradicinį (kas treji metai) suvažiavimą. Lietuvos mokslininkai, pusšimtį metų kentę ateistinio režimo gniaužtuose, nedrąsiai kėlė galvas, tarsi apsižvalgydami, — ar jau tikrai nebegrįš priespauda?! Iš išeivijos sulaukti atvykstančių mokslininkų nedaug tegalima buvo tikėtis — ryšiams su užsieniu Lietuva dar neturėjo laisvų rankų. . .

Nors ir sunkus buvo organizatorių darbas, tačiau Suvažiavimo rezultatais pagrįstai buvo galima pasidžiaugti. Atvyko ir iš užsienio mokslininkų, įvairių mokslo sričių specialistų. Paskaitos bei pranešimai sudomino ne vien LKMA narius, bet ir kitus Lietuvos mokslininkus, dalyvavusius posėdžiuose. Gyvos diskusijos kėlė LKMA prestižą Lietuvoje.

Stengiamės palaikyti glaudesnius ryšius su užsienyje gyvenančiais LKMA nariais mokslininkais, laukiame jų grįžtančių atgal į tėvynę Lietuvą.

Pirmą kartą parengtas spaudai ir spausdinamas Lietuvoje „Suvažiavimo darbų“ tomas (XV), be abejoj, turės įvairių trūkumų. Redaktorių kolegija bus dėkinga skaitytojams už pastebėtus nesklaidumus, netikslumus, taip pat už įvairius siūlymus bei teksto papildymus.

Redaktorių kolegija ir LKMA Centro valdyba reiškia padėką redaktorėms Jadvygai Kardelytei ir Liudai Sidarienei, kruopščiai suredagavusioms visą tomo tekstą, palaikiusioms ryšius su autoriais, prižiūrėjusioms spausdinimo darbus.

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

TURINYS

PRATARME	3
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS XV SUVAŽIAVIMO VILNIUJE 1991 M. PROGRAMA	10
ISKILMINGAS JUNGTINIS PRADEDAMASIS POSEDIS VILNIAUS UNI- VERSITETO Šv. JONO BAZNYCIOJE (Birželio 9 d.)	
Pontifikalinės kultūros tarybos prezidento kardinolo PAULIAUS POUPAR- DO sveikinimas	21
Akademijos pirmininko prof. kun. ANTANO LIUIMOS SJ žodis	23
Akad. prof. kun. ANTANAS LIUIMA SJ Lietuvių katalikų mokslo akademijos ištakos ir jos veiklos apžvalga	27
TEOLOGIJOS SEKCIJA	
Prof. kun. ANTANAS RUBSYS Mesianizmas Senajame Testamente — Dievo užmojis savo tautos atei- čiai	45
Dr. kun. VIKTORAS RIMŠELIS MIC Marija Dievo kūrybos kelyje	53
Kun. ČESLOVAS KAVALIAUSKAS Ar Jėzaus Prisikėlimas — istorinis įvykis?	65
Dr. kun. PETRAS PUZARAS Vyskupas Motiejus Valančius ir nūdienos pastoracijos problemos Lie- tuvoje	74
Vysk. SIGITAS TAMKEVICIUS SJ Tarpdiecezinė Kauno kunigų seminarija	84
Kun. VACLOVAS ALIULIS MIC Naujoji evangelizacija ir Biblija	90
Kun. LEONARDAS JAGMINAS SJ Vienuolių veikla Lietuvoje Nepriklausomybės ir pokario metais (1918—1990)	97
Mons. KAZIMIERAS GASČIONAS Dvasingumo problema	119
Prof. kun. KĘSTUTIS TRIMAKAS Didžioji meilė: Jėzus ir jo Motina (Pagal Marijos Valtortos „Dievo— Žmogaus poemą“)	129
FILOSOFIJOS SEKCIJA	
Dr. ALBINAS PLEŠNYS Metafizinių principų reikšmė mokslo metodologijoje	143
Dr. LINA SULCIENĖ Asmens tapimo problemos	156
Dr. IGNAS NARBUTAS Ikiikrikščioniškoji dorovė ir didvyriškumas	165

LIETUVOS ISTORIJOS SEKCIJA

Akad. dr. ANTANAS TYLA

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Katalikų Bažnyčios dalyvavimas formuojant valstybės išdą XVI a. pab.—XVII a. 175

Dr. NAPALYS KITKAUSKAS

Naujausi Vilniaus pilių tyrimų duomenys—svarbus Lietuvos istorijos šaltinis 198

Dr. EDVARDAS VIDMANTAS

Lietuvių kalbos atgimimas Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčioje 212

Dr. ARTŪRAS GRICKEVIČIUS

Popiežiškosios seminarijos Vilniuje studentų geografinė kilmė (XVI a. pabaiga—XVII a. pirmoji pusė) 224

Dr. JUOZAS FABIJONAVICIUS

Maldos namų griovimo banga Lietuvoje okupacijų metais 240

LITERATūros SEKCIJA

Dr. DARIUS KUOLYS

Asmens ir tautos išganymo drama 253

LIETUVIŲ KULTŪRINĖS ANTROPOLOGIJOS SEKCIJA

Dr. ANGELE VYSNIAUSKAITE

Vestuvinių dovanų semantika 273

Prof. GINTAUTAS CESNYS

Rutulinių amforų kultūros žmonės ir ikibaltiškasis antropologinis Lietuvos fonas 286

Dr. VACYS MILIUS

Lietuvių kryžių ir koplytėlių statymo priežastys 294

ARCHITEKTŪROS IR MENOTYROS SEKCIJA

Dr. JONAS MINKEVIČIUS

Naujųjų Lietuvos bažnyčių architektūros išraiškingumo paieškos 305

Prof. EDUARDAS BUDREIKA

Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios atstatymo istorija (1944—1947) 309

Dr. VYTAUTAS POVILAS JURKSTAS

Vilniaus Katedros mokykla—muzikinio švietimo pradininkė Lietuvoje 323

Dr. ALĖ POČIULPAITE

Idealas liaudies mene 333

LIETUVIŲ KALBOS SEKCIJA

Dr. VYTAUTAS VITKAUSKAS

Žodžio istorijos klausimai akademiname „Lietuvių kalbos žodyne“ 349

Akad. prof. ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Katalikų Bažnyčia ir lietuvių kalba XIX—XX amžių sandūroje 355

Prof. PIETRO U. DINI

Italijos Renesanso ir baltų kultūros bei kalbos nežinomi autoriai ir veikalai bei jų šaltiniai	365
--	-----

GAMTOS MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. RIMANTAS SLIZYS	
Atgimstančios Lietuvos mokslas	373
Prof. ALGIMANTAS BUJAUSKAS	
Nikolajaus Vavilovo darbai apie rūšį (<i>species</i>)	378
Dr. JULIUS SAKKAUSKAS	
Fizikinis pasaulėvaizdis ir pasaulėžiūra	391
Dr. VILMANTE BORUTAITE	
Oksidacinio fosforilavimo reguliacija ischemijos pažeistose širdies mitochondrijose	431
Dr. DALIA ELENA BURDULIENĖ	
Nauji antispinduliniai n-sukcinamininės rūgšties dariniai	438
Dr. VANDA ZEKONIENĖ	
Lietuvos javų ūkio specializacijos galimybės ir problemos	441

TEISĖS MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. ALDONA VASILIAUSKIENĖ	
Antrojo Lietuvos Statuto tyrinėjimai	447
Prof. kun. PRANAS VAICEKONIS	
Kanonų teisės kodeksas ir jo taikymas Lietuvos tikintiesiems	455
Prof. kun. JEAN BAPTISTE BEYER SJ	
Rytų Bažnyčių Kanonų kodeksas	469
Dr. EDUARDAS MONKEVIČIUS	
Tautinis atgimimas ir žmogaus teisės	475

PEDAGOGIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

Mons. JONAS JUODELIS	
Lietuvių katalikų mokslo akademijos nario dvasingumo problema	483
Prof. MAGDALENA KARCIAUSKIENĖ	
Frydricho Vilhelmo Foersterio pedagoginė etika ir ugdymo problemos Lietuvoje	486
Dr. STASĖ DZENUSKAITE	
Dorovinio idealo reikšmė asmenybei	492
Prof. ANTANINA GRABAUSKIENĖ	
Elementariosios kultūros ugdymas sekmadieninėse mokyklėlėse	506

PSICHOLOGIJOS MOKSLŲ SEKCIJA

Kun. ALGIRDAS DAUKNYS	
Psichologijos ir religijos sąsajos	517

Dr. kun. VYTAUTAS STEPONAS VAIČIUNAS	
Pamokslų rengimo psichologinės problemos	521
Dr. DANUTĖ GAILIENĖ	
Savižudybių problema Lietuvoje	527
Dr. GINTAUTAS VAITOSKA	
Asmenybės augimas: Rytų ar Vakarų keliu?	532
Dr. RAMUNĖ VAITONIENĖ	
Atgimstančios Lietuvos jaunimas: judėjimai ir problemos	537

EKONOMIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. PETRAS PURAKEVICIUS	
Gamybą skatinantis modelis Lietuvos ekonomikai	555
Dr. ALGIRDAS ŽEMAITIS M. A. (Oxon)	
Maisto ir žemės ūkio organizacija Jungtinių Tautų struktūroje	559
Inž. KAZYS PABEDINSKAS	
Linai ir linų pramonė	565
Dr. PETRAS PURAKEVICIUS	
Lietuvos ūkio mechanizmo racionalizavimas	571

POLITINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Prof. ALDONA ŠLEPETYTĖ-JANACIENĖ	
Lietuvių katalikų moterų veikla tarptautiniuose sąjūdžiuose	577
Inž. JONAS KAZIMIERAS BURDULIS	
Kliūtys mūsų kelyje	587

SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. kun. KAZIMIERAS AMBRASAS SJ	
Lietuva—Popiežiaus Jono Pauliaus II rūpesčių orbitoje	613
Dr. MINDAUGAS BLOZNELIS	
Inteligentų katalikų ugdymo problemos	627
Dr. ADOLFAS DAMUŠIS	
Gyventojų prieaugio perspektyvos Lietuvoje	644
Dr. VALDAS PRUSKUS	
Simano Sultės (1876—1920) nuosavybės samprata	652

MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

Akad. prof. ALGIMANTAS MARCINKEVICIUS	
Lietuvos širdies chirurgija (Santrauka)	667
Akad. prof. GIEDRIUS UZDAVINYS, GINTARAS KALINAUSKAS	
Ischeminė širdies liga, kai yra sutrikusi kairiojo skilvelio funkcija ..	668
Prof. BIRUTĖ IGNATAVICIUTĖ	
Intersticinių diseminuotų plaučių ligų ypatumai	673

Prof. SOFIJA KANOPKAITE, dr. JUOZAS RACKUS	
Kobalamininiai kofermentai perspektyvinėje medicinoje	680
Dr. LAIMA BLOZNELYTĖ-PLEŠNIENĖ	
Gamadinaminė terapija (GDT) — naujas onkologijoje taikomas gydymo būdas	697
Dr. DONATAS STAKIŠAITIS	
Kraujo serumo apolipoproteinų A-1, B ir E kiekio reikšmė aterosigenezei	700
Prof. ELENA STALIORAITYTĖ, dr. DALIA PANGONYTĖ, prof. JUOZAS BLUZAS	
Verifikuotos gyventojų mirties priežastys — svarbus nacionalinės sveikatos politikos formavimo kriterijus	711

FIZIKOS IR MATEMATIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. kun. JONAS BORUTA SJ	
XX amžiaus fizikos ir klasikinės teologijos sąveika	723
Akad. prof. BRONIUS GRIGELIONIS	
Teisinių operatorių pusgruپیų Helingerio transformacijos	732
Dr. EGIDIJUS NORVAISAS	
Zinojimo vienovė	739
Inž. ANTANAS GIRNIUS	
Žemės plokščių judėjimas	744
Dr. ČESLOVAS MASAITIS	
Aproksimacija L-splainais	758
Dr. ARIMANTAS RASKINIS	
Metapožymių metodikos ypatumai sprendžiant hierarchinio mokymo uždavinį	767
ISKILMINGAS JUNG TINIS BAIGIAMASIS POSEDIS VILNIAUS UNIVERSITETO Šv. JONO BAZNYCIOJE (Birželio 16 d.)	
Prof. mons. VYTAUTAS KAZLAUSKAS	
Enciklikai "Rerum novarum" 100 metų	779
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS	
PASIAUKOJIMAS KRISTUI KARALIUI	790
LKMA XV SUVAZIAVIMO DARBŲ EIGA. Vilnius, 1991 m. birželio 9—16 d.	791
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	795

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS
XV SUVAŽIAVIMO VILNIUJE 1991 m.

PROGRAMA

Birželio 9 d.

Iškilmingas jungtinis pradedamasis posėdis

10—12 val.—Registracija

12.30 val.—Iškilmingos šv. Mišios Arkikatedroje Bazilikoje.
Celebruoja kardinolas, vyskupai, kunigai (Suva-
žiavimo dalyviai)
Veni Creator, Marija Marija...

17 val.—Iškilmingas jungtinis pradedamasis posėdis Vil-
niaus universiteto Šv. Jono bažnyčioje

Ižangos žodis

Akademijos Pirmininko prof. kun. Antano Liumos
SJ žodis

Sveikinimai

Akademijos Pirmininkas prof. kun. Antanas Liui-
ma SJ. Lietuvių katalikų mokslo akademijos išta-
kos ir jos veiklos apžvalga

Knygų parodos atidarymas

20 val.—Susipažinimo vakaronė „Draugystės“ viešbučio sa-
lėje

* * *

Sekcijų posėdžiai vyksta Vilniaus universiteto patalpose

Birželio 10 d.

Teologijos sekcija

Vadovauja mons. Kazimieras Gaščiūnas ir
prof. kun. Antanas Rubšys

Prof. kun. Antanas Rubšys. Mesianizmas Senajame Testamente —
Dievo užmojis savo tautos ateičiai.

- Dr. kun. Viktoras Rimšelis MIC. Marija Dievo kūrybos kelyje.
 Kun. Česlovas Kavaliauskas. Ar Jėzaus Prisikėlimas — istorinis įvykis?
 Dr. kun. Petras Puzaras. Vyskupas Motiejus Valančius ir nūdienos pastoracijos problemos Lietuvoje.
 Vysk. Sigitas Tamkevičius SJ. Tarpdiecezinė Kauno kunigų seminarija.
 Kun. Vaclovas Aliulis MIC. Naujoji evangelizacija ir Biblija.
 Kun. Leonardas Jagminas SJ. Vienuolių veikla Lietuvoje Nepriklausomybės ir pokario metais (1918—1990).
 Mons. Kazimieras Gaščiūnas. Dvasingumo problema.
 Prof. kun. Kęstutis Trimakas. Didžioji meilė: Jėzus ir jo Motina (Pagal Marijos Valtortos „Dievo-Žmogaus poemą“).

Birželio 10 d.

Filosofijos sekcija

Vadovauja dr. Albinas Plėšnys

- Dr. Albinas Plėšnys. Metafizinių principų reikšmė mokslo metodologijoje.
 Dr. Lina Šulcienė. Asmens tapsmo problemos.
 Dr. Ignas Narbutas. Iki-krikščioniškoji dorovė ir didvyriškumas.

Birželio 10 d.

Lietuvos istorijos sekcija

Vadovauja akad. dr. Antanas Tyla ir dr. Napalys Kitkauskas

- Akad. dr. Antanas Tyla. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Katalikų Bažnyčios dalyvavimas formuojant valstybės išdą XVI a. pab.—XVII a.
 Dr. Rasa Mažeika. Kryžiaus kovų Pabaltijyje kontekstas.
 Doc. Irena Vaišvilaitė. XVII a. Lietuvos Bažnyčios istorijos šaltiniai Romos archyvuose.
 Dr. Napalys Kitkauskas. Naujausi Vilniaus pilių tyrimų duomenys — svarbus Lietuvos istorijos šaltinis.

- Dr. Edvardas Vidmantas. Lietuvių kalbos atgimimas Vilniaus Sv. Mikalojaus bažnyčioje.
- Dr. Artūras Grickevičius. Popiežiškosios seminarijos Vilniuje studentų geografinė kilmė (XVI a. pabaiga—XVII a. pirmoji pusė).
- Dr. Juozas Fabijonavičius. Maldos namų griovimo banga Lietuvoje okupacijų metais.

Birželio 11 d.

Literatūros sekcija

Vadovauja prof. Vanda Zaborskaitė ir
dr. Aloyzas Gvidonas Bartkus

- Dr. Darius Kuolys. Asmens ir tautos išganymo drama.
- Prof. Vanda Zaborskaitė. Religinės sąmonės sklaida XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūroje.
- Dr. Aloyzas Gvidonas Bartkus. Dievo malonės tema XVII a. teatre.

Birželio 11 d.

Lietuvių kultūrinės antropologijos sekcija

Vadovauja prof. Arvydas Žygas

- Prof. Arvydas Žygas. Krikščionybė ir etninė kultūra.
- Dr. Angelė Vyšniauskaitė. Vestuvinių dovanų semantika.
- Prof. Gintautas Česnys. Rutulinių amforų kultūros žmonės ir ikibaltiškasis antropologinis Lietuvos fonas.
- Dr. Vacys Milius. Lietuvių kryžių ir koplytėlių statymo priežastys.
- Inž. Algirdas Patackas. Senoji baltų religija.

Birželio 11 d.

Architektūros ir menotyros sekcija

Vadovauja prof. Eduardas Budreika ir
dr. Vytautas Povilas Jurkštas

- Dr. Jonas Minkevičius. Naujųjų Lietuvos bažnyčių architektūros išraiškingumo paieškos.

- Prof. Eduardas Budreika. Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios atstatymo istorija (1944—1947).
- Dr. Vytautas Povilas Jurkštas. Vilniaus Katedros mokykla — muzikinio švietimo pradininkė Lietuvoje.
- Dr. Alė Počiulpaitė. Idealas liaudies mene.

Birželio 12 d.

Lietuvių kalbos sekcija

Vadovauja akad. prof. Zigmas Zinkevičius ir
dr. Antanė Kučinskaitė

- Dr. Vytautas Vitkauskas. Žodžio istorijos klausimai akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“.
- Prof. Woiciech Smoczyński. Kai kurių lietuvių kalbos priesagų etimologijos klausimu.
- Akad. prof. Zigmas Zinkevičius. Katalikų Bažnyčia ir lietuvių kalba XIX—XX amžių sandūroje.
- Prof. Pietro U. Dini. Italijos Renesanso ir baltų kultūros bei kalbos nežinomi autoriai ir veikalai bei jų šaltiniai.

Birželio 12 d.

Gamtos mokslų sekcija

Vadovauja dr. Rimantas Sližys ir
prof. Algimantas Bujauskas

- Dr. Rimantas Sližys. Atgimstančios Lietuvos mokslas.
- Prof. Algimantas Bujauskas. Nikolajaus Vavilovo darbai apie rūšį (*species*).
- Dr. Julius Šalkauskas. Fizikinis pasaulėvaizdis ir pasaulėžiūra.
- Dr. Vilmantė Borutaitė. Oksidacinio fosforilavimo reguliacija išschemijos pažeistose širdies mitochondrijose.
- Dr. Dalia Burdulienė. Nauji antispinduliniai n-sukcinamininės rūgšties dariniai.
- Dr. Vanda Žekonienė. Lietuvos javų ūkio specializacijos galimybės ir problemos.

Birželio 12 d.

Teisės mokslų sekcija

Vadovauja prof. kun. Pranas Vaičekonis ir
dr. Eduardas Monkevičius

Dr. Aldona Vasiliauskienė. Antrojo Lietuvos Statuto tyrinėjimai.
Prof. kun. Pranas Vaičekonis. Kanonų teisės kodeksas ir jo taikymas Lietuvos tikintiesiems.

Prof. kun. Jean Baptiste Beyer SJ. Rytų Bažnyčių Kanonų kodeksas.

Dr. Eduardas Monkevičius. Tautinis atgimimas ir žmogaus teisės.

Birželio 13 d.

Pedagogikos mokslų sekcija

Vadovauja prof. Magdalena Karčiauskienė

Mons. Jonas Juodelis. Lietuvių katalikų mokslo akademijos nario dvysingumo problema.

Prof. Magdalena Karčiauskienė. Frydricho Vilhelmo Foersterio pedagoginė etika ir ugdymo problemos Lietuvoje.

Dr. Stasė Dzenuškaitė. Dorovinio idealo reikšmė asmenybei.

Prof. Linas Sidrys. Krikščioniškas vaikų auklėjimas šeimoje.

Prof. Antanina Grabauskienė. Elementariosios kultūros ugdymas sekmadieninėse mokyklėlėse.

Birželio 13 d.

Psichologijos mokslų sekcija

Vadovauja dr. kun. Vytautas Steponas Vaičiūnas ir
dr. Danutė Gailienė

Kun. Algirdas Dauknys. Psichologijos ir religijos sąsajos.

Dr. kun. Vytautas Steponas Vaičiūnas. Pamokslų rengimo psichologinės problemos.

Dr. Danutė Gailienė. Savižudybių problema Lietuvoje.

- Dr. Gintautas Vaitoška. Asmenybės augimas: Rytų ar Vakarų keliu?
- Dr. Ramunė Vaitonienė. Atgimstančios Lietuvos jaunimas: judėjimai ir problemos.

Birželio 14 d.

Ekonomikos mokslų sekcija

Vadovauja dr. Algirdas Žemaitis M. A. (Oxon)

- Dr. Petras Purakevičius. Gamybą skatinantis modelis Lietuvos ekonomikai.
- Dr. Algirdas Žemaitis M. A. (Oxon). Maisto ir žemės ūkio organizacija Jungtinių Tautų struktūroje.
- Inž. Kazys Pabedinskas. Linai ir linų pramonė.
- Dr. Petras Purakevičius. Lietuvos ūkio mechanizmo racionalizavimas.

Birželio 14 d.

Politinių mokslų sekcija

Vadovauja inž. Jonas Kazimieras Burdulis

- Prof. Aldona Slepetytė-Janačienė. Lietuvių katalikų moterų veikla tarptautiniuose sąjūdžiuose.
- Inž. Jonas Kazimieras Burdulis. Kliūtys mūsų kelyje.
- Dr. Antanas Patackas. Lietuvos ribų problema.

Birželio 14 d.

Socialinių mokslų sekcija

Vadovauja dr. Petras Tulevičius,
dr. kun. Kazimieras Ambrasas SJ

- Dr. kun. Kazimieras Ambrasas SJ. Lietuva — popiežiaus Jono Pauliaus II rūpesčių orbitoje.

- Dr. Mindaugas Bloznelis. Inteligentų katalikų ugdymo problemos.
- Dr. Adolfas Damušis. Gyventojų prieaugio perspektyvos Lietuvoje.
- Dr. Virginijus Rudzinskas, dr. Petras Tulevičius. Krikščioniškos šeimos planavimo klausimu.
- Dr. Valdas Pruskus. Simano Šultės (1876—1920) nuosavybės samprata.

Birželio 15 d.

Medicinos mokslų sekcija

Vadovauja akad. prof. Giedrius Uždavins ir
akad. prof. Algimantas Marcinkevičius

- Akad. prof. Algimantas Marcinkevičius. Lietuvos širdies chirurgija.
- Akad. prof. Giedrius Uždavins, Gintaras Kalinauskas. Ischeminė širdies liga, kai yra sutrikusi kairiojo skilvelio funkcija.
- Prof. Birutė Ignatavičiūtė. Intersticinių diseminuotų plaučių ligų ypatumai.
- Prof. Sofija Kanopkaitė, dr. Juozas Račkus. Kobalamininiai kofermentai perspektyvinėje medicinoje.
- Dr. Laima Bloznelytė-Plėšnienė. Gamadinaminė terapija — naujas onkologijoje taikomas gydymo būdas.
- Dr. Donatas Stakišaitis. Kraujo serumo apolipoproteinų A-1, B ir E kiekio reikšmė aterogenezei.
- Prof. Elena Stalioraitytė, dr. Dalia Pangonytė, prof. Juozas Bluzas. Verifikuotos gyventojų mirties priežastys — svarbus nacionalinės sveikatos politikos formavimo kriterijus.

Birželio 15 d.

Fizikos ir matematikos mokslų sekcija

Vadovauja dr. kun. Jonas Boruta SJ ir
dr. Arimantas Raškinis

- Dr. kun. Jonas Boruta SJ. XX amžiaus fizikos ir klasikinės teologijos sąveika.

Akad. prof. Bronius Grigelionis. Tiesinių operatorių pusgruپی Helingerio transformacijos.

Dr. Egidijus Norvaišas. Žinojimo vienovė.

Inž. Antanas Girnius. Žemės plokščių judėjimas.

Dr. Česlovas Masaitis. Aproximacija L-splainais.

Dr. Arimantas Raškinis. Metapožymių metodikos ypatumai sprendžiant hierarchinio mokymo uždavinį.

Birželio 16 d.

Iškilmingas jungtinis baigiamasis posėdis

9 val.— Iškilmingos šv. Mišios Arkikatedroje Bazilikoje. Celebruoja kardinolas, vyskupai, kunigai (Suvažiavimo dalyviai)

16 val.— Iškilmingas jungtinis baigiamasis posėdis Vilniaus universiteto Šv. Jono bažnyčioje

Prof. mons. Vytautas Kazlauskas. Enciklikai „Rerum novarum“ 100 metų

LKMA prezidento akad. Giedriaus Uždavinio baigiamasis žodis

LKMA pasiaukojimas Kristui Karaliui

Te Deum

Lietuvos himnas

Atsisveikinimo vakaronė „Draugystės“ viešbučio salėje

**IŠKILMINGAS JUNG TINIS PRADEDAMASIS
POSĖDIS VILNIAUS UNIVERSITETO
ŠV. JONO BAŽNYČIOJE (Birželio 9 d.)**

**PONTIFIKALINĖS KULTŪROS TARYBOS PREZIDENTO
KARDINOLO P. POUPARDO SVEIKINIMAS**

**AKADEMIJOS PIRMININKO PROF. KUN.
ANTANO LIUIMOS SJ ŽODIS**

PROF. KUN. ANTANAS LIUIMA SJ

**LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS ISTAKOS
IR JOS VEIKLOS APŽVALGA**

AU RÉVÉREND PÈRE ANTANAS LIUIMA, S. J.
PROFESSEUR ÉMÉRITE À L'UNIVERSITÉ PONTIFICALE GREGORIEENNE
PRÉSIDENT DE L'ACADÉMIE LITUANIENNE CATHOLIQUE
DES SCIENCES

Révérénd Père Président,

C'est avec beaucoup de joie que le Conseil Pontifical de la Culture apprend la célébration du XVe Congrès de votre Académie à Vilnius, du 9 au 16 juin 1991.

En vue de l'année 1992, qui marquera le 70e de l'Académie Lituanienne Catholique des Sciences, votre présente réunion dans la Patrie lituanienne revêt une signification toute particulière. La mémoire du passé sera sans nul doute un profond stimulant pour l'avenir, en cette heure décisive de l'histoire de l'Europe.

L'Académie Lituanienne Catholique des Sciences vit le jour en 1922, dans une Lituanie qui avait retrouvé son indépendance depuis 1918. Elle se fixait pour but de soutenir les intellectuels lituaniens catholiques, de former de futurs professeurs, de développer et diffuser la culture lituanienne à la lumière de l'Évangile.

En peu de temps l'Académie a réussi à développer une activité très féconde. Elle envoya des personnes de talent se spécialiser à l'étranger, trouva des bourses pour aider les candidats aux études, et stimula la publication des ouvrages scientifiques de ses membres. L'Académie constitua une bibliothèque de 12.000 volumes et assuma un rôle central dans l'élaboration et la production de la première Encyclopédie Universelle en lituanien. Elle suscita d'importants congrès sur la science et la culture en 1933, en 1936, en 1939. Les collections "Actes des congrès" et "Lumières permanentes", qui contiennent la bibliographie des oeuvres de Lituaniens illustres, sont encore très appréciées et rendent témoignage de la vitalité remarquable de ces années. En 1940, les malheurs de la guerre provoquèrent la fermeture de l'Académie et de sa bibliothèque. Ses archives et ses ressources matérielles furent confisquées.

Après la guerre, plusieurs des Académiciens qui se trouvaient à l'étranger décidèrent, avec l'encouragement des Evêques eux aussi en exil, de redonner vie à l'Académie. En 1956, un Conseil de direction fut élu, avec Rome pour Siège. Et depuis 1959, c'est vous-même, Révérend Père Liuima, qui en êtes devenu le Président, sans cesse réélu à la tête de cette prestigieuse Société. Des Groupes ou Sections académiques ont surgi en plusieurs pays d'exil, manifestant partout une remarquable production scientifique.

Grâce à votre bienveillance, Révérend et bien cher Père Liuima, le Conseil Pontifical de la Culture a reçu, en hommage apprécié, la collection complète des ouvrages de l'Académie, soit 50 volumes, de 25.000 pages au total, répartis en plusieurs collections, parmi lesquelles les 4 volumes "Fontes Historiae Lituaniae", qui con-

tiennent des rapports sur l'état des diocèses, établis principalement à l'occasion des visites "ad limina", et la documentation concernant le diocèse de la Samogitie.

Le Conseil Pontifical de la Culture adresse ses souhaits très sincères et ses meilleurs encouragements aux participants de votre Congrès. Il exprime ses salutations respectueuses aux autorités académiques et à toutes les hautes personnalités concernées, en particulier à Son Eminence le Cardinal Vincentas Sladkevicius, Archevêque de Kaunas, et à Son Excellence Mgr Julijonas Steponavicius, Archevêque de Vilnius.

En ce tournant de l'histoire qui marque l'Europe centrale et orientale, la mission de l'Académie Lituanienne Catholique des Sciences mérite les plus vifs encouragements du Saint-Siège. Privée, durant plus d'un demi-siècle, de la liberté d'agir en terre lituanienne, l'Académie a dû poursuivre son activité à l'étranger au prix de dévouements cachés et d'immenses sacrifices. Aujourd'hui, votre Institution est appelée, après cette longue et cruelle interruption, à retrouver dans votre Patrie son intense rayonnement au service de la culture chrétienne. En effet, le moment est désormais venu de remplir le vide spirituel et culturel qu'un demi-siècle d'athéisme officiel a fait subir à la culture catholique. C'est là une tâche d'importance historique pour l'Eglise et pour la Nation.

Votre présent congrès constitue donc un véritable événement. Il devrait stimuler toutes les forces vives de l'Eglise à contribuer généreusement à une nouvelle évangélisation de la culture en Lituanie. Il m'aurait été précieux de pouvoir vous y encourager de vive voix. Mais malgré mon vif désir, il ne m'est malheureusement pas possible d'assister personnellement à votre Congrès. Aussi ai-je tenu à vous faire parvenir ce Message fraternel par l'entremise du Révérend Père Jean Beyer, Doyen Emérite de la Faculté de Droit Canonique de l'Université Pontificale Grégorienne, que j'ai délégué officiellement pour cette importante circonstance.

A vous-même, cher et Révérend Père Liuima, ainsi qu'à tous les congressistes réunis à Vilnius, je dis le très vif intérêt du Conseil Pontifical de la Culture pour l'étape nouvelle qu'entreprend votre Académie. Et je vous remercie de tenir le Conseil Pontifical de la Culture informé de vos travaux et de vos projets.

Je ne manquerai pas d'informer directement le Saint-Père de vos recherches et de votre engagement pour que l'Evangile de Jésus-Christ enrichisse toujours davantage la culture lituanienne, et que celle-ci en retour enrichisse d'un nouvel apport la culture européenne du nouveau millénaire chrétien.

Avec tous mes vœux, je vous assure de mon très cordial dévouement en Notre-Seigneur.

AKADEMIJOS PIRMININKO PROF. KUN. ANTANO LIUIMOS SJ ŽODIS

Ekscelencijos, garbingieji Svečiai, mielieji Akademikai! Nuoširdžiai sveikinu Jus visus, susirinkusius sutikti iš tremties grįžtančią Lietuvių Katalikų Mokslo Akademiją. Sveikinu ir iš širdies gilumos visiems dėkoju.

Šiai dienai apibūdinti labai tinka psalmės žodis, dažnai kartojamas Velykų liturgijoje per visą oktavą: *Haec dies, quam fecit Dominus, exultemus et laetemur in ea* (Ps 117, 24).— Tai diena, kurią mums suteikė Viešpats, džiaukimės ir linksminkimės. O kartu ir labai dėkokime Dievui už nuostabią Akademijos globą.

Dievo Apvaizdos lėmimu, po ilgo parengiamojo darbo, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija buvo įkurta 1922 metais. Vos pradėjusi augti, aštuoniolikametė, komunistų buvo išguita iš tėvynės. Po keliolikos metų atkurta tremtyje, Romoje, Akademija nenuskurdo, bet, Dievo laiminama, augo, stiprėjo, brendo pasaulinės kultūros centruose, tarptautinėje mokslo atmosferoje, aktyviai reiškėsi pasaulio lietuvių gyvenime ir tapo tarptautinė, tarpvalstybinė: ji veikia 19-oje Europos ir Amerikos valstybių.

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos kūrėjai vargiai galėjo numatyti, o kam pasakius — patikėti, kad netolimoje ateityje Akademijos suvažiavimai vyks pasaulio didmiesčiuose, pačiuose didžiuosiuose kultūros centruose, kad tų suvažiavimų dalyvių bus taip pat gausu, kad jie bus gal net didesnės kvalifikacijos negu tėvynėje.

Komunistų padaryta didelė skriauda, Apvaizdos lėmimu, Akademijai buvo netgi palaiminga. Nedrąsi tremtinė, tęsdama tradiciją, Akademija užsienyje surengė vienuolika suvažiavimų. Pradėjusi Romoje, paskatinta sėkmės, suvažiavimus surengė Čikagoje, Niujorke (Fordhamo universitete), Vasario 16-osios gimnazijoje prie Miuncheno (Vokietijoje), Toronte (Kanadoje), Bostono universitete, Sautfilde prie Detroito, antrą kartą Čikagoje, kai bus minima Vilniaus universiteto 400 metų sukaktis, St. Peterburge (Floridoje), Los Andžele prie Ramiojo vandenyno (Kalifor-

nijoje), ir, besirengiant grįžti į tėvynę, suvažiavimas vėl dar kartą įvyko Romoje. Šiandien Akademija su savo penkioliktuoju suvažiavimu sugrįžo tėvynėn, iškilmingai sutikta mūsų tautos pasaulinės ir bažnytinės vyriausybės. Štai ji prie savo ištakų Vilniaus Akademijos Šv. Jono bažnyčioje! Tai diena, kurią mums suteikė Viešpats. Džiaukimės ir dėkokime!

Akademija grįžta tėvynėn Dievo malonės dėka ne kaip suvargusi elgeta, bet su nemažu dvasios kraičiu — daugelis tomų — net 51 — mokslo leidinių (daugiau kaip 25 000 puslapių). Kiti tomai arba spaustuvėje, arba parengti spausdinti. Gana stipri organizacija: vienuolika Akademijos židinių didesnėse lietuvių kolonijose. Istorijos mokslų sekcija, Lietuvos istorijos ir religinės kultūros institutas Romoje, „Alka“ — Amerikos lietuvių kultūros archyvas Putname, didelės vertės ir svarbos Lietuvos išeivijos istorijai; čia yra didelis rankraščių skyrius: parapijų veiklos dokumentai, apyskaitos, įvairių lietuvių draugijų protokolai, per 50 000 tomų su kompiuterio kartoteka, etnografinis rinkinys. Toliau — Elenos Cipliauskienės stipendijų fondas, skirtas kandidatams, rengiantiems disertacijas iš Lietuvos istorijos, prel. Juozo Prunsio fondas religinei literatūrai leisti, prof. dr. Zenono Ivinskio archyvas ir biblioteka, generolo Stasio Raštikio archyvas (dienoraštis ir korespondencija), dalis prof. dr. Antano Maceinos archyvo (vokiškieji raštai).

Akademijos leidiniai buvo platinami tarp užsienio lietuvių. Į Lietuvą oficialiai buvo siunčiami visi leidiniai Vilniaus universiteto bibliotekai, Mokslų Akademijos bibliotekai, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekai ir M. Mažvydo bibliotekai. Šiek tiek buvo siunčiama ir per rankas. Atsiradus galimybei, buvo išsiųsta mažais pakais bibliotekoms, vyskupams ir kitiems arti 1500 egzempliorių, o Austrijos episkopato tarpininkavimu — dar 5616 egzempliorių.

Gal ne vienam galėjo pasirodyti įkyru girdėti dažnai minima Apvaizda, Dievo pagalba, Jo malonė. Tačiau niekas taip nejaučia ir negali įvertinti ir paliudyti Dievo pagalbos Akademijos kelyje, kaip pats, pakartotinai perrinktas Akademijos pirmininkas, daugiau negu 30 metų vadovavęs šiai institucijai: ir suvažiavimų rengimas, ir susirašinėjimas su Akademijos nariais bei leidinių autoriais, ir redagavimas, ir korektūros, ir leidinių platinimas, ir lėšų telkimas. Dievo pagalba buvo pirštu prikišamai jaučiama.

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijoje iš viso yra 264 nariai (be esančių Lietuvoje — apie 150). Iš jų 13 yra nariai akademikai.

Jau yra susidariusi tradicija, kad per pradedamąjį Pilnaties posėdį prisimenami po paskutinio Akademijos suvažiavimo mi-

rusieji — amžiną palaimą ir atlyginimą pelniusieji Akademijos nariai.

Šį kartą Apvaizda malonių nepašyktėjo. Išvardiju chronologine tvarka pagal mirties dieną:

Prof. dr. Antanas Kučas, akademikas — 1988 04 28
Kun. Bronius Liubinas — 1988 08 07
Kun. Alfonsas Grauslys — 1988 09 14
Med. dr. Jonas Šemogas — 1988 09 27
Prof. dr. Balys Vitkus — 1988 10 05
Protonotaras Jonas Balkūnas — 1989 05 31
Teisininkas Juozas Vembrė, didis Akademijos mecenatas — 1989 07 30
Prof. dr. Juozas Jakštas, akademikas — 1989 07 31
Istorikas Vincas Liulevičius — 1989 11 22
Inžinierius Kazys Vilčinskas — 1990 02 02
Inžinierius Antanas Mažeika — 1990 03 19
Dr. kun. Tomas Žiūraitis, dominikonas — 1990 04 15
Dr. Antanas Škėrys — 1990 05 12
Istorikas Bronius Kviklys — 1990 08 28
Prof. dr. kun. Stanislovas Gruodis, jėzuitas — 1990 11 01
Dr. Balys Petkauskas — 1990 11 25
Dr. kun. Jonas Kubilius, jėzuitas — 1991 03 03
Dr. Pranas Bagdas — 1991 03 21

Už juos rytoj 8 val. bus laikomos šv. Mišios. Galintieji prašomi jose dalyvauti.

Baigiu tradiciniu linkėjimu: Šventoji Dvasia, Tiesos, Meilės ir Kūrybos Dvasia, tevadovauja šiam suvažiavimui, telemia nutarimus ir tesuteikia malonę, kad mūsų darbai ir pastangos duotų šimteriopus vaisius. Gausi Dievo palaima telydi visus Akademijos darbus ir užmojus.

Akad. prof. kun. ANTANAS LIUIMA SJ

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS ISTAKOS IR JOS VEIKLOS APZVALGA

Šiai iškilmingai valandai buvo numatyta paskaita „Lietuvių katalikų mokslo akademijos vaidmuo istorinėje perspektyvoje“. Jos parengti buvo pakviestas didelės kompetencijos mūsų filosofas dr. Juozas Girnius ir buvo mielai sutikęs. Tik „nelabukas“, kaip sakoma, pakišo koją — insultas sutrukdė dr. Juozui Girniui atvykti į šį Suvažiamą.

Prašiau kitą paskaitininką, jam atsisakius — trečią, o likus vos porai savaitių, teko man užkimšti susidariusią spragą programoje.

Numatytajai paskaitai, greit pastebėjau, reikia įvairių specialistų ilgų studijų: filosofų, istorikų, sociologų, kultūrininkų, visuomenininkų. Tad atsiprašau, kad duosiu numatytosios temos tik surogatą: mėginsiu pasekti Lietuvių katalikų mokslo akademijos ištakas, didele dalimi lemiančias Akademijos pobūdį, bei duoti kone statistinę jos mokslinės, kultūrinės, visuomeninės veiklos apžvalgą.

Lietuvių katalikų mokslo akademija neiškrito iš debesų kaip *deus ex machina*. Apvaizda, numačiusi Akademiją, pamažu parengė visa, ko reikia jos dvasios subrendimui. Tad, prieš pradėdamas kalbėti apie pačią Akademiją, noriu nors trumpai apžvelgti jos ištakas.

Po Lietuvos krikšto dar ilgokai tikėjimas nebuvo nei gilus, nei išplitęs tautoje. Tik subruzdus prieš protestantizmo plitimą, vysk. Valerijono Protasevičiaus pakviesti jėzuitai drauge su kitais ordiniais ir kongregacijomis dvejopa veikla (teorine ir praktine) labai paveikė tautą — išpuoselėjo jos teigiamas, kilnias pri-

gimties dovanas. Ypač pažymėtina Vilniaus akademijos-universiteto veikla: teorinis tiesos ieškojimas, mokslinė kūryba (Konstantinas Sirvydas, Albertas Kojelavičius, jo brolis Kazimieras Kojelavičius, Zigmantas Liauksminas, Gabrielius Šimkevičius, Pranciškus Šrubauskis) ir šios tiesos skleidimas per kolegijas, rezidencijas, misijų stotis (pamokslai, katekizacija).

Metai iš metų, mokant jaunimą, šviečiant liaudį, drauge su mokslu buvo skiepijamas religingumas, sąmoninamas tikėjimas, stiprinama jam ištikimybė. Taip karta iš kartos, aišku, bendradarbiaujant su jėzuitais kitiems ordinams bei kongregacijoms ir pasauliečiams kunigams — irgi akademijos auklėtiniais, — žmonėms suaugo su religija, priartėjo prie Dievo. Per porą šimtmečių akademija, galima sakyti, perauklėjo lietuvių tautą, įskiepijo religinę dvasią į sielos gelmes. Taip palengva nuskaidrėjo papročiai, susidarė ne tik religinis lietuvių tipas, bet susiformavo ir mistinis lietuvių religingumas. Prisiminkime tik Vaižganto „Dėdžių ir dėdienių“ Mykoliuką, Šatrijos Raganos knygos „Sename dvare“ Levanardą. O kaip iškaltinai sudvasinami žmogaus ir gamtos ryšiai Antano Baranausko „Anykščių šilėlyje“:

*Miškan, būdavo, eini — tai net akį veria;
Vat taip linksmia dūšių, užu širdies tveria,
Kad net, širdžiai apsalus, ne kartą dūmojai:
Ar miške aš čia stoviu, ar danguj, ar rojuj?!*

*Vidunaktyj taip tyku, — kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždelės plevėna, gaili rasa krinta.
Dėl to ir širdyj visos pajautos nutilsta,
Ramum tykumu, malda dūšia dangun kilsta.*

Toks artimas pasirodė lietuvių susigyvenimas su Dievu, be-
ribis juo pasitikėjimas, kad „nė kalnai, virstą į jūrų gilumas“
(Ps 45, 3), negalėjo jo pajudinti. Taip palengva atsirado tikrąja
žodžio prasme „šventoji Lietuva“.

Užėjus audrai, buvo panaikintas Jėzuitų ordinas, atimtos jo
išlaikomos mokyklos, kiek vėliau uždarytas Vilniaus universitetas,
nutraukta ilgaamžė tradicija, bet gyvas tikėjimas ir gilus pamal-
dumas išliko nepaliestas žmonių širdyse, nors, žiūrint iš šalies,
tarytum po pelenais. Tačiau, reikalui esant, ši sielos gelmėse
rusenanti žarija įsiliepsnodavo, virsdavo dideliu, neužgesinamu
gaisru, kurio gaivinamos širdys nebijodavo nei kardo, nei šautu-
vo, nei kalėjimo, nei ištremimo. . . Tai akivaizdžiai liudija Europoje
išgarsėjusios Kražių skerdynės, sukėlusios net abejingos Europos

pasipiktinimą. O mūsų laikais — žmonės juk nepabūgo nei kulkosvaidžių, nei tankų, nei šarvuočių... Amžiams išliks televizijos ir parlamento rūmų narsi beginklė gynyba...

1773 m. panaikinus Jėzuitų ordiną, Vilniaus akademija-universitetas po įvairiausio statutų ir pavadinimų kaitaliojimo pagaliau buvo uždarytas. Iš buvusio Teologijos fakulteto beliko tik Vilniaus dvasinė akademija, kuri tais pačiais 1842 suformavimo metais su profesoriais, studentais ir biblioteka buvo perkelta į Petrapilį, o 1867 m., likvidavus Varšuvos dvasinę akademiją, Petrapilio dvasinė akademija liko vienintelė visoje Rusijos imperijoje.

Ir prasideda kitas, pusantro šimto metų trukęs, sutemų laikotarpis: nepriklausomybės netekimas, trys sukilimai — 1794 (vadinamasis Kosciuškos), 1831, 1863 metų, Vilniaus universiteto uždarymas, lotyniškojo raidyno uždraudimas, netgi intelektualiojo branduolio — buvusios Vilniaus dvasinės akademijos Petrapilyje didelis atmiešimas kitataučiais, kur lietuvių po kiek laiko liko tik mažuma. Tačiau džiugu konstatuoti, kad ir Petrapilio dvasinėje akademijoje lietuviškoji dvasia liko gyva, kūrybinga ir veikli. Čia studijavo ir studijas baigė gausus lietuvių kunigų elitas. Prisiminkime, pavyzdžio dėlei, tik kelis labiau žinomus asmenis: kalbininkas kun. Kazimieras Jaunius, Kauno kunigų seminarijos profesorius, prel. Mykolas Krupavičius, vėliau žemės ūkio ministras ir žemės reformos vykdytojas, vysk. Kazimieras Paltarokas, vysk. Mečislovas Leonardas Paliulionis, vysk. Aleksandras Beresnevičius, vysk. Antanas Karosas, vysk. Juozapas Kukta, vysk. dr. Antanas Pranciškus Audzevičius, Kazimieras Prapuolenis, prel. Otonas Praniasuskis, Kauno kunigų seminarijos profesorius, ir daugelis kitų.

Jau nekalbant apie kunigus ir vyskopus, studijavusius Petrapilio dvasinėje akademijoje, tarp tos Akademijos profesorių buvo gausu įžymių lietuvių. Suminėsiu tik keletą: vysk. Motiejus Valančius, vysk. Antanas Baranauskas, vysk. Gasparas Cirtautas, arkivysk. Pranciškus Karevičius MIC, prel. Jonas Mačiulis-Maironis, vėliau Kauno kunigų seminarijos rektorius, prel. Blažiejus Česnys, vėliau Teologijos-filosofijos fakulteto dekanas ir Vytauto Didžiojo universiteto prorektorius Kaune, protonotaras Aleksandras Grigaitis, palaimintasis arkivysk. Jurgis Matulaitis, inauguravęs Sociologijos katedrą Petrapilio dvasinėje akademijoje, pagaliau prel. Adomas Jakštas-Dambrauskas, vysk. Petras Būčys MIC, arkivysk. Juozapas Skvireckas, Šventojo Rašto vertėjas. Tai pagrindiniai Lietuvių katalikų mokslo akademijos iniciatoriai ir jos įkūrėjai, o pastarasis — ir pirmasis jos pirmininkas.

Daugelis jų, baigę Petrapilio dvasinę akademiją, buvo studi-

javę ir užsienio universitetuose Vakarų Europoje: Miunchene, Romoje, Insbroke, Liuvене, Fribūre, Jeruzalės Biblijos institute. Visos šios iškilios asmenybės yra tartum aisbergai, tik vietomis kyšantys iš vandenyno, bet po vandeniu, gelmėse, sujungti į vieną nematomą masyvą,— didžios asmenybės, išaugusios iš tautos ir jaugusios į tautą, nuo jos neatskilusios. Šį suaugimą su tauta puikiai matome prof. Prano Dovydaičio asmenyje. Jis, ateitininkų įkūrėjas ir organizatorius, išugdęs gražiausią ateitininkijos žiedą mūsų tautoje, savo religinius įsitikinimus ir tautinį nusiteikimą gavo ne Maskvoje, kur studijavo liberalių ir materialistinių nusi-
teikimų universitete, bet iš savo tautos. Ši tautos gelmėse glūdinti jėga ilgainiui prasiveržė tarytum galingas vulkanas su Tiesos, Gėrio, Meilės ir Nepriklausomybės idealais.

Tokį gyvybinį ryšį su tauta, Petrapilio dvasinės akademijos studentų ir profesorių patriotinius jausmus poetiškai nusako A. Baranauskas:

*Sudiev, Lietuva! Man linksma buvo
Gyventi savo šalėlėj...
Širdį man skaudžia, spaudžia ir griaudžia
Svetimojon važiuojant.*

A. Baranausko poezijoje atsispindi ir ano meto inteligentų sielvartas dėl rusų valdžios priespaudos:

*Anei rašto, anei druko
Mums turėt neduoda.
Tegu, sako, bus Lietuva
Ir tamsi, ir juoda!*

Tačiau labai ryškus ir religinis motyvas: visiškas pasitikėjimas Dievu, viltis:

*Kad tu, gude, nesulauktum,
Nebus, kaip tu nori!
Bus, kaip Dievas duos,
Ne tavo priesakai nedori!*

Viltis žadino į darbą. Pagal išgales vieni dirbo mokslo, kiti — liaudies švietimo srityje. Užtenka prisiminti „Žinyčią“ (1890), „Draugiją“ (1907), „Tėvynės sargą“ (1896), seiniškį „Šaltinį“ (1907), čikagiškį „Draugą“ (1909)... Vieni leidiniai buvo labiau akademinio pobūdžio, kiti — populiariūs.

Ypač minėtina prel. Adomo Jakšto-Dambrausko 1905 m. įkurtoji Šv. Kazimiero draugija knygoms leisti. Iki bolševikmečio ši

draugija išleido arti 800 knygų, turėjo dvi spaustuves, keletą knygynų, spausdino katalikiškuosius laikraščius.

Didelę reikšmę turėjo Vilniaus krašto švietimo draugija „Rytas“, Lietuvių švietimo draugija „Saulė“ Kauno gubernijoje, Švietimo ir labdaros draugija „Žiburys“, veikusi Suvalkijoje.

Nenuostabu, kad Lietuvių katalikų mokslo akademijos įkūrėjai Petrapilio dvasinės akademijos profesoriai vysk. Pranciškus Būčys MIC, prel. Adomas Jakštas-Dambrauskas ir arkivysk. Juozapas Skvireckas, pirmasis Akademijos pirmininkas, į Įstatus įrašė tuos pačius mokslo ir liaudies švietimo principus kaip neliečiamus ir nekeičiamus: „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos tikslas yra telkti aukštojo mokslo lietuvius katalikus, kiek galint lengvinti jiems mokslinio darbo sąlygas, rengti naujų mokslo jėgų, skleisti ir kelti mokslingumą ir krikščioniškąją kultūrą lietuvių tautoje“ (1 paragrafas). O 47 paragrafas nustato: „Šių Įstatų pirmasis paragrafas, kuriuo nusakoma Akademijos vardas ir tikslas, negali būti pakeistas, nepanaikinant Akademijos“.

Konkrečių uždavinių ir tradicijos sąlygojama, Lietuvių katalikų mokslo akademija yra unikali tarp pasaulio akademijų. Kiekviename krašte yra net po kelias akademijas, bet jos grynai mokslinio tipo, gali sakyti, užsidariusios mokslo kabinete, be tiesioginio ryšio su visuomene, arba, jei visuomeninio pobūdžio, tai nėra akademijos, nors taip ir vadinamos, pavyzdžiui, Karo akademija, rengianti karininkus, arba Sv. Kazimiero akademija Čikagoje — seserų kazimieriečių išlaikoma mergaičių gimnazija. Lietuvių katalikų mokslo akademija kartu yra ir akademinė siaurąja prasme, ir populiari — rūpinasi liaudies kultūra ir švietimu.

Dideliais šuoliais perbėgus šiuos kelis šimtmečius, ne vienam gali pasirodyti, kad tarp Vilniaus akademijos-universiteto, per Petrapilio dvasinę akademiją, ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos ryšys yra silpnėjęs už voratinklį. Iš išorės žiūrint, gali taip atrodyti. Tačiau malonės perteklius šį ryšį aiškiai parodo ir patvirtina. „Dievo malonės dovanos ir pašaukimas — neatšaukiami“ (Rom 11, 29). Jo duotas pašaukimas augo, brendo ir davė vaisių. Stai Lietuvių katalikų mokslo akademija sugrįžo į jėzuitų akademijos Sv. Jono bažnyčią, Vilniaus universitetą.

Svarstymus įkurti katalikišką universitetą ir akademiją yra smulkiai išnagrinėjęs kun. prof. Stasys Yla akademijos suvažiavime Čikagoje: „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Bendras žvilgsnis į praeitą kelią“ (Suvažiavimo darbai, 1964. T. 5. P. 3—27). Akademijos 50 metų sukakties proga prof. Juozas Brazaitis LKMA suvažiavime Bostone aptarė Akademijos įtaką įvairiais at-

žvilgiais: „Akademija tautos kryžkelėse“ (Suvažiavimo darbai. 1982. T. 9. P. 3—17), o Akademijos veiklą nagrinėjo dr. Stasys Bačkis suvažiavime St. Peterburge: „Akademijos 60 metų sukaktis“ (Suvažiavimo darbai. 1987. T. 12. P. 15—30). Tad apie šiuos dalykus nekalbėsiu, tik pacituosiu keletą sakinių.

Prof. Juozas Brazaitis sako, kad Akademijoje esą narių, kurie „kitiems pagal Jakštą yra 'žiburiai', pagal Gabrielę Petkevičaitę — 'ugnies stulpai'“ (p. 13), o dr. Stasys Bačkis savo studiją baigia žodžiais: „LKM Akademija gali didžiuotis davusi Nepriklausomai Lietuvai šviesių žiburių, kurie spindi Lietuvių Tautos istorijoje. Ji gali didžiuotis taip pat atsikūrusi išeivijos gyvenimo sąlygomis ir sugebėjusi gražiai savo mokslinė ir kultūrinė veikla pasireikšti. Tai parodo gražų lietuvių katalikų inteligentų tautinį bei valstybinį sąmoningumą, jų kūrybingumą, sugebėjimus ir pasišventimą turtinti lietuvių kultūrinį lobyną išeivijoje bei parodyti, kad Lietuvių Tautos genijus yra gyvas“ (p. 28—29).

Be akademiškumo ir liaudiškumo, gana ryškus yra Akademijos universalumas — tarptautinis charakteris. Jau Vilniaus akademijoje profesoriavo įvairių tautybių jėzuitai, ne vien lietuviai. Buvo ir austrių, škotų (J. Hag), ispanų, slovakų (T. Zdelarič), čekų (B. Hostavin), lenkų, mozūrų, italų. Sutemų laikotarpiu Petrapilio dvasinėje akademijoje šis universalumas truputį susiaurėjo, bet išsilaikė: lietuviai, gudai, lenkai, rusai. Prieškario metų Akademijos nariai savo studijas Vytauto Didžiojo universitete papildė ir baigė Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, Belgijoje, Lenkijoje — daugiau negu trisdešimtyje įžymiųjų, pasaulinio masto Europos universitetų.

Gal nė viena kita tauta neturėjo tokio universalaus išsilavinimo, tokio harmoningai išugdyto religinio įsitikinimo ir religinės praktikos, kaip lietuvių tauta. Per Europos universitetus lietuvių tauta buvo tiesiogiai susijusi su pasaulio intelektualiuoju elitu ir religiniu gyvenimu, naudojosi visokeriopa pažanga, asimiliuodama Tiesą ir Gėrį, bet visuomet pasilikdama savita, lietuviška. Tai buvo normalus, organiškas lietuviškojo charakterio ir tautos gerųjų savybių brendimas. Jau nuo kovų su kryžiuočiais laikų lietuvių tauta išmoko vertinti ir praktikuoti toleranciją ir sąžinės laisvę, kuri Europoje buvo proklamuota tik po kelių šimtmečių Vatikano II Susirinkimo. Galbūt visu tuo galima paaiškinti, kad Lietuvoje nebuvo nei prancūziškos Baltramiejaus nakties, nei čekiškojo husitų deginimo laužų.

*Visos buvo viršūnės vienybės suspynę,
Kaip lietuvininkų širdys į vieną tėvynę.*

(A. Baranauskas).

Iš tikro, atrodo, kad nė Saliamonas neįstengtų atskirti ir aiškiai nurodyti, kas yra Akademijos ir kas kitų autorių, ypač kad daug ne tik mokslo srityje buvo nuveikta bendrai, bet dar daugiau visuomeniniame, kultūriniame tautos gyvenime.

Akademijos nariai dirbo kartu su kitais, netgi tie patys asmenys priklausė dviem skirtingoms institucijoms. Juk Akademia neturi kokios nors skirtingos programos. Ji rūpinasi Tiesa, Gėrio skleidimu, tautos švietimu. O visa tai nėra tik Akademijos kokia išskirtinė privilegija ar rezervuotas draustinis. Visi bendromis jėgomis, sutartinai dirbo tautos gerovei be nesantaikos, tuščių ginčų, lenktyniavimo ar pavydo tiek mokslo srityje, tiek kultūros, švietimo, labdaros ar pastoraciniame parapijų darbe.

Norėčiau suminėti įvairias mokslo institucijas, draugijas, religinius ar patriotinius sambūrius bei sąjūdžius, žurnalus, savaitraščius ir dienraščius, kur tik reikėsi Akademijos narių iniciatyva, veikla ir įtaka.

Mokslo institucijos

Lituanistikos institutas buvo įkurtas Čikagoje 1953 m. lietuvių intelektualų kartu su Akademijos nariais: prof. Kaziu Pakštu, prof. dr. Steponu Kolupaila, prof. dr. Antanu Saliu, prel. Pranciškum Juru ir kitais. Instituto veiklai apsilpus ir esant pavojui būti uždarytam, Akademijos nariai kun. dr. Viktoras Gidžiūnas OFM, prof. kun. Vladas Jaskevičius SJ, prof. dr. Aldona Šlepetytė-Janačienė instituto veiklą sustiprino. 1981 m. Lituanistikos institutas jau turėjo 119 narių, iš jų — 51 Akademijos narių.

Lietuvių katalikų universitetas.— Vysk. M. Reinys, K. Pakštas, J. Grinius, J. Eretas, P. Karvelis, Pr. Mantvydas.

Vytauto Didžiojo universitetas.— J. Ambrazevičius, Z. Ivinskis, A. Maceina, J. Grinius, J. Girnius, Pr. Dovydaitis, St. Šalkauskis, J. Eretas, A. Gylys, J. Gravrogkas, Alf. Jurskis, St. Kairys, St. Kolupaila, Ign. Malėnas (Malinauskas), K. Pakštas, A. Salys, A. Senas, J. Jakštas, A. Vaičiulaitis, kun. St. Yla ir kiti.

Zemės ūkio akademija Dotnuvoje.— V. Manelis, K. Alminas, Pr. Juraitis, B. Vitkus ir kiti.

Lietuvių kultūros institutas Vokietijoje, įkurtas 1981 m.— K. Čeginskas, J. Norkaitis, P. Reklaitis, K. Pakštas, A. Vaičiulaitis, P. Juras.

Lituanistikos tyrimo ir studijų centras Čikagoje kaupia išliekančios vertės lituanistinę medžiagą.— J. Račkauskas, R. Vitus, Č. Grincevičius, V. Liulevičius.

Lietuviškųjų studijų institutas Čikagoje (1957 m. persiorgani-

zavo į Akademijos židinį).— S. Sužiedėlis, St. Kolupaila, A. Bal-
tinis, P. Celiešius, A. Juška, V. Bagdanavičius, P. Maldeikis,
A. Plateris, J. Rugis, Z. Smilga, V. Manelis, V. Rimšelis, V. Var-
dys ir kiti.

Pedagoginis lituanistikos institutas Čikagoje rengia intelligen-
tijos prieaugį su didesniu lituanistiniu išsimokslinimu: mokyto-
jus šeštadieninėms mokykloms, vadovus organizacijoms.— J. Ku-
bilius SJ, G. Kijauskas SJ, L. Dambriūnas, V. Liulevičius, A. Ru-
gytė ir kiti.

Europos lietuviškų studijų savaitės nuo 1954 m.— Z. Ivinskis,
A. Maceina, K. Grinius, J. Norkaitis, K. Čeginskas, A. Liuima,
P. Rabikauskas, J. Jūraitis ir kiti.

Mokslo ir kūrybos simpoziumai, organizuojami lietuvių inte-
lektualų. Kiekviename simpoziume paskaitas skaito po 25—30 pa-
skaitininkų. Minėtini prof. dr. Justinas Pikūnas, prof. dr. Antanas
Klimas, prof. dr. Vytautas Vardys, dr. kun. Antanas Liuima ir
kiti Akademijos nariai.

Lietuvių enciklopedija. Redaktoriai: be prof. dr. Prano Čepėno
ir prof. dr. Jono Puzino, darbavosi kaip vyriausieji redaktoriai
Akademijos nariai: dr. Juozas Girnius ir prof. Simas Sužiedėlis.
Be to, iš 26 atskirų skyrių redaktorių 15 yra Akademijos nariai:
prof. dr. Pranas Jucaitis, prof. dr. Bronius Povilaitis, prof. dr.
Alfonsas Jurskis ir kiti.

Lietuvoje prieš karą leistosios „Lietuviškosios enciklopedijos“,
be vyriausiojo redaktoriaus prof. Vaclovo Biržiškos, buvo du vi-
ceredaktoriai: prof. Pranas Dovydaitis ir prel. Blažiejus Cėsnys.
Išleisti 9 tomai.

Pasaulio lietuvių archyvas, įkurtas 1946 m.— Č. Grincevičius,
V. Liulevičius.

Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla. Redaktoriai: St. Yla,
Br. Kyklys, J. Prunskis, K. Girnius, S. Girnius. Išleido „Palikę
tėvų namus“ (Šv. Kazimiero kapinės Čikagoje), „Pensylvanijos
angliakasių Lietuva“, „Lietuviai Sibire“, „Lietuvių šeimos tradi-
cijos“ ir kita.

Académie Internationale Libre des Sciences et des Lettres —
Laisvojo mokslo ir literatūros tarptautinė akademija, įkurta 1951 m.
Paryžiuje. Tai lietuvių, latvių, estų, lenkų, gudų, rumunų, veng-
rių, čekų, ukrainų, bulgarų, jugoslavų, kroatų, serbų, slovėnų tau-
tų kultūrinėms vertybėms saugoti ir joms kultivuoti skirta aka-
demija.— A. Maceina, J. Girnius, Z. Ivinskis, A. Salys, V. Pavi-
lanis, J. Grinius, St. Bačkis, A. Damušis, P. Jucaitis ir kiti.

Baltisches Forschungs Institut — Baltų institutas Bonoje.—
Z. Ivinskis, A. Maceina, J. Girnius, P. Reklaitis.

Pabaltijo universitetas Pineberge (1946—1949).— B. Povilaitis, J. Grinius, R. Krasauskas.

Laisvosios Europos kolegija Strasbūre.— J. Grinius.

Draugijos ir sąjungos

Lietuvių istorijos draugija, įkurta Čikagoje 1956 m. Pradžioje turėjo 58 narius, iš kurių 28 buvo Akademijos nariai. Leido neperiodinį žurnalą „Tautos praeitis“. Bendradarbiavo V. Gidžiūnas, P. Rabikauskas, Z. Ivinskis, J. Jakštas ir kiti.

Lietuvių rašytojų draugija.— Vadovauja kun. L. Andriekus. Nariai: A. Maceina, J. Grinius, A. Vaičiulaitis (Jasmantas-Maceina).

Lietuvių kalbos draugija (1935—1940).— A. Salys, St. Salcauskis, A. Jakštas-Dambrauskas, L. Dambriūnas.

Lietuvos geografinė draugija veikė Kaune 1934—1940 m.— K. Pakštas, S. Kolupaila, V. Viliamas.

Lietuvių katalikų spaudos draugija (JAV).— A. Rudis, kun. J. Jančius.

Lietuvos atgimimo draugija, įkurta 1921 m. ugdyti tautinį piliečių susipratimą.— A. Salys.

Meno kūrėjų draugija.— A. Varnas, Maironis, J. Eretas.

Lietuvių darbininkų sąjunga.— P. Juras, K. Pakštas, S. Sužiedėlis, J. Laučka.

Lietuvių piliečių sąjunga.— Kun. A. Deksnys, kun. J. Prunskis, K. Pakštas, A. Vaičiulaitis.

Žemės ūkio darbuotojų sąjunga.— V. Manelis.

Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga. Jai priklausė pradžios, aukštesniųjų bei specialiųjų mokyklų mokytojai, universiteto dėstytojai, švietimo tarnautojai. Užuomazga — 1911 metais.— Pr. Dovydaitis, J. Grinius, Ign. Malinauskas, A. Serkšnas, K. Pakštas, Z. Ivinskis.

Lietuvių rašytojų ir žurnalistų sąjunga (1922—1932).— J. Tumas-Vaižgantas, J. Grinius.

Lietuvių žurnalistų sąjunga.— St. Yla, M. Krupavičius, J. Prunskis, E. Turauskas, J. Eretas, J. Leimonas, V. Bagdanavičius.

Pasaulio lietuvių bendruomenė.— M. Krupavičius, V. Mincevičius, A. Salys, A. Klimas, L. Dambrauskas, R. Bačkis ir daugelis kitų.

Pasaulio lietuvių sąjunga, įkurta 1935 m.— L. Šimutis, J. Leimonas, K. Pakštas.

Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija.— P. Būčys, J. Bal-

kūnas, L. Šimutis, A. Rudis, J. Laučka, J. Jerome (Jankauskas), P. Garšva.

Pasaulio lietuvių katalikų moterų organizacijų sąjunga.— N. Bražėnaitė, A. Šidlauskaitė, A. Šlepetytė-Janačienė.

Lietuvos katalikų vyrų sąjunga.— J. Grinius, vysk. P. Būčys.

Lietuvių katalikų blaivybės draugija.— J. Leimonas, K. Pakštas.

Lietuviškos knygos klubas.— K. A. Matulaitis, A. Vaičiulaitis, V. Bagdanavičius.

Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikoms leisti sąjunga, suorganizuota kun. Kazimiero Kuzminsko. Lietuviškai išleido 8 tomus po 500—700 puslapių. Be lietuviškojo leidimo, dar po kelis tomus išleido angliškai, ispaniškai ir prancūziškai. Tiražas 5000 egzempliorių. Vokiškai leidžia Institutum Balticum, itališkai leidžia sąsiuviniais mons. V. Mincevičius. Angliškai sąsiuviniais platina kun. K. Pugevičius po 6000 egz. Siuntinėjama pasaulio vyskupams, senatoriams, redakcijoms ir šiaip įtakingiems asmenims. Leidiniai neliko be atgarsio. Pralaužė tarptautinį tylos suokalbį. Užmirštoji Lietuva pasidarė daugiau žinoma. Kun. K. Pugevičiaus rūpesčiu angliškasis Kronikų tekstas 1983 m. buvo įtrauktas į kompiuterį, kad ir kiti galėtų pasinaudoti — surasti asmenis, vietas, datas ir kita.

Pasaulio lietuvių kongresas, 1935 m. Kaune.— J. Leimonas, K. Pakštas.

Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga.— A. Salys, J. Ambrazevičius.

Lietuvos Vakarų sąjunga.— K. Pakštas, Z. Ivinskis, J. Ambrazevičius.

Lietuvos darbo federacija.— C. Surdokas, Pr. Dovydaitis, A. Maceina.

Svietimo Taryba, įkurta 1953 m. Čikagoje.— P. Maldeikis, V. Liulevičius.

Lietuvos ūkio atstatymo studijų komisija.— P. Karvelis, V. Manelis, Br. Povilaitis.

Informacija

Katalikų spaudos biuras, lietuvių katalikų informacijos istaiga.— A. Dambrauskas, St. Šalkauskis, vysk. M. Reinys, vysk. P. Būčys, J. Eretas, E. Turauskas, J. Ambrazevičius, A. Maceina, kun. J. Prunskis.

Vatikano radijo lietuviškosios programos: dr. kun. K. Ambrašas SJ, kun. V. Pupinis SJ, dr. B. Vileišytė. Anksčiau — mons. V. Kazlauskas, vysk. P. Būčys, prel. L. Tulaba ir kiti.

Laisvosios Europos radijas: K. Čeginskas, K. Girnius, S. Girnius.

Lietuvių amerikiečių informacijos centras.— K. Pakštas, R. K. Jurgėla.

Lietuvių informacijos centras Niujorke.— Vadovauja kun. Pugevičius.

Politika

VLIK as — *Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas*, sudarytas 1943 m. tautos teisėms ginti ir rūpintis nepriklausomybės atgavimu: M. Krupavičius, A. Damušis, J. Brazaitis, Z. Ivinskis, Č. Masaitis, J. Balkūnas, D. Jasaitis, K. Čeginskas, P. Karvelis.

Amerikos lietuvių taryba, kovai dėl Lietuvos nepriklausomybės organizacija, jungianti visas Amerikos lietuvių demokratines jėgas.— L. Šimutis, A. Rudis.

Latkinoji Lietuvos vyriausybė, sudaryta 1941.VI.23, tuojau po sukilimo. Vadovavo prof. J. Ambrazevičius, nariai: Z. Ivinskis, A. Maceina.

BATUN — *Baltų kraštų organizacija*. Jos tikslas — kreiptis į Jungtinių Tautų misijas nepriklausomybės reikalui. Įkurta 1965 m. Iš lietuvių: prel. J. Balkūnas, prof. V. Vardys.

Pastoracija ir labdara

Bendras Amerikos lietuvių fondas, nepolitinė, nereliginė organizacija, įkurta 1944 m. lietuviams šelpti. Pirmininkas prel. J. Končius.

Lietuvių katalikų religinė šalpa veikia nuo 1960 metų. Rūpinasi padėti kunigams Lietuvoje, bažnyčioms gauti reikalingų draabužių, šelpti klierikus, kurie rengiasi dirbti Lietuvoje, rinkti ir leisti dokumentus apie persekiojimą Lietuvoje.— Kun. K. Pugevičius, vysk. V. Brizgys, prel. J. Končius, kun. J. Urbonas.

Pastoracija parapijose. Daugiau kaip 30 kunigų su aukštojo mokslo laipsniu dirba įvairiose lietuvių parapijose JAV, Kanadoje, Brazilijoje, Argentinoje, Australijoje, Vokietijoje.— Dr. Ig. Urbonas, dr. J. Grabys, dr. P. Jucevičius, G. Kijauskas SJ ir kiti. Kun. J. Kubilius SJ pastatydino Aušros Vartų bažnyčią Monrealyje.

Pastoracija organizacijose. Ateitininkų kapelionai ir vadai pasauliečiai: kun. St. Yla, St. Šalkauskis, Pr. Dovydaitis ir daugelis kitų; skautų — kun. J. Vaišnys SJ.

Seserų vienuolynų kapelionai.— V. Balčiūnas, V. Cukuras, D. Kenstavičius, R. Krasauskas.

Aukštieji hierarchai

Dr. arkivysk. Audrys Bačkis, Šv. Sosto pronuncijus Olandijoje.

Dr. arkivysk. Jonas Bulaitis, Šv. Sosto nuncijus Irane.

Dr. vysk. Vincentas Brizgys, lietuvių tremtinių vyskupas (pensininkas).

Dr. vysk. Antanas Deksnys, lietuvių vyskupas Europoje už Lietuvos ribų.

Dr. prel. Algimantas Bartkus, Šv. Kazimiero kolegijos Romoje rektorius.

Mokslo, kultūros, visuomeninio gyvenimo žurnalai, populiarius savaitraščiai

„Aidai“, kultūros žurnalas.— A. Vaičiulaitis, J. Girnius, Z. Ivinskis, A. Maceina, J. Grinius, L. Dambriūnas ir kiti.

„Amerika“, 1933—1951 m. „Kunigų vienybės“ leistas savaitraštis Niujorke.— J. Balkūnas, J. Laučka, A. Vaičiulaitis, A. Šerkšnas. 1951 m. susijungė su „Darbininku“.

„Ateitis“, katalikiškas moksleivijos žurnalas, einantis nuo 1911 metų.— Pr. Dovydaitis, J. Grinius, J. Ambrazevičius, A. Vaičiulaitis, A. Maceina, Pr. Naujokaitis, Z. Ivinskis.

„Ateities spinduliai“, literatūros, mokslo ir visuomenės mėnesinis moksleivių ateitininkų laikraštis.— P. Karvelis, M. Krupavičius, P. Butėnas.

„Athenaeum“, Teologijos-filosofijos fakulteto leistas žurnalas (1930—1939).— J. Eretas, J. Grinius, Z. Ivinskis ir kiti.

„Auka“, biuletenis kunigams 1947—1949 m.— Kun. St. Yla.

„Darbininkas“, Niujorko pranciškonų leidžiamas savaitraštis.— J. Brazaitis, S. Sužiedėlis, J. Laučka, A. Liuima, J. Grinius, Z. Ivinskis.

„Draugas“, nuo 1909 m. savaitraštis, nuo 1916 m. dienraštis, leidžiamas Čikagoje.— L. Šimutis, Pr. Būčys, K. Reklaitis MIC, K. Pakštas, K. Matulaitis, A. Liuima, Br. Kviklys, J. Grinius, Z. Ivinskis ir kiti.

„XX amžius“, intelektualų, profesorių redaguojamas dienraštis, pradėjęs su 3000 skaitytojų, pasiekė iki 30 000, o kartais iki 40 000 egzempliorių.— J. Ambrazevičius, J. Grinius, Ign. Skrupskelis, Z. Ivinskis, A. Maceina, St. Šalkauskis, J. Eretas, St. Yla.

„*Eglutė*“, iliustruotas vaikų laikraštėlis, įsteigtas prel. M. P. Ju-ro, 1950 m. redaguotas Pr. Naujokaičio.— A. Šerkšnas, ses. O. Mi-kailaitė.

„*Europos lietuvis*“, nuo 1947 m., savaitraštis, leidžiamas Lon-done.— M. Šilkaitis, P. Rabikauskas.

„*Gimtoji šalis*“, 1947 m. Belgijoje leistas, rotatoriumi spaus-dintas leidinėlis.— J. Dėdinas, P. Rabikauskas.

„*Gimtoji kalba*“, bendrinės lietuvių kalbos žurnalas (1933—1941).— A. Salys, L. Dambrauskas (Dambriūnas).

„*Jaunimo vadas*“, pavasarininkų žurnalas (1923—1940).— J. Eretas, J. Leimonas, J. Grinius, A. Mažiulis, C. Surdokas.

„*Kardas*“.— Z. Ivinskis.

„*Karo archyvas*“.— Z. Ivinskis.

„*Laisvė*“, visuomenės, politikos ir literatūros dienraštis (1919—1923, Kaune).— Pr. Kūraitis, P. Būčys, J. Eretas, P. Kar-velis, A. Jakštas-Dambrauskas, M. Krupavičius, J. Grinius.

„*Laiškai lietuviams*“, religinės ir tautinės kultūros žurnalas, jėzuitų leidžiamas nuo 1950 metų.— J. Vaišnys, P. Daugintis, P. Maldeikis, P. Rabikauskas, A. Liuima, R. Krasauskas ir kt.

„*Liepsnos*“, dvisavaitinis katalikų mergaičių iliustruotas laik-raštis (1937—1940).— O. Labanauskaitė.

„*Lietuvių balsas*“.— J. Tumas-Vaižgantas, St. Šalkauskis.

„*Lietuvių balsas*“ (Romoje, 1945—1947).— Kun. Vl. Tulaba, kun. L. Andriekus OFM.

„*Lietuvos aidas*“, nuo 1928 m. tautininkų dienraštis, prieš ka-rą — triskart per dieną. Nuo 1935 m. dvi laidos: rytinė ir vaka-rinė. A. Salys — kalbos skyrelio redaktorius.

„*Lietuvos mokykla*“, katalikiškos krypties mėnesinis pedago-gikos žurnalas.— Pr. Dovydaitis, M. Reinys, vysk. K. Paltarokas, St. Šalkauskis, A. Maceina, A. Liuima, P. Maldeikis, A. Šerkšnas, I. Malėnas, J. Grinius, Z. Ivinskis.

„*Lituanus*“, studentų leidžiamas žurnalas angliškai.— V. Vy-gantas, V. Vardys, A. Klimas, A. Sužiedėlis, S. Sužiedėlis, J. Rač-kauskas, R. Vaštokas.

„*Logos*“, filosofijos mokslo žurnalas (1921—1938), nuo 1923 m. redaguotas prof. Pr. Dovydaičio.— St. Šalkauskis, A. Ma-ceina, J. Grinius, A. Jakštas-Dambrauskas, J. Girnius.

„*Lux Christi*“, „Kunigų vienybės“ žurnalas.— V. Rimšelis, St. Yla, T. Narbutas, S. Sužiedėlis, Z. Ivinskis.

„*Mūsų kalba*“, „Lietuvos mokyklos“ priedas.— Red. Pr. Dovy-daitis, A. Jakštas-Dambrauskas.

„*Mūsų laikraštis*“, Katalikų veikimo centro leistas savaitraštis 1925—1940 m.— J. Prunskis, St. Yla, J. Meškauskas, arkivysk. J. Skvireckas.

„*Mūsų žinynas*“, karo, mokslo ir istorijos žurnalas.— Z. Ivinskis.

„*Naujasis gyvenimas*“, 1945—1948 m. Vokietijoje leistas religinės kultūros laikraštis.— Red. V. Bagdonavičius, Z. Ivinskis.

„*Naujoji aušra*“, lietuvių kultūros žurnalas (1947—1949, Čikagoje).— J. Prunskis, A. Vaičiulaitis, K. Pakštas, Z. Ivinskis.

„*Naujoji Romuva*“, iliustruotas savaitinis kultūrinio gyvenimo žurnalas.— J. Brazaitis, A. Maceina, J. Grinius, Z. Ivinskis ir kiti.

„*Naujoji vaidilutė*“, 1921 m. Pr. Dovydaičio įkurtas ir redaguotas ateitininkų moksleivių mergaičių žurnalas, 1931 m. pertvarkytas į moterų inteligenčių žurnalą.— J. Grinius, Z. Ivinskis.

„*Pavasarininkų vadas*“, 1923—1925 m.— J. Eretas, S. Sužiedėlis.

„*Pavasaris*“, jaunimo laikraštis (1912—1940).— F. Kapočius, J. Grinius, J. Leimonas, A. Jakštas-Dambrauskas, O. Labanauskaitė.

„*Soter*“, religijos mokslų ir lyginamosios religijų istorijos žurnalas (1924—1940).— Pr. Dovydaitis, St. Gruodis, Z. Ivinskis, J. Skvireckas, A. Jakštas-Dambrauskas, M. Reinys.

„*Šaltinis*“, 1907 m. Seinuose, 1926 m. Marijampolėje, po karo Londone leidžiamas žurnalas.— S. Matulis, J. Eretas, P. Rabikauskas, B. Vileišytė ir kiti.

„*Švietimo darbas*“.— P. Būtėnas, V. Čižiūnas, Ign. Malinauskas, A. Salys.

„*Tėvynės sargas*“, eina nuo 1947 m., kultūros, visuomenės, politikos, socialinių mokslų krikščionių demokratų žurnalas.— L. Šimutis, K. Pakštas, P. Maldeikis, V. Brizgys, Pr. Būčys, D. Jasaitis, E. Turauskas, V. Padolskis, L. Tulaba.

„*Tėviškės aidai*“, 1956 m. Melburne pradėtas leisti laikraštis.— Br. Zumeris, Pr. Dauknys.

„*Tėviškės garsas*“, 1945—1948 m. ėjęs Šveinfurte, lietuvių išeivių bendruomenės leidžiamas savaitraštis.— J. Grinius, A. Maceina, Z. Ivinskis.

„*Tėviškės žiburiai*“, Kanadoje leidžiamas, kun. Pr. Gaidos redaguojamas savaitraštis.— J. Gutauskas, V. Dargis, A. Rinkūnas, J. Grinius.

„*Tėvų kelias*“, 1949—1955 m. Venesueloje leistas tautinės minties mėnesinis žurnalas.— J. Gravrogas, Br. Zumeris, V. Brizgys, V. Mankeliūnas, St. Yla, J. Grinius.

„*Tiesos kelias*“, religijos bei doros mokslo ir visuomeninio gyvenimo mėnesinis žurnalas.— Pr. Būčys, V. Brizgys, M. Reinys, J. Totoraitis, M. Krupavičius, Pr. Dovydaitis, A. Maceina, A. Jakštas-Dambrauskas, K. Pakštas, Z. Ivinskis.

„*Tremtinių mokykla*“.— A. Maceina, A. Ramūnas-Paplauskas, kun. J. Gutauskas, P. Maldeikis, Ad. Damušis, Alf. Šešplaukis, Z. Ivinskis, J. Grinius.

„*Varpai*“, literatūros almanachas.— J. Grinius.

„*Vyrų žygiai*“, dvisavaitinis jaunimo laikraštis (1937—1940).— J. Leimonas.

„*Židiny*“, katalikų kultūros žurnalas, leidžiamas Ateitininkų federacijos.— J. Grinius, St. Šalkauskis, I. Skrupskelis, A. Maceina, Z. Ivinskis, A. Dambrauskas, Pr. Dovydaitis, M. Reinys, Pr. Brazys.

„*Žiburiai*“, 1945—1946 m. Vokietijoje.— J. Grinius, J. Girnius, Vl. Viliamas, kun. St. Yla, St. Kolupaila, Z. Ivinskis.

Šis ilgas, nors dar ne visas, išvardijimas rodo, kad Akademijos narių veikla pasiekia visas sritis ir įsilieja į bendrą tautos gyvenimą.

Prof. Juozas Brazaitis Akademijos įtaką tautos gyvenime vaizdingai palygina su audeklu: „Tik visos tautos problemų kontekste aiškėja Akademijos vaidmuo. Akademija nebuvo vienintelė mokslo skatintoja bei rėmėja. Negalima kartais išskirti, kas veikta Akademijos, kas kitų institucijų (neretai veikė tie patys asmenys).

Audėjos audinyje susipina įvairios gijos. Tautinio gyvenimo audinyje Akademija buvo viena iš tokių gijų. Tos gijos vienas atspalvis itin ryškus — Akademijai priklauso nuopelnas už intelektualinio elito rengimą, krikščioniškosios orientacijos gilinimą, už iškilių tautos žiburių sutelkimą ir jų šviesos skleidimą.

Ypačiai tada, kai tauta buvo kryžkelėse“ (Suvažiavimo darbai. 1982. T. 9. P. 13).

Šv. Paulius apaštalas įspėja laiške Korintiečiams apie pavydo ir nesantaikos pavojų: „Aš — Pauliaus, kitas sako: Aš — Apolo... Kas gi yra Apolas? Kas gi yra Paulius? (...) Paulius sodino, Apolas laistė, o Dievas augino (...) Mes juk esame Dievo bendradarbiai“ (1 Kor 3, 4—9). Tai yra kiekvieno žmogaus pašaukimas. Juo labiau Akademijos narių. Mes visi esame Apvaizdos išrinkti, pašaukti, apdovanoti gebėjimais tą darbą parengti. Kiekvienas iš mūsų atsako ne tik už save, bet iš dalies ir už kitus; ne tik už šią dieną, bet ir už ateitį, už būsimas kartas.

Mūsų atsakomybė yra didelė artimui, būsimoms kartoms, savo tautai, pačiam Kūrėjui. Jeigu jau kiekvienas iš mūsų esame atsakingas pavieniui, tai juo labiau esame atsakingi kaip Akademijos nariai, pati Akademija yra už tai atsakinga. Tad viltingai ir ryžtingai į darbą!

TEOLOGIJOS SEKCIJA

PROF. KUN. ANTANAS RUBŠYS
MESIANIZMAS SENAJAME TESTAMENTE —
DIEVO UŽMOJIS SAVO TAUTOS ATEIČIAI

DR. KUN. VIKTORAS RIMSELIS MIC
MARIJA DIEVO KŪRYBOS KELYJE

KUN. ČESLOVAS KAVALIAUSKAS
AR JĖZAUS PRISIKĖLIMAS — ISTORINIS ĮVYKIS?

DR. KUN. PETRAS PUZARAS
VYSKUPAS MOTIEJUS VALANČIUS IR NUDIENOS
PASTORACIJOS PROBLEMOS LIETUVOJE

VYSK. SIGITAS TAMKEVIČIUS SJ
TARPDIECEZINĖ KAUNO KUNIGŲ SEMINARIJA

KUN. VACLOVAS ALIULIS MIC
NAUJOJI EVANGELIZACIJA IR BIBLIJA

KUN. LEONARDAS JAGMINAS SJ
VIENUOLIŲ VEIKLA LIETUVOJE NEPRIKLAUSOMYBĖS
IR POKARIO METAIS (1918—1990)

MONS. KAZIMIERAS GASCIONAS
DVASINGUMO PROBLEMA

PROF. KUN. KĘSTUTIS TRIMAKAS
DIDŽIOJI MEILĖ: JĖZUS IR JO MOTINA
(pagal Marijos Valtortos „Dievo-Žmogaus poemą“)

PROF. KUN. ANTANAS RUBSYS

MESIANIZMAS SENAJAME TESTAMENTE — DIEVO UŽMOJIS SAVO TAUTOS ATEIČIAI

Senojo Testamento turinį sudaro du pagrindiniai tikėjimo įvykiai: Sandora su Dievu, istorijos Viešpačiu, arba Sinajaus kalnas bei Mozė, ir mesianizmas, arba Jeruzalė bei Dovydas. Šie du įvykiai yra Senojo Testamento žmonijos santykio su Dievu sampratos svarbiausios gijos ir šerdis, nes Dievas išgano žmoniją, apreikšdamas savo užmoją ir darbus per Sandorą ir mesianizmą. Mesianizmas yra Dievo karalystės teologija, tikėjimas, kad Dievas įsijungia į žmonijos istoriją ir rūpinasi žmogumi.

Mūsų tema ribojasi mesianizmu, t. y. išganymu per Mesiją ir mesijinę karalystę. Tačiau išganyimo sąvoka yra kur kas platesnė, daugiareikšmė ir liudija ilgą istorinę raidą. Hebrajų kalbos žodis „ješu'a“, kirčiuojant paskutinį skiemenį (lietuvių kalba — „išganymas“), dažnai reiškia ir išgelbėjimą ginklu. Pastaroji išganyimo sąvokos reikšmė yra tolygi Dievo „teisumo darbams“, nes Viešpats gina savo tautą nuo priešų. „Teisumo darbai“ — Dievo teisumas ir teismas — reiškia Dievo rūpinimąsi žmogumi istorijos raidoje. Likiminis — pirmasis ir pavyzdinis išganyimo įvykis buvo izraeliečių išgelbėjimas iš Egipto, nes per jį padrika žmonių minia tapo Sandoros bendrija — Viešpaties tauta. Todėl išgelbėjimas iš Egipto buvo pagrindas Dievo įsipareigojimams savo sukurtai tautai.

Dovydo dinastija yra stebinanti naujovė. Dievo pažadas — „pastatyti Dovydui namus“, t. y. amžiną dinastiją, yra antroji Senojo Testamento teologinė šerdis ir konkrečios Dievo užmojo gijos savo tautos ateičiai. Sulig Dovydu ir jo dinastija išganymas gavo naujus mesijinius bruožus: Dievas išgano savo tautą per Mesiją.

Nagrinėdami Dievo užmojo savo tautai temą, domėsimės dviem dalykais:

- 1) žodžiu „Mesijas“ ir
- 2) karališkojo, arba dinastinio, mesianizmo istorine raida.

Žodis „Mesijas“

Žodis „Mesijas“, yra kilęs iš aramėjiško ždžio „mešiha“, o šio kilmė yra hebrajų kalbos žodis „mašiah“ ir reiškia „Pateptasis“. Mesijas graikų kalba yra „Christos“, mūsų tarimu — Kristus. Ir Mesijas, ir Kristus yra ne asmeniškai vardai ar pavardės, bet pašaukimo ir pareigos titulai. Sakytume: „Jėzus, Dievo Mesijas“, arba „Jėzus, Dievo Kristus“. Taigi žodžiu „Mesijas“ ženkliname Dievo pašventintą ir patepimu įgaliotą asmenį rūpintis Dievo tautos išganymu.

Svarbu skirti „Mesiją“ didžiąja raide ir „mesijus“, arba kitus mesijinius asmenis, kaip antai: Eliją, Pranašą — kaip Možę, galbūt ir Žmogaus Sūnų, pateptąjį kunigą ir pan. Mesijas didžiąja raide reiškia tiksliai apibrėžtą sąvoką, būtent pateptąjį karalių iš Dovydo dinastijos, kuris sukurs pasaulyje baigminę Dievo karalystę. Šitokia Mesijo sąvokos samprata yra ilgos raidos rezultatas¹.

Mesijo judaizme itin gyvai laukta po tremties į Babiloną VI a. Betgi reikia turėti galvoje, kad žodis „Mesijas“ dar neturėjo tos prasmės, kuria mes — krikščionys — tą žodį vartojame. Sprendžiant iš Naujojo Testamento ir pačių žydų raštijos, galima teigti, kad Mesijo laukimas potremtiniame judaizme buvo tapęs tautos viltimi².

Reikia pasakyti, kad ne visi žydai laukė Mesijo. Mat daug jų buvo netekę pasitikėjimo Dovydo dinastija, kuri per penkis šimtus metų nebesireiškė istorijoje³. Be to, dažnai Mesijo laukimą nustelbdavo ir kitokie laukimai. Pavyzdžiui, Kumrano žydų bendruomenė laukė ir Pranašo, ir karališkojo Mesijo, ir Pateptojo kunigo⁴.

Laukiamąjį Mesijo asmuo buvo suliejamas su kitais mesijiniais asmenimis tarsi į sudėtinį asmenį, sakysim, su Kenčiančiuoju Tarnu ar Žmogaus Sūnumi. Krikščionių Jėzaus, kaip Dievo Mesijo, sąvoka irgi buvo sujungta su kitais asmenimis⁵. Naujasis Testamentas liudija, kad Morkaus Jėzus yra ir Mesijas, ir Kenčiantysis Tarnas, ir Žmogaus Sūnus, ir Dievo Sūnus... Būdinga, kad joks žydų Mesijo aprašymas Mesijo nesieja su Kenčiančiuoju Tarnu⁶. Būdami krikščionys, turėtume atsisakyti kartais nesąmoningo noro sujungti žydų Mesijo laukimą su Jėzaus asmeniu ir veikla. Žydų Mesijo sampratą ir laukimą krikščionys stipriai modifikavo, nes ir pats Jėzus nenorėjo priimti iš savo tautiečių Mesijo titulo ir žydų Sinedrija buvo priešinga Jėzui⁷.

Nors mesijinė žydų viltis ir suteikė ateinančiam Mesijui antžmogiškas savybes, tačiau Mesijo, kaip Dievo Sūnaus, kuriuo ap-

sireiškė Jėzus, žydai nelaukė. Nekintantis Mesijo laukimo bruožas buvo tautinis elementas, lygiai kaip išganymo sampratoje⁸.

Būtų netikslu ir neteisinga teigti, kad Jėzaus amžiaus žydai buvo sumenkinę Mesijo, kaip dvasinio gelbėtojo, sampratą, padarę jį perdėm pasaulietišką bei tautišką, ir Jėzus gražinęs šiai sampratai pirmąją prasmę. Krikščionių dvasinio Mesijo samprata yra radikali jos kaita, o ne sugrįžimas prie pirmąsios prasmės. Šią Mesijo sampratą kaitą rodo pati karališkojo, arba dinastinio, mesianizmo istorinė raida.

Istorinė karališkojo, arba dinastinio, mesianizmo raida

Mesianizmas, kaip ir išganymas, yra daugiareikšmė sąvoka. Mesianizmą apibendrinome ateities viltimi. Vilties samprata yra pranašiška, nes ja raginama apsispręsti dėl ateities dabartyje: dabar prasideda ateitis! Bendrajai Šventojo Rašto istorijos sampratai labai būdingas vienas bruožas, būtent: Dievas siuntė savo tautai gelbėtojus — Mozę, teisėjus, Nehemiją, Ezrą... O mesianizmo istorinė raida siejasi su monarchija, Dovydo dinastijos karaliais, kurie patepimu ir pašventinimu buvo įgalioti įgyvendinti Dievo rūpinimąsi žmogumi jo tautoje. Dievas apreiškė savo užmojų, kurdamas karalystę žemėje, todėl Dievo karalystė turi žydu karalystės istorinius bruožus ir aprašant yra siejama su istoriniu Izraeliu, Dovydo dinastija.

Paprastai žmonijos pažanga lyginama su liepsnojančiu deglu, kurį dabarties karta perima iš praeities ir perduoda jaunajai kartai (Lukrecijus). Panašiai vyko ir mesianizmo raida. Izraelis Dievo užmojo savo ateičiai iš karto nesuprato. Dievas pasirūpino, kad jis augtų ne vien amžiais, bet ir „išmintimi bei malone Dievo ir žmonių akivaizdoje“ (Lk 2, 52).

Istorinėje mesianizmo raidoje galima išskirti tris tarpsnius:

- 1) Pradinį,
- 2) Pranašų,
- 3) Potremtinį.

1. Pradinis istorinės mesianizmo raidos tarpsnis: Dovydas ir jo dinastija. X a. prieš Kristų su Dovydu ir jo dinastija Dievo užmojis išganyti žmogų ir pasaulį gavo dinastinio mesianizmo pobūdį. Karalius buvo mesijas — pateptasis, Dievo įgaliotas Dievo karalystės valdovas. Per karalių Dievas rūpinosi savo tauta, ganė nuo išorės priešų ir kūrė „šalom“ — gerovę krašto viduje, įgyvendindamas teisumą — „zedakah“ ir teisingumą — „mišpat“.

Pats pirmasis liudijimas Šventajame Rašte, kad Dovydo dinastija turi mesijinį Dievo užmojo žmogui ir pasauliui vaidmenį, yra pranašo Natano pranašystė (2 Sam 7, 8—16):

- 8 Galybių VIESPATS taip kalbėjo:
 „Aš buvau tas, kuris paėmiau tave nuo avidžių,
 iš avių ganyklų,
 ir padariau tave Izraelio, savo tautos, vadu.
- 9 Aš buvau su tavimi, kur tikėjai,
 sunaikinau priešus tavo kelyje;
 padarysiu tave garsų,
 kaip garsūs yra didžiūnai žemėje...
 ...
- 11b VIESPATS padarys tave didį,
 VIESPATS padarys iš tavęs namus [dinastiją].
- 12 Kai numirsi ir būsi palaidotas su protėviais,
 padarysiu vieną iš tavo sūnų karaliumi
 ir jo karalystę tvirtą.
- 13 Jis bus tas, kuris man pastatys namus [Šventyklą],
 o aš padarysiu jo karalystės sostą tvirtą per amžius.
- 14 Aš būsiu jam tėvas,
 o jis bus man sūnus.
 Jeigu jis blogai elgsis, nubausiu,
 kaip tėvas nubaudžia sūnų,
 žmonėms įprastu plakimu.
- 15 Tačiau savo Sendoros ištikimumo iš jo neatimsiu,
 kaip atėmiau iš jo pirmtako [Sauliaus],
 kurį pašalinau, kad tu galėtum būti karaliumi.
- 16 Tavo namai [dinastija] ir tavo karalystė
 tvers per amžius mano akivaizdoje,—
 tavo sostas yra tvirtas amžinai.“

Ši Natano pranašystė yra mesianizmo Magna carta Šventajame Rašte. Ji yra įamžinta ir psalmėje — Ps 89, ir vėlesnėje knygoje — 1 Kr 17. Psalmistas švenčia Dievo sandorą su Dovydu:

Aš, VIESPATIE, tavo malones giedosiu per amžius,
 kartų kartoms savo burna
 garsinsiu tavo ištikimybę.

Juk pasakyta:

„Sendoros malonė užtikrinta amžiams“.
 Tvirta kaip dangūs tavo, Dieve, ištikimybė.

„Sudariau aš sandorą su išrinktuoju.

Aš Dovydui, savo tarnui, prisiečiau:

„Giminę tavo amžiams sukūriau,

kartų kartoms tveriantį sostą tau pastatysiu“.

(Ps 89, 2—5).

Natano pranašystė nekalba nei apie individualų Dovydo palikuonį — Mesiją didžiąja raide, nei apie eschatologinę — baigminę ateitį. Tačiau garantuoja, kad Dovydo dinastija bus patvarus, Dievo išrinktas žmogaus veiksnys išganymo istorijoje. Išganymas, apie kurį kalbama Natano pranašystėje, ribojasi politiniu tautos saugumu, kuriuo ir rūpinasi Dovydo dinastijos karalius.

Natano pranašystė yra pagrindinis skaitinys apie dinastinį mesianizmą. Tautos išganymo viltis bent du šimtmečius buvo siejama tik su Dovydo dinastija. Kadangi karaliai iš Dovydo dinastijos buvo Dievo-Karaliaus antrininkai, žydų tauta laukė iš jų visų ir iš kiekvieno „šalom“ — gerovės, pagrįstos teisumu ir teisingumu.

Pradžios knyga turi Jokūbo palaiminimą Judo giminei (žr. Pr 49, 8—12). Ir jis atspindi Dovydo amžių, nes pabrėžia Dovydo dinastijos amžinumą ir sukurtą gerovę. Daugelis psalmių skirta šiam pirmajam mesianizmo raidos tarpsniui (žr. Ps 2, 72, 110). Dovydo dinastijos karaliui:

VIESPATS yra prisiekęs, ir jis nesigaili:

„Tu Kunigas per amžius, kaip Melchizedekas“ (Ps 110, 4).

Jis mums bus kaip lietus jaunam atolui,

kaip liūtis, pagirdanti išdžiūvusią žemę.

Klestės jo dienomis teisingumas,

gražiausia ramybė — kol švies padangėj mėnulis.

Jis viešpataus nuo jūros lig jūros,

nuo upės ligi žemės skritulio krašto.

Prieš jį nusilenks tyrų klajokliai,

laižys žemę jo priešai.

Salų ir Taršišo valdovai jam mokės duoklę,

dovanas neš jam Arabijos, Sabos valdovai!

...

Jis juk vaduos pagalbos maldaujantį vargšą,

tą nelaimingą, kuriam nepadeda niekas.

Jis gailės vargšo, beturčio

ir savo varguoliams gelbės gyvybę.

Gelbės nuo prispaudėjų, skriaudikų,

brangi jam bus jų gyvybė (Ps 72, 6—10. 12—14).

Taigi Dovydo dinastijos karalius buvo ne tik politinis veiksnys. Jis įgyvendino krašte teisingumą, rūpinosi vargšais ir beturčiais.

2. Antrasis istorinės mesianizmo raidos tarpsnis yra Pranašų laikotarpis. VIII a. pranašų knygos liudija, kad mesianizmo raidoje įvyko pasikeitimas. Nedori ir nevykę Dovydo dinastijos karaliai, pavyzdžiui, Ahazas ir vėliau Manasas, užtemdė Dovydo dinastijos garbę ir nuvylė į karalius dėtą viltį. Ypač didelį nepasitenkinimą ir nusivylimą Dovydo dinastijos karaliais rodo pranašas Izaijas. Izaijo mesijinis liudijimas paaitrina Dovydo dinastijos viltis ir iš esmės praturtina karaliaus ir karalystės prasmę. Izaijo sukeltas impulsas paskatino Sandoros bendriją atkreipti dėmesį į Mesiją didžiąja raide — ne vien į dinastinį, bet ir į asmenišką Mesiją (žr. Iz 10—14; 9, 1—6; 11, 1—9).

Anot Izaijo, Dovydo dinastija nebus nedorų ir nevykusių karalių sunaikinta, bet išliks ir atliks savo vaidmenį Dievo užmojyje, nes gims „Immanuel“ — tas, kurio vardas „Su-mumis [yra] Dievas“ gims (Iz 7, 14). Imanuelis — „Su-mumis [yra] Dievas“ aprašomas neįprastai drąsiai:

Nes kūdikis mums gimė!

Sūnus duotas mums!

Jo vardas bus

„Nuostabasis Patarėjas

Galingasis Dievas,

Amžinasis Tėvas,

Ramybės Kunigaikštis“.

Jo viešpatavimas be ribų,

o taika begalinė.

Jis viešpataus Dovydo soste

Ir valdys jo karalystę:

tvirtins ir palaikys ją

teisumu ir teismu

dabar ir per amžius (Iz 9, 5—6).

Pranašo Jeremijo liudijimas apie „teisią Dovydo atžalą“ rodo, kad Sandoros tikėjimas tuo metu nebedėjo vilčių į istorinius Dovydo dinastijos karalius, bet ilgėjosi Mesijo didžiąja raide iš Dovydo šeimos, nes jis „valdys sumaniai“ ir įgyvendins „teisumą ir teisingumą“:

Tikėkit manim,— tai VIEŠPATIES žodis,— ateina metas, kai išauginsiu Dovydui teisią atžalą.

Kaip karalius jis viešpataus — ir sumaniai,—

darys krašte, kas teisinga ir teisu.

Jo dienomis Judas bus išgelbėtas,

Ir Izraelis saugiai gyvens.

Sitokiu vardu jis bus vadinamas:

„VIEŠPATS mūsų teisumas“ (Jer 23, 5—6).

3. Trečiasis istorinės mesianizmo raidos tarpsnis yra Potremtinis judaizmas. Žydų tremtis Babilone VI a. prieš Kristų sukūrė Sandoros tautai visapusiškai naują būklę. Jos gyvenimą lėmė du poreikiai: išlikti savitai tarp tautų ir tarnauti visuotiniam Dievo užmojiui. Pasaulinės imperijos — Persija, Graikija ir Roma — kūrė vieną pasaulį. Sandoros tautai grėsė asimiliacija. Nenuostabu, kad žydai ieškojo saugumo savo savitumui, statydami aplink savo tautą sienas, ir drauge drįso svajoti apie visuotinę — visą pasaulį ir visas tautas apimančią — Dievo karalystę.

Sunku studijuoti šio tarpsnio mesianizmo raidą, nes trūksta rašytinių šaltinių. Jos istoriją galima atkurti tik iš vėlesnių žydiškų ir krikščioniškų šaltinių.

Dovydo dinastija po tremties nebevaldė Jeruzalėje⁹. Šis faktas stipriai paveikė mesianizmą. Anksčiau buvo tikima, kad tolesnis Dovydo palikuonis — karalius bus teisingoji Dovydo atžala. Dabar teisingoji Dovydo atžala turėjo tik neapibrėžtą ateitį. Taigi Mesijo laukimą pradėjo ženklinėti neapibrėžtos ateities pobūdį. Be to, buvo laukiama Mesijo, kuris įkūnytų baigminį Dievo užmojų išganyti savo tautą. Taigi Potremtiniame laikotarpyje tikrai kalbama apie Mesiją didžiąja raide. Ankstesnieji Sventojo Rašto skaitiniai — Natano Magna carta, psalmės, pranašai — buvo skaitomi iš naujo, vadovaujantis šiuo naujuoju mesianizmu.

Baigiamoji mintis

Mesijo asmuo tebėra neaptartas. Buvo tikima, kad per jį — Mesiją — bus apreikštas ir įvykdytas baigminis Dievo užmojis. Išganymas nebus istorinių veiksmų padarinys, bet regimas Dievo įsijungimas į istoriją, kaip kadaise išėjime iš Egipto. Tiesa, Mesijas bus Dievo išganyto įrankis, bet išganymas bus paties Dievo darbas. Tačiau šis bruožas ne visų buvo priimtas, — Testamentų sampynoje Mesijo laukimą sąlygojo stiprūs ir skirtingi politiniai bei dvasiniai poslinkiai.

Per tūkstantį metų Mesijo laukimas įkūnijo pačią karščiausią mesianizmo viltį: Dievas įsijungs į istoriją ir išgelbės savo tautą. Laukiamasis karalius — gelbėtojas bus politinis gelbėtojas, tačiau savo užduotį jis įvykdys tik Dievo malone ir galia. Taigi jo veiksmas nebus vien politinio pobūdžio. Savo karaliavimu Mesijas atneš Izraeliui — Sandoros tautai — paties Dievo viešpatavimą.

Naujasis Testamentas, regėdamas Dievo išganyto pilnatvę Jėzuje iš Nazareto, žvelgia atgal į praeitį ir Dievo užmojų žmonių ateičiai atseka nuo jo raidos pradžios iki išsipildymo. Naujasis Testamentas laikytinas Senojo skaitymu iš naujo Jėzuje Kris-

tuje. Mesianizmas nėra iš dangaus numesta plyta, negyvas praėities liudytojas. Mesianizmas yra gyva istorinė raida, teikianti mums ateities viltį duobėtame istorijos vieškelyje. Mesianizmas ir nūdien laukia mūsų gilesnės įžvalgos.

¹ Brown R. E. God's Plan for His People. The New Jerome Biblical Commentary / Red. R. E. Brown, F. A. Fitzmyer ir R. E. Murphy (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1990). 77:152; Rubšys A. Raktas į Senąjį Testamentą (Putnam, CT; Krikščionis gyvenime, 1982). T. 1. P. 433.

² Brown R. E. Cit. veik. 77: 153.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat; Koester H. History and Literature of Early Christianity. New York, Berlin, 1982. T. 2. P. 77—79.

⁶ Brown R. E. Cit. veik.

⁷ Ten pat. 77:154. 162—163.

⁸ Ten pat.

⁹ Rubšys A. Cit. veik. P. 468—470.

DR. KUN. VIKTORAS RIMSELIS MIC

MARIJA DIEVO KŪRYBOS KELYJE

Mes gyvename jau įvykus Dievo įsikūnijimo paslapčiai. Įsikūnijęs Dievo Žodis yra visų didžiausias Dievo apsiareiškimas ir malonė žmonijai. Kai „tas Žodis tapo kūnu ir gyveno tarp mūsų“¹, dar nėra praėję nė du tūkstančiai metų, o Dievo nutarimas įsikūnyti yra amžinas, kaip amžinas yra pats Dievas. Nuo to amžino nutarimo įsikūnyti priklauso visa dieviškoji kūryba. Dievo įsikūnijimas yra žmogiškos prigimtės priėmimas į dieviškojo asmens vienovę. Antrasis Švč. Trejybės asmuo yra vadinamas Dievo Žodžiu, Dievo Išmintimi, Dievo Sūnumi. Jis yra tokia dieviška gyvybė, kad ji gimsta Švč. Trejybėje dievišku savosios begalinės būties pažinimu.

Pasaulis ir įsikūnijimo paslaptis

Dieviškas pažinimas sąlygojo Dievo kūrybos pradžią įsikūnijimo paslapties nutarimu. Kad įvyktų mūsų pasaulyje įsikūnijimo paslaptis, pirma reikėjo sukurti pasaulį ir žmogų. Taigi Dievo Išmintis, amžinasis Žodis, Jo Sūnus, dar netapęs žmogumi, buvo Dievo kūrybos vaizdas: „visa per jį atsirado, ir be jo neatsirado nieko, kas tik yra atsiradę“².

Apie Visatos atsiradimą, apie regimų ir neregimų pasaulių sukūrimą mes kalbame kaip apie Dievo veikimą „ad extra“ — kaip apie Dievo veikimą į išorę. Dievas yra pats pirmasis išjudintojas. Jis pats yra toks veikimas ir tokia gyvybė, kuriai žmogaus protas negali rasti palyginimo, nors visas pasaulis gana ryškiai žmogui kalba apie begalinę Kūrėjo išmintį ir visagalybę. Žmogaus protas ir jo sąžinė pasaulyje randa Dievo pėdsakus, bet pats Dievas gyvena mums neprieinamoje šviesoje³.

Niekas mums nepasakys, ką Viešpats veikė ar kūrė prieš viso regimo pasaulio pašaukimą iš nieko į būties tikrovę. Bet jeigu

Jis visą savo amžinybę veikė „ad extra“, atseit ką nors kūrė, tai visa tai taip pat yra palenkta ir subordinuota Jo amžinam nutarimui realizuoti įsikūnijimo paslaptį. Atrodo, kad visa amžinybė yra palenkta mūsų laikui, nes įsikūnijimas įvyko atėjus laiko pilnatvei.

Dievo nutarimu įsikūnijimas turėjo įvykti per moterį. Kad Dievo Sūnus taptų tikras Žmogus, Jis turėjo patirti žmogiškosios gyvybės raidos etapą moters išsčiose. Taigi įsikūnijimo paslaptis įvyko per motinystę. Betgi Dievo kilnumui ir Jo didingumui pritiko, kad Jo žmogiškosios gyvybės pradžia įvyktų ne iš vyro kūno ir ne jo noru⁴, o paties Dievo tiesioginiu veikimu. Nekalčiausiai Nazareto Mergelei Marijai apsireiškė angelas Gabrielius. Jų pasikalbėjimas buvo trumpas. Angelas Mariją pasveikino kaip Dievo malonėmis apdovanotą Mergele ir paskui tarė: „Nebijok, Marija, tu radai malonę pas Dievą! Stai pradėsi išsčiose ir pagimdysi sūnų, kurį pavadinsi Jėzumi. Jisai bus didis ir vadinsis Aukščiausiojo Sūnus...“ Marija paklausė angelą: „Kaip tai įvyks, jeigu aš nepažįstu vyro?“ Angelas atsakė: „Šventoji Dvasia nužengs ant tavęs, ir Aukščiausiojo galybė pridengs tave savo šešėliu, todėl ir tavo kūdikis bus šventas ir vadinamas Dievo Sūnumi“⁵.

Per Mariją Dievo Sūnus istorinė Asmenybė

Taigi Jėzus Nazaretis savo dieviškąją kilmę kildina iš savo Tėvo, kuris yra danguje, o savo žmogiškąją kilmę kildina iš Mergelės Marijos, kuri yra Jo Motina. Todėl Jėzus save vadino ir Dievo Sūnumi, ir Žmogaus Sūnumi, o mes sakome, kad Jis tikras Dievas ir tikras Žmogus. Per savo Sūnų Jėzų Mergelė Marija tapo Dievo Motina.

Tiek įsikūnijimo paslaptis, tiek dieviškoji Marijos Motinystė yra viena nuo kitos neatskiriamos dangaus ir žemės tikrovės, kurias mes tikime ir pripažįstame, padedami antgamtinės šviesos. Jos yra paskelbtos Jėzaus Kristaus. Per dieviškąją Marijos Motinystę Dievas tapo žmogumi. Iš nesuvokiamos šviesos Jis tapo žmonėms suprantamas ir kiekvienam artimas. Todėl šv. Jonas Evangelistas galėjo pasakyti: „Kas buvo nuo pradžios, ką girdėjome ir savo akimis regėjome, ką patyrėme ir mūsų rankos liėtė,— tai skelbiame apie gyvenimo žodį“⁶.

Apie Dievo amžinybę mes sakome, kad ji neturi nei pradžios, nei pabaigos. Betgi per dieviškąją Marijos Motinystę Dievo Sūnus mums tapo istorine Asmenybe, kuri padalijo viso regimojo pasaulio laiką į dvi dalis, kaip mes teisingai sakome apie įvykius — vieni įvyko prieš Kristų, kiti — po Kristaus. Teologų su-

pratimu, Dievas nei gali keistis, nei Jo amžinybė gali būti padalyta. Betgi per dieviškąją Marijos Motinystę visa amžinybė, panašiai kaip laikas, turi dvi Dievo kūrybos dalis. Per visą amžinybę Dievas neturėjo Motinos. Įvykus įsikūnijimo paslaptiai, Dievo Sūnus yra taip pat ir Marijos Sūnus. Taip Dievas įgijo Motiną, o į Dievo vidinį gyvenimą buvo priimtas Žmogus iš Nazareto.

Mergelė iš Nazareto Dievo mintyje

Jeigu nuo amžių Dievo mintyje buvo įsikūnijimo paslaptis, tai nuo amžių buvo Jo mintyje ir Marija, Mergelė iš Nazareto. Jos samprata Dievo mintyje buvo tobuliausias vaizdas, kuriuo pati Dievybė galėjo gėrėtis ir džiaugtis. Jai taikomi Šventojo Rašto Patarlių knygos žodžiai apie dieviškąją išmintį: „Viešpats turėjo mane savo kelių pradžioje, pirma negu yra ką nors padaręs nuo pat pradžios. Aš esu įstatyta nuo amžių, ir nuo senovės laikų, pirma negu buvo žemė. Dar nebuvo gelmių, o aš jau buvau pradėta; dar nebuvo ištryškę vandenų šaltiniai, dar kalnai nebuvo iškilę su savo baisia sunkenybe, aš buvau pagimdyta pirm kauburių; Jis dar nebuvo padaręs žemės ir upių ir žemės skritulio pamatų. Kada Jis rengė dangų, aš ten buvau, kai įstatymu vedė sienas aplink gelmes, kai stiprino aukštybėse oro sritis ir svėrė vandenų šaltinius, kai vedė aplink jūrą jos ribą ir davė vandenims įstatymą neperžengti savo krantų, kai dėjo žemės pamatus, aš buvau drauge su Juomi visa tvarkydama, ir gėrėjas kasdien, žaisdama ant žemės skritulio, ir mano pasigėrėjimas būti su žmonių vaikais“⁷.

Prieš visos kūrybos pradžią Marija buvo Dievo mintyse su visu jos būsimo veikimo vaizdu taip, kaip ir pats Kristus, kuris Dievo mintyse buvo numatytas priimti iš Marijos kūną, kad atpirktų pasaulį. Pagal kardinolo Augustino Bea aukščiau pateiktą Šventojo Rašto posmo paaiškinimą, Marijos paveikslas Dievo mintyse eina drauge su Kristaus paveikslu. Kristus, įsikūnijusi Dievo Išmintis, yra nesuprantamas be Marijos, iš kurios Jis gavo kūną⁸.

Kaip šv. Paulius moko, Kristus „yra neregimojo Dievo atvaizdas, visos kūrinijos pirmgimis, nes Jis apima visa, kas sukurta danguje ir žemėje, kas regima ir neregima... visa sukurta per Jį ir Jam. Jis yra pirma visų daiktų, ir visa Juo laikosi“⁹. Kai Kristaus atvaizdas buvo Dievo mintyje, per kurį buvo visa sukurta, tai drauge buvo ir Marijos atvaizdas, Dievo parinktas kūrimo modelis. Jeigu visa yra sukurta Kristui, tai galime sakyti, kad visa drauge yra sukurta ir Jo Motinai Marijai.

Teologai, remdamiesi Šventuoju Raštu, moko, kad Dievas sukūrė regimą ir neregimą pasaulį sau. Kai kam gali atrodyti, kad toks mokslas skelbia kažkokį Dievo egoizmą. Dievo būties pilnatvei nereikia jokio papildymo. Dievas sukūrė pasaulį sau, kad Jis galėtų įsikūnyti ir tapti žmogumi. Jeigu mes veikdami mintyje visada turime kokį nors tikslą ir vienaip ar kitaip veikiamo, tai juo labiau Dievas turi savo tikslą, kuris lemia Jo veikimo pradžią ir prasmę. Tuo būdu įsikūnijimo paslapties nutarimas paskatino Dievo visagalybę sukurti regimą ir neregimą pasaulį, atseit lėmė mūsų Visatai atsiradimo pradžią. O įsikūnijimo įvykis su visais jo padariniais įprasmina pasaulio egzistavimą.

Marija dieviškosios dramos pradžia

Per įsikūnijimo paslaptį prasidėjo dieviškoji drama, kurios svarbiausieji veikėjai yra Dievo Sūnus ir Jo Motina. Į tą dramą įsijungė dangus ir žemė. Kai pirmieji mūsų tėvai Dievo nepaklausė ir nusikalto, tai, turėdamas mintyje įsikūnijimo paslaptį, Dievas jiems pažadėjo, kad ateis Atpirkėjas ir Išganytojas.

Senajo Testamento Šventasis Raštas yra pagrįstas to Išganytojo laukimu. Moteris turės sutriuškinti piktojo žalčio galvą¹⁰. Pranašai skelbė, kad ateis Mesijas, kad Jis gims iš mergelės ir Jo vardas bus Emanuel¹¹. Jis bus pilnas Viešpaties dvasios¹². Mesijas išvaduos iš nuodėmingo pasaulio ir viską pasakys. Samarietė moteris prie Jokūbo šulinio taip ir sako Kristui: „Aš žinau, jog netrukus ateis Mesijas. Atėjęs jis mums viską paskelbs“¹³. Tačiau Senajame Testamente apie įsikūnijimą nerandame aiškos užuominos. Todėl teologams susidarė įspūdis, kad jei nebūtų buvę nuodėmės, tai gal nebūtų reikėję nė tos didingos įsikūnijimo paslapties, tarsi Dievas būtų nusprendęs įsikūnyti tada, kai pirmieji tėvai Jam nusikalto. Dievo minties Jo kūriniai negali pakeisti ar kaip nors ją įtaigoti. Visi Dievo kūriniai nuo amžių yra Jo mintyse. Dievo kūryba yra tokia, kad iš Jo minties atsiranda viskas, kas yra atsiradę taip, kaip sakoma Sv. Jono Evangelijos pradžioje, kur Dievo mintis vadinama Dievo Žodžiu¹⁴. Nutaręs įsikūnyti, Dievas Mariją nuo amžių laikė savo mintyje.

Kai kurie teologai mano¹⁵, kad angelai mėgino atskleisti įsikūnijimo paslaptį. Angelai numatė, kad Antrasis Dievo Asmuo taps žmogumi, kuriam reikės nusilenkti ir kurį reikės garbinti. O žmogaus prigimtis yra daug žemesnė už angelų prigimtį. Luciferis, šviesos skleidėjas, galingas savo protine šviesa, klausė save ir kitus angelus, jo sekėjus, kas jie yra, ar ne Kūrėjo mintis, pašaukta į būties tikrovę? Jis išėjo Dievo ir angelų akivaizdoje su

šūkiu: „Argi aš nesu kaip Dievas?“ Liuciferio angelų grupei buvo aišku, kad netinka galingosioms dvasioms garbinti įsikūnijusį Dievą žmogaus prigimtyje. „Ir užvirė danguje kova. Mykolas ir jo angelai kovojo su slibinu. Ir kovėsi slibinas ir jo angelai, bet jie pralaimėjo, nebeliko jiems vietos danguje“¹⁶. Mykolo šūkis buvo: „Kas kaip Dievas?“ Jo sekėjai pamatė Dievo mintyse nusižeminimo vaizdą Dievo Motinos, kuri bus jų valdovė, o Viešpaties tarnaitė. Tai ir buvo Mykolo grupei nusižeminimo pamoka. Atseit Dievo Motina Dievo kūryboje tapo taip pat ir angelų gelbėtoja, todėl ir vadinama angelų karaliene.

Kad angelams buvo apreiškta įsikūnijimo paslaptis ir kad jiems reikės įsikūnijusį Dievą Žodį garbinti, sugestiją randame Šventajame Rašte. Viešpačiui užgimus, „staiga prie angelo atsirado gausi dangaus kareivija. Ir garbino Dievą, giedodama: „Garbė Dievui aukštybėse, o žemėje ramybė Jį mylintiems žmonėms“¹⁷. Kristus ginčiuose su fariziejais sako jiems, kad „jų tėvas yra velnias, kuris niekuomet nesilaikė tiesos,—jame ir nėra buvę tiesos“¹⁸. „Pasirodė Dievo Sūnus, kad velnio darbus sugriautų“¹⁹. Sv. Paulius laiške Žydams sako, „kad ne angelams yra pasakyta: tu esi mano Sūnus, bet Kristui, o angelai gavo įsakymą Jį garbinti“²⁰.

Tokia pati Kristaus ir Jo Motinos patirtis

Visais anžiais blogio klausimas buvo ir yra didžioji žmonijos mįslė, kurios savo protu žmogus negali atspėti. Iš apreiškimo patiriame, kaip į šį pasaulį įsibrovė blogis. Sv. Paulius moko, kad „per vieną žmogų nuodėmė įėjo į pasaulį, o per nuodėmę mirtis, taip mirtis įsiskverbė į visus žmones“²¹. Pirmieji mūsų tėvai norėjo pažinti, kas yra bloga ir kas gera, ir būti kaip dievai. Per nusikaltimą Dievui jie pažino tą blogį, kurį ir mes labai gerai pažįstame ir žinome, ką reiškia kentėti ir mirti; bet tapti Dievo gyvybės dalininkais ir gyventi kaip Dievas gyvena, tapo galima per įsikūnijimo paslaptį. Iš Kristaus, Dievo ir Žmogaus, Marijos Sūnaus, atėjo žmonijos atpirkimas. Jis patyrė žiauriausią kančios ir mirties agoniją, mirė prikaltas prie kryžiaus. Ką Kristus iškentėjo, turėjo visa savo būtimi patirti ir Jo Motina. Garbingas Viešpaties prisikėlimas iš numirusių yra ženklas, kad Jis yra naujas Kūrėjas, kuris nugalėjo mirtį. Jis atnešė žmonijai naują gyvybę, paties Dievo gyvybę, kuri pasireiškė visa pilnatve ir garbe ne šiame pasaulyje.

Gali kas paklausti, ką gi šitoje kančios, mirties ir iš numirusių prisikėlimo dramoje gavo Dievas, kurio gyvenimas yra begalinės būties pilnatvė? Jis per visą amžinybę neturėjo kančios ir mirties patirties.

Kai Dievo Sūnus įsikūnijo ir tapo Marijos Sūnumi, Jis pasirinko vargano žmogaus gyvenimą. Jo dangaus Tėvo valia buvo tokia, kad Jis iškentėtų baisiausias kančias, būtų prikalts prie kryžiaus ir numirtų kaip atmetas savo tautos piktadarys. Per šį istorinį Kristaus mirties momentą įvyko pasidalijimas vertybėmis, kurios priklauso vien tik Dievui, ir vertybėmis, kurios priklauso ne Dievui, o vien tik žmogui.

Žmogus gavo atpirkimą, kad patirtų Dievo žmogaus gyvenimą, o Dievas gavo kančios ir mirties patirtį. Dievas amžinybėje panūdo pažinti blogį, kuris yra būties trūkumo patirtis, taip kaip žmogus jį savo gyvenime patiria. Dievas kančią ir mirtį įvertina ne pagal žmogaus gyvenimo matą.

Kai Kristus pradėjo kalbėti, kad Jam reikės daug iškentėti ir būti nužudytam Jeruzalėje, tai apaštalai labai nustebo, o Petras ėmė Jį drausti ir prašė padaryti, kad Jam taip neatsitiktų. Tada Viešpats Petrą smarkiai subarė kaip gundytoją: „Eik šalin iš mano akių, šėtone! Tu man papiktinimas, nes mąstai ne Dievo, o žmonių mintimis“²².

Žmogiškoji Kristaus prigimtis taip, kaip ir kiekvieno žmogaus, purtėsi kančios ir mirties. Jėzus Alyvų darže meldėsi, krauju prakaitavo ir prašė: „Mano Tėve, jeigu įmanoma, teaplenkia mane ši taurė. Tačiau ne kaip aš noriu, bet kaip Tu“²³. Kristaus kančia ir mirtis įvyko ne atsitiktinai ir nebuvo taip, kad Jis nebūtų galėjęs apsiginti nuo savo priešų. Jis šitai patvirtina, sakydamas, kad niekas neatima Jam gyvybės. Jis pats laisvai ją atiduoda, nes Jis turi galią atiduoti ir vėl ją atsiimti²⁴.

Marija mylėjo savo Sūnų labiau kaip Petras, bet jos meilė nemėgino sulaikyti Jį nuo kančios ir mirties — jos reikėjo, kad būtų atpirkta žmonija. Marija pati taip, kaip ir Kristus, laisvai, su motiniška meile ėjo kančios ir mirties keliu. Ji, Dievo Motina, su nepaprastu jautrumu išgyveno savo Sūnaus dieviškosios mirties agoniją.

Visa žmonija dalyvauja dieviškojoje dramoje

Iš dieviškosios dramos, kuri prasidėjo įsikūnijimo paslaptimi, niekas negali pasitraukti. Jei mums nepatinka ta Dievo tvarka pasaulyje, kurią pavadiname dieviškąja drama, mes negalime pasakyti: „Viešpatie, gražinu Tau bilietą ir išeinu nuo Tavo scenos“. Patinka ar nepatinka, mes negalime išeiti iš mūsų Kūrėjo Dievo. „Mes Jame gyvename, judame ir esame“²⁵. Mes Jam priklausome su visa, kas mes esame ir ką veikiamo. Žmogaus protas negali suderinti pasaulyje esančios kančios, blogio ir mirties tikrovės su Dievu — juk Jis yra begalinė meilė. Mes negalime suprasti, kaip

Dievas galėjo regimą ir neregimą pasaulį iš nieko pašaukti į būties tikrovę, panašiai kaip negalime suprasti, kodėl Dievo Sūnus, tapęs žmogumi, turėjo tiek daug iškentėti ir numirti prikalta prie kryžiaus, nes mums dar nėra atskleista visa Kristaus iš numirusių prisikėlimo didingumo pilnatvė. Kristaus kančia, mirtis ir prisikėlimas iš numirusių yra nauja Dievo kūryba mūsų žemėje. Tą kūrybą atlikti įgalino nusidėję, nuodėmingi žmonės, kad jie patys būtų atpirkti ir sudievinėti.

Šitai suprato tik viena moteris. Ta moteris yra Jėzaus Motina, kurią mes vadiname Išminties sostu. Ji netrukdydavo savo Sūnui eiti kryžiaus keliu, nors savo būtimi troško Jam padėti. Ji viską iškentėjo, kaip ir Kristus, ir suprato, jog didžiausias ir svarbiausias žmogaus gyvenimo uždavinys yra įvykdyti dangaus Tėvo valią šioje žemėje.

Apaštalai niekaip negalėjo suprasti, kodėl Kristus, būdamas Dievas, negali apsiginti nuo savo priešų. Jie manė, kad jie turi apginti savo Mokytoją. Alyvų darže, kai kareivių būrys ir aukštųjų kunigų bei fariziejų tarnai atėjo suimti Viešpaties Jėzaus, Petras su kalaviju sutiko vyriausiojo kunigo tarną ir nukirto jam dešinę ausį. Tada Kristus sudraudė Petrą: „Kišk savo kalaviją į makštį! Nejaugi aš negersiu tos taurės, kurią Tėvas man yra davęs?!“²⁶ Tą dieną, kai Kristus prisikėlė iš numirusių, du jo mokiniai keliavo iš Jeruzalės į Emausą ir pakeliui prisijungė prie jų gyvas pats Viešpats Jėzus, kurio jie neatpažino. Jis aiškino jiems, primindamas visus pranašus, kas Raštuose apie Jį pasakyta, ir jiems tarė: „O jūs, neišmanėliai! Kokios nerangios jūsų širdys tikėti tuo, ką yra skelbę pranašai! Argi Mesijas neturėjo viso to iškentėti ir įžengti į savo garbę?!“²⁷

Buvo daug kitų galimybių, kad Mesijas sutaikintų žmoniją su Dievu, bet Dievo valia buvo tokia, kad Jis turi iškentėti baisiausias kančias, numirti ir prisikelti iš numirusių ir įžengti į savo garbę. Tik vienas Dievas galėjo padaryti, kad Viešpats Jėzus savo mirtimi nugalėtų mirtį ir sukurtų žmogaus sieloje dievišką gyvybę. Argi čia ne Dievo kūryba, kurioje per Jo išmintį viskas atsidaro iš nieko?!

Dievo valios vykdytoja ir Kristaus mokytoja

Per 30 metų Marija svarstė su savo Sūnumi apie Dievo valios vykdymą ir apie įvykius, kurių juodu laukė. Marija visiškai suprato, ką tai reiškia būti Mesijo ir Dievo Motina. Būti Dievo Motina yra garbė ne šio pasaulio, o būti Mesijo Motina yra tokia kančia, už kurią didesnės kančios nerasi šiame pasaulyje. Viešpačiui užgimus, kai Jėzus buvo paaukotas šventykloje, Marija iš-

girdo Simeono pranašiškus žodžius: „Štai šis skirtas daugelio Izraelyje nupuolimui ir atsikėlimui. Jis bus prieštaravimo ženklas,— ir tavo pačios sielą pervers kalavijas,— kad būtų atskleistos daugelio širdžių mintys“²⁸. Niekas nei danguje, nei žemėje nebuvo taip Dievo mylimas kaip Jėzus ir Jo Motina. Bet jie turėjo tiek iškentėti, kaip niekas dar nėra kentėjęs, nes tokia buvo dangaus Tėvo valia.

Simeono žodžių Marija nenuslėpė nuo savo Sūnaus. Vėliau, kai Jėzus augo ir brendo, Marija viena ir abudu su Kristumi svarstė Simeono pranašystės prasmę. Šventosios Seimos kasdienos pokalbių mėgstamiausia tema buvo dangaus Tėvo valios vykdymas. Tai gražiai liudija įvykis, kai Jėzus, 12 metų berniukas, buvo rastas šventykloje po trijų dienų ieškojimo. Šis įvykis mums daug ką gali pasakyti. Mes galime suprasti, kad Jėzaus prigimtis yra dvilypė ir kad Jo gyvenimas atskleidžia dievišką ir žmogišką charakterį. Marija yra žmogiškosios prigimties ugdytoja. Marija padėjo vaikeliui Jėzui žengti pirmuosius žingsnius, kaip ir visos mūsų motinos. Pirmasis Jėzaus žodis buvo: „Mama“. Marija taip pat pamokė Jėzų šeimos globėją Juozapą vadinti tėvu, nes Juozapas šioje žemėje atstovavo Jėzui Tėvą. Dieviškasis asmuo ir du žmogiškieji asmenys — jie visi trys troško savo gyvenime vien tik įvykdyti dangaus Tėvo valią. Apie tai jie kasdien tarpusavyje kalbėjo. Marija ir Juozapas, atradę Jėzų šventykloje, sėdintį tarp mokytojų, besiklausantį jų ir beklausinėjantį juos, labai nustebo. Marija Jėzui tarė: „Vaikeli, kam mums taip padarei?! Štai tavo tėvas ir aš su sielvartu ieškome tavęs“. O Jis atsakė: „Kam gi manęs ieškojote? Argi nežinojote, kad man reikia būti savo Tėvo reikaluose“²⁹. Atseit, kad Jėzus pasiliko šventykloje, tokia buvo Jo Tėvo valia.

Evangelijos nieko nesako, apie ką Jis kalbėjo su Rašto žinovais, bet reikia manyti, kad tai buvo klausimai ir atsakymai apie Mesijo atėjimo laiką. Nuo Kristaus užgimimo buvo praėję 12 metų. Rašto žinovai bei aiškintojai žinojo, kas tuo metu buvo atsitikę Betliejaus ir Jeruzalės apylinkėse. Žmonės vis dar kalbėjo apie išminčių atvykimą iš Rytų į Jeruzalę ir apie vaikų išždymą. Erodas „išžudė Betliejuje ir jo apylinkėse visus berniukus, dvejų metų ir jaunesnius, pagal laiką, patirtą iš išminčių“³⁰. Erodas buvo sukietęs „visus tautos aukštuosius kunigus bei Rašto aiškintojus ir teiravosi, kur turėjęs gimti Mesijas“³¹. Tie jam atsakė, kad Betliejuje, kaip pranašystės skelbia. Gal tie patys aukštieji kunigai ir Rašto aiškintojai kalbino Jėzų, 12 metų berniuką, ir pradėjo diskusijas, stebėdamiesi Jo išmintingumu. Jei gu Jėzus prisipažino, kad Jis yra tasai Dievo siųstasis, kurio laukia tauta ir žmonija, tai Rašto žinovai ir kunigai dar labiau

susidomėjo tuo ypatingu berniuku. Diskusijos užtruko tris dienas, ir Rašto mokytojai priėjo išvadą, kad Mesijas turėjęs gimti Betliejuje, bet, matyt, jau yra žuvęs su kitais berniukais. O ką pasakojo Betliejaus piemenys, atrodė tik pasaka. Žydų karalius, pasak jų, turėjęs gimti ne kokiame prakarte prie gyvulių, bet kilminguose Dovydo dinastijos namuose. Pasirodžius Juozapui ir Marijai, ieškantiems savo vaiko, baigėsi mesijinės kalbos.

Rašto žinovų akimis,— Marija, tiesa, labai graži moteris, o Juozapas, jos vyras — stalius, kuklus darbo žmogus... Abudu iš Nazareto. Visi žinojo, kad iš Nazareto nieko gero negalėjo būti ³². Taigi prieš Rašto žinovus stovėjo trys didžiausios pasaulio asmenybės, Dievo akivaizdoje šventesnės už angelus, bet Rašto mokytojai jų neatpažino. Dievui patinka kuklūs, nusižeminę žmonės, nors pasaulio akimis jie nepriimtini, nevertinami.

Marija buvo nepaprastai kukli, nusižeminusi Dievo tarnaitė. Ji viešai niekam nesigyrė, kad jos Sūnus yra patsai Dievas. Jos motiniškas rūpestis buvo skirtas Viešpačiui Jėzui, kad Jis būtų išpažintas Mesiju. Ji labai kentėjo, kai jos Sūnaus mokslui ir linksmai naujienai tauta nepritarė. Dėl kuklumo ir nusižeminimo Marija niekur viešai nesirodė su savo Sūnumi kaip Jo didelių darbų ir stebuklų liudytoja. Todėl Evangelijų dėmesys yra nukreiptas į patį Jėzų, o ne į Jo Motiną.

Kai Viešpats Jėzus išėjo į viešą gyvenimą su savo naujuoju mokslu ir didžiais darbais, Ji labai skaudžiai išgyveno priekaištus iš savo giminių ir artimųjų. Fariziejai, Rašto aiškintojai, kunigai ir visos tautos aukštoji klasė pasidarė didžiausi Jėzaus priešai. Toks tautos nusistatymas neigiamai veikė Marijos ir Jėzaus gimines. Mariją giminės kaltino, kad ji nepajėgia suvaldyti savo sūnaus. Jie manė, kad jis jau beveik išprotėjęs. Save vadina Dievo sūnumi. Čia pat, Nazarete, Marijos kaimynai išsivedė Jėzų iš sinagogos ir mėgino nustumti jį nuo kalno pakriūtės žemyn, kad jis užsimuštų ³³, nes buvo sakęs, kad baisaus bado metu Elijas buvo siųstas tik pas našlę Syrijoje Sidonijos mieste, nors tuo metu buvo daug našlių Izraelyje.

Jei Kristui kaip žmogui reikėjo mokslo, tai Jis jo gavo iš savo Motinos. Marija buvo baigusi šventraščio mokslus Jeruzalės šventovės mokykloje. Iš Marijos lūpų Jėzus nuo pat mažens girdėjo pasakojimus apie gimines, apie pranašus, o Jėzus pasakojo Jai apie dangaus Tėvo valią ir Jo paslaptis. Kristui kalbėti apie atnaujintą žmoniją ir dangaus karalystę pavyzdys buvo Jo Motinos gyvenimas. Jis matė Jai skirtus visus Dievo palaiminimus. Nuo kalno paskelbti palaiminimai yra Marijos gyvenimo vaizdas, kurį savo mintyje turėjo Jėzus, skelbdamas ir laimindamas vargdienius, romiuosius, gailestinguosius, taikdarius, persekiojamuosius ³⁴. Ma-

rija su Jėzumi buvo Dievo mintyse, kai Jis kūrė pasaulį. O Evangelijoje galima rasti, kad Marija buvo Viešpačiui Jėzui įvaizdis, kai Jis skelbė linksmąją naujieną apie dangaus karalystę. Marija, apsilankiusi pas Elžbietą ir pajutusi Dievo palaiminimų pilnatvę, iš džiaugsmo prabilo: „Štai nuo dabar palaiminta mane vadins visos kartos, nes didžiųjų dalykų padarė man Visagalis“³⁵.

Marijos pasiuntinybė

Marijos paskirtis ir pasiuntinybė buvo ta pati kaip ir Kristaus — išgelbėti žmoniją amžinybei. Todėl ją matome drauge su Kristumi ten, kur vyko atpirkimo drama. Visi apaštalai, išskyrus Joną, išbėgiojo, kai Viešpatį suėmė Alyvų darže. Apaštalai ir kiti Kristaus mokiniai nusivylė Juo. Jie pasijuto labai apgauti, nes jų mokytojas nepajėgė apsiginti nuo savo priešų. Taigi žadėtoji karalystė, atrodė, baigėsi su Kristaus mirtimi. Betgi toji karalystė kaip tik visa pilnatvė buvo įkurta tada, kai ant Kryžiaus mirė Marijos Sūnus.

Viešpats Jėzus visa širdimi troško apsaugoti savo Motiną nuo kančios ir mirties agonijos išgyvenimo ant Kalvarijos kalno. Ji galėjo per tas Velykas pasilikti Nazarete. Bet dangaus Tėvo valia buvo tokia, kad atpirkimo aukos būtų dvi, nes nuodėmė ir mirtis atėjo į pasaulį per du žmones — vyrą ir moterį.

Marija buvo labai arti, kai Jėzų budeliai išrėngė. Ji matė, kaip Jo visas kūnas sukapotas, visas žaizdotas, galva erškėčiais vainikuota. Ji matė, kaip Jėzų budeliai ant kryžiaus paguldė, matė kaip Jo rankas ir kojas kalė prie kryžiaus ir girdėjo širdį veriančią dūžius ir Jėzaus vaitojimus. Paskui Viešpats, pakibęs ant kryžiaus, pažvelgė į savo Motiną ir Joną, ištikimąjį apaštalą, ir tarė Motinai: „Moterie, štai tavo sūnus!“ Paskui tarė mokiniui: „Štai tavo Motina!“³⁶ Taigi ir mums Jėzus tarė, kad Jo Motina yra ir mūsų Motina.

Atpirkimas atėjo per Kristaus praliėtą kraują ir mirtį, kurios agoniją išgyveno Marija, pati būdama Nekaltai Pradėtoji ir be nuodėmės. O Kristaus kraujas yra kilęs iš Marijos Nekalčiausios širdies. Taigi Marija dalyvavo žmonijos atpirkime su visa savo būtimi. Todėl ji yra atpirkimo dalininkė. Ji yra, kaip teologai sako, Coredemptrix.

Kristaus kančia ir mirtis visoje amžinybėje yra visų didžiausias įvykis dieviškojoje dramoje, prasidėjusioje įsikūnijimo paslaptimi. Įsikūnijimo paslaptis pasiekė kulminacinį etapą, kai Viešpats garbingai prisikėlė iš numirusių ir įžengė į dangų ir kai Jo Motina buvo paimta į dangų. Didesnio žmogaus išaukštinimo dieviškojoje kūryboje nė pats Dievas negalėjo rasti.

Kristaus ir Jo Motinos ryšiai su žmonija iki pasaulio pabaigos

Dieviškoji drama dar nėra baigta. Mūsų pasaulyje ir toliau vyksta kova dėl žmogaus sielos. Dangaus karalystė šiame pasaulyje jau yra įkurta, ir visi mes esame jos piliečiai, turime joje tiesą, kelią ir gyvenimą iš paties Kristaus. Antgamtinis pasaulis yra apsupęs mūsų regimą pasaulį ir yra taip arti mūsų kaip pats Dievas, kuriame mes esame, judame ir gyvename. Antgamtinis pasaulis yra prisitaikęs prie mūsų regimojo pasaulio, kuris visą laiką yra ženklų pasaulis, kelias su ženklais į amžinybę. Mes turime Kristaus įsteigtus sakramentus, ženklus iš mūsų pasaulio, bet su dieviškomis galiomis. Jie yra Dievo Sūnaus įsikūnijimo ir išganymo dieviškosios galios ženklai. Pažindami ir vartodami šiuos ženklus, mes esame įjungti į naują Dievo Kūrybą — viską atnaujinti Kristuje. Su įsikūnijimo paslaptimi pats Dievas asmeniškai įsijungė į savo kūrybos atnaujinimą — Jis gimė antrą kartą. Pirmą kartą Jis gimsta nuo amžių, antrą kartą Jis gimė atėjus laiko pilnatvei iš Marijos. Po Viešpaties užgimimo įsikūnijimo paslaptis visą laiką veikia mūsų pasaulyje. O kur reiškiasi įsikūnijimo paslaptis, ten veikia ir Marija, Dievo Motina.

Kristaus kančia ir mirtis šioje žemėje visą laiką kartojasi nekravinąja auka pagal Jo įsakymą daryti ją Jo atminimui. Tai yra mūsų šv. Mišios, Kristaus pradėtos per paskutinę vakarienę, kai Jis pavertė duoną savo kūnu, o vyną savo krauju. Šitoji atnašaujama auka tęsis, iki mūsų žemė pripildys dangų šventaisiais. Iš šios patinkamos dangaus Tėvui aukos niekad nebus išskirta Mergelė Marija iš Nazareto. Juk Kristaus kūnas yra kilęs tikrai iš Marijos, kurioje Jis buvo pradėtas Sventosios Dvasios veikimu, ir Kristaus kraujas yra paimtas iš Nekačiausios Marijos Sirdies. Taigi įdiegiant dievišką gyvenimą mūsų sieloje, mes sujungiami su Kristumi ir Marija giminystės ryšiais. Marija yra mūsų Motina, Jos Sūnus pirmgimis mūsų brolis, o dangaus ir žemės Kūrėjas yra mūsų mylimiausias Tėvas.

Kristaus kentėjimų ir mirties ženklai — perdurtų kojų, rankų ir širdies žaizdos — pasilieka visą amžinybę dangaus Tėvo aki-vaizdoje Jo garbinimui ir meilės Jam reiškimui. Visa mūsų žemė su Kristaus auka, su nekaltų vaikų kančiomis, tautomis, kurios persekiojamos už tikėjimą ir Kristaus išpažinimą Dievu, yra didingas visatos altorius garbinti Visagalį Kūrėją.

Marija su motinišku rūpestingumu veikia visose tautose, kad Kristaus įsikūnijimo, kančios, mirties ir prisikėlimo iš numirusių malonės jas nuvestų į sudievinčią, didingą dangaus karalystės tautą.

Mūsų žemelė, jau tautos kankinių kraujo soti, taip pat yra ypatingoje Marijos globoje, nepamiršta. Dabar jai atėjo laikas būti laisvai ir laisvai su Marija garbinti mūsų visų Tėvą, dangaus ir žemės Kūrėją.

- ¹ Jn 1, 14.
- ² Jn 1, 3.
- ³ 1 Tim 6, 16.
- ⁴ Jn 1, 13.
- ⁵ Lk 1, 28—35.
- ⁶ 1 Jn 1, 1.
- ⁷ Pat 8, 22—31.
- ⁸ Strater S. J. Mariologia. Vol. 1, 152. P. 39.
- ⁹ 1 Kol 1, 15—17.
- ¹⁰ Pr 3, 15.
- ¹¹ Iz 7, 14.
- ¹² Iz 11, 1—2.
- ¹³ Jn 4, 25.
- ¹⁴ Jn 1, 2—3.
- ¹⁵ Risi F. M. Sul motivo primario del incarnazione del Verbo. Vol. IV. Roma, 1898. P. 128—148; *Pranciskus Suarez*. De Angelis. Opera. Vol. II. Venecia: Coleti, 1740. Cap. XIII. P. 508—510.
- ¹⁶ Apr 12, 7—8.
- ¹⁷ Lk 2, 13—14.
- ¹⁸ Jn 8, 44.
- ¹⁹ 1 Jn 3, 8.
- ²⁰ Zyd 1, 6.
- ²¹ Rom 5, 12.
- ²² Mt 16, 23.
- ²³ Mt 16, 23.
- ²⁴ Jn 10, 18.
- ²⁵ Apd 17, 28.
- ²⁶ Jn 18, 11.
- ²⁷ Lk 24, 25—26.
- ²⁸ Lk 2, 34—35.
- ²⁹ Lk 2, 48—49.
- ³⁰ Mt 2, 16.
- ³¹ Mt 1, 4.
- ³² Jn 1, 46.
- ³³ Lk 4, 28—29.
- ³⁴ Mt 5, 3—12.
- ³⁵ Lk 1, 48—49.
- ³⁶ Jn 19, 26—27.

KUN. CESLOVAS KAVALIAUSKAS

AR JĖZAUS PRISIKĖLIMAS — ISTORINIS ĮVYKIS?*

*Argi ne todėl klystate, kad neišmanote nei Raštų,
nei Dievo galybės?*

Mk 12, 24

1991 m. kovo 22 d. „Katalikų pasaulyje“ Velykų proga buvo paskelbtas įžanginis straipsnis, o jame — itin šokiruojantis tvirtinimas: „Iš tikrųjų Kristaus Prisikėlimas yra neprieinamas istorijos mokslui, kaip chemijai neprieinamas Kristaus buvimas konsekruotoje Duonoje ir Vyne“ (p. 1). Sugretinimas nevykęs: mūsų tikėjimo istorinis pagrindas — ir slaptingas Švč. Sakramento turinys. Tačiau labai rimtai iškeltas klausimas: ar Jėzaus Prisikėlimas prieinamas mokslui? Štai konkreti mūsų straipsnio tema ir iš karto konkretus mūsų atsakymas: mes tvirtiname, kad Jėzaus Prisikėlimas taip glaudžiai susietas su visa Jėzaus žemiškojo gyvenimo raida, ypač su jo baisia mirtimi, kad galime pripažinti, jog Prisikėlimo įvykis prieinamas istorijos mokslui.

Pirmiausia keli didžios svarbos liudijimai iš modernių teologų darbų.

Antai Henricho Frieso fundamentinės teologijos vadovėlis¹ aiškina: Prisikėlimo neigėjai remiasi įsikalta prielaida, kad mokslas išvis nežino nieko panašaus, būtent medicina niekuomet nėra susidūrusi su faktu, jog iš tiesų numiręs žmogus būtų prisikėlęs gyvas. Tačiau toks neigimas anaip tol ne argumentas, o pasaulėžiūros postulatą. Mirusieji lieka mirusiais. Bet Jėzaus Prisikėlimas yra ypatingas atvejis. Jeigu tai buvo pirmas istorijoje toks įvykis, žmonių patvirtintas empiriniu būdu, tai neturime teisės sakyti, kad jis neprieinamas istorijos mokslui. Viskas priklauso nuo to, ar galima įrodyti, jog prisikėlusiojo manifestacija buvo patirta normaliais pojūčiais, ar ji tebuvo subjektyvi vizija arba haliucinacija. Ir mūsų Bažnyčia visuomet buvo įsitikinusi,

* Straipsnis išspausdintas žurnale „Naujasis židinys“. 1991. Nr. 10. P. 8—12.

kad Jėzaus manifestaciją normaliu būdu regėjo, girdėjo ir net lietė šimtai asmenų.

Enciklopedinis teologijos žodynas „Sacramentum Mundi“² taip rašo: „Jėzaus Prisikėlimas (kartu su Įsikūnijimu ir Kryžiumi) yra centrinis tikėjimo dalykas; kitu požiūriu, būtent kaip istoriškai įrodomas įvykis, jis yra vienas iš lemiamų tikėjimo pagrindų. Nors tai įvykis „ant istoriškumo ribos“ (nes jame Jėzus palieka mūsų pasaulio sritį)... vis dėlto šis įvykis taip glaudžiai susietas su mūsų istorijos duomenimis, kad jais galime (bent analogine prasme) patvirtinti istorinio Jėzaus Prisikėlimo fakto tikrumą“.

Karlo Rahnerio atnaujintas „Lexikon für Theologie und Kirche“ tvirtina, kad „Prisikėlimas organiškai priklauso vienai tikrų istorinių įvykių grandinei“³.

Bene giliausias dogminės teologijos šedevras „Mysterium Salutis“ sako, kad Jėzaus mirtis ir Prisikėlimas yra pasaulinės istorijos branduolys, „kuriame visa Jėzaus istorija įgyja ir prasmingumą, ir išaiškinimą. Ji yra įvykis, kuriame ankstesnė istorijos eiga parodė Jėzaus santykio su Dievu kulminaciją ir išbaigimą“⁴.

Pagaliau reikia pridurti, kad Tomas Akvinietis savo „Summa Theologica“ (III, g. 53) itin daug vietos skiria Jėzaus Prisikėlimo dienai, laiko patikslinimui ir tos dienos (taigi laiko) aplinkybėms. Aptardamas kitą (54) klausimą, jis pabrėžia, kad Jėzaus manifestacija buvo tikrojo (identiško) Jėzaus Kūno regėjimas ne stebuklo būdu, o regint sudvasintą, bet tikrą kūną (*non ex miraculo, sed ex conditione gloriae*).

Mėgdžiojant Bultmanno liberalizmą

Neneigdami Roberto Bultmanno samprotavimų moksliškumo, vis dėlto drįstame teigti, kad jis labai klydo priimdamas savo meto prietarus: jis nuoširdžiai tikėjo, kad Naujasis Testamentas pilnas mitologinių įvaizdžių ir todėl jie privalą būti pašalinti. Štai jo tezė Prisikėlimo tema: „Jėzaus Prisikėlimas nėra objektyviai apibrėžtas faktas“. Kitoje vietoje: „Prisikėlimo įvykis, nepaisant 1 Kor 15, 3–8, negali būti įrodytas ar nustatytas, kaip objektyviai konstatuotas įvykis, kuriuo būtų galima patikėti“. Pasak Bultmanno, „mes tegalime tikėti, kad Prisikėlusysis yra gyvas skelbiamajame žodyje“.

Deja, ir vyresnės kartos vokiečių teologas Michaelis Schmausas teigia: „Reikia pritarti Bultmannui, kad Prisikėlimas nėra istorinis įvykis... Prisikėlimas tampa išganingas bei veiksmingas tik skelbiamas ir tikimas“⁶.

Vienas žymiausių kristologijos žinovų Walteris Kasperis kal-

ba panašiai: „Posakis „Jėzus prisikėlė“ nėra istorinio pobūdžio, tai — tik regėjimų interpretacija. Tokia interpretacija neprivalo būti suobjektyvinta ir paversta istoriniu įvykiu: tai tik refleksijos teiginys“⁷. Kitoje vietoje: „Šventajame Rašte Velykos buvo centrinė tikėjimo paslaptis, bet laikui bėgant jos pavirto išoriniu tikėtinumo motyvu ir išoriniu tikėjimo įrodymu. Toks suvokimas jau iš pradžių yra klaidingas. Velykos — tai joks faktas, kurį galėtume panaudoti kaip tikėjimo įrodymą; pačios Velykos yra tikėjimo dalykas. Istoriškai negalima nustatyti paties Prisikėlimo, bet galima parodyti tik pirmųjų liudytojų tikėjimą Prisikėlimu“⁸.

Suprantama, kartu su šv. Pauliumi mes tikime, kad tai, kas įvyko Velykų naktį Jėzaus kape, būtent Prisikėlimas, yra iš tiesų pojūčiams nepasiekiamas Jėzaus sudvasinimo aktas. Tačiau galima apibrėžti, kuomet tai įvyko, būtent „labai anksti, pirmąją savaitės dieną“ (Mk 16, 2). O po tos dienos rytmečio driekėsi ilga Jėzaus apsiareiškimų virtinė. Žodžiu, mes turime apytiksles koordinatas: Jėzaus kančią Didįjį Penktadienį ir jo Prisikėlimą „pirmąją savaitės dieną“. Taigi turime du žmonėms suprantamus terminus: *a quo* (Jėzaus mirtis) ir *ad quem* (Prisikėlimas). Šie terminai gerai paliudyti Naujajame Testamente ir turi neabejotiną istorinę vertę.

Daug liūdnesnis Edvardo Schillebeekxo atvejis. Iš didžiulės jo knygos apie Jėzų sužinome du dalykus: „Pirmykščiame sinoptinio kančios aprašymo tekste nerandame jokios Jėzaus kentėjimų bei mirties soteriologinės motyvacijos: šiems įvykiams neteikiama jokios išganingos reikšmės, jokio nuodėmių atpirkimo“⁹. O aiškiau sakant, Schillebeekxas įsitikinęs, kad Jėzus visiškai nesuprato, kodėl ir už ką miršta. Vargu ar galime tai pavadinti teologo puikybe. Mūsų galva — tai įsitikinimas, kad Jėzus anaip tol ne Dievo sūnus, bet nepataisomas naivuolis. Tad nestebina ir autoriaus teiginys, kad Prisikėlimo įrodymai niekam tikę, jie — vien apaštalių haliucinacijos: „Atleidimo už bailumą ir netikėjimą patirtis, kuri nušvito prisimenant žemiškųjų Jėzaus dienų prasmę, tapo matrica, kurios dėka gimė tikėjimas Jėzumi, būtent jo Prisikėlimu iš mirties. Staiga jie praregėjo. Šis praregėjimas galėjo būti ilgo brendimo rezultatas“¹⁰. (Pabrėžiame, kad autorius tikrai kalba apie haliucinacijas, nes žodis „praregėjo“ pateikiamas kabutėse.)

Kur mus veda kai kurie Naujojo Testamento tekstai

Glaustai aptarsime tik kai kuriuos Naujojo Testamento tekstus. Mus ypač domina du dalykai: teksto senumas ir jo perteikiamas

praeities padavimas. Paimsime kelis pavyzdžius iš apaštalo Pauliaus (apie 5—67) palikimo, kadangi jo autentiški laišakai — patys seniausi NT kūriniai.

Pauliaus laiškuose apstu tikėjimo išpažinimo formulių, panašių į seniausius Bažnyčios maldų tekstus. Vien apie Jėzaus Prisikėlimą žinome per 20 formulių. Štai viena jų: *Jeigu tikime, kad Jėzus numirė ir prisikėlė, tai Dievas ir tuos, kurie užmigo su sūvienu su Jėzumi, atsives kartu su Juo*. Toliau Paulius pabrėžia teksto autoritetinę bei tikslą: *Ir tatau jums sakome Viešpaties žodžiais... Todėl guoskite vieni kitus šiais žodžiais* (1 laiško Tesalonikiečiams fragmentai — 1 Tes 4, 14—18, laiškas parašytas 51 metais). Iš pradžių pavartotas žodis „prisikėlė“ gr. ἀνέστη) — svetimas Pauliaus žodynui. *Sakome Viešpaties žodžiais* liudija, kad apaštalas perduoda iš Bažnyčios gautą paveldą, skirtą liturginiam tikslui, greičiausiai laidotuvių proga: *todėl guoskite vieni kitus šiais žodžiais*. Vadinasi, atradome ne paties Pauliaus tekstą, bet jo perteiktą maldos padavimą, greičiausiai kilusį Jeruzalėje. Jei laiškas buvo parašytas 51 metais, tai šis tekstas galėjo atsirasti apie 40 metus. Šitaip mes priartėjome prie pačių Bažnyčios ištakų. Argi tai ne istoriko laimėjimas?

Labai senas ir itin svarbus tekstas — tai 1 Kor 15, 3—8, užrašytas 56 metais:

Pirmiausia aš jums perdaviau, ką esu gavęs, būtent:

Kristus numirė už mūsų nuodėmės,

kaip skelbė Raštai;

jis buvo palaidotas ir buvo prikeltas trečiąją dieną,

kaip skelbė Raštai;

jis pasirodė Kejui, paskui Dvylikai.

Vėliau jis pasirodė iš karto daugiau nei penkiems šimtams brolių, kurių dauguma tebegyvena iki šiolei, o kai kurie yra užmigę. Po to jis pasirodė Jokūbui, paskui visiems apaštalams.

O visų paskiausiai, lyg ne laiku gimusiam, jis pasirodė ir man.

Kaip matome, kalbama apie seniausius prisikėlusio Jėzaus liudytojus. Pasirodo, kad jų ne vienas kitas, bet šimtai! Prisiminkime, kad Paulius pirmą kartą išvydo Jėzų būdamas ne apaštalas, bet krikščionių priešas! Štai ką apie šito teksto reikšmę sako autoritetingas katalikų biblinis žodynas: „Teksto reikšmę nusako pirmiausia jo padavimas ir autobiografinis pobūdis. Dėl padavimo reikšmės, tai matome, kad pats Paulius apie 56 m. apeliuoja į perduotą išpažinimą pasinaudodamas techniškais žydų tradicijos terminais (*perdaviau, ką esu gavęs*), kurie patvirtina *aramėjišką pagrindą*... Šis padavimas, be abejo, siekia pirmosios Palestinos bendruomenės laikus... Pauliaus regėjimas ir Prisikė-

lusiojo išganymas pasirodo kaip vienintelis ir nekintamas jo atsi-vertimo pagrindas“¹¹.

Cia stabtelkime prie Pauliaus asmens. Prisiminkime, kad jis buvo kilęs iš Tarso miesto Kilikijoje (dabartinės Turkijos pietuose). Čia baigė graikišką mokyklą, tad graikų kalbą mokėjo puikiai. Vėliau ėmė skelbti Jėzų. Tame pačiame laiške (1 Kor 9, 1—2) jis taip kalba: *Ar aš ne apaštalas: argi nesu regėjęs mūsų Viešpaties Jėzaus?.. Jei kitiems ir nesu apaštalas, tai vis dėlto jums esu, ir mano apaštalytės patvirtinimas esate jūs Viešpatyje*. Kaip matome, Paulius viešai pabrėžia savo apaštališką rangą Bažnyčioje, kuris remiasi jo asmenišku susitikimu su Jėzumi. Paryžiaus protestantų teologijos fakulteto profesorius Morisas Carrez teigia: „Paulius laiko save tarsi vėliausiai užgimusiū šeimoje asmenų, kuriems buvo pasirodęs Kristus, beje, ypatingomis aplinkybėmis; jis net drįsta sau pritaikyti medicinos terminą *ektroma* (kuris dažnai blogai verčiamas kaip „abortyvus gemalas“, nors žodis reiškia iš mirštančios motinos išoperuotą kūdikį, kuris jau negalėjo jos pažinoti). Tuo būdu apaštalas išaukština savo apaštališką rangą, nes remiasi Prisikėlusiojo betarpiškų regėjimų privilegija“¹².

Šia prasme itin reikšmingas kitas Pauliaus tekstas iš laiško Galatams (58 m.): *Aš sakau jums, broliai, kad mano paskelbtoji Evangelija nėra iš žmonių. Aš neperėmiau jos iš žmogaus ir nebuvau jos išmokytas, bet gavau Jėzaus Kristaus apreiškimu* (Gal 1, 11—12). Ir vėl Paulius pabrėžia ypatingą savo apaštalybės statusą. Tas statusas iš tiesų nepaprastas: *Bet nors ir mes patys ar angelas iš dangaus imtų jums skelbti kitokią evangeliją, negu esame jums skelbę,—tebūnie prakeiktas* (Gal 1, 8).

Pabrėžtina, kad tiek Pauliaus laiškuose, tiek laiškuose, parašytuose jo mokinių, puikiai orientuojamasi, kas yra tikras Jėzaus apsiireiškimas ir kas yra ekstazė arba menkavertis regėjimas. Apaštalių darbų 9 skyriuje pasakojama, kaip Jėzus asmeniškos manifestacijos būdu pašaukė Paulių savo apaštalu. Toje pačioje knygoje randame pakartotinius šio pašaukimo aprašymus (22 ir 26 skyriuje). Tuo tarpu kiti tekstai visiškai skirtingai kalba apie „dvasios pagavą“, arba ekstazę¹³. Laiškas Kolosiečiams net kritikuoja paviršutinišką misticizmą, angelų garbinimą ir tuščius regėjimus (plg. Kol 2, 18).

Taigi mes norime pabrėžti, kad Paulius nebuvo naivuolis. Jis puikiai suvokė, kad tik tiesioginės Jėzaus manifestacijos dėka jis tapo tikru apaštalu. Negana to: jei Paulius nebūtų jautęsis pilnaverčiu apaštalu, tai kaip reikėtų paaiškinti jo drąsą viešai prieštarauti Petriui (*Kai Kefas atvyko į Antiochiją, aš jam pasipriešinau į akis, nes jis buvo nusižengęs* (Gal 2, 11). Pagaliau Apašta-

ly darbuose turime tiesioginį įrodymą, kad Jėzaus tiesioginio regėjimo faktas apaštaly būryje buvo apaštalystės kriterijus. Kai iškilo klausimas, kas turėtų užimti Judo vietą, apaštaly kolegija samprotavo štai taip: *Taigi vienam iš vyrų, kurie drauge su mumis vaikščiojo visą laiką, kol Viešpats Jėzus buvo tarp mūsų, pradedant Jono krikštu ir baigiant Jėzaus iš mūsų paėmimu, reikia kartu su mumis tapti jo Prisikėlimo liudytoju* (Apd 1, 21—23).

Deja, mes neturime galimybės šiame straipsnyje panagrinėti labai sudėtingų evangelinių tekstų. Juk mums čia terūpi, ar Jėzaus Prisikėlimas yra istorinio pobūdžio įvykis. Tad eikime prie seniausio liturginio himno, kurį mums pacitavo (ir išvertė iš aramėjų kalbos!) apaštalas Paulius. Tai Fil 2, 5—11 tekstas, parašytas apie 58 metus. Štai jis:

Būkite tokio nusistatymo kaip Kristus Jėzus.

Jis, turėdamas Dievo prigimtį,

godžiai nesilaikė savo lygybės su Dievu,

bet apiplėšė pats save,

priimdamas tarno išvaizdą

ir tapdamas panašus į žmones.

Jis ir išore tapo kaip visi žmonės;

jis nusižemino tapdamas klusnus iki mirties,

iki kryžiaus mirties.

Todėl ir Dievas jį išaukštino

ir padovanojo jam vardą,

kilniausią iš visų vardų,

kad Jėzaus vardui priklaupytų

kiekvienas kelis danguje, žemėje ir po žeme

ir kiekvienos lūpos

Dievo Tėvo šlovei išpažintų:

Jėzus Kristus yra Viešpats!

„Mysterium Salutis“ veikalas šiam tekstui paskyrė ypatingą dėmesį, pabrėždamas, kad tai seniausias išsamus kristologijos išpažinimas Jeruzalės (!) ir, greičiausiai, Antiochijos bažnyčiose. „Tai pirmas apčiuopiamas kristologinės sintezės paveikslas, kadangi jis aiškiai paliudijo tris Kristaus būvio lygmenis: jo preegzistenciją, jo žemiškąjį statusą ir jo povelykinį išaukštinimą“¹⁴.

Pirma teksto teigiamybė — tai jo tradicijos aiškumas. Filologui nekelia abejonės, kad Paulius čia pateikia ne savo kūrinį, bet Jeruzalės, vadinasi, žydų bendruomenės, himną, giedotą pirmomis Bažnyčios atsiradimo dienomis. Tai paprasčiausiai įrodo hapakslegomena (vienkartiniai terminai) ir semitinės idiomos — aiškiai paraidiški vertimai iš aramėjų kalbos, visiškai svetimi graikišką išsilavinimą gavusiam Pauliui. Štai keli Pauliaus raštijai

visiškai svetimų sąvokų pavyzdžiai: μορφη (prigimtis, forma), απαγμας (grobis), ισος (lygus, tolygus), υπερευφουν (ypatingai išaukštinti), καταχθονιος (požeminis), nepauliškai pavartotas Jėzaus adresu žodis δουλός (plg. Pauliaus terminą διακονος — „tarnas“ Rom 15, 8; Gal 2, 17), negraikiškos idiomos, kaip antai απαγαμων ηγετοθαιτι („godžiai nesilaikyti savo lygybės su Dievu“, faktiškai: „godžiai žiūrėti į Dievą, siekiant užgrobti jį“), εαυτον εκενωσεν („apiplėšė pats save“, faktiškai „ištuštino pats save“), ευρεθεις ως ανθρωπος („tapo kaip visi žmonės“, pažodžiui: „buvo atrastas kaip žmogus“).

Šie negincijami duomenys leido egzegetams suvokti, kad liturginis tekstas yra vertimas aramėjiško himno, kurį Paulius neabejotinai perėmė iš Jeruzalės krikščionių apeigų ir kurį pritaikė greičiausiai Antiochijos krikščionių Bažnyčiai. Sis atradimas ypač svarbus istorikui: tai įrodymas, kad netrukus po Jėzaus Prisikėlimo žydų Bažnyčia, sekdamą žydų liturginėmis giesmėmis, jau sukūrė kenčiančio Dievo tarno išaukštinimo giesmę¹⁵. Ypatingas nuopelnas čia priklauso protestantų egzegetui E. Lohemeyerui ir Bultmanno mokiniui Ernestui Kaesemannui¹⁶. Itin reikšmingas P. P. Levertoffo vertimas, kurį mokslininkas atliko iš graikų kalbos į aramėjų kalbą, parodydamas, kaip nerangios idiomos tinka aramėjų tekstui ir kokia yra originali šešių posmų himno poetinė sąranga¹⁷. Taigi mokslininkams pasisekė nustatyti, jog 35–40 metais žydų liturginė tradicija suklestėjo tame pačiame mieste, kur vos prieš kelerius metus buvo nukryžiuotas Jėzus! Ir tame pačiame mieste jau buvo viešai pašlovintas jo Prisikėlimas!

Tegu skeptikai paskaito Juozapo Flavijaus (37–100) knygas „Apie žydų karus“ arba „Autobiografiją“ ir pamėgina pajusti, kokia galinga ir aktyvi Jėzaus laikais buvo tiek romėnų, tiek žydų administracija. Įdomu, kaip jie paaiškintų, kodėl tokiomis sąlygomis pirmą Sekminių dieną net trys tūkstančiai žydų priėmė viešą krikštą? Kodėl iškilmų dieną ne vienas kitas, bet šimtai Jėzaus mokinių (plg. Apd 1, 15) Jeruzalės šventykloje skelbė Jėzų prisikėlusį iš mirties? Kaipgi Petras galėjo viešai tvirtinti: „Tą Jėzų Dievas prikėlė, ir mes visi esame šito liudytojai“ (Apd 2, 32)?

Ir svarbiausia: pirmieji Jeruzalės krikščionys savo apeigose ne tik praktikuoja Jėzaus išaukštinimo aklamaciją, bet ir kulto formomis pripažįsta Jėzui dievišką didybę. Visa tai staiga (35–40 m.) atsiranda griežto monoteizmo aplinkoje! Ten, kur romėnai nedrįso garbinti savo stabų ar jų atvaizdų! Jeigu krikščionybė nebūtų tapusi masine, ją būtų bematant nušlavę nuo žemės veido.

Baigdamas noriu pabrėžti du dalykus, dvi išvadas.

1) Nors mes pasinaudojome tik maža Naujojo Testamento me-

džiagos dalimi (Pauliaus laiškais ir šiek tiek Apaštaly darbais), jos užtenka įrodyti, kad Jėzaus Prisikėlimas — iš tiesų istorinis įvykis.

Mūsų panaudoti šaltiniai turi neabejotiną istorinę vertę. Pauliaus veikalo datos ir Apaštaly darbai gali būti sugretinti su pasaulietiniais istorijos šaltiniais (pvz., turime Delfuose atrastą stelą, kuri kalba apie Galijoną (Senekos brolių), kuris Korinte svarstė Pauliaus bylą 51—52 m.; turime pasaulietinių šaltinių apie Erodą ir jo įpėdinius, pagaliau — pirmųjų amžių pagonių ir krikščionių rašytojus).

Šiame darbe mes priminėme, kad Pauliaus tekstai (žinoma, ir Apd) liudija, kad jis buvo puikiai išsilavinęs, gerai išmanė įvairius mistinius reiškinius. Turėdamas tokį išsilavinimą, jis labai radikaliai aukština savo apaštalinį pašaukimą ir jo teises, nes identifikuoja jo pagrindą — prisikėlusį Jėzų. Jo evangelija privaloma be jokių išlygų. Jis kalba kaip gavęs įgaliojimus iš paties Dievo. Jis savo apaštalo statusą pagrindžia apaštalo pašaukimu: *Ar aš ne laisvas? ar aš ne apaštalas? argi nesu regėjęs mūsų Viešpaties Jėzaus?* (1 Kor 9, 1).

2) Teologai turėtų būti labai kuklūs. Kokią teisę jie turi riesti nosį ir kelti nevykusias abejones: ar Jėzus suvokęs savo dievystę, ar žinojęs, kokia kryžiaus prasmė, ar išvis supratęs, kas yra išganymas? Argi jie būtų išmintingesni už Jėzų ar jo apaštalą Paulių? Juk panašūs klausimai liudija naivią puikybę: teologas iš aukšto svarsto, ar Jėzus supratęs savo gyvenimo prasmę?

O dėl psichologijos (turime galvoje regėjimus, ekstazes, ha-liucinacijas ir t. t.), tai visi kritikai turėtų padėję ranką ant širdies išpažinti: mes dar nieko rimtai neišmanome! Pavyzdžiui, koks ryšys tarp genetinio paveldo ir pasąmonės? Didžiausias psichologas Karlas Gustavas Jungas kukliai pripažino neturįs tikslių mokslinių sprendimų apie pasąmonės sandarą ar archetipus. Jis atvirai naudoja romantiškos literatūros sąvokomis (*animus, anima, antrinė, šešėlis, kaukė* ir t. t.), norėdamas tik nurodyti išgyvenimų kokybę. Taigi, basakojai broliai teologai, būkime kuklesni. Verčiau ieškokime tikslių datų, svarbių šaltinių, pasimokykime loginės analizės, semantikos ir kitų naudingų dalykų.

¹ Fries H. Fundamentaltheologie. Leipzig, 1989. S. 311.

² Sacramentum Mundi. Freiburg—Basel—Wien, 1968. Bd. 1. S. 413.

³ Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg—Basel—Wien, 1986. S. 1036.

⁴ Mysterium Salutis. Einsiedeln—Zürich—Köln, 1970. S. 625.

⁵ Theologie des Neuen Testaments. Berlin, 1970. S. 305.

⁶ Der Glaube der Kirche. München, 1969. Bd. 1. S. 454.

⁷ Kasper W. Jesus der Christus. Leipzig, 1981. S. 152.

⁸ Ten pat. P. 149—150.

⁹ Jesus. Freiburg—Basel—Wien, 1978. S. 251.

¹⁰ Ten pat. P. 346.

¹¹ Bibel-Lexikon. Leipzig, 1969. S. 133.

¹² La Resurrection du Christ et L'Exegese moderne. Paris, 1969. S. 64.

¹³ Plg. 1 Kor 12 skyriņ, kuriame daug kalbama apie dvasīnes dovanas, ir 14 skyriņ — apie menkavertes dvasīnes dovanas.

¹⁴ Mysterium Salutis. Bd. 3/1. S. 309.

¹⁵ Ten pat. P. 310 ir t.

¹⁶ Kaesemann E. Exegetische Versuche und Besinungen. Berlin, 1968. S. 11—56.

¹⁷ Martin R. P. The Form — analysis of Philipians 2,5—1 // Studia Evangelica. Berlin, 1964. Vol. 2. S. 613—614.

DR. KUN. PETRAS PUZARAS

VYSKUPAS MOTIEJUS VALANČIUS IR NŪDIENOS PASTORACIJOS PROBLEMOS LIETUVOJE

Vysk. Motiejaus Valančiaus pastoracinė veikla

1. Pastoracinės veiklos sąlygos. Vysk. M. Valančius Zemaičių vyskupiją valdė 1850—1875 m. Jai priklausė dabartinės Telšių (be Klaipėdos prelatūros) ir Panevėžio vyskupijos, Kauno arkivyskupija ir beveik pusė dabartinės Latvijos teritorijos¹.

1850 m. Zemaičių vyskupijoje darbavosi 650 kunigų². Per 1863 m. sukilimą vyskupija neteko 107 kunigų³. Vysk. M. Valančiui iki mirties teko valdyti vyskupiją stokojančią daugelio kunigų. Dvasinė tikinčiųjų būklė buvo labai liūdna: žmonės neraštingi, nežinojo net paprasčiausių tikėjimo tiesų, skendo prietaruose ir girtavime⁴. Bet, kad ir menko sąmoningumo, vis dėlto tikintieji buvo religingi ir prisirišę prie dvasininkijos⁵.

Vyskupijos teritoriją priklausė Rusijos imperijai, Kauno gubernijai (išskyrus Kuršo ir Žiemgalių dekanatus, kurie priklausė Kuršo gubernijai). Valdant Rusiją Nikolajui I (1825—1855), Kauno gubernijoje buvo uždaryti 29 vienuolynai, 3 katalikų bažnyčios paverstos stačiatikių cerkvėmis, uždarytos katalikiškos mokyklos, atimti iš bažnyčių turtai. Maža alga ir po žemės sklypelį buvo palikta tik vyskui, kanauninkams, vienuolynams, kunigų seminarijai ir klebonams⁶. Nuo 1852 m. pradėta varžyti kunigų perkėlimus⁷. Buvo draudžiamas net ir menkiausias bažnyčių remontas be generalgubernatoriaus leidimo. Leista remontuoti be leidimo tik vyriausybės patvirtintas parapines bažnyčias. Naujas bažnyčias ir koplyčias statyti buvo galima tik gavus generalgubernatoriaus leidimą⁸.

Caras Aleksandras II savo viešpatavimo pradžioje 1855 m. palengvino Katalikų Bažnyčios veiklos sąlygas: nedraudė remontuoti ir statyti naujų bažnyčių be civilinės valdžios leidimo, privertė valdininkus labiau gerbti katalikų dvasininkiją⁹.

Katalikų padėtis labai pasunkėjo po 1863 m. sukilimo. Caro valdžia panaikino parapines katalikiškas mokyklas, uždarė visus vienuolynus, išskyrus Kalvarijos, Kretingos ir Raseinių. Be to, uždraudė: remontuoti ir statyti bažnyčias; statyti kryžius; rengti procesijas lauke; skelbti blaivybę; vyskupui lankyti parapijas; nešti vėliavas ir žibintus, taip pat dalyvauti dviem ar daugiau kunigų lydint mirusį į kapines; sakyti pamokslus (leido tik skaityti iš civilinės valdžios patvirtintų knygų); vikarams net skaityti pamokslus; eiti „kalnus“ Žemaičių Kalvarijoje; kunigams lankyti ligonius net savo parapijos ribose be raštiško asesoriaus leidimo; kunigams nuvykti į svetimą parapiją be raštiško karo viršininko leidimo ir svečiuotis savo parapijos ribose; kunigams važiuoti į atlaidus kaimynystėje esančion bažnyčion ir ten celebruoti šv. Mišias bei klausyti išpažinčių¹⁰; iki 1870 m. priimti naujus auklėtinius į kunigų seminariją. Be to, civilinė valdžia, pradėjus veikti kunigų seminarijai, ėmė kištis į jos vidaus gyvenimą. Be gubernatoriaus sutikimo vyskupas negalėjo skirti kunigo į parapiją. Pats gubernatorius sprendė, ar ten, kur vyskupas numato skirti, kunigas esąs reikalingas¹¹.

1864 m. vysk. M. Valančių valdžia prievarta apgyvendino Kaune ir uždraudė išvykti iš miesto.

Ganytojas niekada nesutiko su caro valdžios kišimusi į Katalikų Bažnyčios vidaus reikalus ir jos pastoracinę veiklą. Jis visais įmanomais būdais stengėsi iškovoti Bažnyčiai daugiau veikimo laisvės.

2. Pagrindinės Bažnyčios funkcijos yra šios: Dievo žodžio skelbimas, liturgija, sakramentų teikimas, Bažnyčios teisinis gyvenimas, arba disciplina, krikščioniškojo gyvenimo formavimas ir meilė (caritas)¹². Savaime suprantama, Bažnyčia savo pastoracines funkcijas vykdo visų pirma per vyskopus. Taigi ir vysk. M. Valančius daug kuo prisidėjo prie Bažnyčios veiklos. Apie jo pastoracinę veiklą kalbėsime turėdami galvoje minėtas Bažnyčios funkcijas.

3. Dievo žodžio skelbimas. M. Valančius buvo pirmas Žemaičių vyskupijos vyskupas, rašęs pastoracinius laiškus ne tik visiems vyskupijos tikintiesiems, bet kreipęsis jais ir į atskiras parapijas, į atskirus luomus — į dvarininkus ir valstiečius.

4. Rūpinimasis liturginiu gyvenimu. 1850 m. Žemaičių vyskupijoje daugelis bažnyčių buvo mažos, medinės, šiaudiniais arba lentiniais stogais, senos ir jau griūvančios¹³. Ganytojas ragino statyti tik mūrines bažnyčias. Nuolatinio ir nenuilstamo vyskupo rūpesčiu Žemaičių vyskupijoje buvo pastatytos 49 naujos bažnyčios, iš jų 29 mūrinės¹⁴.

Ypač didelį dėmesį vyskupas skyrė vienodai pamaldų tvarkai

vyskupijoje ir jų punktualumui. Todėl 1850 m. aplinkraštyje įsakė laikytis šios tvarkos: negalima vienu metu celebruoti dviejų ar daugiau šv. Mišių; bažnyčioje vyrams skiriama dešinioji pusė, moterims — kairioji; prieš Sumą turi būti giedama giesmė „Pulkim ant kelių“. Ganytojo pastangų dėka vyskupijoje prigijo paprotys gavėnios metu bažnyčiose rengti rekolekcijas pasauliečiams¹⁵.

5. Kunigų švietimas. Kunigų išsimokslinimas buvo menkas¹⁶. Todėl 1852 m. ganytojas ėmėsi steigti dekanatų bibliotekas kunigams, nurodė bibliotekų steigimo ir naudojimosi jomis taisykles¹⁷. Yra žinoma, kad dekanatų bibliotekos išsilaikė iki 1863 m. sukilimo¹⁸. Be to, vyskupas rūpinosi ir ragino, kad kiekvienas kunigas turėtų bent mažą nuosavą bibliotekėlę¹⁹.

Kad kunigai keltų savo išsimokslinimo lygį, vysk. M. Valančius įvedė metinius kunigų egzaminus. Tie egzaminai buvo rengiami per metines dekanatų konferencijas²⁰.

Ganytojas reikiamą dėmesį skyrė ir kunigų dvasiniam gyvenimui. Žemaičių vyskupijos kunigams buvo privalomos metinės penkių dienų rekolekcijos. Po 1863 m. sukilimo caro valdžia uždraudė kunigams suvažiuoti į vieną vietą. Todėl vyskupas 1864 m. rugsėjo 14 d. aplinkraščiu kunigams priminė, jeigu negalėsia suvažiuoti į rekolekcijas, tegul jas atlieką pavieniui²¹.

Nuo 1865 m. pasunkėjus sąlygoms, ganytojas sutrumpino kunigų rekolekcijas iki trijų dienų²².

Anais laikais dvasininkų pragyvenimo problema užėmė ne paprastą vietą. Daugelyje parapijų kunigų buitis priklausė nuo dvarininkų. Vyskupas rūpinosi, kad dvarininkai tinkamai išlaikytų kunigus²³. Jau ganytojavimo pradžioje M. Valančius susirūpino ir kunigų invalidų likimu²⁴.

Po minėto valstiečių sukilimo 67 Žemaičių vyskupijos kunigai buvo nuteisti ir ištremti į Sibirą arba kitas tolimas Rusijos gubernijas²⁵. Ganytojas į ištremtų klebonų parapijas skyrė tik administratorius, kurie neturėdavo teisės į klebonų pajamas. Klebonams priklausančias pajamas vyskupas siųsdavo ištremtiesiems kunigams²⁶. Bet caro valdžia tai uždraudė²⁷.

6. Pasauliečių švietimas. Vysk. M. Valančiui pradėjus ganytojauti, vyskupijoje parapijų mokyklų buvo labai maža. Nuo pat pirmųjų ganytojavimo dienų jis pareikalavo, kad prie kiekvienos parapijos bažnyčios ir filijos būtų įsteigta parapijinė mokykla²⁸. Vyskupas pats kreipdavosi į dvarininkus, prašydamas materialinės paramos mokykloms²⁹. Mokyklų ir mokinių greitai pradėjo daugėti. Antai 1853 m. jau veikė 141 parapijinė mokykla, kur mokėsi 4394 mokiniai³⁰. Parapijose mokyklose buvo stengiamasi išmokyti vaikus katekizmo ir skaityti gimtąja kalba.

Ganytojas rūpinosi ir suaugusiųjų švietimu. Kun. J. Račkaus-

kis, vyskupo darbų liudininkas ir jo biografas, rašo, kad suaugusieji labai gyvai reagavę į ganytojo raginimą mokytis namie. Jie mielai ėmęsi elementorių, maldaknygių ir kasdien po darbų, ypač šventadieniais, vienas iš kito mokęsi skaityti³¹. Vyskupui rūpėjo, kad liaudis turėtų knygų, parašytų žemaitiškai. Jis pats rašė, ragino kunigus rašyti, taip pat pats ir per kunigus platino religines knygas.

Uždraudus lietuvišką spaudą, liko tik nelegalus lietuviškos spaudos kelias. Vyskupas šio kelio neatsisakė. Priešingai, jis pats suorganizavo slaptą katalikiškosios lietuviškos literatūros leidimą Prūsijoje ir jos gabenimą į Lietuvą. Taip vysk. M. Valančius pradėjo garsiąją knygnešystę, kovą dėl religinių teisių ir lietuviškų raidžių³².

7. Blaivybės akcija. Vysk. M. Valančiaus laikais Žemaičių vyskupijoje buvo labai paplitęs girtavimas dėl įvairių priežasčių: degtinės daug, ir ji pigi; smuklininkai degtinę piršdavo valstiečiams įvairiausiais būdais; degtinės monopolis buvo dvarininkų privilegija, iš to jie turėjo didelį pelną. Be to, nešdami sunkų baudžiamos jungą, valstiečiai ieškojo degtinėje nusiramino.

Ganytojas 1858 m. suorganizavo visą vyskupiją apimančią blaivybės akciją, įkūrė Blaivybės broliją³³. Tais pačiais metais parašė ir išleido knygėlę „Apej brostwas blajwistes arba nusituorieima“³⁴. Tai popiežiaus Pijau IX įkurtos Blaivybės brolijos įstatai, pritaikyti Žemaičių vyskupijos katalikams.

Blaivybės brolijos narių pareigos yra tokios: 1) visą amžių negerti degtinės, romo ir arako (leidžiama saikingai gerti vyną, alų ir midų); 2) raginti kitus žmones, ypač girtuoklius, stoti į Blaivybės broliją; 3) kiekvieną šventadienį sukalbėti šv. Bernardo maldą Švč. Mergelei Marijai (nemokantiejiems šios maldos kalbėti 3 kartus „Sveika, Marija“); 4) per Kristaus paaukojimo („Grabnyčių“) šventę (vasario 2 d.) atnaujinti blaivybės įžadą prieš Švč. Mergelės Marijos altorių arba paveikslą³⁵.

Ganytojas parašė 13 pastoracinių blaivybės laiškų, kuriuose ragino laikytis blaivybės ir abstinencijos, t. y. susilaikyti ir nuo vyno, ir nuo alaus. Šie laiškai būdavo skaitomi bažnyčiose per tris sekmadienius.

Tikintieji pradėjo masiškai rašyti į Blaivybės broliją. 1860 m. Kauno gubernijoje blaivininkų buvo jau 83,2% katalikų, Kuršo gubernijoje — 87,1%³⁶. Daugiausia jų buvo Zarasų apskrityje — 93,1%, Panevėžio — 89,4%, Šiaulių — 88,6%, Telšių — 88,3%, Ukmergės — 84,9%. Raseinių — 72% ir Kauno — 66,5% katalikų³⁷. Tikintieji klausė vyskupo prašymo nelankyti smuklių. Toks boikotas priversdavo smukles, ypač kaimo, likviduoti³⁸. Blaivybės sąjūdžiui įamžinti tikintieji statė kryžius ir paminklus³⁹.

Girtavimas liaudyje buvo labai giliai įsišaknijęs, todėl natūralu, kad kai kurie blaivininkai neįstengė išlaikyti savo įžadų ir vėl grįžo prie seno įpročio. Bet tokių, atrodo, nebuvo tiek daug, kad būtų grėsęs pavojus Blaivybės brolijos egzistavimui ⁴⁰.

Blaivybės plitimas liaudyje privertė dvarininkus mažinti degtinės gamybą. 1858 m. Kauno gubernijos dvarininkai pagamino 1 003 534 kibirus degtinės, 1859 m. — 552 643 kibirus (gamyba krito 46,5%), o 1860 m. — jau tik 129 194 kibirus (gamyba krito, palyginti su 1858 m., 87,5%) ⁴¹.

Vieni dvarininkai pritarė blaivybės akcijai, nutraukė degtinės gaminimą. Kiti siūlė smuklėse pardavinėti jos ribotą kiekį, ir tik už grynus pinigus. Dar kiti atvirai priešinosi tokiai akcijai ⁴².

Caro valdžios išdas gaudavo dideles pajamas iš mokesčių nuo parduotos degtinės kiekio. Paplitus blaivybei, sumažėjo ir valdžios pajamos. Nuo 1859.I.1 iki 1863.I.1, t. y. per ketverius metus, valdžios išdas Kauno gubernijoje neteko 3 731 102 rb, 81,5 kap. ⁴³ Caro valdžia greitai stojo į kovą su blaivybe. Per policiją valdžia reikalavo iš klebonų panaikinti jau įsteigtas Blaivybės brolijas ir atiduoti blaivininkų sąrašus. Apskričių pristavai turguose skelbė valstiečiams aplinkraščius, įsakančius gerti spiritinius gėrimus, kunigams draudė sakyti pamokslus blaivybės tema ⁴⁴.

Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas 1864.IV.18 griežtai uždraudė Blaivybės broliją ⁴⁵. Policija, gavusi iš vyriausybės atitinkamus įsakymus, pradėjo kibti prie kunigų dėl kiekvieno žodžio, pasakyto iš sakyklos prieš girtavimą. Negana šito, kai kur pristavai pradėjo versti valstiečius gerti degtinę, grasinami pinigine bauda ⁴⁶.

Blaivininkams reikėjo rūpestingos Bažnyčios globos, reikėjo išauginti blaivią jaunąją kartą. Tačiau dabar ne tik nebuvo sąlygų blaivininkus globoti, bet prieš juos sukilo visi blaivybės priešai.

Testamentiniame pastoraciniame laiške paprastiems žmonėms prieš mirtį jau pavargęs vysk. M. Valančius — blaivybės apaštalas liūdnei pripažino, kad daug blaivininkų išsižadėję blaivybės įžadų, kad labai nedaug dievobaimingų žmonių tebesilaiką blaivybės ⁴⁷.

Kan. J. Tumas-Vaižgantas yra tos nuomonės, kad vysk. M. Valančius būtų laimėjęs, blaivybė būtų įsigalėjusi, jei ne dėl politinių audrų sustiprėjusi caro valdžios reakcija ⁴⁸.

Į blaivybės išlikimo ir įsitvirtinimo klausimą teisingai būtų galima atsakyti, jei vysk. M. Valančius būtų galėjęs laisvai skelbti blaivybę iki 1875 m., t. y. iki savo mirties.

8. Tikėjimo ir doros sargyboje. Dauguma Žemaičių vyskupijos katalikų buvo prietaringi, tikėjo įvairiais burtais, tikėjo meški-

ninkų galia išvaryti iš namų piktąsias dvasias. Ganytojas pastoraciniame laiške demaskavo meškininkų apgavystes. Jo pastangų dėka meškininkai išnyko⁴⁹. Vyskupas reaguodavo ir į kitose parapijose gyvavusius įvairius prietarus.

Vysk. M. Valančius testamentiniame pastoraciniame laiške dvarininkams įspėjo dėl Europoje plintančio ateizmo pavojaus⁵⁰.

Vysk. M. Valančiaus laikais tikinčiųjų doros problema buvo savaip aktuali. Mat nedoros šaltinis buvo dvarininkų luomas — kai kurie dvarininkai prievartaudavo baudžiauninkes moteris ir merginas, caro valdininkai ir kareiviai prievartaudavo valstietes⁵¹. Nemaža istorinių faktų patvirtina, kad ganytojas ryžtingai ir atvirai stojo prieš ištvirkusius dvarininkus ir caro valdininkus. Šią kovą jis visada laimėdavo. Kan. A. Alekna teigia, kad nemaža korespondencijų su klebonais, dvarininkais ir valdžios įstaigomis moterų ir merginų doros reikalu yra išlikę archyve⁵².

9. Karitatinė veikla. Vysk. M. Valančiaus laikais valstiečiai ir baudžiauninkai gyveno skurdžiai. Ganytojas visa tai matė ir atjautė, nes jis pats buvo kilęs iš valstiečių, neišsižadėjo savo valstietiškos kilmės ir jos neslėpė.

Vyskupo amžininkas V. Korotinskis sako, kad vysk. M. Valančius ponų salonuose būdavęs retas svečias⁵³. Varniškių liudijimu, M. Valančius aukštuomenėje reiškėsi ne kaip jos narys, bet kaip vyskupas⁵⁴.

Kiek leido išgalės, ganytojas mažino neturtingųjų vargą: siūdindavo jiems drabužių, dalydavo maistą, šelpdavo nelaimių ištiktuosius⁵⁵. Ypatingą dėmesį ir meilę vyskupas skyrė vaikams: klausydavo išpažinties, rengdavo Pirmajai Komunijai, globodavo našlaičius. Vaikams vis sakydavo: „Vaikučiai, būkite darbštūs, čysti, mokykitės skaityti, pratinkitės prie darbo, prauskitės, melskitės“⁵⁶.

Pastoracijos problemos Lietuvoje

Kristaus įkurtos Bažnyčios misija visais laikais yra ta pati. Žinoma, skirtinguose kraštuose ir įvairiais laikotarpiais iškyla specifinių pastoracijos problemų, kurias turi spręsti vyskupai, talkinami kunigų ir, jei reikia, pasauliečių tikinčiųjų. Lygindami mūsų dienų bažnytines problemas su vysk. M. Valančiaus laikų problemomis, randame daug panašumo.

1. Liturginis gyvenimas. Ir šiandieną, kaip ir praėjusiame šimtmetyje, reikia Lietuvoje pastatyti daug naujų bažnyčių, ypač didesniuose miestuose. Sis darbas jau pradedamas. Kai kurias bažnyčias iš laukų reikia perkelti į gyvenvietes. Nuo parapijos bažnyčių apie 10 kilometrų nutolusiose gyvenvietėse reikėtų statyti

koplyčias, kad ten bent kartą per mėnesį būtų celebruojamos šv. Mišios. Jose mielai dalyvautų ypač vietos seneliai ir vaikai. Be to, vien vaikams tikybės pamokos metu kartą per mėnesį derėtų laikyti šv. Mišias koplyčioje.

Mums labai aktualus liturginės reformos klausimas, nes ne visi II Vatikano Susirinkimo nutarimai yra realizuoti. Čia problema ne naujų altorių ar liturginių rūbų, net ir ne apeigų. Svarbiausia, Episkopatui reikės budėti, kad išsaugotume asmeninę išpažintį ir tinkamą pagarbą Švenčiausiajam Sakramentui bei šv. Mišioms.

Prof. tėvas Paulius Rąbikauskas SJ 1990.VII.25 man parašė laišką iš buv. Vakarų Vokietijos Piutingo miesto, kur jis, kasmet atostogaudamas, pakeičia vietos kleboną. Štai profesoriaus žodžiai apie minėto miesto parapijos katalikų religinį gyvenimą: per pamaldas „daugelio laikysena pasyvi — 'atbūna', nes taip įprasta; dar blogiau — visi eina prie Komunijos, nors — kaip sako žinantieji — jau daugelį metų nebuvo išpažinties, gyveną iširusiose šeimose, susidėję ir pan. Tas žmonių sąžinės nejautrumas taip įsigalėjęs, kad niekas jau negali pataisyti. Ilgainiui tokie prieina išvadą, kad tai viskas tik 'žaidimas', 'teatras', ir po kiek laiko nustoja visai eiti į bažnyčią. Iš tikrųjų statistika liudija vis mažėjančią katalikų religijos praktiką, palyginti su prieškonciliariniais metais. Dabar Vokietijoje lanką bažnyčią apie 20% mažiau katalikų... Yra balsų, kad ir Vakaruose katalikybė, taip toliau vystydamosi, pavirs protestantizmu. Teko nugirsti, kad ir Lietuvoje yra reikalaujančių reformų bažnytiniame gyvenime. Tebūna priimtose tokios reformos, kurios veda į gera, žmones priartina prie Dievo. Ne viskas, kas nauja, yra ir gera. Būtų gera, kad atsakingieji prieš sprendami pastudijuotų, kokios pasekmės iš tos ar kitos reformos, kur jos jau įvestos“ (mano paryškinta.— *Aut.*).

Kun. Mečislovas Malinskis knygoje apie popiežių Joną Paulių II „Pašaukė mane...“ aprašo, kas atsitiko su Vakarų Bažnyčia II Vatikano Susirinkimo pabaigoje ir pasibaigus Susirinkimui: „Tiek kunigų Vakaruose metė kunigystę, tiek vienuolių paliko vienuolijas. Ne tik tai. Gal dar svarbesnė yra ta antiinstitucinė banga, nusiaubusi bažnyčią. Panaikintos Jėzaus Širdies, Marijos, šventųjų apeigos. Panaikintas Kryžiaus kelias ir Rožančius. O kas svarbiausia, vietoj to nėra nieko nauja. Pradėta skelbti, jog šiuolaikinis žmogus yra pakankamai subrendęs ir jam nereikia jokios bažnytinės institucijos paramos, kad svarbiausia — atsivertimas, o atsiverti sugebės pats. Dėl to paties ignoruojamas ir Atgailos sakramentas“⁵⁷.

2. Kunigų švietimas. Pokario laikotarpiu Lietuvos dvasininkai patyrė akademinį nuostolių: sovietų valdžia per 45 metus išlei-

do į užsienį studijuoti tik keturis kunigus. Jeigu būtų buvę leista nuolat studijuoti bent dviem kunigams ir jeigu studijoms būtų me skyrę penkerius metus, per tą laiką mokslinius laipsnius būtų gavę 18 kunigų.

Šią problemą reikia kuo skubiausiai spręsti, nors kunigų ir trūksta. Vyskupijų kurijos ir kunigų seminarijos laukia kvalifikuotų dvasininkų.

3. Blaivybė. Reikia, kad šiandieną prisikeltų iš mirusiųjų vysk. M. Valančius ir vėl išplėstų tokią pat blaivybės akciją, kaip 1858 m. Šiandieną joks caras jam nesukliudytų. Mūsų dienų blaivybės akcija toli gražu nuo anos vysk. M. Valančiaus blaivybės akcijos rezultatų. Kaip matėme, ganytojas skelbė kartu ir blaivybę, ir abstinenciją. Šiandieną skelbiama tik abstinencija, pavadinta „blaivyste“, t. y. atsisakymas nuo visokio alkoholinio gėrimo. Žinoma, tai labai kilnu, tai idealas, bet, deja, daugumai tikinčiųjų šiandieną dar per aukštas. Štai kodėl tiek į blaivystę, tiek į vyskupijų Blaivybės brolijas stoja nedaug žmonių, o daugelis blaivybę pažada tik laikinai.

Nekaltinkime kunigų ir pasauliečių blaivybės skelbėjų pasyvumu. Net kunigų kalbinami pamaldūs, dori, blaiviai gyvenantys katalikai atsisako būti blaivininkais mūsų dienų prasme, sakydami nenorį savęs varžyti, mat gal reikėsia atitinkamomis progomis paragauti gurkšnelį alaus ar šampano. Labai daug katalikų pažadėtų visą amžių negerti spiritinių gėrimų, būtent, likerio, konjako, degtinės ir spirito, jeigu būtų jiems leista, kaip ir vysk. M. Valančiaus laikais, sulaukus 18 metų, *saikingai ir retai* vartoti alų, vyną ir šampaną. Dabar šie žmonės yra už blaivybės akcijos ribų, palikti vieni, be Bažnyčios ir Blaivybės brolių globos, vos neprakeikti kaip „kultūringi“ girtuokliai.

Jeigu šiandieną blaivybės sąjūdį pavadiname vysk. M. Valančiaus vardu, tai ir eikime šio didžiojo ganytojo pramintu ir sėkmingai išbandytu taku. Vėl, kaip ir jo laikais, turėsime daug ir blaivininkų, ir abstinentų.

Reikia pasakyti, kad vysk. M. Valančius leido blaivininkams saikingai vartoti vyną ir alų ne propaguodamas ar gindamas šiuos alkoholinius gėrimus, bet suprasdamas ir nujausdamas, ką dauguma žmonių gali pasiryžti ir kiek gali ištverti, norėdamas, kad blaivininkai atsisakytų didesnio blogio — stipriųjų alkoholinių gėrimų, jie dar nesiryžta atsisakyti vyno ir alaus — silpnųjų alkoholinių gėrimų.

4. Tikėjimas ir dora. Po tiek administracinės ir prievartinės ateistinės propagandos metų daugumos katalikų religinis sąmoningumas menkas. Gera matomas jaunimo abejingumas mokslui, kartu ir tikybai. Bet, svarbiausia, šiandieną yra tikinčiųjų pamal-

dumo krizė: daugumoje šeimų nėra kasdieninės maldos, dauguma moksleivių nedalyvauja šventadieniais šv. Mišiose, nors lanko tikybos pamokas. Religinio švietimo problemas ateityje pamažu išspręsimė. Daug sunkiau bus įpratinti atšalusias širdis bendrauti su Dievu maldoje.

Be to, šiandieną nuo Katalikų Bažnyčios graso atitraukti dalį tikinčiųjų, ypač jaunimo, įvairios sektos. Tai mūsų dienų skaudi aktualija.

Doros klausimas šiandieną yra kur kas sudėtingesnis negu vysk. M. Valančiaus laikais. Lavina pornografinės literatūros ir videofilmų plaukia į Lietuvą, patenka ir į katalikų rankas. Yra pavojus, kad ne vienas iš jaunimo pradės niekinti skaistybės dorybę.

5. Karitatinė veikla. Visais laikais yra vargšų, reikalingų gailėstingumo ir artimo meilės. Reikia tik džiaugtis, kad karitatinė veikla Lietuvoje, globojama ir vadovaujama Bažnyčios, plečiasi ir stiprėja. Šiandieną jau gyvuoja Lietuvos „Carito“ federacija. Jos vadovaujami mylintieji artimą daug ašarų nušluostys.

Pabaigoje dera priminti, kad čia tik užsiminėjome apie aktualesnias nūdienos pastoracijos problemas. Ateityje jos laukia nuoseklaus bei išsamaus aptarimo, studijų ir, žinoma, sprendimo.

¹ Alekna A. Zemaičių vyskupas Motiejus Valančius. Klaipėda, 1922. P. 12.

² Smigielskis B. Pastabos apie padidintąją Zemaičių vyskupystę, pradedančią nuo 1850 metų naująją gadynę // Draugija. 1912. Nr. 64. P. 343.

³ Alekna A. Zemaičių vyskupas... P. 156.

⁴ Valančius M. Pastabos pačiam sau / Iš lenkiškos vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas. Klaipėda, 1929. P. 146, 152—153.

⁵ Alekna A. Vyskupas Valančius // Tiesos kelias. 1935. Nr. 6. P. 335.

⁶ Valančius M. Maskoliams katalikus persekiojant / Surinko ir paaiškino doc. J. Tumas, Kaunas, 1929. P. 36.

⁷ Alekna A. Zemaičių vyskupas... P. 203.

⁸ Ten pat. P. 238—239.

⁹ Valančius M. Pastabos... P. 51.

¹⁰ Valančius M. Maskoliams... P. 17, 32, 39—40.

¹¹ Alekna A. Zemaičių vyskupas... P. 204—205.

¹² Blachnicki F. Teologia pastoralna ogólna: Skrypt dla studentów KUL. I. Lublin, 1970. S. 28.

¹³ Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai: Biografijų ir nekrologų rinkinys / Redagavo dr. J. Tumas. Kaunas, 1930. P. 204.

¹⁴ Alekna A. Zemaičių vyskupas... P. 31—32.

¹⁵ Ten pat. P. 16; Vysk. M. Valančiaus 1858.I.28 raštas Nr. 292 Veliuonos dekanui kun. Volovskui // Aut. arch. VI. P. 8.

¹⁶ Korotyński W. Ks. Biskup Maciej Kazimirz Wołonoczewski // Tygodnik ilustrowany. Warszawa, 1875. Nr. 392. S. 27.

¹⁷ Vysk. M. Valančiaus 1853.III.28 aplinkraštis Nr. 702 vyskupijos dekanams // Aut. arch. VI. P. 15—16.

¹⁸ Alekna A. Zemaičių vyskupas... P. 18.

¹⁹ Ten pat. P. 19.

²⁰ Ten pat. P. 35.

²¹ Центральный государственный архив Ленинграда. Ф. 821. Оп. 4 125, ed. Chr. Nf. 3071, № 21. Дело Эпископ Волончевский, началось 19 января 1867 года, кончено 31 октября 1871 года, Департамент духовных дел. С. 159 (toliau: ЦГАЛ).

²² Alekna A. Žemaičių vyskupas... P. 17.

²³ Ten pat. P. 216–217.

²⁴ Vysk. M. Valančiaus 1850.V.20 aplinkraštis Nr. 387 vyskupijos dekanams // Aut. arch. VI. P. 9.

²⁵ Alekna A. Žemaičių vyskupas... P. 156.

²⁶ ЦГАЛ. С. 60; plg. Alekna A. Žemaičių vyskupas... P. 172.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje. Kaunas, 1970. P. 241.

²⁹ Alekna A. Žemaičių vyskupas... P. 51–55.

³⁰ Ten pat. P. 60.

³¹ Simtametinės sukaktuvės Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus 1801–1901 // Tėvynės sargas. 1901. Nr. 2/3. P. 15.

³² Knygnešys / Red. P. Ruseckas. Kaunas, 1938. T. 1. P. 6–7.

³³ Valančius M. Pastabos... P. 166.

³⁴ Biržiška V. Aleksandrynas. T. 3. Cikaga, 1965. P. 99; plg. Valančius M. Pastabos... P. 126.

³⁵ Apej brostwas blajwistes arba nusiturieima. Klaipėdoj, 1860. P. 6–7.

³⁶ Gieczys K. Bractwa trzeżwości w diecezji Żmudzkiej w latach 1854–1864: Dysertacja doktorska. W Wilnie, 1935. S. 57–58.

³⁷ Ten pat; plg. Alekna A. Žemaičių vyskupas... P. 112.

³⁸ Gieczys K. Bractwa... S. 103–105.

³⁹ Ten pat. P. 101.

⁴⁰ Ten pat. P. 70.

⁴¹ Ten pat. P. 78.

⁴² Ten pat. P. 159, 161–162, 165, 170–171.

⁴³ Ten pat. P. 86.

⁴⁴ Alekna A. Žemaičių vyskupas... P. 99–101.

⁴⁵ Gieczys K. Bractwa... S. 8.

⁴⁶ Alekna A. Žemaičių vyskupas... P. 115.

⁴⁷ Valančius M. Pastabos... P. 167.

⁴⁸ Ten pat. P. 175.

⁴⁹ Biržiška V. Nespausdintieji vysk. M. Valančiaus ganytojiški laiškai // Mūsų senovė. 1937. Nr. 1(6). P. 116–117.

⁵⁰ Antra gromata a.a. Jo Mylistos Vyskupo Motiejaus Valančiausko į dvarponius (obyvatelius) // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. 1894. Nr. 17. P. 89–92.

⁵¹ Alekna A. Žemaičių vyskupas... P. 11, 121.

⁵² Ten pat. P. 22.

⁵³ Korotyński W. Ks. biscop... S. 27.

⁵⁴ Varniškių atsiminimai. P. 6.

⁵⁵ Ten pat. P. 5–13.

⁵⁶ Ten pat. P. 9.

⁵⁷ Malinskis M. Pašaukė mane... Vilnius, 1990. P. 285.

VYSK. SIGITAS TAMKEVIČIUS SJ

TARPDIECEZINĖ KAUNO KUNIGŲ SEMINARIJA

1940 m. birželio mėnesį raudonoji armija okupavo Lietuvą. Vienas iš pirmųjų sovietinių dekretų buvo „Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės“. Pirmuosius mokslo metus Kauno kunigų seminarijai (KKS) teko pradėti labai sunkiomis sąlygomis, nes kai kurie Seminarijos pastatai buvo rusų karinės komendantūros nusiauti, tačiau darbas nenutrūko. 1941 m. sausio 8 d. sovietinės valdžios įsakymu Kunigų seminarija buvo uždaryta: profesoriai ir klierikai išvaikyti, o rūmai užimti kariuomenės. Per didelį vargą, pusiau pogrindyje pavyko užbaigti mokslo metus.

Sovietų okupaciją pakeitė kita — vokiečių. Jos metu KKS veikė be didesnių suvaržymų ligi to laiko, kai į Lietuvą vėl grįžo sovietai (1944 m.).

Arkivyskupas Juozapas Skvireckas, prieš išvykdamas į užsienį, įgaliojo prelatą St. Jakūbauskį valdyti Kauno arkivyskupiją. Prelatas gyveno pirmuosiuose Seminarijos rūmuose ir rūpinosi jos likimu; pirmuoju rektoriumi arkivyskupijos valdytojas prikalbino kun. Stanislovą Gruodį SJ, jis Seminarijos veiklai Vilniuje gavo oficialų sovietinės valdžios leidimą. Tačiau naujasis rektorius Vilniuje sužinojo, kad sovietų kariuomenė užėmė Seminarijos pastatus (1944 09 22). KKS teko glaustis pas tėvus jėzuitus ir marionus. Vyskupų Konferencija Ukmergėje patvirtino naują KKS vadovybės ir dėstytojų sudėtį. Rudenį į Seminariją susirinko daugiau nei 400 klierikų. Karui pasibaigus, ligoninė iš Seminarijos patalpų išsikėlė, tačiau jos rūmus užėmė lakūnai,— tapo visiškai aišku, kad sovietų valdžia nesiruošia leisti Kunigų seminarijai normaliai veikti.

1944/1945 m. m. KKS buvo labai sunkūs. NKVD areštavo kun. T. Bieliūną SJ ir nuteisė 8 metus kalėti. Vienas po kito ėmė dingti Seminarijos klierikai, padažnėjo čekistų provokacijos. Rektorius St. Gruodis SJ savo prisiminimuose apie šį metų rašo: „Padažnėjo klierikų kvietimas į karinį komisariatą, kur juos saugumo atstovas stengėsi užverbuoti. Mudu su kun. P. Rauda (vicerektoriumi,—

S. T.) nutarėme aplankyti karinį komisarą ir pamėginti sutrukdyti šią žalingą praktiką...“ Greitai po to kun. P. Rauda po ilgų saugumo varginimų turėjo Seminariją palikti, o kiek vėliau gavo 10 metų lagerio. Rektorius St. Gruodis SJ saugumo buvo provokuojamas, verbuojamas ir tardomas; 1946 m. palaužta sveikata iš savo pareigų pasitraukė. Naujuoju rektoriumi tapo kan. P. Vencus.

1946 m. buvo areštuoti 3 klierikai, 1947 m.— 2 klierikai, 1948 m.— 11 klierikų.

Religinių kultų įgaliotinis Br. Pušinis pradėjo aktyvią Seminarijos griovimo veiklą. 1945/1946 m. m. KKS mokėsi 350 klierikų; 1946 m. gruodžio mėnesį įgaliotinis nustatė 150 klierikų limitą. Jo nurodymu 1948 m. rugpjūčio 26 d. iš Seminarijos buvo atleisti profesoriai St. Gruodis SJ, J. Paukštys SJ ir St. Rimkevičius SJ. Kitame įgaliotinio rašte (1949 01 05) skaitome: „Visi vienuoliai iš Tarpdiecezinės kunigų seminarijos neatidėliojant pašalinami ir ateityje neįsileidžiami, nes Kunigų seminarija — tai ne vienuolynas“. 1949 m. rugsėjo 13 d. įgaliotinis pranešė, kad Seminarijoje galės mokytis tik 60 klierikų, todėl 45 klierikai turi palikti Seminariją. 1950/1951 m. m. buvo šiek tiek padidintas limitas — iki 75 klierikų; į pirmąjį filosofijos kursą buvo galima priimti vos 12 auklėtinių.

Šio fizinio KKS griovimo valdiškiems ateistams buvo per mažą. Jiems rūpėjo, kad būsimieji Lietuvos kunigai taptų „sacerdos sovieticus“ — tarybiniais kunigais, kulto tarnautojais. Jau nuo 1952 m. Seminarijoje buvo privalomi sovietinių švenčių minėjimai. Tuo pačiu metu kulto įgaliotinis įspėja ir grūmoja kunigams, kad šie neorganizuotų religinių eisenų, gegužinių pamaldų ir nemokytų vaikų katekizmo (1953 01 21).

Kunigų seminarija buvo žlugdoma klastingai. 1954 m. vasario 24 d. kulto įgaliotinis Br. Pušinis leido Seminarijoje padidinti klierikų skaičių ligi 85, tačiau įsakė nepriimti anksčiau buvusiųjų vienuolyne ar kurioje nors anksčiau veikusioje seminarijoje, o tų pačių metų rudenį iš Seminarijos į armiją buvo paimta 32 auklėtiniai. Sovietiniai pareigūnai puoselėjo viltį, kad armijoje daugelis klierikų pakeis gyvenimo kryptį; deja, nusivylė, nes beveik visi po tarnybos armijoje vėl grįždavo į Seminariją.

Kultu įgaliotinis budriai stebėjo KKS dvasinę atmosferą. Ypač graži dvasia Seminarijoje viešpatavo rektoriaujant kan. K. Žitkui (1953—1959) ir dvasios tėvo, vėliau bendrabučio vedėjo pareigas einant kun. V. Sladkevičiui (dabartiniam kardinolui). Įgaliotinio prievartaujamas Kauno arkivyskupijos valdytojas kan. J. Stankevičius atleido iš Seminarijos kun. V. Sladkevičių. Nieko nepadėjo nė Panevėžio vyskupo K. Paltaroko protestas.

Kunigų seminarijos fizinis ir dvasinis griovimas nepaliaujamai buvo stiprinamas. Klierikai kasmet buvo šaukiami į sovietinę armiją. 1959 m. gegužės 25 d. kan. K. Žitkus atleidžiamas iš rektoriaus pareigų. Kulto įgaliotinio įsakymu iš Seminarijos šalinami pavyzdingi klierikai, pavyzdžiui, P. Našlėnas, V. Merkys ir kt. 1959 m. rudenį įgaliotinio įsakymu iš Seminarijos atleidžiami 6 klierikai; nurodoma, kad galės mokytis tik 60 klierikų. Tuo pačiu metu Valstybinis saugumo komitetas intensyviai verbuoja klierikus savo agentais. Kun. K. Garuckas SJ rašo: „Ypač šantažuojami ir verbuojami Kunigų seminarijos auklėtiniai. Jie šaukiami į valdžios įstaigas paso ar karinio komisariato reikalais, o iš tikrųjų patenka į saugumo rankas. Ten jie verčiami vieni kitus išdavinėti, klausinėjama net tokių dalykų, kas iš klierikų paskutinis išėina iš koplyčios... daugeliui sugadina sveikatą, pertempia nervus“ (LKB Kronika. Nr. 23).

1959/1960 m. m. labai pasikeitė Kunigų seminarijos dvasia: pradėjo aktyviai reikštis nebažnytinės nuotaikos, atsirado nepasitikėjimas tarp klierikų ir net Seminarijos vadovybė. 1960 m. įgaliotinio potvarkiu iš Seminarijos buvo atleisti 4 klierikai, o 1961 m. — 1 seminaristas. Tais pačiais metais iš Seminarijos bendrabučio vedėjo pareigų buvo atleistas uolus ir principingas kunigas Pr. Liutvinas.

Įgaliotinio įstaiga nedavė ramybės kan. J. Stankevičiui, reikalaujama kontroliuoti Seminarijos dėstytojus, kad neužsiimtų pastoracija (!) ir nekalbėtų apie sovietinę valdžią.

Seminarijos vadovybė buvo įpareigota stojančiųjų į Seminariją sąrašus, autobiografijas ir specialias anketas vasaros pradžioje pasiųsti Religijų reikalų tarybos (RRT) įgaliotinio įstaigai, kuri gautus sąrašus perduodavo KGB spec. tarnybai; jos pareigūnai visą vasarą gaudydavo būsimus klierikus ir bandydavo užverbuoti savo agentais. Daugelį atsisakiusiųjų bendradarbiauti su KGB išbraukdavo iš stojančiųjų į Seminariją sąrašų. 1961 m. — iš nusiųstųjų patvirtinti 15 kandidatų įgaliotinis išbraukė 9; 1968 m. iš 12 kandidatų atmetė 5; 1970 m. iš 18 kandidatų leido priimti tik 10.

1962 m. gegužės 26 d. įgaliotinio potvarkiu Seminarijos limitas buvo sumažintas iki 55 auklėtinių.

Nuo 1963 m. sovietinė valdžia pradėjo kištis net į primicijų šventimą; buvo uždrausta dalyti žmonėms primicijų paveiksliukus, dėstytojams dalyvauti primicijose.

1963 m. rugpjūčio 31 d. klierikams buvo pradėta drausti susitikinėti su vienuoliais ir iš Seminarijos valdžios pareigūnų įsikišimu pašalintais seminaristais. Šitaip sovietinė valdžia teroriza-

vo Seminariją ir bandė ją apsaugoti nuo nepageidaujamos įtakos.

Priimamųjų į Seminariją skaičius nuolatos buvo mažinamas: 1960 m. leista priimti 13 kandidatų, 1961 m.— 5, 1962 m.— 5, 1964 m.— tik 4. Dėl šios priežasties KKS 1965/1966 m. m. mokėsi tik 25 klierikai. Jaunuoliai, norintys studijuoti Seminarijoje, kartais daugelį metų nesėkmingai bandydavo stoti į šią mokslo įstaigą ir vis būdavo RRT įgaliotinio išbraukiami. Pavyzdžiui, kun. J. Cepėnas priėmimo į Seminariją laukė net 10 metų!

1964—1976 m. KKS galėjo baigti labai mažas kunigų skaičius:

1964 m. baigė 6 kun.	1970 — 8
1965 — 9	1971 — 4
1966 — 5	1972 — 6
1967 — 8	1973 — 6
1968 — 6	1974 — 9
1969 — 3	1975 — 8

1969 m. RRT įgaliotinis pareikalavo, kad Seminarijos vadovybė jam atsiųstų sąrašą vadovėlių, iš kurių klierikai studijuoja filosofiją ir teologiją. Sovietiniai pareigūnai bijojo net vadovėlių ir nurimo sužinoję, kad jie visi — prieškariniai.

Per visą pokario laikotarpį stojantieji į Seminariją įvairių valdžios pareigūnų — mokyklų vadovų, partijos ar vykdomųjų komitetų atstovų — būdavo atkalbinėjami. Kai kurie išdrįsdavo net pasakyti: „Geriau žmogų užmuštum, girtuokliu, vagimi, tik ne kunigu taptum“ (LKB Kronika. Nr. 14).

* * *

KKS buvo vis labiau dusinama, ir atrodo, kad niekas negalės jos apginti. Prieš sovietinės valdžios savivalę buvo bejėgė ne tik Seminarijos vadovybė, bet ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchija. Du ištremti vyskupai — Vincentas Sladkevičius ir Julijonas Steponavičius — buvo grėsmingas priminimas, koks likimas laukia kiekvieno, išdrįsusio nors truputį pasipriešinti sovietinių pareigūnų valiai.

1968 m. Lietuvos kunigai gyvai diskutavo apverktiną ujamą Bažnyčios padėtį ir tarėsi, koku būdu būtų galima bent šiek tiek pasipriešinti persekiojimui. Padėtis buvo šitokia:

1968 m. mirė 19 kunigų, šventimus gavo — 6, priimta į Seminariją — 6.

1968 m. mirė 15 kunigų, šventimus gavo — 3, priimta į Seminariją — 10.

1970 m. mirė 18 kunigų, šventimus gavo — 8, priimta į Seminariją — 10.

1971 m. mirė 12 kunigų, šventimus gavo — 4, priimta į Seminariją — 10.

Po diskusijų Telšių ir Vilkaviškio vyskupijų kunigai 1968 m. parengė kelias peticijas. Ypatingą nerimą sovietinei valdžiai sukėlė vilkaviškiečių kunigų kolektyvinė peticija, kad būtų panaikintas KKS limitas. Valdžios pareigūnų reakcija buvo griežta — dviem kunigams atimta teisė atlikti kunigo pareigas.

1971 m. pabaigoje Lietuvoje buvo renkami parašai memorandumui, kuris buvo išsiųstas TSRS CK generaliniam sekretoriui L. Brežnevui. Jame tarp kita ko buvo rašoma: „Kunigai nepajėgia mūsų, tikinčiųjų, aptarnauti, nes jų per mažą. Jau daug kur vienas kunigas aptarnauja po dvi, o kartais net po tris parapijas. Priversti dirbti net seneliai, invalidai kunigai. Šitaip yra dėl to, kad Kunigų seminarijos reikalus tvarko ne tiek vyskupas, kiek valdžios įgaliotinis. Valdžia leidžia kasmet į Seminariją priimti vos 10 klierikų“. Šį Memorandumą pasirašė apie 17 000 tikinčiųjų. Lietuvos kunigai ir tikintieji, norėdami su Memorandumo turiniu supažindinti pasaulio visuomenę, jį Kremliaus vadovui pasiuntė per SNO generalinį sekretorių Kurtą Valdheimą.

Nuo 1972 m. Lietuvą ir visą pasaulį apie Bažnyčios persekijimą nuolatos informuodavo „LKB Kronika“. Tikriausiai ne atsitiktinai nuo 1969 m. vasaros RRT įgaliotinis pradėjo pamažu didinti į Seminariją stojančiųjų skaičių. Todėl 1976/1977 m. m. Seminarijoje jau mokėsi 56 klierikai, 1978/1979 m. m. — 73, 1980/1981 m. m. — 87, 1986/1987 m. m. — 130 klierikų.

Nuo 1970 m. Lietuvos kunigai vienuoliai pradėjo rengti kunigus pagrindžio sąlygomis. Vienas po kito ėmė pasirodyti slapta pasirengę ir slapta iššventinti kunigai. „Pagrindžio seminarijos“ atsiradimas buvo didelė rakštis RRT įgaliotinio akyse, kuri vertė sovietinę valdžią ieškoti išeities, kaip padidinti viešai veikiančios Seminarijos limitą.

„LKB Kronika“ pateikia daugybę Lietuvos kunigų ir tikinčiųjų peticijų, kuriomis būdavo užverčiamos sovietinės įstaigos, — jos visos reikalavo laisvės Bažnyčiai, jos visos nors bent kiek prisidėjo prie Lietuvos Katalikų Bažnyčios, o drauge ir prie Seminarijos atgimimo.

Kai sovietinė valdžia buvo priversta didinti stojančiųjų į Seminariją limitą, ji dar atkakliau grovė Seminariją iš vidaus. Ypač savo darbą suintensyvino KGB. Seminarijoje vyravo nepakenčiama baimės ir įtarumo atmosfera, nes klierikai saugumiečių buvo gąsdinami, verčiami susitikinėti, buvo verbuojami. Ge-

rieji klierikai net bijodavo pasirodyti esą idealistai, todėl Seminarijoje buvo visos sąlygos tarpti nekunigiškai dvasiai.

1973/1974 m. m. RRT įgaliotinis skaitė net dvi paskaitas apie Bažnyčios ir sovietinės valdžios santykius — bandė įtikinti būsimuosius kunigus, kad reikia klusniai laikytis sovietinių įstatymų ir instrukcijų. 1976 m. RRT įgaliotinis pareikalavo, kad KKS kiekvieną semestrą būtų skaitomos dvi visuomeninės kultūrinės paskaitos, — gal jos padės ir Seminariją baigs mažiau „reakcingi“ kunigai.

Stojančiųjų į Kunigų seminariją sąrašai įgaliotinio įstaigai buvo siuntinėjami ligi 1989 metų. Tais metais nors įgaliotinis pabandė 6 kandidatus išbraukti, bet Bažnyčios hierarchija su tokiu sprendimu nesutiko ir į Seminariją priėmė visus 46 klierikus. 1990 m. kovo 13-oji pirmą kartą per 50 metų leido laisvai atsikvėpti Lietuvos Katalikų Bažnyčiai, o drauge ir Seminarijai. Tačiau prieš akis stovi nelengvas uždavinys — ištaisyti visus 50 metų prievartavimo deformacijas ir atnaujinti Seminarijos gyvenimą pagal naujus uždavinius.

KUN. VACLOVAS ALIULIS MIC

NAUJOJI EVANGELIZACIJA IR BIBLIJA*

Iš savo Steigėjo Jėzaus Kristaus Bažnyčia yra gavusi įsakymą ir pavedimą padaryti Jo mokiniams bei sekėjais visų tautų, visų laikų žmones (plg. Mt 28, 19), todėl nepaliauja ėjusi su Kristaus Gerąja Naujiena pas dar jos nepatyrusias tautas: tai misijų veikla, tai pirminė evangelizacija. Kartu su ja mūsų dienomis Bažnyčios bendrija pajuto ir įsisąmonino didžiulį reikalą iš naujo evangelizuoti nominaliai krikščioniškas, bet smarkiai sekuliarizuotas tautas (daugumas turtingųjų Vakarų šalių), taip pat pirminės evangelizacijos silpnai paveiktas tautas ir bendrijas (daugumas Lotynų Amerikos šalių).

Popiežius Jonas Paulius II savo paskutinėje enciklikoje „Redemptoris missio“ (Atpirkėjo pasiuntinybė) sako, kad šiedu uždaviniai (pirminė Kristaus Gerosios Naujienos negirdėjusių tautų evangelizacija ir antrinė, arba naujoji Kristaus Gerąją Naujieną (švelniai tariant) primiršusių tautų evangelizacija) turi tą patį tikslą, tačiau nevienodą dirvą. Pirminės evangelizacijos dirva — bendros žmogiškosios moralinės vertybės bei savybės (*anima naturaliter christiana*, anot šv. Augustino) ir tų tautų savieji papročiai, savoji kultūra bei jos raiškos būdai. Antrinė (naujoji) evangelizacija susitinka su visuomenėmis, kurioms krikščioniškos sąvokos yra pažįstamos ar bent girdėtos, tačiau netekusios savojo giliojo turinio, dažnai netekusios ir praktinio poveikio asmenų ir visuomenių gyvenimui formuoti.

Kaip yra Lietuvoje? Pasakyčiau, silpnai evangelizuota tautos dauguma ir stipriai sekuliarizuotas elitas. Palankumas krikščioniškajai etikai, bet be religinio turinio. Naujoji evangelizacija Lietuvoje kiek planingiau eina per tikybos dėstymą mokyklose, per religinę spaudą ir radijo valandėles, labai sporadiškai — per tele-

* Rašyta „Katalikų pasaulyje“. 1990. Nr. 19—20, 22, str. „Kolumbija—Bogota—Biblija“.

vizijos religines programas ir religinio pobūdžio straipsnius pasaulietinėje spaudoje.

Sio pranešimo tikslas — pasvarstyti, kokią vietą pasaulio ir Lietuvos naujojoje evangelizacijoje galėtų ir turėtų užimti Šventasis Raštas — Biblija.

1990 m. birželio 27—liepos 6 d. Kolumbijos sostinėje Bogotoje įvyko Pasaulio katalikų biblinės federacijos IV visuotinė asamblėja, kurioje dalyvavo 150 delegatų iš 70 šalių. Visą apimanti tema kaip tik buvo „Biblija ir naujoji evangelizacija“. Svarstyti ir bendri viso pasaulio Bažnyčių reikalai, ir kas sava žemynų ar šalių poreikiams, taip pat prisiminti ką tik iš totalitarizmo išsivadavusių kraštų evangelizavimo savitumai. Mėginsiu bent aktualiausias mums gaires iškelti pagal tris pagrindinius dokumentus: Nigerijos vyskupo Johno Onaiyekano pranešimą „25 metai po konstitucijos „Dei Verbum“ priėmimo“, Brazilijos karmelito Carloso Mesterio pranešimą „Biblija ir naujoji evangelizacija“, diskusijas dėl jo ir „Baigiamąjį asamblėjos pareiškimą“.

I. Dogminė konstitucija apie Apreiškimą „Dei Verbum“ II Vatikano Susirinkimo priimta 1965.11.18. Ji paskelbė pluoštą revoliucingų idėjų dėl Šventojo Rašto vaidmens Bažnyčios gyvenime ir veikloje; deja, minint jos 25-metį, Jonas Paulius II apgalvestavo, kad ji įgyvendinama per lėtai. Kalbėdama apskritai apie Dievo Apreiškimą, Konstitucija sako, kad Biblija, Šventoji Bažnyčios tradicija ir Mokančioji hierarchija — trys vieno medžio šakos, kur Mokančioji hierarchija nėra aukštesnė už Šventąjį Raštą, o turi pati iš jo mokytis ir juo remtis. Vis dėlto Šventasis Raštas yra atiduotas Bažnyčiai, todėl jį reikia suprasti pagal Bažnyčios tikėjimo ir jo skelbimo tradiciją.

Paskelbus „Dei Verbum“, pasaulyje vyksta tikra Šventojo Rašto vertimų eksplozija: kartotiniai nevienodos vertės vertimai į jau turinčių Bibliją tautų kalbas ir į daugelį naujų (ne visi jie — iš originalo kalbų, daugelis verčia iš tikslų tarpinių vertimų). Konstitucija reikalauja, kad Biblija būtų prieinama visiems tikintiesiems, kad Šventuoju Raštu iš tiesų būtų grindžiamas ir teologijos dėstymas, ir sielovada, ir nuolatinė katechezė, ir maldingumas. Teologija — mokslas apie Dievą, tad reikia klausytis, ką pats Dievas apie save ir santykius su žmonėmis sako Apreiškimu. (Čia verta susirūpinti, kad pakankamai plačiai būtų pateikiamas Šventojo Rašto pažinimas Lietuvos kunigų seminarijose, kad būtų kvalifikuotai rengiami būsimi biblinių mokslų dėstytojai ir biblinio apaštalavimo darbininkai bei vadovai.) Biblinis apaštalavimas nėra privatus mėgėjų reikalas, o tikras Bažnyčios darbas. (Todėl Pasaulinė katalikų biblinė federacija tikraisiais nariais

priima tik Vyskupų konferencijas. Ir Lietuvos Vyskupų Konferencija tikruoju nariu priimta 1975 m.).

II. Biblijos panaudojimas naujai evangelizacijai, arba naujosios evangelizacijos pagrindimas Šventuoju Raštu, labiausiai sudomino Bogotos asamblėjos dalyvius. Pranešėjas t. Carlos Mesters šiai temai ėmė minčių ir pavyzdžių iš paties Šventojo Rašto, ypač iš Izaijo knygos ir evangelijų.

1. Nauja tautų situacija. Ją rodo lig šiol nepašalinta viską naikinančio branduolinio karo grėsmė, kasdien didėjanti pasaulinės ekologijos katastrofos grėsmė, dangaus keršto šaukiantis beturčių išnaudojimas Lotynų Amerikoje ir kitur. Mūsų, krikščioninių, nuodėmės, ypač socialinės, labiausiai kliudo evangelizacijai ir misijoms. Šiomis naujomis sąlygomis nebepakanka senųjų evangelizavimo priemonių.

Mūsų laikų palyginti niūri situacija daug kuo primena išrinktosios tautos būklę Babilonijos nelaisvėje. Praradusi valstybę, asmenų laisvę ir šventyklą, Izraelio tauta išgyveno didžiausią tamsą. Dievas atrodė užmiršęs savo tautą. Vis dėlto Jis veikė ir šioje tamsoje. Pranašo Izaijo mokiniai, netekę senųjų veiklos priemonių, atrado slaptą Dievo artumą ir atskleidė jį tautai. Atrado naujus vardus Dievui: tėvas, motina, globėjas, sutuoktinis. Naujoje šviesoje pažiūrėta į praeitį — į karalių laikų klaidas ir kaltes. Nusikratyta tautinio ekskluzyvizmo, nes ir kitos tautos pašauktos išpažinti tikrąjį Dievą; Mesijo karalystė — visuotinė, jis ne karalius, o ganytojas... Esminis Dievui patinkantis švarumas — ne išorinis, o vidinis. Dievo įstatymas įrašytas širdyse... Grįžę į tėvynę, izraelitai priversti gyventi diasporos sąlygomis, turi leisti ir pagonims lankytis bent išoriniuose šventyklos kiemuose. Tremtis suteikė Izaijo mokiniams daug naujų įžvalgų. Jie nesiekė restauruoti karalių laikų.

Šios pamokos labiausiai naudingos iš totalitarizmo išsivadavusių kraštų Bažnyčioms ir visuomenėms, kad jos nenorėtų ištiesai restauruoti prieš nelaisvę buvusių santvarkų ir santykių. Naujais laikais Dievas siunčia naujus iššūkius savo žmonėms.

2. Nauji skelbimo atspalviai. Negana tvirtinti, jog Dievas yra. Reikia įrodyti, kad Jis *yra su mumis*: kad jo galime klausytis ir su Juo kalbėtis, kad Jis švelnus, guodžiantis, kad apie Jį reikia kalbėti paprastai, vaizdingai, neužmirštant ir racionalių argumentų. Mus paliečia Dievo veltui teikiama meilė ir jos atnaujinanti galybė, o mes Jį geriausiai rasime vargšuose: ligoniuose bei invaliduose, tremtiniuose, pastogės neturinčiuosiuose.

3. Šių dienų Dievo artumo ženklai. Dievo meilė turi tapti artimo meile, kitaip liks tušti visi geri žodžiai apie Dievą. Puoš-

nus kultas nusigręžiant nuo vargdienių lygus stabmeldystei. Meditacijai praleidžiamas laikas nėra prarandamas laikas. Reikia pirmiau medituoti, paskui veikti, pasiryžus kentėti prieštaravimus.

Dvasinis pakilimas, grįžus iš Babilonijos, truko apie 75 metus, paskui atėjo nuosmukis. Po 150 metų Nehemijas rado vešinius blogus papročius, išnaudojimą, skriaudas, galutinio įstatymo — teisingumo nepaisymą. Iš priespaudos besivaduojančių tautų Bažnyčioms tenka skaitytis su tikrove, kad moralinis visuomenės atnaujinimas — sunkus ir nepaliaujamas darbas, kad niekad nebus galima sudėjus rankas ilsėtis.

4. Evangelizavimas Kristaus pavyzdžiu. Dievo karalystė su Kristumi ateina, kai mirusieji keliai, luošieji ima vaikščioti, kurtieji — girdėti, kai aklieji praregi, nebyliai prabyla. Suprantama — dvasine prasme.

Evangelizuosime kurdami bendruomenes, kurių centras būtų Jėzus. Kritikuosime formalizmą, kovosime prieš piktąją dvasią. Gyvensime kitiems, rūpinsimės pakelti smukusius, apeliuosime į sąžinę. Gaivinsime ir vis atnaujinsime maldos būdus. Neapsiribosime tuo, kas pasiekta, vis veršimės platin.

Išvada. Naujam evangelizavimui reikia naujo Dievo pažinimo, naujo praeities ir dabarties suvokimo, naujo stropumo ir derinamų su senosiomis naujų darbo formų. Atskleisti Dievo veidą varguoliams. Krikščionių bendravimas skelbs kitiems Kristų.

III. Diskusijose pasakyta, kad Rytų ir Vidurio Europos krikščionių atsparumas priespaudos metais drąsina bei žadina kitų kraštų krikščionis, o Dievo palaiminta jų ištvermė įkvepia vilties dabar slegiamiesiems (ypač islamo šalyse), jog baigsis ir jų naktis. Patys Rytų ir Vidurio Europos atstovai sakė neketiną restauruoti visko, kas yra buvę prieš pusę amžiaus, bet ir nenorį nutraukti ryšių su praeitimi. Siauresnio seminaro toje asamblėjoje dalyviai pritarė Lietuvos vyskupų taktikai — kad vengiama su lieti Bažnyčią net ir su sava Valstybe.

Dėl Biblijos panaudojimo naujam evangelizavimui iškilo pora problemų, konkrečiai spręstinių vietose:

(1) kaip parūpinti pakankamai Šventojo Rašto knygų žmonėms, kurie norėtų jas skaityti, ir duoti pagalbinių aiškinamųjų priemonių;

(2) kaip pažadinti Biblijos bendro skaitymo su malda būrelius, kur būtų jos klausomasi kaip Dievo žodžio ir čia pat įkūniamos jos įkvėptos mintys (pasauliečiai — biblinių maldos ratelių judintojai; kur nėra pasauliečių katalikiško apaštalavimo — laimi sekta);

(3) kaip reikšti bendrąjį krikščioniškąjį turinį kiekvienos tau-

tos kultūros formomis, kaip įjungti tradicines tautų vertybes į Gerosios Naujienos kontekstą (čia pasakyta, kad ir nekrikščioniškosios religijos rodo žmonijos veržimąsi į Dievą, kad ir tų tikybų šventieji raštai turi išsipildyti Kristuje).

Dabartinę Bažnyčios būklę įvairiose šalyse labiausiai lemia ne visuomeninės ir politinės sąlygos, bet pačių Bažnyčių gebėjimas praktiškai atsiliiepti į aktualias problemas. Juk išganymas turi pasiekti žmones ne teoriškai išsvajotose aplinkybėse, o tose, į kurias Dievo Apvaizda yra juos atvedusi ir pastačiusi.

Viena iš pagrindinių evangelizavimo ir dvasingumo *kliūčių* — vad. konsumizmas, kai laimės tikimasi iš *daiktų vartojimo*. Ant ra medalio pusė — labai didelės žmonijos dalies visiškas skurdas. Kuriamė Lietuvos rinkos ekonomiką, ji skatins gamybą, tačiau didins ir socialinę nelygybę ir neteisybę, jei nebus efektyvios teisinės vargingųjų asmenų ir sluoksnių globos. Išliks ir didis reikalas, kad krikščioniškos asmenybės ir jų grupelės *praktiškai* gyventų naujaip, evangeliškai.

Bibliniai būreliai pirmiausia galėtų atsirasti kunigų seminarijose, tarp klierikų, ypač per atostogas. Reikėtų rengti Šventojo Rašto dienas per kunigų ir vienuolių rekolekcijas. Iš šiuose būreliuose pasirengusiųjų atsirastų naujų būrelių judintojų, ir taip veikla plistų, pavyzdžiui, penketukų sistema. Priemonėmis ir pačiu bibliniu sąjūdžiu kiekviename krašte turėtų rūpintis ir jam metodinę pagalbą teikti krašto biblinis institutas ar biblinio apaštalavimo centras.

Bibliniai būreliai ne tik skaitys Bibliją, bet ją mylės ir ja gyvens. Ieškos ryšių su visuomenių ir tautų atsinaujinimo sąjūdžiais, taip pat su ekologiniais ir juo labiau liturginiais bei ekumeniniais sąjūdžiais.

IV. Baigiamasis dokumentas dėsto naujo evangelizavimo reikalą ir biblinių sąjūdžių vietą jame, aptaria pačią naujojo evangelizavimo sampratą ir kaip šis evangelizavimas gali iš tiesų tapti Gerąja Išganymo Naujiena tautoms; toliau kalba apie meną naujaip perskaityti Bibliją ir teikia praktinių nurodymų.

1. II Vatikano Susirinkimas Bažnyčiai buvo naujos Sekminės. Sparčiai besikeičiančiame pasaulyje jos pasakė, jog kiekviena karta turi iš naujo sau atskleisti Evangelijos žinią, todėl ir kiekvienos kartos evangelizavimas privalo naujų motyvų ir naujų metodų. Šventasis Raštas — nuolatinis ir amžinas Gerosios Išganymo Naujienos šaltinis, bet kiekviena karta turi atrasti jame sau naujus aktualius atsakymus.

2. Ką reiškia naujasis evangelizavimas, gražiai parodo Lk 24, 13—35 aprašytas dviejų mokinių susitikimas su prisikėlusiu Jėzumi kelyje į Emausą. Jėzus pradeda tuo, kad sukuria dialogo

atmosferą, toliau padeda jiems giliau įžvelgti į žinomus bent iš dalies Šventojo Rašto tekstus — pranašystes, uždega mokinių širdyse tikėjimą ir galiausiai prie Eucharistijos stalo atveria jų akis, gražina juos į bendruomenę ir įkvepia jiems ryžtą dalytis Gerąja Prisikėlimo ir Gyvenimo Naujiena su kitais. Toks turėtų būti ir šiandien naujojo evangelizavimo kelias: pokalbis—įžvalga—praktika.

3. Per naująjį evangelizavimą Geroji Išganymo Naujiena turi būti priimta įvairiame kultūriniame, socialiniame bei politiniame kontekste, daugelio kitų religijų bei krikščionių vienybės siekimo fone, turi pasiekti pasišalinusius iš visuomenės ar jos atstumtus žmones (jų grupes). Kad tai gebėtų padaryti, Bažnyčia turi tapti ne tiek legalistine ir ritualistine (nuostatų ir apeigų) Bažnyčia, kiek skelbiančiąja, profetine (pranašine) Bažnyčia, labiau įtraukti į šią veiklą pasauliečius.

4. Skaitydami Šventąjį Raštą, turime klausytis, ką Dievas sako mums, šio laiko bendruomenėms ir visuomenėms. Jį turime skaityti su maldos nuotaika, išgirsti meilės Dievo kreipimąsi į mus ir Jam su meile atsiliepti. Tai ypač aktualu liturgijoje. Biblija neturi tarnauti politikai ar ideologijoms, turi kviesti mus atsiversti ir kurti meilės bendruomenes.

5. Asamblėja kreipiasi į vyskopus ir Vyskupų konferencijas, kad bibliniam apaštalavimui teiktų pirmenybę tarp kitų apaštalavimo rūšių. Kreipiasi į Katalikų biblinę federaciją (save pačią) kurti biblinio apaštalavimo įstaigas ir sąjūdžius, o šie — tokio apaštalavimo literatūrines, audiovizualines ir kitokias priemones, ugdyti šio apaštalavimo darbininkus, gebančius atsiliepti į šeimų, bažnytinių bendruomenių ir pasaulietinių visuomenių poreikius.

Dokumento pabaigoje pareiškiamos tokios viltys:

Per pirmąsias Sekmines nužengusi Šventoji Dvasia veikia šiandien mums, mūsų laikų Bažnyčioje, ir įkvepia norą kurti naują dangų ir naują žemę. Mes pajėgsime tai įvykdyti, jei leisimės formuojami Dievo žodžio, jei būsim atviri pasaulio poreikiams, atsisakysime egoizmo ir dvasios siaurumo. Su mumis yra Prisikėlusysis Kristus — mūsų tikėjimo širdis, su mumis Šventoji Dvasia, nužengusi atnaujinti žemės veido.

Siame Katalikų mokslo akademijos suvažiavime galėtume numatyti biblinio apaštalavimo būdus Lietuvoje:

- klierikų ir kunigų biblinį formavimą;
- liturgijos ir katechezės autentišką grindimą Šventuoju Raštu;
- biblinio apaštalavimo struktūras: draugiją, biblinius maldos būrelius, ekumeninį biblinį bendradarbiavimą, katalikų spaudos

bei kitų informacijos priemonių vaidmenį bibliniame apaštalavi-me ir kt.

Visame pasaulyje pastebimas daug didesnis domėjimasis Šven-tuoju Raštu negu katekizmu. Tas pats yra ir Lietuvoje. Tai ir rodo biblinio apaštalavimo Lietuvoje svarbą, meilės darbų lydimos bib-linės dvasios pagrindinę reikšmę Lietuvos evangelizavimui.

Kaip dirba Šventojo Rašto maldos būreliai?

Keli žmonės — bičiuliai ar kelios šeimos susitaria reguliariai rinktis (pvz., kartą per savaitę) būrelio dalyvių butuose. Susirin-kę bet kokia forma pasimeldžia Šventajai Dvasiai, per Evangeliją kalbančiam Kristui. Vienas garsiai paskaito kokį nors Šventojo Rašto tekstą — ar parinktą, ar atsitiktinai atverstą, ar iš eilės skaitomos knygos neilgą ištrauką — apie trečdalį ar ketvirtadalį skyriaus. Visi tylomis kelias minutes mąsto, paskui iš eilės būtinai kiekvienas pasako, kuri skaityto teksto vieta jį labiausiai sudo-mino arba ko nesuprato, ką norėtų pasiaiškinti. Tada dar sykį skaitomas tas pats tekstas, vėl mąstoma ir vėl kiekvienas iš eilės taria, ką jis mano jam ar visiems darytina tą pačią dieną ir sa-vaite. Šiuos siūlymus galima visiems apibendrinti. Susitikimas baigiamas malda, kurią čia pat kuria arba tas, kas tą dieną va-dovavo skaitymui, arba keli ar visi dalyviai.

Būrelio nariai ne tik bendrauja prie Šventojo Rašto teksto, bet ir padeda vieni kitiems įvairiuose reikaluose, drauge liūdi, džiaugiasi, švenčia. Pageidaujama, kad kartu būtų visa šeima — tėvai ir vaikai, arba gali rinktis atskirai suaugusieji, atskirai jaunimas.

Visuotinė asamblėja kelis kartus įspėjo dėl vad. fundamen-talizmo plitimo pavojaus. Fundamentalizmas — fanatiška raidės gerbėjų srovė, mėgstama siauros mąstysenos žmonių, neturinčių ir nepripažįstančių egzegetinio pasirengimo, kuo primityviau aiš-kinančių šventuosius tekstus. Ši tendencija stiprėja islamo šalyse, bet yra šio metodo šalininkų ir tarp krikščionių, ypač smulkiosio-se grupėse, sektose. Todėl maldos būreliuose žiūrėtina, kad ne-imtų savo sampratos visiems diktuoti siauros galvosenos žmo-nės.

Išmintingai dirbantys būreliai, užtikę sunkiai suprantamų teks-to vietų ir nepajėgdami savo jėgomis išsiaiškinti, kreipiasi pa-galbos į pasirengusį asmenį, į kunigą: arba pasikviečia, arba būrelio vadovas užėjęs išsiaiškina ir paskui perduoda kitiems.

Tokių būrelių palaima akivaizdi visur, kur jie rimtai veikia.

KUN. LEONARDAS JAGMINAS SJ

VIENUOLIJŲ VEIKLA LIETUVOJE NEPRIKLAUSOMYBĖS IR POKARIO METAIS (1918—1990)

Vyrų ir moterų vienuolijos visais laikais dirbo svarbų darbą Bažnyčios ir tautų gyvenime. Vatikano II Susirinkimo dokumentai aiškiai atskleidžia vienuoliško gyvenimo vertę ir vadina jį gyvenimiška, egzistencine Dievo dovana Bažnyčiai, vadina brangiu perlu ir tvirtina, kad vienuoliškas gyvenimas priklauso Bažnyčios gyvenimui ir šventumui. Visiškai save atiduodami Dievui vienuoliai nuolatos siekia tobulos Dievo meilės ir jos įtakoje atsideda visos Dievo tautos reikalams. Antgamtinės Dievo ir žmonių meilės veikiami, vienuoliai stengiasi gyventi Kristui ir Bažnyčiai. Glaudžiau susijungdami su Kristumi, jie labiau praturtina Bažnyčios gyvenimą ir daro vaisingesnį jos apaštalavimą. Dėl meilės Bažnyčiai savo maldas, atgailas ir išorinę veiklą vienuolijos skiria pirmiausia tiems, kuriems labiausiai reikia jų pagalbos, pasiaukojimo ir pavyzdžio: ligoniams, vargšams, šeimoms, jauniui, netikintiesiems. Tarnyba žmonėms, gyvenantiems ir kenčiantiems šių dienų neramiam pasaulyje, yra geriausia Dievui ir Bažnyčiai tarnavimo forma. Vienuolijos, prisiimdamos sunkesnius uždavinius bei darbus Bažnyčioje, šių dienų pasaulyje, kaip tik gražiausiai vykdo savo apaštališkąją misiją Bažnyčios gerovei, Kristaus Karalystei stiprinti žemėje. Todėl Bažnyčia, gerai suprasdama vienuolių vaidmenį šių dienų gyvenime, Vatikano II Susirinkimo dokumentuose didžiai vertina vienuolių gyvenimo būdą ir jų apaštalinę veiklą.

Lietuvos katalikų gyvenimui, tautos religinio, dorovinio ir kultūrinio gyvenimo ugdymui nemažą reikšmę turėjo vienuolijos, veikusios Lietuvoje nuo XIV iki XX a. vidurio.

Šio straipsnio tikslas — nušviesti vienuolių veiklą Lietuvoje nepriklausomybės ir pokario metais (1918—1990). Kadangi ši tema labai plati, tai čia bus apžvelgiami tik pagrindiniai veiklos barai.

NEPRIKLAUSOMYBĖS LAIKOTARPIS

Praūzus Pirmojo pasaulinio karo audrams, 1918 m. vasario 16 d. buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. Į karų išvargintas Tėvynės dvasinio atsinaujinimo darbą uoliai įsijungė vienuolijos.

Vyrų vienuolijos

Marijonai

Į nepriklausomos Lietuvos gyvenimą sėkmingai įsitraukė kun. Jurgio Matulaičio atgaivintoji Marijonų vienuolija. 1918 m. pradėjo veikti Marijampolėje caro valdžios uždarytas vienuolynas. Atgaivintoji vienuolija veikė pagal pertvarkytus senosios vienuolijos įstatus. Jos titulas — Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo kunigų marijonų kongregacija. 1923 m. vienuolija turėjo 25 narius, administravo Marijampolės parapiją, dirbo trijose gimnazijose, septyniose pradinėse mokyklose, įkūrė marijonų gimnaziją ir spaustuvę. 1926 m. atgaivino prieš karą Seinuose leistą „Šaltinį“ su „Artojo“ priedu ūkininkams ir „Šaltinėliu“ vaikams. Arkivyskupo Jurgio Matulaičio ir kun. J. Krikščiukaičio rūpesčiu buvo sutelkta viena žymiausių Lietuvoje bibliotekų, turėjusi apie 50 tūkstančių tomų. 1929—1934 m. marijonai leido mėnesinį žurnalą „Šventųjų bendravimas“. Tai Šv. Juozapo mirštantiesiems gelbėti brolijos organas. Marijonai įsteigė „Marijos vaikų“ sąjungą, leido ir platino knygas, ypač pigias religinio turinio brošiūras. Lietuvoje paskleidė visų metų sekmadienių ir šventadienių liturginius Mišių tekstus. Marijampolėje pastatė modernią parapijos salę. Iš Marijampolės vienuolyno atsišakojo Patašinės ir Skardupių vienuolynai ir ten buvo įkurtos parapijos ir pastatytos bažnyčios.

Kaune marijonai įsikūrė 1921 m. prie Šv. Gertrūdės bažnyčios, ją ir aptarnavo. Kai kurie marijonai uoliai įsijungė į švietimo darbą. Kun. Pr. Būčys organizavo Teologijos-filosofijos fakultetą, 1922—1928 m. profesoriavo Lietuvos universitete, ėjo dekaną, vicerektoriaus ir rektoriaus pareigas. Universitete profesoriavo taip pat marijonai: J. Vaitkevičius, Ig. Česaitis, J. Totoraitis, J. Grigaitis. Tarpdiecezinėje kunigų seminarijoje dvasios tėvai buvo marijonai J. Aleksa ir Kl. Kačergius.

1926 m. marijonai įsikūrė Ukmergėje, 1927 m. — Žemaičių Kalvarijoje ir Panevėžyje, 1940 m. — Krivonyse, Palomenėje, Varėnoje, Vytautavoje ir Vilniuje (čia aptarnavo Šv. Ignoto bažnyčią). 1940 m. marijonų provincija turėjo 122 narius.

Pranciškonai

Nepriklausomybės metais atsikūrė Lietuvoje Šv. Pranciškaus Asyžiečio mažesniųjų brolių ordinas. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, 1913 m. ordino generolas prijungė ką tik atsikūrusį Kretingos vienuolyną prie Silezijos provincijos komisariato teisėmis. 1924 m. įkurtas vienuolynas Kaune, Žaliakalnyje. Kiek vėliau buvo atgautas vienuolynas Troškūnuose. 1930 m. atidarytas antras vienuolynas Kaune, Senamiestyje. 1931 m. ordino vadovybė atgaivino juridškai nepanaikintą Lietuvos Šv. Kazimiero provinciją nepriklausomo komisariato teisėmis. Pranciškus Bizauskas, Kretingos pranciškonų atnaujintojas, buvo paskirtas pirmuoju provincijos komisarų. Vėliau šias pareigas ėjo Kazimieras Čepulis ir Augustinas Dirvelė. 1932 m. Kretingoje buvo įsteigta Šv. Antano kolegija — gimnazija, kur mokėsi apie 300 mokinių. Vėliau dar buvo įsteigta spaustuvė. 1933 m. atidaryta vasaros rezidencija — sanatorija Nemunaityje, 1934 m. įkurtas Pajūrio konventas, kur 1935 m. iš Kretingos buvo perkeltas noviciatas.

Pranciškonai leido religinio turinio mėnesinį žurnalą „Šv. Pranciškaus varpelis“, savaitraštį „Sursum corda“, nemažą įvairių religinio turinio knygų. Kretingoje turėjo seną biblioteką, kur buvo sukaupta daug rankraščių.

Pranciškonai subūrė daug pasauliečių į Tretįjį šv. Pranciškaus ordiną (tretininkus). 1940 m. įvairiose Lietuvos parapijose buvo 340 skyrių su 49 800 narių.

Jėzuitai

Nepriklausomybės metais Lietuvoje atsikūrė jėzuitai. Kun. Benediktas Andruška tapęs jėzuitu ėmė rūpintis jėzuitų atgaivinimu Lietuvoje. 1923 m. — po 150 metų pertraukos — Kaune vėl įsikūrė Jėzaus draugijos nariai. Iš pradžių buvo įsteigta Lietuvos Jėzaus draugijos misija, kuri buvo priskirta Vakarų Vokietijos provincijai. Misijos vyresniuoju buvo paskirtas vokietis Johanas Kipas (Kipp).

1924 m. pavasarį po remonto ėmė veikti Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčia ir tų pačių metų rudenį buvo atidaryta pirmoji jėzuitų gimnazijos klasė. 1939/1940 mokslo metais gimnazijoje mokėsi 366 mokiniai.

1929 m. Pagryžuvyje buvo atidarytas noviciatas.

1930 m. atkurta Lietuvos viceprovincija, o 1936 m. buvo įkurta savarankiška Lietuvos provincija; jos pirmuoju vyresniuoju — provincioliu paskirtas tėvas Benediktas Andruška. Jis 1930 m. suorganizavo Šv. Ignato bažnyčios statybą Šiauliuose.

Nepriklausomybės laikotarpiu jėzuitai leido mėnraščius „Žvaigždė“ ir „Misijas“, išleido apie 80 knygų, įkūrė Maldos apaš-

talavimo sąjungą su skyriais moterims, vyrams ir vaikams. 1936 m. ši sąjunga turėjo 250 tūkstančių narių.

Jėzuitai organizavo ir vedė rekolekcijas ir misijas įvairiose Lietuvos parapijose. Ypač uoliai darbavosi tėvas Jonas Bružikas. Uždarų rekolekčių darbą sėkmingai dirbo Juozas Venckus, Jonas Borevičius, Romualdas Blažys, Pranciškus Masilionis. Uždaros rekolekcijos buvo vedamos kunigams, seserims vienuolėms, inteligentams. 1938 m. suorganizuotos 52 misijos, 34 rekolekcijos, pasakyti 1074 pamokslai. Tai rodo to meto jėzuitų veiklos intensyvumą.

Spaudos darbą sumaniai organizavo B. Andruška, A. Bieliūnas ir J. Paukštys.

Tėvas Stanislovas Gruodis dėstė Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete moralinę teologiją.

1940 m. jėzuitai atgavo Šv. Kazimiero bažnyčią Vilniuje. 1940 m. Lietuvoje dirbo 13 lietuvių kunigų, 7 vokiečių kunigai, 28 broliukai ir 14 klierikų. Iš viso 1940 m. Lietuvos provincija turėjo 102 narius.

Kapucinais

1928 m. Lietuvoje įsikūrė kapucinais. Telšių vyskupas J. Staugaitis tais metais pakvietė Reino-Vestfalijos kapucinus ir juos įkurdino Plungėje. 1930 m. jie čia įsteigė privatinę misijų kolegiją — mokyklą. 1934 m. buvo atidarytas noviciatas. 1936 m. buvo įkurtas vienuolynas Petrašiūnuose, o 1938 m. — rezidencija Šiauliuose.

Kapucinais vedė rekolekcijas parapijose, leido populiary religinį žurnalą „Lurdas“ (1940 m. turėjo 100 000 prenumeratorių), įkūrė Ligonių apaštalavimo sąjungą, 1937 m. suorganizavo Plungėje pirmąjį ligonių kongresą; vėliau kongresai vykdavo kasmet.

1940 m. Lietuvos Lurdo Švč. Mergelės Marijos viceprovincija turėjo 7 kunigus, 7 klierikus ir 5 brolius.

Saleziečiai

1934 m. Lietuvoje įsikūrė Šv. Jono Bosko saleziečių institutas. Keletas lietuvių saleziečių su savo vadovu kun. Antanu Skelčiu 1934 m. atvyko iš Italijos ir įsikūrė Vytėnuose, netoli Skirsnemunės. Ten jie įsteigė amatų mokyklą ir 1938 m. jau turėjo 100 auklėtinių. Kauno arkivyskupo J. Skvirecko pakviesti, dirbo Švč. Trejybės parapijoje Kaune: aptarnaudavo nemažą miesto rajoną ir vesdavo šventadienio oratoriją. Kaišiadorių vyskupijoje ėmėsi vadovauti Saldutiškio parapijai. Vadovavo Vaikelio Jėzaus berniukų amatų mokyklai Kaune. 1940 m. turėjo 30 narių.

Dominikonai

1935 m. Lietuvoje buvo atgaivinta Brolių pamokslininkų (Dominikonų) ordino Angelo Sargo provincija. Dominikonai atgavo senuosius vienuolyno namus Raseiniuose. Provinciolu buvo paskirtas tėvas Bonaventūra Pauliukas. Dominikonai dirbo sielovados darbą parapijoje. 1940 m. jie turėjo 9 kunigus, 5 klierikus ir 7 brolius.

Taigi nepriklausomoje Lietuvoje veikė šešios vyrų vienuolijos. Iš viso jos turėjo 30 vienuolynų ir 440 vienuolių. Visi šie vienuolynai buvo panaikinti po 1940 m. sovietų invazijos. Šiek tiek vėl buvo pradėję atsigauti vokiečių okupacijos metais, bet sugrįžus komunistiniam režimui visa oficiali vienuolių egzistencija buvo panaikinta 1948—1949 metais.

Moterų vienuolijos

Didelį vaidmenį Lietuvos dvasiniam atsinaujinimui atliko moterų vienuolijos. Atgavus nepriklausomybę, buvo susirūpinta caro uždarytų vienuolynų atkūrimu ir naujų vienuolių steigimu.

Vargdienių seserys

1918 m. spalio 15 d. Seinų vyskupas A. Karosas patvirtino kun. Jurgio Matulaičio parašytą Nekaltai Pradėtos Svč. Mergelės Marijos vargdienių seserų kongregacijos konstituciją.

Po kelerių metų šios vienuolijos seserys jau vadovavo keturklasei mergaičių mokyklai (progimnazijai) su pensionatu Marijampolėje. Šiame mieste įsteigė vaikų darželį, knygyną, senelių prieglaudą, bažnytinių drabužių siuvyklą, mergaičių žemės ūkio mokyklą.

1935 m. kongregacija turėjo 100 seserų, 13 novicijų, 25 kandidates. Veiklos baras buvo platus: turėjo dvi vaikų prieglaudas, šešias senelių prieglaudas, dvi spaustuves, dvi bažnytinių drabužių siuvyklas, knygyną, dešimt vaikų darželių, 3 pradinės mokyklas, tris mergaičių bendrabučius, žemės ūkio mokyklą.

Kazimierietės

1920 m. lapkričio 19 d. Pažaislyje įsikūrė Šv. Kazimiero seserys, atvykusios iš JAV. 1921 m. jos perėmė iš valdžios pradinę mokyklą, įsteigė knygrišyklą ir bažnytinių drabužių siuvyklą. 1923 m. seserys kazimierietės perėmė „Saulės“ namuose veikusią mokytojų seminarijos mergaičių pensionatą, kur buvo auklėjamos būsimosios mokytojos. Tais pačiais metais joms buvo pavesta

atidaryti „Saulės“ namuose mergaičių progimnaziją, kuri kitais metais buvo perorganizuota į gimnaziją. 1930 m. seserys gimnaziją galutinai perėmė. 1934 m. joje buvo per 500 mokinių. 1940 m. vienuolija turėjo 112 seserų, 12 novicijų, 3 postulentės. Joms priklausė šios įstaigos:

Pažaislyje — pradinė mokykla, mergaičių pensionas, bažnytinų drabužių siuvykla, knygriškyla ir mezgykla;

Kaune — mergaičių ir studentų pensionai, pradinė mokykla, trys vaikų darželiai ir gimnazija;

Telšiuose — amatų mokykla, namų ruošos mokykla, mergaičių pensionas ir vaikų darželis;

Vabalninke — amatų mokykla, namų ruošos mokykla, mergaičių pensionas ir vaikų darželis.

1938 m. Šv. Kazimiero kongregaciją Lietuvoje Apaštaly Sostas paskelbė nepriklausomą nuo to vardo kongregacijos, esančios JAV, ir pavadino Lietuvos Šv. Kazimiero seserų kongregacija.

Marijos Sirdies dukterys

1920 m. Kaune buvo įsteigtas Švč. Mergelės Marijos Skaisčiausios Sirdies dukterų kongregacijos skyrius. Šią vienuoliją yra įkūręs kapucinas pal. Hanoratas Kozminskis. Kadangi ši vienuolija veikė slapta ir jos narės nenešiojo abitų, todėl valdžios įstaigose ji figūravo „Katalikų moterų našlaičių globos draugijos“ vardu. Seserys įsteigė amatų mokyklą mergaitėms, valgyklą ir dirbo vaikų invalidų namuose Kaune. 1940 m. buvo apie 40 seserų.

Nekaltojo Švč. Marijos Prasidėjimo seserys tarnaitės

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvoje gyveno ir dirbo kapucino tėvo Honorato Kozminskio įsteigtos Švenčiausiosios Nekaltosios Mergelės Marijos seserų tarnaičių kongregacijos narės. Vienos jų buvo lietuvaitės, kitos — lenkaitės. Iki 1914 m. Lietuvoje gyveno 47 seserys, iš jų — 7 novicijos.

1918 m. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvoje gyvenančios seserys prašė Generalinę tarybą įsteigti Lietuvos provinciją ir noviciatą. Generalinė motina oficialiai kreipėsi tuo reikalu į Vatikaną ir 1923 m. popiežius Pijus XI leido įsteigti Lietuvos provinciją ir noviciatą.

Kad geriau išlaikytų kongregacijos įsteigėjo pal. tėvo Honorato reikalaujamą slaptumą, Lietuvos provincijos seserys 1923 m. spalio 8 d. pasivadino „Lietuvaičių švietimo draugija“.

Seserys gyveno įvairiose vietovėse ir dirbo įvairius darbus:

Rokiškyje vadovavo vaikų prieglaudai ir dvimetei amatų ir namų ruošos mokyklai su bendrabučiu;

Panevėžyje vadovavo vidurinei amatų ir namų ruošos mokyklai su bendrabučiu, mergaičių prieglaudai, dviem darželiams ir pradinei mokyklai, be to, vadovavo Sv. Vincento draugijos senelių prieglaudai;

Palangoje savo lėšomis išlaikė mergaičių amatų mokyklą ir jai vadovavo;

Siauliuose seserys turėjo knygrišyklą ir bažnytinių drabužių siuvyklą. Vadovavo apskrities valdybos išlaikomai vaikų prieglaudai;

Tauragėje įsteigė dviemėtę amatų ir namų ruošos mokyklą su bendrabučiu;

Adakave įsteigė mergaičių žemės ūkio mokyklą, pradinę mokyklą, mergaičių prieglaudą;

Girėnuose — vaikų prieglaudą;

Kaune — mergaičių globos namus;

Plungėje dirbo kunigaikštienės Oginskienės įkurtoje prieglaudoje ir ligoninėje;

Žagarėje vadovavo parapijos vaikų darželiui.

Dauguma seserų savo gyvenamose vietose katekizavo vaikus, rūpindavosi kaimo gyventojų švietimu.

1940 m. kongregacijoje buvo 160 seserų.

Širdietės ir kultūrietės

Į nepriklausomą Lietuvą 1919—1920 m. atvyko kelios lietuvaitės seselės, priklausančios Svč. Jėzaus Širdies tarnaičių kongregacijai, kurią įsteigė kapucinas Honoratas Kozminskis Lenkijoje. Kadangi tai buvo slapta vienuolių bendruomenė, nenešiojanti abito, ji pasaulinei valdžiai prisistatė kaip „Katalikių moterų kultūros draugija“ ir prašė jos nuostatus patvirtinti. Gavusios draugijos nuostatų patvirtinimą 1922 m., seserys kultūrietės vadovavo Karmėlavos žemės ūkio mokyklai. Aukštadvaryje taip pat įsteigė mergaičių žemės ūkio mokyklą ir vaikų darželį, Kaišiadoryse — mergaičių moksleivių bendrabutį, Barzduose (Šakių apskr.) — namų ūkio mokyklą ir pradinę mokyklą. Kaune įsteigė mergaičių amatų mokyklą ir perėmė iš Sv. Vincento Pauliečio draugijos vaikų darželį, vadovavo Vaikelio Jėzaus draugijos įstaigoms Kaune: mergaičių amatų mokyklai, pradinei mokyklai, mergaičių bendrabučiu ir prieglaudai. Be to, netoli Aukštadvario įsteigė Tamašavos vaikų našlaičių prieglaudą.

1928 m. buvo įsteigta šios vienuolijos provincija, priklausanti nuo centro Varšuvoje. Tačiau netrukus, t. y. 1930 m., dalis seserų, Apaštaly Sostui sutikus, atsiskyrė nuo centrinių namų ir buvo įkurta vieša Svč. Jėzaus Širdies tarnaičių kongregacija.

Seserys, kurios norėjo ir toliau tęsti neviešą gyvenimo būdą, gavo iš Apaštalo Sosto sutikimą gyventi savarankiškai kaip vyskupysčių teisių kongregacija.

1938 m. ši nevieša Švč. Jėzaus Širdies tarnaičių kongregacija, arba seserys kultūrietės, turėjo 46 nares.

Viešumon išėjusi Švč. Jėzaus Širdies tarnaičių seserų kongregacija 1934 m. Apaštalo Sosto buvo patvirtinta kaip savarankiška diecezinių teisių vienuolija. Seserys uoliai įsijungė į švietimo bei auklėjimo darbą.

Seserys Kaune turėjo mokytojų mergaičių seminariją (vėliau ji buvo pertvarkyta į mergaičių gimnaziją), vaikų darželį, dvimečius siuvimo kursus, mergaičių bendrabutį, darbo namus mergaitėms. Anykščiuose ir Antalieptėje turėjo pradinės mokyklas. Be to, Antalieptėje dar turėjo progimnaziją, dvimečius siuvimo kursus, našlaičių prieglaudą, mergaičių bendrabutį, mergaičių žemės ir namų ūkio mokyklą. Biržuose, Jurbarko, Rietave, Pasvalyje ir Plungėje turėjo vaikų darželius. Šiauliuose turėjo pradinę mokyklą, mergaičių bendrabutį, bažnytinių drabužių siuvyklą. Be to, seserys dirbo tarpusavio pagalbos bendrautyje.

Kur tik seserys buvo įsikūrusios, stengdavosi įsijungti į bažnytinį gyvenimą. Katekizavo vaikus, tvarkydavo procesijas, padėdavo organizuoti angelaičius, ateitininkus, pavasarininkus, tretininkus, platino katalikišką spaudą.

1940 m. kongregacijoje buvo 118 seserų, 17 novicijų, 10 postulančių.

Kotrynetės

1923 m. naujai persitvarkė Sv. Kotrynos seserų vienuolija pagal Apaštalo Sosto aprobuotas regulas. 1923 m. kovo 17 d. popiežius Pijus XI patvirtino naują Lietuvos seserų kotryniečių provinciją.

Seserys kotrynetės Krakėse įsteigė nepilnamečių nusikaltėlių mergaičių auklėjimo įstaigą, vaikų darželį, perėmė iš Šv. Vincento Pauliečio draugijos senelių prieglaudas Strėvininkuose, Ukmergėje, Kaune (Žaliakalnyje ir Šančiuose), Kražiuose, Kelmėje ir Radviliškyje. Be to, seserys vadovavo žemės ūkio mokyklai Karmėlavoje, Šv. Zitos bendrabučiui ir ligoninei Kaune, globėjo Šv. Luko ligoninę Kaune, dirbo Birštono sanatorijoje, Kauno kurčiųjų-nebylių institute, Ukmergės, Švėkšnos ir Kulautuvos pradinėse mokyklose.

1939 m. kongregacijoje buvo 96 seserys, 16 novicijų, 8 postulantės.

Elžbietietės

1925 m. į Lietuvą atvyko Šv. Elžbietos seserys iš Karaliaučiaus. Būrelis lietuvaikių įstojo į šią vienuoliją ir vėliau darbovosi Kaune nunciatūroje ir Šv. Luko ligoninėje. Seserys dar dirbo Jurbarko našlaičių prieglaudoje ir Svėkšnos senelių prieglaudoje.

1939 m. Lietuvoje buvo 16 seserų elžbietiečių.

Benediktinės

1926 m. naujai persitvarkė Šv. Benedikto seserų vienuolija, vadovaudamasi JAV Šv. Benedikto seserų kongregacijos konstitucijomis. Kontempliatyvosios vienuolės persiorganizavo į maldos ir apaštalavimo seseris. Vienuolija buvo pertvarkyta į diecezinių teisių kongregaciją.

Kaune prie vienuolyno seserys įsteigė vaikų darželį, bažnytinių drabužių siuvyklą, siuvimo kursus. Dirbo Ciobiškio vaikų prieglaudoje, turėjo vaikų darželius Žasliuose, Pasvalyje, Prienuose, Garliavoje ir Zagarėje, prižiūrėjo senelių prieglaudą Šiluvoje. Kai kuriose Kaišiadorių vyskupijos parapijose dėstė tikybą mokyklose ir katekizavo vaikus.

Vyskupo Teofiliaus Matulionio rūpesčiu Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčioje buvo įvesta nuolatinė Švč. Sakramento adoracija.

1939 m. kongregacijoje buvo 35 seserys, 5 novicijos, 10 postulantių.

Apvaizdietės

1927 m. Panevėžyje nedidelis pasišventusių moterų tretininkių būrelis apsisprendė savo gyvenimą paskirti nemokamam darbui senelių ir našlaičių prieglaudose. Būrelis pasivadino Dievo Apvaizdos seserimis. 1929 m. Šv. Vincento Pauliečio draugijos Panevėžio skyriaus taryba pavedė joms savarankiškai tvarkyti Panevėžio senelių ir našlaičių prieglaudą, lig šiol buvusias draugijos žinioje. Narių skaičiui padidėjus, apvaizdietės dirbo Joniškėlio, Troškūnų ir Raguvos senelių prieglaudose. Daug pasiaukojimo jos parodė globodamos senelių prieglaudą-ligoninę Panevėžyje, Tilvyčio gatvėje, ypač karo metais.

1936 m. seserų apvaizdiečių buvo per 40.

Kongregacija oficialiai buvo patvirtinta pokario metais.

Pranciškonės

1930 m. buvo įkurta Dieviškosios Jėzaus Širdies seserų pranciškonių kongregacija. 1931 m. ją patvirtino Apaštaly Sostas.

Savo veiklą seserys pradėjo Padvariuose, netoli Kretingos. Ten jos įsteigė senelių ir našlaičių prieglaudą, vaikų darželį.

Valtoriškėse, netoli Palangos, vadovavo našlaičių prieglaudai. Kaune seserys pranciškonės įkūrė montesorinį vaikų darželį, bendrąbūtį neturtingoms mergaitėms, ieškančioms darbo mieste, bendrąbūtį neturtingoms studentėms ir uždarų rekolekčių namus.

1940 m. kongregacija turėjo 16 seserų, 5 novicijas ir 10 postulančių.

Sventosios šeimos seserys

1931 m. Marijampolėje įsikūrė Lietuvių katalikių bendrija, kuri vėliau ėmė vadintis Šventosios Šeimos kongregacija. Šios bendrijos narės Marijampolėje įsteigė amatų mokyklą neturtingoms mergaitėms, rūpinosi ligoniais, katekizavo vaikus.

Kongregacija oficialiai patvirtinta pokario metais.

Salezietės

1934 m. kartu su lietuviais saleziečiais į Vytėnus atvyko keletas lietuvių, priklausančių Marijos Krikščionių Pagalbos dukterų vienuolijai. Populiariai jos vadinamos salezietėmis. Vėliau seserys salezietės vadovavo Laurų prieglaudai.

Visuomenės seserys

1936 m. Kretingoje buvo įkurta Švč. Mergelės Marijos Nepalaujamos Pagalbos šv. Pranciškaus seserų kongregacija, kitaip dar vadinama — Visuomenės seserys (pastaruoju metu vadinasi Šv. Pranciškaus visuomenininkių seserų kongregacija).

Seserys slaugė ligonius Kretingos mieste ir jo apylinkėse, dirbo Laukuvos, Sedos, Laukžemės, Darbėnų ir Ramygalos senelių prieglaudose, katekizavo vaikus.

1940 m. kongregacijoje buvo 35 seserys.

Ši vyrų ir moterų vienuolių veiklos nepriklausomoje Lietuvoje apžvalga rodo, kokią svarbą ir naudingą darbą Lietuvos žmonėms dirbo vienuoliai ir vienuolės religinėje, kultūrinėje, karitatyvinėje srityje. Nenuostabu tad, kad vienuoliai mūsų visuomenėje turėjo gerą vardą ir buvo gerbiami už jų pasiaukojantį darbą.

OKUPACIJOS LAIKOTARPIS

Ši graži ir vaisinga vienuolių veikla buvo sustabdyta Sovietų Sąjungai 1940 m. birželio mėnesį okupavus Lietuvą. Vienuolynų pastatai nacionalizuojami, mokymo-auklėjimo ir labdaros įstaigos suvalstybinamos, vienuolių leidžiama periodinė spauda likviduojama, knygų leidyba uždaroma. Kariškiai užima marijonų vienuo-

lyno ir gimnazijos pastatus Marijampolėje, atima dalį vienuolyno Kaune. Iš jėzuitų Kaune atimama gimnazija, Pagryžuvyje atimamas naujokynas, Plungėje nusavinama Misijų kolegija, priklausiusi kapucinams. Panaši padėtis ir kitose vienuolijose: iš Vargdienių seserų atimamas motiniškas, t. y. centrinis namas ir naujokynas Marijampolėje. Vargdienių seserys visoje Lietuvoje netenka 14 vaikų darželių, 5 našlaitynų, 11 senelių prieglaudų, 3 bendrabučių, 2 mokyklų. Seserų kazimieriečių nuostoliai panašūs: jų turėtos įstaigos suvalstybinamos, turtas konfiskuojamas. Į Pažaislio vienuolyno patalpas, kur gyveno 47 vienuolės, atkeliamas Centrinis valstybės archyvas. Netrukus valdžia perima visą Pažaislio ūkį ir inventorių. Seserys atleidžiamos iš švietimo įstaigų. Panašaus likimo susilaukė ir kitos vienuolijos.

Vokiečių okupacijos metais vienuolijos ėmėsi žygių atgauti turėtas mokyklas, auklėjimo įstaigas, bet ne visoms vienuolijoms pavyko ką nors iš šių įstaigų atgauti. Jėzuitams buvo leista atkurti savo gimnaziją Kaune, o kapucinai nebeatgavo Misijų kolegijos Plungėje. Kai kurioms seserims vienuolėms buvo leista dirbti mokyklose, vaikų darželiuose, našlaičių ir senelių prieglaudose.

Antrosios sovietų okupacijos laikotarpiu vienuolijos patyrė sistemingą ir brutalią jų veiklos ir jų egzistencijos slopinimą. Vokiečių okupacijos metais kai kurios seserys dar galėjo dirbti švietimo ar auklėjimo įstaigose, o sovietams antrą kartą įsibrovus į Lietuvą, netrukus ši galimybė iš seserų buvo atimta. Iš mokyklų ir vaikų darželių seserys buvo atleidžiamos kaip netinkamos švietimo ir auklėjimo darbui. Dvidešimt penkioms Sv. Kazimiero kongregacijos seserims, dirbusioms Kaune, „Saulės“ gimnazijoje, buvo atimtos pensijos.

Prasidėjo suėmimai, tremtys. Suimami kai kurių vienuolių vyresnieji: pranciškonų provincijos komisaras Augustinas Dirvelė, jėzuitų provinciolas Benediktas Andruška, seserų pranciškonų generalinė vyresnioji, kongregacijos steigėja sesuo Augustina Galdikaitė. Vėliau į kalėjimus patenka nemaža kunigų vienuolių ir seserų iš įvairių vienuolių.

1948—1949 m. visi vyrų ir moterų vienuolynai oficialiai panaikunami, patalpos atimamos ir naudojamos valdžios reikalam.

Vienuolijoms tenka tęsti savo egzistenciją ir veiklą pogrindyje. Gyvenimo ir veiklos sąlygos sunkios, bet vienuoliai, įžadais paskyrę savo gyvenimą Dievui, nenuleidžia rankų: dirba, aukojasi Dievui, Bažnyčiai, Tėvynei. Įvairiais būdais vienuoliai ir vienuolės stengiasi, bedievybei siautėjant, stiprinti žmonių tikėjimą ir dorovę tėvynėje ir už jos ribų: Rusijoje, Sibiro platybėse. Kiekviena vienuolija įsijungia į vaikų, jaunimo, suaugusiųjų kateki-

zaciją. Ypatingos pagarbos ir dėkingumo yra vertos seserys vienuolės, kurios, išvartotos iš mokyklų, auklėjimo įstaigų, dirbdamos ligoninėse slaugėmis ar įstaigose valytojomis, bažnyčiose skalbėjomis, puošėjomis, uoliai darbavosi sunkiausiomis sąlygomis rengdamos vaikučius Pirmajai išpažinčiai ir Komunijai, Sustvirtinimo sakramentui. Jos vaikščiodavo po butus ar savo ankštuose kambarėliuose susirinkusiems vaikučiams aiškino tikėjimo tiesas, mokė poterių. Kiekviena kongregacija turi šio darbo didvyrių — jos parengdavo po šimtą ir net po kelis šimtus vaikučių kasmet Pirmajai išpažinčiai ir Komunijai. Tokių uolių apaštalių seserys kazimierietės priskaičiuoja 14, seserys širdietės — 23 (jų kongregacijos seserys kasmet parengdavo Pirmajai Komunijai 2700—3000 vaikų). Vargdinių seserys su didele pagarba mini nenuilstamu uolumu ir drąsa pasižymėjusią savo kongregacijos narę seserį Elzbietą Valiukaitę. Gyvendama Marijampolėje, vaikščiodavo po butus ir katekizudavo vaikučius su dideliu pasisekimu. Kelis kartus ji buvo užklupta, buvo tardoma ir gąsdinama kalėjimo bausmėmis, tačiau šio kilnaus darbo vis tiek neatsisakė. Kai kurios seserys buvo nubaustos piniginėmis bausmėmis. Labai uoli katechetė širdietė Bronė Lukšaitė buvo nužudyta.

Kai kurių kongregacijų seserys katekizudavo vaikus ir jaunimą visus metus.

Didelis seserų vienuolių nuopelnas, kad jos, nepaisydamos sunkių sąlygų, įsijungė į darbą bažnyčiose kaip vargonininkės, skalbėjos, puošėjos, valytojos. Atsiradus vargonininkų trūkumui, seserys ėmė rūpintis naujomis vargonininkėmis. Čia ypač pasižymėjo seserys benediktinės, apvaizdietės, širdietės ir Nekaltojo Svč. Marijos Prasidėjimo seserys tarnaitės.

Pagal galimybes seserys įsijungė ir į kitą parapijų veiklą, tuo daug patalkaudamos kunigams: organizuodavo, tvarkydavo procesijas, Švč. Sakramento adoracijas, bendrą rožančiaus kalbėjimą parapijų bažnyčiose, kūrė Gyvojo rožančiaus būrelius, vadovavo parapijos jaunimo religiniams renginiams, maldingoms kelionėms, atgailos žygiams į žymesnes šventoves: Šiluvą, Žemaičių Kalvariją, Aušros Vartus. Be to, daug seserų, ypač miestuose, uoliai dirbo rengdamos jaunimą krikštui, Pirmajai Komunijai, Santuokos sakramentui.

Vienuolių veiklą pokario metais, ypač misijas už Lietuvos ribų, plačiau nušviesti nėra lengva, nes stinga rašytinių šaltinių. Apie kai kurių vienuolių darbus ir vargus antrosios sovietų okupacijos laikotarpiu yra daugiau duomenų, apie kitų — visai mažai.

Cia bus apžvelgta tik tų vienuolių veikla, apie kurias pavyko surinkti daugiau informacijos.

Marijonai

Sistemiškai naikinti Marijonų vienuoliją pradėta 1948 m.: buvo uždaryti visi marijonų vienuolynai ir jų administruotos papartinės bažnyčios bei koplyčios. Suimta daug kunigų: Pr. Račiūnas nuteistas 25 metams laisvės atėmimo, Pr. Adomaitis nuteistas du kartus po 14 metų laisvės atėmimo, A. Ylius, V. Šauklys, N. Skurkis, J. Paliukas, V. Polonskis — po 10 metų, L. Povilonis — 8 metams. Kunigas P. Šulskis, sovietinių kareivių sužeistas, tapo invalidu, A. Liesius tardymo metu susirgo nepagydoma psichine liga.

Mirus Stalinui, iš kalėjimų ir lagerių pamažu ėmė grįžti į laisvę kaliniai, tarp jų ir kunigai. Kai kurie iš jų negrįžo tuoj pat į Lietuvą, bet dirbo slaptą sielovados darbą tarp tremtinių. Be to, kai kurie tėvai marijonai (Pr. Račiūnas, V. Aliulis, J. Poderis, K. Brilius, R. Repšys ir kt.) dažnai vykdavo iš Lietuvos į Armėniją, Gruziją, tolimas Rusijos ir Sibiro vietoves sielovados darbui.

Lietuvoje marijonai kartu su kitais veiklesniais kunigais išplėtė pagrindinę veiklą, nukreiptą prieš religinio gyvenimo slopinimą. Marijonų pastangomis buvo reguliariai organizuojami slapti kunigų susitikimai, ypač Vilkaviškio vyskupijoje, kur buvo aptarinėjami Lietuvai svarbūs religinio gyvenimo reikalai, redaguojami vyriausybei ir vyskupams adresuoti raštai, kuriais siekta priversti valdžią padidinti klierikų skaičių seminarijoje. Be to, tais raštais buvo siekta informuoti Apaštalų Sostą apie tikrąją religinio gyvenimo padėtį Lietuvoje. Tuose kunigų slaptuose susitikimuose buvo nutarta pradėti leisti „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“, o vėliau — „Aušrą“.

Sovietinei valdžiai apribojus į tarpdiecezinę kunigų seminariją priimamų klierikų skaičių, marijonai nusprendė rengti kunigus slapta. Šiam darbui vadovavo kunigai Pr. Račiūnas ir V. Aliulis. Vyskupai šitokiu būdu parengtus kandidatus slapta išsventindavo, jeigu šventimams juos pristatydavo vienuolija, sutinkanti globoti juos ir ateityje. Slapta išsventintieji kunigai negaudavo sovietinės valdžios leidimo oficialiai eiti kunigo pareigų, tačiau jie šias pareigas atlikinėdavo slapta. Marijonų vadovybė juos siųsdavo į Armėniją, Volgogrado sritį ir kitas vietas. Tėvai marijonai slapta parengė Lietuvai ir Ukrainai apie dvidešimt kunigų. Vienas iš jų, ukrainietis J. Lenga, yra paskirtas Karagandos vyskupu. Kiti Lietuvos marijonų parengti kunigai ukrainiečiai šiuo metu sudaro nemažą Ukrainoje įkurtos marijonų viceprovincijos narių dalį.

Okupacijos laikotarpiu marijonai yra daug padėję Lietuvos moterų vienuolijoms. Jie ilgus metus vadovavo moterų vienuolijų

vyriausiųjų vadovų susirinkimams, nustatydavo vienuolijoms jų veiklos gaires, padėdavo joms pertvarkyti vienuolijų įstatus pagal Vatikano II Susirinkimo dekretų reikalavimus, sudarinėdavo teologinio lavinimosi programas, kad seserys galėtų įsigyti daugiau teologinių ir asketinio bei vienuoliško gyvenimo žinių. Kun. Pr. Račiūnas ir kun. V. Aliulis suorganizavo pogrindyje aukštuosius teologijos kursus seserims. Tais kursais pasinaudojo nemaža seserų iš įvairių kongregacijų; kai kurios iš jų dabar sėkmingai dirba tikybos mokytojomis vidurinėse mokyklose.

Marijonai daug dėmesio skyrė seserų sielovadai. Ypač daug čia yra nuveikęs J. Grigaitis, V. Aliulis, Pr. Račiūnas ir V. Šauklys. Jie vesdavo slaptas rekolekcijas seserims, įtraukdavo jas į pogrindžio religinės spaudos rengimo ir platinimo darbą, siūsdavo misijų darbui į įvairias Sovietų Sąjungos vietas.

Patys tėvai marijonai daug laiko ir jėgų skyrė pogrindžio spaudai, religinės literatūros leidimui bei platinimui. J. Grigaitis parengė keletą knygų seserų rekolekcijoms, platų veikalą asketinės teologijos klausimais. Pr. Račiūnas parašė keletą veikalų iš Lietuvos Bažnyčios ir valstybės istorijos, asketikos bei šeimos gyvenimo. V. Šauklys parengė kelias serijas pamokslų rinkinių, kurie buvo plačiai paplitę tarp kunigų, surinko daug medžiagos apie palaimintojo Jurgio Matulaičio gyvenimą ir veiklą ir populiariai parašytų knygų pavidalu tą medžiagą paskleidė tarp seserų vienuolių ir kunigų.

Tėvai marijonai daug prisidėjo prie oficialių religinių leidinių rengimo. V. Aliulis redagavo ir leido liturgines knygas, redagavo Naujojo Testamento vertimą į lietuvių kalbą. A. Liesis išvertė į lietuvių kalbą psalmes, J. Paliukas prisidėjo prie liturginio maldyno, N. Skurkis parengė katekizmą. 1988 m. V. Aliulis pradėjo leisti žurnalą „Katalikų pasaulis“.

Jėzuitai

Sovietų okupacijos metais jėzuitai buvo laikomi atkakliais ir pavojingais okupantų priešais, todėl nedelsiant buvo suimtinėjami veiklesni šio ordino nariai. 1949 m. pradžioje uždarius Šv. Kazimiero bažnyčią Vilniuje ir Sv. Pranciškaus Ksavero bažnyčią Kaune, o kiek vėliau Sv. Ignaco bažnyčią Siauliuose, sovietinė valdžia suėmė provinciolą Benediktą Andrušką, kuris po dvejų metų mirė Verchne Uralsko lageryje, Celiabinsko srityje. Po to sekė kitų tėvų jėzuitų areštai. 1949–1956 m. sovietų lageriuose kalėjo: A. Bieliūnas, A. Seškevičius, A. Markaitis, J. Danyla, St. Rimkevčius, P. Lygnugaris, J. Smilgevičius, J. Paukštys, brolis A. Janulis.

Mirus Stalinui, kartu su kitais kunigais grįžo į tėvynę ir jė-

zuitai. Kai kurie iš jų pasiliko Sibire apaštalauti tarp tremtinių. Kiti netrukus vėl buvo įkalinti (A. Markaitis, J. Danyla, A. Seškevičius, P. Lygnugaris). A. Seškevičius 1970 m. buvo trečią kartą nuteistas (už vaikų katekizaciją).

Kiti jėzuitai, išvengę arešto, buvo sekami bei persekiojami. Tėvas Stanislovas Gruodis, ėjęs provincioalo ir kurį laiką kunigų seminarijos rektoriaus pareigas, buvo atleistas iš rektoriaus ir dėstytojo pareigų ir ištremtas iš Kauno, stropiai sekamas.

Išsisklaidę po įvairias Lietuvos parapijas, tėvai jėzuitai aktyviai apaštalavo ir stiprino tautos dvasią. Tėvo Pranciškaus Masišionio rūpesčiu 1947 m. pogrindyje buvo įkurta Eucharistinio Jėzaus seserų kongregacija, o 1969 m., pasitaręs su vysk. V. Sladkevičium, jis įkūrė Eucharistijos bičiulių sąjungą. Šis sąjūdis įtraukė į savo gretas geriausius Lietuvos Bažnyčios šūnus ir dukras, kurių širdyse degė meilė Dievui ir Tėvynei.

Jėzuitai, panašiai kaip ir marijonai, slaptai rengė jaunuolius kunigystės tarnybai, organizavo uždaras rekolekcijas seserims vienuolėms, klerikams, jaunimui ir vaikams. Šios rekolekcijos buvo vedamos seserų vienuolių ar jų giminių butuose, dažnai nuošaliose provincijos vietose.

Kai kurie jėzuitai išvyko ilgam misijų darbui už Lietuvos ribų.

Albinas Dumbliauskas išvyko dirbti į Kazachstaną tarp vokiečių katalikų tremtinių. Nepaisydamas sunkių sąlygų, trukdymų, persekiojimų, apaštalavo Kustanajuje, o vėliau Karagandoje. Čia 1975 m. pavyko oficialiai įsteigti parapiją ir pastatyti bažnyčią. Jis lankė tikinčiuosius įvairiose Sovietų Sąjungos vietose: Vorkutoje, Krasnojarske, Omske, Tomske, Frunzėje, Taškente, Dušanbėje, Celinograde, Pavlodare, Novosibirske, Irkutske, Kemerove, Celiabinske, Sverdlovске, Orenburge, Petropavlovске, Aktiubinske, Tbilisyje. Vadovavo Vidurinės Azijos kunigų rekolekcijoms, išauklėjo kandidatų į kunigus ir vienuoles. 1991 m. sausio 10 d. mirė Karagandoje.

Boleslovas Bąbrauskas sėkmingai misionieriauvo Celinograde, lankė ir aptarnavo daugelį kitų vietovių, kur gyveno vokiečiai katalikai. Parengė ir išleido katekizmų ir maldaknygių rusų kalba.

Vytautas Merkys ilgus metus dirba tarp Ukrainos katalikų, Kazimieras Dilys — tarp Baltarusijos katalikų, Juozapas Wert dirbo Markse, dabar — Novosibirske. Jonas Zubrus, redagavęs pogrindžio leidinį kunigams „Tiesos kelias“, išvyko apaštalauti į Aktiubinską.

1972 m. kovo 19 d. pasirodė pirmasis pogrindžio leidinio „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ numeris. Šio leidinio tikslas buvo informuoti Tėvynę ir pasaulį apie Lietuvos tikinčiųjų diskri-

minaciją ir pastangas išsikovoti religinės laisvės minimumą. Šio leidinio redaktorius iki suėmimo (1983 m.) buvo tėvas Sigitas Tamkevičius. Vėliau redaktorium buvo tėvas Jonas Boruta. Išleista 81 numeris. Redaktoriams talkino jėzuitai: Jonas Kastytis Matulionis, Kazimieras Ambrasas, brolis Anastazas Janulis, kitų vienuolių nariai, taip pat nemažas pasauliečių būrys.

Jonas Lauriūnas uoliai darbavosi pagrindinės spaudos baruose, parengė keliasdešimt pamokslų knygų, kurios savilaidos keliu paplito tarp kunigų.

Aleksandras Markaitis parašė keliolika religinio turinio knygų.

Jonas Danyla, ilgametis provinciolas, vedė rekolekcijas seserims ir išauklėjo naujų jėzuitų.

Karolis Garuckas daug drąsos ir uolumo parodė kovoje su prievartine ateizacija, buvo Lietuvos Helsinkio grupės narys.

1978 m. Lietuvoje buvo įsteigtas Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas. Vienas iš jo steigėjų buvo tėvas Sigitas Tamkevičius.

Pranciškonai

1940 m. sovietams okupavus Lietuvą, į Vokietiją pasitraukė trys kunigai ir keturiolika klierikų. 1944 m., kai rusai vėl grįžo, pasitraukė dar keturi kunigai. Taip pranciškonų veikla buvo paralyžiuota, toliau pamažu ėmė atsigauti, atsirado naujų kandidatų. Keletas pranciškonų dirbo parapijose, keletas išvyko dirbti į misijas. Tėvas Paulius Bytautas nuo 1986 m. uoliai apaštalavo Novosibirske, tėvas Mykolas Letkauskas iš pradžių dirbo Novosibirske, vėliau — Alma Atoje.

Kazimierietės

1948 m. sovietinei valdžiai atėmus Pažaislio vienuolyno pastatus, seserys liko be darbo ir be pastogės. Įsidarbino kur galėjo: gamyklose, ligoninėse, kai kurios ėmė dirbti prie bažnyčių kaip vargonininkės, valytojos, dar kitos — klebonijose. Daug seserų katekizavo vaikus, vadovavo adoracijoms, procesijoms. Kai kurios seserys slapta kūrė jaunimo grupes, skaitė paskaitas, rengė maldingas keliones, organizavo moksleiviams rekolekcijas prieš mokslo metų pradžią.

Kadangi krašte trūko religinės literatūros, kelios seserys vertė iš užsienio kalbų knygas, o kitos jas rašomąja mašinėle padauginavo ir dalydavo žmonėms.

1977—1978 m. trys seserys išvyko į misijas Moldavijos respublikon. Apaštalavo Bielų mieste, jo apylinkėse ir gretimame rajone. Jos slapta kviesdavo žmones bendroms pamaldoms, tikinčiųjų butuose rengdavo vaikus ar net visas šeimas sakramentų

priėmimui. Šių seserų pastangomis buvo įkurtos penkios parapijos. Seserims už tai teko patirti valdžios pareigūnų gąsdinimus, tardymus. Tikintieji darė žygių, kad parapijos būtų įregistruotos. Tam prireikė nemaža kelionių į Maskvą. 1990 m. parapijos buvo įregistruotos, trys bažnyčios atgautos, pradėta statyti nauja bažnyčia.

1988 m. įsikūrė seserų kazimieriečių misija Estijoje. Viena estė seselė vadovauja muzikos mokyklai ir dėsto tikybą.

Vargdienių seserys

Sovietų valdžiai okupavus Lietuvą, seserys neteko namų, kelios buvo suimtos, taip pat ir vyriausioji kongregacijos vadovė sesuo Uršulė Novickaitė.

Seserys įsidarbino įvairiose įstaigose, dirbo prie bažnyčių, ligoninėse, prieglaudose, vaikų namuose. Keletas seserų uoliai įsitraukė į pagrindžio religinės spaudos platinimą.

1984 m. keletas seserų įsijungė į muziejų darbą. Daugiausia dirbo Baltarusijoje, bet pasiekdavo ir tolimesnius kraštus: Vidurinę Aziją, Kaukazą, Krymą. Seserys Česlova Rasiulytė ir Juozapa Laurinavičiūtė įsikūrė Sibire, talkino tėvams redemptoriams Prokopjevske ir Novokuznecke. Vėliau jos išvyko apaštalauti į Karagandą ir Novosibirską.

Nekaltojo Švč. Marijos Prasidėjimo seserys tarnaitės

1940 m. išvytos iš centrinių namų Panevėžyje, seserys darbovos savo buvusiose įstaigose — darželiuose, prieglaudose, taip pat ligoninėse, dirbo prie bažnyčių vargonininkėmis, puošėjomis, skalbėjomis, valytojomis, dirbo klebonijose. Daug seserų įsitraukė į vaikų katekizaciją, lankė ir slaugė ligonius. Kai kurios seserys suorganizuodavo religinius renginius, vaidinimus, keliones į tautos šventoves: Siluvą, Žemaičių Kalvariją. Sesuo Jadvyga Ziiliūtė važinėjo po Žemaitijos parapijas, kur skaitydavo paskaitas blaivybės tema, ragindavo kurti blaivybės būrelius. Sesers Teklės Steponavičiūtės iniciatyva Telšių vyskupijoje buvo įvestas Gyvasis rožančius. Kelios seserys globojo armijoje tarnaujančius jaunuolius: rašydavo laiškus, siųsdavo siuntinius, net aplankydavo tarnybos vietose, stiprindamos jų dvasią.

Seserys padėjo rinkti medžiagą „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikai“, ją perrašinėjo ir platino. Už „Kronikos“ perrašinėjimą ir platinimą šios kongregacijos sesuo Nijolė Sadūnaitė buvo nu-teista 6 metams laisvės atėmimo. Sugrįžusi į laisvę, sesuo Nijolė toliau uoliai talkino redaguojant ir platinant „Kroniką“. Daug

medžiagos šiam pagrindžio leidiniui surinko sesuo Teklė Stepovavičiūtė.

Seserys daug darbo įdėjo spausdindamos rašomąją mašinėlę religinio turinio knygas. Daug ryžto, drąsos ir energijos kai kurios seserys parodė rinkdamos parašus petijoms dėl Klaipėdos Taikos Karalienės bažnyčios sugrąžinimo. Sesuo Z. Peknieriūtė devyniolika kartų organizavo parašų rinkimo vaju, vienuolika kartų tuo reikalu buvo nuvykusi į Maskvą, bet už tai buvo daug kartų saugumo organų tardoma.

Sesuo Stelė Vyšniauskaitė apaštalavimo tikslais keletą kartų buvo išvykusi į Gruziją ir Armėniją.

Kultūrietės

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, Moterų kultūros draugija buvo uždaryta, jai priklausiusios įstaigos nacionalizuotos, mokytojos atleistos iš darbo. Apaštalavimo darbą kultūrietės toliau dirbo pagrindyje: visus metus katekizavo vaikus, organizavo parapijose Gyvojo rožančiaus būrelius, nepaisydamos persekiojimų ir kartų spausdino ir platino religinę literatūrą. Trys seserys pastoviai dirbo pagrindžio spaudos darbą. Be to, seserys aktyviai dirbo bažnyčiose: tvarkė procesijas, vargonininkavo, puošė altorius. Kai kurios seserys dirbo klebonijose.

Atsižvelgdamos į Bažnyčios kvietimą, seserys pagal išgales dirbo ir už Lietuvos ribų, nešdamos tikėjimo šviesą. Reguliariai lankydavosi Pavolgyje, Moldavijoje, Armėnijoje ir kitur. Čia jos rengdavo vaikus ir suaugusiuosius šv. sakramentų priėmimui, ap rūpindavo devocionalijomis, religine literatūra.

Šventosios šeimos seserys

1940 m. sovietams okupavus Lietuvą, vienuolijos namai Marijampolėje buvo atimti ir paversti karo ligonine, o po karo ten buvo įkurti vaikų namai. Okupacijos metu seserys dirbo įvairius darbus: katekizavo vaikus, slaugė ligonius, dirbo su jaunimu, rengė vaidinimus religine tematika, vargonininkavo, spausdino ir platino „Katalikų Bažnyčios kroniką“. Už pastarąjį darbą sesuo Ona Vitkauskaitė buvo nuteista 1,5 m. laisvės atėmimo, sesuo Genė Navickaitė — 2 metams.

Sirdietės

Okupacijos metais vienuolijos pastatai buvo atimti, turėtos įstaigos suvalstybintos, iš pedagoginio darbo seserys buvo atleistos (šiam darbe išsilaikė vos keletas). Sesiems teko ieškoti darbo įvairiose įstaigose. Nemaža jų dirbo prie bažnyčių: vargonininkėmis, skalbėjomis, puošėjomis, valytojomis, kitos įsidarbino klebonijose, dar kitos — ligoninėse.

Seserys darbavosi ir pogrindyje: katekizavo vaikus, spausdino ir platino religines knygas, organizavo rekolekcijas moksleiviams. Sv. Kazimiero 500 m. mirties jubiliejui paminėti seserys surengė religinį spektaklį „Skeptras ir Ielija“ ir jį suvaidino daugelyje parapijų.

Sirdietės prisidėjo ir prie „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidimo bei platinimo. Stasė Kazlauskaitė, Elena Motekaitytė ir Marytė Rimkevičiūtė „Kroniką“ perspausdindavo ir ją platinavo.

Leidžiant religines knygas, ypač taisant Šventojo Rašto knygų kalbą, daug pasidarbavo sesuo Antanė Kučinskaitė, humanitarinių mokslų daktarė (šiuo metu ji yra Lietuvių katalikų mokslo akademijos Centro valdybos sekretorė).

Prasidėjus teologinėms pagrindžio studijoms, seserys aprūpindavo vienuolijas reikiamomis knygomis. Sesuo Bronislava Raugaitė vertė knygas iš vokiečių ir lenkų kalbų, sesuo Asta Venskauskaitė — iš vokiečių kalbos. Tuo seserys daug patalkavo teologiniams kursams vadovavusiems kunigams — kun. Pr. Račiūnui ir kun. V. Aliuliui. Teologinius pagrindžio kursus baigė su diplomais O. Baliūnaitė, R. Gelžinytė, E. Bedalytė, S. Gustaitė.

Atsiliepdamos į Bažnyčios kvietimą, keletas seserų išvyko į misijų darbą Užkaukazėje, Vidurinėje Azijoje, Kazachstane, Sibire, įvairiuose Rusijos miestuose.

Kazachstano sostinėje Alma Atoje 1983 m. įsikūrė 4 seserys: Stasė Kazlauskaitė, Stanislava Švabaitė, Danutė Sakalauskaitė ir Asta Venskauskaitė. Po darbo sesuo Danutė užsiimdavo šeimų katekizacija, o sesuo Asta — religinės literatūros vertimu ir rengimu rusiškai kalbantiems tikintiesiems.

Sesuo Valentina Kezytė ir sesuo Ona Saliamonaitė dirbo Celinogrado (Kazachija) katalikų parapijose, vertė į rusų kalbą ir spausdino religines knygas. Vėliau jos atvyko į Alma Atą.

Sesuo Genovaitė Kačkaitė apkelavo Vidurinės Azijos katalikų bažnyčias, aplankė Siaurės Kaukaze esančias katalikų bendruomenes. Sesuo Aldona Kezytė lankėsi Leningrado katalikų bendruomenėse, Syktyvkare (Komi ASSR), lietuviškame kaime Čionnaja Padina (Saratovo sritis), vėliau — Tbilisyje ir Gardabani kaime (Gruzija). Misijų darbui augant, kongregacijos misijų darbo vadove buvo paskirta sesuo Elena Krušinskaitė.

Gruzijoje, Tbilisio mieste, nuo 1976 iki 1980 m. pastoviai darbavosi sesuo Aldona Kezytė. Jai padėti kartkartėmis atvykdavo sesuo Genovaitė Kačkaitė ir sesuo Irena Zukaitė.

1978 m. seserys atvyko misijų darbui į Armėniją. Šiam darbui vadovavo tėvas Pr. Račiūnas ir kun. Einaras Laigna iš Talino.

1979 m. sesuo Aldona Kezytė persikėlė į Achalcicho rajono

(Gruzija) katalikiškus armėnų kaimus. Dėl nepalaujamų KGB persekiojimų ir tardymų seseriai teko šiuos kaimus palikti ir persikelti į Armėnijos sostinę Jerevaną. Čia ji slapta katekizavo suaugusiuosius ir vaikus (laikinais jai talkino sesuo G. Kačkaitė). Trumpam iš Lietuvos atvykdavo kunigai J. Zdebskis, K. Brilius, R. Repšys, V. Aliulis, St. Kazėnas, iš Estijos — E. Laigna. Ilgiau (1982—1988) šiam darbui buvo atsidėjęs kun. R. Repšys.

1989 m. sesuo Aldona Kezytė pasiūlė armėnų katalikų patriarchui atsiųsti iš užsienio armėnus kunigus darbuotis savo tėvynėje. 1990 m. buvo atsiųstas pastoriai sielovada katalikų kunigas ir seserys armėnės iš Romos ėmė dėstyti tikybą Jerevano vidurinėse mokyklose.

Penkiolika metų (1976—1991) trukęs seserų širdiečių misijų darbas Užkaukazėje buvo baigtas. Seserys grįžo į tėvynę.

Eucharistietės

1947 m. spalio 11 d. jėzuitas Pranciškus Masilionis įkūrė Eucharistinio Jėzaus seserų kongregaciją. Specialus šios vienuolijos tikslas — vaikų ir jaunimo evangelizacija ir katekizacija bei katalikiškų šeimų ugdymas.

Seserys stengėsi apaštalauti pagal išgales toje aplinkoje, kur teko dirbti: ligoninėse, įstaigose, bažnyčiose. Be to, jos slapta katekizavo vaikus, būrė jaunimą, daugino religinę literatūrą, aprūpindavo ją klierikus, kunigus, pasauliečius. Dirbo parapijose vargonininkėmis, skalbėjomis, puošėjomis, tvarkė procesijas, Švč. Sakramento adoraciją. Kartu su tėvu Pr. Masilioniu suorganizavo religinį Eucharistijos bičiulių sąjūdį. Šio sąjūdžio būreliuose vaikai, jaunimas ir suaugę žmonės ne tik plėtė savo religines žinias, bet susipažindavo ir su tautos istorija, aktyviai įsijungdavo į tautos ir Bažnyčios gyvenimą.

Seserys talkavo „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikai“, rinko medžiagą šiam leidiniui, prisidėjo prie jos dauginimo ir platinimo darbų, padėjo ją redaguoti. Ilgus metus ištvėringai ir sumaniai talkino sesuo Elena Šuliauskaitė. Daug prisidėjo prie medžiagos rinkimo, „Kronikos“ dauginimo ir platinimo Bernadeta Mališkaitė, Birutė Briliūtė, Gema Jadvyga Stanelytė, Monika Gavėnaitė, Ona Kavaliauskaitė ir Julija Kuodytė.

Seserys kartu su Eucharistijos bičiuliais dalyvaudavo sąžinės kalinių teismuose, lankydavo kareivius.

Seserų ir Eucharistijos bičiulių iniciatyva buvo atstatytas Kryžių kalnas, suorganizuotos maldos ir atgailos kelionės į Šiluvą bei kitas Marijos šventoves. Todėl nenuostabu, kad seserys eucharistietės ir Eucharistijos bičiulių sąjūdžio nariai pateko į KGB

akiratį, buvo persekiojami, tardomi, šantažuojami, atleidžiami iš darbo.

Už maldos ir atgailos kelionės į Siluvą organizavimą sesuo Gema Stanelytė buvo nuteista trejus metus kalėti.

Atsiliepdamos į Bažnyčios kvietimą, seserys įsijungė į misijų darbą plačioje Sovietų Sąjungos teritorijoje.

1974—1978 m. sesuo Gema Jadvyga Stanelytė dirbo Gruzijoje, Tbilisio mieste ir aplinkinėse vietovėse. Keliaudavo iš vienos šeimos į kitą, rengdavo vaikus ir suaugusiuosius krikštui, Pirmajai Komunijai, Santuokos sakramentui. Tbilisio bažnyčioje sesuo Gema kas savaitę vedavo katekizacijos pamokas ir kas mėnuo — vienos dienos rekolekcijas.

Sesuo Gema pastoviai Gruzijoje negyveno, ten nuvykdavo keliems mėnesiams. Kai grįždavo vėl į Lietuvą, uoliai darbuodavosi drauge su Eucharistijos bičiuliais. Kai 1978 m. KGB agentai pradėjo intensyviai sekti sesers Gemos veiklą, Tbilisio klebonas (vienintelis tuo metu katalikų kunigas Gruzijoje) patarė jai pakeisti apaštalavimo vietą. Sesuo Gema išvyko į Moldovą ir dirbo ten iki 1980 m. įvairiose vietose: Kišiniove, Teraspolyje, Rybnicoje, Raškove, Andrijaševskoje ir kitur. Moldovoje buvo tik vienas katalikų kunigas, bet daugelyje parapijų buvo paliekamas Švč. Sakramentas ir žmonės kasdien rinkdavosi maldai ir katekizmo pamokoms. Sesuo Gema kas mėnuo tose vietose suorganizuodavo rekolekcijų dieną jaunimui. Moldovoje, kaip ir Gruzijoje, sesuo Gema pastoviai negyveno, tik atvykdavo 2—3 mėnesiams intensyviai darbu.

1979—1984 m. Teraspolyje ir Kišiniove pastoviai apsigyveno ir apaštalavo sesuo Aloyza Malinauskaitė. Sesuo Gema retkarčiais atvykdavo seseriai Aloyzai padėti, nes apaštalavimo darbų baras gerokai išsiplėtė. Grįžusi iš lagerio, nuo 1982 m. sesuo Gema apaštalavo dar ir Kazachijoje.

Čia apžvelgta tik dalis vienuolių misijų veiklos, nes stinga duomenų: nepavyko gauti išsamesnės informacijos iš kai kurių vienuolių. Tačiau ir ši apžvalga, nors ir nepilna, rodo, kad vyrų ir moterų vienuolijos net ir labai sunkiomis sąlygomis apaštalavo ir tėvynėje, ir už jos ribų, kad geros valios žmonėms būtų prieinama Geroji Naujiena ir gausios malonės, sklindančios į žmonių sielas per Dievo žodžio skelbimą ir sakramentus.

ATGAVUS NEPRIKLAUSOMYBĘ

Pastaruoju metu, Lietuvai vėl atgavus nepriklausomybę, vienuolijos ryžtingai įsijungia į tautos religinio, dorovinio ir kul-

tūrinio gyvenimo stiprinimą. Oficialiai atsikuria vienuolių centrai, atgaunami okupacijos metais konfiskuoti pastatai, vienuolių nariai jungiasi pagal galimybes bendram gyvenimui, nes lig šiol daugelis vienuolių turėjo gyventi atskirai ar labai mažomis grupelėmis. Jungiasi ir bendram darbui pagal vienuolių specialiuosius tikslus, tačiau daugeliui prieškariniais laikais dirbtų darbų dabar jau nebeturi tiek narių ir tokių sąlygų, kokių reikėtų. Džiugu konstatuoti, kad nemaža vienuolių ėmėsi mokyti tikybos pradinėse ir aukštesnėse klasėse. Šviesus jų pavyzdys, meilė moksleiviams, pastangos atskleisti tikėjimo tiesų grožį ir vertę, išmokyti didžiojo maldos meno, duoti krikščioniško gyvenimo gaires duoda gražių vaisių. Nemažai seserų vienuolių įsitraukė į karitatyvinę veiklą, matydamos čia daug gražių progų vykdyti artimo meilės pasiuntinybę. Jos išsižadėjo teisių kurti šeimą, kad su didesniu pasiaukojimu tarnautų tiems, kurie kenčia, vargsta, kuriems reikia suraminimo, užuojautos, paramos.

Seserys turi daug gražių, kilnių sumanymų ateičiai: seserys kazimierietės, kurioms žada sugrąžinti Pažaislio vienuolyną, ketina savo vienuolyno patalpose ateityje įkurti uždarytą rekolekcinį namus; seserys pranciškonės tikisi atgaivinti montesorinį vaikų darželį; Nekaltojo Prasidėjimo seserys tarnaitės, jeigu joms pavyks atgauti centrinius namus Panevėžyje ir buvusius mokyklos pastatus, planuoja atgaivinti prieškariniais laikais turėtą pavyzdinę mergaičių žemės ūkio mokyklą. Gražių, vertingų planų turi ir kitų kongregacijų seserys.

Vyrų vienuolijos irgi ketina įnešti svarų indėlį į mūsų tautos dvasinį atsinaujinimą. Nors darbo jėgos silpnos, bet užmojai kilnūs ir platūs.

Tėvai pranciškonai atveria šviesos ir dvasingumo židinį Kretingoje, tėvai kapucinais plačiai atveria vartus dvasios atgaivai Dotnuvos vienuolyne, tėvai marijonai, be atnaujintos veiklos Marijampolėje, dar ketina atgauti Sv. Gertrūdės bažnytelę ir vienuolyno patalpas Kaune, atidaryti Svč. Trejybės bažnyčią Ukmergėje, atgauti Svč. Trejybės bažnyčią Panevėžyje. Tėvai jėzuitai, pradėję pastoracinę veiklą Sv. Kazimiero bažnyčioje Vilniuje ir Sv. Ignaco bažnyčioje Siauliuose, rengiasi atkurti jėzuitų gimnaziją Kaune ir po remonto atverti duris tikintiesiems į Sv. Pranciškaus Ksavero bažnyčią dar šį rudenį.

Visa tai duoda vilčių, kad vienuolynai netolimoje ateityje vėl galės sėkmingai skleisti Kristaus tiesą ir Jo malones mūsų tėvynėje ir už jos ribų, teikti įvairią pagalbą vargo ir kančios prislėgtiems broliams ir seserims Kristuje.

Šiuo metu Lietuvoje yra 130 vyrų vienuolių ir 990 moterų vienuolių (apytikriai duomenys).

MONS. KAZIMIERAS GASCIUNAS

DVASINGUMO PROBLEMA

*O Dieve, gailestingas Teisėjau,
Šaukiuosi tarpu gyvybės ir mirties!
Tu pats matai, kaip pasibaisėjau
Nudvasintu pasauliu dabarties.*

*Pasauiui, kurs nevertas doro vardo,
Nežino, kur kelias ir prasmė,
Kur pats, kas gera ir gražu suardo.
Ir blaškos baisiam įnirtime.*

Tai mūsų poeto Antano Miškinio šauksmas iš Mordovijos lagerio. Čia ne tik Lietuvos, bet ir viso nudvasėjusio pasaulio šauksmas. Daugelyje kraštų dabarties gyvenimas baisus, šėtoniškas keršto, neapykantos, smurto siautėjimas...

Kodėl tokia rūsti, kruvina XX amžiaus pabaigos tikrovė? Tai visą žmogaus egzistenciją supurtantis klausimas! Nei nuostabi mokslo pažanga, nei išradingiausi technikos laimėjimai, nei garsiųjų rašytojų sukurti šedevrai, nei pasaulinio masto dailininkų meno lobiai nepajėgia ištraukti pasaulio tautų iš bedvasio materializmo liūno...

Dabartinė žmogaus būseną nenormali, paradoksiška. Malonumų ieškojimas, dorovinis palaidumas, materialinių gėrybių geismas, užgožiantis teisingumo, žmoniškumo, altruizmo idėjas, vis labiau išryškina nužmogėjimo polinkius...

„Kas per chimera tas žmogus! — sušunka Blez Paskalis. — Koks monstras, koks chaosas, koks prieštaravimų mazgas ir koks stebuklas! Visų daiktų vertintojas ir menkaprotis žemės kirminas... Tiesos skleidėjas ir netikrumo bei klaidų kloaka... Visatos šlovė ir begėdystė!“

Sias prieštaringas B. Paskalio mintis apie žmogų patvirtina pats gyvenimas — jų paneigti negalima. Apmatęs tą žmoguje

verdantį baisų prieštaravimų vulkaną, prieina išvadą, kad žmogų į tokį pašėlusį paradoksą tegalėjo nublokšti tik nuopuolio katastrofa, kuri turėjo įvykti žmonijos gyvenimo rytmetį. Mokslininkas B. Paskalis čia absoliučiai pritaria Bažnyčios skelbiamai pirmapradės nuodėmės tiesai. Jos gelmėse visomis savo kilpomis susimezga mūsų tragiškos egzistencijos mazgas. Be šitos tiesos baisūs žmogaus egzistencijos paradoksai būtų nepaaiškinami.

Pirmapradė nuodėmė žmogų atplėšė nuo Dievo, dvasingumo šaltinio, sunaikino dieviškąsias dvasines jėgas, palaikiusias žmogaus dvasios darną. Taip ir atsivėrė prieštaravimai tarp žemesniųjų ir aukštesniųjų galių, tarp dvasios ir kūno. Žmogus, apsisprendamas prieš Dievą, grėsmingai svyra demoniškumo link: protas aptemsta, valia susilpnėja ir, anot Paskalio,— dabar žmogus nebepajėgia nei tobulai pažinti, nei tobulai nežinoti, nei absoliučiai tvirtai apsispręsti. Dabar žmogus klaidžioja ir puola. Kartais pasijunta jis labai silpnas prieš empirijos — kūniškumo spaudimą: protą paralyžiuoja aistros, vietoj tikro gėrio pasirenka nuodėmės jaukalą — aistros patenkinimą, susižavi materialinėmis gėrybėmis. Taip jis ne tik savo egzistencija sumaterialėja, bet, toldamas nuo Dievo, ir sudemonėja. Pamažu vis labiau užsiplieskia neapykanta Dievui ir viskam, kas dieviška ir šventa. Tai baisi, siaubinga žmogaus gyvenimo tiesa — žmogus gali ir savyje, ir savo gyvenime sukurti pragarą.

Pasakyti, kad žmogus nudvasėjo,— per maža. Juk jis negali išsinerti iš savo dvasios ar ją sunaikinti. Žmogus negali nei savo kūno atsikratyti, nei nuo savo sielos atsiskirti. Kaip psichofizinė būtybė žmogus gali spręsti, ar jis renkasi dvasines vertybes, ar medžiaginį pasaulį. Šis apsisprendimas lemia bei suformuoja ir viso žmogaus gyvenimo turinį bei visų siekimų kryptį. Todėl kalbant apie žmogaus dvasinio gyvenimo vertę, apie kilnios asmenybės brandinimą, pirmiausia iškyla pasaulėžiūros klausimas. Juk pasaulėžiūra lemia žmogaus gyvenimo kryptį, nusako jo esmę, nurodo galutinį tikslą, ugdomąsias priemones, padedančias siekti galutinio tikslo. Kiekviena materialistinė pasaulėžiūra regimąjį pasaulį laiko vienintele tikrove. Kitos tikrovės, šalia medžiagos, jį nepripažįsta. Laisva valia, apsisprendimas, atsakomybė už veiksmus — neišsprendžiamos problemos. Juozas Girnius savo knygoje „Žmogus be Dievo“ (Čikaga, 1964, p. 208) pabrėžia: „Žmogaus suvedimas į kūną ir kartu jo „grąžinimas“ į gyvulius yra kiekvieno materializmo loginė išvada“. Jeigu paneigiama žmogaus dvasia, tai kartu paneigiama ir žmogaus dvasingumo problema. Apskritai paneigiama ir žmogaus kaip žmogaus problema. Jeigu materializmas paneigia Dievą, žmogaus dvasią, tai paneigia ir žmogų kaip žmogų — psichofizinę būtybę su visomis jo dvasinėmis proble-

momis... Tačiau paneigti dvasią — tai nereiškia, kad ji sunaikinama, dingsta. Žmogus vis tiek turi dvasią, kuri mąsto, nerimsta, ieško gyvenimo prasmės. Todėl kiekvieno materializmo loginė išvada žmogų — protingą būtybę nusiųdžia į absurdą, beprasmybę ir nusivylimą, pesimizmą. Čia, pasak bedievio, absurdo filosofijos atstovo A. Kamiu, viena vertus, žmogaus protas reikalauja motyvuoto prasmingo gyvenimo, antra vertus, materialistinė pasaulėžiūra skelbia tik šaltą ir racionalų medžiagos pasaulį, į kurį žmogaus protas beviltiškai atsimuša, nes iš medžiagos dėsnių išsiveržti neįmanoma. Aplink siautėja žūtbutinė, be jokio laimėjimo kova, nes viską sunaikina mirties dėsnis. Žmogus veržiasi į laisvę, tačiau jis yra įspraustas į nepermaldaujamus medžiagos dėsnius... Jokios perspektyvos būti geram; nebėra gėrio nei blogio, nes nebėra vertybių skalės. Visi dvasiniai idealai yra tik ne-reali fikcija, o reali yra tik medžiaga ir jos dėsniai. Be to, viską sunaikina mirtis, o po mirties juk nieko nėra! Taigi viskas absurdas, beprasmiška! Materialistinė-ateistinė pasaulėžiūra gyvenimui neteikia jokios šviesos, išeities, atramos ir vilties, tik dar labiau žmogaus gyvenimą sujaukia, nubloškia į tamsią prieštaravimų naktį ir čia palieka vienišą, be jokio vilties žiburėlį.

Tačiau, kas svarbiausia,— tai, kaip matėme, praktiškame gyvenime išryškėja visu kraupumu,— jog žmogus, atmesdamas Dievą, Atpirkimo malonę, ne vien tik pasirenka medžiagą, ne vien savo gyvenimo prasmę sutapatina tik su kūno poreikiais, ne vien pasirenka likti vienišas su savo silpnumu, trapumu, su mirtimi, beprasmybe, bet ir savaime renkasi šėtoną — siaubingai svyra į demonėjimą. Sakoma: žmogus, atsisakęs dvasinio pasaulio, sugyvulėja. Atsisakęs Dievo, visą savo gyvenimą jis palengva vis labiau sudemonina, t. y. jis visas, kaip psichofizinė būtis, apsispręsdamas prieš Dievą, kurią savyje pragarą, nes jis, kaip pirmieji tėvai, atmesdamas Dievą — savo Kūrėją, nusilenkia šėtonui ir pasiduoda jo valdžiai. Štai iš kur baisūs, viską naikinantys bjaurasties ir sudemonėjusio žmogaus sukurto blogio vulkanai išsiveržia! „Jeigu nėra Dievo, viskas galima“,— šią baisią tiesą F. Dostojevskis ne sukūrė, bet paėmė iš kruvinos, rūšios gyvenimo tikrovės. F. Dostojevskio pasakyta kraupi tiesa virsta tikru pragaru žemėje. Šios tiesos tikrovę ryškiai parodo gruzinų režisierius Tingizas Abuladzė filme „Atgaila“. Jame krašto valdovas, atmetęs Dievą, sudemonėjęs, veidmainis demagogas, baisus siaubūnas, užsimoja sukurti valstybę be Kristaus, be Jo Atpirkimo malonės, be dekalogo, be Bažnyčios. Pirmiausia jis išniekina šventovę, paskui ją susprogdina, išžudo visus jos gynėjus mokslininkus, sunaikina viską, kas primena krikščionybę. Tada duoda valią visoms baisiausioms savo užmačioms. Jo karalystėje visų žmonių

gyvenimas paskęsta ašarose, griuvėsiuose ir kraujuje... Filmo išvada — gyvenimo kelias, kuris neveda į šventovę, į Dievą, yra klystkelis... Tai ne tik filmo išvada, bet ir nesugriaujamas realaus gyvenimo liudijimas.

Gyvenimo faktai atskleidžia sudėtingą, kupiną paradoksų žmogaus gyvenimo tikrovę, šurpias mūsų dvasinio-moralinio gyvenimo bėdas. Materialistinė bedieviška pasaulėžiūra yra klystkelis, kuris žmogų atplėšia nuo Dievo ir veda į aklavietę, absurdą, gyvenimo griuvėsius. Taigi žmogaus ir visuomenės bėdos, baisūs nuopoliai, kataklizmai arba priešingai — gražūs laimėjimai, dvasinio gėrio branda ir tikra visuomenės gerovė prasideda pirmiausia nuo to, kokią filosofiją, pasaulėžiūrą pripažįsta visuomenė ir kiekvienas jos narys. Pasaulėžiūra lemia arba gyvenimą, laimę, žmogaus ir visuomenės darbų, siekimų prasmę ir vertę, arba griuvėsius, kraują, pelenus, žmogaus nuvertinimą, gyvenimo beprasmybę ir absurdą. Pasaulėžiūra bei filosofija yra jėga, kuri sujudina dangų, pragarą ir žemę: stato arba griauina, kelia arba nubloškia į nuopolio prarajas, sudemonėjimą... Todėl didžiausias mūsų rūpestis — visomis moderniausiomis priemonėmis skleisti krikščioniškąją filosofiją, ją kūrybiškai brandinti žmonių sąmonėje, kad jų galvosenos ir gyvenimo centras būtų asmeninė begalinio gėrio ir tiesos Dvasia-Dievas, o kasdieninių rūpesčių primatas būtų dvasiniai reikalai.

Krikščioniška pasaulėžiūra anaiptol neniekina medžiaginio pasaulio ir žmogaus kūno. Juk Kristus — tai įsikūnijęs Dievas žmogui. Dievas įsikūnydamas žmogaus kūną pašventino ir iškėlė į neprilygstamas aukštumas. Dievo įsikūnijimas, Kristaus gyvenimas, Jo mokslas, Jo atpirkimo Kančia — visa tai rodo, kad žmogaus didybės esmė ir vertė glūdi ne kūne, bet dvasioje. Todėl kūnas turi tarnauti dvasiai, medžiaginiai turtai gali būti tik priemonė dvasinėms vertybėms siekti. „Kas nori išgelbėti savo gyvybę, tas ją praras; o kas pražudo savo gyvybę dėl manęs ir dėl Evangelijos, tas ją išgelbės“ (Mk 8, 35). Čia Kristus aiškiai kalba apie dvi gyvybes: kūno ir dvasios. Pabrėždamas žmogaus sielos dvasinių reikalų svarbą — jų primatą, daro išvadą: „O kokia gi žmogui nauda laimėti visą pasaulį, bet pakenkti savo gyvybei“ (Mk 8, 36), „...o save pražudyti“ (Lk 9, 25b), „kas myli savo gyvybę,— ją pražudys, o kas nekenčia savo gyvybės šiame pasaulyje, išsaugos ją amžinajam gyvenimui“ (Jn 12, 25). Apie žmogų, kuris visas viltis sudėjo į sukauptus didelius materialinius turtus, Kristus pasakė: „Kvaily, dar šiandakt bus pareikalauta tavo gyvybės. Kam gi atiteks, ką susikrovei“. „Taip bus tam, kas krauna turtus, bet nesirūpina tapti turtingas pas Dievą“ (Lk 12, 20—21).

Iš šių, nors šiek tiek hebraizuotų, pasakymų galima lengvai išskaityti pagrindinę Evangelijos nuostatą: medžiaginės gėrybės turi tarnauti žmogui, o žmogaus kūnas tarnauja dvasiai, kuri, savo ruožtu pajungdama kūną, aukojasi amžinosioms dvasinėms vertybėms, kartu ir Dievui. Ši vertybių hierarchija jau buvo nurodyta Senajame Testamente: „Ir Dievas sutvėrė žmogų pagal savo paveikslą; ...sutvėrė juodu, vyriškį ir moteriškę. Ir palaimino juodu ir tarė: ...pripildykite žemę ir ją paverkite ir viešpataukite“ (Pr 127—128). Be to, Dievas sukūrė jiems rojaus būseną: apdovanojo medžiaginėmis, o ypač dvasinėmis vertybėmis, ir jie jau tėsė laimingi. Medžiaginės dovanos maitino kūną, dvasinės — ypatingu būdu jungė su Dievu, kuris juos kaip Kūrėjas pripildė dvasinės vidaus darnos bei džiaugsmo, ir pirmieji tėvai visa savo būtybe siekė amžinųjų dvasinių vertybių, visomis savo gyvenimo gelmėmis pakluso Dievui ir laikėsi Jo nustatytos tvarkos (plg. Pr 2, 8—17). Jų dvasingumas buvo didis, protas šviesus, valia galinga. Tačiau ir laisvės trauka buvo labai didelė, taip pat stipriai jautė jie savo vertę.

Savo dvasinių galių ir vertės pajautimas šėtono gundymo metu pirmiesiems tėvams sukėlė puikybę, kuri magino juos neklausyti Dievo, o paklusti šėtono vilionei: būsite patys kaip dievai (plg. Pr 3, 4). O čia dar tie nusikaltimo vaisiai magino jų kūno jusles (Pr 3, 4). Ir jie pasirinko ne Dievą — savo geradarį, o šėtoną — savo gundytoją. Šiuo sukilimu prieš Dievą jie nubloškė save ne tik į medžiagos pasaulį, — tapo medžiagos vergais, bet buvo nutrenkti ir į savo menkystės, suskilimo — prieštaravimų, aistrų sukilimo nuogybę... O kas blogiausia — pasiduodami šėtonui, jie nesulaikomai pasviro į demonėjimą — velnėjimą!.. Stai kur pirminės visų blogių ištakos. Ir mes dabar atsidūrėme šitokioje siaubingoje būsenoje. Pirmoji išsigelbėjimo pakopa ir orientyras — tai krikščioniškoji pasaulėžiūra. Žmogaus mąstymo ir veikimo tvarką suponuoja tik krikščioniškoji pasaulėžiūra, tikėjimo tiesų pažinimas. Tik tai gali padėti suprasti, jog reikia išsivaduoti iš medžiagos ir šėtono jungo, nusigręžti nuo blogio ir atsigręžti į Dievą, apsispręsti priimti Kristaus Atpirkimo malonę.

Tačiau pasaulėžiūra yra tik teorija — mokslas, tik švyturys, rodantis kelią į išsigelbėjimo uostą, tik nuoroda arba orientyras į krikščionišką gyvenimą, į dvasinį prisikėlimą — dvasingumą. Abstraktus Dievo pripažinimas ir krikščionybės tiesų pažinimas savaime dar nepadaro žmogaus nei doro, nei gero, nei geros dvasios. Neužtenka tik žinoti, kad yra įvykęs Atpirkimas, kad yra priemonių jam laimėti. Reikia konkretaus susivienijimo su Dievu. Reikia konkrečiai naudotis Kristaus paliktomis mūsų išganymui ir pašventinimui priemonėmis — sakramentais ir malda. Reikia, kad

mūsų krikščioniškas mąstymas taptų mūsų gyvo gyvenimo tikrove. Pilnutinį krikščionio gyvenimą sudaro tikėjimo mokslo — pasaulėžiūros ir praktikos — sintezė.

Kristus-Dievas, įsikūnijęs žmoguje, atnešė žmonijai tobuliausią religiją, kurią praktikuodamas žmogus ne tik protu ir valia, bet ir visa savo esybe, visu gyvenimu realiai įsijungia į dieviškojo gyvenimo plotmę — tikrovę. Pirmiausia per krikštą tampame dieviškojo gyvenimo dalininkais. Tai pirmas tikėjimo mokslo nurodytas praktiškas žingsnis — susivienijimas su Dievu. Krikščioniškoji pasaulėžiūra mums abstrakčiai nurodo kelią, kaip išsivaduoti iš pirmųjų tėvų nuopuolio paliktos būsenos, o per krikštą mes praktiškai — konkrečiai iš jos išsivaduojame, t. y. krikštas mus išplėšia iš medžiagos ir šėtono jungo ir tikroviškai suvienija su Dievu. Pasak apaštalo šv. Jono, po krikšto: „Mes ne tik vadinamės Dievo vaikais, bet ir esame“ (1-Jn 3, 1b). Tačiau čia tik mūsų dvasinio augimo ir brendimo pradžia. Visų mūsų per krikštą gimusių dieviškam gyvenimui tikslas — apsilikti „Jėzumi Kristumi“ (Rom 13, 14). Tai ne išorinis supanašėjimas į Kristų, bet esminis, vidinis. Kaip Kristuje gyvena Dievas savo esme, taip mumyse turi gyventi Dievas per malonę; kaip Kristuje Dievo galybė gyvena tobuliausias bei žmogiškiausias žmogus, taip ir mes Kristaus suteikta Dievo malone ir dvasine jėga, kuri sklinda iš sakramentų, šv. Mišių aukos ir maldos, turime kilti į vis aukštesnes Kristaus parodytas dvasines aukštumas. Čia mūsų kūnas vis labiau ir labiau stiprėjančios dvasios apvalomas ir lenkiamas Dievo vaikų gyvenimui, gražiausiems dvasiniams idealams. Visas žmogus darosi vis pajėgesnis atsiverti Dievui ir leisti Jam savyje ir savo gyvenime veikti. Šitame krikščioniškojo gyvenimo procese bei nuostatoje ir slypi žmogaus dvasingumas. Taip pamažu mumyse vis labiau pavidalinasi Dievo paveikslas, pagal kurį buvome sukurti ir kurį buvo sudarkęs pirmųjų tėvų nusikaltimas. Kartu formuojasi ir vis labiau ryškėja kilniosios žmogaus savybės. Tačiau tai vyksta, galima sakyti, per nuolatinę kovą, sąmoningai vis iš naujo atsiveriant Dievui, Jo šviesai ir dvasinei jėgai. Šios grumtynės, pagal Jozefo Ratzingerio (Ratzinger) dėl dvasingumo, dėl vienybės su Dievu turi būti pradedamos kasdien iš naujo. „Kūniškasis žmogus linksta prie matomo, prie to, ką gali paliesti rankomis ir pasisavinti. Jis turi atsiversti vidujai, kad pamatytų, jog paklusnumas savo gamtinei prigimčiai praranda tikrąjį save“¹. Kalbėdamas apie tikėjimą, jis daro išvadą, jog apsisprendimas už dvasinį, visos tikrovės egzistencijos galutinį pagrindą — Dievą ir praktiniame gyvenime — už dvasios reikalų pirmenybę mus ir ve-

¹ Ratzinger J. Krikščionybės įvadas. Vilnius, 1991. P. 24.

da į gyvą, konkretų, tikrą krikščioniškąjį gyvenimą, į dvasingumą. Čia ir yra pirminės tikrojo dvasingumo ištakos. Tiek nusigręžimas nuo Dievo ir pasirinkimas tik medžiaginės tikrovės, savęs yra visų blogių pagrindinės ištakos ir atsidavimas šėtonui, tiek apsisprendimas už Dievą, Atpirkimo malonę, dvasios primatą konkrečiame gyvenime mus išplėšia iš medžiagos ir šėtono jungo ir suteikia galimybę formuoti mums savo dieviškąjį gyvenimą.

Gyvenimo praktika rodo, kad žmogus negali likti neutralus, jis turi pasirinkti: už ar prieš. Kristus pasakė: „Niekas negali tarnauti dviem šeimininkams: arba jis vieno nekės, o kitą mylės, arba prie vieno bus prisirišęs, o kitą nieku vers. Negalite tarnauti Dievui ir mamonai“ (Mt 6, 24). Kadangi juslingoji žmogaus prigimtis su savo potraukiais ir aistromis traukia į kūniškumą ir medžiagą, todėl savo dvasios galiomis mes turime nuolat vis iš naujo, Kristaus malonės padedami, grumtis dėl ištikimybės Dievui ir dvasingumui. Čia konkretūs pavyzdžiai — šventieji. Jie yra tikri, sąmoningi krikščionys ir dvasingumo švyturiai. Vieni jų kaip kaip žvaigždės šviečia danguje ir rodo mums kelią į Dievą, o kiti, kaip Motina Teresė iš Kalkutos ir milijonai kitų nežinomų šventųjų, savo meile Dievui, spinduliuojančiu dvasingumu gaivina žmoniją šioje žemėje. Jiems nėra lengva, bet jie — tikrieji žmonės ir tikrieji žmonijos geradariai; jie grumiasi su savimi ir su visais dėl geresnio žmogaus, tobulesnio pasaulio. Reikia visiems laikams išbraukti iš krikščioniškosios sampratos buržuazinį sveltųjų vaizdavimą jų gyvenimų aprašymuose, pamoksluose, kur jie pristatomi besigėrintys palaiminga būseną. Tarytum jie būtų gimę kažkokie kitokie, nežemiški, be aistrų, pagundų, be silpnybių, be kraujo, be žmogiško trapumo. Atrodo, jie niekad nėra verkę, nėra mirkę prakaitu, nebuvę mirtinai nuvargę ar nusilpę, išsekę tiek kūnu, tiek dvasia; atrodo, jų nelietė nei žemės dulkės, purvas, nei dvasios audros, širdies gėla ir skausmas, nei svyravimai. Tai klaidingas, iliuzorinis, nusaldintas šventumo supratimas. Kad ir kažin kokią šventumo laipsnį pasiektume, vis tiek esame atviri nuopuolio grėsmei. Teisingai apaštalas Paulius įspėja: „Kas stovi, težiūri, kad nenupultų...“ Arba: „Deja, šį dvasinį lobį mes nešiojamės moliniuose induose“ (2 Kor 4, 7).

Mūsų visų gyvenimui visuomet gresia netikrumas, dideli pavojai. Juk šv. Paulius buvo dvasios milžinas, tačiau ir jis dejavo: „Taigi aš randu tokį įstatymą, kad kai trokštu padaryti gera, prie manęs pritampa bloga. Juk, kaip vidinis žmogus, aš žaviuosi Dievo įstatymu. Deja, aš jaučiu savo kūno nariuose kitą įstatymą, kovojantį su mano proto įstatymu. Jis paverčia mane belaisviu nuodėmės įstatymo, kuris glūdi mano nariuose. Vargšas aš žmogus! Kas mane išvaduos iš mirtingo kūno? Bet ačiū Dievui — per

mūsų Viešpatį Jėzų Kristų!“ (Rom 7, 21—25). Taip, išsivadavimas ateina per Jėzų Kristų. Tačiau ne be žmogaus nuolatinį pastangų. Tai šv. Paulius ne kartą pabrėžia: „O taip! Aš iš tikrųjų visa laikau nuostoliu, palyginti su Kristaus Jėzaus, mano Viešpaties, pažinimo didybe. Dėl jo aš ryžausi visko netekti ir viską laikau sąslavomis, kad tik laimėčiau Kristų ir būčiau jame... Trokštu pažinti jį, jo prisikėlimo galybę ir bendravimą jo kentėjimuose, noriu panašiai kaip jis numirti, kad pasiekčiau ir prisikėlimą iš numirusių (Fil 3, 8—11). Jo pastangos buvo sujungtos su gelbstinčia Kristaus malonės jėga: „... aš ir vargstu, grumdamsis jo suteikta jėga, kuri galingai veikia manyje“ (Kol 1, 29) ir apvainikuotos kruvina kankinyse dėl aukščiausių dvasingumo idealų, dėl Kristaus. Tai karžygiškas dvasingumo pavyzdys, tačiau koks žmogiškai visapusiškas, realus ir tikras jo gyvenimas! Šventasis niekad negali būti ramus ir patenkintas savimi, ypač savo esama dvasine būseną. Dabartinė žmogaus būties būseną yra tokia sudėtinga, prieštaringa, jog jis visuomet jaus savyje įtampą tarp blogio ir gėrio. Be to, nepaisant pasiektos pažangos, matys dar daug savo netobulumo, aistrų, silpnybių ir net nuopolių, supras, jog reikia budėti, kai gresia sugedusio pasaulio pinklės ir šėtono gundymai, kai yra reali galimybė nupulti. Dvasingumo, šventumo (tikro žmogiško gerumo) siekiančiam žmogui ypač neduoda teisės nurimti Kristaus įpareigojimas: „Taigi būkite tobuli, kaip jūsų dangiškasis Tėvas yra tobulas“ (Mt 5, 48). Šitie Kristaus žodžiai — tai nuoroda į begalinį progresą. Tiek kiekvienas krikščionis, tiek visa Dievo tauta savo dvasinės pažangos kelyje niekad negali sustoti, niekad negali padėti taško ir pasakyti: jau gana! Čia mus traukia, kelia mums šventą nerimą nuolatinė begalinio Idealo įtampa. Šio begalinio Idealo akivaizdoje ir šventieji pasijusdavo menki ir nuodėmingi. Kaip tik apie tai būdingą pavyzdį pateikia J. Ratzingeris jau minėtame savo veikale: „Teresė iš Lizjė, miela, paprasta, atrodytų — naivi šventoji, užaugo labai religingoje aplinkoje. Jos gyvenimą nuo pat pradžių iki pabaigos, net iki smulkmenų formavo Bažnyčios mokymas. Neregimasis pasaulis tapo kasdienybės dalimi, pačia jos kasdienybe, atrodė tarsi apčiuopiamas. Jai religija iš tikrųjų buvo savaime aiškus kasdienio gyvenimo dalykas, kaip mums — įprasta apčiuopiama aplinka. Tačiau būtent ji, regis, taip apsaugota nuo netikrumo, paliko mums sukrečiančią paskutiniųjų savo kančios savaitę išpažintį. Išsigandusios seselės net pasistengė ją gerokai sušvelninti. Tik dabar mus pasiekė pažodinis užrašas. Pavyzdžiui, ji kalbėjo: „Pačių pikčiausių materialistų samprotavimai užplūsta mane“. Jos protą slėgė prieš tikėjimą nukreipti argumentai,

tikėjimo jausmas atrodė prarastas. Ji pasijuto „nusidėjėlio kailyje“².

Taigi šv. Pauliaus, šv. Teresės ir kitų šventųjų gyvenime netrūko dvasinių kančių. O kur dar žmonių išorinio gyvenimo kančios, artimųjų netektys, nuoskaudos, persekiojimai! ..

„Būkite tokio nusistatymo, kaip Jėzus Kristus“ (Fil 2, 5),—ragina krikščionis šv. Paulius. O Kristus kviečia savo sekėjus į dvasingumo — krikščioniškojo gyvenimo aukštumas: „Jei kas nori eiti paskui mane, teišsižada pats savęs, teima savo kryžių ir teseka manimi“ (Mk 8, 34). Čia kryžius — tai visos žmogaus pareigos — reikia jas atlikti iki herojiškumo, o kai kurias — ir kruvinos kankinystės kaina. Kryžius — tai ir pasipriešinimas blogiui, ir ištikimybė Dievui sekant Kristų net į Kalvarijos kalną.

Niekur taip nepajunti pasiaukojimo dvasios, kaip lankydamasis katakombose Romoje. Kai nusileidi į tą požemio miestą, kur pirmaisiais kruvinais krikščionybės persekiojimo amžiais vyko visas krikščionių religinis liturginis gyvenimas, pirmiausia apvaldo didžiulė tų laikų Kristaus sekėjų dvasinė jėga: veržte veržiasi dvasinio gėrio, tiesos, sąžiningumo ir ištikimybės amžinoms dvasinėms vertybėms pergalė. O juk jie į tą pergalę turėjo eiti kruvinais Golgotos keliais! Jie atlaikė rafinuotiškiausius, ciniškiausius tironų kankinimus (Tacitas. Annales). Tie milijonai pirmųjų amžių krikščionių kankinių, drąsiai ir sąmoningai pasirinkdavo visa tai pakelti, atlaikyti ir mirti dėl savo kilnių šventų idealų.

Čia savaime kyla klausimas: iš kur jie sėmėsi tos viską nugalinčios dvasinės jėgos, kantrybės, šviesos, supratimo? Juk jie buvo tokie pat žmonės, kaip ir mes: įvairiausio amžiaus, išsilavinimo, socialinės padėties — seni, subrendę vyrai ir moterys, jaunuoliai ir net vaikai. Beraščiai, paprasti darbo žmonės ir kilmingieji, senatoriai, filosofai mąstytojai... Atsakymą galima išskaičiuoti katakombų užrašuose, pamatyti senosiose freskose, sienų piešiniuose, prie kankinių laidojimo vietų įrengtose koplyčiose. Čia tartum išgirstame šv. Pauliaus — tautų apaštalo žodžius: „Aš visa galiu Tame, Kuris stiprina mane“. Štai ir atsakymas mums — iš kur toks galingas tų milijonų kankinių — dvasios karžygių dvasingumas! Juos stiprino, apšviesdavo jų protus, uždegdavo narsa pats Jėzus Kristus — Dievas, įsikūnijęs žmoguje, miręs baisiausiai paniekintas ir kentėdamas ant kryžiaus, galingai prisikėlęs ir nuostabiu būdu pasilikęs šv. Mišiose — kaip amžinoji gyva atpirkimo ir pašventinimo Auka, šv. Komunijoje — kaip dvasinės paguodos, stiprybės ir palaimos miestas... Savo Bažnyčioje pasilikęs ir iki

² Ten pat. P. 18—19.

amžių pabaigos savo dieviškąją jėgą ir išmintimi ją valdo, vadovauja jai, per šventuosius Sakramentus gaivina visą tikinčiųjų bendriją dieviškąja malone ir brandina kiekvieną jos narį, gyvenantį visapusišką Dievo vaikų gyvenimą čia, žemėje ir kartu ren-gia amžinajai laimei. . .

Krikščionis tiek vertas, kiek verta jo krikščioniškoji pasaulė-žiūra, kuri nurodo kryptį, galutinį tikslą, kiek jis pats geba atsi-versti Dievo malonei ir kiek deda pastangų įveikti save — nugalėti egoizmą, kiek pajėgia tarnauti Dievui ir žmonėms. Didysis rusų mąstytojas ir žmogaus dvasios gyvenimo žinovas F. Dostojevskis savo veikale „Broliai Karamazovai“ pačioje pradžioje deda Kris-taus žodžius: „Iš tiesų, iš tiesų sakau jums: jei kviečių grūdas nekris į žemę ir nemirs, jis pasiliks vienas, o jei apmirs, jis duos gausių vaisių“ (Jn 12, 24). Tikras krikščioniško gyvenimo prisi-kėlimas ir velykinis džiaugsmas ateina tik per Golgotos kryžių. Tai nenuginčijama gyvenimo tikrovė; kiekvienas gėris, kad ir koks jis būtų, yra sukuriamas tik aukomis ir savęs išsižadėjimu — kry-žiumi. Sv. Paulius Korinto tikintiesiems rašė: „Kai pas jus, bro-liai, lankiausi, aš atėjau skelbti jums Dievo liudijimo. . . Net bu-vau pasiryžęs tarp jūsų nežinoti nieko kito, kaip tik Jėzų Kristų, ir tą nukryžiuotą“ (1 Kor 2, 1—2).

Svarbiausią vietą šv. Pauliaus gyvenime užėmė nukryžiuota-sis Jėzus Kristus. Todėl korintiečiams ir visų amžių tikintiesiems jis sako, kad savo išganymo reikaluose pasitikėtų tik begaline Die-vo meile, kuri pasirodė Golgotoje: „Žydai reikalauja stebuklų, graikai išminties, o mes skelbiame Jėzų nukryžiuotąjį, kuris žy-dams yra papiktinimas, pagonims kvailystė. Bet pašauktiesiems — tiek žydams, tiek graikams — mes skelbiame Kristų, kuris yra Die-vo galybė ir Dievo išmintis“ (1 Kor 1, 22—24). A. de Sent-Egziū-peri savo knygoje „Karo lakūnas“ rašė: „Vienintelė pergalė, kuri man nekelia abejonių, tai pasėto grūdo pergalė“.

Kas nori kurti gražų gyvenimą, laimę sau ir kitiems be aukos, be kryžiaus, be savęs išsižadėjimo, tas gyvena tuščia utopija, sudeda viltis į niekuo nepagrįstą iliuziją. Tačiau krikščionybė — Bažnyčia savo narius įpareigoja aukotis ne dėl aukos, ji nurodo kelią į tikrą, pilnutinį žmogaus gyvenimą, kai jis, vadovaujamas dvasios, jungiasi su gėrio, laimės ir gyvenimo Saltiniu — Dievu. Tik Jo padedamas, krikščionis tampa tikruoju savo ir kitų gyve-nimo kūrėju. Padedamas Dievo malonės, jis prisiima pasėto grū-do dalį — miršta sau, kad gyventų Dievui ir žmonėms. Čia ir pa-sirodo žmogaus krikščionio dvasios didybė ir didžioji pergalė, le-mianti sau ir kitiems velykinį prisikėlimą ir džiaugsmą.

PROF. KUN. KĘSTUTIS TRIMAKAS

DIDZIOJI MEILĖ: JĖZUS IR JŲ MOTINA*

(Pagal Marijos Valtortos „Dievo-Žmogaus poemą“)

(Viešojo gyvenimo pradžioje Jėzus aplanko savo Motiną Nazarete... Rytojaus rytą Marija girdi Sūnų ir klausia Jį.)

„Ar jau atsikėlei? Kodėl? Norėjau, kad pamiegotum...“

„Miegojau, Mama, kaip kūdikis lopšyje. Tik manau, kad Tu nemiegojai...“

„Stebėjau Tave miegantį... Visad tai dariau, kai buvai mažas. Miegodamas Tu visada šypsodavais, o ta Tavo šypsena, kaip perlas, likdavo mano širdy visą dieną... Bet praėjusią naktį, Sūnau, Tu nesišypsojai. Tu dūsava lyg pažeistas...“ Skaudama širdimi Marija žiūri į Jį.

„Buvau pavargęs, Mama. Pasaulis nėra kaip šie namai, kuriuose viskas dvelkia nuoširdumu ir meile. Tu... Tu žinai, kas aš esu. Tad gali suprasti, ką reiškia man susidurti su pasauliu. Tai tarsi keliauti dvokiančiu purvinu keliu...“

„Taip, Sūnau, suprantu. Tik man skaudu, kai Tu kenti...“

*„Bet dabar esu su Tavim, tad nekenčiu... Teliko vien prisiminimas... ir jis padeda patirti didesnę džiaugsmą būnant su Tavim“. Ir Jėzus pasilenkia pabučiuoti savo Motiną**.*

* Du prof. kun. Kęstučio Trimako pranešimai buvo pateikti Lietuvoje anksčiau už šį: pirmasis — Pirmojoje lapkričio sinoikijoje, religijos filosofijos bei bažnytinės muzikos studijų savaitėje, vykusioje 1989 m. lapkričio 13 d. Vilniuje, tema „Jėzus Kristus, naujai atskleistas Marijos Valtortos „Dievo-Žmogaus poemą“, ir antrasis — Antrojoje lapkričio sinoikijoje, vykusioje 1990 m. lapkričio 8 d. Kaune, tema „Jėzus ir Judas: draugystė ar konfrontacija“.

** Valtorta Maria. The Poem of the Man-God. T. 1. P. 478.

Tai ištrauka iš šių laikų veikalo „Dievo-Žmogaus poema“. Šiame apie 4500 puslapių veikale yra atpasakota apie 700 epizodų iš Jėzaus Kristaus ir Jo Motinos Marijos gyvenimo. Kyla klausimas: ar tas veikalas yra lakios vaizduotės padarinys, ar, kaip teigiama, jis nusipelno eilinių žmonių ir net specialistų dėmesio, nes to veikalo turinio kilmė yra antgamtinė? Tuo labiau — ar šio veikalo turinys gali ką nors vertinga atskleisti apie didžiąją Jėzaus Kristaus ir Jo Motinos meilę?

Cia mėginsime pagvildinti du klausimus. Pirma, svarstydami veikalą, pateiksime duomenų, rodančių, jog jo kilmės negalima paaiškinti natūraliu būdu,— tad tikrai, kaip sako specialistai, šio veikalo turinys yra antgamtinės kilmės. Antra, pateikdami ištraukų, iliustruojančių Jėzaus ir Jo Motinos mintis, jausmus bei elgesį, atskleisime nuostabią Jūdviejų meilę.

I. VEIKALAS

Kokia „Dievo-Žmogaus poemos“ kilmė? Kas jos autorius? Kas tame veikale dėstoma? Kokias išvadas apie jį pateikia specialistai ir autoritetai? Kokia to veikalo vertė?

Veikalo kilmė. Veikalas sukurtas Italijoje 1943—1947 metais. Tą ilgą kūrinių, epizodų po epizodo savo ranka parašė vidutinio amžiaus moteris Marija Valtorta. Ji sakėsi nesanti to veikalo autorė, o tik užrašiusi, ką matė ir girdėjo vizijose. Jos vardas buvo žinomas nedaugeliui, viešai paskelbtas tik po jos mirties. Ji neturėjusi iš to jokios materialinės naudos. Sirgusi, paralyžiuota, pusę savo gyvenimo gulėjusi lovoj. Ji parašė ne tik šį veikalą, bet ir keletą kitų. Savo sielos vadovo paliepiamu ji parašė ir autobiografiją, apie savo aukos ir kančios kelią, mistinius išgyvenimus. Iš pradžių skeptiškas, o vėliau kruopštus jos raštų tyrinėtojas, iškilusis teologas Gabriel M. Roschini OSM ją laiko viena iš 18 didžiųjų mistikų.

Vaizduotės padarinys? Marija Valtorta turėjo literatūrinių gabumų. Ji išsiugdė lakią vaizduotę ilgus metus sirgdama, privirsta būti vienumoj. Tad ar „Dievo-Žmogaus poema“ nėra jos vaizduotės padarinys?

Šią hipotezę nesunku atmesti dėl šių kritiškų pastabų: 1) jos išsilavinimas ribotas: ji nebaigusi nė vidurinės mokyklos; 2) jos įgytos žinios dar ribotesnės: niekad nebuvusi Palestinoje, neturėjusi jokių studijų bei šaltinių, lovoj gulėjusi metų metus, tėskaičiusi Bibliją ir Pijaus X katekizmą. Net ir lakiausia vaizduotė negalėtų išgalvoti tokių tikslų faktiškų žinių, stebinančių specialistus.

Specialistai apie veikalo turinio kilmę sako: natūraliai nepaaiškinama, tad antgamtiška.

Dr. Vittorio Tredici, geologas ir mineralogas, Italijos kasyklų darbininkų sąjungos prezidentas, 1952 m.: „Noriu pabrėžti, kad autorė nepaaiškinamai tiksliai pažįsta Palestinos ponoramą, jos topografiją, geologiją bei mineralogiją. Valtorta niekada nebuvo buvusi Sventojoje Žemėje ir neturėjo būdų susipažinti su būtinais dokumentais bei tiksliais šaltiniais, kurie čia būtų padėję jai“.

Prel. Ugdo Lattanzi, Laterano pontifikalinio universiteto, Teologijos fakulteto dekanas, Sventojo Sosto Sv. Įstaigos patarėjas, 1951 m.: „Autorė nebūtų galėjusi surašyti tokios gausybės medžiagos... be antgamtinės galios pagalbos“.

Jean Aulagnier, istorikas, senovės kalendorių specialistas, knygos „Su Jėzumi diena iš dienos“ įvade rašo: „Aš tyriau ir nustaciau, kad Marijos Valtortos aprašytų įvykių datos atitinka visą istorinę medžiagą, randamą Evangelijose ir kituose patikimuose šaltiniuose. Jos raštai išlaiko mano sudėtingo analitinio metodo egzaminą ir savo knygoje pateikiu tą mano aptiktą chronologijos seką... Kai kurie jos aprašyti dalykai tėra žinomi vien Biblijos mokslininkams ir senovės Izraelio tyrinėtojams. O ji neturėjo galbūmų atlikti ilgų sudėtingų skaičiavimų. Žydų kalendorius Jėzaus laikais, mūsų matu, buvo itin sudėtingas, tad neįmanoma, kad Marija Valtorta būtų galėjusi įsivaizduoti ar netgi atsitiktinai nuspėti visas technologines detales, kurios pateikiamos jos raštuose ir dabar istoriškai tikrinant patvirtinamos, kad iš tikrųjų yra tikslios... Marijos Valtortos vizijos pateikia tikslų Jėzaus laikų Palestinos paveikslą. Betgi ji niekada nebuvo Izraelyje, nesinaudojusi archeologinius atradimus aprašančių ekspertų literatūra. Jos raštai niekieno nebuvo redaguojami. Taigi to archeologinių bei geografinių faktų tikslumo jos raštuose negalima kitaip paaiškinti, kaip tik jų antgamtiškumu. Marijos Valtortos veikale minimų įvykių bei atsitikimų mokslinė chronologija nepaaiškinama niekuo kitu, kaip tik Dievo Apreiškimu“.

Dr. Nicholas Pende, endokrinologas ir Šv. Apeigų kongregacijos patarėjas, 1952 m. nusistebėjo, kad Marijos Valtortos aprašomi ant kryžiaus prikaltos Jėzaus mėšlungiai „apibūdinami tokiu autentišku medicininiu būdu, kaip tik vienas kitas gerai informuotas gydytojas gebėtų apibūdinti“.

Kun. Dreyfus, Prancūzų biblinės archeologijos mokyklos Jeruzalėje mokslininkas, 1986 m.: „Buvau labai nustebintas Marijos Valtortos veikale radęs kokius 6 ar 7 vietovardžius, kurių nėra nei Senajame, nei Naujajame Testamente. Tie vietovardžiai žinomi tik nedaugeliui specialistų iš nebiblinių šaltinių... Tad kaip ji galėtų žinoti tuos vietovardžius, jei ne iš Apreiškimo?“

Popiežiaus Pijaus XII aprobatas. Vos baigus rašyti šį veikalą 1947 m., mašinraštis buvo įteiktas popiežiui Pijui XII. Po kelių

mėnesių (1948 02 26) specialiojoje audiencijoje popiežius to veikalo leidėjams, Marijos Tarnų ordino viršininkui tėvui A. M. Cecchinui bei dviem to ordino teologams tėvui C. M. Berti ir tėvui R. M. Miglioriniui, pasakė: „Šį veikalą spausdinkite tokį, koks jis yra. Nėra reikalo reikšti nuomonės apie jo nepaprastą kilmę. Kas tą veikalą skaitys, supras“. Leidėjai paklausė, ar reikėtų pašalinti žodžius „vizijos“ ir „diktavimai“. Popiežius atsakė, jog niekas neturi būti išbraukta (žr. *Osservatore Romano*. 1948 02 27). Vatikano autoritetų teigimu, šis viešas popiežiaus patvirtinimas yra oficialus „imprimatur“ — leidimo spausdinti suteikimas.

Po dvylikos metų tame pačiame oficialiajame laikraštyje buvo išspausdintas šio veikalo pasmerkimas (žr. *Osservatore Romano*. 1961 01 06). Pripažinta, jog tame veikle randama „Marijos teologijos sąvokų, kurios rodančios, kad autorė yra susipažinusi su šių dienų specialistų paskutinėmis studijomis...“ Užkliuvo ir teiginys dėl to veikalo antgamtinės kilmės.

Paaikškęs, jog šio draudimo pareigūnai nežinoję, jog popiežius Pijus XII šį veikalą jau buvo aprobaavęs 1948 m., tuoj buvo pripažinta, kad draudimas negalioja.

Veikalu buvo susidomėjęs ir jį labai vertino popiežius Paulius VI. Jo asmeninio sekretoriaus prelato Pasquale Macchio teigimu, „būdamas Milano arkivyskupu, Jo Šventenybė (Paulius VI) perskaitė vieną „Dievo-Žmogaus poemos“ knygą. Jis labai knygą vertino, liepė supažindinti su ja arkivyskupijos seminariją“.

Mokslo studijos. Veikalas svarbus ypač tuo, kad jis yra pagrindas kitiems veikalams bei studijoms. Iki šiol yra išleistos dvi mokslinės studijos, kurios remiasi „Dievo-Žmogaus poema“. Abi studijos — viena istorinė, kita teologinė — parašytos itin gerų specialistų. Jos pateikia nemaža naujų duomenų.

Pirmoji studija — „Su Jėzumi diena iš dienos“ („Avec Jesus au jour le jour“, 1985; angl. vert. „The Diary of Jesus“, 1988). Jos autorius — minėtasis Jean Aulagnier, istorikas, kalendorių specialistas, baigęs garsiąją Prancūzijos politechnikos mokyklą. Remdamasis „Dievo-Žmogaus poema“, jis pirmą kartą nustatė Jėzaus (ypač viešojo) gyvenimo įvykių eigą diena iš dienos.

Antroji studija — „Madona Marijos Valtortos raštuose“ („La Madonna negli scritti di Maria Valtorta“, 1973, angl. vert. „The Virgin Mary in the Writings of Maria Valtorta“, 1989). Jos autorius — kun. Gabrielis M. Roschinis OSM, vienas iškiliausių dabartinių Švč. Mergelės Marijos teologijos ekspertų, maždaug 600 straipsnių ir 125 knygų autorius. Daugelis jo knygų yra apie Mariją, pvz., „Mariologija“ (4 tomai, 1948), „La Madonna secondo la fede e la teologia“ (4 tomai, 1953), po II Vatikano suvažia-

vimo išleistoji „Maria SS nella storia della salvezza“ (4 tomai, 1969). Šis mokslo zenitą pasiekęs mariologas ekspertas 1972 m. pasakė: „Turiu atvirai prisipažinti, kad mariologijos duomenys, aptikti spausdintuose ir nespausdintuose Marijos Valtortos raštuose, man buvo tikras atradimas. Joks kitas raštas, netgi visi kartu mano skaityti ir studijuoti veikalai, negalėjo jo pateikti tokio aiškiaus, tokio gyvo, tokio išsamaus, šviesaus ir žavingo Marijos, Dievo didžiojo kūrinio, kartu ir paprasto, ir iškilaus, vaizdo... Tarp mano bei mano kolegų mariologijos ekspertų ir Marijos Valtortos pateiktų Mergelės Marijos apibūdinimų yra toks skirtumas, kaip tarp kartoninės madonos ir gyvos Mergelės Marijos... Jei kas nori pažinti Palaimintąją Mergelę (Mergelės Marijos tobulą harmoniją su Sventuoju Raštu, Bažnyčios Tradicija bei Bažnyčios mokomuoju autoritetu), turi studijuoti Valtortos mariologiją“.

Savo studijos pradžioje kun. G. Raschinis sakosi leidžiąs kalbėti Marijai Valtortai, o pats jos turiniu suteikias tik formą. Tai tiesa: didesnė knygos dalis yra citatos iš „Dievo-Žmogaus poemos“ bei kitų M. Valtortos raštų. Knygos pradžioje jis M. Valtortos mariologiją apibūdina kaip „naują, vaizdžią ir įžymią biblinę“. Šią studiją jis pats laiko svarbiausia iš visų savo knygų.

Dievo dovanos mistikams — teologijos šaltinis. Nuostabios žinios apie Švč. Mariją, pateiktos M. Valtortos raštuose, privertė mariologą G. Roschinį atidžiau pažvelgti į Bažnyčios mistikams Dievo teikiamas charizmas kaip teologinių žinių šaltinį. Savo studijos pradžioje jis dėsto argumentus, kaip mistikų raštai galėtų praturtinti teologiją: „Mūsų didieji mistikai, taip pat ir jų raštai, turi būti nenuvertinami. Dievas, mūsų Tėvas, kalba mums per pranašus, per savo Sūnų Kristų — Begalinę Išmintį, Įsikūnijusį Žodį, per apaštalus ir evangelistus (kanoniniuose raštuose), per Bažnyčią ir jos akivaizdų valdovą — Romos popiežių, per Bažnyčios daktarus. Be to, Jis kalba mums ir per mistikus. Mistikai yra žmonės, kuriems Dievas suteikė nepaprastų dovanų — charizmų. Charizmos yra malonės, viršijančios paties asmens nuopelnus, suteiktos kitų išganymui... Mokslas apie Mariją, aptinkamas Bažnyčios apreiškimuose didiesiems mistikams, dar tebėra neištirta teritorija. Tai didelė mariologijos spraga“.

Vertindamas Mariją Valtortą, kaip vieną didžiausių mistikų visais laikais, G. Roschinis savo studijoje pateikia Švč. Marijos paveikslą pagal šios regėtojos raštus, sudarančius „melodingiausią himną, kylantį iš žemės kilniajai Dangaus Karalienei“ (P. 21).

II. JĖZAUS MEILĖ SAVO MOTINAI

Pagrindinė šio straipsnio tema yra: „Didžioji meilė: Jėzus ir jo Motina“. Toji meilė, be abejo, apima Jėzaus meilę Motinai ir

jos meilę Sūnui. Cia tenkinamės Jėzaus meilės Motinai aptariamu, iliustruodami atitinkamais pavyzdžiais iš Marijos Valtortos vizijų bei priimtų diktavimų.

Iš pradžių aptarsime Dievo Sūnaus ir Jo išrinktosios Motinos meilės pagrindą. Tada parinktais epizodais pavaizduosime tris Jėzaus meilės Motinai pareiškimus: 1) kaip Jėzus pripažįsta savo Motinos reikšmę, svarbą ir brangumą Jam; 2) kaip Jis įvykdo visus Jos pageidavimus ir 3) kaip Jis kitus ragina mylėti Jo Motiną. Pagaliau glaustai aptarsime ir Motinos meilę Jėzui.

Dievo sūnaus ir Marijos meilės pagrindas („*Dievas turėjo mane savo darbų pradžioje*“). Marija nuo amžių buvo Dievo mintyje. „Dievo-Žmogaus poemos“ pradžioje Jėzus kalbėjo regėtojai Valtortai: „Ateik ir skaityk apie Jos garbes Senolio knygoje: 'Dievas turėjo mane nuo savo darbų pradžios... nuo pradžios, prieš kūrimą... Nuo amžinybės... prieš žemei prasidedant... aš jau buvau pradėta... Aš visada linksma žaidžiau jo akivaizdoje...' Jūs pritaikėt šiuos žodžius Išminčiai, bet jie kalba apie Ją, gražiąją Motiną, Mergelę Motiną Išminties, kuri aš esu“ (I, 26).

Buvusią, esančią ir būsimą Dievo mintyje Mariją Dieviškoji Trejybė sukūrė ir suformavo: „Tėvas... sukūrė tikrai vertą dukrą pagal savo tobulą paveikslą. Sūnus, būdamas ir Jos sūnus, mokė Ją per Malonės paslaptį savo tiesos ir išminties, dar tebenešiojamas Jos įsčiose“.

Taip, Marija Dievą mylėjo nuo pat savo prasidėjimo, nes Ji turėjo galią (malonę) ir nebuvo jokios kliūtis, nes nekaltai pradėta (I, 19–20). Toji meilė tapo kryptinga: Ji ėmė ilgėtis Mesijo, meldėsi ir pasižadėjo likti mergele, kad tik Jis greičiau ateitų (I, 39). Mažutė mergytė, tėvų paaukota Dievui ir atiduota Jeruzalės šventyklai, glaudžiai susijungusi su Dievu, rengėsi Mesijo atėjimui (I, 52–55). Kai arkangelo Gabrieliaus apreiškimu Dievas paklausė, ar ji sutinkanti tapti Mesijo Motina, Ji atsiminė Izaijo pranašystėse nurodytą Mesijo likimą — krauju pasrūvusio, atmesto skausmo vyro likimą. Trokšdama įvykdyti Dievo valią, Ji pasakė esanti Viešpaties tarnaitė.

Nuo to momento Mesijo ir Jos tikslas, gyvenimas ir likimas susijungė į vieną vienas kitą papildančiais vaidmenimis: Jis — Dievo Sūnus, Jo sūnus, žmonijos Atpirkėjas, o Ji — iš žmonijos Dievo išrinktoji Atpirkėjo Motina. Nuo Marijos sukūrimo prasi-dėjusi abipusė meilė tarp Dievo Sūnaus ir Josios, dabar, Sūnui prasidėjus po Jos širdimi, toliau plėtojosi. Jis „mokė Ją... savo tiesos ir išminties“ (I, 26), o Ji Jį, vaikutį, augino, mokė ir auklėjo, vėliau su Juo, suaugusiu, Jo gyvenimo misija, rūpesčiais, skausmais ir pačiu likimu dalijosi.

Ką Marija reiškia Jėzui („*Savo motinoje turiu viską*“). Po 30

bendro gyvenimo metų palikęs Motiną Nazarete, Jėzus pradėjo viešąją misiją. Pastebėjęs, kad Jėzus myli vaikus, Jo pirmasis mokiny Jonas Jį paklausė: „Mokytoja, ar turi brolvaičių?“ Jėzus atsakė: „Turiu vien Motiną... Betgi Ji turi ir tyrumą, ir nuoširdumą, ir pačių švenčiausių vaikų meilę su išmintimi, teisingumu bei suaugusiųjų tvirtumu. Su savo Motina turiu viską, Jonai...“ (I, 263).

To įsitikinimo, kad su Motina turi viską, nedrumsčia nė nuotoliai. Jonui pasakius „Ir Tu Ją palikai?“, Jėzus atsako: „Dievas yra viršuje net ir švenčiausios motinos“. Tuo jis nurodė, jog visa mylinčio Dievo valia yra pagrindas kiekvienai kitai — ir Jo paties Motinos — meilei.

Vis dėlto, kada tik gali, Jėzus ieško Motinos artumo. Kaip Sūnų Jį atgaivina Jos artumas, lygiai taip, kaip ir Ją atgaivina Jo artumas. Tai ypač svarbu, kai iškyla sunkumų.

Štai Jėzus smarkiai susikerta su fariziejais (epizodas aprašytas ir evangelijose), kurie primena Jėzui, jog Jis išvaręs velnius Belzebubo galia. Jėzus yra prislėgtas ne dėl savo nepasisekimo, bet kad fariziejų širdys neatsiveria Dievui. Apaštalams Jis sako: „Vyksim į Nazaretą... Man reikia Motinos... ir jums Jos reikia... Ko Kristus negali savo žodžiais, Ji padaro savo tylą. Ko mano galia nepadaro, padaro Jos tyrumas. O mano Motina!“ (IV, 551).

Jėzus nekrauna Motinai savo nepasisekimų naštos. Mokiniams Jis draudžia pasakoti Jai apie atmetimus (I, 433). Ir Jis pats nepasakoja Jai savo nepasisekimų, o ateina Jos vienvėje pradžiuginti ir prie jos tyros artumos atsigausti.

Žinoma, jautri Motinos širdis pastebi Sūnaus sielvartą. Tokiais atvejais Jis randa progą pasakyti Jai, ką Ji Jam reiškia. Išvartytas iš tėviškės Nazareto, Jėzus, Jai susijaudinus, sako: „Tu esi meilė, Mama, mano Meilė... Ir Tu atstoji man viską...“ (I, 566).

Kitą kartą Marija sako: „Sūnau, Tu taip prislėgtas... Aš taip norėčiau Tau padėti...“ Jėzus atsako: „Mama, Tu man tiek daug padedi. Dėkui Tau už viską“. Bet ji teigia: „Labai menkai Tau tepadedu, Sūnau. Ir man nepasiseka kitų paveikti, kad būtum mylimas...“ Jėzus tvirtina: „Mama! Mama! Nesakyk to... Mūsų stiprybė ateina per Tavo maldas. Mano protas ilsisi, kai galvoju apie Tave... Ir žiūrėk: mano širdis atranda poilsį, kai manęs galva atsiremia į Tavo širdį. Mano Mama...“ Ir Jėzus padeda savo galvą ant Jos krūtinės, o Ji ima glostyti Jam plaukus (IV, 111—112).

Ta abipusė parama truko visą gyvenimą, o ypač kančios metu. Tad nenuostabu, kad Jėzus, prisikėlęs iš mirties, pirmiausia ap-

lankė Motiną. Jos paguosti ir Jai padėkoti: „Mama, dėkui Tau, kad pradėjai mane, kad užauginai, kad padėjai man gyvenime ir mirtyje. Girdėjau Tavo maldas ateinant pas mane. Jos buvo mano stiprybė mano sielvarte, mano bendrakeleivės kelionėje žemėje ir anapus žemės. Tavo maldos ėjo su manim ant kryžiaus į pragarus... Jas matė ir jas girdėjo Tėvas ir Dvasia...“ (V, 703).

Jėzus įvykdo visus Marijos prašymus („Aš noriu Ją padaryti *laimingą*“). Jėzus įvykdė kiekvieną savo Motinos prašymą. Pa-teiksime tris pavyzdžius: 1) evangelijose aprašytą epizodą Kamos vestuvėse; vizijoje jis smulkiau pavaizduojamas; 2) evangelijose neminimą paralyžiuoto berniuko stebuklingą pagydymą Marijos prašymu; 3) atvejį, kai Motinos tarpininkavimu Jėzus pakeičia savo sprendimą.

Viešosios misijos pradžioje Jėzus buvo nauju mokiniu tapusio žvejo Petro namuose Betsaidėje. Iš Nazareto atėjęs pusbrolis Judas Tadas Jėzui pasako, kad jį atsiuntusi Marija pasakyti, jog Zuzana kartu su giminėmis kviečia Jį į giminaitės Zuzanos vestuves. Jėzus atsako: „Mano Motinos pageidavimas man yra įstatymas. Tačiau ateisiu ir dėl Zuzanos bei mūsų giminaičių“. Vėliau mokiniams priduria: „Eikime ir pradžiuginkime mano Motiną“. Marija, pastebėjusi, kad vestuvėse pritrūko vyno, labai švelniai sako sūnui savo pageidavimą. Jėzus stebuklingai padaugina vyną ir išeidamas, visiems girdint, balsiai sako: „Už tai dėkokite Marijai“.

Kitą kartą besiklausančiųjų pilnuose namuose, motinai mėginant prinešti paralyžiuotą sūnelį prie Jėzaus, Marija paima jį į savo rankas, prineša prie Jėzaus ir maldaujamai žiūri į Jį. Jėzus jį tuoj pagydo.

Misijų kelionė Jėzus užtinka našlaitį be globos ir jį priglaudžia. Petras, vedęs, bet bevaikis, prisiriša prie našlaičio ir nori jį įsūnyti. Jėzus sako, kad apaštalai savo darbe turi būti laisvi ir neprisirišę. Petro paprašyta, Jėzaus Motina švelniai argumentuoja Jėzui, kad Petras, pirmasis tarp apaštalų, stokoja tėviškumo, bet jo galėtų išmokti tėviškai globodamas našlaitį, kuris vėliau perleidžiamas Petro žmonos globai.

„Dėkokite Marijai“. Jėzus ne tik įvykdo visus Marijos prašymus, bet kiekviena proga nurodo žmonėms, kad dėkotų ne Jam, o juos užtarusiai Marijai.

Tarpininkaujant Motinai nutaręs patenkinti Petro norą, Jėzus yra toks patenkintas, kad tuoj pasišaukęs Petrą, šypsodamasis jam sako: „Gudragalvi, nugalėjęs Mokytoją Jo Motinos žodžio ginklu, neišnaudok savo pergalės ir nepasakok kitiems šios pa-

slapties“ (II, 307). Dėkojančiam Petruui Jėzus sako: „Dėkok Jai, ne man“.

Tas priminimas dėkoti Marijai, o ne Jam, skambėjo ir Kanoje: „Dėkokite Marijai“ (I, 284).

Jėzus patenkina Motinos norus, nes Jis, kaip ne kartą yra sakęs, nori ją pradžiuginti, padaryti Ją laimingą. Marijos pagėdavimu pagydęs paralyžiuotą berniuką, kurį Ji laiko ant rankų, Jis paaiškina dar nuodugniau: „Nieko daugiau nereikėjo. Jis buvo mano Motinos rankose. Net be žodžio būčiau pagydęs jį, nes Ji yra laiminga, kai gali palengvinti kitų sielvartą, ir aš noriu padaryti Ją laimingą“ (I, 576).

Jėzus myli savo Motiną kituose („*Kiekvienoj motinoj aš matau savo Motiną*“). Mylimas asmuo padaro tokį didelį įspūdį, kad mylintis apie jį galvoja net tada, kai jo ir nėra arti. Kiti — ypač į myliną kuo nors panašūs — mylinčiajam primena myliną.

Taip ir Marija. Jėzui Ji palikusi tokį neišdildomą įspūdį, kad Jis apie Ją nuolat galvoja. Žmonės, ypač motinos, Jam nuolat primena Ją — ypač tos motinos, kurias, kaip Ją, ištinka skaudī nelaimė.

Nuolat Motiną prisimindamas, Jėzus liguistai ar savanaudiškai Jos pasigenda, o jausdamas pagarbą, meilę, užuojautą nori padėti kitiems. Nematydamas čia Motinos, Jėzus myli Motiną kituose, o matydamas Motiną — myli joje kitus.

Iš M. Valtortos vizijų paimsime du pavyzdžius: vieną — minimą evangelijose (Luk, 7, 11–16), antrą — evangelijose nemintą.

Jėzui pagailo našlės motinos vienturčio sūnaus laidotuvėse. Jis sustabdo laidotuvių procesiją ir garsiu balsu įsako: „Jaunuoli, sakau tau, kelkis“. Nors apraišiotas, gyvybę atgavęs jaunuolis keliai. Motina pribėga atraišioti apraišų. Jėzus žiūri į ją ir jo akyse pasirodo ašaros. Tai pastebėjęs Judas Iskariotas klausia: „Kodėl verki, mano Viešpatie?“ Jėzus atsako: „Galvoju apie savo Motiną“ (II, 254). Netekusi vienturčio sūnaus našlė motina Jėzui primena Jo Motiną, irgi našlę, skaudžiausioje kančioje netekusiančią Jo, vienturčio Sūnaus. Savo Motinos ir šios motinos užjautimas susilieja į vieną. Jų abiejų paguodai Jis prikelia mirusį sūnų. Reikšminga, kad Jėzus taip paguodžia šią motiną šalia esant Judui Iskariotui, irgi vienturčiui, bet nepasizižymėjusiam savo motinos atjautimu.

Antrasis evangelijose neminėtas epizodas, kaip tik susijęs su Judo ir jo motina, taip pat su Judo nepastovumo bei nesiskaitymo su kitais padariniais (III, 708–713). Jis turėjo mergaitę Joaną, kurią ketino vesti, tačiau ją paliko. Joana skaudžiai išgyveno šį atstūmimą, susirgo ir mirė. Jos mama labai užpyko ant Judo ir jo

motinos, buvusios savo draugės. Jėzus susipažino su Judo motina, ją atjautė ir reiškė jai pagarbą. Jos paprašytas perkalbėti Joanos sergančią motiną, kad ant jos nepyktų, Jėzus aplankė ją. Ši paklausė, kodėl Jis ją aplanko. Jėzus atsakė: „Todėl, kad myliu tave. Aš irgi turiu Motiną ir kiekvienoj motinoj aš matau savo Motiną, o motinų ašarose aš matau savo Motinos ašaras“. Moteris pasiteiravo, kodėl Jo Motina verkia. Jėzus paaiškino: „Aš esu Jos vienintelis sūnus ir dar esu gyvas. Betgi Ji jau verkia, nes žino, kad turiu mirti“. Jis tai moteriai papasakoja, kokia nelaiminga Judo motina, ir įkalba ant jos nebepykti, o iš gailesčio ją pagydo.

Taip Jėzus guodė šias dvi motinas, patyrusias skausmą dėl savo vienintelių vaikų. Jo paties Motinos ir tų dviejų motinų skausmo ašaros Jėzui susilieja į vieną.

III. MARIJOS MEILĖ JEZUI

Namų šeimininkė, kuri priglaudė Jėzų ir Jo Motiną kelionėje, klausė Mariją, kaip Ji jaučiasi, kai girdi Jėzų. Marija atsakė:

„Maloni ekstazė. Aš grimztu į savo niekybę, o Gerumas, kuriuo Jis pats yra, pakelia mane su savimi. Tada vienu paprastu žvilgsniu matau amžiną Tiesą ir Ji tampa mano dvasios kūnu ir krauju“ (I, 572).

Marija atsidavusi vien Jėzui (žr. citatą): Jai Ji pati neegzistuoja; Jai tėra vien Jis... Ir Jis pripildo Ją savimi — tiesa ir gėriu. Tai štai kokia Motinos meilė: užleisti save Sūnui. Bet štai ir Sūnaus meilė: pripildyti Ją vien tiesos ir gėrio — savęs.

Visa kita yra tik šio veiksmo atskleidimas. Ji atidavė save Sūnui. Jį gimdydama; dalydamasi gyvenimu, kančia, likimu; remdama Jį malda, rūpesčiu ir savo buvimu šalia; pasiaukodama, Jo visiškai atsižadėdama kitų labui ir mylėdama Jį kituose, t. y. siekdama, kad Jis būtų kitų mylimas.

Marija gimdė Jėzų. Jėzus regėtojai sakė, kad jo Motina Jį gimdė tris kartus: pirmą kartą — Betliejuje, kaip savo vaiką; antrą kartą — atsiskiriant Nazarete: „Ji atidavė mane pasauliui kaip Mesiją ir Gerosios Žinios skelbėją“, ir trečią kartą — „kai Ji pagimdė mane kryžiui, Golgotos kančiai, ir padarė mane pasaulio Atpirkėju“ (I, 283).

Marija rėmė Jėzų malda ir buvimu. Malda ir buvimas Marijai — tai tas pats. Tai kūrinio Dievui atsidavimo formos. Jais Ji rėmė Jėzų Jo misijoje, ypač atpirkimo kančioje, kad nebūtų ir nesi-

jaustų vienas, visų apleistas. Motinos veržimasis būti su Sūnumi ypač išryškėja Jo sunkiose valandose, Jo kančioje. Ji intuityviai ir mistiškai kentėjo net iš tolo tą patį, ką ir Jis (žr. toliau, apie Jos dalijimąsi). Tačiau po Jėzaus pasmerkimo Ji reikalaujamai maldauja Joną: „Dabar aš nežinau, kur yra mano Jėzus, kuris jau yra pasmerktas kryžiui!.. kryžiui!.. kryžiui!.. O Dieve, duok man jėgos! Jis turi mane matyti. Jis neturi matyti mano skausmo, kol jaučia savo. Tada, kai viskas... pasibaigs, tada leisk man mirti, o Dieve, jei taip Tu nori. Ne dabar. Ne dėl Jo. Taip, kad Jis mane matytų. Eikim, Jonai. Kur yra Jėzus?“ (V, 592). Jono lydimas, Ji nuėjo būti su Sūnumi Jo kryžiaus kely ir Golgotoj.

Marija dalijasi su Sūnumi gyvenimu, kančia ir likimu. Jėzus sakė, kad buvo Jam „viskas“ (tai dėl to, kad Ji visiškai skendėjo Dieve ir visus bei visą kreipė į Dievą). Visą kitokį dalijimąsi pranoko Jos dalijimasis Jo kančia ir mirtimi. Kai Pilotui Jėzų nuteisus, Jonas atėjo pas Mariją ir Ją užjausdamas mėgino žodžiais švelninti Jos Sūnaus žiaurią padėtį, Marija jį pertraukė: „Nemeluok, Jonai. Net iš gailesčio motinai. Tau nepasisiektų. Ir būtų bergždžia. **Aš žinau.** Nuo vakar vakaro aš sekiau Jį Jo kančioje. Tu negali matyti, bet mano kūnas yra suaižytas tais pačiais botagais kaip Jo, tie patys spygliai veria mano kaktą, jaučiu smūgius... viską“ (V, 592).

O kančios viršūnėje, mirštant Sūnui, ir Ji mirė dvasiai.

Marija myli Jėzų kituose. Kaip Jėzus myli Motiną kituose, taip ir Motina myli Jį kituose. Tai Jų meilės pratęsimas. Marija tapo visų Motina ne tik tada, kai Jėzus pavedė Ją mylimam apaštalui Jonui, o Joną — Jai. Ji, atrodo, visada buvo visų Motina, nuo pat pradžios — jau Dievo mintyje, prieš Jos sukūrimą... Tik Jos motinystės apsiereiškimas įvyko laipsniškai, ypač pasakius „taip“ Dievo valiai, Sūnaus motinystei — kartu ir Jo atperkamųjų žmonių motinystei.

Marijos meilė Jėzui ypač reiškėsi Josios meile Jo atperkamiesiems. Neatsitiktinai pas Ją subėga tie, kurie reikalingi Išganytojo gailestingumo. Ji įtikina atgailaujančią, bet dvejojančią prostitutę Agnę Jėzaus gailestingumu (II, 116—126); priima atgailaujančią Mariją Magdalena, prašančią Jos ją išmokyti, kaip „priklausyti Jėzui“ (II, 528); suimto Jėzaus išsižadėjusiam, besigraujančiam Petruui parodo Veronikos skepeton atsispaudusį atlaidų Išganytojo veidą (V, 687); meldžiasi už šalia Jėzaus nukryžiuotą latrą Dizmą, kuris Jį paprašo Jos vardu jį prisiminti savo karalystėje (V, 614); apaštalams romėnais nepasitikint, prima šimtininką Lionginą ir kitus jo tautiečius, įtikėjusius į Jėzų po Jo kančios bei mirties (V, 735—737).

„Ne man, bet Jam“. Ko Marija nori iš žmonių? Į tai atsakyti gali šis M. Valtortos regėtas epizodas. Jėzaus Motina susitinka su Joana, Jo pagydyta Herodo rūmų dvariškio žmona, tapusia Jėzaus mokine. Ši turtingoji ponia, pagerbdama Mariją, Ją paklausė: „Ar leisit man Jums patarnauti?“ Marija, vis galvodama apie Sūnų, atsakė: „Ne, ne man, bet Jam. Visada tarnaukite Jam ir mylėkite Jį ir tuo jūs duosite man viską. Pasaulis nemyli Jo... Tai mano sielvartas“ (I, 571).

IV. DVI ISVADOS

Šiuo straipsniu siekėme atsakyti į du klausimus: 1) ar Marijos Valtortos veikalas „Dievo-Žmogaus poema“ verta eilinių žmonių ir net specialistų dėmesio, ir 2) ar šio veikalo turinys gali atskleisti ką nors vertinga apie Jėzaus ir Jo Motinos tarpusavio meilę.

Į abu klausimus atsakome teigiamai. Atsakant į pirmąjį klausimą, remiamasi pačių specialistų teigimais ir pavyzdžiais, parodančiais, kuriuo pagrindu jie teikia tokį didelį dėmesį šiam veikalui. Kai kurie iš jų nurodo išskirtinę paties turinio vertę, o kai kurie (pvz., G. Roschini, J. Aulagnier, U. Lattanzi ir kiti) nedviprasmiškai šio veikalo turiniui pripažįsta antgamtinę kilmę. Įsidėmėtinas yra ir popiežiaus Pijaus XII aprojavimas veikalą spausdinti tokį, koks jis yra, pažymint, jog pats veikalo turinys turi vidinį liudijimą.

Atsakant į antrą klausimą, naudotasi pavyzdžiais iš paties veikalo. Visas veikalas teisingai yra pavadintas „poema“ — Jėzaus ir jo Motinos gyvenimo pavaizdavimu. Čia įvykiais ir žodžiais atskleidžiamas nepaprastos meilės kupinas nuostabus jų sutapimas. Išryškėja jų tarpusavio meilė vienas kitam. Tame straipsnyje tegalėjome pailustruoti vos keletą jų tarpusavio meilės bruožų iš Jėzaus viešojo gyvenimo laikotarpio, neaptyrę dar nuostabesnės, bet nuodugnesnio gvildenimo reikalingos jų herojiškai pasiaukojamos meilės Jėzaus kančios metu. Jau vien susipažinus su tais keliais jų meilės bruožais, įvyksta tai, ką popiežius Pijus XII yra numatęs: „Kas skaito, suprast“. Maža to: kas skaito ir supranta, tas jais susižavės ir juos pamils.

FILOSOFIJOS SEKCIJA

DR. ALBINAS PLĖŠNYS

METAFIZINIŲ PRINCIPŲ REIKŠMĖ MOKSLO METODOLOGIJOJE

DR. LINA SULCIENĖ

ASMENS TAPSMO PROBLEMOS

DR. IGNAS NARBUTAS

IKIKRIKŠCIONISKOJI DOROVĖ IR DIDVYRISKUMAS

DR. ALBINAS PLĖSNYS

METAFIZINIŲ PRINCIPŲ REIKSMĖ MOKSLO METODOLOGIJOJE

Siuolaikinė mokslo metodologija kūrėsi remdamasi empirizmo pagrindu. Dėl to ji įgijo specifinių bruožų. Jų aptarimas galbūt palengvintų ieškoti naujų metodologinių idėjų. Kokie tie bruožai?

Pirmiausia reikėtų pažymėti skeptišką visų empiristų požiūrį į ontologijos (metafizikos) problemas. Dar Viljamas Okamas (William Ockham) pagarsėjo savo lakia fraze — *frustra fit per plura, quod potest fieri per pauciora*, — kurią jo sekėjai suformulavo kaip nurodymą be reikalo nedidinti esmių skaičiaus. Patyrimo duomenis, o ne proto išvalgas žinojimo pagrindu laikė ir Fransis Bekonas (Francis Bacon), ieškojęs metodo, kaip iš patyrimu sukauptos medžiagos žingsnis po žingsnio kurti vis bendresnes teorijas. Pasak jo, gamtos filosofija esanti gamtos interpretacija, o ne ikipatirtinis jos numatymas.

Ilgainiui empirizmo tradicijoje įsivyrėja nuomonė, kad, pirma, tikrąjį pažinimo turinį sudaro patyrimas, ir, antra, patyrimas esąs vienintelė subjektui pasiekiamą tikrovė.

Loginiame empirizme, kurio idėjos buvo ypač svarbios šiuolaikinei mokslo metodologijai, teiginių pažintinė prasmė nustatoma remiantis empiristiniu prasmės kriterijumi. Kaip nurodo E. Nekrašas¹, radikaliausia empiristinio prasmės kriterijaus versija buvo suformuluota Vienos būrelio filosofų. Tam būreliui vadovavo Moricas Šlikas (Schlik). Pasak jų, prasmingi yra tik tokie teiginiai, kurie yra sudaryti iš baigtinio skaičiaus protokolinių teiginių (tiesioginio stebėjimo rezultatų aprašo), sujungtų loginėmis jungtimis. Pagal vėlyvąją loginio empirizmo lyderio Rudolfo Karnapo (Carnap) versiją, kurios nors kalbos teiginys yra prasmingas, jei jis atitinka tos kalbos taisykles ir kiekvienas jo deskriptinis terminas yra toks, kad galima nurodyti teiginį, į kurį tas terminas įeina, teiginį, nuo kurio teisingumo priklauso kurio nors stebimo įvykio prognozė².

Empirizmo tradicijos šalininkai, būdami įsitikinę metafizinių teiginių beprasmiškumu, netiria metafizinių principų ir idėjų reikšmės mokslo raidai, apsiribodami tik empiriškai interpretuojamų kriterijų analize. Tai neabejojamas šios filosofinės koncepcijos trūkumas.

Antrasis šiuolaikinės mokslo metodologijos bruožas, kurį sąlygoja empirizmo tradicijos įtaka, yra susijęs su mokslo žinių autonomiškumo prielaida. Empiristams tikrovę, kurią jie tiria, sudaro ne daiktai, reiškiniai ar įvykiai, o pirmiausia patyrimo duomenys. Tomą Hobsą (Hobbes), Deividą Hiumą (Hume) ir kitus empiristus iki pat XIX a. pabaigos dar domina žinių genezės problema, o XX a. vis labiau įsivyrąja požiūris, kad pagrindinis filosofinių tyrimų tikslas yra logiškai jau turimų mokslo žinių analizė. Tiesą sakant, dar D. Hiumas daro išvadą, kad paskutinė realybė yra mūsų pojūčiai. Todėl žinių genezės tyrimas praranda prasmę. Beje, metodologinis pobūdis buvo būdingas ne tik moderniajam, bet ir Bekono empirizmui. Tačiau jam, kitaip nei moderniajam, rūpėjo atrasti adekvatų mokslo metodą, o ne logiškai tvarkyti ir įvertinti mokslo žinias.

Loginiame empirizme autonomiškai ir intersubjektyvūs yra tiesioginio stebėjimo duomenys. Mokslo žinių vertinimo teorija, šios empirizmo krypties sekėjų požiūriu, turi būti kuriama kaip indukcinė logika, kuri tuo būdu atlieka bendrosios mokslo metodologijos vaidmenį. Indukcinė logika, siekdama tapti bendrąja mokslo metodologija, turi išspręsti keletą problemų. Pirmiausia, žingsnis po žingsnio sukurti bendrą mokslo kalbą, tinkamą visoms mokslo hipotezėms išreikšti. Šį tikslą galima realizuoti, tikint, kad yra teoriškai neutrali universali stebėjimų kalba. Remiantis šia prielaida, mokslo hipotezės galima suformuluoti kaip tos kalbos teiginius. Antra, sukurti bendruosius metodus, kaip vienus teiginius patvirtinti kitais. Šis reikalavimas remiasi prielaida, kad pažintinėje veikloje tyrėjas ieško patikimiausių žinių, ir kad kiekvienai teiginių porai loginiu (todėl neabejojamu) būdu galima nustatyti patvirtinimo laipsnį, nurodantį, kiek antrasis teiginys leidžia pagrįstai pasitikėti pirmuoju. Jeigu universalios mokslo kalbos prielaida būtų teisinga, tai vieno iš tikrinamųjų teiginių, pavyzdžiui, empirinių duomenų, teisingumas leistų spręsti apie kito teiginio, pavyzdžiui, hipotezės, teisingumo laipsnį. Ši problema glaudžiai susijusi su trečiąja problema — patvirtinimo funkcijos adekvatumo sąlygų pagrindimu. Indukcionizmo šalininkai dažniausiai mano, kad teiginių tinkamumo sąlygas galima apibūdinti remiantis logine tikimybe.

Taigi trečiasis bruožas, būdingas mokslo metodologijai, susiformavusiai pagal empirizmo sampratą,— ieškojimas tokių mokslo

žinių vertinimo ir tvarkymo principų, kurie būtų bendri visam pažinimo turiniui. Tie principai turi būti neabejotini kaip loginiai principai, būti visuotiniai dėl patyriminio turinio teorinio neutralumo ir būti nekintami kintant mokslo teorijoms. Tokius mokslo žinių vertinamuosius principus (leidžiančius duoti pirmenybę vienai iš konkuruojančių teorijų), vadinsime vidiniais mokslo teorijų reguliaciniais principais.

Loginio empirizmo tradicijoje mokslo žinių vertinamieji principai (svarbiausias iš jų — hipotezės patvirtinimo empiriniais duomenimis laipsnis) yra neabejotinai loginio pobūdžio, o ilgamečio šios metodologinės krypties oponento Karlo Raimundo Poperio (Popper) sukurtoje dedukcionistinėje metodologijoje universalaus vertinamojo mokslo teorijų principo — informatyvumo — statusas nėra aiškiai apibrėžtas.

Jaunojo Poperio pasiūlytas mokslinių teiginių atskyrimo nuo nemokslinių kriterijus su išlygomis gali būti pripažintas loginiu. Pasak K. R. Poperio, mokslinių laikytinas tik toks universalus teiginys, kurį įmanoma empiriškai išbandyti, išbandymą suprantant kaip principinę galimybę teiginį paneigti. Keldamas tokį reikalavimą mokslinei hipotezei (teiginiui), K. R. Poperis remiasi gana akivaizdžia prielaida, kad jokio universaliojo teiginio negalima pakeisti baigtinio singuliariųjų teiginių skaičiaus konjunkcija. Todėl universaliojo teiginio neįmanoma iki galo verificuoti, įrodyti jo teisingumą. Tačiau tą teiginį galima paneigti. Tiesa, universalieji teiginiai patikrinami netiesiogiai, nes jų tiesiogiai neįmanoma palyginti su eksperimentų rezultatais, kurie išreiškiami singuliariaisiais teiginiais. Todėl, norint patikrinti mokslo hipotezę (universalųjį teiginį), iš jos ir pradinių sąlygų (singuliariųjų teiginių, nurodančių, kuo pakeičiami hipotezės kintamieji) reikia dedukuoti singuliariuosius egzistencinius teiginius ir nustatyti jų teisingumą, palyginti juos su kitais singuliariaisiais teiginiais — eksperimento rezultatų aprašymais. Empirine laikytina tik ta hipotezė, iš kurios galima išvesti daugiau singuliariųjų teiginių nei iš vienos pradinių sąlygų. Tokia hipotezė bus falsifikuota, jei jos išvados nepasitvirtins. Singuliarieji egzistenciniai teiginiai, galintys būti logiškai susieti su hipoteze, vadinami baziniais hipotezės teiginiais. Bazinių teiginių, galinčių paneigti hipotezę, visumą Popperis vadina potencialiųjų hipotezės falsifikatorių klase. Pasak jo, hipotezės potencialiųjų falsifikatorių klasės gali būti mažesnės arba didesnės, bet jos būtinai turi būti netuščios. Kitaip hipotezės neturės jokios mokslinės vertės.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog šis kriterijus pakankamai tiksliai apibūdintas. Tačiau bėda yra ta, kad tiesioginė, nepriklaus-

santi nuo teorinio konteksto tiek falsifikatorių klasės apimtis, tiek pati falsifikacijos procedūra nėra įmanoma.

Kiti K. R. Poperio pasiūlyti mokslo hipotezių vertinamojo principo — informatyvumo — variantai, ypač kiekybiniai kriterijai — falsifikabilumo bei artumo tiesai laipsniai — kelia dar didesnių problemų.

Kritikuodamas neutralios stebėjimus aprašančios kalbos prielaidas ir svarbiausia mokslo praktikos procedūra laikydamas ne teorijų patvirtinimą, o jų paneigimą, K. R. Popperis siūlo kitoki nei loginiai empiristai mokslo raidos modelį. Loginiai empiristai laikėsi kumuliacinio mokslo raidos modelio, esą laikui bėgant mokslo žinios tolygiai gausėjančios. Teorijos vis plečiamos, modifikuojamos, kuriamos naujos. Kitaip mano Popperis. Jo nuomone, mokslininkas pasiūlo genialų spėjimą — mokslo hipotezę. Ta hipotezė numato naujus, galimus stebėti reiškinius. Jei eksperimentai nepatvirtina hipotezės numatymų, jos atsisakoma, t. y. hipotezė yra paneigiama. Nuolatinis hipotezių kėlimas ir paneigimas — tokia, Popperio nuomone, yra mokslo raida. Kuo hipotezė informatyvesnė, kuo daugiau jos empirinio turinio pasitvirtina, ir, pasak K. R. Popperio, tai tas pats, kuo hipotezę lengviau paneigti (falsifikuoti), tuo ji perspektyvesnė ir tuo tinkamesnė tolesnei mokslinei veiklai.

Jei neegzistuoja universali stebėjimų kalba ir, be to, mokslo hipotezės yra tiesiog vis nauji ir nauji spėjimai, kurių genetinis ryšys su senomis hipotezėmis tiksliai neapibrėžiamas, tai logiškai pagrįsti hipotezių atrankos kriterijų darosi vis problemiščiau. R. Karnapas fakto teiginių teisingumą laiko hipotezės teisingumo rodikliu, t. y. R. Karnapą domina mokslo faktų ir teorinių teiginių santykis. O K. R. Popperį domina teorijų tarpusavio ryšys, tai yra sąlygos, kurias turi patenkinti nauja hipotezė, kad ji būtų tinkamesnė už senąją. Jei mokslo reguliacinio principo neįmanoma eksplikuoti, nes nėra pagrindo, kuriuo remiantis tai būtų įmanoma padaryti, tai tas principas gali būti grindžiamas istoriškai — įrodant, kad jo laikytasi per visą mokslo raidą.

Dar vieną, mūsų galva, vaisingą mokslo reguliacinio principo pagrindimo galimybę įžvelgia Imrė Lakatošas (Lakatos). Pasak jo, racionalumo teorijų pažangos esmė yra atradimas naujų istorinių faktų, nuolat plečiančių racionalią mokslo raidos rekonstrukciją. Kitaip tariant, tam tikras kriterijus yra vertinamasis mokslo raidos principas todėl, kad juo remiantis įmanoma racionaliai rekonstruoti platesnį mokslo turinį, nei remiantis kitais principais. Deja, I. Lakatošo siūlymas slepia vieną nepageidaujamą tendenciją — silpninti normatyvinio principo griežtumą. Mat,

kuo principas labiau neapibrėžtas, ne toks griežtas, tuo daugiau istorinių faktų jis apima.

Taigi dedukcionistinė mokslo metodologija, visų pirma K. R. Poperis bei jo sekėjai, nors ir neigia, kad faktiniai teiginiai yra bešališko stebėjimo rezultatas ir kad faktiniai teiginiai yra hipotezės teisingumo rodiklis, tačiau jie, sąmoningai ar ne, patyrimą laiko tikruoju pažinimo turiniu ir remiasi mokslo žinių autonomiškumo prielaida. K. R. Poperis objektyvių žinių pasaulį vadina trečiuoju pasauliu.

Pastarosios prielaidos atsisako deskriptyvinė mokslo filosofijos mokykla, bet ji neatmeta pirmosios mūsų nurodytos prielaidos (kad patyrimas yra tikrasis pažinimo turinys). Šios mokyklos atstovai Tomas Kunas (Kuhn), Polis Fėjerabendas (Feyerabend), Styvenas Tulminas (Toulmin) neigia esant universaliuosius mokslo reguliacinius principus. Todėl jie kitaip supranta ir mokslo metodologo uždavinį. Pavyzdžiui, T. Kunas mano, kad mokslo metodologijoje yra susiklosčiusi nepavydėtina padėtis — istoriografija pateikia klaidingą mokslo raidos vaizdą (racionalią mokslo rekonstrukciją, kai universaliomis racionalumo normomis laikomi šiuolaikiniame mokslo raidos etape pripažinti metodologiniai principai), o mokslo metodologija — laikinas ir abejotinos vertės direktyvas. Mokslo filosofija, vertindama savo rezultatus, atsiduria keblioje padėtyje: metodologinių principų reikšmingumą grindžia istorine mokslo rekonstrukcija, kai brandžiausiu pažintinės veiklos rezultatu laikoma mokslo teorija, pripažįstanti svarstomus metodologinius principus. Pasak T. Kuno, mokslo istoriko uždavinys — atskleisti istorinį mokslo vieningumą tuo laikotarpiu, kai tas vieningumas iš tikrųjų buvo, ir nurodyti, kokius argumentus kėlė vienos ar kitos koncepcijos šalininkai, grįsdami savo pažiūras, kaip jie suprato pasaulio sąrangą, kodėl rinkosi būtent tokias tyrimų kryptis, tai yra mokslo istoriko uždavinys — rekonstruoti mokslą tokį, kokį jį matė to mokslo kūrėjai.

Tuo būdu deskriptyvinė mokslo metodologijos mokykla metodologinius tyrimus pakeičia istoriografiniais, pirmiesiems skirdama tik pagalbinį vaidmenį — atrasti įvairioms mokslinėms bendruomenėms priimtinus analizės metodus, kriterijus ir normas, laisvai jais operuoti ir lengvai juos keisti.

Loginis empirizmas ir iš dalies poperiškasis dedukcionizmas mokslo normų ieško ir jas grindžia loginiu būdu, Poperio tradicijos modifikatorius I. Lakatošas mokslo normas ima iš pažinimo praktikos ir jų universalumą grindžia suformuluotu metametodologiniu principu — geresnė ta norma, kuri leidžia rekonstruoti platesnį mokslo istorijos turinį, o deskriptyvistai iš viso

neigia mokslo normų universalumą bei istorinį invariantiškumą ir laiko jas laikinomis.

Atsisakymas universalios mokslo kalbos, išreiškiančios tiesioginio stebėjimo duomenis, aišku, negriauna normatyvinės mokslo metodologijos, bet ją daro negalimą mokslo normų universalumo bei istorinio invariantiškumo neigimas. Mūsų galva, deskriptivistai klysta, neigdami mokslo reguliacinių principų universalumą.

Egzistuoja kriterijai, kuriais remiantis galima atskirti mokslinį teiginį nuo nemokslinio. Tokį kriterijų, pavyzdžiui, nurodė K. R. Poperis, reikalaudamas, kad gamtamokslinė teorija turėtų naują turinį ir būtų principinė galimybė tą turinį paneigti. Apie gamtamokslinių teorijų reguliacinius universaluosius principus esame rašę kitoje vietoje, todėl čia nesikartosime, primindami tik tiek, kad tokiu kriterijumi, mūsų nuomone, gali būti laikomas gamtamokslinių teorijų informatyvumas, kuris leidžia įvertinti tiek teorijų conceptualines, tiek empirines savybes³. Modifikuodami I. Lakatošo pasiūlytą mokslo reguliacinių principų universalumo pagrindimo taisyklę, manome, kad geresnė yra ta mokslo metodologija, kuri racionaliai paaiškina didesnį mokslo raidoje atmetamų hipotezių kiekį. Principus, apie kuriuos iki šiol kalbėjome, mūsų pavadintus vidiniais mokslo reguliaciniais principais, padeda aptikti tiek loginę, tiek istorinę mokslo turinio analizę.

Kaip jau esame minėję, deskriptyvinė mokslo metodologijos, tiksliau — istoriografinė, mokykla mano, kad reguliaciniai principai yra laikini, o ne universalūs, todėl jų reikia ieškoti tiriant mokslo istoriją. Tačiau pripažinus, kad reguliaciniai mokslo principai yra laikini, ir atsisakius loginės mokslo turinio analizės, kaip tų principų eksplikacijos ir pagrindimo priemonės, prarandama galimybė tuos principus skirti nuo kitų, pažinimo raidą veikiančių faktorių. Todėl nieko nuostabaus, kad deskriptyvinės mokyklos atstovai kartu su vidiniais mokslo reguliaciniais principais aptaria ir socialines įtakas, kūrėjo psichologines savybes ir pan., nepastebėdami, jog tai yra kito pobūdžio dalykai, kuriuos derėtų aiškiai skirti.

Didindami mokslo raidai įtakos turinčių kriterijų bei principų apimtį, deskriptyvizmo šalininkai panaikina ribą, skiriančią mokslą nuo kitų žmogaus teorinės veiklos sričių. Turbūt nuosekliausiai tokio žingsnio pagrįstumą gina P. Fėjerabendas, pasižymintis pavydėtinu mąstymo nuoseklumu ir logiškumu, kurio, beje, trūksta daugeliui deskriptyvizmo šalininkų. P. Fėjerabendas ne tik neigia mokslo universalųjų reguliacinių principų buvimą, sakydamas, kad mokslininkas kūrybinėje veikloje griebiasi daugybės racionaliai nepateisinamų idėjų, o teoriją pripažįsta dažnai visai

ne dėl tų ypatumų, kuriuos racionalistinės mokslo rekonstrukcijos šalininkai siūlytų laikyti universaliosiomis racionalumo normomis. Jis, nuosekliai plėtodamas empirizmo tradiciją, prieina išvadą, jog mokslui iš viso neįmanoma teikti pirmenybės, palyginti su kita pažintine veikla. Pasak P. Fėjerabendo, teorinėje veikloje kaip niekur kitur trūksta demokratiškumo. „...šešiametio mažylio tėvai gali nuspręsti, ką iš jo ugdyti — protestantą, kataliką ar ateistą, tačiau tokios laisvės jie neturi mokslo atžvilgiu. Fizikos, astronomijos, istorijos privaloma mokytis. Jų negalima pakeisti astrologija, gamtine magija ar mitologija“⁴. P. Fėjerabendas nesitenkina mokslo diktatūros laisvoje visuomenėje konstatavimu. Jis ragina taisyti padėtį. „Mums, pilnateisiams savo šalies piliečiams, reikia nuspręsti: ar nuolankiai pripažinti mokslo šovinizmą, ar visuomenės pasipriešinimu jį pašalinti“⁵.

P. Fėjerabendo išvada visai logiška ir nuosekli. Jei nėra universalių principų ir kriterijų, kurie leistų vertinti mokslines teorijas jų pranašumo aspektu, tai neįmanoma kurti jokių mokslo metodologinių programų ar racionalių mokslo rekonstrukcijų; jei nėra bendriausių teorinės veiklos vertinimo principų, jei svarstymai apie būtį yra beprasmiški, jei beprasminės pastangos ieškoti objektyvios tiesos, tai tada kiekviena teorinė veikla yra vienodai tinkama. P. Fėjerabendas nuosekliai išplečia liberalizmo doktriną į pažintinės veiklos sritį.

Tiesos problema yra sena, kaip ir pati filosofija. Juk jau sofistų ir filosofų ginčas pirmiausia buvo ginčas dėl tiesos objektyvumo. P. Fėjerabendas, beje, kaip ir visi liberalizmo doktrinos šalininkai, šiame ginče remia sofistų požiūrį. Į tokio požiūrio ydingumą atkreipė dėmesį dar popiežius Leonas XIII savo garsiojoje enciklikoje „Apie žmogaus laisvę“ (Libertas): „Lygiai taip tenka galvoti ir apie vadinamąją mokymo laisvę. Nėra abejonės, kad žmonių dvasia tik tiesa turi būti maitinama. Tiesoje glūdi protingų būtybių gėris, tikslas ir tobulumas. Todėl neprivalo mokymas nieko kita skelbti, kaip tik tiesą. Nėra skirtumo, ar skelbiama kas nors žinantiesiems, ar nežinantiesiems. Pastariesiems mokymas turi uždavinį suteikti tiesos pažinimą. Pirmiesiems — jį apsaugoti. Dėl tos priežasties yra mokančiųjų prievolė klaidas iš žmonių protų pašalinti ir juos prieš klaidingas pažiūras padaryti atsparius. Iš to aiškiai pasirodo, kaip priešinga yra protui toji laisvė, apie kurią mes čia kalbame ir kuri vien tik tam tegali būti naudinga, kad su jos pagalba ir josios priedanga žmonių supratimas būtų iš pagrindų iškreipiamas. Čia turima galvoje laisvė, kaip teisė mokyti ką patinkant“⁶.

Vadinasi, mokslo metodologija turėtų tirti dvejopus mokslo reguliacinius principus. Pirmą, vidinius mokslo teorijų vertina-

muosius principus, kuriuos gan plačiai ir kompetentingai gvil-dena šiuolaikinė normatyvinė mokslo metodologija. Ir, antra, me-tafizinius (išorinius) principus, kurių formavimuisi Europos kul-tūroje lemiamą reikšmę turėjo katalikų religija. Tie principai nu-sako pasaulio sampratą kaip Dievo kūrinio, kuris yra sukurtas pa-gal tam tikrą planą, turi savitą struktūrą ir funkcionuoja pagal griežtus dėsnius, taip pat sampratą, kad pasaulis yra būtis, kad kiekvienas kitimas — tai galimybės (potencijos) virtimas tikrove (aktu), suprantant galimybę kaip realią galimybę, kaip jau esan-čią tikrovės esmę, kuri per tapsmą tik išsiskleidžia, ir t. t.

Į metafizinių principų reikšmę mokslo formavimuisi empirinė metodologija nekreipė dėmesio, pagaliau vargu ar galėjo į juos atsižvelgti. Tačiau empirizmo atmainos — deskriptyvistinės moks-lo metodologijos — šalininkai pripažįsta, kad išoriniai mokslo rai-dą sąlygojantys veiksniai gali būti įvairūs socialiniai faktoriai. Mes manome, kad tokiu išoriniu veiksmu reikėtų laikyti metafizi-nius principus. Deskriptyvistams visai nesvarbu, ar reguliacinis principas yra nustatytas tiriant pačią teorinę veiklą, ar anali-zuojant socialines visuomenės gyvenimo sąlygas, ar tiriant kultū-ros raidą, ar nagrinėjant žmogaus elgesį ir pan.

Normatyvistui, kuris racionalią mokslo rekonstrukciją laiko ne beprasmišku užsiėmimu, reguliacinių principų kilmė yra svar-bi, nes jis racionalumo normas, kaip tam tikrus vidinius ir išori-nius mokslo reguliacinius principus, skirs nuo apskritai regula-cinę reikšmę turinčių įtakų — pavyzdžiui, politikų įgeidžių ar vals-tybės finansinių galimybių. Todėl išoriniais mokslo reguliaciniais principais normatyvistas laikys ne socialinius veiksmus, o meta-fizinius principus.

Europos kultūros ypatybė yra ta, kad tik čia susiformuoja šiuolaikinis gamtos mokslas. Nei kinų, nei musulmoniškųjų kraš-tų, nei sunaikintos inkų ar actekų kultūros neturėjo gamtamoks-linių teorijų. Net graikai, tie didieji teoretizuotojai, išmokę euro-piečius visiems svarstymams suteikti teorijų pavidalą, sukūrė įvairių teorijų: matematikos, gamtos filosofijos, socialinių, bet tik ne gamtamokslinių. Kodėl gamtos mokslas nesusiformavo anti-koje?

Antikiniai gamtos filosofijos kūrėjai sprendė uždavinį, kaip paaiškinti chaoso (netvarkos) vartimą kosmosu (tvarka). Aiški-nimai buvo įvairūs: vieno prado (*arche*) veikimu belytis chaosas tampa darniai funkcionuojančiu kosmosu; įvairialytis kosmosas kyla iš daugybės pradų; savaiminį chaoso vartimą kosmosu są-lygoja jame slypinti vidinė ar išorinė veiklioji priežastis (pro-tas) ir pan. Tikrovės tyrimas antikiniams mąstytojams pirmiau-

sia buvo genetinis. Ieškota atsakymo į klausimą, kaip kosmosas atsirado ir kokio tikslo linkme jis kinta.

Katalikybė kosmoso genezės gamtafilosofinį tyrimą daro beprasmišką. Pasaulis yra sukurtas Dievo iš nieko, vien jo žodžiu. Pasaulis — tai kūrinys, o ne saviraidos rezultatas, pasaulis yra būtis, o ne tapsmas. Todėl *tiriant pasaulį tegalima išsiaiškinti tą planą, pagal kurį kūrė Kūrėjas, nustatyti dėsnius, pagal kuriuos tikrovė funkcionuoja, taip pat tikrovės struktūras*. Ne tai, kodėl pasaulis yra, o tai, kaip jis būna,— štai svarbiausia gamtotyros problema. Todėl gamtotyra Europos kultūroje įmanoma tik kaip mokslas, o ne kaip gamtos filosofija. Gana būdingas šiuo požiūriu yra Galilėjo Galilėjaus (Galilei) „Dialogas apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas — Ptolemėjo ir Koperniko“. Čia sakoma, kad kuo protingesnis autorius, tuo labiau pamoko mus jo veikalas ir tuo labiau verta tą veikalą studijuoti. Kadangi pasaulis yra išmintingiausio Dievo kūrinys, tai jo tyrimas labiausiai mus pamoko ir yra naudingiausias.

Pasaulio kaip kūrinio idėja suderinama toli gražu ne su kiekviena metafizine sistema. Krikščionybė transformuoja, perkuria ir pertvarko antikinių filosofijų metafizinius branduolius taip, kad jie būtų suderinti su Apreiškimo tiesomis. Tiesiogiai nekurdama mokslo, Katalikų Bažnyčia per visą Europos kultūros istoriją ir ypač Renesanso laikais kovojo su įvairiomis gamtafilosofinėmis bei okultinėmis teorijomis, tuo palengvindama įsigalėti gamtos mokslui. Jei Katalikų Bažnyčia nebūtų vienprasmiškai vertinusi įvairių teosofinių, okultinių, filosofinių gamtos aiškinimų, manau, dabar turėtume ne šiuolaikinę fiziką, ne chemiją, ne biologiją, o tik alchemiją, natūraliąją magiją, astrologiją ir kitus okultinius pseudomokslius.

Kovojant su panteistine kai kurių Renesanso mąstytojų pasaulėžiūra, formavosi metodologiniai teorijų vertinimo principai ir mokslo atskyrimo nuo pseudomokslinės veiklos kriterijai (demarkacijos kriterijai). Toje kovoje buvo praskintas kelias mokslo plėtotė.

Net ir tie atvejai, pavyzdžiui, G. Galilėjaus byla, kurie lyg ir ginčytų mūsų tezę, ją iš tikrųjų patvirtina. Plačiau nenagrinėdami tos problemos, besidomintiems nurodysime tik S. Lawrence ir S. Lerner straipsnį „Galilėjus ir Džordano Bruno šešėlis“⁷. Autoriai čia aptaria tuos veiksnius, kurie lėmė Galilėjaus pasmerkimą. Tai: 1) politinė situacija — reikėjo atpirkimo ožio, kuris aukštiesiems pareigūnams leistų pademonstruoti antiprancūzišką nusistatymą; 2) Galilėjaus darbas iš išorės buvo panašus į hermetinį tekstą; 3) Simplicijaus lūpomis Galilėjus ne kartą užgausiai pašiepė valdančiuosius sluoksnius. Beje, popiežius

Urbonas VIII neuždraudė Galilėjaus veikalų, nors galėjo tai padaryti.

Gamtos mokslui formuotis didelę reikšmę turėjo ir šv. Tomo siūlymas atskirti pažinimo sritis. Pažinimo sričių — tikėjimo, mokslo, filosofijos — demarkacijos bei sąveikos problema labai akivaizdžiai iškyla XIII a., kai Europa plačiai susipažįsta su arabų mąstytojų teorijomis. Arabų filosofai, ir ypač Aristotelio sekėjas Ibn Rušdas (Averojus) teigia, kad filosofinė tiesa gali prieštarauti teologinei. Pavyzdžiui, vienas iš prieštaravimų buvo susijęs su pasaulio atsiradimo problema. Pasak Aristotelio, pasaulis yra amžinas, nes materija, jei ji būtų atsiradusi, turėtų atsirasti iš kitos materijos, ši dar iš kitos, ir taip iki begalybės. Todėl materija amžina. Kitas prieštaravimas — dėl sielos nemirtingumo. Pasak Ibn Rušdo, individuali siela yra susijusi su žmogaus kūno jutimais ir kūnui mirštant suyra. Su jutimine informacija susijęs ir pasyvusis intelektas. Po mirties jis irgi suyra, o aktyvusis intelektas, kuris yra beasmenis, grįžta į aktyvųjį kosminį intelektą. Todėl individualaus pomirtinio gyvenimo nėra. O iš Korano plaukia išvada, kad pasaulis yra Dievo kūrinys ir individualumas išlieka net ir žmogui mirus. Teologinės ir filosofinės tiesos nesuderinamumą Ibn Rušdas sprendžia taip. Pasak jo, tiek teologijos, tiek filosofijos tikrasis objektas yra Dievas. Tačiau teologija ir filosofija remiasi skirtingais samprotavimo metodais. Tokių metodų Ibn Rušdas skiria tris: apodiktinį, kuris leidžia pasiekti tiesą ir vartojamas Ibn Rušdo bei Aristotelio filosofijoje; dialektinį, kuris yra sofistinių samprotavimų lygio ir būdingas daugumai filosofinių samprotavimų; retorinį, kuris suprantamas plačiausioms liaudies masėms, tačiau neleidžia pasiekti tiesos. Retoriniu būdu esą parašytas Koranas, pasakos, padavimai.

Aišku, toks teologinių ir filosofinių teiginių prieštaravimo sprendimas buvo nepriimtinas krikščioniškai viduramžių filosofijai. Dviejų tiesų problemą išsprendė Tomas Akvinietis, taręs, kad protas turi savo sritį, kurioje jis gali savo jėgomis ir pateisinamais principais pasiekti žinojimą. Į šią sritį įeina su pasauliu ir žmogumi susiję dalykai, taip pat faktai, kurie daro galimą tikėjimą (pavyzdžiui, Dievo buvimo įrodymas).

Teologijos šaltinis — Apreiškimas. Apreiškime yra dvejopos tiesos. Vienos priklauso įgimto žinojimo sričiai (pavyzdžiui, sielos nemirtingumas) ir gali būti proto pažintos. Be šių tiesų, yra dar tiesų, susijusių su Dievo vidaus gyvenimu, t. y. tos tiesos, kurias Dievas apie save apreiškė žmogui ir kurių žmogaus protas negali pasiekti ar perprasti.

Kadangi filosofijos ir teologijos objektai yra skirtingi (o me-

todas tas pats), tai prieštaravimas tarp jų būna tik tariamas ir gali iškilti tik svarstant pirmąsias tiesas. Tada paprastai klysta filosofija, nes ji arba peržengia savo kompetencijos ribas, arba daro samprotavimo klaidas. Šventajame Rašte yra duomenų ir apie pasaulį, kiek jis gali būti paaiškintas pats savaime. Tada reikia remtis mokslu ar filosofija, nes teologija, imdamasi spręsti tokias problemas, peržengtų savo kompetencijos ribas.

Antikinė gamtos filosofija rėmėsi visuotinio tikrovės reiškinių sąryšio principu. Visų žinojimo sričių sujungimas į vieną, visos tikrovės — tiek gamtinės, tiek socialinės, tiek negamtinės — aiškinimas vienodu pagrindu ar viena teorija buvo antikinės teorinės veiklos idealas.

Kultūroje, kuri susiformavo veikiamą katalikų religijos, kaip matėme, laikomasi pažinimo sričių atskyrimo principo. Sv. Tomas pabrėžia, kad būties sąvoka yra analoginė, o ne rūšinė, kaip kad manė antikos mąstytojai. Todėl vienokia būtis yra pasaulio, kitokia žmogaus, dar kitokia Dievo. Mokslo autonomiškumo reikavimas yra svarbus jo raidą skatinantis veiksnys.

Pasaulio struktūrinis tyrimas turi prasmę pirmiausia tada, kai to tyrimo rezultatas — teoriniai teiginiai, idealieji tikrovės modeliai ir pan. — gali būti vertinami kaip teisingi ar klaidingi, tai yra tada, kai pripažįstama, jog tiesa yra objektyvi. Tačiau tada būtina kalbėti apie tikrovės objektyvumą ir aiškintis teorijų bei tikrovės santykį. O tai įvairios filosofinės teorijos daro nevienodai. Sakysim, jei bendrosios sąvokos ir universalieji teiginiai laikomi susitarimo dalyku, tai ir pažinimo rezultato kognityvinė vertė tampa abejotina. Puikus to pavyzdys — P. Fėjerabendo filosofija.

Neabejotinai prie gamtos mokslo atsiradimo prisidėjo ir gamtos vienodumo principas, dar vadinamas priežastingumo principu. Kaip mąstymo principas, jis vadinamas indukcijos principu.

Neiširtus reiškinius, remiantis iširtaisiais, padeda spręsti prielaida, kad daiktai ar reiškiniai turi pastovių ypatybių. Mes manome, jog daiktai yra taip sudaryti, kad šiandien jiems tam tikros priežastys sukelia tokius pačius reiškinius, kokius buvo sukėlę vakar ir sukels rytoj. Mes tikime vienoda tvarka gamtoje. Bet ar tą vienodumą galima įrodyti? Reikia pripažinti, kad, remiantis patyrimu, to padaryti neįmanoma. Mat vienintelis mūsų argumentas bus tvirtinimas, jog taip buvo visą laiką. Vadinasi, indukcijos pateisinimo problema virs enumeracinės indukcijos problema: kaip pateisinti teiginio „stebėti A yra B“ apibendrinimą — „visi A yra B“. Bet numeracinė indukcija yra nepateisinama.

Problemos neišspręsime ir pabandę pertvarkyti indukcinius samprotavimus į deducinius, prie įprastinio indukcinio samprotavimo prijungdami jo numanomą prielaidą. Ta bendroji prielaida

(indukcijos principas) turi atspindėti tam tikrą pasaulio reguliumą, tvarką. Todėl mes vėl grįšime prie to, nuo ko pradėjome. Be indukcijos principo neįmanoma kalbėti apie teorinių teiginių teisingumą, patvirtinamumą ar artumą tiesai, netenka prasmės ir mokslo pažangos problema. Be šio principo iš viso neįmanoma normatyvinė mokslo metodologija. Todėl empiristai tiek daug jėgų skyrė indukcijos pagrindimo problemai. Jų pastangos nebuvo sėkmingos. Ir tai natūralu. Filosofijos priemonėmis indukcijos principo pagrįsti neįmanoma.

Viduriniais amžiais indukcijos principas buvo įrodomas teodicėjoje. Buvo aiškinama, kad Dievas, kaip pirmoji pasaulio priežastis, nustatė ir gamtos tvarką. Daiktų esmės ir gamtos dėsniai yra Jo valios apraiška. Kadangi Kūrėjo valia yra nekintama, nekintanti privalo būti visa gamtos tvarka ir visi gamtos dėsniai. Todėl gamtos tvarkos pastovumas viduriniais amžiais buvo pakankamai aiškus dalykas. Kaip metafizinė idėja indukcijos principas tapo viena iš gamtos mokslo atsiradimo prielaidų.

Mes nurodėme keturias metafizines idėjas: *pasaulio kaip sukurtos būties; pažinimo sričių santykinio savarankiškumo (būties sąvokos analogiškumo); tiesos objektyvumo (bendrųjų sąvokų realumo)* ir *gamtos vienodumo idėjas*. Jos turėjo neabejotinai prisidėti prie mokslo atsiradimo. Detalesnis metafizinių idėjų ir principų tyrimas, konkretus jų funkcionavimo atskleidimas bei reikšmės mokslo formavimuisi aptarimas peržengtų šio straipsnio ribas.

Reikėtų dar kartą pabrėžti, kad metafiziniai principai turi reguliacinę, bet ne konstrukcinę reikšmę, tai yra jie padeda vertinti, o ne kurti mokslo teorijas. Gamtos mokslas gali atsirasti tik palyginti brandžioje kultūroje. Tačiau be tam tikrų metafizinių prielaidų gamtos mokslas, matyt, nebūtų galėjęs atsirasti, kaip neatsirado nei senovės, nei viduramžių Kinijoje, nei Inkų imperijoje, nei musulmonų kraštuose. Menai, amatai ir iš dalies technika gali išsiversti be tų principų, o gamtos mokslas turbūt negali.

Kokią įtaką mokslo raidai gali daryti filosofinės pažiūros, rodo du liūdni pavyzdžiai — Hegelio filosofija, stabdžiusi mokslo raidą Vokietijoje, ir marksizmas, pragaištingai paveikęs tarybinį mokslą.

Todėl svarbus mokslo metodologijos uždavinys — tirti metafizinių principų reikšmę teorijų vertinamųjų kriterijų formavimuisi bei funkcionavimui, taip pat gamtos mokslų paskirtį pažinime.

¹ Nekrašas E. Loginis empirizmas ir mokslo metodologija. Vilnius, 1979. P. 29.

² Ten pat. P. 33.

³ Plėšnys A. Informatyvumo principo funkcionavimo turinys ir specifika. Rankraštis, deponuotas LitNIINTI. Nr. 1968—Li 29 10 87. P. 13.

⁴ Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки. Москва, 1986. С. 130.

⁵ Ten pat. P. 464.

⁶ Popiežių enciklikos ir kalbos: paskutiniųjų popiežių enciklikų ir popiežiaus Pijaus XII kalbų rinkinys svarbesniaisiais žmonijos viešojo gyvenimo klausimais / Spaudai parengė vysk. dr. Vincentas Brizgys. Tübingen, 1949. P. 129.

⁷ Lawrence S., Lerner S., Edward A., Gosselin A. Галлей и призрак Джордано Бруно // В мире науки. 1987. Январь. С. 80—88.

DR. LINA SULCIENĖ

ASMENS TAPSMO PROBLEMOS

1. Koks požiūris į žmogų padeda įžvelgti jo esmę?

Žvelgti į žmogų galima dvejopai. Visų pirma — tai turinti kūną būtybė, per jai būdingą pojūčių sistemą juntanti pasaulį ir veikianti jį. Kaip tokia, ji yra pavaldi gamtos dėsniams. Ir kaip tokia, ją galima tirti fiziologiniu, biologiniu ar rūšiniu aspektu.

Tačiau šie žmogaus tyrimo aspektai nėra svarbūs filosofijai, kadangi juose nėra nieko, kas galėtų atskleisti žmogaus esmę.

Kodėl taip yra? Iš to, kad žmogus yra pavaldus gamtos dėsniams, iš fiziologinės ar net psichologinės žmogaus analizės negalima, remiantis priežasties—pasekmės ryšiu, nustatyti žmogaus veiksmų. Visa šita duotybė, kurią galima atskleisti tiriant žmogų fiziologiniu ar psichologiniu aspektu, negali lemti vienu ar kitu jo veiksmų.

Kokie aspektai galėtų papildyti žmogaus tyrimą, kuriais galima būtų pamėginti atskleisti žmogaus esmę?

Cia padėtų kitas požiūris į žmogų. Pirmiausia žmogus turi protą, kuris jokių būdu nėra žmogaus, kaip kūniškos būtybės, savybė. Paprasčiausiai todėl, kad ne visi žmonės turi vienodai išplėtotą prigimtinę proto galią. Protas pirmiausia yra potenciali galia, kuri gali būti daugiau ar mažiau aktualizuota. O iš jokių žmogaus tyrimų fiziologiniu ar psichologiniu aspektu, iš jokių motyvų, kuriuos pats žmogus gali pateikti, negalima nustatyti žmogaus apsisprendimo aktualizuoti tą galią. Potencijos aktualizavimas yra apsisprendimo dalykas. Ir būtent šis, t. y. apsisprendimo, dalykas yra lemiamas visiškai atskiriant žmogaus esmę nuo tokio požiūrio, kurį minėjome pradžioje.

Be abejo, yra tokios proto reiškimosi formos, kurios būdingos daugumai žmonių. Pavyzdžiui galėtų būti priežasties—pasekmės ryšio suvokimas ne sąvokos, bet pažinimo formos prasme. Be šios pažinimo, veikimo pasaulyje formos suvokimo sunku būtų kalbėti apie žmogaus egzistavimą šiame pasaulyje.

Yra, matyt, ir daugiau tokių proto reiškimosi momentų, kurie nereikalauja aktualizavimosi ir iš prigimties yra kiekviename žmoguje kaip duotybė. Ir jų ieškojimas, išvardijimas ir tyrimas gali būti sulygintas su fiziologiniu ar psichologiniu žmogaus tyrimu ta prasme, kad šitaip mes iš tiesų atskleistume žmogaus duotybės, kurios tačiau nepaaiškina tos pagrindinės žmogaus esmę atitinkančios formos — apsisprendimo.

Kalbant apie apsisprendimą, matome, kad jis siejasi su kita žmogaus savybe — valia. Ir kadangi ją sunku įsivaizduoti be akto, t. y. sunku įsivaizduoti valią be vykdymo, kalbėsime apie valios vykdymą. Būtent tam ir skirtas šis straipsnis.

2. Pagrindinės nuostatos

Pradžioje apibrėšiu keletą nuostatų. Šios nuostatos sutampa su pagrindinėmis Antano Maceinos mintimis, pateiktomis knygoje „Asmuo ir istorija“ ir „Dievas ir laisvė“.

Pirmoji nuostata. Remdamasi ankstesniais samprotavimais, pateiksiu dvejopą žmogaus įvardijimą. Žmogus, kaip rūšinė būtybė, turinti kūną, pavaldų gamtos dėsniams, bus vadinamas individu. Žmogų, kaip turintį apsisprendimo savybę, kuri atitinka jo esmę, ir turintį, žinoma, kitų tokio pobūdžio savybių, apie kurias dar kalbėsime vėliau, vadinsiu asmeniu. Individas ir asmuo — tai skirtingi požūriai į žmogų, nors klausimai apie žmogaus esmę taikomi tik asmeniui. „Asmuo yra žmogiškosios būtybės pagrindas, tuo tarpu asmenybė yra didesnis ar mažesnis jos galių išsiskleidimas“¹.

Antroji nuostata. Pagrindinė ir esminė asmens savybė yra ta, kad asmuo yra vienkartinis. Ir, būdamas vienkartinis, „žmogiškasis asmuo visados tapatus pats sau“².

Trečioji nuostata. Asmuo yra laisvas. Šia formuluoote išreiškiama asmens ir kartu žmogaus esmė. Laisvas buvimas yra asmens buvimo būdas.

3. Kas yra laisvė ir laisvas buvimas?

„Laisvės esmę sudaro absoliučiai sava asmens galia apspręsti patį save“³. Kitaip tariant, laisvės esmę sudaro asmens galia būti savęs paties priežastimi. Asmens veiksmų priežasties negalima ieškoti už asmens. Asmens veiksmas nėra pasekmė tam tikros, už jo esančios, priežasties, kurią seka pasekmių — priežasčių grandinė. Fiziologiniai ar psichologiniai tyrimai gali parodyti tam tikrus žmogaus elgesio dėsningumus esant tam tikroms priežastims, iš

kurių kylančių pasekmių dėsningumas yra arba gamtinis, arba socialinis, kur pastarasis yra greičiau ne dėsningumas, bet statistinė tikimybė. Kiekvienam žmogaus veiksmui pateisinti galima rasti motyvų, kuriais vadovaujasi veikdamas žmogus. Taip yra, tačiau toks sprendimas, kad žmogaus esmę galima nusakyti visai gamtai būdingu būtinumu ar tuo, kad žmogus — visuomeninių santykių visuma, ar kitoks taisyklių asmens veiklai nusakyti išvedimas, iš kurių išplaukia, kad žmogaus veiksmo priežastis nėra jis pats, nėra teisingas ir neatitinka tikrovės. Tokie aiškinimai aplenkia pačios apsisprendimo galios egzistavimo faktą, galios, kuriai gamtinis būtinumas, kitų asmenų veikla ir kitokios aplinkos poveikio formos yra medžiaga apsisprendimui, medžiaga galiai realizuoti.

Neblogas, nors gana formalus kriterijus, įrodant apsisprendimo galios egzistavimą, gali būti toks asmens valios aktas, kaip pastanga. Proto galios aktualizavimo būtinybės, poreikio, kurį galima būtų prilyginti gamtinio būtinumo nulemtam poreikiui, žmoguje nėra, jei tas aktualizavimas nėra būtinas tenkinti kokius nors fizinius ar materialinius poreikius. Tokio proto aktualizavimo apsisprendimo ne tik kad negalima išvesti iš priežasčių, esančių už žmogaus, bet net ir pačiame žmoguje esantys polinkiai neskatina šio aktualizavimo, o greičiau priešinasi jam. Dvasinį tobulėjimą lemiantis pastangos momentas, sutvardant aistras, prisiverčiant atlikti veiksmą, kuris pačiam žmogui yra sunkus, taip pat rodo tam tikrą vidinio žmogaus gyvenimo fenomeną; tame gyvenime pasireiškia lyg ir vidinis žmogaus skilimas, čia žmogus turi nugalėti pats save.

Pastangos momentas, kuris yra žmogaus valios vykdyme, rodo, kad žmogaus veiksmų negalima pajungti priežastinių—pasekminių ryšių grandinei, kuri būdinga gamtinei tikrovei. Jis leidžia įžvelgti žmoguje galią pačiam kurti priežastį, pirminę ir nepriklausančią nuo jokios kitos už jos esančios priežasties. Kaip tik ši galia ir yra laisvė.

Pasak A. Maceinos, laisvė yra asmens galia apspręsti patį save. Tačiau šis apsprędimas vyksta tik per tos galios realizavimą, t. y. per laisvės vykdymą.

Laisvės vykdymas nėra savo norų realizavimas nepaisant jokių užtvarų. Laisvė nereiškia ribų nebuvimo ar jų nepaisymo. Laisvę taip suprantant, jos, kaip absoliučios žmogaus galios, žinoma, nėra, nes žmogus, kaip ribota būtybė, turinti kūną, pavaldų gamtos dėsniams, jokių būdu negali nepaisyti būtinumo pagrindo, kuris jam yra prigimtas, laisvė, apie kurią čia kalbama, yra asmens galia, nukreipta į patį asmenį. Tai galia apspręsti save kam nors kokybiškai — gėriui ar blogiui, tiesai ar melui, grožiui ar

bjaurumui. Tai galia apspręsti save būti kokiam nors. Šios galios realizavimo aktas visada turi vertybinį momentą. O šio akto pasekmė — asmens tapimas, tapimas jo kokiu nors pagal vertybinį pasirinkimą. Žodžiu, laisvės vykdymą visada lydi apsisprendusio veiksmui asmens tapimas. Kadangi laisvės vykdymas priskirtinas mūsų išskirtai asmens savybei — valiai, tad galima sakyti, kad asmuo turi laisvą valią ir ją vykdo, kad asmuo būna vykdydamas laisvą valią.

4. Trys laisvės vykdymo atvejai laisvoje aplinkoje

Priskirdami asmeniui laisvės vykdymo valią, ją priskiriame visiems žmonėms. Ir nors šią galią turi kiekvienas žmogus, tai nėra rūšinė savybė dėl savo absoliutumo ir neribotumo. Apie tai čia nebus kalbama. Jus neblogai atskleidė Antanas Maceina knygoje „Asmuo ir istorija“ ir „Dievas ir laisvė“.

Kadangi visi žmonės turi laisvės galią, tai aplinka, kurioje jie susiduria ją realizuodami, bus vadinama laisva aplinka. Nuo gamtinės aplinkos ji skiriasi tuo, kad asmens santykis su gamtine aplinka yra santykis su būtinu vyksmu, būtiniais procesais. Laisvoje aplinkoje asmuo santykiauja su galią, nepavaldžią gamtiniam būtinumui, turinčiais asmenimis.

A. Maceina šį santykį aiškina trejopai.

a) Du asmenys, negalintys vykdyti savo laisvės toje pačioje erdvėje, izoliuojasi vienas nuo kito vykdydami „savo laisvės taip, jog jos buvotų ne kartu viena su kita, bet šalia viena kitos“⁴. Kitaip tariant, asmenys vengia susidūrimo laisvoje aplinkoje.

Šio santykio problemiškas yra tas, kad turintys absoliučią ir neribotą laisvės galią asmenys, veikdami laisvoje aplinkoje, sukirsdina vadinamuosius tą galią nusakančius laisvės laukus. Šis sukirsdinimas neišvengiamas dėl galios neribotumo. Vieno asmens veiksmas, apribojantis kito laisvės vykdymą, yra skausmingas procesas, griauantis normalų asmens tapimo vyksmą. Šis skausmingumas yra esmingas, nes asmens laisvės vykdymas ir jį sekantis asmens tapimas yra susiję su asmens esme, tai asmens buvimo būdas. O bet koks išorinis to tapimo trikdymas apriboja asmens laisvės vykdymo lauką ir griauja jo savikūrą (tapimą). Šis asmens laisvės lauko apribojimas neturi nieko bendra su tomis ribomis, kurias sudaro asmeniui gamtinis būtinumas, dar daugiau — laisvės vykdymas yra įmanomas tik ant būtinumo pagrindo. Čia aiškinamas asmens laisvės lauko apribojimas kėsinasi į apsisprendimo galios apribojimą ir todėl griauja, žudo, naikina asmenį iš esmės.

Taigi viena iš asmens laisvės vykdymo išeičių — izoliacija.

Tačiau toks klausimo sprendimas yra gana sąlygiškas, nes egzistuoja tokios žmogaus sambūvio rūšys kaip šeima, darbas, religija, kuriose izoliuotis neįmanoma. Tuomet pasirenkama abejingumo kitam asmeniui nuostata. Taip asmuo apsaugo nuo savo tapsmo išorinio trikdymo.

b) Vienas asmuo jaučiasi esąs aukštesnis už kitą, laiko tą kitą šalia esančiu savo laisvės objektu. Tada ir vyksta kito asmens tapsmo trikdymas. Antanas Maceina šį santykį vadina tironiškuoju. Apie jį pakalbėsime išsamiau.

c) Asmens laisvės vykdymo formuluotė — „savos laisvės aprėžimas kito laisvės dėlei“⁵. Šį principą nusako asmens vertės sąvoka: „Asmuo yra vertybė savyje, kuri kyla ne iš jo einamų pareigų visuomenėje, ne iš prigimties savybių, bet iš asmens vienkartinės kaip tiesioginės sąsajos su Dievu-Kūrėju“⁶. Asmuo yra laisvas. Ir ši formuluotė yra tapati kitai — asmuo yra sukurtas panašus į Dievo paveikslą. Laisvės galia yra asmens panašumo į Dievą savybė. Iš čia kyla nelygstamo asmens vertingumo idėja, nes asmens esmėje, asmens laisvės galioje glūdi jo dieviškumas. Todėl asmens laisvės vykdymas yra jo prigimtinei, neliečiama teisė. Pagal šią teisę visi žmonės yra lygūs. Veikiant man pasaulyje, „su manimi buvo ir kitas, lygus man pačiam. Todėl aš privalau su juo dalintis tuo, kas mums abiem bendra, būtent laisvės vykdymo ertmė“⁷. O erdvės kito asmens laisvei atsiranda tik apribojus savo laisvę. Šis trečiasis santykis gali būti vadinamas meilės santykiu, nes savo laisvės lauko aprėžimas yra vykdomas kito asmens laisvės vykdymo dėlei, kito asmens natūralaus tapsmo dėlei.

Matyt, kad trečioji santykio laisvoje aplinkoje forma ir yra išeitis iš absoliučią ir neribotą savęs apsprendimo galią turinčių asmenų santykio problematiškumo.

5. Vertybinės asmens nuostatos

Laisvo apsisprendimo metu didelę reikšmę turi vertybinės asmens nuostatos. Manau, kad jos yra dvi. Pirmoji remiasi dieviškąja asmens samprata: asmuo yra Dievo kūrinys, ir, kaip sukurtas panašus į Dievo paveikslą, savo gyvenimu vykdomas savo laisvę. Čia laisva aplinka yra ne objektų tikrovė, pavaldi gamtos ar kitokiam būtinumui, o laisvų subjektų aplinka, arba — laisva aplinka. Antroji vertybinė nuostata remiasi požiūriu į bet kokią aplinką, esančią už manęs, tik kaip į objektų tikrovę, kuri pavaldi būtinumui ir kurioje egzistuoja vienintelė laisva priežastis — aš pats.

Vertybinė nuostata potencialiai pačiam asmeniui kokybės neturi. Vertybinę nuostatą ir jos kokybę aktualizuoja laisvos valios aktas. Tai kokybei suvokti asmuo turi kitą svarbų, atitinkantį jo esmę dalyką — sąžinę. Sąžinės galia vertybinei nuostatai suteikia kokybę. Ši kokybė yra intersubjektyvi. Kiekvienam žmogui sąžinės suteikta kokybė įvertinti tam tikrą veiksmą yra ta pati.

Pasirinkęs antrąją vertybinę nuostatą, asmuo išplečia savo laisvės lauką į begalybę. Jis mano veikiaš ne laisvoje aplinkoje, o tik objektų tikrovėje. Tokiu atveju savasis laisvės laukas santykiuose su kitu asmeniu nėra ribojamas.

Iš trijų galimų, pateiktų Antano Maceinos, laisvės vykdymo atvejų pasirenkamas antrasis — „versti buvojiimo ertmės „bendrininką“, kad jis vykdytų tik mano laisvę, atsisakydamas savosios“⁸. Tuo būdu tampa galimas santykis su kitu asmeniu kaip su priemone. Būtinai jis nėra, nes asmuo netampa priemone būtinai — jo pasirinkimas priemone yra atsitiktinis, kaip ir bet kurio kito objekto, nelygu keliama tikslai.

Manau, kad nebūtų prasminga kalbėti apie asmens laisvę, jei jis būtų izoliuotas nuo kitų asmenų (čia turima galvoje ir nuo Dievo). Laisvės vykdymo sąvoka suponuoja laisvos aplinkos būtinumą. Tik laisvoje aplinkoje asmuo vykdo savo laisvę kokybinio būdu. Tik laisvės vykdymu asmuo sukurtas panašus į Dievo paveikslą. Kokybinis laisvės vykdymo momentas ir asmens tapimas, vykstantis per laisvės vykdymą, ir yra tos priežastys, iš kurių išplaukia laisvos aplinkos būtinumas vykdant laisvę.

Aptarsime tas priežastis. Asmuo kelia sau tikslus. O pagal antrą vertybinę nuostatą galioja principas „tikslas pateisina priemones“. Tikslas asmeniui tampa gėriu. Intersubjektyvus priemonių kokybinis kriterijus stoja prieš asmens tikslo — kaip gėrio asmeniui — kriterijų. Salia tikslo siekiančių veiksmų, yra kiti — norėjimo veiksmai. Čia noras — asmens jutimasis impulsas, susijęs su pagunda. Pasirinkęs antrąją vertybinę nuostatą, asmuo nemano veikiaš laisvoje aplinkoje, todėl vykdo ne laisvą valią, o noro valią. Asmuo susitapatina su noru arba tikslu. Tokiu atveju noras arba tikslas įgyja asmens savybes — nelygstamo vertingumo, tikslo paties savaime. Noras ar tikslas tampa nebe kokybine charakteristika. Laisvės vykdymas ir jį reflektuojanti sąžinė stoja prieš norintį asmenį. Ir asmens veiksmai, kuriais siekiama realizuoti norą ar tikslą, stiprina asmens kaip „noro“ ar „tikslų“ pozicijas. Naikinamas asmens sąžinės balsas.

Norintis asmuo ar turintis tikslą asmuo savaime nėra blogis. Bloga yra tai, kad, aktualizuojamas antrąją vertybinę nuostatą, tai yra laikydamas kitą asmenį galima priemone tikslui pasiekti, jis naikina savyje sąžinės balsą. Nors atlikto veiksmo dorovinė

refleksija tam tikru laipsniu išlieka, tačiau gėrio—blogio veiksmai pasirenkami atsitiktinai. Asmuo tampa atviras blogam veiksmui. Jis netenka akivaizdaus pasirinkimo galios, todėl netenka ir laisvės vykdymo galios. Nes laisvės vykdymas yra akivaizdaus pasirinkimo veiksmas.

6. Pastangos kriterijus

Jėgą, aktualizuojančią antrąją vertybinę nuostatą, vadinkime pagunda. Pagunda—tai asmens santykio su kitais asmenimis kaip su objektais aktualizavimas. Pagunda nėra asmens valios veiksmas. Tačiau per ją aktualizuotus veiksmus asmens sąžinė reflektuoja kaip blogį.

Pirmajai vertybinei nuostatai, deklaruojančiai nelygstamą asmens vertingumą, realizuoti reikia asmens pastangos. Pastanga—tai asmens santykio su kitais asmenimis, kaip su subjektais, kaip su laisvais asmenimis, aktualizavimas. Pastanga—asmens valios veiksmo principas. Jį atlikdamas, asmuo savo veiksmus reflektuoja kaip gėrį.

Pastangos aktas ir pagunda yra nelygiavertės jėgos, nes jas sąlygoja skirtingi šaltiniai. Asmens valia priklauso ir pastanga, ir jos atsisakymas. Pastangos atsisakymas—tai nėra pagundos pasirinkimas. Tai yra potencialumo pagundos aktualizavimui pasirinkimas. O iš esmės—tai apsisprendimas pasirinkti antrąją vertybinę nuostatą, laisvą aplinką laikyti objektų tikrove.

Cia nekalbame apie paskatas, sąlygojančias pastangos pasirinkimą ar jos atsisakymą. Čia pastanga aptariama tik tiek, kiek ji yra priemonė realizuoti viršesniui už ją principui, kurį pasirenka asmuo. Pastanga nėra apsisprendimo, ji—veiksmo principas.

Svarbu, kad veiksmo principas gali būti laikomas veiksmo kokybiniu kriterijumi. Joks veiksmas negali būti įvardytas kaip geras, jei jis nereikalavo pastangos. O tą įvardijimą teikia sąžinė. Sąžinės ir pastangos kriterijų visiškai sutapatinti negalime, nes ne veiksmas yra asmens priežastis, o atvirkščiai. Ne veiksmas yra nelygstama vertybė, o asmuo. Suabsoliutindami veiksmą, versdami jį kriterijumi, griuname Dievo duotą sąžinės balso galią. Iš čia plaukia ir būtinybė nesuabsoliutinti gerų įpročių.

Gero įpročio esmė—gero veiksmo sutapatinimas su savo noru per pastangą. Ilgainiui veiksmas, tapęs įpročiu, nereikalauja pastangos. Vertinant gerą įprotį kaip gerą savaimę, jį padarome kriterijumi ir priešpriešiname sąžinei. Tačiau „niekur pasaulyje, netgi ir už jo ribų, nėra tokio dalyko, kurį neapribojus galima būtų pavadinti geru, išskyrus vien tik gerą valią“⁹. Nėra veiks-

mo, kuris būtų didesnė vertybė už asmenį. Nelygstamo vertingumo kriterijaus perkėlimas iš asmens į veiksmą yra sąžinės silpninimo priemonė, šitaip skatinanti atsitiktinai rinktis gėrį ar blogį.

Kadangi pastangos principas apima ir savirefleksijos veiksmą, o savirefleksija skatina nesutapatinti gero įpročio su gėrio kriterijumi, net ir išsiugdžius gerus įpročius, pastangos principas veiksmuose turi išlikti.

Pastanga padeda asmeniui veiksmą realizuoti pasirinkimo aki-vaizdoje. Ir jei laisvės vykdymas yra gėrio ar blogio pasirinkimas, tai pastanga leidžia asmeniui vykdyti savo laisvę.

Pastangos kriterijus, kuris gali padėti skirti gėrį—blogį žmogaus veiksmų atžvilgiu, yra formalus kriterijus. Jį galima sulyginti su formaliu tiesos kriterijumi pažinime — logikos formaliųjų kriterijumi. Logika yra visiškai abejinga sprendinyje esančių subjekto ir predikato, jų santykio turiniam. Joje esantys formalūs dėsningumai negali pavaduoti tiesos matymo sprendiniuose protu (kaip gėrio—blogio skyrimo sąžine), kada asmuo tiesą supranta aiškiai ir ryškiai. Bet kiekviena aiškiai ir ryškiai protu suvokiama tiesa, išreikšta sprendinių forma, turi būti pavaldi logikos dėsningumams. Tačiau logikos dėsningumams pavaldus sprendinys nebūtinai atitinka tiesą. Tą patį galima pasakyti apie pastangos kriterijų. Sąžine suvokiamas kaip geras veiksmas būtinai turi būti atliktas per pastangą. Tačiau reikalaujantis pastangos veiksmas nebūtinai yra geras.

Kadangi joks veiksmas, joks jo principas negali tapti didesne vertybe už asmenį, todėl pastangos kriterijaus negalima laikyti tokiu pat svarbiu kaip sąžinės kriterijus, kuris išreiškia asmens santykį su Dievu, tai yra asmens esmę. Negalima daryti priemonės — pastangos — tikslu, nors ji gali būti svarstoma kaip svarbiausia asmens artėjimui prie Dievo realizuoti. O šis svarstymas yra šiokia tokia nuoroda į daug svarbesnę kančios paslaptį.

7. Laisvės vykdymas — tai asmens tapsmas

Aktualizuojamos kurios nors vertybinės nuostatos veiksmas įgyja kokybę. Realizuojant antrąją vertybinę nuostatą, tai yra verčiant „buvojo erdmės bendrininką, kad jis vykdytų tik mano laisvę, atsisakydamas savosios“¹⁰, sąžinės reflektuojamas blogis yra dvejopas. Pirmiausia — taip atliktas veiksmas gali trikdyti kito asmens savikūrą, apribojant jo laisvės lauką, ir antra,— veiksmas neličia kito asmens laisvės lauko ir savikūros. Ir vienu, ir kitu atveju toks veiksmas vis tiek įgyja blogio kokybę. Vienu ar kitu būdu jis yra nuodėmė — būtis, kuri yra tik asmeniui ir Die-

vui. Niekam, be asmens, ji nėra pažini. Šios būties egzistavimas šalia sąžinės ir laisvos asmens valios yra fenomenas, glaudžiausiai susijęs su asmens esme. Svarbu, kad visi šie dalykai būtinai yra nuorodos į Dievo egzistavimą ir santykį su asmeniu. Nuodėmės būtis, būdama susijusi su asmens esme, keičia asmenį, tai yra keičia jo santykį su Dievu. Nuodėmė tolina asmenį nuo Dievo. Kita vertus, geri darbai, padaryti kitam asmeniui per pastangą,—artina. Kadangi asmuo, pasak A. Maceinos, ir yra santykis su Dievu, o šis santykis kinta asmeniui veikiant,—vadinasi, asmens buvimas pasaulyje ir yra jos tapšmas arba kitimas vykdamas laisvę.

8. Išvados

Apibendrinami galime padaryti tokias išvadas:

1. Asmuo būva pasaulyje vykdydamas savo laisvę ir tapdamas, keisdamas savo santykį su Dievu.

Asmens tapsmą sąlygoja kokybinis jo laisvės vykdymo aktų turinys. Nekokybiniai aktai, neturintys nuodėmės ar gero veiksmo savybių, nesietini su asmens tapsmu. Kokybinį turinį asmens veiksmas įgyja tik asmeniui veikiant laisvoje aplinkoje — su kitu žmogumi arba su Dievu.

Asmens paskirtis yra vykdyti savo laisvę, kurios rezultatas turi būti tapšmas Dievo akivaizdoje. Taigi asmens laisvės vykdymo sąvokoje slypi laisvos aplinkos būtinumas.

2. Pasirenkant savo veiksmams vertybinę nuostatą, pagal kurią asmuo nėra išskiriamas iš tikrovės ir traktuojamas kaip jos objektas, asmuo tampa atviras blogam veiksmui, nes kitas asmuo kaip priemonė pasirenkamas atsitiktinai.

3. Pastaroji vertybinė nuostata stoja prieš dieviško asmens sampratos nuostatą. Tų nuostatų realizavimas susijęs su pastangos ir pagundos priešprieša.

4. Pastanga kaip veiksmo principas gali būti formalus kokybinis veiksmo kriterijus, tačiau jis negali pavaduoti sąžinės.

5. Vertybinių nuostatų aktualizavimas keičia asmenį, nes kinta asmens santykis su Dievu. Tai asmens tapšmas.

¹ Maceina A. Asmuo ir istorija.

² Ten pat.

³ Maceina A. Dievas ir laisvė. Chicago, 1985. P. 5.

⁴ Ten pat. P. 57.

⁵ Ten pat. P. 62.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat. P. 63.

⁸ Ten pat. P. 59.

⁹ Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. Vilnius, 1980. P. 15.

¹⁰ Maceina A. Dievas ir laisvė. P. 59.

DR. IGNAS NARBUTAS

IKIKRIKŠČIONIŠKOJI DOROVĖ IR DIDVYRIŠKUMAS

Lietuvių tauta yra išgyvenusi labai skausmingą religijos kaitą. Šis sukrėtimas mūsų tautai buvo itin reikšmingas, nes tuo metu mūsų valstybė buvo pasiekusi istorinės galybės viršūnę. Religijos pakeitimas visada yra susijęs su pokyčiais dorovėje, naujų dorovinių normų įvedimu, o dorovinio elgesio normos yra vienas iš bendruomenės kultūrą formuojančių elementų. Taigi religinis lūžis sukėlė visos tautinės kultūros lūžį, nes, kaip pažymi A. Maceina, beveik visos nekrikščioniškosios religijos yra tautinės, „vadinasi, išaugusios iš tautos bendruomenės ir turinčios su ja labai gilų ryšį“¹. Dabar neretai galima išgirsti nuomonę, kad iki krikščionybės įvedimo lietuviai buvę morališkai geresni, doresni nei krikščionys. Todėl kyla pagrįstas klausimas: o kokia ji buvo, iki-krikščioniškoji dorovė?

Kultūros ir religijos istorijų tyrimai mums sako, kad senovės lietuvių religija buvo viena iš daugelio senųjų indoeuropiečių religijų, turinti analogišką kitų indoeuropiečių religijoms — graikų, germanų, vėdinio laikotarpio indų — vertybių sistemą, paremtą humaniškomis bendravimo normomis, ir pirmąsio, mitologinio mąstymo ypatybių. Ikikrikščioniškosios dorovės pagrindus mes galime atsekti iš seniausių Europos dorinės minties šaltinių. Lietuviškos medžiagos šiuo klausimu yra nedaug, didžiuma jos jau paveikta krikščionybės idėjų. Straipsnio pavadinime žodis „didvyriškumas“ pavartotas neatsitiktinai — didžiumą duomenų apie ankstesniųjų laikų dorovę mes randame herojiniuose epuose. Būtu galima bandyti pasiremti artimesnių mums germanų epais, bet germanistai dar ginčijasi, kas juose yra atsiradę dėl krikščionybės įtakos, o kas paveldėta iš anksčiau. Todėl kad suprastume pokyčius, kurie vyko lietuvių dorovėje, kad suprastume, kokia dorovė galėjo būti iki Lietuvos krikšto, turime pažvelgti į antikinės kultūros dorovės istoriją (tuo labiau kad vieninteliai graikai paliko nuosekliai išdėstytą rašytiniuose šaltiniuose dorinės minties

istoriją nuo mitinių laikų iki išstobulintos dorovės filosofijos — etikos).

Yra sakoma, kad dora yra tai, kas dera protingai prigimčiai². Bet dorinė terminija susiformavo per ilgą dorovės filosofijos (etikos) istoriją. Homero epai „Iliada“ ir „Odiseja“ parodo mums pačią dorinės terminijos formavimosi pradžią. Galima sakyti, kad seniausiais laikais nebuvo jokios dorovės sampratos, bet, žinoma, tai nereikia, kad žmogus elgėsi nedorai. Reikia pažymėti, kad žmogui sakralinę vertę turi tik tie pasaulio objektai, kurie yra pašventinti ir kurie vieninteliai „egzistuoja realiai“³. Seniausiam žmogui tai yra tas daiktų — vardų pasaulis, kuris yra „kosmizuotas“ (sutvarkytas, įtrauktas į žmogiškąjį kosmosą) arba aprašytas mituose, tas pasaulis, kuriame galioja tos bendruomenės, kuriai priklausė individas, kultūrinės tradicijos (ritualai ir tabu), o kitas pasaulis, kuris neatitinka minėtųjų reikalavimų, yra ne-realus, kitaip sakant, chaoso pasaulis, pilnas visokių demonų ir chimėrų, kurį reikia pašventinti ir įtraukti į kosmosą, nes kitaip iš jo visada eina grėsmė „realaus“ pasaulio egzistencijai. Senovės graikams jų vienintelis „kosmosas“ buvo polis, jo bendruomenė, kurioje daugelis buvo susiję giminystės ryšiais. Doriškumas įėjo į santykių tarp bendruomenės narių visumą. Visa žmonių elgesio darna ikikrikščioniškoje kultūroje rėmėsi papročiais. Ritualai ir tabu sąlygojo individo poelgius visose gyvenimo situacijose, o elgesys, peržengiantis paprotinių veiksmų ribas, buvo smerkiamas ir baudžiamas išvijimu iš bendruomenės. Dorinės vertybės buvo žinomos ne kaip sąmoningai pažįstami idealai, o kaip veiksmai, kurie buvo išmokstami iš tėvų. Geru buvo laikomas toks individo elgesys, kuris atitiko protėvių papročius ir tautos tradicijas, tai, ką Juozas Girnius vadina „gyvenimo būdu“.

Senovės žmogui papročiai, tai yra „nerašyti įstatymai“, buvo laikomi neatskiriama žmogaus aplinkos sakralinės istorijos dalimi. Jų interpretavimas ir aiškinimas priklausė žynių luomui. Jie aiškindavo pasauliečiams mitus, kuriais buvo perteikiama ritualų ir tabu struktūra. Senovės žmogus, kaip mano daugelis šiuolaikinių religijos istorikų, nežinojo istorijos, tiksliau, žinojo ne realią, o sakralinę istoriją, mitinį pasaulio sutvarkymo planą, kuris buvo atpasakojamas mituose ir atkartojamas ritualuose. Realioji istorija nuolat grėsė šiai pasaulio tvarkai, todėl senovės žmogus nuolat turėjo atlikinėti ritualus, kuriais buvo siekiama atstatyti pradinę, mituose užfiksuotą pasaulio tvarką. Kaip rašo M. Eliadė: „Mitai išsaugo ir perduoda paradigmas — įvaizdžius, kuriuos pamėgdžiojant vykdoma aibė veiksmų, už kuriuos žmogus yra atsakingas. Įvaizdžiai, kurie kartojami kaip pavyzdžiai, padeda periodiškai atkurti kosmosą ir istoriją“⁴. Kitaip sakant,

senovės žmogus galėjo patirti Dievo hierofaniją (apsireiškimą) tik atlikdamas tuos veiksmus, kurie yra aprašyti mite. M. Eliadė pažymi, kad senasis žmogus nežino veiksmų, kurie nebūtų buvę atlikti anksčiau. Viskas, kas žemiška, turi transcendentinį įvaizdį. Visus įvaizdžius galima suskirstyti į tris grupes: 1) dievų veikla, 2) didvyrių veikla, 3) mitinių protėvių veikla. Dievai, didvyriai ar mitiniai protėviai davė pradžią visiems religiniams veiksmams, visoms tradicijoms⁵. Šiame kontekste nėra dorovės kaip išskirtinės formos ideologijos. Dora yra organiška viso praktinio individo gyvenimo bendruomenėje dalis, kaip pažymi V. Jėgeris (W. Jaeger): „Kraštutiniai etikos rėmai Homerui, kaip ir visiems graikams, yra būties dėsniai, o ne grynios pareigos nurodymai“⁶. Dorovė tada yra pagrindžiama poliu, jo įstatymais ir tradicijomis, religinėmis šventybėmis, o ne asmens protu ir sąžine.

Kaip minėjome, tokiam žmogaus „kosmosui“ nuolat grasino reali istorija ir tokia polio tvarka negalėjo išlikti nesusvyravusi, kai graikams atsivėrė Mažoji Azija su kitokiomis tradicijomis, kai po Peloponesų karų ten įsikūrė graikų kolonijos ir Graikija buvo įtraukta į aktyvią Viduržemio jūroje finikiečių sukurtą prekybinę erdvę, kas vertė graikus kone kiekvieną dieną bendrauti su „chaoso atstovais“ — svetimšaliais (barbarais). Senovės graikai — Penelopės garbintojai manė, kad keliautojų ir elgetų pavidalu pasirodo demonai⁷, o dabar reikėjo su tais demonais prekiauti ir bendrauti. Todėl atsiranda poreikis protu pagrįsti dorines normas. Kai individas išeina už tradicinės bendruomenės ribų, išeina iš pirmykščio dvasinio rojaus, kuriame jis buvo harmoniška bendruomenės dalis, iškyla dorovės filosofijos — etikos būtinybė. Tikriausiai neatsitiktinai pirmosios filosofijos užuomazgos pasirodo graikų kolonijose Mažojoje Azijoje ir Pietinėje Italijoje bei Egėjo jūros salose. Ir pirmasis bandymas protu pagrįsti dorines tradicijas sakė, kad jos yra duotos dievų: Heziodui, pirmajam Europos moralistui, Dzeusas jau yra dorovės prižiūrėtojas, kuris baudžia žmones už blogus darbus, stebi, kaip dorovė realizuojama pasaulyje. O regresas visuomenėje ir pasaulyje kilo iš Prometėjo nusikaltimo; doras elgesys gali sugrąžinti aukso amžiaus socialinių santykių harmoniją. Heziodui doriniai reikalavimai pagrįsti ir racionaliai — protinga sekti doriniu idealu, nes tai naudinga.

Kaip minėta, pirmykštėje visuomenėje doru buvo laikomas toks individo elgesys, kuris atitiko bendruomenės „gyvenimo būdą“, arba etosą, kuris mitiniais įvaizdžiais yra išreiškiamas mituose. Mituose įvaizdžiai perteikiami per trejopų veikėjų (dievų, didvyrių, protėvių) veiklą, kuria pirmąkart kuriamas kosmosas. Dabar galime aptarti graikų *heros* (herojaus, didvyrio) figūrą. Jos evoliu-

cija parodys, kaip keitėsi dorovinis pavyzdys (aukščiausiojo gėrio idealas) graikų minties istorijoje.

Graikų žodis *heros* vis dar nėra patenkinamai paaiškintas, bet juo senovės epuose buvo apibūdinami ypatingi dieviškos prigimties žmonės: jie visada gyveno praeityje, buvo geresni, tvirtesni ir didesni nei esančios kartos mirtingieji. B. C. Dytrichas (Dietrich) rašo: „Taip pat jie buvo arčiau dievų, daug intymiau bendravo su jais ir kartais net dalijosi su jais kasdieniniu maistu. Prieinamas *perioché*, arba bendravimas, tarp dievų ir herojų Homero tradicijos laikais priklausė legendinei praeičiai, o ne realiai tikrovei. Nebuvo tai pasirodymas paprasto žmogaus, kuris buvo kitoks nei herojus su savo dieviškomis ar pusiau dieviškomis savybėmis. Tačiau neabejotina, kad epinės, t. y. homeriškosios ir heziodiškosios sampratos apie dievybes ir dieviškuosius žmones tiesiog nurodo atitinkamą nuo pat seniausių laikų vykstantį Graikijos religijos mąstymą“⁸.

Yra žinoma, kad kulto herojus buvo vietinis ir siejosi su kapu, o retkarčiais išlaikydavo kai kuriuos atributus ar funkcijas. Kaip rašo P. Gaidamavičius: „Jų kulto centras buvo kapas, kur ilsėjosi herojaus palaikai. Čia buvo statomos šventovės, daromos atnašos, atliekamos apeigos... Dėl žymesniųjų herojų kapo varžėsi atskiri miestai, norėdami jį turėti savo nuosavybėje. Mat vietos herojai buvo laikomi globėjais, į kuriuos kreipiamasi karo ar nelaimių metu“⁹. Dėl pastarųjų žodžių galima pažymėti, kad neretai vietiniai herojai buvo laikomi ir miestų įkūrėjais, o tai leidžia spėti, kad kulto herojai buvo ir kultūros herojai (herojai, kurie dalyvavo sukuriant kosmosą, pastaruoju atveju — polį). Tuo metu jų antrininkai epuose (Homero) yra vyriškumo idealai, kurie nors ir atspindi etosą, bet neturi didelės sakralinės vertės. Seniausiais laikais buvo kulto herojai ir sekuliarizuoti jų antrininkai — epų herojai, bet „kultų herojai, epinės poezijos veikiami, po III a. pr. Kr. pasikeitė“, to priežastys buvo politinės — valdžios siekiantiems aristokratams tai leido girtis savo dieviškomis šaknimis, paveldėtomis iš jų legendinių protėvių — herojų, o kaip pažymi B. C. Dytrichas: „Naujoje valstybėje nuo tokios kvalifikacijos priklausė ir postas, ir žemės valdymo teisė. Heziodas šį poreikį užpildė konstruodamas nuoseklias genealogines sistemas Herojų kataloge...“¹⁰ Galima pasakyti, jog Homero epuose minima, kad dievai jau gyvena Olimpe, bet herojai išlaiko ryšį su dievais (bendrauja) ir yra kilę iš dievų (tiesiog ar per kelias kartas), todėl ir dieviški. Dieviškumas antikinėje mitologijoje išreiškia bendrą, kolektyvinį pradą, kiekvienas dievas simbolizuoja kokią nors kosmoso jėgą. Tuo pačiu metu ir herojai yra dieviški, t. y. jų elgesys harmoningai atitinka kosmoso dėsningumus ir to-

dėl doras. Kaip pažymi M. Eliadė, senųjų kultūrų žmonėms vertingas buvo tik buvimas dievų pasaulyje, į kurį jie patekdavo atlikdami ritualus, atkartodami ir imituodami tą, ką kažkas jau buvo atlikęs mitiniais laikais. Bet kuris veiksmas, kuriuo atkartojamas mitinis įvaizdis, nukelia individą į tą patį mitinį momentą, kada pirmą kartą buvo atliktas veiksmas, ir leidžia jam susitapatinti su mitiniu įvaizdžiu. Tik atkartodamas įvaizdžio veiklą pirmykštis žmogus gyvena vienintelėje jam realioje erdvėje, kurioje žmogus yra iš tikrųjų žmogus. Tradicinių kultūrų žmogus pripažindavo savo realumą tiek, kiek jis nustodavo savo asmens savitumo (šiuolaikiniu požiūriu). Pavyzdžiui, graikų tradicijoje tik herojai išsaugo savo atmintį (kitą tariant, asmenybę), nes jie žemiškojo gyvenimo metu vykdė pavyzdinius veiksmus, herojai juos prisimena, nes šie veiksmai iš tam tikro taško žvelgiant buvo beasmeniai¹¹. Graikų epuose randama dviguba veiksmų motyvacija: 1) veiksmų priežastis sąlygoja konkretūs tarpusavio santykiai ir socialiniai ryšiai, 2) tiesioginiai dievų nurodymai. Epuose abi šios motyvacijos paremia vienodus veiksmus — visuotinybė (dievų valia) pinasi su individualybe (asmens tikslai konkrečioje situacijoje). Dorovė tada sutampa su individo prigimtimi ir konkrečiais visuomeniniais interesais.

Vėlesniais laikais herojus kinta. „I herojus buvo pakeliami kuo nors pasižymėję žmonės — valdovai, poetai, filosofai ir net šiaip piliečiai. Platonas netrukus po savo mirties sulaukė garbintojų ir buvo skelbiamas kaip dievo Apolono sūnus“¹². Jis yra jau nesusijęs su dievais giminystės ryšiais. Į dievų pasaulį jis patenka tik po mirties. Dorovinis idealas jau ne karo didvyris, kuris vykdo savo prigimtįs galias, o prigimtį nugalintis žmogus. Zenono idealas — išminčius, tai yra žmogus, kuris laimę jaučia savyje, kuris turi viską ir yra valdovas, kadangi valdo save. Tokį išminčių jis iškelia virš dievų. Dievams nereikėjo pakelti pagundų ir kliūčių, kad pasiektų tobulybę, o išminčius doringę tobulybę pasiekė pats¹³.

Pirmykštę (mitologinę tradicinę) dorovės sampratą atspindi ir soloniškoji teisės tradicija (*eynomia*), pagal kurią graikų bendruomenės vienetas — polis buvo laikomas atskiru kosmosu (daiktų tvarka), sudarytu iš skirtingų dalių, kurių hierarchinę tvarką palaiko dėsnių, o darną (harmoniją) užtikrina skaitmeniniai santykiai, kurie yra analogiški muzikos akordų santykiams (ši samprata buvo priimtina aristokratams). J. P. Vernantas rašo: „Teisingai parinktas matas turi atsverti tarpusavyje negiminiškos prigimtįs jėgas, kartu užtikrinti teisingą vienos pirmenybę kitos atžvilgiu. Tuo būdu teisingumo harmonija remiasi tiek visuomenėje, tiek individe esančiu tam tikru dualizmu, gėrio ir blogio

poliaringumu, būtinumu užtikrinti geresnio pirmenybę blogesnio atžvilgiu. Kaip tik tokia kryptis nugalėjo pitagorininkų mokykloje; ji vyrauja ir Platono *sōphrosynē* teorijoje jo „valstybėje“. Ši *sōphrosynē* — tai ne vienos kurios nors valstybės dalies ypatinga savybė, o visumos harmonija, tai, kas polį daro *kosmosu*, duoda jam „savivaldą“ taip, kaip yra sakoma, kad žmogus yra savo malonumų ir norų valdovas. Lygindamas šią harmoniją ir dainavimą vienu balsu (unisonu), Platonas ją apibūdina: „geriausio ir blogiausio sąskambis yra natūralus keliant klausimą, kas privalo valdyti ir valstybėje, ir žmoguje“¹⁴.

Apibendrinami samprotavimus apie graikų dorovės filosofijos pradžią, galime padaryti tokias išvadas apie pirmąsias visuomenės dorovę: 1) pirmąsioje visuomenėje doriškumas buvo suprantamas kaip individo veiklos ir bendruomenės, kuriai jis priklausė, „gyvenimo būdo“, arba etoso, kuris gali būti išreiškiamas mitais, atitikimas; 2) pirmąsioje visuomenėje individo ir bendruomenės tikslai sutampa — tai yra išreikšta epinių herojų veiksmų dviguba (dieviška ir asmeninė) motyvacija.

Galima teigti, kad baltų gentys iki II tūkstantmečio vidurio išlaikė minėtuosius dorinius idealus, pagal kuriuos žmogus privalo paklusti visuotinumui, individuali valia turinti nusileisti visuotiniam gėriui. Graikų kultūros istorijoje toliau galime pastebėti, kad nuo mitologinio mąstymo atsisakiusi visuomenė eina vis didėjančio pesimizmo keliu. Sofistai iškėlė mintį, kad individo valia yra aukštesnė dorinė vertybė nei bendruomenės tikslai. Sokratas etikos istorijoje pirmasis iškelia individo dorovės ugdymo problemą. Dorovė individui duoda aukščiausiąjį gėrį, o pati dorybė yra žinojimas, kuris yra išmokstamas kaip ir kiti dalykai, o kartu tai yra ir protingas elgesys. Vėlesnės filosofijos mokyklos vis labiau siekė pagrįsti individo troškimus gyventi vien asmeninei laimei. Stoikų išminčius yra doras, kai yra abejingas viskam, išskyrus dorybę, abejingas džiaugsmui ir skausmui, laimei ir nelaimei, visiškai apatiškas. Epikūrininkams dorybė yra tik priemonė patirti kuo daugiausiai pasitenkinimo, kuo mažiausiai skausmo. Ir epikūrininkai, ir stoikai, ir skeptikai laime ir dorovingumu laikė individo nutolinimą nuo visuomenės, visišką nusiramimą¹⁵. Panašią idėjų istoriją tikriausiai galime išvysti ir senovės indų religinėse filosofijose. Pagrindinės jų mokyklos (vedanta, sankja, budizmas) irgi reikalauja išsivaduoti nuo kūno, aistrų naštos, susitelkti savyje, nusiraminti, ir tai žmogų išvaduos nuo kančių ir suteiks laimę¹⁶. Akivaizdūs graikų ir indų filosofų raidos rezultatų panašumai rodo, kad kultūra, kuri neturi tvirtų religinių įsitikinimų ir vietoj Dievo kelia intelektualizmą, dorinės minties istorijoje vis giliau pasineria į pesimizmą ir apatiją.

- ¹ Maceina A. Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra // Židinys. Kaunas, 1939. T. XXIX. Nr. 9. P. 499—501.
- ² Salkauskis S. Bendroji filosofijos terminija // Raštai. Vilnius, 1991. T. II. P. 215.
- ³ Eliade M. Šventoji erdvė ir pasaulio sakralizacija // Problemos. Vilnius, 1983. Nr. 29. P. 95—102; Лотман Ю. М. Миф—имя—культура // Труды по знаковым системам. Тарту, 1973. Т. VI. С. 288.
- ⁴ Элиаде М. Космос и история. Москва, 1987. С. 27—30.
- ⁵ Ten pat. P. 46, 84—86. M. Eliade mini, kad Irano kosmologijoje kiekvienas žemės reiškinytis atitinka transcendentinį, nematomą vaizdinį platoniškosios „idėjos“ prasme. Žr. ten pat. P. 34.
- ⁶ Jaeger W. Paidea. 2 Bde. Berlin, 1936. Nr. 1. P. 82. Plg. Гусейнов А. А., Иррилиц Г. Краткая история этики. Москва, 1987. С. 21.
- ⁷ Dietrich B. C. Tradition in Greek Religion. Berlin—New York, 1986. P. 95.
- ⁸ Ten pat. P. 91—93.
- ⁹ Gaidamavičius P. Milžinas. Didvyris. Sventasis. Žmogiškosios pilnaties vizija. Brooklyn, 1954. P. 83—84.
- ¹⁰ Dietrich B. Cit. veik. P. 92.
- ¹¹ Eliade M. Cit. veik. P. 64.
- ¹² Gaidamavičius P. Cit. veik. P. 84.
- ¹³ Кант И. Лекции об этике // А. Гусейнов, Г. Иррилиц. Cit. veik. P. 571.
- ¹⁴ Вернан Ж. П. Происхождение древнегреческой мысли. Москва, 1988. С. 118—119.
- ¹⁵ Stöcklis A. Filosofijos istorijos bruožai. Kaunas, 1926. P. 64—72; Гусейнов А., Иррилиц Г. Cit. veik. P. 151—192.
- ¹⁷ Stöcklis A. Cit. veik. P. 7—14.

LIETUVOS ISTORIJOS SEKCIJA

AKAD. DR. ANTANAS TYLA

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKSTYSTĖS
KATALIKŲ BAŽNYČIOS DALYVAVIMAS FORMUOJANT
VALSTYBĖS IŽDĄ XVI a. pab.—XVII a.

DR. NAPALYS KITKAUSKAS

NAUJAUSI VILNIAUS PILIŲ TYRIMŲ DUOMENYS —
SVARBUS LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIS

DR. EDVARDAS VIDMANTAS

LIETUVIŲ KALBOS ATGIMIMAS
VILNIAUS ŠV. MIKALOJAUS BAŽNYČIOJE

DR. ARTŪRAS GRICKEVICIUS

POPIEŽISKOSIOS SEMINARIJOS VILNIUJE
STUDENTŲ GEOGRAFINĖ KILMĖ (XVI a. PABAIGA —
XVII a. PIRMOJI PUSĖ)

DR. JUOZAS FABIJONAVICIUS

MALDOS NAMŲ GRIOVIMO BANGA LIETUVOJE
OKUPACIJŲ METAIS

AKAD. DR. ANTANAS TYLA

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
KATALIKŲ BAZNYČIOS DALYVAVIMAS FORMUOJANT
VALSTYBĖS IZDĄ XVI a. pab.—XVII a.

Viena svarbiausių ir sunkiausių Lietuvos XVI—XVII a. valstybinių problemų buvo valstybės izdo įplaukų formavimas, nes jis buvo paremtas nepaprastaisiais mokesčiais, kurie buvo išgaunami taip pat nepaprastu būdu, t. y. prašant mokesčių iš tų luomų, kurie nuo visokių mokesčių buvo atleisti. Tokie luomai buvo bajorija ir dvasininkija. Savo privilegijų atsisakymas valstybės reikalams yra politinės kultūros komponentas, svarbus valstybės būviui ir visuomenės pozicijoms vertinti. Izdo formavimas buvo viena iš valstybės piliečių sąmoningumo apraiškų. Todėl šio proceso tyrinėjimas yra svarbus keliais požiūriais.

Po Lietuvos krikšto Katalikų Bažnyčia buvo apdalyta žemės ir kitais turtais. Jos žemės valdos buvo atleistos nuo valstybinių prievolių. Bajorai reikalavo, kad ši išimtis būtų panaikinta. Pirmajame Lietuvos Statute buvo nurodyta, kad dvasininkai irgi turi atlikti visuotinio šaukimo prievolę, jeigu jie turi pirkimą ar paveldėtą tėvonię žemę¹. Todėl bažnytiniuose dvaruose buvo laikomi bajorai ir tarnai, kurie naudojosi žeme ir atlikinėjo karo tarnybą². Už pirkimą žemę dvasininkai privalėjo patys atlikti tą prievolę. Vėliau šis įpareigojimas buvo panaikintas. Trečiajame Lietuvos Statute jau buvo nurodyta, kad dvasininkai už Bažnyčiai dovanotą žemę, už kurią pirmtakai atlikinėjo karo tarnybą, t. y. už bajoriškos kilmės žemę, privalėjo pasiųsti nustatytą kontingentą pašauktinių, o vietoj savęs — „gerą žmogų, bajorą, tinkantį kariauti“. Išimtis buvo padaryta tik Vilniaus jėzuitų kolegijai bei universitetui iki tol užrašytoms valdoms. O už tas valdas, kurias įsigis po III LS pasirodymo, karinę prievolę turės atlikti taip, kaip ir bajorai. Tuo tarpu seimuose nuspręstus mokėti mokesčius Vilniaus universitetas turėjo mokėti nuo visų valdų, ne-

priklausomai nuo to, kada jos įgytos³. Šiame Statute buvo apibrėžta bajorų ir dvasininkų teisinė lygybė bei kai kurios pastarojo luomo teisinės ypatybės⁴.

Išimtinės teisės mokesčių srityje vienodai buvo taikomos bajorams ir dvasininkams. 1588 m. bajorija ir dvasininkija išsikovojo teisę, saugančią jų valdas nuo kariuomenės stovyklavimo⁵. Tačiau XVII a. ši išimtinė teisė buvo nuolatos pažeidinėjama. Apie tai bus kalbama toliau.

Istorinėje literatūroje yra nemažai padaryta besiaiškinant bažnytinės žemėvaldos apimtį⁶. Tačiau iš esmės tebėra neaiškus Katalikų Bažnyčios dalyvavimas formuojant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinį biudžetą ir išdą. Nors negalima pasakyti, kad iš viso šis klausimas buvo nutylimas, tačiau sistemingų tyrinėjimų nėra. Ši problema yra svarbi keliais atžvilgiais. Pirmiausia svarbu yra nustatyti, kaip valstybės reikalams buvo panaudojamas esamas ekonominis potencialas, koks buvo juridinis pagrindas jį panaudoti. Be to, tyrinėjant visuomenės politinę kultūrą, reikia išsiaiškinti, kokia jos dalis pasyviai ir aktyviai dalyvavo svarbiausiose valstybės politinio gyvenimo srityse. XVI—XVII a. biudžeto formavimas, valstybės išdo lėšų sukaupimas dažnai buvo gyvybinis valstybės išsaugojimo reikalas.

Pats faktas, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dvasininkija nuo bažnytinių žemių ir pajamų mokėjo mokesčius, yra žinomas. Praėjusio amžiaus viduryje išleistoje M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje“ rašoma, kad po 1621 m. Petrikave įvykusio bendro Lietuvos ir Lenkijos kunigų suvažiavimo Žemaitijos vyskupas Stanislovas Kiška, „surinkęs Žemaičiuose nemažus pinigų, nusiuntė karaliui, kad galėtų karę vesti su turku“⁷. Iš tikrųjų tuomet vyskupas S. Kiška davė sutikimą surinkti 1000, o Vilniaus vyskupas — 4000 auksinų⁸. Kiek vėliau — 1661 m. Žemaitijos vyskupas Aleksandras Sapiega „Parvažiavęs (iš seimo, — A. T.) į Alsėdžius, suėjimui liepiant, surinko pinigų ir nusiuntė karaliui, kad priderančią algą kareiviams užmokėtų“⁹.

Po „Žemaičių vyskupystės“ išleidimo pasirodžiusioje V. Przyalgowskio knygoje apie Vilniaus vyskopus, be kita ko, rašoma, kad 1613 m., kai Lietuvos gyventojai patyrė daug sunkumų dėl plėšikaujančių neapmokėtų, iš karo dėl Smolensko grįžtančių kareivių, Vilniaus kapitula, norėdama apsaugoti Vilnių nuo siaubimo, sumokėjo susikonfederavusiems kareiviams 1000 auksinų ir vėliau „po truputį tą sumą išrinko iš gyventojų“¹⁰. Tais pačiais metais Vilniuje įvyko Lietuvos konvokacija. Joje buvo priimtas nutarimas uždėti 4 rinkliavų dydžio valakinį mokestį iš bajorų ir dvasininkų valdų¹¹. Lėšos turėjo būti sunaudotos kariuomenei skoloms apmokėti. Komentuodamas tai, V. Przyalgowski rašė:

„Nuo to laiko įsigalėjo paprotys, kad ne tik seimuose (V. Przyalgowski seimu vadino ir Lietuvos konvokacijas.— A. T.), bet ir sinoduose dvasininkai patys nutardavo mokėti mokesčius iš savo dvarų; vyskupai dažniausiai urmu sumokėdavo, o paskui palengva iš savo valstiečių surinkdavo“¹².

Lenkijos vyskupijų sinodai ar kongregacijos mokesčius dvasininkams pradėjo skirti XV a. viduryje ir paskui tai darė periodiškai¹³. Iki šiol dar nėra ištyrinėti Vilniaus, Žemaitijos diecezinių sinodų nutarimai ir sunku nustatyti jų santykį su dvasininkijos sprendimais apsidėti mokesčiais. M. Valančius yra aprašęs 1555, 1636, 1639, 1643, 1647, 1651(?), 1752 m. Žemaitijos sinodus¹⁴, tačiau net neužsiminė, kad juose būtų buvę svarstomi valstybei skirtų mokesčių reikalai.

Daugiau duomenų yra apie Vilniaus diecezijos sinoduose spęstus mokesčių reikalus. 1533 m. sinode buvo nutarta padaryti rinkliavą katedros statybai su sąlyga, kad nebus reikalaujama antrosios rinkliavos valstybės reikalams¹⁵. J. Kurčevskis veikale apie Vilniaus vyskupiją nurodė, kad 1555 m. sinode buvo audringai svarstomas klausimas apie seime dvasininkams uždėtus mokesčius valstybei¹⁶. Diskusijose kalbėjo daug sinodo dalyvių, dalis jų buvo prieš mokesčius. Kun. Albertas Narbutas kalbėdamas prisiminė senus gerus laikus, kai Vytautas, valdęs vien Lietuvą be Lenkijos, irgi kariavo su Maskva ir totoriais, tačiau kontribucijos iš dvasininkijos neėmęs¹⁷. Bet vis dėlto buvo nutarta mokesčius mokėti.

Kalbėdamas apie kitus sinodus, J. Kurčevskis nurodė tikta 1654 m. sinodą, kuriame buvo nutarta mokėti mokesčius¹⁸. Taigi bažnyčios dalyvavimo finansiniuose valstybės reikaluose genezė tebėra neaiški ir reikalaujanti papildomų tyrinėjimų. Čia reikia pasakyti, kad tuo metu Lietuvoje buvusios diecezijos — Vilniaus, Žemaičių, Smolensko ir dalis Lucko — priklausė Gnezno arkivyskupijai. Todėl dalis mus dominančių procesų Lietuvoje buvo panašūs ir tapatūs su tokiais procesais, vykusiais Lenkijoje. Tuo labiau kad buvo rengiami bendri Lietuvos ir Lenkijos kunigų suvažiavimai. M. Valančius nurodo, kad Žemaitijos vyskupijos kapitulos atstovai dalyvavo 1607, 1621, 1628, 1634 ir 1643 m. Lenkijos kunigų suvažiavimuose, vykusiuose Petrikave bei Varšuvoje¹⁹.

Lenkų istorikai yra tyrinėję Katalikų Bažnyčios pareigas ir prievoles valstybei. Šalia kitų smulkesnių ar stambesnių studijų, išskirtini yra Henriko Karboyniko darbai²⁰. Šios ir analogiškos studijos padeda išsiaiškinti kai kurių Lietuvos ir Lenkijos teisinių procesų integralumą bei ypatybes, jų organinį priežastingumą.

Sio straipsnio tikslas — išsiaiškinti katalikų bažnytinių žemių, dūmų ir kitokių valdų, pačių dvasininkų, valdinių apmokestinimo principus ir konkrečią mokesčių įnašų į Lietuvos iždą reikšmę, užtikrinant valstybės saugumą ir užsienio politikos programų sprendimą XVI a. antrojoje pusėje ir XVII a.

Šiam tikslui pagrindiniai šaltiniai buvo Lietuvos ir Lenkijos valstybės seimų konstitucijos, Lietuvos konvokacijų ir diecezinių sinodų nutarimai, seimelių instrukcijos, Lietuvos žemės iždininkų ir mokesčių rinkikų kvitai, pažymintys gautus iš dvasininkų mokesčių įnašus, Vilniaus kapitulos žiniaraščiai apie surinktus mokesčius.

Pagal straipsnio chronologines ribas čia nepriklauso bažnytinių žemių apmokestinimo genezė. Aptariamuoju laikotarpiu XVI a. aštuntajame dešimtmetyje buvo susiformavusi ir funkcionavo mokesčių sistema, kuri nekito iki 1649 m., kai buvo įvesta padūmė. Pati iždo lėšų kaupimo sistema buvo gana sudėtinga ir nepastovi. Tiriamuoju laikotarpiu buvo šie pagrindiniai mokesčiai: valakinis, nekilnojamojo turto, gėralų, žydų pagalvė, totorių pagalvė, nauji padidinti muitai, padūmė, pagalvė, hiberna. Kartais buvo uždedama donatyva miestams. Už bažnytines žemes, jose gyvenančius valdinius valstybei buvo mokami šie mokesčiai: valakinis, nekilnojamojo turto ir gėralų, padūmės, pagalvės, hibernos.

Tėisinis valstybinių mokesčių rinkimo pagrindas

Kiekvienu atveju mokesčiams visoje LDK rinkti pagrindas buvo Respublikos seimo ar Lietuvos konvokacijos bei suvažiavimo, paviėto ar vaivadijos seimelio nutarimas. Juose paprastai buvo nurodoma, kokių luomų valdiniams ar visuomenės sluoksniams šis nutarimas taikomas. Apmokestinimo priežastis būdavo nepaprasta valstybinių reikalų padėtis. Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ne kartą tiesiogiai ar netiesiogiai buvo pasidariusi karinių konfliktų dalyve. Ji dalyvavo ilgame Livonijos kare su Maskva, vėliau kare su Švedija, ne vieną kartą XVII a. kare su Rusija, Turkija, kazokais. Karinis valstybės parengimas vyko po Ivano Žiauriojo mirties, vykstant ar ruošiantis vykkti Zigmantui Vazai į Švediją. Per visus tuos įtemptus laikotarpius valstybė turėdavo griebtis ypatingų priemonių gynybai, įsiveržusiam priešui išstumti ar priversti jį derėtis. Tokiais atvejais pagrindinis dalykas būdavo pinigai kariuomenei samdyti, jai apginkluoti, pilims sustiprinti. Tai buvo galima padaryti uždėjus mokesčius atleistoms nuo jų bajorų ir bažnytinėms valdoms, apmokestinus kitus sluoksnius ir verslus. Apmokestinimą,

kaip jau minėta, nusprendavo ir dieceziniai sinodai bei Lietuvos ir Lenkijos kunigų suvažiavimai.

Pirmasis po Liublino unijos nutarimas, kuriame buvo įvardytas dvasininkijos valdinių apmokestinimas valstybės reikalams, buvo 1569 m. Liublino seime priimtas *Mokesčių universalas*²¹. Universalas pradžioje pažymėta, kad jis taikomas dvasininkų ir pasauliečių valdiniams kaimuose, miestiečiams bei miestelėnams. Lietuvoje nuo kiekvieno valako turėjo būti mokama po 20 gr. Buvo pateiktas gėralų mokesčių rinkimo pagrindas, miestų ir miestelių aikštėse, gatvėse bei priemiesčiuose stovinčių namų apmokestinimo dydis ir skirtumas²². Kadangi šiame universale, nepaisant po to buvusių pakeitimų, buvo padėti pagrindai verslininkų, amatininkų ir miestiečių bei miestelėnų apmokestinimo sistemai ir pagal ją buvo atsiskaitoma Lietuvos išdui, tad verta įsidėmėti, kaip šis universalas numatė apmokestinti visų kategorijų valdose buvusį miestiečių ir miestelėnų sluoksnį. Buvo pažymėta, kad LDK, skirtingai nuo Lenkijos, nėra nekilnojamojo turto (šoso) mokesčio, todėl valdovo, dvasininkų ir bajorų miestuose, kurie priklauso prie svarbiausiųjų ir yra privilegijuoti, t. y. turi savivaldos teises, už namus, stovinčius prie turgaus aikštės, turi mokėti po 16 gr., už gatvėse stovinčius — po 8 gr., priemiesčiuose — po 4 gr. Mažuose miesteliuose už namus, stovinčius prie aikštės, — po 4 gr., prie gatvių — po 2 gr., už vargingas lūšnas — po 1 gr. Turintieji prie namų daržus turėjo papildomai mokėti po 1 gr.²³

Surinktus mokesčius rinkikai privalėjo iki universale nustatytos datos pristatyti į Vilnių Lietuvos žemės išdininkui ir prie jo esantiems deputatams²⁴. Jie buvo atsakingi, kad surinkti pinigai būtų panaudoti ne kam nors kitam, o tik valstybės reikalams — apsaugai ir gynybai. Lygiai toks pat nutarimas dėl mokesčių buvo priimtas ir 1573 m. seime²⁵. Tik buvo konkrečiai nurodyta, kad surinkti pinigai bus panaudoti Maskvos agresijai atremti.

Kiek vėliau keletui metų apmokestinimo tvarką nustatė 1577 m. sušauktas Vyriausiasis Lietuvos suvažiavimas Volkoviske²⁶. Jame buvo svarstoma nesaugi Lietuvos padėtis, gresiant Rusijos pavojui. Kadangi be karaliaus leidimo ir bendro su Lenkija sprendimo Suvažiavimas negalėjo paskelbti visuotinio šaukimo, tad buvo nutarta Lietuvos apsaugą sustiprinti samdyta kariuomene ir tam tikslui uždėti „tam tikrą mokestį jo karališkosios malonybės, visų luomų *dvasininkų*, taip pat visų vaivadų, seniūnų ir Didžiosios Kunigaikštystės senatorių [...] ir visų piliečių, visose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijose ir pavietuose [gyvenančių], nieko neatleidžiant, valdoms“²⁷. Nuo kiekvieno valako ar tarnybos visi turintieji žemės turėjo duoti po 20 lietuviškų

grašių. Buvo nurodytas ir kitų gyventojų grupių, smuklių, miestų ir miestelių namų, amatininkų apmokestinimo dydis. Pagal šį nutarimą mokestis už namus miestuose ir miesteliuose buvo per pusę mažesnis, negu buvo numatęs 1569 m. *Mokesčių universalas*.

Kiekvienam pavietai buvo paskirtas rinkikis, sudaryta komisija, kuri Vilniuje turėjo priimti pavietų rinkikų atvežtus pinigus ir pateikti ataskaitą. Surinktų pinigų panaudojimo gynybos reikalams kontrolė buvo pavesta senatoriams arba ponams: Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui, Vilniaus vaivada, Lietuvos kancleriui Mikalojui Radvilai Rudajam bei bajorams — Vilniaus tijūnui Stanislovui Naruševičiui ir Žemaitijos pakamorei, Ariogalos tijūnui Stanislovui Bielevičiui²⁸.

Volkovisko Suvažiovime priimtas nutarimas dėl mokesčių buvo patvirtintas 1578 m. Varšuvos seime²⁹. O Suvažiovime nustatytu nekilnojamojo turto miestuose ir miesteliuose apmokestinimu remiamasi 1578, 1580, 1581, 1588, 1595 m. seimų mokesčių universaluose³⁰. Nuo 1578 m. seimo nusistovėjo viengubo valakinio mokesčio dydis — 1 auksinas. Jis buvo taikomas visų luomų žemvaldai.

Stepono Batoro aktyvi politika, siekiant atgauti visą okupuotą LDK teritoriją, negalėjo sudaryti prielaidų mažinti mokesčius ar ką nors nuo jų atleisti. 1578 m. seimo *Mokesčių universale* buvo pažymėta, kad dvasininkų savo noru iš meilės Respublikai Varšuvos seime duotas sutikimas rinkti mokesčius nėra naikinamas su ta sąlyga, kad tai nebus jų teisių ir laisvių pažeidimas, kad tai nebus nepalaujamas dalykas, kad tie mokesčiai nebus didesni už bajorų mokamus, kad jie uždedami be prievartos, savanoriškai³¹. 1581 m. seimo mokesčių universalu pratęsiamas dvejiems metams Lietuvos visų luomų anksčiau duotas sutikimas savanoriškai valstybės reikalams mokėti muitą³².

Dvasininkų savanoriškumo principas apsidedant mokesčiais buvo išsaugotas taip pat, kaip ir bajorams. 1580 ir 1581 m. seimų universaluose pabrėžiama, kad tokie pat mokesčiai, kokius „ponai dvasininkai tarpusavyje nutars norėdami padėti mums šiame kare“, turi būti taikomi ir valdas turintiems stačiatikių dvasininkams³³. Pradedant 1595 m. seimo *Mokesčių universalu* iki 1629 m. LDK dvasininkijos apmokestinimas yra pažymimas norminančia formuluote. Ji keitėsi, bet esmė išliko ta pati. 1595 m. ji skambėjo taip: „O LDK dvasininkijai paliekama jos prerogatyva rinkti ir atiduoti mokestį pagal 1593 metų universalą“³⁴. 1601 m. universale minėta formuluotė papildyta teiginiu apie rinkiką: „O tas gi dvasininkų rinkikis turi prisiekti, kaip ir pasaulietis, Pilies teismo įstaigoje, dalyvaujant jo vyresniam dvasininkui“³⁵. Si for-

muluotė iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti nesuprantama. Todėl reikia priminti apie dvasininkų mokesčių rinkimo autonominį sutvarkymą.

Tokia teisė bent Vilniaus kapitula naudojosi XVI a. antrojoje pusėje: šaltiniuose yra minimas 1582 m. mokesčių iš dvasininkijos rinkėjas (exactor) prel. Jarčovskis³⁶. Tačiau ši teisė, matyt, nebuvo iki galo reglamentuota ir ją reikėjo padaryti pastovesnę. Iniciatyva priklausė dvasininkijai. 1590 m. popiežius pasiuntė į Lenkiją bulę, kuria įsakė, kad iš bažnytinųjų žemių valdinių mokesčius turi rinkti pačių dvasininkų išsirinkti rinkikai³⁷, nors jau metais anksčiau Zigmantas Vaza buvo suteikęs tokią teisę Vilniaus kapitulai³⁸. Tais pačiais metais valdovas pranešė Vilniaus kapitulai³⁹ ir Lietuvos pareigūnams bei mokesčių rinkėjams, kad dvasininkai mokesčius iš savo valdų rinks patys ir tiesiai atiduos į valstybės išdą Lietuvos išdininkui D. Chaleckiui⁴⁰. Tas pat buvo pakartota ir kitais metais. Po metų Zigmantas Vaza paliko Vilniaus kapitulai teisę pačiai, be karaliaus pareigūnų pagalbos ir kišimosi, rinkti „sidabrinę“⁴¹. Ši Lietuvos dvasininkijos teisė buvo įtraukta į 1595 m. seimo dokumentus. *Mokesčių universale* buvo pažymėta, kad „LDK dvasininkija išsaugo savo prerogatyvą dėl mokesčių rinkimo ir atidavimo...“⁴².

1601–1602 m. seimų dokumentuose buvo reglamentuotas dvasininkų mokesčių rinkikų teisėtumas: jie turėjo prisiekti taip, kaip ir pasauliečiai — Pilies teisme⁴³. Tiksliai priesaikos metu kartu su prisiekiančiuoju turėjo dalyvauti ir vienas dvasininkų vyresnysis. Surinktus valakinio ir nekilnojamojo turto mokesčių pinigus dvasininkų rinkikas turėjo perduoti Lietuvos žemės išdininkui ir paimti iš jo kvitą.

Dvasininkijos autonomiškumas renkant mokesčius seimų dokumentuose yra kartojamas iki 1629 m. pirmojo seimo imtinai⁴⁴. Vėliau jis neheminimas, nes jau buvo nusistovėjusi tradicija. Tiksliai 1649 m. įvedant padūmės mokestį vėl buvo atskirai aptartos dvasininkijos rinkikų pareigos⁴⁵. Pavietuose dvasininkų rinkikus turėjo paskirti vyskupas. Jie turėjo Pilies teisme prisiekti ir surinktą padūmę kartu su priesaika ir registru pristatyti išdui ar komisarams. Kaip rodo išlikę šaltiniai, pats vyskupas turėjo rūpintis mokesčių rinkimu, rinkdavo žinias apie nepriemokas ir per dekanus stengdavosi kontroliuoti mokesčių įnešimą į išdą⁴⁶. Savo ruožtu dekanai pranešinėjo apie mokesčių įplaukas ir priežastis (marą), trukdžiusias mokesčių mokėtojams atlikti savo pareigas⁴⁷. Pats vyskupas pranešdavo apie seimo nutarimą mokėti mokesčius ir jų rinkimo tikslą⁴⁸.

1628 m. tokios pat teisės kaip katalikų dvasininkijai buvo su-

teiktos ir stačiatikių dvasininkijai — jų valdose mokesčius galėjo rinkti atskiri rinkikai ⁴⁹.

1667 m. seimo priimtoje LDK konstitucijoje buvo smulkiau aptarta mokesčių rinkimo tvarka vyskupo bei dvasininkų luomui priklausančiose bajoriškose žemėse, padaryta pakeitimų ryšium su padūmės mokesčio įvedimu. Pastarųjų žemių valdytojai ir savininkai dvasininkai, taip pat visi klebonai, kanauninkai, vikarai, visų vienuolynų vyresnieji turėjo prisiekti Pilies teisme, dalyvaujant vyskupo paskirtam dvasininkui, ir mokesčius turėjo atiduoti pavietai rinkikui. Vyskupai turėjo prisiekti dėl dūmų skaičiaus prieš du iš kapitulos pasirinktus narius ⁵⁰.

Anksčiau dvasininkų rinkikai pinigų atiduodavo tiesiai į Lietuvos iždininko rankas. Pakeitus rinkimo tvarką, kildavo nesusipratimų. Pakitimai dėl dvasininkų rinkėjų teisių prasidėjo XVII a. vidurio sumaišties metu. Tai patvirtina 1662 m. vykusio Žemaičių vyskupystės visų dvasininkijos valdų mokesčių rinkiko, Plungės klebono Gabrieliaus Staškevičiaus byla su Kražių jėzuitų kolegijos rektoriumi Žygimantu Liaukšminu, kuris, kaip ir prieš jį buvęs rektorius Danielius Butvila ⁵¹, nuo 1658 m. nebedavė minėtam rinkikui padūmės mokesčių ir perduodavo juos pasaulietiniam Žemaitijos kunigaikštystės rinkikui, Žemaitijos kunigaikštystės vicestalininkui Jonui Karoliui Bilevičiui ir kitiems. Kaip matyti iš bylos sprendimo, įvedus padūmę, kolegija už jai priklausančius Židikų ir kitų valdų dūmus surinktus mokesčius atiduodavo dvasininkų rinkikui. Paskutinį kartą juo buvusiam kanauninkui Petriui Berkui mokesčiai buvo atiduoti 1655 12 04. Prasidėjus Žemaitijos išsivadavimo kovoms ir tęsiantis karui su Rusija, jėzuitai iš savo valdų atlikinėjo žemės tarnybą ir rėmė husarų, kazokų ar pėstininkų dalinius, formuojamus prie Žemaitijos vėliavos. Todėl nutartus tam reikalui mokesčius jie perduodavo pasaulietiniam rinkikui, kuris tuos pinigus perduodavo tiesiogiai tų dalinių vadams. Teismas išteisino jėzuitus ir net juos pagyrė už tai, kad jie seimeliuose ir seimuose uždėtus mokesčius pradėjo mokėti pasaulietiniams rinkikams ⁵².

Katalikų Bažnyčios vyskupai po nominacijos mokėjo popiežiui rinkliavas — anatas ⁵³. Bajorija norėjo, kad tos lėšos būtų panaudotos valstybės reikalams ir palengvintų jai mokesčių našą. Kaip pažymi 1597 m. seimo tyrinėtojas, tuomet bajorija stengėsi mokesčių našą užkrauti dvasininkų ir valstybinėms valdoms ⁵⁴. Anatas irgi buvo norima panaudoti tiems patiems tikslams. Šis siekimas baigėsi tuo, kad 1607 m. seime buvo priimtas nutarimas, kuriuo Lietuvos katalikų dvasininkija buvo įpareigota už beneficines žemes duoti į LDK iždą tiek, kiek duoda popiežiui. Lietuvos

žemės išdininkas tas lėšas turėjo sunaudoti valstybės apsaugos reikalams⁵⁵.

Panaikinus valakinį mokestį ir įvedus padūmę, paskui pagalvę, dvasininkija mokėjo tokius pat mokesčius, kaip ir bajorija. Jie buvo nustatomi seimo nutarimais ar paviėtų seimelių sprendimais.

Padūmės mokestis nebuvo renkamas tiksliai vien nuo dūmų. Tai nebuvo tradicinis dūmo kaip vieneto apmokestinimas. Apmokestinamas buvo namas mieste, miestelyje ir kaime. Padūmę turėjo mokėti karaliaus, bajorų ir dvasininkijos valdiniai. Skirtingai negu Lenkijoje, Lietuvoje padūmė turėjo būti mokama už namą, o „kaimynai“, t. y. įnamiai, už jo nuomą. Miestuose ir miesteliuose namai, kaip ir anksčiau, buvo suskirstyti į kategorijas su skirtingu apmokestinimu⁵⁶.

Kitokiu principu buvo renkamas pagalvės mokestis, kurio įvedimas buvo tiesiogiai susijęs su nepaprastai sunkia valstybės finansine būkle, vaduojant šalį iš Rusijos okupacijos. Išaugo valstybės skola samdomai kariuomenei. 1662 m. seime, vykusiame Varšuvoje, atstovai turėjo nurodymus neužsidėti naujų mokesčių, nes prieš metus buvusiame seime buvo nutarta, šalia kitų mokesčių, surinkti 22 padūmes⁵⁷. Tačiau susidarė to mokesčio didelės nepriemokos. Atsižvelgiant į tai ir sekant Lenkijos atstovų dalies iniciatyva, ir LDK luomai savanoriškai sutiko užsidėti ypatingą vienkartinį mokestį — *generalis contributionis pro hac vice*, — kuris kitaip buvo vadinamas pagalve. Jį turėjo rinkti pagal specialiai parengtą instrukciją, nusiųstą į paviėtų ir vaivadijų reliacinius seimelius⁵⁸. Lenkijos konstitucijoje buvo pažymėta, kad Lenkijos išdininkas neleistų spausdinti instrukcijos egzempliorių daugiau, negu yra paviėtų ir vaivadijų Pilies teismų, o surinkus tuos mokesčius, instrukcija iš teismo būtų pašalinta. Savaiame aišku, ji nebuvo įdėta į *Volumina Legum* drauge su tų metų konstitucijomis. Bet tai nesutrukdė ir vėliau uždėti pagalvę, o pati instrukcija vis dėlto po 10 metų buvo paskelbta *Volumina Legum*⁵⁹. Buvo pabrėžta, kad ateityje šis mokestis dvasininkams ir bajorams nebebus uždedamas⁶⁰. Instrukcijoje buvo nurodytas nevienodas dvasininkų ir pasauliečių pareigūnų pagalvės dydis. LDK vyskupai, išskyrus Smolensko vyskupą, neturintį posesijos, turėjo sumokėti po 900, sufragana — po 60, prelatai — po 10, kanauninkai — po 30, Trakų klebonas — 100, Geranainių — 60, abatai — po 12 auksinų, klebonai, altaristos, dekanai, katedrų vikarai, mokslinius laipsnius turintys dvasininkai ir kt. turėjo sumokėti tokią sumą, kad vidutiniškai išeitų po 10 auksinų nuo kiekvieno⁶¹.

1662 m. LDK konstitucijoje, be kita ko, nurodoma, kad LDK

iždas tų mokesčių negali niekam kitam panaudoti, išskyrus atlyginimą kariuomenei⁶². Pagalvės mokestis turėjo būti renkamas iš visų luomų ir gyventojų, išskyrus karalių. Pagalvė buvo renkama pagal šių seimų nutarimus: 1676 m. (dvi pagalvės — *generalis contributionis pro hac sola vice* pagal 1662 m. instrukciją)⁶³, 1677 m. (*subsidij generalis in duplo* iš visų žmonių *cujuscunque status, conditionis et praerogativae* tiek iš dvasininkų *utriusque ritus*, tiek iš pasauliečių dvarų, iš visų LDK mūsų, dvasininkų ir bajorų miestų, miestelių, kaimų ir slabadų jurisdikų tarnų ir šeimynykščių)⁶⁴, 1683 m. (mokestis *subsidij charitativi* dvi pagalvės)⁶⁵, 1685 m. (mokestis *subsidij charitativi* 3 pagalvės)⁶⁶. 1690 m. seime buvo grįžta prie padūmės mokesčio⁶⁷. Katalikų Bažnyčia buvo įpareigota parengti pagalvės mokėtojų sąrašus. Kaip rašoma Žemaitijos seimelio nutarime, bajorai dėl pagalvės turėjo prisiekti savo parapijos klebonui⁶⁸.

Dvasininkijos apmokestinimo pagalve teisinis pagrindas instrukcijoje buvo pažymėtas atskiru straipsneliu. Jame rašoma: „Atsižvelgdami į savo norą paremti Respublikos poreikius, šiuo pareiškimu laikinai atsisakydami Šventajai apaštalių sostinei *immunitatem suam sub ratihabitione* žemiau nurodytą *subsidium de facto* konstitucijoje numatytu laiku surinkti sutinkame. Jei dvasininkų luomas šio mokesčio neduotų, tuomet ir bajorų luomas nuo to būtų laisvas“⁶⁹.

Sprendimus mokėti mokesčius dvasininkija priimdavo Lietuvos konvokacijose, pavių seimeliuose, Respublikos seimuose, taip pat dieceziniuose sinoduose. Pirmuosiuose trijuose teisėti atstovai būdavo tikrai vyskupai. Jie tuojau po išrinkimo tapdavo senatoriais ir pagal pareigas privalėjo dalyvauti valstybiniame gyvenime. Iš XVII a. Žemaitijos seimelių nutarimų ir instrukcijų matyti, kad vyskupas toli gražu ne visuose seimeliuose dalyvavo. Vilniaus kapitula pati išsirinkdavo ir siųsdavo savo atstovus į LDK Vyriausiąją suvažiavimą Volkoviske bei Slonime, taip pat į seimą stebėti jų eigą. Žinoma, jie neturėjo sprendžiamojo balso teisės. Jų uždavinys buvo pranešti kapitulai apie ten svarstytus dalykus. Išrinktiesiems pasiuntiniams kelionei ir pragyvenimui buvo renkama vadinamoji pasiuntinio rinkliava (*posłowszczyzna*)⁷⁰.

Galima pastebėti, kad skiriant valstybei apibrėžtas sumas pasireikšdavo ir asmeninė iniciatyva, diktuojama pilietinės pareigos. Taip pasiūlgė Vilniaus vyskupas Vilniuje vykusiame pasitarime po Vladislovo Vazos mirties. Jis paskyrė 100 tūkst. auksinių kariuomenei samdyti⁷¹. 1649–1650 m. seimo metu pasitaikė Kalėdos. Ta proga Gnezno arkivyskupas surengė vaišes aukštiesiems dvasininkams ir tuo pasinaudodamas ragino visą dvasininkiją ap-

sidėti mokesčiais ir padėti į sunkią būklę patekusiai tėvynei⁷². Dvasininkai iš tikrųjų sutiko, kad jiems būtų uždėti tokie pat mokesčiai, kaip ir kitiems, tačiau nepanoro, kad tai būtų įrašyta į *Volumina Legum*⁷³.

Be tiesioginių mokesčių, Katalikų Bažnyčia dar privalėjo atlikti valstybei pastochių ir kariuomenės dislokacijos bei maitinimo prievolę. Istoriografijoje šiuo klausimu nėra vieningos nuomonės. Z. Socha mano, kad iki 1649 m. karaliaus ir dvasininkų dvarai turėjo duoti kariuomenei tiktai patalpas žiemoti, o maitinimas buvo parūpinamas iš algos⁷⁴. Su tuo nesutiko R. Ribarskis⁷⁵. Jis tvirtino, kad jau XVII a. pirmojoje pusėje dvasininkų ir karaliaus dvarai atlikinėjo prievolę kariuomenei, duodami produktus natūra. Dar pačioje to amžiaus pradžioje — 1601 m. seime priimtoje konstitucijoje LDK etmonai buvo įpareigoti nereikalauti iš bajorų ir dvasininkų prievolių, neapsistoti jų valdose. Tai daryti buvo leista tik valdovo valdose⁷⁶. 1620 m. konstitucijoje jau kalbama apie kariuomenės apsistojimą ir dvasininkų valdose⁷⁷. Po to šios prievolės rinkimo tvarka keitėsi. 1649 m. vietoj natūros buvo uždėtas mokestis po 2 auksinus nuo valako (leno) ir miestiečiams po pusę auksino nuo namo. 1652 m. tas mokestis padidintas iki 20 auksinų. 1659 m. jis vėl pakeistas natūra⁷⁸. 1662 m. seime tokią prievolę pasipriešino vyskupai ir jos įteisinimas buvo atidėtas iki kito seimo⁷⁹. 1667 m. seime buvo grįžta prie piniginės duoklės.

Duomenų apie natūrinės prievolės bažnytinėms valdoms uždėjimą yra 1628, 1651—1653, 1661 m. 1628 m. H. Smilingo raitarų vėliavai buvo leista maistą natūra rinkti Pilypavo, Perštūno, Žemaitijos vyskupo valdose, Lazdijų girininkijoje ir Karšuvos tijūnystėje. Buvo nustatyta maisto prievolės norma: nuo kiekvienų 15 valakų — po telyčią ir statinę kviečių, nuo 12 valakų — po statinę žirnių ir lašinių paltį, nuo 8 valakų — po rugių, grikių ir miežių statinę, nuo 5 valakų — aviną, nuo 2 valakų — avižų statinę ir žąsį, nuo valako — po perekšlę vištą, kumpį, sviesto kvartą ir sūrį⁸⁰. Tų pačių metų rudenį Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas, savo kariuomenei grasindamas, įsakė Žemaitijos vyskupo valdose, kurias jis paskyrė savo dalinių virtuvei aprūpinti ir paėmė savo globon, t. y. Varnių, Viržuvėnų, Luokės, Pašvitinio, Mosėdžio, Alsėdžių, Gardų, Krakių, Surviliškio, Viduklės ir Girkalnio valdas, nedaryti jokių rinkliavų pinigais bei natūra, neimti arklių, jaučių, vežimų, nesustoti ir nenakvoti⁸¹. Tai, matyt, neišgelbėjo vyskupo dvarų, nes 1633 m. Vladislavas Vaza iki karo su Maskva pabaigos uždraudė kariuomenei „su vėliavomis ir be jų“ tose valdose imti maistą, pastotis ir pažymėjo, kad jos buvo labai nualintos karo Livonijoje metu dėl dažno kariuomenės per-

žygiavimo, jos stovėjimo, prievolių rinkimo, pastočių reikalavimo⁸². 1661 m. oberštleitenanto Lemkino vadovaujamam 6 vėliavų (600 karių) daliniui ir M. Paco 120 dragūnų vėliavai LDK vėliavininkas paskyrė Žemaitijos seniūniją, natūrinę prievolę uždėjo ir dvasininkų valdoms⁸³. Tuo pačiu metu LDK išdininko husarų vėliavai ir Smolensko vaivados, LDK išdo administratoriaus 200 raitelių buvo paskirti visi Žemaitijos vyskupystės dvarai, taip pat ir Daukšičiai Ašmenos paviete, Raudėnų klebonijos valda ir Rietavo tijūnystė⁸⁴, LDK kanclerio K. Paco husarų ir kazokų vėliavoms — Palanga ir Plungė su klebonijomis⁸⁵, kiti daliniai gavo teisę rinkti rinkliavas natūra Gargždų, Baisogalos klebonijų valdose⁸⁶. 1675 m. Žemaitijos vyskupo ir kapitulos dvarai vietoj natūros kariuomenei turėjo sumokėti 25 500 auksinų⁸⁷.

Natūrinė arba piniginė prievolė kariuomenei buvo uždedama tik toms bažnytinėms valdoms, kurios buvo duotos valdovo, bet ne bajorų. Už bažnyčiai priklausančią bajorų dovanotą žemę buvo atliekamos tokios pat prievolės, kokias įsipareigodavo atlikti bajorai. XVII a. vidurio Žemaitijos seimelio instrukcijoje atstovams į seimą pabrėžiama, kad bajoriškos kilmės bažnytinėse žemėse kariuomenė neturi teisės nei sustoti, nei rinkliavos rinkti, nei per ją žygiuoti ir kad tai galima daryti tik valdovo gautose valdose⁸⁸. Tačiau realiai gyvenime teisė buvo pažeidinėjama. 1650 m. valdovas išleido specialų universalą karininkams ir visiems kareiviams. Pasiremdamas Vilniaus vyskupijos dvasininkų nusiskundimais, kad kariuomenė, pažeisdama Lietuvos didikų kunigaikščių ir karalių privilegijas, plėšikauja jų dvaruose, nurodė, kad „nedrįstų nė viename Vilniaus vyskupijos ir kapitulos, taip pat klebonijų, bažnyčių ir joje esančių vienuolynų dvare rinkti stacijų, apsistoti, nakvoti, pastotes imti, nors menkiausias dvasininkų valdiniam skriaudas ir nuostolius daryti...“⁸⁹

Apmokestinimo objektai

Literatūroje yra nurodoma, kiek atskirais metais katalikų dvasininkija sumokėjo valstybinių mokesčių. Apie sistemingus jos įnašus į išdą, apie tų įnašų struktūrą, apie jų santykį su visais vienu ar kitu metu į išdą įneštais mokesčiais duomenų literatūroje nėra. Dėl šaltinių fragmentiškumo ir šiame straipsnyje nebus pateikta sistemingų duomenų apie dvasininkijos į išdą įneštus pinigus po kiekvieno seimo ar konvokacijos nutarimo. Kaip matyti iš I lentelės, nepavyko surasti duomenų apie visos Vilniaus vyskupijos valstybinių mokesčių įnašus 1595, 1602, 1607, 1616, 1621, 1626, 1627—1628, 1634 m. Valstybinius mokesčius dvasininkija mokėjo kiekvieną kartą netolygiai. Tas netolygumas priklausė

nuo sprendimo, priimto seime ar konvokacijoje. Iki padūmės įvedimo mokesčiai šokinėjo nuo viengubo iki dešimterio po ir net dvilikerio po. Dėl įvairių aplinkybių, kurios paveikdavo mokesčių mokėtojus, net ir vienodo dydžio uždėtieji mokesčiai atnešdavo išdui nevienodus rezultatus. Dažniausiai tam įtaką padarydavo gaisrai, maro epidemija, kariuomenės nusiaubimai, karo veiksmai, nederlius. Vyskupijos suvestiniuose žiniaraščiuose, kur nurodoma, kiek iš kokios parapijos ar valdos surinkta ir įnešta mokesčių, galima rasti pastabų, kad kaimas sudegęs, apiplėštas, nukentėjęs nuo maro. Todėl yra lengvai suprantami labai ryškūs skirtumai tarp 1620 ir 1627–1628 m. mokesčių įrašų į izdą, nors buvo uždėti vienodo dydžio mokesčiai. Galima daryti prielaidą, kad viengubas valakinis mokestis, kuris paprastai buvo mokamas kartu su nekilnojamojo turto mokesčiu, Vilniaus vyskupijoje siekė apytikriai per 5000 auksinų. Kada ši norma nebuvo pasiekiamą, reiškė, kad ūkyje buvo neordinarinė padėtis. Būdavo ir mokesčių drausmės pažeidimų: ne iš visų mokesčių mokėtojų mokesčiai būdavo išrenkami. Pati kapitula 1619 m. suregistravo 1613, 1614 ir 1616 m. uždėtų mokesčių skolininkus⁹⁰.

Lietuvos žemės išdininkų išduoti Vilniaus vyskupijos dvasininkijos mokesčių rinkikams kvitai ir mokesčių surinkimo vyskupijos bažnytinėse valdose žiniaraščiai parodo mokesčių mokėtojų socialines ir ūkines grupes bei jų kaitą priklausomai nuo krašto vidaus ar tarptautinės padėties bei laiko.

Cia pateikiamas Vilniaus vyskupijos valdų pagal 1593 m. seimo nutarimą valstybinių pusės auksino mokesčių apmokestinimų objektų sąrašas, kuris padės susidaryti išsamesnį mokesčių rinkimo vaizdą⁹¹.

1 lentelė. Vilniaus vyskupijos valdų apmokestinimo objektai ir dydis 1593 m.

Apmokestinimo objektas	Objektų skaičius	Kiekvieno objekto apmokestinimo dydis grašiais
Sodybiniai valakai ir tarnybos	4 135 3/4	15
Tušti valakai	154	7 1/2
Dūmai	507	7 1/2
Bajorai keliuočiai	9	15
Daržininkai, turintys nedaug žemės	318	3
Daržininkai, auginantys javus	132	2

1 lentelės tęsinys

Apmokestinimo objektas	Objektų skaičius	Kiekvieno objekto apmokestinimo dydis grašiais
Miestiečių namai prie aikštės	109	6
Miestiečių namai prie gatvės	396	4
Miestiečių vargingos lūšnos	145	2
Daržai prie miestiečių namų	31	2 1/2
Daržai	9	1
Daržai	47	1/2
Kepėjai	12	15
Kepėjai	3	7 1/2
Supirkinėtojai	15	15
Žvejai	3	15
Žvejai	3	9
Žvejai	7	8
Žvejai	7	7 1/2
Įvairūs amatininkai	9	30
Amatininkai	33	15
Amatininkai	42	7 1/2
Sventikai (popai)	7	30
Sventikai (popai)	1	15
Įnamiai	17	15
Malūno vandens ratai	2	24
Malūno vandens ratai	8	12
Tušti rėžiai	4	2 1/2
Nesvyžiaus kolegija		(85:3:9)
Pasvalio klebonija		(42:0:9)

2 lentelė. Vilniaus vyskupijos dvasininkijos į Lietuvos izdą įnešti valstybiniai mokesčiai (auksinai) 1593–1649 m.

Apmokestinimo pagrindas	Mokesčių dydis	Surinktų mokesčių suma	Honora-ras rinki-kams	Įnešta į izdą
1593 m. seimas	1/2 auksino	2 719 : 0	86,4	2632 : 26 : 1/4
1595 m. seimas	1/2 auksino		?	1809 : 27 : 1/2*
1596 m. seimas	1/2 auksino	2 843 : 16 : 2	55 : 10 : 0	2499 : 13 : 11/6
1602 m. konvokacija	viengubas	1 204 : 28 : 6	40 : 0	1164 : 28 : 6**
1607 m. seimas	viengubas			1122 : 0 : 4**
1609 m. seimas	viengubas			4294 : 23/4 : 12
1611 m. seimas	dvigubas			5280 : 26
1613 m. seimas	dvigubas	11 036 : 15		10 989 : 26 : 8
1613 m. konvokacija	keturgubas			23 783 : 18
1614 m. konvokacija	viengubas			5885 : 6
1615 m. konvokacija	dvigubas	11 965 : 21 : 4 1/2	199 : 12 : 9	11 744 : 10
1616 m. seimas	dvigubas	?	?	?
1619 m. seimas	dvigubas			12 671 : 8
1620 m. seimas	aštuongubas	48 564 : 16	404 : 21	47 875 : 16
1621 m. seimas	dvigubas	12 280 : 16	?	12 280 : 16***
1626 m. 2 seimai	dešimteriopas	55 240 : 28	552 : 12	54 367 : 22 : 9****
1627–1628 m. seimai	dešimteriopas	47 555 : 23 : 6	317 : 1	47 238 : 22 : 6
1629 m. I-asis seimas	keturgubas	I ratas 7 794 : 2	?	(15 988 : 5)*****
1632 m. seimas	keturgubas	I ratas 10 021 : 26	?	(20 043 : 22)*****
1634 m. seimas	septyngubas	?	?	?
1635 m. seimas	dvylikieriopas	48 349 : 6	268 : 16	40 349 : 6 : 9
1648 m. seimas	dešimteriopas		238	35 854 : 5 : 9

Lentelė sudaryta remiantis šiais šaltiniais: 1598 09 24, Vilnius. Lietuvos žemės išdininko ir raštininko J. Zenovičiaus kvitas Vilniaus kapitulos kanau-ninkams — mokesčių rinkikams M. Dacijui ir I. Factinui // MAB. F43—443. L. 5—6; Žiniaraštis apie Vilniaus vyskupijoje surinktus mokesčius pagal 1595 m. seimo nutarimą // MAB. F43—475. L. 1—5; Toks pat žiniaraštis apie 1596 m. surinktus mokesčius // MAB. F43—480. L. 1—9v; Žiniaraštis apie Vilniaus vyskupijoje surinktus mokesčius pagal 1609 m. seimo nutarimą // MAB. F43—501. L. 1—12. Toks pat žiniaraštis apie mokesčius pagal 1611 m. seimo nutarimą // MAB. F43—508. L. 1—4; F43—509. L. 1—14; Toks pat žiniaraštis apie mokesčius pagal 1613 m. seimo nutarimą // MAB. F43—511. L. 1—16; Toks pat Vilniaus konvokacijos nutarimas // MAB. F43—512. L. 1—19; 1619 01 05. Vilnius. Lietuvos išdininko K. Naruševičiaus kvitas dvasininkų rinkikui kan. S. Sidlovskiui // MAB. F43—523. L. 1—2; 1624 06 17. Vilnius. K. Naruševičiaus kvitas dvasininkų rinkikui kan. A. Zablockiui // MAB. F43—533. L. 1—2; 1629 05 11. Vilnius. K. Naruševičiaus kvitas dvasininkų rin-kikui S. Nieborskiui // MAB. F43—533. L. 1—2; 1629. (B. d.) Lietuvos išdi-ninko S. Paco kvitas dvasininkų rinkikui kan. K. Zaliyskiui // MAB. F43—540. L. 1—2; 1636 04 04 Vilnius. Lietuvos išdininko ir raštininko G. Triznos kvitas

Kaip matyti iš 2 lentelės, 1593 m. iš viso buvo surinkta 2 719 auksinų, o pagal objektų apmokestinimo normatyvus — 2 584:18:6 $\frac{3}{4}$ auksino. Iš jų 88% buvo surinkta už sėdybinius, tuščius valakus, tarnybas ir daržus ir tik 5,5% iš miestiečių, amatininkų ir verslininkų. Nesvyžiaus kolegija ir Pasvalio klebonija nurodytas sumas sumokėjo nepateikdamos paaiškinimų, koku pagrindu tie mokesčiai buvo surinkti. Laikui bėgant Vilniaus vyskupijos apmokestinimo objektai plėtėsi ir darėsi įvairesni. Palyginimui pateiksime tų objektų struktūrą 1626 m., kai pagal Varšuvos ir Torūnės seimų nutarimus buvo renkamas dešimteriopas valakinis ir nekilnojamojo turto mokestis ⁹².

3 lentelė. Vilniaus vyskupijos valdų apmokestinimo objektai ir dydis 1626 m.

Apmokestinimo objektas	Objektų skaičius	Kiekvieno objekto dešimteriopas apmokestinimas auksiniais, grašiais	Dešimterio apmokestinimo suma auksiniais
Sėdybiniai valakai ir tarnybos	1211	10	12 110
Tušti valakai	36	5	180 : 0
Tušti valakai	3	2 20	8 : 0
Bajorai	1	5	5 : 0
Dūmai	14	4	56 : 0
Namai mieste	88	1 2	93 : 26
Namai mieste	19	20	12 : 20
Namai mieste	8	1 18	12 : 24
Sklypai mieste	58	8	15 : 14
Dūmai mieste	13	20	8 : 20
Daržininkai	6	3	18 : 0
Daržininkai	5	1 20	8 : 10
Daržininkai	41	1 18	65 : 18
Daržininkai	50	1 10	66 : 20
Daržininkai	1	1 12	1 : 12
Amatininkai ir miestiečiai	30	8	240 : 0
Amatininkai	17	5	85 : 0

dvasininkų rinkikui A. Hrechorovičiui // MAB. F43—553. L. 1—2; 1649 05 30. Vilnius. G. Triznos kvitas A. Hrechorovičiui // MAB. F43—591. L. 1—2.

* Vien iš Vilniaus vyskupijos (be kapitulos) valdų.

** Tik iš kapitulos valdų.

*** Surinktų mokesčių suma (be atskaitymų).

**** Tokia suma parodyta ataskaitoje; skirtumo priežastis nepaaiškinta (F43—543. L. 2).

***** Suma apytikrė, 1 rato metu surinkti mokesčiai padvigubinti.

3 lentelės tęsinys

Apmokestinimo objektas	Objektų skaičius	Kiekvieno objekto dešimteriopas apmokestinimas auksiniais, grašiais	Dešimteriopo apmokestinimo suma auksiniais
Kepėjai	2	2 22	5 : 14
Miestiečiai	7	24	5 : 18
Malūno vandens ratai	5	10	50 : 0
Malūno vandens ratai	5	5	25 : 0
Dešimtinė		400 auksinų 16	8 : 6
Vyskupas už visus vyskupystės dvarus			21 : 818
Vyskupas už Trakų kleboniją			2520
Kun. Tiškevičius už Gardino kleboniją			147 : 12
Kun. Tiškevičius už monsinjorus			26 : 2
Iš Slonimo klebonijos			390 : 16
Kun. Zygelis iš Ašmenos			303 : 15
Lepelio vienuolės			100
Vilniaus kolegija			2641 : 10
Nesvyžiaus kolegija			1068
Polocko kolegija			1898 : 90
Oršos kolegija			1859
Vilniaus klebonija			160
Vilniaus dekanatas			60
Parfionovo valda			415 : 25
Vilniaus kustočas			24
Zemaitijos vyskupas			240 : 18
Kun. Zeiglas			187 : 22 1/2
Kun. Zevickis už dažyklą			133 : 18
Iš Valnialgavos kun. Nieborskis			160
Iš Kurmiškių kun. Trizna			149 : 5
Iš Hanevičių kun. Karlovskis			200
Iš Trusevičių kun. Zablockis			136
Iš M. Trusevičių kun. Sulcas			99
Iš Vaigeliškių kun. Zeiglas			312

3 lentelės tęsinys

Apmokestinimo objektas	Objektų skaičius	Kiekvieno objekto dešimteriopas apmokestinimas auksinais, grašiais	Dešimteriopo apmokestinimo suma auksinais
Naugarduko klebonija			1120
Obolų klebonija			177
Kamenščizna			2000
Sterešinas			1000
Sorvičiai			500
Voladai			100
Baudžai			1000
Paneriai			90
Iš mūrinio namo			65
Vilniaus kapitulos miestiečiai			540
Nesvyžiaus vienuolės			392

Kai kurie objektai šiame sąrašė nėra tiksliai apibrėžti ir kartais neaišku, kas turima galvoje. Pavyzdžiui, suma, gauta iš Vilniaus vyskupo už vyskupystės dvarus, ir pan. Lyginant abu sąrašus aiškiai matyti, kad antrajame sąrašė nėra suskirstyti visi valstiečių ūkiai ir net miestelėnai. Jų sumokėti mokesčiai prijungti prie vyskupo įneštų į valstybės iždą mokesčių. Antrajame sąrašė detaliau struktūrizuotos įplaukos iš bažnytinių institucijų. Mokesčiai, gauti iš sėdybinių ir tuščių valakų, dūmų bei tarnybų ir vyskupo dvarų, sudarė 62,0%, o atskirai iš vyskupo valdų — 39,5%. Kai 1635 m. buvo uždėti dvylikeriopi valakiniai su nekilnojamojo turto rinkliava mokesčiai, vyskupo įnašas sudarė 27,9%⁹³. Šaltiniai leidžia dar smulkiau struktūrizuoti Vilniaus kapitulos bei kitų religinių institucijų mokamus mokesčius. Vilniaus vyskupijos parapijos ekonomiškai buvo padalytos į raktus: Trakų, Maišiagalos, Antakalnio, Medininkų ir Rudaminos. Renkant mokesčius, žiniaraščiai buvo sudarinėjami pagal raktus, nurodoma, kiek iš kokios parapijos valdos tų mokesčių surinkta. Atskirai nuo raktų ir parapijų buvo sugrupuojamos įplaukos iš kapitulos, vienuolynų, kolegijų, vyskupo, pavyskupio ir katedros altorių fundacijų. Kaip matyti iš 2 lentelės, 1613 m. dvigubo valakinio mokesčio su nekilnojamojo turto rinkliava buvo surinkta 11 036:15 auksinų⁹⁴. Iš jų 36,2% sudarė vyskupo, 26,4% iš minėtų raktų parapijų, 16,2% iš kapitulos ir 15,1% iš vienuolių bei joms priklausančių kolegijų. Taigi didžiausią dalį vyskupijos mokesčių įnešė vyskupas ir parapijos už savo valdas. Didžiausias

valdas turėjo ir atitinkamus mokesčius mokėjo Trakų, Ramygalos, Anykščių ir Slonimo parapijos. Palyginti dideles sumas sumokėjo Vilniaus, Oršos, Polocko ir Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos. Analogiškų duomenų apie Žemaitijos vyskupijos mokesčių objektų struktūrą neturime. Pavyko aptikti tik kelių jos kapitulos valdų sistemingus mokesčių mokėjimo kvitus⁹⁵. Palyginimui galima paminėti 1596 ir 1613 m. objektus⁹⁶.

4 lentelė. Žemaitijos vyskupijos valdų apmokestinimo objektai ir dydis 1596 ir 1613 m.

Apmokestinimo objektas	Objektų skaičius 1596 m.	Objektų skaičius 1613 m.	Apmokestinimo dydis grašiais
Sėdybiniai valakai	55 1/2	61	30
Tušti valakai	2	6	10
Įnamiai	3	5	15
Kaimo amatininkai	5	2	4
Kalvis	—	1	15

Pasinaudojant Žemaitijos vyskupijos inventoriais, galima būtų apskaičiuoti visus ūkinius objektus, tačiau tiksliai tai atlikti be rinkiko duomenų neįmanoma. 1649 m. įvedus padūmės mokesį, o vėliau ir pagalvę, keitėsi ir apmokestinimo objektai. Pagal L. Truskos atliktus tyrinėjimus 1638 m. Žemaitijos vyskupo dvaruose buvo 1933 dūmai, 1062 valakai, 1662 m.— jau tik 1072 dūmai ir 505 sėdybiniai valakai⁹⁷. Pagal J. Morzy išeitį, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje katalikų dvasininkijai prieš XVII a. vidurio karą priklausė 29 198 dūmai⁹⁸. Tačiau pagal padūmės mokesčio nuostatus surinkti mokesčiai rodo ką kita.

5 lentelė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikų dvasininkijos penkeriopos padūmės mokesčio įnašai į valstybės izdą (auksiniais) 1650 m.

Vyskupija	Surinkta mokesčių	Įnešta į izdą	Rinkikams rinkliava
Vilniaus	66 128 : 4 : 16	63 923 : 26 : 16	2204 : 8
Žemaitijos	12 150	11 745	405
Smolensko	6831 : 20	6603 : 28 : 6	227 : 21 : 12
Lucko (LDK dalis)	7005	6771 : 15	233 : 15
Iš viso	92 114 : 24 : 16	89 044 : 10 : 4	3070 : 14 : 12

Lentelė sudaryta remiantis 1649 m. Varšuvos seime nutartų padūmės mokesčių įnešimo į LDK izdą žiniaraščiu // AGAD. AR. Dz. VI. 11—50. P. 1—15.

Taigi matyti, kad padūmės įvedimas davė išdui daug didesnių įplaukų. Net dešimteriopas valakinis mokestis su nekilnojamojo turto rinkliava negalėjo prilygti ir penkeriopa padūmei. 1626—1628 m. dešimteriopas valakinis mokestis tedavė valstybės išdui 47—54 tūkst. auksinų (žr. 2 lent.). Tuo tarpu penkeriopos padūmės — net 89 tūkst. auksinų.

Dar reikėtų įvertinti iš katalikų dvasininkijos valdų surenkamų mokesčių santykį su visomis mokesčių įplaukomis į išdą. Deja, iki padūmės įvedimo duomenų apie įplaukas į Lietuvos išdą iš visų dvasininkijos valdų neturime. Galima palyginti tik Vilniaus vyskupystės įnašus. 1626 m. seimų nutarimais valakinių mokesčių iš viso buvo įnešta 801,1 tūkst., o iš vyskupystės bažnytinių valdų — 54,4 tūkst., arba 6,8% auksinų⁹⁹ (plg. 2 lent.). Kai 1650 m. buvo renkama penkeriopa padūmė, visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo surinkta 1 250 665:6:16½ auksinų¹⁰⁰, o iš visų Katalikų Bažnyčios valdų — 92 114:24:16, arba 7,4% auksinų (žr. 5 lent.). Žemaitijos kunigaikštystėje iš visų surinktų 116 907:25 auksinų vyskupijos dvasininkų įnešti mokesčiai sudarė 10,0%.

Išvados

1. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Katalikų Bažnyčios dvasininkija mokesčius (nors buvo ir atleista nuo jų) mokėjo laisvo sutikimo principu, išplaukiančiu iš pilietinio ir valstybinio sąmoningumo. Padūmės ir pagalvės mokestį privalėjo mokėti visų luomų žemvaldžiai, taigi ir dvasininkai.

2. Bažnytinė žemėvalda buvo dviejų pagrindinių kategorijų: Lietuvos didžiojo kunigaikščio domeno ir bajoriškosios žemėvaldos kilmės. Šie skirtumai lėmė nevienodas bažnytinės žemėvaldos prievoles: visuotinio šaukimo, kariuomenės stovyklavimo, pastorių davimo ir kt.

3. Dvasininkija turėjo autonomizuotą mokesčių surinkimo ir pristatymo į valstybės išdą tvarką, reglamentuotą XVI a. pabaigoje ir paskui dėl susidariusių aplinkybių koreguojamą.

4. Dvasininkijos mokami už bažnytinės valdas mokesčiai prilygo jų valdomų dūmų santykiui.

¹ Статут Великого Княжества Литовского 1529 года. Минск, 1960. P. 43—44.

² Любавский М. Очерк истории Литовско-Русского государства до люблинской унии включительно. Москва, 1910. P. 137.

³ 1588 metų Lietuvos Statutas. T. 2. Tekstas. Kaunas, 1938. P. 107—108.

⁴ Gerlach J. Stanowisko duchownych wedle Statutu Litewskiego III (1588 roku) // Ateneum Wileńskie. 1923. Rok I. P. 205—229.

⁵ Socha Z. Hiberna. Studium z dziejów skarbowości w dawnej Polsce. Lwów, 1937. P. 7.

⁶ Morzy J. Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w połowie XVII wieku. Poznań, 1965. P. 162—165; Truska L. Demografiniai ir ekonominiai 1657—1658 bei 1708—1711 m. maro padariniai Žemaičių vyskupo valdose // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. 1983. T. 23. P. 13—33; Truska L. Žemaičių vyskupystės bažnyčių žemėvalda XVII—XVIII a. Ten pat. 1987. T. 28. P. 54—68; Truska L. Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. 2-je—XIX a. 1-oje pusėje). Vilnius, 1988; Błaszczak G. Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna. Poznań, 1985; Kiaupienė J. Kaimas ir dvaras Zemaitijoje XVI—XVIII a. Vilnius, 1988.

⁷ Valančius M. Raštai. Vilnius, 1972. T. 2. P. 110—111.

⁸ 1621 05 01. Petrikavas. Gnezno arkivyskupo Laurencijaus Gembickio raštas // Lietuvos Mokslių akademijos biblioteka (toliau — MAB). F 43—529.

⁹ Ten pat. P. 135.

¹⁰ Przyałowski W. Żywoty biskupów wileńskich. Petersburg, 1860. T. 2. P. 62.

¹¹ 1613 11 09. Vilnius. LDK konvokacijos nutarimas // Biblioteka Raczyńskich. Sign. 34. L. 25—26; Sapoka A. Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai. Kaunas, 1938. P. 333—337.

¹² Przyałowski W. Min. veik. P. 62—63.

¹³ Karbownik H. Ciężary stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od roku 1381 do połowy XVII wieku. Lublin, 1980. P. 131—137.

¹⁴ Valančius M. Raštai. T. 2. P. 324—334.

¹⁵ Aktów czyli dziejów kapituły katedralnej wileńskiej z siedmiu pierwszych tomów od 1501-go do 1600-go roku przez Mamerta z Tulsztyna Herburta... wiek drugi... // Biblioteka Czarłoryskich (toliau — BCzart.). 3516 IV. P. 93.

¹⁶ Kurczewski J. Biskupstwo wileńskie. Wilno. 1912. P. 127.

¹⁷ BCzart. 3516 IV. P. 120.

¹⁸ Ten pat. P. 129.

¹⁹ Valančius M. Raštai. T. 2. P. 328—329.

²⁰ Karbownik H. Ciężary...; Karbownik H. Obciążenia stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od połowy XVII w. do 1795 r. Lublin, 1984.

²¹ Uniwersał poborowy // Volumina Legum (toliau — VL). Petersburg, 1859. T. 2. P. 102—106.

²² Ten pat. P. 102—105.

²³ VL. T. 2. P. 104—105.

²⁴ Ten pat. P. 106.

²⁵ Uniwersał poborowy // Ten pat. P. 126—130; Wtore oznajmienie króla nowo obranego // Ten pat. P. 131—132.

²⁶ Lappo J. Iš Vyriausiųjų Lietuvos suvažiavimų istorijos XVI amž. 1577 metų suvažiavimas Rytų Vilkaviškyje. Kaunas, 1932.

²⁷ 1577 08 18. Volkovyskas. Lietuvos vyriausiojo suvažiavimo nutarimas // Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. Вильна, 1870. T. 3. P. 273.

²⁸ Ten pat. P. 274—275.

²⁹ Uniwersał poborowy roku Bożego 1578 // VL. T. 2. P. 195.

³⁰ VL. T. 2. P. 192, 199, 214, 272, 357.

³¹ Ten pat. P. 197—198.

³² Ten pat. P. 218.

³³ Ten pat. P. 205, 219.

³⁴ Ten pat. P. 362.

³⁵ Ten pat. P. 411—412.

³⁶ BCzart. 3516 — IV. P. 271.

³⁷ Karbownik H. Ciężary... P. 113.

³⁸ 1589 07 16. Varšuva. Zigmanto Vazos raštas Vilniaus kapitulai // MAB. F43—458. L. 1.

³⁹ BCzart. 3516 — IV. P. 310.

- ⁴⁰ 1590 m. Zigmanto Vazos raštas LDK pareigūnams ir mokesčių rinkikams // MAB. F43—461. L. 1—3.
- ⁴¹ 1592 12 17. Zigmanto Vazos raštas Vilniaus kapitulai // MAB. F43—466.
- ⁴² VL. T. 2. P. 362.
- ⁴³ VL. T. 2. P. 412—413, 424.
- ⁴⁴ VL. Petersburg, 1859. T. 3. P. 298—299.
- ⁴⁵ Konstytucye Wielkiego Xięstwa Litewskiego... roku 1649 // Ten pat. P. 148.
- ⁴⁶ 1654 08 16. Vilnius. Vyskupo J. Tiškevičiaus aplinkraštis dekanams surinkti mokesčius // MAB. F43—614. L. 1; 1654 12 03. Vilnius. Vyskupo J. Tiškevičiaus aplinkraštis dekanams išrinkti nepriemokas // Ten pat. F43—615. L. 1.
- ⁴⁷ 1653 10 12. Lyda. Klebono Martyno Dlužnevskio raštas Vilniaus kan. L. Mocarskiui // MAB. F43—610. L. 8; 1653 10 11. Zadvinskas. Breslaujos dekanas Jakūbo Krašmento raštas L. Mocarskiui // MAB. F43—610. L. 1.
- ⁴⁸ 1654 08 15. Vilnius. J. Tiškevičiaus aplinkraštis dvasiškiams apie seimo nutarimą dėl mokesčių // MAB. F43—613. L. 1—2.
- ⁴⁹ 1628 08 28. Varšuva. Zigmanto Vazos raštas LDK mokesčių rinkikams ir surinkėjams // LM. Kn. 102. L. 156v.
- ⁵⁰ Konstytucye Wielkiego Xięstwa Litewskiego // VL. T. 4. P. 460—461.
- ⁵¹ 1659 02 05. Raseiniai. J. K. Bilevičiaus išduotas D. Butvilai kvitas // Centrinis valstybinis senųjų aktų archyvas Maskvoje (toliau — CVSAA). F. 1603. Apr. 4. D. 2. B. 2232. L. 58; 1659 02 15. Raseiniai. J. K. Bilevičiaus kvitas D. Butvilai už sumokėtas 8 padūmes nuo 337 dūmų // Ten pat. L. 57; 1661 08 26. Raseiniai. Zemaitijos rinkiko Mykolo Eustachijaus Stankevičiaus kvitas D. Butvilai už sumokėtas 14 padūmių nuo 106 dūmų // Ten pat. L. 47.
- ⁵² 1662 07 15. Raseiniai. G. Staškevičiaus ir Z. Liauksmino bylos dekretas // VUB. F7 — Nr. 14474. L. 623—624.
- ⁵³ Apie Žemaitijos vyskupų 1427, 1454, 1483, 1492, 1515, 1531, 1534 m. anatas žr.: *Fontes Historiae Lituaniae*. Vol. 3. Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis. Pars I. Collegit P. Jatulis. Roma, 1984. P. 75—76, 96, 118—119, 132—133, 154, 233—234, 236, 261—262.
- ⁵⁴ R z o ņ c a J. Sejmy z lat 1597 i 1598. Cz. 1. Bezowocny sejm z 1597 roku. Warszawa—Wrocław, 1989. P. 62—63.
- ⁵⁵ Konstytucye seymu walnego koronnego w Warszawie roku pańskiego 1607 // VL. T. 2. P. 436.
- ⁵⁶ Konstytucye Wielkiego Xięstwa Litewskiego... roku 1649 // VL. T. 4. P. 147—148; Rybarski R. Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michala Korybuta i Jana III. Warszawa, 1939. P. 120.
- ⁵⁷ VL. T. 4. P. 382.
- ⁵⁸ Konstytucye Wielkiego Xięstwa Litewskiego anno 1662 // VL. T. 4. P. 414.
- ⁵⁹ Subsidiūm Reipublice generalis contributionis od stanów koronnych na seymie walnym warszawskim in anno 1673 uchwalone // VL. T. 5. P. 95—104.
- ⁶⁰ VL. T. 4. P. 399.
- ⁶¹ 1662 02 20. Varšuva. Subsidiūm Reipublicae generalis contributionis od stanów koronnych, W.X. Litewskiego na seymie walnym warszawskim extroordinarnym... uchwalone // MAB RS. F17—59. L. 1—2.
- ⁶² Ten pat. P. 418.
- ⁶³ VL. T. 5. P. 205.
- ⁶⁴ Ten pat. P. 248—251.
- ⁶⁵ Ten pat. P. 335—336.
- ⁶⁶ Ten pat. P. 362—363.
- ⁶⁷ Ten pat. P. 391—394.
- ⁶⁸ 1662 05 31. Raseiniai. Žemaitijos reliacinio seimelio nutarimas // VUB RS. F7 — Nr. 14473. L. 590—590v.
- ⁶⁹ VL. T. 5. P. 95.
- ⁷⁰ BCzart. 3516 — IV. P. 271, 292, 308, 309, 323, 325, 344, 349 ir kt.
- ⁷¹ 1648 05 23. B.v. Antano Jono Tiškevičiaus laiškas Lietuvos vicekancleriu Povilui Sapiegai // VUB. F3—274. L. 71—72.

- ⁷² Częścik L. Sejm warszawski w 1649/50 roku. Wrocław etc., 1978. P. 108.
- ⁷³ Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Warszawa, 1980. T. 3. P. 252.
- ⁷⁴ Socha Z. Hiberna. P. 16.
- ⁷⁵ Rybarski R. Min veik. P. 127.
- ⁷⁶ VL. T. 2. P. 404.
- ⁷⁷ VL. T. 3. P. 478—479; Karbownik H. Ciežary... P. 82—83.
- ⁷⁸ Karbownik H. Ciežary... P. 82—83.
- ⁷⁹ VL. T. 4. P. 395.
- ⁸⁰ 1628 06 22. Vaina. Vilniaus vaivados ir didžiojo etmono L. Sapiegos universalas pulkininkams, rotmistrams ir visiems karui Livonijoje pasamdytiems kariams // VUB RS. F7—Nr. 14455. L. 106—107.
- ⁸¹ 1628 10 18. Bauskė. L. Sapiegos universalas karui Livonijoje pasamdytai kariuomenei // Ten pat. L. 118.
- ⁸² 1633 07 09. Vilnius. Vladislavo Vazos universalas žygiui prieš Maskvą pasamdytos kariuomenės karininkams ir kareiviams // VUB RS. F7—Nr. 14458. L. 126—127.
- ⁸³ 1661 12 12. Stovykla prie Osvieco. K. Ch. Žeromskio universalas // VUB RS. F7—Nr. 14474. L. 135—136.
- ⁸⁴ 1661 12 08. Stovykla prie Osvieco. K. Ch. Žeromskio universalas // Ten pat. L. 131—132.
- ⁸⁵ 1661 12 08. Stovykla prie Osvieco. K. Ch. Žeromskio universalas // Ten pat. L. 133.
- ⁸⁶ 1661 12 04 ir 09. K. Ch. Žeromskio universalai // Ten pat. L. 107—108, 129—130.
- ⁸⁷ 1675 02 23. Sluckas. Vilniaus vaivados M. Paco universalas // VUB RS. F7—Nr. 14482. L. 362—363.
- ⁸⁸ 1654 05 19. Raseiniai. Zemaitijos seimelio instrukcija // Ten pat. Nr. 14468. L. 14—15.
- ⁸⁹ 1650 01 04. Varšuva. Jono Kazimiero universalas pulkininkams, obršteriams, rotmistrams ir kt. kariškiams // MAB. F43—594. L. 1.
- ⁹⁰ 1619 m. Vilniaus diecezijos prelatų, klebonų bažnytinių valdų nepriemokų už 1613, 1614 ir 1616 m. registras // MAB. F43—524. L. 1—7.
- ⁹¹ 1598 09 24 Vilnius. Lietuvos žemės išdininko J. Zenovičiaus kvitas // MAB. F43—443. L. 5—6.
- ⁹² 1629 05 11. Vilnius. Lietuvos žemės išdininko K. Naruševičiaus kvitas // MAB. F43—543. L. 1—2.
- ⁹³ 1636 04 04. Vilnius. Lietuvos žemės išdininko M. Triznos kvitas dvasi-
ninkų rinkikui A. Hrechorovičiui // MAB. F43—553. L. 1—2.
- ⁹⁴ 1613 m. Ziniaraštis apie Varšuvos seime nutarto dvigubo mokesčio su-
rinkimą Vilniaus diecezijoje // MAB. F43—511. L. 1—16.
- ⁹⁵ 1596 08 12. Raseiniai. Zemaitijos rinkiko Vaitiekiaus Siukštos kvitas kan.
Petriui Petkevičiui // CVSAA. F. 1603. Apr. 4. D. 2. B. 2232. L. 103; 1606
07 04. Raseiniai. Zemaitijos rinkiko Jurgio Mackevičiaus kvitas kan. P. Petke-
vičiui // Ten pat. L. 102; 1607 07 11. Kolainiai. Zemaitijos rinkiko Petro Adam-
kevičiaus kvitas P. Petkevičiui // Ten pat. L. 101; 1609 05 28. Raseiniai. Ze-
maitijos rinkiko Jurgio Bilevičiaus kvitas // Ten pat. L. 100; 1612 01 27. Ra-
seiniai. Zemaitijos vaisko ir rinkiko Jono Talato kvitas kan. Jonui Višomirskiui
// Ten pat. L. 98; 1613 05 28. B. v. Zemaitijos rinkiko Jono Bilevičiaus
kvitas kan. J. Višomirskiui // Ten pat. L. 96; 1614 01 08. Raseiniai. Zemaitijos
raštininko ir rinkiko Jono Mlečkos kvitas kan. J. Višomirskiui // Ten pat.
L. 95.
- ⁹⁶ 1596 08 12. Raseiniai. V. Siukštos kvitas P. Petkevičiui // Ten pat. L. 103;
1613 05 28. B. v. J. Bilevičiaus kvitas kan. J. Višomirskiui // Ten pat. L. 96.
- ⁹⁷ Truska L. Demografiniai... P. 22—31.
- ⁹⁸ Morzy J. Kryzys demograficzny... Lent. 51 (prie 208 p.).
- ⁹⁹ Tyla A. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės izdas 1600—1632 m. // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1986. T. 1. P. 87—88.
- ¹⁰⁰ 1650 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės padūmės surinkimo ži-
niaraštis // AGAD. AR. Dz. VI. 11—50. L. 1—15.

DR. NAPALYS KITKAUSKAS

NAUJAUSI VILNIAUS PILIŲ TYRIMŲ DUOMENYS — SVARBUS LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIS

Vilniaus pilys daugelį šimtmečių buvo Lietuvos valstybės administracinis, gynybinis, dvasinis, religinis bei ūkinės veiklos centras. Čia pradėti statyti pirmieji Lietuvoje mūro architektūros pastatai. XV—XVIII a. pilių teritorijoje stovėjo gotikos, renesanso, baroko ir klasicizmo stilius reprezentuojantys rūmai, bažnyčios.

Vilniaus pilys buvo nusiaubtos per 1655—1661 metų karą. Daug pastatų sugriauta. Po šio karo atstatyta tik dalis pastatų (Katedra, keletas vyskupui priklausančių namų, arsenalas). Dar vėliau, jau po trečiojo Lietuvos—Lenkijos valstybės padalijimo, nugriauti Lietuvos didikų kunigaikščių rezidenciniai rūmai, o 1832—1837 m., įrengiant tvirtovę, nugriauta senųjų pastatų grupė Katedros aikštės aplinkoje. Vilniaus pilių teritorija liko apleista, dideli plotai apsodinti želdiniais, medžiais. Išlikusiuose pastatuose ilgą laiką buvo kareivinės.

Po Antrojo pasaulinio karo buvo konservuojamos Aukštutinės pilies kunigaikščių gotikinių rūmų bei aptvaro sienų liekanos, restauruotas vakarinis bokštas. Nuo 1960 m. iki 1965 m. Žemutinėje pilyje buvo rekonstruojamas naujasis arsenalas, vėliau šiame pastate įkurtas Istorijos ir etnografijos muziejus. 1962—1963 m. restauruota Pilies kalno šiaurinė atraminė siena, 1965 m. konservuoti Sv. Onos—šv. Barboros bažnyčios pamatai. 1987 m. restauruotas arsenalo rytinis korpusas ir jame įkurtas Taikomosios dailės muziejus. Nuo 1990 m. atliekami papildomi Aukštutinės pilies rezidencinių gotikinių rūmų konservavimo bei dalinio restauravimo darbai, tvirtinami Pilies kalno šlaitai. 1989 m. pradėtas arsenalo šiaurinio ir vakarinio korpuso atstatymas. 1989 m. Kreivosios pilies teritorijoje (Plikojo kalno viršuje) atstatyti Trys kryžiai. 1987 m. pradėti Žemutinės pilies kunigaikščių rezidencinių rūmų liekanų archeologiniai ir architektūriniai tyrimai.

Atrodytų, kad padaryta ne taip mažai. Ir vis dėlto didžioji Vilniaus pilių teritorijos dalis dar netirta, daugelio pastatų po žeme tūno tik pamatai. Todėl ir su Vilniaus pilių praeitimi susijusių istorinių problemų dar yra gana daug. Nenustatyta Šventaragio slėnio apimtis, neaišku, kokio pobūdžio buvo pirmoji senovės lietuvių tikėjimo šventykla. Kada Pilies kalno vakarinėje papėdėje pastatyta didžiųjų kunigaikščių rezidencija? Ar iš tiesų Vilniuje jau buvo Mindaugo pilis? Nepakankamai ištirtos 1740 m. (Fiurstenhofo) plane pavaizduotų Žemutinės ir Aukštutinės pilių sienų liekanos. Ar visur tų sienų vieta yra pirminė? Kaip vertintinas flamandų keliautojo Žilibero de Lanua (de Lannoy) XV a. pradžios Vilniaus pilių aprašymas, atsižvelgiant į naujausių natūros tyrimų duomenis?

Apie ankstyvąją Vilniaus pilių praeitį išlikę labai nedaug istorinių šaltinių. Antra vertus, ligi šiol jų sistemingai ir neieškota. Tik pradėjus Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų liekanų tyrimus, imta nuodugniau archyvuose ieškoti rūmų planų, jų inventoriaus aprašymų, kitos istorinės medžiagos apie Vilniaus pilis. Galimas daiktas, jos dar pavyks rasti jei ne Lietuvos, tai kitų šalių archyvuose.

Naujas XVIII a. pabaigos Vilniaus pilių planas

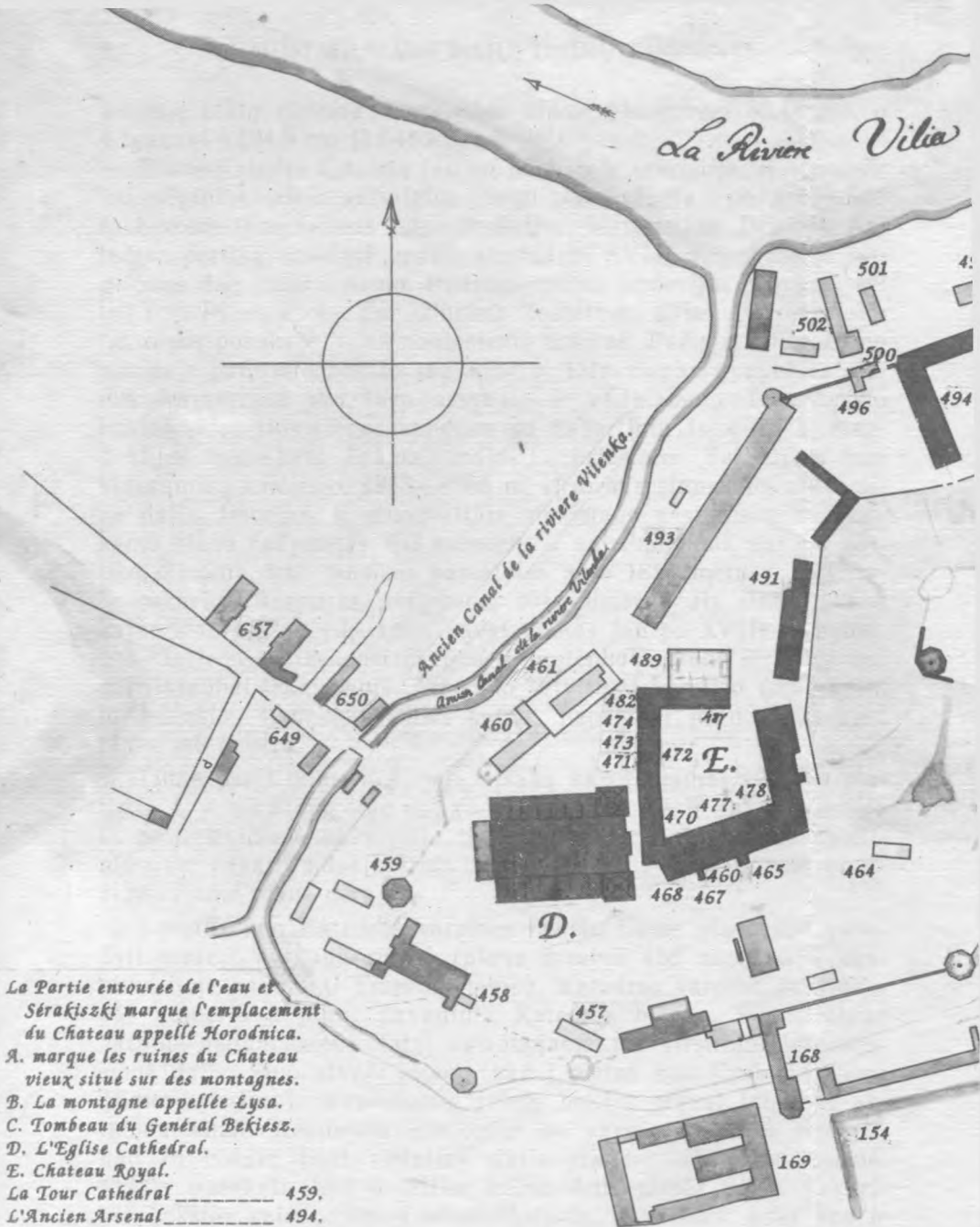
Kaip žinoma, 1939 m. žiemą Vilniaus praeities tyrinėtojus nudžiugino Berlyno archyvuose aptiktas Vilniaus miesto 1740 metų (Fiurstenhofo) planas. Tai buvo pirmasis gana tikslus Vilniaus planas. Palyginti tiksliai jame pavaizduota ir Vilniaus pilių situacija.

1991 metų pavasarį, tarpininkaujant Minsko restauratoriams, iš Krokuvos tautinio muziejaus (Muzeum narodowe) buvo gautas dar vienas gana tikslus XVIII a. pabaigos Vilniaus pilių planas, sudarytas prancūzų kalba. Jis pavadintas „Plan Horodnia a Vilna“ (Horodnios planas Vilniuje).

Plane vaizduojamos Vilniaus Aukštutinė ir Žemutinė pilys bei kalvų grupė už Vilnios upės dešinėsios atšakos. Į pietryčius nuo Aukštutinės pilies Vilnios kilpos apjuostas plotas plane pavadintas Sereikiškėmis (Serakiszi). Todėl eksplikacijose plano pavadinimas išplėstas: „Pilies ir Sereikiškių teritorijos, apjuostos vandeniu ir vadinamos Horodnia, planas“. Plano originalas yra spalvotas, nors mus pasiekė nespaltvota šio plano fotokopija. Galima spręsti, kad originalas yra maždaug 65×45 cm dydžio. Mastelis pateiktas prancūzų tuazais (sieksniais). Paaiškinime nurodyta, kad viena tuazo padala lygi šešioms pėdoms. Kaip atrodo, pagal

1 pav. Vilniaus pilių XVIII a. pabaigos planas (originalas)

La Partie entourée de l'eau et
Sérakiszki marque l'emplacement
du Chateau appelé Horodnica.

A. marque les ruines du Chateau
vieux situé sur des montagnes.

B. La montagne appelée Lysa.

C. Tombeau du Général Bekiesz.

D. L'Eglise Cathedral.

E. Chateau Royal.

La Tour Cathedral 459.

L'Ancien Arsenal 494.

Arsenal moderne 497.

La maison des Invalides 493.

La maison des Evêques

de Smolensque 461.

La maison des Vicaires 460.

La maison des Prêtres émérites 458.

L'Hôpital 168.

Les autres nombres designent les
maisons particuliers marqué par
la police.

10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 Tois de France dont chacune quotient 6 pieds.

Plan de Horodnica a Vilna.

metrinę matų sistemą viena pėda šiame plane lygi 32,48 cm, o 1 tuazas — 194,5 cm (32,48×6).

Plane Katedra žymima jau su portiku ir zakristija, ji simetriška išilginės ašies atžvilgiu, taigi pavaizduota po architekto L. Stuokos-Gucevičiaus rekonstrukcijos, klasicistinė. Priešais Katedros portiką susidarė erdvė, atsiradusi XVIII a. pabaigoje nugriovus dalį vikarų namo. Pietinėje pilies teritorijos dalyje, į rytus nuo Pilies vartų, dar įžiūrima Žemutinės pilies gynybinė siena, o jos posūkyje — aštuoniasienis bokštas. Pačioje Pilies kalno pietinėje papėdėje bokšto jau nebėra. Dar vienas gynybinės sienos fragmentas yra tarp arsenalo ir vadinamojo Tvardovskio bokšto. Ties šios sienos sandūra su dabartiniu Istorijos ir etnografijos muziejumi esama nedidelio priestato. Tai turėtų būti viduramžių kalėjimo, 1963—1965 m. tirta ir restauruota, antžeminė dalis. Istorijos ir etnografijos muziejaus pastatas prancūziškame plane pažymėtas 493 numeriu ir vaizduojamas dar be portiko. Žinoma, kad portikas pastatytas apie 1816 metus¹. Arsenalo vakarinis korpusas pažymėtas 494 numeriu. Jis siekia Pilies kalno šiaurinę papėdę, taigi pavaizduotas jau po XVIII a. pabaigos klasicistinės rekonstrukcijos. Fiurstenhofo plane šis korpusas dar dvigubai trumpesnis. Arsenalo ketvirtojo korpuso (mažesniojo, buvusio šiaurinėje Pilies kalno papėdėje) prancūziškajame plane jau nebėra.

Tiltas per Vilnios dešiniąją atšaką vaizduojamas ties jos žiotimis, t. y. maždaug toje pat vietoje, kur jis yra ir dabar. Vienoje P. Smuglevičiaus akvarelėje ties arsenalo rytinio korpuso pietiniu galu pavaizduotas arkinis mūrinis tiltas. Pastarojo tilto prancūziškajame plane nėra.

Į pietus nuo Katedros varpinės bokšto šiame plane dar parodyti senieji Vyskupų rūmai (plane žymimi 458 numeriu ir eksplikacijoje pavadinti Emeritų namu). Katedros varpinė pažymėta 459 numeriu ir plane pavadinta Katedros bokštu. Šiame plane varpinė aštuoniasienė, taigi vaizduojama jos viršutinė aštuoniasienė dalis. Šiuo atveju įdomu, kad į pietus nuo Vyskupų rūmų (Emeritų namo) pavaizduotų dviejų bokštų planai taip pat aštuoniasieniai. Remiantis analogija su varpine, galima manyti, kad tų bokštų bent viršutinė dalis yra buvusi aštuoniasienė. Reikia pasakyti, kad ir Pilies kalne Aukštutinės pilies vakarinis bokštas vaizduojamas aštuoniasienis, t. y. toks, koks yra ir šiandien natūroje.

Lietuvos vyriausiojo tribunolo pastatas bei greta esantys pilies vartai — be numerio. Jei prancūziškasis planas sudarytas tuoj po 1795 m. padalijimo, tai galbūt jau sąmoningai vengta įvardyti senąsias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įstaigas.

I pietus nuo Tribunolo vaizduojamas didelis, stačiakampis, su kiemu viduryje Lietuvos didžiojo maršalkos namas. Plane jis pažymėtas 169 numeriu. Šio namo nėra 1740 m. plane. Tarp abiejų šių pastatų (Tribunolo ir maršalkos namo) 1740 m. plane nusi-driekia Vilnios kairiosios atšakos vaga. Prancūziškajame plane šiame ruože Vilnios vaga pavaizduota neryškiai, punktyru. Galbūt tuo metu, t. y. XVIII a. pabaigoje, ji ir buvo užpilta žemėmis.

Prancūziškame plane prie Pilies vartų rytinės sienos galu prišlietas pailgas pastatas, nusitęsiantis Pilies gatvės link; jis pažymėtas 168 numeriu. Šis dviejų aukštų mūrinis namas 1790 m. Vilniaus miesto plano aprašyme vadinamas LDK kariuomenės generolo K. Neselovskio namu. 1808 m. plane šis namas pavadintas ligonine. Anksčiau šio namo vietoje yra buvusi Vilnios vaga.

Prancūziškajame plane tarp Pilies vartų ir kunigaikščių rezidencinių rūmų stovi stačiakampis pastatas su rizalitu vakarinėje dalyje. Tai klasicistinių formų namas, pastatytas 1786 m., nugriautas 1837 m. Jo pagrindinis fasadas nukreiptas į Katedros aikštės pusę. Šis pastatas statytas Pilies žemės ir teismo rūmams, nors po trečiojo padalijimo čia buvo įsikūręs Vilniaus gubernijos Vyriausiojo teismo antrasis departamentas².

I šiaurę nuo Žemutinės pilies kunigaikščių rezidencinių rūmų yra buvusios rūmų oficinų (ūkiniai rūmų pastatai). Fiurstenhofo plane čia pavaizduoti trys vakariniam Pilies kalno šlaitui beveik lygiagretūs korpusai. Prancūziškajame plane jau nėra vidurinio korpuso, tačiau dar išlikęs korpusas, buvęs Pilies kalno vakarinėje papėdėje. Taigi pastarasis turėjo būti nugriautas pačioje XVIII a. pabaigoje, galbūt kartu su rezidenciniais kunigaikščių rūmais.

Prancūziškajame plane Pilies kalno vakarinėje papėdėje esantis korpusas pažymėtas 491 numeriu, jo ilgis apie 59 m, plotis — 13 m. 1797 m. sudarytame apleistuose pilies rūmuose gyvenusių miestiečių sąrašė³ užfiksuota, kad 491 posesijos savininkas yra Jonas Šimkevičius. 1808 m. plane šio pastato jau nebėra.

Prancūziškajame plane 494 numeriu pavadintas senasis arsenalas, 1797 m. miestiečių sąrašė (žr. I priedą) šiuo numeriu vadinama artilerijos generolo Kronemano troba. Prancūziškajame plane 493 numeriu žymimas dabartinis Istorijos ir etnografijos muziejus ir vadinamas Invalidų namu, o 1797 m. miestiečių sąrašė šis numeris skirtas Horodničiaus namui, kuriame buvo ligo-ninė.

Prancūziškajame plane arsenalo šiaurinis korpusas pažymėtas 497 numeriu ir pavadintas šiuolaikiniu (moderniuoju) arsenalu.

Arsenalo rytinis korpusas — be numerio ir pavadinimo. Beje, šio korpuso šiaurės vakarų kampe yra skaičius 498, bet jo paaiškinimo nėra.

Plane Pilies kalno šlaitus palaikančių šiaurinės ir vakarinės atraminių sienų vietos pavaizduotos plonomis linijomis, jų vaizdavimo būdas skiriasi nuo Fiurstenhofo plano. Vakarinės sienos vietoje yra linija be kontraforsų, o šiaurinės sienos linija, aplenkusi arsenalo vakarinio korpuso rytinį galą, nusitęsia net iki jo rytinio korpuso. Susidaro įspūdis, tartum ruože tarp arsenalo šiaurinio ir vakarinio korpuso, pačioje Pilies kalno pašlaitėje, būtų buvusi siena (natūroje kol kas jos pėdsakų nerasta).

Idomu, kad Istorijos ir etnografijos muziejaus pastato šiaurės vakarų kampe dar vaizduojamas poligonalus (daugiakampio) plano bokštas. Šioje pilies vietoje jis yra ir 1740 m. Fiurstenhofo plane, o G. Brauno ir F. Hohenbergo atlaso Vilniaus panoramoje šis bokštas pavadintas Žibintu (*der Lucerne*), vėliau jis dar vadinamas Tvardovskio bokštu. Nėra abejonių, kad Tvardovskio bokštas išstovėjo nenugriautas iki pat XVIII a. paskutiniojo dešimtmečio.

Kaip prancūziškajame plane pavaizduoti Žemutinės pilies kunigaikščių rezidenciniai rūmai? Reikia pasakyti, kad rūmų pietų ir rytų korpusų konfigūracija bei jų lokalizacija Katedros ir Pilies kalno atžvilgiu gana tiksli (tai patikrinta pastarojo meto natūros tyrimais). Tačiau rūmų vakarų korpuso pietinė dalis šiame plane pavaizduota lygiagreti Katedros rytinei sienai. Fiurstenhofo plane šio lygiagretumo nėra, tarp Katedros ir rūmų protarpis pietinėje dalyje yra platesnis, lyginant su jos šiaurine dalimi. Kad šis protarpis yra trapecinio plano, patvirtino ir 1970—1972 m. tyrimai. Be to, prancūziškajame plane tarp rūmų vakarų korpuso šiaurinės ir pietinės dalies nėra tuščio tarpo. O Fiurstenhofo plane ties Katedros zakristija toks tarpas yra; jis matomas ir trečiojoje P. Smuglevičiaus akvarelėje. Fiurstenhofo plane šiaurės korpusas iš šiaurinės pusės turi rizalitą, o šiame plane rizalitas primena tarsį aptvarą, kurio viduje vaizduojamos kažkokios pertvaros. Gal čia pavaizduoti to rizalito griuvėsiai be stogo? Kažkur čia XVII a. pirmojoje pusėje buvo pilies rūmų teatras.

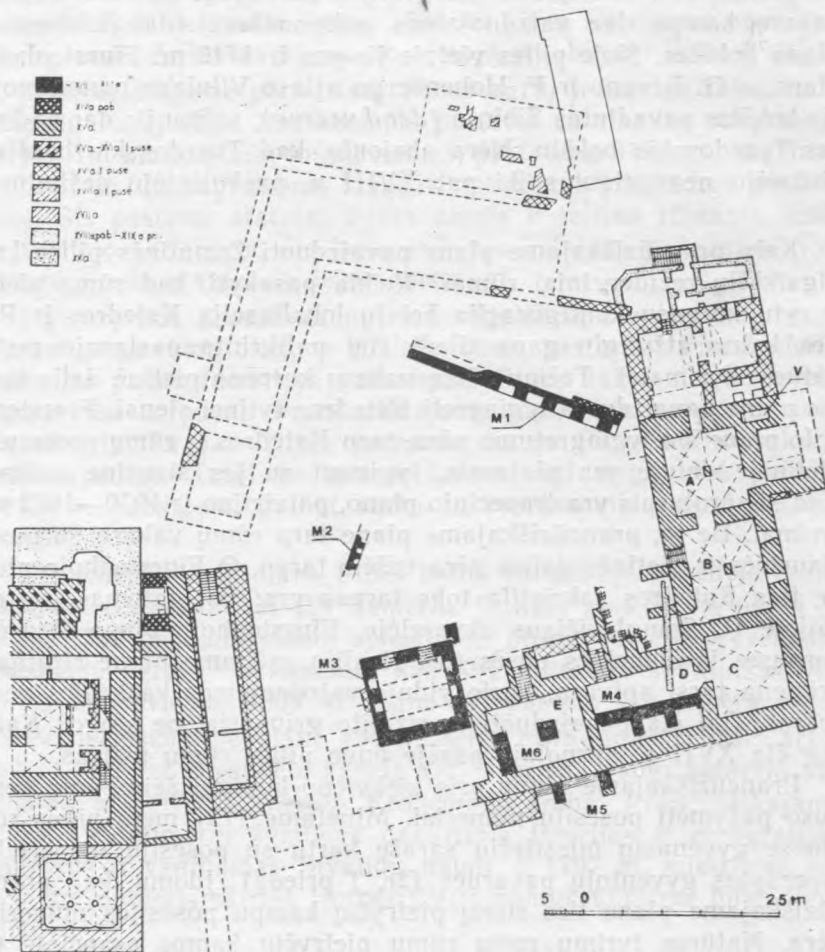
Prancūziškajame plane prie kiekvieno kunigaikščių rūmų korpuso pažymėti posesijų numeriai. Minėtame 1797 metų pilies rūmuose gyvenusių miestiečių sąrašė kartu su posesijų numeriais išvardytos gyventojų pavardės (žr. 1 priedą). Įdomu, kad prancūziškajame plane ties rūmų pietryčių kampu posesijos numerio nėra. Natūros tyrimų metu rūmų pietryčių kampe esančioje C rūšio patalpoje rasti jau XVII a. viduryje, karo su Maskvos kariuomene metu, į šį rūsį suvirtę visų viršuje buvusių patalpų

skliautai. Vadinasi, po rūmų nusiaubimo šiame rūmų kampe ir nebuvo galimybės apsigyventi žmonėms.

Ši aplinkybė leistų manyti, kad plane pažymėtų posesijų lokalizacija ties rūmų korpusais turėtų atitikti realią XVIII a. pabaigoje buvusią padėtį.

Kunigaikščių rūmų tyrimai

Tiek 1740 m. Fiurstenhofo plano, tiek XVIII a. pabaigos prancūziškojo plano duomenys šiuo metu padeda tiksliau orientuotis ieškant Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų bei kitų išnykusių pastatų pamatų. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų liekanų ar-

3 pav. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų planas-kartograma (pagal 1987–1991 m. tyrimų duomenis)

cheologiniai ir architektūriniai tyrimai pradėti 1987 metais⁴. Nustatyta, kad 1799—1802 m. griauinant kunigaikščių rūmus, rūsių sienos ardytos ne visur. Vėliau, po 1831 metų sukilimo, įrengiant Vilniaus pilių teritorijoje tvirtovę ir kasant aplink ją fosą, kai kuriuose ruožuose papildomai ardytos pietų korpuso rūsių sienos. Šiuo metu buvusių rūmų teritorijoje žemės paviršius yra ties H abs. 94,70—95,00 altitute (Vilniaus Katedros grindų altitudė H abs. 94,04 m.). Rūmų rūsių sienų viršus kai kuriose vietose atsidūręs ties H abs. 94,20 m altitute. Rūmų rūsių XVI a. pirmosios pusės grindys randamos ties H abs. 91,00—91,30 m altitudėmis, o XV a. grindų liekanų aptikta ties H abs. 90,40—90,50 m altitute.

Nustatyta, kad Žemutinės pilies rūmų pietų ir rytų korpusų sienos iš pradžių buvo netinkuotos, raudonų plytų. Šie rūmų korpusai statyti dar vyraujant gotikos stiliui, atrodo, XV a. viduryje ar antrojoje pusėje. Gotikinių rūmų pirmojo aukšto sienos buvo labai storos (iki 2,5—3,0 m storio, o cokolinėje dalyje — iki 3,35—3,4 m storio). Gotikos laikotarpio rūmai jau turėjo būti triaukštis pastatas. Pagal šiuo metu turimus natūros tyrimų duomenis galima spėti, kad gotikiniai rūmai stovėjo Fiurstenhofo bei prancūziškajame plane vaizduojamų rūmų pietinio korpuso ir rytinio korpuso pietinės dalies vietoje.

Vėliau, kai Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu jau buvo Žygimantas Senasis (1507—1544), rūmai buvo rekonstruoti. Manoma, kad rūmų rekonstravimas buvo baigtas iki 1530 metų; rūmai per 1530 metų gaisrą nenukentėję⁵. Kai kurių naujų pristatymų yra padaręs Žygimantas Augustas (1544—1572), o po 1610 m. gaisro rūmus rekonstravo Zigmantas Vaza (1587—1632). Iki mūsų dienų išliko keletas XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje rūmus vaizduojančių piešinių, kuriuose rūmai tinkuoti, jų fasadai — italų renesanso stiliaus, nors atikų puošyboje matoma manierizmo įtaka (servilianų motyvai atike). Apie Žygimanto Augusto bei Zigmantos Vazos rūmų rekonstrukcijas bus galima ką nors konkrečiau kalbėti, artimiausiu metu ištyrus rūmų šiaurinio korpuso bei vakarinio korpuso šiaurinės dalies liekanas.

Naujausi natūros tyrimų duomenys gerokai praplėtė mūsų žinias apie Pilies kalno vakarinės papėdės užstatymą XIII—XIV amžiais. Dar 1964 m. priešais tuometinį Pionierių ir moksleivių rūmų pastatą buvo rastos vadinamosios sienos su kontraforsais (plane sąlygiškai žymimos M1) liekanos, datuojamos XIII a. antroje puse—XIV a. pirmąja puse⁶. Pastaruoju metu kunigaikščių rūmų teritorijoje aptikta dar keletas to paties laikotarpio pastatų fragmentų. Rūmų rūsių plane-kartogramoje (3 pav.) jie žymimi M3, M4, M5, M6 ir M7. Šie ankstyvojo mūro fragmentai ga-

lėjo priklausyti keletui pastatų, kurie buvo nugriauti statant XV a. gotikinius rūmus bei juos praplečiant XVI a. pirmojoje pusėje. Rastieji fragmentai leidžia teigti, kad čia stovėjusių pastatų fasadai buvo netinkuoti, jų fasadų išlikusiose plokštumose vyrauja baltiškasis (vendinis) plytų jungimas. Dalis šių pastatų buvo kyšulio, nutįsusio nuo Pilies kalno Katedros link, viršuje, o kita dalis — jo pietiniame šlaite ar papėdėje. Kyšulio viršuje geriausiai išliko pastato M3 liekanos (jos rastos 30 m į rytus nuo Katedros rytinės sienos). Iš jų galima spręsti, kad čia būta $11,5 \times 10,8$ m dydžio kvadratinio pastato, kurio sienos buvo 1,4—2,52 m storio. Šio pastato sienos mūrytos naudojant baltiškąjį plytų jungimą, jų vidiniai paviršiai skaidomi 0,84 m gylio ir 1,08 m pločio nišų. Išlikusi šio pastato dalis primena pusrūsį, į kurį buvo nusileidžiama laiptais, įrengtais šiaurinėje sienoje. Grindys grįstos akmenimis, iš dalies plytomis, kurios formuoja latako pavidalo griovelį, nukreiptą į pusrūsio patalpos vidurį. Beje, pusrūsio grindys yra vėlesnio laikotarpio, lyginant su pastato M3 sienų mūru. Griuvėnose rastos nerviūrinės plytos ir glazūruotos grindų plytelės rodytų, kad šis statinys viršum pusrūsio turėjo dar vieną aukštą su skliautiniu perdenginiu. Pastatas nugriautas po gaisro (gal po 1419 metų gaisro?). Sienos ir skliautai turėjo būti dekoruoti polichromine tapyba, grindys išklotos glazūruotomis keraminėmis plytelėmis.

Pastebėta, kad M3 bei kiti statiniai, kuriems priklausė M1, M2, M4, M5, M6, M7 mūro fragmentai, turėjo savitą architektūrą. Kai kurių sienos buvo ritmingai suskaidytos nišomis. Visa tai rodo, kad iki renesansinių rūmų pastatymo (tokių, kokius mes žinome iš Fiurstenhofo plano ar P. Smuglevičiaus piešinių) į rytus nuo Katedros stovėjo visai mums nežinomos architektūros pastatai. Kokia buvo jų paskirtis? Čia galėjo būti Vytenio, Gedimino ir Algirdo laikų didikų kunigaikščių rūmai. Vienas kitas pastatas, atrodo, buvo pastatytas jau XIII a. viduryje ir priklausė Lietuvos karaliui Mindaugui ar to meto Katedros dvasininkams. Ypač problemiška pastato M3 pusrūsio paskirtis. Galima manyti, kad jame buvo atliekamos ikirikščioniškojo kulto apeigos. XIII—XIV a. mūro pastatų liekanos, rastos naujausių natūros tyrimų metu, svarbios mūsų architektūros istorijai, kaip ir Lietuvos bei viso baltų arealo kultūrai.

Iki šiol neaptikta jokių Žemutinės pilies kunigaikščių rezidencinių rūmų inventoriaus aprašymų. Rūmų architektūros istorijai pažinti vertingiausi būtų XVI—XVII a. pirmosios pusės inventoriai, t. y. iš to laiko, kai rūmai buvo prižiūrimi, juose virė valdovo dvarui būdingas gyvenimas. Antra vertus, svarbu būtų turėti ir vėlesnio laikotarpio rūmų aprašymų, jei tik jie buvo daro-

mi po rūmų sunaikinimo XVII a. viduryje. Galimas daiktas, kad po 1655—1661 m. įvykių rūmų inventoriai nebuvo rašomi. Vilniaus vyskupijai, kapitulai priklausiusių pilies teritorijoje pastatų inventoriai buvo daromi iki 1830 metų, t. y. iki jų nugriovimo, nes šie pastatai turėjo šeimininką. Šių pastatų inventoriai dabar saugomi Centriname valstybiniame istoriniame archyve Vilniuje.

Gotikinių pastatų liekanos į šiaurę nuo Katedros

1985 m. vasarą, tiesiant pilių teritorijoje inžinerines komunikacijas, 55 m į šiaurę nuo Katedros zakristijos buvo aptiktas seno gotikinio pastato sienos fragmentas. Atkastas maždaug 5,2 m ilgio ir 0,9—1 m storio sienos ruožas, jos viršus rastas 1 m gylyje (H abs. 92,75 m altitudėje) nuo dabartinio žemės paviršiaus. Siena orientuota šiaurės vakarų—pietryčių kryptimi (beveik statmenai greta esančiai Žemutinės pilies gynybinei sienai, 13—15 m nuo jos).

Atkastame sienos ruože yra rekonstrukcijų žymių. Sienoje buvusi 1,23 m pločio durų anga. Jos slenksčio zonoje padėta plytų eilė ant šoninės briaunos. Virš jos išlikęs apdegęs medinis tašas, turbūt durų staktos liekanos. Sienos paviršiuje esama ruožų iš lauko akmenų, bet taip pat pastebima ne visai nuoseklaus gotikinio plytų jungimo žymių. Plytos yra XIV a. pabaigai—XV a. būdingų matmenų.

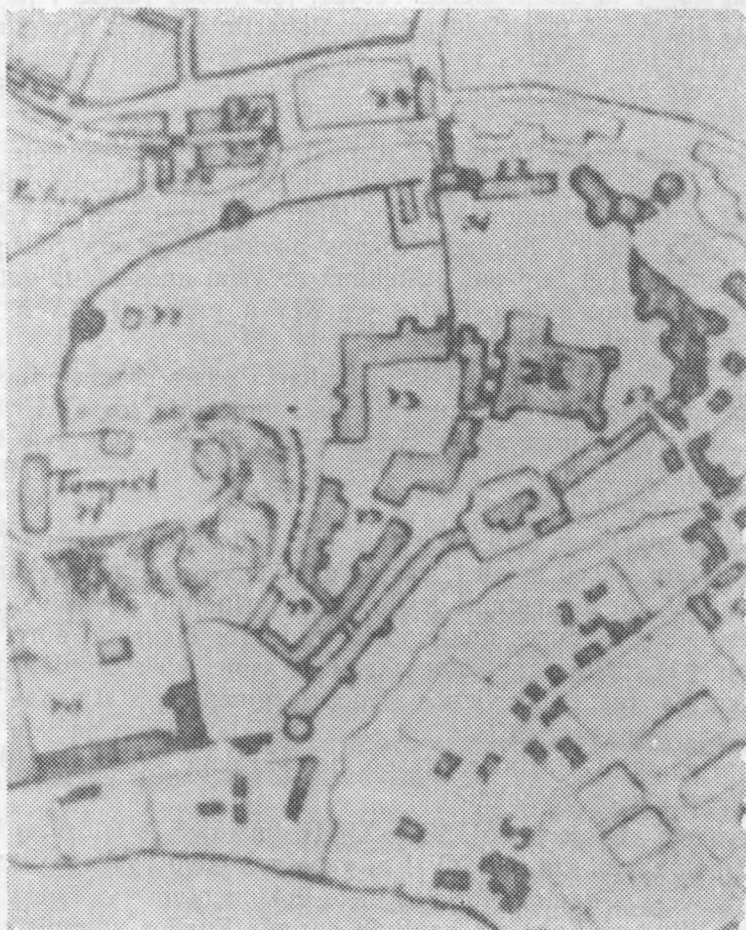
Prie šios gotikinės sienos iš pietvakarių pusės esama piliastro tipo paplatėjimo, taip pat durų angos zonoje prie jos glaudžiasi lauko akmenų grindinys (jo viršus yra 2,55—2,7 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus). Viršum grindinio daug suodžių. Gal tai prieangio liekanos?

Giliau, maždaug 3,15 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus (H abs. 90,60 m alt.), rastos dar vieno grindinio liekanos. Greičiausiai, tai akmenimis grįsto kiemo grindinio paviršius. Aprašytosios sienos durys nukreiptos į Katedros šiaurinių durų pusę. Toje pat inžinerinių komunikacijų trasoje, kiek praplėstoje į pietvakarius, rasta dar vienos sienos fragmentas, statmenas aprašytajam. Panašu, kad šios abi sienos priklausė tam pačiam gotikiniam pastatui. Pastatas, atrodo, ne sykį degė. Gal tai 1419 m. ar 1530 m. gaisrų pėdsakai?

Kas šioje vietoje buvo XVII—XVIII amžiuje? Iš istorinių šaltinių žinoma, kad čia nuo XVII a. pabaigos buvo vyskupo Eustacho Kotovičiaus namas, kuris to meto dokumentuose vadintas net rūmais. Vilniaus Katedros kapitula carinės Rusijos administracijai 1832 m. pateikė pažymą, kurioje nurodoma, kad kapitulos na-

mui priklausantis sklypas Katedros kapitulai dovanotas dar karaliaus Jogailos bei kitų valdovų privilegijomis. Šias dovanojimų privilegijas 1697 m. rugsėjo 25 d. patvirtinęs karalius Augustas II. Pažymoje kapitula teigė, kad 1684 m. ji leidusi Smolensko vyskupui, prelatui ir Vilniaus Katedros klebonui Eustachui Kotovičiui pasistatyti šį namą. 1704 m. Kotovičiaus namą apgriovė švedų kariuomenė, po to jį atstatė ir padidino kanauninkas Liudvikas Oginskis. 1812 m. pastatas vėl buvo apnaikintas, bet 1818 m. jį restauravo prelatas Jonas Civinskis. Tačiau netrukus, 1831 m., caro valdžia, statydama tvirtovę, šį Kotovičiaus namą, vėliau vadintą kapitulos namu, nugriovė⁷.

Pirštūsi išvada, kad Kotovičiaus namo vietoje iš tiesų yra

4 pav. Fiurstenhofo 1740 m. planas

stovėjęs ankstesnis, siekias gal net Vytauto bei Jogailos laikus mūrinis pastatas, kurio liekanos buvo aptiktos 1985 m. vasarą.

Tais pačiais 1985 m. maždaug 24–25 m į šiaurę nuo Katedros šiaurinių durų buvo rastos gotikinio laikotarpio hipokaustinės krosnies liekanos. Šalia krosnies būta iš plytų išmūryto prieangio. Aplinkui krosnį griuvenose daug perdegusio molio, degėsių. Netoliese, 2–2,5 m į Katedros pusę, — grindinio iš glazūruotų grindų plytelių fragmentas, šalia — pora mūro iš akmenų ir plytų fragmentų. Tiek hipokaustinė krosnis, tiek šalia jos rastos mūro liekanos nepriklausė nei vikarų, nei kapitulos (Kotovičiaus) pastatams. Taigi ir čia esama iki šiol nežinomo, netoli Katedros stovėjusio mūrinio statinio liekanų.

Fiurstenhofo plane prie E. Kotovičiaus namą juosiančios tvoros iš šiaurės rytų pusės galu glaudžiasi per 100 m ilgio pastatas. Tai vienas iš trijų kunigaikščių rūmams priklausiusių ūkinių pastatų — oficinų. Dabar jame įsikūręs Istorijos ir etnografijos muziejus, tačiau šiandieninis muziejaus pastatas yra keliolika metrų trumpesnis už pavaizduotąjį Fiurstenhofo plane. Mat pastato dalis, buvusi arčiausiai Kotovičiaus namo, XVIII a. antrojoje pusėje buvo nugriauta. Beje, Fiurstenhofo plane nugriautoji pastato dalis yra šiek tiek pasukta į šiaurės pusę. Tokią šio pastato konfigūraciją suformavo Žemutinės pilies gynybinės sienos kontūras, kadangi prie šios sienos ir buvo priglaustas minėtasis pastatas.

Prancūziškajame XVIII a. pabaigos plane tarp 493 numeriu pažymėto pastato ir Kotovičiaus namo jau yra tuščias protarpis; tai rodo, kad sudarant prancūziškąjį planą 493 numeriu pažymėto pastato pietvakarių galas jau buvo nugriautas. 1985 m. šiame ruože iškasus perkasą nustatyta, kad gynybinė siena čia buvo 1,78 m storio. 6,55–6,90 m į pietryčius nuo jos rastos dar vienos gotikinės sienos liekanos. Šios sienos storis 1,07 m; atkastas apie 4 m ilgio jos ruožas. Šioje sienoje iš vakarų pusės būta 0,5 m gylio ir 1,95 m pločio nišų. Nišų dugnas yra 1,15 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Siena pastatyta XV a. antrojoje pusėje — XVI a. pradžioje, taigi ji rodo dar vieną išnykusį Žemutinės pilies istorijos puslapį.

Akivaizdu, kad pastarojo meto Vilniaus pilių natūros tyrimai yra svarbūs Vilniaus miesto bei pilių ankstyvajai istorijai pažinti. Neabejojama, kad Vilniaus pilių teritorijoje formavosi mūsų profesionalios architektūros pradžia; čia reikia ieškoti pirmųjų Lietuvoje visuomeninės paskirties mūrinių pastatų liekanų. Stokojant apie šį laikotarpį rašytinių šaltinių, naujausi Vilniaus pilių tyrimų duomenys yra svarbus Lietuvos istorijos šaltinis.

1 priedas

**Miestiečių, XVIII a. pab. užėmusių Žemutinės pilies tuščius ar apleistus
kambarius, sąrašas**

(Pagal dokumentą: „Mokesčių iš Vilniaus miesto namų už malimą rinkliava
1799 m.“)

457. Mūrinis namas „Šunų kalnelis“ — Mackevičius	— 1 zl.
458. Emeritų klebonijos su visa aplinka	— 2 zl.
459. Kun. Butovičiaus mūrinis namas ir kiemas	— 1 zl.
460. Katedros namai	— 1 zl.
461. Kapitulos mūrinis namas	

Iš dešinės pusės nuo Pilies miesto vartų

464. Vidzickio sodyba	— 1 zl.
465. Daukšos lūšna (chalupa)	— 10 gr.
466. Grabausko butas	— 1 zl.
467. Zakevičiaus butas	— 10 gr.

Butai Žemutinės pilies tuščiuose mūruose

468. Pozereckio (Porzeckio) butas	— 1 zl.
469. P. Rydzewskio butas	— 1 zl.
470. Šimanovskio butas	— 1 zl.
471. Sidlausko (Inderovičiaus) butas	— 1 zl.
472. Zakevičiaus butas	— 1 zl.
473. Černiavskio butas	— 1 zl.
474. Viršolavičiaus butas	— 1 zl.
475. Kaminskio butas	— 1 zl.
476. Sidlovskio lūšna	— 10 gr.
477. Maciukevičiaus (Marcinkevičiaus) butas	— 1 zl.
478. G. Turo butas	— 1 zl.
479. Daunarovičiaus lūšna	— 10 gr.
480. Rusmano lūšna	— 10 gr.
481. Cidziko lūšna	— 10 gr.
482. Budrevičiaus lūšna	— 10 gr.
483. Cidziko lūšna	— 10 gr.
484. Žydo Abraomo Leibovičiaus sodyba	— 1 zl.
485. Fedaravičiaus sodyba (Jankovskio)	— 1 zl.
486. P. Stachovskio butas	— 1 zl.
487. Chmeilovskio lūšna	— 10 gr.
488. Butvilienės lūšna	— 10 gr.
489. Viršolavičiaus butas	— 1 zl.
490. Kąrdziuko butas	— 1 zl.
491. Jono Šimkevičiaus butas	— 1 zl.
492. Darevskio butas	— 1 zl.
493. Horodničiaus mūrinis namas, kur buvo ligoninė	atleista
494. Artilerijos generolo Kronemano lūšna	— 10 gr.
495. Pozeževskio butas	— 1 zl.
496. Žydės Berkovos sodyba	— 2 zl.
497. Rūmai, kuriuose buvo artilerija, vadinti ceikhauzu	atleista

Išėjus pro ceikhauzo vartus

498. Korfo sodyba	atleista
499. Giecevičiaus sodyba (karčema)	— 1 zl.
500. Kuznickio sodyba	— 1 zl.
501. Tas pat	— 1 zl.
502. Rydzevskio mūrinis namas	— 2 zl.
503. Artilerijai priklausanti lūšna	— 10 gr.

Pastaba: šis sąrašas perspausdintas iš V. Kieškovskio straipsnio „Dzieje placu Katedralnego w Wilnie“ // Wilno. 1939. N 2. S. 89—107. Išsamiau apie Žemutinės pilies rūmų gyventojus žr. S. Samalavičiaus straipsnį „Kunigaikščių rūmų gyventojai XVIII amžiuje“ // Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. 1989 metų tyrimai. Vilnius, 1991. P. 77—95.

¹ Zilevičius L. XIX a. pradžios kariniai Vilniaus statiniai // Statyba ir architektūra. 1981. Nr. 5. P. 22, 23.

² Kitkauskas N. Vilniaus pilys. Vilnius, 1989.

³ Kieszkowski W. Dzieje placu Katedralnego w Wilnie // Wilno. 1939. N 2. S. 89—107.

⁴ Kitkauskas N. Architektūriniai tyrimai // Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai). Vilnius, 1989. P. 49—75.

⁵ Pociecha W. Królowa Bona. Poznań, 1958. T. 4. S. 184—186.

⁶ Kitkauskas N., Lasavickas S. Vilniaus Žemutinės pilies kai kurių ankstyvųjų pastatų liekanų architektūriniai tyrimai // Architektūros paminklai. Vilnius, 1977. T. 4. P. 3—14.

⁷ CVIA. F. 378. BS. 1831. B. 2556. D. 3.

DR. EDVARDAS VIDMANTAS

LIETUVIŲ KALBOS ATGIMIMAS VILNIAUS SV. MIKALOJAUS BAŽNYCIOJE

Tautos gyvasties išraiška yra kalba. Su kalba tauta gyvėja, be kalbos — nyksta. „Ji žmogui prigimta, kaip prigimtas yra kraštas, gimtinė. Artimą santykį su prigimtimi turi ir tikyba. Juk tikybos mokslai auga ir skaidrėja su kalba“¹. Taigi kalba ir tikyba yra svarbiausi faktoriai, padedantys išlaikyti tautos sąmonę, etninės bendrijos individualybę.

Lietuvių kalbos atgimimas Šv. Mikalojaus bažnyčioje susijęs su lietuvių tautiniu atgimimu. XIX a. pabaigoje Rytų Lietuvos nacionalinio judėjimo aktyvėjimas buvo lietuvių tautinio sąjūdžio atgarsis. Dėl geopolitinių aplinkybių jis gal kiek skyrėsi nuo kitos Lietuvos dalies sąjūdžio, tačiau atgimimo idėja ir orientacija į religines tautines vertybes sutapo. Vilniaus lietuvių tautinio atgimimo sąlygos, prieštaračiai bei santykiai su Katalikų Bažnyčia buvo saviti. Šioms problemoms aptarti nemažai dėmesio yra skyrę kun. K. Prapuolenis², B. Kviklys³. Jie pabrėžė, jog Vilniaus vyskupijos vadovai siekė apriboti lietuvių kalbos teises pastoraciniame darbe, laikėsi požiūrio, kad Rytų Lietuvą reikia lenkinti. J. Būtėnas⁴ aptarė lietuvių inteligentų pastangas priešintis lenkų tendencijoms, siekimą plėtoti savo tautinę kultūrą Vilniuje. Lietuvių atgimimo procesas šiame krašte buvo komplikuoatas. Lietuvių spaudos uždraudimas paspartino polonizacijos procesą. Dvarininkai ir dauguma dvasininkų buvo sulenkėję. Dvasininkai religijos dalykų mokė tik lenkų kalba. Buvo siekiama atimti iš lietuvio paskutinį tautinės sąvimonės požymį — gimtąją kalbą. Vis dėlto tam tikros jėgos ėmė skatinti lietuvių kalbos atgimimą Vilniaus bažnyčiose. Tai darė įtaką visai vyskupijai. Apie tai šiame straipsnyje ir norime kiek plačiau pakalbėti.

Katalikų tikėjimas Lietuvoje dominavo ir į jo monopolį daugiausia pretendavo lenkų dvasininkai. Religinė sąmonė orientavo visuomenę į dvasines vertybes ir konsolidavo religinę bendriją.

Vilniaus tikinčiųjų religinis aptarnavimas negalėjo patenkinti lietuvių. Pastoracinis darbas dažnai buvo atliekamas nepaisant vyskupijoje esančių tautinių bendrijų. Iki XX a. pradžios Vilniaus bažnyčiose dominuojančią lenkų kalbą dažnai buvo mėginama sutapatinti su religinėmis tendencijomis. Dažnai lenkybė ir katalikybė buvo propaguojama ne tiek konfesiniais tikslais, kiek siekiant tenkinti tautines politines aspiracijas. Dėl to lietuviai ėmė reikalauti tokių pat teisių, kaip ir lenkiškai kalbantys tikintieji. Į tokias lietuvių pretenzijas lenkai žiūrėjo kaip į separatizmą bei priešinamąsi unijinėms idėjoms. Kadangi lietuvių kalba Vilniuje galėjo funkcionuoti daugiausia religiniu pretekstu ir Katalikų Bažnyčios prieglobstyje, reikėjo sužadinti Vilniuje gyvenančių lietuvių tautinę savimonę ir patriotizmo jausmą.

Beveik pusę visų Rytų Lietuvos kaimo gyventojų sudarė lietuviai. Todėl pirmieji lietuvių šviesuoliai — katalikų kunigai S. Gimžauskas, Aleksandras ir Jonas Burbos, I. Sopara — tautinį darbą pradėjo nuo kaimo. Suvokę gimtosios kalbos svarbą pastoraciniame darbe, jie pradėjo savarankiškai gaivinti pašalintąją iš bažnyčių lietuvių kalbą. Jų dėka šiame krašte ėmė rasti nelegali lietuviška spauda, kurtis pirmosios slaptos lietuvių mokyklos, lietuviški bažnytiniai chorai. Kun. S. Gimžauskas parašė ir išleido kelis eilėraščių bei publicistinių straipsnių rinkinius⁵. Tai kėlė lietuvių patriotizmą, žadino meilę gimtajam kraštui. Tuo tarpu Lietuvos sostinė Vilnius buvo tautiškai apsnūdęs. Dauguma dvasininkų, ypač aukštesniųjų, manė, kad tik diegiant lenkų kalbos, kultūros ir katalikybės vienovę galima atremti rusifikacijos ir stačiatikybės pavojų. Minėtieji ir kiti šio krašto kunigai lietuviai prieš gresiantį pavojų mėgino iškelti lietuviškas tautines aspiracijas, kalbos, tradicijų puoselėjimą, lietuvių nacionalinės savimonės ugdymą.

Vienas iš aktyviausių tokių veikėjų Vilniuje buvo kun. J. Ambraziejus. Iš pradžių Vilniuje jis neturėjo jokių pareigų, paskui dirbo Visų Šventųjų, Šv. Rapolo, Šv. Jono bažnyčiose vikaru⁶. Pastoracinio darbo metu jis propagavo lietuvių tautinę idėją, neigiamai vertino tautos renegetus. Sulenkėjusiems lietuviams kunigas įrodinėjo, kad žmonės, išsižadėję savo tėvų kalbos, ilgai gali atsižadėti ir tikėjimo. Kun. J. Ambraziejus nepalankiomis sąlygomis ugdė tikinčiųjų ištikimybę toms vertybėms, kurias saugojo jų tėvų kartos. Tai buvo pirmieji bandymai Vilniuje kelti eilinių žmonių lietuviybės sampratą. Reikia manyti, kad kun. J. Ambraziejaus tautinė nuostata XIX a. pabaigoje paskatino lietuvių inteligentiją susiburti į nelegalią organizaciją „Dvylika Vilniaus apaštalu“. Kultūros istorikas B. Kviklys šią organizaciją vadina „lietuvių apaštalu“ draugija, turinčia tik 12 įvairaus

požiūrio narių⁷, bet siekiančią vieno bendro tikslo: pagyventi Vilniuje lietuvių tautinį darbą⁸. J. Būtėnas ją vadina „apaštų kuopa“ ir paaiškina, kad jos nereikia laikyti slapta draugija, nes nei įstatų, nei specifinių organizacinių tikslų ji neturėjo. Autorius rašo, jog tai buvo susibičiuliavę pažįstami vienminčiai, kuriuos siejo lietuviybės idėja⁹. Vargiai galima sutikti su J. Būtėno samprotavimais. XIX a. antrojoje pusėje beveik visos nelegalios lietuvių organizacijos, gyvavusios Lietuvoje ir už jos ribų, veikė panašiu principu, kitaip jos nebūtų galėjusios egzistuoti.

„Dvylikos Vilniaus apaštų“ draugija pirmą kartą viešai pasirodė 1898 m. Varšuvoje A. Mickevičiaus paminklo atidengimo iškilmėse. Draugijos atstovai padėjo prie poeto paminklo vainiką su lietuvišku užrašu. Surengtamė vakare E. Nonevičius pasakė kalbą, pažymėdamas, kad lietuviai bunda ir lenkai neturėtų kliudyti šiam tautos atgimimui¹⁰.

Vos pasirodę Vilniaus lietuvių nelegalios veiklos žingsniai tuoj buvo pastebėti caro žandarmerijos. 1899 m. gydytojo Fedaravičiaus bute vestuvių priedanga suorganizuotą lietuvių susibūrimą (valdžios įstatymai leido rinktis vietoje ne daugiau kaip 10 žmonių) caro sekliai pavadino lietuvių vakaru, nes į tą vakarą įėjimas kainavęs 50 kapeikų. Seklių raporte išvardyti žymesnieji vakaro dalyviai: broliai Vileišiai, E. Nonevičius, A. Domaševičius, P. Matulionis, J. Bortkevičius, D. Malinauskas ir kt.¹¹ 1900 m. ir 1902 m. šios draugijos narių iniciatyva A. Vileišio bute buvo suorganizuoti keli lietuviški vaidinimai. Buvo suvaidintos G. Petkevičaitės-Bitės ir Žemaitės parašytos pjesės „Velnias spąstuose“ ir „Kaip kas išmano, taip save gano“¹².

Lietuvių inteligentų veikla Vilniuje buvo daugiau kamerinio pobūdžio, neapėmė platesnių lietuvių visuomenės sluoksnių. Jai tarsi trūko bendro vardiklio, kuris būtų jungęs visus Vilniaus lietuvius bendriems tautos siekiams ir nacionalinėms problemoms spręsti. Netrukus tokia prielaida atsirado.

XIX a. pabaigoje pasitaikė keli atvejai, kai lietuviai, nemokėję lenkų kalbos, Vilniaus ligoninėje numirė be kunigo¹³. Tai sujaudino vilniečius. Vilniaus lietuvių inteligentija tokius faktus laikė lietuvių tautinių teisių pažeidimu, vyskupijos vyresnybės aploidumu ir nesiskaitymu su kitų tautų tikinčiųjų interesais. Šie konfesiniai reikalai paskatino lietuvius prašyti, kad Vilniaus vyskupijos kurija paskirtų jiems atskirą bažnyčią. Tuo tikslu grupė inteligentų (D. Malinauskas, A. Domaševičius, K. Landsbergis ir P. Matulionis) nuvyko pas vysk. L. Zdanavičių. Vyskupas lietuvių delegaciją priėmė, bet atsisakė spręsti jų reikalus. Be to, jis pasiuntė delegaciją pas gubernatorių¹⁴. Tai rodo jo neigiamą požiūrį į lietuvių konfesinius reikalus. Vietos valdžia, atsiradus pro-

gai, lietuvius norėjo panaudoti savo politiniams tikslams. Ji pasiūlė lietuvių kalbą įvesti ne vienoje, bet visose Vilniaus bažnyčiose, žinoma, tik su sąlyga, kad lietuviai nutrauks santykius su lenkais¹⁵. Lietuviams atsisakius šio pasiūlymo, bažnyčia liko nepaskirta.

Vilniaus lietuvių religinio poreikio tenkinimo problema buvo aktuali ir susijusi ne tik su religiniais, bet ir su tautiniais klausimais. Kai nei Katalikų Bažnyčia, nei valdžia nepadėjo teisiškai įtvirtinti nors vienoje Vilniaus bažnyčioje lietuvių kalbos, inteligentija ryžosi suaktyvinti lietuvių judėjimą. Lietuviai pasirinko apleistą, mažai naudojamą kulto reikalams Šv. Mikalojaus bažnyčią ir numatė ją panaudoti savo religiniams poreikiams. Ši seniausia Vilniaus bažnyčia buvo paprasta, kukli; tai atitiko lietuvių padėtį ir dvasią.

Tuo metu pasikeitė Vilniaus vyskupijos vadovybė, taigi buvo patogi proga atnaujinti vizitą pas vyskupą. Ta pati delegacija, surinkusi apie 300 lietuvių parašų, nuvyko pas vyskupą S. Zveravičių prašyti skirti lietuviams bažnyčią. Peticióną vyskupas priėmė, o atsakymo liepė palaukti. Inteligentų pavyzdžiu tą patį padarė ir žemesnio sluoksnio atstovai. Deja, jų vyskupo sekretorius neįleido pas vyskupą, nes jie neturėjo pasiėmę oficialaus prašymo. Pateiktą prašymą lietuvių kalba sekretorius pareikalavo perrašyti „valdžios kalba“, nes lietuvių kalba esą bus nesuprantama¹⁶.

Kiekvieną sekmadienį lietuviai rinkdavosi į Šv. Mikalojaus bažnyčią, meldavosi ir giedodavo giesmes lietuvių kalba. Caro agentas praneša valdžiai, kad 1899 m. spalio 23 d. Šv. Mikalojaus bažnyčioje lietuviai pirmą kartą ėmė giedoti giesmes lietuviškai. Pradėjo J. Gališauskis (darbininkas) ir J. Vileišis. Pirmasis užgiedojo J. Vileišis¹⁷.

Šv. Jono parapijos klebonas Pacenka, kuriam priklausė Šv. Mikalojaus bažnyčia, vyskupijos vadovybės nesankcionuotai akcijai Šv. Mikalojaus bažnyčioje negalėjo sutrukdyti, nes lietuviai šią bažnyčią tiesiog užėmė. Deja, jie neturėjo lietuvių kunigo, nebuvę sakomi pamokslai lietuviškai¹⁸.

Lietuvių kalbos įsitvirtinimas Vilniaus bažnyčiose plėtėsi. Šv. Rapolo vikaras kun. Pakštys ir kun. Račkauskis pradėjo agituoti tikinčiuosius dalyvauti lietuvių akcijoje. Lietuviškai melstis pradėta Misionierių bažnyčioje; už tai kleboną Kontrimą Vilniaus vyskupijos vadovybė įspėjo, kam jis leides vartoti šventoje vietoje pagonišką lietuvių kalbą¹⁹. Vilniaus lietuvių gyventojų iniciatyva pradėjus garbinti Dievą gimtąja kalba ir vyskupijos kapitulai bei lenkų patriotams tai įvertinus priešišškai, Vilniaus lietuvių inteligentija pradėjo keisti veikimo taktiką. Aukštųjų lietuvių

katalikų dvasininkų pastangomis buvo mėginama paveikti vyskupą S. Zveravičių. Pirmas toks mėginimas buvo Peterburge gyvenančių lietuvių kunigų K. Prapuolenio, Peterburgo dvasinės akademijos profesorių kunigų K. Jauniaus, J. Mačiulio-Mairo, Seinų kapitulos prelato J. Antanavičiaus ir kitų oficialus raštas vyskupui. Rašte jie prašė vyskupą leisti vartoti lietuviams Vilniaus bažnyčios pridėtinėse pamaldose lietuvių kalbą ir ta kalba sakyti pamokslus. Rašte buvo pažymėta, kad nuo 1898 m. tai praktikuojama Peterburgo metropolijos bažnyčiose. Čia sekmdieniais iš ryto lietuviškai sakomi pamokslai, giedamos šventos giesmės²⁰.

Lietuvių dvasininkų prašymas nebuvo išgirstas, vyskupas net nesiteikė į šį raštą atsakyti. Tada Vilniaus lietuviai kreipėsi į Mogiliovo arkivyskupiją. Laikinais einantis arkivyskupo pareigas kun. K. Niedzialkovskis lietuvių reikalavimus pripažino teisėtais ir patarė kreiptis į ką tik naujai paskirtą Mogiliovo arkivyskupą B. Klopatskį. Kadangi arkivyskupas, vykdamas į Peterburgą, ketino sustoti Vilniuje, Vilniaus lietuviai kreipėsi į jį ir įteikė jam prašymą skirti bažnyčią. B. Klopatskis taip pat pripažino lietuvių reikalavimus teisėtais ir pasiūlė vyskupui S. Zveravičiui skirti lietuviams bažnyčią. Tačiau vyskupas nevykdė arkivyskupo nurodymų. Tada arkivyskupas B. Klopatskis laišku įspėjo vyskupą S. Zveravičių, kad jis nemano juokauti ir, jeigu tuoj nebus skirta lietuviams bažnyčia, arkivyskupas skųsis Romai²¹. Ryžtingos arkivyskupo pastangos privertė vyskupą S. Zveravičių 1901 m. gruodžio 18 d. skirti lietuviams Šv. Mikalojaus bažnyčią.

Reikia pasakyti, kad tokia vyskupo pozicija buvo ne vien jo asmeninis, bet ir daugumos kapitulos narių, taip pat lenkų patriotinių jėgų nusistatymas. Faktiškai vyko konfrontacija tarp lietuvių, siekiančių savarankiškumo, tautinio sąmoningumo, ir lenkų, kurie gynė unijinės Lenkijos—Lietuvos valstybės atkūrimo tendencijas. Bažnyčios skyrimas lietuviams iš tikrųjų buvo lenkų pralaimėjimas. Antra vertus, tai buvo ženklas, kad vyskupijos vadovybė vykdė neteisingą politiką lietuvių atžvilgiu ir tik aukštesnei Katalikų Bažnyčios instancijai įsikišus buvo atkurtas teisingumas. Kad ši tendencija nepaaiškėtų visuomenei, vyskupijos kapitula, siekdama užmaskuoti įvykusį faktą, suorganizavo Vilniaus miesto kunigų provizorinę diskusiją dėl bažnyčios skyrimo Vilniaus lietuviams. Diskusijoje dalis kunigų nepritarė bažnyčios skyrimui lietuviams ir balsavo prieš. Dauguma, tarp jų ir Vilniaus vyskupijos kapitulos nariai — prelatai, kanauninkai, tarsį susitarę su vyskupu S. Zveravičiumi, balsavo, kad lietuviams būtų skirta Šv. Mikalojaus bažnyčia. Taigi vyskupas, tarsį vykdyda-

mas diskusijoje dalyvavusių kunigų daugumos valią, skyrė lietuviams bažnyčią²².

Be šios, yra ir kita versija, kaip Vilniaus lietuviams buvo skirta bažnyčia. Kai 1901 m. katalikai šventė Šventųjų metų jubiliejų, prelatas V. Fronckevičius netikėtai pasiūlė vyskupui S. Zveravičiui skirti jubiliejines pamaldas gimtąja kalba ir Vilniaus lietuviams. Vyskupas, norėdamas sušvelninti santykius su lietuviais, prelato siūlymui pritaręs. Vilniaus Katedros bažnyčioje buvo numatytos lietuviškos pamaldos paprastą dieną 6 valandą ryto. Aukštesnioji dvasininkija skyrė lietuviams pamaldas anksti rytą tikėdamasi, kad jų susirinks negausiai, pamaldos vyks neiškilmingai ir jie patirs nesėkmę. Tada atkris bažnyčios skyrimo jiems klausimas²³. Lenkų patriotinės jėgos irgi tikėjosi šiuo būdu pakirsti lietuvių reputaciją. Lietuviams iškilo uždavinys parodyti visuomenei, kad jie geba iškilmes organizuoti aukštu lygiu.

Iškilmingų pamaldų organizuoti buvo pakviestas energingas zakristijonas M. Stankevičius, kuris neseniai už aktyvų dalyvavimą lietuvių veikloje paties vyskupo nurodymu buvo nušalintas nuo Misionierių bažnyčios zakristijono pareigų²⁴. Jis, gerai pažindamas Vilniaus vyskupiją, apklankė Švenčionių, Adutiškio, Varnėnos, Benekainių ir kitas parapijas ir pakvietė lietuvių choras dalyvauti numatytą dieną Vilniaus Katedroje lietuvių pamaldose.

Į Šventųjų metų jubiliejaus pamaldas Katedroje prisirinko pilna žmonių. Pamaldos vyko iškilmingai, dalyvavo visi prelatai ir vysk. S. Zveravičius, du kunigai sakė pamokslus lietuviškai. Per procesiją net prelatai Arasimavičius ir Fronckevičius turėjo lietuviškas maldaknyges ir iš jų giedojo. Iškilmingose pamaldose dalyvavo keli lietuvių chorai, kurie pakaitomis darniai giedojo lietuviškas giesmes. Ypač skambiai giedojo Adutiškio parapijos choras, su kuriuo buvo atvykęs jaunas klebonas kun. B. Krištaponis. Pamaldų dalyviams chorai padarė labai gerą įspūdį.

Gausus tikinčiųjų dalyvavimas pamaldose, gera organizacija ir tinkamas iškilmių atlikimo lygis parodė, kad lietuvių siekimas turėti savo tautinę bažnyčią Vilniuje yra pagrįstas.

Per Šventųjų metų jubiliejų surinkta nemažai aukų, ir lietuviai nutarė šią datą pažymėti kryžiumi. Buvo užrašytas lietuviškas užrašas ir įmūrytas į Sv. Mikalojaus bažnyčios sieną. Deja, kitą sekmadienį tikintieji, atėję į bažnyčią, neberado kryžiaus. Paaiškėjo, kad jis buvo pašalintas vyskupo nurodymu. Nepavykus kryžiaus atgauti, lietuviai kreipėsi į arkivyskupą B. Klopavskį. Jis užjautė lietuvių ir patarė kreiptis į Romą. Manoma, kad šios lietuvių pastangos paveikė vyskupą ir jis, vengdamas nemalonumų, skubiai skyrė Vilniaus lietuviams Sv. Mikalojaus

bažnyčią²⁵. Kun. K. Prapuolenio monografijoje pateikti faktai taip pat išplaukia iš susidariusių aplinkybių — jis tuo metu buvo Mogiliovo metropolijos arkivyskupo sekretorius. Iškilus konfliktui tarp lietuvių ir vyskupo, arkivyskupas B. Kłopotovskis pavedė jam ištirti šį klausimą. Šis informavo arkivyskupą apie lietuvių būklę Rytų Lietuvoje. Per kun. K. Prapuolenio rankas ėjo metropolijos susirašinėjimas, ir jis buvo gerai susipažinęs su situacija. Jis dalyvavo Peterburgo kunigų akcijoje siekiant gauti bažnyčią lietuviams. Greičiausiai jis buvo lietuvių kunigų rašto vyskupui S. Zveravičiui organizatorius, nes arkivyskupas pritarė lietuvių siekiams.

Sv. Mikalojaus bažnyčios skyrimas suteikė teisinį pagrindą lietuvių tautinei bendrijai atlikti pastoracinį darbą savo gimtąja kalba. Tai buvo šis tas daugiau negu religiniai reikalai. Gal dėl to Vilniaus vyskupijos hierarchai, jausdami gimtosios kalbos reikšmę tautos egzistavimui, taip atkakliai ir priešinosi lietuvių siekiams. Su kalba siejosi tautinio judėjimo, demokratinų tendencijų plėtra. Šios sąlygos padėjo tautinei bendrijai siekti savo teisių ir suverenumo. Ginant tautos teisę egzistuoti buvo stabdomas į Lietuvą besiskverbiąs polonizacijos procesas, kurį itin skatino Katalikų Bažnyčia. Sąmoningas katalikybės sutapatinimas su lenkybe, šios sampratos absoliutinimas ir tautinių interesų interpretavimas tik tokiu deriniu — monopolizavo katalikų tikėjimo sampratą. Nuolat diegiama mintis, kad katalikybė sėkmingai gali funkcionuoti tik lenkų tautinėje visuomenėje, niveliavo kitų tautinių bendrijų interesus. Vilniaus lietuviai, kol neturėjo bažnyčios, negalėjo puoselėti savo tautinės kultūros. Nors parapijos arba filijos, būdamos Bažnyčios organizaciniai daliniai, turėjo savo patalpas, salę, špitolę, prieglaudos namus, bet visa tai, kad ir sunkiomis sąlygomis, sudarė galimybę tik lenkams atlikti tautinę religinę veiklą. Šios aplinkybės dar labiau sutapatindavo katalikybę ir lenkų tautybę. Lenkams asimiliuojant vietinius gyventojus, lietuvių kalba nyko. Nemažą reikšmę čia turėjo lenkų vykdoma psichologinio poveikio politika, dirbtinai kompromituojant lietuvių kalbą. Dvasininkija menkino lietuvių kalbą, teigdama, kad ji esanti pagonių kalba²⁶. Lenkybės ir katalikybės tapatumo sampratos diegimas sudarė sąlygas plisti lenkų kalbai bei jų kultūrai Rytų Lietuvoje, aktyvino polonizaciją. To paties siekė ir J. Pilsudskio vadovaujami lenkų socialistai. Jie siūlė varpininkams pasidalyti Lietuvoje veikimo sferas: varpininkams veikti kaime, o miestus palikti lenkų socialistams²⁷. Lenkijos demokratų partija, pradėjusi veikti XX a. pradžioje Lietuvoje, ypač Vilniuje, stengėsi užurpuoti Katalikų Bažnyčios veikimą²⁸. Vilniaus vyskupijos vadovybė palaikė šias jėgas, ir Rytų Lietuvoje jos veikė vienu frontu.

Sv. Mikalojaus bažnyčia pasidarė lietuvių religinis, kultūrinis, tautinis židiny Vilniuje. Čia susikūrė aplinka, telkusi tautiečius, vienijusi juos, kėlusį gyventojų religinę tautinę savimonę. Ši nauja aplinka skatino lietuvius atsiriboti nuo svetimos įtakos ir jungtis į lietuvišką tautinę bendriją. Lietuvių kalbos pripažinimas vienoje Vilniaus bažnyčių vienaip ar kitaip psichologiškai paveikė ir aplenkėjusius lietuvius tautiškai apsispręsti. Antai Žalduko parapijos klebonas Dievo žodį bažnyčioje skelbė lenkiškai. Kai Sv. Mikalojaus bažnyčioje pradėta melstis lietuviškai, lietuvių kalba įvesta ir į Žalduko parapijos bažnyčią²⁹.

Sv. Mikalojaus bažnyčia buvo Sv. Jono parapijos filija, todėl turėjo teisę sekmadieniais po pamaldų rinktis bažnyčios salėje, aptarti savo reikalus ir, žinoma, nelegaliai svarstyti kultūrinius tautinius klausimus. Iki lietuvių spaudos draudimo panaikinimo (1904 m.) visa lietuvių veikla buvo organizuojama šiose patalpose. Čia kilo mintis įsteigti Vilniaus lietuvių savišalpos draugiją. Sušvelnėjus politiniam klimatui, 1904 m. kovo 14 d. įvyko tos draugijos steigiamasis susirinkimas. Tačiau draugija patvirtinta tik rugpjūčio 24 d.³⁰ Tai buvo pirmoji legali lietuvių draugija; jai priklausė 45 nariai. Oficialus jos veiklos tikslas buvo materialiai ir moraliai remti savo organizacijos narius. Tačiau iš tikrųjų čia buvo puoselėjama lietuvių kultūra. Draugija turėjo teisę per metus suorganizuoti keturis spektaklius. Dėl to prie draugijos susikūrė lietuvių dramos mėgėjų būrelis, ilgainiui išaugęs į Vilniaus lietuvių teatrą. 1905 m. buvo suorganizuotas 70 lietuvių choras, kuriam vadovavo J. Tallat-Kelpša. Choras dažnai koncertuodavo Rytų Lietuvos miestuose: Svenčionyse, Valkininkuose, Musninkuose, Paberžėje. Per Paberžės bažnyčios pašventinimo iškilmes choras patraukė vysk. E. Ropo dėmesį. Kai šio miestelio lenkai įteikė vyskupui skundą prieš lietuvius, jis atmetė jį, sakydamas, kad lietuviai nesą blogi žmonės³¹.

1905 m. pradžioje Vilniuje įvyko pirmasis viešas lietuvių dramos būrelio pasirodymas. Scenoje buvo suvaidintas spektaklis „Amerika pirtyje“, buvo šokami tautiniai šokiai. Padrąsinta sėkmės, miesto salėje pasirodė „Trijų karalių“ trupė, kuri savo programą atliko lietuvių, ukrainiečių ir gudų kalbomis. Vienas iš jų, vaidinęs Krivį Krivaitį, sakė monologą, kad jis atsikėlęs iš Gedimino pilies ir atėjęs pasižiūrėti, kaip laikosi lietuviai, kaip jie linksminasi ir garbina dievus³². Tokiais pasirodymais lietuviai stengėsi pabrėžti Lietuvos istorinės praeities didybę, hiperbolizuotomis priemonėmis žadinti lietuvių tautinę savimonę, priminti savo būklę carizmo sąlygomis. Kita vertus, sėkmingi vieši pasirodymai kėlė kitų Vilniaus gyventojų simpatiją, šalino dirbtinai kurstomą nepasitikėjimą lietuviais ir priešišumą jiems.

Lietuvių organizuojamose kultūrinėse pramogose dalyvaudavo ir kitų tautybių jaunimas. Lenkų merginos dainuodavo lietuvių chore, vargonininkas Geringas padėjo lietuviams rengti operetę „Eglė žalčių karalienė“ ir pan. Tokia lietuvių ir lenkų draugystė ne visiems patiko. Šv. Jono bažnyčios klebonas savo vargonininkui Geringui, padėjusiam lietuvių saviveiklininkams, iškėlė sąlygą: arba talkini lietuviams, arba lenkams³³. Toks kunigo požiūris į lietuvių ir lenkų santykius buvo būdingas daugumai dvasininkų — jie reiškė tik lenkų poziciją ir jų siekius Vilniuje.

Lietuvių savišalpos draugija, dramos trupė, choras, vakarai suaktyvino lietuvių kultūrinį darbą. Plėtėsi lietuvių tautinis atgimimas Vilniuje, kultūrinis bendradarbiavimas tarp Vilniaus ir Rytų Lietuvos miestų bei miestelių. Į Vilniuje rengiamus koncertus atvykdavo žmonių pasiklausti choro atliekamų lietuviškų dainų. „Lietuva, tėvyne mūsų“, „Eina garsas“, „Oi motule mano“ sulaukdavo didelių publikos aplodismentų, gerų atsiliepimų³⁴, gaivindavo lietuvių dvasią, teikdavo stiprybę. Taigi lietuvių dvasininkija konfesinėmis formomis gaivino lietuvių kalbą ir tikinčiųjų tautinę savimone, plėtė lietuvių kalbos Vilniaus krašto bažnyčiose funkcionavimo ribas. O pasaulietinė inteligentija veikė per kultūros draugijas, plėtė meno saviveiklos darbą. Buvo stengiamasi iš caro valdžios gauti lietuviams kuo daugiau teisių ir veikimo laisvės.

Vilniaus lietuvių savišalpos draugija, telkdama lietuvių pajėgas ir plėsdama kultūrinį tautinį darbą, sudarė pagrindą susikurti kitoms lietuvių draugijoms. 1905 m. rudenį šioje bazėje išsirutuliojo savarankiška teatro mėgėjų draugija „Vilniaus kanklės“, vadovaujama G. Landsbergio-Žemkalnio. 1906 m. pateiktas Vilniaus gubernatoriui patvirtinti teatro repertuaras (M. Šiaulėniškio (Šikšnio) „Pilėnų kunigaikštis“, J. Tumo-Vaižganto „Nepadėjus nėr ko kasti“, A. Fromo-Gužučio „Eglė žalčių karalienė“, „Išgriovimas Kauno pilies“)³⁵ rodo aiškią lietuvių tautinės kultūros kryptį, siekimą plėtoti tautinį teatrą. Lietuvių kultūrinis sąjūdis Vilniuje paskatino ir M. Petrauską rengti operetę³⁶. Ji buvo propaguojama lietuvių spaudoje, bilietai platinami įstaigose. Premjeros laukė ne tik Vilniaus, bet ir provincijos tautiečiai.

Lietuvių kultūrinės veiklos plėtotė padėjo lietuviams išsivaduoti iš nepilnavertiškumo komplekso, nes kilo lietuvių autoritetas, jų tautinės bendrijos pripažinimas.

Nemažą poveikį lietuvių kalbos reabilitacijai Vilniuje darė lietuvių mokyklų steigimas. Pirmiausia penkių asmenų delegacijai — J. Basanavičiui, E. Vileišienei, kun. A. Viskantui, P. Matulioniui ir P. Klimaičiui — pavyko iš Vilniaus mokyklų kuratoriaus gauti leidimą steigti lietuvių dviklasę mokyklą. Ji buvo įsteigta

1907 m. balandžio 17 d., o rugpjūčio 17 d. pradėjo veikti. Mokykla įsikūrė Sv. Mikalojaus bažnyčiai priklausančiose patalpose, kurias nemokamai skyrė šios bažnyčios klebonas kun. J. Kukta³⁷. Jos išlaikymą finansavo Vilniaus lietuvių savišalpos draugija ir Vilniaus lietuvių apšvietimo draugija „Aušra“. Tai buvo pirmas lietuvių mokyklos juridinio įtvirtinimo žingsnis. Netrukus lietuvių inteligentijai Pranciškonų vienuolyno pastate pavyko gauti aštuonis kambarius, kuriuose, be mokyklos, dar įsikūrė Lietuvių mokslo draugijos biblioteka, veikė kursai³⁸. Pažymėtina, kad 1906 m. Vilniaus mokymo apygardos globėjas panaikino 1863 m. aplinkraštį, kuris draudė mokiniams pagrečiui kalbėti lietuviškai ir lenkiškai.

Lietuvių moksleivių procentas Vilniuje buvo nedidelis, be to, ne visi suprato savo gimtosios kalbos naudingumą. Vis dėlto buvo suorganizuotos dvi pamokos per savaitę. Lietuvių kalbos dėstymas vidurinėse mokyklose buvo įvedamas tėvų iniciatyva. Pats reikėjo ieškoti mokytojų, rinkti lėšas, steigti komitetą, kuris rūpintųsi lietuvių kalbos dėstymu Vilniaus vidurinėse mokyklose. Lietuvių kalbos buvo mokoma abiejose vyrų bei mergaičių gimnazijose, realinėje komercinėje mokykloje. Ją dėstė J. Jablonskis, jam išvykus, kurį laiką — A. Smetona³⁹. Taip lietuvių kalba pradėjo viešai funkcionuoti ne tik Vilniaus bažnyčioje, bet ir mokyklose, viešajame gyvenime.

Tikybės pamokos visiems moksleiviams buvo dėstomos tik lenkų kalba. Mokiniai lietuviai buvo verčiami mokytis tikybės dalykų lenkiškai⁴⁰, nepaisant, ar jie ją moka. Nemokantiems vienu metu reikėjo mokytis ir lenkų kalbos, ir tikybės. Taigi Vilniaus vyskupijoje vyko paradoksali dalykai: Žemaičių ir Seinų vyskupijose kiekvienas kunigas privalėjo mokėti lietuvių ir lenkų kalbas ir teikti religinius patarimus ta kalba, kuria kalba tikintysis, o Vilniaus vyskupijoje to nebuvo paisoma.

Sv. Mikalojaus bažnyčia, kaip Vilniaus lietuvių tautinės bendrijos centras, nemažai prisidėjo prie lietuvių tarnaičių globos ir jų tautinės savimonės ugdymo. 1906 m. lietuvis tarnaitės atsisukrė nuo lenkų tarnaičių draugijos ir prisijungė prie Vilniaus lietuvių savišalpos draugijos kaip atskira Vilniaus lietuvių tarnaičių Sv. Mikalojaus bendrija. Lietuvaitės, susibūrusios į draugiją, galėjo geriau tenkinti savo kultūrinius poreikius. Joms buvo organizuojamas vakarinis mokymas — kursai, kuriuose buvo mokoma pradžios mokyklos dalykų, veikė kirpimo ir siuvimo kursai, biblioteka, choras. Mergaitėms, atvykusioms į didmiestį ieškoti darbo bei pradėjusioms dirbti, buvo sudarytos sąlygos lavintis, jos buvo apsaugotos nuo asimiliacijos.

Nepamiršti buvo ir lietuviai beturčiai vaikai. 1905 m. buvo

įsteigta prieglauda Vilniaus lietuvių beturčių vaikams, kurią šelpė ir Vilniaus lietuvių savišalpos draugija. 1907 m. šios draugijos valdyba įsteigė Vilniaus neturtėlių vaikų globos draugiją. Įvairių sluoksnių, profesijų lietuviai buvo globojami bei buriami prie lietuvių kultūros švietimo organizacijų, kurių centras tuo metu buvo Sv. Mikalojaus bažnyčia.

Taigi lietuvių kalbos įvedimas Sv. Mikalojaus bažnyčioje buvo augančios Vilniaus lietuvių tautinės savimonės bei patriotizmo rezultatas. Lietuvių tautinis sąjūdis privertė prolenkišką Vilniaus vyskupiją oficialiai leisti vartoti lietuvių kalbą pastoraciniame darbe. Lietuvių kalbos įtvirtinimas bažnyčioje ir visuomeniniame gyvenime demonopolizavo lenkų kalbos teises Bažnyčioje, reabilitavo lietuvių kalbos nepilnavertiškumo įvaizdį. Lietuvių kalba atgavo savo religinio kultūrinio gyvenimo senąsias teises ir pozicijas.

¹ Vydūnas S. Raštai. T. 1. Vilnius, 1990. P. 158.

² Prapuolenis K. Lenkų apaštalai Lietuvoje. Kaunas, 1938.

³ Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. T. 5. Vilniaus arkivyskupija. D. 1. Chicago, 1985.

⁴ Būtėnas J. Lietuvių teatras Vilniuje // Mūsų senovė. 1937. Nr. 1. P. 50–61; 1938. Nr. 2. P. 214–236.

⁵ Ant Nauju metu Lietuvai dovaniale. Leipigais, 1879; Lietuvos bičiulis (Ragainė). 1882; Trys tėvyniškos dainos (Bitėnai). 1893.

⁶ L. G., K. S. Kaip Vilniaus lietuviai vargo, kol išgavo Sv. Mikalojaus bažnyčią // Viltis. 1912. Sausio 20 (Vasario 2). Nr. 9.

⁷ Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. T. 5. Vilniaus arkivyskupija. D. 1. P. 336.

⁸ Draugijai priklausė: J. Ambraziejus, J. Bortkevičius, A. Domaševičius, Josmantas, D. Malinauskas, P. Matulionis, E. Nonevičius, Supšinskis, V. Urbonavičius, broliai Antanas, Jonas ir Petras Vileišiai.

⁹ Būtėnas J. Lietuvių teatras Vilniuje // Mūsų senovė. 1937. Nr. 1. P. 50–51.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau LVIA). F. 419. Ap. 4. B. 19. L. 35 (1900 m. Vilniaus žandarmerijos seklų pranešimas).

¹² Būtėnas J. Min. veik. P. 53.

¹³ L. G., K. S. Kaip Vilniaus lietuviai vargo, kol išgavo Sv. Mikalojaus bažnyčią // Viltis. 1912. Sausio 20 (Vasario 2). Nr. 9.

¹⁴ A. S. (Smetona A.) Lenkų bažnyčios Lietuvoje // Varpas. 1901. Nr. 2. P. 14.

¹⁵ Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose. Kaunas, 1906. P. 53.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ LVIA. F. 419. Ap. 4. B. 19. L. 35.

¹⁸ Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. T. 5. Vilniaus arkivyskupija. D. 1. P. 336.

¹⁹ Vilniaus vyskupijos lietuvių katalikų būtis ir panpolonistų išdykimas. Tilžė, 1913. P. 50.

²⁰ Prapuolenis K. Lenkų apaštalai Lietuvoje. P. 248.

²¹ Ten pat. P. 252.

²² Milžinas (Švogždys N.). Vilniaus bažnyčios // Vakarinės naujienos, 1990. Gegužės 11. Nr. 105/106.

²³ Ten pat.

²⁴ L. G., K. S. Kaip Vilniaus lietuviai vargo, kol išgavo Sv. Mikalojaus bažnyčia // Viltis. 1912. Sausio 22 (Vasario 4). Nr. 10.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Vilniaus vyskupijos lietuvių katalikų būtis ir panpolonistų išdykimas. P. 50.

²⁷ Kairys S. Lietuva budo. New York, 1957. P. 288.

²⁸ Program stronnictwo Demokratyczno-narodowego w Zaborze Rosyjskim. Kraków, 1903. P. 17–18.

²⁹ Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. T. 5. Vilniaus arkivyskupija. D. 2. Chicago, 1986. P. 566.

³⁰ Sleževičius M. Dešimties metų veikimo Vilniaus lietuvių šelpiamos draugijos apyskaita // Viltis, 1914. Gegužės 7(20). Nr. 99.

³¹ Būtėnas J. Lietuvių teatras Vilniuje // Mūsų senovė. 1938. Nr. 2. P. 219.

³² Būtėnas J. Lietuvių teatras Vilniuje // Mūsų senovė. 1937. Nr. 1. P. 56.

³³ Ten pat. P. 57.

³⁴ „Savitarpiečiai“ muzikališkai-vokališkai-literatiškame vakare // Vilniaus žinios. 1906. Kovo 24 (Balandžio 6). Nr. 63.

³⁵ Būtėnas J. Lietuvių teatras Vilniuje // Mūsų senovė. 1938. Nr. 2. P. 219.

³⁶ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 1. B. 186. L. 10 (P. Matulionio atsiminimai „Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje“).

³⁷ Smetona A. Raštai. T. 2. Šviesos takais. Kaunas, 1930. P. 171.

³⁸ Sleževičius M. Min. straipsnis.

³⁹ Smetona A. Min. veik. P. 212.

⁴⁰ Ten pat. P. 225.

DR. ARTURAS GRICKEVIČIUS

POPIEŽISKOSIOS SEMINARIJOS VILNIUJE
STUDENTŲ GEOGRAFINĖ KILMĖ (XVI a. PABAIGA —
XVII a. PIRMOJI PUSĖ)*

Katalikybė, kaip ir kiekviena krikščioniška konfesija, buvo ir yra tam tikra į universalumą orientuota sistema. Ji, savaime suprantama, taip pat pagrįsta visuotiniais principais. Nė išimtis ir jos vienodos nuostatos įvairių tautų atžvilgiu. Viduriniais amžiais bendraisiais ideologiniais ir politiniais principais, tokiomis pat kultūrinėmis nuostatomis lėmusi tautų plėtotę, Katalikų Bažnyčia suformavo bemaž vieningą pasaulį, kuris ilgainiui išaugo į tai, ką mes vadiname Europa. XVI a. pabaigoje šis pasaulis jau nebebuvė toks vieningas. Ideologiniu požiūriu jį sudarė keletas į universalumą orientuotų, savo viduje taip pat universalių, bet tarpusavyje konfliktuojančių pasaulių.

Mūsų istorijoje XVI a. pabaiga—XVII a. pirmoji pusė yra vienas svarbiausių ir ryškiausių laikotarpių. Kaip tik tuomet, katalikų ir evangelikų kovos, ar greičiau veikimo vieny prieš kitus metus, labiausiai suklestėjo LDK europietiškoji kultūra. Neabejotinai aukščiausia šios kultūros viršūnė buvo Vilniaus akademija. Popiežiškoji seminarija Vilniuje, nors teisiškai buvusi atskira, vis dėlto dėl jėzuitų administravimo ir didžiąja dalimi bendro mokslo proceso buvo tam tikra, lyg satelitinė, Akademijos dalis. Kurį laiką seminarija turėjo vertėjų rengimo skyrių Dorpate — *Seminarium interpretum*. Kaip ir Akademija, ji buvo tarptautinė institucija, todėl gan mišri buvo ir jos studentų sudėtis.

* Nuo to laiko, kai buvo parengtas ir redakcijai įteiktas šis straipsnis, autorius parengė dar vieną straipsnį, kuriame taip pat atsižvelgiama į šios seminarijos studentų geografinę kilmę ir kuris bus skelbiamas eiliniame LKMA metraščio tome. Be to, buvo išspausdintas su šia tema susijęs H. Litvino straipsnis (Litwin H.) *Przynależność narodowa alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582—1798 // Między Wschodem a Zachodem*. Warszawa, 1993. S. 61—65). Tarp šių trijų straipsnių yra tam tikrų nesutapimų, kuriuos autorius papaiškins vėlesniuose darbuose.

Šio straipsnio tikslas — nustatyti seminarijos studentų geografinę kilmę¹, išryškinti jų sudėties kitimą, palyginti seminarijos statuto nuostatas dėl jaunuolių priėmimo iš įvairių kraštų su realiai buvusia padėtimi. Chronologinės ribos — 1585—1655 m., tai yra nuo seminarijos atidarymo iki garsiosios okupacijos, kuri pertraukė daugelį natūralių LDK plėtotės gijų. (Vertėjų seminarija veikė tik 1583—1625 m.)

Aptariamasis seminarijos laikotarpis nebuvo vienalytis. Bene svarbiausios tos būklės gairės — aukščiausiojo vadovavimo kaita. Nuo 1585 m., t. y. nuo atidarymo, iki 1600 m. seminariją kuravo jėzuitų generolas. Nuo 1600 m. ji buvo perduota Tikėjimo platinimo kongregacijai, tačiau dėl Bažnyčios hierarchų keitimosi kongregacija praktiškai neveikė iki 1622 m. Po 1623 m. seminarija jau buvo kuruojama Tikėjimo platinimo kongregacijos. Dėl organizacinių nesklandumų, inercijos ir susisiektimo lėtumo seminarijos kontrolė vėluodavo. Nuo priimto akto ar potvarkio iki jo įgyvendinimo praeidavo nemažai laiko. Todėl šią formalią periodizaciją reiktų tikslinti.

Kadangi Popiežiškosios seminarijos Vilniuje pagrindiniai istoriniai šaltiniai (jos administravimo dokumentacija) yra dingę, tai šią spragą reikia ir iš dalies įmanoma užpildyti antriniais šaltiniais. Iš jų svarbiausi — siųstieji Romon (iš pradžių — jėzuitų generolui, vėliau Tikėjimo platinimo kongregacijai) pranešimai apie seminarijos būklę. Studentų geografinę kilmę ir šio rodiklio kitimus geriausiai galima išsiaiškinti pagal studentų sąrašus. Apie pirmąjį seminarijos laikotarpį — 1585—1600 m. — duomenų galima rasti pranešimuose, siųstuose jėzuitų generolui (raštvėdyboje šis laikotarpis atitinka 1585—1602 m., t. y. nuo pirmos iki paskutinės reliacijos). Tokių duomenų yra šiek tiek paskelbta. Tai E. Šmurlo (Е. Шмурло) publikuota 1585—1602 m. seminariją baigusiujų lentelė² bei J. Popliateko nurodyti ir iš dalies panaudoti 1585, 1586, 1590, 1592 ir 1602 m. studijavusiųjų sąrašai³. Antrojo laikotarpio — 1600—1622 m. (raštvėdyboje atitinkamai 1602—1624 m., t. y. nuo paskutinio pranešimo generolui iki pirmosios seminarijos vizitacijos, atliktos paliepus šiai kongregacijai) — šaltiniai labai negausūs. Tai J. Popliateko surinkti duomenys apie atskirus studentus⁴. Trečiojo laikotarpio, 1622—1655 m. (raštvėdyboje nuo minėtų 1624 m., o šitame straipsnyje nuo 1626/27 mokslo m., t. y. nuo pirmojo turimo studentų sąrašo), šaltiniai yra Tikėjimo platinimo kongregacijos Istorijos archyve ir Vatikano bibliotekoje. Studentų sąrašų surasta 19: 1626/27, 1627/28, 1629/30 mokslo metų, taip pat 1632—1642, 1645—1647, 1650, 1651 metų⁵.

Kunigas jėzuitas Janas Popliatekas iki šiol yra, galima sakyti,

vienintelis specialiai tyrinėjęs Popiežiškosios seminarijos Vilniuje istoriją⁶. Jo darbuose šiek tiek atsižvelgta ir į tai, iš kur buvo kilę seminarijos studentai. Seminarija buvo steigiamą norint patraukti ir atvesti į katalikų tikėjimą Rytų apeigų krikščionis „rusinus ir maskolius“, tačiau šie nestojo į ją. Todėl popiežiaus pasiuntinys kunigas jėzuitas A. Posevinas (A. Possevino), šios seminarijos steigimo sumanytojas ir pagrindinis organizatorius, paliepė priiminėti ir kitus jaunuolius, bet pirmenybė turėjo būti teikiama stačiatikių ir evangelikų vaikams. Be atskiros A. Posevino leidimo nebuvo galima priimti, išskyrus stačiatikių ir evangelikų vaikus, jaunuolių iš Prūsijos, Vilniaus vyskupijos, nes ši jau turėjo savo seminariją, taip pat ir iš Lenkijos⁷. Vėliau, kadangi vietinių kandidatų stigo, jėzuitų provincijolai, vadovaudamiesi šiuo potvarkiu, į seminariją siųsdavo jaunuolius iš Brunsbergo seminarijos, nes ši buvo arčiau protestantiškų kraštų (Vokietijos, Danijos, Švedijos ir Norvegijos). Po 1590 m. vizitacijos buvo sudarytas ir patvirtintas naujas seminarijos statutas. Anot J. Popliateko, statutas reglamentavo priimti jaunuolius pirmiausia „iš Švedijos, Gotijos, Vandalijos, Norvegijos, Danijos, Pamario, Prūsijos, Livonijos, Maskvos, Rusios bei Vengrijos“, o iš Saksonijos — jei tik kandidatas labai perspektyvus⁸. Apžvelgdamas pirmuosius seminarijos veiklos dešimtmečius (iki 1601 m.), J. Popliatekas pažymėjo, jog tarp 197 alumnų „rusinų ir maskolių“ buvo nedaug, vyravo švedai ir prūsai⁹. Platesnio ir tikslesnio komentaro, iš kur seminarijos auklėtiniai buvo kilę, J. Popliateko darbuose nėra. Anot paties autoriaus, jo darbų duomenis lėmę jam prieinami šaltiniai¹⁰.

Kur kas pilnesniais šaltiniais disponavo prelatas Paulius Jautulis, tačiau, matyt, dėl straipsnio Lietuvių enciklopedijai ribotos apimties juos mažai panaudojo¹¹. Pažymėdamas, jog popiežiaus Grigaliaus XIII valstybės sekretorius, popiežiškųjų seminarijų protektorius kardinolas Galis (Galli) išleido potvarkį, jog į seminariją Vilniuje „galima priimti studentus iš Švedijos, Gotlando, Vandalijos, Norvegijos, Danijos, Pamario, Livonijos, Rusijos, Lietuvos ir Vengrijos“ ir kad „lietuvių ... pradžioje buvo vienas kitas, bet vėliau jų skaičius augo“, pavyzdžiui, 1590 m. iš 35 studentų kartu su Dorpatų seminarija lietuvių buvo tik 4 ir 3 ukrainiečiai, 1626 — 4, 1632 — 11, 1651 — 16 (iš 25) ir t. t. Čia P. Jautulis rėmėsi Tikėjimo platinimo kongregacijos Istorijos archyve esančiais šaltiniais¹². Panašiai dėstyta ir Tikėjimo platinimo kongregacijos jubiliejaus proga rašytame straipsnyje¹³.

Kitoje istoriografijoje apie Vilniaus universitetą ir seminarijas, kur taip pat rašyta apie Popiežiškąją seminariją Vilniuje, jos

studentų geografinė kilmė nurodoma dar bendriau ar tik iš dalies¹⁴. Apibendrinančio pobūdžio monografijoje „Lietuvos kultūros istorijos bruožai“, pasirėmus J. Popliateko skelbtais duomenimis, teigta, jog „Popiežiaus seminarijoje... didžiausias dėmesys buvo skirtas rengti dvasininkus rusų žemėms, švedams ir Livonijos gyventojams“, „...lietuvių joje mokėsi vos vienas kitas“ ir kad jų „šiek tiek padaugėjo tik XVII a. antrojoje pusėje“¹⁵.

Seminarija juridiškai buvo įsteigta popiežiaus bule 1583 m.¹⁶ Joje jau iš pat pradžių buvo studentų, tačiau normaliau veikti ji pradėjo tik popiežiaus legatui A. Posevinui 1585 m. liepos 10 d. ją formaliai atidarius¹⁷. Pagal seminarijos statutą jaunuolius į ją priimti buvo galima iš „Svedijos, Gotijos, Vandalijos, Danijos, Norvegijos, Pamario, Livonijos, Maskvos valstybės, Rusios ir Lietuvos“¹⁸. Iš kitų kraštų, ypač iš ten, kur buvo popiežiškosios seminarijos, jaunuolių priimti nebuvo galima, pavyzdžiui, iš Čekijos, Moravijos¹⁹ ar Prūsijos. Bet, matyt, išimtyms darytos siūnčiamais, sakykim, iš Braunsbergo į Vilnių studijuoti teologijos, o gal ir filosofijos.

Iš P. Bokšos, jėzuitų viceprovincijolo, generolui siūsto seminarijos studentų sąrašo matyti, kad maždaug per 15 metų (1586—1601) joje ilgiau ar trumpiau mokėsi 197 jaunuoliai²⁰. Iš jų²¹ po 1 studentą (0,5%) buvo iš Austrijos, Belgijos²², Čekijos, Dalmatijos, Ilirijos, Italijos²³, iš Lapijos²⁴, Liubeko, Maskvos²⁵, Mozūrijos, Norvegijos, Pamario²⁶ ir Suomijos; po 2 (1,01%) iš Estijos²⁷, Silezijos ir Žemaitijos; 3 (1,52%) iš Palenkės²⁸; po 4 (2,03%) iš Gotlando²⁹ ir Vokietijos³⁰; po 5 (2,53%) iš Anglijos, Brandenburgo³¹, Saksonijos³², Škotijos ir Vestfalijos; 7 (3,55%) iš Danijos; po 8 (4,06%) iš Lenkijos ir Vengrijos; 15 (7,61%) iš Rusios³³; 18 (9,13%) iš Uždauguvio³⁴; 20 (10,15%) iš Lietuvos; 30 (15,22%) iš Švedijos ir 33 (16,75%) iš Prūsijos. Be to, šiuo laikotarpiu seminarijoje mokėsi 2 (1,01%) žydai. Juos priskirti kokiam nors kraštui kol kas negalima, o 1 (0,5%) asmens priklausomybė kuriai nors tautai ar kraštui nenurodyta.

Nors 1600 m. jau buvo įsteigta Tikėjimo platinimo kongregacija ir jos žinion perduotos popiežiškosios seminarijos, vis dėlto konkrečiai jos veikla seminarijos atžvilgiu pasireiškė daug vėliau (nuo 1624 m.). Tikriausiai todėl ir 1602—1625 m. laikotarpio šaltiniai negausūs. Iš 23 metų laikotarpio kol kas žinomi tik 60 studentų. Iš jų po 1 (1,66%) buvo iš Brandenburgo³⁵, Gotlando, Holšteino, Lenkijos³⁶, Lietuvos ir Saksonijos; po 2 (3,33%) iš Bavarijos (Bambergo), Estijos³⁷, Italijos³⁸, iš Kimbrų³⁹, Kuršo, Pamario ir Vengrijos; 3 (5%) iš Rusios; po 4 (6,66%) iš Uždauguvio⁴⁰ ir Škotijos; 5 (8,33%) iš Švedijos; 6 (10%) iš Danijos⁴¹;

8 (13,33%) iš Norvegijos ir 9 (15%) iš Prūsijos⁴². 1 (1,66%) asmens geografinė kilmė lieka kol kas nenustatyta⁴³.

Seminariją pradėjus kuruoti Tikėjimo platinimo kongregacijai, pranešimai į Romą apie jos padėtį buvo siunčiami, atrodo, kasmet. Pagal turimus šaltinius, tuo metu seminarijoje trumpiau ar ilgiau mokėsi 169 jaunuoliai⁴⁴. Iš jų po 1 (0,59%) iš Bavarijos⁴⁵, Čekijos, Danijos, Estijos, Moravijos, Norvegijos, Pamario, iš Sorbų, Švedijos ir Vengrijos; po 3 (1,77%) iš Palenkės, Silezijos ir Volynės; po 4 (2,36%) iš Kuršo ir Lenkijos⁴⁶; 8 (4,73%) iš Mozūrijos; 9 (5,32%) iš Uždauguvio; 19 (11,24%) iš Rusios; 26 (15,38%) iš Žemaitijos; 30 (17,75%) iš Prūsijos ir 50 (29,58%) iš Lietuvos.

Taigi per visą aptariamąjį laikotarpį, t. y. 1585—1655 m.⁴⁷, iš seminarijoje besimokiusiųjų po 1 (0,23%) buvo iš Austrijos, Belgijos, Dalmatijos, Holšteino, Ilirijos, iš Lapijos, Liubeko, Maskvos, Moravijos, iš Sorbų ir Suomijos; po 2 (0,46%) iš Čekijos ir iš Kimbrų; po 3 (0,70%) iš Bavarijos (2 iš Bambergo), Italijos, Vokietijos ir Volynės; 4 (0,93%) iš Pamario; po 5 (1,17%) iš Anglijos, Estijos, Gotlando, Silezijos ir Vestfalijos; po 6 (1,4%) iš Brandenburgo, Kuršo, Palenkės ir Saksonijos; po 9 (2,11%) iš Mozūrijos ir Skotijos; 10 (2,34%) iš Norvegijos; 11 (2,58%) iš Vengrijos; 13 (3,05%) iš Lenkijos; 14 (3,28%) iš Danijos; 28 (6,57%) iš Žemaitijos; 31 (7,27%) iš Uždauguvio; 36 (8,45%) iš Švedijos; 37 (8,68%) iš Rusios; 71 (16,66%) iš Lietuvos ir 72 (16,90%) iš Prūsijos, 4 (0,23%) asmenų geografinė kilmė nenustatyta. 1 lentelėje pateikiama 1585—1655 m. laikotarpio seminarijos studentų geografinė kilmė.

Kadangi 1602—1625 m. laikotarpio šaltiniai neatspindi visumos⁴⁸, tai pravartu suskaičiuoti bendrai 1585—1601 ir 1626—1655 m. duomenis. Taigi iš viso per šiuos du laikotarpius seminarijoje mokėsi 366 jaunuoliai. Iš jų po 1 (0,27%) buvo iš Austrijos, Belgijos, Dalmatijos, Holšteino, Ilirijos, Italijos, iš Lapijos, Maskvos, Moravijos, iš Sorbų ir Suomijos; po 2 (0,54%) iš Čekijos, Norvegijos ir Pamario; po 3 (0,81%) iš Estijos ir Volynės; po 4 (1,09%) iš Gotlando ir Kuršo; po 5 (1,36%) iš Anglijos, Brandenburgo, Saksonijos, Silezijos, Skotijos, Vestfalijos ir Vokietijos; 8 (2,18%) iš Danijos; 9 (2,45%) iš Mozūrijos ir Vengrijos; 12 (3,27%) iš Lenkijos; 27 (7,37%) iš Uždauguvio; 28 (7,65%) iš Žemaitijos; 31 (8,46%) iš Švedijos; 34 (9,28%) iš Rusios; 63 (17,21%) iš Prūsijos; 70 (19,12%) iš Lietuvos. 3 (0,81%) asmenų geografinė kilmė nenustatyta. 2 lentelėje pateikiama 1585—1601 ir 1626—1655 m. laikotarpių seminarijos studentų geografinė kilmė.

Iš lentelių, ypač iš antrosios, matyti tam tikras seminarijos

1 lentelė. 1585–1655 m. seminarijos studentų geografinė kilmė

	1585–1601	1602–1625	1626–1656	Iš viso
Anglija	5			5
Austrija	1			1
Bavarija		2	1	3
Belgija	1			1
Brandenburgas	5	1		6
Cekija	1		1	2
Dalmatija	1			1
Danija	7	6	1	14
Estija	2	2	1	5
Gotlandas	4	1		5
Holšteinas		1		1
Iirija	1			1
Italija	1	2		3
Kimbrai		2		2
Kursas		2	4	6
Lapija	1			1
Lenkija	8	1	4	13
Lietuva	20	1	50	71
Liubekas	1			1
Maskva	1			1
Moravija			1	1
Mozūrija	1		8	9
Norvegija	1	8	1	10
Palenkė	3		3	6
Pamarys	1	2	1	4
Prūsija	33	9	30	72
Rusija	15	3	19	37
Saksonija	5	1		6
Silezija	2		3	5
Sorbai			1	1
Suomija	1			1
Škotija	5	4		9
Švedija	30	5	1	36
Uždauguvis	18	4	9	31
Vengrija	8	2	1	11
Vestfalija	5			5
Vokietija	4			4
Volynė			3	3
Žemaitija	2		26	28
Neustatyta	3	1		4
Iš viso	197	60	169	426

2 lentelė. 1585—1601 ir 1626—1655 m. seminarijos studentų geografinė kilmė

	1585—1601	1626—1655	Iš viso
Anglija	5		5
Austrija	1		1
Belgija	1		1
Brandenburgas	5		5
Cekija	1	1	2
Dalmatija	1		1
Danija	7	1	8
Estija	2	1	3
Gotlandas	4		4
Ilirija	1		1
Italija	1		1
Kuršas		4	4
Lapija	1		1
Lenkija	8	4	12
Lietuva	20	50	70
Liubekas	1		1
Maskva	1		1
Moravija		1	1
Mozūrija	1	8	9
Norvegija	1	1	2
Palenkė	3	3	6
Pamarys	1	1	2
Prūsija	33	30	63
Rusia	15	19	34
Saksonija	5		5
Silezija	2	3	5
Sorbai		1	1
Suomija	1		1
Skotija	5		5
Svedija	30	1	31
Uždauguvys	18	9	27
Vengrija	8	1	9
Vestfalija	5		5
Vokietija	4	1	5
Volynė		3	3
Zemaitija	2	26	28
Nenustatyta	3		3
Iš viso	197	169	366

studentų sudėties kitimas. Norint labiau jį išryškinti, reikia pažvelgti į kasmetį studentų geografinės kilmės keitimąsi. Tam labiausiai tinka sekvencijos — kelių rodiklių palyginimo — metodas. 1585 m., seminarijos atidarymo metu, buvo 13 studentų⁴⁹. Iš jų po 1 (7,69%) iš Meklenburgo (Vismaro), Rygos, Rusios (LDK)⁵⁰, Saksonijos (Meiseno)⁵¹, Septynpilio, Suomijos⁵² ir Vengrijos⁵³,

likusieji 6 (46,15%) — iš Švedijos. Kitais metais padėtis iš esmės nepasikeitė, nes mokėsi dauguma tų pačių studentų⁵⁴.

Kadangi seminarijoje jos atidarymo metu buvo bemaž tie studentai, kuriuos dar Braunsberge parinko A. Posevinas⁵⁵, tai reikėtų išsiaiškinti, kokia buvo studentų geografinė kilmė seminarijai ėmus veikti savarankiškai. J. Popliatekas nurodė, kad 1590 m. seminarijoje buvo 35 auklėtiniai⁵⁶. (P. Jatulis pabrėžė, kad tiek buvę drauge Vilniuje ir Dorpate, t. y. Vertėjų seminarijoje, kuri juridškai buvo vilniškės skyrius). Tarp jų buvo likę tik trys studentai, mokėsi nuo seminarijos atidarymo. Taigi iš šių 35 po 1 (2,85%) buvo iš Brandenburgo (Berlyno), Danijos, Estijos (Dorpato), Kuršo ir Vokietijos; po 2 (5,71%) iš Anglijos, Rusios (abu iš LDK) ir Suomijos⁵⁷; po 3 (8,57%) iš Švedijos ir Vestfalijos; po 4 (11,42%) iš Prūsijos⁵⁸ ir Rygos; po 5 (14,28%) iš Gotlando⁵⁹ ir Lietuvos⁶⁰.

Po dviejų metų, 1592 m.⁶¹, vien seminarijoje Vilniuje (be Vertėjų seminarijos) buvo 17 studentų. Be to, tais metais dar 11 auklėtinių išsiųsta į įvairias vietas darbuotis bažnyčioje. Tarp visų šių 28 auklėtinių nuo seminarijos atidarymo bebuvo likę tik du: po vieną tarp vienu ir kitų. Taigi po 1 (3,57%) studentą buvo iš Anglijos (?)⁶², Ilirijos, Lenkijos, Liubeko, Maskvos, Norvegijos⁶³, Vengrijos⁶⁴ ir Žemaitijos; po 2 (7,14%) — iš Prūsijos (vienas iš jų — iš Kunigaikštiškosios Pr.), Silezijos ir Vokietijos; 3 (10,71%) — iš Rusios; 5 (17,85%) — iš Lietuvos; 6 (21,42%) — iš Švedijos.

Praėjus daugiau nei vienos studentų kartos laikui, 1601 m. gruodžio mėn.⁶⁵, seminarijoje buvo 23 studentai⁶⁶: po 1 (4,34%) iš Gotlando, Mozūrijos, Norvegijos, Suomijos; 2 (8,69%) iš Švedijos; po 3 (13,04%) iš Danijos ir Skotijos; 5 (21,73%) iš Uždauguvio ir 6 (26,08%) iš Prūsijos.

Pagal 1626/27 mokslo metų sąrašą seminarijoje buvo 22 studentai: po 1 (4,54%) iš Rusios, Silezijos, Sorbų⁶⁷ ir Volynės; 2 (9,09%) iš Žemaitijos; po 5 (22,72%) iš Prūsijos ir Uždauguvio ir 6 (27,27%) iš Lietuvos.

Pagal 1651 m. sąrašą seminarijoje buvo 25 studentai: 1 (4%) iš Rusios, 7 (28%) iš Žemaitijos, 8 (32%) iš Prūsijos ir 9 (36%) iš Lietuvos.

Palyginus 1585, 1601, 1626/27 ir 1651 m. duomenis, matyti, kad 1585 m. seminarijoje buvo daug studentų iš Vakarų ir Šiaurės Europos⁶⁸: iš Meklenburgo, Saksonijos, Suomijos ir Švedijos. Jie tais metais sudarė 69,22%. Be jų, buvo dar du užsieniečiai: iš Vengrijos ir Septynpilio. O kartu užsieniečiai sudarė net 84,61%. 1601 m. užsieniečių buvo mažiau. Studentai iš Danijos, Gotlando, Norvegijos, Suomijos, Skotijos ir Švedijos sudarė 47,79%. 1626/27

mokslo metais ir 1651 m. studentų iš šių kraštų visai nebuvo. 1626/27 mokslo metais iš Lietuvos—Lenkijos valstybei nepriklausančių kraštų seminarijoje mokėti tik 2 (9,09%) studentai: po 1 iš Silezijos ir Sorbų. 1651 m. svetimšalių visai nebuvo.

Kyla klausimas, ar nurodytų metų (1585, 1601, 1626/27 ir 1651) sąrašai nėra ekstraordinariniai, t. y. ar tų metų padėtis tikrai rodo studentų svetimšalių mažėjimą. Čia reikia palyginti visus 1585—1601 m. ir 1626/27—1651 m. duomenis. Taigi 1585—1601 m. studentų užsieniečių buvo 47,42%⁶⁹, o 1626—1651 m.—tik 12,99%. Be to, matyti, kad studentų užsieniečių seminarijoje ėmė mažėti prieš 1602 m. Todėl reiktų pažiūrėti, kaip keitėsi užsieniečių ir vietinių studentų santykis pamečiui. Kaip minėta, 1585 m. užsieniečių buvo 84,61%. Po metų — net truputį daugiau: 86,62%. Po kiek laiko, 1590 m., sykiu su studentais iš *Seminarium interpretum*, jų buvo vos daugiau nei pusė: 51,39%. Po dviejų metų, 1592 m., studentų užsieniečių jau mažuma — 28%. Vėliau, 1601 m., jų padaugėjo, bet buvo mažiau nei pusė — 47,79%. 1626/27 mokslo metais seminarijoje mokėsi, kaip minėta, jau tik Lietuvos—Lenkijos valstybės ir gretimų kraštų jaunuoliai. Pastarųjų buvo tik 9,09%. O 1651 m. užsieniečių visai nebuvo⁷⁰. Taigi nuo seminarijos atidarymo jaunuolių iš Vakarų ir Šiaurės Europos, kaip ir kitų užsieniečių, mažėjo.

Tačiau tai, be abejonės, ne Katalikų Bažnyčios (ji kaip tik ir stengėsi turėti daugiau auklėtinių iš stačiatikiškos Maskvos ir protestantiškų valstybių), o gretimų ir tolimesnių tautų ideologinės orientacijos ir nuostatų padarinys. Suprantama, trukdė ir karai (ypač su švedais XVII a. pirmajame ketvirtyje) bei epidemijos. Kita vertus, studentų sudėtis negalėjo paveikti mokslo krypties ir pobūdžio. Taigi dėl to, kad seminarijoje vis daugiau mokėsi vietinių jaunuolių, seminaristų išsilavinimas nebuvo menkesnis*.

* Autorius dėkoja Europos susitikimų ir studijų centrui (Centro Incontri e Studi Europei) ir ypač jo vadovei p. Vandai Gavronskai (Wanda Gawronska) už galimybę būti Romoje; tatai sudarė sąlygas šiam straipsniui atsirasti. Dėkui ir Jėzuitų archyvo Romoje direktoriui bei archyvarui kun. V. Gramatowskiui (W. Gramatowski) už šaltinių fotokopijas bei prof. P. Rabikauskui už tarpininkavimą tas fotokopijas gauti ir už pastabas.

¹ Šaltiniuose (žr. toliau, kitą šio straipsnio pastraipą) skiltyje „natio“ ar „patria“ nurodyti arba tautovardžiai (pvz.: *anglus, bohemus, danus*), arba asmenys nusakomi pagal krašto ar net miesto pavadinimą (pvz.: *austriacus, dalmata, lubecensis*). Vien pagal tai spręsti apie daugelio seminarijos auklėtinių tautinę priklausomybę ar kilmę negalima. Tam reikia papildomų, pavyzdžiui, kalbų mokėjimo, savimonės, terminijos, tyrimų. Todėl šiame darbe bandoma parodyti tik seminarijos studentų geografinę kilmę. Visi tautovardžiai pakeičiami vietovardžiais—kraštų ar šalių pavadinimais. Norint išvengti ginčų apie istorinę geografiją, taip pat išsaugoti šaltinio autentišką tikslumą, dauguma jų nedomenuojama.

Pagal turimus šaltinius tiksliai nustatyti daugelio studentų geografinę

kilmę neįmanoma. Pirma — ne visi to meto geografiniai terminai yra pakankamai tikslūs, antra — straipsnio rengimo metu autoriui buvo neprieinami kai kurių šaltinių originalai, todėl toks geografinis skirstymas, koks pateiktas šiame straipsnyje, suprantama, yra sąlygiškas. Be to, bus neišvengta ir klaidų, nes nėra pagalbinių istorinės geografijos darbų. Pavyzdžiui, negalima be dvejonės manyti, kad studentai iš Markos (krašto pavadinimas viena saraše užrašytas dviem skirtingomis gramatinėmis formomis) buvo iš Brandenburgo. Taip pat kėblu ar net neįmanoma tiksliai nustatyti, iš kur buvo kilę *germanus*, *litanus*, *livo* ar *ruthenus*. Kadangi studentų skaičius seminarijoje kasmet būdavo nevienodas, tai straipsnyje nurodomi ir nuošimčiai.

² Россия и Италия. Сборник исторических материалов и исследований, касающихся сношений России с Италией. С. Петербург, 1911. Т. 1. В. 2. С. 183—184. Taip pat žr. išn. 65.

³ J. Poplategas šių sarašų originalų nepaskelbė, o tik nurodė 1585, 1590, 1592, 1602 m. seminarijoje buvusių jaunuolių vardus ir pavardes. Tik 1585 m. studentų saraše nurodyta jų tautybė ar geografinė kilmė. Tie, kurie mokėsi 1586 m., neišvardyti, bet juos galima suskaičiuoti paskutiniame (iš nurodytų) šio autoriaus darbe iš nuorodų į šaltinį. (Zr. Poplategas J. Powstanie Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1582—1585) // Ateneum Wileńskie. 1929. R. VI. Z. 1—4. S. 447; To paties. Zarys dziejów Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1585—1773 // Ateneum Wileńskie. 1930. R. VII. Z. 1—2. S. 173, 177, 182; To paties. Wykaz alumnów Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1582—1773 / Ateneum Wileńskie. 1936. R. XI. S. 225—228).

⁴ Poplategas J. Wykaz alumnów... S. 245—252. Dauguma duomenų paimta iš Popiežiškosios seminarijos Braunsberge šaltinių publikacijos (Luh R. G. Die Matrikel des papstlichen Seminars zu Braunsberg 1579—1798 // Monumenta Historiae Warmiensis. 1925. Vol. 11). Bemaž visi kiti — iš St. Rostovskio Jėzuitų Lietuvos provincijos istorijos (Rostowski St. Lituanicorum Societatis Iesu historiarum provincialium [...]. Parisiis—Bruxellis, 1877). Todėl šio laikotarpio studentų geografinė kilmė neatspindi buvusios padėties. Ji labiau parodo, iš kokių kraštų į Vilniaus seminariją jaunuoliai atvykdavo per Braunsbergo seminariją, taip pat žymesniais asmenimis tapusius studentus.

⁵ Tikėjimo platinimo kongregacijos istorinis archyvas (Archivio Storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli). F. Visite e collegi. V. 5, 6, 8, 11—13, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 28, 29; F. Soritture originali riferite nelle Congregazioni Generali. V. 365. Vatikano biblioteka (Biblioteca Apostolica Vaticana). F. Codices vaticani latini (Vat. lat.) 8473. V. 1.

⁶ Poplategas J. Powstanie Seminarjum... S. 47—71, 429—455; To paties. Zarys dziejów... S. 170—228; To paties Wykaz alumnów... S. 218—282. Pastaruosiuose dviejuose darbuose, ypač paskutiniajame, nemažai redakcinių ir korektūros klaidų.

⁷ Poplategas J. Powstanie Seminarjum... S. 430, 435, 436, 449; To paties. Zarys dziejów... S. 180.

⁸ To paties. Zarys dziejów... S. 175.

⁹ Ten pat. P. 180.

¹⁰ Ten pat. P. 171.

¹¹ Jatulis P. Popiežiaus seminarija Vilniuje // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1961. T. 23. P. 288—291.

¹² Ten pat. P. 289, 291.

¹³ Jatulis P. Orizzonti della Fede operosa in Lituania // Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum 1622—1972. Roma etc., 1973. Vol. II. P. 794—795.

¹⁴ Vilniaus universiteto istorija. 1579—1803. Vilnius, 1976. T. 1. P. 58; Piechnik L. Dzieje Akademii Wileńskiej. T. 2: Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600—1655. Rzym, 1983. S. 261; To paties. Seminarium duchowne w (archi)diecezji Wileńskiej do 1939 r. // Studia teologiczne, 1987—1988. Z. 5—6. S. 226; Garstein O. Rome and the counter-reformation in Scandinavia. Jesuit educational strategy 1553—1622. Leiden etc., 1992. V. 1. P. 234—278, 352—365, 382—384. [Pastarajame darbe bandyta parodyti Skandinavijos šalių jaunuolių mokymosi jėzuitų universitetuose, kolegijose ir po-

piežiškose seminarijose (tarp jų, suprantama, ir Popiežiškoje seminarijoje Vilniuje bei jos skyriuje Dorpate) politinius ir ideologinius aspektus.]

¹⁵ Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus.) Vilnius, 1981. P. 229.

¹⁶ Rabikauskas P. Iš Vilniaus universiteto istorijos // Lietuvių tautos praeitis. 1982. T. 5. K. 2. (18). P. 9, 25.

¹⁷ Poplatek J. Powstanie Seminarjum... S. 449, 450; To paties. Zarys dziejów... S. 171.

¹⁸ Sis Grigaliaus XIII valstybės sekretoriaus, popiežiškųjų seminarijų protektoriaus kardinolo Ptolomėjaus Galio (Ptolomaeus Galli) nurodymas be pakitimų galiojo iki 1682 m. [Žr.: Bulla erectionis Seminarii Vilnae pro Ruthenis. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — VUB RS). F. 57. B. 553—37. P. 5v—6] Nors ir J. Poplatekui, ir P. Jatuliui šis nurodymas buvo žinomas, vis dėlto jie kraštus, iš kurių buvo galima priimti, nurodė nevienodai (plg. atitinkamas istoriografinės pastraipos). P. Jatulis dalį pavadinimų sumodernino: Gotiją paverė Gotlandu, Maskvos valstybę ir Rusiją įvardijo Rusija. Taip pat jis, skirtingai negu jo kolega, nenurodė Prūsijos, o nurodė Lietuvą, J. Poplatekas naudojosi ne originaliu šaltiniu, o Braunsbergo seminarijos statutu bei vėlesniu, 1602 m., dokumentu (žr.: Zarys dziejów... S. 174—175). Bet svarbiausia, kad minėtame kardinolo Ptolomėjaus Galio nurodyme nėra Prūsijos vardo, o nurodyta Lietuva (Bulla erectionis... P. 6). Neaišku, kaip dėl Vengrijos. Abu autoriai ją nurodė. Tačiau Septyniulyje buvo sava popiežiškoji seminarija, o be to, tame pačiame kardinolo Ptolomėjaus Galio paminėtame šaltinyje Vengrijos vardo nėra. Užtat Braunsbergo seminarijos statute yra paminėta ir Vengrijos (Ratio et leges Gregori XIII. Pontificis Maximi nomine promulgatae in Fundatione Seminariorum Olomucii in Moravia et Brunsbergae in Prussia // Theiner A. La Suede et le Saint-Siege. Paris, 1842. T. 2. P. 416).

¹⁹ Poplatek J. Zarys dziejów... P. 188.

²⁰ Ten pat. P. 180.

²¹ Visi toliau nurodyti duomenys paimti iš E. Šmurlo publikacijos (Россия и Италия. С. 183—184).

²² Belgia.

²³ P. Bokšos jėzuitų generolui siųstame 1585—1601 m. seminarijos studentų sąrašė (Catalogus Alumnorum Pontificium Vilnae ab initio Seminarii Anno 1602 missus in Urbem a Patre Paulo Boxa in Martio. Archivium Romanum Societatis Iesu. Fondo Gesuitico 1652/3/12) yra tik vienas italas. Tai 1585 m. seminarijon „įstojęs“ popiežiaus legatas Antonijus Posevinas (Antonius Posssevinus)! J. Poplatekas tarp tais metais seminarijoje buvusių studentų, jo, suprantama, nemini (Powstanie seminarjum... S. 447). Kitame šio autoriaus darbe yra nurodytas italas, taip pat vienintelis, Antonijus Aleksandri (Wykaz alumnów... S. 227. Nr. 37). Šaltiniai nurodyti du. Vienas iš jų — tai Brunsbergo seminarijos studentų sąrašas (1585 m.). Bet jame šis asmuo pavadintas švedu (Catalogus eorum qui ex Regnis et tractu Septentrionis ad Seminarium Pontificium Brunsbergense venerunt ab haeresi, ut ibi excolerentur in fide catholica, vel ad alia Seminaria mitterentur // Theiner A. La Suede et le Saint-Siege. Paris, 1842. T. 3. P. 362). Kitas šaltinis — 1586 m. vilniškės seminarijos studentų sąrašas — straipsnio rašymo metu buvo nepasiekiamas, todėl neaišku, ar, sudarant 1602 m. sąrašą, apsirikta įrašant pavardę, ar iš visio jokio italo tarsi 1586 m. tarp seminarijos studentų nebuvo. (Ko gero, viceprovincijolas P. Bokša šį sąrašą tik pasirašė, o jį sudarė koks nors neatidus raštininkas.)

²⁴ Lappo.

²⁵ Moscus. Matyt, šis asmuo buvo kaip tik iš Maskvos, nes bendrai „Moskovijos“, t. y. Maskvos (Rusijos) valstybės atstovai buvo vadinami *moscoviticus*.

²⁶ Pomeranus.

²⁷ Estho.

²⁸ Subsylvanus.

²⁹ Gotus. E. Šmurlo skelbtoje lentelėje (žr.: išn. 2) pažymėta, jog visi 4 (!) pradėjo mokytis 1590 m. Anot J. Poplateko, 1590 m. seminarijoje buvo

5 gotlandiečiai (Poplatek J. Zarys dziejów... S. 173). Peržvelgę pastarojo autoriaus kitame darbe pateiktus duomenis, randame, jog seminarijoje tais metais vietoj 5 studentų iš Gotlando buvo 5 studentai iš Norvegijos (Poplatek J. Wykaz alumnów... S. 228—230, 232). Tačiau iš E. Šmurlo paskelbtos lentelės matyti, kad per visą 1585—1601 m. laikotarpį seminarijoje mokėsi tik 1 norvegas. Pagal O. Garsteino medžiagą (jis irgi naudojosi originaliais šaltiniais), iki 1590 m. į Popiežiškąją seminariją Vilniuje nebuvo įstojusio nė vieno norvego. Vietoj jų yra 4 gotlandiečiai. Be šių 4, nors visame autoriaus pateiktame sąraše yra vien skandinavai, nurodytas prūsas — Petrus Klingerius (Garstein O. Rome and... P. 354—356). J. Poplatekas nurodė šį asmenį buvus iš Norvegijos (Poplatek J. Wykaz alumnów... S. 226).

³⁰ *Germanus*.

³¹ Šaltinyje nurodyta, jog du asmenys — tai *marchiacus*, o trys — *marchita*. Gali būti, jog kažkurie iš jų, ar net vieni ir kiti, buvo ne iš Brandenburgo, o iš kokios nors kitos senosios Europos Markos.

³² Vienas iš jų Meiseno (*Misnensis*).

³³ *Rutheni*. Jie ne iš Maskvos valstybės, nes to meto lotyniškuose šaltiniuose tokie vadinami ne *ruthenus*, o *moscoviticus* (taip pat žr. išn. 25). Prof. P. Rabikauskas rutėnus laiko gudais (Rabikauskas P. Lietuviškumo apraiškos Vilniaus universitete // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimo darbai. Roma, 1987. T. 11. P. 26). Atrodo, kad šis klausimas nėra toks paprastas. Tarp vadinamųjų lietuviais į Tikėjimo platinimo kongregaciją siųstuose sąrašuose yra 13 bazilijonų, kurie visi mokėjo rusų ir tik 2 iš jų lietuvių kalbą. Iš 4, vadinamųjų lenkais, bazilijonai yra net 3. Manytume, kad beveik visi jie etniniai lietuviai ir lenkai nebuvo. Įžymusis Lietuvos jėzuitas J. Pašakauskis (1684—1757) ordino narius iš Minsko, Polocko ir Oršos vadino lietuviais [Jučas M. Lietuviški pamokslai XVII—XVIII a. pirmoje pusėje (pagal Lietuvos provincijos jėzuitų medžiagą) // Lituanistica. Vilnius, 1990. Nr. 4. P. 23]. Ir dar — Popiežiškosios seminarijos Vilniuje šaltiniuose jaunuoliai iš Palenkės ir Volynės vadinami pagal tų žemių vardus. Todėl manytume, kad rutėnais čia vadinti LDK labiau ir rytus esančių vaivadijų ir žemių (Vitebsko, Smolensko, Seversko Naugardo, Mstislavlio) ir, be abejo, Lenkijos, Kijevo ir Braclavo vaivadijų gyventojai.

³⁴ Nurodytas tautovardis *livo*. Ar gali tai reikšti visos Livonijos gyventojų pavadinimą, pasakyti sunku. Įvairiuose šaltiniuose jie dažniausiai vadinami *livoni*, *livonici*. Be to, P. Bokšos sudarytame sąraše nurodyti ir estai, o 1626—1651 m. sąrašuose, šalia *livo*, yra daug studentų, pavadinant *curlandicus*. Gali būti, kad *livo* reiškia lyvių tautelę, nes sąrašuose nurodyti ir kiti mažų tautų atstovai, pavyzdžiui, jau minėtas lapis. *Livo* — ir ne latvių tautovardis. Šis lotynų kalba galėjo būti *latoni*, *letoni*, *letovi*, *lotavici* (plg. *lingua lotavica*). Kita vertus, iš penkių „lyvių“, kurie mokėsi 1601 m., vienas parėgė keletą latviškų knygų (žr. Poplatek J. Wykaz alumnów... S. 244). Be to, seminarijos šaltiniuose pavadinimų *livo* studentų yra gan daug, estų ir kuršių — po keletą, o lapis yra tik vienas ir visai nėra vardo, nusakančio latgalius. Todėl manytina, kad žodis *livo* reiškė ir lyvius, ir latgalius, t. y. gyvenusius tarp pietinės Estijos ir Kuršo. J. Poplatekas pavadinatusius *livo* nurodė buvus iš „Inflantų“. Lietuvių istoriografijoje šis pavadinimas keičiamas į Uždauguvį.

³⁵ *Markos*.

³⁶ Svedas, gimęs Lenkijoje.

³⁷ Vienas iš Dorpatos.

³⁸ Vienas jų, greičiausiai vokietis (*Ioannes Kenzer*), iš Venecijos.

³⁹ *Cymber*. Šie studentai, matyt, kimbrų (germanų genties) palikuonų atstovai. Jie gyveno Jutlandijos pusiasalyje, kuris lotyniškai buvo vadinamas *Chersonesus Cimbrica*.

⁴⁰ Tarp jų vienas iš Rygos.

⁴¹ Tarp jų 1 iš Jutlandijos, kurios didžiausioji dalis buvo ir yra Danijoje.

⁴² Kadangi E. Šmurlo paskelbtuose duomenyse studentai iš Prūsijos nurodomi bendrai, t. y. neskirstomi pagal sudėtines krašto dalis (Karališkąją ir Kunigaikštiškąją), tai tokia klasifikacija vartojama ir šiame straipsnyje. Iš

tų, kurie mokėsi 1602–1625 m., matyt, tik 1 studentas buvo iš Kunigaikštiskosios Prūsijos, kiti — iš Karališkosios. Tarp pastarųjų — 2 iš Dancigo. Dar žr. išn. 70.

⁴³ *Arnold Kloppenberg embiensis*. Gali būti, kad jis buvo iš Pamario Nasau (Nassau) m. (Plg. *Orbis latinus oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen* [...] Berlin, 1909. S. 114; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa, 1885. T. 6. S. 926). Panašus yra upės Estijoje (prie Dorpat) vardas. (Žr. *Słownik geograficzny*... T. 2. S. 352; T. 7. S. 531).

⁴⁴ J. Popliateko sudarytame seminarijos studentų sąrašė nurodyti trys asmenys, kurių buvimo seminarijoje šaltiniai nepatvirtina. Tai Jurgis Klebekas (*Jerzy Klebek*), Simonas Vulfsbekas (*Simon Wulfsbeck*) ir Bazilijus Ostaševskis (*Bazyli Ostaszewski*). Jų nėra į Tikėjimo platinimo kongregaciją siųstuose atitinkamų metų sąrašuose. Be to, Bazilijus Ostaševskis neminimas kitame J. Popliateko nurodytame šaltinyje. [Žr. *Laurea academicae seu liber continens ritum promovendi et catalogum promotorum ad gradum doctoratus, licentiatu, magisterii et baccalaureatus in alma Academia Vilnensi Societatis Jesu comparatus et ordinatus anno 1650*. VUB RS. F. 2. B. D.—1. P. 492]. Pirmas ir antras studentas nurodyti jau minėtoje Braunsbergo seminarijos šaltinių publikacijoje (rašant šį straipsnį, leidinys autoriui buvo nepasiekiamas), o S. Vulfsbekas — ir St. Rostovskio Lietuvos jėzuitų provincijos istorijoje. Tačiau St. Rostovskis nebuvo nurodęs S. Vulfsbeką buvus Popiežiškosios seminarijos studentu. Gali būti, jog studentai iš kitų seminarijų būdavo siunčiami mokytis ir tiesiai į Akademiją, ne vien į Popiežiškąją seminariją.

⁴⁵ Sebastijonas Pikelis Tikėjimo platinimo kongregacijon siųstuose sąrašuose vadinamas vokiečiu (germanus), tačiau iš kito šaltinio žinome jį buvus iš Bavarijos (žr. *Vilniaus Akademijos spaustuvs leidiniai. 1576–1805. Bibliografija* / K. Cepienė, I. Petrauskienė. V., 1979. P. 116. Nr. 723).

⁴⁶ Tarp pavadinimų lenkais — 3 bazilijonai, mokantys rusų kalbą, vadinasi, kilę iš rytinių Lenkijos Karūnos žemių, ir 1 Romos katalikas, mokantis tik lotyniškai ir lenkiškai, tad greičiausiai buvęs iš tikrosios Lenkijos.

⁴⁷ Kadangi jaunuoliai seminarijoje mokydavosi po kelerius metus, dažnai ketverius, penkerius, net ir šešerius ar septynerius, tai 1651 m. studentų sudėtis iš dalies atspindi ir 1655 m. padėtį: iš 25 jaunuolių, buvusių seminarijoje 1651 m., 1655 m. tik 5 turėjo būti baigę studijas. Kiti 20 (80%) galėjo mokytis toliau. Suprantama, iš jų ne visi baigė visas studijas, tačiau toks skaičiavimas leidžia manyti, jog studentų sudėtis radikaliai pasikeisti negalėjo. Juo labiau kad aptariamojo laikotarpio pabaigoje dėl vykusio karo su sukilusiais Ukrainos kazokais seminarijos nebepasiekdavo iš Romos siunčiamos lėšos (nuo 1651 m.), o Vilniuje siautėjo maras. Tad jaunuoliai čia studijuoti, matyt, nebuvo siunčiami ir patys nevyko. Pavyzdžiui, Vilniaus vyskupijos seminarijos klierikai 1653 m. dėl siautėjančio maro buvo paleisti namo. (Žr. Popliatek J. *Zarys dziejów*... S. 189; Piechnik L. *Seminaria*... S. 206). P. Jatulis teigė, jog „dėl neramumų Vilniuje karo su švedais ir rusais metu“ Popiežiškoji seminarija „turėjo būti uždaryta“ jau 1652 m. (žr. Jatulis P. *Popiežiaus seminarija*... P. 291).

⁴⁸ Žr.: išn. 4.

⁴⁹ Plg. Popliatek. J. *Powstanie seminarjum*... S. 447; To paties. *Wykaz alumnów*... S. 223. Nr. 8; S. 224. Nr. 17; S. 226. Nr. 27.

⁵⁰ Rutėnas iš Ivienieco (prie Minsko). Į Tikėjimo platinimo kongregaciją siųstuose sąrašuose šio rajono atstovas tikriausiai būtų vadinamas lietuviu, nors lietuvių kalbos ir nebūtų mokėjęs.

⁵¹ Kitame J. Popliateko darbe nurodyta, jog šis asmuo buvo iš Geros m. (Tiuringija). Žr. Popliatek J. *Wykaz alumnów*... S. 226.

⁵² Helsinkio miesto švedas.

⁵³ *Petrus Henigorus*. J. Popliateko sudarytame seminarijos studentų sąrašė jam identiško asmens nėra. Vienintelis, su kuriuo jį galima tapatinti, tai *Piotr Węgier* (*Ungarus*). Tačiau autorius yra nurodęs, kad šis iš seminarijos išstojęs 1584 m. (Popliatek J. *Wykaz alumnów*... S. 224).

⁵⁴ Iš 15 po 1 (6,66%) buvo iš Italijos, Norvegijos, Rygos, Rusios, Sak-

sonijos, Septynpilio, Suomijos (žr. išn. 52) ir Tiuringijos, likusieji 7 (46,66%) — iš Svedijos.

⁵⁵ Poplatek J. Powstanie Seminarjum... S. 44.

⁵⁶ T. y. „4 iš Svedijos, 5 iš Gotlando, 1 iš Suomijos, 6 iš Livonijos, 1 iš Danijos, 2 iš Anglijos, 1 iš Brandenburgo, 3 iš Karališkųjų Prūsų, 1 iš Kunigaikščių Prūsų, 3 iš Vestfalijos, 1 iš Vokietijos, 4 lietuviai, 3 rusinai“. Čia pat nuorodoje yra tik 34 pavardės. Lyginant su šio autoriaus kito straipsnio duomenimis, randama, kad praleista studento iš Danijos pavardė. Žr. Poplatek J. Zarys dziejów... S. 173; To paties. Wykaz alumnów... S. 233, Nr. 78.

⁵⁷ Vienas iš jų — jau minėtas švedas iš Helsinkio.

⁵⁸ Iš jų tikriausiai tik vienas buvo iš Kunigaikštiskosios Prūsijos (Karaliaučiaus). Kiti trys, matyt, iš Karališkosios Prūsijos. Tarp šių — vienas iš Dancigo.

⁵⁹ Žr.: išn. 29.

⁶⁰ Tarp jų rusas ir vokiečiai, abu iš Vilniaus.

⁶¹ J. Poplatekas nurodė, jog tų metų pradžioje Vilniuje seminarijoje mokėsi 26 studentai. 17 iš jų liko mokytis toliau, o 9 buvo išsiųsti į kitas popiežiškasias seminarias. Nuorodoje pateiktos tik 25 pavardės (Poplatek J. Zarys dziejów... S. 177). Iš jų po 1 (4%) iš Brandenburgo (Berlyno), Ilirijos, Kunigaikštiskosios Prūsijos (Karaliaučiaus), Maskvos (provincijolo P. Bokšos siųstame sąrašė nurodyta *moscus*), Palenkės, Rygos, Suomijos (tas pats švedas iš Helsinkio kaip ir 1585, 1586 bei 1590 m.), Svabijos ir Zemaitijos; 2 (8%) iš Norvegijos; 3 (12%) iš Rusios (du iš jų neabejotinai LDK atstovai); 4 (16%) iš Karališkosios Prūsijos ir 7 (28%) iš Lietuvos. Šie duomenys ne visai atitinka kito, matyt, keliais mėnesiais vėlesnio, 1592 m. sąrašo (Status Seminarii Wilnensis Pontificis Maxi[m]i anno [19]92. ARSI, Lith. 36. F. 291 r. — 292 r.) duomenų. Kadangi straipsnio rengimo metu turėta tik pastarojo sąrašo kopija, tai operuota tik jo duomenimis. Pagal juos seminarijoje tais metais buvo 17 studentų (10 buvo Dorpatė Vertėjų seminarijoje). Iš vilniškės seminarijos tais metais dirbti bažnyčioje išvyko 11 absolventų. Tie septyniolika buvo kilę iš šių kraštų: po 1 (5,88%) iš Anglijos, Lenkijos, Liubeko, Prūsijos, Silezijos, Vokietijos ir Zemaitijos; po 3 (17,64%) iš Lietuvos ir Rusios; 4 (23,52%) iš Svedijos. Pagrindiniame tekste pateikiama visų, t. y. ir likusių seminarijoje, ir iš jos tais metais išėjusių studentų geografinės kilmės analizė.

⁶² *Natione anglus.*

⁶³ Magnus Agander. J. Poplatekas nurodė jį buvus iš Norvegijos (Wykaz alumnów... S. 232. Nr. 69).

⁶⁴ *Sthephanus Portinius.* Žr. Catalogus alumnorum Pontificium... F. 7.

⁶⁵ Nors jėzuitų viceprovincijolas P. Bokša studentų sąrašą generolui į Romą išsiuntė 1602 m. kovo mėnesį, vis dėlto, matyt, jis labiau atspindi 1601 m. gruodžio padėtį, kada P. Bokša lankė seminariją. (Plg. Россия и Италия, C. 183, 186; Poplatek J. Zarys dziejów... S. 179, 181).

⁶⁶ J. Poplatekas neteisingai nurodė (ir tai ne korektūros klaida), jog šie 23 asmenys tuo metu buvo bebaigią mokslus ir netrukus turėję seminariją palikti. Paliekančių seminariją tuo metu buvo tik trys. (Plg. Poplatek J. Zarys dziejów... S. 182; To paties. Wykaz alumnów... S. 221; Россия и Италия, C. 189, 196).

⁶⁷ Tautovardis *lusatus.* J. Poplatekas nurodo šį studentą buvus „iš Vandalijos“. Poplatek J. Wykaz alumnów... S. 251).

⁶⁸ Vakarų ir Šiaurės Europa čia priešpriešinama su tuometine Lietuva — Lenkijos valstybe ne kaip kultūriškai ir ekonomiškai labiau pažengusi, bet dėl jos daugiausia protestantiškų, nuo Romos Katalikų Bažnyčios atsiskyrusių kraštų.

⁶⁹ Daugiausia jų buvo iš Vakarų ir Šiaurės Europos — apie 82%.

⁷⁰ Žinoma, jei visi Prūsijos atstovai buvo iš Lietuvos — Lenkijos Respublikai priklausančios dalies, t. y. iš Karališkosios Prūsijos. Kitaip šis rodiklis tam tikrą

dalimi yra formalus. Turimais duomenimis, seminarijoje iš leninės Prūsijos buvo tik pavieniai studentai. Pavyzdžiui, iš J. Popliateko surinktų duomenų matyti, kad iš buvusių iš Prūsijos 28 asmenų tik 3 (10,71%) tikrai buvo iš Kunigaikštiškosios dalies (Poplatek J. Wykaz alumnów... S. 222—253).

Saltiniai

Publikacijos

1. *Catalogus eorum qui ex Regnis et tractu Septentrionis ad Seminarium Pontificium Brunsbergense venerunt ab haeresi, ut ibi excolerentur in fide catholica, vel ad alia Seminarium mitterentur* // Theiner A. La Suede et le Saint-Siege. Paris, 1842. T. 3. P. 362—365.

2. Poplatek J. Wykaz alumnów Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1582—1773 // *Ateneum Wileńskie*. 1936. R. XI. S. 218—282.

3. *Ratio et leges Gregorii XIII. Pontificis Maximi nomine promulgatae in Fundatione Seminariorum Olomuci in Moravia et Brunsbergae in Prussia* // Theiner A. La Suede et le Saint-Siege. Paris, 1842. T. 2. P. 416—419.

4. Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai. 1576—1805. Bibliografija / K. Cepienė, I. Petrauskienė. Vilnius, 1979.

5. Россия и Италия. Сборник исторических материалов и исследований, касающихся сношений России с Италией. С. Петербург, 1911. Т. 1. В. 2.

Rankraščiai

1. *Bulla erectionis Seminarium Vilnae pro Ruthenis*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau VUB RS). F. 57. B. 553—37.

2. *Catalogus Alumnorum Pontificium Vilnae ab initio Seminarium Anno 1602 missus in Urbem a Patre Paulo Boxa in Martio*. Jėzuitų archyvas Romoje (Archivium Romanum Societatis Iesu). Fondo Gesuitico 1652/3/12.

3. *Codices vaticani latini* (Vat. lat.) 8473, V. I. Vatikano biblioteka (Biblioteka Apostolica Vaticana).

4. *Laureae academicae seu liber continens ritum promovendi et catalogum promotorum ad gradum doctoratus, licentiatum, magisterii et baccalaureatus in alma Academia Vilnensi Societatis Jesu comparatus et ordinatus anno 1650*. VUB RS. F. 2. B. Dc—1.

5. *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali*. V. 365. Tikėjimo platinimo kongregacijos istorinis archyvas (Archivio Storico della Sacra Congregazione per l'Evangellizzazione dei Popoli).

6. *Status Seminarium Wilnensis Pontif[icis] Maxi[mi] anno [19]92*. Jėzuitų archyvas Romoje, Lith. 36. F. 291 r.—292 r.

7. *Visite e collegi*. V. 5, 6, 8, 11—13, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 28, 29. Tikėjimo platinimo kongregacijos istorinis archyvas.

Literatūra

1. Garstein O. Rome and the counter-reformation in Scandinavia. Jesuit educational strategy 1553—1622. Leiden etc, 1992. V. 1.

2. Jatulis P. Orizzonti della Fede operosa in Lituania // *sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum 1622—1972*. Roma etc., 1973. Vol. II. P. 791—800.

3. Jatulis P. Popiežiaus seminarija Vilniuje // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1961. T. 23. P. 288—291.

4. Jučas M. Lietuviški pamokslai XVII—XVIII a. pirmoje pusėje (pagal Lietuvos provincijos jėzuitų medžiagą) // Lituanistica. Vilnius, 1990. Nr. 4. P. 20—27.

5. Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus). Vilnius, 1981.

6. Orbis latinus oder Verzeichnis der Wichtigsten lateinischen Orts- und Landernamen [...] Berlin, 1909.

7. Piechnik L. Dzieje Akademii Wileńskiej. T. 2: Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600—1655. Rzym, 1983.

8. Piechnik L. Seminaria duchowne w (archi)diecezji Wileńskiej do 1939 r. // Studia teologiczne, 1987—1988. Z. 5—6. S. 201—231.

9. Popłatek J. Powstanie Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1582—1585 // Ateneum Wileńskie. 1929. R. VI. Z. 1—4. S. 47—71, 429—455.

10. Popłatek J. Zarys dziejów Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1585—1773 // Ateneum Wileńskie. 1930. R. VII. Z. 1—2. S. 170—228.

11. Rabikauskas P. Iš Vilniaus universiteto istorijos // Lietuvių tautos praeitis. 1982. T. 5. K. 2 (18). P. 7—26.

12. Rabikauskas P. Lietuviškumo apraiškos Vilniaus universitete // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimo darbai. Roma, 1987. T. 11. P. 19—56.

13. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1881, 1885, 1886. T. 2, 6, 7.

14. Vilniaus universiteto istorija. 1579—1803. Vilnius, 1976. T. 1.

DR. JUOZAS FABIJONAVICIUS

MALDOS NAMŲ GRIOVIMO BANGA LIETUVOJE OKUPACIJŲ METAIS

Praėjo daugiau kaip tūkstantis metų, kol krikščionybė pasiekė Šiaurės Europos kraštus, į Lietuvą atėjusi iš tuometinių savo ištakų — Romos ir Konstantinopolio — per slavų tautų kraštus. 965 m. ji pasiekė lenkų gyvenamas vietas iš Romos, o 988 m. — rusų kraštus iš Konstantinopolio. Neįveikusi lietuvių pasipriešinimo ir aplenkusi mūsų kraštą, 1002 m. įsitvirtino Svedijoje, o 1300 m. — Suomijoje. Dėl žmonių būdo savybių ir prisirišimo prie senosios tėvų religijos bei išimtinės krašto geopolitinės padėties Lietuva stabmeldiška išliko iki 1387, o žemaičiai — net iki 1413—1417 metų.

Lietuvos valdovai, stengdamiesi didinti krašto teritoriją ir stiprinti gerus santykius su kaimynais, kūrė mišrias šeimas su krikščioniškų kraštų valdovų šeimomis. Be to, siekdami kelti valstybės kultūrinį ir ekonominį lygį, kvietėsi iš kaimyninių kraštų pirklius, amatininkus ir kitus kraštui naudingus žmones. Šie, atvykdami į mūsų kraštą, atsinešė ir savo tikėjimą. Taip Lietuvoje atsirado judėjų, stačiatikių, musulmonų ir kitų religijų sekėjų.

Lietuvai visuomet buvo būdinga visuotinė religijų tolerancija, visos mūsų krašte gyvenančios tautos galėjo nevaržomai statyti savo maldos namus. XIII a. Lietuvoje atsirado žydų sinagogų, stačiatikių cerkvių, totorių mečečių ir kitų mūsų krašte gyvenančių tautų maldos namų.

Turime duomenų, kad Lietuvoje katalikų bažnyčios ir stačiatikių cerkvės buvo pradėtos statyti XIII a. pirmojoje pusėje, dar prieš krikščionybės priėmimą. Antai Lietuvos karaliaus Mindaugo (1236—1263) sūnus Vaišvilkas, priėmęs stačiatikių tikėjimą, netoli Naugarduko ant Nemuno kranto pastatė cerkvę ir vienuolyną¹.

Katalikų Bažnyčios istoriniuose šaltiniuose rašoma, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Vytenis (1293—1316) Lietuvoje buvo

pastatęs katalikų bažnyčią, kurią senojo tikėjimo žmonės sudegino².

1323 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas (1316—1341) popiežiui rašė, kad jis pastatęs tris katalikų bažnyčias: dvi Vilniuje ir vieną Naugarduke³. Gediminas taip pat popiežiui rašo, kad jis pranciškonų ordino vienuoliams žada pastatyti tris bažnyčias⁴.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo (1345—1377) žmona Julijona Vilniuje buvo pastačiusi bene pirmąją stačiatikių cerkvę⁵.

Nuo Lietuvos valstybės susikūrimo 1251 m. iki krikšto priėmimo 1387 m. krašte, be katalikų bažnyčių ir stačiatikių cerkvių, kaip minėjome, galėjo būti pastatyta ir viena kita žydų sinagoga bei totorių mečetė. Ir vėliau, priėmus krikštą, visos religinės bendrijos Lietuvoje nevaržomai galėjo statydintis savo maldos namus iki pat 1795 metų — caro Rusijos okupacijos pradžios.

Permaisingai dviejų amžių sandūroje vyko Lietuvos krikštas: 1387 m. prasidėjęs, o po 26 metų — 1413—1417 m. Žemaičių krašto žmonių krikštu baigtas. Jau pirmaisiais krikšto metais prasidėjo naujo tikėjimo maldos namų — katalikų bažnyčių statymas. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Jogaila (1351—1434) Vilniaus apylinkėse pastatė 7 bažnyčias⁶. Kitais, 1388 m. kovo 13 d. buvo įkurta Vilniaus vyskupija. Katalikų bažnyčios tuo metu buvo statomos tik Vilniaus krašte ir jo apylinkėse iki Ukmergės. Iki XVI a. vidurio Vilniaus vyskupijos žinioje buvo 46 parapijos, kurios turėjo bent po vieną bažnyčią.

Žemaičių krikštas prasidėjo 1413 m., o 1421 m. jau buvo įsteigta Žemaičių vyskupija. Krikšto laikotarpiu Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto lėšomis pastatytos 33 bažnyčios. Apie kulto pastatų statybą, jų skaičių istoriografijoje randame daug prieštarų duomenų. Dažnai tuos duomenis reikia išrankioti iš įvairių istorinių laikotarpių šaltinių. XVI a. pradžioje etnografinėje Lietuvoje Vilniaus vyskupijos žinioje jau buvo 80 bažnyčių, o Palenkės ir Bielsko srityse — apie 70⁷, kitoje vietoje tame pačiame istorijos šaltinyje⁸ rašoma, kad XVI a. viduryje Lietuvoje buvo apie 40 bažnyčių. Tuo pat metu Žemaičių vyskupija jau buvo suskirstyta į 38 parapijas ir tikriausiai kiekviena parapija turėjo bent po vieną bažnyčią.

XVI a. pradžioje rytinėje Lietuvos dalyje buvo 18 parapijų, kurios, be abejo, turėjo ir savo bažnyčias. XVIII a. pabaigoje etnografinėje Lietuvoje buvo 196 parapijos, neįeinančios į Žemaičių vyskupiją⁹. Kiekviena iš jų irgi tikriausiai turėjo bent po vieną bažnyčią.

Nors Lietuvos valstybė istoriškai egzistuoja jau 740 (1250—

1990) metų, tačiau dėl ypatingos geopolitinės krašto padėties yra patyrusi du sunkius okupacinius periodus.

Pirmas okupacinis periodas prasidėjo 1795 m. ir truko 123 metus — iki 1918 m. pradžios. Tuo laikotarpiu kraštas ir žmonės patyrė daug skriaudų ir aukų. Žmonės nukentėjo nepasisekus sukilimams prieš carinę administraciją 1831—1832 ir 1863—1864 m., dėl 40 metų trukusio lietuviškos spaudos draudimo, deportacijų į Sibirą ir religinių persekiojimų.

Antrasis okupacinis periodas prasidėjo 1940 m. ir truko 50 metų — iki 1990-ųjų.

Žinoma, kad caro Rusijoje valstybinė religija buvo stačiatikių. Tik ji buvo visuotinai pripažinta ir remiama. Kitos religijos buvo arba toleruojamos, arba persekiojamos. Toleruojamos religijos buvo mahometonų, judėjų, karaimų ir dar viena kita. Persekiojami buvo Romos katalikai, Rytų apeigų katalikai (unitai) ir visi sentikiai, ypač bepopiai.

Apie Žemaičių vyskupijos katalikų bažnyčių statybą ir griovimus 1416—1841 m. laikotarpyje daug duomenų yra sukaupta Žemaičių krašto ganytojo vyskupo M. Valančiaus (1801—1875) darbe „Žemaičių vyskupija“. Priėmus katalikų tikėjimą, Žemaičių vyskupijoje bažnyčių statyba vyko greičiau negu kitose etnografinės Lietuvos vietose. Keleriems metams praėjus nuo krikšto pradžios, Žemaitijoje buvo 9 bažnyčios¹⁰, o 1633 m. jų buvo jau 70¹¹. Vien tik per XVI a. buvo pastatytos 29 bažnyčios ir 4 koplyčios¹².

Be katalikų bažnyčių, Žemaičių vyskupijos teritorijoje 1584—1837 metų laikotarpyje buvo 41 evangelikų reformatų ir 10 evangelikų liuteronų bažnyčių¹³.

Nuo XV iki XIX a. vidurio Žemaičių vyskupijoje buvo pastatyti 753 įvairūs kulto pastatai, iš kurių 349 katalikų ir 51 evangelikų reformatų bažnyčios¹⁴. 1841 m. Žemaičių vyskupijoje veikė 246 Romos katalikų bažnyčios.

XX a. pradžioje Žemaičių vyskupija apėmė apie 35 proc. etnografinės Lietuvos teritorijos, o 1918—1940 m. — jau apie 50% tuometinės Lietuvos teritorijos, nes dalis mūsų krašto buvo lenkų okupuota. Dauguma Žemaičių vyskupijos gyventojų buvo lietuviai Romos katalikai ir evangelikai, o rytinėje Lietuvos dalyje, be lietuvių, buvo ir slavų, totorių bei žydų, taigi pagal religinę sudėtį, šalia katalikų, buvo ir stačiatikių, sentikių, mahometonų bei judėjų.

Pirmosios okupacijos pradžioje, po 1795 metų, buvo varžoma katalikų bažnyčių statyba ir remontas, bet didelių bažnyčių naikinimų nebuvo. Tačiau po 1831—1832 ir 1863—1864 metų sukilimų katalikų bažnyčios ir kiti kulto pastatai buvo naikinami banga

po bangos. Labai aktyvūs naikinimo procesai vyko po 1831—1832 metų visoje Lietuvoje, o ypač Žemaičių vyskupijoje.

Nuo 1832 iki 1897 metų buvo atimta ir perduota stačiatikiams arba nugriauta 22 katalikų bažnyčios: 15 bažnyčių buvo atimta 1832—1864 m. ir 7 — 1864—1897 m.¹⁵ 1832—1864 m. buvo uždaryta 39, o 1864—1886 m. — 7 vienuolynai¹⁶. Katalikų bažnyčios ir kiti kulto pastatai buvo naikinami visoje Lietuvoje. 1868 m. Lietuvoje buvo uždaryta 128 katalikų bažnyčios, 34 vienuolynai ir 67 koplyčios. Iš uždarytų katalikų bažnyčių 40 buvo perduota stačiatikiams, tarp jų — 17 koplyčių¹⁷.

Taigi per 123 (1795—1918) metus buvo sugriauta arba perduota stačiatikiams 160 katalikų bažnyčių, 80 vienuolynų ir 52 koplyčios. Tai didžiulis smūgis, suduotas caro Rusijos Lietuvos katalikybei, sužalojęs tautos savimone, kultūrą ir moralę.

Žemaičiai, kitados labiau negu kiti krašto žmonės priešinęsi krikšto priėmimui, tapę krikščionimis, bene vieninteliai jėga grūmėsi prieš bažnyčių uždarymą bei griovimą. 1893 m. jie pasipriešino caro Rusijos kariuomenei prieš Kražių bažnyčios uždarymą. Pasipriešinimo metu 9 žmonės žuvo vietoje, 19 buvo suimta ir dingo be žinios¹⁸.

Caro administracijos sprendimu 1886 m. kariuomenė, praliejusi pasipriešinimo dalyvių kraują, nugriovė Kėstaičių bažnyčią. Atkaklūs žemaičiai jėga apgynė Tytuvėnų bažnyčią, o vėliau, jau antrosios okupacijos (1940—1990) laikotarpiu, neleido nugriauti Kristaus kančių kelio koplyčios Žemaičių Kalvarijoje (Varduvoje).

Taigi bažnyčios buvo ir statomos, ir okupacijų laikotarpiais griauamos. Kiek krikščionių bažnyčių ir kitų konfesijų maldos namų teko Lietuvai 1918 m., po daugel metų vykusių labai sudėtingų istorinių procesų, matyti iš 1 lentelėje pateiktų duomenų.

Lietuvos katalikų bažnyčių ir kitų krašte buvusių ir esančių konfesijų maldos namų statyba bei jų griovimo apžvalga, be abejo, turi netikslumų. Antrojo Lietuvos okupacinio periodo apžvalga tokių trūkumų turės nepalyginamai mažiau.

Reikia pasakyti, kad visų valstybių konstitucijose yra deklaruojama visiška žmogaus laisvė ir turto neliečiamybė. Jokios valstybės konstitucijoje nerasime straipsnių, oficialiai varžančių žmonių laisvę. Tokių straipsnių nėra ir komunistinių arba socialistinių kraštų konstitucijose.

Tačiau negirdėta, kad kokia nors valstybė, okupavusi kaimynų kraštą, jame taikytų savo konstituciją. Caro Rusija, 1795 m. okupavusi Lietuvą ir Lenkiją, leido okupaciniam režimui naudinti

1 lentelė. Bažnyčios ir religinės bendrijos, 1918 m. pradžioje turėjusios maldos namus Lietuvos teritorijoje po pirmosios (1795–1918 m.) krašto okupacijos

Eil. Nr.	Religinės bendrijos pavadinimas	Skaičius	Pastabos
1.	Romos katalikų bažnyčia	652	
2.	Rytų apeigų (unity) katalikų bažnyčia	1	
3.	Evangelikų liuteronų bažnyčia	68	
4.	Evangelikų reformatų bažnyčia	8	
5.	Stačiatikių cerkvė	46	
6.	Sentikių — bepapių cerkvė	51	
7.	Evangelinio tikėjimo maldos namai	2	
8.	Evangelikų baptistų maldos namai	4	
9.	Septintos dienos adventistų maldos namai	2	
10.	Judėjų — žydų sinagogos ir maldos namai	281	Tikslumas kelia abejonių
11.	Mahometonų mečetė	5	
12.	Karaimų kenesa	3	

Iš viso 1123

gus įsakus, o pagal juos buvo galima deportuoti žmones į Sibirą, uždarinėti ir griauti jų bažnyčias ir maldos namus.

Hitlerinė Vokietija, 1941–1945 m. okupavusi Lietuvą, elgėsi kaip žvėris: griovė maldos namus, žudė nekaltus mūsų krašto gyventojus.

Apgaulės metodais ir karine jėga okupavusi mūsų kraštą Tarybų Sąjunga žiaurumu ir mastais pralenkė net hitlerinės Vokietijos okupacinį režimą.

Antrasis okupacinis periodas Lietuvoje truko nuo 1940 iki 1990 m. — 50 metų. Ketverius metus mūsų kraštą trypė ir žmones žudė hitlerinė Vokietija, o 46 metus — krašte siautėjo raudonasis okupantas. Okupantai vienodi, skyrėsi tik lozungais ir spalvomis: vienas rudai dažytas, o antras raudonas, bet abu kruvini.

Maldos namų griovimai, visuotinis tikinčiųjų persekiojimas vyko visuose socialistiniuose kraštuose, visur, kur tik viešpatavo komunistinė diktatūra. Sumaniai organizuota ateistinė propaganda, fizinis ir dvasinis teroras — tai viena pagrindinių Sovietų

2 lentelė. Krikščionių bažnyčių ir kitų religinių bendrijų maldos namų būklė Lietuvoje 1918–1991 m.

Eil. Nr.	Religinės bendrijos pavadinimas	Buvo 1918 m.	Pastatyta 1918–1940 m.	Buvo 1940 m.	Sunaikinta karo metu	Nacionalizuota 1940–1990 m.	Veikia 1991.05.
1.	Romos katalikų bažnyčia	652	55	707	47	64	630
2.	Rytų apeigų katalikų (unitų) bažnyčia	1	—	—	—	1	—
3.	Evangelikų liuteronų bažnyčia	68	5	73	16	25	32
4.	Evangelikų reformatų bažnyčia	8	1	9	1	2	7
5.	Staciatikių cerkvė	46	—	46	—	5	41
6.	Sentikų — bepopių cerkvė	51	—	51	—	2	51
8.	Evangelinio tikėjimo maldos namai	2	—	2	1	2	—
7.	Septintos dienos adventistų maldos namai	2	—	2	—	2	1
9.	Judėjų — žydų sinagoga ir maldos namai	281	—	281	—	281	2
10.	Mahometonų mečetė	5	1	6	1	2	5
11.	Karaimų kenesa	3	—	3	—	2	1
12.	Evangelikų baptistų maldos namai	4	5	9	3	3	5
13.	Evangelinio tikėjimo „Tikėjimo žodis“ maldos namai	—	—	—	—	—	—
14.	Ausburgo Jėzaus Kristaus religinės bendrijos maldos namai	—	—	—	—	—	—
15.	Reino Vestfalijos Apaštalių bažnyčios maldos namai	—	—	—	—	—	—
16.	Krišnos Samonės religinės bendrijos maldos namai	—	—	—	—	—	—
Iš viso		1123	67	1189	69	391	775

3 lentelė. Katalikų bažnyčių griovimo ir atstatymo eiga Lietuvoje
1918–1990 m.

Eil. Nr.	Pasikeitimų pobūdis	Kaišiadorių vyskupija	Kauno arkivyskupija	Panėvėžio vyskupija	Telšių vyskupija	Vilka- viškio vyskupija	Vilniaus arkivyskupija	Iš viso
1.	Buvo veikiančių 1940 m. birželio 15 d.	68	141	132	149	103	114	707
2.	Pastatyta arba atstatyta 1918–1940 m.	4	21	5	23	—	2	55
3.	Sugriauta 1941–1945 m. karo veiksmų	5	12	7	15	8	—	47
4.	Sunaikinta ir nacionalizuota 1940–1990 m.	1	20	4	4	8	27	64
5.	Nuo 1985 m. pradėta statyti arba atstatyti	3	11	—	13	20	10	57
6.	Liko veikiančių po 1945 m. karo pabaigos	55	93	118	134	95	114	609
7.	Buvo veikiančių 1991 m. gegužės 1 d.	52	121	120	149	96	92	630

Sąjungos komunistų partijos veiklos sričių ir uždavinių. Šios sričių rezultatai, kaip niekur kitur, stulbinantys.

Raudonajai armijai okupavus kraštą 1940 m., Lietuvoje buvo 707 veikiančios katalikų bažnyčios (žr. 3 lentelę). 1940—1990 m. buvo nacionalizuota ir paversta kitos paskirties namais arba nugriauta 64 katalikų bažnyčios, o tas sudaro 9,0% buvusių bažnyčių. Be to, buvo sunaikintos 74 koplyčios. Iš viso per tą laikotarpį Lietuvoje buvo sunaikinti 138 katalikų kulto pastatai.

Nuo 1940 iki 1990 m. buvo nacionalizuota, nugriauta arba paversta kitos paskirties pastatais 391 maldos namas (žr. 2 lentelę). Tai sudaro 32,9% prieškarinėje 1918—1940 m. Lietuvoje buvusių maldos namų.

Vokiečių okupacijos (1941—1945 m.) laikotarpyje buvo nužudyta apie 95% Lietuvos žydų. Tik dalis sinagogų ir maldos namų buvo sunaikinta karo veiksmais. Daugiausia jų sunaikinta ne vokiečių okupacijos metais, bet sovietinės santvarkos laikotarpiu.

Šiuo metu Vilniuje ir Kaune veikiančios sinagogos žydų religinių bendrijų pastangomis yra prikeltos iš griuvėsių.

Per masinį maldos namų naikinimą antrosios okupacijos laikotarpiu labai nukentėjo Rytų apeigų katalikų (unitų) bažnyčia; unitai neteko vienintelės turėtos bažnyčios.

Maldos namų griovimo banga neaplenkė ir Lietuvos evangelikų liuteronų religinės bendrijos. Buvo nacionalizuotos ir paverstos kitos paskirties pastatais arba nugriautos 25 bažnyčios, 16 buvo sunaikinta karo veiksmų metu. Evangelikų liuteronų bažnyčių netektis Lietuvoje antrosios okupacijos laikotarpiu sudaro 56,2%.

Šalia tūkstančių Sovietų Sąjungos išžudytų dvasininkų, per 70 metų (nuo 1917 m.) buvo uždaryta arba nugriauta 48 500 cerkvių ir vietoj buvusių 55 tūkstančių liko tik 6,5%. Taigi sunaikinta 88,2%. Caro Rusijoje buvo 247 dvasinės seminarijos, liko tik 7, uždaryta 97%, o vietoj buvusių keturių dvasinių akademijų liko vos dvi. Vadinasi, Sovietų Sąjungoje maldos namų griovimo uraganas buvo daug stipresnis negu Lietuvoje.

Antroje ir trečioje lentelėje pateikti duomenys yra gauti susirašinėjant su visomis Lietuvos vyskupijomis, krikščionių bažnyčių ir religinių bendrijų vadovais¹⁹. Beveik visi duomenų pateikėjai yra gyvi maldos namų griovimo Lietuvoje liudytojai.

Lietuva nuo amžių yra visuotinės tolerancijos kraštas. Mūsų valstybės istorijoje niekuomet nebuvo išleista jokie įstatymo arba vyriausybės akto, varžančio tautinių mažumų teises ir jų religinius įsitikinimus. Niekuomet nebuvo išniekintas arba nugriautas jokios religinės bendrijos maldos namas. Tai Lietuvos valstybės ir jos žmonių geranoriškumo bei brandumo rodiklis.

4 lentelė. Lietuvos bažnyčios ir religinės bendrijos 1991 metais

Eil. Nr.	Bažnytinės bendrijos pavadinimas	Adresas ir telefono numeris	Vadovo pavardė
1.	Katalikų Bažnyčia	Kaunas, Vilniaus 4, tel. 20-82-63	Kardinolas Vincentas Sladkevičius
2.	Lietuvos Unitų Bažnyčia	Vilnius, Volungių 9—43, tel. 41-27-16	Pirm. Stefanas Luškevičius
3.	Evangelikų Reformatų Bažnyčia	Biržai, Basanavičiaus 7.	Kun. Moras Reinholdas
4.	Evangelikų Liuteronų Bažnyčia	Tauragė, Laisvės 68, tel. 5-23-45	Vysk. Jonas Kalvanas
5.	Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia	Vilnius, Aušros Vartų 8, tel. 62-64-59	Archivyskupas Chrizostomas
6.	Lietuvos Sentikių Bažnyčia	Vilnius, Naujininkų 24, tel. 69-07-00	Pirm. Ivanas Isajevičius Jagorovas
7.	Lietuvos Evangelinio Tikėjimo Bažnyčia	Vilnius, Krivulės 12, tel. 46-66-48	Pastorius Rimantas Kupstys
8.	Lietuvos Evangeliška Krikščionių Baptistų Bažnyčia	Klaipėda, Debreceno 56—7, tel. 3-06-15	Pastorius Albertas Latužis
9.	Ausburgo Jėzaus Kristaus Krikščionių Bažnyčia	Vilnius, Gelvonų 38—24	Pastorius Jurijus Popovas
10.	Siaurės Reino Vestfalijos Naujoji Apaštalių Bažnyčia	Vilnius, Pilies 17—4	Pastorius Savinijus Katauskas
11.	Septintos Dienos Adventistų Bažnyčia	Siauliai, J. Sliūpo 27, tel. 2-69-81	Vadovė Marija Bagdonavičienė
12.	Pilno Evangelinio Tikėjimo „Tikėjimo Žodis“ Bažnyčia	Vilnius, Ukmergės 41, tel. 35-43-19	Pastorius Giedrius Saulytis
13.	Lietuvos Žydų Religinė Bendruomenė	Vilnius, Naugarduko 10/2, tel. 22-66-26	Vadovas Emanuelis Zingeris
14.	Lietuvos Karaimų Religinė Bendrija	Vilnius, Palangos 1—4, tel. 61-15-39	Vadovas Mykolas Frikovičius
15.	Vilniaus Krišnos Samonės Religinė Bendrija	Vilnius, A/D 1303, tel. 56-04-78	Vadovas Jurgis Samukas
16.	Lietuvos musulmonų Religinė Bendrija	Vilnius, Naujamių 35, tel. 76-09-02	Vadovas Mykolas Chaleckas

-
- ¹ Alekna A. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. Kaunas, 1936. P. 13.
 - ² Ten pat. P. 16.
 - ³ Ten pat. P. 14.
 - ⁴ Ten pat. P. 19.
 - ⁵ Ten pat. P. 32.
 - ⁶ Ten pat. P. 38.
 - ⁷ Ten pat. P. 60.
 - ⁸ Ten pat. P. 73.
 - ⁹ Ten pat. P. 103.
 - ¹⁰ Valančius M. Žemaičių vyskupija. Vilnius, 1972. P. 58.
 - ¹¹ Ten pat. P. 119.
 - ¹² Ten pat. P. 232.
 - ¹³ Ten pat. P. 388.
 - ¹⁴ Ten pat. P. 197.
 - ¹⁵ Veblaitis P. Kova su caro valdžia už Kęstaičių bažnyčią. Kaunas, 1938. P. 13—16.
 - ¹⁶ Ten pat.
 - ¹⁷ Tininis V. Raudonieji viduramžiai // Laikas ir įvykiai. 1990. Nr. 15.
 - ¹⁸ Viskanta A. Kražiai // Menas ir literatūra. Vilnius, 1934.
 - ¹⁹ Iš Lietuvos arkivyskupijos, vyskupijų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų ir kitų bažnyčių bei religinių bendrijų gauti raštai yra autoriaus archyve.

LITERATŪROS SEKCIJA

DR. DARIUS KUOLYS

ASMENS IR TAUTOS ISGANIMO DRAMA

DR. DARIUS KUOLYS

ASMENS IR TAUTOS ISGANIMO DRAMA*

(Barokinės Lietuvos istorijos pataisos)

Nepaisant esminių pasaulėžiūros permainų, istorinė baroko literatūra išlieka tarp pamatinių savo meto kultūros tekstų. Išsižadėjusi renesansinių pretenzijų atstoti amžinybės geidžiančiam žmogui Bibliją, gan kukliai glausdamasi greta gausių hagiografinių raštų, istorija vis dėlto išsergsti dar antikoje pelnytą „gyvenimo mokytojos“ autoritetą — tik esmiškai pakinta jos mokymo turinys. Nūnai istorinė literatūra diegia ne egocentrišką asmeninės šlovės geismą, bet bendrąsias krikščioniškos moralės tiesas. Praeities vaizdai, istoriko įsitikinimu, turį atskleisti istorijoje veikiančio Dievo visagalybę, mokyti žmogų pamaldžios išminties, Viešpaties meilės ir ištikimybės Tėvynei, gebėjimo asmeninius interesus suderinti su aukštesniais visuomenės siekiais. Sios baroko istorijos pamokos netenka renesanso laikams būdingo tiesioginės polemikos įkarščio, įgyja objektyvaus mokslinio dėstymo pobūdį. Mat rašoma įsitikinus, jog „tiesa turi paveikti pati savimi“. Istoriko paskirtis — ne vertinti, interpretuoti, o vien teisingai faktus išdėstyti, įžvalgiai psichologines universalios gyvenimo tiesos pasireiškimo sąlygas atskleisti¹. Tokia Europos baroko autoriams būdinga nuostata spėiai prigyja Lietuvos istoriniuose raštuose.

Vertybinei baroko nuostatai palenkiamą Lietuvos istorija: jai XVII a., kaip ankstesniais renesanso laikais, rodomas pagarbus dėmesys. Veik visa barokinė krašto istoriografija atsiremia į renesansinius Motiejaus Strykovskio veikalus, juos taisydama, perrašydama, komentuoama. Jėzuitas Albertas Vijūkas-Kojelavičius (1609—1677) irgi imasi perrašyti Strykovskį. Jo dvitomė „Lietuvos istorija“ (*Historia Lituanus*, I d.— 1650 m. Gdanske, II d.— 1669 m. Antverpene) formavo esminį XVII a. visuomenės požiūrį į lietuvių tautos praeitį, raiškiai atmušdama barokinį tautos istorinės sąmonės lūžį.

* Straipsnis išspausdintas žurnale „Naujasis židinys“. 1991, Nr. 3. P. 22—31.

Kojelavičius — barokinės kultūros subrandintas ir ją reiškęs asmuo. Kilęs iš Kauno bajorų, 18 metų būdamas įstoja Jėzaus draugijon, studijuoja Nesvyžiaus kolegijoje (1629—1632) ir Vilniaus akademijoje (1634—1638), 1643 m. tampa šios akademijos profesoriumi. 1644 m. dėsto teologiją Braunsberge, 1645—1655 m. filosofiją ir scholastinę teologiją Vilniuje. 1654 m. be paskyrimo eina akademijos rektoriaus pareigas. Blaškomas Lietuvos okupacijos metais, po 1661 m. tampa Vilniaus profesų namų prie Sv. Kazimiero bažnyčios pamokslininku, 1662—1666 m. šioms namams vadovauja. 1668 m. iškeliamas Varšuvon — čia lig paskutinių dienų prabūva nuodėmklausiu kolegijoje ir profesų namuose. Miršta, palikdamas apie 40 literatūrinių proginių, filosofinių, teologinių, istorinių darbų. Tarp teologijai skirtų veikalų — knyga „Teologo pokalbiai su Politiku apie protinę vieną krikščionių religijos pasirinkimą“ (*Coloquia Theologi cum Politico de electione prudenti unius verae christiane religionis*, Vilnius, 1640), rankraščiai „Apie meditaciją“ (*De Meditatione*), „Praktinis šv. T. Ignoto, Jėzaus draugijos įkūrėjo, dvasinių pratybų metodas...“ (*Methodus practica exercitiorum spiritualium S. P. Ignatii Societatis Jesu fundatoris...*). „Lietuvos istoriją“ lydi šalies Bažnyčios istorijėlė — „Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“ (*Miscellanea rerum ad statum Ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium*, Vilnius, 1650), veikalas „Apie žygius prieš Zaporožės kazokus 1648—1649 m.“ (*De rebus anno 1648 et 1649 contra Zaporovios casacos gestis*, Vilnius, 1651), etmonui Jonušui Radvilai dedikuota „Radvilų kronika“ (*Fasti Radviliani*, Vilnius, 1653), pražuvę „Sapiegų kronikos fragmentai“ (*Fastorum Sapiehanorum fragmentum*), „Katkevičių kronika“ (*Fasti Chodkieviciani*) bei „Knyga, skirta Radvilų ir Katkevičių varžyboms“ (*De Radvilorum atque Chodkieviorum aemulationibus liber singularis*), pagaliau — „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jos provincijų šeimų bei herbų sąrašas“ (*Nomenclator familiarum et stemmatum Magni Ducatus Lithuaniae et provinciarum ad eum pertinentium*), baigtas 1658 m. Krašto istorija nėra Lietuvos jėzuitų mokyklose specialiai dėstoma disciplina. Tad jos studijos Kojelavičiui, lygu lietuvių kalbotyra Konstantinui Sirvydui ar Jonui Jaknavičiui, — asmeninio apsisprendimo, laisvo įsipareigojimo tautos kultūrai dalykas. Mat garbės, įsiminimo siekis, skatinęs Strykovskio darbą, baroko laikų rašto žmogui nustoja svarbos — lieka vien įsisąmoninta „šventa pareiga“ triūsti „tautos labui“ ir „didesnei Dievo garbei“.

Kojelavičiui būdingas jėzuitiškas kuklumas, perdėtai santūrus savo išgalių ir nuveikto darbo vertinimas. Pagarbiai „Lietuvos istorijoje“ įvertinamas anksčiau krašto istoriografijon sudėtas

Strykovskio triūsas. Pasak Kojelavičiaus, šis „iš lenkų kilęs“ autorius esąs „nepaprastai Lietuvai nusipelnęs“. Skirtingai nei renesanso kultūros žmonės, pabrėžę savo darbo esminį naujumą, jėzuitų istorikas nusižeminęs slepiasi už pirmtako vardo: „Kiek leis mano menki gabumai ir dar menkesnis išsilavinimas, be kitų būtiniausių darbų, imuosi pagal rašytinio veikalo reikalavimus ir dėsnius tvarkyti istoriją, bet ne naujai savo triūsu sudėtą, o iš Strykovskio metraščių išrankiotą“³. Vis dėlto „Lietuvos istorija“, nors daugiau atžvilgių sekanti „Kronika“, kartojanti faktografinės jos klaidas (Mečislovo Jučo skaičiavimu, 80 nuošimčių Strykovskio ir Kojelavičiaus tekstai sutampa⁴) — tai esmiškai naujas kūrinys, palenkiantis krašto praeitį XVII a. pasaulėvokai. Įsidėmėtina, kad Kojelavičius nepritaria anuo metu gyvai nuomonei — tiesiog perleisti lotynišką Strykovskio knygos vertimą. Mat tuosyk, jo įsitikinimu, mozūrų autorius — „daugiau atvejų išaukštintą tarp savųjų labiau, negu tai atitinka istorinę tiesą“, — būtų tekę „atiduoti išsilavinusio skaitytojo kritikai“⁵. „Tvarkydamas“ tautos istoriją „pagal rašytinio veikalo reikalavimus ir dėsnius“, Kojelavičius visų pirma suteikia jai mokslinį pobūdį. Subjektyvumo pasauliui priklausiusį renesansinį „istorijos meną“ stengiamasi perkelti objektyvaus mokslo lygmenin⁶. Gaivališkas, polemiškai išgalastas Strykovskio žodis jėzuitų istoriko rašte įgyja neutralaus santūrumo, XVII a. gamtos mokslų istorijai primesto objektyvumo. „Lietuvos istorija“ paklūsta bendrai tuometinėje jėzuitų istoriografijoje įsigalėjusiai kritiškumo tendencijai, yra veikama baroko laikais „madingų“ hiperkriticizmo ir skepticizmo srovių, pastangų visuomenės gyvenimą paaiškinti universaliais fizinio pasaulio dėsniais⁷. 1643 m. Antverpene — viename svarbiausių jėzuitų istorijos mokslo centrų — Jeanas Bollandas (1596—1655) pradeda leisti fundamentalų veikalą „Šventųjų darbai“ (*Acta Sanctorum*). Leidinio tikslas — patikrinus istorinius šaltinius negailestinga skeptiško proto kritika, sutvirtinti karališkąjį šventųjų kultą. Šventųjų gyvenimus Bollandas ir jo talkininkai pateikia ne kaip legendas, o kaip moksliniais kritiniais metodais patikrintą istoriją⁸. Su „bolandistų draugija“ Vilniaus istoriką galėjo sieti ir tiesioginiai ryšiai: vargu bau atsitiktinai antroji „Lietuvos istorijos“ dalis pasirodo Antverpene.

Jučo pastebėjimu, Kojelavičius papildęs Strykovskio darbą ir naujų šaltinių, ir savo meto žodinės tradicijos duomenimis. Jis pateikęs tikslų žinių iš Lietuvos ir Lenkijos unijos aktų, Vilniaus ir Maskvos diplomatinės korespondencijos, davęs naujų pastabų apie Goštautų, Giedraičių, Radvilų, Vilniaus teologų ir vyskupų gimines, apie patį Vilniaus miestą ir jo pilis⁹. Kukli jėzuitų istoriko laikysena toli gražu nesutinka su jo nuveiktu moksliniu dar-

bu. Tvarkydamas „Kroniką“, Kojelavičius praleidžia daugel pro-
tui neįtikimų dalykų, nurodo logiškai nepaaiškinamas Strykovs-
kio teksto vietas — „akivaizdžias klaidas“¹⁰. „Lietuvos istorijoje“
nebelieka daugumos „Kronikoje“ buvusių „stebuklų“ aprašymų.
Istoriniai įvykiai nūnai grindžiami universaliomis psichologinė-
mis priežastimis, nurodant jų priklausomybę nuo veikėjo charak-
terio¹¹, „stebuklai“ mėginami paaiškinti realiomis fizinėmis prie-
laidomis. Štai, perpasakodama „stebuklingą“ Strykovskio žinią
apie karalių Aleksandrą ištikusį paralyžių po griežtos vyskupo
Alberto Taboro kalbos, „Lietuvos istorija“ priduria: „Gal prie-
puolį sukėlė per didelis pyktis, išsiliejus tulžiai, bet žmonės jį
išsiaiškino kaip blogą ženklą, kaip Dievo kerštą“¹². Apskritai,
Kojelavičius suvokia istoriją ne kaip aktyviai kuriamą ir „suku-
riamą“, „iš praeities ūkanų“ rašytojo gelbimą tikrovę, bet univer-
salios ir objektyvios, nuo pasakotojo valios nepareinančios tiesos
skleidimosi lauką. Istorikas praeities nežiedžiantis, o vien ją ste-
bintis, aiškinantis, komentuojantis. Istoriniams įvykiams ir he-
rojams suteikiama visiška autonomija. „Stebėdamasis galvoju,
kas tuo metu rūpėjo Vyteniui...“ — prasitaria Kojelavičius, sykiu
atskleisdamas ir bendrąjį savo santykį su praeitimi³¹.

Kita vertus, jėzuitų autorius sugeba objektyvuman pakylėtą
istorijos tiesą lanksčiai suderinti su baroko pažiūrų sąranga, pa-
lenkti ją didaktiniams siekiams — mat laikomasi XVII a. istorikams
būdingo įsitikinimo, jog paveiki esanti pati loginio proto apnuo-
ginta tiesa. Kojelavičiaus darbe raiškiai atsimuša vienas esmin-
giausių baroko istoriografijos bruožų — „medžiagos turtingumu
besiremiantis mokslinis pobūdis ir neribotas lojalumas, tarnaujant
aukštesnei idealiai ar realiai instancijai“¹⁴. Dėl šios ypatybės „Lie-
tuvos istoriją“ sugebama skirti išsyk dviem skirtingiems ad-
resatams — Europos mokslo visuomenei ir krašto mokslo jauni-
mui¹⁵.

Kojelavičius, lygu Vakarų baroko autoriai, grąžina tautos is-
torijon renesanso pamestą krikščioniškos doros matmenį. Jau
XVII a. priešaušry prancūzų istorikas François de la Noue
(1531—1591) „Politiniuose ir kariniuose samprotavimuose“ (*Dis-
cours politiques et militaires*“, 1587), sielojasi, jog „vargšei Pran-
cūzijai“ dėl dorovinio nuopuolio gresianti greita prapultis. Šalies
visuomenė esą pasidavusi „nekenčiamo“ Machiavelli ir „ištvir-
kusios“ literatūros įtakai, politinės išminties neleistinais ieškoma
Aristotelio ir kitų bedievių knygoje, o ne Sventajame Rašte. Do-
riškai smukusią valstybę, de la Noue įsitikinimu, galįs išgelbėti
vien pamaldus auklėjimas¹⁶. Agrippa d'Aubigne (1552—1630)
„Visuotinėje istorijoje“ (*Histoire Universelle*, 1616—1620) skai-
tytojams jau teigia: „Iš šių pasakojimų jūs gausite tikrą istorijos

vaisių — žmonių beprotysčių ir silpnumo, Dievo teisingumo ir galybės pažinimą“¹⁷. Wolteris Raleigh (apie 1554—1618) — anglų poetas, keliautojas, piratas ir karaliaus sekretorius — įmestas kalėjiman, Senojo Testamento stiliumi parašo „Penkiaknygę pasaulio istoriją“ (*The Historie of the World in five books*, 1614) — savotišką krikščioniškos dorovės vadovėlį. „Viskas tuštybė ir sielos gniuždymas“, — išpažįsta istorikas, apžvelgęs nuodėmingų darbų kupiną žmonijos kelią¹⁸. Biblijos išmintimi pagrindžiamas baroko Prancūzijoje itin populiarius Bossuet (1627—1704) Liudviko XIV įpėdiniui skirtas didaktinio pobūdžio veikalas „Samprotavimai apie pasaulio istoriją“ (*Discours sur l'histoire universelle*, 1681). Valdovai ir tautos esą Dievo sumanymo vykdytojai. „Aukštai danguje Viešpats laiko visų valstybių valdžios vairą ir jo rankose visų žmonių širdys: Jis čia užgniaužia aistras, čia atleidžia vadžias, ir šitaip Jis judina visą žmonių giminę“, — teigia Bossuet¹⁹.

Kojelavičiaus „Lietuvos istorija“ darniai įsiterpia tarp šių ir kitų barokinės pasaulėvokos Vakarų istoriografijos darbų. Jėzuitų autoriaus žvilgsnį visuomenės pasaulin vaizdžiai nusako pirmosios kūrinio dalies pabaiga: „Dievui, visų karalysčių pirmapradžiam ir aukščiausiam valdovui bei viešpačiui, — garbė ir šlovė“²⁰. Kojelavičius suvokia istoriją kaip žmogaus ir Dievo valių sąveikos lauką. Žmonėms šioje žemėje suteikta visiška veiklos laisvė — savo darbais jie gali ir nusidėti Viešpaties tiesai ir, stiprindami dorinius gyvenimo pagrindus, jai tarnauti. Tačiau pasaulį valdąs Dievo protas, kreipiąs istorinius įvykius, atsižvelgdamas į tautų bei valdovų veiklos dorovingumą; Jogaila, pasak istoriko, meldžiasi prieš Žalgirio mūšį, o pergalės pasiekiamos tikrai Aukščiausiojo valia²¹. Šitaip regima istorija nebetenka herojinės epo didybės — tampa permaininga asmens ir tautos išganymo drama. Strykovskio šlovinti „šaunūs“ didvyriai „Lietuvos istorijoje“ virsta nuodėmingais žmonėmis. Kojelavičiaus rašte prapuola veik visi „Kronikoje“ buvę lietuvių ir antikos herojų sugretinimai, istorines asmenybes liaupsinantys epitetai. Asmeninės garbės geismą, Strykovskio skatintą kaip didžią dorybę, jėzuitų istorikas smerkia kaip krikščionio elgsenai prieštaraujančią valdovų nuodėmę. Nežabojamas šlovės godulys (*ambitio*) nūnai gerokai pritemdo renesanso laikais veik dievinamą Vytauto asmenį. Ir kovodamas su Jogaila dėl Lietuvos, ir jėga palenkdamas slavų žemes, ir siekdamas karaliaus vainiko, Vytautas, pasak Kojelavičiaus, buvęs apsėstas „senosios valdovų ligos — garbės troškimo“²². Teigiamu herojumi „Lietuvos istorijoje“ tampa nebe laisvės, bet priedermės žmogus — įsipareigojęs Dievui ir tautai, valstybei žemėje.

Didžią asmenybę, renesanso minties laikytą pagrindiniu isto-

rijos veikėju, baroko istoriografijoje pakeičia tauta, virtusi dabar svarbiausia istorinio vyksmo dalyve. Valstybė, renesanso autoriaus vertinta vien kaip tinkama erdvė asmens šaunumui pasireikšti, baroko raštuose imama suvokti kaip savita aukštesnė individualybė: vertingas esąs vien jai palenktas asmens gyvenimas. Jau XVII a. pradžioje prancūzų istorikas Jacques Auguste De Thou (1553—1617) kilsteli Europos istoriografiją naujon pakopon, veikale „Savo laikų istorija“ (*Historia sui temporis*, 1604) pagrindiniu sklaidos objektu paversdamas visą prancūzų tautą, o valstybę aiškindamas kaip aukščiausią visuomenės gyvenimo gerovę, pirminį ir tvirčiausią žmonių bendrumo pamatą. Valstybė svarbiausiu pasakojimo herojumi tampa anglų lordo Edvardo Clarendono (1608—1674) veikale „Maišto ir pilietinio karo Anglijoje istorija“ (*History of the Rebellion and Civil Wars in England*, 1646—1671), vokiečio Samuelio Pufendorfo (1632—1694) darbuose — „Svedijos įvykių komentarai“ (*Commentarii de rebus Suecicis*, 1686) ir „Didžiojo Brandenburgo elektoriaus Frydricho Vilhelmo istorijos komentarai“ (*De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici Commentarii*, 1695). Pamatine žmogaus dorybe šiuose istoriniuose kūriniuose laikomas asmeninės „atsakomybės už valstybę jausmas“²³. Lygu jo amžininkai Vakaruose, Kojelavičius paverčia tautą ir jos suręstą valstybę esminiais istorijos veikėjais. Ne valdovų garbė, bet LDK likimas apgobiamas didžiausiu istoriko rūpesčiu. Lietuva — ligotas „kūnas“, nelaimių ištiktas „sudužęs laivas“, „vargstanti“, „žūstanti tėvynė“, „našlaitė“²⁴. „Rūpestis valstybe“ — tauriausia valdovo savybė. Gebėjimas, užgniaužus asmeninę „ambiciją“, aukotis aukštesniems valstybės interesams — esminė tautos narių kultūros ir žmoniškumo žymė. Vaidevutis, vesdamas lietuvius ir prūsus kultūros būvin, pirmiausia išmokęs juos „neišlavintu protu aiškiai suvokti, kad esama dalykų, kurie vertinami labiau nei bet kokie asmeniški reikalai, būtent — visuomenės gerovė“. Garbėtroška — ne tik asmeninį išganymą apsunkinanti, pamaldumą paminanti nuodėmė, bet ir valstybei pragaištinga yda. Dėl jos peikiamas ne tik Vytautas, bet ir legendinių laikų viešpačiai: Vaidevučio sūnų „ambicija“ pražudžiusi bendrą baltų tautų politinį junginį: „visa valstybė dėl jaunuolių garbėtroškos ir lengvabūdiškumo atsidūrė beveik prie bedugnės krašto“²⁵. Daug vargų Lietuvai suteikęs Treniota, kurio širdis „buvo linkusi į garbę“, „iš prigimties neramus garbėtroška Tautvilas“, „nepastovaus būdo Skirgaila“, kuris „bemaž niekada nepajėgdavo atsidėti visuomenės reikalams“, „išpuikęs ir pasipūtęs“ Svitrigaila²⁷. Tikros pagarbos vertas tik ištikimai valstybei tarnaujantis asmuo: „nesą nieko sunkesnio nė kilnesnio, kaip širdyje puoselėjama tėvynės

meilė“²⁸. „Ištikimybė tėvynei“ — tauriausia herojaus dorybė — priskiriama Kęstučiui²⁹, Jogailai³⁰, Vilniaus vyskupui Albertui Taborui³¹, Didžiajam etmonui Konstantinui Ostrogiškiui³², Žygimantui Senajam³³. Antros veikalo dalies pratarinėje Kojelavičius aukština Lietuvos didįjį etmoną Povilą Joną Sapiegą (m. 1665) — „paaukojusį save karaliui ir tėvynei“ — bei visą Sapiegų giminę, kurios „namuose palaikoma ištikimybė tėvynei bei valdovui“³⁴.

Taigi „Lietuvos istorija“ vertina praeities asmenybės darbus vienu atžvilgiu — ar jie sutinka su dorine Kristaus tiesa, ar neprieštarauja bendriesiems tautos siekiams, negriauna valstybės labo. Vienodą — krikščionišką — doros matmenį Kojelavičius taiko ir „pagonybės“, ir krikščionybės laikų lietuvių žygiams. Jo knygoje pagarbiai aptariama su doros principais suderanti Vaidevūčio, Palemono, Kęstučio veikla, tačiau neigiamai žvelgiama į Strykovskio išaukštintą ant laisvės laužo sudėtą Punios gynėjų auką. Renesansinės „Kronikos“ požiūriu, tai esąs amžinybės vertas, spartiečių šlovę prašokęs lietuvių narsumas. Kojelavičiaus nuomone, krikščionybės mokymą išduodanti pilėnų savižudybė tėra „visai beviltiškas sumanymas“, „beprotiškas“ elgesys⁶⁵. Strykovskis herojaus „šaunumu“ gebėjo pateisinti žiauriausias piktadarybes. Jėzuitų istorikas kategoriškai smerkia kiekvieno — kad ir iškiliausio asmens — nedorą elgesį. Renesansinį panegirinį žvilgsnį praeitin pakeičia pamokslininko ir teisėjo nuostata. Kojelavičiaus tapomi istorijos vaizdai tarsi pagrindžia baroko galvosėnai būdingą mintį, jog valstybės likimas tiesiogiai pareinąs nuo jos valdovų ir piliečių dorinės brandos. XVII a. LDK ištikusio nuopolio priežastis istorikas stengiasi išvelgti nuodėmingoje jos pirmųjų viešpačių veikloje. Mat jau Rimgaudas, „kuris pirmas iš lietuvių valdovų didžiuoju kunigaikščiu pasiskelbė“, buvo nustūmęs nuo valdžios „teisėtą paveldėtoją Šventaragį“. Jo valstybė stiprėjo „asmeniškos skriaudos sąskaita“: „per klastą ir apgaulę viešpatavo Rimgaudo palikuonys“⁶⁶. Dar į baisesnes nuodėmes Lietuvos valstybę įklampinęs „Rimgaudo įpėdinis Mindaugas“. Sis, „įmdamas valdžią, kurią tėvas įsigijo nuskriausdamas našlaitėlį brolių, netruko susitepti rankas giminaičių žudynėmis ir krauju“. Mindaugas pradėjo neteisingą karą prieš brolius: „štai tada ir tapo padėti pamatai būsimai lietuvių vidaus nesantarvei bei jų valstybės pragaiščiai“, — daro išvadą Kojelavičius³⁷. Pragaištingas tautai esąs ir Treniotos žygis: nužudydamas Mindaugą, jis pirmąsyk išmėginęs „naują kelią į valdžią“. Nuo tol imta veržtis Lietuvos sostan, „nepaisant ne tik padorumo, bet ir kraujo giminystės“⁶⁸. Šią tiesą paliudija vėlesnės Vytauto kovos: „pikčiau nei laukinis“ jis žudęs tautiečius, ropšdamasis Lietuvos valdžion. „Nieko nėra šventa tiems, kurie, praradę žmoгіš-

kuosius jausmus, sykį pradeda smukti“, — sako jėzuitų istorikas, aprašydamas Vytauto karo žygį į Vilnių³⁹. Jokiomis priežastimis nepateisinamas esąs Algirdo ir Kęstučio „samokslas“ prieš šalies valdovą Jaunutį⁴⁰, „barbariškai žiaurus“ Mykolo Glinskio maištas prieš Žygimantą Senąjį ir lietuvių didikus⁴¹.

Kojelavičius, nuvertindamas Strykovskio diegtus renesansinės visuomenės idealus, neigiamai apibūdina ir pačias renesanso amžiaus permainas. „Kronikos“ liaupsę 1512 m. Lenkuose išplitusioms naujoms madoms, nubudusiai žmoniškesnei kultūrai „Lietuvos istorija“ išverčia baroko kalbon: „Lenkijoje tais metais paplitę nauji papročiai. Žmonės trumpino ilgus plaukus, trumpus drabužius keitė ilgaais, be ginklo niekas ėžengė nė žingsnio iš namų, nors vargu ar kada kovoje buvo rodoma mažiau drąsos kaip tada, visi iš paskutiniųjų krovė turtą, visai nepaisydami, ar jis garbingai įgytas, nedorovingas užėigas labiau vertino nei gramatikų mokyklas, jėgas bei jaunystę žudė puotose ir girtuoklių sambūriuose, o elgėsi ir rengėsi visai ne taip, kaip reikalavo senolių papročiai. Kai pradėjo sklisti minėti papročiai, daugeliui rodėsi, jog jie pranašauja kažkokią nelaimę“⁴². Kojelavičius suniekina laisvamanišką renesanso dvasią, tuosyk Lietuvon šaknis suleidusias „Liuterio ir Kalvino erezijas“. Šios, pasak istoriko, griovusios valstybės „viešąją tvarką“, slopinusios piliečių ištikimybę tėvynei, jos tradicinei gyvensenai. „Jauni vyrai, lankęsi Vokietijoje ir ten mokęsi, važiavo tėvynėn senuosius tikiybinius įsitikinimus pakeitę naujais, kurių ten prisigėrė. Padarę nelemtą išvadą, jog prosenelių puoselėtos apeigos netinka tikram Dievo garbinimui, jie, nežinodami, kurią iš daugybės sektų pasirinkti, nebuvo ligi šiol nusistatę, kokiomis apeigomis šlovinti Visagalį. Nauji tikibiniai įsitikinimai laisvai plito po didikų bei bajorų duris, nuolatos pripilamų taurių kurstomi, kėlė galvą per puotas ir gėrynes, tačiau kelias į bažnyčias jiems ilgai buvo užkirstas“⁴³. Baroko veikale sulaukia kritikos renesansinės kultūros globėjas Žygimantas Augustas: „Mokytas tai buvo valdovas, bet savo mokytumą suteršė prietaringu smalsumu“⁴⁴.

Taigi Kojelavičius „Lietuvos istorijoje“ gan raiškiai išskyla XVII a. visuomenės vertybinei orientacijai atliepęs asmenybės siekinys — pamaldus tėvynės patriotas. Šį idealą vaizdžiausiai įkūnija „Ivairyenybėse...“ (*Miscellanea rerum*) garbinami istoriniai asmenys: Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila ir Eustachijus Valavičius, kancleris Albrechtas Stanislovas Radvila. Kunigaikštis Giedraitis, istoriko liudijimu, buvęs ne tik išmintingas ir Lietuvai naudingas senatorius, „žemaičių kalbą“ kasdieniuose pamoksluose vartojęs krašto kultūrintojas, bet ir labai dievobaimingas vyras — „kitiems didis, pats

save niekinęs“. Žemaičių vyskupas vengęs tarno paslaugų — pats klodavęs lovą, pats tamsoje ieškodavęs žibinto nakties maldai, „pamaldumo viršūnę pasiekė“, kai „vargšų kojas, savomis rankomis numazgojęs, išbučiavo“⁴⁵. Mikalojaus sūnus Radvila, atsivertęs iš „erezijos“ katalikybėn, iškilo ir kaip „pamaldumą tarp visų stiprinęs“ ganytojas, ir kaip sumanus valstybininkas — „dėl žmoniškumo, meilės jausmų ir nepriekaištingo gyvenimo girtiniausias vyras“⁴⁶. Ištikimai Dievui ir tėvynei tarnavo Valavičius — didžiavęsis prieš lenkus garbingu lietuviu vardu. Šis „iš šviesios lietuvių giminės kilęs“ vyskupas „rodė nuostabų geismą šventiems dalykams“: mazgojęs varguolių kojas, nuolat lavinęs šv. Ignoto surašytais dvasiniais pratimais“⁴⁷. Tėvynei ir Bažnyčiai „ištikimiausias kunigaikštis“ esąs mokytas ir dievobaimingas kancleris Radvila⁴⁸. Idealiai pamaldžių Lietuvos žmonių galeriją pratęsia hagiografinis Kojelavičiaus darbas „Trumpas paminėjimas šventai mirusių brolių jėzuitų koadjutorių“ (*Pamiętka krótka bracych koadiutorów Societatis Jesu świętobliwie zmarłych...*, Vilnius, 1673). Siame veikale tauriausių tautos asmenybių greton iškeliama nusižeminę prastuoliai. Lietuvis Motiejus Janavičius (m. 1617) veik visus ordine praleistus metus prabuvęs virėju — šitaip pelnydamas išskirtinę Dievo malonę⁴⁹. „Iš Žemaičių Kunigaikštystės kilęs“ Jonas Egertas buvo pasiekęs „tokių dorybių“: „skurdą, tylėjimą, tobulo paklusnumo ordinui“. Kol sveikata leido, jis dirbęs „su didžiausiu noru“ kepėju įvairiose kolegijose. Buvęs toks „veltėdystės priešas“, jog nepaliojęs triūstis net ranką ir koją paralyžiui sukausčius. „Sveikąją ranką, kuria dirbo, vadino valstiečiu, o sergančią — bajoru, nes ši darbuotis nepadėdavo“. Mirė Nesvyžiuje 1655 m.⁵⁰ Lietuvis Kristupas Kulkevičius, nors trumpai draugijoje gyvenęs, „metus dorybe apdovanojo“: „Jau naujokyne sykį tvirtai įsidėjo sau į širdį ir atmintį, kad valgyti jam reikia ir mažai, ir skurdžiai, o dirbti, kentėti, jausti — kuo daugiausiai“. Išgirdęs brolių skundus dėl prasto maisto, linksmu veidu atsakydavo: „Aš juk ir šitokio valgio nesu vertas, negalima dangum patekti be didžios kantrybės, apsileidimu nieko nenuveiksime“. Mirė Vilniuje 1653 m.⁵¹ Jonas Butkevičius, 1655 m. visiems broliams bėgant nuo Maskvos ir kazokų kariuomenės, pasilikęs Nesvyžiaus kolegijoje — namų saugoti ir artimiesiems pavojaus metu patarnauti. Atradę jį tarp kitų lavonų, maskvėnų žiauriai nužudytą — kryžiumi gulintį, „linksmi dangun atgręžtu veidu“⁵². Lietuvių bajoras Sebastijonas Aleksandravičius, „ilgai įvairiuose dvaruose laiką leidęs“, 1638 m. įstoja ordinan, tampa virėju. Pagarsėjęs širdies dorybėm — „meile, darbu, malda ir paklusnumu“. „Pasninkų išsekintas, vos pats bejudėjo [...], bet visad melstis eidavo bažnyčion ir ten savo pa-

šnekesius su Viešpačiu Dievu tęsdavo“⁵³. Paprastas žmogus, lietuvis amatininkas Kasparas Lulavičius, įveikęs šėtono gundymus ir atėjęs pas Vilniaus jėzuitus. Brolių raginamas pramokti lenkiškas knygas skaityti, kad šitaip didesnę Viešpaties malonę pelnytų, atsakęs: galįs būti išganytas ir tuomet, jei dorai jau išmoktu amatu užsiimsiąs. Prieš mirtį kentėdamas baisius skausmus, jų dar daugiau Dievo prašęs. Miręs Vilniaus kolegijoje apie 1650 m.⁵⁴

Nepaisant aiškiai išsakyto dorovinio idealo, Kojelavičiaus darbai, ypač „Lietuvos istorija“, nieku būdu neišsitenka griežtuose didaktinio kūrinio rėmuose. Ne taip kaip Strykovskis, jėzuitų autorius vengia vienpusiškos praeities asmenybių idealizacijos — stengiasi atskleisti visą dvasios gyvenimo prieštaringumą. „Lietuvos istorijoje“, lygu Vakarų baroko istoriografijoje, asmenybės paveikslas tapomas nebe dviem skirtingom — juoda, balta — spalvom, pamėgtom renesanso rašytojų, bet įvairiais atspalviais, subtiliais pustoniais⁵⁵. Kojelavičius praturtina Lietuvos raštiją svarbiais baroko meno ir literatūros atradimais — kintančiu herojaus charakteriu, psichologine sielos drama. Kaip ir prancūzų istorikas De Thou, lietuvių rašytojas suteikia moksliniam veikalui darnią literatūrinę lytį⁵⁶. Tad, pagrįstu Vlado Žuko tvirtinimu, Kojelavičius, ne taip kaip liaudies herojinio epo tradicijai neatsispyręs „Kronikos“ autorius, „teisėtai gali būti laikomas mūsų grožinės literatūros pirmtaku“⁵⁷. „Lietuvos istorija“ jau Strykovskio meniškai atskleistą veiksmo dramatiškumą papildė kentinčios ir kintančios sielos dramatiškumu. Pratešdamas Andriaus Rimšos, Stanislovo Laurinavičiaus meninius ieškojimus, Kojelavičius stengėsi perteikti ne tik istorinius įvykius, bet ir herojaus patirtą jų išgyvenimą. Lietuvos baroko literatūroje įsigali renesanso nepažintos vaizdo kūrimo priemonės — menamoji kalba, vidinis personažo monologas. Šitaip renesansiniam epui būdingą monologinį autoriaus pasakojimą pakeičia savarankių charakterių drama, grindžiama skirtingų tiesų sankirta, herojų pokalbiu. Livonijos magistro spiriamas krikštytis Mindaugas Kojelavičiaus kūrinys svarstas: „Lyg plėšikai, atėmę iš jo kai kurias žemes, net nepamėginę kautis teisėtoje kovoje, verčia jį išsižadėti protėvių tikėjimo. Ką jie dar būtų susimanę įsakyti, jeigu būtų laimėję karą? Lietuviams dar užteksią jėgų kovai. Kam gi jie taip įžūliai tarsi nugalėtojai įsakinėję jam, žmogui, kurio dar neišbandė kovos lauke? Per daug atvirai jie tyčiojasi iš jo dar sveiko, ir, nešykštėdami titulų, grobsto žemes“⁵⁸. Jėzuitų istorikas mėgina bešališkai išsakyti ne tik krikščionybės, bet ir Lietuvos priešų mintis. Prieš Traidenį sukilęs Daumantas ketinąs traukti tėvynėn su rusų kariauna, tačiau imąs dvejojti: „Ar gali kas būti tikras, kad

jie atkakliau kausis už tremtinį, nei lietuviai už valdovą ir tėvynę? Kovoiant be galo svarbu, dėl ko kovojama: šitai didžiai skatina narsumą ir labai padeda laimėti mūšį“⁵⁹. Vidiniais monologais „Lietuvos istorija“ perteikia lietuvių triuškinamo Lenkijos valdovo Lešeko Juodojo, karo žygį prieš lietuvius išsirengusių kryžiuočių nuostatus⁶⁰.

Strykovskį visų pirma domino asmėnybės šaunumo, jos heroizmo proveržos, Kojelavičius žvilgsnį nukreipia į prieštarigus, dažnųsyk kraštutinius asmens išgyvenimus, į jo jauseną ribinėje, apsisprendimo reikalaujančioje būklėje. Pragaištingon vidinė sumaištin atvedęs Lietuvos karalių melagingas krikštas: „Tuo tarpu Mindaugas, neseniai iš baimės priėmęs krikščionybę, viešai ją pripažino, tačiau, vienas likęs, ant stabmeldžių aukuro aukodamas ją begėdiškai įžeidinėjo. Kai praėjo pavojus ir atslūgo baimė, jis smarkiai gailėjosi šitaip padaręs. Nepaisant to, kad turėjo karaliaus vardą, jo valdžia visur rodėsi esanti menka [...] iš visos širdies dabar neapkentė to, ką neseniai padarė skatinamas baimės ar veidmainystės. Prieštaringi jausmai galop sukėlė baisy įnirtį, ir visai nedaug betrūko, kad išprotėjęs Mindaugas būtų viešai atsižadėjęs krikščionybės...“⁶¹. Atskleisdamas Jogailos klastą, Kęstutis sūnų Vytautą įstūmęs sopulingon dvejonėn: šis, „blaškydamasis tarp meilės tėvui ir palankumo pusbroliui, ilgai nežinojo, nei ką sakyti, nei ką galvoti. Jis pasveikino tėvą, kad tam pavyko išaiškinti klastingus priešo sumanymus ir užkirsti kelią klastai, tačiau sveikindamas sielvartavo dėl paniekinto kilnaus draugystės jausmo, nes bičiulis Jogaila nuo dabar pavirto priešu. Gal visomis priemonėmis gelbėti draugą, kuris, suimtas ir įkalintas, nė nežino, ar liks gyvas, tačiau ar nepamins tuo būdu meilės, kurią sūnus turi jausti tėvui“⁶². Apsispręsti tarp Dievo ir „žustančios tėvynės“ verčiami vienuoliai kunigaikščiai: Mindaugo sūnus Vaišvilkas, Traidenio sūnus Rimgaudas⁶³. Tapydamas Žygimanto Kęstutaičio nužudymo sceną, Kojelavičius dėmesį sutelkia ne tiek į tragišką veiksmą, kiek į asmens laikyseną, jo apsisprendimą šio veiksmo atžvilgiu. Didžiojo kunigaikščio žirgininkas Skabeika, sąmokslininkų raginamas dėl tėvynės ir piliečių gerovės išduoti mirčiai tironiškai viešpataujantį valdovą, pasirenka savo likimą tautos istorijos, „būsimųjų kartų“ akivaizdoje: „Suvokęs, kokiam nepaprastam žingsniui esąs raginamas, Skabeika kurį metą jautėsi lyg šaltu vandeniu perlietas, kai ilgainiui iš gailesčio krašto gyventojams širdyje pabudo neapykanta valdovui, jis pasižadėjo saugoti paslaptį ir talkinti sąmokslininkams“⁶⁴. Gerbtinas, Kojelavičiaus nuomone, esąs ir priešingas, bet sąmoningai ir laisva valia pasirinktas elgesys. Skabeikai ir sąmokslininkams parbloškus Žygimantą Kęstutaitį, šio kambari-

nis „Slavka, užgulęs leisgyvį valdovą, norėjo savo kūnu užstoti jį nuo smūgių, tačiau Jonas Cartoryskis nuvilko jį į šalį ir išmetė pro langą, nieko negali sakyti, žmogus buvo vertas tauresnės dalios, nes paliko būsimosioms kartoms pavyzdį, koks ištikimas turi būti tarnas savo valdovui“⁶⁵. „Lietuvos istorijoje“ kaip dorybė nurodomas stoiškas asmens žvilgsnis į permainingą ir priešišką pasaulį, gebėjimas santūriai „atremti bet koki likimo smūgį“⁶⁶. Vaizduodamas lietuvių kovas su kryžiuočiais, jėzuitų autorius nukreipia žvilgsnį į orią ir ramią žmogaus laikyseną mirtino pavojaus akivaizdoje: „Į karą traukė iš tiesų visos Europos riterijos žiedas; apie nieką kita jie nesvajėjo, apie nieką kita nekalbėjo, tik apie Lietuvos sunaikinimą. Garsas apie tą jų žygį pasiekė bemat ir Lietuvą. Daug kas ėmė būgštauti, kad šalį ištiksianti pražūtis. Algirdas ir Kęstutis (šitaip įpratę daryti taurūs žmonės) nerodė nei per didelio jaudinimosi, nei per didelio pasitikėjimo: jie viską taip tvarkė, kad galėtų vienu ar kitu būdu atremti priešą ir priversti jį pasitraukti“⁶⁷.

Kojelavičius, apdovanojęs savo personažus tauriausiais jausmais, sykiu stumia juos pragaištingų aistrų sūkurin, veda šiurpiausių nuodėmių bedugnėn, verčia daryti lemtingas klaidas, čia pat duodamas galimybę jas skaudžiai pajusti, kančioje dėl jų atgailauti. Šio pasaulio permainų blaškomos sielos raida tampa esminiu Lietuvos istorijos leitmotyvu. Jogaila iš „valdžios trokštančio jaunikačio“, „tūžtančio ir keršto trokštančio“ dėdės žudiko virsta pamaldžiu, išmintingu karaliumi, pagarsėjusiu „kilnia, aukštų tikslų siekiančia siela“⁶⁸. Jo sūnus Kazimieras, „santūriai ir išmintingai“ tvarkęs Lietuvos reikalus, uoliai gynęs jos sienas, sėdęs Lenkijos sostan ir, priverstas derinti nesuderinamus lietuvių ir lenkų siekius, netenka savitvardos, vėliau ima ir į šalies reikalus žiūrėti pro pirštus: „bėgant metams ir nykstant dvasios žvalumui, vis labiau vengė valstybinių reikalų ir vis smarkiau mėgo medžioklę“⁶⁹. „Jaunatviškai lengvabūdiškas“ Žygimantas Augustas paskutiniaisiais gyvenimo metais likimo nubloškiamas skaudžion vienatvėn: pajutęs, jog jo politiniai sprendimai neb turi galios, jog nebeįstengsiąs atitaisyti Liubline padarytos skriaudos Lietuvai, karalius „pirmą kartą suvokė esąs daugumos apgautas. [...] Toks slogutis užgulė jam sielą, kad netrukus paliego, ir kūnas galop visai pradėjo nykti ir silpti“⁷⁰. Įtaigiai Kojelavičius perteikia Mykolo Glinskio nuopuolio tragediją. Nesyk Lietuvą nuo priešų gynusį „be galo garsų ir kilmingą rusų tautybės didiką“ nežabotos valdžios geismas paskatinęs sukilti prieš tėvynę ir Dievo priesakus. Pykčio apsėstas, jis žiauriai nužudo Lietuvos maršalką Joną Zaberezinskį. „Kai pamažėle atlėgo įniršis ir suvokė padaręs didelį nusikaltimą, suprato, jog esąs taip

toli nuėjęs, kad jau nebelieka jokios vilties susitaikyti su karaliumi, nes priešinga šalis be galo galinga. Tada nusprendė pakelti tikrą maištą ir savo nedorus ginklus nukreipti prieš patį karalių bei visą tėvynę. Nelyginant siaubingas žvėris, įsiutęs nuo pralieto kraujo, ir jis, įvykdęs žmogžudystę, užmiršo Dievo bei žmonių įstatymus...“⁷¹. Glinskis „su barbarišku žiaurumu“ kovojo prieš Lietuvą Maskvos valdovo pusėje, tačiau, šio apgautas, greit ėmęs graužtis dėl padarytų nusikaltimų: „Atsimindamas, kokia sėkmė jį anksčiau lydėjusi, jis bodėjosi dabartine padėtimi, kai niekuo negalima pasitikėti; visur matydamas rusų barbariškumą, juto širdyje gailestį dėl savo veiksmų. Kiekvieną dieną krūtinę plėšė be paliovos stiprėjantis tėvynės ilgesys ir didėjo viltis, jog karalius gali viską atleisti“. „Permainingą savo lemties žaidimą“ Glinskis baigia, stojęs Maskvos rūmuose ginti padorumo — dėl šitokio poelgio pasmerktas myriop⁷². „Lietuvos istorijoje“ kiekvienai praeities asmenybei, skirtingai nei išdidiems Strykovskio herojams, yra suteikiama išskaidrinančios kančios, atgailos teisė: su Dievu ir tauta susitaikę išeina iš gyvenimo Vytautas, Kazimieras, Aleksandras. Atitardamas teatralizuotą baroko laikų gyvenimą, Kojelavičius istorinių asmenų agonijos scenas paverčia „mirties meno“ pavyzdžiais. Nebūties akivaizdoje Vytautas paniekinęs šlovės ir valdžios geismą, atvėręs sielą Viešpaties malonei: „Kai širdį apima nusivylimas ligšioliniu gyvenimu, rūpinamasi būsimuoju; štai ir Vytautas netrukus paliovė sielotis dėl žemiškųjų reikalų, kurie jam dabar rodėsi be galo menki, pasmerkė savo senuosius siekimus, už kuriuos turėsiąs atsiskaityti griežčiausiajam teisėjui, ir galop nutarė krikščioniškai užbaigti gyvenimą“⁷³.

Stoiškai mirtį pasitikęs karalius Kazimieras: „Kai gydytojas Jokūbas Zaleskis, palieptas atvirai iškloti, ar karalius atlaikys ligą, nieko gero negalėjo pažadėti, karalius pasakė: „Vadinasi, reikia mirti“ ir visą savo dėmesį nukreipė į paskutiniuosius mirtingųjų rūpesčius“⁷⁴.

Kojelavičiaus kūrinys vaizdžiai atveria ne tik paskirų asmenybių, bet ir tautos vidinę dramą. Strykovskio niekinta bebalsė „tamsuomenė“ (*czern*) nunai tampa gyva ir byli, vertinanti istorinius įvykius ir asmenybių poelgius. Barokinėje krašto istorijoje išskyla kenčiančios, badų, karų, marų varginamos „visos Lietuvos“ paveikslas. Greta politinių valstybės įvykių, jėzuitų istorikas, neslėpdamas asmeninio skausmo, tapo jaudinančius liaudies kančių vaizdus: „Gegužei baigiantis [...] smarkiai prisnigo [...] Kaimiečiai nusiminė: šaltis pakando išplaukėjusių javų žiedus, užvertė juos sniegas; matydami juos šešias dienas laidote palaidotus, jie raudėjo, kad žuvo ir darbas, ir sėkla, ir galop visos

viltys“⁷⁵. „Nelaimingi metai, ne tik dėl to, kad tapo nužudytas valdovas Zygmantas Kęstutaitis, bet ir todėl, kad krito galybė paprastų žmonių. Po atšiaurios ir ilgesnės nei paprastai žiemos užėjo gyvulių maras, galop baisus badas užgriuvo vargšus žmonelius. Kurie, prisidžiovinę medžių lapų ir juos sutrynę, kepėsi duonos, tie tarėsi prabangiai besimaitinę, o kiti nevengė net lavonų. Daug kas lindo miškų tankumynuose į žvėrių urvus, svajodami, kad gal žvėrys sudraskys juos bei jų artimuosius, kurių patys vos nedraskė iš bado“⁷⁶. „Išdžiūvo upės, kai kur taip nuseko vandenys, kad Nemunas prie Ragainės buvo nesunkiai perbrendamas. Dėl to iš pradžių kilo baisus badas, o vėliau užėjęs gyvulių bei žmonių maras privertė lavonų ne tik kaimiečių trobelėse, bet ir bajorų rūmuose bei pilyse. Nelaimingieji turėjo tik tą paguodą, kad, užsirūstinus Aukščiausiam, paliko juos ramybėje priešų kariai“⁷⁷. Gyvenimo negandas kenčianti liaudis — „žmonės“, „tauta“ (*homines, populus*), — tampa svarbiausia doros sergėtoja istorijoje. Jos nuomonė ir valia, Kojelavičiaus įsitikinimu, atliepiančios paties Dievo sprendimus: „Dangus smerkė tai, ką atmetė lyg susitarę žmonės. Mat visuotinę žmonių nuomonę paprastai remia slaptas Aukščiausiojo sprendimas“⁷⁸. „Lietuvos istorija“ suveda prieštaron politikos ir dorovės tiesas. Valdžios vyrai dėl valstybės interesų esą linkę pateisinti valdovo nusikaltimus, liaudis, nors ir regėdama „stiprėjančios valstybės vaizdą“, išliekanti ištikima žmoniškumui: Šventaragio skriaudiko Rimgaudo „negeras poelgis sukėlė kur kas didesnį nepalankumą tautoje nei senate, mat tauta, atidesnis ir savarankiškesnis tiesos saugotojas, smerkė viską, kas nedora, tuo tarpu senatas, pratęs asmenines teises aukoti visuomenės labui, nelaikė didele gėda iš viso paniekinti dorumą“⁷⁹. Doroviniam tautos teismui atiduodamas Kęstučio ir Jogailos ginčas. Sužinoję apie slaptą Jogailos sutartį su kryžiuočiais, „žmonės ryžtingą ir iš pirmo žvilgsnio žiaurų Kęstučio elgesį įvertino kur kas atlaidžiau: jie neužjautė Jogailos, atvirkščiai, pradėjo šio nekęsti [...] Visi lengvai išsižada tų, kuriuos pamilo paakinti jausmo, o ne proto“⁸⁰.

Lietuvių tauta Kojelavičiaus regima kaip kintanti individualybė. Vaidevučio laikų „laukinės sielos“ (*feroces animi*) ilgainiui išmoksta aukotis visuomenės labui, paklusti vienam valdovui, „kurio įsakymais [...] laiduojama laisvė“ — tampa valstybės piliečiais⁸¹. Tačiau jų turimas valdžios ir Dievo suvokimas dar nesąs kultūringas ir žmoniškas. Neišprususi tauta nuolankiai paklūstanti „nesantūriai“, despotiškai Traidenio valdžiai — šis „kuo žiauriausiu būdu rodydavo savo galią, be abejo, tai didžiulė valdovo yda, tačiau laukinių žmonių ji laikoma dorybe ir žadina jeigu ne meilę, tai bent nuostabą ir pagarbą“⁸². Šventaragio, Gedimino

laikais buvusį prietarų iškreiptą tautos ryšį su Dievybe nuskaidrinusi kupina pakantos apaštališka Jogailos veikla: „Jogaila pats ėmėsi visomis jėgomis rūpintis neapšviestų žmonių krikštijimu. Tada jis ir patyrė, koks tai sunkus darbas. Be abejo, nieko nėra sunkiau žmonėms, kaip kito liepimu atsisakyti senelių tikėjimo, kurį kiekvienas gavo su motinos pienu. Mat pagarba dievams ir baimė, iš mažens įskiepyta širdyje ir tolydžio bręstanti, negali būti vien jėga išraunamos iš neapšviestų širdžių [...] Būdavo, kad pats valdovas, keliaudamas skersai Lietuvą, nevengė lietuviškai aiškinti gausiai miniai krikščionių mokslo“⁸³. Krikščioniška lietuvių tauta tampanti išties laisva ir ūria bendrija — nebe pavaldžia tirono valiai⁸⁴. Lietuvos išganymo dramą Kojelavičius pratęsia „Įvairenybėse“ — krašto Bažnyčios istorijoje. Šioje savotiškoje lietuvių tautos ir Dievo sandoros knygoje, aprašančioje šventuosius šalies globėjus ir jos šventąsias vietas, Lietuvos gyvenimas pavirsta sakraline istorija, Lietuvos žemė — Viešpaties žeme⁸⁵.

Kita vertus, barokinė „Lietuvos istorija“, skirtingai nei „Kronika“, patetiškai garbsčiusi menkiausią tautos kultūringumo apraišką, kultūrinę šalies brandą regi lydimą skaudžių dorovinių netekčių. Džiaugdamasi vis naujais kultūros vaisiais, „kylančia gerove“, Lietuva nustojanti senųjų laikų herojinės dvasios. Pakilų šalies sostinės aprašą Kojelavičius baigia atodūsiu: „Mūsų laikus jis, Vilnius, pasiekė taip viskuo garsėdamas, kad su įžymiausiais miestais gali lenktyniauti. Savo didumu, gyventojų gausumu, atvykstančių svetimšalių įvairove ir daugumu, šventovių didybe, universitetu, prekybos platumu ir kitais miestus puošiančiais dalykais. Vilnius yra garsiausias iš visų sarmatų miestų: jis — valdovų buveinė, teismų, mokslo ir prekybos, bažnytinio ir valstybinio gyvenimo centras. Nieko jo garbei netrūksta, išskyrus tai, ko ir turėjo trūkti tautoje, kuri Laisvę ir Taiką užsitikrindavo ne sienomis ir pylimais, o piliečių narsumu“⁸⁶. Naujųjų laikų mūšiuose atsiradęs paraku užtaisomas šaunamasis ginklas išniekinęs kario narsumą, išmušęs žmogaus likimą iš jo paties rankų: „Kai vartojami tokie vamzdžiai, atsitiktinumas lemia mirtį, kurios narsiausias karys negali išvengti, už kurią negali atkeršyti, nes nežino, iš kieno rankos ji ateina“⁸⁷. Legendiniais Rimgaudo valdymo metais, skirtingai nei dabarties amžiuje, „ne tiek klasta ar sumanumu, kiek jėga buvo grumiamasi dėl pergalės“⁸⁸. Pasažodama apie didžiojo kunigaikščio Aleksandro vainikavimą, „Lietuvos istorija“ rašo: „Atviros to meto širdys nemokėjo apgaulinti nei šiaip šnekėti, nei gražbyliauti, o gyvenime — pataikauti. Valstybėje kol kas svarbiausia buvo ranka ir žygiai, o ne liežuvis ir bemaž iš mokyklos išsinešti iškalbingi, bet migloti postringa-

vimai“⁸⁹. Tauta jėzuitų istorikui, skirtingai nei Strykovskiui, nėra nelygstamos vėrtės, pati save pagrindžianti, aukščiausia tiesos instancija esanti žmonių bendrija. Ji, kaip kiekvienas nuodėmingas šio pasaulio žmogus,— klystanti ir nupuolanti, ontologinio pamato stokojanti ir jo ieškanti, dangiškojo išganymo siekianti, su Dievo valia ir tiesa savo gyvenimą suderinti mėginanti būtybė.

Kojelavičius, išvesdamas Lietuvos istorinę literatūrą iš pateiško, idealizuojančio renesansinio vaizdavimo, paversdamas istoriją savarankių ir kintančių charakterių drama, sykiu atveria krašto raštiją nekaustomam gyvenimo srautui, realioms žemiškos būties prieštarams. Tokiu būdu Lietuvos praeitis tampa palenkta barokinei disonansų estetikai. XVII a. autorius meniškai apnuogina nesuderinamus dvasios prieštaračius, atskleidžia šiurpų tragiškų išgyvenimų grožį — ir drauge išsergsti pasaulio darnos, jį persmelkusios universalios tiesos jutėjimą. Ši prasmingą visumos jausmą Kojelavičius išsako baroko pamėgta sentencijų, metaforiškų palyginimų kalba: ji skirtingų asmenybių išgyvenimus ir poelgius įrašo amžinon būties drobulėn, išauston iš tvarių gamtos ir dvasios gyvenimo dėsnų. Žmogaus sielos geismui, jos būsenai „Lietuvos istorijoje“ metaforiškai atliepia gamtos pasaulis: „Garbėtroškos jausmo laikas negydo, anaipol, brandina: kaip upė, patvinus vandenims, pasiekia užtvaros lygį ir pralaužia pylimą, taip ir garbės troškimo jausmas, laiko šiek tiek aptramdytas, stiprėja, o jeigu jo kokia galia nesulaiko, viską pranoksta ir pasidaro toks įžūlus, kad laužo kas pakliūva“⁹⁰. „Netikėta pasiuntinių kalba [...] gerokai apmalšino Vytauto iškilius potroškius. Kaip kietį kūnai, iš aukštai krisdami, arba sudūžta, arba atšoka, trenkęsi į švelnią žemę, taip ir jam užgulė širdį gailestis dėl šitokio savo elgesio“⁹¹. „Kaip magneto paveikta adata tol nenurimsta, kol nepatenka į tam tikrą padėtį, taip ir širdis, garbėtroškos nuodų sudirginta, teranda ramybę tada, kai pasiekia užsibrėžtąjį tikslą...“⁹²

Taigi baroko amžius praturtina Lietuvos istorinę literatūrą ir naujomis meninėmis lytimis, ir nauja išmintimi. Išpažindamas prigimtą asmens ir tautos dvasios prieštaringumą, Kojelavičius aiškiai nužymi ir šiems siekti privalomo, tobulo, su Dievo valia suderančio gyvenimo apmatų. Strykovskio garbinta asmens šlovė ir laisvė nūnai aukojamos tautos, tėvynės labui, akla tautos, kaip nelygstamos gėrybės meilė — aukštesnei dieviškos, dorinės tiesos meilei. Renesansinė „Kronika“ įvedė lietuvių tautos praeitį asmenybės šaunumo ir Fortūnos valdomon pasaulio istorijon, barokinis Kojelavičiaus kūrinys — sielos atgaila grindžiamon žmoniškumo raidon.

¹ Kraus A. Grundzüge barocker Geschichtsschreibung // Historisches Jahrbuch. München, Freiburg, 1968. S. 57—58.

² Zulus V. A. Vijūkas-Kojelavičius ir jo Lietuvos istorija // Pergalė. 1959. Nr. 11. P. 149—151.

³ Kojelavičius-Vijūkas A. Lietuvos istorija. Vilnius, 1988. P. 42—43.

⁴ Jučas M. A. Kojelavičiaus istoriografiniai interesai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. 1985. T. 2(91). P. 78.

⁵ Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. P. 43.

⁶ Kraus A. Min. veik. P. 56.

⁷ Косминский Е. Историография Средних веков. V в.—сер. XIX в. Москва, 1963. С. 123, 143—145.

⁸ Ten pat. P. 124.

⁹ Jučas M. Min. veik. P. 80—81.

¹⁰ Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. P. 69.

¹¹ Zulus V. Min. veik. P. 154—155.

¹² Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. P. 584.

¹³ Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. P. 171.

¹⁴ Kraus A. Min. veik. P. 68.

¹⁵ Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. p. 42.

¹⁶ Вайнштейн О. Западноевропейская средневековая историография. Москва—Ленинград, 1969. С. 391.

¹⁷ Ten pat. P. 395.

¹⁸ Ten pat. P. 437—439.

¹⁹ Косминский Е. Min. veik. P. 141.

²⁰ Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. P. 290.

²¹ Ten pat. P. 379.

²² Ten pat. P. 418.

²³ Kraus A. Min. veik. P. 73—75.

²⁴ Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. P. 49, 113, 116, 148, 324.

²⁵ Ten pat. P. 52.

²⁶ Ten pat. P. 53.

²⁷ Ten pat. P. 110—111, 303, 440.

²⁸ Ten pat. P. 115.

²⁹ Ten pat. P. 262—263.

³⁰ Ten pat. P. 394.

³¹ Ten pat. P. 583, 596.

³² Ten pat. P. 599.

³³ Ten pat. P. 678.

³⁴ Ten pat. P. 294—295.

³⁵ Ten pat. P. 229.

³⁶ Ten pat. P. 94.

³⁷ Ten pat. P. 98—99.

³⁸ Ten pat. P. 110—111.

³⁹ Ten pat. P. 320.

⁴⁰ Ten pat. P. 217—218.

⁴¹ Ten pat. P. 600.

⁴² Ten pat. P. 623.

⁴³ Ten pat. P. 696.

⁴⁴ Ten pat. P. 755.

⁴⁵ Koiałowicz Wiivk A. Miscellanea rerum Ad Statum Ecclesiasticum in Magno Litvaniae Ducatv pertinentium. Vilnae, 1650. P. 14—15.

⁴⁶ Ten pat. P. 78—79.

⁴⁷ Ten pat. P. 80—81.

⁴⁸ Ten pat. P. 119.

⁴⁹ Koiałowicz Wiivk A. Pamiątka krótka braciey Koadiutorów Societatis Jesu świętobliwie zmarłych. Wilno, 1673. P. 75.

⁵⁰ Ten pat. P. 150.

⁵¹ Ten pat. P. 265.

⁵² Ten pat. P. 304—305.

- 53 Ten pat. P. 308.
- 54 Ten pat. P. 356—366.
- 55 Kraus A. Min. veik. P. 74.
- 56 Вайнштейн О. Min. veik. P. 400.
- 57 Zulus V. Min. veik. P. 149.
- 58 Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. P. 102.
- 59 Ten pat. P. 144.
- 60 Ten pat. P. 145, 371.
- 61 Ten pat. P. 103.
- 62 Ten pat. P. 268.
- 63 Ten pat. P. 116, 148—151.
- 64 Ten pat. P. 463.
- 65 Ten pat. P. 464.
- 66 Ten pat. P. 258.
- 67 Ten pat. P. 233.
- 68 Ten pat. P. 264, 273, 453.
- 69 Ten pat. P. 481, 493, 533.
- 70 Ten pat. P. 674, 754.
- 71 Ten pat. P. 600.
- 72 Ten pat. P. 628—630.
- 73 Ten pat. P. 428.
- 74 Ten pat. P. 540.
- 75 Ten pat. P. 241.
- 76 Ten pat. P. 465—466.
- 77 Ten pat. P. 524.
- 78 Ten pat. P. 395.
- 79 Ten pat. P. 95.
- 80 Ten pat. P. 268.
- 81 Ten pat. P. 48—50.
- 82 Ten pat. P. 143.
- 83 Ten pat. P. 287—288.
- 84 Ten pat. P. 462—463.
- 85 Koialowicz Wiivk A. Miscellanea... P. 1—11, 21—37.
- 86 Kojelavičius-Vijūkas A. Min. veik. P. 207.
- 87 Ten pat. P. 216.
- 88 Ten pat. P. 96.
- 89 Ten pat. P. 543.
- 90 Ten pat. P. 311.
- 91 Ten pat. P. 422—423.
- 92 Ten pat. P. 308.

LIETUVIŲ KULTŪRINĖS
ANTROPOLOGIJOS SEKCIJA

DR. ANGELE VYŠNIAUSKAITE
VESTUVINIŲ DOVANŲ SEMANTIKA

PROF. GINTAUTAS ČESNYS

RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪROS ŽMONĖS
IR IKIBALTIŠKASIS ANTROPOLOGINIS
LIETUVOS FONAS

DR. VACYS MILIUS

LIETUVIŲ KRYŽIŲ IR KOPLYTĖLIŲ STATYMO PRIEŽASTYS

DR. ANGELE VYSNIAUSKAITE

VESTUVINIŲ DOVANŲ SĖMANTIKA

Dovana — geranoriškas kokio nors daikto davimas kitam, turint tikslą padaryti jam malonumą, atsilyginti už padarytą gera, sušelpiti jį, įgyti jo palankumą. Būtų galima paminėti dar daug ir kitų paskatų, kuriomis vadovaudamasis asmuo nemokamai atiduoda kitam kokį savo turtą.

Panašiai galima pasakyti ir apie dovanas, kuriomis susituokiantieji pasikeičia tarpusavyje, kurias teikia kitos šalies asmenims ar gauna iš jų, kuriomis apeigų dalyviams atsilygina už jų paslaugas. Tačiau nederėtų vestuvines dovanas ir jų teikimo veiksmus — dovanojimų apeigas — traktuoti tik pagal regimąjį jų pavidalą ir materialinę vertę, matyti vien išorinę tų veiksmų prasmę. Be realiosios prasmės, vestuvinės dovanos dažnai slepia dar svarbesnę, simbolinę; dovanos vertę tiek ją teikiantysis, tiek primantysis suvokia nepalyginamai didesnę negu jos perkamoji kaina. Tad kalbant apie lietuvių vestuvių paprotį keistis dovanomis, apie tų dovanų subjektus, dovanojimo aplinkybes ir būdus, pirmiausia į dovanojimo veiksmą ir realią dovanos išraišką būtina pažvelgti prasmės ieškotojo žvilgsniu, stengiantis suvokti konkrečios dovanos teikimo vidines paskatas, prasminį turinį. Aptarti vestuvinių dovanų teikimo ritualų prasmes ir yra šio darbo tikslas bei uždavinys.

Jo pagrindas — vestuvių eigą ir apeigų prasmę atskleidžiantys archyviniai šaltiniai bei literatūra. Svarbiausi archyviniai šaltiniai — Lietuvos Mokslų akademijos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštyno (LTR ir LMD), Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus (ES), Šiaulių „Aušros“ istorijos ir etnografijos muziejaus, kitų Lietuvos įstaigų tautosakinės ir etnografinės medžiagos rinkiniai.

Sunku yra tiksliai nustatyti įvairių ritualų, susijusių su keitimusi dovanomis, atsiradimo ir gyvavimo laiką. Galima tik apytikrė chronologija, paremta medžiagos pateikėjų atmintimi. Pa-

teikėjų atmintis yra išlaikiusi tokius būdingiausius laikotarpius: 1) XIX a. vidurį ir to amžiaus antrąją pusę, 2) XIX a.—XX a. sandūrą, 3) XX a. pirmuosius dešimtmečius. Po Antrojo pasaulinio karo prasidėjo politinių, ekonominių, socialinių perturbacijų laikotarpis. Didelė sumaištis ištiko ir žmonių dvasinį gyvenimą, vyko senųjų tradicijų irimas. Vestuvinių dovanų tradicinis turinys ir forma irgi išsigimė: dovanos tapo šalių prestižo demonstravimu.

Gana sunku yra tiksliai nusakyti būdinguosius Lietuvos etnografinių sričių vestuvinių papročių ir apeigų modelio bruožus. Dažnai jie pasikartoja ne tik vienoje, bet ir kelse etnografinėse srityse. Tik kai kurie jų yra būdingesni vienam kuriam regionui. Aptardami būdingiausius dovanų teikimo atvejus bei dovanų prasmę, stengsimės pažymėti to reiškinių geografiją ir chronologiją, nors šiaip visur bus nusakomi tik bendriausi reiškinių bruožai.

Lietuvių vestuvines dovanas turinio ir semantikos požiūriu galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: 1) dovanos, kaip reali materialinė parama bei atsilyginimas už paslaugas, 2) dovanos, turinčios tam tikro ženklo, simbolio prasmę. Šias dovanų grupes galima suskirstyti į pogrupius, priklausomai nuo dovanos teikimo tikslo, laiko bei vietos apeigų sistemoje.

Dovanos, kaip materialinė parama jauniesiems

Ši dovanų grupė apima vaikinų ir merginų tėvų, giminių ir jų kaimo bendruomenės dovanas išleidžiamam ar į savo tarpą priimamam asmeniui jo naujo gyvenimo pradžiai. Pirmiausia tai tėvų duodama ūkio turto dalis ištekančiai į marčias dukteriai ar išėinančiai į žentus sūnui. Nuo seniausių laikų Lietuvos kaime ūkis („namai“) būdavo paliekamas sūnams, kaip giminės tęsėjams. Dukterys būdavo išleidžiamos gyventi į vyro namus („į marčias“), atiduodant joms kilnojamojo (rečiau — ir nekilnojamojo) turto dalį pasogos ir kraičio pavidalu. Šis turtas iš tikrųjų buvo pačios merginos nuo vaikystės tėvų namuose užsidirbtas, tačiau žmonių sąmonėje jis buvo laikomas tėvų gera valia duota dovana; juoba nepaklusniam, kuo nors tėvams nusikaltusiam vaikui jie galėjo turto ir nebeskirti. Ne tik papročių teisė, bet ir ja paremti įstatymai, pavyzdžiui, XVI a. Lietuvos Statutas, leido vaikus nušalinti nuo tėvų turto dalies. Taigi ištekančiai dukrai duodamos pasogos dydis priklausė ne tik nuo ūkio pajėgumo, bet ir nuo tėvų malonės. XIX a. pabaigoje daug kur, o XX a. pirmiaisiais dešimtmečiais dažniausiai tik Dzūkijoje per piršlybas tėvo

pažadėtieji duoti pasogos pinigai būdavo atskaitomi žentui jungtųjų dienos rytą viešai prie stalo (rečiau — pasivadinus žentą ir piršlį į kamara) ir įteikiami lėkštėje per piršlio rankas. Reikalą atiduoti pasogos pinigus („dalį“) piršlys primindavo ritualine formule: „Tėvuli, nesūru!“

Kraitis — drabužiai, patalynė, audeklai, visa, kas sudėta skryniose, — motinos dovana, nors prie šios dovanos savo mergystės dienų triūsų ir pati mergina būtų prisidėjusi. Kraitis — piršlybose nederėtas: pagal paprotį jis yra savaime suprantama, nereikalaujama, o tik išsivežant simboliškai išperkama dovana. Nors tėvo dovana — pasoga duodama dukteriai, tačiau įteikiama žentui ir yra skirta jaunosios šeimos gyvenimo pradžiai. Ja daugiausia disponuoja žentas, kaip šeimos galva. Kraitis visada išlieka žmonos dispozicijoje, kaip išskirtinė jos nuosavybė.

Be tėvų dovanos, vestuvių ritualams yra būdingos dovanojimų apeigos, — tada jauniems dovanas teikia jų giminės, kaimynai, jaunystės dienų draugai. Šios dovanos gali būti traktuojamos kaip savos giminės ir bendruomenės materialinė parama savo išleidžiamiesiems asmenims, kaip savita moralinė kompensacija atskiriamajam. Bendruomenės dovanos XIX a.—XX a. pradžioje merginai ir vaikinui būdavo teikiamos vieną kartą, kai kur — du kart per vestuves; merginai — jos, vaikinui — jo namuose. Senesniojo modelio papročiams buvo būdingas vienas toks dovanų rinkimas. Vadintas jis ačiavimu, atsisveikinimo dovanojimu. Ačiavimas vykdavo jungtųjų dienos išvakarėse: pas merginą — per mergvakarį, vakarynas, pintuves, pas vaikiną — per žilvitvakarį — išleistuves į merginos namus. Vėlesniojo modelio vestuvių papročiams būdinga, kad bendruomenės dovanos renkamos jau jungtųjų dienos rytmetį, prieš ar po jaunikio atvežto nuotakai rūtų vainiko įteikimo ceremonijos. Dovanojimų apeiga vadinta „metimu ant žiedo“, „nuotakos dovanojimu“ ir pan.

Atrodo, bendruomenės dovanų teikimas iš bendruomenės išskiriamam asmeniui senovėje turėjo vykti per mergvakarį (*žilvitvakarį*), nes ir jaunikis pas nuotaką būdavo išleidžiamas jungtųjų dienos išvakarėse, atvykdavo pas ją dar naktį. Ilgiau ši tvarka išliko Žemaitijoje. Bendruomenės dovanų teikimas iš bendruomenės išeinančiam asmeniui buvo sudėtinė vestuvių ritualo dalis: patį veiksma žmonės suvokė kaip sakralinį ir jis buvo atliekamas pagal nusistovėjusią tvarką. Dovanas nuotakai ar jaunikiui iš apeigose dalyvaujančiųjų surinkdavo bendruomenės įgaliotiniai — kelios dainininkės (*ačiuotojos*) ar maršalka (vestuvių tvarkdarys). Dovanos buvo renkamos iš eilės apeinant visus šventės dalyvius, pradedant motina, tėvu, broliais, seserimis, kitais giminėmis, kaimynais, baigiant nekviestuoju kaimo jaunimu — pasi-

šokti ir pažiopsoti atėjusiais vaikiniais (*guogiais, grumsciniais*). Kiekvienas specialia daina buvo įsakmiai meldžiamas dovanos. Iš to, kuris neskubėjo jos duoti, būdavo išsišaipoma. Dovanojui vėlgi skiriama daina, kuria nuotakos ar jaunikio vardu padėkojama, nurodant, ką jis padovanojo.

Vėlesniojo modelio vestuvių apeigose, kai dovanos rinktos jungtuvių rytą, belaukiant jaunikio ar net jam atvykus, dovanojotus maršalka specialia formule kviesdavo prie stalo, kur sėdėjo nuotaka su pamergėmis. Belsdamas į lubas ar siją savo apeigine lazda ar kočėlu, jis šaukdavo: „Eikit dovanoti!“ Tėvas pirmasis deda ant stalo lėkštėn priešais dukterį pinigų, motina — plonos drobės rietimą. Tada ir kiti vyrai dovana pinigų, moterys — drobės stuomenis (3—3,5 m atraižas), rankšluosčius, staltieses, lovatieses ir kt. XIX a. pab.—XX a. pr. Rytų Aukštaitijoje motina pirmiausia priešais dukterį ant stalo padėdavo duonos kepalą, truputį druskos ir susuktą visą nuo avies nukirptą vilną¹. Švenčioniškių vestuvėse tokios dovanos būdavo dedamos į lėkštę, nuotakos laikomą ant kelių². XX a. kai kur Dzūkijoje ir per šiuos dovanojimus, kaip ir per vėlesnį dovanų teikimą „užgėrėms“, maršalka dovanojusįjį pavaišindavo taurele gėrimo³.

Bendruomeninis jaunosios apdovanojimas su užgėrimu dažniau buvo atliekamas jau po jungtuvių, išleidžiant jaunamartę pas vyrą. Nevienodas ritualo atlikimas laiko atžvilgiu tikriausiai nepaneigia apeigos prasmės: bendruomenės dovana yra ir materialinė parama išleidžiamajam, ir palankumo jam pareiškimas.

Būtina paminėti archaišką bendruomenės dovanų teikimo būdą — pažadą dovaną — dažniausiai gyvulių prieauglį — įteikti ne dabar, o netolimoje ateityje. Tverėčiai tokį dovanojimą vadino „palūkaniniu“⁴. Toks pasižadėjimas buvo tolygus garbės skolai. Jo netesėjusysis galėjo būti patrauktas teisman, o šis priversdavo duotąjį žodį ištesėti. Toks paprotys pažįstamas ir suvalkiečiams, veliuoniškiams.

Bendruomenės narių dovanos su gimtine išsiskiriantiems asmenims buvo suvokiamos kaip „išleidimas iš savo krašto“⁵, lyg ir atsiprašymas, nes ir jaunoji (savo namuose jaunikis) dovanojančiuosius tuokart atsiprašydavo už visa, kuo buvo jiems nusi kaltusi. Atsisveikinimo su bendruomenės nariu prasmę rodo ir pašaliečių — guogių — jaunajai duodamos kad ir menkos piniginių dovanos, už kurias kiekvienas dovanojantysis buvo jos pabučiuojamas⁶. Vadinas, sekant Arnoldo van Gennepo „perėjimo ritualų“ teoriją, jaunosios (sūnų išleidžiant į žentus — ir jaunojo) tėvų, giminių, kaimynų, draugų duodamos jai dovanos — tai sudėtinė „atskyrimo ritualo“ dalis: nuo šiol atidalytasis asmuo jau nebebus ligšiolinio kolektyvo narys.

Dovana — atsilyginimas už paslaugą

Antrasis pogrupis jungia tokius dovanojimus, kai duodamąją ar gaunamąją dovana vestuvių dalyviai suvokia kaip atpildą už paslaugą. Tokios prasmės dovana — merginos tėvų duodama kokia nors nedidelė dovanėlė prieš oficialias piršlybas vaikino atsiųstam atsiklausėjui (atsiklausėjai), jei jo peršamas vaikiną patraukia tėvų ir merginos dėmesį ir sutinkama, kad jis atvyktų pasipiršti. Žeimelio apylinkėse tokiai atsiklausėjai (*tulkininkei*) pagal paprotį merginos tėvai dovanodavo dešrą, linų grįžtę ar pan.⁷

Iki Pirmojo pasaulinio karo Rytų Aukštaitijoje⁸, o Dzūkijoje ir vėliau tebebuvo išlikęs archaiškas paprotys į vestuves savo kaimo žmones rituališkai pakviesti patiems jauniems: nuotaka, pirmosios pamergės lydimas, pereidavo iš eilės visas savo kaimo pirkias; jaunikis taip pat pereidavo kaimą, lydimas pirmojo pažainio. Toks perėjimas — tai dingstis visų atsiprašyti, su visais susitaikyti. Jaunikio ėjimas kaimynų atsiprašyti, su jais atsisveikinti prieš santuokinio gyvenimo pradžią XIX a. antrojoje pusėje pamažu išnyko. Nuotakos ėjimas per kaimą kvietimo į vestuves dingstimi dar buvo praktikuojamas ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, ypač Dzūkijoje. Šia proga atsilankiusi nuotaka kiekvienuose namuose buvo kuo nors apdovanojama — rankšluosčiu, drobės stuomeniu, vilnų kuodeliu, juosta ar linų grįžte. Dovanas nešdavo pamergė ir pati nuotaka. Visą kaimą apėjusios, juodvi grįždavo namo „ratuotos kaip bitelės“.

Mažajoje Lietuvoje, Suvalkijoje, Dzūkijoje iš senovės iki XX a. 3-iojo—4-ojo dešimtmečio buvo paprotys ne tik toli gyvenančius gimines, bet ir kaimynus kviesti per kvieslį — jauną, iškalbingą vaikną, būtinai jojantį raitą ant žirgo, kaip ir jis pats, rūtomis, kitomis gėlėmis, kaspinais išpuošto, rankoje iškėlusį kvieslę — trišakę lazdelę su skambalėliu. Koks reikšmingas buvo šis ritualinis kvietimas, rašo zanavykų vestuvių papročius tyręs J. Staugaitis: „Gali prašyti pats jaunikis ar mergina, gali prašyti tėvai — į vestuves negalima eiti, jei nėra buvęs kvieslys. Nekviesdam nėra suolo... Kvieslys turi atsilankyti vėliausiai ketvirtadienį prieš vestuves (jungtuvės paprastai antradienį), kad būtų kada pyragai išsikepti“⁹.

Iškilingos kviečiamosios kalbos — oracijos — pabaigoje kvieslys būtinai primena, kad jį reikia apdovanoti, už jo vargą atsilginti: „Žirgelį pašerkit, mane jauną apdovanokit. Duokit žirgeliui šieno, trako ar gryno abrako; jei ne abrako, nors tyro vandenėlio. Jūs, mergelės, nesibijokit, mane jauną kvieslėlį apdovanokit šilkų kaspinėliu; kad ne šilkų kaspinėliu, tai margoms

pakelėlėms (rištuvai prie aulinių batų.— A. V.); kad ne margoms pakelėlėms, tai nors meiliu žodeliu“¹⁰.

XX a. Suvalkijoje kviesliai kviečiamąją oraciją kartais baigdavo ne tik dovanų meldimu, bet ir grasinimu atsikeršyti, jei dovanos negautų: „O tos gražios panelės, kurios duos juostas, bus gražiai pašokintos, už stalo pasodintos. O kurios neduos, bus šiaudų ryšiu pašokintos ir kampe pastatytos, joms bus ožys pakabytas...“¹¹ Kviesliui duodamos dovanos — juostos, rankšluosčiai, stuomenys — užrišama ant lazdelės — „kvieslės“. Įsakmų kvieslio prašymą dovanų galima sieti su analogiškais kalėdotojų, lalau-ninkų, taip pat rugiapjūtės pabaigtuvių vainiko nešėjų primini-mais, jog jie yra nusipelnę dovanų. Vadėjasi, dovanos vestuvių kviesliui priklauso archaiškiausiam ritualinių dovanojimų sluoks-niui.

Atsilyginimo už realias ar simbolines paslaugas prasmę turi ir daug kitų per apeigas teikiamų dovanų: nuotakos motina ar pamer-gės apdalija jaunikio pajaunius nosinėmis už rūtų vainiko įteikimą nuotakai¹², rankšluosčiais ar stuomenimis perriša per pečius (*inkryžiuoja*) krautį išvežančius kraičvežius; svočia ar pati jaunoji užkabiną rankšluosčius ant kaklą ją vežusiems arklams (dovana tenka vežėjui); apriša rankšluosčiais ją šokdinančius jau-nojo pulko vyrus (piršlį, pajaunius), nes antraip jie šoka apsi-juosę per pečius šiaudų pynėmis ir jaunajai daro gėdą¹³. Jaunoji dovanoja gražų raštuotą rankšluostį muzikantui už grojimą jos apeiginiam šokdinimui. Stuomeniu apdovanoja anytą už „nusupi-mą“, kai parvežta į vyro namus sėdi užstalėje, didele skara už-sisupusi veidą. Juostomis ar siauresne rankovine drobe (*ranko-vėmis*) apdalija pirmaryčiais prie klėties durų marčią dainomis žadinusias (*ėčiavusias*) dainininkes¹⁴; skarelę, juostą ar kaspī-nus dovanoja mergaitei, o „rankoves“ — pagyvenusiai moteriai, kai kuri iš jų atneša jauniems vandens nusiprausti¹⁵. Gervėtiš-kių lietuvių vestuvėse pirmaryčiais atvesta pirkion ir čia radusi „šlavėjas“, marti „šluotą užmeta trijų aršinių (aršinas — 71,12 cm; 3 aršiniai — „sieksnis“, arba 2,13 m.— A. V.) kaspīnu“¹⁶. Jei „šla-vėja“ yra pati anyta ir ji pasiūlo martelei „šluotą susirišti“, ši šluotos kotą apjuosia rinktine juosta ar rankšluosčiu. Tokios do-vanos ypač buvo populiarios Dzūkijoje.

Marti dovanomis atsilygina ir piršliui, svočiai, šeimininkėms už jų triūsą: piršlį gražiu rankšluosčiu ar juosta perjuosia jau į jungtuves išvažiuodama, svočią apdovanoja stuomenimis po gaubtuviių, šeimininkę — vestuvių pabaigoje.

Atsilyginamosios prasmės dovanų teikimas atliekamas oriai, kaip vestuvinio ritualo veiksmas, pabrėžiantis tiek dovanootojo dos-numą, tiek apdovanotojo džiaugsmą.

Be minėtųjų atvejų, vestuvių dramoje nemaža dovanų yra teikiama tarsi su paslėpta mintimi: ir dovanotojas, ir apdovanojamasis ją supranta kaip tam tikrą simbolį. Perkeltinę prasmę turinčios dovanos gali būti suprantamos arba kaip ženklas, arba kaip auka, arba kaip būdas įgyti vyro giminės ir jo kaimo bendruomenės palankumą.

Dovana kaip simbolis, ženklas

Simbolinės prasmės dovanos daugiausia teikiamos piršlybose. Iš seniausių istorinių šaltinių yra žinoma, kad lietuvių piršlybų papročiai buvo gana sudėtingi. Piršlybos, kaip teigiama Įsruties apskrities bažnyčių 1638 metų vizitacijos ataskaitoje¹⁷, esančios „iššestos“: tik trečiąkart vienam, dar be vaikino, į merginos namus atvykusiam piršliui pagaliau pasakoma — gali atvykti pirštis vaikas ar ne. Trečiasis atvykimas tada vadintas „sugertuvėmis“. Ketvirtąkart piršlys atjodavo jau drauge su vaikinu. Tada vykdavo jaunųjų sužadėtuvių, senovėje prilygusios santuokai. Vėlesniais laikais piršlybų sandara paprastėjo ir ankstesnio eiliškumo jau nebuvo laikomasi. Sutikimo tekėti įrodymo ženklas buvo per sutartuves įteikiama piršliui (vėlesniais laikais abiem su vaikinu) dovana: prie piršlio apeiginės lazdos mergina pririšdavo porą pakelių, arba rištuvų (siaurų juostelių kelnėms auliniuose batuose pasirišti), ir skarelę, piršlį sujuosdavo pora rankšluosčių. Pakelės ir vienas rankšluostis buvo dovana piršliui; skarelę jis turėjo parnešti kaip ženklą vaikinui, o kitą rankšluostį — jo tėvams. Ragainiškių lietuvių vestuvinius papročius 1690 m. aprašęs liuteronų kunigas Teodoras Lepneris teigia: „Šitokias dovanas jie supranta kaip ženklą, nes jokių žiedų nevartoja“¹⁸.

Antanas Juška, aprašęs Veliuonos apylinkių žmonių XIX a. vidurio vestuvių papročius, sako, kad per sanderybas, arba sugertuves (jos vykdavo piršliams trečią kartą atsilankius), „mergina nuotaka duoda vedžiui rūtų kvietką, įdėtą į drobės stuomenį arba skepetą, parnešti anytai kaip sutikimo tekėti ženklą“¹⁹. Panašiai XIX a. Žemaitijoje per „sanderėtuves kavalierius atvykęs duoda dovanas — panai kelis rublius. Pana savo kavalieriui pariša kuską krominę ar šaliką savo darbo, austą ar nertą“²⁰. XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje Kauno apylinkėse, „susitarus dėl vedybų, mergina dovanoja du rankšluosčius: vieną piršliui, kitą — vaikinui, kad parneštų tėvams jos sutikimą“²¹. Dzūkės vaikinui dovanojamą parnešti tėvams drobės stuomenį ir rankšluostį dar sujuosdavo juosta²². Papilio apylinkėse mergina, įteikdama vai-

kinui dovanas — sutikimo tekėti ženklą, tardavo: „Šėnavok mano kvietkelę, kaip aš šėnavojau savo jaunas dienas!“²³

Tai rodo, jog dovanos — sutikimo tekėti ženklo įteikimas vaikui yra sakralinis savęs jam pavedimo aktas, reikšminga naminių jungtvių apeiga.

Kad įvairiais vardais vadinamos sutartuvės senovėje reiškė merginos ir vaikino santuoką, rodo ir rytiečių aukštaičių XIX a. pabaigos paprotys: „Jaunikis per santarius pasodina jaunąją ant savo duonos“²⁴, t. y. dovanoja kepalą duonos. Tai ženklas, kad nuo šiol jiedu dalysis viena duona, vadinasi, jau yra šeima.

Simbolinę prasmę turi ir jaunikio šaliai (piršliui, pajauniams) dovanojami skiriamieji ženklai — seniau prie kepurės, vėlesniais laikais prie krūtinės segami kaspinėliai su rūtos šakele: jais suteikiama asmeniui juridinė teisė atlikti apeigų numatytas pareigas.

Jaunikio duodamas pinigas uošvei, o pajaunių — pamergėms, tariamai iš jų išperkant nuotaką, tai taip pat dovana ženklas. Aukštaičių vestuvėse gana spalvinga jaunosios pirkimo — vadavimo apeiga (*mezliava*): jaunikio šalis, mesdama lėkštėn pinigus, marčią sau „perka“ („Mūsų marti!“), o jaunosios šalis tokiu pat būdu ją „vaduoja“ („Mūsų sesuo!“). Jaunojo uždėta simbolinė dovana („Mano patil“) — jaunosios užvaldymo ženklas. Vadinasi, jaunosios apdovanojimą prieš išleidžiant pas vyrą galima traktuoti kaip dviejų giminių ginčą dėl jaunamartės juridinės priklausomybės. Juozas Baldžius (Baldauskas) šią apeigą laiko tolimos praeities, ankstesnės negu XIII a., nuotakų pirkimo atgarsiu²⁵. Mūsų nuomone, XIX—XX a. pradžioje mezliavos dovanojimų apeiga pabrėžiama, jog jaunoji ne savo valia palieka tėvų namus, todėl ir savo giminės bei bendruomenės neišduoda, neišsižada, o tik vykdo jos valią.

XIX a. vidurio aukštaičių paprotys marčiai atsivežus pasidėti ant stalo kepalą duonos ir ąsotį alaus²⁶ — ženklas, jog šia dovana ji pareiškia savo valią būti šių namų šeimininke. Duona šiuo atveju yra sakrali priemonė marčiai prigyti svetimoje erdvėje, kur nuo šiol jai teks gyventi.

Be minėtų, yra ir daugiau ženklo simbolio prasmės dovanų.

Dovana kaip auka

Į atskirą pogrupį galima išskirti aukos idėją įkūnijančias vestuvių dovanas. Šiuo atveju dovana teikiama tarsi nematomam namų pasauliui, siekiant įgyti jo palankumą. Tokios prasmės dovanas marti teikia daugiausia vyro namuose, vadinasi, erdvėje,

kurioje ji dar neprigijusi ir kurią būtina dovanomis pamaloninti ir palenkti sau. Tiesa, dovanos atitenka konkrečioms asmenims — anytai, šešurui, dieveriams, mošoms ir kitiems jaunikio šalies asmenims, nors jos duodamos ne jiems, o svetimos aplinkos objektams. Ryškiausiai dovanų kaip aukos prasmė iškyla XVI—XVII a. vestuvėse. Šaltiniai yra užfiksavę vieną iš svarbių apeigų jaunikio namuose — parvežtos marčios vedžiojimą po sodybos pastatus, kuriuos ji turėjo apdovanoti, prieš tai kiekvieną užgerdama, t. y. apeiginiu būdu pasveikindama. Užgėrimas pabrėžia sakralinį apeigos pobūdį; tai liudija apeigoje dalyvaujančių ir marčią vedžiojančių vyro giminės narių žodžiai: „Jeigu būsi ištikima mūsų dievams, jie tau visko suteiks“²⁷. Labai detaliai šią apeigą, XVII a. pabaigoje tebebuvusią praktikuojamą Įsruties apylinkėse, aprašo „Prūsijos įdomybėse“ M. Pretorijus:

„Dieveris ir moša drauge su savo draugais ima marčią, apsirūpinusią daugybe dovanų, ir vedžioja po visus trobesius — tvartus, pašiūres, kiek tik yra tų pastatų pavadinimų, didelius ir mažus. Juos lydi būrys jaunimo. Priešais kiekvieną trobesį marti turi pašokti ir visus pastatus apdovanoti. Dovanas susirenka moša. Ziūrima, kad marti jaučių tvarte, klojime, arklių ir kiaulių tvartuose ant slenkščio padėtų pinigų, avių tvartė — juosta, tik karvių tvarte — nuometą, kurį jos nešioja vietoje čepčiaus. Jaujon skubiai įmeta pyragą, o prie kitų trobesių gali mesti ką nori. Ją taip pat nusiveda į vyšnių ir obelių sodus, nes jie turi du ar tris sodus. Prie kiekvieno jų ji privalo ką nors numesti, taip pat ir prie žardo, kuriame jie džiovina laukuose neišdžiovintus javus. Jeigu ją veda pro tvorą ar vartus, ji taip pat turi ką nors numesti, taipgi prie šulinio, iš kurio ji tą dieną, kai nakvojo su jaunikiu, negali praustis. Jeigu neužtenka drobių ir juostų, privalo įsipirkti pinigais — juos padeda ant slenkščių bei kitose vietose. Kartu einantis jaunimas šokinėja, šlovinamas marčią dainomis. Vienas kitas pakelia minėtose vietose marčios padėtuosius daiktus. Du berniokai iš jaunikio draugų, užsidėję ant pečių jaučių kinkomąjį jungą, pasišokinėdami seka marčią. Nuo žemės pakeltieji daiktai užneriami ant jungo. Džiūgaudami jie atsineša jį į pirką ir daiktus padalija jaunimo draugams“²⁸.

A. Juška veliuniškių vestuvių apraše irgi mini, kad XIX a. viduryje tokiu pat būdu — suvertos ant jaučių jungo — marčios dovanos atnešamos iš klėties į pirką; čia jas ji pati išdalydavo vyro artimiesiems ir giminaičiams, su kiekvienu jų pašokdama²⁹. Siuo atveju, nors teikimo forma panaši, marčios dovanos aukos prasmės jau nebeturi.

Aukos namų dvasioms globėjoms prasmę galima įžvelgti ir daugelyje kitų, dar ir XIX a. pabaigoje—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais per vestuves marčios dovanų dalijimo atvejų. Pavyzdžiui, atvykus į jaunikio namus, svočia marčios vardu įkabina pirkios

krikštasuolės kampe rankšluostį. Ikikrikščioniškuose vaizdiniuose krikštasuolės kertė — namų dvasių globėjų telkimosi vieta, kaip ir pirkios slenkstis. Pagal krikščioniškąją tradiciją čia kabinami šventųjų (taigi taip pat namų globėjų!) paveikslai. Vadinasi, marčios dovana — tai auka šventiesiems globėjams. Nenuostabu, kad pati dovana tarsi susakralinama: tikima, jog šiuo rankšluosčiu reikia nusišluostyti, kad būtų sveikas⁶⁰.

Rytų Aukštaitijoje buvo paprotys pirmoryčiais jaunąją iš klėties ar kambaros, kur jaunieji praleido pirmąją santuokinę naktį, iškilmingai atvesti į pirkią taku, išklotu kūlio šiaudais. Abipus tako dar būdavo sustatyta šiaudų kūlelių, ir jaunamartė ant jų uždėdavo dovanas — stuomenį, rankšluostį ar juostą⁶¹. Panašiai XVII a. Mažosios Lietuvos lietuvininkų vestuvėse marti apdovanodavo sodybos varčioje radusi pastatytą šiaudų kūlį⁶². Šiuo atveju šiaudų kūlys yra derliaus dvasios personifikacija, ir dovana auka jam siekiama nulemti namams gausų javų derlių. Jeigu pirmoryčiais jaunuosius nuvesdavo prie šulinio, marti pakabindavo rankšluostį ant svirties, be to, šuliniui rankšluostį dovanodavo nuėjusi pirmąkart vandens pasisemti. Vanduo — vienas svarbiausių gyvybės palaikymo elementų. Jo sakralumas — tai žmonių ir gyvulių sveikatą, vaisingumą, javų derlingumą skatinanti jėga, plačiai žinoma mūsų ir kitų tautų tikėjimuose bei papročiuose. Dovana šuliniui — tai vandens pagerbimas. Dovana atitenka namų šeimininkei — anytai. Aukos prasmę turi ir marčios dovana — plonos drobės stuomuo ar raštuotas rankšluostis, kuriais ji per pirmoryčių pusryčius uždengia anytos atneštą ant stalo grikinį vėdarą ar kiaušininės puodą⁶³. Tiek vėdaras, tiek kiaušininė — marčios gimdymo galių, vaisingumo skatinimo įvaizdis.

Aukos prasmę turi dar daugelis kitų marčios teikiamų dovanų, ypač pirmaisiais jos martavimo metais. Kad klėties aruodai visada būtų pilni javo, marti užkabindavo juostą ar rankšluostį ant aruodo, pirmąkart sėmdama iš jo grūdų. Gausos skatinimo dingstimi jaunamartė rankšluosčiu ar drobės stuomeniu užtiesdavo pirmąjį per rugiapjūtę supjautą rugių pėdą ar pastatytą gubą. To padaryti jaunamartei nesusipratus, moterys dejuodavusios: „Tamsu ūlyčioje, tamsu!“⁶⁴ Pagal mitologinę galvoseną baltą drobę, paaukota šiemetiniam derliui, turėjusi lemti baltą duoną ir kitų metų derliaus gausą. Kad jaunajai šeimai sektųsi gyvuliai, jaunamartė turėjo nepamiršti juosta, rankšluosčiu ar kita dovanėle apdovanoti pavasarį pirmąkart gyvulius (tarp jų ir jos pasoginę karvę) ganyklon išgenantį piemenuką⁶⁵. Marti stuomeniu, rankšluosčiu ar juosta apdovanodavo pirties krosnį, pirmą kartą po vestuvių nuėjusi maudytis tiek į svetimą, tiek į šešuro kūrentą pirtį. Dovana atitekdavo pirties savininkui, bet tai, be abejo, pa-

gal senovės žmonių mąstyseną buvo jaunamartės auka pirties Krošniniui.

Neabejojamai pirmaisiais po vestuvių metais kalėdojančiam parapijos kunigui duotas drobės stuomuo ar nedidelė dovana prieš jungtuves prie bažnyčios pasimaišiusiam elgetai taip pat yra jaunamartės auka. Liaudies samprata, kunigas ir elgeta yra tarpininkai tarp žmonių ir Dievo. Vadinasi, ir dovana jiems kartu yra auka Dievui, prašant jo palaimos.

Dovanos kaip būdas įsipirkti į svetimą giminę ir kaimo bendruomenę

Iš tėvų namų savo turto dalį atsiėmusi, motinos, kitų artimųjų ir bendruomenės svetimai šaliai „parduota“, jaunoji nebetenka anksčiau turėto „tėvų dukrelės“ statuso. Kol nėra oficialiai jaunikio giminės ir bendruomenės priimta savo nariu, jaunoji dar nebeturi ir „martelės“ statuso. Tuo metu jaunoji gali būti piktųjų gamtos jėgų lengvai pažeidžiama. Užtat visiškai suprantamas jos sutrikimas ir pastangos magiškais priemonėmis (o jų vestuvių papročiuose tikrai gausu) apsisaugoti nuo neigiamų jėgų poveikio. Dar labiau suprantamas siekimas kuo greičiau įgyti visų pageidaujamos ir mylimos martelės statusą, užimti deramą vietą naujoje šeimoje. Tad, be minėtų aukos prasmės dovanų, marti jaunojo namuose stengėsi savo dovanomis pamaloninti vyro artimuosius, įsiteikti jo giminėms, draugams ir kaimynams, su kuriais jai teks ateityje bendrauti. Kad taptų visų žmonių mylima martele, didelę dalį savo atsivežtų kraičių marti išrėžo (kadangi seniau drobes ne kirpdavo žirklėmis, o rėždavo peiliu) dovanoms. O gentystės narių būrys tikrai gausus: apdovanojama ne tik vyro tėvas, motina, broliai, sėšersys, bet ir dėdės, tetos, dėdienės, tetėnai, pusbroliai, pussėsės, krikštatėviai, pagaliau, jei vyras tokių turi, ir krikštavaikiai. Daugelis šių giminaičių — gentainių yra kartu ir jo kaimo bendruomenės nariai, kaimynai, bičiuliai. Su jais visais ateityje reikės giminiuotis, vienokios ar kitokios pagalbos prašyti, talkon kviestis. Šitaip užsimezga giminiavimasis, bičiuliški santykiai, senajame mūsų kaime žmonių itin vertinti: gentainiai (ne vien kraujo giminės) viešėdavo vieni pas kitus didžiųjų metinių švenčių, parapijos atleidų progomis, jau nekalbant apie tokias šeimos ir viso kaimo šventes kaip vestuvės, krikštynos, taip pat laidotuves, mirusiųjų paminėtuves. Gentystė būdavo sutvirtinama kūmystės, svotystės ir kitais būdais.

Didysis marčios dovanų dalijimas per marčpietį ar po jo — tai įsipirkimo į vyro giminę, šeimą, bendruomenę apeigų kulmi-

nacija. Dovanos dalijamos klėtyje prie kraičių skrynios ar atnešamos į pirkia prie stalo. Anyta ir šešuras kviečiami prieiti atskirai, nes marti savo dovanomis juos privalo „aprengti nuo galvos iki kojų“: anytai dovanoja sijoną, marškinius, prijuostę, skarelę, šešurai — marškinius ir juostą. Šios dovanos jiems duodamos nepaisant to, kad marčią pasitinkant šešurai jau buvo užkabintas ant pečių „patikimo stuomuo“, o anytai — „nusupimo stuomuo“³⁶. Dar XX a. pradžioje dieveriams daugiausia buvo dovanojama po rankšluostį ar marškinius, mošoms — po stuomenį, skarelę ar palaidinukę, mažoms mergaitėms — kaspinių, berniukams — juostelė su įrištu riestainiu. Lietuvoje, išskyrus buvusį Klaipėdos kraštą ir palatvijį, marčios dovanos buvo audiniai. Klaipėdiškės, iš dalies žemaitės, ypač gyvenusios Latvijos pasienyje, be audinių, dažnai dovanodavog megztas vilnones pirštines, kojines ar šalikus. Tam įtaką darė, matyt, šio regiono artimesni ryšiai su vokiečių etnokultūra, kuriai būdinga, kad vestuvinės dovanos — megzti daiktai.

Dovanos buvo teikiamos arba per apeiginį marčios šokdinimą, arba tada, kai marti su visais apdovanotaisiais bent keletą kartų apsisukdavo asloje per „dovanų šokį“. Kokio nors pastovaus kanono dovanų dalijimo apeiga neturėjo.

Vyro giminaičius ir kaimynus apdovanojusi, marti jau buvo laikoma savu jo giminės nariu, jos ginama: aplinkos pavojaus grėsmė jau buvo praėjusi. Kaip tik dažniausiai po dovanų dalijimo marčios sročia ir palydai tiesė stalus jos atsivežtinėmis staltiesėmis, dėjo atsivežtuosius iš tėvų namų valgius, ir marti per marčpietį svečius vaišino.

Vadinasi, ne tik senovėje, bet ir šio amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais dovanos mūsų vestuvių papročiuose buvo gana gausios. Dovanas duodavo ne tik jaunoji, bet ir kiti asmenys per įvairaus turinio ir prasmės apeigas. Užmiršus vestuvinių dovanų semantiką, šiandien dovanų turinys bei dovanojimo būdas subanalėjo tiek miestiečių, tiek kaimo gyventojų vestuvėse, o drauge su tuo nuskurdo ir lietuvių etninės kultūros savitumas bei grožis.

¹ Cepienė I. Vestuvių papročiai // Kernavė. Vilnius, 1972. P. 211.

² Iwaszkiewiczowa E. Wesele w powiecie Święciańskim // Upominek Wileński. Wilno, 1879. S. 48.

³ Cepienė I. Krokšlio kaimo vestuvių papročiai // Dubičiai. Vilnius, 1989. P. 178.

⁴ ES 277. Tverėčius. Taip daryta dar 1921 m. Erzvete.

⁵ ES 44(8). Adutiškis.

⁶ Karaliūtė E. Vestuvių papročiai // Ignalinos kraštas. Vilnius, 1966. P. 167.

⁷ Šliavas J. Zeimelio apylinkės. Kultūros ir švietimo apybraiža. Vilnius, 1985. P. 67.

- ⁸ ES 565(3). Palūšė ir kt.
⁹ Staugaitis J. Zanavykai // Švietimo darbas. Kaunas, 1921. Nr. 3—4. P. 79.
¹⁰ Ten pat. P. 80—81.
¹¹ Vyšniauskaitė A. Suvalkiečių vestuvių kvieslys // Kraštotyra. Vilnius, 1970. P. 246.
¹² Karaliūtė E. Vestuvių papročiai // Ignalinos kraštas. P. 169.
¹³ Ten pat.
¹⁴ Ten pat. P. 170.
¹⁵ Karaliūtė E. Vestuvių papročiai // Gervėčiai. Vilnius, 1989. P. 173.
¹⁶ Karaliūtė E. Vestuvių papročiai // Ignalinos kraštas. P. 170.
¹⁷ Recessus generalis. Die Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Hertzogthumb Preussen. Königsberg, 1639 (be paginacijos).
¹⁸ Lepner T. Der preusche Littauer. Danzig, 1744. S. 30, 31.
¹⁹ Juška A. Lietuviškos svotbinės dainos. Vilnius, 1955. T. 2. P. 29.
²⁰ Zemaitė. Raštai. Vilnius, 1958. T. 5. P. 606.
²¹ ES 34(17).
²² LTR 1404(1). Daugai; ES 1223/1, p. 103. Merkinė.
²³ Nalkowski W. (Recenzija Šiaulių pavieta Papilio apylinkių lietuviškų vestuvių aprašymo, skelbto 1890 m. leidinyje „Pamiętna książka Kowenskoj gubernii“) // Wiśła. Warszawa, 1898. T. XI.
²⁴ Karaliūtė E. Vestuvių papročiai // Ignalinos kraštas. P. 161.
²⁵ Baldauskas J. Pirktinės vestuvės // Mūsų tautosaka. Kaunas, 1935. T. X. P. 98.
²⁶ Kamiński M. Obrzędy weselne ludu w Wilkomierskiem // Tygodnik illustrowany. Warszawa, 1863. T. VII. S. 215.
²⁷ Warhafftige Beschreibung der Sudawen auf Samland sambt ihren Bockheyligen und Ceremonien // Erleutertes Preussen. 1742. T. 5. (be paginacijos).
²⁸ Praetorius M. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne. Berlin, 1871. S. 90.
²⁹ Juška A. Lietuviškos svotbinės dainos. T. 2. P. 343.
³⁰ Гукowski К. Свадьба литовских белорусов // Памятная книжка Ковенской губернии на 1894 г. Ковно, 1893. С. 158.
³¹ Iwaszkiewiczowa E. Wesele w powiecie Święciańskim. S. 60.
³² Lepner T. Der preusche Littauer. S. 41; ES 463(25). Ignalina: „Varčioje stovi vaikas su šiaudų kūliu,— marti užmeta ant kūlio juostą“.
³³ LTR 792(181). Daugėliškis; LTR 2750(728). Salakas; Karaliūtė E. Vestuvių papročiai // Ignalinos kraštas. P. 171.
³⁴ ES 560(6). Senieji Smilginiai, Rodūnės raj. Baltarusija.
³⁵ Kulikauskienė V. Vestuvių papročiai // Zervynos. Vilnius, 1964. P. 118.
³⁶ ES 565(3). Ignalina.

PROF. GINTAUTAS CESNYS

RUTULINIŲ AMFORŲ KULTūros ŽMONĖS
IR IKIBALTISKASIS ANTROPOLOGINIS
LIETUVOS FONAS

Prieš atsikraustant indoeuropiečiams — virvelinės keramikos gamintojams, Lietuvoje ir artimiausioje jos vakarinėje kaimynėje Prūsijoje vyravo neolitinė Nemuno kultūra, kai kur su Narvos kultūros plotais bei įtakomis (R. Rimantienė, 1984). Prie būsimojo baltų arealo iš vakarų pusės šliejosi vėlyvoji rutulinių amforų kultūra (T. Wisłański, 1966), jos rytinė atmaina, iš dalies įsiterpdama į baltų teritorijas (C. Engel, 1935). Labiausiai išplitusi ji buvo Kujavijoje, jos liežuviai siekė Mozūrų ežerų sritį, o toliausiai į šiaurės rytus jie driekėsi net iki Gardino apylinkių (M. Czernjavski, 1987). Taigi šios kultūros gamintojų įtaka į Lietuvos ir Prūsijos ikiindoeuropietiškąjį genų fondą yra visai tikėtina. Ją galima pasekti pasitelkus Prūsijos akmens ir žalvario amžiaus antropologinę medžiagą, kuri, deja, žuvo Karaliaučiaus griuvėsiuose. Tačiau jos skaitmeninė charakteristika liko senuosiuose vokiečių leidiniuose. Ta charakteristika tokia tiksli, be to, dokumentuota archeologiniais radiniais, kad iš tiesų ją galima pasikliauti. Sugretinus neolitinės Nemuno, vėlyvosios rutulinių amforų, virvelinės keramikos ir laivinių kirvių kultūrų žmonių savybes, galima spręsti, koks buvo ikiindoeuropietiškas Prūsijos, o kartu ir Lietuvos antropologinis fonas, kaip formavosi pirmieji baltai — Pamarių kultūros gamintojai, atsikrausčius į pietrytinį Baltijos krantą indoeuropiečiams, kaip baltiškosios antropologinės savybės rutuliojosi toliau — jau žalvario amžiuje. Nustatant antropologinių radinių kultūrinę priklausomybę, mums maloniai talkino archeologė R. Rimantienė.

Senajoje antropologinėje literatūroje (W. Wittich, 1872, Meschede, 1874, A. Lissauer, 1878, R. Virchow, 1879, G. Asmus 1942, G. Perret, 1943) paskelbti individualūs matmenys kaukolių, kurių

dalį galime priskirti Prūsijos vėlyvosios rutulinių amforų kultūros gamintojams, žinoma, preliminariai pagal įkapes patikslinus kultūrinę jų priklausomybę. Remiantis tais matmenimis ir galima spręsti apie antropologines ypatybes vėlyvosios rutulinių amforų kultūros žmonių, kurių arealas siekė vakarinių baltų žemes.

Pirmų pirmiausia šios kultūros atstovu reikia laikyti vyro kaukolę iš Briesen (dabar Wąbrzeźno, pw. Chełmno), kurią aprašė W. Vittich (1872). M. Vitov ir kt. (1959) kaukolę priskyrė duobelinės-šukinės keramikos gamintojui, bet tokį sprendimą grindė ne archeologiniais radiniais, o brachikranija. R. Denisova (1975) laikė kaukolės kultūrinę priklausomybę nenustatyta. E. Šturms (1970) Brieseno radinių kompleksą priskiria rutulinių amforų kultūrai, o mes jo nuomonei pritariame. Pagal laidoseną (akmenų konstrukcija, suriestas skeletas) ir įkapes (puodai, gintaro papuošalai) trys kapai, atkasti buvusiam Wiesinfeld, priklauso taip pat šiai kultūrai. Vieningai laikomasi nuomonės (C. Engel, 1935, L. Kilian, 1955, E. Šturms, 1970), kad žmonės, palaidoti buvusiam Lötzen (Villa Nova), buvo taip pat rutulinių amforų gamintojai. Prie šių kaukolių, kurių matmenis paskelbė G. Perret (1943), galima prijungti R. Virchow (1879) aprašytą kaukolę iš Janiszewek, pow. Włocławek (Kujavija), vadovaujantis E. Šturms (1970) nuomone. Taigi susidaro senosios Prūsijos rutulinių amforų kultūros žmonių kraniologinė serija iš 6 kaukolių (1 lentelė).

Rutulinių amforų kultūros žmonės pasižymėjo mezomorfiija (vidutinišku stambumu), nors pagal smegeninės ilgį ir aukštį jungtinę jų kaukolių seriją reikia laikyti nevienalyte (per didelę dispersiją). Krinta į akis mezokraninė (pusapvalė) smegeninės forma su polinkiu į mezobrachikraniją (Briesen, Janiszewek). Veidas — vidutinio pločio, aukštokas, mezeninis, akiduobės — vidutinio pločio, labai žemos, chamekonchiškos, nosis — vidutinių matmenų, leptorininė.

Idomu pažiūrėti, kaip šios savybės atrodo sinchroniniame antropologiniame Prūsijos fone. Tai nebuvo lengva, nes reikėjo nustatyti senojoje literatūroje paskelbtos medžiagos kultūrinę priklausomybę pagal laidosenos ir įkapių aprašymus. Kaukolių individualūs matmenys daugiausia imti iš G. Perret (1943).

Neolitinei Nemuno kultūrai priklauso vyro kaukolė iš Braynicken (dabar Brainiki, pow. Szołytno). Niekuo nemotyvuodami, vien paveikti brachikranijos (apvalios smegeninės formos), M. Vitov ir kt. (1959) ją priskyrė duobėtosios-šukinės keramikos kultūros žmogui, nors toje radavietėje visai nebuvo rasta tokios keramikos. R. Denisova (1975) abejoja tokia kultūrine atribucija. Pagal panašumą Prabuty palaidojimui (G. Asmus, 1942, J. Oku-

licz, 1973) jį reikia priskirti viduriniam neolitui, Nemuno kultūrai (R. Rimantienė, 1984).

Virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūrą lengviau atskirti pagal ankstyvųjų kirvių formą ir keramikos puošybą. Šios kultūros žymių yra trijuose Prūsijos laidojimo paminkluose. Antai kapai Nr. 1 ir Nr. 2 vietovėje Kaup (dabar Mochovoje, r. Zelenograd) nekelia jokios abejonės (C. Engel, 1935, L. Kilian, 1955). Tas pat pasakytina ir apie kaukolę iš Gross Morin (dabar Murzinowo Wielkie, pow. Inowrocław), kurios matmenis pateikė A. Lissauer (1878), taip pat apie 3 kapus iš Domschin, arba Försterei Eiche (dabar Prirečnoje, r. Polesskij), kuriuos tyrinėtojai vienbalsiai skiria šiai kultūrai (C. Engel, 1935, E. Stürms, 1970, M. Vitov ir kt., 1959).

Sunkiausia Prūsijos antropologinius reliktus priskirti Pamarių kultūrai. Pagal suriestą laidoseną ir įkapes (vėlyvi kirviai, kauliniai smeigtukai, klinties karoliai) tris kapus vietovėje Bieberstein (arba Moltainen) L. Kilian (1955) priskiria šiai kultūrai, o mes tam pritariame. Vyrą iš kapo Nr. 1 kapinyne Lauknen, arba Hohenbruch (dabar Gromovo, r. Polesskij) dauguma tyrinėtojų (L. Kilian, 1955, J. Okulicz, 1973) laiko šios kultūros atstovu. Pasak šių autorių, Pamarių kultūros ženklų rasta Kraupischkehmen, arba Erdmannsruh (dabar Zalivnoje, r. Cerniachovsk), ir Klein-Naujoks, arba Erlenwald (dabar Stroinoje, r. Polesskij).

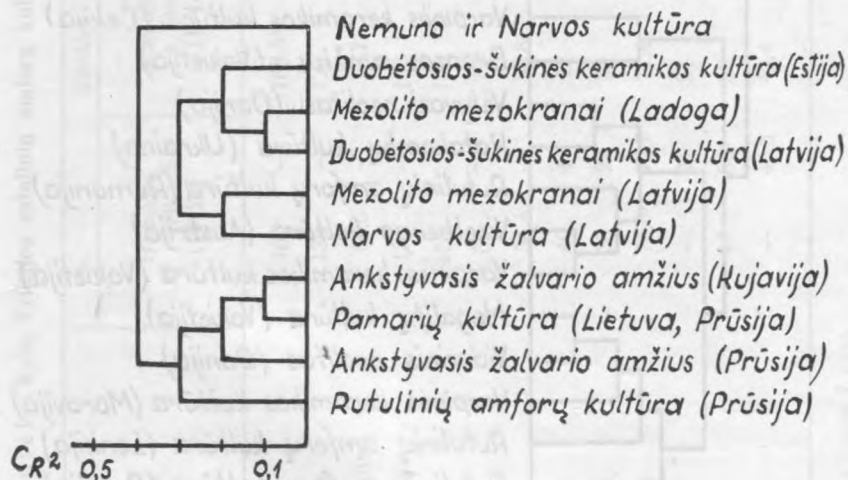
Tris iš savo paskelbtų kaukolių G. Perret (1943) datavo bronzos amžiaus pradžia, būtent kapą Nr. 3 Kaup (dabar Mochovoje, r. Zelenograd), Ribittwen (dabar Ribitwy, pow. Giżycko) ir Neudorf (dabar Nowa Wieś, pow. Toruń). Prie jų galima prijungti medžiagą iš dviejų Kujavijos vietovių (Wierzbinek ir Faliszewo, pow. Aleksandrów), aprašytas R. Virchov (1880), taip pat kaukolę iš Konopath (dabar Konopat Polski, pow. Świecie), aprašytą Meschede (1874). Visi radiniai datuojami žalvario amžiaus pradžia (H. Milicerowa, 1955). Pridūrus čia moters kaukolę iš Barkvedos, pow. Olsztyn, kuri datuojama tuo pačiu laiku (B. Miskiewicz, 1955) ir kurią mums pavyko iš naujo pamatuoti, susidaro 8 kaukolių serija.

Peržvelgus akmens ir bronzos amžiaus Prūsijos kraniometriinius duomenis (2 lentelė), iškyla mezomorfinių, mezokraninių vidutinio veido variantų grupė (apimanti daugumą serijų), kaip atsvara masyviam dolichokraniniam (pailgagalviui) tipui, kuriam atstovauja vieninteliai laivinių kirvių kultūros kūrėjai. Taigi mezomorfija ir mezokranija stebėtinai pastovios Prūsijos teritorijoje — jos aptinkamos jau Nemuno ir rutulinių amforų kultūros žmonėse, tęsiasi per Pamarių žmones iki ankstyvojo žalvario laikotarpio. Šių savybių ištakos Pabaltijui galėtų būti dvi: tai — Cent-

rinės Europos akmens amžiaus brachikranai (apvaliagalviai), evoliucionavę iš archimorfinio (senoviško) europidinio tipo (V. Bunak, 1951), ir šiaurrytinės kilmės Rytų Pabaltijo tipai, kuriems, be kita ko, buvo būdingas ir plokščias veidas (R. Denisova, 1975). Su kuriuo iš šių židinių sietini Prūsijos brachikranai, kategoriškai atsakyti sunku, nes senojoje literatūroje nepateikiami veido profiliuotės (nazomaliarinio ir zigomaksiliarinio kampų bei simotinio ir dakrialinio rodiklių) duomenys. Vis dėlto netiesioginiu būdu kai kuriuos samprotavimus galima pareikšti.

Siekdami pakelti medžiagos reprezentatyvumą, sujungėme Prūsijos ir Lietuvos akmens amžiaus medžiagą (G. Česnys, 1991), po to atlikome 70 Rytų ir Vidurio Europos kraniologinių serijų tarpgrupinę faktorinę analizę (veido profiliuotės požymiai nebuvo įtraukti), pabandėme apibrėžti Pabaltijo medžiagos vietą Europos fone ir paieškoti morfologinių paralelių pasitelkę Penrouzo koeficientų klasterizaciją.

Į trijų faktorių erdvę įrašius Pabaltijo serijas, išsikristalizuoja dvi mezobrachikraninių serijų grupės (G. Česnys, 1985, pav. 1).

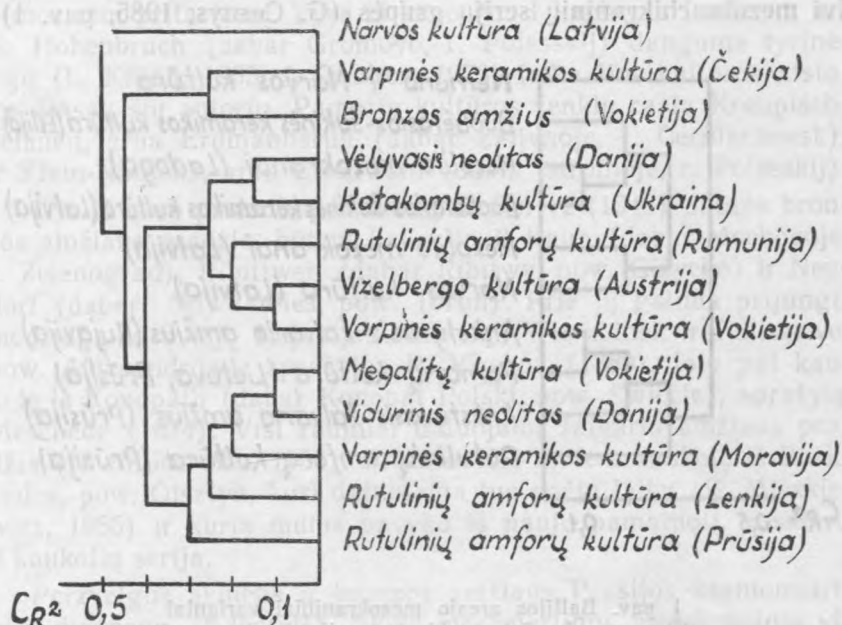

1 pav. Baltijos arealo mezokraniniai variantai
 (Penrouzo koeficientų klasterizacija dendrograma)

Viena jų apima Estijos ir Ladogos serijas, pasižymi labai stambiu, be to, anot R. Denisovos (1975) — dar ir plokščiu veidu, o kita grupė jungia visus likusius Latvijos, Lietuvos ir Prūsijos mezobrachikranus ir pasižymi plačiu, žemu veidu ir jo detalėmis. Pastaroji grupė pasirodo esanti nevienalytė. Atlikus Penrouzo koeficientų klasterizaciją (neįtraukus veido profiliuotės požymių),

dendrogramoje iškyla du klasteriai (1 pav.). Mažesnysis jų jungia išimtinai pietryčių Pabaltijo serijas, tarp jų ir rutulinių amforų kultūros žmonės, o didesnįjį sudaro Latvijos, Estijos ir dar šiauresnių sričių mezokranai, kurių dauguma pasižymėjo ir suplokštėjusiu veidu (R. Denisova, 1975). Toje grupėje, nors didoku atstumu atskirta, atsidūrė maišyta Nemuno ir Narvos kultūrų žmonių serija iš Lietuvos ir Prūsijos. Gal jos maišytas charakteris ir lėmė tai, kad ji čia atsidūrė atsitiktinai. Taigi galima apibendrinti, kad Pabaltijo mezokranų masyve išsiskiria šiaurinė ir pietinė grupės, greičiausiai turinčios ir skirtingą kilmę.

Pastarąjį samprotavimą paremtų ir analogijų mezokranams ieškojimo rezultatai. Buvo apskaičiuoti Penrouzo atstumai tarp minėtų dviejų Pabaltijo mezokranų atstovų (atitinkamai Latvijos Narvos kultūros ir Prūsijos rutulinių amforų kultūros) ir tų iš 70 Europos serijų, kurios faktorinėje analizėje buvo gavusios panašius faktorių krūvius (2 pav.). Krinta į akis, kad Prūsijos

2 pav. Baltijos mezokranų analogijos
(Penrouzo koeficientų klasterizacijos dendrograma)

rutulinių amforų kultūros žmonės labai artimi bendralaikėms ir vėlesnėms Vidurio Europos populiacijoms, būtent rutulinių amforų žmonėms iš Lenkijos ir Rumunijos, varpinės keramikos žmonėms iš Čekijos, Moravijos ir Vokietijos. Ikiindoeuropietiškieji

I lentelė. Rytų Prūsijos rutulinių amforų kultūros kraniloginė medžiaga

Nr. pagal Martina	Požymis	Vietovė, autorius			Visa medžiaga		
		Briesen, W. Wittich (1872)	Wiesenfeld, G. Perret (1943)	Lötzen (Villa Nova), G. Perret (1943)	Jani- szewek, R. Vir- chow (1879)	N	M S
1	Smegeninės ilgis	162	183.5*	194	195	5	183.0 11.9**
8	Smegeninės plotis	135	139	144	153	5	142.6 6.0
8:1	Smegeninės rodiklis	83.5	75.7	74.2	78.5	5	78.1 2.6
17	Smegeninės aukštis	121	135	133	148	5	132.6 9.2**
45	Veido plotis	125	129	148	136	4	134.5 8.7
48	Veido aukštis	68	72	78	76	5	74.0 3.6
48:45	Veido rodiklis	54.4	55.8	52.7	55.9	4	54.7 1.3
51	Akiduobės plotis	40	42	47	42	5	42.7 2.4
52	Akiduobės aukštis	30	30	34.5	30	5	30.7 1.9
52:51	Akiduobės rodiklis	75.0	71.4	73.4	71.4	5	72.4 1.6
54	Nosies plotis	—	24	27	26.5	4	24.6 2.6
55	Nosies aukštis	47	53	67	54	5	52.6 3.3
54:55	Nosies rodiklis	—	45.3	47.4	49.1	4	45.5 3.9

* Moters matavimas perskačiuoti į vyrą.

** Patikimai per didelė ($p < 0,025$) dispersija, palyginus su standartu.

2 lentelė. Neolito ir žalvario amžiaus žmonių Prūsijoje antropologiniai duomenys

(M/N; moterų matmenys perskaičiuoti į vyrų)*

Nr. pagal Marti- ną	Kultūra ir kaukolių radavietės				
	Nemuno: Braynicken	Rutulinių amforų: Briesen, Wiesenfeld, Lötzen, Janiszewek	Laivinių kirvių: Kaup 1—2, Gross Morin, Domschin	Pamarių: Bieberstein, Lauknen, Gross Kraupisch- kehmen, Klein-Naujoks	Bronzos: Kaup 3, Ribittwen, Neudorf, Wierzbinek, Faliszewo, Konopath, Barkweda
1	174 (1)	183.0(5)	198.6(6)	185.6(5)	186.9(8)
8	150 (1)	142.6(5)	133.1(6)	138.0(5)	142.1(7)
8 : 1	86.2(2)	78.1(5)	67.0(6)	74.5(5)	76.3(7)
17	121 (1)	132.6(5)	141.7(2)	138.0(2)	139.0(3)
45	135 (1)	134.5(4)	134.0(2)	129.0(2)	134.5(2)
48	64 (1)	74.0(5)	75.0(2)	72.0(1)	69.5(2)
48 : 45	47.4(1)	54.7(4)	54.1(1)	—	51.6(2)
51	42 (1)	42.4(5)	43.2(4)	40.0(1)	41.7(3)
52	3 (1)	30.7(5)	31.5(4)	32.0(1)	31.7(3)
52 : 51	78.6(1)	72.4(5)	72.8(4)	80.0(1)	76.3(3)
54	25 (1)	24.6(4)	26.0(3)	—	23.0(2)
55	49 (1)	52.6(5)	53.2(4)	50.0(1)	50.0(2)
54 : 55	51.0(1)	35.5(4)	49.6(3)	—	46.0(2)

* Požymių pavadinimai kaip 1 lentelėje.

Latvijos Narvos kultūros gamintojai nutolsta nuo jų geroku atstumu, tarytum demonstruodami savo skirtingą kilmę. Prisiminus, kad jie turėjo suplokštėjusį veidą, tokia prielaida atrodo visai galima.

Taigi Prūsijos rutulinių amforų kultūros žmonių antropologija byloja apie jų įsruvį iš pietų į ikiindoeuropietiškąjį pietryčių Pabaltijo antropologinį foną ir apie jų galimą tarpininkų vaidmenį susidarant ir išsilaikant šios teritorijos mezokraninėms akmens ir žalvario amžiaus formoms, kurių ištakų reikia ieškoti Vidurio Europos brachikranų židinyje.

Literatūra

1. Asmus G. Die stein- und bronzezeitlichen Schädel funde aus dem Reichsgau Danzig-West-Preussen // *Gothiskanzen*. 1942. Bd. 3. S. 3—10.
2. Cesnys G. The Neolithic and Bronze Age man in South-East Baltic area. 1. An inventory of recent and old craniological materials from univariate view-point // *Homo*. 1991. Bd. 42. H. 1. S. 1—20.
3. Czernjawski M. The Neolithic in north-western Byelorussia // *Neolit i początki epoki Brązu na ziemi chełmińskiej*. Toruń, 1987. S. 429—439.
4. Engel C. Vorgeschichte der altpreussische Stämme. Königsberg, 1935.
5. Kilan L. Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn, 1955.
6. Lissauer [A]. Crania Prussica. Zweite Serie. Ein weiterer Beitrag zur Ethnologie der preussischen Ostseeprovinzen // *Zeitschrift für Ethnologie*. 1878. Bd. 10. H. 1—16. S. 81—134.
7. Meschede. Über einem bei Konpath gefundenen Schädel // *Sitzungsberichte der Königlichen physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*. 1974. Bd. 15. S. 10.
8. Milicerowa H. Organizacja badań antropologicznych w zakresie etnogenezy // *Przegląd antropologiczny*. 1955. T. 21. Z. 1. S. 117—153.
9. Miszkiewicz B. Czaszka z pierwszego okresu brązu z miejscowości Barkweda pow. Olsztyn // *Wiadomości archeologiczne*. 1955. T. 22. N. 3—4. S. 361—363.
10. Okulicz J. Pradzieje ziem Pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1973.
11. Perret G. Jungsteinzeitliche Skelettreste Alt-Preussens // *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Erb- und Rassenbiologie*. 1943. B. 40. H. 2—3. S. 334—366.
12. Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984.
14. Virchow R. Bemerkung zu von Erckerts Mittheilungen über Gräber funde
13. Stürms E. Die steinzeitlichen Kulturen der Balticums. Bonn, 1970. in Cujavien // *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie*. 1879. S. 34—39.
15. Virchow [R.]. Grab von Wierzbinek // *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie*. 1880. S. 326—328.
16. Virchow [R.]. Gräber aus der Gegend von Faliszewo // *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie*. 1880. S. 319—325.
17. Wisłański T. Kultura amfor kulistych w Polsce Północno zachodniej. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1966.
18. Wittich [W.] Beschreibung eines bei Briesen (Westpreussen) gefundenen der Steinzeit angehörigen Schädels // *Schriften der Königlichen physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*. 1872. Bd. 13. H. 2. S. 155—158.
19. Бунак В. Краниологические типы западноевропейского неолита в сравнении с более древними // *Краткие сообщения Института этнографии*. 1951. № 13. С. 38—46.
20. Чеснис Г. Антропология древнего населения Литвы. Автореферат диссертации. Вильнюс, 1985.
21. Денисова Р. Антропология древних балтов. Рига, 1975.
22. Витов М., Марк, Чебоксаров Н. Этническая антропология Восточной Прибалтики. Москва, 1959.

DR. VACYS MILIUS

LIETUVIŲ KRYŽIŲ IR KOPLYTĖLIŲ STATYMO PRIEZASTYS

Lietuvių, lenkų, vokiečių ir kitų tautų mokslo ir kraštotyros literatūroje per beveik šimtmetį nemaža rašyta apie Lietuvos kryžius ir koplytėles. Aptartos jų rūšys, tipai, net variantai. Ypač daug dėmesio skirta puošybai. Susidarė dvi kryžių, taip pat tradicinės liaudies skulptūros kilmės aiškinimo kryptys: vieni jos ištakų ieško pagonybės amžiuose, kiti — krikščioniškojo meno pavyzdžiuose, simboliuose ir ikonografijoje.

Siame straipsnyje bus bandoma panagrinėti vieną su kryžių ir koplytėlių istorija susijusį klausimą — jų statymo priežastis.

Nors kryžiai ir koplytėlės Lietuvoje statomi jau keli šimtmečiai, tačiau žinių apie jų statymo priežastis turime nuo XIX a. vidurio. Rašant apie jų kilmę, rūšis, tipus ir puošybą, kartais vienu kitu sakiniu paminima ir jų statymo priežastis. Iš Nepriklausomybės metų minėtinas kraštotyrininkės Marijonos Čilvinaitės straipsnis „Kam stato ir kaip brangina žmonės kryžius ir koplytėles“¹. Apie paminklų, susijusių su asmens ir šeimos gyvenimu, statymą dailininkas Antanas Rūkštelė kalba 1941 m. paskelbtame straipsnyje „Lietuviškų kryžių atsiradimas ir jų plitimo priežastys“². Iš pokario dešimtmečių minėtina Jono Griniaus studija „Lietuvių kryžiai ir koplytėlės“³ ir Zitės Žemaitytės straipsnis apie Ukmergės rajono paminklus⁴. Apie Atgimimo metais atstatytus ir naujai pastatytus paminklus nuotraukomis iliustruotais straipsneliais praneša laikraščiai ir žurnalai. Vilkijos apylinkės paminklus yra apžvelgęs Pranas Antalkis-Mikalauskas⁵. Pagaliau 1991 m. išėjo knygelė „Atgimimo paminklai“. Joje pagal Aukštaitijos, Dzūkijos, Suvalkijos ir Žemaitijos etnografinės sritis aprašyta dalis 1988—1991 m. atstatytų ir pastatytų paminklų⁶.

Kryžių statymo paaiškinimas būtų toks: tai žmonių tikėjimo išorinis pasireiškimas. Tačiau gyvenime būta įvairiausių dingsčių statyti šiuos paminklus. Statė ir statydino juos pavieniai asmenys,

kaimų bendruomenės, įvairūs sambūriai. Dažnai jų statymas buvo tautos visuomeninio, religinio, politinio gyvenimo padėties įvairiais laikotarpiais atspindys. Paminklų statymo atvejus reikėtų skirstyti į tokias grupes: 1) paminklai, susiję su asmens, šeimos gyvenimu; 2) paminklai, pastatyti kaimo bendruomenės ar jos dalies, pasaulietinių ir religinių sambūrių; 3) paminklai, pastatyti atskirais tautos gyvavimo etapais, ypač istorinių lūžių metais.

Tradicinių paminklų statymo liudininkai Marijona Čilvinaitė ir Ignas Končius yra vaizdingai aprašę su asmens ir šeimos gyvenimu susijusius atvejus. M. Čilvinaitė sako: „Kryžiuose yra susitelkę mūsų žmonių vargai, bėdos, nelaimės, džiaugsmas. Kryžiai yra nebyliai sargai žmonių sielos išgyvenimų, labai dažnai niekam kitam nežinomų, kaip tik tam, kurs savo sielos būtį patikėjo kryžiaus paminklui. Žmonės žino, kad kaip jo, taip ir kitų kryžiai bei koplyčios⁷ yra išdygę iš žmonių širdžių, dažniausiai krauju pasrūvusių...“⁸. I. Končiaus žodžiai: „Ir laimė, ir nelaimė, rūpestis ir džiaugsmas, ir pasižadėjimas, ir atgaila už neatliktą pažadą, ir staigi mirtis, ir džiugus laukiamo kūdikio laimingas gimimas“⁹ — tai paskata pastatyti kryžių.

Didžiausią šios grupės paminklų dalį sudaro antkapiniai, žymintys atskiros žmogaus ar šeimos palaidojimo vietą. Kai miestelių ir kaimų kapinėse buvo statomi mediniai kryžiai, tai jų būdavo tiek daug, jog primindavo tankų mišką. Rytų Lietuvoje pagal tradiciją ir šiuo metu laidojant tuoj pastatomas nedidelis medinis ar geležinis kryžius, o kitur stengiamasi paminklą pastatyti pirmosioms mirties metinėms. Kryžiai statyti ir tragiško žuvimo vietose, dažniausiai pakelėse. Vilkijos apylinkėje jie vadinti *aukos kryžiais*, kitur — *krikštais*. Mažosios Lietuvos lietuvininkai krikštais vadindavo antkapinius paminklus. Pagal liaudies tikėjimą taip daryta, „kad žuvusiojo siela ilsėtųsi ramybėje ir negąsdintų praeivių“¹⁰. Tad būdavo paženklinamos ir seniai palaidotų protėvių vietos: kasant duobę kokiems nors ūkiniams reikams, užtikus žmonių kaulų, buvo statomas kryžius.

Kryžiai, koplytėlės statyti gimtųjų bei krikštynų progomis, nesulaukiant vaikų, bet norint jų turėti, taip pat mirštant kūdikiams — šitaip stengtasi nuo mirties apsaugoti būsimus naujagimius. Vaiko gimimo proga kryžiai statyti sodybose, pakelėse, net kapinėse, šventinti per krikštynas¹¹. Tose pat vietose statytas kryžius ir norint pasveikti ar atsidėkojant Dievui už išgyjimą. Tokiu atveju į koplytėlę kartais būdavo įdedama ligonių globėjo šv. Roko skulptūrėlė. Koplytėlė atsirasdavo ir prie šaltinių, kur vanduo laikytas turintis gydomosios galios. Nuo nelaimės vandenyje prie kelių, takų, ties tiltais ar lieptais statyti koplytstulpiai

su šv. Jono Nepomuko ar su Jono Krikštytojo skulptūrele. Kodėl šv. Jonas Nepomukas — aišku, mat jis žuvo vandenyje.

Žemaičiai į sodybų koplytėles stengdavosi įdėti tokių šventųjų skulptūrinius atvaizdus, kokių vardus turėjo jos gyventojai. Adomas Jakštas-Dambrauskas apie XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje žemaičių sodybose stovėjusius koplytstulpius rašė: „...ten stato deivalius kiek tik išgali, tankiausiai, kiek jo šeimynoje ypatų yra, tiek jų vardams atsakančių patronų“¹². Dėl to koplytėlių ir koplytstulpių šventųjų siužetai kartais turėjo atitikti statymo intenciją. Vestuvėms prisiminti kryžius statytas prie gyvenamojo namo, darželyje.

Statyta ir kaip atgailos ženklas už padarytą sunkią nuodėmę. Iš pokario metų minėtinas toks atvejis. Vienas Šliktinės kaimo (Skuodo raj.) gyventojas po Antrojo pasaulinio karo areštuotas ir vežamas, pamatęs pakelėje apgriuvusį kryžių, pasižadėjo: jei laimingai sugrįšias, atstatysias jį. Pargrįžęs namo pakelėje ties savo namais pastatydino koplytėlę.

Kryžių statymas buvo susijęs ir su ūkine veikla. Prie kaimų ar atskirų ūkių žemės ribų kaip riboženkliai stovėjo kryžiai. Šiuo ženklu taip pat norėta apsiginti nuo nederliaus, gyvulių kritimo (koplytėlėn dėta šv. Roko skulptūra). XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje mūsų kaimo žmonės turėjo įprotį bylinėtis teismuose, ypač dėl žemės. Laimėta byla irgi galėjo būti užtvirtinta kryžiaus pastatymu.

Dar buvo statomi atminimo kryžiai. Statydinta prieš išvyksiant į užjūrius arba, apsigyvenus svetimame krašte, būdavo atsiunčiama lėšų pastatyti kryžių gimtajame kaime. Šio amžiaus trečiajame ketvirtyje prie kelio į Ragaučinos kaimą (Švenčionių raj.) stovėjo stogastulpis, jį 1901 m. buvo pastatydinęs iš šio kaimo Peterburgan išvykęs darbininkas. Vytogalos kaime (Šilalės raj.) koplyčią statydino iš šio kaimo į JAV išvykę ir anglių kasyklose dirbę darbininkai. Lėšas jie rinko ir iš ten dirbančių čekų, italų ir kitų atstovų.

Atminimo kryžiai taip pat statyti žmonėms keliantis iš sodžių į vienkiemius arba pardavus ūkį ir kraustantis kitur gyventi. Pagaliau norėta palikti paminklą vaikams, kaimynams apie savo gyvenimą. Jonas Grinius pastarąjį atvejį laiko didikų ir bajorų papročio statyti bažnyčias, altorius, koplyčias, koplytėles sekimu¹³. Kaimuose netgi lenktyniauta — pasistatydinti kuo meniškesnį kryžių savoje sodyboje ar prie kelio. O vienkiemyje įsikūrus, darželyje irgi buvo pastatomas kryžius. Per įkurtuves, pasikvietus kunigą, ir namas, ir kryžius būdavo pašventinami. Kartais mėgta kryžiaus stiebe išraižyti pastatymo metus. O kalbininko Kazimiero Būgos tėviškėje (Pažiegės k., Dusėtų apyl.) stovė-

jęs kryžius buvo paženklintas net trimis datomis: 1831 metai rodė Būgų atsikėlimą į Pažiegę, 1881 — vieno sodybos gyventojų mirties metus ir 1883 — namo pastatymo metus¹⁴. Trečioji data rodytų ir kryžiaus atsiradimo metus.

Pokario metais keliaujant po Lietuvą ir renkant etnografinę medžiagą, tekdavo matyti sodybviečių, apie kurių gyventojus kalbėdavo keli medžiai, krūmai, šulinys su svirtimi ir kryžius. Jų šeimininkai vergavo plotuose nuo Krasnojarsko iki Irkutsko ir Magadano. Ne keršto šaukėsi tie medžiai, šulinys ir kryžius, o atmintį saugojo. Čia ateina galvon palyginimas su pokaryje sukurtomis dainomis: jose irgi ne apie kerštą dainuota, o daugiau raudota:

*Išbalęs veidas, įdubę akys,
Didelis skausmas josios širdy,
Ir prieš kryželį per naktį klūpo,
Kad jis nežūtų kur nors mūšy*¹⁵.

Jei sugrįžus iš Sibiro tik keletas medžių berasta, tai nors kryžių mėginama paženklinti gimtinę. Ištrėmus žmones, Būdvietės kaime (Skuodo raj.) sunyko Viršilų sodyba: buvo nugriauti trobesiai, iškirstas sodas. Sugrįžę vaikai, dabar jau pensininkai brolis ir sesuo Viršilai, tarp likusių medžių 1990 m. pastatydino ažuolinį kryžių, aptvėrė tvorele, pasikvietė gimines ir buvusius kaimynus, pašventino. Šventinant kryžius buvo apipintas vainiku, prie tvorelės atremtos irgi apvainikuotos mirusių tėvų nuotraukos. Į šias iškilmes buvo pasikviestas ir vienas rusas iš Maskvos, su kuriuo susipažinta Palangoje. Toks jau lietuvių būdas. Čia prisimena B. Brazdžionio 1944 m. pabaigoje toli nuo Lietuvos parašyti pranašingi žodžiai:

*Kad sugrįžęs ant Nemuno kranto
Iš tremtinio kelionės liūdno,
Glausčiau tartum relikviją šventą,
Radęs slenkstį namų pelenuos*¹⁶.

Grįžtant į praeitį, paminėtina, kad kryžių padaryti žmonės dažniausiai užsakydavo kryždirbiams. Tačiau Ukmergės raj. Grižionių kaimo meistras Kazimieras Katinas kryžius dirbdavo tiek pagal užsakymus, tiek, nusižiūrėjęs tinkamą vietą, pats savo iniciatyva pastatydavo¹⁷. Tradicijai palaikyti, dėl senumo nupuvus vienam paminklui, toje pačioje vietoje statytas kitas. Nasrėnų kaimo pakelėje (Kretingos raj.) ir dabar stovi koplytėlė, kurios pirmtakė buvo pastatyta XIX a. antrajame ketvirtyje, o Palangos

šventoriuje yra koplytstulpis, kurio pradininkas buvo pastatytas dar Valančiui Žemaičiuose gyvenant.

Kaimo ar parapijos bendruomenių kryžių statymo intencijos panašios kaip ir atskirų asmenų ar šeimų statytojų: siekta ūkinės sėkmės, sveikatos, norėta pažymėti svarbesnius įvykius. XIX a. aštuntajame dešimtmetyje dviem kaimams (šaltinyje jie nenurodyti) baigus ilgus ginčus dėl žemės ir supylus riboženklis, visa tai palydėjus vaisėmis, iškeltas kryžius¹⁸.

Miestelių aikštėse apsaugai nuo gaisro buvo statomi stogastulpiai su šv. Florijono skulptūra. Peterburgo universiteto studentas (vėliau Vytauto Didžiojo universiteto fizikos profesorius) Ignas Končius 1911 m. taip aprašė tokį stogastulpį: „O miestelių pamatysime stulpus (didesnius — mūrinius, mažesnius — medinius). Ant stulpo po palagėlio stovyla Pliuvijono (t. y. Florijono). Vienoj rankoj, rodos, mietas, o su antra iš kipalėlės pila vandenį ant namiuko, tai kad nuo gaisro, ugnelės apsaugotų“¹⁹. Tokį kryžių galėjo statydinti ir vienas asmuo (pavyzdžiui, Plungėje dvaro tarnautojo žmona), tačiau vis tiek jis buvo skirtas viso miestelio apsaugai.

XIX a. kaimo bendruomenės statė šv. Benedikto (dar vadintas skolintu *karavyku*) kryžius apsaugai nuo maro ir kitų epidemijų. Jų skiriamasis požymis — du, rečiau trys skersiniai. Žmonės manė, kad marą atvežą iš kitur atvykstantys asmenys (gal ir teisinga tokia nuomonė) arba tas maras būdavo suasmeninamas. Tad šios rūšies kryžiai statyti kryžkelėse, aukštesnėse vietose, kad maras bekeliaudamas iš tolo pamatytų šį apsauginį ženklą. XX a. tokie kryžiai jau retai statyti. Tačiau naujas blykstelėjimas: Leonas Mecenis, g. 1913 m., Plungės šventoriuje 1990 m. pastatydino šio tipo kryžių, žemaičių vadinamą *pavietrės kryžiumi*. Priekiniame jo šone išraižė: „Nuo karo, bado ir maro, nuo AIDS ligos gelbėk mus, Viešpatie“. Pašventintas jis 1991 m. per šv. Jono atlaidus.

Kryžius statydino ir kaimo bendruomenės atskiros grupės. Kupiškio krašto jaunimas sumesdavo pinigų ir kryždirbiui užsakydavo ornamentuotą kryžių. Jaunimo statydintieji ten vadinti *bundininkų kryžiais*. Kartais tokie kryžiai iškildavo Sekminėms, nes tą dieną jaunimas turėjo įprotį susirinkti pasilinksinti, pasivaišinti. Jaunimas statydino kryžius ir kitose Lietuvos vietose. 1921 m. Auksodės kaimo (Darbėnų apyl.) jaunimo iniciatyva ir lėšomis kryžkelėje pastatytas kryžius, atsidusus nuo karo išgyvenimų ir pokario suiručių. Tokia pat intencija statydinti kryžiai ir netoliuose Nausėdų bei Vaineikių kaimuose²⁰.

Dargužių kaimo (Valkininkų apyl.) gyventojai pasistatydino koplytėlę, kad turėtų kur susirinkti gegužinėms pamaldoms.

Ir šiuo metu miestelių šventoriuose galima pamatyti kryžių, parapijiečių parūpintų šio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje ar paskutiniojo karo metais. Įrašai liudija, kad jie iškilo misijų die-noms paminėti. Kaimo statytų kryžių tradicija gyvavo ir pokario metais, o atgijo mūsų dienomis. Burbaičių ir Selenių kaimų (Plun-gės raj.) gyventojai prie vieškelio buvo pastatydinę mūrinę kop-lytėlę su tokiu pagalbos šauksmu: „Šventoji Marija, globok Že-maitiją! 1946 m.“

Dabar jau Lietuvoje neberasime kaimo, iš kur nebūtų išsikėlę žmonių į miestus. Pasitaiko ir visai išnykusių kaimų. Į gimtąsias parapijas tokie išeiviai dažniausiai suplaukia vasaros atleidų pro-ga. Tokiais atvejais gimtajame kaime jau irgi statydinamas kry-žius (Adutiškio, Gruzdžių parapijos).

1991 m. gegužės mėnesį Užpalių vidurinė mokykla (Utenos raj.), švęsdama 210 metų sukaktį, savo buvusiems auklėtiniams profesoriams P. Jodelei, K. Pakštui ir A. Zvironui pagerbti pa-statė koplytstulpį ir dalyvaujant net 43 laidų atstovams iškilmin-gai pašventino ²¹.

Kiti paminklai Lietuvos padangėje iškilo pažymint svarbiau-sius Katalikų Bažnyčios ar tautos gyvenimo įvykius.

Kryžiais būdavo jamžinami Bažnyčios paskelbti jubiliejiniai metai. Vysk. M. Valančius rašė apie iškilmes Žemaičių vyskupys-tėje 1829 m.: „Atminimui to beleušo meto stulpai ir kryžiai, pa-statyti Seduvoje, Viduklės kapuose, ties Raseiniais, ir lig šiolei teberiogso“ ²². 1900 m. jubiliejui atminti irgi atsirado kryžių. Ver-tingi jų lietuviški įrašai (Kvėdarna). Kryžiais šventoriuose pa-ženklinti ir šv. Kazimiero 500 m. mirties jubiliejus 1984 m. bei Lietuvos krikšto 600-osios metinės 1987 m. Tomis dviem progo-mis daugiausia statyti liaudies menininkų kūrybos kryžiai ir sto-gastulpiai, pirmąja proga su šv. Kazimiero atvaizdu. Jie dar sta-tyti paslapčia, naktimis.

Vyskupo M. Valančiaus blaivybės akcija irgi buvo palydėta paminklų statymu. Skapiškyje (Kupiškio raj.) pats vyskupas 1862 m. buvo pašventinęs mūro koplytėlę. Tais pačiais metais Anykščių parapijiečiai blaivybės atminimui kiekvienoje gatvėje prie įvažiavimo į miestelį pastatė kryžių su lietuviškais įrašais ²³.

1863 m. sukilime žuvusiems kovotojams kautynių vietose irgi pastatyta kryžių. Kartais juos pastatydavo išlikę kovotojai. Ka-dangi žūti tekdavo miškuose, tai ir juose paminklų atsirasdavo. Biržų apskrities miškuose paminklų pristatyta ir vėliau, Nepri-klausomybės metais.

Jonas Grinius yra nurodęs dar vieną motyvą, kurį galima lai-kyti rezistencijos pasireiškimu. XIX a. antrojoje pusėje Vilniaus generalgubernatoriui M. Muravjovui uždraudus statyti kryžius

(išskyrus kapinėse ir šventoriuose), žmonės pajutę poreikį tam potvarkiui pasipriešinti ir toliau statę vietos valdininkus nulenkdami maldavimais, o gobšuosius — pinigais²⁴. Šitaip išaugo kryžių miškas Jurgaičių piliakalnyje.

Pirmasis didelis kryžių statymo vėjus įvyko minint Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmetį. Dailininkui Adomui Varnui pasiūlius, Karo invalidų sąjungos buvo priimtas sumanymas padėti miško medžiaga ir projektais norintiems statyti kryžių²⁵. Prisidėjo čia ir Vyriausiasis komitetas Nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms rengti: pagal A. Varno piešinius buvo platinami 20 tipų brėžiniai, iš valdiško miško nemokamai paskirta ąžuolų²⁶. Tais metais Lietuvoje iškilo per 1000 paminklų.

1937 m. buvo pradėta vadinamųjų Vilniaus kryžių statymo akcija. Jie turėjo būti užgrobtos Vilniaus krašto lietuvių tautinės kovos ir kančių simboliai. Šią idėją „Mūsų Vilniaus“ 1936 m. lapkričio mėn. numeryje iškėlė prof. M. Biržiška²⁷, ją parėmė Vilniaus vadavimo sąjungos valdyba. Buvo sudaryta Vilniaus kryžių komisija, jos pirmininku išrinktas kunigas P. Veblaitis. Pastebėjus, kad Nepriklausomybės dešimtmetis pažymėtas įvairių medžiagų nestilingais paminklais, neturinčiais etninių tradicijų, nutarta Vilniaus kryžius statyti medinius, turi būti paisoma ir regioninių ypatumų. Tuo tikslu Vilniaus kryžių komisijos narys dailininkas ir muziejininkas Antanas Rūkštelė jau 1937 m. išleido knygelę „Vilniaus kryžiai“²⁸, kurioje apibūdinti Dzūkijos, Aukštaitijos, Žemaitijos ir Suvalkijos kryžiai ir koplytėlės, tekstas iliustruotas 16 nuotraukų. Buvo paskelbtos „Taisyklės Vilniaus kryžiams statyti“. Norintieji statyti kryžių nuotraukų pavyzdžių galėjo gauti Vilniaus vadavimo sąjungos centre. Žinoma, kad tokių paminklų buvo pristatyta. O okupuotoje Rytų Lietuvoje kryžius su lietuviškais įrašais statė Šv. Kazimiero draugijos skyriai. Tai kartu buvo ir lietuvių tautinio judėjimo pasireiškimas. 1934 m. šios draugijos skyriai kryžius statė šventųjų metų proga.

Su tautos atgimimu šiuo metu patiriame naują kryžių ir kitokių paminklų statymo bangą. Ji reiškiasi dviem kryptimis: pokario dešimtmečiais nugriautųjų atstatymu ir naujų iškėlimu. Vienas pirmųjų buvo atstatytas ornamentuotas kryžius prie Linkmenų miestelio. Naujųjų kryžių statymo intencijos įvairios. Pirmiausia — tai tautos tragiškų įvykių nuo 1940 m. iki šių dienų įamžinimas. Paminklai iškildavo tragiškų įvykių vietose (tokių daugiausia yra Vilniuje), miestų parkuose, miestelių aikštėse, pokario rezistencijos dalyvių kankinimo ir palaidojimo vietose. Atgimimo pirmųjų metų Vėlinių išvakarėse Vilniaus Rasų kapinėse iškilo kryžius su įrašu: „Lietuvos kankiniams atminti 1988“. Panašaus turinio įrašas yra ir Šateikių kapinėse pastatytame kry-

žiuje: „Okupacijos aukoms atminti 1988“. Vien didžiosios 1989 m. Baltijos kelio akcijos diena nuo Vilniaus iki Latvijos sienos buvo įamžinta apie 50 paminklų. Gaivinant istorinę atmintį, paminklais paženklintos įžymiųjų tautos vyrų (Bizauskų, Vileišių) giminės; buvo pagerbti knygnešiai (Vilniaus Rasų kapinėse). Kadaisė buvęs tik sodybos kryžius pasidarė legendinis, o jo atstatymas — jau nacionalinio lygmens apraiška. 1991 m. prieš Sekmines Pasvalio rajono, Katinų kaimo Mitkų sodyboje atstatytas kryžius, prie kurio 1918 m. paskutinį sykį suplakė knygnešių karaliaus Jurgio Bielinio širdis²⁹.

Būna ir taip, kad savo šeimos tragedija įpinama į bendrą tautos kančių ir aukų vainiką. 1990 m. rudenį Žaslių šventoriuje (Kaišiadorių raj.) pastatyto kryžiaus Rusijos kalėjimuose žuvusiems Konstancijai ir Vincentui Levickams įrašas baigiamas žodžiais: „... politinių kalinių ir tremtinių kančioms atminti 1941—1956. Sibiro našlaičiai sūnūs ir dukros“. Pagerbiami ir kitų tautų atstovai, kuriems Lietuva jaučia pagarbą ir meilę. 1991 m. kovo mėn. Vilniuje, prie Spaudos rūmų, iškilo stogastulpis su įrašu „Sacharovui — dėkinga Lietuva“.

Taigi kryžius lietuviams buvo ir yra ir tikėjimo, ir vilties, ir meilės simbolis (meninis įvertinimas — dailėtyrininkų uždavinys). Kryžių tyrimo duomenys yra prisidėję prie Lietuvos vardo populiarinimo kituose kraštuose. Žiūrint visuomeniniu aspektu, tik nedidelė kryžių dalis lietuviams, gyvenantiems tarp Rytų ir Vakarų girnų, atstojo triumfo arkas. O jei bylojo apie laimėjimus, tai kartu buvo ir kritusiųjų dėl tautos egzistencijos pagerbimas. Mūsų dienomis kryžių statymas, pašventinimo iškilmės, žmonių susibūrimas, kalbos, giesmės ir dainos padarė juos visiškon laisvėn besiveržiančios tautos kovų liudytojais ir dalyviais.

¹ Cilvinaitė M. Kam stato ir kaip brangina žmonės kryžius ir koplytėles // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1938. Nr. 3—4. P. 399—404.

² Rukštelė A. Lietuviškų kryžių atsiradimas ir jų plitimo priežastys // *I laisvę*. Kaunas, 1941. Spalio 13. P. 3—4.

³ Grinius J. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės. Roma, 1970.

⁴ Zemaitytė Z. Ukmergės rajono liaudies memorialiniai paminklai ir jų kūrėjai // *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, 1970. P. 88—98.

⁵ Antalkis-Mikalasuskas P. Sveikas, lietuviškas kryžiau! // *Caritas*. Kaunas, 1991. Nr. 2. P. 13—17.

⁶ Atgimimo paminklai (1988—1991) / Sudarė Semaška A. Vilnius, 1991. P. 48. Kitišką recenziją žr.: Siukščius A. Biznis gal bus neblogas... // *Kovo 11*. 1991. Liepos 10/23. P. 8.

⁷ Čia turėtų būti „koplytėlės“.

⁸ Cilvinaitė M. *Min. veik.* P. 399.

⁹ Končius J. Medžio dirbiniai gimtajam kraštui atminti. Boston, 1954. P. 12.

¹⁰ Dulaitienė (Glemžaitė) E. *Kupiškėnų senovė*. Vilnius, 1958. P. 391.

- ¹¹ Mickevičius J. Zemaičių krikštynos // Tautosakos darbai. Kaunas, 1935. T. 1. P. 109.
- ¹² [Jakštas A.] Daugiau aistetikos nuo „dievdirbių“ // Dirva—Ziny-nas. Shenandoah, 1903. Sausis. P. 79.
- ¹³ Grinius J. Min. veik. P. 13.
- ¹⁴ Būgaitė-Baubonienė L. Kryžius Būgų atminimui // Gimtinė. Vilnius, 1991. Nr. 6.
- ¹⁵ Pokario metais sukurtos dainos. Parengė Aleksynas K. // Kraštotyra. Vilnius, 1991. Kn. 25. P. 135.
- ¹⁶ Brazdžionis B. Poezijos pilnatis. Vilnius, 1989. P. 316.
- ¹⁷ Zemaitytė Z. Min. veik. P. 97.
- ¹⁸ Witort J. Zarzys prawa zwyczajowego ludu litewskiego // Lud. Lwów, 1898. T. 4. S. 18.
- ¹⁹ Ig. K. [I. Končius]. Zemaičius // Lietuvos žinios. Vilnius, 1911. Kovo 1(11).
- ²⁰ Siaulių „Aušros“ muziejus. B. 21. V. Vajtekūno 1960 m. užrašas.
- ²¹ Andriušienė A. Utenos raj. // Lietuvos aidas. 1991. Birželio 1. P. 4.
- ²² Valančius M. Raštai. Vilnius, 1972. T. 2. P. 358.
- ²³ Alekna A. Zemaičių vyskupas Motiejus Valančius. Klaipėda, 1928. P. 114.
- ²⁴ Grinius J. Min. veik. P. 21—22.
- ²⁵ Ivanauskas M. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės // Technikos žodis. Chicago, 1967. Nr. 6. P. 7.
- ²⁶ Balys J. Statykime „Dešimtmečio kryžius“ // Panevėžio balsas. 1928. Kovo 29.
- ²⁷ Biržiška M. Vilniaus kryžiai // Mūsų Vilnius. Kaunas, 1936. Nr. 22. P. 364.
- ²⁸ Rūkštelė A. Vilniaus kryžiai. Kaunas, 1937.
- ²⁹ Dagelis J. Knygnešio kryžiai // Biržų žinios. 1991. Birželio 1. P. 4—5.

ARCHITEKTŪROS IR MENOTYROS SEKCIJA

DR. JONAS MINKEVIČIUS

NAUJŲJŲ LIETUVOS BĄŽNYČIŲ ARCHITEKTŪROS
ISRAISKINGUMO PAIESKOS

PROF. EDUARDAS BUDREIKA

SIAULIŲ SV. PETRO IR POVILO BĄŽNYCIOS
ATSTATYMO ISTORIJA (1944—1947)

DR. VYTAUTAS POVILAS JURKSTAS

VILNIAUS KATEDROS MOKYKLA —
MUZIKINIO SVIETIMO PRADININKE LIETUVOJE

DR. ALĖ POČIULPAITE

IDEALAS LIAUDIES MENE

DR. JONAS MINKEVICIUS

NAUJŲJŲ LIETUVOS BAŽNYČIŲ ARCHITEKTŪROS IŠRAISKINGUMO PAIESKOS

Jeigu per pastaruosius pusšimtį metų Lietuvos bažnyčių architektūra būtų plėtojusi nuosekliai, jos išraiškingumo tema nebūtų tokia problemiška, kokia yra dabar. Normaliomis sąlygomis vienokio ar kitokio lygio architektūros objektų išraiškingumas yra vienas iš įprastų kompozicijos reikalavimų ir komponentų.

Sovietinės imperijos okupuotoje Lietuvoje kartu su kitomis represijų ir priespaudos formomis buvo prievarta diegiama ateistinė ideologija ir griežtai kovojama su principingąja katalikybe. Tokiomis sąlygomis Lietuvoje nuo pat 1940 m. buvo visiškai uždrausta ir nutraukta naujų bažnyčių statyba. Vienintelis ir, deja, tuomet neįvykdytas, kaip ir reikėjo tikėtis, dramatiškai pasibaigęs mėginimas — Klaipėdos Marijos Taikos Karalienės bažnyčios statyba 1960—1962 m. laikotarpiu.

Iš pradžių, atsižvelgiant į tai, kad dideliame uostamiestyje, kur atvyksta ir užsieniečių, po karo nebuvo likę nė vienos tinkamos bažnyčios, be to, motyvuojant ir valstybiniais propagandiniais sumetimais, Maskvai pritarus, buvo duotas leidimas projektuoti ir statyti naują bažnyčią, žinoma, ne centrinėje miesto dalyje, bet nuošaliau. Vėliau statyba buvo sustabdyta. Lietuvos komunistinė valdžia apsižiūrėjo, kad naujos bažnyčios statyba gali tapti režimui nepageidautinu, pavojingu precedentu. Statybos organizatoriai ir vadovai kunigai buvo neteisingai apkaltinti finansinės drausmės pažeidimais, suimti ir nuteisti ilgiems metams kalėjimo ir lagerio.

Ši pirmoji ir vienintelė nauja sovietinės Lietuvos bažnyčia buvo labai paprasta, tradicinės erdvinės ir planinės struktūros: stačiakampio plano, trinavė, vienbokštė, simetriškos kompozicijos. Architektūros stiliaus požiūriu bažnyčia buvo gana eklektiška, su istorizmo — baroko ir klasicizmo — bruožais, nieko bendra neturinčiais su tradicinėmis buvusios Klaipėdos gotikos bažnyčių for-

momis. Tam tikru mastu ji atspindėjo to meto sovietinės architektūros stilistinę kryptį. Ji turėjo nemažą vidaus erdvę, suderintas proporcijas ir raiškų, nors iš aplinkos ir nedaug teišsiskiriantį, siluetą. Bažnyčios projekto architektas Juozas Baltrėnas buvo priverstas pakeisti pastato funkciją ir išvaizdą,—pertvarkyti dar nebaigtą įrengti bažnyčią į filharmonijos rūmus, nugriauti bokštą, perdirbti interjerą.

Sis unikalus ir skandalingas atvejis galutinai išsklaidė tikinčiųjų reikalų pagerinimo viltis, akivaizdžiai pademonstravo valdžios nuostatą, kad katalikų bažnyčių projektavimui ir statybai jokių perspektyvų nėra. Tai patvirtino visa tolesnė sovietmečio architektūros ir statybos eiga.

1988—1989 m. Sąjūdžio įtakoje atsiradus įstatyminėms priedoms, keičiantis politinėms aplinkybėms, vėl prasidėjo naujųjų Lietuvos katalikų bažnyčių projektavimas, buvo skelbiami projektų konkursai (Ignalinos, Vilniaus Viršuliškių, Alytaus, Utenos, Šiaulių, Kaltinėnų ir kt.). Tačiau penki dešimtmečiai priverstinės bažnyčių projektavimo pertraukos neigiamai atsiliepė profesiniam darbui, sukėlė keletą principinių sakralinės architektūros kūrimo problemų.

1. Architektai sovietinėse aukštosiose mokyklose nebuvo rengiami profesiniam sakralinių objektų projektavimo darbui. Jie susidūrė su visiškai nauju, neįprastu uždaviniu. Bažnyčių projektavimo tradicijų natūrali raida buvo seniai nutrūkusi. Be to, ypač jaunesnioji architektų karta, totalinio ateizmo veikiamą, buvo labai atitraukta nuo gilesnio tikėjimo pažinimo. Jai stigo religinio išsilavinimo, tikėjimo orientacijos, reikiamo idėjinio išsiauklėjimo ir atitinkamo dvasinio nusiteikimo. Tai negalėjo būti palankūs veiksniai naujų bažnyčių projektų kokybei.

2. Naujųjų bažnyčių projektavimo galimybė atsirado staiga, gana netikėtai. Jų poreikį skatino kartu su valstybės nepriklausomybės atkūrimo procesu kilęs patriotinis ir religinis entuziazmas, neretai turėjęs paviršutiniškumo, trumpos euforijos bruožų. Tai sukėlė didelį skubotumą. Skubos faktorius architektūros požiūriu esti susijęs su tam tikru nenuoseklumu, paviršutiniškumu, nepakankamai subrandintais projektiniais sprendimais ir strateginių projektavimo idėjų ir tendencijų stoka.

3. Nuo naujųjų sąlygų ir aplinkybių komplekso taip pat priklauso vienas svarbiausiųjų bažnyčių architektūros kokybės rodiklių — architektūros kompozicijos estetinio išraiškingumo lygis. Iš kilo estetikos, stiliaus, bažnyčios formos ir jos liturginės funkcijos sąryšio klausimai. Čia labai svarbus vaidmuo tenka II Vatikano Suvažiavimo nutarimams, kurie Lietuvoje dar nėra giliau įsisąmoninti.

Atotrūkis nuo pasaulinės bažnyčių projektavimo praktikos Lietuvoje yra istoriškai sąlygotas ir neišvengiamas, bet tai neatleidžia nuo pareigos kurti pilnavertę Lietuvos naujųjų bažnyčių architektūrą.

Pilnavertiškumo sąvoka yra labai plati ir kompleksiška. Jos probleminis aktualumas yra pirmiausia susijęs su tuo, kad tipologiniu atžvilgiu bažnyčios yra ypatingi, ilgalaikiai ir visuomeniškai labai reikšmingi architektūros ir statybos objektai. Jie turi gilią prasmę ne vien tik religijos, bet ir visos tautos kultūros, pozityviųjų tradicijų palaikymo ir ugdymo požiūriu. Bažnyčios pagal seniai susiklosčiusią tradiciją buvo taip pat ir meno kūriniai, dažnai pasiekę netgi aukščiausiąją tautos meninio pasireiškimo lygį.

Bažnyčių — Dievo namų — architektūra yra itin subtili, išskirtinė kūrybos sritis. Ji siejasi ne tik su atskirų projektuotojų kūrybinėmis pozicijomis, profesinėmis ambicijomis, užsakovų, konfesinių bendruomenių, parapijų religiniais ir auklėjamosios veiklos poreikiais, bet taip pat su konkrečių geografinių ir istorinių vietų, gyvenviečių, susiklosčiusio kraštovaizdžio išraiškos ir estetikos reikalavimais, bendruoju kultūriniu tautos kontekstu.

Į tai neatsižvelgti — reikštų palikti naujų bažnyčių statymo procesą chaotiškai savieigai, kuri netrukėtų duoti ne tik urbanistinę-architektūrinę disharmoniją, bet ir kitų nepageidautinų — ir ne vien tik architektūrinių — padarinių.

Ryškėja tokie tarpusavyje susiję probleminiai klausimai: a) grynai profesiniai, specifiniai, architektūriniai, kūrybiniai, meniniai; b) idėjiniai, dvasiniai, pasaulėžiūros klausimai; c) santykiai tarp užsakovų ir projektuotojų, ypač įvertinant projektų kokybę, nustatant jų tinkamumo kriterijus.

Nemaža parengtų projektų, taip pat konkursinių projektų ir jau statomų bažnyčių (galutinai įrengtos dar nėra nė vienos), rodo, kad egzistuoja didelė įvairovė, platus individualių, dažniausiai dar nenusistovėjusių, atsitiktinių, laiko padiktuotų, meninių požiūrių spektras. Tai neišvengiama šioje istorinėje situacijoje. Vis dėlto pamažu aiškėja, kad formuojasi kai kurios daugiau ar mažiau konceptualios tendencijos.

Pirmoji reakcija į staiga atsiradusias bažnyčių projektavimo galimybes buvo noras sekti Vakarų šalių naująja avangardistine sakraline architektūra. Patraukė dažnai efektingos jos erdvinės formos, šiuolaikinės konstrukcinės ir apdailos medžiagos, nauja apšvietimo technika ir meno kūrinių panaudojimas. Tai paviršutiniška, be gilesnės analizės ir jausenos tendencija, epigoniškumas, sekimas tuo, kas mums ir neprieinama, ir neišaugę iš mūsų pačių kultūrinės dirvos ir mentaliteto.

Noras sumažinti atotrūkį, peršokti kliūtis, greičiau pasiekti

tarptautinį lygį pats savaime yra teigiamas, bet kompiliacinis metodas veda į lengviausią kelią, kuris negali turėti tikrosios, savitos kūrybinės perspektyvos (Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčios Vilniuje konkursinis projektas, archit. V. Ozarinskis; Alytaus Dievo Apvaizdos bažnyčios projektas, archit. K. Kisielius, K. Pempė, S. Ramunis; bažnyčios Utenoje projektas, archit. V. Treinys, J. Šipalis). Šiai tendencijai artima postmodernizmo kryptis, kuri pastaraisiais dešimtmečiais buvo kultivuojama kai kuriose užsienio šalyse ir atėjo iki Lietuvos. Ji sugrąžino į šiuolaikinę architektūrą istorines formas; panaudojama praeities citatos, dekoras, laisva, žaisminga, kartais simbolinė kompozicija (Silainių mikrorajono bažnyčios Kaune, Šiaulių bažnyčios projektai, archit. E. Miliūnas; Tilžės (Sovėtsko) katalikų bažnyčia, archit. G. Jurevičius, S. Juška).

Greta šių avangardistinių tendencijų reiškiasi ir labiau tradicinė, nuosaikesnė, įkvėpta ikikarinės Lietuvos racionalistinės modernizmo architektūros, kryptis. Ieškoma paprastesnių, aiškesnių erdvių ir formų sąsajų, griežtesnės kompozicijos, monumentalesnių plokštumų, santūrios išraiškos: Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčia (statoma) Viršuliškių mikrorajone, Vilniuje, archit. G. Aperavičius, V. Balčiūnas, G. Baravykas, R. Krištapavičius; Ignalinos bažnyčia (statoma), archit. R. Krištapavičius, Jono Krikštytojo bažnyčia Kaltinėnuose (statoma), archit. R. Andriuskevičius, G. Bulavas, M. Bukėnienė, D. Butkutė; Šv. Kryžiaus bažnyčia Pagėgiuose (statoma), archit. V. Kuliešius, G. Natkevičius; Šv. Jono Bosko bažnyčia Palemone, Kaune, archit. G. Jurevičius; Šv. Kazimiero bažnyčia Fredoje, archit. A. Kančas.

Nors ir nedaug, bet atsiranda ir lietuvių liaudies architektūros tradicijomis besiremiančių naujųjų bažnyčių architektūrinės meninės išraiškos paieškų: Šv. Jono Bosko bažnyčia Lazdynų mikrorajone Vilniuje (statoma), archit. V. Čekanauskas; Švč. Trejybės bažnyčia Nemakščiuose, archit. V. Makaraitis; bažnyčia Šventojoje, archit. G. Aperavičius ir R. Krištapavičius. Šios krypties kūrybinės paieškos yra ypač pageidautinos, nors pasiekti naują kokybę, atitinkančią šių laikų kultūros, mąstymo ir pasaulėjautos lygį, yra labai sunku. Šiai kryptiai, siekiant identiškumo su tautos dvasia ir jos tolesnio palaikymo, yra neabejotinos perspektyvos, galinčios duoti savitų, originalių kūrybos rezultatų.

PROF. EDUARDAS BUDREIKA

SIAULIŲ ŠV. PETRO IR POVILO BAŽNYČIOS ATSTATYMO ISTORIJA (1944—1947)

Paskelbtose šio Suvažiavimo tezėse yra išdėstyti pagrindiniai pranešimo teiginiai. Nebekartodami pabandysime čia, pasiremami archyvų dokumentais bei ikonografinė medžiaga ir nuotraukomis, plačiau atskleisti bažnyčios atstatymo faktus, kartu prisiminti su tuo fenomenaliu įvykiu susijusius asmenis, kurie nulėmė pradinį,

1 pav. Kanauninkas Steponas Telksnys

sunkiausiąjį bažnyčios atstatymo etapą. Suprantama, labiausiai minėtinas yra bažnyčios klebonas kanauninkas Steponas Telksnys (1 pav.). Spaudoje paskelbtose trumpose jo biografijose

(„Lietuvių enciklopedijos“ 31 tomo 18 p. ir Broniaus Kviklio knygos „Lietuvos bažnyčios“ 3 tomo 74 p.) yra nemaža spragų (nė vienoda gimimo data, visai praleistas klebonavimas Šiauliuose ir bažnyčios atstatymas). Todėl cituojame dabartinio bažnyčios klebono mons. Kleopo Jakaičio 1989 10 02 laišką: „...1944 metais Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebono pareigas ėjo kanauninkas Steponas Telksnys. Senasis bažnyčios archyvas karo metu sudegė. Kanauninkui išvykus (buvo ištremtas į Sibirą.— E. B.), visus jo raštus kažkas sunaikino. ...Atgavęs laisvę, į Šiaulius nebegrįžo. Iš jo klebonavimo Šiauliuose laikotarpio jokių dokumentų nėra“. Tad beliko pasitelkti išsaugotus dokumentus valstybinuose ar įstaigų archyvuose ir peržiūrėti savo paties įrašus.

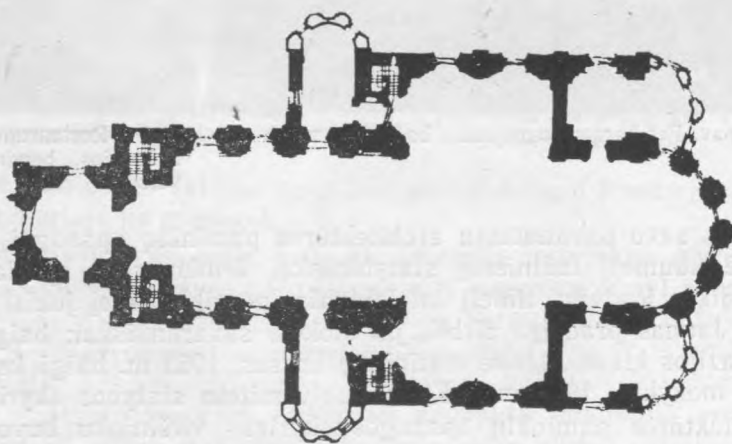
1944 m. lapkričio 4 d. mūsų bute (Topolių 13) apsilankęs kanauninkas St. Telksnys parodė jo sudarytą bažnyčios atstatymo komisijos narių sąrašą, kur tarp kitų ir čia rašančiajam buvo skirta garbinga vieta (2—7 pav.— nuniokotos ir atstatytos bažnyčios vaizdai). O jau kitą sekmadienį (lapkričio 12 d.) klebonijoje įvyko pirmasis šios komisijos posėdis. Čia dalyvavusius aktyviausius parapijiečius klebonas supažindino su bažnyčios atstatymo komisijos nariais, kvietė aktyviai talkininkauti, nurodė esant būtina pirmiausia apdengti stogu išilginę bažnyčios navą, koplyčias ir zakristijas, kad būtų galima vėl atnaujinti apeigas. Jis taip pat informavo apie savo parašytą Architektūros paminklų apsaugos skyriui oficialų raštą dėl bažnyčios atstatymo (šio rašto iki šiol archyvuose nepavyko rasti, bet 1946 07 13 rašte Nr. 49 yra paminėta: „...apie tų darbų vykdymą esu daug kartų rašęs — 1944 11 10 rašte Nr. 55, 1944.11.12 — Nr. 67, 1945 m. — Nr. 9 ir 1946 01 30 — Nr. 7“. Netrukus buvo gauti tuometinės Architektūros reikalų valdybos 1944 12 15 rašto Nr. 392 Šiaulių miesto Vykdomajam komitetui nuorašai (dokumentų rinkinys laikomas Kultūros ir švietimo ministerijos archyve — F. 3. Ap. 1. Nr. 216). Šiame rašte buvo prašoma Vykdomąjį komitetą remti Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, vienintelio architektūrinio Šiaulių miesto 1625 m. statyto paminklo, restauravimo darbus. Miesto vyriausiasis architektas buvo įpareigotas vadovauti restauravimo darbams ir ypatingą dėmesį skirti tam, kad bokšto ir bažnyčios stogai būtų atstatyti pirmiausia, norint išsaugoti išilginės navos skliautą. Raštą pasirašė Architektūros reikalų valdybos viršininko pavaduotojas B. Radvilas ir Architektūros paminklų apsaugos skyriaus viršininkas V. Sakas-Sakavičius.

Kas gi buvo tie du žmonės, nepabūgę parašyti tokio rašto, kuriuo, nepaisydami galimų padarinių, įteisino bažnyčios atstatymą?

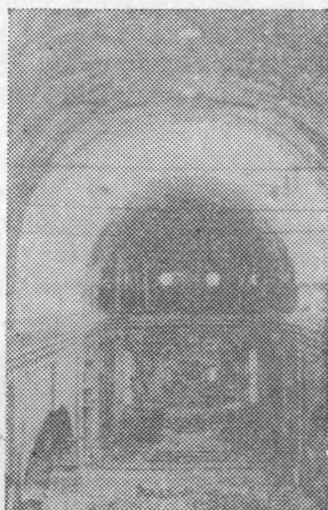
Architektūros reikalų valdybos viršininkas architektas Jonas

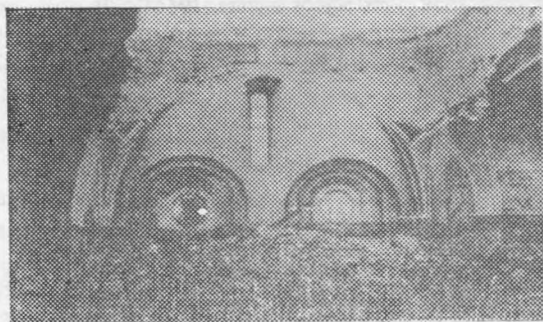
2 pav. Bažnyčios planas. Pristatytos sienos. 1944 07 30

3 pav. Planas. Pirmasis atstatymo etapas

4—5 pav. Šiaulių Sv. Petro ir Povilo bažnyčia, sudeginta ir apnaikinta per Antrąjį pasaulinį karą

6 pav. Per karą nukentėjusios bažnyčios vidus

7 pav. Restauruotos bažnyčios bendras vaizdas

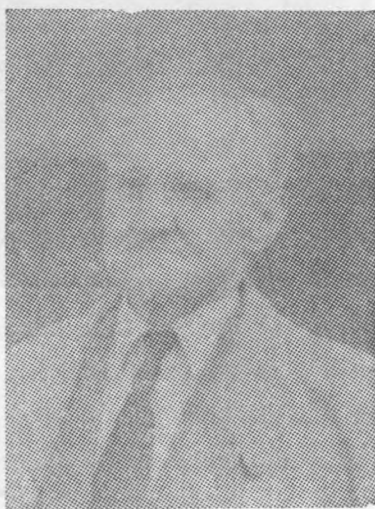
Kumpis savo pavaduotoju architektūros paminklų apsaugai pasikvietė kaunietį inžinierių statybininką, žemėtvarkos specialistą Benediktą Radvilą, didelį intelektualą, nepriklausiusį jokiai partijai. Jaunas pradėjęs dirbti, jis mokėsi savarankiškai; baigęs 4 gimnazijos klases, lankė matininkų kursus, 1923 m. baigė komercijos mokyklą, 1935 m.—Kauno universiteto statybos skyrių. O Architektūros paminklų apsaugos skyriaus viršininku buvo paskirtas senas vilnietis, ilgametis Vytauto Didžiojo lietuvių gimnazijos mokytojas Vladas Sakas-Sakavičius. Tai buvo senosios mūsų inteligentijos atstovas, gerai mokėjęs keletą kalbų, nepriklausęs jokiai partijai, nepritaręs ateizmui, propagavęs paminklo-

saugą. (B. Radvilas mirė 1957 12 30, V. Sakas-Sakavičius — 1963 01 3.) Jie vien už tą raštą nusipelno visuotinės pagarbos (8, 9 pav.).

Gavę šio rašto nuorašus, bažnyčios atstatymo komisijos nariai galėjo aktyviau veikti — buvo organizuojamos talkos valymo darbams bei medžiagoms gabenti. Miesto architektas buvo komandiruotas į Vilnių pas tuometinį miško pramonės liaudies komisarą Antaną Kvedarą paskyros statybinei medienai gauti. Jo pamokytas, architektas gavo dar paskyras vinims, stiklui ir skardai, tiesa, nedideliems jų kiekiams. (Apie tai, kalbėdama 1989 m. rugsėjo 22 d. „Siauliečių dienos“ renginyje, prisiminė ponia Kvedarienė ir

8 pav. Inžinierius statybininkas
Benediktas Radvilas

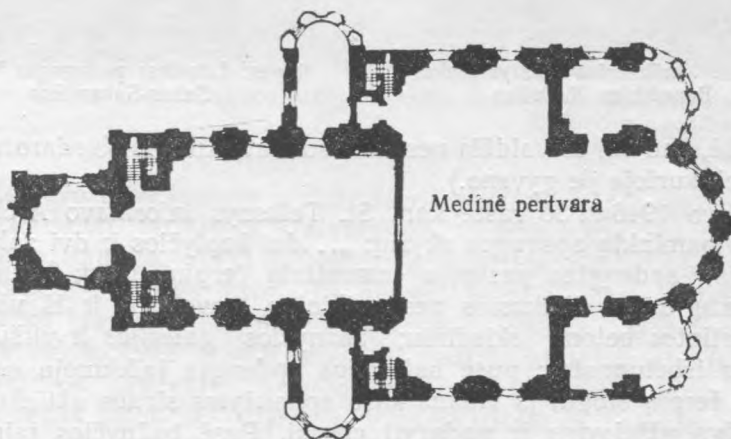
9 pav. Istorikas pedagogas Vladas
Sakas-Sakavičius

pasakė, kad dėl to valdžia nesutiko suteikti Antano Kvedaro vardo gatvei, kurioje jie gyveno.)

Savo 1946 01 30 rašte kan. St. Telksnys informavo Architektūros paminklų apsaugos skyrių: „...dvi koplyčios ir dvi zakristijos jau apdengtos pastoviu cementinių čerpių stogu; bažnyčios skliautų dalys, išlikusios nesunaikintos, nuvalytos ir iš viršaus sutvirtintos betono skiediniu; bažnyčios galerijos ir viršutinės navos išbetonuotos; pusė bažnyčios apdengta laikinuoju cementinių čerpių stogu; iš vidaus karo apdaužytos sienos užtinkuotos, grindys užtaisytos ir padaryti chorai. Pusė bažnyčios taip sutvarkyta, kad jau nuo birželio 29 dienos šioje bažnyčios dalyje vyksta pamaldos“. (Pranešime neįrašyta medinė pertvara per visą bažnyčios 12 m vidaus plotį ir 16,8 m aukštį su pailgu arkiniu

10 pav. Bažnyčios vaizdas 1946 m. liepos 19 d.

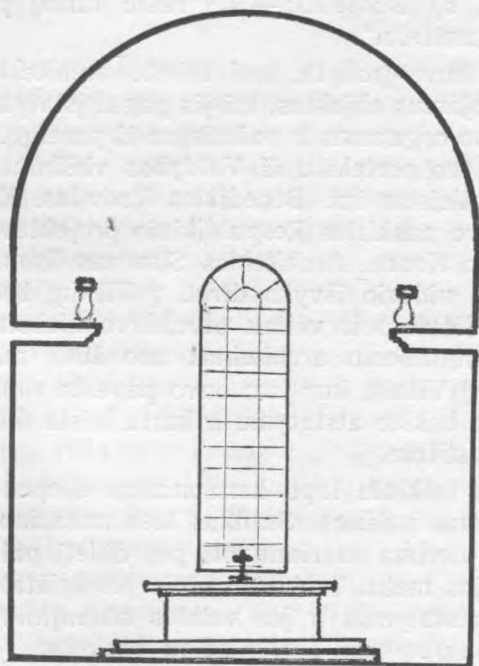

11 pav. Bažnyčios planas. 1921—1923 m.

langu, kuris laikinam didžiajam altoriui sudarė įspūdingą foną. Ta pertvara buvo atskirta įgriuvusi transepto skliautų dalis nuo užvirtusių šoninių frontonų. Taip pat neįrašyti atnaujinti langai ir durys.) Toliau rašoma: „... Artimiausioje ateityje numatoma apsaugoti bažnyčios bokštą uždedant laikinąjį stogą“. (Bokšto brėžinį pasirašė miesto architektas 1945 10 18 — „Tvirtinama laikinam atstatymui“ — H=3,75 m. Arch. Nr. 5952.) „... Tačiau materialiniai bei finansiniai sunkumai, darbo jėgos bei medžiagų stoka sudaro didelių sunkumų šio istorinio paminklo apsaugos darbe. Šia proga nuoširdžiai Tamstoms dėkoju už iki šiol suteiktą paramą bažnyčios atstatymo darbe ir reiškiu savo pageidavimą ir prašymą atsiųsti savo atstovą, kuris galėtų vietoje matyti vykdomus darbus bei duoti praktiškų nurodymų tolesniuose šio kultūrinio paminklo atstatymo darbuose“.

Taip per neįtikėtina trumpą laiką buvo baigtas pirmasis bažnyčios atstatymo etapas — nuo 1945 m. birželio 29 d. tikintieji vėl galėjo rinktis savo parapijos Dievo rūmė, kad ir gerokai sumažėjusiame.

Tatai užkliuvo vis smarkėjančiai ateizmo bangai — jo išpažinėjai skleidė šmeižtus, ieškojo preteksto apkaltinti aktyvesnius atstatymo komisijos narius.

12 pav. Medinės pertvaros su langu projektas

1946 07 13 rašte Nr. 49 Architektūros reikalų valdybai kan. St. Telksnys, atsakydamas į priekaištus, be kita ko, rašė: „... Man yra žinoma, kad daromi žygiai aprūpinti medžiagomis ir lėšomis šio istorinio paminklo restauravimą, tačiau taip ilgai šiems formalumams besitvarkant, radau neišvengiama imtis laikinų apsaugos priemonių. ... pikti gandai apie tai, kad aš mokąs miesto vyr. architektui už konsultacijos valandą po 78 rub., yra tikrai pramanyti ir turi vien šmeižikišką pobūdį. ... Bažnyčios atstatymo brėžinius darė ir darbų priežiūrą vykdo ne vyr. architektas Budreika, bet arch. inž. S. Ramunis, su kuriuo teko dažniau susitikti ir konsultuotis architektūrinio paminklo atstatymo reikalais. Tačiau ir šios rūšies konsultacijos neapmokamos, ypač kai minimo Šiaulių istorinio paminklo atstatymas iki šiol buvo remiamas tik žodžiais, bet ne pašalpa bei kitokia parama. Vien dėl šios priežasties ir teko pasitenkinti kai kuriais laikino pobūdžio atstatomaisiais darbais, kurie padaryti iš meilės senai architektūrai, saugant ją nuo sunaikinimo. Jei ir ateityje paramos nebus gauta, seno architektūrinio pastato — Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios likimą tespręs ateities architektūros istorija“. Šio rašto viršuje užrašyta J. Kumpio 1946 07 23 rezoliucija: „Drg. Sakui. Iš to viso padarykit išvadą: reikia stropiau sekti architektūrinių paminklų remontus ir restauraciją. a) Atsakyti — daromi žygiai bendra tvarka, b) Budreikai — šio rašto turinį pasiųsti miesto Vykdomajam komitetui“.

Jeigu būtų buvę įrodyta, kad miesto architektas projektuoja savo kontroliuojamus objektus, tai jis pagal įstatymus būtų buvęs atiduotas teismo organams ir pašalintas iš pareigų. Nors šmeižtai nepasitvirtino, tuo pretekstu iš Valdybos viršininko pavaduotojo pareigų buvo atleistas inž. Benediktas Radvilas. Kaip geras specialistas jis buvo paskirtas Respublikinio projektavimo-planavimo tresto valdytoju Kaune. Architektas Simonas Ramunis (13 pav.) nuo 1945 metų vidurio išvyko dirbti į Vilnių, bet važiuodamas į tėviškę per Šiaulius ir vėliau atveždavo klebonijos atstatymo brėžinių. Šiaulių miesto architektas nuo 1947 m. rugsėjo 1 d. buvo perkeltas į Vilnių, kur jam buvo pavesta rūpintis Gedimino pilies vakarinio bokšto atstatymu ir kartu leista dirbti pedagoginį darbą Dailės institute.

Pagrindiniu taikiniu tapo kanauninkas Steponas Telksnys — jis buvo ištremtas į Sibirą. Sutiktas kiek anksčiau gatvėje skundėsi, kad jam norima inkriminuoti per didelį palankumą vokiečiams okupacijos metu. Tačiau esminis priekaištas, be abejo, buvo bažnyčios atstatymas ir jos veiklos atnaujinimas. Apie šį jo pasiaukojamą darbą turi būti plačiau paskelbta, o jis pats turi būti reabilituotas nors po mirties. Tuo iki šiol nepasirūpinta.

Ir toliau priekabiaudamas ir priekaištaudamas, Religinių kultūrų reikalų tarybos pirmininkas Bronius Pušinis 1951 08 01 raštu Nr. 573 pareikalavo: „...bažnyčios restauravimui leidimas turi būti nedelsiant atšauktas kaip neteisėtas“. Minėto leidimo atšaukimo akstinas, be kita ko, buvo ir beveik prieš pusantro mėnesio pasirašyta oficiali paminklo apsaugos sutartis („ochrannyj dogovor“), kurią sudarė Šiaulių srities architektas inspektorius Vytautas Nistelis ir bažnyčios tarybos pirmininkas Stasys Majaus-

13 pav. Architektas Simonas Ramūnis

14 pav. Inžinierius statybininkas Vytautas Kriščiūnas

kas bei nariai Antanina Vilbasienė ir Klemas Sovys pagal tos tarybos 1948 09 07 išduotą įgaliojimą Nr. 1703 (Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos archyvas, byla Nr. 216, pradedant 11 p.). Bet kartu ši sutartis tapo juridiniu aktu, įpareigojančiu abi puses — taigi ir valdžios organus — vykdyti paminklų apsaugos įstatymus. Tuo pagrindu 1951 m. rugsėjo 19 d. buvo gautas leidimas tęsti restauravimo darbus iki 1951 12 31 (316 310 rb sąmatą sudarė naujai įkurta mokslinė restauracinė-gamybinė dirbtuvė). Minėtoje byloje, pradedant 50-uoju puslapiu, yra visa ši dokumentacija ir kasmet pratęsimi leidimai bei su tuo susijusių susirašinėjimų dokumentai, kurie yra verti čia iškelti.

Taigi 83 p. yra 1954 05 12 raštas, kuriame rašoma: „...dėl blogos finansinės padėties negalime padėti“; 88 p. — 1956 07 28 bažnyčios komiteto pirmininkas S. Majauskas prašo skardos bokštui (bokšto ir bažnyčios stogo, gelžbetoninių skliautų bei šoninių frontonų atstatymo projektus parengė buvęs šiaulietis statybos inžinierius Vytautas Kriščiūnas (1908 09 21—1991 11 16); 89 p. — Statybos reikalų komiteto pirmininko pavaduotojas, buvęs šiau-

lietis architektas Antanas Spelskis paskyrė 750 kg cinkuotos skardos bokšto ir karnizų remontui; 90 p.— S. Majauskas ir P. Giedraitienė prašo Statybos reikalų komiteto pirmininką S. Vabalevičių skirti 40 000 rb darbams užbaigti; 91 p.— tokiems darbams komitetas lėšų neturi, siūlo kreiptis į B. Pušinį (pasi-rašo A. Janikas); 92 p.— leidimas Nr. 106 baigti darbus iki 1957 12 30; 95 p.— einantis Komiteto pirmininko pareigas Mėliūnas prašo leidimo darbus tęsti (1974 09 19 raštas Nr. 22), o 113 p.

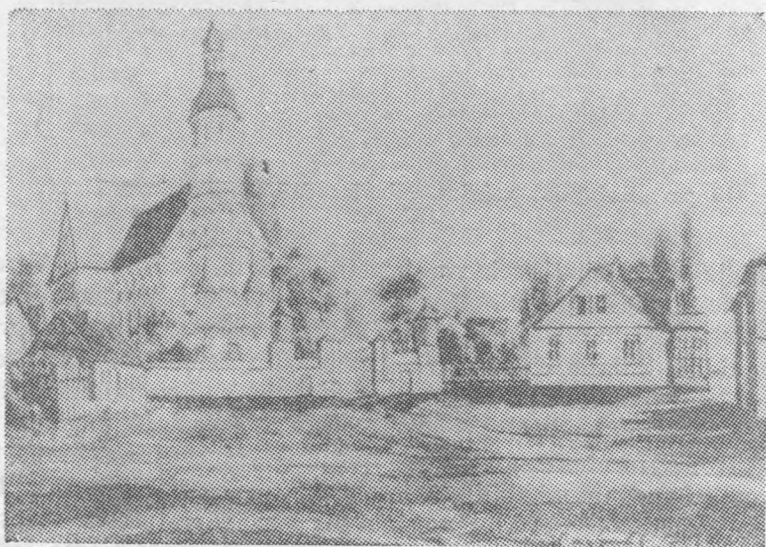
15 pav. Antrasis atstatymo etapas. 1957 m.

prašo leidimo įvesti centrinį šildymą iki metų pabaigos. Visi tie darbai atlikti. Taigi Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčią pavyko atstatyti per 31 metus — nuo 1944 iki 1975 m., lygiai per tiek pat metų, per kiek ji buvo pastatyta: pradėta 1594, baigta 1625 metais. Taip buvo baigtas antrasis šios bažnyčios atstatymo etapas.

Baigdamas norėčiau pakalbėti apie autentiškąją bažnyčios bokštą. 1969 m. vienuoliktajame žurnalo „Statyba ir architektūra“

16 pav. Sv. Petro ir Povilo
bažnyčios bokštas. Dail. Al-
fredas Riomeris. 1868 m.

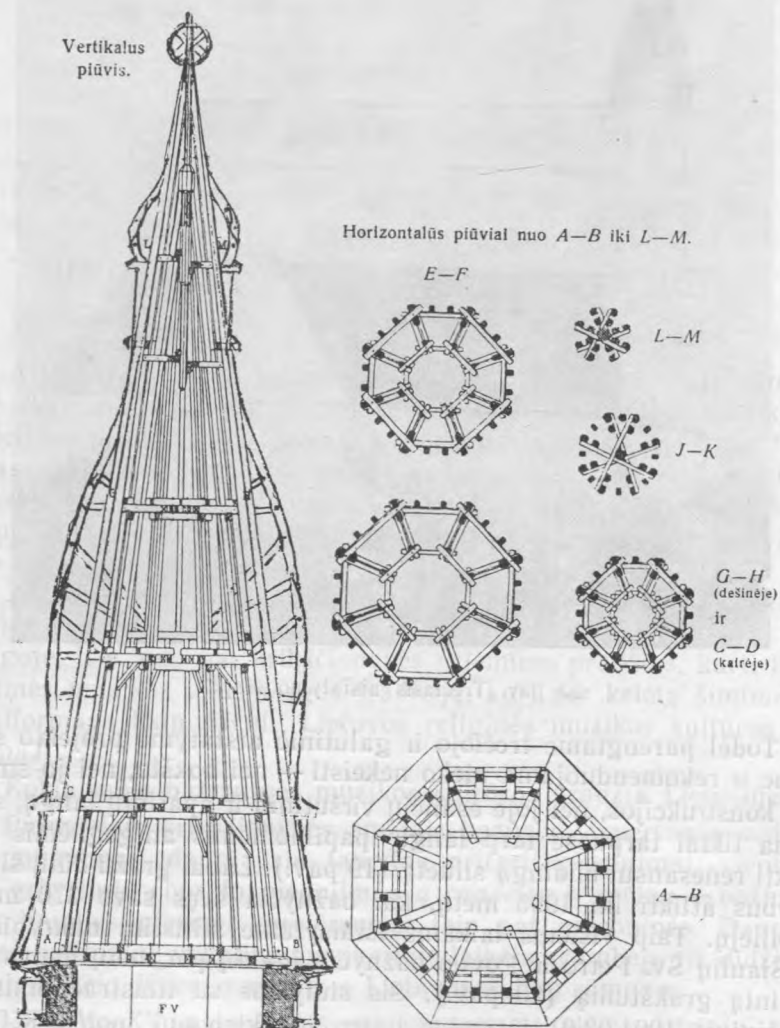

17 pav. Bažnyčios vaizdas 1870 m. Dail. Napoleonas Orda

18 pav. Bažnyčios vaizdas, atkurtas dail. G. Bagdonavičiaus 1971 m.

numeryje paskelbiau archyve surasto 1868 m. dailininko Alfredo Riomerio nupiešto Šiaulių Sv. Petro ir Povilo bažnyčios bokšto nuotrauką (16 pav.). Tada bokštas turėjo renesanso stiliaus varpo pavidalo smailę ir buvo vienu tarpsniu žemesnis. Napoleono Ordos 1870 m. piešinys (1982 m. išleistoje V. Levandausko knygutėje „Šiaulių bažnyčia“) beveik tiksliai atkartoja pirmąjį (17 pav.). Todėl turėtume pagalvoti apie nukrypimo nuo stiliaus atitaisymą. Suprantama, būtų nelogiška siūlyti atstatyti pirmąjį bokšto aukštį (18 pav.), juo labiau, kad užstatytasis tarpsnis turi skoningą arkatūrą, analogišką esančiajai apatiniame tarpsnyje.

19 pav. Bokšto pjūviai. (Pagal knygą: Simoliūnas J. Statyba. T. 3)

20 pav. Trečiasis atstatymo etapas

Todėl parengtame trečiojo ir galutinio atstatymo projekto siūlyme ir rekomenduojama nieko nekeisti — nei bokšto, nei jo smailės konstrukcijos, nei joje esančių viršutinių ir apatinių langų, siūloma tik tai tarpuose tarp langų papildomomis antgegnėmis suteikti renesansui būdingą siluetą (19 pav.). Labai gražu būtų šiuos darbus atlikti iki 1995 metų, kai bažnyčia švęs savo 370 metų jubiliejų. Taip visiems laikams ištaisytume stilistinį nukrypimą, ir Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčia įgautų per metų metus tobulintą grakštumą (20 pav.). Šis siūlymas su iliustracijomis ir brėžiniais 1991 03 01 išsiųstas bažnyčios klebonui mons. K. Jakaičiui.

DR. VYTAUTAS POVILAS JURKŠTAS

VILNIAUS KATEDROS MOKYKLA — MUZIKINIO SVIETIMO PRADININKĖ LIETUVOJE

Artėjant Lietuvos mokyklos 600 metų jubiliejui, kurį minėsime 1997 m., pravartu prisiminti ir krašte organizuoto muzikinio švietimo pradžią. Juo labiau kad pirmasis mūsų švietimo židinys — Vilniaus Katedros mokykla buvo ir sisteminio muzikos mokymo pradininkė. Vadinasi, į Lietuvos kultūros metraščių ketinama įrašyti dar vieną šlovingą istorinę datą — muzikinio švietimo 600-ąsias metines.

Katedros mokyklai, senuosiuose šaltiniuose kartais vadinamai Pilies mokykla, arba Giedojimo mokykla, teko pačioje XIV a. pabaigoje, t. y. nuo pat krikščionybės priėmimo pradžios, kurti bažnytinės muzikos užuomazgos tradiciją, kuri per keletą šimtmečių susiformavo kaip darni Lietuvos religinės muzikos kultūros visuma.

Kokia buvo bažnytinės muzikos kultūros pradžia Lietuvoje?

Pirmaisiais krikščionybės amžiais bažnyčių repertuarą sudarė vargonavimas, daugiausia taikytas pritarti giedojimui, vienbalsis grigalinio choralo giedojimas *a cappella* ir rečiau — bažnytinės liaudies giesmės, greičiausiai taip pat unisoninės. Daugialbės polifoninės vokalinės muzika tais laikais skambėjo tik didžiojo kunigaikščio dvare, o vėliau — Lietuvos didikų rūmuose.

Iš XIV—XV a. neišliko nei vargonams skirtų kūrinių, tais laikais paprastai užrašomų tabulatūrose, nei maldininkų choro atliekamų giesmių. Vieninteliai autentiški praeities bažnytinės muzikos paminklai, pasiekę mūsų dienas, yra grigalinio choralo melodijų rinkiniai, kurių struktūra ir melodinė medžiaga per šimtmečius beveik nesikeitė. Tokias nepaprastai brangias ir puošnias rankraštinės choralo knygas — *Ordinale*, *Antiphonale*, *Graduale* ir kt. perrašinėdavo vadinamieji perrašinėtojai (lot. *scriptores*); jie

perduodavo savo amato patirtį iš kartos į kartą. Tai buvo be galo sunkaus ir kruopštaus darbo reikalavusios profesijos žmonės, pelnę visuomenėje didelę pagarbą. Pavyzdžiui, vadinamųjų katedrinių perrašinėtojų (*cathedrales scriptores*) veikla vertinta net labiau už meno bakalauro (*artium baccalaurus*) titulą. Bažnytinės knygos ypač gausiai buvo perrašinėjamos net iki XVI a. vidurio. Ilgainiui radosi vis daugiau spausdintų giesmyių ir perrašinėtojų menas ėmė nykti.

Religinės vokalinės, retkarčiais ir vargoninės kūrybos atlikėjai vėlyvaisiais viduramžiais buvo katedrų, parapijų (bažnyčių), vienuolynų mokyklų auklėtiniai, populiariai vadinami *zakais*, arba *zakeliais*. Žmonės klausydavosi jų giedojimo per pamaldas miestų, miestelių ar kaimų bažnyčiose, o už maldyklų ribų — religinio turinio giesmių, kartais pasaulietiškų dainų. Toks tada buvo jaunuolių bažnyčių mokyklose išmoktas repertuaras. Giedodami ar dainuodami jie užsidirbdavo šiokių tokių lėšų pragyvenimui. Yra žinoma, kad XVI a. Vilniaus Katedros mokyklos auklėtiniai pavaduodavo toliau nuo miesto gyvenusius Katedros varpininkus ir už skambinimą varpais iš jų gaudavo 36 auksinus per metus.

Dalyvaudami bažnytiniuose choruose, mokiniai giesmininkai buvo priversti nuolat tobulinti savo giedojimą. Jie gyveno gana vargingai, neretai kėsdavo badą, todėl, savaime suprantama, stengdavosi už savo meną gauti atitinkamą atlyginimą. Nepaisydami gana sunkių gyvenimo sąlygų, giesmininkai uoliai semdavosi mokslo žinių, turėjo išsiugdę stiprų gimtosios žemės meilės jausmą, buvo pavyzdingi piliečiai, gerbė ir puoselėjo liaudies muzikos tradicijas ir papročius.

Katedros mokyklos mokiniai buvo kilę iš įvairių visuomenės sluoksnių. Neretai, šalia smulkiosios bajorijos, miestiečių, pasitaikydavo ir neturtingų valstiečių vaikų. Jauniausi pirmamečiai auklėtiniai buvo vadinami *grigaliniais* (*gregorianais*), nes jie pradėdavo mokslą šv. Grigaliaus dieną — kovo 12 d. Ši diena buvo skirta mokyklinėms pramogoms, vadintoms *gregoriankomis*, būdavo įvairios iškilmės, pasilinksminimai, atliekamos proginės giesmės ir dainos. Kitų švenčių metu mokyklos giesmininkai lankydavo miestiečių, pirklių, amatininkų, turtingesnių valstiečių ir dvarininkų namus giedodami arba dainuodami, skelbdami įvairias linksmas, progai pritaikytas oracijas, šaukdami *pauperibus!* (vargšams!); už tai gaudavo aukų — natūra arba pinigais. Tokie mokykliniai papročiai Lietuvoje išsilaikė ilgai.

Vilniaus Katedros mokyklos auklėtiniai, vadinti *scholares* (lot. „berniukai“), *boni pueri*, *innocentes*, *boni infantes*, *bonifanti* ir t. t., mokydavosi ir giedodavo chore, prižiūrimi mokytojo-kantoriaus (*cantor*, *magister puerorum*, *praefectus chori*). Mokyklos

auklėtojas (*praeceptor*) visą laiką būdavo kartu su mokiniais ir net gyvendavo vienos patalpose. Į mokyklą mokiniai buvo atrenkami atsižvelgiant į įgimus muzikinius jų gabumus: kandidatas turėjo turėti gerą balsą, būti sveikas, muzikalus, jausti ritmą. Muzika, giedojimas yra sunkus menas, reikalaujantis nuolatino darbo. Todėl mokytojai auklėtinius metodiškai tobulindavo, mokydavo kelerius metus. Katedros mokykloje jaunuoliai išmokdavo grigalinio choralo teorijos bei praktikos, įgydavo visiškai neblogą muzikinį, bet šiek tiek menkesnį bendrąjį išsilavinimą. Baigę šią mokyklą, jie galėdavo toliau giedoti bet kuriame bažnytiniame chore, tapti muzikos mokytojais, choro vadovais. Kai kurie absolventai išmokdavo vargonuoti ir papildydavo tuo metu negausias Lietuvos bažnyčių vargonininkų gretas.

Bažnytinių chorų (gal greičiau vokaliųjų ansamblių, nes juose, pagal to meto tradiciją, būdavo vos po keletą ar keliolika vokalistų giedotojų, kuriuos sudarė katedrų ar parapijų mokyklų auklėtiniai) giedojimas buvo gana geras. Jiems vadovaudavo profesionalūs arba pusiau profesionalūs chorų vadovai, dažniausiai jie dėstė ir kitus dalykus. Į jų pareigas, tarp kita ko, įeidavo ir natų perrašinėjimas: turėdavo nešiojamą rašalinę, natoms rašyti tauraus metalo (aukso ar sidabro) plunksną, vadinamą *rastrum*, ir žąsies plunksną literatūriniam tekstui po natomis užrašyti.

Ne visi jaunuoliai baigėdavo Katedros mokyklą. Kai kurie dėl įvairių priežasčių mokslą turėdavo nutraukti ir dažnai įsiliedavo į vadinamųjų *vagantų*, arba klajojančiųjų giedotojų, dainininkų gretas. Jų giedojimas, kurio repertuaro pagrindą sudarė grigalinio choralo parafrazės, neretai skambėdavo už bažnyčios. Čia liturginis choralas patirdavo liaudies muzikos poveikį. Savo ruožtu ir liaudies vokalinė kūryba perimdavo nesudėtingas choralo melodijas, kurių pagrindu kūrėsi lietuviškos religinės (bažnytinės) giesmės. Jas liaudies giesmininkai tradiciniu būdu perduodavo iš kartos į kartą. Tokios giesmės įvairiose Lietuvos etnografinėse srityse įgaudavo lokaliųjų melodinių ir interpretacinių bruožų. Žinoma, tokiems natūraliems reiškiniams daugiau ar mažiau priešintasi, nes gyvavo griežta bažnytinės valdžios sukurta ortodoksinio mąstymo ir liturginių apeigų vykdymo, o drauge ir grigalinio choralo grynumo kontrolės sistema. Bažnytinį giedojimą Lietuvoje prižiūrėjo ne vien bažnyčių ir mokyklų chorų vadovai, bet ir specialiai skiriami vyskupystės kapitulos kantorai — ka-nauninkai arba prelatai (*cantor canonicus*, *cantor prelatus*), turėję gana didelę muzikinę kvalifikaciją, neretai laisvųjų menų bakalaurai arba daktarai.

Katedros mokykloje jaunuoliai išmokdavo ne tik giedoti ir partauti mišioms (*ministrantūros*), bet įgydavo ir kitų mokslo

žinių, pakankamų gauti vieną ar net visus keturis žemesnius dvasininko šventimus — *ostiarus*, *lectorius*, *egsorcistus*, *accolitus*, kurie visi vadinasi *clericus* arba *accolitus* terminu, apibūdinančiu asmenis, kurie rengėsi dvasininko luomui (vyresni šventimai yra *subdiaconus*, *diaconus*, *praesbiterus*). Lietuvai priėmus krikščionybę, be abejo, labai trūko vietinės kilmės ir lietuvių kalbą mokančių kunigų. Matyt, dėl to Vilniaus Katedros mokykloje galėjo būti rengiami dvasininkai. Tačiau Katedros mokykla visų pirma buvo skirta rengti liturginio choralo giedotojus, nes jų XIV—XVI a. Lietuvoje labai stigo.

Vilniaus Katedros mokykla buvo specialiai bažnyčios praktiniams tikslams orientuota švietimo institucija. Dėl to laikytasi specifinio mokinių švietimo metodo, kuris sąlygojo dėstomų dalykų pobūdį. Vilniškės mokyklos programoje nebuvo kitose panašiose bažnyčių mokyklose dėstomų *trivium* grupės dalykų. Čia pasitenkinta *quadrivium* dalykais — skaitymu, rašymu, bažnytiniu giedojimu, skaičiavimu, prie jų prisidėdavo kai kurių tikėjimo tiesų dėstymas ir *trivium* dalykas — gramatika.

Mokinių pradinio mokymo priemonė buvo elementorius — paragamento gabalas su užrašyta lotyniška abėcėle, maldomis „Pater noster“ („Tėve mūsų“), „Ave Maria“ („Sveika, Marija“) ir kitais trumpais religiniais tekstais. Juos išmokęs, mokinys, pagal programos reikalavimus, imdavosi lotynų kalbos — skaitydavo psalmių tekstus, jų giedojimas pirmaisiais metais buvo viena svarbiausių auklėtinių prievolių. Būtent iš tų laikų liko didaktiniai posakiai — *Psalterium discere* (Mokytis psalmių), skirtas mokiniui, ir *Psalterium docere* (Mokyti psalmių), skirtas mokytojui. Tolesnis gramatikos pradmenų mokymas buvo jungiamas su giedojimo mokymu. Vyresnieji mokiniai mokydavosi giedoti himnus. Deja, mokytojai, beveik išimtinai nelietuviai, negebėdavo jų tekstų išversti į lietuvių kalbą ir tinkamai paaiškinti turinio esmės. Mokiniai išmokdavo giedoti, bet nelabai perprasdavo lotynų kalbos gramatikos taisykles. Tačiau ir toks gana netobulas metodas padėdavo įsisąmoninti giedojimo pagrindus pagal lotyniškus maldų tekstus, kuriuos retas mokinys gebėdavo išversti į gimtąją kalbą.

Kad ir nelabai aukšto mokymo lygio, Vilniaus Katedros mokykla suvaidino teigiamą vaidmenį Lietuvos švietimo raidoje, nes skleidė ne tik raštingumą, bet ir švietę jaunimą estetiškai. Be to, mokykla buvo plačiai prieinama ir neturtingiems jaunuoliams, nes joje ilgą laiką mokyta nemokamai, buvo duodamas šioks toks išlaikymas (bendrabutis, skiriama drabužių, maisto). Ši institucija buvo savitas Lietuvos choralinio giedojimo mokymo, jo skleidimo ir puoselėjimo židinys. Labai gali būti, kad Katedros mo-

kykloje gyvavo ir muzikos kompozicinė veikla, pavyzdžiui, kuriant ir skleidžiant lietuviškas religines giesmes.

Vilniaus Katedros mokykla savo veiklos pradžioje, kol dar nebuvo įkurta kitų parapijų, vienuolynų bažnytinių mokyklų, be abejo, laikyta svarbiausiąja ir vyriausiąja Lietuvos mokymo institucija. Savo prestižui ir reikšmei išlaikyti Vilniaus Katedra turėjo ypatingą privilegiją, pagal kurią be kapitulos leidimo mieste prie bažnyčių nebuvo galima steigti kitų panašių bendrojo lavinimo mokyklų su giedojimo mokymo programa. 1469 m. tokia mokykla buvo įkurta prie Varnių (Medininkų) katedros bažnyčios, bet ji priklausė Žemaičių vyskupystės jurisdikcijai.

Kaip žinoma, 1387 m. Lietuvos krikštas nebuvo pirmasis šalyje. Daugiau kaip prieš 135 metus, t. y. 1251 m., Mindaugas su savo artimaisiais ir dvariškiais priėmė krikščioniškąjį tikėjimą ir gavo pirmojo, beje, vienintelio Lietuvos karaliaus karūną. Po dešimties metų jis krikšto atsisakė ir netrukus, 1263 m., žuvo. Krikšto proga Mindaugas įsteigė Vilniaus vyskupystę, įrengė vyskupo rezidenciją ir Vilniuje pastatė mūrinę katedrą, kurios fragmentų rasta dabartinės Katedros požemiuose.

Sia proga derėtų prisiminti, kad viduramžiais, 1050—1350 m. laikotarpyje, kuris vadinamas „katedrų kryžiaus karais“, vien tik Prancūzijoje išdygo 80 katedrų, 500 didesnių bažnyčių ir keliasdešimt tūkstančių parapijų bažnyčių. Tokie puošnūs viduramžių sanktuarijai, be gausių dailės puošmenų — mažosios architektūros, skulptūros, tapybos, vitražų, turėjo jiems privalomą apeiginę muzikos reprezentacijos atributiką — vargonus, varpus ir chorus bei giedotojus rengusias mokyklas.

Romaninio stiliaus XIII a. Vilniaus Katedros egzistavimas, statytojų rūpinimasis jos puošnumu (tai liudija išlikusios dailios keraminės glazūruotos grindų plytelės), leidžia manyti, kad ir šioje maldykloje nebuvo apsieita be bažnytinės muzikos dalykų. Laikantis to meto katedrinių bažnyčių statuto, Vilniaus Katedroje apeigų metu turėjo skambėti vargonai, bokšto varpai, giedotojų choras, atvežtas iš svetur arba išmokytas vietoje, t. y. specialioje katedros giedotojų mokykloje. Šie faktai Lietuvos bažnytinės muzikos kultūros chronologines ribas galėtų nukelti daugiau kaip šimtmečiu atgal. Deja, tai tik prielaida, kol kas neparemta dokumentine medžiaga. Todėl dabar galima operuoti tik XIV a. pabaigoje įsteigtos Vilniaus Katedros mokyklos gyvavimą liudijanti faktografija.

Katedros mokykla turėjo būti įkurta netrukus po Lietuvos (Aukštaitijos) krikšto ir Vilniaus vyskupystės įsteigimo 1387 metais. Tačiau ji pirmą kartą paminėta tik 1397 m. gegužės 9 d. rašte. Vyskupas Andrius Vasila, įsteigdamas Vilniaus Katedros

šv. Andriaus ir šv. Pranciškaus koplyčią, jos altaristai davė Žemutinės pilies teritorijoje sklypą, šalia kurio, ties Katedros šventoriaus ir kapinių sandūra, prie pat altaristos namo, stovėjusi mokykla: „*ut stubella nunc est posita*“. *Stubella* — tai mokykla, įsikūrusi viename iš keturių Jogailos Vilniaus vyskupui 1382 m. dovanotų namų, o gal ir kitame pastate.

Atliekant Vilniaus Katedros tvarkymo darbus, 1985 m. šalia jos istorinės apsidos sienos buvo aptikti neišlikusio pastato rūšiai, jų gražūs skliautai sumūryti iš raudonų plytų. Gal tai senojo Katedros mokyklos pastato liekanos? Iš tiesų šis statinys stovėjo patogioje vietoje prie pat Katedros: mokyklos auklėtiniai giedotojai visada būdavo po ranka ir bet kuriuo laiku galėdavo skubiai ateiti į bažnyčios apeigas.

Žinoma, kad XVI a. Katedros mokyklos namus Žemutinės pilies teritorijoje savo lėšomis pastatyti buvo įpareigotas Vilniaus kapitulos kanauninkas Martynas iš Dušnikų, medicinos ir laisvųjų menų daktaras, kapitulos nario pareigas ėjęs 1517—1527 m., 1527 m. palaidotas garbingoje vietoje — Katedros choruose. Iš 1523 m. Vaitiekaus Goštauto laiško Vilniaus kapitulai matyti, kad tuo metu mokykla stovėjusi netoli šiaurinės Katedros sienos. Matyt, čia būta jos tradicinės vietos. Pastatas XVI a. keletą kartų remontuotas, o 1605 m. jau buvo begriūvantis. Mokykla smarkiai nukentėjo per didįjį 1610 m. Vilniaus gaisrą, bet pastato atstatymo darbai pradėti tik 1632 m. Statybininkai turėjo išlaužti „mūrą ir pamatus, kur prieš tai po namu buvo rūsys“. Tai rodo, kad naujasis pastatas iškilo senojo vietoje. Vadovaujant mūrininkui Povilui, mūrinis dviejų aukštų namas tų pačių metų pabaigoje buvo baigtas, jo statybai išleista 679 kapos, 47 grašiai ir 2 pinigėliai.

1655—1661 m. karo su Maskva metu mokyklos pastatas vėl smarkiai nukentėjo, galbūt buvo ir visiškai sugriautas. Jis atstatytas tik 1680 m. (darbai kaštavo 5500 auksinų). XVIII a. pabaigoje, Katedrą perstatant, mokykla buvo nugriauta ir po to keletą kartų buvo keliama vis į naujas patalpas: kunigų emeritų, asessoriaus Narbuto šv. Jurgio skersgatvyje, kanauninko Herbuto namuose, pastate netoli karališkojo malūno ir kt.

Seniausios Lietuvoje mokyklos pradžia buvo kukli. Tačiau mokykla pamažu augo, plėtėsi ir ilgainiui išgarsėjo. Į ją atvykdavo mokyti jaunuolių ne tik iš Vilniaus ir jo apylinkių, bet ir iš tolimesnių vietovių. Kai 1400 m. vyko Krokuvos akademijos atidarymo iškilmės, jose dalyvavo ir būrys lietuvių studentų. Matyt, tarp jų buvo ir Vilniaus Katedros mokyklos auklėtinių, nes, stojant į šią aukštąją mokyklą, pakakdavo katedrinės mokyklos išsimokslinimo.

Yra žinoma, kad 1407 m. didysis kunigaikštis Vytautas prie Katedros įkūrė giedotojų, arba psalmininkų, mokyklą, išlaikomą Ihumenio miestelio, esančio į pietryčius nuo Minsko, lėšomis. Ši mokykla buvo glaudžiai susijusi su Katedros mokykla, o mokymui vadovavo specialiai samdomi kantorai.

Didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis mokyklos rektoriui (*rector scholarium*) arba mokytojui — mistrui išlaikyti 1452 m. balandžio 23 d. skyrė 8 kapas Prahos, arba vadinamų plačiųjų, grašių iš Vilniaus karčemos pajamų. Ši privilegija liudija, kad iš tų lėšų išlaikomas rektorius arba mistras buvo parenkamas kapitulos, kuri tiesiogiai prižiūrėjo ir globojo mokyklą. Mokykla ilgą laiką neturėjo atskiros fundacijos. Tik didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis 1518 m. leido imti jos pastatui apkūrenti po vieną pliauską nuo kiekvieno malkų vežimo, važiuojančio Antakalnio keliu į turgų pro Pilies vartus. Šią privilegiją vėliau, 1567 m., pakartojo didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas.

Tik XVI a. pradžioje Vilniuje atsirado antra giedotojus rengusi mokykla. Tai rodo Vilniaus kapitulos 1513 m. gruodžio 13 d. aktas: „Iš ypatingos meilės, prieštaraujant senajai privilegijai, pagal kurią tik katedros bažnyčia galėjo turėti mokyklą Vilniuje, kapitula leido įsteigti tokią mokyklą prie Sv. Jono bažnyčios, skirtą 6-iems chorui gabiems jaunuoliams ir 16-kai mokinių, tačiau be teisės, pasibaigus mokslui, laikyti didesnį mokinių skaičių, gresiant bažnyčios draudimui“. Tačiau ir tada, t. y. per visą XVI a., Katedros mokykla laikyta aukštesnio lygio nei parapiinės Sv. Jono bažnyčios Giedojimo mokykla.

1522 m. vyskupas kunigaikštis Jonas įkūrė dvi Vilniaus kapitulos prelatūras — scholastiko ir kantoriaus, turėjusias įtakos Katedros mokyklos veiklai bei jos valdymui, ir prelatu kantorium paskyrė lietuvį Jurgį Taliatą. Tiesą sakant, katedros bažnyčios giedojimo reikalų žinyba, vadinama kantorija, buvo įsteigta anksčiau, pagal didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio 1493 m. privilegiją, ir jos išlaikymui skirtos 2 kapos grašių iš didžiojo kunigaikščio karčemų pajamų. Bet nežinoma, ar tada buvo sukomplektuotas jos personalas. Kantorija privalėjo rūpintis mokykloje mokančiais giedojimo Katedros psalmininkais. Kantorius gaudavo iš Vilniaus vyskupo lėšų 100 grašių algos. Be to, pagal minėtą 1522 m. privilegiją jam buvo skirti du apleisti sklypai ir šeši baudžiauninkai, matyt, žemės darbams vyskupui priklausiusiame Salako valsčiuje, Breslaujos apskrityje.

Apie pirmuosius Vilniaus Katedros mokyklos vadovus ir pedagogus, tituluojamus direktoriais arba bakalaurais, žinių neišliko. Be to, kapitulos aktuose jie retai vadinami vardais. Žinomi tik

keli vėlesni mokyklos rektoriai: keletą kartų 1524 m. minimas laisvųjų menų magistras kunigas Martynas iš Lvoveko, vėliau Vilniaus kapitulos viceįždininkas, o 1541 m.—katedros pamokslininkas; 1537 m.—laisvųjų menų magistras Juozapas iš Krokuvos, 1550 m.—laisvųjų menų magistras kunigas Mikalojus Trajanas iš Chroscencevičių, 1563 m.—Vaitiekus iš Stobnico. Iš mokytojų žinomi tik Mikalojus Jelionekas (*dictus Bartholomeus*), dirbęs 1557 m., o prieš tai buvęs giedotoju mansionierium Geranainių bažnyčioje, ir 1583 m.—kantorius Vatiekus iš Sandečio.

J. I. Kraševskis savo veikale „Wilno“ (1842. T. 4.) sako: „Katedros mokyklėlė buvo padalyta mažiausiai į tris klases“. Šį teiginį patvirtina vėliau surasti archyviniai šaltiniai. Pavyzdžiui, 1557 m. Katedros kapitulos aktuose užrašytas vyskupo Valerijono Protasevičiaus klausimas: kodėl nesirūpinama laikyti Mišių už švenčiausios atminties Vytauto vėlę? Į tai arkidiakonas Juozapas Jasinskis atsakė, kad būdamas įždininku vyskupo kunigaikščio Povilo Alšėniškio laikais „tokioms Mišioms visada kunigams ir antrų ar trečių metų Katedros mokyklos mokiniams (*scholares secundarij et tertiarj Scholae ejusdem esial. Cathedrale Vilnense*) iš vyskupo kasos paprastai mokėjau atlyginimus“.

Kiek jaunuolių mokydavosi Katedros mokykloje? Į tai gana išsamiai atsako 1539 m. duomenys apie mokyklos choristų grupę. Tai būta dvylikos auklėtinių, giedančių psalmes, jiems kasmet mokėta po 50 grašių. Be psalmininkų, bažnyčios reikalams buvo dar keturi mokiniai, šie patarnaudavę Mišioms. Taigi Katedros liturginėse apeigose dalyvaudavo šešiolika vyresniųjų klasių auklėtinių. Spėjama, kad Katedros mokykloje vienu metu galėjo mokytis keliasdešimt mokinių. Deja, ne kiekvienais metais susirinkdavo visas mokinių kontingentas, nes, be Katedros mokyklos, tuomet jau veikė ir kitos panašios mokyklos, taip pat specialios muzikos mokyklos—bursos su bendrabučiais neturtingiems, bet muzikaliems vaikams. 1539 m. Vilniaus kapitula skundėsi, kad Katedros mokykloje mokėsi nedaug mokinių. Atidarius Vilniuje Jėzuitų kolegiją, 1570 m. Katedros mokykla patyrė smukimo krizę. Netrukus, 1572 m. pradžioje, mokinių skaičius taip sumažėjo, kad jų trūko net bažnyčioje patarnauti, ir kapitula ketino kvieisti Vilniaus kolegijos mokinius. Esant tokiai padėčiai, 1572 m. pabaigoje Katedros mokykla ištuštėjo, o mokytojas—mistras nuėjo gauti pastovų atlyginimą. Mat XVI a. mokslas jau buvo mokamas ir neturtingi mokiniai mokyklos senokai nelankė. Jie mielai stodavo į Jėzuitų kolegiją, kur buvo ne tik aukštesnis mokymo lygis, bet ir nereikėjo mokėti už mokslą.

Vilniaus Katedros mokykla, veikusi 1397—1572 m., t. y. maž-

daug 175 metus, buvo uždaryta, bet po kurio laiko atnaujino savo veiklą.

Jau XVII a. pradžioje vėl aptinkama žinių apie Katedros mokyklos giedojimo dalykus. Štai 1618 m. spalio 3 d. Vilniaus kapitula kreipėsi į vyskupo tarybą dėl choro giedojimo. Matyt, ši mokyimo institucija veikė nereguliariai, nors dar nebuvo praradusi savo muzikinės reprezentacijos. Tai akivaizdžiai rodo tas faktas, kad 1628—1631 m. procesijų metu Katedros mokyklos auklėtiniai giedodami eidavo eisenos priekyje, o tik po jų — kiti giesmininkai — psalmininkai, mansionieriai, rorantistai ir kt.

Vyskupo Eustachijaus Valavičiaus laikais, 1928 m. Katedroje buvo sukurta profesionali samdoma muzikos institucija — choras ir orkestras, vadinama Vilniaus Katedros muzika, išlaikoma iš Stempliovskio malūno Vilniuje pajamų; kasmet buvo skiriama 400 lenkiškų auksinų. Vėliau jos išlaikymui vyskupas skirdavo tris ketvirtadalius, o kapitula — vieną ketvirtadalį reikiamų lėšų. Ilgainiui atsirado ir kitų pajamų. 1669 m. gegužės 13 d. kapitula pateikė vyskupui ekonominę ataskaitą (reliaciją), kur prašė paskirti vietą Katedros mokyklai. Matyt, mokykla buvo suniokota ir uždaryta per karą su Maskva. Ji byla truko ilgai, todėl 1683 m. gegužės 21 d. buvo rūpinamasi gauti pinigų Katedros mokyklai atkurti. Tuo reikalu kapitula siūlė kreiptis tiesiog į vyskupą. Po dešimties dienų, gegužės 31 d., kapitulos nutarimu vėl buvo atgaivinta Vilniaus Katedros mokykla, pavadinta Giedojimo ir muzikos mokykla, nusakomas jos naudingumas Katedrai ir diecezijai.

Taigi kurį laiką prie Vilniaus Katedros toliau veikė kapitulos administruojama mokykla; XVIII a. pradžioje ji buvo perduota vienuoliams pijorams. 1738 m. kapitula papildomai skyrė mokyklos išlaikymui 200 lenkiškų auksinų. Katedros mokyklai priklausiusi Giedojimo mokykla — bursa XVIII a. buvo prijungta prie jėzuitų vienuolijai priklausiusios Sv. Jono bažnyčios Giedojimo mokyklos, o mokiniai įkurdinti Ambrozijaus bursos bendrabutyje Skapo gatvėje. 1739 m. vasario 18 d. Vilniaus vyskupas specialiu aktu Katedros kunigams emeritams (invalidams) paskyrė namus netoli Katedros, kur įsikūrė ir Katedros mokykla. Pastato žemės plotas buvo apjuostas mūrine siena. Šis sklypas iš šiaurės pusės ribojosi su minėtu pastatu, stovėjusiu šalia Katedros aikštės, iš rytų pusės — ir su ta pačia aikšte, ir su šalia stovinčiu namu, iš pietų pusės — su Sv. Magdalenos bažnyčios klebono dovanotu sklypu, iš vakarų pusės — su didžiuoju Katedros sklypu. Pastatas stovėjo šiaurinėje aikštės pusėje, galais nukreiptas į rytus ir vakarus. Mūrytas iš plytų, trijų aukštų. Jo sienos, kaip ir kitų senų pastatų, buvusios labai storos, stogas dengtas čerpė-

mis. Iš vakarų pusės ant stogo buvę du nelabai aukšti bokšteliai. Aplink pastatą buvo nedidelis vaismedžių sodas. Šiai ilgai veikusiai mokyklai 1837 m. buvo pastatytas mūrinis namas Oranžerijų (dabar Siltadaržių) gatvėje, kur apsigyveno mokiniai giedotojai.

XIX a. Vilniaus Katedros mokykla ir visa parapijų mokyklų sistema atiteko carinei švietimo žinybai. Tuo metu ji jau buvo praradusi kadaise turėtą profesinių bažnyčios giedotojų rengimo institucijos reikšmę ir prasmę.

Vilniaus Katedros giedojimo mokykla į Lietuvos muzikos istoriją įėjo kaip profesinės muzikos puoselėjimo lopšys, mūsų krašto muzikos mokyklų pradininkė, išvariusi plačią vagą bažnytinės muzikos kultūros kūrimo ir puoselėjimo baruose.

DR. ALĖ POČIULPAITĖ

IDEALAS LIAUDIES MENE

Idėjų visumos, arba idealo, idealiojo prado realizavimas liaudies mene specifiškas, kaip ir meninis mąstymas, kūrybos procesas, tradicijų, vadinamojo kolektyviškumo (arba bendrumo, visuotinio) bei individualios raiškos savitumo santykis. Idealias liaudies mene nėra abstrakti sąvoka ar loginėmis kategorijomis išreikšta filosofinė sistema. Ji perteikia konkretūs meniniai vaizdai, kuriuose galima įžvelgti tam tikrus stereotipus — tarsi raktą į liaudies menininko pasaulėvaizdį, tais vaizdais realizuojamą. Svarbiausia tame pasaulėvaizdyje — žmogaus ir gamtos, žmogaus ir aplinkos harmonija, toks elgesio ir gyvenimo modelis, kuris nepažeidžia tos harmonijos ir teikia garantijas saugiai žmogaus egzistencijai ir kuris suvokiamas kaip žmogiškosios būties idealas. Realizuojant šį idealą, ypač meno priemonėmis, gėris ir grožis, etinės ir estetinės kategorijos yra neatskiriamos.

Daikto, kūrinio grožis liaudies supratimu tiesiogiai proporcingas jo vertei. Geras (reikalingas), naudingas daiktas turi būti gražus ir, kiek įmanoma, tobulas. Šitas reikalavimas, be kita ko, grindžiamas ir tuo, kad daiktas paprastai nevienadienis, kuriamas ir įsigyjamas ilgam naudojimui, visam gyvenimui, o kartais ir kelioms kartoms. Pati dirbinių egzistencija nebuvo pasyvi — daugelis jų buvo naudojami ir kaip darbo įrankiai, ir kaip namų apyvokos rakandai, ir kaip puošmena. Žvilgsnį veikė jų forma, dekoras, karta karton perteikdami estetinę ir praktinę patirtį, grožio principus.

Grožio ir vertės tapatumo dėsnis veikė ne tik daiktų pasaulyje, jis taikytas ir žmogui: geras žmogus būtinai turi būti gražus, ir atvirkščiai. Šitai pabrėžia daugelis liaudies meno tyrinėtojų, šitai tiesiogiai ir netiesiogiai liudija pati liaudies kūryba. Pravartu prisiminti liaudies dainas ir pasakas, kur raganiūtės, beširdės pamotės dukterys visada bjaurios, o geroji našlaitė nepaprasto grožio; tinginė visada murzina kūtvėla, o darbšti, maloni motu-

lės dukrelė — mėlynom akelėm, sušukuota galvele, geltonom kaselėm, skaisčiais veideliais ir t. t.

Etinio ir estetinio idealo vienovė ir tapatybė būtina liaudies meno egzistencijai, tai vienas jo dėsningumų. Jų santykis ir turinys kinta, istorijos vyksme kintant pasaulėjautai ir pasaulėvaizdžiui. Negali nesikeisti ir liaudies dailės vaizdiniai, formos, personažai, funkcijos ir kt. Tie pakitimai, jeigu jie organiškai išplaukia iš gyvenimo sąlygų ir aplinkybių, pasaulėjautos pakitimų, neprieštaraujančių liaudies kūrybos dėsniams, vyksta tarsi nepastebimai, įsilieja į tradicines struktūras ir patys tampa tradicijomis. Suolius, deformacijas sukelia tik tokie įvykiai, kurie griauja įprastinius gyvenimo pagrindus ir tvarką: sukilimai, karai, laisvės praradimas, etc. 1940-ieji ir pokario metai ne tik atėmė tautos laisvę, bet ir pakirto liaudies kultūros ir tradicijų šaknis. Liaudies kūryba išliko, tačiau joje ryškiai įsispaudė tų sukrėtimų pėdsakai — ypač pakito idealo vaidmuo, turinys ir pati raiška. Lyginant pokario metų meninę kūrybą su klasikine liaudies daile (ją suvokiame kaip liaudies meno palikimą maždaug iki Pirmojo pasaulinio karo, kol tebeegzistavo natūrali liaudies kūrybos terpė, o miesto ir pramoninių gaminių įtaka nebuvo labai stipri), itin išryškėja idealo, pastoviųjų etinių ir estetinių vertybių reikšmė liaudies menui ir kiekvienam liaudies meistriui.

Idealų kaip etinių ir estetinių vertybių realizavimo specifika priklauso nuo meistro santykių su aplinka bei žmonėmis, klasikiniu laikotarpiu — su kaimo bendruomene, kurioje meistras gyvena, jai pageidaujant ir užsakant kuria konkrečius darbus. Kūrėjo ir vartotojo ryšius bei jų abiejų santykį su kūriniu reguliuoja pasaulėjautos ir pasaulėvaizdžio bendrumai, papročiai, tradicijos, gyvenimo būdas. Be galo mažai žinome apie klasikinės liaudies dailės kūrėjus — menki jų biografiniai duomenys, beveik neturime liudijimų apie jų darbo būdą ir kitus svarbius dalykus, daugumos net vardų nežinome. Todėl į praeitį tenka leisti gan slidžiais retrospekcijos laiptais per analogijas, sąsajas su dabartinių meistrų, ypač tų, kurie išsaugojo stipriausią ryšį su tradicijomis, kūryba ir išvadas daryti labai atsargiai.

Liaudies kūrėjas, kaime dažniausiai vadintas meistru, nebuvo laikomas kažkuo išskirtinai nepaprastu, su kaimynais jį siejo pasaulėjauta, papročiai, tas pats gamtos ritmas, šventės ir kasdienybė. Tik menininkas jautriau išgyveno gamtos grožį, džiaugsmą ir nedalią, labiau suvokė žmogaus būties esmę, kiek kitaip tvarkė savo buitį, kitaip vertino realų daiktų pasaulį. Šitai buvo pastebima: „Žmonės taip pat suvokė, gal daugiau intuityviai ir nesąmoningai, kad jis buvo šiek tiek kitoks negu visi kiti aplinkiniai, bet tai nenulėmė išskirtinio žmonių santykio su juo. Ir tai su-

prantama, nes V. Svirskis buvo jų gyvenimo kasdienybės dalis — paprastas, padorus, savo darbo prakaitu ir amatu pelnęs duoną žmogus“, — rašo I. Kostkevičiūtė monografijoje apie V. Svirskį¹. Tačiau išskirtinieji V. Svirskio asmenybės bruožai nereiškia, kad jo pasaulėvaizdis ir pasaulėjauta buvo kitokia negu kaimo, kur jis užaugo ir subrendo, žmonių — jo kaimynų ir pažįstamų. Tai pabrėžia ir minėtoji knyga: „...Vincas Svirskio vidinio pasaulio metmenis tenka papildyti ir sieti su bendrąja Lietuvos kaimo buities, papročių ir dvasinės kultūros atmosfera bei visu liaudies kūrybos charakteriu“².

Tiesioginiai, praktiški liaudies menininkų ryšiai su kaimo gyvenimu, ypač ūkine veikla, nebuvo vienodi, juos nustatydavo užsiėmimo pobūdis, individualūs polinkiai, charakterio ypatybės ir kt. Tie ryšiai labai svarbūs, ypač nagrinėjant kūrybos vietą ir vaidmenį žmogaus, šeimos gyvenime ir pan., tačiau tai atskiros analizės objektas. Čia apsiribosime pastebėjimu, kad vieni (daugiausia skulptoriai, puodžiai, kalviai) buvo savotiški profesionalai, kuriems kūryba buvo pagrindinis pragyvenimo šaltinis, kitiems ji teikdavo papildomų pajamų, tretį apskritai jokio pelno neturėjo, nes jų dirbiniai buvo suvartojami ar panaudojami čia pat, jų pačių ūkyje ir namuose. Meistrų gradaciją pagal jų ryšį su žemės darbu bei pelnu įvairiais aspektais yra nagrinėję lenkų liaudies meno tyrinėtojai A. Jackovskis, J. Grabovskis, K. Pivockis, K. A. Kovalskis.

Žmogaus vertės matas kaime — žemdirbio darbas, o didžiausias turtas — žemė. Liaudies menininkas ne visada buvo žemdirbys, tuo labiau ne visada žemę laikė didžiausia vertybe, dėmesį ir energiją skyrė kitiems, tarsi nereikalingiems, nenaudingiems dalykams. Toks asmuo negalėjo nekelti smalsumo ir susidomėjimo, nors, kaip minėta, nebuvo ypatingiau išskiriamas. Todėl atrodytų keista, kad folkloras nepaliko kiek ryškesnio meistro paveiklo (išskyrus audėjas, iš dalies kalvius, nors pastarųjų paveikslą folklore reiktų labiau sieti su mitologijos reliktais negu su konkrečiu amatu). Taigi, atrodo, idealo supratimą formavo ne išskirtinimai, o pastoviosios vertybės.

Liaudies meno etinio ir estetinio idealo raiškos specifiniai ypatumai akivaizdžiausiai matyti palyginus dvi šakas — skulptūrą ir audinius, ryškiausiai reprezentuojančius du liaudies dailės sluoksnius — vaizduojamąjį bei taikomąjį. Išskyrus retus atvejus, audėjos būtis ir buitį neatskiriama nuo ūkio ir šeimos gyvenimo, jos darbo rezultatai — audiniai — būtini šeimos egzistencijai. Gebėjimas gerai ir gražiai austi yra moters idealas, jos žmogiškos vertės matas. Mergaitė, būsimoji šeimos motina, suvokiama kaip audėjėlė (žr. liaudies dainas), kurios rankų darbai skaidrina pir-

kios prieblanda, suspindi šventadienio rūbo grožiu, rengia ir dengia šeimyną. Pagal tai, ar moka austi, ar pilnos kraičio skrynios, t. y. pagal kūrybos intensyvumą ir rezultatus sprendžiama apie moterį ne tik kaip apie menininkę, bet ir kaip apie žmogų, jos, kaip šeimos ir bendruomenės nario, brandą. Kūrybos rezultatai yra nuoroda į kūrėją kaip idealą, kūrėjo asmenybė tarsi nustelbia kūrinių kaip savaime suprantamą dalyką.

Skulptūroje idealas koncentruojamas pačiame kūrinyje, tuo kūriniu atstovaujamas. Skulptorius perteikia idealą konkrečiu personažu. Ūkine veikla, netgi tada, kai turi žemės, meistras dažnai nesidomi arba apskritai gyvena klajūno gyvenimą⁸. Kūrėją, kurio paveikslą, kaip jau minėta, folkloras nutyli, pridengia kūrinio šešėlis, o sugebėjimas kurti jau nelaikomas žmogiškos vertės ir brandos matu, jis greičiau yra stebėjimosi, tačiau ne sekimo, ne pamėgdžiojimo objektas.

Etinio ir estetinio idealo raiškai, jų sutapdinimo specifikai itin didelę reikšmę turi kūrėjo ir vartotojo pasaulėjautos sąlytis, bendrumai, atsiradę iš dvasinės ir kultūrinės terpės identiškumo, vieno ir kito santykis su kūriniu ir tame kūrinyje vaizduojamu personažu. „Pirma, kas krinta į akis,— tai nuostabus kiekvieno liaudies kūrinio dvasingumas. Menininkas ir žiūrovas ne pasyviai stebi, o visą laiką bendrauja ir drauge keičia senųjų vaizdinių ir prasmę, ir reikšmę“⁴.

Kūrėjo ir žiūrovo (užsakovo, pirkėjo ir t. t., t. y. vartotojo) santykis su kūriniu yra lydimas dvasinės įtampos — kiekvienas kūrinys pasveriamas visuotinių, bendrųjų etinių ir estetinių vertybių matu. Naujas kūrinys gauna teisę į tikros vertės egzistenciją tik tada, kada suvokiamas kaip savas. Šitai labai vaizdingai nusako I. Končius: „Žmonės, bent žemaičiai, perka šventųjų paveikslus „žmogiškus“, „mūsiškus“, „jaukius“ — tokius, kaip gerieji mūsų žmonės“⁵. Ir tiems „mūsiškiams“ keliama tam tikri reikalavimai, jie turi būti tokie, kurie galėtų būti įjungiami į jau esančių kūrinių draugę ir į kasdienę aplinką: „Žmonės pageidauja gražių šventųjų. Ne tai rūpi, kad jie būtų į save panašūs, į kilmės krašto žmones, bet kad žemaičiams tiktų, kad jie būtų žemaitiški. Ir arklas, ir sėtuvė Zidoriaus, arklio pamautai ar jaučio jungas kad būtų žemaitiški, kad būtų mūsiškas Zidorius“⁶.

Santykis su personažu jautrus ir gyvas, personažas yra tarsi draugas ar pašnekovas, tačiau iš kitos, aukštesnės sferos, todėl gali padėti, apsaugoti, palaikyti. Paprastas kaimo purvabridis, rodos, šviesesnės valandėlės, geresnės buities nepažįstantis, kelia žvilgsnį į anapustinį pasaulį, per skulptūrėlę tarsi įjungia jį į savo žemiškąjį gyvenimą, rūpesčius, padaro jį ir savo gyvenimo dalimi. Be kita ko, per meno kūrinių regimai deklaruojamos dva-

sinės vertybės, kurios lemia paties žmogaus vertę, kitaip tariant, — formuoja žmogaus idealą. Nenuostabu tad, kad iš daugybės šventųjų tik nedaugelis tapo liaudies meno personažais, I. Končiaus žodžius prisimenant, — savais. Atrankos savitumą, atliepanti pasaulėjautos ypatumus, etninės kultūros paveldo specifiką ir tradicijas, liudija ir atskiro tyrinėjimo vertas faktas, jog jai mažą poveikį teturėjo vietos bažnyčių šventųjų paveikslai. Neabejotinai bažnytinis menas, įvairūs paveikslėliai, maldaknygių iliustracijos teikė peno kūrėjo ir vartotojo vaizduotei kaip ikonografinė schema, tačiau atranką diktavo specifiniai veiksniai, susiję su gyvenimo savitumais ir tradicijomis.

Personažų visuma — koplytėlių gyventojai — sudaro plačią išgyvenimų gamą: kančią ir netekties skausmą, viltį ir pasitikėjimą. Kristaus kančios atspindys — Nukryžiuotojo, Rūpintojėlio, Nazariečio, Pietos, Sopulingosios paveikslai — įkūnijo tą vargą ir kančią, kurios mūsų tautai visi laikai nešykštėjo. Išdrožta medyje, mylimos būtybės paveiksle ji palengvindavo prislėgtą širdį. Nepaprastai poetiški „Apvaizdos“, „Maloningosios“ paveikslai — tarsi gerumo ir globos pažadas. Šventieji — lyg šeimos nariai, einantys savas „pareigas“: šv. Izidorius — kantrus laukų artojas, šv. Jurgis — gyvulėlių globėjas, šv. Jonas Nepomukas — saugotojas nuo nelaimių prie vandens, moteriškos šventosios, daugiausia kankinės, kalbėjo apie aukos dvasią, kurios iš lietuviškos moters reikalavo kieta gyvenimo realybė, guodė ir drąsino pergales vilimi. Būdami žmogaus, namų, laukų globėjais, tradiciniai šventųjų personažai buvo ir savotiškas moralinis idealas.

Deklaruojant gėrį, neišvengiamai kyla jo priešybė — blogio — problema, liaudies mene ji taip pat sprendžiama konkrečiais personažais, gėrio ir grožio antipodais. Blogio skleidėjų liaudies mene nedaug, ir tuos pačius matome tik kompozicijose, atskirai jie nevaizduojami. Dėl to galima manyti, kad vyravo kuriantysis, ne destruktivusis pradas. „O piktadėjai — žydai, Kristaus kankintojai, šventuosius kankinę kotai-kotavotojai — pavaizduojami baisios, bjaurios išvaizdos žmogystomis. Tarsi negražios išvaizdos žmogus būtų ir blogas žmogus, ir antraip — tarsi gražus žmonės būtų geri žmonės ir negalėtų būti blogi“ (I. Končius) ⁷. Tą patį galima pasakyti ir apie dvasių pasaulį: „Tegu žemaičių koplytėlėse tėra viso labo penki velniai, bet juos stengtasi padaryti kuo bjauriausiais, kad žmonės jų baisėtųsi, kad šiurpas nukrėstų vien akį metus į velnio pusę. Labai patrauklios išvaizdos angelai, moteriškų lyčių, apyričiai, grakštūs, švelnūs — malonu į juos žiūrėti. Jie gėrio teikėjai, jie saugo nuo blogio. Iš vien pamatymo jiems tuoj patiksi, tuoj pulsai prie jų apsaugos reikalingos“ ⁸. Nei-giamųjų personažų vaizdavimo būdas patvirtina ir etinio bei este-

tinio idealo tapatybę bei nuostabą: blogis negali būti gražus.

Personažo, kaip kažko labai sau artimo, suvokimas transformuoja ir autentišką išorę. Jau kalbėta, kaip sulietuvinama svetimšalio šventojo atributika. Neišvengia šitokios metamorfozės ir drabužiai: „Moteriškos giminės šventosios,— rašo Z. Žemaitytė,— dažnai buvo vaizduojamos su gražiai supintomis, per pečius svyrančiomis kasomis, apsisiautusias skara ar nuometu, su palaidinėmis, parauktomis ties kaklu, basos ar su klumpėmis, kaip dėvėjo XIX a. valstietės. Izidorius artojas apaunamas vyžomis ar naginėmis, šv. Rokui ant galvos uždedama skrybėlė“⁹.

Maža to. Etinio ir estetinio idealo diktatas, interpretuojant ir stilizuojant personažą, toks stiprus, jog kūrėjas ima nebeskirti savęs nuo personažo, to personažo ypatybių ir jo vaizduotėje susiformavusio vaizdinio, kūrėjas ir personažas tampa tarsi viena. Šitokį susiliejamą išgyvena ne tik kūrėjas, bet ir tas, kuris žvelgia į tą kūrinį, t. y. vartotojas. Matyt, iš tokio susiliejimo atsiranda ir reikalavimas, kad kūrinys, personažas būtų pažįstamas, suprantamas. Šitai yra užfiksavęs ir V. Vasilenka: „Kaip ir liaudies dainoje, kur autorius išreiškia save, taip ir mūsų nagrinėjamuose pavyzdžiuose nėra skirtumo tarp autoriaus, žiūrovo ir to, kas vaizduojama. Menininkas ir tas, kuris stengiasi perprasti siužetą, būtinai sutapatina save su vaizduojamais herojais. (...) Ir žiūrovas tarsi tampa tuo, apie ką dainuojama dainoje. Tas pats vyksta ir vaizduojamajame mene. Tai dar labiau priartina liaudies kūrybą prie žiūrovo, daro tą jo kūrybą jo gyvenimo dalimi“¹⁰.

Kūrėjo sutapimas su personažu yra ne tik vidinis, bet ir išorinis — apie tai kalba meistro autoportreto bruožai skulptūroje. Būdinga tai, kad jie atsiranda visiškai nesąmoningai. Šitas faktas akivaizdus ir klasikiniėje, ir dabartinėje skulptūroje. Tatai reikėtų atskirai patyrinti¹¹. Aprioriškai galima daryti prielaidą, kad tai susiję su vidiniu kūrėjo susitapatinimu su personažu, igyjančiu ir regimą atspindį. Beje, autoportreto bruožai ryškūs visuose to paties autoriaus darbuose, nepriklausomai nuo to, ką jie vaizduoja. Herojaus — šventojo — atpažinimo ženklas ne jo veidas, dažnai ir ne drabužis, bet atributika, kompozicijos schema, padiktuota literatūrinių šaltinių („Šventųjų gyvenimų“, Šventojo Rašto ir kt.) ir ikonografijos. Svarbu ne tiek žmogiškoji personažo individualybė, kiek jame įkūnyta ir per jį perteikiama idėja (dažniausiai dominuojantis asmens bruožas, darbai ar kankinystė).

Personažo suliejimas su savimi, itin intymus santykis su juo, be kita ko, teikia didelę interpretacijos laisvę, leidžia išryškinti aktualiausius akcentus. „... mūsų skulptorius ir čia (interpretuodamas siužetus.— A. P.) sugebėjo pareikšti save, nueiti savitu keliu: jis ne ikonografinį Kristų mums duoda, bet „Rūpintojėlį“,

„Aprūpintojėlį“. Tai ne Kristus — Dievas — Žmogus, bet savaip perprasta jo idėja — idėja vargo, begalinio liūdesio, kurio rudens metu pilna visa Lietuvos gamta. Keista idėja: „Kristus nuliūdo, tvanu aptvindęs žemę, daug žmonių paskandinęs“, sako apie „Rūpintojėlį“ žemaitis. Arba vėl: įsižiūrėjusi į tolį šventoji su keista karūna ant galvos, vieną ranką prisidėjusi prie širdies, kitoje, išskėstoje, laikanti juodos duonos kepalėlį. Žmonės šio tipo šventąją vadina šv. Agota. Abejoju, kad joje būtų daug bendro su krikščioniškąja šv. Agota. Šitai tikrai idėja, bet ne šventoji — žmogus. O taip esti su tais siužetais mūsų liaudies skulptūroje dėl to, kad jos kūrėjas, kaip matėme, ne akiai sekė kur nors pamatyti šv. Agotos atvaizdu, bet jį kūrė iš savo idėjų pasaulio. Toms idėjoms išreikšti ieškojo saviško siužeto, savitų skulptūrinių formų ir su radęs tatau labai laisvai jautėsi meninių formų pasauly“¹².

Atsiribojimas nuo smulkmenų, kupina dvasinės įtampos mintis koncentruojama į vieną vaizdą, metaforą (tai būdinga ir folklorui). Šitai saugo nuo schemos, išsiskleidžia daugybe variantų, kuriuose ryški bendro ir individualaus, pastovaus išgyvenimo ir prabėgančių įspūdžių, nuotaikos sintezė. Todėl kiekvienas variantas turi savarankiško kūrybinio akto ir kūrinio prasmę. Pagrindinė, vadinamoji tipinė, kompozicija yra tik savotiškas atspirties taškas, idėjos modelis, tarsi sutartinis ženklas, lyg kelrodis, diktuojantis konkretų sprendimą. Tai viena iš priežasčių, dėl ko liaudies menas nepažįsta eskizų kaip parengiamojo etapo, kaip kūrybinių ieškojimų būdo (parengiamąjį etapą sudaro dažniausiai tik medžiagos paruošimas darbui). Atrodo, tarsi kūrinys būtų gimęs improvizuojant, spontaniškai. Spontaniškumas nereiškia skubotumo — klasikiniame liaudies mene kūrybos procesas gana ilgas, jam būdingas rankinis medžiagos apdorojimas, ilgalaikis kontaktas su ja, suteikiant kompozicijai formą. Vidinis kūrėjo santykis su personažu sušiklostydavo pamažu, įsigyvenant, įsijaučiant į atliekamą darbą, šis procesas nebuvo kaip nors fiksuojamas. Būdinga, kad silpstant tradicijoms vadinamojo spontaniškumo mažėja, todėl darosi reikalingi ieškojimai, eskizai, kaip tų ieškojimų forma.

Etinio ir estetinio idealo sutapimas yra vienas liaudies meno dėsningumų; jį pažeidus, pažeidžiama visa vertybių sistema ir net pats kūrybos procesas tampa kitoks. Pakinta ir kūrybos rezultatų pobūdis bei funkcijos. Natūraliam idealo ir kūrybos funkcionavimui būtinas pagrindas — ryšys su tradicijomis, gyvas sąlytis su kūrinio vartotoju, pagrįstas tradicijų, pasaulėjautos bendrumu. Aišku, 1940-ieji, karas, pokario metai negalėjo nepažeisti vertybių sistemos, pačios kūrybos ir tos kūrybos rezultatų funkcionavimo dvasinėje ir kultūrinėje aplinkoje. Buvo prarastas pa-

grindas: dalis palikimo sunaikinta, dalis atsidūrė muziejų fonduose, taigi eliminuota iš žmogaus gyvenimo, kultūros vertybių apytakos. Tai ne tik žvilgsnio, aplinkos apiplėšimas. Buvo sutrikdytas įprastinis kūrybos, meninių vertybių egzistavimas, kūrinio raidos ir kaitos procesas, liaudies dailei, kaip ir visai kultūrai tapus ideologinių spekuliacijų objektu. Suprantama, tai negalėjo nekeisti etinio ir estetinio idealo turinio, jų santykio ir raiškos.

Apskritai meninė kūryba ir pokario metais buvo skatinama — rengiamos parodos, kuriamos organizacijos ir t. t. Ne viskas, žinoma, buvo bloga — buvo palaikomas kūrybos poreikis, kai kurios „ideologiškai nepavojingos“, daugiausia taikomųjų šakų, tradicijos. Visuomenėje išliko, netgi sustiprėjo nuostata, kad liaudies dirbinyje yra ir savitiška patriotizmo deklaracija (liaudiško stiliaus dirbiniais puošiami interjerai, ypač gausiai lankomos parodos). Tačiau klasikinio liaudies meno ir apskritai sakralinės prasmės darbų prievartinis pasitraukimas iš kultūrinio gyvenimo ir žmogaus dvasinio pasaulio, kaimo, kaip liaudies meno egzistavimo terpės, vertybių paneigimas idealo raišką padarė dramatišką ir prieštaringą.

Negalėjo nepasikeisti ir akcentai, reiškiantys idealą. Moteris audėja nebeteko žmogaus idealo prasmės, gebėjimas austi nebesiejamas su moters, kaip visuomenės nario, verte, nėra tos vertės liudytojas ir išraiška (šitokiems pakitimams, be abejo, turėjo įtakos ir pramoniniai gaminiai, kurie buityje pakeitė daugelį moters audinių). Audėjos darbo rezultatai traktuojami ne kaip gyvenimo būtinybė, bet kaip meninės raiškos būdas, o pati audėja — kaip menininkė, kaip kūrybinė individualybė, taigi kaip nekasdieniška, išskirtinė. Anksčiau išskirtinumams nebuvo teikiama ypatingos reikšmės, o dabar juos imta itin pabrėžti.

Ypač tai ryšku skulptūroje. Klasikiniu laikotarpiu kūriniai stelbė kūrėją — autoriaus asmenybę, o pokario metais imta ją (beje, kaip ir kitų šakų kūrėjus) kelti, kartais net neatsižvelgiant į objektyvią kūrybos rezultatų vertę. Ypač buvo pabrėžiami neįprasti menininkų gyvenimo ir būdo bruožai — nepraktiškumas, abejingumas ūkinei veiklai, ypatingas santykis su gamta, elgesio keistybės. Atsirado meistro keistuolio tipas ir net tam tikras kultas, jo gyvenimas, materialiai dažnai skurdus, buvo traktuojamas kaip priešingybė sočiai, miesčioniškai prisitaikėlio egzistencijai. Šitokiai meistro ir kūrybos vertinimo tendencijai, kurią ypač gerai liudija 7—8-ojo dešimtmečio spauda, nebuvo lemta ilgai gyvuoti — prieš ją, kaip žalingą tarybinei visuomenei, užsimojo ideologinis botagas. Iš tiesų taip traktuojama meistro asmenybė buvo savitiškas etinis idealas, nacionalinio identiteto, etninės sąmonės ir savimonės reiškėja, kontrastas standartiniam ir paklusniam

žmogui. Maždaug tuo pat metu vyko ir kampanija prieš senojo patriarchalinio kaimo nostalgiją, jo etinių ir estetinių vertybių idealizavimą literatūroje bei publicistikoje, jos supriešinamos su „šviesiu“ mechanizuotu kaimu.

Ideologinės kampanijos ir spekuliacijos, pačios kūrybos ideologizavimas labiausiai palietė vaizduojamąsias šakas, jis žeidė meistro, kaip kūrėjo ir žmogaus, prigimtį. Nebeliko ir buvusios dinamiškos harmonijos su aplinka, nes jau nebebuvo ir senojo kaimo, nyko papročiai, keitėsi pats kaimo žmogaus gyvenimo būdas ir t. t. Masiniai trėmimai, tragiška partizaninė kova, dirbtinai ardomos kaimo struktūros pakeitė vertybių sistemą, nutrūko betarpiški kūrėjo ir vartotojo ryšiai. Kūrėjas dėl to pasijuto labai vienišas. Norėdamas kurti ir savais kūriniais išeiti į viešumą, jis turėjo atsisakyti tradicinės tematikos, o tai neišvengiamai keitė ir jo santykį su idealu, etinėmis ir estetinėmis vertybėmis.

Pakito ir gėrio bei blogio santykis kūryboje. Klasikinė skulptūra, kaip matėme, rodo labai aiškų požiūrį į blogį ir tą blogį įkūnijančius personažus tiek iš žmonių, tiek iš dvasių pasaulio. Pokario metais blogio skleidėjai nebūtinai vaizduojami tik bendroje kompozicijose. Jie tampa savotiškais antiherojais, atspindinčiais tamsiąsias gyvenimo sritis, dažniausiai žmonių ydas. Ypač populiarūs girtuoklio, davatkos, kaip antipodo „besimeldžiančio-sios“, šventųjų personažams, ir kt. tipai. Atsiranda satyriškai traktuotų socialinių motyvų, humoristinių, buitinių personažų („Medžiotojai“, „Žvejai“ ir t. t.). Literatūrinis tokių kompozicijų pagrindas buvo humoristinės dainelės, spauda, kartais grožinė literatūra (Žemaitės ir kitų rašytojų kūriniai). Blogieji ar tik komiški žmogaus bruožai bei pats žmogaus paveikslas kuriamas nebūtinai tiesiogiai — labai dažnai jam pavaizduoti pasitelkiama metafora, raganos ar velnio personažas. Sie vienu metu buvo taip išplitę, kad skulptūra panėšėjo į pragaro parą. Galbūt šitą „velniavą“ būtų galima sieti su kaukių tradicijomis, tačiau vargu ar jos, turinčios gan griežtai reglamentuotą paprotinę funkciją, galėjo būti taip išplėtos, kad pakeitė net savo paskirtį. Kita vertus, blogio atvaizdai, tarsi koks antiidealas, buvo savotiška reakcija į tebekraujuojančias partizaninės kovos, trėmimų žaizdas, į gyvenimą, kur beveik neįmanoma egzistuoti be kaukės. Susikaupęs pyktis, sarkazmas veržėsi būti išreiškiamas deformuotais vaizdais ir personažais. Kita vertus, etinio ir estetinio idealo sutapdinimo dėsnis nebuvo pažeistas — antiherojai, satyriniai personažai — ryškaus charakterio, bet negražūs.

Kiek kitaip atrodė teigiamųjų herojų pasaulis — jų ilgėtasi, jų reikalavo ir ideologinė konjunktūra. Atsirado melžėjų, traktorininkų, darbininkų ir kt. paveikslų, kompozicijų, kurių dauguma

kartojo plakatinius štampus ir profesionaliojo meno schemas. Kad ir vaizduojami kaip teigiami, taigi ir kaip idealas, tokiu idealu negalėjo tapti, nes neturėjo ir negalėjo turėti klasikinės skulptūros sakralumo — to sakralumo nebuvo jų turinyje. Tai buvo išgalvotos, tikrovėje nesutinkamos asmenybės, todėl ir formos atžvilgiu tai schematiški kūriniai. Ieškant idealiojo prado, imta gręžtis į literatūrą, populiarius, visiems pažįstamus personažus, paskui — į praeitį, senuosius kaimo darbus (sėją, pjūtį, linų apdirbimo ciklą ir t. t.). Pastaruosius motyvus skulptūroje, matyt, lėmė ir tebegyvi negrižtamai nuėjusio praeitin kaimo prisiminimai bei jo buities vaizdai. Nesugrąžinamumo jausmas nušvietė juos ypatinga nekasdieniška šviesa, kuri ir patiems kūriniams teikė gilumo ir net tam tikro dvasingumo. Išoriškai šio pobūdžio skulptūros lakoniškos, paprastos, turinčios tam tikro vidinio monumentalumo.

Bevardžiu Sėjėju, Artoju virto šv. Izidorius, Mąstytoju, Susimąstymu — Rūpintojėlis. Tai silpnos gijos, kuriomis mėginta rišti tradicijas su dabartimi. Kaimo gyvenimas, kaip savotiškas žmogaus egzistencijos idealas, ypač ryškiai imtas akcentuoti pokario metais išsiplėtojusioje tapyboje: čia senojo kaimo peizažai, šventės, gyvenimiškos scenos dažniausiai kupinos nostalgiško džiugesio — kaip vaikystės, jaunystės idilija ir svajonė, nesudarytos gamtos, harmoningos žmogaus egzistencijos ilgesys.

Tačiau reikšmingumo problema išliko, to reikšmingumo, kurį teikia kūrinio temos ir funkcijos sakralumas. Šią vakuumą tarsi užpildė vadinamoji monumentalistika, prasidėjusi nuo Ablingos. Ablingoje pirmąkart taip atvirai buvo atsigręžta į tikrai tragiškus įvykius, kančią ir mirtį. Kentėjęs ir nekaltai žuvęs žmogus savaime tarsi išsiveržia iš kasdienybės, įgyja tam tikrų idealo bruožų. Todėl tais atvejais, kada monumentalistika iš tikrųjų lyg ir atsiplėsdavo nuo konjunktūros, įprasmindama ar kančią, ar dvasios reiškimąsi, ne mažiau mįslingą nei žmogaus likimas (pavyzdžiu galėtų būti „Čiurlionio kelias“), ji rasdavo ir tokią formą, kuri pajėgdavo (bent jau geriausiuose darbuose) įkūnyti nors šėšėlį sakralumo. Tai, be kita ko, galima vertinti ir kaip visiems suprantamo idealo ir tą idealą atitinkančios išraiškos ieškojimą. Neišvengiamai kilo ir tradicijų problema — prie jų artėta visų pirma per formą — skulptūros ir architektūrinių elementų sąlytį. Mėginta gręžtis ir į folkloro klodus, ypač dainas — šio pobūdžio monumentalistikoje, kurią savotiškai atbaigė Šalčininkėlių ansamblis, matyti ir tipinių kompozicijų užuomazgų, tačiau jos liko neišplėtos. Teminiu požiūriu tai kario, motinos skausmo ir panašūs motyvai, savo visuotinumu atliepiantys klasikinio laikotarpio skulptūros nuotaiką. Atsigręžimas į folklorą, be kita ko,

atnešė ir pigios stilizacijos, įvairių, neva apibendrintų, į idealą pretenduojančių figūrų („lietuvaičių“ ir pan.). Neturėdami konkretaus turinio, schematizuoti panašūs personažai negalėjo nei sukurti idealo, nei jam atstovauti. Abstrakti, nors ir tautiniais drabužiais „aprengta“ figūra negalėjo sužadinti emocijų ir fantazijos. Be to, šitokie kūriniai turėjo reikšti šventės, džiaugsmo nuotaikas, kurios sunkiai derėjo su gyvenimo realybe. Tai daugeliu atvejų tebuvo išorinis folkloro iliustravimas, o ne lygiavertė interpretacija. Tą patį iš dalies galima pasakyti ir apie „Darbininkus“, „Kolūkiečius“ bei panašius siužetus — jie negalėjo tapti tipinėmis kompozicijomis tuo pagrindu, ant kurio pražysta šimtai variantų, nes neturėjo aktualaus dvasinio krūvio.

Bėgant metams, monumentalistika praturėjo siužetais ir formomis, kartais netgi priartėdavo prie tradicijų, ypač kada jai tekėdavo memorialinio paminklo vaidmuo. Kiekvienas ansamblis, kiekvienas kūrinys tarsi reikalavo ir naujos temos, ir naujų personažų, nes, kaip minėta, nebuvo gyvybingų tipinių kompozicijų, todėl bijota pasikartojimų ir monotonijos. Siužetų kaita, įvairėjančios ir vis brandesnės formos, talentingų šios srities meistrų atsiradimas kažin ar būtų išgelbėję monumentalistiką nuo krizės, kurios požymiai jau buvo gana ryškūs, kai prasidėjo Atgimimas. O su juo pasipylė kryžiai, koplytėlės, skulptūros, grąžinančios ir senuosius siužetus, ir tradicines formas. Ar su jomis sugrįžo ir tradicinė idealo raiška?

Dabartinio žmogaus būtis ir buitis labai nepanaši į klasikinio, netgi prieškarinio liaudies meno laikotarpio žmogaus buitį ir dvasios pasaulį. Neretai seni siužetai, senos formos traukia tik todėl, kad atrodo naujos, neįprastos ir nematytos (grįžtant tradicinei tematikai, pasaulietinio turinio darbai neišnyks — jie turės savą vietą liaudies meistrų kūryboje ir parodų salėse, turės ir savas funkcijas). Tačiau grįžtančių tradicinių siužetų egzistencija neturi tikros vertės, nes jos neturi ir pati vertybių apytaka tarp kūrėjo ir vartotojo. Tradicijų imperatyvas pats savaime jau neveikia, kūrėjo, juo labiau vartotojo dvasinis ryšys su klasikiniiais personažais labai trapus ir paviršutiniškas.

Ideologinę ir iš jos išplaukiančią meninės raiškos reglamentaciją pakeitė chaosas, nusitrynė vertinimo kriterijų ribos. Šitokia situacija itin palanki kičiui, kuris nevengia apsirengti nacionalinės, netgi religinės atributikos rūbu, juo pridengia idealo vakuumą ir meninį bejėgiškumą. Etinio ir estetinio idealo devalvavimas, jų santykio pažeidimas gimdo kičinės sąmonės reiškinius, kelia naujų deformacijų grėsmę, tuo didesnę, kad ją kelia ne direktyvos, bet dabartinio žmogaus dvasinė, estetinė, etinė, apskritai kultūrinė orientacija. Toji orientacija išryškėja kūrėjo ir

vartotojo santykiu su konkrečiu dirbiniu (užsakant, perkant, žiūrint parodas). Šią santykį veikia minėti kičinės sąmonės reiškiniai, ypač paspartėjusi daiktų kaita, veikiama mados ir kitų dinamiškos buities veiksmų. Dirbiniui, ypač taikomojo pobūdžio, nebeskiriama ilgaamžė egzistencija ir funkcija, jis negali perteikti iš kartos į kartą tradicijų, estetinės patirties ir informacijos, taigi šia prasme jis prilyginamas pramoninės gamybos daiktui. Šitokiai įvairiausios paskirties dirbinių nepalijaujamas tekėjimas (jį dar paspartina suvenyrinė kai kurių dirbinių funkcija) smarkiai padidina ir liaudiškųjų dirbinių paklausą, kuri daugeliu atvejų ima viršyti realias meistrų ir fizines, ir dvasines galimybes. Skubotumas, toks ryškus keramikoje, pintuose iš vytelių dirbiniuose ir kt. šakose, akivaizdus ir vaizduojamojoje dailėje, kur tai dar pavojingiau, nes skatina ir dvasinių vertybių, kurias teigia atitinkami kūriniai, devalvacijos procesą.

Masinis kryžių, koplytelių statymas, tradicinių siužetų skulptūra sotina sakralumo ilgesį ir alkį (būdingą tiek kūrėjui, tiek vartotojui), tačiau klasikinio idealo grįžimas tebėra problema. Kartojamos tradicinės formos, siužetai, išoriškai labai artimi klasikais, tačiau jų turinys ir funkcija nėra tapę žmogaus egzistencijos dalimi, kaip buvo klasikiniu liaudies dailės laikotarpiu. Ilgas atotrūkis nuo tradicijų atėmė iš kūrėjo ir buvusį specifinį kūrinio gimimo spontaniškumą, ilgalaikį kontaktą su medžiaga (didelė dalis medžiagos apdirbimo, parengimo procesų mechanizuojami), pasidarė būtinas sąmoningas pažintinis darbas (studijuojant palikimą muziejuose, specialią literatūrą, siužetų šaltinius ir kt.). Šitai tradicijų pažinimo prasme kūrėjas tampa daug pranašesnis už vartotoją, gali būti jo patarėjas ir savotiškas vadovas. Taigi skirtingai nuo klasikos tradicijų imperatyvo vaidmuo atitenka kūrėjui. Todėl ir kūrėjo asmenybei tenka ypatinga reikšmė — ar jis pajėgs atsilaikyti prieš kičo (daugiausia) paveiktą vartotoją, sudarytą jo skonį ir dažnai visišką nesusivokimą liaudies dailės tradicijoje? Ne tik atsilaikyti, bet ir saugoti tas tradicijas, būti savotišku diktatoriumi santykiuose su užsakovu ir pirkėju. Tai pagrindinė problema šiandien, kalbant apie etinio ir estetinio idealo išlaikymą, jo tradicinę raišką.

Kita vertus, tradicijų grįžimas nėra tik kūrėjo ir vartotojo santykių problema; tai visos daugialypės šių dienų visuomenės vertybinės orientacijos problema. Etninio ir estetinio idealo liaudies mene specifika, pakitimai, sutapdinimo fenomenas, kaip vienas svarbiausių liaudies meno dėsningumų, itin svarbus yra kaip tik dėl to, kad jis susijęs su visos etninės kultūros tradicijų vieta dabarties kultūroje, kiekvieno žmogaus ir visos tautos gyvenime. Neabejotina, kad giliosios tradicijų šaknys tebėra gyvos, kaip

ir nuovoka, gal greičiau intuityvi, negu sąmoninga, jog etninė kultūra, liaudies menas yra vertybė, reikalinga ir moderniam žmogui. Tolesnė šios nuovokos evoliucija, kūrėjo ir vartotojo santykis priklausys nuo to, kaip funkcionuos liaudies meno dėsniai ir kokios bus visos visuomenės vertybinės nuostatos.

¹ Kostkevičiūtė I. Vincas Svirskis. Vilnius, 1966. P. 6.

² Ten pat.

³ Visišką pastarųjų atsidavimą kūrybai yra gražiai ir emociškai nusakęs P. Galaunė: „Jų uždavinys buvo kurti. Kartais kurti nenuilstamai: tiesiog degti savotiška kūrybine ugnimi, kaip, pavyzdžiui, jau minėtas skulptūrinis kryžių autorius — Svirskis. Ta savo kūryba jie amžinajam grožiui aukojo save. Dėl tos kūrybos jie dažnai užmiršdavo tai, „kuo gyvena“, kas jų laukia žiloj senatvėj. Svirskis dirbo tikrai už duonos kąsnį, už seną rudinę, už teisę pernakvoti klojime... Jie patys savo paguodai, užėjus juodoms mintims, sukūrė labai simbolinį vaizdą: trikampy Dievo akys, trikampis saulės diske, tai visa apsupta debesų, o iš jų kyšo dvi rankos, kurių viena barsto grūdus paukščiams, o kita mėto duonos kepalėlius žmonėms. Deja, daugumo net vardai neišliko gyvi. Eidavo per sodžius degdami kūrybine ekstaze, ir joje sudegindavo visą save. Jiems gal ir į galvą neateidavo tuos savo kūrinius paženklinti kokiu nors regimu ženklu“. — Galaunė P. Lietuvių liaudies skulptūros problemos. Kaunas, 1932. P. 30—31.

⁴ Василенко В. О содержании в русском крестьянском искусстве XVIII—XIX вв. // Русское искусство XVIII—первой половины XIX века. Москва, 1971. С. 144.

⁵ Končius I. Žemaičio šnekos. Londonas, 1961. D. 2. P. 171—172.

⁶ Ten pat. P. 172.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ Zemaitytė Z. Senoji Žemaitijos liaudies skulptūra ir jos meistrai // Dailėtyra. Vilnius, 1981. P. 150.

¹⁰ Василенко В. О содержании... С. 182.

¹¹ Būdingas ne kartą įvairiai cituotas I. Užkurnio pasakymas kuriant Ablingą, kai vienas žmogus jo skulptūroje atpažino savo tėvą: „Aš ne jo tėvą drožiau, save drožiau. Mes visi save drožėme“.

¹² Galaunė P. Lietuvių liaudies skulptūros problemos. P. 21.

LIETUVIŲ KALBOS SEKCIJA

DR. VYTAUTAS VITKAUSKAS

ZODŽIO ISTORIJS KLAUSIMAI AKADEMINIAME
„LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE“

AKAD. PROF. ZIGMAS ZINKEVICIUS

KATALIKŲ BAŽNYCIA IR LIETUVIŲ KALBA
XIX—XX AMŽIŲ SANDUROJE

PROF. PIETRO U. DINI

ITALIJOS RENESANSO IR BALTŲ KULTŪROS BEI
KALBOS NEŽINOMI AUTORIAI IR VEIKALAI BEI JŲ
SALTINIAI

DR. VYTAUTAS VITKAUSKAS

ZODŽIO ISTORIJOS KLAUSIMAI AKADEMINIAME „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE“

Šiuo žodynu (toliau LKŽ) iš pradžių K. Būga, vėliau ir J. Balčikonis su savo mokiniais norėjo pateikti visą lietuvių kalbos leksiką, visą žodžių turtą. Tai didelių idealistų užsikrauta našta, kuri turėjo susidėti iš žinomų žodynų duomenų, iš senųjų ir naujųjų raštų sulasiotų žodžių, iš užrašytų tarminių faktų. Žodynas turėjo pateikti ne atskirus plikus žodžius, bet mažne visą kiekvieno žodžio istoriją — kelią per kelių šimtmečių žodynus, tikslų vartojimą sakiniuose svarbiausiuose rašto paminkluose ir ypač tarmėse. Tvirtai numatyta Žodyno tomuose viską argumentuoti, nurodyti konkrečius svarbesnius šaltinius, žodžių geografiją, reikšmes. Tyrinėjimams, ypač etimologijai, visa tai buvo labai svarbu ir didžiai reikalinga.

Profesorius J. Balčikonis, smulkiai nurašydindamas senuosius raštus, išgelbėjo mokslui ne vieną senovės veikalą, rankraštį, pražuvusį laiko audrose (A. Baranausko versto Šventojo Rašto rankraštį, kai kuriuos Prūsų žodynus, pavyzdžiui, vadinamąjį Q¹ ir t. t.).

Didysis kalbininkas tvirtai ėjo K. Būgos keliu, rinko visą lietuvių kalbos leksiką, išskyrus tikrinius daiktavardžius, kreipėsi paramos į visą Lietuvos šviesuomenę.

J. Balčikonii rūpėjo pirmiausia fakto teisybė (semantikos niuansų nesistengė taip detalizuoti kaip dabar — skyrė stambias ir apibendrintas žodžių reikšmes). Tik žodžio istorija, semantiniai pokyčiai buvo rodomi kiek galima atidžiau. Kokio nors žodžio straipsnyje daugiausia dėmesio skyrė kaip tik žodžio istorijai, istoriškam faktų išdėstymui.

Šiuo požiūriu akivaizdi žodžio *bėrnas* istorija (LKŽ I¹ 627). Iš senųjų raštų M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno, M. Daukšos, K. Petkevičiaus aišku, kad baltiškoji pirmoji reikšmė buvo „vaikas“, o vėliau susiformavo reikšmės „vaikinas, vaikinukas,

nevedęs vyras“ (plg. ir *vaiko* vartimą „berniuku, vaikinuku“ daugelyje vakarų aukš. ir žem. šnektų, plg. LKŽ I¹ 627). Turime J. Balčikonio išdėstytą visą žodžio istoriją. Plg. dar žodžius *bernėliai* „pirmosios Kalėdų mišios; piemenėlių mišios“ — „kalėdinė giesmė“ — „Kalėdų švenčių lankytojai“, *bernėlis* „kūdikis“ iš senųjų raštų (iš Daukšos, Mažvydo, Bretkūno).

Daiktavardžio *baŋnis* senesnę kamieną (*barnis*) gražiai rodo Daukšos, Morkūno ir kiti raštai (LKŽ I¹ 538).

Filosofiškai pagrįstai, istoriškai teisingai pateiktas *Dievas* „kaip aukščiausioji visagalė esybė, visų pradžių pradžia“ atskiru lizdu: pirma senieji raštai (Daukša, Brodovskis ir kiti), gražiausios liaudies kalbos pavyzdžiai (išryškinamas kiekvienas linksnis, net archaiškieji 4 vietininkai). Kitas lizdas „stabas, įsivaizduota gamtinė galybė“ (sen. raštai — tarmės — naujesni raštai; LKŽ II¹ 352—353).

Žodynas aiškiai rodo *angelo* (LKŽ I¹ 110) pirminį didesnę paplitimą (Mažvydas, Daukša, Bretkūnas ir kiti to meto raštai), o *aniolą* šnektose labai vėlu (LKŽ I¹ 114).

J. Balčikonis skyrė nuo būdvardžio daiktavardį *aŋtimas* (*ártime*) „kiekvienas žmogus Kristaus mokslu“ (Daukša, Kėdainių raštai ir kiti; LKŽ I¹ 258).

Senoviški būdvardžių kamienai *āšras* (LKŽ I¹ 275), *āšrus* (ten pat), *biaūras* (LKŽ I¹ 651) bemaž iš vienu senųjų raštų, taip pat ir *biaurýbė* „nuodėmė“ (LKŽ I¹ 652—653), *bylā* „kalba“ (LKŽ I¹ 668), tik vėliau „teismo procesas“.

Taip stengtasi tvarkyti visą LKŽ, pirmuosius tris tomus. Gyvenimas, deja, pasisuko kitaip. 1947 metai! Kraupu ir baisu buvo Lietuvoje. Skaito kai kurie ideologiškai švarūs ir už popiežių šventesni žmonės LKŽ II tomą ir plaukai jiems pašiūšta. Šventųjų raštų daugybė, mirga autoriai kunigai, sakiniai be Markso—Engelso—Lenino—Stalino. Po tam tikro renginio mūsų Mokslų Akademijos žinyne įsakmiai parašoma: „Žodynas, kaip ir kiekvienas tarybinis mokslo veikalas, turi turėti vieną pagrindinį tikslą — tarnauti liaudžiai, turi prisidėti prie socializmo statybos, prie komunistinio visuomenės auklėjimo, prie tarybinio kalbos mokslo ugdymo, prie buržuazinės nacionalistinės ir klerikalinės ideologijos liekanų žmonių sąmonėje likvidavimo... Lietuvių kalbos žodynas negali būti apolitiškas, beidėjiškas“¹. Taigi siekiama Žodyną padaryti tik vienos santvarkos raštų objektu.

Toliau įsakmiai ginama domėtis senaisiais raštais, t. y. kalbos istorija: „Į Žodyną nereikalinga dėti tai, kas tebuvo tamsių vienuolių vartota“².

Prieštaraujama prieš tarmių medžiagos skelbimą: „Nėra rei-

kalo, pabrėžė drg. Korsakas, Žodyne didinti tarmiškų žodžių ir svetimybų. Tas tik užvilkins Žodyno darbą...“³

Visų svarstymų išvada griežta ir daranti Žodyną nemokslinį: „Tolimesniame Žodyno darbe reikia remtis gyvosios kalbos faktais ir atsisakyti nuo visų tų žodžių, kurie yra seniai užmiršti. Tuo būdu galima bus suvesti žodyno medžiagą į 8 tomus. Tą darbą reikia užbaigti per 5—6 metus. Šituo milžiniškos reikšmės kultūriniu laikotarpiu, kada verčiami marksizmo-leninizmo klasikai, Lenino ir Stalino raštai, žodynas mums labai reikalingas“⁴. Čia siūloma fiksuoti tik kelių dešimtmečių politizuotą kalbą, atsisakoma Thesaurus tipo žodyno.

Nuo trečiojo tomo LKŽ sandara buvo pakeista, tam skirta daug metų (tarpas tarp II ir III tomo — 9 metai!). Tais baisiais laikais, kai žmogus buvo menkesnis už musę, kai taškėsi kraujas, nebuvo galima kietai atsilaikyti ir nekeisti Žodyno tam tikros tvarkos ir pobūdžio. Žodžio straipsnis buvo tvarkomas šitaip: idėjiškų rašytojų, marksizmo vertimų sakiniai — tarmių faktai — tautosaka — senieji, tie vargšai religiniai raštai. Ir žodžių reikšmės buvo jau ne istoriškai išdėstomos, bet pagal vartojimo intensyvumą, pasakytume, dažnumą, įprastumą, o tik vėliau pagal senoviškumą. Labai paisyta liaudies sakinių progresyvumo ir elegantiškumo reikalų. Buvo bartasi, kad „daug kartų kartojasi tokie šaltiniai, kaip Biblija, Povilo ir kitų apaštalių laišakai ir buržuaziniai-nacionalistiniai klerikaliniai ideologai bei kalbininkai Jakštas-Dambrauskas, Skvireckas, Gerulis ir kt.“⁵

Lietuvių kalbos institutas, ypač jo direktorius imtas kritikuoti ir šiaip visokių partinių funkcionierių susirinkimuose. 1950 metų vasarą LKP Vilniaus miesto Dzeržinskio rajono konferencijoje nutautęs ir toli nuo kultūros reikalų buvęs revoliucionierius B. Pušinis yra kalbėjęs: „Faktas, kad krikščionių-demokratų partijos veikėjas, buvęs Kauno universiteto teologijos katedros vedėjas, buvęs teologas, teologijos profesorius Balčikonis dabar darbuojasi LTSR Mokslų Akademijoje kaip Lietuvių k. ir liter. instituto direktorius, ... lengva ranką pakeltas lietuvių k. ir literatūros akademiku profesorium“⁶. Mokslų Akademijos vadovybės vardu J. Žiugžda sakė: „Balčikonis neatsikratė buržuazinio tvaiko, visas jo požiūris į darbą, į jo turinį, organizavimą, į kadro auklėjimą — visa tai prisunkta buržuazinio individualizmo, čia visur pasireiškia buržuazinis objektyvizmas, apolitiškumas... dabar keliamas klausimas apie kalbos instituto vadovybės pakeitimą“⁷.

Kaip į visa tai buvo reaguota? Pirmiausia sėsta perredaguoti J. Balčikonio vadovavimu parengtus tomus. Pakito veiksmazodžių redagavimo tvarka (išryškintas kiekvienas priešdėlinis veiksmazodis atskirai — tai mokslui gal buvo ir patogiau), o žodžių

straipsniai imta dėstyti kitaip: pirma daugiausia vartojama reikšmė (ne istorinis reikšmių dėstymas). Taip buvo elgiamasi ir tolesniame visame darbe, todėl *bernas* suredaguotas taip: 1. jaunikaitis, vaikinasis. 2. vaikas. 3. samdinys (lyg ir suiro reikšmių sąsaja). Liko tik *dievas* mažąja raide (krikščionių ir pagonių vienuodi visi).

Dar palyginkime žodį *laivas* (LKŽ VII 73) 1. didelė plaukiojanti transporto priemonė: J. Bil, Cvir, S. Nėr, DŽ, o toliau senoviška reikšmė — valtis (iš tautosakos ir tarmių). Tą patį rodo *laivà, laivė* (LKŽ VII 73—74).

Istoriškai pakeistas ir žodžio *baūdžiava* straipsnis; buvo: 1. darbas dvarui, lažas; 2. sunkusis kalėjimas (LKŽ I¹ 561); perredaguota: 1. socialinė santvarka. 2. priverstinis valstiečio darbas dvare (LKŽ I² 690).

Daugelio žodžių istoriją, reikšmių seką turėjo ir turės susigaudyti patys LKŽ vartotojai, t. y. mokslininkai.

Buvo kišamasi į LKŽ turinį, liepta kai ko atsisakyti. *Kacapo, stribo, vežimų*, jų vedinių ir kitų žodžių dėti nė galvoti nebuvo galima — buvo perspėta, kad bus sulaikyti tomiai.

„Nepatinkamiems“ žodžiams, sąvokoms reikėjo ieškoti idėjiškų sakinių, apibrėžti juos neigiamai, idėjiškai:

bažnyčia: suklestės tiesa ir laimė be bažnyčios ir dvarų V. Reim. Mūsų jaunimas nebeina bažnyčion Ds (LKŽ I² 700).

aušriniškas buržuazinio nacionalistinio „Aušros“ (1883—1886) laikraščio bendradarbis ir jo skelbtų idėjų šalininkas (LKŽ I² 513).

Labai paisyta idėjiškumo, kruopščiai nurašinėti „Tiesos“, „Kommunisto“ leidiniai, marksizmo veikėjai ir idėjiški rašytojai. Pvz.:

ilgalaikis, -ė (2) „ilgai trunkantis“: Proletariato revoliucijai yra būtinas ilgalaikis darbininkų auklėjimas... Leninas (LKŽ IV 42).

ilgaamžis, -ė (2) trš, tsp, Tiesa 1949, 208 (LKŽ IV 39).

kolūkis (1): kolūky dienele — šviesi kaip saulelė (LKŽ VI 316); Kupiškyje net rastas žodis *kolūkijà* (ten pat)!

badauti, -áuja, -āvo: Badáuja kaip buožė, devynias karves turėdamas (LKŽ I² 543, iš „Patarlių ir priežodžių“, išl. 1959 m.).

2 *búožė* (1) „kaimo buržuazijos atstovas“: Be buožių ausim ir akėsim V. Reim. Sukilkite prieš Kauno buožes, fabrikantus, kapitalistus A. Vien. (LKŽ II² 1169).

Tokių pavyzdžių yra labai daug, čia tiktai rašoma dėl aki-vaizdaus LKŽ idėjinio ir medžiagos rinkimo netoliaregiškumo.

Dėl idėjiškumo kartais net nepaisyta taisyklingumo kriterijaus — dėti visiškai bendrinėje kalboje neprigiję vertiniai: 1 *išjungėjas* (1) „išjungiklis, prietaisas elektros srovei grandinėje iš-

jungti“ (LKŽ IV 379); 1 *pérjungėjas* (1) „prietaisas elektros srovei grandinėje perjungti“ (LKŽ IV 379); *atžymà* (3^b) „atžymėjimas, įrašas kokiame nors dokumente“ (LKŽ I² 454); *abúojas*, -a (1) ... 4. rš⁸ „abejingas“ (LKŽ I² 15; toliau ta reikšmė net randamas pavyzdys iš Mielagėnų šnektos!, ten pat); *pagreĩtintojas*, -a (1) „*kas pagreitina ką nors*“: Katalizatoriai — reakcijų pagreĩtintojai (chem.) rš (LKŽ III 561).

Tokių dalykų galima ir daugiau prigraibyti, nurodyti, bet ir šie rodo LKŽ bėdų pragyventą laiką — darbo gniuždymą, visoki kraipymą.

Padaugėjo tarptautinių žodžių, kartais labai retų (*geodezinis, glicinija* iš Gud-Guz, *gepardas*), daugiau buvo dedama sovietinės spaudos, to pat laiko raštų, ypač „klasikų“ V. Kaps, A. Gud-Guz, M. Sluck, V. Vals, J. Žiugž, V. Reim, J. Mac ir kitų ištraukų, bet laimė Dievo — išliko ir senųjų Šventojo Rašto, žymiausių rašytojų kalbos pavyzdžių. Kiek daugiau tuometinės spaudos sakinii turi IV tomas, bet ir ten daug mokslui būtinos senųjų raštų ir tarmių medžiagos. Na, kad kartais neaiški žodžio istorija dėl išmestų „nepažangių“ žmonių veikalo pavyzdžių, tai čia jau baisaus laiko dalykai. *Lėšų* (A. Sm), *staigmenõs* (A. Sal) ir kitų žodžių istoriją parodys ateitis, papildymų tomai. Tada juk stengiasi LKŽ visai sumenkinti, buvo nesuprasti jo tikslai, bet iš esmės dėl kai kurių žodynininkų kruopštumo jis išliko koks sumanytas, tik lyg dulkelių apneštas. Žodynininkai tarsi ir amortizavo smarkuolių veikimą, ramiai lyg užžaidinę kritikus idėjiniais sakiniais.

Dabar redakcija stengiasi daug ką ištaisyti. Sugrįžta J. Ger (=J. Gerulis), A. Sal (=A. Salys), P. Skard (=P. Skardžius), A. Sm (=A. Smetona), įtraukiama gerų išeivijos ir dabartinės Lietuvos autorių (nuo XVI t.). Stengsimės Žodyną daryti istoriškai teisingą, tikrą, kratysimės pigios spaudos pavyzdžių. Kiek seksis, tuoj turėtume pamatyti. Žinoma, jei Žodynas apskritai eis, nes dabar jau septinti metai negalim išleisti naujo tomo. Gyvename nežinomybe, bet darbuojamės Lietuvai nuoširdžiai. Patys kaupiam naują medžiagą, tvarkom viską, rašom tarmių žodynus — inteligentija faktiškai nususuko nuo LKŽ, mokytojai sumaterialėjo ir sumenko, dvasininkai irgi to darbo faktiškai nedirba (V. Aliulio tradicija nutrūko, o kiek žodžių jis prirašė!; taip pat dirbo ir protestantų kunigai). Tradicinės tarmės gyvuoja, galima sakyti, paskutinį dešimtmetį, šaltinis senka. Dieve, Dieve!

¹ Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Žinynas. Kaunas, 1949. T. 4—5. P. 302 (J. Žiugždos žodžiai).

² Ten pat. P. 303 (G. Zimano žodžiai).

³ Ten pat. P. 304.

⁴ Ten pat. P. 303 (G. Zimano žodžiai).

⁵ Ten pat. P. 299 (J. Žiugždos žodžiai).

⁶ Zr. Rašytojas pokario metais. Vilnius, 1991. P. 253.

⁷ Ten pat. P. 254.

⁸ Pavyzdžiai daugiausia juk iš idėjiškosios „Tiesos“, iš sovietiškai auklėtų jaunųjų rašytojų kūrinių.

AKAD. PROF. ZIGMAS ZINKEVIČIUS

KATALIKŲ BAŽNYČIA IR LIETUVIŲ KALBA XIX—XX AMŽIŲ SANDUROJE

Religija tam tikrais atvejais turi lemiamą reikšmę tautos likimui. Pavyzdžių galima nurodyti daug. Antai Lietuvos totoriai jau XVI—XVII a. neteko savo kalbos, iš dalies ir kultūrinio paveldo (daugelio senųjų tradicijų, papročių), bet išliko todėl, kad išlaikė skirtingą nuo aplinkinių gyventojų mahometonų tikybą. Taip pat žydai, išsklaidyti po visą pasaulį, įvairiose šalyse vartojo skirtingas kalbas, net papročiais ėmė labai skirtis vieni nuo kitų (ką bendro turi, pvz., Bucharos ir Lietuvos žydai?), tačiau juos visus jungė ta pati tikyba, neleidusi ištirpti kitataučių jūroje. Dėl katalikų tikybos airiai nesusiliejo su angliais.

Tuo atveju, kai dalis tautos pereina į kitą religiją, neretai tauta suskyla, atsiranda dvi ar net kelios tautos, net skirtingos valstybės. Būdingas pavyzdys — šių dienų Indija, Pakistanas ir Bangladešas, o Europoje — Serbija ir Kroatija, kurių gyventojai vartoja tą pačią kalbą, bet yra skirtingų tikybų. Ir Mažoji Lietuva nutolo nuo Didžiosios ne tiek dėl priklausymo skirtingoms valstybėms — kaizerinei Vokietijai ir carinei Rusijai, kiek dėl protestantų ir katalikų tikybos. Istorinės sąlygos neleido prieiti prie visiško išsiskyrimo, bet ir dabar kartais lietuvininkai traktuojami kaip atskira gentis.

Tautos skilimas lemia ir kalbos skirtumus. Iš pradžių jie būna paviršutiniški, bet ilgainiui formuojasi giluminiai. Indijos valstybinė hindų kalba ir Pakistano urdų — tai dvi tos pačios hindustanų kalbos atšakos, kurios skiriasi jau ne vien alfabetu, bet ir kalbinėmis ypatybėmis, ypač leksika: hindų kalbos terminijos pagrindinis šaltinis — induizmas ir sanskritas, o urdų kalbos — islamas ir arabų kalba. Abi tos pačios kalbos atšakos sparčiai tolsta viena nuo kitos. Tokie pavyzdžiai rodo, kad religijos skirtingumas dažnai lemia kitokią kalbos raidą, duoda kitą jai kryptį. Beje, tolo ir lietuvių kalba Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje.

Iš tikrųjų religijos, tautos ir kalbos sąveika nėra tokia paprasta, kaip iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti. Reiškiasi labai sudėtingais procesais, nevienodai paliečiančiais ne tik atskiras teritorijas, bet ir skirtingais įvairiu laikotarpiu. Jų išryškėjimas — vienas iš svarbių kalbos istorijos uždavinių.

Rašydamas daugiatomę „Lietuvių kalbos istoriją“, atvejų atvejais gavau įsitikinti, kad atsietai nuo religijos tyrinėti lietuvių kalbos istorijos tiesiog neįmanoma. Imkime kad ir XVI a. lietuvių kalbos paminklus. Juk jie visi religiniai, kitokių — tik nežymios nuotrupos. Vėliau, XVIII amžiuje, kunigas buvo pagrindinis autoritetas, lėmęs valstiečio, išlaikiusio protėvių kalbą (diduomenė sulenkėjo), elgesį, per maldaknyges ir giesmynus stipriai veikęs jo kalbą. Katalikų Bažnyčia padėjo susitelkti pavergtai lietuvių tautai, atsispirti prieš imperialistinės Rusijos užmačias ir rusifikaciją, susijusią su katalikų vertimu į stačiatikius. Reikia dėkoti to meto lietuviškos maldaknygės ir giesmynams, tiems „Saltiniams“ ir Aukso altoriams — jie padėjo išlikti lietuvių kalbai, drauge ir tautai. It atgimimo laikotarpiu dvasininkai sudarė didžiąją lietuviškos inteligentijos dalį, pakėlusią išsivaduojamai kovai visą tautą, nulėmusią mūsų dabartinės bendrinės kalbos atsiradimą. Prisiminkime kad ir atgimimo dainiaus prelado Maironio poveikį.

Tačiau šimtmečiais vykusiam nutautinimui Katalikų Bažnyčia buvo ne tik užtvara, bet tam tikrais atvejais ir laidas. Visa tai labai svarbu suvokti. Tik tada darosi aiški toji aplinka, kurioje funkcionavo lietuvių kalba, teisingai suprantama jos raida.

Kalbos ryšys su religija ne visuomet būna tiesioginis, dažnai esti paslėptas, giluminis. Per pastaruosius 50 sovietinės valdžios metų religinė raštija Lietuvoje buvo visai nuslopinta, užgniaužta, tačiau tada Katalikų Bažnyčia žengė pirmose kovotojų dėl Lietuvos laisvės gretose, o tai ir lėmė lietuvių tautos bei kalbos tolesnę egzistenciją. Be tautos nebūtų ir kalbos.

Sio rašinio tikslas — paanalizuoti Katalikų Bažnyčios ir lietuvių kalbos ryšius vienu trumpu, bet lietuvių kalbos likimui lemiamu laikotarpiu — XIX—XX a. sandūroje. Tie ryšiai tada buvo labai komplikuoti, reikėtų plataus aptarimo, o tai padaryti trumpu referatu neįmanoma. Todėl teks pasitenkinti glaustai suformuluotomis konstatacijomis.

Pirmiausia reikia padaryti išvadą, kad tuometinius Katalikų Bažnyčios ir lietuvių kalbos santykius lėmė daugybė pašalinių faktorių, nepriklausiusių nei nuo Katalikų Bažnyčios, nei nuo lietuvių tautos. Svarbiausius iš jų paminėsime.

Katalikų Bažnyčios padėtis carinėje Rusijoje buvo sunki ir komplikauta. Nors Lietuva — katalikiškas kraštas, tačiau viešpa-

taujanti ir valdžios remiama buvo ne katalikybė, bet stačiatikių religija. Katalikybė traktuota kaip antraeilė, ne tik nebuvo remiama, bet net persekiojama. Katalikus caro valdžia skyrė prie politiškai nepatikimų gyventojų kategorijos. Kunigų veikla buvo visai varžoma. Net prievarta uždarinėtos bažnyčios, verstos į cerkves.

Lietuvių tauta — pavergtą. Valdžia lietuvius brutaliai rusino. Jau praėjusiais amžiais netekta beveik visos savo diduomenės, kuri laipsniškai lenkėjo ir atitrūko nuo tautos kamieno. Toji sulenkėjusi diduomenė laikėsi unijinių pažiūrų, Lietuvą traktavo kaip Lenkijos dalį, vadinosi lietuviškos kilmės lenkais ir puoselėjo lenkų tautines aspiracijas. Grąžinti mūsų diduomenę į lietuviybę buvo beviltiška, nors pastangų dėta daug. Minėtina prelato Aleksandro Dambrausko-Adomo Jakšto lenkiškai išleista brošiūra „Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie“, raginusi diduomenę įsijungti į lietuvių tautinį atgimimą, išmesti iš galvos įsikaltąjį absurdą, esą galima būti drauge lietuviu ir lenku — poliakolityvinu (to meto terminas). Lietuva turinti likti lietuviška. Pasikeitus istorinėms sąlygoms, nebegali būti ir kalbos apie uniją. Ji buvusi sudaryta tarp feodalinių Lietuvos ir Lenkijos valstybių, neatsiklausus nei lietuvių, nei lenkų tautos. Lenkų kultūra esanti aukšta, tačiau lietuviams svetima. Lietuvos diduomenė iš kilmės — sava (plg. pavardes Gintowt, Butrym, Rymbut, Gimbut...), bet iš dvasios — svetima. Ji turinti grįžti prie protėvių kalbos ir lietuviybės. Tauta ją priimsianti išskėstomis rankomis. Bet jei didikai susidėsia su lenkais ir dirbsią prieš savąją tautą, su jais bus kovojama.

Į šį didžiojo mąstytojo kvietimą atsakė Lietuvos bajoras Aleksandras Meištavičius (Mejsztowicz) brošiūra „Przenigdy“, kategoriškai atmetė bet kokią diduomenės bendravimą su atgimstančia tauta. Tas pats Meištavičius vėliau generolo Liucijano Želigovskio buvo paskirtas vadinamosios „Vidurinės Lietuvos“ laikinosios valdomosios komisijos pirmininku.

Katalikų Bažnyčios hierarchija buvo lenkiška, savo tautinėmis pažiūromis nesiskyrė nuo sulenkėjusios pasaulietinės aukštuomenės. Didelė dalis kunigų — lenkai arba sulenkėję lietuviai, kuriems, kaip ir pasaulietinei aukštuomenei, buvo svetimi lietuvių tautos siekliai. Jie rūpinosi lenkų kalbos įsigalėjimu Lietuvoje. Esą reikia tik pavaryti lenkišką agitaciją, ir po kelių dešimtmečių visi lietuviai kalbėsia lenkiškai. Lietuvių tautos egzistavimo jie iš viso nepripažino. Lietuvius laikė tik kitaip kalbančiais lenkais, tokiais pačiais, kaip, pavyzdžiui, mozūrai. Dėl to labai konfliktavo su jau kelis dešimtmečius vykstančiu lietuvių tautos atgimimo sąjūdžiu, kurį sukėlė naujoji Lietuvos inteligentija, kilusi iš lie-

tuvybę išlaikiusio pobaudžiavinio kaimo ir siekusi lietuvių tautos ir kalbos išgelbėjimo nuo pražūties.

Iš tikrųjų tada lietuvių tauta buvo jau praradusi beveik viską, išskyrus savo protėvių kalbą, kuri, anot Simono Daukanto, kaip žalia bruknelė didžiausiuose žiemos speiguose tebežaliavo ir rodė, kad tauta dar gyva. Tačiau ir lietuvių kalbos vartojimas sparčiai silpo. Intelligentai viešose vietose jos vengė. Buvo įprasta viešai šnekėti lenkiškai, o valdžios įstaigose — rusiškai. Tarpusavyje taip pat buvo susirašinėjama tik šiomis kalbomis, o ne lietuviškai. Vyskupas Motiejus Valančius, Antanas Baranauskas, tautos atgimimo dainius Maironis ne tik rašė, bet ir kasdieninėje praktikoje kalbėjo lenkiškai. Protėvių kalbą sistemingai vartojo vien kaimas, bet ir čia ji buvo visaip slopinama, niekinama. Jos vartojimo sfera katastrofiškai mažėjo. Rusijos ministrų kabinetas jau 1886 m. pasiskubino konstatuoti, kad lietuvių kalba išnyko, liko tik kaip mokslinių tyrimų objektas.

Tautinio atgimimo veikėjai suvokė tragišką padėtį ir visomis išgalėmis kovojo dėl protėvių kalbos išlikimo, dėl jos šventų teisių Lietuvoje. Tai negalėjo nevesti prie smarkaus konflikto su nutautusia aukštuomenė ir lenkiška Bažnyčios hierarchija. Šios kiek tik galėdamos priešinosi lietuviybės gaivinimo ir lietuvių kalbos gelbėjimo pastangoms. Pačius lietuvių kalbos gaivintojus pravardžiavo „litvomanais“ ir laikė apskritai „nenormaliais žmonėmis“ (litwoman — to wariat).

Deja, lygiai tokia pati situacija po šimto metų, jau mūsų dienomis, susiklostė pietryčių Lietuvoje. Dalis lenkų veikėjų čia dabar laikosi iš esmės tų pačių ar panašių nuostatų. Istorija nieko jų neišmokė.

Lietuvių kalba anuomet carinės valdžios ir bažnyčios hierarchijos oficialiai buvo ignoruojama, o praktiškai diskriminuojama. Prieš ją varyta stipri propaganda. Iš seno žmonėms buvo įskiepyta mintis, kad lietuvių kalba maldai netinkanti, kad lietuviškai meldžiantis Dievas neišklausys. Tai esanti pagonių kalba — jėzyk pogański. Žinomi faktai, kai kunigai drausdavo vartoti lietuviškas maldaknyges, jas iškeikdavo, reikalaudavo keisti lenkiškomis. Antai Asavos klebonas T. Čečiota dar 1863 m. per pamokslą prakeikė lietuvių kalbą, o 1906 m. čia kunigu dirbęs B. Sperskis rankiojo lietuviškus elementorius ir naikino juos kaip pagoniškus. Daug kur, ypač rytų Lietuvoje, susidarė padėtis, kad valstiečiai namuose kalbėjo lietuviškai, o bažnyčioje buvo priversti melstis lenkiškai. Ne viską suprasdami jie kraipė poterių žodžius, kartais iki nepadorumo (pavyzdžių pateikta 1906 m. Vilniaus vyskupijos kunigų skunde popiežiui).

Lietuvių kalbą nuo pražuvimo gelbėjo naujosios lietuvių inte-

ligentijos sukeltas tautinis atgimimas. Tarp aktyviausių to sąjūdžio veikėjų nemažai buvo ir katalikų kunigų. Vienas iš pirmųjų tautinės kultūros židinių buvo Žemaičių vyskupijos seminarija Varniuose, dar 1864 m. perkelta į Kauną. Generalgubernatorius Michailas Muravjovas, kovodamas prieš lenkų įtaką Lietuvoje, uždraudė joje dėstyti lenkiškai homiletiką. Įsakė skaityti rusiškai arba (manydamas, kad bus neįmanoma) bent lietuviškai. Tuo įsaku mūsų veikėjai pasinaudojo ir ėmė skaityti lietuvių kalbos kursą kaip pagalbinį, norint suprasti lietuviškai homiletiką. Tą darbą dirbo būsimasis vyskupas, žymus lietuvių poetas ir kalbininkas Antanas Baranauskas. Čia išaugo visa plejada susipratusių lietuvių kunigų ir žymių visuomenės veikėjų: Kazimieras Jaunius, Antanas Vienažindys, Jonas Mačiulis-Maironis, Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, Juozas Tumas-Vaižgantas ir kiti.

Antras svarbus lietuviškumo židinys, skleidęs lietuviybę ano meto Suvalkų gubernijoje — tai Seinų kunigų seminarija, veikusi tuomet dar bemaž ištiesai lietuviškuose Seinuose. Šioje seminarijoje jau prieš 1870 m. būta slaptų lietuvių organizacijų. Ją baigę kunigai ėmė rūpintis lietuviškose parapijose grąžinti protėvių kalbą į bažnyčias, iš kurių ji buvo išguita XVII amžiuje. Pirmoji tokia bažnyčia — Veisiejų. Tai padarė dar 1870 m. kun. Silvestras Leonavičius. Vėliau buvo atlietuvintos Naumiesčio, Šventėžerio, Seirijų, Simno, Prienų ir kai kurios kitos Suvalkijos bažnyčios.

Žemaičių (vėliau Kauno) vyskupijoje bažnyčios buvo mažiau sulenkintos ir čia gana greit apsivalyta nuo lenkiškų apnašų.

Ano meto kalbinę situaciją Lietuvos bažnyčiose iliustruoja kad ir tokie pavyzdžiai. 1882 m. į Žaslius buvo atkeltas lietuvis kunigas Aleksandras Burba. Iš dešimties tūkstančių parapijiečių vos tūkstantis tada šiek tiek suprato lenkiškai, tačiau bažnyčioje pamokslai buvo sakomi tik lenkų kalba. Viena moteris, paklausta Burbos, ar mokanti lietuviškai poterius, nustebusi pasakė: „Ar ir lietuviškų poterių esama? Maniau, kad tik šnekėti galima lietuviškai, o melstis privalome lenkiškai“. Burba tokią „tvarką“ pakeitė ir ėmė sakyti pamokslus lietuviškai. Jie tapo tokie populiarūs, kad jų pasiklausyti į Žaslius žmonės plūdo iš kitų parapijų kaip į atlaidus. Tai nepatiko sulenkėjusiems dvarininkams ir jie pasistengė, kad Burba būtų iškeltas į kitą parapiją. Vėliau jis kilnotas iš parapijos į parapiją, kol pagaliau 1889 m. išvyko į JAV. Po Burbos iškėlimo Žasliuose vėl grąžinta senoji „tvarka“ su lenkiškais pamokslais.

Sėtos bažnyčioje 1901 m. buvo pašventintas kryžius su lietuvišku užrašu. Klebonui Sakalauskui (Sokołowski) tai nepatiko. Jis liepė užrašą nuplėšti ir išmesti. Šis užrašas 1902 m. lietuvių

buvo nugabentas į Romą ir parodytas popiežiui, kad įsitikintų, kaip lietuviams tenka kovoti dėl gimtosios kalbos savose bažnyčiose.

Tačiau Kauno (buv. Žemaičių) vyskupijoje ilginiui reikalai susiklostė palankiai: XIX—XX a. sandūroje bemaž visur bažnyčiose įsigalėjo gimtoji kalba. Kitaip — Vilniaus vyskupijoje. Čia 1893 m. iš 62 lietuviškų parapijų (aplenkėjusios neįeina) lietuvių kalba pamokslus turėjo mažiau negu pusė — tik 28, abiem kalbomis — 11, o likusios 23 — vien lenkiškus, nors tikintieji ir čia buvo lietuviai. Vilniaus vyskupijoje kunigas vaikų dažnai nemokydavo katekizmo tol, kol šie nepramokdavo lenkiškai, nes lietuvių kalbos daugelis kunigų patys nemokėjo. Lietuviai kunigai lenkiškos bažnytinės vyriausybės buvo kilnojami iš vienos parapijos į kitą. Paprastai jiems neleisdavo dirbti lietuviškose ar polonizacijos pažeitose parapijose, bet siųsdavo ten, kur lietuviškai žmonės nebekalbėjo. Į lietuvių parapijas skirdavo kunigus nelietuvius. Grasindavo uždaryti bažnyčią, jei parapijiečiai reikalaus lietuvio kunigo. Šiandien net nelengva patikėti tokiais faktais. Deja, taip buvo. Istoriją reikia priimti tokią, kokia yra. Vilnijos veikėjai dabar pyksta, kai jiems tai primenama, vadina antilenkiškumu arba lietuvišku šovinizmu. Ir be reikalo. Už tėvų nuodėmės vaikai neprivalo atsakyti. Bet labai nesąžininga tvirtinti, kad anuomet lietuviai nebuvo asimiliuojami.

Tik lietuviams atgavus spaudą ir ėmus kelti viešumon visas tas neteisybes, padėtis ir Vilniaus vyskupijoje šiek tiek pagerėjo.

Pačių lietuvių kunigų Vilniaus vyskupijoje daugiau radosi nuo XIX a. pabaigos. Jie stengėsi atitaisyti tą skriaudą, kurią lietuvių tautai padarė jų pirmtakai. Vienas iš pirmųjų kunigų, pakėlusių balsą prieš Vilniaus vyskupijos lietuvių lenkinimą per bažnyčią, buvo poetas ir švietėjas Silvestras Gimžauskas. Jis platino caro valdžios draudžiamą lietuvių spaudą, bendradarbiavo „Aušroje“, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“, „Vienybėje lietuvininkų“ ir kituose laikraščiuose. Buvo mėtomas iš parapijos į parapiją. Kunigavo Želudke, Žiežmariuose, Vidiškiuose, Kietaviškėse, Valkininkuose, Merkinėje, Giedraičiuose, Bagaslaviškyje. Karštas lietuvių kalbos propagotojas. Tai rodo kad ir tokia jo eilėraščio strofa:

*Spjaučiau ant aukso, prasmeg jisai suvis,
Man už jį brangesnis prigimtas liežuvis.*

Energingai kovojo dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčiose. Štai ką rašo eilėraštyje „Nemenčinas“ (t. y. Nemenčinė):

*Nemenčino dar senoliai
Savo šneką mok lig šiolei,
Bet jų vaikai atsikratė,
Juodą kryžių jai pastatė,*

S. Gimžauskas domėjosi kalbotyra. Buvo susipažinęs su R. Ropo, A. Šleicherio, G. H. F. Neselmano, F. Kuršaičio ir kitų didžiųjų lituanistų darbais. Aprašė savo gimtąją Kirdeikių šneką ir išsiuntė darbą į Peterburgo Mokslų akademiją, bet čia akademikai jį pradangino. Rinko įvairius kalbos duomenis, kurių dalį vėliau paskelbė K. Būga „Tautos ir žodžio“ I tome.

Pradėjus grąžinti lietuvių kalbą į Vilniaus vyskupijos bažnyčias, kilo atkaklus sulenkėjusios aukštuomenės ir bažnytinės hierarchijos priešinimasis. Jų sufanatintos žmonių minios bažnyčiose šaukdavo: „Mes nenorime girdėti šventoje vietoje pagonių kalbos!“ Sakant lietuviškai pamokslą, kildavo triukšmas, nebūdavo leidžiama lietuviškai giedoti šventų giesmių. Giedotojai paprastai nenusileisdavo ir tada kildavo riaušės. Vadovybė triukšmadarius toleravo, tik kartais švelniai pabardavo už triukšmo kėlimą šventoje vietoje, bet lietuvių kunigą „dėl šventos ramybės“ visuomet iškeldavo į kitą parapiją.

Maždaug nuo 1896 m. tikintieji pradėjo rašyti bažnytinei vyriausybei peticijas, pririnkdavo daugybę parašų, reikalavo lietuviškai mokančių kunigų. Bet į tai paprastai nebūdavo reaguojama, net grasinama uždaryti bažnyčią, jei reikalavimai nesiliausią. Nepadėdavo ir pas vyskupą siunčiamos tuo reikalu delegacijos. 1897 m. tokiai Kalvių parapijos (Trakų aps.) delegacijai Vilniaus vyskupijos valdytojas prel. Franckevičius tiesiog pasakė: „Jei nemokate ir nesuprantate lenkiškai — nedidelis daiktas: nevaikščiokite į bažnyčią ir išpažinties. Aš uždarysiu bažnyčią“. O parapijiečius palaikančiam kun. Ignui Šoparai pareiškė: „Jei tu dar drįsi su žmonėmis dėl to kalbėti, tai aš iš tavęs atimsiu kunigystę“. Visa tai aprašyta ano meto spaudoje.

Bažnytinės vyriausybės globojama lenkų kalba buvo išlaikyta daugelyje Vilniaus vyskupijos bažnyčių, kur lietuviai sudarė gyventojų daugumą. Antai Asavos parapijoje 1905 m. lietuvių buvo daugiau negu 3000 ir tik apie 1000 sugudėjusių, bet bažnyčioje tevertota vien lenkų kalba. Parapija nutauto, šiandien joje lietuviškai beveik nebekalbama. Tais pačiais metais Eišiškių parapijos, tada dar perdėm lietuviškos, tikinčiųjų skunde skaitome: „Lenkiškai mes nesuprantame, o lietuviškai mūsų Eišiškių bažnyčioje pamokslai nebūna sakomi“. Parapija irgi nutauto. Apskritai, beveik visos tos parapijos, kuriose XIX—XX a. sandūroje į bažnyčią nebuvo įsileista lietuvių kalbos, ilgainiui nutauto. Šiandien jose beveik niekas lietuviškai nebekalba. Atvirkščiai, kur lietuvių kalba buvo grąžinta ar iš seno išlaikyta, lenkų kalba beveik neplito. Antai Švenčionių bažnyčia iš seno buvo bene svarbiausia vyskupijoje lietuvių tvirtovė. Tačiau po 1863 m. sukilimo ir čia lietuviškos pamaldos buvo panaikintos. Apie 1880 m. skambėjo vien

lenkų kalba. Ją protegavo klebonas M. Jusevičius (sulenkėjęs lietuvis Jusys), tačiau jo vikaras Ignas Šopara išsikovojo pusę lietuviškų pamaldų. Tik 1903 m. mirus klebonui, bažnyčia buvo iš esmės sulietuvinta ir tuo užkirstas kelias lenkėjimui. Parapija išliko lietuviška. Merkinės bažnyčioje iki 1889 m. niekas negirdėjo lietuviško žodžio, nors visi parapijiečiai buvo lietuviai. Čia lietuvių kalbą į bažnyčią įvedė tais metais atkeltas lietuvis kunigas Konstantinas Jagminas. Jam atvykus, po metų visi jau meldėsi iš lietuviškų maldaknygių. Parapija nesulenkėjo. Gretimose Nedziningės parapijoje lietuviškai kalbėjo apie 4000, o lenkiškai — vos 500, tačiau tebuvo vien lenkiškos pamaldos. Dėl lietuviškųjų ilgai kovota, kol pagaliau 1911 m. laimėta. Parapija išliko lietuviška.

Maždaug nuo 1905 m. Vilniaus vyskupijoje lenkinimas per bažnyčias pastebimai sulėtėjo, nes tam procesui griežtai pasipriešino lietuviai kunigai; iš jų ypač minėtini Aleksandras ir Jonas Burbos, Matas Cijūnaitis, Juozas Čaplikas, Kristupas Cibiras, Silvestras Gimžauskas, Karolis Cumberagis, Konstantinas Jagminas, Kazimieras Kybelis, Petras Kraujelis (Kraujalis), Juozapas Kukta, Vincentas Miškinis, Alfonsas Petrulis, Stanislovas Stakelė, Konstantinas Stašys, Juozas Šimkūnas, Ignas Šopara. 1909 m. buvo sušauktas Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų suvažiavimas. Dar anksčiau, 1906 m. surašytas ir pasiūstas į Romą popiežiui Pijui X bei kardinolams memorandumas „Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose“ (*De lingua Polonica in Ecclesiis Lithuaniae*), kuriame išdėstytos lenkininkų kunigų daromos skriaudos lietuvių tautai nuo pat krikšto laikų. Visas tekstas tais pačiais metais išleistas lietuvių ir lotynų kalbomis. Jame sakoma, kad Vilniaus vyskupijoje esama lietuviškų parapijų, kuriose nuo pat krikščionybės įvedimo niekad nebuvo lietuviškai mokančių kunigų, kad Vilniaus vyskupija — vienintelė pasaulyje, kur verčiama melstis žmonėms nesuprantama kalba, niekinama tikinčiųjų gimtoji kalba. Memorandume prašoma popiežių neskirti vyskupijai lietuviškai mokančio vyskupo, sulietuvinti kapitulą, sudaryti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją, pašalinti žmonių gimtosios kalbos mokančius kunigus. Deja, lenkininkų paveiktas popiežius nesiėmė efektyvesnių priemonių. Kadangi ir po to lenkinimo akcija nesiliovė, 1912 m. buvo pasiūstas antras memorandumas, kurį pasirašė 70 Vilniaus vyskupijos kunigų. Jame be kita ko rašoma: „Mes esame ir paliksimė katalikai, bet visai nenorime tapti lenkais“. 1913 m. pasirodė kun. Kazimiero Prapuolenio lenkiškai parašyta knyga „Lenkų apaštalai Lietuvoje“ (*Polskie apostołstwo w Litwie*), kurioje pateikiama susisteminta lenkinimo per bažnyčią apžvalga nuo seniausių laikų iki 1913 m. Vėliau ši knyga buvo išversta į prancūzų ir italų kalbas.

Vilniaus vyskupijos lenkintojai į memorandumus atsakė 1913 m. grafo H. Korvino-Milevskio brošiūra „Pastabos dėl lenkų ir lietuvių kalbų konflikto Vilniaus vyskupystėje“ (Uwagi o konflikcie języków polskiego i litewskiego w dyecezji Wileńskiej“), kurios prancūzišką vertimą pasiuntė į Romą. Knygelėje stengiamasi įrodyti, kad lietuvių kalba tesanti kasdieninio pašnekėsio tarmė, netinkanti gilesnėms mintims reikšti ir todėl turinti bažnyčioje užleisti vietą civilizuotai lenkų kalbai. Esą lietuviai patys veržiąsi į lenkybę „kaip peteliškės į šviesą“.

Kova dėl lietuvių kalbos bažnyčiose nesiliovė ir vėliau. Gimtosios kalbos teisės Vilniaus vyskupijoje buvo diskriminuojamos net naujai steigiamose bažnyčiose. Antai 1910 m. įkurtoje Rūdiškių parapijoje lietuvių buvo tris kartus daugiau negu kalbančių gudiškai ir lenkiškai, bet pamaldų jiems skirta vos trečdalis. Vilniaus krašto kunigai ir toliau tebeskleidė seną mitą apie lietuvių kalbos pagoniškumą. Jie Lietuvoje vartojamas kalbas skirstė į „dieviškąją“ (lenkų) ir „pagoniškąją“ (lietuvių). Tik meldžiantis lenkiškai esą galima laimėti dangaus karalystę. To, žinoma, kiekvienas žmogus troško. Taigi neliko kitos išeities, kaip tapti lenkais. Tokiais save neretai laikydavo net namie lietuviškai kalbantys.

Diecezijos vadovybė laikė nusikaltimu kunigui kalbėti lietuviškai. Tokį ne tik pravardžiudavo litvomanu, bet ir apšaukdavo atskalūnu, išdaviku, visaip įžeidinėdavo. Laikraštis „Viltis“ 1909 m. rašė, jog Lazūnų klebonas Mackevičius (kilimo iš Žemaičių) uždraudė bažnyčioje lietuvių kalbą, „bo to wielki grzech przemówić w kościele po litewsku“ (to klebono žodžiai). Tame pačiame laikraštyje skundžiamasi, kad Armoniškių parapijoje, kur tada du trečdaliai tikinčiųjų dar kalbėjo lietuviškai ir vos vienas trečdalis — nelietuviškai, pamaldos tesančios vien lenkiškos, kad Varanavo parapijoje, kurios gyventojų dauguma kalbėjo lietuviškai (lenkiškai — vos 1/10 dalis), pamaldos vien lenkiškos ir pan. Lenkininkai nė nemanė nutraukti pragaištingo lietuvių kalbai darbo. Kunigas Dovidavičius 1908 m. viešai gyrėsi, kad Rodūnios parapijoje lietuvių kalbą ir lietuvius greit visai išnaikinsiąs. Klebonas Bobkevičius 1912 m. Kazokiškių (prie Neries) parapijiečius prisaikdino nekalbėti lietuviškai. Tokius ir panašius faktus kėlė aikštėn ano meto spauda. Korespondentai vykdavo į vietas, išklausydavo žmonių skundus, juos viešai skelbdavo, ragindavo tikinčiuosius kovoti dėl savo šventų teisių. Iš abiejų pusių būdavo rodoma daug aistrų, pykčio. Antai Joniškio bažnyčioje (Molėtų raj.) 1911 m. vyko dvarininko L. Zajančkausko (Zajączkowski) sukurstytos riaušės. Šikart neapsieita be teismo, kuris dvarininką už kiršinimus nubaudė metams kalėti. Riaušės įvyko dar Alovėje,

Asavoje, Benekainyse, Butrimonyse, Eišiškėse, Gelvonuose, Gervėčiuose, Giedraičiuose, Ikaznėje, Kernavėje, Nočioje, Pivašiūnuose, Rodūnioje, Stakliškėse, Svenčionyse, Svenčionėliuose, Varenave, Varėnoje ir kai kuriose kitose Lietuvos vietovėse.

Dvarininkai atsisakydavo remti tas bažnyčias, kur būdavo įvadamą lietuvių kalba. Antai 1906 m. dvarininkė Huvaldienė pažadėjo duoti Butrimonių bažnyčiai 30 ha žemės su sąlyga, jeigu joje vyskupas panaikins lietuviškus pamokslus (šis taip ir padarė). Paberžės parapijos dvarininkai sutiko skirti pinigų naujos bažnyčios statybai tik tuo atveju, jeigu į ją nebus įsileista lietuvių kalbos.

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse dabartinio Vilniaus rajono teritorijoje lietuvių kalba jau buvo išguita iš visų bažnyčių. Ji išliko tik toliau nuo Vilniaus esančiose pietryčių Lietuvos bažnyčiose, būtent Semeliškių, Rūdiškių, iš dalies Aukštadvario (kas antrą ar trečią savaitę), taip pat Dieveniškių, Kalesninkų, Gervėčių. Kova dėl lietuvių kalbos teisių Vilniaus vyskupijoje nesiliovė ir po Pirmojo pasaulinio karo, tik esant kitoms sąlygoms. Bet tai — jau kita tema.

PROF. PIETRO U. DINI

ITALIJOS RENESANSO IR BALTŲ KULTŪROS BEI KALBOS NEŽINOMI AUTORIAI IR VEIKALAI BEI JŲ SALTINIAI

§ 1. Nagrinėti žinias apie Baltijos kraštus Italijos Renesanso (Rinascimento) metu dažnai reiškia tirti retas, netgi skurdžias žinias apie juos. Pakanka paminėti, kad du autoritetingiausi XIV a. kalbininkai *ante litteram* — Dantė Aligheri ir Rodericus Ximenez de Rada¹ pasirodo visiškai nepažįstą Rytų Europos. Taip pat aišku, kad jie nieko nežinojo apie slavų kalbas, juo labiau apie baltų ir visas kitas toliau į rytus esančias kalbas².

Vėliau su Rytų Europos tautomis Italiją ir visą Vakarų Europą supažindino vokiečių autorius Herberstein, lenkų Długosz ir Miechowita, italų Guagnini, gyvenęs Lenkijoje. Itališkų šių veikalų vertimų taip pat netrūko (pvz., Matteo Miechowita, Venezia, 1556; Guagnini, Venezia, 1583), bet, norint nustatyti, kada originaliame italų veikale pirmą kartą buvo paminėtas baltų etnonimas, tikriausiai reikėtų grįžti prie garsaus poeto Liudoviko Ariosto poemos „L'Orlando Furioso“ (1532), kurioje lietuviai minimi kartu su rusais, žymiausiais tų laikų meškininkais (meškų dresuotojais):

Ma come l'orso suol, che per le fiere
menato sia da Rusci o da Lituani,
passando per la via, poco temere
l'importuno abbaiar di picciol cani,
che pur non se li degna di vedere; ... (IX, 49).

Duomenų apie baltų kraštus buvo mažai, tačiau ir menkos žinios per klaidą kartais buvo priskiriamos kitoms kultūroms. Šiame straipsnyje nagrinėjamos ir klaidos, nes pažinti tuometinį pasaulį padeda ir jos.

Klaidos, kurias darė Italijos Rinascimento veikėjai rašydami apie tautas, kalbas ir kultūras, šiandien vadinamas baltų tauto-

mis, kalbomis ir kultūromis, taip pat nenuoseklumai, kurių yra jų raštuose, autorių paskatino imtis šio tyrimo. Tyrimo ne tik filologinio lingvistinio, bet ir kultūrinio. Tikslus ir sistemiškas tų autorių veikalo tyrimas galėtų pateikti naujų duomenų apie tai, kaip italų Rinascimento autoriai pažino baltų pasaulį ir kalbas.

Tiksliau, čia norėčiau pateikti pirmąją apžvalgą apie tris italų Rinascimento autorius [Pierfrancesco Giambullari (1495—1555), Mauro Orbini (minėtas apie 1693—1698), Angelo Rocca (1545—1620)] ir apie tris jų veikalus — du istorinius [„Istoria d'Europa“ (Europos istorija; Venezia, 1566) ir „Il Regno degli Slavi“ (Slavų karalystė; Pesaro, 1601)], bei vieną lingvistinį — pasaulio kalbų klasifikaciją [„De dialectis“ (Apie dialektus; Roma, 1590)].

§ 2. Pierfrancesco Giambullari'o veikla visų pirma žinoma kaip kalbinė, pvz., garsūs yra jo siūlymai keisti italų rašybą. Tačiau ne mažiau svarbi buvo jo istorinė veikla, kaip liudija septynios „Istoria d'Europa“ knygos, už kurias autorius nusipelnė „naujojo italų Herodoto“ šlovę. Ketvirtąjoje knygoje yra skyrius apie Prūsijos įvykius, apie kuriuos žinios „pirmiausiai išvydo šviesą 930 metais“.

Siame skyriuje rašoma apie Prūsijos geografinę padėtį ir to „žavaus krašto“ turtus, t. y. derlumą ir vandenį; apie čia esančią fauną, taip pat apie kai kuriuos kitur labai retus gyvūnus: „taurus, stumbrus, briedžius ir laukinius arklius“. Giambullari pateikia keletą žinių apie „senųjų to krašto gyventojų“, kurie naujoviškai vadinti Prūsais (Prussi) ar Prutenais (Pruteni), papročius. Šitaip jis pasirodo sutinkąs su Popiežiaus Pijaus II paskleistu ir gana plačiai paplitusiu negatyviu nusistatymu prieš šiuos „pagonis“. Toliau glaustai apžvelgiami svarbiausi Prūsijos vidaus istorijos įvykiai: nuo prūsų „sumišimo“ su alanių tauta iki Vaidevučio (Viduuto) valdymo ir jo paveldėtojų; pateikiama per karūnavimą Vaidevučio pasakyta kalba; galų gale aprašoma „alaniška“ Lietuvos kilmė bei Prūsijos vidaus padalijimas, atsiradęs valdant Vaidevučio sūnums. Išsamiai aprašomi dažniausi papročiai, o paviršutiniškiau — religija.

Saltiniai, kuriuos nurodė pats Giambullari, buvo Erasmo Stella ir Enea Silvio Piccolomini (Pijaus II) veikalai. Savo ruožtu Giambullari'o tekstas tapo pavyzdžiu pažodiniam Mauro Orbini'o perrašui³.

§ 3. Raguzos abatas Mauro Orbini 1601 m. atidavė spausdinti Cesenoje savo knygą „Il Regno degli Slavi“. Nors pastaraisiais metais parašyta nemažai studijų apie šį Orbinio veikalą⁴, tačiau šešėlyje iki šiol lieka vienas smulkesnis šio darbo aspektas. Turiu omenyje tas vietas, kur Orbini rašo apie baltų tautas arba, jo paties žodžiais tariant, apie „slavišką lietuvių tautą“ ir apie „Prū-

sijos slavus“⁵. Autorius istorinių bei kalbinių duomenų apie lietuvius pateikia p. 55—59, o apie prūsus — p. 86—87.

Kalbėdamas apie lietuvių, Orbini pabrėžia jų prierašumą prie pagoniškų dievų ir priešinimąsi kristianizacijai. Orbini rašo, kad „lietuviai ilgiau negu patys lenkai prietaringai spyrėsi tikėti savais netikrais dievais“. Orbini'o tekste yra keturi lietuvių kalbos žodžiai, susiję su religija, t. y. keturi teonimai, gerai pažįstami specialistams: *Givoytii*, *Perkuni*, *Ziemennich*, *Znicz*. Pagrindinis Orbini'o šaltinis, rašant apie lietuvių, buvo, kaip man tiriant pavyko nustatyti, — Alessandro Guagnini'o veikalas „Sarmatiae Europae descriptio“ ir ypač jo skyrius „De prisca religione Lituanorum e Samogitiae idolatre“.

Daugiau dėmesio Orbini skiria prūsams, jų papročiams ir pagoniškiems dievams. Palyginti su lietuvių, prūsų panteonas jo knygoje gausesnis: *Patelo*, *Patrimpo*, *Gurcho*, *Sney(t)brato*, *Wurchayto*. . . Yra nustatyta, kad Orbini pastraipas apie prūsus perrašė iš minėto Giambullari'o veikalo, bet tikrai iki tos vietos, kur jis pradeda kalbėti apie prūsų religiją; nuo šios vietos jis remiasi taip pat minėto Guagnini'o veikalo skyriumi „Prisca Antiquorum Prutenorum religio“.

Tais laikais Orbini'o knyga turėjo didelį pasisekimą, ji net buvo išversta į rusų kalbą ir 1722 m. išspausdinta Sankt Peterburge. Ji buvo viena iš leidybinės Petro Didžiojo programos dalių ir tapo labai vertingu šaltiniu serbų ir bulgarų istoriografijai⁶. Įdomu, kad 1722 m. knygoje „kai kurie argumentai praleisti todėl, kad yra ne itin svarbūs arba ne pavyzdiniai, ar dar todėl, kad nebuvo tiesiogiai susiję su slavų istorija siaurąja prasme“⁷. Dar pasakytina, kad, be kitų, vietos, susijusios su baltų tautomis, rusiškajame leidime irgi buvo praleistos.

§ 4. Angelo Rocca yra Italijos Rinascimento veikėjas, žinomas daugiausia kaip nusipelnęs bibliografas ir Romos „Angelica“ bibliotekos steigėjas. Mažiau žinomas jo kalbinis veikalas „Appendix de dialectis. Hoc est de variis linguarum generibus“, išleistas Romoje 1591 m., kaip priedas prie kito, jo paties parašyto, platesnio darbo „Bibliotheca Apostolica Vaticana a Sixto V. P. M. in splendidiorem commodiorumque locum translata...“ (Roma, 1591).

„Appendix'o“ turinys yra pasaulio kalbų klasifikacija. Joje aptinkama keletas savarankiškų skyrių, skirtų lietuvių (žr. skyrių „Lithuanica lingua“, 4. 76), žemaičių (žr. „Samaritanorum lingua“, 4. 107), prūsų (žr. „Prussica lingua vetus“, 4. 99, taip pat „Britannicae lingua“, 4. 20) bei latvių (žr. „Livonica lingua“, 4. 77) kalboms; be jų, Rocca mini baltų kalbas, įskaitant jotvingių

ir kuršių, dar ir kituose kalbamojo priedo skyriuose. Visiems tiems tyrimams nėra svetimas tam tikras prieštarumas.

Angelo Rocca'os baltų kalbų suvokimas geriausiai išdėstytas 4.76 skyriuje „Lithuanica lingua“. Jame Rocca mini visas tuometines baltų tautas ir kalbas; baltų arealą jis vadina „Lietuvos krašto“ vardu; „Lietuvos krašto“ (*Regio*) kalba yra Rocca'os pavadinta jotvingių, antroji — lietuvių ir žemaičių, trečioji — prūsų, ketvirtoji — latvių kalba. Pagal Rocca ši kalba yra viena, bet ne vienoda; ji iš esmės skiriasi nuo lenkų kalbos, kuri taip pat vartojama „ketveriopos kalbos“ (*lingua quadripartita*) areale, bet tik bažnyčiose ar šiaip per katalikiškas apeigas. Tačiau iš kitų veikalo skyrių matyti, kad Rocca nesilaiko griežtai „ketveriopos kalbos“ teorijos ir jo baltų kalbų suvokimas šiek tiek prieštaringas. Pvz., minėdamas prūsus, jis remiasi klasikine Tacito iškelta hipoteze, bet daugelyje vietų remiasi kitų tyrėjų iškelta nuomone apie „ilyrišką teoriją“.

Dabar nustatyta, kad rengdamas šį darbą Rocca daug rėmėsi Conrado Gesner'io veikalu „Mithridates“⁸. Taigi savaime aišku, kad toliau reikėtų tirti Gesner'io ir Rocca'os veikalų santykį. Stebina, kad lig šiol baltistai nekreipė atidesnio dėmesio į šitas Gesner'io—Rocca'os pažiūras. Būtų, atrodo, visai nesunku nei perdėta pažvelgti į jas kaip į numanomą baltų kalbų šakos savarankiškumo pripažinimą *ante litteram*. Įdomu, kad tokios Gesner'io—Rocca'os mintys apie baltų kalbas vyravo Europoje tuo pačiu metu, kai Lietuvoje klestėjo lietuvių kilmės iš romėnų teorija⁹.

Nepaisant to, kad Rocca greičiausiai perėmė šias mintis iš Gesner'io, iškeltas Angelo Rocca'os vaidmuo, kaip tos idėjos perkėlėjas į XVI a. Italijos kultūrą, ir dar siauriau — į kalbotyrą¹⁰.

§ 5. Tie trys veikalai kaip šaltinis baltų kultūroms pažinti Rinascimento metu yra labai brangus, bet ir labai mažai žinomas liudijimas. Nors jie iki šiol tebėra nežinomi dabartiniams Baltijos šalių mokslininkams, net tokiam atidžiam tyrėjui kaip J. Jurginis, bet negali nepatraukti tiek kalbininkų, tiek istorikų dėmesio. Todėl šį straipsnį norėčiau apibendrinti tokiomis mintimis:

a) neturėtų stebinti, kad savo Europos istorijoje Giambullari mini tiksliai prūsus, nes tai atspindi paplitusias tuomet žinias Europoje — matyt, tuo metu prūsai buvo labiau žinomi negu kitos tautos, mažiau lietuviai, ir tik labai menkai — latviai;

b) kita vertus, Orbini ir Rocca savo veikaluose jau mini visas pagrindines etnines baltų grupes: prūsus, lietuvius, latvius, jotvingius; taip pat valstybinius vienetus (Lietuva) ir etnografines sritis (Žemaitija);

c) kalbininkams reikšmingiausias yra Rocca'os veikalas, jame

dar nebuvo suprasta skirti savarankišką baltų kalbų grupę ir vienur jos skiriamos prie slavų, kitur prie „ilyrų“. Tačiau čia Rocca aiškiai suvokė tų kalbų artimumą ir vienodumą, kaip rodo jo dažnai vartotas pavadinimas *lingua quadripartita* greta rečiau „tarmės (*dialetti*)“.

Pagaliau turbūt dar dera pabrėžti šio straipsnio pionieriškumą. Tai turėtų pateisinti kai kurių šio straipsnio išvadų laikinumą. Tačiau iš to, kas pasakyta, aiškėja taip pat poreikis atkreipti dėmesį į Rinascimento laikotarpio autorių veikalus*.

¹ Rodericus (apie 1175–1247), ispanų arkivyskupas, parašė veikalą „De rebus Hispaniae“, pasirodžiusį prieš 1243 m.

² Citata iš: Bonfante G. Ideas on the Kinship of the European Languages from 1200 to 1800 // Cahiers d'histoire mondiale. 1954. T. 1. P. 679–699.

³ Zr. Marchiori J. L'Istoria d'Europa di Pier Francesco Giambullari e il Regno degli Slavi di Mauro Orbini // Il Mondo Slavo. 1970. T. 2. P. 135–156.

⁴ Zr. Brogi Bercoff G. Il Pribevo e il “Regno degli Slavi” di Mauro Orbini // Ricerche slavistiche 1975–76. T. 22–23. P. 137–154; Id. “Il Regno degli Slavi di Mauro Orbini e la storiografia europea del Cinquecento” // Ricerche slavistiche. 1977–79. T. 24–26. P. 119–156; Id. “Il Regno degli Slavi” di Mauro Orbini e il “Copioso ristretto degli Annali di Rausa” di Giacomo Lucari // Studi slavistici in ricordo di Carlo Verdiani. 1979. Pisa. P. 41–54. Dell'Agata G. Il Trattato sulla Bulgaria nella tradizione russa del Regno degli Slavi di Mauro Orbini // Contributi italiani al VI congresso internazionale di studi sud-est europei / Parengė A. Tamborra ir J. Jerkov-Capaldo. Europa Orientalis. 1989. T. 8. P. 9–18; Id. La traduzione russa del Regno degli Slavi di Mauro Orbini // Filologia e letteratura nei paesi slavi. Studi in onore di Sante Gracioti. Roma, 1990 (1991). P. 387–401=Ruskij perevod “Carstva Slovan” M. Orbini // Sovetskoje Slavjanoviedenie. 1990. T. 5. P. 58–68; Aut. Lingue e culture baltiche nel Rinascimento. Teonimi baltici in “Il Regno degli Slavi” (1601) di Mauro Orbini // Studi e saggi linguistici. 1991. T. 40 (spaudoje).

⁵ Reikia visuomet turėti omeny, kad Orbini'o veikale „slavų, slaviškas (slavo)“ turi gana plačią reikšmę, į kurią įeina ne tik baltai, bet ir germanų bei dar kitos tautos.

⁶ Zr. Dell'Agata G. Op. cit. 1989, 1991.

⁷ Zr. Dell'Agata G. Op. cit. 1991.

⁸ Apie Rocca'os sekimą Gesner'iu rašė C. Fiacchi. Il “De dialectis” di Angelo Rocca e il “Mithridates” di Conrad Gesner // Convegno internazionale. Italia ed Europa nella Linguistica del Rinascimento. Confronti e relazioni. Ferrara, 20–24.III.1991. O Rocca'os supratimas apie slavų kalbas išdėstytas: Kresalkova J. Conoscenza del mondo slavo in Italia nel secolo XVI // Contributi italiani all'VIII Congresso internazionale degli Slavisti di Zagreb-Lubljana. Parengė M. Capaldo. Roma, 1978. P. 139–173.

⁹ Tai minima ir autoriaus: Lingue e culture baltiche nel Rinascimento. Sul mito dell'origine latina del lituano // Convegno internazionale. Italia ed Europa nella Linguistica del Rinascimento. Confronti e relazioni. Ferrara, 20–24.III.1991.

¹⁰ Plačiau apie Rocca žr. autoriaus: Italijos Rinascimento bei baltų kultūros bei kalbos. Supratimas apie baltų kalbas Andzelo Rokos 1591 m. veikale // Tarptautinė baltistų konferencija. Vilnius. 1991 10 2–4.

* Ačiū kolegai Giedriui Subačiui, padėjusiam suredaguoti šį tekstą.

Literatūra

Gesner C. *Mithridates: De differentia linguarum...* Tiguri, 1555 (n. v.), 2a 1610.

Giambullari P. *Istoria d'Europa*. Venezia, 1566 (cit. pagal 1832 m. Livorno išleistą leidinį).

Orbini M. *Il Regno degli Slavi*. Pesaro, 1601 (cit. pagal 1985 m. Miunchene išleistą fotografuotinį leidinį).

Rocca A. *Appendix de dialectis. Romae*, 1590 (cit. pagal C. Fiechi'os diplominį darbą Pizos universitete, 1989).

GAMTOS MOKSLŲ SEKCIJA

DR. RIMANTAS SLIZYS

ATGIMSTANČIOS LIETUVOS MOKSLAS

PROF. ALGIMANTAS BUJAUSKAS

NIKOLAJAUS VAVILOVO DARBAI APIE RŪŠĮ (*SPECIES*)

DR. JULIUS ŠALKAUSKAS

FIZIKINIS PASAULĖVAIZDIS IR PASAULĖŽIŪRA

DR. VILMANTĖ BORUTAITE

OKSIDACINIO FOSFORILINIMO REGULIACIJA
ISCHEMIJOS PAŽEISTOSE ŠIRDIES MITOCHONDRIJOSE

DR. DALIA ELENA BURDULIENĖ

NAUJI ANTISPINDULINIAI N-SUKCINAMININĖS
RŪGSTIES DARINIAI

DR. VANDA ŽEKONIENĖ

LIETUVOS JAVŲ ŪKIO SPECIALIZACIJOS GALIMYBĖS
IR PROBLEMOS

DR. RIMANTAS SLIZYS

ATGIMSTANČIOS LIETUVOS MOKSLAS

Lietuvos mokslas, kaip ir visos kitos visuomenės gyvenimo sritys, paveldėjo būdingas socialistinės santvarkos ydas — nekompetenciją, moralinių bei etinių vertybių degradaciją, aršų ateizmą, mokslo orientaciją TSRS poreikiams tenkinti, mokslo ir aukštojo mokslo žinybiškumą bei jų atskyrimą ir t. t. Todėl rimtas mokslo institutų bei aukštųjų mokyklų veiklos reorganizavimas yra būtinas ir neatidėliotinas uždavinys. Tai jau ne kartą buvo išsamiai aptarta spaudoje, įvairiuose forumuose bei konferencijose. Reorganizavimo tikslai — mokslo humanizavimas ir orientavimas į Lietuvos poreikius, mokslo ir aukštojo mokslo lygio pakėlimas, integracija į pasaulinio mokslo sistemą yra akivaizdūs. Tam jau turime ir teisinį pagrindą — Mokslo ir studijų įstatymą, kuriame įteisinta mokslo savivalda, aukštųjų mokyklų ir mokslo institutų autonomija, mokslo ir studijų integracija, tam tikros mokslininkų socialinės garantijos. Taigi tiek esamos negerovės, tiek reformos tikslai yra įvardyti ir abejonių nekelia, tačiau tokios reorganizacijos metodai yra labai problemiški ir diskutuoti.

Norėčiau atkreipti dėmesį į vieną šio klausimo aspektą. Kažin ar šiandieną rasime Lietuvoje bent vieną mokslininką, neigiantį tokios reorganizacijos būtinumą. Apie tai kalba ir radikalai, ir konservatoriai. Nors jų intencijos ir skiriasi — vieni siekia kuo greitesnės mokslo ir studijų reformos, kiti nori užmaskuoti pastangas išsaugoti esamas struktūras ir savo kėdes, neretai abiejų grupių interesai ir net argumentacija sutampa. Ir vieni, ir kiti tvirtina, kad jie yra pajėgus patys spręsti Lietuvos mokslo problemas ir jokios papildomos užsienio ekspertizės nereikia. Radikalams idealistams užsienio mokslininkų ekspertizė trukdytų greitą reformą, o konservatoriams ir radikalams amatininkams (taip pavadinčiau radikalų pažiūrų nekompetentingus valdininkus) objektyvi ekspertizė tiesiog neleistų įgyvendinti jų tikslų. Dėl tų pačių priežasčių ir vieni, ir kiti stengiasi sumažinti mokslo insti-

tutų bei aukštųjų mokyklų autonomiją, sumenkinti būsimos Lietuvos Mokslo tarybos vaidmenį. Nekreipti į tai dėmesio negalima, nes būtent mokslo savivalda ir autonomija bei objektyvi ekspertizė yra tie kertiniai akmenys, ant kurių turime pastatyti naują mokslo ir studijų sistemą.

Istatymo projekto svarstymo bei jo priėmimo metu susilaukėme daug priekaištų, kad mokslo ir studijų institucijų autonomija užkonservuos esamas negeroves. Taip, buvusioje sistemoje toks pavojus būtų didelis. Yra jis ir dabar — nauja sistema dar planuose, o gyvename, iš esmės, senoje. Nemaža mokslininkų ir pedagogų su nerimu žiūri į ateitį. Tačiau aktyvių reorganizavimo idėjų šalininkų, suprantančių, kad autonomija — tai ne tik privilegija, bet ir atsakomybė, gretos auga, plečiasi konstruktyvios diskusijos, ir tai yra pakankamas pagrindas optimizmui.

Pažiūrėkime šiuo aspektu į labai sunkią mokslo ir studijų integracijos problemą. Reikia, kad aukštosiose mokyklose dėstytojų geriausi, aktyviai dirbantys mokslinius darbus Lietuvos mokslininkai, kurių nemaža dirba mokslo institutuose. Tik taip pasieksime įmanomą Lietuvoje aukščiausią specialistų rengimo lygį. Tol, kol aukštosiose mokyklose dėstys pedagogai profesionalai, žinantys apie mokslo laimėjimus tik iš vadovėlių, kuriuose mokslo naujienos vėluoja 10—20 metų, studentai bus mokomi su tokiu pačiu atsilikimu nuo gyvenimo ir, kas blogiausia, nesusidurs su kūrybiiniu darbu.

Galimi du tokios integracijos būdai: administracinis mokslo ir studijų įstaigų jungimas arba jų asociacijų sudarymas. Pirmasis būdas, be abejo, greitesnis, tačiau, nors ir neilga, atgimstančios Lietuvos valstybės praktika rodo, kad jis yra labai pavojingas. Dėl nepakankamai kvalifikuotos ekspertizės jau yra padaryta sunkiai pataisoma žala mokslui. Turiu galvoje kai kurių ministerijų pradėtą mokslo institutų reorganizavimą. Ministerijos, būdamos atsakingos už jų veiklos srities plėtotę, yra suinteresuotos tik taikomojo mokslo rezultatais. Ir taip turi būti — būtent tam jos ir egzistuoja. Todėl visai suprantamas, bet nepateisinamas (!), atvirai skeptiškas kai kurių ministerijų vadovų požiūris į fundamentinį mokslą ir noras kuo greičiau pakreipti mokslą aktualių šios dienos praktikai uždavinių sprendimui. Situaciją komplikuoja tai, kad už vadinamųjų fundamentinių tyrimų slepiasi nemaža nekompetentingų mokslo darbuotojų. Tai lyg ir pateisina ministrų sprendimus reorganizuoti, o iš tiesų — likviduoti mokslo institutus, juo labiau, kai tai daroma akcentuojant neginčijamus lozungus, pavyzdžiui, „mokslo, mokymo ir gydymo integracija“.

Be to, ministerijose mokslinėmis programomis ar moksliniais darbais kartais vadinami grynai techniniai organizaciniai klausimai.

mai, kuriuos turėtų spręsti pačių ministerijų darbuotojai. Tokiu būdu mokslas verčiamas pridengti ministerijų specialistų nekompetenciją ar nenorą dirbti.

Reikia suprasti, kad be nuoseklių fundamentinių tyrimų neįmanomas ne tik mokslininkų, bet ir kvalifikuotų specialistų parengimas. Todėl, jei kokioje nors srityje, kurioje rengiami specialistai su aukštuoju išsimokslinimu, fundamentinių darbų lygis žemas, reikia ne likviduoti tokį mokslo institutą, bet dėti visas pastangas, kad mokslo lygis pakiltų, panaudoti tam stažuotes, doktorantūrą kitose valstybėse.

Antrasis integracijos kelias yra mokslo institutų ir aukštųjų mokyklų asociacijos. Matyt, kad asociacijos bus sudaromos tik tada, jei jos bus skatinamos ne vien abstrakčia, nors ir labai pažangia idėja, bet ir konkrečia valstybės parama. Tam būtina gerokai (kelis kartus!) sumažinti pedagoginio darbo krūvį dirbantiems mokslinius darbus ir skirti papildomą biudžetinį finansavimą sudarytoms asociacijoms. Be abejo, mokslo ir studijų integracija per asociacijas bus lėtesnė. Tačiau tai su kaupu turėtų atpirkti daug mažesnis procedūros skausmingumas ir, manau, efektyvumas.

Mokslo ir studijų reorganizacija neišvengiamai susiduria su ekspertizės problema. Šiuo metu mes dar neturime pakankamų kriterijų mokslininkų darbo rezultatams įvertinti. Tokie pasaulyje pripažinti kriterijai kaip citavimo indeksas, dalyvavimas tarptautinėse mokslinėse konferencijose, tarptautinėse mokslo programose ir pan. yra nepakankami, nes nemaža gerai dirbančių mokslininkų dėl įvairių priežasčių negalėjo spausdinti savo darbų prestižiniuose mokslo žurnaluose ar išvykti į užsienį. Todėl šie kriterijai yra vienpusiški — teigiami rezultatai iš tiesų objektyviai patvirtina mokslininko lygį, o neigiami yra nevienodi. Tačiau kad ir koks būtų geras mokslinis straipsnis, jei jis yra neskaitomas, o būtent toks likimas laukia daugumos Lietuvos mokslo žurnaluose spausdintų straipsnių, jo vertę galima nustatyti visiškai tiksliai. Tai popieriaus, kuriame išspausdintas straipsnio tiražas, svoris padaugintas iš makulatūros kainos. Kad ir kaip norėtume save guosti, vis tiek teks pripažinti, kad šis daugeliui mūsų nemalonoji aritmetikos rezultatas yra objektyvus.

Negalime visiškai pasitikėti ir „lietuviška“ ekspertize. Kiekvienoje mokslo srityje mes vienas kitą pakankamai gerai pažįstame ir turime apriorinę nuomonę apie kolegų mokslinių darbų lygį bei jų reikšmę. Todėl mūsų ekspertizė gali būti ne mokslo rezultatų, o žmonių vertinimas. Daug didesnės už Lietuvą, ilgametės demokratines tradicijas turinčios šalys rimtai analizei būtinai kviečia ir užsienio ekspertus. Tai vienintelis patikimas būdas daryti kuo

mažiau klaidų. Oponentai mus gąsdina, kad tokiai ekspertizei reikės valiutos, kurios ir taip Lietuvai trūksta. Netiesa. Tai galima padaryti ir neturint dolerių ar svarų pertekliaus. Ir tokią ekspertinę sistemą reikia kurti nedelsiant.

Be to, reikia skatinti mokslinių darbų publikavimą tarptautiniuose žurnaluose. Tai padaryti nelengva, nes daugeliui mūsų trukdo nepakankamas anglų kalbos mokėjimas. Tačiau turime suprasti, kad ir Lietuvos mokslo žurnaluose straipsniai turi būti spausdinami anglų kalba. Tik tada galėsime tikėtis, kad po tam tikro laiko jie taps žinomi ir skaitomi pasaulio mokslininkų, žinoma, jei, recenzuodami straipsnius, neužmiršime liaudies išminties — šaukštas deguto medaus statinę gadina. Akcentuodami anglų kalbos reikšmę, neturime užmiršti lietuvių mokslinės kalbos tobulinimo, bet tai atskiros diskusijos tema.

Reorganizuojant mokslą ir studijas, neišvengiamai teks atsakyti nekompetentingų pedagogų ir mokslo darbuotojų paslaugų. Kadangi mokslininkų skaičiaus disproporcijos, menka nemažos dalies mokslininkų kvalifikacija, „grynų“ pedagogų atsiradimas yra buvusios valstybinės politikos padariniai, atsakomybė už šios problemos sprendimą tenka ne tik mokslininkams, bet ir valstybei. Todėl darbuotojų atleidimas turėtų būti derinamas su socialinėmis garantijomis — bedarbio pašalpa, galimybe pakelti kvalifikaciją ar persikvalifikuoti valstybės finansuojamuose kursuose. Tai sunki ir skausminga problema, kurios sprendimo būdai dar turi būti diskutuojami. Pavyzdžiui, teiginys, kad aukštosiose mokyklose turi dėstyti aktyviai dirbantys mokslinį darbą pedagogai, visų pirma turi būti taikomas aukštesniesiems kursams. Pirmuosiuose kursuose, kuriuose dėstomi dešimtmečiais stabilūs mokslo pagrindai, gali dėstyti ir pedagogai profesionalai.

Lietuvos mokslininkai yra skolingi ir religijai. Kelis dešimtmečius smarki antireliginė propaganda ne be mokslininkų pagalbos stengėsi įtvirtinti religijos ir mokslo nesuderinamumo tezę. Vidurinėse ir aukštosiose mokyklose, spaudoje buvo kalama į galvas, kad egzistuoja vienintelė Darvino evoliucijos teorija, galinti išaiškinti gamtos įvairovę. Primityviais cheminiais eksperimentais „Žinijos“ paskaitose buvo „demaskuojami“ stebuklai. Visa tai paliko tam tikrą pėdsaką, ypač jaunimo galvose. Šiais klausimais būtina vieša ir argumentuota mokslininkų nuomonė. Manau, kad labai svarbūs yra gerai parinktos populiarios mokslo literatūros vertimai į lietuvių kalbą, ir malonu pasakyti, kad Akademijos nariai šį darbą jau pradėjo.

KMA nariai neturi likti nuošalyje ir nuo bendrų mokslo ir studijų reorganizavimo reikalų. Turime tik vieną būdą, kuris gali padėti pasirinkti optimalų šio reorganizavimo kelią — plačią dis-

kusiją. Netrukus Lietuvos Aukščiausioji Taryba patvirtins Lietuvos Mokslo Tarybos nuostatus ir, matyt, ankstyvą rudenį ji bus sudaryta. KMA nariai turi aktyviai dalyvauti LMT rinkimuose ir rūpintis, kad ji būtų sudaryta iš dory, kompetentingų mokslininkų.

Lietuvos Mokslo Taryba jau savo veiklos pradžioje turės priimti doktorantūros nuostatus, mokslo laipsnių ir vardų nostrifikavimo taisyklės, nustatyti, kurios mokslo ir studijų institucijos turės teisę suteikti mokslo laipsnius ir vardus, kartu su Lietuvos Respublikos Vyriausybe pateikti Aukščiausiajai Tarybai mokslo institutų ir aukštųjų mokyklų veiklos integracijos programą, nustatyti kvalifikacijos reikalavimus, kurių turi būti laikomasi steigiant naujas aukštąsias mokyklas ir t. t., nekalbant apie biudžetinio finansavimo problemas. Visi šie klausimai ypač svarbūs — nuo jų sprendimo tiesiogiai priklausys mūsų tolesnis gyvenimas, o sprendimų formuluotės dar tik ryškėja. Suprantama, pačius sprendimus Lietuvos Mokslo Tarybos teikimu priims Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Tačiau mes neturime laukti. Geriausia būtų, kad sudaryta Lietuvos Mokslo Taryba tuojau gautų mokslinės visuomenės apsvaistytus šių klausimų sprendimo projektus.

Nors prabėgomis pažiūrėkime į doktorantūros problemą. Mokslo ir studijų įstatyme įteisinti du mokslo laipsniai — daktaro ir habilituoto daktaro. Taigi mokslų kandidato laipsniai Lietuvoje nebebus teikiami. Dauguma sutinka, kad, palyginti su kitomis šalimis, mūsų aspirantų disertacijos atitinka bendrą lygį, tačiau jų teorinis parengimas yra dar silpnesnis, ir naujuose doktorantūros nuostatuose į tai reikės atsižvelgti. Todėl kyla rimta problema — kaip pertvarkyti dabartinių aspirantų darbo planus ir ar reikia juos pertvarkyti, ypač bebaigiančiųjų aspirantūrą? Kitas klausimas — ar mokslų kandidatams pripažinti daktaro, o mokslų daktarams — habilituoto daktaro laipsnius, ar kaip nors kitaip? Ar pripažinti mokslo laipsnius tiems, kurie juos gavo dėl konjunktūrinių politinių sumetimų, o ne dėl jų darbų mokslinės vertės? Kaip ištaisyti padarytą skriaudą tiems Lietuvos mokslininkams, kurie dėl religinių ar politinių priežasčių negalėjo ginti disertacijų ir gauti mokslo laipsnio? Ar iš visų jų reikalausime, kad jie rašytų disertacijas ir jas gintų, ar vis dėlto padarysime kokias išimtis? Į šiuos klausimus būtina rasti tinkamus atsakymus, ir tam reikia visų mūsų pastangų. Todėl aš dar kartą kviečiu visus aktyviai įsijungti į šių problemų sprendimą ir pateikti siūlymų. Tik išsamiai apsvaistę šiuos klausimus, rasime jų tinkamą sprendimą. Kito būdo tiesiog nėra.

PROF. ALGIMANTAS BUJAUSKAS

NIKOLAJAUS VAVILOVO DARBAI APIE RŪŠĮ (*SPECIES*)

11. *Et ait: germinet terra herbam viventem et facientem semen et lignum pomiferum faciens fructum juxta genus suum, cujus semen in semetipso sit super terram. Et factum est ita.*

Gen. I, II

12. *Dixit quoque Deus: producat terra animam viventem in genere suo: jumenta et reptilia et bestias terrae secundum species suas. Factumque est ita.*

Gen. I, 24

Pranešime „Kultūrinių augalų kilmė po Darvino“ (1939) N. Vavilovas (1887—1943) užsimena, kad kurdamas evoliucijos koncepciją Č. Darvinas (Ch. Darwin, 1809—1882) rėmėsi daugiausia veislių selekcija, kuri tuomet klestėjo Anglijoje. Evoliucija paaiškinami vidurūšiniai kitimai ir atmainų įvairovė (polimorfizmas), bet neįrodoma, iš kur kilusios rūšys, kitaip sakant, parodoma, kad yra galima kultūrinių augalų raida iš laukinių. Šią raidą tyrė ir A. de Candolle (1806—1893), 1883 m. paskelbęs knygą „Kultūrinių augalų kilmė“.

Iš maždaug tūkstančio kultūrinių augalų rūšių apie 700 kildinami iš Azijos. Tai sudaro 70 procentų. Septyniolika procentų — Iš Amerikos, o iš Australijos — nieko. Apie kultūrinių augalų kilmę bei raidą ir apskritai apie raidos vyksmą N. Vavilovas pateikia tokias išvadas:

1. Svarbiausią medžiagą natūraliai ir dirbtinei atrankai teikia paveldimi rūšių pakitimai (mutacijos), tiek smulkūs kiekybiniai bei fiziologiniai, tiek stambūs, pavyzdžiui, gėlių poliploidija.

2. Formuojant kultūrinius augalus ypač daug lemia hibridizacija, teikianti medžiagą atrankai. Kai kurios kultūrinių augalų rūšys, matyt, yra kilusios ir tolimes hibridizacijos būdu.

3. Tolesnėje raidoje lemiamą vaidmenį atlieka rūšių plitimas, ekologinio bei geografinio atsiskyrimo (izoliacijos) veiksniai.

4. Lemiamas rūšių raidos veiksnys yra natūrali ir dirbtinė atranka.

Siaip jau savo svarbiausiuose moksliniuose darbuose — apie rūšį, homologinių eilių dėsni, kultūrinių augalų kilmės centrus imuniteto teorijoje — N. Vavilovas nekalba apie jokią hipotetinę rūšių transformizmą, o tik pateikia gausius mokslinių tyrimų duomenis apie rūšies stabilumą bei polimorfizmą.

Net neodarvinistas R. F. Flintas „Žemės istorijoje“ rašo: „Maždaug per 10 000 metų nuo šunų ir galvijų prijaukinimo ir jų dirbtinės atrankos pradžios neišsivystė nė viena nauja rūšis, tik dėl žmogaus veiklos pagausėjo rūšių veislių“ (p. 92).

I. LINEJAUS RŪSIS KAIP SISTEMA

Augalininkystės (dabar Vavilovo) institutas iki 1930 m. ištyrė kelis šimtus kultūrinių ir laukinių augalų rūšių (daugiau kaip 3000 augalų), jų vidurūšinę sudėtį ir geografinį paplitimą. „Linėjaus rūšies“ termino sinonimas yra „lineonas“. Rūšį tyrė daug mokslininkų pagal tam tikrą programą, jie organizavo ekspedicijas po visą pasaulį. Nustatyta, kad rūšis yra polimorfinė sistema, atskleisti rūšių atmainų, veislių susidarymo dėsningumai. Skirtingai nuo A. Jourdain (1814—1897) koncepcijos, rūšies atmainos, varietetai, veislės, porūšiai nėra determinuoti, atskiri vienas nuo kito, bet susieti genetiškai. Jie lengvai kryžminasi ir dauginasi. Tiriant visą medžiagą bandymais, nustatytas artimoms rūšims, gentims, šeimoms būdingas lygiagretus paveldimasis požymių ir savybių kintamumas. Pavyzdžiui, įvairių javų, kurie yra genetiškai giminiškos rūšies augalai, varpų, grūdų pavidalas, dydis, spalva, atsparumas ligoms, žieminės, vasarinės atmainos ir kiti požymiai yra panašūs.

Dauguma mutacijų, natūralių ar dirbtinių, yra bioanomalijos: albiniškos, sterilios formos, negyvybingos, sutrikdytomis chromosomomis, dažniausiai recesyvai.

Dinamiškai suprantant rūšis kaip sistemas, reikia atsižvelgti į jų istoriją, paplitimą. Tyrėjas privalo būti gerai susipažinęs su geologija, žemynų judėjimu, ledynmečio padariniais, kalnodaros įtaka rūšių izoliacijai. Net kultūrinių augalų raida yra susijusi su Žemės istorija. Antai skiriasi ne vienos Senojo ir Naujojo pasaulio genties rūšys, taip pat Azijos ir Europos rūšys. Tiriant kviečius, galima pastebėti tam tikrą rūšies sąvokos kategoriškumą ir sykiu jos reliatyvumą. Mat polimorfines rūšių sistemas galima skaidyti, tokios diferencinės dalys vadinamos rūšimis. Tai pa-

tvirtina autoriaus atlikti bulvių tyrimai. Panašius pavyzdžius galima pastebėti *Avena*, *Rosa*, *Linum*, *Gossypium*, *Pisum*, *Lens*, *Vicia* ir kt. genčių rūšyse. Todėl teisingas yra G. Turesson 1922 m. pasiūlytas terminas *consppecies* — porūšis.

Rūšys tiriamos šiuolaikiniais metodais: diferencinės sistematikos, genetikos, anatomijos, diferencinės geografijos. Nuo sąlygiškų abstrakčių sąvokų, kuriomis paprastai botanikai ir zoologai pristato rūšį, galima tiriant faktus pereiti prie visai konkrečių, iš tikrųjų esančių gamtoje diferencialų. Tyrėjo bandymai gali tariaimai sutrikdyti rūšių, net genčių ribas. Mūsų epochoje rūšys realiai egzistuoja.

Geriausiai rūšies ypatybės išnagrinėtos N. Vavilovo homologiinių eilių dėsnyje.

II. HOMOLOGINIŲ EILIŲ DĖSNIS

Tai organizmų lygiagretaus paveldimojo kintamumo dėsnis.

Nuo J. P. Tournefort'o (1656—1708) iki pastarųjų laikų kito požiūris į pagrindinius sistematinius vienetus. Tobulėjant tyrimams, imta smulkinti Linėjaus rūšies sąvoką. Augalų, ypač kultūrinių, sistematikos istorija atspindi pastangas sutvarkyti į darnią sistemą atrandamus Linėjaus rūšių ribose paveldimuosius morfologinius bei fiziologinius formų pakitimus. Rūšių skaičius tarsi daugėja dėl to, kad tobulėja tyrimo metodai ir apibūdinama nauja ekspedicijų medžiaga. Linėjaus rūšį tenka suskaidyti į porūšius, varietetus, rases. Tačiau ir H. de Vries (1848—1935) rasės genetiškai pasirodė nevienalytės. J. P. Lotsy (1867—1931) 1916 m. pasiūlė Linėjaus rūšis vadinti lineonais, o jas sudarančius smulkesnius sistematinius (taksonominius) vienetus — žordanonais [A. Jourdain (1814—1897) garbei].

Augalijos statistika daugiausia yra keitusi lineonų skaičių. Vien žiedinių augalų buvo skaičiuojama 160 tūkst. lineonų. Tačiau ir šie tūkstančiai neatspindi augalijos įvairovės. Dar K. Linėjus (1707—1778) buvo pradėjęs tirti rūšių varietetus. Tyrimus tęsė A. de Candolle ir kiti autoriai. Taip pat ir N. Vavilovas su Augalininkystės instituto bendradarbiais tyrė minkštuosius kviečius (*Triticum vulgare* Vill) ir apibūdino tris tūkstančius žordanonų (1923 m.), o po dešimties metų — keleriopai daugiau. Ir tai buvo ne selekcinės atmainos, o Azijos ir Europos vietinės kviečių formos. Jie skiriasi ne mažiau kaip pagal keturis šimtus paveldimų morfologinių ir fiziologinių požymių, kuriems būdingos gausios kombinacinės galimybės (1935 m.). Tūkstančiai žordanonų buvo diferencijuoti tiriant azijinius bei afrikinius kultūrinius miežius bei avižas. Išskirta 700 pupelių varietetų. Iš Užkaukazės, Irano ir

Afganistano rugių (*Secale cereale*), laikytų vienalyčiais,— šimtai formų, kurios skiriasi morfofiziologiniais požymiais, o ryžių — tūkstančiai. Taip pat diferencijuotos kukurūzų, žirnių, vikių, lęšių, pupų, linų, medvilnės, arbūzų ir kitų augalų rūšys.

Laukinės rūšys savo viduje taip pat labai varijuoja. Pavyzdžiui, Vidurinės Azijos ir Kaukazo vaismedžiai. Beveik kiekviena kaukazinė slyvaitė (*Prunus divaricata Ledeb*) skiriasi paveldėjimo ypatybėmis. Iš tūkstančių aiškiai besiskiriančių formų susideda laukinės obelys, kriaušės, svarainiai, granatai, migdolai, pagaliau Kara-Tau tausagyzas, žinomas net nuo jūros periodo. A. Jourdain ir F. Rosen (1863—1925) surado du šimtus *Draba verna L.* (ankštis) atmainų, E. N. Sinskaja (1889—1965) — aibę varietetų kryžmažiedžių šeimos rūšyse. Polimorfinės pasirodė *Linnaea borealis*, *Picea excelsa*, *Viola tricolor* bei laukinių dobilų, barkūno, geltonžiedės liucernos, varpučio, motiejukų, šunažolės, beginklės dirsės, pievinės miglės ir pašarinių ankštinių žolių rūšys. Monotipinių rūšių yra tik herbarinės būklės. Tiriant jas kultūroje, iškyla jų polimorfiškumas. Tas pat pasakytina apie vegetatyviai (apogamiškai) dauginamus augalus — rožes, bulves, vaismedžius, citrusinius, jurginus. Įspūdingos moliūgų kraštutinės formos: nuo kiaušinio didumo — iki pusės metro skersmens.

Kunžuto rūšies varietetai skiriasi svarbiais sisteminiais požymiais, tinkančiais apibūdinti kai kurių augalų gentims, net šeimoms. Tai priešpriešinis arba pakaitinis lapų ir vaisių išsidėstymas (prisegimas), suaugusios ar atviros vaisių geldelės, žiedų išdėstymas po vieną ar po tris ir kt. Kai kurios rugių ir kviečių veislės — be lapų liežuvelio, arbūzų, melionų, moliūgų stiebai — be antociano.

Vienodai polimorfiški kryžmadulkiai ir savidulkiai augalai. Kai kurių kryžmadukių vienodumas tik tariamas (kol pradedama tirti), — nors šiaip jau jų požymiai daugiausia heterozigotiški, o savidukių — homozigotiški. Kryžmadulkiuose daugelio recesyvinių požymių gali nebūti, gali dominuoti kiti. Tik dirbtinai juos apdulkinus, gali išryškėti įvairios recesyvios formos. Tirti kukurūzai, cukriniai runkeliai, rugiai, saulėgrąžos. Tačiau šie kryžmadulkiai, taip pat gyvūnai ir be dirbtinės savidulkos pasižymi formų įvairove.

Genetikos ir selekcijos tikslais rūšies ribose reikia ištirti žordanonus, ypač kultūrinių augalų ir naminių gyvulių. Tik detaliai ištyrus žordanonus ir genotipus, galima priartėti prie rūšies sampratos. Norint išvesti varietetų genetines formules, reikia pažinti Linėjaus rūšies sudėtį. Taip pat norint išvesti selekcines veisles, būtina pažinti gamtines formas. Pavyzdžiui, autorius, darydamas naujų bulvių veislių selekcijos bandymus, tyrė Andų bulves.

1880 m. A. de Candolle rašė, kad būtina sukurti vientisą rūšių, genčių, šeimų sistemą. Pasak N. Vavilovo, ši sistema jau sukurta. Tai nelengvas darbas. Daug naujų veislių pateikia selekcija, atsiranda nemažai mutantų. Kokiais rasių požymiais skiriasi formos? Be to, požymius gali kontroliuoti poligenai, ir genotipo formulės šiuo atveju yra sudėtingos.

Taigi rūšiai būdingas ir diferencijavimasis, integravimas, būtinumas suklasifikuoti polimorfines formas. Detaliai tiriant aibes augalų rūšių, rasių, varietetų, nesunku aptikti nemažai veislių įvairovės dėsningumą. Toks mėginimas integruoti vidurūšinį polimorfizmą, atskleidžiant aptiktus dėsningumus, ir yra homologinių eilių dėsnis (HED).

Lygiagrečiau kintamumo idėją buvo iškėlęs Goethe „Augalų metamorfozėse“. Čia jis kalba apie augalų struktūrinį bendrumą ir paveldimąją substanciją (dabar — DNR su replikaciniais A-T G-C nukleotidais). E. G. Saint-Hilaire (1772—1844) buvo atkreipęs dėmesį į įvairovės bendrumą. Antai Č. Darvinas (Ch. Darwin, 1809—1882) „Rūšių kilmėje“ rašė, kad rūšių atmainoms ir rasėms būdingi kai kurie pasikartojantys požymiai. Tačiau Č. Darvino evoliucijos koncepcijoje šie dėsningumai dar neaptarti.

Nuodugniai ištyrus daugelio rūšių kintamumą (jų ribose pirmiausia nagrinėjant kultūrinius augalus ir jų gentainius), iš gausybės faktų buvo nustatyti dėsningumai ir suformuluotas dėsnis, kuriam pavaldūs visi gyvieji organizmai ir kuris leidžia susisteminti mūsų žinias apie paveldimąją rūšių kintamumą.

1. Giminiškų lineonų kintamumas

Tiriant augalijos giminiškų (genties ribose) Linėjaus rūšių rasinę sudėtį, — nepaisant ryškaus polimorfizmo, — veislių įvairovėje galima įžvelgti daugybę dėsningumų. Pirmasis dėsningumas yra morfologinių ir fiziologinių požymių, kuriais skiriasi giminiškų lineonų žordanonai, panašumas. Gera ištyrus gausią geografinę medžiagą, surinktą iš įvairių šalių, atskleistas rūšių lineono požymių fenotipinio kintamumo lygiagretumas (paralelizmas genties ribose). Keli pavyzdžiai.

Kviečiai. Apsčių tyrimų duomenimis, skiriamos 3 kviečių rūšių grupės (pagal chromosomų skaičių $2n=14, 28, 42$).

I grupė: 42 chromosomos, pagrindinis arealas — Pietvakarių Azija: *Triticum vulgare*, *T. compactum*, *T. spelta*, *T. sphaerococcum*, *T. macha*, *T. vavilovianum*.

Triticum vulgare — minkštųjų kviečių yra gausybė atmainų bei rasių, kurias galima suskirstyti į tokias fenomorfines grupes:

1) akuotuotieji, tarpiniai ir beakuočiai, su išsigaubusiais danteliais ir išpūstais žvyneliais; 2) baltavarčiai, rausvieji, pilkieji, tamsieji; 3) kviečiai plaukuotais ir lygiais varpžvyniais; 4) baltagrūdžiai, rausvagrūdžiai; 5) žieminiai, vasariniai kviečiai. Autoriaus tyrimais nustatytos ir atitinkamos bulvių morfologinės formos.

Genetiškai artimos minkštiesiems kviečiams rūšys (*T. compactum*, *T. spelta* ir kt.) tiksliai pakartoja minėtų požymių įvairovę. Tas pat pasakytina ir apie kviečių rūšis, turinčias 28 ir 14 chromosomų.

N. Vavilovas su bendradarbiais išnagrinėjo kitas javų ir daržovių rūšis ir atskleidė panašius jų dėsningumus.

Išvada: genetiškai giminiškoms Linėjaus rūšims yra būdingos panašios ir lygiagrečios paveldimų formų eilės. Kuo rūšys artimesnės, tuo eilės morfologiniais požymiais panašesnės. Artimiausi lineonai pasižymi vienodomis vidurūšinio paveldimojo kintamumo eilėmis.

2. Įvairių genčių kintamumas

Rugiai ir kviečiai. Lyginant tiek rases, tiek artimiausias gentis, galima pastebėti, kad joms būdingas tas pats polimorfizmo dėsningumas. Palyginkime kviečius ir rugius. Abiejų kultūrų varietetai gali būti akuotuoti, tarpiniai, beakuočiai, plaukuotavarčiai arba lygiavarčiai, rausvavarčiai, baltavarčiai, tamsiavarčiai, violetavarčiai. Be žalsvagrūdžių, pasitaiko baltagrūdžių, raudongrūdžių, rusvagrūdžių, violetagrūdžių. Violetiniai kviečiai — Abisinijoje. Taip pat yra žieminių ir vasarinių, ilgavarpių ir trumpavarpių javų, akuotuotų ir beakuočių varpžvynių, violetinių ir žaliadaigių, javų su daugiažiedėmis ir dvižiedėmis varpelėmis varpoje, stikliškais ir miltingais grūdais, stambiagrūdžių ir smulkiagrūdžių, plačialapių ir siauralapių, javų lygiais ir plaukuotais lapais, aukštašiaudžių ir trumpašiaudžių, javų stačiu glaustu krūmu ir padrikesniu, ankstyvų ir vėlyvų, vasarinių bei žieminių, savidulkių ir kryžmadulkių. Šie požymiai buvo palyginti rūšių *Aegilops* ir *Agropyrum*, *Viciae*, *Cucurbitaceae* ir kitų šeimų — *Cruciferae*, *Solanaceae*, *Pomaceae*. Vikių genties yra nuostabiai panašios formos ir spalvos vikių ir lęšių sėklos.

Homologinio kintamumo reiškinys giminiškose gentyse pastebimas tiriant įvairias botanines šeimas (vienaskilčius, dviskilčius bei spygliuočius). Nors natūrali atranka daro nemažą įtaką ir kai kurios tarpinės grandys yra išnykusios, bet, kaip parodė faktai, visai nesunku nustatyti giminiškų genčių paveldimojo kintamumo savybes.

3. Ištisių šeimų kintamumas

Ištirus gausybę šeimų genčių, nustatyta bendra jų kintamumo tendencija, būdinga visoms kiekvienos šeimos gentims. Antai *Gramineae* javų ir žolių rūšių rasės (veislės) yra panašios arba skiriasi begalė jų žiedų, grūdų, vegetatyvinių ir biologinių varijuojančių požymių. Taip pat tirtos *Papilionaceae*, *Cruciferae*, *Papaveraceae*, *Compositae*, *Pomaceae*, *Solanaceae*, *Malvaceae* šeimos. Ir jų rūšių veislės (rasės) pasižymi gausybe panašių kintamų žiedų, vaisių, sėklų, lapų, stiebų sandaros požymių (ankstyvosios, vėlyvosios, albinosės, šviesiaspalvės).

Kintamumo bendrumas būdingas bulvinių, agurkinių, moliūginių, malvinių šeimoms ir apskritai visiems augalams.

Apibendrinant minėtus dėsningumus, galima padaryti tokias išvadas:

1. Genetiškai artimoms rūšims ir gentims būdingos panašios paveldimojo kintamumo eilės pagal tam tikrą dėsningumą. Žinant keletą ar daugiau vienos rūšies formų, galima nuspėti ir atrasti panašias lygiagrečias kitų rūšių ir genčių formas. Kuo genetiškai yra artimesnės gentys bei lineonai, tuo panašesnės yra jų kintamumo eilės.

2. Ištisoms augalų šeimoms būdingas tam tikras kintamumo ciklas, kuris apima visas šeimos gentis ir rūšis.

Kaip nuspėti naujas formas?

Artimų rūšių ir genčių polimorfizmo dėsningumai leidžia nuspėti gamtoje egzistuojančias arba mutagenezės, savidulkos ar kryžminimo būdu įmanomas sukurti atitinkamas formas. Taip buvo sukurtos rugių ir kviečių formos be lapo liežuvėlio, plaukuotos, taip pat akuotuoti ir beakuočiai rugiai. Pagal homologinių eilių dėsnį buvo nuspėtos nežinomos augalų formos. Antai minkštieji kviečiai ir jiems artimos rūšys su 42 chromosomomis gali būti akuotuoti ir beakuočiai arba trumpais akuotais ir (gaubtais) varpžvyniais. Tokių kietųjų ir angliškujų kviečių formų nežinota, tačiau pagal šio požymio kintamumą varpiniuose augaluose buvo galima spėti, kad jų gali būti. Ir iš tiesų, 1927 m. tiriant Abisinijos kviečius, jos buvo atrastos. Aptiktos ir kietųjų kviečių žieminės formos. Laukiniai miežiai *Hordeum spontaneum* buvo pažįstami tik žieminiai. Tyrimai Afganistane, Irane ir Turkmėnijoje atskleidė ir vasarines rases. Taip pat nežinota žieminų plikagrūdžių miežių, tik spėta, kad tokios formos galimos. 1934 m. daugybė jų rasių aptikta Kinijoje ir Japonijoje.

Kaip žinoma, javams būdingos tiek žvynuotos, tiek plikagrūdės formos. Aptikta tokių formų ir sorų. Pagal HED aptikti žali skilčialapiai lęšiai. Remiantis Ilinojaus universiteto tyrimais, at-

liktais Japonijoje ir Mandžiūrijoje, aptiktos lygiaankštės (neplaukuotos) sojos formos, taip pat moliūgų ir melionų varietetai (atmainos) su nesegmentuotais ir segmentuotais vaisiais. Rusijos europinės dalies pietryčiuose rasti segmentuoti arbūzai. 1924 m. Siaurės Afganistane rasti kompaktiškas virkščias turintys melionai (anksčiau tik spėta, kad tokių gali būti). Pagal HED rastos nežinotos medvilnės formos Afrikoje, Amerikoje, Azijoje. Aptiktos kviečių, rugių, avižų formos, neturinčios ligulos (lapo liežuvėlio), o miežių jos sukurtos mutagenezės būdu.

Taigi HED padėjo sisteminti augalus. Atliekant tyrimus, kito bei tobulėjo ir pats dėsnis; jis buvo patvirtinamas naujais duomenimis. Ypač reikšmingas fiziologinių, anatominių ir biocheminių požymių bei savybių pažinimas.

4. Fenotipinis ir genotipinis kintamumas

Išnagrinėtas fenotipinis kintamumas tinka ir genotipui. Zordanonai, lineonai, gentys, šeimos, pagal L. W. Johannsen (1857—1927), yra fenotipai. Todėl anie dėsniumai tinka ir genotipiniam kintamumui. Dauguma minėtų skirtumų, kuriais grindžiama sistematika, aišku, yra paveldimi ir pasireiškia vienodomis sąlygomis, tai yra šiuo atveju skirtingi fenotipai priklauso nuo nevienodų, skirtingų genotipų. Antra vertus, vienodas fenotipas gali slėpti ir skirtingus genotipus. Pavyzdžiui, rausvą kviečių spalvą arba kviečių akuotuotumą gali lemti 1—3 genai; gelsvos žirnių sėklaskiltės gali būti tiek dominantinio, tiek recesyvaus pobūdžio. Apie genetinius skirtumus, esant panašiam kai kurių požymių fenotipui, byloja poliploidijos faktas.

Stebinant fenotipinis rūšių gentyse arba giminiškose gentyse panašumas, kurį sąlygoja raidos bendrumas, rodo, kad jos turi daugelį bendrųjų genų (šalia rūšių ir genčių specifikos). Gausūs faktai liudija, kad pagrindiniai artimų rūšių ir genčių genai yra panašūs, o jie mutuoja dažniausiai viena linkme. T. H. Morgan (1866—1945) ir kiti tai nustatė įvairioms *Drosophila* rūšims, E. B. Bebbcock (1877—1954) — graikiškųjų riešutų rūšims, H. de Vries ir kiti autoriai — įvairioms enoteros rūšims. Labiausiai ištirta genų homologija *Drosophila melomogaster* ir *D. simulans*. Atlikti kryžminimo ir genų išsidėstymo chromosomose tyrimai. Abiejose rūšyse aptikti 26 homologiniai genai, vienodai išsidėstę atitinkamose chromosomose. Tai labiausiai išnagrinėtas genetinis dviejų rūšių homologinio kintamumo pavyzdys. Kitas pavyzdys — laukinių ir naminių linų genotipų sugretinimas. Panaši genotipinė struktūra atskleista ankštinių (žirnių, lęšių, pelėžirnių) gen-

tyse. Labiausiai ji reiškiasi dominantiniais ir recesyviais genais. Jiems būdinga pleiotropija. E. Baur (1875—1933) kalba net apie mutacijų homologines eiles.

Skilimo procesas, kryžminant įvairiachromosomius kviečius, atskleidė daugybę paralelizmų ir panašių formų: siauralapių ir plačialapių, šakotavarpių, žemaūgių ir aukštų bei albinosiškų. Šie dėsningumai negali būti vien atsitiktiniai, lygiagretūs. Jie rodo, jog reiškinių genetinė prigimtis yra bendra.

Sukryžminus plikagrūdės avižas šviesiaspalviais žvyneliais su lukštėtomis pilkažvynėmis, antroje ir tolesnėse kartose visi augalai (hibridai) pasirodė bespalviai. Lėmė plikagrūdėtumo ir žvynelių spalvos genų antagonizmas. Tą patį galima pamatyti kryžminant juosvus lukštėtus miežius su gelsvais plikagrūdžiais. Maža to — visos plikagrūdės soros formos, rastos Afganistane ir Uzbekijoje, buvo šviesiagrūdės.

Remiantis gausiais duomenimis, ypač genetiniais, apie artimų rūšių ir genčių paveldimą kintamumą bei jų mutacijų panašumą, pagaliau atsižvelgiant į bendrą koncepciją apie raidos giminiškumą ir vienovę, atrodo, būtų galima homologinių eilių dėsni taikyti ir genotipams.

5. Homologinių eilių dėsni formulė

Išvardytuosius dėsningumus galima išreikšti formule. Kaip matėme, įvairūs lineonai ir gentys egzistuoja aibe varijuojančių formų. Ši įvairovė pagal giminiškuose lineonuose ir gentyse kintamus požymius yra panaši. Įvairius varijuojančius požymius pažymėkime raidėmis $a\ b\ c\ d\ e\ f\ g\ h\ i\ k$. Skirtingai pasireiškiančius požymius pažymėkime $a_1\ a_2\ a_3\ \dots\ b_1\ b_2\ b_3\ \dots$. Pavyzdžiui, lukštų (žvynelių, pelų) spalvą galima pažymėti a , baltą spalvą — a_1 , geltoną — a_2 , rausvą — a_3 , pilką — $a_4\ \dots$

Lineonai ir gentys skiriasi ne tik šiais požymiais, bet ir jų specifine kompleksiška morfologine, fiziologine ir genetinė prigimtimi. Šiuos specifinius skirtumus vadiname radikalais. Galimi rūšių, genčių bei ištisių šeimų radikalai. Taip trims artimiems giminiškiems tos pačios genties lineonams turime tokią morfofiziologinių ypatybių ir savybių išraišką:

$$\begin{array}{l} L_1 (\bar{a}+b+c+d+e+f+g+i+k\ \dots) \\ L_2 (a+b+c\ \dots) \\ L_3 (a+b+c\ \dots) \end{array} \quad \left. \vphantom{\begin{array}{l} L_1 \\ L_2 \\ L_3 \end{array}} \right\}$$

L_1 — L_3 — skirtingų lineonų radikalai, a , b , c — varijuojantys požymiai, pvz., spalva, lapų, stiebų forma. Kiekvienas požymis taip

pat sudėtingas ir gali būti dalomas į morfologinius ir fiziologinius vienetus a_1, a_2, a_3 , o šie savo ruožtu gali būti žymimi genetinėmis formulėmis, pavyzdžiui, bulvių — $A_4, A_3a, A_2a_2, A_1a_3$ ir a_4 . Kviečių *Triticum vulgare* ir *Tritium durum* radikalai skiriasi visų pirma chromosomų skaičiumi — $2n=42$ ir 28. Minėtoji formulė tinka ir įvairioms gentims, pvz., rugiams (14 chromosomų) ir minkštiejiems kviečiams ($2n=42$), kurių kintantys požymiai varijuoja panašiai:

$$\begin{array}{l} G_1 (a+b+c+d+e+f+g+i+k...) \\ G_2 (a+b+c...) \end{array}$$

Kadangi gentys jungia daug lineonų, tai tikslesnė tokia formulė:

$$G_1 (a+b+c...) (L_1+L_2+L_3...).$$

K. Linėjus, A. L. Jussieux (1748—1836), A. de Candolle, P. E. Boissier (1810—1885) buvo nuostabiai įžvalgūs sistematikai, nes klasifikuodami rėmėsi požymiais, būdingais lineonų ir genčių radikalams. Yra ir priešingų atvejų, kai rūšys ir naujos gentys aprašomos pagal vienintelį augalą, pavyzdį iš vienintelės vietovės. Daugelis iš naujųjų rūšių, aprašytų botanikų, iš tikrųjų tėra nauji žordanonai. Artimiausiu metu teks revizuoti visas abejotinas rūšis ir sumažinti jų skaičių.

6. Cheminio kintamumo dėsningumai rūšyse ir gentyse

Rūšys pasižymi plačia morfologinio kintamumo amplitude. Tai lemia cheminis kintamumas. Kaip pavyzdį galima nurodyti kad ir tabako veisles su dešimtosiomis procento ir 11 procentų nikotino, arba labai alkaloidingus (2,5%) ir beveik bealkaloidinius (0,01%) lubinus, cukringas ir rūgščias vynuoges, skirtingą kokaino procentą įvairiuose augaluose.

7. Lygiagretus kintamumas tolimose šeimose

Albinizmas, gigantizmas ir nomizmas, fasciacija pasitaiko ne tik augalijoje, bet ir gyvūnijoje. Taip pat pasikartoja šaknų forma, daigų, žiedų ir vaisių spalva, pilnaviduriai žiedai ir kiti požymiai.

8. Homologinis ir analoginis kintamumas

Analoginis — išoriškai panašus, vienodas, o homologinis — vidujai, genetiškai panašus.

9. Grybų, dumblių ir gyvūnų kintamumas

Konstatuoti tokie pat dėsningumai.

10. Mimikrijos ir konvergencijos reiškinys

Vienos rūšys gali tarsi pamėgdžioti kitas pagal spalvą ir formą. Todėl mimikrija vertintina kaip kintamumo ciklų kartojimasis įvairiose šeimose ir gentyse. Tai reiškinys, būdingas visai gyvųjų gamtai. Konvergencijai — panašumui pagal požymius — taip pat būdingas lygiagretus kintamumas. F. Alverdes (1889—1952) 1919 m. paskelbė darbą apie lygiagrečią paukščių ir žinduolių raidą.

ISVADOS

Kaip matėme, daugybė augalų (bei gyvūnų) formų pasižymi įvairuojančių požymių lygiagretumu, o lineonai, gentys ir šeimos diferencijuojasi pagal tam tikrus dėsningumus. Visa tai palengvina tirti augalų bei gyvūnų įvairovę, nes tyrėjas, užuot ėmęsis atsitiktinių paieškų, sutelkia dėmesį į ieškomas formas pagal kintamumo panašumą artimiausiose pažįstamose rūšyse ir gentyse. Naujai atrastos formos užpildo trūkstamas sistemos grandis.

Esamos lineonų ir varietetų sistemos turėtų būti ryžtingai pertvarkytos ir sukurtos pagal visuotinę sistemą, pagrįstą specifiniais rūšių, genčių bei jų radikalų skirtingumais, atsižvelgiant į homologines kintamumo eiles rūšių ribose. Susidaro galimybė atsisakyti nesuskaičiuojamos gausybės formų, pavadinimų pagal radinio vietą ar atradėją, ir sudaryti rūšių bei genčių sistemas. Tai ateities biologijos uždavinys. Čia reikės milžiniško diferencinio darbo. Tačiau be to neįmanoma integruotis į sistemą. Nūdienė tobulėjanti biologija tam tikru mastu kartoja organinės chemijos kelią, nors pastaroji ją yra gerokai pralenkusi. Gausios cheminės medžiagos dabar sugrupuotos į darnią palyginti negausių elementų junginių sistemą. Tiesa, genetika jau irgi artėja prie sudėtingų organinių junginių chemijos. Genetika jau kuria lakonišką simbolių kalbą paveldimiems faktoriams, sąlygojantiems išorines savybes. Autoriaus nuomone, dabar svarbiausia — DNR su savo replikaciniais A-T ir G-C nukleotidais. Augalų polimorfizmo dėsningumus, kurie atskleisti detalai tiriant įvairių genčių bei šeimų kintamumą, sąlygiškai galima tam tikru mastu palyginti, pavyzdžiui, su angliavandenilių homologine eile — CH_4 , C_2H_4 , CH_3 ... Šių junginių skirtingos eilės pasižymi ir daugeliu bendrųjų savybių, sakykim, sudarydamos tam tikrus junginių ciklus arba dalyvaudamos mainų ir jungimosi reakcijose.

Taigi augalų bei gyvūnų gentys (G_1 G_2 G_3) arba lineonai (L_1 L_2 L_3) taip pat sudaro formų homologines eiles, kurios tarsi atitinka angliavandenilių homologines aibes:

$$\begin{array}{ll} G_1 L_1 (a+b+c...), & G_2 L_1 (a+b+c...), \\ G_1 L_2 (a+b+c...), & G_2 L_2 (a+b+c...), \\ G_1 L_3 (a+b+c...), & G_2 L_3 (a+b+c...), \end{array}$$

$$\begin{array}{lll} L_1 a_1, & L_1 a_2, & L_1 a_3... \\ L_2 a_1, & L_2 a_2, & L_2 a_3... \\ L_3 a_1, & L_3 a_2, & L_3 a_3... \end{array}$$

Raidėmis a_1 , a_2 , a_3 pažymėti skirtingi įvairių formų požymiai. Varijuojanti forma gali būti iki tam tikro laipsnio apibendrinta ir geometriniu schema.

Rūšių kilmės problema neatsiejama nuo kintamumo klausimo. Atskleidus rūšių kintamumo dėsningumus, Linėjaus rūšis suprantama kaip tam tikra sudėtinga sistema, tai yra visuma, susidedanti iš tarpusavyje susijusių dalių; šios dalys čia abipusiškai įsiterpia viena į kitą. Rasės ir varietetai, sudarantys Linėjaus rūšį, nėra mechanškai determinuotos dalys. Pačios jos, žinoma, yra sudėtingi dariniai, kurie atspindi visumą (rūšį). Tai galima įrodyti prityrusio sistematiko darbu,— jis vien pagal varietetą gali nuspėti rūšį. Nevienalytė rūšių sudėtis, jų kintamumas laike ir erdvėje, atskleidžiamos mutacijos, naujos formos iš savidulkos ir kryžminimo,— visa tai daro rūšį kintamą, judrią. Sykiu, kaip paaiškėja iš tiesioginių tyrimų, biologas ima suprasti, kad rūšys — tai dėsningi, iš tiesų egzistuojantys, palyginti determinuoti realūs kompleksai. Esamoje epochoje, stebimuoju metu rūšys iš tikrųjų egzistuoja. Galima pažymėti jų divergenciją.

Organizmų raidai būdinga nenutrūkstamų ir nutrūkstamų (diskrečių) kitimų vienovė. Raidos vyksmas nepertraukiamas nuolatinės kitimų dinamikos, atsiradimo ir išnykimo prasme,— turi mazgus nesibaigiančioje grandinėje, kurią sudaro rūšys kaip paveldimų formų sistemos.

Atskiros rūšys šiuo metu yra skirtinguose raidos tarpsniuose ir todėl atstovauja skirtingos apimties ir turinio kompleksams. Paplintant rūšims, išsiskiria ekologiniai geografiniai kompleksai, neretai labai ryškūs. Juos galima jungti į porūšius, geografines rases ir t. t.

Taigi Linėjaus rūšis, mūsų supratimu, yra sudėtinga paslanki morfofiziologinė sistema, pagal savo genezę susijusi su tam tikra aplinka bei arealu ir savo vidurūšiniu paveldimumu pavaldi homologinių eilių dėsniui. Rūšys sunkiai kryžminasi dėl nehomo-

loginių chromosomų, morfofiziologinių ypatybių, skirtingų arealų. Galimi nukrypimai nuo dėsnio, išimtys.

Natūrali atranka ir aplinkos sąlygos savotiškai padeda išnykti ne vienai grandžiai. Izoliacijos faktorius, įsikūrimas, išskirtinumas,—reikšmingi formų susidarymui,—gali būti nepilnų rūšių kintamumo eilių priežastis. Antra vertus, gali susidaryti lygia-grečios ekotipų eilės. Milžiniškas ir žmogaus poveikis kultūrinių augalų bei naminių gyvulių kintamumui ir jo palaikymui.

Daugelio laukinių rūšių, ypač kryžmadulkių, vienalytiškumą lemia jų heterozigotiškumas, neryškūs recesyvūs požymiai. Panaudojus savidulką, izoliaciją, atsiskleidžia paslėpta įvairovė.

Homologinių eilių dėsnis parodo, kad kitimai rūšyse vyksta ne bet kaip, o pagal šį dėsnį, iš esmės nusakantį raidą ir iš jos paeinantį. Jis atsiskleidžia didžiulį vidurūsinio kintamumo mastą. Šimtų požymių, skiriančių paveldimąsias formas, deriniai duoda milijardus naujų formų, tai yra beveik neribotas tokio polimorfizmo galimybės. Nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad mutacijos yra atsitiktinio pobūdžio reiškiniai, vykstantys įvairiomis kryptimis, bet galų gale atsiskleidžia dėsningas procesas. Atsitiktinumas tampa dėsningu reiškiniu rūšies sistemoje, atsitiktinis nukrypimas — būtinumu. Sujungus mutacijas, vykstančias tarytum atsitiktinai, įvairiomis kryptimis, paaiškėja, kad ir jos paklūsta bendram dėsniui. Jei ir pasitaiko tariamas ribotumas kintamumo eilėse, tai tatau tēra fizinių ribų išdava. Pavyzdžiui, vaisių forma įvairuoja nuo sferinės iki cilindriškos, lapų pavidalas turi savas ribas. Neteko girdėti apie lapus, sakysim, butelio ar traktoriaus formos. Ekotipų mastą, matyt, sąlygoja kraštutinės aplinkos sąlygos, kuriomis tarpsta rūšis.

Homologinių eilių dėsniu pagrindėme diferencinę kultūrinių augalų sistematiką. Šį dėsnį mokslininkai taiko įvairioms augalų ir gyvūnų šeimoms bei klasėms.

Išvados pateiktos autoriaus tezėse „Antievoliuciniai Nikolajaus Vavilovo darbai“, išspausdintose LKMA XV suvažiavimo tezėse (Vilnius, 1991. P. 33—34).

Literatūra

1. Flintas R. F. Žemės istorija. Vilnius, 1985. 264 p.
2. Вавилов Н. И. Избранные труды. V. Москва—Ленинград, 1965. 786 с.
3. Вавилов Н. И. Избранные труды. I. Ленинград, 1967. 424 с.

*Šį bandymą skiriu šviesiam savo tėvo
prof. Stasio Šalkauskio atminimui*

DR. JULIUS SALKAUSKAS

FIZIKINIS PASAULĖVAIZDIS IR PASAULĖZIURA

Materialusis pasaulis yra tai, ką mes tiesiogiai suvokiame kasdieniu patyrimu. Tačiau tai ne tik mūsų betarpiška aplinka, bet ir ta didžioji Visatos scena, su kuria mes šioje laikinoje savo būtyje esame susieti daugeliu, dažnai net nepastebimų ryšių.

Dauguma suaugusių žmonių laiko savaime suprantamu dalyku tai, kad materialusis pasaulis yra toks, kokį jį matome. Intuityviai esame linkę spėti, kad jis buvo toks pat praeityje ir toks liks ateityje. Kiek kitaip šiuo klausimu mąsto tik fizikai kosmologai, filosofai, teologai ir... vaikai, keldami klausimus: kaip, kada ir kodėl atsirado šis pasaulis, kokios jo ribos erdvėje ir laike, kur jis eina, kiek jį galima pažinti ir kokių prielaidų reikia tokiam pažinimui.

Tokie klausimai yra vienu metu susiję su mokslu, filosofija ir religija. Todėl čia bandysime su šiais klausimais susijusias pasaulėvaizdžio bei pasaulėžiūros problemas aptarti maždaug penkiasdešimties pastarųjų metų fizikos ir kosmologijos atradimų perspektyvoje.

Mokslinio pasaulėvaizdžio raida Lietuvoje, tikslųjų mokslų filosofinės problemos ir lietuvių mokslininkų pažiūros pasaulėžiūros klausimais iki 1940 m. buvo nuodugniai išnagrinėtos K. Masiulio¹. Todėl, negrįždami prie tų klausimų, čia apsistosime tik prie tolesnės šios problematikos raidos nuo pokario metų, ypač nuo 1955 m., kai prasidėjo naujų reikšmingų atradimų fizikoje ir kosmologijoje epocha.

Įvairių mokslo šakų ir filosofijos sistemų atstovai atsakymus į minėtuosius klausimus, liečiančius tiek pasaulėvaizdį, tiek pasaulėžiūrą, renkasi labai skirtingus. Šiame straipsnyje, apžvelgus gamtotyros ir filosofijos požiūriu reikšmingiausius fizikos ir kosmologijos laimėjimus bei šių mokslų metodologinę reikšmę, mėginama atsakyti bent į kai kuriuos iš šių klausimų, nagrinėjama,

kaip šie atsakymai gali derintis su tikinčiojo mokslininko pasaulėžiūra.

XX amžiaus tikslioji gamtotyra atskleidė gilumines materialaus pasaulio struktūras ir jų sandarą. Fizika, ypač kosmologija, kuri yra nepaprastai svarbi formuojant pasaulėvaizdį, pastaraisiais dešimtmečiais padarė fundamentalių atradimų, labai reikšmingų filosofinėms mokslininko nuostatoms. Šių mokslų raida atskleidė tokių faktų, sąvokų, padėjo suformuluoti tokius mokslinio pažinimo principus, kurie savo svarba mokslui, pasaulėvaizdžiui ir pasaulėžiūrai toli peržengia konkrečių mokslų ribas. Visa tai bent schematiškai ir apžvelgsime. Taip pat bandysime panagrinėti skirtingų filosofinių nuostatų mokslininkų požiūrį į mokslo ir tikėjimo bei religijos santykį, pažiūrėsime, koks jis yra ir galėtų ar turėtų būti dabarties situacijoje.

I. TRUMPA XX AMŽIAUS FIZIKOS IR KOSMOLOGIJOS LAIMEJIMŲ APŽVALGA

1. Pagrindinės dabartinės fizikos šakos ir svarbiausieji jų metodologiniai principai

XX a. pirmojoje pusėje susiformavo naujos fundamentalios dabartinės fizikos šakos — kvantinė mechanika, reliatyvumo teorija ir kvantinė elektrodinamika. Jos pirmą kartą mokslo istorijoje nutraukė tiesioginį ryšį su mūsų kasdiene empirine patirtimi. Čia jau neišsiverčiama, kaip Newtono mechanikoje, lengvai perprantamomis sąvokomis, paremtomis mums buityje įprastiniais vaizdiniais, o kuriamos naujos, panaudojant sudėtingas matematines abstrakcijas.

Newtono mechanika atskleidė Saulės sistemos planetų judėjimo dėsnius, bet pasirodė visiškai bejėgė, nagrinėdama reiškinius atomų lygmenyje. Tai padeda suvokti tik kvantinė mechanika, aprašanti procesus, vykstančius atominių energijų ir matmenų masteliuose.

Jau 1920—1930 m., kuriant kvantinės mechanikos pagrindus, išryškėjo jai būdinga nuostata: teorija turi operuoti tik tokiais dydžiais, kuriuos galima stebėti. Tačiau stebėjimo galimybes kvantinėje mechanikoje apriboja esmingos ir jokia technikos pažanga neįveikiamos kliūtys, nusakomos W. Heizenbergo neapibrėžtumo principu (pvz., dalelės impulso ir koordinatės neįmanoma tuo pačiu metu išmatuoti bet kuriuo norimu tikslumu). Tai yra betarpiškai susiję su neabejotinai nustatytu faktu, kad visos dalelės pasižymi banginėmis savybėmis.

Kvantinėje mechanikoje, lyginant su klasikine, iš esmės pakinta požiūris į pačių atominių objektų prigimtį. Pavyzdžiui, iškyla klausimas: kas yra elektronas — banga ar dalelė? Klasikinėje fizikoje tokie klausimai sprendžiami tik pagal griežtą alternatyvą — „arba—arba“. Kvantinėje fizikoje elektronas, kaip ir kitos elementariosios dalelės, turi tiek bangos, tiek dalelės savybių, kurios išryškėja konkrečiose fizikinėse sąlygose ir viena kitą papildo (N. Bohro Papildomumo principas).

Todėl elektronas atome neturi nei apibrėžtos koordinatės, nei orbitos, o yra aprašomas nurodant tikimybę rasti elektroną tam tikroje erdvės vietoje, t. y. įvedant tikimybės tankio erdvinį pasiskirstymą. Ši dydį duoda banginės funkcijos, gaunamos sprendžiant pagrindinę kvantinės mechanikos — Šredingerio lygtį (ψ funkcija), kvadratas. Nepaisant tokio savito ir visiškai skirtingo nuo klasikinėje fizikoje vartojamo atominių sistemų aprašymo būdo, kvantinėje mechanikoje irgi galioja tie patys tvermės dėsniai, kaip ir klasikinėje fizikoje, nors jie ir reiškiami kita forma (žr. II skyrių, p. 401).

A. Einsteino reliatyvumo teorija nagrinėja reiškinius, vykstančius dideliais greičiais, artimais šviesos greičiui, kuris yra ribinis, ir kosminio masto procesus, kurie vyksta stipriuose gravitaciniuose laukuose, būdinguose pastariesiais dešimtmečiais atrastiems kosminiams objektams (žr. III skyrių, p. 407).

Reliatyvumo teorija remiasi dviem pagrindiniais postulatais:

1. Šviesos greitis vakuume ($c=2.997 \cdot 10^8$ m/s $= 1.07 \cdot 10^9$ km/val) yra pastovus visų judančių atskaitos sistemų atžvilgiu ir jokios sąveikos bei poveikiai negali sklisti greičiau.
2. Reiškiniai visose tolygiai judančiose (inercinėse) sistemose vyksta vienodai. Nėra būdų nustatyti tolygų judėjimą bet kurios išskirtinės atskaitos sistemos atžvilgiu (pvz., nejudančio hipotetinio „pasaulinio eterio“ atžvilgiu).

Tiriant šių postulatų padarinius, paaiškėjo, kad ilgis ir laiko tarpai priklauso nuo sistemų tarpusavio greičio; tai iš esmės keičia klasikinę erdvės ir laiko sampratą.

Kitos svarbios reliatyvumo teorijos išvados yra masės (M) ir energijos (E) sąryšis ($E=Mc^2$), kuriuo toliau ne kartą remsimės, ir tai, kad gravitacinis laukas „iškreivina“ erdvę ir lėtina laiko tėkmę.

Kvantinės teorijos lygtys ir dėsniniai nusekiai pereina į atitinkamus klasikinės Newtono mechanikos sąryšius tuomet, kai Planko kvantavimo konstanta artėja į nulį arba tada, kai sistemos energija žymiai viršija atominių reiškinių energijas. Analogiškai reliatyvumo teorijos sąryšiai pereis į klasikinčius, jei šviesos greitį reliatyvistinėse lygtyse neribotai didinsime. Tai vis pavyzdžiai bendrojo atotykių principo, nusakančio pereinamumą tarp naujosios, bendresnės teorijos ir senosios, į kurią reikia žiūrėti kaip į atskirą naujosios atvejį. Šis principas taip pat išreiškia faktą, kad kiekviena fundamentali fizikinė teorija turi savo galiojimo ribas, kurios yra apibrėžiamos pačios teorijos viduje.

Pažintiniu aspektu ryšį tarp teorijų nusako principas, analogiškas K. Gėdelio teoremai matematinėje logikoje: kiekvienos teorijos viduje kyla klausimų, į kuriuos yra įmanoma atsakyti tik remiantis bendresnės teorijos (metateorijos) dėsniais. Tikėtina, kad panašus principas galioja visoms pažinimo sritims ir pačiam žmogiškojo pažinimo procesui apskritai. Jis išreiškia tiek mūsų pažinimo ribotumą, tiek laipsnišką, hierarchinį jo pobūdį.

Kvantinės mechanikos ir reliatyvumo teorijos sintezė davė pradžią kvantinei elektrodinamikai, leidusiai daug geriau suprasti elementariųjų dalelių prigimtį ir sukurti nuoseklesnę jų teoriją, nors ji iki šiol dar nėra visiškai baigta (žr. I. 2).

Kvantinės elektrodinamikos raida prasidėjo nuo P. Dirako kvantmechaninės lygties, kurioje atsižvelgta į reliatyvumo teorijos postulatus. Iš šios lygties

buvo padaryta išvada, kad pirmąją, dar XIX a. atrastą elementariąją dalelę — elektroną — atitinka antidalelė — pozitronas, turintis tokią pat masę, bet priešingą krūvį ir atvirkščią magnetinio ir mechaninio savitarpio orientaciją. Kiek vėliau tokia dalelė iš tikrųjų buvo rasta kosminiuose spinduliuose. Netrukus šis faktas buvo apibendrintas visoms elementariosioms dalelėms, o kitos antidalelės ilgainiui taip pat buvo eksperimentiškai rastos.

Kitas fizikiniam pasaulėvaizdžiui svarbus kvantinės elektrodinamikos rezultatas — tai visiškai naujas vakuumo sąvokos traktavimas. Klasikinėje fizikoje vakuumas — tai absoliuti tuštuma, kurioje nieko nėra ir nieko nevyksta. Dabar į vakuumą žiūrima kaip į fizikinę visų galimų elementariųjų dalelių ir antidalelių sistemą, kurioje visi žemiausieji lygmenys yra užimti. Tokioje sistemoje („fiziniame vakuume“) dalelės sutampa su antidalelėmis ir tartum niekuo nepasireiškia. Tačiau kvantinės elektrodinamikos raida parodė, kad šis vakuumas, toji visų galimų dalelių ir antidalelių „jūra“ nuolatos truputį „banguoja“. Tai fizikoje vadinama nulinėmis vakuumo fliktuacijomis (t. y. vykstančiomis net ir absoliutaus nulio temperatūroje). Jos konkrečiai pastebimos eksperimentuose nedideliu spektrinių linijų poslinkiu.

Jei fizikiniam vakuumui koku nors būdu suteiktume pakankamai didelę energiją (ne mažesnę kaip $2 Mc^2$; čia M — dalelės ar antidalelės masė, o c — šviesos greitis), tai vakuume „perskirtume“ dalelę nuo antidalelės ir susikurtų dalelės — antidalelės pora. Pastebimas taip pat ir atvirkštinis procesas: susidūrus dalelei ir antidalelei — jos išnyksta (anihiluoja) ir vietoj jų atsiranda du γ -kvantai, kurių energijų suma bus lygi $2 Mc^2$.

Tokie dalelių — antidalelių porų gimimo ir anihiliacijos procesai įmanomi stebėti ne tik tarp elektronų ir pozitronų, bet ir tarp kitų dalelių. Šie reiškiniai atskleidė antimedžiagos buvimo galimybę ir davė pradžią hipotezėms apie anti-pasaulių atsiradimą Visatos raidoje.

Tačiau astrofizikiniai stebėjimai šią hipotezę paneigė, nors antimedžiaga minimaliais kiekiais greitintuose buvo eksperimentiškai sukurta; tai ir parodė, kad ji egzistuoti gali. Tolesni astrofizikiniai tyrimai (nekreipiant dėmesio į pavienes antidaleles kosminiuose spinduliuose) parodė, kad stebėjimams prieinamoje Visatos dalyje didesnių antimedžiagos telkinių nėra, nors, remiantis kvantinės elektrodinamikos principais, atrodo, kad pirminio sprogo metu būtų turėjęs atsirasti vienodas dalelių ir antidalelių kiekis. Tai viena iš didžiųjų kosmologijos mįslių.

2. Elementariųjų dalelių fizikos bruožai

Kvantinės elektrodinamikos laimėjimai, kartu su sparčia greitintuvų technikos raida, leidžiančia panaudoti eksperimentams vis didesnių energijų daleles, verčiant jas susidaryti, įgalino vis giliau skverbtis į dalelių vidaus struktūrą ir davė pradžią naujai fundamentaliai fizikos sričiai — elementariųjų dalelių fizikai.

Jau nuo antikinės natūrfilosofijos laikų (Demokritas) elementariosiomis dalelėmis laikomos pirminės ir nedalomos sudedamosios medžiagos dalys, iš kurių kaip iš plytų yra sudarytas visas materialusis pasaulis. Iš pradžių tokiomis dalelėmis buvo laikomi atomai, vėliau — atomų branduoliai, protonai ir kitos dalelės. Tačiau plėtojant elementariųjų dalelių tyrimus, toks redukcionisti-

nis požiūris į medžiagos struktūrą nepasitvirtino, o pati dalelių elementarumo sąvoka iš esmės pasikeitė.

Iš pradžių elementariųjų dalelių fizika buvo plėtojama kartu su atomo branduolio tyrimais, sprendžiant milžiniškų branduolinių jėgų, jungiančių protonus ir neutronus į kompaktišką branduolį, prigimties problemą. Tačiau vėliau ji tapo visiškai savarankiška fizikos šaka.

Dabar elementariųjų dalelių fizika yra turbūt fundamentaliausia fizikos šaka, daranti didelę įtaką pagrindinių fizikos dėsnių, sąvokų ir tyrimo metodologijos raidai. Pastaruoju metu, kai tapo nustatytas esminis ryšys tarp elementariųjų dalelių fizikos ir kosmologijos, elementariųjų dalelių tyrimai pasidarė labai svarbūs fizikiniam pasaulėvaizdžiui formuoti. Trumpai aptarsime elementariųjų dalelių ir jų sąveikų klasifikaciją.

Visas gamtoje, o iš tikrųjų — tarp elementariųjų dalelių veikiančias jėgas (kalbant apie daleles vietoj termino „jėga“ labiau tiktų vartoti terminą „sąveika“) galima suskirstyti į keturias grupes, kurios parodytos 1 lentelėje. Jos yra glaudžiai susijusios su pačių elementariųjų dalelių klasifikacija.

Lentelėje matome, kad sąveikų tipai nusako grupes dalelių, dalyvaujančių šiose sąveikose (hadronai, leptonai). Klasikinėje fizikoje žinomos sąveikos (2-a ir 4-ta) turi įtaką tiek elementarioms dalelėms, tiek ir makroskopiniams kūnams, jei tik jie turi elektros krūvį ir rimties masę. Jos veikia bet kuriais nuotoliais ir aprašomos identiško matematinio pavidalo lygtim (tokia pat kaip lygtis išreiškianti Kulono dėsnį, nusakanti elektrostatinės sąveikos jėgą (F) tarp dviejų elektros krūvių e_1 ir e_2 : $F = q \frac{e_1 \cdot e_2}{r^2}$; čia q — sąveikos konstanta, o r — nuotolis tarp sąveikaujančių krūvių). Analogiškai nusakoma ir jėga, veikianti tarp gravituojančių masių, pavyzdžiui, tarp dviejų dangaus kūnų.

1 lentelė. Pagrindiniai sąveikų tipai ir jų charakteristikos

Eil. Nr.	Sąveikos tipas	Santykiniis stiprumas	Veikimo spindulys, cm	Tipai dalelių, dalyvaujančių sąveikoje
1.	Stiprioji	1	10^{-13}	Hadronai
2.	Elektromagnetinė	1/137	∞	Visos dalelės, turinčios elektros krūvį
3.	Silpnoji	10^{-5}	10^{-17}	Hadronai, leptonai
4.	Gravitacinė	10^{-38}	∞	Visos dalelės, turinčios rimties masę

Visai kitokio pobūdžio yra kitos dvi sąveikos, t. y. stiprioji ir silpnoji. Jos veikia tik labai mažais nuotoliais, nurodytais 1 lentelėje; jie būdingi tik elementariųjų dalelių reiškiniams. Stipriosios sąveikos pirmiausiai buvo aptiktos tiriant branduolinių jėgų prigimtį. Vėliau pastebėta, kad jos pasireiškia visuose procesuose, kuriuose dalyvauja hadronai. Tai ir buvo pagrindas išskirti hadronus į atskirą elementariųjų dalelių grupę.

Silpnosios sąveikos buvo pastebėtos tiriant branduolių β -radioaktyvumą; tai padėjo atrasti neutriną — dalelę, neturinčią rimties masės*, visada judančią šviesos greičiu ir mažai sąveikaujančią su kitomis dalelėmis (Žemės rutulys jai yra labiau permatomas negu stiklas šviesai).

Daugumos būdingiausių dalelių bei jų grupių ir pogrupių charakteristikos pateiktos 2-joje lentelėje. Tačiau joje nenurodyta dar viena svarbi dalelių charakteristika — jų sukinys. Tiriant atominius spektrus, buvo pastebėta, kad dalelės elgiasi taip, tarsi jos suktųsi apie savo ašį, t. y. joms būdingas vidinis savasis impulso momentas, paprastai vadinamas sukiniu (spinu). Žinoma, apie dalelės, neturinčios apibrėžtų matmenų ir paviršiaus, sukimąsi mechanine prasme kalbėti beprasmishka. Šių dalelių savybės iš esmės skiriasi, priklausomai nuo to, ar jų sukinys yra sveikasis skaičius, ar trupmeninis ($1/2$ kartotinis). Jei sukinys trupmeninis, vienoje kvantinėje būsenoje tegali būti tik po vieną dalelę (W. Paulio principas) ir tokios dalelės vadinamos fermionais; kai sukinys yra sveikasis skaičius, tuomet dalelės tokių apribojimų neturi ir jos vadinamos bozonais. Bozonai paprastai yra įvairių laukų kvantai, kurie sąlygoja sąveikas, pasireiškiančias šiais laukais.

Taigi elementariosios dalelės yra aprašomos, kaip ir makroskopiniai kūnai klasikinėje Newtono mechanikoje, tais pačiais dydžiais: energija, impulsu ir impulso momentu, todėl joms, kaip ir makroskopiniams objektams, galioja šių dydžių tvermės dėsniai. Tačiau tarp dėsningumų, aprašančių procesus, vykstančius makro ir mikro lygmenyse, turbūt tik tiek ir tėra bendro, o skirtumai yra kur kas didesni. Šie bendrumai darosi suprantami todėl, kad ir klasikinėje, ir kvantinėje fizikoje minėtų trijų dydžių tvermės dėsniai siejasi su erdvės ir laiko simetrijos savybėmis**, o jos tiek makroskopiniams kūnams, tiek ir mikrodalelėms yra vienodos.

Tačiau elementariosios dalelės, skirtingai nuo makroskopinių objektų, be šių trijų mechaninių dydžių ir atitinkamų tvermės dėsnių, aprašomos dar ir kitais, tik joms būdingais parametrais ir dėsningumais.

Iš 2 lentelės matome, kad dauguma dalelių yra nestabilios ir skyla į kitas daleles. Skilimo metu nekinta ne tik energija, impulsas, jo momentas ir elektros krūvis, bet ir kiti, specifiniai tik elementariosioms dalelėms dydžiai, tokie kaip barioninis ar leptoninis krūvis, priskiriami atitinkamai barionams ir leptonams (analogiškai elektros krūviui). Šie krūviai, kaip ir reaguojančių dalelių sistemoje elektros krūviai, turi išlikti nepakitę. Tuo galime įsitikinti įdėmiai per-

* Neutrino rimties masė iki šiol buvo laikoma lygi nuliui. Tačiau pastaruoju metu atsirado darbų, rodančių, kad neutrinas gali turėti mažą (apie 13 eV), bet baigtinę rimties masę.

** Apie simetriją kalbama tada, kai, atlikus tam tikrą veiksmą (bendruoju atveju — matematinę transformaciją), geometrinė figūra arba dydis nesikeičia. Antai fizikinių bet kurios sistemos savybių nepriklausomumas nuo laiko (tiksliau — nuo laiko atskaitos pradinio taško parinkimo) siejamas su energijos tvermės dėsniu. Analogiškai visų erdvės taškų ekvivalentiškumas (tai reiškia, kad erdvėje nėra jėgų lauko) sąlygoja impulso tvermės dėsni, o simetrija atskaitos sistemos pasisukimo fiksuotos krypties atžvilgiu (erdvės izotropiškumas) — impulso momento tvermės dėsni.

Vokiečių matematikė E. Neter dar 1918 m. suformulavo bendrą teoremą, pagal kurią lygčių invariantiškumas (matematinė simetrija) tolyginės transformacijos atžvilgiu reiškia tvermės dėsni ir leidžia šį dėsni matematiškai išreikšti. Įdomu, kad ši teorema galioja visose fizikos šakose ir padeda išryškinti ir suformuluoti naujus tvermės dėsnius.

2 lentelė. Elementariųjų dalelių tipai, pogrupiai ir jų charakteristikos

Nr.	Tipai ir jų pogrupiai	Rimties masė	Elektros krūvis	Gyvav. trukmė, sek.	Dalelių ir jų reakcijų pavyzdžiai
1.	Hadronai (Fermionai)				
a.	Barionai ir	p 1836 n 1839	+1 0	$\geq 3^{40?}$ 1^3	Protonas p; $p \rightarrow \pi^+ + \nu$? Neutronas n; $n \rightarrow p^- + e_\mu^- + \nu$
		apie 2400	$\pm 1,0$	apie 10^{-10}	$\Lambda^0, \Sigma, \Xi, \Omega^-; \Sigma^+ \rightarrow p + \pi^0$
b.	π -mezonai	π^c 264 π^{+-} 273	0 ± 1	10^{-16} 10^{-8}	$\pi^0; \pi^0 \rightarrow \gamma + \gamma$ $\pi^+, \pi^-; \pi^+ \rightarrow \mu^+ + \nu_\mu$
c.	K, η -mezonai	K^{+-} 966 K^0 974 η^0 1074	± 1 0 0	10^{-8} 10^{-9} 10^{-17}	$K^+, K^-; K^+ \rightarrow \pi^+ + \pi^0$ $K^0; K^0 \rightarrow \pi^0 + \pi^0 + \pi^0$ $\eta^0; \eta^0 \rightarrow \gamma + \gamma; \eta^0 \rightarrow \pi^0 + \pi^0 + \pi^0$
2.	Leptonai (Fermionai)				
a.	Elektronas	e^{+-} 1	-1	stabil.	e^+, e^-
b.	Neutrinai	ν 0?	0	stabil.	$\nu_e, \nu_e, \nu_\mu, \nu_\mu, \nu_\tau, \nu_\tau;$
c.	μ -mezonai	μ 207	-1	10^{-6}	$\mu^-, \mu^+; \mu^- \rightarrow e^- + \nu_e + \nu_\mu$
d.	τ -leptonai	τ 3536	-1		$\tau^-, \tau^+;$
3.	Kvarkai (Fermionai) (Hadronų viduje)				
	b, d, s	?	-1/3	stabil. (Hadronuose)	b (ν_b), d (ν_d), s (ν_s)
	u, c, t	?	+2/3		u (e^-), c (μ^-), t (τ^-)
	Hadronų kvarkinė struktūra (skliausteliuose): p(uud), n(udd), $\pi^+(ud)$, $\pi^-(d\bar{u})$, $\pi^0(u\bar{u})$				
4.	Lauko kvantai (Bozonai), t. y. dalelės, pernešančios šias sąveikas:				
a.	Stipriąsias	0	0	stabil.	Gljuonai (riša kvarkus)
b.	Elektromagnetines	0	0	stabil.	Sviesos (γ) kvantai
c.	Silpnąsias	1.7^6	-1	stabil.	W^{+-} (Tarpiniai bozonai)
		1.9^6	0	stabil.	Z^0
d.	Gravitacines	0	2	stabil.	Gravitonai*

* Egzistavimas eksperimentiškai neįrodytas dėl sąveikos silpnumo.

žiūrėję 2 lentelės paskutinėje skiltyje pateiktus dalelių reakcijų pavyzdžius. Ten matome, kad sunkesnės dalelės spontaniškai gali skilti tik į lengvesnes, bet ne atvirkščiai, kas tiesiogiai išplaukia iš energijos tvermės dėsnio, turint galvoje energijos ir masės ekvivalentiškumą ($E=Mc^2$). Tačiau suteikus vienai iš reakcijoje dalyvaujančių dalelių arba vakuumui pakankamai daug energijos šis apribojimas negalioja. Priešingai, šiuo atveju, jei tik energija yra pakankamai didelė, iš vakuumo gali atsirasti bet kuri dalelė ar ištisas jų spiečius,

nes visos jos potencialiu pavidalu vakuume jau yra. Tai vadinamosios virtualiosios dalelės, kurios dėl savo ypač mažos gyvavimo trukmės ir neapibrėžtos energijos (žr. nelygybę: $E \cdot t \geq h/2\pi$) kaip atskiros dalelės negali būti tiesiogiai stebimos, nors dalyvauja visose sąveikose, kurios reiškiasi tokių virtualiųjų dalelių (t. y. laukų nešėjų — kvantų) mainais. Pavyzdžiui, elektromagnetinės jėgos (laukai) veikia taip, kad sąveikaujantys krūviai pakaitomis spinduliuoja ir sugeria elektromagnetinių bangų kvantus, kurių energija aprašoma M. Plancko sąryšiu: $E = h\nu$, čia ν — elektromagnetinės bangos dažnis, o h — Plancko konstanta. Analogiškai ir visas kitas sąveikas perneša atitinkamų laukų nešėjai — kvantai, kurie yra parodyti 2 lentelėje paskutinėje skiltyje. Toje pat lentelėje matome, kad tie kvantai kai kada gali pereiti į kitas daleles; tai rodo glaudų jų tarpusavio ryšį. Elementariųjų dalelių procesams yra būdinga tai, kad vis didesnių energijų greitintuvais gaunamos dalelės, kurios lokalizuojasi vis mažesniuose nuotoliuose ir jas tenka aprašyti vis naujais parametrais, kuriems savo ruožtu galioja vis nauji tvermės dėsniai.

Sie parametrai ir dėsniai iš pradžių įvedami siekiant formaliai aprašyti eksperimento duomenis, bet vėliau, jais remiantis aptikus naujas daleles, jie įgyja fizikinę prasmę ir įteisinami. Tuo būdu fizikoje atsirado tokie elementariųjų dalelių savybes nusakantys dydžiai, kaip „lygiškumas“, „keistumas“ ar „spalva“. Šių dydžių tvermės dėsniai galioja tik tam tikriems dalelių ir sąveikų tipams, kuriuos atitinka ir specifinė simetrija. Pavyzdžiui, 1956 m. buvo parodyta (Wu eksperimentai ir Lee bei Jango teoriniai tyrimai, už kuriuos jiems 1967 m. buvo suteikta Nobelio premija), kad silpnosiose sąveikose pažeidžiamas lygiškumo tvermės dėsnis, pagal kurį klasikinėje ir kvantinėje fizikoje kairinę atskaitos sistemą pakeitus dešinine visi procesai vyksta taip pat. Pasirodė, kad silpnosios sąveikos, pažeisdamos simetriją tarp šių atskaitos sistemų, lyg ir „atskiria“ kairę nuo dešinės.

Šiuo metu elementariausios dalelės yra kvarkai, t. y. dar kiek hipotetinės dalelės, iš kurių sudaryti hadronai. Jų laisvu pavidalu stebėti neįmanoma. Kvarkai būna tik hadronų viduje, kur jie paklūsta vadinamiesiems „spalvos“* dėsniams. Pavyzdžiui, dalelė, gali būti sudaryta tik iš kvarkų, turinčių tokias „spalvas“, kurios kartu duotų „baltą spalvą“ (čia panaudota analogija su įprastinių spalvų susidarymu). Tokie dėsningumai aprašomi naujoje, dar tik besiformuojančioje, teorinės fizikos srityje — kvantinėje chromodinamikoje.

Septintojo dešimtmečio pabaigoje ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje pradėtos kurti teorijos, rodančios, kad didelių energijų (aukštų temperatūrų) srityje įvairūs sąveikų tipai turtum „susijungia“, — t. y. tampa neatskiriami. Pirmoji tokia sąveikų susijungimo teorija, sukurta elektromagnetinėms ir silpnosioms sąveikoms, parodė, kad pasiekus 100 GeV (10^{11} eV) eilės energijas, elektromagnetinių ir silpnųjų sąveikų konstantos (t. y. stiprumai, pateikti 1 lentelėje) susilygina. Todėl neatskiriamos tampa ir pačios sąveikos. Ši teorija prognozavo, kad silpnoji sąveika vyksta jos lauko kvantais, turinčiais skirtingai nuo visų kitų žinomų laukų kvantų baigtinę rimties masę, lygią maždaug 90 GeV (t. y. apie 17.6×10^4 Me; Čia Me — elektrono masė). Ši teorija sukurta 1967 m., kai dar nebuvo greitintuvų, leidžiančių pasiekti energijas, reikalingas

* Sąlyginis „dydis“ galintis turėti tris „reikšmes“: „raudoną“, „žalią“ ir „mėlyną“, tačiau nieko bendro neturintis su įprastinėmis spalvomis.

šiai prognozei patikrinti. Tačiau paleidus Zenevoje galingiausią pasaulyje CERN-o greitintuvą tokios dalelės („tarpiniai bozonai“: $W^\pm$ ir Z^0 dalelės, žr. 2 lentelę) 1983 m. tikrai buvo rastos, o tai ir patvirtino šią teoriją. Netrukus jos kūrėjai buvo įvertinti Nobelio premija.

1974 m. sukuriamą gan analogišką „Didžiojo susijungimo“ teoriją, sujungusi elektrosilpnąsias bei stipriąsias sąveikas ir prognozuojanti protono nestabilumą (2 lentelė). Deja, šios teorijos numatomoms dalelėms eksperimentiškai nustatyti reikia jau nepalyginamai didesnių energijų (10^{16} GeV), kurias pasiekti nerealu net ir tolimoje ateityje. Protono nestabilumą eksperimentiškai patikrinti yra galima. Tai daug kartų buvo bandyta, bet tyrimai parodė, kad arba protono gyvavimo trukmė bent 1–2 eilėms viršija teorijos numatytą dydį (10^{32} metų), arba iš viso protonas yra stabilus ir ši teorija yra klaidinga, tačiau pastaroji prielaida, atrodo, mažai tikėtina.

Dabar, remiantis supersimetrijos, sujungiančios fermionus ir bozonus, idėja, mėginama pagal vieną teoriją aprašyti visas keturias sąveikas (žr. 1 lentelę), t. y. prie elektrosilpnųjų ir stipriųjų sąveikų prijungti dar ir gravitaciją. Šiai teorijai patikrinti iš viso nėra eksperimentinių galimybių, tačiau sąlygos, kuriomis šios teorijos išvados galėtų, neturėjo realizuotis mūsų Visatos raidos pradžioje (t. y. tuoj po Didžiojo sprogo), o jos aprašomi procesai turėjo turėti lemiamą reikšmę formuojantis Visatos ir materijos struktūrai. Todėl galima tikėtis, kad astrofizikiniai stebėjimai galėtų netiesiogiai šių teorijų išvadas patikrinti ir patvirtinti. Štai koks glaudus ryšys jungia elementariųjų dalelių fizikoje ir kosmologijoje tiriamus reiškinius.

3. Siuolaikinės fizikos sistema energijų skalėje

Nors makro ir mikro pasaulis aprašomi skirtingais dėsniais, abiem atvejais galioja tas pats energijos tvermės principas, išplaukiantis iš laiko simetrijos savybių. Be to, visoms fizikinėms sistemoms (mikropasaulyje — su apribojimais, nusakomais kvantinės mechanikos) galioja energijos minimumo principas.

Pavyzdžiui, helio branduolio energija (ir masė) yra mažesnė už jį sudarančių dviejų protonų ir dviejų neutronų masių, paimtų atskirai, sumą. Šių dydžių skirtumas nusako He branduolio ryšio energiją, arba masės defektą, t. y. tą energiją, kuri išsiskiria jungiantis šioms dalelėms į He branduolį. Taigi energija materialiajame pasaulyje yra ta „universalioji valiuta“, kuria apmokami arba kurios skolon vyksta visi pasaulyje aptinkami fiziniai procesai.

Todėl, sekdami V. Weiskopf², 1 brėžinyje pavaizduosime energijų ir jas atitinkančių temperatūrų bei nuotolių skalėse svarbiausius fizinius objektus, procesus ir juos tiriančias teorijas. Iš šio brėžinio matome, kaip, didėjant energijai, viena kitą keičia sąveikos, fizinių objektų struktūros ir jas aprašančių teorijų galiojimo ribos.

Ši schema, kaip ir 2 lentelė, yra sudaryta taip, kad atspindėtų maždaug 1984 m. fizikos lygį. Nuo to laiko pateiktieji duomenys nedaug tepasikeitė.

Taupant vietą, energijų skalė kai kur brėžinyje suglausta (tai parodyta horizontaliais punktyrais). Schemoje išskirtos dvi ribos. Pirmoji — atitinka greitintuvuose pasiektas maksimalias energijas, kurios yra 100 GeV eilės. Antroji — ties 10^{19} GeV duoda fundamentalią, vadinamąją Plancko ribą, viršum kurios jau nebegalioja mums žinomi fizikos dėsniai, taip pat turbūt ir laiko

bei erdvės sąvokos. Fizika nieko negali pasakyti, kas yra viršum šios ribos (žr. II skyr.).

Viršum energijų, atitinkančių pirmąją ribą, eksperimentiniai tyrimai darosi visai neprieinami. Tačiau teoriniai tyrimai tęsiasi ir didesnių energijų srityje; tai duoda labai įdomių ir svarbių kosmologijai rezultatų. Nors šiuos rezultatus eksperimentiškai patikrinti tiesiogiai neįmanoma, bet iš dalies tai galima padaryti panaudojant astrofizikinius stebėjimus.

Energijos, eV Temperatūros (T, K)	Fizinės sistemos, procesai	(Atstumai, cm) (sąveik. konst.) Sąveikų tipai (veikimo rad.=r)
FIZIKINĖS TEORIJOS		
10^{19} GeV (10^{32} K)		$(10^{-33}$ cm) Planco riba
	I+II+III+IV	Superdidysis susijungimas su gravitacija
10^{16} GeV (10^{29} K)	II+III+IV	Didysis susijungimas (II+III+IV)
10^3 GeV (10^{16} K)		Teoriniai tyrimai, astrofizikiniai stebėjimai
Maksimalios greitintuvais pasiekiamos energijos, eksperimento riba $\geq 10^3$ GeV		
10 GeV (10^{14} K)	W^0 ir Z^0 — —bozonai Kvarkai Gliuonai	$(10^{-17}$ cm) <u>Elektro-silpnosios sąveikos</u> II+IV
KVANTINĖ CHROMODINAMIKA ELEMENT. DALELIŲ TEORIJA (sąv. konst.= 10^{-5}) <u>Silpnosios sąveikos</u> ($r=10^{-16}$ cm)		
1 GeV= 10^9 eV (10^{13} K)	Element. dalelių gimimas	
10^7 eV (10^{11} K)	neutronai	$(10^{-14}-10^{-15}$ cm)
10^6 eV (10^{10} K)	protonai	
10^5 eV (10^9 K)	TB Plazma Branduoliai	$(10^{-13}$ cm)
10^4 eV (10^8 K)		
10^3 eV (10^7 K)		
10^2 eV (10^6 K)		
PLAZMOS FIZIKA (sąv. konst.=1) <u>Stipriosios sąveikos</u> ($r=10^{-13}$ cm) III		
KVANTINĖ MECHANIKA (sąv. konst.=1/137) <u>Elektromagn. sąveikos</u> $r=\infty$) II		
10 eV (10^5 eV)	Z. T. Plazma Atomai	$(10^{-8}$ cm)
1 eV (10^4 eV)	Cheminės reakcijos	
0.1 eV	Molekulės	
0 eV	Kristalai	
CHEMIJA, MOLEKULIŲ FIZIKA (sąv. konst.= 10^{-38}) <u>Gravitacinės sąveikos</u> ($r=\infty$) I		

Taip buvo įsitikinta, kad Visata prasidėjo „Didžiojo sprogdimo“ ir rutuliojosi medžiagai, sukurtai tuo metu, sklindant erdvėje, vėstant ir pamažu virstant mūsų dabar įmanomo stebėti materialiojo pasaulio struktūrų įvairove. Ši materialiojo pasaulio raida (t. y. fizinė Visatos evoliucija) I brėžinyje atitinka kryptį iš viršaus žemyn. Jau pradinės šios evoliucijos stadijos paliko Visatoje pėdsakų, kuriuos galime stebėti. Tai pagal pagrindinius fizikos dėsnius patvirtina tokią Visatos raidą. Fizikos požiūriu ją nagrinėsime II, o filosofines jos implikacijas — V skyriuje.

II. MATERIALIOJO PASAULIO RAIDA FIZIKOS IR KOSMOLOGIJOS POŽIŪRIU

1. Svarbiausieji XX a. kosmologijos atradimai

Pagrindiniai kosmologijos klausimai yra šie: kokia yra Visata, kokiems dėsniams ji paklūsta, kada ir kaip ji atsirado ir kurlink rutuliojasi. Į šiuos klausimus kosmologija mėgina atsakyti remdamasi fizikos dėsniais, astronominių bei astrofizikinių stebėjimų duomenimis, darydama prielaidą, kad šie dėsniai visoje Visatoje yra tie patys. Pirmasis mokslinės kosmologijos žingsnis buvo planetų judėjimo ir Saulės sistemos sandaros aprašymas pagal Newtono klasikinę mechaniką ir visuotinės traukos dėsni. XX a. pradžioje, plečiantis astronominių stebėjimų galimybėms, buvo nustatyta, kad visomis kryptimis, nepriklausomai nuo nuotolio, aptinkamas maždaug vienodas galaktikų spiečių skaičius. Taip buvo nustatyta, kad šie stambiausi astronominiai objektai yra tolygiai ir izotropiškai pasiskirstę Visatos erdvėje. Ryšium su tuo Einšteinas, remdamasis savo sukurtos bendrosios reliatyvumo teorijos lygtimis, mėgino pagrįsti stacionarios Visatos modelį. Tačiau stacionarumas, veikiant tik traukos jėgoms, yra neįmanomas, todėl jis į savo lygtis įvedė hipotetinę stūmos jėgą (Λ -narij), kurios buvimo stebėjimai niekada nepatvirtino.

Greit po to A. Fridmanas, sprenddamas Einšteino lygtis be Λ -nario, nustatė, kad sprendinys gaunamas nestacionarus, rodantis, kad Visata plečiasi. Dar po keleto metų Metagalaktikos* plėtimasis buvo nustatytas pagal E. Habblo stebėjimus, parodžiusius, jog daugumos galaktikų spektrinės linijos yra pasislinkusios į didesniųjų šviesos bangų ilgių pusę. Šis „raudonasis poslinkis“, interpretuojamas kaip Doplerio efekto padarinys, rodo, kad mūsų įmanoma stebėti Visata plečiasi. Vėliau, maždaug šeštajame dešimtmetyje, Dž. Gamovas šį plėtimąsi mėgino hipotetiškai paaiškinti tuo, kad iš pradžių mūsų Visata, užėmusi nedidelį tūrį, buvo sudaryta tik iš spinduliavimo, o vėliau kaip reakcijų $\gamma + \gamma = \pi^+ + \pi^-$ ir $\gamma + \gamma = e^+ + e^-$ padarinys atsirado ir medžiaga, kuri plėtėsi vis

* Metagalaktika, pasak I. Rozentalio (Розенталь И. Л. Вселенная и частицы, // Знание. № 11. С. 8), vadinsime visą stebėti įmanomą Visatos dalį. Visata — tai viskas, kas egzistuoja materialiojoje plotmėje. Visata gali susidėti iš daugelio metagalaktikų. „Matagalaktikos“ sinonimai šiame darbe yra vartojami terminai „stebimoji Visata“ ar „mūsų Visata“. Terminas „Pasaulis“ geriau tiktų Saulės sistemai.

tolyn. Šis „karštosios Visatos“ modelis buvo patvirtintas tik daugiau kaip po dešimties metų (1965), kai A. Penzias ir K. Wilsonas atrado spinduliavimą radijo bangų srityje, tolygiai užpildantį įmanomos stebėti Visatos erdvę visomis kryptimis. Šis spinduliavimas, vadinamas „reliktiniu“, buvo interpretuojamas kaip Didžiojo sprogo, kuriuo buvo pradėta mūsų Metagalaktikos raida, pėdsakas erdvėje (plačiau žr. II.2).

Pastaraisiais dešimtmečiais gerokai išsiplėtė astrofizikinių stebėjimų galimybės. Pradėjus stebėjimus ir tyrimus iš dirbtinių žemės palydovų, pradėta tirti astronominius objektus ne tik matomoje (optinėje) šviesos bangų srityje, bet ir kitose elektromagnetinio spektro srityse. Šie tyrimai leido patikrinti daugelį dabartinės teorinės kosmologijos išvadų.

Aptikta daug egzotiškų astronominių objektų, tokių kaip neutroninės žvaigždės (pulsarai), juodosios skylės (bedugnės)*, kvazarai, aktyvūs galaktikų branduoliai. Šių objektų stebėjimai ir jų rezultatų fizikinė interpretacija pradėjo formuoti naują požiūrį į fizikinį Visatos funkcionavimo mechanizmą.

Pavyzdžiui, neutroninės žvaigždės atskleidė tam tikrų klasių žvaigždžių evoliucijos paskutines fazes (žr. II. 2). Juodosios bedugnės ir pats gravitacinio kolapso** reiškinys leidžia suprasti daugelį mūsų Visatoje įmanomų stebėti reiškinių bei objektų, tokių kaip kvazarai ar aktyvūs galaktikų branduoliai, ir interpretuoti Metagalaktikoje vykstančius energetinius procesus.

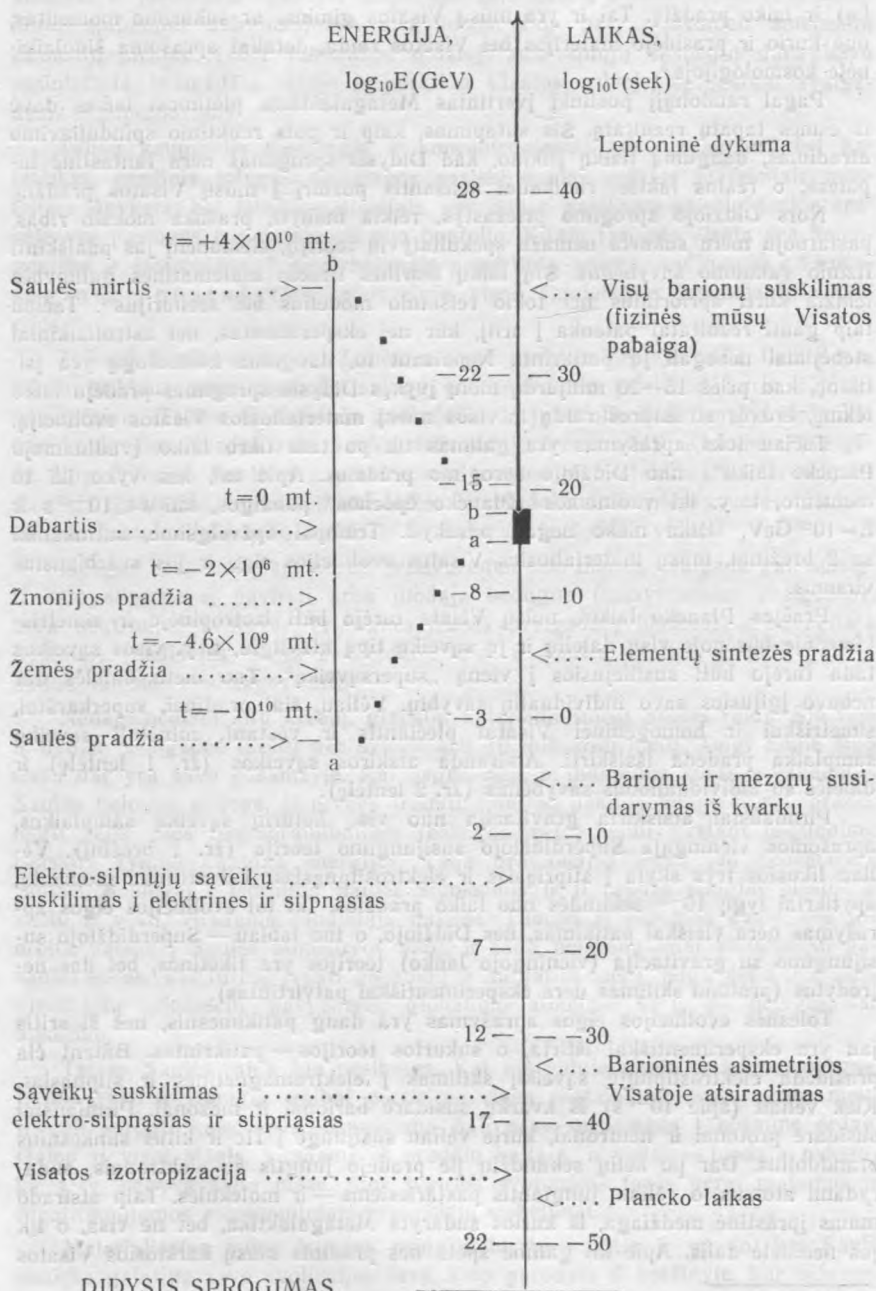
2. Mūsų Visatos pradžia, jos evoliucija ir fizikos dėsniai

Reliktinio spinduliavimo atradimas pagrindė Dž. Gamovo „karštosios Visatos“ hipotezę ir kartu leido nustatyti įmanomo stebėti Metagalaktikos plėtimosi priežastį — Didįjį sprogo, kuriuo prasidėjo mūsų materialiosios Visatos evoliucija, taip pat ir jos laiko pradžia. Reliktinio spinduliavimo spektriniai tyrimai, kartu su atliktais termodinaminiais šio spinduliavimo vėsimo jam plečiantis skaičiavimais, padėjo įvertinti laikotarpį, praėjusį nuo šio sprogo. Jis, pasirodė, esąs apie 15–20 milijardų metų.

Apie tai, kaip ši evoliucija vyko, dabar fizika ir kosmologija gali pasakyti gana daug. Fizika dabar jau leidžia nors apytikriai atstatyti mūsų Visatos evoliucijos eigą. Tai parodyta 2 brėžinyje, kurio kairėje atidėta energija gigaelektronvoltas ($1 \text{ GeV} = 10^9 \text{ eV}$), o dešinėje — laikas sekundėmis. Abu masteliai atidėti logaritminėje skalėje. Apačioje horizontalia atkarpa pavaizduotas Didžiojo sprogo momentas, atitinkantis begalinę energiją (singuliarųjį taš-

* Prof. V. Straizys vietoje „juodųjų skylių“ vartoja terminą „juodosios bedugnės“; pastarasis terminas geriau atspindi šių objektų prigimtį. Jo laikomės ir mes.

** Gravitacinis kolapsas įvyksta tada, kai masyvi (M žvaigždė $> 3M$ saulės) žvaigždė atvėsta tiek, kad spinduliavimo slėgio jėgos žvaigždės viduje jau nebegali atsverti gravitacijos jėgų ir žvaigždė pradeda nesustabdomai trauktis. Žvaigždės spinduliui pasiekus tam tikrą ribą — gravitacinį spindulį ($R = 2GM/c$; čia G — gravitacijos konstanta, M — žvaigždės masė), traukos jėgos tampa tokios stiprios, kad jokia dalelė ar kūnas, net ir šviesa, iš juodosios bedugnės nebegali ištrūkti. Laikas jose sustoja, I, II ir III kosminiai greičiai tampa didesni už šviesos greitį. Todėl viskas, kas jos viduje, izoliuojama nuo aplinkos. Juodoji bedugnė yra apsupta stipraus elektromagnetinio spinduliavimo, kurį generuoja stipriame gravitaciniame lauke pagreitintos elektringosios dalelės. Pagal šį spinduliavimą juodosios bedugnės ir aptinkamos.

2. brėž. Materijos fizikinės evoliucijos eiga laike

ka) ir laiko pradžią. Tai ir yra mūsų Visatos gimimo ar sukūrimo momentas, nuo kurio ir prasidėjo materijos bei Visatos raida, detaliai aprašoma šiuolaikinėje kosmologijoje³.

Pagal raudonąjį poslinkį įvertintas Metagalaktikos plėtimosi laikas davė iš esmės tapatų rezultatą. Šis sutapimas, kaip ir pats reliktinio spinduliavimo atradimas, daugumą fizikų įtikino, kad Didysis sproginas nėra fantastinė hipotezė, o realus faktas, radikaliai keičiantis požiūrį į mūsų Visatos pradžią.

Nors Didžiojo sproginio priežastys, reikia manyti, prašoka mokslo ribas, pastaruoju metu sukurta nemaža spekuliatyvių teorijų, siekiančių jas paaiškinti fizinio vakuumo savybėmis. Šių laikų teorinės fizikos matematinės galimybės leidžia kurti apriorinius net tokio reiškinio modelius bei scenarijus⁴. Tačiau taip gauti rezultatai patenka į sritį, kur nei eksperimentas, nei astrofizikiniai stebėjimai nebegali jų patikrinti. Nepaisant to, dauguma kosmologų yra įsitikinę, kad prieš 15–20 milijardų metų įvykęs Didysis sproginas pradėjo laiko tėkmę, erdvės struktūros raidą ir visos mūsų materialiosios Visatos evoliuciją.

Tačiau toks aprašymas yra galimas tik po tam tikro laiko (vadinamojo Plancko laiku*) nuo Didžiojo sproginio pradžios. Apie tai, kas vyko iki to momento, t. y. iki vadinamos „Plancko epochos“ pabaigos, kai $t \leq 10^{-43}$ s ir $E = 10^{19}$ GeV, fizika nieko negali pasakyti. Trumpai apžvelgsime, sutinkamai su 2 brėžiniu, mūsų materialiosios Visatos evoliucijos eigą ir jos svarbiausius virsmus.

Praejus Plancko laikui, mūsų Visata turėjo būti izotropinėje ir simetriškiausioje būsenoje visų dalelių ir jų sąveikų tipų atžvilgiu, t. y. visos sąveikos tada turėjo būti susiliejusios į vieną „supersąveiką“. Tuo metu dalelės dar nebuvo įgijusios savo individualių savybių. Vėliau, šiai pradinei, superkarštai, simetriškai ir homogeninei Visatai plečiantis ir vėstant, minėtoji sąveikų samplaika pradeda išsiskirti. Atsiranda atskiros sąveikos (žr. 1 lentelę) ir dalelės su individualiomis savybėmis (žr. 2 lentelę).

Pirmiausiai atsiskiria gravitacija nuo visų keturių sąveikų samplaikos, aprašomos vieningąja Superdidžiojo susijungimo teorija (žr. 1 brėžinį). Vėliau likusios trys skyla į stipriąsias ir elektrosilpnąsias. Tai atitinka momentą, apytikriai lygų 10^{-35} sekundės nuo laiko pradžios. Iki tol evoliucijos eigos aprašymas nėra visiškai patikimas, nes Didžiojo, o tuo labiau — Superdidžiojo susijungimo su gravitacija (vieningojo lauko) teorijos yra tikėtinios, bet dar neįrodytos (protono skilimas nėra eksperimentiškai patvirtintas).

Tolesnės evoliucijos eigos aprašymas yra daug patikimesnis, nes ši sritis jau yra eksperimentiškai ištirta, o sukurtos teorijos — patikrintos. Būtent čia prasideda elektrosilpnųjų sąveikų skilimas į elektromagnetines ir silpnąsias. Kiek vėliau (apie 10^{-7} s) iš kvarkų susidarė barionai ir mezonai. Pirmiausiai susidarė protonai ir neutronai, kurie vėliau susijungė į He ir kitus sunkesnius branduolius. Dar po kelių sekundžių jie pradėjo jungtis su elektronais, sudarydami atomus, o vėliau, jungiantis pastariesiems — ir molekules. Taip atsirado mums įprastinė medžiaga, iš kurios sudaryta Metagalaktika, bet ne visa, o tik jos nedidelė dalis. Apie tai galime spėti, nes pradinis mūsų karštosios Visatos

* „Plancko laikas“, t. y. minimalus fizikinę prasnę turintis laikotarpis, kuriam dar galima taikyti laiko sąvoką. Jis gaunamas, sudarius iš universalųjų fizikos konstantų vienintelę galimą kombinaciją, turinčią laiko dimensiją, t. y. $t_{\text{Planck}} = (Gh/c^5)^{1/2} = 10^{-43}$ s. „Plancko epocha“ apima laikotarpį nuo Didžiojo sproginio pradžios iki t_{Planck} .

aušimas ir plėtimasis vyko per greit, kad joje galėtų susidaryti tie 20% helio, kurie aptinkami astronominiais stebėjimais, taip pat ir nedideli sunkesnių elementų kiekiai. Todėl veikiausiai didžioji sunkesniųjų elementų dalis buvo susintetinta žvaigždžių viduje ir pasklido Visatos erdvėje, sprogstant žvaigždėms — supernovoms.

Toliau kaupiantis medžiagai ir koncentruojantis jai į žvaigždes bei galaktikas, pradinis tolygus medžiagos pasiskirstymas erdvėje mažesniais masteliais išnyksta, bet išlieka — dideliais, nes dabar galaktikų spiečių tankis erdvėje yra pastovus ir nepriklauso nuo nuotolio. Kitaip tariant, Visata yra homogeniška ir izotropiška. Į šį stebėjimais patvirtintą teiginį, vadinamą kosmologiniu postulatu, atsižvelgia visos šiuolaikinės kosmologinės teorijos.

Tolesnė Saulės sistemos, Žemės, o ypač gyvybės Žemėje raida fizikos požiūriu priklauso nuo daugelio sąlygų bei papildomų prielaidų, kurių čia nenagrinėsime. Tačiau iš fizikinės žvaigždžių ir jų evoliucijos teorijos išplaukia gan konkrečios išvados apie Saulės, taip pat ir Žemės ateitį. Kiekviena žvaigždė, taigi ir mūsų Saulė, yra gravitacinių traukos jėgų stabilizuotas termobranduolinis reaktorius, kurio veikimo laikas ir spinduliavimo intensyvumas priklauso nuo branduolinio kuro kiekio ir jo balanso žvaigždės viduje.

Išdegus branduoliniam kuroi, priklausomai nuo masės, žvaigždė gali sprogti kaip supernova, pavirsti arba juodąja bedugne (masyviausios žvaigždės), arba neutronine žvaigžde (vidutinės masės žvaigždžių likimas), arba baltąja nykštuke (nedidelės masės žvaigždžių, taigi ir Saulės, ateitis) ir galų gale — šaltos, tamsios medžiagos luitu.

Nenagrinėdami kitų atvejų, glaustai aptarsime mūsų Saulės raidą. Šio tipo ir dydžio žvaigždės turėtų dar šviesti arti 10 milijardų metų. Taigi Saulė šiuo metu dar yra savo pusamžyje. Kai pagrindinis branduolinis kuras — vandenilis Saulės gelmėse sudegs, ji pradės trauktis, dėl to pakilus temperatūrai, pradės degti helis. Šios termobranduolinės reakcijos metu, heliui virstant deguonimi, išsiskirs žymiai daugiau energijos. Tada gravitacijos jėgos jau nebeatsvers radiacijos slėgio į išorinius Saulės sluoksnius ir ji pradės staigiai plėstis, o kartu ir vėsti, virsdama raudonąja milžine. Tuomet ji sudegins Žemę, nes jos orbita pateks į Saulės atmosferos vidų, ir tada neišvengiamai ateis mūsų pasaulio galas. Tai turėtų įvykti po kokių 5 milijardų metų, jeigu dėl kurių nors visai kitų priežasčių, pavyzdžiui, globalinio atominio karo, jis neįvyks dar anksčiau.

Tačiau Saulės raida tuo nesibaigs. Kai jos viduje išseks ir helio atsargos, ji ims vėsti ir trauktis, galbūt pereis ne vieną nestabilumo fazę, kurios metu ji gali sprogti kaip nova, išmesdama dalį savo medžiagos į kosminę erdvę. Galop ji visai atšals, virsdama iš pradžių baltąja, o vėliau — juodąja nykštuke, t. y. negyva šalta mase. Šios įvairios evoliucijos fazės gerai matomos ir identifikuojamos astronominiais žvaigždžių stebėjimais.

Materialiosios mūsų Visatos raida neturėtų baigtis ir po to, kai Saulė pasieks galutinę savo evoliucijos fazę, kaip parodyta 2 brėžinyje, kur schematiškai pavaizduoti virsmai, kurie vyltų padarius prielaidą, kad Metagalaktikoje medžiagos tankis yra mažesnis už kritinį. Priešingai, jei jis būtų didesnis, tai Didysis sprogimas galėtų pasikartoti. Tuo atveju ji, panašiai kaip mestas į viršų akmuo, iš pradžių plėstųsi, o paskui imtų trauktis į vieną tašką. Susidarius

neišmatuojamai dideliui tankiui ir temperatūrai, Didysis sproginas prasidėtų iš naujo.

Tačiau, pagal dabartinius vertinimus, medžiagos tankis šiuo metu Metagalaktikoje yra mažesnis arba artimas kritiniam. Todėl atrodo, kad mūsų Visata turėtų plėstis neribotai. Jei Didžiojo susijungimo teorija (žr. p. 399) yra teisinga ir protonas nestabilus, praėjus kur kas ilgesniam, negu mūsų Saulės amžius, laikui, visi adronai suskils ir mūsų Visata pavirs bestruktūre „leptonine dykuma“. Tai parodyta 2 brėžinyje.

Tačiau šioje prognozėje neįskaitoma galima „paslėptoji masė“, t. y. hipotetinė Visatos masės dalis, kurią, pavyzdžiui, galėtų sudaryti nesuskaičiuojamos daugybės neutrinų masė (žr. p. 396), neprieinama astronominiams stebėjimams. Todėl yra galimi ir kiti Visatos tolimosios ateities raidos scenarijai.

Tokios yra mūsų materialiosios Visatos fizikinės raidos galimybės ir alternatyvos. Tai išplaukia iš jau žinomų fizikos dėsnių ir principų, kurių galiojimo ribos paprastai yra gan griežtai apibrėžtos. Į tai, kas yra už šių ribų, fizika negali atsakyti. Čia pakliūva Didžiojo sproginio priežastis ir jo raidos Plancko epochoje ribinės problemos.

Prie tokių bendresnių ribinių problemų, turinčių didelę filosofinę reikšmę, priklauso pasaulio, gyvybės ir civilizacijos vienatinumo problema. Nors yra tikra, kad ir apie kitas žvaigždės egzistuoja planetos, ilgametės pastangos rasti kosmose gyvybės pėdsakus ar priimti kitų civilizacijų signalus liko be rezultatų. Tačiau, suvokiant, kokie milžiniški yra mūsų Visatos erdviniai masteliai (milijardai šviesmečių), tuo labai stebėtis nereikėtų.

Daug sudėtingesnis yra klausimas apie mūsų Visatos, t. y. Metagalaktikos tipo sistemos, vienatinumą. Viena vertus, dideliuose kosminiuose masteliuose įmanomas stebėti galaktikų spiečių tankio erdvėje pastovumas (kosmologinis postulatas) ir buvimas maksimalaus atstumo, esmingai ribojančio mūsų stebėjimo galimybes („kosminis horizontas“*), lyg ir leistų spėti, kad erdvė ir Visata yra begalinės. Kita vertus, pripažįstant Metagalaktikos vienatinumą ir tai, kad medžiagos tankis joje yra didesnis už kritinį, būtų galima teigti, jog Visatos erdvė yra uždara**, t. y. baigtinė, kaip uždaras ir baigtinis yra rutulio paviršius. Toks Visatos modelis gerai derintųsi su bendrąja reliatyvumo teorija.

Pastaruoju metu atsirado naujų kosmologinių teorijų, nagrinėjančių minėtuosius klausimus. Pasikartojęs Didysis sproginas galėtų duoti pradžią naujai Metagalaktikai, galbūt su kitokiais ją valdančiais dėsniais ir skirtingomis universaliosiomis konstantomis. Tokios mintys keliamos vadinamojoje infliacinėje kosmologijoje⁵. Joje, remiantis fizinio vakuumo savybių teoriniais tyrimais, teigiama, kad praėjus 10^{-43} sekundžių (Plancko laikas) po Didžiojo sproginio, Visata staigiai išsiplėtė iki milžiniškų, palyginti su dabartiniu Metagalaktikos spinduliu (10^{28} cm), matmenų. Po šio staigaus plėtimosi (infliacijos) pradžios, dėl vakuumo vidinio nestabilumo Visata suskilo į daug smulkių fragmentų, kurie toliau plėtojosi, pagal aprašytąją (žr. p. 404 ir 2 brėž.) A. Fridmano kosmologiją.

Vienas iš tokių fragmentų, pagal šią teoriją, ir davė pradžią mūsų Meta-

* „Kosminis horizontas“ — tai atstumas, lygus keliui, kurį šviesa nueina iki mūsų per visą Metagalaktikos amžių, t. y. per maždaug 10–20 milijardų metų.

** Tokia erdvė atitinka neeuklidinę B. Riemano geometriją.

galaktikai. Vėliau, jei medžiagos tankis yra didesnis už kritinį, Metagalaktika vėl gali grįžti į Didįjį sprogimą, kuris turėtų pagimdyti naują Visatą, galbūt pasižymintį jau kitomis savybėmis.

Nors ši iš pažiūros fantastinė teorija paaiškina daugelį A. Fridmano kosmologijai būdingų paradoksų, ji remiasi grynai teoriniais samprotavimais ir kelia daug naujų klausimų, kurie lieka be atsakymo. Todėl negalima teigti, kad šios teorijos išvados yra įrodytos. Tokie fizikų ir kosmologų bandymai priartėti prie savo mokslo galiojimo ribų ar net jas peržengti stebina savo užmoju, matematiniu virtuozizmu bei mokslinės fantazijos polėkiu. Tačiau prielaidas, kuriomis remiasi tokios teorijos, ir jų išvadas vargu ar iš viso įmanoma patikrinti astrofizikiniais stebėjimais, tuo labiau — eksperimentais.

Jų priėmimas ar atmetimas, bent šiuo metu, yra daugiau mokslinio skonio, metodologinių ir filosofinių nuostatų bei tikėjimo dalykas.

III. FIZIKŲ PASAULĖJAUTA, FILOSOFINĖS BEI RELIGINĖS PAŽIŪROS IR KŪRYBOS MOTYVAI

Paradoksalu, bet daugelis humanitarinės tradicijos žmonių, nesusidūrusių su tikslųjų mokslų darbuotojų pastangomis pažinti gamtos grožį iš vidaus, per gamtą valdančius dėsnius ir jų savitarpio darną, tokioje mokslinėje kūryboje mato tik technokratinį motyvą.

Antai J. Girnius straipsnyje „Gamtos praradimas“ žmogaus santykių su gamta išskiria „viešpatavimo gamtai valią“ ir „nuostabos meilę“, pabrėždamas, kad „vienaip gamta atsiskleidžia moksliniam jos tyrinėjimui ir antraip — filosofinei ar estetinei jos kontempliacijai“. Šioje tradicijoje griežtai skiriamas filosofo ar menininko ir mokslininko santykis su gamta. Pirmuosius „domina gamta pati dėl savęs. Neklausiamo, kuo ji gali būti mums naudinga. Teklausiamo, ką ji turi pati mums pasakyti“. Tuo tarpu „mokslininkui gamta tėra tik beveidė matematinių santykių erdvė“⁶.

Apžvelgę didžiųjų fizikos atradimų autorių mintis nuo I. Newtono laikų iki šių dienų, susidarytume beveik diametraliai priešingą vaizdą. Turbūt visiems šiems autoriams yra būdingas gilus Paslapties, o kartu vidinės harmonijos ir gamtos grožio suvokimas.

Newtonas rašė: „Aš lyginu save su vaiku, kuris, vaikščiodamas jūros krantu, rankioja nugludintus akmenėlius ir gražias kriaukles, tuo tarpu kai didysis vandenynas gelmėse slepia savo tiesas nuo mano akių“⁷.

Didingas vidinis gamtos tikslingumas, suvokiamas net neįvyko pasaulio struktūrose, matematikos kalba atskleidžiant šias

struktūras aprašančiųjų dėsnių simetriją ir jų savitarpio harmoniją ne trukdo, o priešingai — net skatina giliau, ne tik intelektualiai, bet ir kontempliatyviai suvokti visą gamtos didybę bei grožį. Pakėlę akis į žvaigždėtą dangų mes dar labiau tai pajuntame, ypač jei ši tą žinome apie Paukščių Taką, apie tai, kodėl šviečia žvaigždės, kokia buvo ir bus jų raida.

Taigi mokslo atskleisti dėsniai leidžia gėrėtis gamta ne tik jos išorėje, tarpininkaujant julsėms ir estetinei pajautai, bet ir iš vidaus — protu suvokiant jos dėsnių grožį. Tas dvejopas gamtos suvokimas dažnai susilieja į vieną, padedantį mums praturtinti savo vidinį gyvenimą „gamtos atskleidžiamu grožiu“, kad „ji į mus prabiltų kaip Dievo kūrinys, kaip savo Kūrėjo garbės liudijimas“⁸.

Tokį gamtos paslapčių, grožio ir prasmės suvokimą Einšteinas laikė religijos forma, vadino tai „kosminiu religiniu jausmu“ ir visą gyvenimą pats jį puoselėjo. Būtent tai, o ne praktinė nauda ar sovietmečių liūdnei pagarsėjęs „gamtos užkariavimas“ buvo Einsteino ir daugelio fizikų vienu iš svarbiausių kūrybos motyvų.

Šio „kosminio religinio jausmo“ kilmę, raidą ir pagrindinius bruožus Einšteinas nusako taip: „Individas, iš vienos pusės, pajunta visą žemiškųjų tikslų ir siekių menkumą, o iš kitos — stebuklingą harmoniją bei didybę, pasireiškiančią gamtoje ir idėjų pasaulyje. Jis savo egzistenciją pradeda vertinti kaip tam tikrą kalėjimą ir tik Kosmosą, kaip visumą, suvokia kaip vieningą ir prasmingą Būtį“⁹. Reikia pasakyti, kad tokia pasaulėjauta yra labai tolima scientizmo filosofijai, kuri „buvo tapusi paprasta mokslo metodologija...“¹⁰

Šį jausmą Einšteinas atpažįsta Senajame Testamente, Dovydo psalmėse, taip pat Demokrito, šv. Pranciškaus Asyžiečio, Spinozos raštuose, nors ir pažymi, kad jo religinės nuostatos maža telturi bendro su antropomorfine Dievo samprata. Lengvai atpažįstame šią pasaulėjautą ir daugumos didžiųjų šiuolaikinio fizikinio pasaulėvaizdžio kūrėjų mintyse, nors tai anaip tol neišreiškia jų santykio su tradicine religija. Tas santykis dažnai būna labai įvairus. Tačiau jų filosofinės pažiūros, nepriklausomai nuo vienokio ar kitokio požiūrio į konfesinę religiją, turi nemažai agnosticizmo, iš dalies nuspalvinto panteistine pasaulėjauta, bruožų. Tai ypač pasakytina apie jų požiūrį į teologinę dogmatiką ir pažodžiui interpretuojamus Apreiškimo tekstus. Pasitaiko taip pat ir modernizuoto laplasinio determinizmo recidyvų, taip pat gamtos bei jos dėsnių sudievinimo bandymų, kuriuos čia trumpai apžvelgsime.

Stivenas Howkingas, pasaulinio masto kosmologas, dabar pel-

nytai užimantis Newtono vietą Liukaso katedroje Kembridžo universitete, savo knygoje „Nuo Didžiojo sprogimo iki juodųjų bedugnių (laiko istorija)“ dėsto šitokius, daugeliui fizikų būdingus samprotavimus: „Dievas leidžia Visatai rutuliotis pagal gamtos dėsnių sistemą ir tiesiogiai nesikiša į šią raidą, gamtos dėsnių nepažeidžia. Tačiau šie dėsniai nieko mums nesako apie tai, kaip atrodė Visata jos atsiradimo momentu. Dievas, matyt, parinko pradinį momentą ir paleido pasaulio laikrodį. Jei mes manome, kad Visata turėjo pradžią, tai galime galvoti, kad ji turėjo ir Kūrėją. Jei Visata visiškai uždara ir neturi nei pradžios nei ribų, tai ji tiesiog egzistuoja, ir tiek. Šiuo atveju neaišku, kur galėtų būti Kūrėjo vieta“¹¹. Pirmoji šios citatos dalis akivaizdžiai susijusi su alternatyva: „ar Dievas pirma sukūrė pasaulį, o tik po to dėsnius, pagal kuriuos jis funkcionuoja; ar Dievas pirma sukūrė šiuos dėsnius ir suteikė Visatai „pirmąjį impulsą“*, o vėliau leido Visatai vystytis pagal šiuos dėsnius savarankiškai“.

Kai kurie fizikai yra įsitikinę šios alternatyvos antrosios dalies teisingumu. Tačiau tolesnė šios Howkingo citatos dalis yra kritikuotina ta prasme, kad pagal ją Dievas, lyg koks fizinis objektas ar reiškinys turėtų egzistuoti laike bei erdvėje ir paklusti savo paties sukurtiems dėsniams. Tokia prielaida prieštarauja elementariausiai Dievo sąvokai ir todėl nei filosofiniu, nei teologiniu požiūriu negali būti priimtina.

Dauguma fizikų laikosi realistinių nuostatų ir pagal Newtoną¹² „nemaišo prielaidų su tikrove“***. Nors kitas Newtono principas, atsisakant nuo hipotezių kūrimo****, daugelio fizikų, susižavėjus matematinėmis teorijos galimybėmis, dažnai yra pažeidžiamas. Daugelį teorinės fizikos darbų sudaro matematiškai išrutuliotos hipotezės, kurių tik maža dalis išlaiko eksperimentinio patikrinimo egzaminą. Tačiau realistinis požiūris į mokslą ir pasaulį bei griežti faktų atrankos kriterijai giliai glūdi jų mąstysenoje ir veikloje.

Su tuo turbūt yra susijusi skeptiška fizikų pažiūra į spekuliatyvius paramokslininkų****, filosofų bei teologų svarstymus, o ypač į kategoriškas tokių svarstymų išvadas, apie visa tai, kas yra viršum realybės, prieinamos stebėjimams ir eksperimentui. Iš čia išplaukia neigiamas jų požiūris į sensacingus pareiškimus apie „skraidančias lėkštes“, parapsichologiją ir panašius dalykus, priešingus dabartinio mokslo paradigmai.

* „Primum mobile“ — sąvoka, žinoma filosofinėje ir teologinėje kosmologijoje.

** Originale: „Ego vero incerta certis miscere nolo“.

*** „Hypotezes non fingo“, t. y. „hipotezių nekuriu“. Zr. išn. 12. P. 207.

**** Paramoksiais laikomos visatos žinių sistemos, peržengiančios pripažinto mokslo ribas ir nepatvirtintos neabejotiniais faktais ar eksperimentais.

Sudėtingesnis yra fizikų ir apskritai mokslininkų požiūris į konfesinę religiją, dažnai jų laikomą pirmiausia asmeninio pasirinkimo ir tikėjimo dalyku. Paraidinės Apreiškimo interpretacijos, primityvi religinė egzaltacija ir jos propaganda, formalizuota religinė praktika ir atgamtinės reikšmės jai priskyrimas mokslo žmonių, o ypač fizikų vertinama gan kritiškai. Tačiau tai visiškai nereiškia jų ateistinio nusistatymo ar neigiamo požiūrio į religiją apskritai. Tarp mokslo žmonių gan paplitęs geranoriškas požiūris į religiją, o tuo labiau — į krikščionybės principus. Dauguma mokslininkų geranoriškai nusiteikę religijos atžvilgiu, jie dažnai laikosi nekonfesinių religingumo formų bei moralinių nuostatų, artimų krikščionybei.

Tuo nereikia stebėtis, nes kiekvienas, kas patyrė gamtos, jos dėsnių bei jų pažinimo grožį ir juose glūdinčią Paslaptį, vargu ar patikės, kad ši Visata, kurios net materialioji dalis pasižymi tokia egzistencijos formų ir dėsnių įvairove, tėra tik atsitiktinė elementariųjų dalelių samplaika, o mes — gebantys tai pažinti ir pajusti, tesame tik atsitiktinai atsiradęs biocheminių ar biofizinių reiškinių rinkinys.

Tokia pažiūra būtų tik sumoderninta XVIII a. mechanistinio materializmo, teigusio, kad pasauliui galutinai suprasti pakanka Newtono mechanikos dėsnių, atmaina. Vargu ar kas iš šiuolaikių mokslininkų galėtų tokia primityvia pasaulėžiūra pasitenkinti.

Gamtos dėsnių harmonijos suvokimas, matyt, yra susijęs su estetiniais išgyvenimais ir dideliu estetinio prado vaidmeniu fizikų kūryboje. Tai dažnai iliustruojama žinomu Einsteino posakiu, kad Mocartas ir Dostojevskis jam davę daugiau negu Gausas. Estetiniai kriterijai, gal kiek kita, konkretesne prasme negu mene, dažnai yra vartojami vertinant fizikines teorijas bei jų rezultatus, o tikriausiai ir tiesiogiai veikia kuriant šias teorijas. Pavyzdžiui, dažnai kalbama apie gražius rezultatus ar net gražias lygtis, o tai nėra vien simboliniai epitetai.

Pridėkime dar, kad daugumos mokslininkų ir mokslo metodologų požiūriu mokslinių teorijų struktūra ir matematinis pavidalas yra mokslininko laisvos kūrybos vaisius, ir pamatysime, kad tarp mokslo ir meno yra daug daugiau bendrumo negu paprastai galvojama.

Taigi tikras gamtos paslapties ir jos vidinio grožio, pasireiškiančio per gamtos dėsnių darną, suvokimas, kartu su intelektiniu smalsumu sudaro pagrindinius fizikų, taip pat visų tiriančių gamtą mokslininkų kūrybos motyvus, sąlygojančius didele dalimi ir jų filosofines nuostatas.

IV. FIZIKA IR FILOSOFIJA

1. Fizikos ir filosofijos ryšiai

Fizikos ir filosofijos raida nėra viena nuo kitos nepriklausomos; tai patvirtina šių mokslų istorija. Tačiau esminis skirtumas tarp jų yra tas, kad fizika aiškiai atsižvelgia į savo galiojimo ribas, kurios pačios išplaukia iš fizikos dėsnių, paremtų eksperimentiniais faktais. Apie filosofiją to pasakyti negalima. Jos teiginiai dažnai remiasi prielaidomis arba faktų interpretacijomis, kurios didele dalimi yra filosofų kūrybinės fantazijos vaisius, tik netiesiogiai susietas su realybe.

Neretai filosofų prielaidos ir jomis paremtos doktrinos atitinka pasaulėvaizdį, nulemtą mūsų „akivaizdžios“ kasdienės patirties arba praėjusių amžių mokslo žinių. Ta kasdienė patirtis ir jos pažinimo dėsningumai, apibūrinami aristotelinėje logikoje, gerai pasitvirtina iš paviršiaus jūslėmis stebint mūsų artimiausią aplinką, t. y. makropasaulį. Tačiau mikropasaulyje jie dažnai negalioja. Net mums įprasti klasikinės Aristotelio logikos dėsniai kartais čia nepritaikomi. Pavyzdžiui, kvantinėje mechanikoje dažnai negalioja „negalimo trečiojo“ („tercium non datur“) dėsnis.

Taigi ryšys tarp mūsų kasdienės patirties bei įprastinės mąstymo logikos ir nūdienos fizikinio pasaulėvaizdžio dažnai yra prarastas, nors praeityje, kai fizikos žinios daugiausia apsiribodavo klasikine mechanika, šis atotrūkis buvo kur kas mažesnis.

Fizikos ir filosofijos sąveika išryškėjo dar XVII a. kuriant pirmą fundamentalią fizikos teoriją — Newtono mechaniką. R. Dekarto racionalizmas ir F. Bacono induktyvusis empirizmas Newtonui, matyt, turėjo įtakos ir paskatino jį sukurti nuoseklią mechanikos sistemą, suformavusią mechanistinį pasaulėvaizdį. Jo kraštutinė išraiška buvo P. Laplaso determinizmas, kurio visiškas nepagrįstumas atominių reiškinių lygmenyje išryškėjo tik XX a. atsiradus kvantinei mechanikai.

Dar ryškiau fizikos ir filosofijos sąveika pasireiškė XX a. dedant šių laikų fizikos rūmo pamatus. Abiejų fundamentaliųjų fizikos teorijų — kvantinės mechanikos ir reliatyvumo teorijos — kūrimo metu ši sąveika vyko skirtingai.

Kvantinė mechanika buvo kuriama remiantis tais eksperimentiniais faktais, kurių klasikinės fizikos požiūriu niekaip nebuvo galima suprasti. Tik genialios Plancko, Einsteino, Bohro ir kitų fizikų prielaidos sudarė galimybę suformuluoti dėsnius, suderinamus su šiais faktais. Vėliau, pritaikius reikiamą matematinį aparatą, pavyko sujungti šiuos dėsnius į vientisą aksiominę kvantinės mechanikos sistemą. Visa tai privertė naujai peržiūrėti mokslo

metodologijos pagrindus ir tiesiogiai paskatino kurti naują filosofijos kryptį — loginį pozityvizmą.

Loginis pozityvizmas, neigiantis bet kokią metafiziką, labiausiai buvo plėtojamas šio amžiaus 4-tajame dešimtmetyje Vienos ratelyje, kuriam priklausė filosofai, vienaip ar kitaip susiję su fizika. Svarbiausi jo atstovai — M. Schlikas, R. Carnapas ir kt. Jie daug nusipelnė mokslų metodologijai, kartu skatino plėtoti ir scientistinę pasaulėžiūrą.

Kadangi ši kryptis susiaurino filosofijos uždavinius iki gamtos mokslų metodologijos problemų lygmens, ji neišlaikė filosofų kritikos ir dabar yra filosofijos raidos periferijoje.

Reliatyvumo teorijos kūrimas ėjo ne induktyviniu, o labiau deduktyviniu keliu. Jaunajam Einsteinui darė didelį poveikį E. Macho filosofinės nustatos, traktavusios gamtą kaip vieningą visumą, valdomą bendrųjų ir universaliųjų principų. Tokius principus Einsteinas ir suformulavo reliatyvumo teorijoje, tik iš dalies remdamasis eksperimentų duomenimis. Tačiau čia didelę reikšmę turėjo vadinamieji „mintiniai eksperimentai“. Pavyzdžiui, žinoma, kad jau vaikystėje A. Einsteinas galvojo, kaip atrodytų pasaulis, lekiant nuo žemės tolyn kartu su šviesos spinduliu.

Reliatyvumo teorija filosofijai nepadarė tokios tiesioginės įtakos kaip kvantinė mechanika. Tuo labiau, kad neretai plisdavo klaidinančios nuomonės, jog Einsteinas įrodęs, kad „viskas reliatyvu“, ignoruojant esminį faktą, jog erdvės ir laiko reliatyvumas išplaukia iš invariantų, t. y. iš šviesos greičio ir keturmačio intervalo pastovumo.

Einsteino teorijų netiesioginė įtaka filosofijai labiau pasireiškė reliatyvistinės kosmologijos laimėjimais, kurie radikalai pakeitė materialiosios mūsų Visatos fizikinį pasaulėvaizdį.

Kvantmechaninio ir reliatyvistinio pasaulėvaizdžių raida ir jos ryšys su fizikų filosofinėmis pažiūromis Lietuvoje 1920–1940 m., plačiai aptartas K. Masiulio¹³, irgi iliustruoja įvairialypius fizikos ir filosofijos ryšius. Tačiau reikia manyti, kad didžiausią poveikį filosofijai fizika gali turėti gnoseologijos srityje (žr. IV, 3, p. 414).

2. Fizikų filosofinės pažiūros ir požiūris į filosofiją

Gausi patirtis, fizikų įgyta, įsisąmoninant XX a. pirmojoje pusėje sukurtų teorijų pagrindus, ir mėginimai išnarplioti su tuo susijusius loginius fizikos paradoksus bei išbristi iš komplikuočių euristinių situacijų, stipriai paveikė tiek pasaulėvaizdį, tiek pasaulėžiūrą.

Ši patirtis skatino kritiškai mąstyti ir sintetinti skirtingus požiūrius, bet nesusitapatinti su jokia atskira filosofine doktrina.

Tokia nedoktrininė pasaulėžiūra remiasi nuostata, kad kiekviena filosofinė sistema neabejotinai turi didesnę ar mažesnę atramą realybėje ir todėl negali būti visiškai klaidinga. Kitaip tariant, ji didele dalimi teisi tuo, ką teigia, bet dažnai klysta, jei besąlygiškai neigia kitus filosofinius požiūrus. Tačiau tokį integralinį žvilgsnį į įvairias filosofines sistemas reikėtų skirti nuo eklektikos, kuri dirbtinai ir neargumentuotai jungia skirtingas sistemas.

Fizikui toks visuminis požiūris turbūt yra natūralus, nes jis net materialioje plotmėje nuolat patiria didžiulę realybės galimybių gausą, kai kiekvienas jos struktūrinis lygmuo aprašomas vis kitokiais dėsniais. Todėl pereinant prie nepalyginamai sudėtingesnių humanitarinių ir dvasinių dalykų būtų tikrai keista, jei viena doktrina pajėgtų tą visą dvasinę realybę, turinčią tiek daug skirtingų aspektų, aprepti.

Apibūdintąsias fizikų pasaulėžiūrines tendencijas pailiustruosime keliais konkrečiais pavyzdžiais. Ryškiausiai tai atspindi reliatyvumo teorijos kūrėjo pažiūros.

„A. Einšteinas labai kritiškai vertino įvairias žinomas filosofines doktrinas. Gamtos pasaulis yra daug turtingesnis ir sudėtingesnis negu bet kuris iš pasaulių, kurių filosofinėse sistemose. Todėl mokslininkas, norėdamas išvengti iliuzijų ir falšo, negali glaudžiai susitapatinti su kuria nors viena filosofine doktrina, priešingai — jis turi iš kiekvienos paimti tai, kas joje vertingiausia“¹⁴. Toliau cituojama būdinga A. Einšteino mintis, nusakanti nevienareikšmį fizikų santykį su įvairiomis filosofijos kryptimis. „Epistemologui, ginančiam sisteminio mąstymo* teigiamybę, mokslininkas turėtų atrodyti kaip besąlygiškas oportunistas, kadangi jis vienu metu yra tiek realistas (nes siekia aprašyti pasaulį kaip nepriklausantį nuo percepcijos akto), tiek idealistas (nes sąvokas ir teorijas laiko laisva žmogaus dvasios kūryba, logiškai neišvedama iš empirinių faktų), tiek pozityvistas (nes laiko savo sukurtas sąvokas ir teorijas pagrįstomis tik tiek, kiek jos aprašo loginius ryšius tarp juslinių pojūčių). Mokslininkas yra net platonikas ar pitagorininkas (nes yra įsitikinęs, kad loginis paprastumas yra neišvengiamas ir efektyvus tyrimų įrankis“¹⁵. Čia reikėtų dar pridurti, kad loginis paprastumas įeina taip pat ir į estetinius mokslinių teorijų bei teiginių vertinimo kriterijus, pagal dažnai vartojamą posakį, kad „didžiausios tiesos yra paprastos“.

Būdinga šiuo požiūriu minėtojo ir cituotojo (žr. p. 408) kosmologo S. Howkingo nuomonė. Svarstydamas jam kylančias pasau-

* Čia „sisteminis mąstymas“ Einšteinas supranta laikymąsi kokios vienos filosofinės doktrinos.

lėžiūrinės problemas ir šiuolaikinio mokslo santykį su filosofija, jis rašo: „A. Einšteinas ne kartą kėlė klausimą — „Kokį pasirinkimą turėjo Dievas, kurdamas pasaulį?“. Net jei egzistuoja visa apimanti vieninga teorija, tai kas įkvėpė gyvybę šioms lygtims ir taisyklėms? Ar teorija gali būti tokia galinga, kad galėtų pati save realizuoti Visatoje, o gal jai reikalingas Kūrėjas? Jei taip, tai gal jis ir kitu, labiau tiesioginiu būdu veikia Visatą? Ir kas jį sukūrė? Kol mokslininkai nagrinėja naujas teorijas, aprašančias, kokia yra Visata, jiems nebelieka laiko paklausti, kodėl ji yra? Filosofai jau nebesugeba pavyti naujų teorijų raidos. Todėl jie yra priversti riboti savo nagrinėjamų problemų ratą. Būtent todėl K. Vitgenšteinas pripažino, kad filosofijai šiuo metu nebelieka nieko kito, kaip tik kalbos analizė. Koks pažeminimas filosofijos, turinčios didingas tradicijas nuo Aristotelio iki Kanto!“¹⁶

Čia jau galima tiesiogiai pastebėti autoriaus itin jaučiamą fizikinio pažinimo ribotumą ir išsamesnių filosofinių apibendrinimų, suderinamų su šiuolaikės gamtotyros pažanga, ilgesį.

Tačiau klausimas: „Kas jį sukūrė?“ yra naivus, nes prieštarauja pačiai Dievo sąvokai, kuri jau pati savaime implikuoja Dievo nesukuriamumą, kaip vieną iš jo atributų. Šių ir kitų fizikų požiūris į filosofiją, kaip matome iš jų reiškiamų minčių, turi gan prieštarinę pobūdį. Visiems jiems būdingas tam tikras skepticizmas filosofijos, kaip mokslo, galimybių atžvilgiu, kita vertus — siekimas patiems daryti plačias filosofines išvadas ir apibendrinimus.

3. Fizikos įnašas į filosofijos raidą galimybės

Fundamentaliosios fizikos ir kosmologijos raida XX a. schematiškai apžvelgta šio straipsnio pirmuosiuose dviejuose skyriuose, galėtų ir turbūt turėtų tiesiogiai daryti įtaką gamtos filosofijai, kurios uždavinys — filosofiniu požiūriu apibendrinti reikšmingiausius fizikos ir kitų gamtos mokslų faktus.

Antra vertus, gausi pažintinė fizikos ir jai giminių gamtotyros sričių patirtis turėtų taip pat paveikti gnoseologijos raidą, skatindama daryti platesnius jos apibendrinimus. Nors literatūroje dažnai minimos specialiosios gnoseologijos problemos, aptariant atskirų mokslų klausimus, tačiau platesnių apibendrinimų aptikti neteko.

Pamėginsime čia panagrinėti vieną iš galimų būdų. Kaip matėme pirmuosiuose skyriuose, materialaus pasaulio struktūros yra nuosekliai hierarchiškai išsidėsčiusios pagal energijas (žr. 1 brėž.), ir ši tvarka yra apibrėžta fundamentaliųjų fizikos dėsnių. Šios struktūros mūsų Visatos raidoje rutuliojosi tuo pačiu nuoseklumu,

bet priešinga kryptimi (žr. 2 brėž.). Panaši darna ir vientisas būties planas, bet galbūt ne tokia konkrečia forma, yra pastebimas ir gyvybės pasaulyje, pradedant molekuliniu jo lygmeniu. Atrodytų keista, bet aukštesnėje, žmogaus dvasinio gyvenimo ir jo kūrybos bei kultūros srityje vietoje darnos, šalia talento ar net genijaus apraiškų, matome daug chaoso, dvilypumo ir sutrikimo. Be to, čia, matyt, esama esminių apribojimų, trukdančių pažinti ir adekvačiai aprašyti šiuos reiškinius lemiančius dėsningumus.

Ontologinėje plotmėje tai turbūt siejasi su blogio ir valios laisvės problemomis. Gnoseologijos požiūriu čia, matyt, pasireiškia bendras žemiškojo mūsų pažinimo dėsnis: kuo pažinimo objektas savo struktūriniu lygmeniu yra žemiau pažinimo subjekto, tuo konkretusis pažinimas yra gilesnis ir išsamesnis. Pavyzdžiui, fizikos teikiama informacija yra daug fundamentalesnė ir gilesnė, leidžianti kur kas griežčiau formuluoti gamtos dėsnius, negu informacija, kurią teikia psichologija, o ypač ta jos dalis, kuri tiesiogiai tiria aukštesniąją žmogaus prigimtį.

Iš pateiktų teiginių išplaukia, kad per savo pažinimą, remdamiesi empiriniais faktais ir gamtotyros metodologija, mes galime giliau įsiskverbti tik į tokią pačią ar žemesnę būtį, palyginti su ta, kurioje esame mes patys. Einant priešinga kryptimi, t. y. aukštytyn, prie to, kas yra viršum mūsų, jau nebepakanka remtis vien tik empiriniais (gamtamokslinė prasme) faktais. Čia reikia naudotis iš esmės skirtingais informacijos šaltiniais, tokiais kaip dvasinio gyvenimo patirtis ar Apreiškimas, kurių dabartinė gamtotyros paradigma nepripažįsta turinčiais mokslinę vertę, nes to neįmanoma patikrinti eksperimentu. Todėl filosofijai ir teologijai, einant pažinime vertikaliąją kryptimi, tenka remtis mokslinė prasme apriorinėmis prielaidomis, suderintomis tik su minėtais informacijos šaltiniais ir „grynuoju protu“ (pagal I. Kantą).

Tai turbūt ir yra takoskyra tarp galimybių pažinti tai, kas yra žemiau, ir tai, kas yra viršum mūsų. Tačiau tiltas tarp šių dviejų realybių yra pats žmogus, su Kūrėjo jam duotomis pažinimo galiomis, nes tik jis tuo pačiu metu priklauso visiems trimis pasauliams — materialiajam, biologiniam ir dvasiniam. Todėl reikėtų manyti, kad pilnutinės pasaulio realybės, jungiančios visus tris šiuos pradus, struktūros ir jų pažinimo dėsningumai turi nemažą bendrumą. Galima tikėtis, kad atskleidžiant šiuos atskirų mokslų raidos dėsningumus ir nors ribotai mėginant juos apibendrinti, galbūt pavyks bent šiek tiek išplėsti žmogaus pažinimo horizontus. Šioje vietoje turbūt galima laukti didžiausio fizikos įnašo į filosofiją, o pirmiausia į gnoseologiją.

Vientisos, Kūrėjo nulemtos būties (materialiosios, biologinės

ir dvasinės) planą turėtų atspindėti visi trys pažinimo sandai: jo objektas, subjektas ir pats pažinimo procesas. Todėl tikėtina, kad fundamentalieji pažinimo principai, atspindintys realybės sąrangą, galioja plačiau, negu tos mokslo sritys, kuriose jie buvo aptikti. Mūsų nagrinėjamu atveju prie tokių principų galbūt galėtų priartėti šie teiginiai:

1. Realybės hierarchinių struktūrų ir jų tarpusavio sąryšių pažinimas yra saistomas ryšiais, analogiškais atotykio principui (žr. p. 393).

2. Santykiai tarp įvairių pažinimo lygmenų turėtų būti nusakomi dėsniais, analogiškais matematinės logikos K. Gėdelio teoremai (žr. p. 393).

3. Svarbiausi pažinimo rezultatai dažnai turi antinomijų pobūdį, sutinkamai su papildomumo principo reikalavimais (žr. p. 392).

4. Išskirtinę gyvybės ir žmogaus paskirtį Kūrėjo būties planuose atspindi antropinis kosmologijos principas (žr. p. 418).

Šie teiginiai, kiek mums žinoma, nebuvo čia kalbama prasme plačiau gnoseologiškai nagrinėti, nors kvantinės mechanikos principų platesnę pažintinę reikšmę ne kartą yra nurodęs N. Bohras.

Išvardytieji keturi teiginiai galėtų būti labiau išplėtoti ir pagrįsti. Tada turbūt sumažėtų fizikų ir filosofų požiūrių atotrūkis, o tai suartintų filosofijos (ypač gnoseologijos) ir šiuolaikių tikslųjų gamtos mokslų pozicijas.

V. MOKSLAS, FILOSOFIJA IR RELIGIJA

1. Priežastingumas, teleologija ir tikėjimas

Priežastingumo sąvoka, kaip bendra filosofinė kategorija, ne tik artimai siejasi su mokslo problematika, bet yra taip pat labai svarbi svarstant bendruosius filosofijos ir religijos klausimus. Negana to, galėtume tvirtinti, kad ji tam tikra prasme jungia visas šias tris sritis.

Priežastingumo samprata atsirado dar antikinėje filosofijoje. Jau Platonas teigė, kad „visa, kas būva, būva dėl priežasties“. Tačiau atsakant į klausimą apie daikto ar reiškinio priežastį, tuoj pat kyla „vaikiškas“ klausimas apie šios priežasties priežastį ir t. t.

Taigi priežastys ir padariniai išsidėsto į nuoseklią grandinę, kuri gan greit, ties klausimu, į kurią atsakyti jau nebegalime, nutrūksta. Išėitęs iš šios filosofui nepatogios situacijos buvo ieškoma dvejopai. Pirma, tokia galutinė priežastis priskiriama „pirminei“ priežasčiai, kuri sutapatinama su Absoliutu, t. y. su Kūrė-

ju. Ir antra — pasitenkinant tik artimesnėmis, mokslui įmanomomis tirti priežastimis, o klausimą apie „pirminę“ priežastį atmetant kaip „nemokslišką“.

Pirmuoju keliu eina teologija ir dauguma idealistinės filosofijos krypčių; tai leidžia formaliai paaiškinti viską, nors ir neatskleidžiant priežasties ir padarinio ryšio veikimo mechanizmo. Fizika iki Newtono dažnai irgi ėjo panašiu keliu. Faktai ir reiškiniai buvo aiškinami kuriant abstrakčias hipotezes, iškeliant prielaidą, kad egzistuoja tokie hipotetiniai objektai, kaip eteris ar flogistonas. Priskiriant jiems reikiamas savybes, buvo galima paaiškinti bet ką. Tuo būdavo pažeidžiamas „Okkamo skustuvo“ principas, draudžiantis be būtino reikalo įvesti naujas sąvokas. Antruoju keliu eina scientistinės pasaulėžiūros besilaikantys mokslininkai ir filosofai.

Newtonas savo griežtu požiūriu į hipotezių kūrimą (žr. p. 409) mechanikoje pradėjo naują priežasties—padarinio ryšių atskleidimo gamtos moksluose metodologinę tradiciją. Čia „suprasti“ ar „paaiškinti“ jau reiškia ne formaliai susieti naują ar nesuprantamą faktą (reiškinį) su postuluojuama priežastimi, o nuosekliai jį išvesti (t. y. „aprašyti“) vadovaujantis fundamentaliais gamtos dėsniais.

XVIII amžiuje vieninteliai žinomi fundamentalūs gamtos dėsniai buvo Newtono klasikinės mechanikos dėsniai, kurie tada ir sudarė to meto mokslinio pasaulėvaizdžio pagrindą. Todėl viską, kas vyksta pasaulyje, buvo bandoma išvesti iš jų, ypač po to, kai mechanika iš tiesų leido suprasti dangaus kūnų judėjimą. Toks mechanikos dėsnių suabsoliutinimas vedė į mechanistinį determinizmą, davusį pradžią scientistinėms tendencijoms naujųjų amžių filosofijoje.

Mechanistinė priežastingumo samprata itin ryškiai išreikšta Laplaso determinizme. Pasaulis čia suvokiamas kaip Newtono dėsnių vienareikšmiškai nusakomas mechanizmas, panašus į milžinišką laikrodį. Ši iliuzija pirmąkart griuvo, kai buvo sukurta Maksvelo elektromagnetinio lauko teorija. Vėliau, atsiradus kvantinei mechanikai, kuri labai praplėtė priežastingumo sąvoką, mechanistinis pasaulėvaizdis buvo visai paneigtas. Tačiau ir dabar kai kada reiškiamas požiūris, kad sparti fizikos pažanga ir matematiniai metodai gali padėti spręsti problemas srityse, toli prašokančiose fizikos bei matematikos ribas, pavyzdžiui teologijoje¹⁷. Vargu ar tokias viltis galėtume laikyti pagrįstomis. Antra vertus fizika ir matematika leidžia pastebėti reikšmingų analogijų tarp fizikinių sistemų charakteristikų ir teologinių problemų. Tokios situacijos pavyzdžiu galėtų būti kun. Č. Kavaliausko netiesinės

teologijos koncepcija¹⁸, kuri galėtų patarnauti Lietuvos religiniam atgimimui.

Priežastingumas kai kada išreiškiamas tikslo kategorijomis; tai įvardijama teleologijos terminu. Toks priežastingumo traktavimas plačiai vartojamas teologijoje. Šiuolaikė fizika iki šiol griežtai neigė teleologines nuostatas, skelbdama jas nemoksliskomis ir eliminuodama jas iš savo problemų svarstymų.

Tačiau čia situacija irgi pradėjo keistis. Neseniai fizikoje ir kosmologijoje iškilo konkrečių klausimų, susijusių su teleologine filosofijos problematika. Kalbama apie antropinį principą ir diskusijas bandant jį filosofiskai interpretuoti.

Buvo įrodyta, kad Visatos, o kartu ir mūsų egzistavimas yra labai jautrus mažiems gamtos dėsnių ar universaliųjų fizikos konstantų pakitimams. Kitaip tariant, jei jie nors maža dalimi pakistų, nebūtų nei Visatos, nei jos stebėtojų, t. y. mūsų. Pavyzdžiui, jei stipriosios ir elektromagentinės sąveikos konstantų santykis skirtųsi nuo 1/137 (1 lentelė), tai neegzistuotų nei atomai, nei pasaulis. Arba jei nebūtų silpnųjų sąveikų, nešviestų Saulė, nes joje negalėtų vykti termobranduolinės reakcijos ir gyvybei Žemėje nebūtų jokių sąlygų.

Kitaip tariant, gamtos dėsniai, medžiagos struktūra ir fizikos konstantų reikšmės yra priežastingai susietos su Žemės, gyvybės ir žmogaus egzistavimo sąlygomis.

Sis principas daugelio interpretuojamas kaip nuoroda į kryptingą ir vientisą Visatos planą ar net jo tikslą, apimantį Žemę, gyvybę ir mus. Tai pasaulėžiūros požiūriu gali būti suprantama dvejopai.

Tikintysis čia matys Kūrėjo „suprogramuotą“ vientisą Visatos planą ir išskirtinę žmogaus vietą jame. Materialistas čia įžvelgs tik daugelį atsitiktinių sutapimų ir darys metafizinę prielaidą, priskirdamas materijai savaiminės evoliucijos galią irgi atsitiktinumą dėka rutuliotis iki gyvybės ir žmogaus.

Ne vienam fizikui, įpratusiam mąstyti plačiai suprantamo priežastingumo kategorijomis, tokie akli atsitiktinumai ar minėta metafizinė prielaida vargu ar atrodys priimtini. Tačiau nė viena šių interpretacijų moksliniais argumentais negali būti nei įrodyta, nei atmesta. Tai jau filosofinių pažiūrų ir tikėjimo dalykas, nors moksle šios problemos bei alternatyvos kaskart akivaizdžiai iškyla.

Daugelio fizikų, rašančių apie materialiosios Visatos pradžią ir jos raidą, mintyse aiškiai pastebima pasaulėžiūrinė alternatyva: ar Didžiojo sprogimo priežastys gali būti aprašytos fizikos dėsniais, ar jos įeina į platesnį, Kūrėjo numatytą Visatos planą? P. Davies monografijoje „Superjėga“, kur apžvelgiamos visų

gamtos jėgų vientisos fizikinės teorijos paieškos ir jų ryšys su kosmologijos problemomis, rašo: „Ar iš viso to reikia padaryti išvadą, kad Visata — tai išankstinio plano rezultatas? Naujoji fizika ir naujoji kosmologija vykdo savo viliojantį pažadą — paaiškinti visų fizikinių sistemų atsiradimą Visatoje automatiškai, išimtinai kaip gamtinių procesų veikimo rezultata. Tuo atveju „Kūrėjo įsikišimas“ nebūtų reikalingas. Tačiau nors mokslas ir sugeba paaiškinti pasaulį, reikėtų paaiškinti ir patį mokslą. Dėsniai, sąlygojantys spontaninį Visatos atsiradimą, turbūt patys pagimdyti kažkokio tobulo plano. Bet jei fizika yra tokio plano rezultatas, tai Visata turi turėti galutinį tikslą, ir fizikos duomenų visuma rodo, kad į šį tikslą įeina ir mūsų egzistavimas“¹⁹.

Tai įdomus pavyzdys, kaip keliama teleologinė problematika, remiantis fizikams būdingu tvirtu įsitikinimu, kad viskas, kas pasaulyje vyksta, vyksta priežastingai.

Pastaraisiais metais gan dažni mėginimai paaiškinti Didįjį sprogimą fizinio vakuumo savybėmis (plg. p. 406) atrodo gan hipotetiškai ir tėra pagrįsti laisvomis prielaidomis. Todėl net grynai fizikiniu požiūriu kyla abejonių, ar fizika gali pretenduoti adekvačiai aprašyti „pirmines“ Visatos atsiradimo priežastis.

Visais atvejais čia vienaip ar kitaip patenkama į pasaulėžiūros, filosofijos ir tikėjimo sritis, kur ne vienas mokslo žmogus savaip bando mokslinę patirtį, filosofines nuostatas ir giluminį visumos bei vidinės harmonijos poreikį suderinti vientisoje savo pažiūrų sistemoje.

2. Mokslo, filosofijos ir religijos skirtumai, bendrumai bei savitarpio ryšiai

Katalikiškojoje tomistinėje filosofijoje realieji mokslai dažnai priešpriešinami filosofijai: „realieji mokslai neperžengia patirtinio pasaulio srities ribų, jie aiškina vieną empirinį dalyką kitu“²⁰. Be to, realieji mokslai „nežino savo teiginių visumos apimties“ ir „negali patys nustatyti savo vietos visumoje“.

Tuo tarpu filosofija klausia apie „patirtinio pasaulio arba jo sričių galutines sąlygas ir pamatus“²¹ ir tiria „pažinų visetą iš pirmutinių ir visuotinių priežasčių“²². Nepaisant šių skirtumų, pažymima, kad „filosofija ir realieji mokslai suponuoja tą patį pradinį tašką: ikimokslinį, kasdienį patyrimą“²³.

Toks realiųjų mokslų ir filosofijos skirtubių apibrėžimas yra suprantamas filosofijos požiūriu, nors neatitinka dabartinės tikslųjų gamtos mokslų situacijos. Norėdami tai panagrinėti, apžvelgsime fizikos ir kitų tikslųjų gamtos mokslų metodologijos pagrindus.

Tiriant naują reiškinių ar objektą, gautų faktų visumą pirmiau-

sia bandoma aprašyti žinomais gamtos dėsniais, išplaukiančiais iš ankstesnių, mokslo jau patikrintų, teorijų. Toks aprašymas mokslo vertinamas kaip šio naujo reiškinio (objekto) „supratimas“ ar „paaiškinimas“. Jei tai padaryti pavyksta, tai tiriamasis reiškinys užima savo vietą mokslo sistemoje, bet pati sistema nesikeičia. Jei paaiškėja, kad tiriamojo reiškinio žinomais dėsniais aprašyti neįmanoma, tai prasideda svarbiausias mokslo raidoje darbo etapas — naujų teorijų kūrimas.

Tačiau teorijos neišplaukia tiesiogiai iš empirinių faktų. Jų kūrimo esminis persilaužimo momentas yra prieštaraujanti esamoms teorijoms prielaida. Ji gimsta laužant anksčiau žinomų dėsnių logiką abstrakčiais svarstymais („mintiniais eksperimentais“) ir autoriaus kūrybine intuicija. Kelias, vedantis nuo tokios pirminės euristinės prielaidos iki naujos patvirtintos teorijos, yra ypač sunkus bei painus. Jei teorijos kūrėjas nebus tvirtai įsitikinęs jos teisingumu, jis niekuomet to kelio neįveiks. Iš šios prielaidos, jau dedukcijos keliu, pasitelkus matematinius metodus, kuriama teorija, kuria siekiama išvadų, kurias jau būtų galima lyginti su eksperimentiniais ar stebėjimo faktais.

Jei šie faktai su teorijos prognozėmis sutampa, tai dar neįrodo teorijos teisingumo, tik daro ją labiau tikėtiną. Jei bent vienas faktas teorijos išvadoms prieštarauja, teorija atmetama kaip klaidinga, t. y. falsifikuojama. Teorijos likimą galutinai nusprendžia fundamentalūs eksperimentai („experimentum crucis“), kurie ją patvirtina arba atmeta. Antai Einsteino bendroji reliatyvumo teorija tapo visuotinai pripažinta po to, kai buvo išmatuotas žvaigždžių poslinkis danguje arti Saulės, t. y. įrodyta, kad šviesos spindulius iškreivina gravitacinis laukas.

Dabar, kai yra sukurti našūs skaičiavimo metodai ir galingi kompiuteriai, palengvinantys teoretikų techninį darbą, fizikoje ir kosmologijoje sukurta daug matematiškai pagrįstų teorijų, kurių tik nedidelė dalis sėkmingai pagrindžiama faktais.

Juolab kad teorinė fizika, naudodama matematinius metodus skverbiasi į sritis, artimas jos galiojimo riboms, kur tiesioginis palyginimas su eksperimentu darosi sunkus ar neįmanomas (žr. 2 brėž.). Pavyzdžiui, kosmologijoje dar galima šiek tiek stebėti Didžiojo sprogo padarinius, bet iš jų daryti vienareikšmiškas išvadas apie tokių teorijų teisingumą dažnai yra gana sunku.

Sukūrus naują teoriją, mėginama nustatyti jos ryšius su anksčiau sukurtomis teorijomis, žiūrėti, kurie jų dėsniai čia dar galioja, o kur būtina ieškoti naujų, universalesnių dėsnių. Kitaip tariant nustatomos teorijos galiojimo ribos ir perimamumas (žr. atotytkio principą, p. 393). Sukuriama suderinta teorijų sistema, kur jos tarpusavyje neprieštaraudamos ribiniuose taškuose nuosekliai

pereina viena į kitą, drauge sudarydamos harmoningą visumą (žr. 2 lentelę). Taip iš lėto, sunkiai, bet nuosekliai statomas kiek įmanoma darnus šiuolaikio mokslo rūmas. Taigi matome, kad tvirtinimas, jog „realieji mokslai nežino savo teiginių visumos apimties“, bent jau jį taikant fizikai, nėra deramai pagrįstas.

Be to, pažinimo procesas tiksliuosiuose gamtos moksluose prasideda ne nuo „ikimokslinio kasdienio patyrimo“, o nuo iki tol atrastų gamtos dėsnių ir jų padarinių palyginimo su tyrimų metu nustatytais empiriniais faktais, kurie su kasdieniu patyrimu šiais laikais beveik nieko bendra neturi. Taigi tikslųjų mokslų siekis — tai ne „vienų empirinių dalykų aiškinimas kitais“, o anksčiau apibūdintų teorijų sistemų kūrimas, kurios vis adekviau aprašo materialiojo pasaulio struktūras bei dėsningumus. Savo keliamų klausimų pobūdžiu, kaip matėme (žr. p. 419), fizika ir kosmologija akivaizdžiai peržengia kasdienio patyrimo ribas ir savaip priartėja prie problematikos, būdingos gamtos filosofijai. Todėl Newtono pagrindinio veikalo pavadinimas: „*Principia mathematici philosophiae naturalis*“ dabar, praėjus 300 metų, skamba labai šiuolaikiškai.

Svarbiausi filosofijos ir mokslo skirtingumai yra ne tai, kokie klausimai čia keliami, o kokiais metodais jie sprendžiami ir kuo remiantis pagrindžiami. Filosofija mokslų metodologijos požiūriu yra daug sunkesnėje situacijoje negu specialieji mokslai. Čia, kaip ir moksluose, pradinis taškas yra prielaidos (postulatai), kurios iš pradžių priimamos be įrodymo ar pagrindimo. Moksle tai arba pirminės euristinės prielaidos (žr. p. 420), arba apibendrinantys teiginiai, iš kurių dedukcijos (dažnai matematinės) būdu išvedami visi svarbiausi konkrečios mokslo šakos faktai (pvz., teiginiai, išreiškiami Maksvelo lygtimis). Kiekvienu atveju šios prielaidos išdavos gali būti patikrintos, t. y. verifikuotos ar falsifikuotos (žr. p. 420).

Deja, filosofija tokios galimybės neturi, nes, lyginant jos išvadas su realybės faktais, lemia jų interpretacija, kuri yra subjektyvus dalykas, susijęs su individo pažiūromis ir įsitikinimais.

Todėl kiekviena filosofinė sistema ar doktrina yra ribojama savo laiko bei autoriaus patirties ir pasaulėžiūrinių nuostatų. A. Paškus šią situaciją taip apibūdina: „Visos filosofinės sistemos remiasi prielaidomis. Siuo atžvilgiu nėra objektyvios „bešališkos“ filosofijos. Nėra filosofinės sintezės, kuri būtų paremta savaime suprantamais, įrodymų ar paaiškinimų nereikalaujančiais principais. Kas savaime aišku vienai filosofijai, nėra aišku kitai“²⁴. Todėl „jokia filosofinė sistema negali būti sutapatinama su visa tikrove. Kiekviena sistema ar teorija yra tik dalinis tos tikrovės atskleidimas. Užtat kiekvienoje sistemoje yra tiesos. Ji

virsta klaida tik tada, kai dalis paverčiama visuma, kai vienas požiūris padaromas absoliučiai galiojančiu požiūriu tikrovei pažinti. Šia prasme netikslu kalbėti apie *philosophia perennis*, amžinąją filosofiją. Galėtume kalbėti tik apie amžinąją Tiesą arba apie nuolatinį tiesos ieškojimą²⁵. Si mintis atitinka cituotąją Einsteino mintį (žr. p. 413) apie tai, kaip fizikai vienu metu priklauso įvairioms filosofijos pakraipoms.

Pradinės prielaidos, kuriant filosofines sistemas, ne visuomet tiesiogiai formuluojamos kaip tolesnių svarstymų išeities taškas. Tačiau jos vienaip ar kitaip glūdi sistemos pagrinde. Santykis su filosofine doktrina didele dalimi remiasi tuo, kiek tikima šiomis prielaidomis. Taigi filosofija labiau negu mokslas remiasi aprioriniu tikėjimu savo postulatais, bet kaip ir mokslas ji yra plėtojama kaip loginis šių postulatų padarinys.

Į filosofiją, sekdami tradicine jos samprata, galėtume žiūrėti kaip į metasistemą (plg. p. 393) visų kitų realiųjų mokslų atžvilgiu. Tačiau ji, kaip ir kiekviena pažintinė sistema, savo ruožtu kelia tokius klausimus, į kuriuos galima atsakyti tik dar aukštesnės (filosofijos atžvilgiu) metasistemos lygmeniu. Tokia metasistema neišvengiamai patektų jau į tikėjimo ir religijos sritis, kur vieningai informacijos šaltiniai yra asmenybės vidiniai įsitikinimai, t. y. tikėjimas, dvasinio gyvenimo patirtis ir Apreiškimas. Čia jau nebegalioja mokslinio pažinimo metodai ir kriterijai, nes pradeda veikti pažinimo galių apribojimai, susiję su mūsų padėtimi realybės struktūrų hierarchijoje (žr. p. 415). Ryšium su tuo galimybės mokslškai pažinti tai, kas šioje hierarchijoje yra žemiau mūsų ir kas yra viršum mūsų, iš esmės skiriasi.

Ši schema gnoseologijos požiūriu gal nėra pakankamai pagrįsta jau vien dėl to, kad žinojimas ir tikėjimas yra visiškai skirtingi dalykai, nors pasaulėžiūrai ji yra svarbi. Jei kartu su ateistais darytume prielaidą, kad viršum materialiosios realybės nėra nieko, o mes patys priklausome vien tik biologiniam ir materialiam pasauliui, tai sunku būtų suprasti — iš kur kyla „amžinieji“ filosofijos klausimai, susiję su tuo amžinu žmogaus dvasios nerimu, kuris, nors ir slopinamas dažnai nykios mūsų kasdienybės, verčia skverbtis toliau, negu siekia žemiškos būties ribos, ir kartu bandyti tą būtų racionaliai įprasminti.

Tikrai būtų labai keista, jei nebūtų nieko, kuo remiantis į šiuos klausimus būtų galima atsakyti. Tada vietoj filosofijos visiškai pakaktų mums sovietmečiu brukto šiurkštaus ideologizuoto marksistinio sociologizavimo, o filosofija kaip mokslas atsidurtų tikrai beviltiškoje padėtyje. Jai tada tikrai nebeliktų nieko kita, kaip apibendrinti mokslų rezultatus, pavirsti paprasta mokslų meto-

dologija ar, kaip siūlė S. Howkingas (žr. p. 414), imtis vien kalbos analizės.

Mokslas tiesiogiai apima sritį, kuri yra ne aukštesnė kaip žmogaus struktūrinis būties lygmuo. Nors iš pradžių mokslas ir pradeda nuo faktų kaupimo bei tvarkymo, bet vėliau, naudodamasis formaliųjų mokslų — matematikos, logikos ir sistemų teorijos teikiamais įrankiais, pakyla į aukštesnį dėsnių atskleidimo, jų sisteminimo ir realybės aprašymo bei prognozavimo lygmenį (žr. I ir II skyrius).

Filosofija savo loginiais metodais ne taip jau daug kuo skiriasi nuo mokslo. Pagrindiniai skirtumai yra susiję su filosofijos objektu, kurį sudaro visa Būtis, ir jos tikslu suprasti ar interpretuoti jos pirmines priežastis panaudojant prielaidas, pagrįstas pirmiausia tikėjimu. Tuo ji peržengia mokslui prieinamas ribas ir tiesiogiai susisiečia su religijos sritimi. Filosofijos kūrinių pobūdis yra artimai susijęs su autoriaus pasaulėžiūra bei įsitikinimais. Kūrėjo individualybė filosofijoje atsispindi daug ryškiau negu moksle. Ta prasme filosofija turi daugiau bendra su religija ir menu negu su mokslu.

Dar sudėtingesni yra mokslo ir religijos santykiai ir ryšiai. „Nūdien neabejotinai aišku, kad tikėjimo tiesos plaukia iš skirtingos plotmės nei gamtamokslinės tiesos. Kaip tokios religinės tiesos ir nereikalauja mokslinio įrodymo. Jos net negali būti empirinių mokslų metodu nei įrodomos, nei paneigiamos. Antra vertus, remiantis tikėjimo šaltiniais neįmanoma ir mokslo tiesos nei paneigti, nei patvirtinti“²⁶.

Deja, mums nėra duoti materialiai apčiuopiami ir moksliskai verifikuojami faktai, atskleidžiantys mūsų būties Metalygį, paprastai vadinamą Dievu ar Antgamtiniu pasauliu. Todėl mokslo, filosofijos ir religijos paskirtis bei vaidmuo mūsų gyvenime yra skirtingi. Tai tiesiogiai susiję su Kūrėjo mums duota valios laisve. Priešingu atveju arba tikėjimas būtų privalomas, arba žinojimas nesiskirtų nuo tikėjimo, o mokslas, filosofija ir religija susiliėtų. Nematome nei vieno, nei antro. Ta prasme „religinis tikėjimas, kaip egzistencinis saitas, jungiantis su prasmės pagrindu, suvokia save, kaip peržengiantį visas galimybes, kurias žmogus turi pats iš savęs. Tikėjimas suvokia save kaip Dievo dovaną“²⁷.

A. Paškus, nagrinėdamas teologijos vaidmenį Tiesos pažinimui teigia: „Filosofija glaudžiai siejasi su teologija. Teologija yra ne kas kita, kaip Apreiškimo aiškinimas filosofinių teorijų pagalba. Keičiantis filosofijai, keičiasi ir teologija...“, o „įsileidus šv. teologijos tarnybai tik vieną filosofinę sistemą, galima nejučiomis prieiti prie teologijos stagnacijos. Argi tas jau ir nebuvo įvy-

kę? ²⁸. Panašiai mano, kaip matėme, ir kun. Č. Kavaliauskas (žr. p. 417).

Tikėjimas ir religija yra Kūrėjo skirti sujungti mūsų dvasinio gyvenimo patirtį su minėtuoju Metalygiu, o per jį ir su Apreiškimu. Tai įprasmina mūsų gyvenimą bei moralinės nuostatas, jungdami mus su viskuo, kas yra viršum mūsų. Kaip matėme, nei mokslas, nei filosofija to padaryti negali. Tačiau, suprantama, kad tikėjimas ir religija, bei religinė praktika yra dar subjektyvesni dalykai negu filosofinė kūryba.

Religijos tiesos, o tuo labiau jų taikymas mūsų gyvenime yra suvokiamas kiekvieno asmens labai individualiai ir subjektyviai. Teologija tas tiesas mėgina išreikšti logine mokslo kalba ir interpretuoti. Tuo tikslu ji, skirtingai nuo filosofijos, remiasi ne laisvai priimamomis prielaidomis, o visų pirma Apreiškimu bei Bažnyčios dogmomis.

Mokslas, filosofija ir religija skiriasi taip pat savo vartojamos kalbos bei stiliaus ypatumais ir jų semantika. Mokslas naudojasi griežta, beasmene, logiška kalba, kuri nėra nei vaizdinga, nei turtinga epitetų. Ji turi būti neprieštaringa ir vienareikšmė, kaip ir ja reiškiami faktų ir loginių konstrukcijų sistema. Tiksliuosiuose moksluose tokią kalbą neretai pakeičia matematika, kuri jau savaime atitinka minėtus reikalavimus.

Filosofija priklausomai nuo mokyklos, doktrinos autoriaus ar nagrinėjamos temos naudojasi daug turtingesne ir vaizdingesne kalba, kuri kartais priartėja prie grožinės literatūros kalbos. Tai vėl savaip išreiškia tą faktą, kad filosofija neretai nuklysta už mokslinio pažinimo ribų į sritis, kuriose analogijos, estetinė pagava, simboliai ir jų žadinama intuicija suteikia neformalios, daugiau intuityviai suvokiamos negu protu perprantamos informacijos.

Religijoje ši tendencija pasireiškia dar ryškiau, nes čia dažnai vartojama simbolių kalba. Ji padeda geriau atskleisti ar intuityviai pajusti šių simbolių prasmę, tik, žinoma, kitokia negu moksle prasme. Tačiau stereotipinis besaikis simbolių vartojimas, ypač pamoksluose, daro tokią kalbą hermetiškai uždara ir klausytojas ima nebesuvokti, kas konkrečiai tais simboliais ar epitetais norima pasakyti, ką tai turėtų reikšti mūsų gyvenime ar veikloje.

Ryškus šios tendencijos kontrastas yra Evangelijos, kur esminiai dalykai, nepaisant dviejų tūkstantmečių nuotolio, paaiškinaimi paprasta ir net šių laikų žmogui visiškai suprantama kalba bei palyginimais.

Nepaisant aptartų mokslo, filosofijos ir religijos skirtumų, visos šios sritys turi daug bendrumų. Visos jos vienaip ar kitaip re-

miasi besąlygišku tiesos bei teisingumo primatu, tikėjimu aukštesnėmis, negu materialinė ar kitokia nauda, vertybėmis, racionaliais, taip pat emociniais motyvais, artimai susijusiais su etinėmis nuostatomis. Tačiau šių faktorių santykis kiekvienai iš šių sričių ir kiekvienam asmeniui yra skirtingas. Visas šias sritis jungia tai, kad jos labai svarbios asmenybės pasaulėžiūrai ir ypač jos vertybinei orientacijai, daugiausia lemiančiai asmens veiklos etinę vertę bei kūrybos efektyvumą.

„Mokslai deda pasaulėžiūros pagrindus, t. y. sudaro jos apatinę pakopą, filosofija daro išvadas, pasiremddama bent iš dalies paskirų mokslų duomenimis, ir religija tas išvadas atbaigia“²⁹.

Todėl tikintysis mokslininkas ar šiaip veiklus kryptingas inteligentas turbūt visada sąmoningai sieks vientisos pasaulėžiūros, kuri harmoningai derintų mokslą, filosofiją ir religiją. Tai padėtų jam įveikti abejingo aukštesnėms vertybėms skepticizmo bei pragmatizmo pavojus, taip skaudžiai jaučiamas mūsų nūdienoje, ir sudarytų sąlygas konstruktyviai reikštis kūryboje ir visuomenės gyvenime.

Toliau mėginsime aptarti, kaip būtų galima tokią pasaulėžiūrą sukurti.

3. Visuminės pasaulėžiūros galimybės ir jos kūrimo prielaidos

Nors savo teiginių mokslinės verifikacijos galimybėmis bei skirtingais interpretacijos ir tikėjimo vaidmenimis tikslieji mokslai, filosofija ir religija iš esmės skiriasi, tikinčiojo mokslininko asmenybės raidoje visos šios trys sritys vis labiau pradeda tarpusavyje sietis ir viena kitą papildyti. Taigi į klausimus, esančius už mokslo ribų, remdamasi savo laisvai pasirinktomis prielaidomis, atsako (ne mokslo prasme!) filosofija. Į klausimus, kylančius filosofijai,— atsako religija. Kad visa tai susiliety į darnią mūsų pasaulėžiūros sistemą, reikia pakankamai plataus visuminio požiūrio. Tikinčiam ir tuo pačiu metu kritiškai mąstančiam mokslininkui tai įmanoma, nors čia iškyla tam tikrų keblumų.

Kaip matėme, jau gamtos mokslams, iškilus pasaulėžiūriniams klausimams, kai priartėjama prie mokslų ribų ar net jos peržengiamos, kyla alternatyva: ar tuos klausimus atmesti kaip „nemoksliškus“, nes mokslo metodais jie neišsprendžiami, ar nors šiek tiek žengti į filosofijos ir tikėjimo sritį. Pastaruoju atveju mokslininkas neišvengs tolesnių svarstymų derinimo su moksliniu pasaulėvaizdžiu.

Netikinčiamajam nelieta kito būdo, kaip tik neigti viską, kas peržengia mokslo ribas, arba neigti pačias šias ribas. Tada reikėtų viltis, kad vyks beribė mokslo pažanga ateity ir sutikti su scien-

tistinio pobūdžio aprioriniais teiginiais. Pavyzdys būtų „tvirtinimai, kad pirminė medžiaga pati viena ir atsitiktinai pagimdžiusi žmogų...“, o tai „nėra mokslinės, faktais paremtos išvados, bet tikėjimu pasisavintos metafizinės prielaidos“³⁰, kurių neįmanoma nei verifikuoti, nei falsifikuoti. Taigi einant šiuo, scientistiniu keliu, t. y. pripažįstant, kad vienintelė vertybė tėra mokslas, iškyla prieštaravimas pačiam moksliniam metodui.

Tokia minčių eiga net mokslininkui materialistui vargu ar galėtų būti visiškai priimtina, nes besąlygiškai neigiant filosofiją ir religiją, bet remiantis neverifikuojamomis prielaidomis tektų nusizengti moksliniam metodui.

Apibūdintoji situacija yra akivaizdus pavyzdys, kaip ignoruojant du arba net vieną iš trijų pasaulėžiūros sandų — mokslą, filosofiją ar religiją, pasaulėžiūra neišvengiamai siaurėja ir tampa nebeveiksminga.

Šių samprotavimų nereikia taikyti mokslininkams pragmatikams, jei juos iš viso galima laikyti mokslininkais. Pas mus vyraujančiai pragmatinei pasaulėžiūrai nereikia nei religijos, nei filosofijos (ją ji jau turi!), o mokslas jai tereikalingas tik tiek, kiek jis padeda išsunkti iš visko kuo daugiau naudos.

Kyla klausimas, kiek tokia mokslo, filosofijos ir religijos sintezė yra galima ir kaip ji galėtų būti sukurta, kad patenkintų šių dienų tikinčiojo mokslininko dvasios poreikius?

Turbūt vienintelis išsamus tokios sintezės kūrimo kryptimi mėginimas buvo padarytas Teilhard de Chardino. Jis, būdamas mokslininkas, filosofas ir dvasininkas teologas, o savo dvasios polėkiais bei vaizduotės turtingumu — ir poetas, sukūrė savo visuotinės evoliucijos viziją, jungiančią mokslą, filosofiją ir teologiją. Teilhardas nepretenduoja, kad tai būtų laikoma teorija ir savo koncepciją vadina tik hipoteze.

Glaustai šią koncepciją lietuviškai yra išdėstęs ir kartu kritiškai ją išnagrinėjęs prof. kun. A. Paškus (žr. išn. 24).

Katalikiškoji tomistinė filosofija paprastai yra grindžiama aristotelinėmis ir savo pobūdžiu statinėmis substancijos, būties, akto, nekintamai tobulos tikrovės kategorijomis, atitinkančiomis Aristotelio ar šv. Tomo Akviniečio laikų mokslo žinias bei terminiją.

Netgi šiuolaikiuose filosofijos vadovėliuose³¹, aptariant metafizinius filosofijos klausimus, dėstomos daugiau praėjusių amžių filosofų pažiūros, negu stengiamasi mąstyti šių dienų mokslo kategorijomis bei kalba. Todėl filosofija neretai tampa filosofijos istorija, nes nagrinėjamos tik praėjusių laikų filosofų mintys.

Šia prasme vertos dėmesio išimtys yra minėtoji evoliucinė Teilhardo sistema ir kai kurios su ja susijusios doktrinos.

Mąstytojai, pasirinkę tą kryptį, remiasi ne jau statiniu aristoteliniu pasaulėvaizdžiu, o dinamine jo samprata, atitinkančia šių dienų mokslo vaizdinius ir tapsmo filosofiją, kurios pagrindinė kategorija yra procesas. Keičiantis svarstymus grindžiančioms kategorijoms bei konkrečių mokslų vaidmeniui filosofijoje, keičiasi ir požiūris į mokslo, filosofijos ir teologijos reikšmę pažįstant Tiesą,— atsiveria kelias naujai jų sintezei.

A. Paškus trumpai, bet preciziškai apibūdina svarbiausius skirtumus tarp abiejų požiūrių. „Statinė filosofija suponuoja, kad tikrovė yra esmiškai atbaigta. O tapsmo, arba proceso, filosofija savo išeities tašku kelia neišbaigtos realybės prielaidą. Pirmoji savo asumpcijas remia kasdiene patirimi, antroji — mokslų teorijomis. Pirmoji implikuoja Ptolemėjo, antroji — Einšteino pasaulėvaizdį. Pirmoji tiki į statines Aristotelio, antroji — į besivystančias Darwino rūšis. Pirmoji į žmogaus civilizaciją žiūri viduramžių (ne istorinėmis) akimis, antroji — modernaus istorinio vyksmo perspektyvoje. Visos čia suminėtos prielaidos nėra nei absoliučiai tikros, nei savaime aiškos. Jos gali būti tik daugiau ar mažiau tikėtinos. Apskritai istorijoje nepavyko pasiekti beprielaidinės filosofijos idealo. H. A. Durfee įsitikinimu, pati tokios galimybės mintis esanti klaidinga“⁶².

Apžvelgsime pagrindines Visatos evoliucijos fazes ir etapus pagal Teilhardą.

Evoliucija vyksta trimis kryptimis: kosmogenezėje pasaulis rutuliojasi pačiame stambiausiame tikrovės kosminiame plane, apie tai mokslas daugiausia, nors ir ne viską gali pasakyti (žr. II skyrių). Tai vyksta didžiojoje Visatoje, kurią turbūt tikslingiausia būtų pavadinti kosmosfera.

Biosferoje vyksta biogenezė, kuri yra glaudžiai susijusi ir su kosmosferoje vykstančiais procesais. Ją, nors ir neišsamiai, aprašo biologijos mokslai.

Antropogenezė, nors materialiaja prasme vyksta biosferoje, yra itin glaudžiai susijusi su noosfera, t. y. su ta terpe, kurioje rutuliojasi protas ir visos aukštesniosios žmogiškosios galios (noogenezė), artimai susijusios su Absoliutu ir apskritai su viskuo, kas yra viršum žmogaus. Čia jau konkretieji mokslai nieko apibrėžto pasakyti negali ir neišvengiamai reikia eiti į filosofijos ir religijos sritis.

Teilhardo vizija sujungia visas minėtas „genezes“ ir „sferas“ vienu bendru evoliucijos vyksmu, kuris prasideda kosmogenezėje ir perėjęs noogenezę baigiasi taške omega.

Teilhardo koncepcija yra fenomenologinė, įjungianti svarbiausius savo meto mokslo duomenis apie kosmoso, žemės bei žmogaus

raidą ir kartu juos išplėsdama į dvasinę religinę sferą. Neatsitiktinai tad ir jo svarbiausias veikalas pavadintas „Žmogaus fenomenų“⁸³. Kartu ši koncepcija turi natūrfilosofinės bei panteistinės teorijos bruožų, nors, pripažindama asmeninį Dievą ir jo įsikūnijimą Kristuje, ji anaipatol nėra panteistinė.

Evoliucija, pasak Teilhardo, baigiasi taške omega, kuriam jo sistemoje priskiriamas išskirtinis vaidmuo. Evoliucija taip pat nesanti savaiminis procesas, paremtas atsitiktinumu. Jos varomąją jėgą Teilhardas laiko omegos poveikį, kuris reiškiasi meile. Maža to. Jis pačią meilę įterpia į fizikinių sąvokų sritį, teigdamas, jog jos užuomazgų esama net negyvojoje medžiagoje. Tai akivaizdi natūrfilosofinio pobūdžio apriorinė prielaida, kuriai ir pats autorius neieško mokslinių argumentų.

Omeigos taškas „yra natūralios žmonijos, taigi ir kosmoso, atbaiga; socialinio ir dvasinio pasaulio raidos viršūnė“. Omegą Teilhardas supranta kaip „asmeninę dievišką Būtybę“ ir „sutapatina evoliucijos omegą su Apreiškimo Kristumi“⁸⁴. Tuo būdu Teilhardas savo vizijoje savaip sujungia mokslą, filosofiją ir religiją.

Tai ir yra pavyzdys, kaip mokslą, filosofiją ir religiją sujungti vienu bendru požiūriu, siekiant kuo didesnės pasaulėžiūrinės sintezės, bet nepretenduojant į siaurai moksliską šios sintezės pobūdį. Žinoma, tai nėra vienintelis tokios sintezės kelias. Tai mėginimas žengti ta kryptimi.

Savo kryptingumu jis turbūt labiausiai priartėja prie St. Šalkausio sintetinės katalikiškosios pasaulėžiūros idealo, kuriuo jis rėmėsi daugelį metų kurdamas Kultūros filosofijos⁸⁵, Visuotinio ugdymo⁸⁶, Inteligentijos⁸⁷ ir Gyvosios dvasios⁸⁸ koncepcijas, jungiančias prigimtį, kultūrą ir religiją.

PABAIGA

Siame straipsnyje dėstoma netradicinė minčių eiga nėra būdinga šių dienų filosofams; teologams ar šiaip tikintiesiems. Ji nebūdinga ir patiems mokslininkams. Jie, kaip ir filosofai ar teologai, dirba izoliuotai vienas nuo kito, o neretai net ir hermetiškai užsidarę kiekvienas savo siauroje specialybėje, laikydamiesi tik savo ratui būdingų pažiūrų. Dar blogiau, kai pasineriama į populistinę politinę veiklą, atitrūkstant nuo vertybių, kurios vienos tegali suteikti žmogaus veiklai gilesnę prasmę.

Šis bandymas peržengti tas ribas, nepretenduojantis į filosofinį profesionalumą, tėra tik kukli išraiška siekio atsakyti į klausimą, kaip tikintis mokslininkas galėtų vientisoje pasaulėžiūroje sujungti pasaulėvaizdį, paremtą mokslo duomenimis, su vertybėmis, glūdinčiomis filosofijoje ir religijoje. Tai būtų pirmas žingsnis

nis realizuojant St. Salkauskio idėjas ir principus, išdėstytus minėtose koncepcijose ir veikaluose, kurių dauguma grindžiama šiomis koncepcijomis.

Turbūt tikrai pagrįstai galėtume teigti, kad šių pagrindinių St. Salkauskio idėjų realizavimas mūsų Tėvynėje šiais krizės laikais yra dar aktualesnis, negu daugiau kaip prieš pusę šimtmečio, kada jos atsirado.

Lietuvių katalikų mokslų akademija, tenlink mėginusi eiti daugelį metų, turbūt ir dabar galėtų sėkmingai padėti spręsti šias problemas. Vienas iš pirmųjų žingsnių ta kryptimi galėtų būti plataus žvilgio, neideologizuotas tarpdisciplinarinis mokslinis seminaras. Toks seminaras, pavyzdžiui, buvo suorganizuotas³⁹ dar šeštajame dešimtmetyje Krokuvoje kardinolo K. Voitylos, dabartinio popiežiaus Jono Pauliaus II, iniciatyva. Jame geranoriškai diskusijai, dialogui ir bendram darbui galėtų susitikti skirtingose srityse dirbantys ir net įvairių pažiūrų mokslininkai. Tai atitiktų plačiai suprantamą ekumenizmo dvasią ir veiksmingai prisidėtų prie čia minėtų uždavinių sprendimo.

¹ Masiulis K. Moderniojo mokslinio pasaulėvaizdžio formavimasis Lietuvoje: Fizikos ir matematikos filosofinės problemos 1920–1940 m. Vilnius, 1992. 172 p.

² Вейскопф В. Физика в XX столетии. Москва, 1977. С. 49.

³ Вайнберг С. Первые три минуты. Москва, 1981. 208 с.

⁴ Қиржниц Д. А., Линде А. Д. Фазовые превращения в физике элементарных частиц и космологии // Сб. Наука и человечество. Москва, 1982. С. 165.

⁵ Линде А. Д. Теория элементарных частиц и инфляционная космология. Москва, 1990.

⁶ Girnius J. Raštai. Vilnius, 1991. T. 1. P. 344.

⁷ Cituota iš straipsnio: Исаак Ньютон // Брокхаус Ф. Л. и Эфрон И. А. Энциклопедический словарь. С. Петербург, 1897. Т. 21. С. 445.

⁸ Girnius J. Raštai. T. 1. P. 351.

⁹ Эйнштейн А. Собрание научных трудов. Москва, 1967. С. 127.

¹⁰ Girnius J. Raštai. T. 1. P. 353.

¹¹ Хокинг С. От черных дыр до Большого Взрыва. Москва, 1990. С. 12.

¹² Вавилов С. И. Исаак Ньютон. Москва, 1961. С. 207.

¹³ Masiulis K. Moderniojo mokslinio pasaulėvaizdžio formavimasis Lietuvoje. P. 28–111.

¹⁴ Sokolowski L. M. Alberta Einsteina filozofia fizyki. // Filozofować w kontekście nauki / Pod. red. M. Hellera, A. Michalik i J. Życińskiego. Polskie towarzystwo teologiczne. Kraków, 1987. S. 190.

¹⁵ Albert Einstein: Philosopher-Scientist // Ed. by P. A. Schlip. The Library of Living Philosophers. New York, 1949. P. 684.

¹⁶ Хокинг С. От черных дыр до Большого Взрыва. С. 146.

¹⁷ Kavaliauskas C. Kodėl mums reikalingas teologijos atgimimas. Daugai, 1990.

¹⁸ Ten pat. P. 20–25.

¹⁹ Девис П. Суперсила. Москва, 1989. С. 266.

²⁰ Anzenbacher A. Filosofijos įvadas. Vilnius, 1992. P. 24.

²¹ Ten pat. P. 26.

- ²² Salkauskis St. Rinktiniai raštai: Filosofinės studijos. Roma, 1986. T. I. P. 50.
- ²³ Anzenbacher A. Filosofijos įvadas... P. 24.
- ²⁴ Paškus A. Evoliucija ir krikščionybė. Chicago, 1988. P. 72.
- ²⁵ Ten pat. P. 71.
- ²⁶ Ten pat. P. 8.
- ²⁷ Anzenbacher A. Filosofijos įvadas... P. 29.
- ²⁸ Paškus A. Evoliucija ir krikščionybė... P. 72–73.
- ²⁹ Ten pat. P. 148.
- ³⁰ Ten pat. P. 38.
- ³¹ Zr. Nekrašas E. Filosofijos įvadas. Vilnius, 1993. P. 188.
- ³² Paškus A. Evoliucija ir krikščionybė... P. 72.
- ³³ Зр. Де Шарден П. Т. Феномен человека. Москва, 1987. 240 с.
- ³⁴ Paškus A. Evoliucija ir krikščionybė... P. 72.
- ³⁵ Salkauskis St. Rinktiniai raštai: Filosofinės studijos. T. I. P. 77–191.
- ³⁶ Salkauskis St. Rinktiniai raštai: Pedagoginės studijos. Vilnius, 1992. T. 1–2.
- ³⁷ Salkauskis St. Sietynas. T. 1. Inteligentijos koncepcija. Vilnius, 1988. P. 77–87.
- ³⁸ Salkauskis St. Jaunuomenė ir gyvoji dvasia. Vilnius, 1988.
- ³⁹ Vieno šių seminarų darbai pateikti 14 išnašoje cituotame rinkinyje lenkų kalba.

DR. VILMANTE BORUTAITE

OKSIDACINIO FOSFORILINIMO REGULIACIJA ISCHEMIJOS PAZEISTOSE SIRDIES MITOCHONDRIJOSE

Oksidacinis fosforilinimas — pagrindinis procesas, aprūpinantis aerobinę ląstelę energija. Su juo yra susiję daugybė kitų ląstelės metabolizmo procesų. Todėl oksidacinio fosforilinimo reguliacijos nustatymas padeda geriau suprasti ir bendruosius ląstelės funkcionavimo principus.

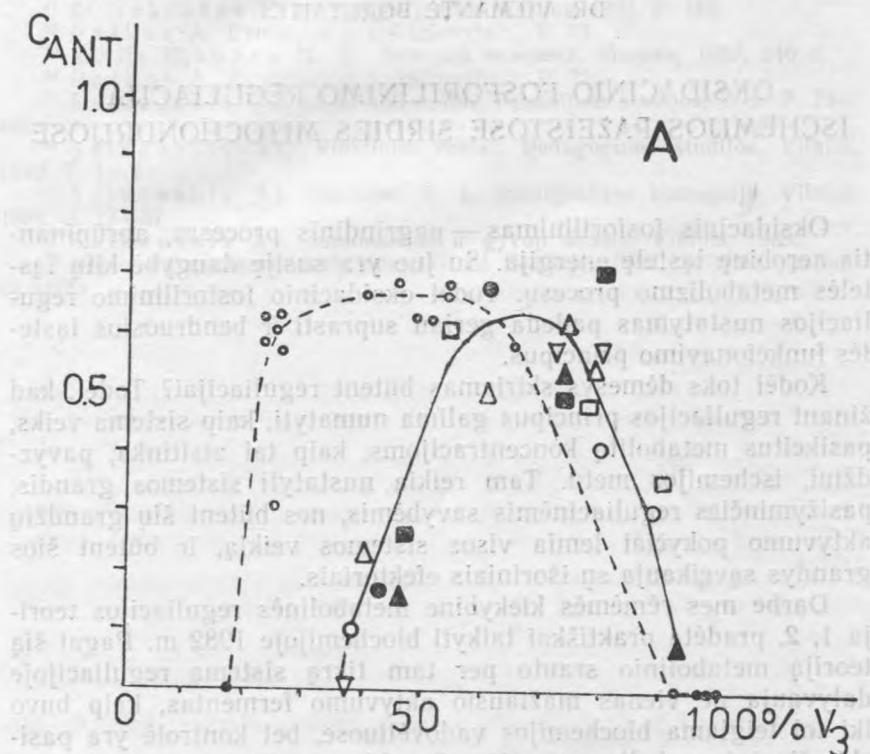
Kodėl toks dėmesys skiriamas būtent reguliacijai? Todėl, kad žinant reguliacijos principus galima numatyti, kaip sistema veiks, pasikeitus metabolitų koncentracijoms, kaip tai atsitinka, pavyzdžiui, ischemijos metu. Tam reikia nustatyti sistemos grandis, pasižyminčias reguliacinėmis savybėmis, nes būtent šių grandžių aktyvumo pokyčiai lemia visos sistemos veiklą, ir būtent šios grandys sąveikauja su išoriniais efektoriais.

Darbe mes rėmėmės kiekybine metabolinės reguliacijos teorija 1, 2, pradėta praktiškai taikyti biochemijoje 1982 m. Pagal šią teoriją metabolinio srauto per tam tikrą sistemą reguliacijoje dalyvauja ne vienas mažiausio aktyvumo fermentas, kaip buvo iki tol teigiama biochemijos vadovėliuose, bet kontrolė yra pasiskirsčiusi tarp kelių grandžių. Svarbiausia, ši teorija leido kiekybiškai įvertinti fermento indėlį į reguliaciją. Remiantis šia teorija, buvo parodyta, kad normaliu atveju oksidacinio fosforilinimo reguliacijoje pagrindinis vaidmuo tenka adeninnukleotidtranslokatoriui (ANT) 3.

ANT — nedidelis hidrofobinis vidinės mitochondrijų membranos baltymas, kurio pagrindinė funkcija yra išnešti iš mitochondrijų oksidacinio fosforilinimo metu susidariusį ATP mainais į išorinį ADP.

Galimu išoriniu translokatoriaus efektoriumi laikomas ilgos grandinės acil-KoA-tarpinis riebalinių rūgščių oksidacijos produktas. Žinoma, kad šie junginiai kaupiasi miokarde ischemijos metu. Buvo iškelta hipotezė 4, kad translokatoriaus inhibavimas

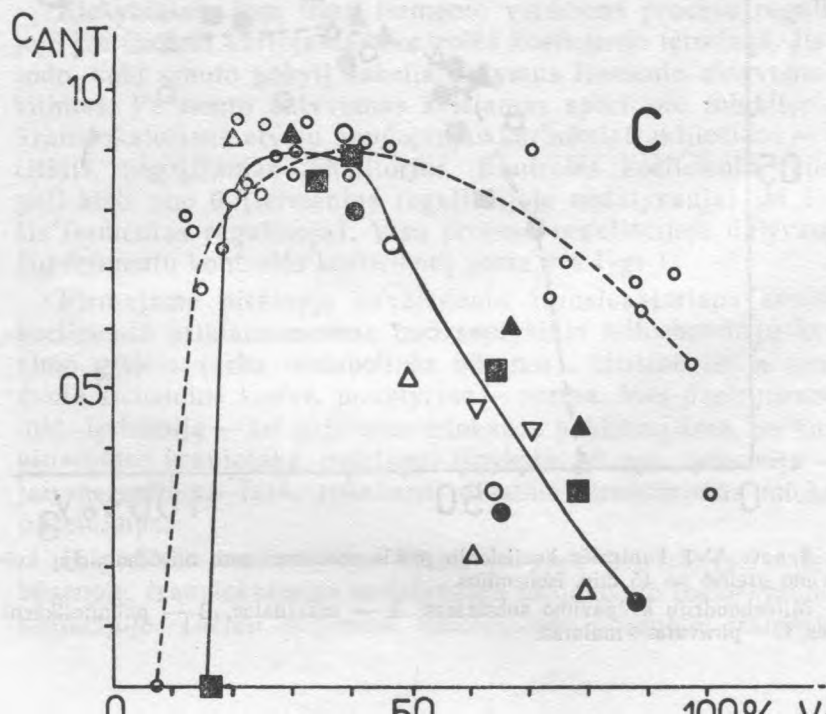
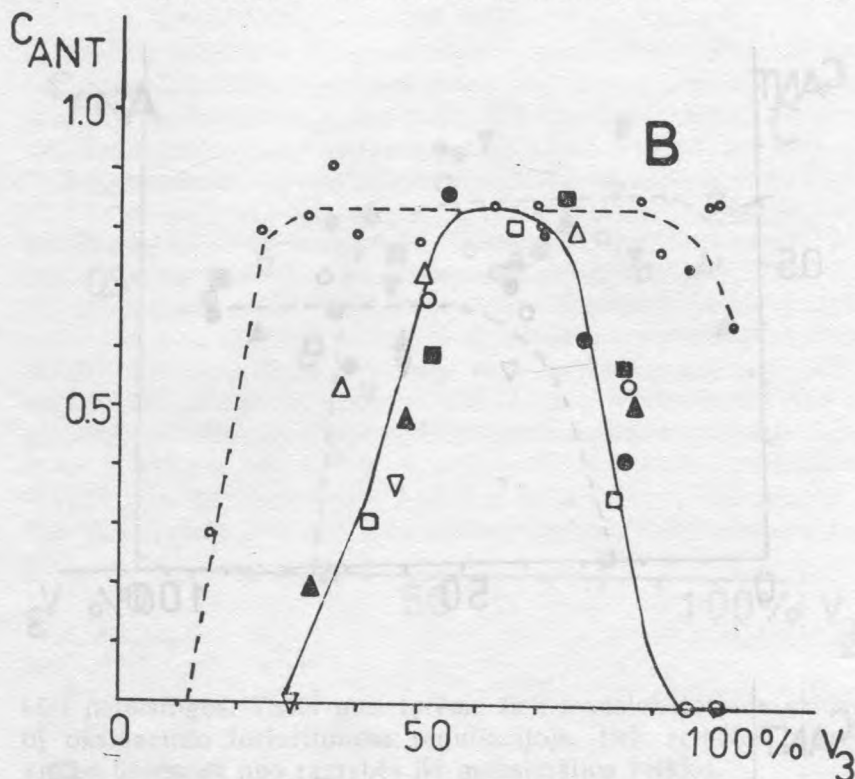
ilgos grandinės acil-KoA junginiais gali būti tas universalus mechanizmas, kurio dėka acil-KoA veikia ląstelės energetinį metabolismą tiek ischemijos atveju, tiek kitose fiziologinėse ar patologinėse būsenose, sukeliančiose šio metabolito susikaupimą, pavyzdžiui, badavimas, diabetas ir kt. Tačiau ši hipotezė, nors ir cituojama daugelio autorių, iki šiol neturėjo tvirto eksperimentinio pagrindimo.

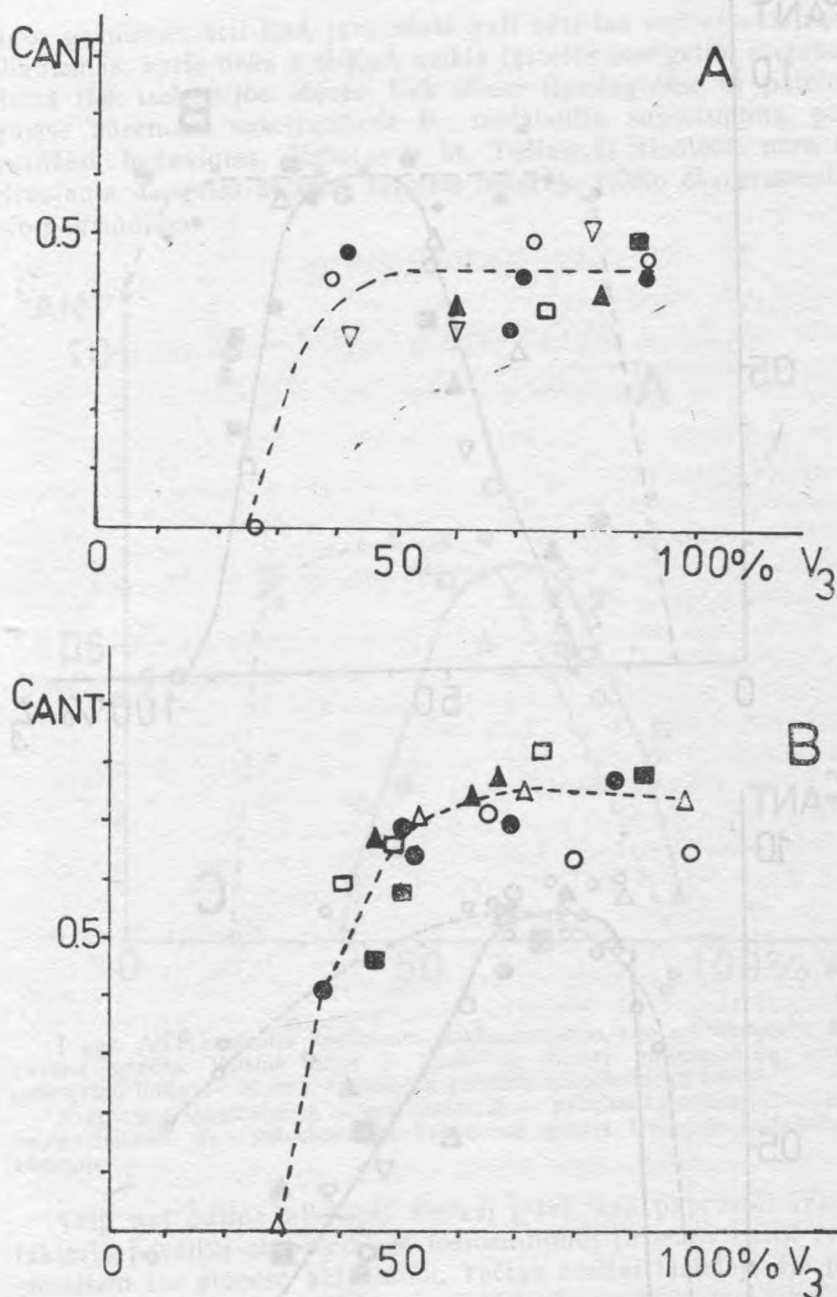

1 pav. ANT kontrolės koeficiento priklausomumas nuo mitochondrijų kvėpavimo greičio: ištisinė linija — intaktinių širdies mitochondrijų kreivė; punktyrinė linija — 30 min. ischemijos pažeistų mitochondrijų kreivė.

Kvėpavimo substratas: A — sukcinatas, B — palmitoilkarnitinas, C — piruvatas + malatas. V_3 — mitochondrijų kvėpavimo greitis trečiojoje metabolinėje būsenoje

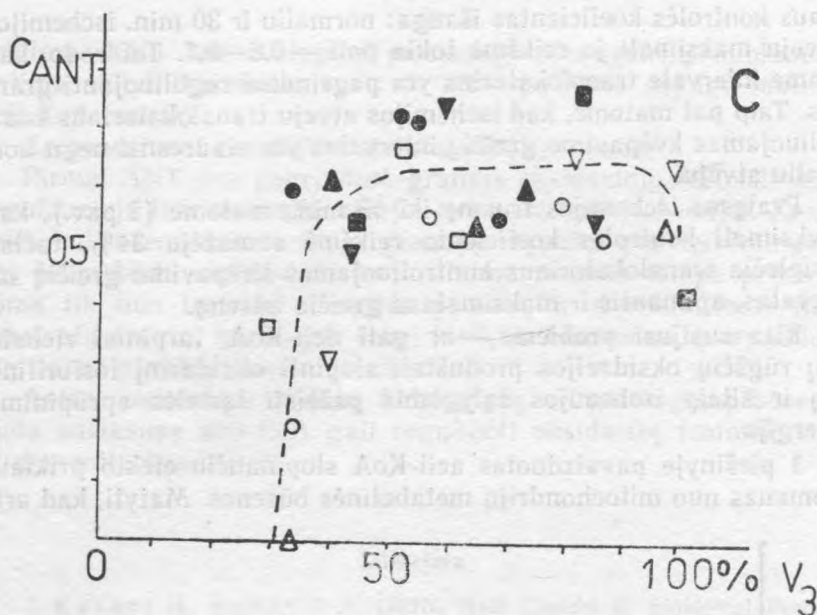
Taip pat būtina atkreipti dėmesį į tai, kad paprastai įvairių faktorių poveikis oksidaciniam fosforilinimui tiriamas esant maksimaliam šio proceso aktyvumui. Tačiau realiai ląstelėje šio proceso greitis yra tarpinis tarp ramybės būsenos ir maksimalaus greičio, kuris pasiekiamas tik ekstremaliomis sąlygomis. Todėl apibendrinančios išvados apie šių faktorių poveikio padarinius *in vivo*, remiantis vien tyrimais, esant maksimaliam greičiui, gali

2 pav. ANT kontrolės koeficiento priklausomumas nuo mitochondrijų kvėpavimo greičio po 45 min. ischemijos.

Mitochondrijų kvėpavimo substratas: A — cukcinatas, B — palmitoilkarnitinas, C — piruvatas+malatas.

būti neteisingos. Todėl mes tyrėme tiek translokatoriaus vaidmenį oksidacinio fosforilavimo reguliacijoje, tiek acil-KoA poveikį visose būsenose nuo ramybės iki maksimalios veiklos.

Kiekybiniam tam tikro fermento vaidmens proceso reguliacijoje įvertinimui vartojamas kontrolės koeficiento terminas. Jis parodo, kokią srauto pokytį sukelia nežymus fermento aktyvumo pakitimas. Fermento aktyvumas keičiamas specifiniu inhibitoriumi. Translokatoriaus atveju naudojamas karboksitraktilozidas — specifinis, negrįžtamas inhibitorius. Kontrolės koeficiento reikšmė gali kisti nuo 0 (fermentas reguliacijoje nedalyvauja) iki 1 (tik šis fermentas reguliuoja). Visų proceso reguliacijoje dalyvaujančių fermentų kontrolės koeficientų suma yra lygi 1.

Pirmajame piešinyje pavaizduota translokatoriaus kontrolės koeficiento priklausomumas nuo santykinio mitochondrijų kvėpavimo greičio (arba metabolinės būsenos). Ištiesinė linija pavaizduota ischeminė kreivė, punktyrine — norma. Mes pasirinkome 30 min. ischemiją — tai grįžtamų miokardo pakitimų fazė, po kurios, atnaujinus kraujotaką, pakitimai išnyksta. 45 min. ischemija — tai jau negrįžtama fazė, sukelianti didelius struktūrinius miokardo pažeidimus.

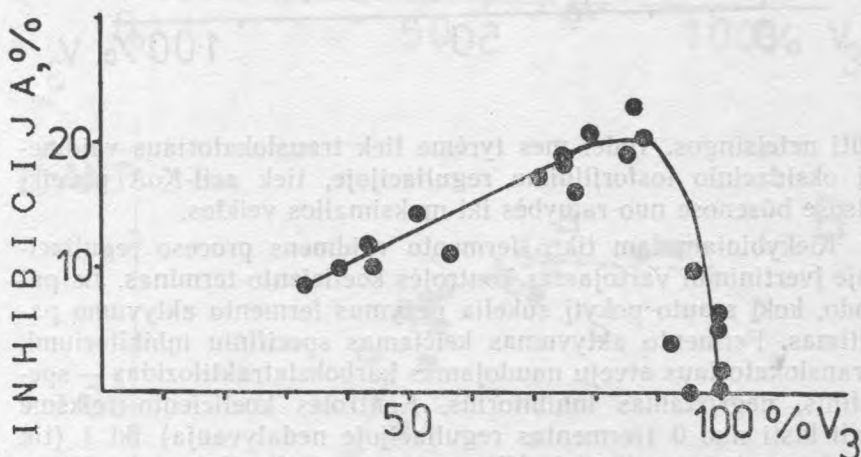
Iš piešinio matome, kad visais atvejais ketvirtojoje, ramybės būsenoje, translokatoriaus nedalyvauja oksidacinio fosforilavimo reguliacijoje. Tačiau tarpinėje, fiziologinėje būsenoje, translokato-

riaus kontrolės koeficientas išauga: normaliu ir 30 min. ischemijos atveju maksimali jo reikšmė tokia pati — 0,6—0,7. Tai rodo, kad šiame intervale translokatorius yra pagrindinė reguliuojanti grandis. Taip pat matome, kad ischemijos atveju translokatoriaus kontroliuojamas kvėpavimo greičių intervalas yra siauresnis negu normaliu atveju.

Pratęsus ischemijos trukmę iki 45 min., matome (2 pav.), kad maksimali kontrolės koeficiento reikšmė sumažėja 34%, tačiau išsiplečia translokatoriaus kontroliuojamas kvėpavimo greičių intervalas, apimantis ir maksimalaus greičio būseną.

Kita susijusi problema — ar gali acil-KoA, tarpiniai riebalinių rūgščių oksidacijos produktai, slopinti oksidacinį fosforilinimą ir šitaip ischemijos sąlygomis pažeisti ląstelės aprūpinimą energija.

3 piešinyje pavaizduotas acil-KoA slopinančio efekto priklausomumas nuo mitochondrijų metabolinės būsenos. Matyti, kad arti

3 pav. Ilgos grandinės acil-KoA efekto priklausomumas nuo širdies mitochondrijų kvėpavimo greičio

ramybės būsenos acil-KoA slopina kvėpavimą 11%, toliau efektas išauga iki 20% ir krinta iki 5% artėjant prie maksimalios veiklos būsenos.

Sumažinus acil-KoA kiekį mitochondrijose iki normos (tai pasiekama inkubuojant mitochondrijas su karnitinu), kvėpavimo greitis atsistatydavo iki tokio lygio, koks yra būdingas kontroliuems mitochondrijoms.

Taigi mūsų duomenys rodo, kad acil-KoA dalyvauja oksidacinio fosforilinimo reguliacijoje širdies ląstelėje. Šie junginiai gali būti vienas iš veiksnių, sukeliančių ischeminį miokardo pa-

žeidimą. Kaip farmakologinę priemonę, apsaugančią miokardą, galima siūlyti karnitiną, kuris *in vitro* pašalina nepageidautiną acil-KoA poveikį.

Apibendrinant rezultatus, galima pasakyti, kad:

Pirma, ANT yra pagrindinė grandis oksidacinio fosforilinimo reguliacijoje tiek normaliu atveju, tiek vystantis ischemijai. Kontrolės sukoncentravimas šioje grandyje ląstelei yra reikšmingas, nes tokiu būdu oksidacinio fosforilinimo sistema tampa priklausoma tik nuo ląstelės energijos poreikių ir nepriklausoma nuo substratų srauto, kuris gali labai kisti, priklausomai, pavyzdžiui, nuo to, ar pavalgę esame, ar alkani.

Antra, ischemijos ir kitų fiziologinių ar patologinių būsenų metu susikaupę acil-KoA gali reguliuoti oksidacinį fosforilinimą širdies mitochondrijose.

Literatūra

1. Kacser H., Burns J. A. (1973) Rate Control of Biological Processes. London: Cambridge Univ. Press, 65—104.
2. Heinrich R., Rapoport T. A. (1974). Eur. J. Biochem. 42, 89—95.
3. Kholodenko B., Zilinskienė V., Borutaitė V. ir kt. (1987) FEBS Lett. 223, 247—250.
4. Shug A. L., Shrago E., Bittar H. ir kt. (1975) Am. J. Physiol. 228, 689—692.

Dr. DALIA ELENA BURDULIENE

NAUJI ANTISPINDULINIAI N-SUKCINAMININĖS RŪGSTIES DARINIAI

Spindulinės ligos profilaktikai ir jos gydymui buv. Sovietų Sąjungoje vartojami šie preparatai: cistamino dihidrochloridas, meksaminas, batilolis, tezano linimentas¹. Šių preparatų stoka ir siaura nomenklatūra, jų menkas efektyvumas ir žalingas pašalinis poveikis skatina naujų preparatų paieškas. Naujiems preparatams keliama tokie reikalavimai: mažas toksiškumas, stiprios radioapsauginės savybės, efektyvus poveikis ankstyvoje spindulinės ligos stadijoje. Tokių preparatų taikymas turėtų būti perspektyvus onkologijos praktikoje siekiant sumažinti arba visai pašalinti neigiamus radiobiologinius padarinius, kai gydoma švitiniu.

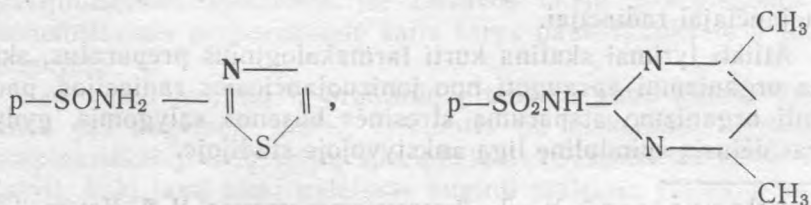
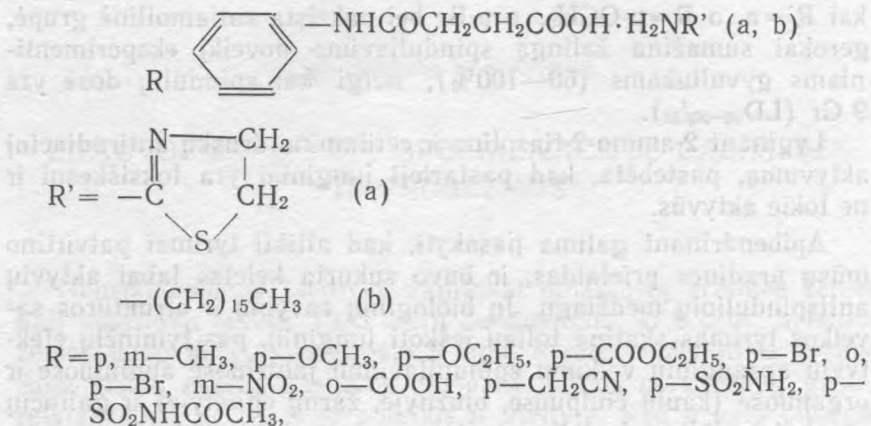
Sie darbai ypač aktualūs dabar, siekiant sumažinti Černobylio AE avarijos padarinius Lietuvoje, gresiant avarinėms situacijoms (Ignalinos AE ir kt.).

Lietuvos Mokslų akademijos Biochemijos institute ilgą laiką buvo atliekami tyrimai — ieškoma efektyvių radioapsauginių priemonių nuo organizmams žalingo spinduliavimo (rentgeno, gama spindulių, neutronų), panaudojant bioorganinius junginius. Iki šiol taikomi antispinduliniai preparatai (pvz., cistaminas — buv. SSRS ir amofostinas — JAV, jų analogai ir kitos tirtos medžiagos) yra toksiški, sukelia ir stimuliuoja įvairius nepageidaujamus reiškinius, efektyvios tik jų subletalinės dozės. Tyrimų metu buvo orientuotasi į membranotropines medžiagas, gebančias sąveikauti su ląstelių membranų polilipoglikoproteininiais kompleksais ir per šį mechanizmą aktyviai veikti ląstelių dalijimosi procesą ir jo reguliavimo sistemas.

Yra žinoma, kad kai kurie gintaro rūgšties dariniai pasižymi antiradiacinėmis savybėmis². Bendradarbiaujant su kitomis įstaigomis (Čeliabinsko Radiologijos centras, prof. T. N. Tužilkova (mirusi), V. S. Korytnyj), buvo atrasta keletas radioapsauginių

medžiagų, efektyvių profilaktiškai, nustatytos jų toksikologinės savybės.

Siekiant nustatyti naujas klases junginių, pasižyminčių radioapsauginėmis savybėmis, buvo susintetinti N-fenilensukcinamininės rūgšties dariniai: 2-amino-2-tiazolino bei cetilamino druskos:

Nauji junginiai gauti veikiant N — pakeistas sukcinamino rūgštis su 2-amino-2-tiazolinu (R'a) arba cetilaminu (R'b) etanolyje. Išeiginės N-fenilensukcinamininės rūgštys gautos pagal bendrąją metodiką³. Gauti junginiai — baltos kristalinės medžiagos, patvarios kambario temperatūroje, beveik visos tirpios vandenyje arba dimetilsulfoksido.

Gautų junginių struktūra patvirtinta IR-, BMR- ir C¹³ spektroskopiniu metodu bei elementine analize.

Susintetintų medžiagų toksinės ir antispindulinės savybės ištirtos su C₅₇B1/6 pelėmis. Tirtos medžiagos yra silpnai arba vidutiniškai toksiškos (LD₅₀ 20—1500 mg/kg). Toksiškiausia medžiaga esti tada, kai fenilo žiede p- padėtyje R=metilo grupė, R'=a. Šios grupės pakeitimas metoksiline, cianometiline, karbetoksiline, sulfamoiline grupe, halogenu, heterociklų liekanomis sulfamoilinėje grupėje labai sumažina toksiškumą (LD₅₀ 300—1500 mg/kg).

Tiriant antispindulines medžiagų savybes sukcinamininių rūgš-

čių dariniai 15 min prieš švitinimą buvo suleidžiami gyvūnams į pilvo ertmę $1/2 LD_{16}$ tiriamo preparato dozės. Gyvuliukai buvo švitinami gama prietaisu „ИГРП“, apšvitinimo greitis buvo 0,7 Gr/min, spindulių galutinės dozės — 7,0, 7,5, 8,0 Gr. Antispindulinis efektas buvo nustatomas pagal išgyvenusių po 30 parų gyvūnų skaičių. Nustatyta, kad N-fenilensukcinamininės rūgštys, kai $R' = a$, o $R = p-OCH_3$, o p-Br bei pakeista sulfamoilinė grupė, gerokai sumažina žalingą spinduliavimo poveikį eksperimentiniams gyvuliukams (60—100%), netgi kai spindulių dozė yra 9 Gr ($LD_{95-99/30}$).

Lyginant 2-amino-2-tiazolino ir cetilamino druskų antiradiacinį aktyvumą, pastebėta, kad pastarieji junginiai yra toksiškesni ir ne tokie aktyvūs.

Apibendrinant galima pasakyti, kad atlikti tyrimai patvirtino mūsų pradines prielaidas, ir buvo sukurta keletas labai aktyvių antispindulinių medžiagų. Jų biologinių savybių ir struktūros sąveikos tyrimas skatina toliau ieškoti junginių, pasižyminčių efektyviu apsauginiu veikimu spinduliavimui jautriuose audiniuose ir organuose (kaulų čiulpuose, blužnyje, žarnų epitelyje) ir galinčių gerokai padidinti ląstelių, audinių ir organizmų atsparumą jonizuojančiajai radiacijai.

Atlikti tyrimai skatina kurti farmakologinius preparatus, skirtus organizmui apsaugoti nuo jonizuojančiosios radiacijos, padidinti organizmo atsparumą stresinės būsenos sąlygomis, gydyti prasidėjusią spindulinę ligą ankstyvojoje stadijoje.

¹ Машковский М. Д. Лекарственные средства. Ч. 2. Москва, 1988. С. 189—191.

² Schering A. G. Fr. 1, 381, 643 (C1 A61K, CO7, c) Dec. 11, 1964. Ger. Appl. Dec. 22, 1962; 10 pp.; Andrews G. A. Kuiseley R. M., Wagner H. N., Jr. Springfield, Va.: CSFTJ. 1966. P. 728.

³ Глузман М. Х., Мильнер Р. С. Изв. ВУЗ МВО СССР // Химия и химическая технология. 1960. Т. 3. № 2. С. 305—311.

DR. VANDA ZEKONIENĖ

LIETUVOS JAVŲ ŪKIO SPECIALIZACIJOS GALIMYBĖS IR PROBLEMOS

Nepriklausomos Lietuvos ūkininkai didžiausią ariamos žemės dalį apsėdavo javais. 1938 metų duomenimis, 47,8 proc. ariamos žemės buvo apsėta varpiniais ir apie 8 proc. ankštiniais javais. Apie grūdų svarbą Lietuvos ūkyje nė kalbos nėra. Daug grūdų reikia dabar, nemažės jų poreikis ir ateityje. Kad ir kaip plėstųsi galvijininkystės specializacija, Lietuvos ūkyje ekologiškomis ir ekonomiškomis proporcijomis šalia tarps paukštininkystė ir kiau-
lininkystė.

Javų ūkio teorinių ir praktinių problemų gana gausu. Todėl reikia jas nagrinėti rimtai, remiantis tik moksliniais tyrimais, kompleksiškai įvairių sričių specialistams. Svarbiausia reikia nustatyti, kokį javų kiekį galėtume auginti įvairiose Lietuvos agroklimatinėse zonose ir kokias problemas reikėtų spręsti ūkininkui, pasirinkusiam minėtos augalininkystės šakos specializaciją.

Tiriant šiuos klausimus, lengvose dirvose 1977 m. Vokėje buvo įrengtas stacionarinis sėjomaininis bandinys: šešios šešialaukės išskleistos sėjomainos, kuriose javų kiekis įvairavo nuo 50 iki 100 procentų. Kadangi tiriamieji klausimai itin svarbūs ir sudėtingi, autorės iniciatyva imtasi kompleksinių tyrimų. Juose ne vienu laiku dalyvavo MA Botanikos, Miškų ūkio, buvęs Zoologijos ir parazitologijos institutai ir Vėžaičių filialas. Tyrimai dar tebevyksta, tačiau, remiantis jau turimų 15 metų kompleksinių tyrimų duomenimis, galima pateikti nuomonę Lietuvos ūkiui labai svarbiais augalininkystės specializavimo klausimais.

Sėjomainoje auginant javų daugiau nei 50 proc., tenka atsėliuoti žemės ūkio kultūras, šiuo atveju — javus. Tada, pasak literatūros, pastebimas dirvos biologinis nuovargis: mažėja bakterijų, pagausėja grybų, kinta jų rūšinė sudėtis.

Vokėje padidinus javų kiekį sėjomainoje nuo 50 iki 100 proc., šiek tiek pakito kai kurios fiziologinių mikroorganizmų grupės

(mikrobiologines analizės atliko E. Arlauskienė): sumažėjo amonifikuojančių mikroorganizmų — bakterijų, pagausėjo pelėsinų grybų. Šešialaukėje sėjomainoje, kurioje yra du laukai daugiamečių, vienas laukas vienmečių žolių ir trys laukai javų, nustatytas kiek didesnis, palyginti su kitomis sėjomainomis, kuriose javai sudarė 67 ir 83 proc., invertazės ir ureazės aktyvumas.

Atliekant panašius tyrimus Dotnuvoje (A. Svirskienės mikrobiologinės analizės), didinant javų kiekį sėjomainoje nuo 50 iki 100 proc., miežių dirvos biologinis aktyvumas mažėjo; ypač sumažėjo invertazės aktyvumas bei azotobakterijų ir amonifikuojančių bakterijų.

Tirdami javų sėjomainų dirvožemyje esančio humuso kiekio pasikeitimus, nustatėme, kad nuo 1979 (dveji metai įėjimas į sėjomainos rotaciją) iki 1984 metų dirvoje humuso per daug nesumažėjo. Pasibaigus antrai rotacijai 1990 m., humuso kiekis beveik nepakito pirmoje sėjomainoje, turinčioje du laukus daugiamečių žolių, vieną lauką vienmečių žolių ir tris laukus javų. Prieš įrengiant bandinį 1979 m. humuso kiekis sudarė 1,92 proc., pasibaigus pirmai rotacijai 1984 m. — 2,01 proc., po antros rotacijos 1990 m. — 1,93 proc. Kitų sėjomainų dirvožemyje humuso kiekis jau siekė mažėjimo ribą.

Manoma, kad labiausiai humuso kiekio mažėjimą lėmė ariamojo sluoksnio storėjimas. Panašūs duomenys gauti ir Dotnuvoje.

Humuso kiekį ir kokybę daug lemia augalinių liekanų sudėtis. Iš daugiamečių ankštinių žolių liekanų, kuriose gausu baltymų ir kurios lengvai humifikuojasi, humuso rūgščių susidaro daugiau negu iš javų liekanų, kurių sudėtyje daug angliavandenių ir lignino.

Mūsų duomenimis, tirtu dirvožemio ariamojo sluoksnio humuso kokybinės sudėties įvairaus javų kiekio sėjomainose didelių skirtumų nerasta (analizės I. Stanislavičiūtės). Tačiau, didinant javų kiekį sėjomainoje, pastebėta humino ir fulvo rūgščių santykio mažėjimo tendencija: 50 proc. javų turinčioje sėjomainoje šis santykis buvo 0,74, o 83 ir 100 proc. javų turinčioje sėjomainoje jis sudarė 0,70 ir 0,62. Padidinus javų kiekį sėjomainoje nuo 50 iki 100 proc., 1979—1984 metų duomenimis, huminis-fulvinis dirvožemio humuso tipas (kai Ch. r. ir Cf. r. 0,5—1,0) gerokai priartėjo prie fulvinio (kai šis santykis $<0,5$), o dirvožemio humifikacijos laipsnis tapo mažesnis už vidutinį jo lygį (mažiau kaip 20 proc.).

Sėjomainos kultūros turi didelę reikšmę fosforo ir kalio režimui dirvožemyje. Lubinai, daugiametės žolės gali asimiliuoti sunkiai tirpstančius dirvožemio fosfatus, kurių dalis lieka šių augalų

šaknyse, vėliau mineralizuojasi ir tampa prieinami vėlesnėms sėjomainos kultūroms.

Tyrimų duomenimis, lengvai tirpių mineralinių fosfatų frakcijų (analizės L. Slavėnienės) daugiausiai buvo sėjomainoje, turinčioje 67 proc. javų, vieną lauką žolių ir žaliai trąšai užariamus lubinus. Mažiausiai lengvai tirpių mineralinių fosfatų dėl intensyvios biologinės daugiamečių žolių bei lubinų fosforo sorbcijos rasta sėjomainoje, kuri turi 50 proc. javų — du laukus daugiamečių ir vieną vienmečių žolių.

Didinant javų kiekį sėjomainoje, dirvožemyje sumažėjo nemainų kalio, kuris yra artimas mainų kalio rezervas, kiekis. Nepastebėta, kad būtų didelių mainų kalio kiekio dirvožemyje skirtumų priklausomai nuo javų kiekio sėjomainoje.

Dirvos derlingumui didelę įtaką daro saprofitiniai gyvūnai — sliekai. Jie greitina augalinių liekanų mineralizaciją, didina tirpių mineralinių medžiagų kiekį, gerina dirvos struktūrą.

Specializuotose agrofitocenozėse, kuriose vyrauja vienmečiai varpiniai augalai, sliekų rasta negausiai, ir tik vienos (*Allolobophora californosa*) rūšies, vidutiniškai 10,8—15,3 vnt/m² (apskaita atliko O. Atlavinytė). Iš antžeminės žalingosios faunos daugiausiai vasarojuje buvo išplitę amarai ir tripsai. Antžeminė naudingoji fauna buvo labai negausi. Didelių skirtumų tiek naudingosios, tiek žalingosios faunos tarp skirtingo javų kiekio sėjomainų nerasta (apskaita G. Zalienės).

Javų ligos — rudosios rūdys, miltligė — daugiausiai buvo išplitusios rugių pasėliuose. Didžiausias procentas rūdžių pažeistų rugių rastas po pirmųjų ir antrųjų naudojimo metų daugiamečių žolių bei po lubinų — atitinkamai 78,5 proc., 87,5 proc., 84 proc. (O. Špokauskienės apskaita). Tai aiškinama tuo, kad rūdžių plitimą skatina priešėliai, sukaupę dirvožemyje daug azoto. Miltligė irgi daugiausiai pažeidė vešliai augančius rugius, pasėtus po gerų priešėlių. Pašaknio puviniams plisti daugiau įtakos galėjo turėti kultūrų atsėliavimas, tačiau paskutinių rotacijos metų duomenys to nepatvirtino. Manoma, kad teigiamą fitosanitarinę įtaką darė užariami kaip žalia trąša ankštiniai-tarpiniai sėjomainų augalai.

Mūsų atliktais 1978—1990 metų piktžolių apskaitos tyrimais, javų kiekio didinimas sėjomainoje (saikingai naudojant herbicidus) nepadidino piktžolių svorio, tačiau labai pagausino jų skaičių. Piktžolių skaičius m² ypač padidėjo, didinant javų kiekį sėjomainoje iki 67 proc. ir vietoj vienmečių žolių auginant daugiameses. Pakeitus daugiameses žoles vienmetėmis ir padidinus javų kiekį iki 83 proc., pastebėta, kad piktžolių kiekis gerokai sumažėjo.

Javų piktžolių skaičius tirtose sėjomainose per antrą rotaciją padidėjo vidutiniškai 20 vnt/m², o jų svoris sumažėjo: 1978—1984 m. javų piktžolės iš 1 m² vidutiniškai svėrė 54,9 g, 1985—1990 m.—tik 27,3 g. Javų kiekis sėjomainoje didesnės įtakos piktžolių svoriui, 1978—1990 metų vidutiniškais duomenimis, neturėjo.

Piktžolių plitimą javuose nemažai lėmė ir orai. Palankiausi orai piktžolėms plisti ir išlikti buvo 1988 m., kai 1 m² javų pasėlio prieš pjūtį suskaičiuota vidutiniškai apie 110 vienetų piktžolių. Dar du piktžolių pikai buvo 1981 ir 1985 m.—1 m² rasta vidutiniškai daugiau kaip po 100 vienetų piktžolių. Vešliausios piktžolės išaugo 1980 m.: 1 m² piktžolės svėrė vidutiniškai 101,4 g, o 1989 m.—tik 7,2 g. Pateiktieji duomenys rodo, kokią įtaką orai turi piktžolių plitimui ir kaip svarbu, šalia kitų ilgalaikių prognozių, ateityje turėti ir piktžolių plitimo prognozę.

Remiantis tyrimų duomenimis galima teigti, kad lengvose dirvose gali egzistuoti specializuotos agrofitocenozės, kuriose vyrauja vienmečiai varpiniai augalai. Mokslinės paieškos šioje srityje plėstinos, nes javų ūkio specializacija Lietuvoje turi didelę ateitį.

Problemiški visą laiką bus praktiškieji ūkiniai klausimai: visiškas apsirūpinimas trąšomis bei technika, laiku atlikta kvalifikuota augalų ligų, kenkėjų ir piktžolių prognozė, tinkamai parinktos žemės ūkio kultūrų, ypač varpinių ir ankštinių javų veislės, gebėjimas greit reaguoti į rinkos poreikius.

TEISĖS MOKSLŲ SEKCIJA

DR. ALDONA VASILIAUSKIENĖ

ANTROJO LIETUVOS STATUTO TYRINĖJIMAI

PROF. KUN. PRANAS VAICEKONIS

KANONŲ TEISĖS KODEKSAS IR JO TAIKYMAS
LIETUVOS TIKINTIESIEMS

PROF. KUN. JEAN BAPTISTE BEYER SJ

RYTŲ BAŽNYČIŲ KANONŲ KODEKSAS

DR. EDUARDAS MONKEVIČIUS

TAUTINIS ATGIMIMAS IR ŽMOGAUS TEISĖS

DR. ALDONA VASILIAUSKIENE

ANTROJO LIETUVOS STATUTO TYRINĖJIMAI

XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) buvo priimti trys Lietuvos Statutai: 1529 m.— Pirmasis, 1566 m.— Ant-rasis ir 1588 m.— Trečiasis. Lietuvos Statutai — žymūs teisės kul-tūros paminklai, lietuvių, baltarusių, ukrainiečių ir kitų tautų istorijos šaltiniai.

Sio pranešimo tema — tyrinėjimai, todėl pateiksiu tik trumpą Antrojo Lietuvos Statuto (ALS) charakteristiką.

Skirtingai nuo Europos ir Rusijos feodalinių teisynų, kuriuose buvo įtvirtintos iš esmės tik baudžiamosios teisės normos, o kai kuriuose — dalis kanonų, ALS, kaip ir Pirmasis (tik plačiau), ap-ėmė visas teisės sritis: valstybinę, civilinę, karinę, baudžiamą-ją ir procesą, žemės, šeimos ir kitas. ALS buvo teigiamai iš-spręstas aktualus civilinei šlėktai nuosavybės klausimas: leista disponuoti žemės valda, gerokai išplėstos šlėktos laisvės. Todėl ALS padaugėjo, palyginti su Pirmuoju, straipsnių skaičius (per 100). Vietoj 13-kos skyrių — čia jau 14-ka. Skyrių pavadinimai rodo, kokias teisės sritis apėmė Statutas. Cituojama iš Adomo Zaluskio nuorašo, nes skyrių pavadinimai čia yra išsamesni, pla-tesni, turintys lyg ir savotiškus paaiškinimus, be to, šis nuorašas yra autorės surastas viename Lvovo muziejų tik 1988 m.

Роздѣль первый.

О персоне г(о)с(по)д(а)рьской и обра-
женью маестату ее*.

Роздѣл третій.

О волностях шляхетских і о розмноже-
н(ь)ю Великаго князѣтва Литовскаго.

Роздѣль четвертый.

О судях и судех и о процессе правном,
и екзекуциях, дияляциях и о судъ подкo-
морском и апеляцияхъ.

* Raidės, iškeltos viršum eilutės, — pabrauktos; praleistos raidės — įrašytos skliausteliuose.

- Розделъ пятый. О оправехъ посагу и о вене. Мает(ь) в собе артыкуловъ иЕ (18).
- Роздел шостый. О опеках и опекунахъ, такъ же о урядех и валности ихъ.
- Роздел семый. О записехъ и продажахъ имений и заставахъ шляхецкихъ.
- Роздел осмый. О тестаментехъ вшелякихъ.
- Роздел девятый. О оправахъ земленыхъ, о границахъ, о межахъ и о копахъ.
- Роздел десятый.
- Розделъ одинадцатый. О кгвалтехъ и о боехъ, и о головшщинахъ шляхецкихъ.
- Роздел третийнадцат(ь). О грабежахъ и навезъкахъ ихъ.
- Роздел четвертыйнадцат(ь). О злодействе вшеляког(о) стану.

Sis nuorašas, kaip ir kiti, priskirtini Voluinės nuorašams, II skyriaus, kur kalbama apie žemių gynybą, neturi. Čia neįrašytas X skyriaus pavadinimas. Kituose nuorašuose X skyriaus pavadinimas — О пуща, о ловы, о дерево бортное. Adomo Zaluskio nuoraše išplėstas XII skyriaus pirmas lapas, todėl nėra pavadinimo. Kituose nuorašuose — О головщинахъ и о навяззкахъ людей посполитыхъ.

Nei Pirmasis, nei Antrasis Lietuvos Statutai savo galiojimo metu nebuvo išspausdinti. Jie plito nuorašais, kurie buvo rašomi LDK kanceliarine arba originalo kalba (kai kurie mokslininkai ją vadina senąja baltarusių kalba), verčiami į senąją lenkų bei lotynų kalbas.

Laikas, karai, stichinės nelaimės sunaikino ne vieną nuorašą. Šiuo metu mums žinoma per 40 išlikusių ALS nuorašų — iš jų 7 yra parašyti LDK kanceliarine arba originalo kalba; žinomos ir dvi vėlesnės kopijos.

Kadangi ALS originalas neišlikęs, nuorašų tyrinėjimo tikslas — nustatyti, kuris yra artimiausias neišlikusiam originalui, kurį būtų galima laikyti pagrindiniu, sudarant ALS akademinio leidinio tekstą.

ALS bei jo nuorašai iš visų trijų Lietuvos Statutų mažiausiai tyrinėti. Tačiau ir čia galima išskirti tris grupes.

- I. ALS nuorašai tik paminėti arba labai glaustai apibūdinti bibliotekų kataloguose.
- II. ALS nuorašų kai kurie žodžiai ar ištraukos paminėtos daugiausia filologų moksliniuose darbuose.
- III. Specialios ALS bei jo nuorašų studijos.

Apžvelgsime kiekvieną iš čia išskirtų grupių.

XIX a., taip pat ir XX a. pradžios ALS tyrinėjimai daugiausia skirtini **pirmai** mūsų išskirtai **grupei**.

1825 m. K. Kalaidovičius ir P. Strojėvas, sudarydami grafo F. Tolstojaus bibliotekos knygų katalogą, paminėjo ir LDK Statutą¹ — tai mūsų įvardytas Jano Chotimskio nuorašas, šiuo metu saugomas Sankt Peterburge, Saltykovo-Šcedrino bibliotekoje².

1842 m. A. Vostokovas, aprašydamas Rumiancevo muziejaus rankraščius, apibūdino čia saugotų ALS nuorašą³, mūsų pavadintą Vasilijaus Usovičiaus vardu. Šiuo metu nuorašas saugomas Maskvoje, Lenino bibliotekoje⁴.

1848 m. išspausdintas dar XVII a. sudarytas knygų, saugomų Rusijos vienuolynuose, katalogas. Jame nurodytas ir ALS Ciudo nuorašas⁵. Šiuo metu nuorašas saugomas Maskvos istorijos muziejuje⁶.

1864 m. išleistame Rešitilovkos bibliotekos, kuri priklausė žymiam Jekaterinos II laikų politiniam veikėjui V. Popovui, knygų kataloge minima XVIII a. pabaigos Vasilijaus Usovičiaus nuorašo kopija. Ją sudarytojas vadina „Статутъ Великого княжества Литовского 1648 года“⁷. Šiuo metu kopija saugoma Simferopolio universiteto bibliotekos Retųjų knygų skyriuje⁸.

1882 m. K. Kestneris tarp kitų istorinių šaltinių mini Vasilijaus Usovičiaus nuorašą ir vadina jį Lietuvos Statutu⁹.

N. Petrovas, rašydamas apie Kijeve saugomus rankraščius, taip pat mini Lietuvos Statutą, nurodo jo atsiradimo laiką, puslapių skaičių. Tačiau jis klysta, teigdamas, kad tas nuorašas (mūsų pavadintas Lucko vardu) yra 1588 m. spausdinto Trečiojo Lietuvos Statuto kopija¹⁰. Šiuo metu nuorašas saugomas Ukrainos Mokslų akademijos bibliotekoje Kijeve¹¹.

1898 m. I. Kamaninas Počiajevo Lauroje rado Lietuvos Statuto rankraštį. Jis buvo eksponuojamas parodoje, skirtoje XI archeologų suvažiavimui Kijeve. I. Kamaninas, sudarydamas šios parodos katalogą, mini ir ALS Počiajevo nuorašą¹². Nuorašas šiuo metu saugomas Lvove, V. Stefaniko bibliotekoje¹³.

XX a. bibliotekų kataloguose daugiausia kartojami, kartais šiek tiek išplečiami duomenys apie ALS nuorašus, minėtus XIX a. kataloguose.

Antra mūsų išskirta **grupė** nėra gausi, tačiau ir šie tyrinėjimai parodo ALS svarbą.

M. Jasinskis, tirdamas Lucko bei Vyriausiąjį Lietuvos tribunolą, naudojami ALS. Jis į mokslo apyvartą įtraukia Počiajevo nuorašą, aprašo jo struktūrą, nurodo defektus, įvardija, o pagal vandenženklis ir rašto savybes datuoja 1578—1589 m., pabrėžia šio nuorašo svarbą¹⁴.

N. Maksimeikos tyrimuose, kapitalinio darbo apie seimus pridede, pateikiami 1566 m. Bresto ir 1566—67 bei 1568 m. Gardino seimų nutarimai, paimti iš Počiajevo nuorašo¹⁵.

Baltarusių profesorius, filologas U. Aničenko 1969 m. sugrežina du ALS (Jano Chotimskio ir Lucko) nuorašus, analizuoja raidžių grafiką, pateikia titulinį lapą faksimiles¹⁶.

Daugiau kaip po dešimties metų kitas baltarusių mokslininkas filologas A. Bulyka, sudarydamas žodyną, naudoja Počiajevo ir Jano Chotimskio nuorašais¹⁷.

Daktaras Stasys Goštautas iš Bostono, tirdamas Roizijaus juridinę veiklą Lietuvoje, pabrėžia šio teisės specialisto įtaką ALS, akcentuoja, kad Roizijus prisidėjo prie ALS redagavimo¹⁸.

Svarbiausi ALS bei jo nuorašų tyrinėjimai sudaro **trečią grupę**.

Pirmasis moksliai tirti ALS (kaip ir Pirmojo) nuorašus pradėjo Vilniaus universiteto profesorius Ignas Danilavičius (1787—1843). 1823 m. „Dziennik Wileński“ paskelbta 21 nuorašo charakteristika. Tarp jų minimi 4 nuorašai LDK kanceliarine (originalo) kalba. Tame pačiame „Dziennik Wileński“ leidinyje tik metais anksčiau vieną nuorašą aprašė A. Sasnovskis (jį analizavo ir I. Danilavičius). Gaila, kad nė vieno iš 4 nuorašų originalo kalba, aprašytų I. Danilavičiaus, nepavyko surasti. Taigi I. Danilavičiaus tyrimų svarba ta, kad tai yra vieninteliai išlikę duomenys.

I. Danilavičiaus aprašytus nuorašus vėliau analizavo Kijevo Sv. Vladimiro universiteto studentas F. Čarneckis. Jis iš esmės pakartojo pateiktuosius duomenis; tai daugiau vertimas į rusų kalbą. F. Čarneckio rankraštis šiuo metu saugomas Ukrainos MA bibliotekos rankraščių skyriuje 61 (Kistiakovskio) fonde, Nr. 714.

1855 m. ALS pirmą kartą buvo išspausdintas¹⁹. Šiame „Rusijos istorijos ir senienų Maskvos draugijos“ leidinyje nekalbama apie gausius ALS nuorašus. Jis išleistas vieno — Vasilijaus Usovičiaus — nuorašo pagrindu: vėlesni pataisymai bei papildymai paimti iš Trečiojo Lietuvos Statuto.

F. Piekosinskis tyrė ALS nuorašus senąja lenkų bei lotynų kalbomis. 1900 m. „Archiwum komisji prawniczej“ VII tome išspausdinti 8 nuorašai: 6 senąja lenkų ir 2 lotynų kalbomis; pateikta trumpa šių rankraščių charakteristika. Tačiau jie nesugrupuoti, nors tekstai, pateikti abiejomis kalbomis, rodo mėginimą atitinkamai tekstologiškai juos grupuoti. Be to, leidinyje nėra autentiškų tekstų originalo kalba.

Taigi ALS tėra tik šie du leidiniai, tačiau, kaip matėme, jie nėra pilni. Iki šių dienų nėra ALS leidinio, kurio tekstas būtų parengtas, remiantis kritiškai visų išlikusių nuorašų visomis tri-

mis kalbomis analize. Todėl ALS tyrėjų uždavinys — rengti akademinių leidinių.

Pirmojo bei Trečiojo ir išsamiai Antrojo Lietuvos Statutų priėmimo priežastys, sąlygos ir istorija, seimų nutarimai, spausdinimo galimybės ir kiti klausimai buvo nagrinėjami neišspausdintame M. Vasilenkos (1866—1935) straipsnyje (mašinraštis saugomas Ukrainos MA bibliotekos rankraščių skyriaus 40 fonde Nr. 504). Tik 1988 m. pabaigoje Ukrainos MA Prezidiumo nutarimu M. Vasilenka prikeltas iš ilgos užmaršties, specialiųjų fondų rankraščiai tapo prieinami visiems besidomintiems šio mokslininko veikla. Teisės mokslų specialistui, kaip ir daugeliui kitų gabių mokslininkų, tarybų valdžios metais buvo sufalsifikuota byla ir jis 1924 m. nuteistas 10 metų.

Greta minėtų tyrinėtojų F. Čarneckio ir M. Vasilenkos, Lietuvos Statutais domėjosi ir kiti ukrainiečių mokslininkai, daugiau dėmesio skirdami Pirmajam ir Trečiajam Lietuvos Statutams. Šiuos ukrainiečių tyrimus išsamiai analizuoja ir apibendrina L. Moskvič istoriografiniame straipsnyje²⁰.

Paskutiniaisiais dešimtmečiais ALS nuorašus LDK kanceliarine kalba specialiai tyrė V. Raudeliūnas. 1973 m. spaudoje pasirodė trys jo straipsniai²¹. Vienaime detaliai išanalizuotas Ciudo nuorašas, kitame — šeši nuorašai, kuriuos mokslininkas vadina „ukrainietiškais“. Trečiame — įtikinamai pagrindžiama ALS akademinio leidinio būtinybė. Beveik visus ALS nuorašus LDK kanceliarine kalba (taip pat ir neišlikusius) V. Raudeliūnas trumpai charakterizuoja specialiame straipsnyje „Antrojo (1566) Lietuvos Statuto nuorašai“. Šie ilgamečio tyrimo duomenys išspausdinti leidinyje „Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV—XIX a.“ (1981 m.).

Daugiau kaip prieš 20 metų Vilniaus universitete įkurta prof. S. Lazutkos vadovaujama grupė Lietuvos Statutams tirti, jos tikslas — parengti akademinius leidinius. Grupė populiariai Lietuvos Statutus, organizuodama žymiausių Lietuvos Statutų tyrėjų bei pačių Statutų jubiliejines konferencijas. Statutas populiarinamas ir už Lietuvos vykstančiose konferencijose, rašomi mokslo bei mokslo populiarinimo straipsniai. Plačiau apie tai dar bus kalbama.

Šiuo metu jau išleistos dvi Pirmojo Lietuvos Statuto akademinio leidinio knygos (1983 m. Pirmasis Lietuvos Statutas. Paleografinė bei tekstologinė nuorašų analizė; 1985 m. — Pirmasis Lietuvos Statutas. Džialinskio, Lauryno ir Ališavos nuorašų faksimilės), dar 1986 m. spaudai atiduota trečioji knyga: Pirmasis Lietuvos Statutas. Statuto tekstas ir keturkalbis Statuto žodynas. Tačiau dėl popieriaus stokos ir kitokių nesklandumų iki šiol jis

neišvydo dienos šviesos. Tvarkoma ir ketvirtoji knyga — visų 13 skyrių komentarai.

Kadangi Pirmojo Lietuvos Statuto akademinio leidinio rengimas daugiau negu įpusėjęs, jau treji metai (nuo 1988 m.), kai intensyviai tiriami ir ALS nuorašai. Daugiausia dėmesio kol kas buvo skirta nuorašams LDK kanceliarine kalba. Visi septyni šiuo metu žinomi ALS nuorašai bei dvi kopijos autorės publikuoti atskirais moksliniais straipsniais: plačiai analizuota jų paleografija, chronologija, diplomatika bei istorija (Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. 26, 28, 29, 31, 32, 33; Mokslas ir gyvenimas. 1988. Nr. 6; 1989. Nr. 12; 1991. Nr. 8; Bibliotekų darbas. 1989. Nr. 6). Autorės tyrimai apibendrinti 1990 m. gintoje disertacijoje „Antrojo Lietuvos Statuto nuorašai senąja baltarusių kalba (paleografija, chronologija, diplomatika)“. Didelė tyrimo vertė, kaip jau buvo užsiminta, 1988 m. Lvove aptiktas iki tol nežinomas ALS nuorašas, mūsų pavadintas Adomo Zaluskio vardu (šiuo metu nuorašas saugomas Lvovo nacionaliniame muziejuje).

Parašyta nemaža ir mokslo populiarinimo straipsnių: mokiniams (Lietuvos pionierius. 1988. Spalio 12), studentams (Tarybinis studentas. 1988. Lapkričio 4), mokytojams (Tėvynės šviesa. 1989. Spalio 18). 1989 m. apie Lietuvos Statutus ir jų tyrinėjimus autorė skelbė ir rajonų laikraščiuose: Jonavoje (Sausio 2), Radviliškyje (Vasario 2), Marijampolėje (Birželio 3).

Būtina pažymėti, kad jau treči metai (nuo 1988 m.), kai į ALS nuorašų tyrimus įtraukti studentai — jie rašo kursinius bei diplominius darbus, konferencijose skaito pranešimus.

Statutų tyrimų problemas plečia ir skatina išsamesnes jų studijas konferencijos, skirtos žymiesiems Statutų tyrėjams: Joachimui Leleveliui (1986 m.), Ignatijui Danilavičiui (1987 m.). 1979 m. suorganizuota konferencija „450 metų Pirmajam Lietuvos Statutui“, 1988 m. — „400 metų Trečiajam Lietuvos Statutui“, o 1991 m. — „425 metai Antrajam Lietuvos Statutui“.

ALS, kaip Voluinės Statutas, ilgiausiai galiojęs Ukrainos žemėse, inkorporuotose į Lenkijos karalystę (1569 m. Liublino unijos aktu), buvo populiarinamas ir Ukrainoje kraštotyrynių konferencijų metu: Lucke, Vinicoje, Kijeve, Kameneco Podolske, Novgorodo Severske (išleistos pranešimų tezės).

Gausus Ukrainos, Baltarusijos, Maskvos bei Lenkijos mokslininkų būrys (per 20), skaičiusių pranešimus jubiliejinėje ALS konferencijoje, rodo, kad dėmesys Lietuvos Statutams auga. ALS, teisės bei istorijos šaltinio, reikšmę rodo skaitytų pranešimų temų įvairovė. Kartu noriu išsakyti ir širdies sopulį — aišku, džiugu, kad tiek daug svečių iš svetur, tačiau graudu, kad mūsų teisės

mokslo specialistai, kuriems Lietuvos Statutas turėtų būti ypač aktualus, savo teisės istorijai yra gana abejingi. O juk mes kuriame savo nepriklausomą teisinę valstybę!

Noriu paprašyti tų, kurie turi galimybę dirbti užsienyje esančiuose archyvuose, atkreipti dėmesį į XVI—XVII a. rankraščius. Manau, ALS nuorašų galėtų būti ir Vokietijoje, ir Romoje, ir Švedijoje. Geros žinios turėtų svarbos tolesniems ALS tyrimams.

¹ Калайдович К., Строев П. Обстоятельное описание славяно-русских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке... графа Федора Андреевича Толстова. Москва, 1825. С. 121—122. № 203.

² Санкт-Петербургская государственная публичная библиотека им. И. Е. Салтыкова-Щедрина. Рукописный отдел. Ф. 1134.

³ Востоков А. Х. Описание русских и славянских рукописей Румянцовского музея. Санкт-Петербург, 1842. С. 633—637.

⁴ Государственная библиотека им. В. И. Ленина. Рукописный отдел. Ф. 256. № 412.

⁵ Опись книгам, в степенных монастырях находившимися, составленная в XVII веке (предисловие Ундольского В.) // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1848, № 6. IV. Смесь. С. 16.

⁶ Московский государственный исторический музей. Рукописный отдел. Чуд. № 364.

⁷ Каталог книгам и манускриптам (рукописи и письма). Санкт-Петербург. 1864. С. 6.

⁸ Симферопольский госуниверситет. Отдел редкой книги. № 114490.

⁹ Кестнер К. И. Материалы для исторического описания Румянцовского музея. Москва, 1882. С. 29.

¹⁰ Петров Н. И. Рукописи Мелецкого монастыря // Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Москва, 1891. Вып. 1. С. 230. № 120 (Аа 1293).

¹¹ Центральная научная библиотека Академии Наук Украины. Рукописный отдел. Мел. м. П/120.

¹² Каманин И. Краткий перечень рукописей и старопечатных книг на выставке XI-го археологического съезда // Каталог выставки XI-го археологического съезда в Киеве. Киев, 1899. С. 5.

¹³ Львовская научная библиотека им. В. Стефаника Академии наук Украины. Рукописный отдел. Ф. 9 (о/н) № 15/59.

¹⁴ Ясинский М. Н. Луцкий трибунал, как высшая судебная инстанция для Волынского, Брацлавского и Киевского воеводств в последней четверти XVI в. Киев, 1899—1900. С. 55—58; Главный Литовский трибунал, его происхождение, организация и компетенция. Киев, 1901. Вып. 1. С. 203.

¹⁵ Максимейко П. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569. Харьков, 1902 (Приложение). С. 111.

¹⁶ Анічэнка У. Беларуска-украінська пісьмова-моўныя сувязі. Мінск, 1969. С. 77—85.

¹⁷ Булыка А. М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы. Мінск, 1970; Даўня запазычанні беларускай мовы. Мінск, 1972.

¹⁸ S. Goštautas. Roizijaus iuridinė veikla Lietuvoje // LKMA Suvažiavimo darbai. T. XI. Roma, 1987. P. 255—263.

¹⁹ Статут Великого князства Литовского 1566 года // Временник имп. Московского общества истории и древностей российских. Москва, 1855. Кн. 23. Ч. II.

²⁰ Москвич Л. Г. Литовские Статуты в украинской советской историографии // 1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Pirmojo Statuto 450 metinėms pažymėti, medžiaga). Vilnius, 1982. P. 135–143.

²¹ Рауделиūнас В. Чудовский список Второго Литовского Статута // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1973. T. 4 (45). P. 67–76; Українські списки другого Литовського статуту // Архіви України. 1973. № 4 (120). С. 69–76; V. Raudeliūnas. Antrojo Lietuvos Statuto leidimai // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė. 1973. T. 12. P. 13–18.

PROF. KUN. PRANAS VAICEKONIS

KANONŲ TEISĖS KODEKSAS IR JO TAIKYMAS LIETUVOS TIKINTIESIEMS

Bažnyčios gyvenimą ir veiklą tvarko bažnytiniai kanonai, paskelbti Kanonų teisės kodekse. Čia norėčiau kiek plačiau pana-
grinėti patį Kodeksą ir jo taikymą Lietuvos tikintiesiems, teikiant sakramentus ir atliekant bažnytinį mokymą. Prieš tai, kad būtų galima detaliau suprasti kanoninę Bažnyčios veiklą, reikia susipažinti su pačia Bažnytine teise ir teisės kodifikavimu.

I

Bažnytinės teisės samprata ir jos vieta bažnyčioje

Teisė siejasi su protinga žmogaus prigimtimi ir teisingumu visuomeniniame gyvenime. Teisės negalima gerai suvokti be tiesioginio visuomenės pažinimo, kur žmogus reiškiasi savo kūryba bei egzistencija. Visuomenėje žmogus sueina į tarpusavio santykius su kitais žmonėmis, ypač su ta visuomenės dalimi, kurioje jis gyvena ir dirba. Čia asmenų santykiai turi būti taip sutvarkyti, kad nebūtų kliūčių pačiam individualiai siekti tikslo ir kad pats asmuo taip pat niekam netrukdytų. Taigi teisės tikslas padėti visuomenei siekti to, kas yra gera. Šių dienų visuomenė, suprasdama gėrio svarbą, pagrįstai reikalauja, kad gėris būtų didžiai vertinamas ir stropiai saugomas. Gėrį teisėtai saugo teisėta valdžia įstatymų galia, tai yra leidžiamais įstatymais. Ji privalo paisyti visuomenės keliamų reikalavimų ir visu atsakingumu tenkinti visuomenės poreikius.

Bažnyčią sudaro pakrikštyti asmenys, kurie taip pat yra ir visuomenės nariai. Bažnytinė teisė, kaip ir civilinė, remiasi žmogaus prigimties reikalavimais. Jos tikslas — taip pat gėrio sieki-

mas. Tačiau negalima pamiršti, kad Bažnyčia yra ne vien regima bendruomenė, bet ir dvasinė. Todėl, norint tinkamai suprasti teisinę Bažnyčios struktūrą, reikia pažinti pačią Bažnyčią, tai yra jos esmę, kas ji yra savyje, ir jos santykį su kitomis bendruomenėmis.

Bažnyčia kaip regima bendruomenė yra Dievo įrankis žmonijai išganyti. Ji savo regima struktūra padeda asmeniui susijungti su Dievu. Jei Bažnyčia nebūtų regima, negalėtų vykdyti savo misijos. II Vatikano Susirinkimas išryškino didesnę Bažnyčios prigimtį supratimą. Anksčiau buvo akcentuojama išorinė Bažnyčios struktūra. Pati Bažnyčia buvo vadinama tobula bendruomene. Dabar dogminė konstitucija teigia, kad „Kristus, vienintelis tarpininkas, yra įkūręs šioje žemėje savo šventąją Bažnyčią, tikėjimo, meilės ir vilties bendruomenę kaip regimą organizmą; jis nepaliaujamai palaiko ją ir per ją teikia visiems tiesą ir malonę. Ši hierarchiškai sutvarkyta draugija ir Kristaus mistinis kūnas, matoma draugija ir dvasinė bendruomenė, žemiškoji Bažnyčia ir gausi dieviškų dovanų Bažnyčia,— į tai neturi būti žiūrima, kaip į dvi skirtingas realybes, jos sudaro vieną sudėtingą realybę, susidedančią iš žmogiškojo ir dieviškojo pradmenų. Tai ne blanki analogija“¹. Ji yra neatskiriamai susijusi su įsikūnijusiu Žodžiu ir tarnauja Kristaus gaivinančiai Dvasiai.

Bažnyčia yra Dievo tauta, tai tikinčiųjų į Kristų ir atgimusių iš Šventosios Dvasios bendruomenė. Dievas panoro išgelbėti visą tautą, todėl tikinčiųjų tarpusavio santykiai nuosekliai tvarkomi laikantis nustatytų normų. Į Bažnyčios bendruomenę įeina tie, kurie, turėdami Kristaus dvasią, vadovaujasi Bažnyčios įstatymais ir naudojasi išganyimo priemonėmis. Pagal Viešpaties valią Bažnyčioje yra šventi patarnautojai, dvasinių malonių teikėjai — dvasininkai ir tas malones priimantieji — pasauliečiai. Be to, Bažnyčioje dar yra vienuolių, kurie laikosi Dievui paskirtos skaisybės, neturto ir klusnumo įžadų. Į vienuolius Dievas šaukia iš dvasininkų ir pasauliečių tarpo².

Visa Dievo tauta — tikinčiųjų bendruomenė yra pašaukta šventumui. Tačiau Bažnyčios — Dievo tautos nariai priklauso ir pasauliui, jie yra kokios nors valstybės piliečiai. Todėl Bažnyčia, rūpindamasi savo tikinčiaisiais, betarpiškai sueina į kontaktą su valstybės civilinėmis (pasaulietinėmis) institucijomis ir su jomis bendrauja, jei jos nepažeidžia žmogiško orumo ir žmogaus teisių neliečiamumo³.

Bažnyčios veikla neturi politinio, ekonominio ar socialinio charakterio, jos tikslas — Kristaus nurodyta religinė misija, kurios užduotis padėti sukurti, ugdyti ir tvarkyti žmonių bendruomenę. Bažnyčia, atsižvelgdama į vietos sąlygas bei vietos aplinkybes,

privalo rūpintis gailestingumo darbais, rodydama visiems, ypač vargšams, krikščionišką meilę. Ji savo misiją atlieka malda, bažnytinio autoriteto nuorodomis ir tikinčiųjų pavyzdingu gyvenimu, tuo prisidėdama prie visuomenės tobulėjimo, suteikdama gilesnę prasmę bei reikšmę kasdieninio gyvenimo buičiai⁴.

Bažnyčios misijoje svarbią vietą užima bažnytinė teisė. Popiežius Paulius VI (1968 05 26) Romoje, kalbėdamas tarptautiniame kanonistų simpoziume, pasakė, kad žiūrėdami į žmogų kaip į krikščionį ir Dievo tautos narį suprantame, jog teisės funkcija negali būti atskirta nuo išganymo paslapties, nes asmuo siejamas su dieviškuoju išganymo planu, tad ir išganymo ekonomija glaudžiai siejama su teisės paveldu ir asmenybe. Bažnytinė teisė Bažnyčios organizme negali būti svetima. Ji kaip tik Bažnyčios gyvenime vykdo nepaprastai svarbią užduotį: stiprina ir palaiko krikščioniškojo gyvenimo pradus. Be teisės Bažnyčia negali sėkmingai vykdyti savo pastoracinės veiklos, kylančios iš apaštalų laikų. Taigi ir teisė tarnauja apaštališkos Bažnyčios misijos darbui ir yra Bažnyčios įkūnyto Žodžio konstruktyvus elementas⁵.

Galima drąsiai tvirtinti, kad Bažnytinė teisė betarpiškai siejasi su Bažnyčios prigimtimi ir iš jos kyla, tad ji savo turiniu atspindi Dievo tautos pagrindinius charakterio bruožus. Dar reikia pridurti, kad Bažnytinė teisė glaudžiai siejasi su Dievo ir Bažnyčios paslaptimis ir tuo padeda bažnytinei Hierarchijai. Ji remiasi ne vien teisingumu, bet ir krikščioniška meile.

Bažnytinės teisės kodifikavimas

Bažnytinė teisė egzistuoja nuo pat Bažnyčios egzistavimo pradžios. Kristaus įsteigtos Bažnyčios nariai žinojo Dievo įsakymus, Išganytojo pamokymus, apaštalų skelbiamas tikėjimo tiesas, Bažnyčios Tėvų mokymą ir tomis nuorodomis vadovavosi kasdieniniame gyvenime. Tačiau Bažnytinė teisė kaip mokslas pradėjo formotis daug vėliau.

Pirmieji žingsniai Bažnytinės teisės mokslo link buvo žengti surenkant chronologine tvarka turimus nutarimus, dekretus bei kitus nuostatus į kolekcijas. Tai buvo padaryta VI–VIII a. Kaip pavyzdį galima paminėti Trulano kolekciją (*Collectio Trullana*) 692 m., Nikėjos kolekciją (*Collectio Niceana*) 787 m.⁶

Po imperatoriaus Karolio Didžiojo (742–814) reformų Bažnytinės teisės mokslas buvo dėstomas to meto mokslo įstaigose drauge su dogmine ir moraline teologija⁷. Bolonijos universiteto profesorius kamandulų vienuolis Gracijonas XII a. viduryje sukaupė daug teisinės medžiagos ir ją įdėjo į rinkinį „Concordantia discordantium canonum“, vėliau pavadintą „Decretum Gratiani“⁸.

Siame rinkinyje teisė buvo nagrinėjama vadinamomis glosomis — teksto paaiškinimu. Taip atsirado teisės komentarai, kurie vėliau buvo susisteminti ir pritaikyti įvairiems atvejams. Komentarais kasdieniniame gyvenime naudojosi nuodėmklausiai ir teisėjai.

XIII—XIV a. atsirado dekretalės, turinčios svarbią teisės mokslui reikšmę — tai įvairių nutarimų bei teisės komentarų rinkiniai. Iš jų pažymėtinos popiežių aprobuotos dekretalės: Grigaliaus IX (1227—1241); Bonifacio VIII knyga (1298); Klemenso V (1305—1314); Jono XXII (1316—1334) ⁹.

Po Tridento susirinkimo (1545—1563) bažnytinės teisės mokslas pasiekė aukštą lygį; buvo nemažai parengta moksliskai pagrįstų komentarų bei kitų teisės veikalų, pati teisės disciplina buvo susisteminta. Rimtai pradėta rūpintis teisės komentarus kodifikuoti, tai yra turimas susistemintas teisinės normas surinkti į vieną kodeksą ir paskelbti visai Bažnyčiai. Ši mintis iškelta I Vatikano Susirinkime (1870—1871), bet Susirinkimo darbams nutrūkus Bažnytinės teisės kodifikavimo klausimas nebuvo svarstomas.

Popiežius Leonas XIII kai kurias teisinės normas kodifikavo. Pavyzdžiui, apaštalinė konstitucija „*Officiarum ac munerum*“ (1897 01 25) paskelbė indeksuotų knygų sąrašą; kita konstitucija „*Conditae a Christo*“ (1900 12 28) sureguliuo paprastų įžadų vienuolių teises ¹⁰. Popiežius Pijus X paskelbė konstituciją „*Vacante Sede Apostolica*“ (1904 12 25), kurioje išdėstė popiežiaus rinkimų nuostatus; dekretu „*Ne temere*“ (1907 08 02) nustatė santuokos sudarymo formą. Kard. P. Gasparri parengė Bažnytinės teisės kodekso projektą ¹¹.

Popiežius Pijus X sudarė kanonų teisės kodifikavimo komisiją iš kardinolų ir prityrusių Bažnytinės teisės žinovų ir jai vadovauti paskyrė kard. P. Gasparri.

Pirmasis Kanonų teisės kodeksas

Komisija parengtą Kodekso dalies projektą siūsdavo visiems Katalikų Bažnyčios vyskupsams, kad jie susipažintų ir pareikštų savo pastabas. Į naująjį Kodeksą buvo įtraukti tik teisės nuostatai. Kodeksas buvo rengiamas atsižvelgiant į modernių kodeksų reikalavimus.

1917 m. gegužės 27 d. (per Sekmines) popiežius Benediktas XV dekretu „*Providentissima Mater Ecclesia*“ paskelbė naująjį Kodeksą ir nustatė, kad jis įsigalios nuo ateinančių metų Sekminių, t. y. nuo 1918 m. gegužės 19 d. Popiežius, paskelbęs naująjį Kanonų teisės kodeksą, įsteigė (1917 09 15) popiežiaus komisiją Kodekso kanonams autentiškai aiškinti (*Commissio Pontificia ad*

Codicis canones authentice interpretandos). Kodeksas buvo suskirstytas į 5 knygas. I knygoje išdėstytos bendros teisinės normos; II knygoje kalbama apie asmenis ir aptariami dvasininkų, vienuolių bei pasauliečių reikalai; III knygoje nagrinėjami Bažnyčios gyvenimo dalykai: sakramentai, šventos vietos ir laikas, apeigos, bažnytinis mokymas, beneficijos ir Bažnyčios turtai; IV knygoje išdėstytas teisminis procesas; V knyga kalba apie nusikaltimus ir bausmes. Kodeksą sudarė 2414 kanonų¹².

Ilgainiui, keičiantis gyvenimo sąlygoms bei aplinkybėms, kai kurie kodekso nuostatai nebeatitiko keliamų reikalavimų. Reikėjo kodeksą papildyti, kai kuriuos nuostatus pakeisti, patobulinti.

Apaštų Sostas, vadovaujamas popiežiaus Pijaus XII (1939—1958), išleido nemaža nuostatų, papildančių ar pakeičiančių kanonų nuorodas. Brendo reikalas visą Kodeksą atnaujinti.

Kodekso atnaujinimas

Kodekso reforma glaudžiai siejasi su II Vatikano Susirinkimu. Popiežiaus Pijaus XII įpėdinis popiežius Jonas XXIII (1958—1963) visiškai nelauktai, tik pradėjęs valdyti Bažnyčią, paskelbė šaukiąs II Vatikano Susirinkimą. Savo kalboje „*Questa festiva ricorrenza*“ (1959 01 25), pasakytoje kardinolams, pabrėžė, kad Susirinkimas turi taip pat nutiesti kelią laukiamam Kanonų teisės kodekso atnaujinimui. Tas pats popiežius, norėdamas realizuoti savo sumanymą atnaujinti Kanonų kodeksą, pasibaigus pirmajai II Vatikano Susirinkimo sesijai, 1963 m. kovo 28 d. sudarė Kodekso atnaujinimo komisiją iš 29 kardinolų, iš jų 21 priklausė Romos kurijai. Komisijos pirmininku paskyrė kard. P. Ciriaci, o sekretoriumi — G. Violaro¹³. Tų pačių metų lapkričio 12 d. komisija susirinko į pirmąją sesiją. Joje buvo svarstomi Kodekso parengiamojo darbo organizaciniai klausimai. Diskutuojant buvo prieita prie bendros nuomonės, kad Kodekso atnaujinimo darbą reikia atidėti iki II Vatikano Susirinkimo pabaigos, o kol vyks Susirinkimas, dirbti pasirengimo darbus. Tuo metu Susirinkimo Tėvai pateikė daug pasiūlymų, nemažai kritinių pastabų, pareiškė pretenzijų dėl Kanonų teisės reformavimo ir naujų teisinių normų sudarymo.

Popiežius Paulius VI (1963 11 17) Kanonų teisės kodekso atnaujinimo komisiją papildė naujais nariais. Į komisiją buvo paskirta 12 kardinolų, dirbančių ne Romos kongregacijoje. Komisijos uždavinys buvo Susirinkimo nutarimus apibendrinti, suteikti jiems juridinę formą. Į komisiją (1964 04 17) buvo paskirti dar ir konsultoriai. Komisijos sudėtis padidėjo iki 70 narių. Kiek vė-

liau (1965 11 20) į komisijos sudėtį buvo įtraukta konsultorių pasauliečių¹⁴.

Po kard. P. Ciriaci mirties komisijos pirmininko pareigoms buvo paskirtas arkivyskupas Pericles Felici (1967 02 27) ir greit pakeltas kardinolu tapo nuolatiniu komisijos pirmininku. Jam mirus (1983 03 22) popiežius Jonas Paulius II paskyrė komisijai vadovauti arkivyskupą salezietį R. I. Castillo Lara, kuris užbaigė Kanonų teisės kodekso atnaujinimo darbą¹⁵.

Kodekso atnaujinimo komisijos nariai pagal iš anksto numatytą darbų tvarką susirinkdavo Romoje aptarti svarstytinų klausimų. Buvo sudarytos darbo grupės ir joms pavesta rūpintis atskirais būsimo Kodekso skyriais. Kanonų teisės kodekso atnaujinimo komisijoje dirbo šios grupės:

1. Fundamentaliosios Bažnytinės teisės (čia dirbo ir Rytų Bažnyčios atstovai);
2. Centrinė, arba koordinacinė;
3. Kodekso sisteminimo;
4. Bendrų Kodekso normų taikymo fiziniams ir juridiniams asmenims;
5. Bažnytinės hierarchijos;
6. Vienuoliško gyvenimo formavimo;
7. Tikinčiųjų teisių, draugijų, pasauliečių rūpybos;
8. Bažnyčios mokymo;
9. Sakramentų teikimo (išskyrus santuoką);
10. Santuokos tvarkymo;
11. Šventų vietų, laiko, švenčių, taip pat Dievo garbinimo;
12. Bažnytinių turtų;
13. Baudžiamosios teisės;
14. Proceso teisės¹⁶.

Grupės nariai atskirai svarstydavo komisijos prezidiumo pateiktą medžiagą ir pareiškę savo pastabas grąžindavo prezidiumui, o bendrose pasitarimo sesijose nagrinėdavo pateiktus pasiūlymus ir rengdavo atskirų kanonų schemas projektą. Parengtą kanono projektą drauge su paaiškinimu siųsdavo periferinėms konsultacijoms (Romos kurijos dikasterijoms, Vyskupų konferencijoms, vienuolių viršininkams), kurios ne vėliau kaip per 6 mėnesius privalėjo pareikšti savo nuomonę. Visas pastabas komisijos sekretoriatas drauge su konsultoriais peržiūrėdavo, pažymėdavo projekte ir perduodavo komisijai vertinti. Patikrintas komisijos projektas būdavo pristatomas popiežiui.

Svarbiausias komisijos uždavinys — sudaryti rengiamo Kodekso skyrių schemas. Pirmoji schema, kurioje nagrinėjama administracinė Bažnyčios struktūra, popiežiaus pavedimu kard. Felici

buvo pasiūsta periferinėms konsultacijoms 1972 m. balandžio 20 d. Dėl paskutinės schemos apie patrimonialinę Bažnyčios teisę pastabas buvo galima pareikšti iki 1978 m. spalio 30 d.¹⁷

Komisija, susipažinusi su pastabomis, parengė viso Kodekso pirmąją schemą ir pavadino „Kanonų teisės kodekso schema“ (*Schema Codicis Iuris Canonici*). Ji buvo paskelbta 1980 m.¹⁸ ir popiežiaus Jono Pauliaus II pavedimu išsiuntinėta viso pasaulio vyskupams. 1982 m. buvo naujai perredaguotas Kanonų teisės kodeksas „*Codex Iuris Canonici Schema novissimum*“. Pirmajame projekte buvo 1728 kanonai, paskutiniajame — 1976 kanonai. Šis projektas 1982 m. balandžio 28 d. buvo įteiktas popiežiui Jonui Pauliui II galutiniam tvirtinimui¹⁹.

Keletą mėnesių nieko nebuvo žinoma apie naujojo Kodekso likimą. Pagaliau prieš Kalėdas 1982 m. gruodžio 23 d. popiežius pranešė, kad naujasis Kanonų teisės kodeksas yra aprobuotas ir bus išspausdintas 1983 m. sausio 25 d. Ši data buvo parinkta dėl to, kad popiežius Jonas XXIII prieš 24 metus — 1959 m. sausio 25 d. — paskelbė, kad bus atnaujintas Kanonų teisės kodeksas. 1983 m. sausio 25 d. popiežius Jonas Paulius II Konstitucija „*Sacrae Disciplinae leges*“ paskelbė naująjį Kodeksą ir nustatė, kad jis įsigalios visoje Bažnyčioje nuo 1983 m. lapkričio 27 d., tai yra nuo pirmojo advento sekmadienio²⁰.

Paskelbdamas naują kodeksą, Šventasis Tėvas pabrėžė, kad tai daro savo popiežiškos valdžios galia, ir drauge pažymėjo kolegialų, daugelio asmenų ir institucijų, darbo vaisių. Padėjo visiems dirbusiems sunkų kodifikacijos atnaujinimo darbą, trukusį beveik 20 metų. Šį darbą dirbo 105 kardinolai, 77 arkivyskupai ir vyskupai, 73 kunigai, 47 kunigai vienuoliai, 3 vienuolės, 12 pasauliečių.

Šventasis Tėvas taip pat palinkėjo, kad atnaujinti įstatymai taptų sėkmingu įrankiu, padedančiu Bažnyčiai II Vatikano Susirinkimo dvasia tobulėti ir vaisingai vykdyti savo išganingą misiją pasaulyje²¹.

Naujasis Kodeksas nepakeitė savo pavadinimo — Kanonų teisės kodeksas.

Naujojo Kanonų teisės kodekso turinys

Dabartinis Kodeksas turi septynias knygas:

- I knyga — **Bendrosios normos** — *De normis generalibus* (kan. 1—203).
- II knyga — **Dievo tauta** — *De populo Dei* (kan. 204—746).
- III knyga — **Bažnyčios pareiga mokyti** — *De Ecclesiae munere docendi* (kan. 747—833).

IV knyga — **Bažnyčios pareiga šventinti** — *De Ecclesiae munere sanctificandi* (kan. 834—1253).

V knyga — **Laikinieji Bažnyčios turtai** — *De bonis Ecclesiae temporalibus* (kan. 1254—1310).

VI knyga — **Bažnyčios bausmės** — *De sanctionibus in Ecclesiae* (kan. 1311—1399).

VII knyga — **Proceso teisė** — *De processibus* (kan. 1400—1752).

Pirmoji knyga nagrinėja bendras teises normas (*De normis generalibus*). Apima 203 kanonus. Po 6 įžanginių kanonų eina 11 titulų, kuriuose sprendžiami tokie klausimai: bažnytiniai įstatymai, papročiai, bendri dekretai ir instrukcijos, atskiri administraciniai aktai (bendros normos, pavieniai aktai, įsakymai, reskriptai, privilegijos, dispensos), statutai ir nuostatai, fiziniai ir juridiniai asmenys, juridiniai aktai, valdymo galia, bažnytinės pareigybės (kanoniškas pareigybės įsigijimas, jos netekimas) senatis ir laiko skaičiavimas.

Antroji knyga pavadinta „Dievo tautos“ vardu (*De populo Dei*). Knyga turi 543 kanonus ir yra suskirstyta į 3 dalis: tikintieji; Bažnyčios hierarchinė struktūra; pašventinto gyvenimo institutai bei apaštališkojo gyvenimo draugijos. Pirmoji dalis turi tokius skyrius: visų tikinčiųjų teisės ir pareigos; pasauliečių tikinčiųjų teisės ir pareigos; šventieji patarnautojai arba dvasininkai. Pastarasis skyrius padalytas į šiuos skirsnius: dvasininkijos formavimas, inkardinacija, dvasininkų teisės ir pareigos; dvasininko būklės (luomo) praradimas, personalinės prelatūros, tikinčiųjų draugijos. Skirsnyje apie draugijas nagrinėjamos bendrosios normos, viešosios tikinčiųjų draugijos, specialiosios pasaulietišųjų draugijų normos.

Antroji knygos dalis nagrinėja hierarchinę Bažnyčios struktūrą ir yra suskirstyta į du skyrius. Pirmasis skyrius — aukščiausioji Bažnyčios valdžia. Šis skyrius turi tokius skirsnius: Romos vyskupas ir vyskupų kolegija; vyskupų sinodas; kardinolai; Romos kurija; popiežiaus legatai. Antrasis skyrius — partikuliarinės Bažnyčios ir jų valdžios. Šiame skyriuje yra trys padaliniai: dalinė (partikuliarinė) Bažnyčios ir jų valdžia. Čia kalbama apie vyskupas, vyskupo valdžios trukdymus bei vyskupo vietos vakavimus, dalinė Bažnyčios padalinius (bažnytinės provincijos, regionai, metropolijos, dalinė Bažnyčios sinodai, vyskupų konferencijos). Toliau kalbama apie dalinių Bažnyčių vidaus struktūrą (vyskupių sinodai, vyskupijos kurija, kunigų tarybos, konsultorių kolegijos, kanauninkų kapitulos, pastoracinės tarybos, parapijos, klebonai, vikarai, dekanai, bažnyčių rektoriai ir kapelionai).

Trečioji knyga — mokymo pareigos Bažnyčioje — apima 87 kanonus. Turi 5 titulus: dieviškojo žodžio tarnyba (Dievo žodžio

skelbimas, katekizacija), Bažnyčios misija (katalikiški universitetai, fakultetai), mokymo priemonės, knygos, tikėjimo išpažinimas.

Ketvirtoji knyga kalba apie Bažnyčios šventinimo pareigas, turi 420 kanonų, suskirstyta į tris dalis: sakramentai, kiti dieviškojo kulto veiksmai, šventos vietos ir šventos dienos. Pirmoji knygos dalis nagrinėja eilės tvarka visus septynis sakramentus juridiniu pagrindu. Antroji dalis — sakramentalijas (valandų liturgiją, bažnytines laidotuves, šventųjų paveikslų, relikvijų kultą, įžadus ir priesaiką). Trečioji dalis kalba apie šventas vietas (bažnyčias, maldos namus, oratoriumus, koplyčias, šventoves, altorius, kapines) ir šventes (šventadienius, atgailos dienas).

Penktoji knyga — Bažnyčios laikinieji turtai, turi 57 kanonus. Šioje knygoje kalbama apie turto įsigijimą, jo valdymą, sutartis, alienacijas, aukas.

Šeštoji knyga — sankcijų taikymas Bažnyčioje. Turi 89 kanonus, suskirstyta į dvi dalis: 1) nusikaltimai ir baudmės apskritai ir 2) baudmės už atskirus nusikaltimus.

Pirmoji dalis turi šešis titulus: nusikaltimai apskritai, baudžiamasis įstatymas, baudžiamasis įsakymas, baudžiamųjų sankcijų subjektas, baudmės ir kitos sankcijos (cenzūra, ekspiacinės baudmės, apsauginės baudžiamosios priemonės ir atgailos), bausmių paskyrimas ir senatis. Antroji dalis turi tris titulus: nusikaltimai religijai ir Bažnyčios vienybei, Bažnyčios valdžiai ir laisvei, piktnaudžiavimas bažnytiniais patarnavimais ir nusikaltimai, susiję su jais, klasta ir apgaulė, nusikaltimai specialioms įsipareigojimams, žmogaus gyvybei ir laisvei.

Septintoji knyga — apie procesus. Susideda iš 353 kanonų, padalyta į 5 dalis: teismo procesas apskritai, ginčo procesas, kai kurie atskiri procesai, baudžiamasis procesas, veikimo būdas administracinėje veikloje šalinant bei perkeltant klebonus.

Kodekso charakteristika

Dabartinis Kanonų teisės kodeksas pakeitė pirmesnę 1917 m. kodeksą ir tapo autentišku rinkiniu visoje Romos Katalikų Bažnyčioje. Tačiau tai nėra vienintelis visų teisės normų rinkinys. Šiame Kodekse nėra kanonizacijos, arba Romos dikasterijų, nuostatų. Kodeksas dažnai atskirų klausimų tvarkymą palieka dalinei teisei — vyskupų konferencijoms. Kodekse yra daug teologinių ir pastoralinių formuluočių, tačiau yra išsaugotas teisinis pobūdis — apima įpareigojančias juridines normas. Kitaip sakant, Kodeksas netapo vien tikėjimo ir moralės taisyklių rinkiniu, bet remdamasis tais principais nurodo tikintiesiems ir įpareigojanti re-

liginio gyvenimo būdą. Be to, Kodeksas neįpareigoja ten, kur užtenka priminimo bei paskatinimo (plg. kan. 401).

Apaštalinėje konstitucijoje „*Sacrae disciplinae leges*“ pop. Jonas Paulius II baigiamajame fragmente taip sako: „Todėl raginu mylimuosius sūnus, kad atvira širdimi ir gera valia vykdytumėte čia paskelbtus nuostatus, ir viliuosi, kad sužydės Bažnyčioje drausmės dvasia ir drauge, padedant Švenčiausiajai Mergelei Marijai, Bažnyčios Motinai, plėsis ir augs sielų išganymui“²².

Kanonų teisės kodekso aiškinimo komisija

Įsigalėjus Kodeksui, popiežius Jonas Paulius II sudarė 1984 m. vasario 1 d. autentiškam Kanonų teisės kodekso aiškinimui popiežiaus komisiją. Jos uždavinys — autentiškai išaiškinti susidariusias abejones dėl naujų kanonų nuostatų bei kitų dokumentų visuotinės teisės²³.

II

Dabartinio Kodekso taikymas Lietuvos tikintiesiems

Dabartinis Kanonų teisės kodeksas suteikia plačias teises Vyskupų konferencijoms. Jos gali, atsižvelgdamos į tikinčiųjų poreikius, gyvenimo sąlygas bei aplinkybes, modifikuoti pačių kanonų saistomąją galią.

Pas mus, Lietuvoje, Bažnyčios vadovybė, įsigilinsi į tautos papročius, stebėdama tikinčiųjų tradicijas, atsižvelgdama į esamą gyvenimo padėtį, paliko nuošalyje kai kurių kanonų nuorodas ir neįpareigoja jų laikytis. Dauguma mūsų tikinčiųjų laikosi senų religinių tradicijų ir skeptiškai žiūri į visokias naujoves. Jie nuoširdžiai gerbia dvasininkus ir nori, kad jiems sakramentus teiktų tik dvasininkai ir kad jie patarnautų jų dvasiniuose reikaluose. Dar ir dabar yra nemaža tikinčiųjų, kurie dvasininkui bučiuoja ranką, tuo reiškdami jam pagarbą ir padėką už teikiamą dvasiniams reikalams pagalbą. Tai matydama, mūsų hierarchija tas kanonų nuorodas, kuriomis suteikiama didesnė teisė pasauliečiams teikti sakramentus ir mokyti tikėjimo tiesų, aplenkė ir netaiko Lietuvos tikintiesiems.

Sakramentų teikimas

Mūsų Vyskupų konferencija reikalauja, kad sakramentus, kiek yra įmanoma, teiktų dvasininkai (kunigai ir diakonai). Normaliomis sąlygomis pasauliečiai Lietuvoje sakramentams teikti neturi

įgaliojimų. Paminėsiu keletą kanonų, reguliuojančių pas mus sakramentų teikimą.

a) Krikšto sakramentas

Kodekso 861 kanonas sako, kad ordinarinis krikšto teikėjas yra vyskupas, kunigas ir diakonas (§ 1). Jeigu ordinarinio krikšto teikėjo nėra arba jam trukdoma, krikštą gali teikti katechetas ar kitas vietos ordinaro paskirtas asmuo; būtinu atveju — kiekvienas žmogus, turėdamas tam intenciją (§ 2).

Lietuvoje minėto kanono § 2 veikiamoji galia yra susiaurinta. Pas mus, nors ir nebūtų ordinarinio krikšto teikėjo, nei katechetams, nei kitiems asmenims ordinaras neduoda teisės krikštyti. Tik būtinu atveju, gresiant mirties pavojui, kiekvienas gali pakrikštyti. Toks leidimas buvo ir 1917 metų kodekse.

b) Šventoji Komunija

Kodekso 910 kanonas nusako, kad ordinarinis šv. Komunijos dalytojas yra vyskupas, kunigas ir diakonas (§ 1), o ekstraordinarinis — akolitas, taip pat kitas vyskupo paskirtas tikintysis (§ 2). Lietuvoje vyskupai pasauliečių neskiria šv. Komunijos dalytojais. Tik akolitui leidžiama ekstraordinariniais atvejais dalyti šv. Komuniją.

Kanonas 917 leidžia tą pačią dieną pakartotinai, dalyvaujant šv. Mišiose, priimti šv. Komuniją. Mūsų Vyskupų konferencija apie šio kanono nuorodą konkrečiai nieko nėra pareiškusi. Daug Lietuvos tikinčiųjų dar nežino, kad Bažnyčia yra suteikusi tokią galimybę. Nemaža tikinčiųjų iš pagarbos Švč. Sakramentui, bijodami nevertai priimti Viešpatį į savo širdį, prie šv. Komunijos eina tik tą dieną, kai yra atlikę išpažintį. Kitomis dienomis, juo labiau du kartus per dieną, nediršta artintis.

c) Atgailos sakramentas

Kanonas 961, § 1, Nr. 2 pažymi, kad, esant reikalui, kai daugelis tikinčiųjų nori atlikti išpažintį, o nuodėmklausių maža, kad galėtų juos tinkamu laiku normaliai išklausti ir nepalikti, ne dėl jų kaltės, ilgam laikui be šv. Komunijos, leidžiama suteikti bendrą išrišimą. Tačiau tame pačiame kanone yra pasakyta, kad nėra pakankamos priežasties teikti bendrą išrišimą norintiems atlikti išpažintį atlaidų ar kitų religinių iškilmų metu, kai yra susirinkę daug tikinčiųjų. Šio kanono mintis: bendrą išrišimą galima duoti tik tada, kai tikintieji tikrai negali ilgą laiką prieiti išpažinties.

To paties kanono § 2 nurodyta, kad negalima teikti bendro išrišimo be savo vyskupo leidimo, kurį jis gali duoti pasitaręs su kitais Vyskupų konferencijos nariais.

Pas mus nors trūksta kunigų, nors kai kas ir ilgesnį laiką negali atlikti išpažinties, Vyskupų konferencija neleidžia tikintiesiems teikti bendro išrišimo. Ji pagrįstai motyvuoja, kad mūsų tikintiesiems yra pakankamos sąlygos atskirai atlikti išpažintį. Gavę bendrą išrišimą, tikintieji labai lengvai atpranta nuo individualios išpažinties, kuri Bažnyčios yra visiems įsakyta.

Tikintieji, gavę bendrą išrišimą, po to yra įpareigojami atlikti individualią išpažintį, o su sunkiomis nuodėmėmis gavę išrišimą privalo kuo greičiau eiti individualiai išpažinties.

Tai suprasdama mūsų Hierarchija, kad būtų išvengta painiavos ir nesusipratimų, pas mus neleidžia teikti bendro išrišimo.

Bažnyčia tikinčiuosius įpareigoja šv. Komuniją priimti bent kartą per metus — velykiniu laiku (žr. kan. 920). Pas mus velykinės išpažinties laikas tikinčiųjų patogumui yra pratęstas iki šv. ap. Petro ir Pauliaus šventės. Taigi Lietuvoje velykinė išpažintis prasideda nuo gavėnios pradžios (nuo Pelenų dienos) ir trunka iki birželio 29 d.

Bažnyčios mokymas

Bažnyčia jai paties Kristaus suteikta galia turi teisę ir pareigą nepriklausomai nuo civilinės valdžios skelbti visoms tautoms Evangeliją, aiškinti moralės principus, ginti pagrindines žmogaus teises ir rūpintis išganymo reikalais (plg. kan. 747).

Ilgą laiką Bažnyčia Lietuvoje buvo engiama civilinės valdžios. Ypač visokiais būdais buvo trukdoma atlikti jai priklausančias mokymo pareigas. Remiantis tuometine konstitucija, mokykla buvo atskirta nuo Bažnyčios, o Bažnyčia nuo valstybės. Buvo kontroliuojamas pamokslų sakymas. Be civilinės valdžios leidimo buvo draudžiama kitoje parapijoje sakyti pamokslus, vesti rekolekcijas ar kitokius religinius renginius. Ateistai brutaliai kišosi į mokyklą. Tikintieji mokiniai visaip buvo pajuokiami, už bažnyčios lankymą mažinamas elgesio pažymys, taikomos įvairios sankcijos, net atimama galimybė studijuoti aukštojoje mokykloje. Kunigams buvo draudžiama, kad ir mažomis grupelėmis, rengti vaikus pirmajai šv. Komunijai. Kunigai, kurie nepakluso tokiems nurodymams, buvo traktuojami kaip reakcingi priešai. Jie buvo baudžiami piniginėmis bandomis, šiurkščiai diskriminuojami; būdavo net atimama teisė eiti kunigo pareigas. Konstitucija religinių tiesų mokymą leido tik bažnyčioje, kitur bet koks religinis mokymas buvo griežtai draudžiamas. Bažnyčia su moks-

leiviais negalėjo turėti jokio tiesioginio ryšio. Tokie auklėjimo rezultatai davė savų vaisių. Nemaža jaunimo atšalo nuo religijos, atitolo nuo krikščioniškos moralės, pamiršo tikėjimo tiesas. Ir šiandien daug mūsų jaunimo religiniu atžvilgiu yra indiferentiški.

Dabar, pasikeitus politinei santvarkai, suteikus religijai laisvę, moksleiviai laisvai gali mokykloje lankyti tikybos pamokas, nevaržomai dalyvauti bažnyčioje pamaldose. Atsikuria buvusios bei steigiamos naujos religinės organizacijos, yra religinė spauda, yra tikintiesiems radijo ir televizijos laidos. Tačiau, nors prasidėjo religinis atgimimas, tas procesas vyksta pamažu, jo vaisiai menkai apčiuopiami. Šiandien religijos mokymas mokyklose yra fakultatyvus, daug kur tikybos pamokos vyksta mokiniams nepatogiu laiku, popietinėmis valandomis, kai jie yra jau pavargę. Vyresniųjų klasių moksleiviai yra pasyvūs religijos mokymuisi. Be abejo, jiems įtakos turi dar taip neseniai, nors ir prievarta, dėstytas ateizmas bei marksizmas, taip pat kai kurie iš tų buvusių aktyviųjų ateistų ir dabar visai stengiasi sužlugdyti tikybos mokymą.

Lietuvos hierarchai ir visa dvasininkija rūpinosi ir rūpinasi religiniu jaunimo auklėjimu. Mūsų Vyskupų konferencija siūlo mokyklose įvesti privalomas religijos pamokas. Tačiau naujasis įstatymas religijos dėstymą pripažįsta kaip fakultatyvų.

Lietuvoje religijos mokymas daug kur neatitinka Kanonų teisės kodekso reikalavimų. Pas mus dar labai trūksta kvalifikuotų katechetų bei jiems rengti institucijų, ko reikalauja kan. 775. Dar tik prasideda katalikiškų mokyklų steigimas bei jų formavimas, apie ką kalba kan. 796—806. Kan. 807—814 apibendrina katalikiškų universitetų struktūrą. Mes apie katalikiškus universitetus šiandien galime turbūt tik svajoti.

Šiandien džiaugiamės, kad mūsų dvasinė vadovybė nuoširdžiai rūpinasi ir deda daug pastangų, kad tikintieji taptų sąmoningais katalikais. Mes tvirtai tikime, kad netolimoje ateityje tos pastangos duos teigiamų rezultatų ir Bažnyčios mokymas Lietuvoje visiškai atitiks Kanonų teisės kodekso normas.

Išvados

1. Kanonų teisės kodeksą Lietuvos Bažnyčios vadovybė taiko šio krašto tikintiesiems įsigilindama į jų papročius, tradicijas bei gyvenimo aplinkybes. Mūsų tikintiesiems religinius patarnavimus visuomet teikdavo dvasininkai (pastoracijoje dirbantys kunigai). Nors II Vatikano Susirinkimas suteikė nemažai teisių pasauliečiams — teikti sakramentus, atlikti kitus dvasinius patarnavimus,

mūsų tikintiesiems civilinė komunistinė valdžia tuomet neleido su tais nutarimais susipažinti. Tad mūsų tikintieji, nežinodami Susirinkimo nutarimų, laikėsi ankstyvesnių nuostatų. Antra vertus, mūsų tikintieji, neturėdami galimybės geriau pažinti tikėjimo tiesų, religiniame gyvenime laikėsi tradicijų ir buvo pasyvūs liturginėje veikloje. Visa tai suprasdama, mūsų bažnytinė vadovybė kol kas ir neskatina pasauliečių imtis tų pareigų, kurios anksčiau priklausė tik dvasininkams.

2. Mūsų Bažnyčios vadovybė labai nuoširdžiai ir stropiai ieško būdų, kad Bažnyčios mokymo pareiga būtų pas mus vykdoma visiškai laikantis Kanonų teisės kodekso reikalavimų. Vadovybė stengiasi, kad mokyklose kuo daugiau tikinčių tėvų vaikų lankytų tikybos pamokas, kad tikybos dėstymo laikas būtų patogus mokiniam. Rūpinasi katechetų rengimu, religine literatūra, katalikiškų mokyklų formavimu, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultetu.

3. Lietuvos bažnytinė vadovybė rūpinasi savo tikinčiųjų religiniu sąmoningumu, rūpinasi kad jie sąžiningai vykdytų Kanonų teisės kodekso nuorodas, kad savu gyvenimu, darbais bei veikla įsijungtų į visos Dievo tautos — Bažnyčios vaikų gyvenimą ir siektų palaimingo išganymo.

¹ Dogminė konstitucija apie Bažnyčią (Luman Gentium) Nr. 8, 1.

² Plg. ten pat. Nr. 12.

³ Plg. ten pat. Nr. 13.

⁴ Plg. ten pat. Nr. 32—33.

⁵ Zr. L'Osservatore Romano. 1968. Gegužės 28. P. 1.

⁶ Plg. Stickler A. Historia iuris canonici latini. T. 1: Historia fontium, Augustae Taurinorum. 1950. P. 32.

⁷ Plg. ten pat. P. 57.

⁸ Plg. ten pat. P. 138.

⁹ Plg. Szafranski E. Podręcznik prawa kanonicznego. Warszawa, 1985. T. 1. S. 62—65.

¹⁰ Plg. Stickler A. Historia... P. 376.

¹¹ Zr. Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi. Romae Typis Polyglottis Vaticanis, 1929.

¹² Ten pat.

¹³ Plg. Szafranski E. Podręcznik... S. 104.

¹⁴ Plg. ten pat. P. 105.

¹⁵ Plg. ten pat. P. 106.

¹⁶ Zr. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo. Communicationes. 1973. P. 40—42.

¹⁷ Plg. Szafranski E. Podręcznik... S. 108—110.

¹⁸ Plg. ten pat. P. 110.

¹⁹ Plg. Góralski W. Kodyfikacja prawa w kościele łacińskim po Soborze Watykańskim II. Płock, 1983. S. 98—99.

²⁰ Zr. Codex Iuris Canonici. Pallatinum, 1984. P. 6—16.

²¹ Plg. Góralski W. Kodyfikacja... S. 100.

²² Codex Iuris Canonici. Pallatinum. P. 16.

²³ Plg. Szafranski E. Podręcznik... S. 118.

PROF. KUN. JEAN BAPTISTE BEYER SJ

RYTŲ BAŽNYČIŲ KANONŲ KODEKSAS

1983 m. sausio 25 d. pasirodžius Lotynų teisės kodeksui (LTK), kuris pradėjo galioti tų pačių metų lapkričio 27 d., taip pat 1988 m. birželio 28 d. paskelbus „Pastor Bonus“ apaštalinę konstituciją, kuri pradėjo galioti nuo 1989 m. kovo 1 d., ir pagaliau 1990 m. spalio 18 d. viešai popiežiui Jonui Pauliui II paskelbus Rytų Bažnyčių Kanonų kodeksą, pateiktą Vyskupų sinodui 1990 m. spalio 25 d., įsigaliojusį nuo 1991 m. spalio 1 d., baigtas Bažnytinės teisės pertvarkymas. Tai buvo skelbęs popiežius Jonas XXIII, popiežius Paulius VI, taip pat to pageidauta II Vatikano Susirinkime. Šių trijų dokumentų paskelbimas sudaro Bažnytinės teisės visumą, kuri, be abejo, darys didelę įtaką visai Bažnyčiai.

Rytų kodekso studijavimas negali apsiriboti vien tik Rytų Bažnyčiomis. Abipusis Lotynų ir Rytų tradicijų pažinimas ne tik atitinka visų krikščionių interesus, bet gali palankiai prisidėti prie tolesnės Bažnytinės teisės pažangos, padėti geriau pažinti galiojančias teises, geriau jas taikyti, sąmoningiau ieškoti Lotynų ir Rytų Bažnyčių tapatumo pradų.

Rytų kodekso pavadinimas ir struktūra

Dabartinis Rytų Bažnyčių kodekso pavadinimas gana ilgas, nors kodeksų pavadinimai galėtų būti ir tokie: Lotynų teisės kodeksas ir Rytų teisės kodeksas. Tačiau tokie pavadinimai nebūtų tikslūs. Netiktų ir Vakarų kodeksas ir Rytų kodeksas, nes Lotynų Bažnyčia apima tiek Vakarus, tiek Rytus — Artimuosius ir Toliuosius Rytus. Tiksliausi būtų: Lotynų kodeksas ir Rytų kodeksas. Bet čia reikia atsižvelgti į du dalykus. Pirmiausia, Rytų kodeksas taikomas taip pat daugeliui Vakarų pasaulio dalių, nes dėl gausios migracijos Rytų apeigų Bažnyčių yra įsikūrusių ir Eu-

ropoje bei Naujajame pasaulyje. Be to, vartojant Rytų kodekso terminą, per drąsiai būtų apibendrinta teisė, nors dabartiniame kodekse stengiamasi išskirti būdingąsias „sui iuris“ Bažnyčių teises.

Pagal „Rytų Bažnyčių kanonus“ dabartinis pavadinimas neatspindi dviejų asimiliacijų: sujungtosios teisės, kokia buvo Lotynų Bažnyčios teisė, ir suvienodinimo, kurį, beje, vartojo civilinė teisė. Ji buvo vartojama Europoje ne tik kaip civilinė teisė, bet ir kitų sričių teisė pagal vėlesnį prancūzų kodifikavimą: Civilinių teismo procesų kodeksas (1806), Komercijos kodeksas (1807), Baudžiamasis kodeksas (1810), Kriminalinės instrukcijos kodeksas (1811).

Popiežiaus Pijaus X pageidavimu atlikta kodifikacija turėjo didelių pastoracinių teigiamybių: suprastino bažnytinės teisės struktūras ir kartais neaiškius bei painius procesus, sunkinančius Bažnyčios vadovavimą. Ši kodifikacija buvo itin svarbi Lotynų Bažnyčiai. Ji leido pažengti pirmyn postkonsulinei kodifikacijai, kurios vaisius — 1983 m. kodeksas. Teisė eina kartu su gyvenimu. Tai labai žinomas, dažnas pasakymas. Tai tiesa. Galima numatyti, kad bus atliktos vėlesnės kodifikacijos, jei reikės gyvenimą pataisyti, atnaujinti, atsiliepti į naujus jo poreikius. Nors II Vatikano Susirinkime buvo sudaryta kodifikacijos komisija, kad suderintų Kanonų teisės kodeksą su Susirinkimo priimtomis konstitucijomis ir dekretais, bet daug institucijų tebesilaiko pasenusių kanonų statutų.

Lotynų teisės kodifikacija sukėlė diskusijas — ar reikalingas Kodeksas? Ar negalima išsiversti be jo? Ar Lotynų kodeksas nėra per daug unifikuotas? Šventųjų bylas nagrinėjanti Kodekso dalis, įtraukta į 1917 m. kodeksą (cc 1911 — 21—41), šiandien yra ypatingas įstatymų leidybos objektas. Ar reikia laukti naujos jos kodifikacijos? 1917—1918 m. kodeksą pakeitė 1983 m. kodeksas. O gal verčiau reikėjo galiojantį Kodeksą papildyti įtarpais, kaip teigė Benediktas XV 1917 m. kodekso įžangoje? Ne, tokių naujų įtarpų nebuvo. Kodeksas pasiliko toks, koks buvo, nepaisant daugelio naujų įstatymų, jį papildžiusių, kai kur pakeitusių reikšmę ar dėstymo eilę.

Daugelį klausimų aptarsime tik nagrinėdami Rytų Bažnyčių kanonų kodekso (RBKK) struktūrą. Šiandien Katalikų Bažnyčioje yra trys skirtingos struktūros. Jos reikšmingos ir verčia pagalvoti — gal pavyktų sukurti struktūrą, kurią būtų galima taikyti ir Lotynų, ir Rytų Bažnyčių teisei? Tai nėra neįmanoma. Tik ta struktūra turi būti grindžiama doktrina ir turi laikytis bažnytinio gyvenimo reikalavimų, nusakomų teologijos. Bažnytinė teisė turi būti suprantama ir suvokiama Bažnyčios paslapyje.

1917 m. Lotynų teisės kodeksas buvo sudarytas pagal romėnų teisės principus, suskirstytas į 3 svarbiausias dalis: asmenys, daiktai, veiksmai.

1983 m. Lotynų teisės kodeksas laikėsi kito požiūrio. Čia pirmausia pabrėžiami trys Kristaus įpareigojimai ir galios: įpareigojimas mokytis, siekti šventumo ir valdyti. Šie įpareigojimai galėtų būti traktuojami kaip hierarchinė Bažnyčios struktūra.

1983 m. Lotynų teisės kodeksas pateikiamas atskiromis knygomis. Jų yra septynios:

I. Bendrosios normos

II. Dievo tauta

III. Mokymo funkcija

IV. Šventumo siekimo funkcija

V. Laikinieji turtai

VI. Bažnyčios sankcijos

VII. Bylos

Toks suskirstymas plačiau atveria bažnytinį horizontus. Šiame suskirstyme yra išlikusi pirmoji knyga — „Bendrosios normos“. Čia sutelktos visos sąvokos, kurias seniau atspindėjo įžanginė knyga apie asmenis.

Rytų Bažnyčių kanonų kodekso pavadinimu pabrėžiamas būdingas šių Bažnyčių teisės pasirinkimas. Kanonai akcentuoja įstatymų leidybos įvairovę, o Kodeksas jų neišryškina, tačiau ir nesumenkina skirtingų šių Bažnyčių elementų.

1991 m. kodekso struktūros vertingumas yra tai, kad ji artimesnė bažnyatinei teisei. Tik atidžiai studijuodami ją, suprasime tikrąją jos vertę. Kodeksas išleistas vientisas. Bet knygų yra išskirta trisdešimt. Savo ruožtu jos suskirstytos skyriais ir paragrafais.

Yra ir esminių pakeitimų. Svarbiausioji pirmos knygos dalis Rytų kodekse atsidūrė pabaigoje.

Lotynų kodekso skyriai, skirti asmenims ir juridiniams aktams (cc 113—128), valdymo galiai (cc 129—144) ir pareigoms (cc 145—196), pateikiami visai kitame kontekste, susieti su bažnytinio gyvenimu.

Toliau pateikiamos techninio pobūdžio pastabos geriau paaiškina Bažnyčios gyvenimo pobūdį, pateiktą 1991 m. Rytų kodekse.

Cc 1—6 kanonai, vadinami preliminariais, yra išdėstyti įvade, o 1917 ir 1983 m. kodeksuose šie kanonai be jokio specialaus pavadinimo buvo pateikti „Bendrųjų normų“ I knygos pradžioje. Po įvadinės knygos Rytų kodeksas pabrėžtinai aptaria bažnytinį gyvenimą. Štai tolesni devyni pavadinimai:

- I. Tikintieji krikščionys, jų teisės ir pareigos (cc 7—26)
- II. „Sui iuris“ Bažnyčios ir apeigos (cc 27—41)
- III. Aukščiausiasis Bažnyčios autoritetas
- IV. Patriarchalinės Bažnyčios
- V. Svarbiausiosios arkivyskupinės Bažnyčios (cc 151—154).
- VI. Metropolinės ir kitos „sui iuris“ Bažnyčios
- VII. Provincinės Bažnyčios ir jų vyskupai (cc 177—310)
- VIII. Provincijos ir egzarkijos (cc 311—321)
- IX. Daugelio hierarchijų susivienijimai ir „sui iuris“ Bažnyčios (cc 322)

Šie pavadinimai rodo kompleksinį Bažnyčios, tikinčiųjų tautos, vaizdą, skirtingas „sui iuris“ Bažnyčias, nusako įvairias Rytų Bažnyčios apeigas.

Toliau aptarsime specialiuosius RBKK padalinius. Pirmiausia pasauliečiai. Tai asmenys, nepriklausantys nei kunigams, nei vienuoliams (cc 410—553). Vienuoliai — tai ordinų arba religijų kongregacijų nariai. Vienuoliais nelaikomi bendrojo gyvenimo draugijų ir pasauliečių institutų nariai (cc 554—569). Juo labiau tie, kurie aukojasi Dievui kitomis gyvenimo formomis, — asketai, mergelės, našlės, duodantys Dievui skaistumo įžadus (c 570). Taip pat nepriskiriamos tam apaštaliniam gyvenimui bendruomenės, kurioms skirtas tik vienas kanonas (c 572). Tai dvasininkų bei misionierių draugijos, egzistuojančios Lotynų Bažnyčioje. Kyla klausimas — ar yra paralelinių draugijų Rytų Bažnyčiose? Taip, gali jų ir būti, jei jos yra viešos klerikalinės asociacijos, laikosi tam tikros bažnytinės misijos.

Dar ryškiau RBKK visumą padėtų suvokti toliau pateikiamas loginės struktūros planas. Iš atskirų punktų galėtų susidaryti specialios „knygos“, kartu jie gali padėti gvildinti kai kuriuos diskutuotinus klausimus.

Visumos planas

A	I. Tikintieji krikščionys
	II. „Sui iuris“ Bažnyčios apeigos
B	III. Aukščiausiasis Bažnyčios autoritetas
	IV. Patriarchalinės Bažnyčios
	V. Arkivyskupinės vyresniosios Bažnyčios
	VI. Metropolinės ir kitos „sui iuris“ Bažnyčios
	VII. Eparkijos (provincijos) ir vyskupai
	VIII. Egzarkijos ir jų vadovai
	IX. Daugelio Bažnyčių hierarchiniai susivienijimai
C	X. Dvasininkai
	XI. Pasauliečiai

- XII. Ordinų nariai, kiti vienuoliai ir kitų Dievui paaukoto gyvenimo institutų nariai
- XIII. Tikinčiųjų asociacijos
- D XIV. Tautų evangelizacija
- XV. Bažnyčios mokytojai
- XVI. Dieviškasis kultas ir sakramentai
- F XVII. Krikštyti nekatalikai
- XVIII. Ekumenizmas ir krikščionių vienybė
- XIX. Juridiniai asmenys ir veiksmai
- XX. Pamaldos
- XXI. Valdymo galia
- XXII. Apeliavimas, susijęs su administraciniais dekretais
- XXIII. Laikinieji Bažnyčios turtai
- XXIV. Bendrosios bylos
- XXV. Ginčijamosios bylos
- XXVI. Ypatingosios bylos
- J XXVII. Baudžiamosios sankcijos
- XXVIII. Jų skyrimo procesai
- K XXIX. Įstatymai, papročiai, administraciniai veiksmai
- XXX. Laiko nurodymas ir skaičiavimas

Taigi RBKK turinys yra sugrupuotas į keletą sektorių ir 30 padalinių. Ši struktūra perteikia konstruktyvų dinamizmą.

Atkreiptinas dėmesys į XII padalinį. Rytų Bažnyčių kanonų kodekse jis eina po pasauliečiams skirto skyriaus. Pasauliečiai nėra nei dvasininkai, nei vienuoliai. Taigi šis skirsnis žymi daugiau doktrinos evoliuciją negu sintezę. Dievui aukojamas gyvenimas, gavęs pradžią iš monarchizmo, išsirutuliojo į religinius institutus, ordinus, kongregacijas. Jis pasireiškia bendro gyvenimo draugijomis, gyvenančiomis pagal religinių institutų gyvenimo normas, o vėliau virsta pasauliečių institutais (žvelgiant bendruomeniniu aspektu). Kaip ir Lotynų teisėje, čia turimos galvoje seniausiosios Dievui aukojamo gyvenimo formos: asketai, atsiskyrėliai, mergelės, našlės.

Kaip reikėtų suprasti dabartinę RBKK struktūrą? I ir II padalinyje aptariama asmenų — Dievo tautos narių vienovė ir skirtumai. Nuo III iki IX padalinio jie grupuojami į visuotines bei ypatingas Bažnyčias, aptariamas vadovavimas joms, perimtas iš apaštalų. Nuo X iki XII padalinio nusakoma skirtinga gyvenimo padėtis, atsižvelgiant į pašaukimą ir charizmas. XIV ir XV padaliniuose nagrinėjama mokymo ir misijų pareiga — jų negalima atskirti nuo ypatingų Bažnyčių įkūrimo bei organizavimo. Kyla klausimas — ar nebūtų buvę geriau, jei šie padaliniai būtų buvę prieš tikinčiųjų sugrupavimą į visuotines ir ypatingas Bažnyčias

(ne po jo)? Teisiškai susiformavusiai Bažnyčiai priklauso pareiga mokyti, skatinti siekti šventumo ir vadovauti tam darbui. Už tai atsakingi kunigai bei diakonai. Tačiau tuo nepaneigiama kiekvieno tikinčiojo pareiga apaštalauti visur, kur tik jis būtų. Apaštalavimo neriboja teritorijos — juk tai asmeninė veikla. Pažymėtina, kad teritorinė Bažnyčia negali sugrupuoti visų tikinčiųjų taip kaip Visuotinė Bažnyčia, — ji gyvena ir veikia visose įvairiausiose teritorinėse ar asmeninėse Bažnyčiose.

Taigi paskelbti du Kodeksai: Rytų Bažnyčių kanonų kodeksas, galiojantis nuo 1991 m. spalio 1 d., ir Lotynų teisės kodeksas, galiojantis nuo 1983 m. lapkričio 27 d.

Sie Kodeksai skirtingi, bet atspindi abiejų Bažnyčių identiskumą, dvasią, tradicijas, institucijas. Gal ateityje bus suderinta teologinė ir kanoninė doktrinų samprata, kaip buvo raginama II Vatikano Susirinkime.

II Vatikano Susirinkimas dar nėra visapusiškai išstudijuotas ir visų suprstas. Nepakankamai jis dar atspindimas ir Kodeksuose.

Šiuose dviejuose Kodeksuose reiškia didesnė krikščioniškojo pasaulio vienovė. Šiuo požiūriu reikalavimai bus stiprinami, nes visuomenės, piliečių ir politinis gyvenimas labai universalus, būtina siekti didesnės globalinės vienybės, atsižvelgti į aktualias realybes, siekti bendradarbiavimo su kitų religijų atstovais.

Šios pastabos rodo, viena, kad nelengva sudaryti tokį veiklos planą, kuris visus patenkintų visais atžvilgiais, antra, iškelia bažnytinio gyvenimo įvairovę, nes kitaip neįmanoma atsiliepti į opiasias dabarties problemas.

DR. EDUARDAS MONKEVICIUS

TAUTINIS ATGIMIMAS IR ŽMOGAUS TEISĖS

Lietuvos tautinio atgimimo ir nepriklausomybės atkūrimo sąlygomis perkainojamos ir kitaip vertinamos žmonių dvasinės ir socialinės vertybės, taip pat jų teisės ir laisvės. Po stalininio teroro ir brežnevinių teisėtumo deformacijų visuomenė pamažu pradeda atgauti pasitikėjimą teise kaip socialine ir dvasine vertybe, kaip savo teisių ir laisvių garantija. Lietuvos valstybingumo ir nacionalinės teisės sistemos atkūrimas šioms garantijoms suteikia realų pagrindą.

Tačiau kiekvienos demokratinės valstybės piliečių teisių ir laisvių realizavimas daugiausia priklauso nuo to, ar valstybės savo konstitucija ir įstatymais garantuoja jų apsaugą ir gynimą. Be to, teisių ir laisvių suteikimas žmonėms — tai ne tik valstybės įstatymų suteikta malonė. Demokratinėse valstybėse pripažįstamos ir ginamos vadinamosios prigimtinės žmogaus teisės, kurios išplaukia iš tarptautinės teisės normų ir principų suformuluotų bendrųjų humanistinių vertybių. Pagaliau visuomenėje turi formotis atitinkamos demokratinės institucijos ir tradicijos, derama teisinė sąmonė ir kultūra, pagrįsta krikščioniškosios dorovės ir moralės principais. Čia ir iškyla nemaža problemų, kurių neišsprendę negalėsime realiai garantuoti žmogaus teisių ir laisvių.

Lietuvos Sąjūdžio pažadintos pažangiosios Lietuvos visuomenės dalies kova dėl žmogaus teisių ir laisvių konstitucinio įtvirtinimo prasidėjo dar tarybinės valdžios metais. Lietuvos teisininkų ir filosofų draugijų bendros konferencijos „Lietuvos Konstitucija — teisinės valstybės pagrindas“, vykusios Vilniuje, 1989 m. gegužės 13—14 d. rezoliucijoje pasiūlyta tuometinei Lietuvos TSR Aukščiausajai Tarybai padaryti galiojusioje konstitucijoje pataisas, tarp jų ir žmogaus teisių klausimais, suformuluota kai kurių jos straipsnių redakcija. Didelis ir kruopštus kolektyvinis darbas nenuėjo veltui ir tuometinės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje 1989 m. gegužės 18 d. buvo priimtos galiojusios kon-

stitucijos 11, 31, 37 ir 70 straipsnių pataisos. Pavyzdžiui, 37 straipsnis buvo suformuluotas taip: „Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines, ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, kurias skelbia ši Konstitucija bei Respublikos įstatymai ir visuotinai pripažinti tarptautiniai teisiniai aktai. Lietuvos TSR piliečiams garantuojamas šių teisių ir laisvių gynimas teisme“.

Tuo buvo iškovota labai svarbi teisinė kovos su konservatyvismis jėgomis priemonė, nes buvo akcentuoti du reikšmingi momentai: 1) piliečių teisių ir laisvių atsiradimas ne tik iš valstybės išleistų įstatymų, bet ir iš visuotinai pripažintų tarptautinių teisinių aktų, 2) piliečių teisių ir laisvių gynimas teisme. Tačiau labai nustebino tai, kad Lietuvos Respublikos laikinajame pagrindiniame įstatyme, kurį priėmė jau nepriklausomos Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 11 d., tokio straipsnio nebeliko iš viso. Tuo labai apsidžiaugė konservatyviosios jėgos, kurios perėjo į atvirą žmogaus teisių ir laisvių puolimą. Tai patvirtina daugybė mūsų spaudoje paskelbtų faktų apie grubius žmogaus teisių ir laisvių pažeidimus bei suvaržymus. Rengiant ir priimant naują Lietuvos Respublikos konstituciją, šią klaidą būtina atitaisyti.

Siekiant garantuoti efektyvų žmogaus teisių ir laisvių gynimą, naujojoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir kituose įstatymuose pageidautina suformuluoti ir išplėtoti tokius pagrindinius principus: 1) draudimas steigti specialiuosius teismus arba teismo funkcijas perduoti valstybės ar visuomeniniams organams, 2) teisminė Konstitucijos priežiūra ir kontrolė.

Pagal tarptautinės teisės normas ir principus teisingumo funkcijas valstybėje gali vykdyti tik tai teismai. SNO 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 8 str. parašyta: „Kiekvienas žmogus turi teisę, kad kompetentingi nacionaliniai teismai efektyviai atstatytų pažeistas jo pagrindines teises, kurias jam suteikė konstitucija arba įstatymas“. Tai įtvirtinta daugelio Vakarų Europos valstybių konstitucijose, o Italijos konstitucijoje konkrečiai parašyta, kad teismo valdžios negali pakeisti joks valstybės valdymo organas, jokia valstybinė įstaiga.

Tai labai aktualu ir pas mus ne tik prisiminus Ježovo, Berijos bei kitų stalinistų įsteigtus ypatinguosius teismus ir jų siaubingą veiklą, susidorojant su sąžiningais ir nekaltais žmonėmis, bet taip pat tarybinio („stagnacijos“) laikotarpio praktika. Tuo laikotarpiu praktikuota administracinė pažeistų piliečių teisių gynimo tvarka atitinkamuose valstybės arba visuomeniniuose organuose pagal jų pareiškimus, siūlymus ir skundus pasirodė visiškai neefektyvi. Nustatyta procedūra dažnai buvo pažeidžiama, kai kuriems visuomeniniams organams ir pareigūnams jokia proce-

dūra apskritai nebuvo privaloma, o piliečiai neturėjo tų procesinių garantijų, kurias jiems galėtų suteikti teismas. Dėl to dauguma pagrįstų piliečių pareiškimų ir skundų likdavo neišnagrinėti arba nepatenkinti. Tiksliai ir nepriekaištingai veikė administracinė-komandinė valdymo sistema, kurioje žmogui ir jo teisėms nebuvo vietos.

Viena iš svarbiausių piliečių teisių gynimo garantijų yra teisminė konstitucijos priežiūra ir kontrolė. Tai visiškai atitinka kiekvienai demokratinei valstybei būdingus įstatymo leidimo, vykdomosios ir teismo valdžios pasidalijimo principus. Užsienio valstybėse susiformavo dvi konstitucijos priežiūros ir kontrolės formos: pirmoji, arba „amerikietiškoji“, forma pasireiškia tuo, kad konstitucijas priežiūrą ir kontrolę vykdo kiekvienos instancijos teismas arba tiksliai aukščiausiasis teismas, pagal antrąją, arba „europietiškąją“, formą tokią priežiūrą vykdo specialus konstitucinis teismas.

Tačiau beveik visose demokratinėse užsienio valstybėse galioja bendras principas: jeigu taikoma teisės norma prieštarauja konstitucijai, suvaržo arba pažeidžia žmogaus teises, teismas privalo bylos nagrinėjimą sustabdyti ir kreiptis su paklausimu į aukščiausiąjį arba konstitucinį teismą. Jie turi teisę tokią teisės normą pripažinti negaliojančia arba palieka ją galioti, bet duoda savo išaiškinimą, kuris yra privalomas teismams. Būdinga, kad aukščiausiasis arba konstitucinis teismas negali duoti jokių privalomų nurodymų parlamentui, o parlamentas negali pakeisti arba panaikinti šių teismų sprendimo, bet parlamentas gali ir privalo tokiu atveju pakeisti arba panaikinti netobulą įstatymą. Tuo kaip tik ir pasireiškia žmogaus teisių ir laisvių gynimas per šiuos teismus.

Kai kuriose užsienio valstybėse, pavyzdžiui, Prancūzijoje, yra žinoma ir išankstinė teisminė konstitucijos priežiūra. Ji pasireiškia tuo, kad atitinkamam piliečių skaičiui, deputatų grupėms, valstybės prezidentui ir vyriausybei, o federacinėse valstybėse — dar ir federacijos subjektams suteikta teisė kreiptis į konstitucinį teismą net ir tuo atveju, jeigu pateiktame įstatymo projekte numatyta koku nors būdu suvaržyti arba pažeisti žmogaus teises bei laisves. Tuo užkertamas kelias priimti netobulą arba neteisiningą įstatymą.

Realizuojant žmogaus teises ir laisves labai svarbų vaidmenį atlieka visuomenės teisinė sąmonė ir kultūros lygmuo. Visuomenės teisinė kultūra pačiais bendriausiais bruožais gali būti apibūdinta kaip žinių apie savo valstybę ir jos teisės sistemą lygmuo bei mokėjimas jomis pasinaudoti asmeniniame gyvenime ir politinėje veikloje, kada kai kurie asmenys, socialinės grupės, par-

tijos ir visuomeniniai judėjimai prisideda prie įstatymų kūrimo bei tobulinimo, valstybės reikalų tvarkymo, gina savo teises ir laisves, padeda realizuoti teisingumo principus.

Visuomenės teisei sąmonei ir kultūrai ugdyti didelę reikšmę turi demokratinę institucijų ir tradicijų atkūrimas ir stiprinimas Lietuvoje. Turime gražių jų užuomazgų. Tai parodė ir rinkimų į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą rezultatai, kai visuomenė turėjo realią galimybę išreikšti savo valią, laipsniškai ryškėjantis Aukščiausiosios Tarybos deputatų kompetentingumas ir dalykiškumas, pagarba kito nuomonei, priimtų sprendimų reikšmė. Tačiau demokratizmo daigai dar sunkiai skinasi sau kelią. Kartais dar ir dabar ignoruojamas nuomonių pliuralizmas, ne visuomet pripažįstama teisė turėti savo nuomonę, grupiniai arba partiniai interesai neretai sutapatinami su tautos interesais, mėginama kalbėti ir veikti tautos vardu, neturint jos mandato, kuris būtų išreikštas referendumu arba visos liaudies balsavimo forma.

Visuomenės teisinė sąmonė ir kultūra ugdoma ir per teisinį jos mokymą bei švietimą. Tai padeda geriau suvokti žmonėms savo teises, laisves ir pareigas, ugdyti atsakomybę savo atgimtančiai tautai ir valstybei.

Visuomenės teisinis švietimas ir mokymas buvo viena iš svarbiausių Lietuvos teisininkų draugijos, egzistavusios iki 1940 metų, uždavinių. Su pagarba prisimename draugijos įkūrėjus ir aktyvius dalyvius: buvusį Kauno Vytauto Didžiojo universiteto rektorių prof. Mykolą Riomerį, profesorius Augustiną Janulaitį, Petrą Leoną ir kt. Objektiviai įvertinti jų kultūrinį palikimą ir juo pasinaudoti atsirado galimybė tikrai dabar, atkūrus Lietuvos teisininkų draugiją, kurios veiklą tarybinė valdžia nutraukė 1940 m. Visuomenės teisinis mokymas ir švietimas yra viena iš svarbiausių atkurtos Lietuvos teisininkų draugijos veiklos kryptių. Tačiau viena teisininkų draugija, be aktyvios visuomenės paramos, nedaug ką gali šiuo klausimu padaryti.

Mūsų tautos atgimimo laikotarpiu labai svarbu ugdyti ir puoselėti jaunimo dvasines vertybes, nes daugelio jaunuolių dvasinės vertybės yra deformuotos, devaluotos arba jie jų išvis neturi. Tai patvirtina ne tik išaugęs jaunimo nusikalstamumas, girtavimas ir narkomanija, bet ir dalies jo visiškai abejingumas tautinio atgimimo problemoms. Žinoma, neteisinga tuo būtų kaltinti vien tikrai jaunimą. Tai ir buvusios mūsų totalitarinės visuomenės deformacijų rezultatai. Kokia visuomenė — toks ir jos jaunimas. Dėl to vienas iš svarbiausių mūsų tautinio atgimimo uždavinių — jaunimo dvasinės ir teisinės kultūros ugdymas katalikiškosios moralės ir dorovės požiūriu. Tai pasakytina ir apie teisinį jaunimo mokymą.

Pastaruoju metu, kai kuriami lietuviški įstatymai ir tuo pagrindu formuojasi tautinės teisės sistema, susidaro palankios galimybės, vadovaujantis bendrosiomis vertybėmis, krikščioniškąja dorove, aiškinti jaunimui teisingumo idėjas, visuotinai pripažintas žmogaus teises bei laisves ir jų gynimo būdus, ugdyti pareigos ir atsakomybės savo tautai ir valstybei principus. Tačiau Lietuvos mokyklose susidarė paradoksali situacija: anksčiau, stagnacijos laikais tarybinės teisės kursas buvo privalomas ir dėstomas visiems moksleiviams ir studentams, nepaisant to, kur jie mokėsi, o dabar, kai kuriama tautinė teisės sistema, daugumoje mokyklų jis yra panaikintas arba gerokai sumažintas jam skirtų valandų skaičius. Net Vilniaus pedagoginiame institute — tautinės mokyklos kadru rengimo kalvėje — teisės kursas kai kuriuose fakultetuose išvis panaikintas. Tai motyvuojama tuo, kad ikikarinėje Lietuvoje teisinis mokymas taip pat nebuvo privalomas. Tačiau reikia pasakyti, kad tuomet buvo visai kita visuomenė — dorovingesnė, kultūringesnė, kuriai įvairiomis formomis teisinės žinios vis dėlto būdavo perteikiamos bei propaguojamos. Dabar Lietuvoje visai kitokia situacija ir tautinis atgimimas neįmanomas be teisinio jaunimo mokymo ir švietimo.

Padėtis skubina taisyti. Įstatymu visose Lietuvos mokyklose būtina įvesti privalomą tarptautinės ir Lietuvos tautinės teisės kurso dėstymą. Be to, Lietuvoje Konstitucijos (Laikinojo pagrindinio įstatymo) 231 straipsnyje būtina pataisa, numatanti galimybę, greta pasaulietinių mokymo ir auklėjimo įstaigų, steigti ir religines (krikščioniškasias) mokymo ir auklėjimo įstaigas. Pavyzdžiui, kaimyninėje Lenkijoje jau daugelį metų veikia Katalikų akademija ir kitokios krikščioniškosios mokymo įstaigos. Tuo garantuojama viena iš svarbiausių žmogaus teisių — teisė į sąžinės ir tikybos laisvę.

Žmogaus teisių ir laisvių realus gynimas labai daug priklauso nuo teisinių įstaigų ir teisininkų praktikų (teisėjų, advokatų, prokurorų, valdymo aparato darbuotojų ir kt.) veiklos profesionalumo. Kuo aukštesnis teisininkų praktikų profesionalumo lygmuo, tuo geriau ginamos ir saugomos žmogaus teisės ir laisvės. Tačiau tai priklauso ir nuo visuomenės teisinės sąmonės bei kultūros lygmens. Totalitarinėje visuomenėje, kai buvo devaluotos jos moralinės ir dvasinės vertybės, teisininko profesinės žinios ir kvalifikacija neturėjo jokios reikšmės. Maža to. Tokiomis sąlygomis teisininko profesionalumas ir aukšta kvalifikacija netrukdydavo pažeidinėti jam savo profesinės etikos ir savo žinias bei kvalifikaciją panaudoti teisingumo priešingybei — neteisingumui įdiegti. Tai patvirtina spaudoje aprašyti susidorojimo su kunigais ir kitais nekaltais žmonėmis faktai, aukštų valstybės pareigūnų korupcijos

ir kyšininkavimų bylos. Antra vertus, teisininko profesionalumas ir kvalifikacija dar nereiškia, kad jis kartu yra ir aukštos kultūros žmogus. Ginant žmogaus teises ir laisves, greta profesinių savybių, lemiamą vaidmenį atlieka teisininko moralinės ir dorovinės nuostatos. Tikslai didelės vidinės kultūros, kvalifikuotas ir profesionalus teisininkas, kuris teisingumo idėją kelia aukščiau už grupinius ir partinius interesus, tegali efektyviai ginti žmogaus teises ir laisves, aktyviai prisidėti prie Lietuvos tautinio atgimimo ir valstybingumo atkūrimo.

PEDAGOGIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

MONS. JONAS JUODELIS

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS NARIO
DVASINGUMO PROBLEMA

PROF. MAGDALENA KARCIAUSKIENĖ

FRYDRICHO VILHELMO FOERSTERIO
PEDAGOGINĖ ETIKA IR UGDYMO PROBLEMOS
LIETUVOJE

DR. STASĖ DZENUSKAITĖ

DOROVINIO IDEALO REIKŠMĖ ASMENYBEI

PROF. ANTANINA GRABAUSKIENĖ

ELEMENTARIOSIOS KULTŪROS UGDYMAS
SEKMADIENINĖSE MOKYKLĖLĖSE

MONS. JONAS JUODELIS

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS NARIO DVASINGUMO PROBLEMA

Lietuvių tauta dvasios kryžkelėje

Dešimtmečiais skiepijama materialistinė pasaulėžiūra skaudžiai sužalojo mūsų tautos dvasią. Nuostabiai staigūs posūkiai tiesos, gėrio ir laisvės link atvėrė kelius lietuvių tautos dvasios atgimimui. Deja, šiuos kelius rasti ir jais tvirtai žengti nėra lengva. Reikia pažinti tiesą bei gėrį, juos pamilti ir jais remti visą žmogaus gyvenimą.

Stovime kryžkelėje. Kelios žmonių kartos buvo auklėjamos melo atmosferoje. Apie penkių paskutiniųjų dešimtmečių Lietuvos gyvenimą daug rašyta ir kalbėta. Priminsiu opiausias mūsų Bažnyčiai ir Tėvynei padarytas moralines žaizdas.

Net kai kurie išsaugoti mums brangūs dalykai buvo nukreipti prieš mus ir mūsų Tėvynę. Pavyzdžiui, lietuvių kalba nebuvo išstumta nei iš viešo žmonių gyvenimo, nei iš siauro šeimos ratelio. Tuo skaudžiau, kad ši didi Dievo dovana buvo palenкта tarnauti priespaudai ir skiepyti mums svetimą ideologiją.

Labai nukentėjo Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, ypač buvo varžomas jos auklėjamasis darbas. Mokyklose buvo klastojama istorija ir brukte brukamas ateizmas. Bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės, o uolūs ateizmo skleidėjai labai stengėsi atskirti nuo Bažnyčios vaikučius, jaunimą, inteligentus, pareigūnus ir kitus silpno tikėjimo žmones. Šis atskyrimas ypač sekėsi pavergėjams izoliuojant nemažą kunigų skaičių. Juk kunigų, perėjusių kalėjimus bei lagerius ar juose mirusių, yra pats didžiausias procentas, palyginti su kitų profesijų nukentėjusiais žmonėmis.

Šiuo metu Katalikų Bažnyčia Lietuvoje pradeda atsigauti. Kunigai, dabar arčiau bendraudami su žmonėmis, gali geriau pažinti jų dvasią. Ir džiugu, ir liūdna. Džiugu, kad vaikučiai ir dalis jaunimo jau stengiasi pažinti ne tik Lietuvos, bet ir Kata-

likų Bažnyčios istoriją, kad brangina kilnų Kristaus mokslą, praktuoja tikėjimą — meldžiasi, dalyvauja šv. Mišių aukoje, eina sakramentų. Skaudu, kad ne visi moksleiviai lanko tikybos pamokas, retai eina į bažnyčią, yra supančioti blogų įpročių. Gerokai išblėsęs gaivus jaunatviškas entuziazmas.

Sunku suprasti dalies atsakingų Lietuvos Respublikos atstovų, neva veikiančių Dievo vardu, laikyseną. Kai buvo svarstomas tikybos pamokų dėstymo mokyklose reikalas, daugumas nepriėmė Katalikų Bažnyčios pasiūlytos mokymo programos. Kaip galima nepritarti tikrai humaniškam įstatymui, kuris padėtų išauklėti šviesią, dorą ir tikrai dvasingą būsimąją kartą?..

Norime atkurti tautinę Lietuvos mokyklą. Ne aš vienas mokiausi tokioje mokykloje. Ji buvo katalikiška, humaniška ir tolerantiška. Maža lietuvių tauta labiausiai per Bažnyčią įsijungė į kultūrinių Europos tautų šeimą. Vakarų Europos krikščioniškosios kultūros laimėjimai tapo ir mūsų Tėvynės turtu.

Lietuvių katalikų mokslo akademija grįžo į Lietuvą toliau dirbti karo audros nutraukto darbo — kelti krikščioniškos kultūros gimtojoje šalyje.

LKM Akademijos veikla Lietuvoje ir svetur

LKM Akademija, įkurta 1922 m. spalio 22 d., nuėjo nelengvą gyvenimo kelią. Ji Lietuvoje veikė iki 1940 metų. Okupavus Lietuvą, buvo uždaryta. Per 18 metų atliko didžius darbus. Akademijai vadovavo bei talkininkavo šviesiausi Lietuvos sūnūs ir dukros. Pirmasis Akademijos pirmininkas buvo arkivyskupas J. Skvireckas, po jo — prel. A. Dambrauskas-Jakštas. Paskutinis Akademijos pirmininkas buvo prof. St. Šalkauskis. LKMA subrandino nemažą būrį krikščioniškos pasaulėžiūros mokslininkų ir visuomenės veikėjų. Visi Akademijos pirmininkai buvo dideli mokslininkai ir šviesūs katalikų tikėjimo žiburiai. Panašūs buvo ir Akademijos nariai.

Iki Antrojo pasaulinio karo įvyko trys LKMA suvažiavimai. Kaune buvo išleista 3 suvažiavimo darbų tomai. Vėliau jų antrasis leidimas išvydo dienos šviesą Romoje. Tai reikšmingi dokumentai, kalbantys apie LKMA ir apskritai apie to meto religinį bei kultūrinį gyvenimą Lietuvoje.

1954 m. Lietuvių katalikų mokslo akademija buvo atkurta Romoje. Pirmasis jos pirmininkas buvo vysk. V. Padolskis, o nuo 1959 metų iki šios dienos — prof. dr. kun. A. Liuima SJ. Akademijai svetur esant, buvo surengta 11 suvažiavimų. Šis suvažiavimas, jau Lietuvoje, yra 15-tas. Atidarant šį suvažiavimą, prof. A. Liuima kvietė mesti žvilgsnį į Akademijos atlikto darbo lau-

kus. Jie platūs ir derlingi. Lieka tik stebėtis, kiek nuveikė mūsų broliai lietuviai gyvendami toli nuo Tėvynės. Savo bibliotekoje turiu 13 tomų Akademijos suvažiavimo darbų, išleistų užsienyje. Ačiū už ten sukauptą išmintį!

Be abejo, grįžusi iš tremties LKMA sieks atgaivinti katalikybę Lietuvoje.

LKMA nario pareiga pačiam bręsti ir katalikiškai auklėti tautą

Vienas iš pagrindinių Akademijos uždavinių yra „religinės kultūros ugdymas“ (prof. Liuimos žodžiai). Kultūra yra žmogaus kūrinys ir drauge savojo kūrėjo dvasios brandumo rodiklis. Tik sąmoningi ir praktikuojantys katalikai gali ugdyti religinę kultūrą. Būkime atviri ir drąsiai žvelkime į dvasinį žmonių skurdą. Tai ne priekaištas, bet kvietimas pakilti: geriau pažinti Katalikų Bažnyčios mokslą, jį pamilti ir juo gyventi. Pats Kristus Dievas-Žmogus paliko dieviškojo mokslo turtus, kuriuos Bažnyčia rūpestingai saugo. Jau apaštalas Paulius ragino savo mokinį saugoti jam patiktą tikėjimo lobį. Bažnyčia šį turtą saugo ir saugos iki užverčiant paskutinį žmonijos istorijos puslapį. Tiesa, kartais tikėjimo sargai atsainiai atlikdavo savo pareigas. Bet tai žmonių kaltė, o ne dieviškų vertybių. Meilė tiesai ir konkrečiam žmogui padės išvengti panašių klaidų.

Kilni širdis mielai atsiveria ir priima dieviškąsias dovanas. Tik gavę Dievo pašvenčiamąją malonę ir visiškai supratę bei sau pritaikę šiuos apaštalo šv. Jono žodžius: „Mes vadinamės Dievo vaikai — ir esame!“ (1 Jn 3, 1), tikrai tapsime Akademijos nariais katalikais. Tokio gyvo ir brandaus tikėjimo turime visi siekti. Prieš karą buvo daug tvirtai tikinčių katalikų mokslininkų. Jų tikėjimas ir mokslas rėmė vienas kitą. Prisimintini bent patys žymiausi Lietuvos švyturiai: A. Jakštas-Dambrauskas, Pr. Dovydaitis, St. Salkauskis, Pr. Kuraitis, A. Maceina, J. Girnius... Yra dar gyvų liudytojų, kurie pažino šias kilnias asmenybes, klausė jų paskaitų. Vien šių dėstytojų pasirodymas auditorijoje jaukiai nuteikdavo klausytojus.

Ačiū Dievui, vis daugiau išleidžiama tokių praeities autorių brandžių kūrinių. Galima sėkmingai brandinti krikščionišką kultūrą jungiant praeities ir naujus mokslo laimėjimus, kaip skelbia senovės išminčius: *Vetera novis augere et perficere* (senovę papildant ir praturtinant).

Nuoširdžiai linkime Lietuvos katalikų mokslo akademijos nariams gerai pažinti katalikų tikėjimą ir Bažnyčios gyvenimą, pamilti Dievą ir ginti skriaudžiamą Bažnyčią, gyventi jos gyvenimu bei justti jos pulsą — *sentire cum Ecclesia*. Atsivėrė mums tikėjimo, vilties ir meilės kelias, kuriuo privalome žengti.

PROF. MAGDALENA KARCIAUSKIENE

FRYDRICHO VILHELMO FOERSTERIO PEDAGOGINĖ ETIKA IR UGDYMO PROBLEMOS LIETUVOJE

F. V. Foersteris — vienas iš žymiausių XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės pedagogų (1869—1966 m.). Į pedagogiką jis atėjo jau gerai pažinęs gyvenimą, gerai išstudijavęs filosofijos ir sociologijos mokslus. Pedagogiką grindė humanizmu, religinės krypties etika bei psichologija. 1956 m., atsakydamas Antanui Ramūnui, F. V. Foersteris nurodė, kad jo pedagoginis *credo* — religija ir charakterio ugdymas, pagrįstas praktika bei psichologija¹.

F. V. Foersteris skaudžiai išgyveno XX a. žmonijos dvasios krizę, didžiulį pasaulio sukrėtimą ir žaizdas, padarytas dviejų pasaulinių karų. Jį jaudino ryškėjantis civilizacijos ir kultūros atotrūkis, vedantis žmoniją į katastrofą bei moralės smukimą. F. V. Foersterio pedagoginė etika, turinti labai geras ir plačias socialines bei filosofines etines šaknis ir kartu sintetinanči pasaulio pedagoginę mintį, yra labai reikšminga ir Lietuvai. Siam didžiam pedagogui mirus, Antanas Ramūnas taip sakė: „Frydrichas Vilhelmas Foersteris yra tarsi mistiškas Atlantas, ant savo pečių laikantis XX amžiaus pedagoginės minties pasaulį“².

F. V. Foersteris buvo vienas iš populiariausių pedagogų Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje, kada intensyviai formavosi lietuviška mokykla ir pedagoginė mintis ir kada greta mokyklinės pedagogikos buvo aktualūs ir lietuvių tautos ugdymo, taip pat socialinio kultūrinio gyvenimo klausimai. Nemaža žinomų Lietuvos pedagogų ir kitų kultūros bei visuomenės veikėjų susipažino su F. V. Foersteriu studijuodami Fribūre. Jo darbus jie ne tik patys studijavo, bet ir vertė į lietuvių kalbą. Taigi su F. V. Foersterio idėjomis galėjo susipažinti ne tik Lietuvos pedagogai, jaunimas, bet ir visuomenė. Nė vieno užsienio pedagogo kūrinii nebuvu tiek išversta į lietuvių kalbą, kaip F. V. Foersterio.

Pagrindinė F. V. Foersterio vertėja — Marija Pečkauskaitė. Ji išvertė šiuos veikalus: „Seksualinė etika ir seksualinė pedagogika“ (Šiauliai, 1923); „Jaunuomenės auklėjimas“ (Kaunas, 1926); „Auklėjimas ir auklėjimasis“ (Kaunas, 1928); „Kristus žmogaus gyvenime“ (Kaunas, 1931); „Mokėk gyventi“ (Kaunas, 1934). Paskutinį jo veikalą „Amžinoji šviesa ir žmonių tamsybės“ (Kaunas, 1937) į lietuvių kalbą išvertė K. Stoškus. Šios knygos, ypač „Jaunuomenės auklėjimas“, buvo plačiai skaitomos Lietuvos jaunimo, tėvų, pedagogų.

Lietuviškoje periodikoje F. V. Foersterio pedagoginės idėjos pradedamos analizuoti prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir ypač nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. Jos pateikiamos įvairiais aspektais — filosofiniu-etiniu, socialiniu, psichologiniu. F. V. Foersteriu remiamasi ir sprendžiant įvairias dorovinio auklėjimo problemas, tautinio ir tarptautinio auklėjimo, vaikų valios ir charakterio, pedagoginio bendravimo ir kitus klausimus.

Bene plačiausiai pedagoginiu požiūriu F. V. Foersteris analizuojamas „Lietuvos mokyklos“ žurnale³. Čia išspausdintas jo knygos „Auklėjimas ir auklėjimasis“ lietuviškasis vertimas. Vien tik 1929 m. šio žurnalo numeriuose pateikiama F. V. Foersterio gyvenimo ir kūrybos apžvalga, jo pedagogikos psichologiniai pagrindai, analizuojamos ypač aktualios mintys mokytojui, pateikiami išversti į lietuvių kalbą iš jo veikalo „Mokykla ir charakteris“ (Zürich, 1920) patarimai pradedantiesiems mokytojams.

Pedagoginės etikos aspektu reikšmingas Onos Pleirytės-Puidienės 1911 m. gruodžio mėn. pranešimas „Dainos“ draugijoje⁴ — „Asmeninė ir socialinė etika“, išspausdintas „Draugijos“ žurnale 1912 m. Pranešime analizuojamos jaunimo dorovinio auklėjimo ir saviuoklos problemos.

F. V. Foersterio etinės pedagoginės idėjos sklido Kauno universitete. Teologijos-filosofijos fakulteto humanitarinio skyriaus dėstytojų dauguma buvo baigę aukštuosius mokslus Fribūre arba ten tobulinę savo studijas. Taigi dauguma jų pažino F. V. Foersterį asmeniškai. Nemaža baigusiųjų ši Kauno universiteto fakultetą nuėjo mokytojauti į Lietuvos gimnazijas ir savo darbe vadovavosi F. V. Foersterio pedagogine etika.

Kaip minėta, F. V. Foersteriu buvo remiamasi ir įvairiuose veikaluose, skirtuose aktualioms pedagogikos problemoms. Tokie žymūs Lietuvos pedagogai, kaip Stasys Salkauskis, Antanas Macėina, Antanas Šerkšnas, Jonas Laužikas ir kt., analizuodami svarbiausias pedagogikos problemas, rėmėsi, be kitų autorių, ir F. V. Foersteriu. Antai St. Salkauskis labai artimas F. V. Foersteriui, kai kalba apie tautinį, tarptautinį bei patriotinį jaunuomenės auklėjimą. Patriotizmą jis, kaip ir F. V. Foersteris, grindžia

krikščioniškąją, kartu ir nacionalinę etiką. Nurodo, kad tautinė individualybė, kaip ir atskiros asmenų gyvenimas, tobulėja tik siekdamą aukštesnių tikslų, o ne likdamą tikslu sau. St. Šalkauskis remiasi F. V. Foersteriu⁵ ir nurodo, kad patriotizmas neturi tapti savanaudiškumu. Jis privalo būti neatsietas nuo charakterio ugdymo ir instinktų valdymo. Ryški F. V. Foersterio dvasia ir tada, kai St. Šalkauskis kalba apie tikro dvasingumo ugdymą, smerkia šabloniškumą, perdėtą pamaldumą ir propaguoja gilią integralinę religijos sampratą, nurodydamas, kaip svarbu širdyje nešioti savą gerį ir savą maldą.

Antanas Šerkšnas, analizuodamas asmenybės ugdymą per bendravimą⁶, taip pat remiasi F. V. Foersterio idėjomis [daugiausia veikalų „Mokykla ir charakteris“ (vok., 1920), iš dalies „Gyvenimo vadovu“ (vok., 1922) ir kitais veikalais]⁷. Akcentuodamas, kaip svarbu auklėtojų pažinti ir suprasti vaiką, kad būtų galima sudaryti sąlygas vaiko saviraiškai ir saviugdai, A. Šerkšnas, kaip ir F. V. Foersteris, nurodo, kad būtina vaikui protingai vadovauti, ugdyti jo atsakomybės jausmą ir charakterį.

Tuo pačiu F. V. Foersterio veikalų remiasi ir J. Laužikas, kalbėdamas apie mokyklos savivaldos reikalus⁸. J. Laužikas nurodo, kad F. V. Foersteris labai vertino mokinių savivaldą, kaip padedančią atsiskleisti vaiko individualybei bei sudarančią sąlygas pedagogui geriau pažinti vaikus. Tačiau čia pat akcentuoja mums dabar labai aktualią mintį, kad vaikų savivalda negali būti atsietą nuo savikontrolės. F. V. Foersteriui savivalda — tai pagrindinė priemonė vaikų charakteriui ugdyti, nes čia vaikas turi pareigas, mokosi jausti atsakomybę už save, čia ugdomas vaiko organizuotumas. Deja, sovietiniu laikotarpiu J. Laužikas negalėjo minėti F. V. Foersterio vardo nei savo teoriniuose darbuose, nei pedagoginėje praktikoje.

Labai ryški Foersterio dvasia jo veikalų vertėjos Marijos Pečkauskaitės pedagoginiuose samprotavimuose, grožinėje kūryboje bei jos pačios veikloje. Tai sritis, verta atskiros tyrinėjimo.

Kodėl šiandien aktualu Lietuvai atsigręžti į F. V. Foersterį? Jau vien dėl to, kad, atnaujinant Lietuvos mokyklą, negalima ignoruoti jos šaknų ir praeities palikimo. F. V. Foersteris — populiariausias XX a. autorius, į kurį kreipėsi Lietuvos pedagogai. Jo pedagogika turi gerą etinį ir socialinį pagrindą, glaudžiai siejasi su atskiros individo, tautų ir žmonijos dideliais išgyvenimais. „Foersteris giliai suprato ir atskleidė: 1) Šių dienų žmogaus krizę; 2) Šių dienų žmonijos krizę; 3) Kelią į šių dienų žmogaus atgimimą; 4) Kelią į šių dienų žmonijos atgimimą“⁹. Todėl ir F. V. Foersterio pedagogika, anot A. Ramūno, yra ne tik mokslas, padedantis susiformuoti kilniai tvirto būdo asmenybei, bet taip

pat mokslas ir menas, padedantis susiformuoti kilniai visuomenei. F. V. Foersteris mus moko, kad šiandien būtina į pedagogiką plačiau pažiūrėti, suvokti, kad pedagogika — ne vien mokyklos reikalas, ne vien mokytojo problema. Ji — visos visuomenės problema. Ji svarbi visiems, kas bendrauja su žmogumi. Ji turi padėti suvokti esamas žmogaus sielos ir visuomenės krizės šaknis, padėti surasti kelią, kaip iš šios krizės išeiti. Neatsitiktinai ir F. V. Foersterio pedagogikoje vyrauja socialinės etinės problemos. Spręsdamas šias problemas, jis akcentuoja amžinąsias doros tiesas, kuriomis reikia vadovautis gyvenime, kad galėtume jeigu ne likviduoti, tai bent palengvinti gyvenimo krizę. O jai, kaip nurodo F. V. Foersteris, būdingi du reiškiniai: politiniai konfliktai ir lėtai, bet reguliariai vykstanti sekuliarizacija — supasaulėjimas, dvasinio pasaulio atsiskyrimas nuo gamtinio, socialinio politinio gyvenimo — nuo religinio. Tai veda į civilizacijos atotrūkį nuo kultūros, į katastrofišką moralės smukimą. Todėl ypatingas dėmesys turi būti skiriamas socialinėms dorovinėms problemoms. Paskutiniu metu F. V. Foersteris rašė „Politinę etiką“, kur norėjo išryškinti kai kurias veikalo „Mokėk gyventi“ politinės etikos mintis. F. V. Foersteris sielojosi, kad žmonijos pažanga pakluso aklai prigimties savivalei. Taigi dabar mums reikėtų labiau susimąstyti sprendžiant žmogaus laisvės ir atsakomybės, ugdytinio saviraiškos ir saviugdos santykio problemas. Antai kalbėdamas apie XX a. amerikiečių pedagogiką (į kurią ir mes labai žvalgomės), vertindamas ten aptariamą vaiko saviauklos ir savikūros problemas, F. V. Foersteris kartu perspėja, kad Amerikoje užmirštama žmogaus dieviškoji prigimtis, per mažai paisoma vyresniosios kartos patirties, vertinant vaiko pažinimą, pamirštama ta aukščiausiaji tiesa, į kurią reikia vaiką vesti. Anot M. Pečkauskaitės, iš F. V. Foersterio mums reikėtų mokytis švelnaus, meilaus, tačiau kartu griežto, nė per plauką nenusileidžiančio žemesnei žmogaus prigimčiai žmoniškumo. Tad ir šiuolaikinį mokyklos humanizavimą būtina derinti su veiklumu, tvarka, jausmais, polėkais, su patirtimi bei išmintimi. Mums reikia F. V. Foersterio išminties ir sielos, jo didelio humaniškumo saviugdai ir kitų auklėjimui.

Ugdymo reikalai turi rūpėti visiems: valstybės valdytojams, sociologams, filosofams, psichologams ir pedagogams, kiekvienam tėvui ir motinai, kiekvienam piliečiui.

Be tvirto socialinio filosofinio pagrindo, be visuomenės moralės sunku tikėtis ir pedagoginės etikos, ir geros mokyklos. Beprasmiški, nerimti ir ypač pavojingi šiandien pasitaikantys pas mus tarpusavio kaltinimai bei nesutarimai. Ugdymo vien mokykla ir pedagogika nepataisys, nes ne vien mokykla ir pedagogika ji griovė. Mūsų mokyklai ir pedagogikai kelią rodė sovietizuota

politika, filosofija, sociologija, o jas pagimdė didžiulė žmonijos krizė, sukelta fašizmo ir sovietinio komunizmo, pamynusi aukštąsias idėjas ir žmogiškumą. Todėl ir ugdymą reikia kelti kartu su visa tauta, reikia rūpintis, kad kiekvienas rimčiau įsigilintų į amžinąsias tiesas ir kartu geriau pažintų ir įvertintų save. O pedagogui, kaip pataria F. V. Foersteris, reikia geriau pažinti jaunimo poelgių motyvus, suvokti, kad piktadarys ir nusikaltęs vaikas yra ne tas pats.

Siekdami ugdymo rezultatų ir visuomenės gerovės, mes privalome vaiką ne tik pažinti, gerbti, bet jam ir nenuolaidžiauti. Būtina ugdyti vaiko valią, savigarbą, atsakomybę už save, gebėjimą bendrauti.

Deja, bendravimo kultūros trūksta ne tik mūsų vaikams. Dar pasitaiko, kad dėl ambicijų mes aukojame tiesas. Neatsitiktinai F. V. Foersteris siūlė į pedagogiką įtraukti svarbų skyrių — ambicijų pedagogiką. Žmogus visada turi atsiminti, kam gyvena, ką gali, turi kuo dažniau atsigręžti į save, gyvenime turi mokėti derinti meilę ir jėgą. Todėl ir auklėjimas turi būti nei per daug griežtas, nei nuolaidus. Mums reikia ir humaniško, ir tvirto žmogaus. Su tikro vyriškumo žyme — „tvirtas kaip deimantas ir švelnus kaip motina“.

F. V. Foersterio iškelta tvirto ir doro žmogaus problema mums šiandien yra svarbiausia. Įsimintina jo mintis, kad į socialines problemas daugiau žvelgtume etikos, ne tik technikos ir ekonomikos, akimis, kad meilės ir pasiaukojimo galutinai neišstumtų ambicijos ir konkurencija, kad ne tik mokykloje, bet ir gyvenime mažiau būtų konfliktų. F. V. Foersteris pastebi, kad net tarp mūsų diplomatų esą daug nuslėpto silpnumo, „tautų santykių metodika nedaug skiriasi nuo elgimosi vaikų kambaryje“¹⁰. Todėl ir auklėtinius reikia mokyti gerbti svetimą tiesą, mokyti pirmiausia kaltės ieškoti savyje, gebėti valdyti žodį, nes „kas žaidžia žodžiu, žaidžia savo tautos, žmonijos pamatais“¹¹.

Mums šiandien verta atkreipti dėmesį ir į F. V. Foersterio raginimus atjausti kitą žmogų, jo vargą, išgyvenimus, anot jo, „neleisti žaisti su svetimu gyvenimu“, nesijuokti ten, kur verkiama, ir t. t. Jis teigė, kad nedora vaikelis tuščių privilegijų. Studentams, kaip būsimai inteligentijai, F. V. Foersteris rekomendavo lankytis vargšų lūšnose, susipažinti su jų skurdu. Mums būtina, sakė jis, pereiti į užuojautos mokyklą, nes kitaip užuojauta išsigims, dvasiškai mirs, tarnaus tik savajam aš. Tikras išsilavinimas reiškia žinoti, ką jaučia kitas. Be to, anot F. V. Foersterio, kitų vargo supratimas padeda tvarkyti savo aistras. Todėl ir jaunimą reikia auklėti taip, kad jis nebandytų žaisti su svetimu gyvenimu, kad jis išmoktų išsižadėti pelno dėl padarumo.

F. V. Foersterio pedagoginės mintys gilios ir plačios. Jo pedagoginė etika — didelio žmoniškumo ir atsakomybės įkūnijimas.

Sovietiniu laikotarpiu F. V. Foersteris buvo išbrauktas iš pedagogikos istorijos kurso. Apie jį ir dabar nedaug kas žino ne tik iš jaunuomenės, bet ir iš pedagogų. Jį būtina grąžinti į pedagogikos kursą. F. V. Foersterio veikalais turėtų susidomėti ir mūsų filosofai, sociologai bei psichologai. Tai padėtų mums visiems, bendrai susiėmus, rimčiau spręsti sudėtingas jaunimo (ir ne tik jo) ugdymo problemas, mažintų šiuo metu ypač nereikalingas ambicijas, ragintų rimčiau susirūpinti saviugda ir savi-kontrolė.

Be to, F. V. Foersteris gal kai kam padėtų giliau ir atsakingiau pažvelgti į pedagogikos mokslą bei pedagogo profesiją.

¹ Aidai. 1956. Nr. 5. P. 198—206. (Vytautas Paplauskas, buvęs Kauno VDU Humanitarinės draugijos pirmininkas, vėliau Antano Ramūno pavarde profesoriavo Otavoje.)

² Aidai. 1960. Nr. 8. P. 368.

³ „Lietuvos mokykla“ — mėnesinis pedagoginis žurnalas, ėjęs 1918—1940 m. Kaune.

⁴ „Daina“ — muzikos ir teatro draugija, veikusi Kaune 1899—1940 m.

⁵ Zr. Foerster F. W. Politische Ethik und politische Pädagogik. München. 1910.

⁶ Serkšnas A. Mokyklinė bendruomenė: Praktinės pedagogikos studija. Kaunas, 1939.

⁷ Ten pat. P. 13, 82, 87, 97, 98, 99, 123, 137, 138, 155.

⁸ Laužikas J. Mokinių savivaldybė. Kaunas, 1929.

⁹ Zr. Ramūnas A. F. W. Foersteriui mirus // Aidai. 1966. Nr. 8. P. 369.

¹⁰ Zr. Foersteris F. Auklėjimas ir auklėjimasis. Kaunas, 1928. P. 146.

¹¹ Ten pat. P. 153.

DR. STASĖ DZENUŠKAITE

DOROVINIO IDEALO REIKSMĖ ASMENYBEI

Terminas „idealas“ yra kilęs iš graikų kalbos žodžio „idea“ — „sąvoka“, „vaizdiny“ ir ilgainiui įgijęs galutinio siekiamo tikslo, didžiausios tobulybės prasmę. S. Salkauskis idealu laiko dalyko įsivaizdavimą, atitinkantį jo idėją ir išreiškiantį tai, kas privalo būti. Mokslas teigia, kad žmogaus smegenys, reaguodamos į visa, kas jas veikia iš išorės, turi savybę „užbėgti“ į priekį, skverbtis į ateitį. Suvokdamas dabarties vyksmą, žmogus negali egzistuoti be ateities planų, vilčių, svajonių. Žmogaus psichinė veikla įvairiomis formomis perkuria tikrovės faktus, daiktus, reiškinius. Veikdamas pagal pažintus tikrovės dėsningumus, žmogus kelia sau naujus tikslus, kuria naujus medžiagų derinius, tam tikrus psichologinius darinius — veiklos ir gyvenimo etalonus, projektus, pavyzdžius, kurių raiškos aukščiausias lygmuo ir vadinamas idealu. Jis žmogaus sąmonėje tampa būsimos, tobulesnės tikrovės paveikslu, brėžia ateities perspektyvą, nužymi žmonijos kultūros evoliucijos horizontą. „Kai žmogus jau sukurtas ir kai jam tenka gamtos bei prigimties tikslingumas pakelti į naują, aukštesnį laipsnį, kultūros tikslai yra jau statomi sąryšyje su tais idealais, kurių žmogus susidaro pagal dvasinę savo esmę“¹, — sako S. Salkauskis.

Etinio idealizmo krypties filosofai (šv. Augustinas, šv. Tomas Akvinietis, Dž. Berklis, I. Kantas, J. Fichtė, G. Hegelis, Ž. Maritenas, A. Šveiceris, S. Salkauskis, A. Maceina, J. Girnius ir kt.), aiškindami idealo ir tikrovės santykį, pabrėžia jo dialektiškumą ir teigia, kad nors idealas yra pakilęs aukščiau tikrovės, bet jis nėra tikrovės priešybė, nes jį galima realizuoti. „Tačiau niekada negalima idealo įkūnyti „galutinai“ dėl to, kad jo įkūnijimas vyksta žmogiškoje būtyje, kuri lieka neatbaigta, kol žmogus gyvena. Kiekvieną tobulybę žmogus pasiekia tik vienkartiškai, nes sekančią akimirką vėl tenka už ją kovoti“², — rašo J. Girnius. Nuolatinė aktyvi idealo ir tikrovės polemika kaip tik ir skatina žmonijos pa-

žangą. Žmonijos kultūros istorija liudija, kad idealas — tai amžinas kvietimas, raginimas tobulėti ir kitą tobulinti, todėl jam tolimos tuščios svajonės, nerealūs svaichiojimai ar bevaisės utopijos ir tikrovės „fotografija“. Tad ir siekiantis idealų žmogus — idealistas žmogus, blaiviai žiūrintis į tikrovę, tik „ne vergo, o viešpačio žvilgsniu“ (J. Girnius).

Idealai kyla dėl to, kad žmogui būdingas nepasitenkinimas tuo, ką jis turi ir gali, būdingas veržimasis tobulėti. „Idealas yra nelygstamosios reikšmės idėja — vertybė, kuriai žmogus pasiryžęs tarnauti nesuinteresuotai. Svarbiausi idealai, vadinami aukštaisiais, yra tiesa, gėris, grožis ir šventumas. Žemiau už tuos idealus stovi nesuskaitoma daugybė lygstamųjų idealų, kuriems žmogus paprastai tarnauja suinteresuotu būdu. Tokie yra, pvz., sveikata, stiprybė, valdžia, įvairios utilitarinės vertybės ir t. t.“³

Turinio atžvilgiu idealai skirstomi į politinius, estetinius, religinius, etinius, dorovinius, pedagoginius ir pan.

Filosofai, psichologai ir pedagogai teigia, kad asmenybės tapimui ypač reikšmingas yra dorovinis idealas, kurio turinys — tai dorovinio tikslo, tobulo žmogaus, jo gyvenimo prasmės idealai. Žmogaus sąmonėje dorovinis idealas kristalizuojasi kaip vientisas žmogaus gyvenimo krypties ir turinio, žmogaus vietos ir paskirties gyvenime vaizdiny.

Kyla klausimas, koks turėtų būti žmogaus gyvenimo tikslas ir koks turėtų būti tobulas žmogus? Pirmiausia, kokiomis dorovinėmis savybėmis jis turėtų pasižymėti, kokie turėtų būti jo santykiai su kitais žmonėmis, su artimąja ir tolimąja aplinka, su medžiaginėmis ir dvasinėmis vertybėmis, su pačiu savimi?

Daugiau ar mažiau tobulumo žmonės siekia nuo seniausių laikų. Tik nevienodas turinys buvo priskiriamas sąvokai „tobulas“, nevienodai vertinamos vertybės, dėstoma jų hierarchija, nevienodai suprantama, kas yra kultūra, kas yra žmogus, koks svarbiausias jo gyvenimo tikslas. „Mat daugelis mūsų amžininkų pažįsta įvairių žmogų: primityvų, Vakarų, renesanso, pramonės laikotarpio, kriminalistą, buržuazinį arba darbo žmogų...“⁴, — samprotauja įžymusis mūsų meto katalikų filosofas Ž. Maritenas. Tačiau nepaisant kokių epochai, tautai, socialinei ar politinei grupei, kokių religinei bendruomenei, ideologijai ir pan. žmogus atstovautų, jis pirmiausia yra žmogus, kuriam būdingas laisvas pasirinkimas, siekimas būti tobulesniam, žengti į priekį. Neretai literatūroje žmogaus gyvenimas, žmogaus egzistencija vadinama „kelione“. „Šioj kelionėj idealai drauge yra žvaigždės, nušviečiančios kelią, ir horizontas, žadinąs vis pirmyn ir tolyn“⁵.

Žmonijos istorijoje būta įvairių „žvaigždžių“ ir įvairių „horizontų“.

Helenistinės kultūros saulėlydyje pasirodė visai nauja gyvenimą formuojanti jėga — krikščionybė. „... šiandien niekas negali neigti, kad Europos gyvenime krikščionybė buvo ir tebėra pirmąsias svarbos akstinas. Jau pirmaisiais dviem šimtmečiais krikščionybė įsijungė į helenistinį gyvenimą ir pradėjo jį formuoti. Ji stengėsi įeiti į visas ano meto kultūros sritis ir visas jas perskverbti naujais principais ir nauju ethos“⁶, — rašo A. Maceina. Krikščionybė atnešė visai kitokią žmogaus sampratą. Kiekviena žmoguje krikščionybė mato paties Dievo paveikslą, todėl visi žmonės, kaip Dangiškojo Tėvo vaikai, yra jai lygūs, visi tarpusavyje — broliai. Žmogus krikščionybės pirmiausia vertinamas kaip asmuo. Žmogų ji iškėlė aukščiau už valstybę ir nurodė, kad iškilęs pavojus diegti vienašališkai suprantamą ir perdedamą pilietinį auklėjimą, lėkštą sociologiją, kai ugdymo idealas sumenkinamas iki politikos tikslų. „Pastačius valstybę aukščiau už sielos gyvenimą, miršta ir siela, ir valstybė“ (F. Foersteris). Krikščionybė įrodė, kad žmogaus gyvenimo prasmė tai nėra vien tarnavimas visuomenei, kad žmogus, be visuomeninių pareigų, turi ir aukštesnių, dvasinių reikalų.

Salia žmogaus kitokios sampratos, krikščionybė suformulavo visai kitokį etinį idealą. A. Maceina jį vadina ir pedagoginiu idealu, nes tas idealas krikščionybei padeda asmenybę veikti, keisti, sudvasinti, sutaurinti, sužadinti jai tobulumo siekimą.

Kadangi krikščioniškasis tobulumas — *perfectio christiana* — laikomas tiesioginiu krikščioniškojo ugdymo tikslu, tai ir etinį idealą krikščioniškoji pedagogika laiko vienu iš svarbiausių asmenybės ugdymo veiksmų. Antai S. Šalkauskis, nurodęs keturis pagrindinius asmenybę formuojančius ugdymo veiksmus, pirmutiniu laiko ugdomąjį idealą. Toliau eina ugdytinio prigimtis ir asmuo, ugdytojo asmenybė, ugdomosios gėrybės. „Ugdomasis idealas yra vienas iš tų keturių veiksmų, kurie turi formuojamosios reikšmės visiems funkcionaliniams ugdymo aspektams, t. y. ir auginimui-globojimui, ir lavinimui, ir auklėjimui“⁷. Kiti trys yra reikšmingi tik vienu ar kitu aspektu. Kadangi krikščioniškuoju ugdymu siekiama tobulo žmogaus, kuriame visos galios būtų kuo labiausiai išplėtos, tai šiam idealui svarbu, kad lavinant žmogų fiziškai nebūtų pažeidžiamos sielos galios.

Krikščioniškojo etinio idealo ugdomąją reikšmę nulemia jo dorovinis turinys ir funkcija.

Į klausimą, koks yra krikščioniškojo etinio idealo turinys, koks turėtų būti tobulas krikščionis, koks jo gyvenimo tikslas ir prasmė, pirmiausia atsako Šventasis Raštas — Jėzaus Kristaus Naujojo Testamento branduolį sudarančios evangelijos ir apaštalių raštai. Čia randame visą asmenybės dorovinio tobulėjimo progra-

mą, asmenybės dorovinio idealo turinį. Aukščiausias idealas paties Kristaus žodžiais apibūdinamas trumpai: „Būkite tobuli kaip jūsų dangiškasis Tėvas yra tobulas“ (Mt 5, 48).

Sios sakralinės formulės esmę ir turinį atskleidžia visas Kristaus gyvenimas, jo santykiai su mokiniais, draugais ir priešais, santykis su gyvenimu ir mirtimi, darbai ir žodžiai, vaizdingi palyginimai. Nėra nė vienos žmogaus gyvenimo srities, į kurią Idealo akimis nebūtų pažvelgęs Kristus. Gyvendamas drauge su žmonėmis jų kasdienį gyvenimą, gyvu žodžiu ir pavyzdžiu jis rodė, koks tas gyvenimas turėtų būti, savo gyvenimu aiškino, ką reiškia kasdien siekti tobulumo, trokšti būti tokiems tobuliems, kaip dangiškasis Tėvas yra tobulas.

Į Kristaus apreikšto dorovinio idealo turinį integruota amžių dorovinė patirtis, Dešimties Dievo Įsakymų moraliniai reikalavimai. Tačiau ragindamas vykdyti Senojo Testamento paliepiamus Kristus žengė iš esmės naujos kokybės žingsnį idealo tobulumo link: „Jūs esate girdėję, kad jūsų protėviams buvo pasakyta „Nežudyk“, o kas nužudo — turės atsakyti teisme. O aš jums sakau: jei kas pyksta ant savo brolio, turi atsakyti teisme. (...) Jei neši dovaną prie altoriaus ir ten prisimeni, jog tavo brolis turi šį tą prieš tave, palik savo atnašą tenai, prie altoriaus, eik pirma susitaikinti su broliu ir tik tada, sugrįžęs aukok savo dovaną“ (Mt 5, 21—24).

Sventajame Rašte atskleisto asmenybės dorovinio idealo esmė — žmogaus meilė, artimo meilė, kurios šaltinis — Dievo meilė. Pirmajame Jono laiške Dievo ir žmogaus meilės nedalomumas atskleidžiamas tokiais teiginiais: „Mylėkime vieni kitus, nes meilė yra iš Dievo“, „Jei mylime vieni kitus, Dievas mumyse pasilieka“, „Mes mylime, nes Dievas mus pirmas pamilo“, „Kas nemyli savo brolio, kurį mato, negalės mylėti Dievo, kurio nemato“ (1 Jn 4, 7—21).

Nuo pat pirmųjų krikščionių bendrijos įsikūrimo dienų meilės įstatymas — jos gyvenimo šerdis. Naujajame Testamente, didžiųjų bendrijos tėvų ir religijos filosofų bei krikščionių pedagogų darbuose randame daugybę konkrečių pamokymų bei patarimų, kaip mylėti vieniems kitus, kokia meilės prasmė. „Kaip savo kūnui įvairius ir atskiriems metų laikams skirtingus rūbus pasirinkti, taip rūpinkis ir savo siela, kai ji nuoga, be gerų darbų, aplinkui vaikšto. Apvilk ją tinkamais drabužiais. Atgaivink ją ir jai prigimtą sveikatą gražink. Kas yra sielos drabužiai? Išmalda ir dosnumas vargšams“⁸, — moko Jonas Auksaburnis. Savo „Pasikalbėjimuose su savimi“ šv. Augustinas meldžia Viešpatį: „Duok man kelionei maisto. Jei tai tikėjimas, kuris padeda bėgančiam Tave rasti, duok man tikėjimą. Jei tai yra dorybė, duok dorybę.

Jei tai žinojimas, duok žinojimą. Padaugink manyje tikėjimą, padaugink viltį, padaugink meilę“⁹. Jis kartu atskleidžia žmonėms sielos maisto sudėtį: tai — tikėjimas, viltis ir meilė. Tikėjimo, vilties bei meilės turtais jis siūlo dosniai dalytis su tų turtų stokojančiais.

Artimo meilės darbai, kuriuos dirbti Kristus įsakė savo mokiniams, krikščioniška tradicija vadina gailestingumo darbais. Jų yra septyni: alkstantį pavalgydinti, trokštantį pagirdyti, vargšą aprengti, keleivį priglausti, kalinį sušelpiti, ligonį lankyti, mirusį palaidoti. Paviršutiniškai žvelgiant, tai gali atrodyti labai paprasta, bet gyvenimas rodo, kad ir šiandien, praėjus 2000 metų nuo gailestingumo programos paskelbimo, šie artimo meilės darbai tebėra realus tikrojo žmoniškumo pagrindas, o nesavanaudiškai ir savanoriškai šiuos darbus vykdomas žmogus daugeliui tebėra siektinas idealas. Dėl tos priežasties daugybė žmonių ir jų telkinių šiandieninėje Bažnyčioje ir pasaulio būklėje, gyvo tikėjimo vedami, tarytum spontaniškai gręžiasi į Dievo gailestingumą. Be abejo, juos skatina pats Kristus, veikdamas savo Šventąja Dvasia žmonių širdis. Jo atskleista paslaptis Dievo, kuris yra „gailestingumo Tėvas“, mūsų epochoje žmogui gresiančių pavojų aki-vaizdoje tampa Bažnyčios šūkiu“¹⁰, — rašo Jonas Paulius II.

Meilė — svarbiausia tobulo krikščionio žymė, svarbiausias jam keliamas etinis reikalavimas, kurį vaizdžiai išreiškia apaštalas Paulius Pirmajame laiške korintiečiams, pabrėždamas, kad žmogus būtų moraline prasme niekas, net jei valdytų visus pasaulio turtus, būtų apdovanotas įvairiausiais gabumais, praktikuotų labdarą, tačiau neturėtų meilės. Tame pat laiške Paulius išvardija tobulos meilės požymius: „Meilė kantri, meilė maloninga, ji nepavydi; meilė nesididžiuoja ir neišpuiksta. Ji nesielgia netinkamai, neieško savo naudos, nepasiduoda piktumui, pamiršta, kas buvo bloga, nesidžiaugia neteisybe, su džiaugsmu pritaria tiesai. Ji visa pakelia, visa tiki, viskuo viliasi ir visa ištveria. Meilė niekada nesibaigia“ (1 Kor 13, 4—8).

Kalbant apie artimo meilę kaip apie svarbiausią krikščioniško idealo bruožą, reikia pasakyti, kad krikščionybė meilę sieja su žmogaus charakterio tvirtumu, sulydydama į vieną iki tol pasklidusias sielos jėgas: švelnumą ir galią, gailestingumą ir heroizmą. „Heroizmą, kuris šiaip jau teveikdavo mūsų laukuose, krikščionybė įnešė į meilę ir tuo būdu padarė meilę heroišką. Ji surišo švelnių švelniausius dalykus su stiprių stipriausiais, ji suvienijo gerumą su pasaulį apgalinčiąja valia ir tuo būdu sutvėrė pasaulį apgalintįjį gerumą“¹¹.

Krikščionybė pirmoji iki idealo aukštumų iškėlė savęs atsižadėjimo idėją ne kaip savęs gailinčio kankinio sunkiai velkamas

grandinės, ne kaip ašaringą žmogaus silpnumą, bet kaip dvasios stiprybę ir ištvermę, kaip gyvąjį veiksmingąjį gerumą, teikiantį žmogui didelį dvasinį Džiaugsmą. „Dievas mėgsta linksną davėją“.

Sventajame Rašte atskleisto asmenybės dorovinio idealo esmė — artimo meilė rado atgarsį įvairių epochų, įvairių tautų teologų, į Dievą atsigręžusių mokytojų, pedagogų darbuose bei dvasinio tobulumo siekiančių žmonių dorovės praktikoje. Visos kitam žmogui skirtos meilės bei gailestingumo apraiškos apibendrintai imtos vadinti žmoniškumu, vieningai pripažįstant, kad žmogaus žmoniškumą rodo geri, nesavanaudiški darbai, savanoriškas tarnavimas žmonėms, tautai, visuomenei, aukojimasis kitų labui, pastangos nugalėti egoizmą.

Žmoniškumas, į kurio turinį įeina materialaus bei dvasinio žmogaus gyvenimo tausojimas bei jo stimuliavimas, bendro kėntėjimo, bendro džiaugsmo ir bendrų tikslų siekimo elementai, noras tarnauti, aukotis — krikščioniškojo dorovinio idealo turinio branduolys, apimantis ne tik giminių, bičiulių, bet ir visų be išimties žmonių, net priešų, meilę.

Savųjų, draugų meilė buvo žinoma ir praktikuojama nuo seniausių laikų, bet pasaulio istorijoje Kristus buvo pirmasis, kuris iš esmės pakoregavo žmoniškumo supratimą. „Jūs esate girdėję, jog buvo pasakyta: „Mylėk savo artimą ir nekęsk priešą“. O aš jums sakau: mylėkite savo priešus ir melskitės už savo persekiotojus, kad būtumėte savo dangiškojo Tėvo vaikai; jis juk leidžia savo saulei tekėti blogiesiems ir geriesiems, siunčia lietų ant teisiųjų ir neteisiųjų. Jei mylite tik tuos, kurie jus myli, tai kokį atlygį gausite? Argi taip nesieltis ir muitininkas? Ir jeigu sveikinate tik savo brolius, kuo gi viršijate kitus? Argi taip nedaro ir pagonys? Taigi būkite tokie tobuli, kaip jūsų dangiškasis Tėvas yra tobulas“ (Mt 5, 43—48).

Reikalavimas mylėti tuos, kurie mums nemalonūs, nedraugiški, net priešiški, mylėti visus be išimties, apkabinti rankomis ir širdimi visą pasaulį yra krikščioniškojo etinio idealo specifika ir turi nelygstamąją reikšmę asmenybei ugdyti. Nes tik vykdant šį reikalavimą galima tikėtis, kad sumažės žemėje priešų, kad bus sutrauktos prievartos ir neapykantos grandinės, išnyks kerštas. Tokio idealo pripažinimas ir net menkos pastangos jį įgyvendinti mažina žmonių tarpusavio santykių susvetimėjimą, priešiškumą, įtampą, ambicijas, pavydą. Tokia etinio idealo norma iš esmės keičia doros supratimą, visą žmonių gyvenimo būdą.

Šalinti žmoguje ir žmonijoje įsišaknijusį blogį krikščioniškasis etinis idealas siūlo ne smerkiant kitus, bet iš esmės keičiant

savo požiūrį į žmogų, į žmogaus gyvenimo prasmę, į meilę, į tai, kas yra bloga ir kas yra gera gyvenime.

Dėl to krikščionis privalo daryti kuo daugiau gera ne tik tiesiogiai žmonėms, nes žmonių tarpusavio elgesys yra tik žmogaus santykio su būtimi ir visu pasauliu išraiška. Krikščioniškoji artimo meilė apima ne tik žmones. Tai ypač ryškiai paliudijo savo gyvenimu šv. Pranciškus Asyžietis, gerai suvokęs, kad žmogaus paskirtis būti viso, kas gyva žemėje, sargu, savo broliais bei seserimis laikė saulę ir žemę, žvaigždes ir mėnulį, debesis ir vėją, vyturėlį ir kišutį, ėriuką ir lakštingalą, fazaną ir žiogą... Aiškindamas šv. Pranciškaus santykį su gamta, A. Maceina rašo: „Jeigu gamta yra įsidaiktinęs Dievo žodis, tai šį žodį ne tik galima, bet ir reikia išgirsti. Reikia gamtą ne tik apvaldyti, bet ir išklaudyti, nes ji iš tikro kalba ne savo pačios, bet jos Kūrėjo lūpomis: per ją kalba pats Dievas. Todėl šv. Pranciškus gamtos ir klausėsi... Jis stengėsi išgirsti jos balsą, kuriuo ji skelbė ir liudijo aną didįjį Karalių, pakvietusį šventojo savo tarnyon“¹². Išgirdęs gamtoje jos Kūrėjo balsą, supratęs savo atsakomybę, šventasis tapo jos tikruoju globėju, jau 700 metų ragindamas visus krikščionis tai daryti, nes „kaip žmogus, taip ir gamta gali būti išvaduota tik Evangelijos skelbimu, tik Evangelija neša naują būtį ir naujus ryšius su Kūrėju“¹³.

Sv. Pranciškaus kvietimą globoti gamtą kaip Dievo kūrinį, kaip žmogaus brolių—seserį mūsų laikais įkūnijo A. Šveiceris, savo pasaulėžiūros conceptualiu pagrindu pasirinkęs didžią pagarbą gyvybei. Jo etikoje pagarba gyvybei suvokiama kaip akivaizdus žmogaus, kaip Dievo kūrinio, prigimtį atitinkantis dalykas ir yra jo skelbiamo dorovinio idealo esmė. Tikrai dorovingu žmogumi šis filosofas humanistas laikė tik tą, kuris klauso vidinės paskatos padėti kiekvienai gyvasčiai, kuriai jis tai padaryti gali, ir vengia gyvą padarą kaip nors nuskriausti. „Didžios pagarbos jausmas gyvasčiai su neišsenkama energija kuria ir formuoja žmoguje tam tikrą mąstyseną, į kurią tas jausmas prasiskverbė, sukeldamas joje niekada ir niekur nesiliaujančios atsakomybės nerimą. Lygiai taip, kaip laivo sraigtas, grįždamas į vandenį, stumia visą laivą pirmyn, taip didžios pagarbos gyvasčiai jausmas varo pirmyn žmogų“¹⁴.

Literatūros analizė, atliktų tyrimų duomenys bei gyvenimo patirtis ir pedagoginė praktika leidžia suformuluoti šiuos svarbiausius krikščioniškojo dorovinio idealo, kurio pagrindas yra Dievo ir artimo meilė, apraiškos komponentus:

— pagarba, dėmesys žmogui, jo asmenybės orumo tausojimas;

— jautrus požiūris į kitų žmonių džiaugsmą ir skausmą, sėkmes ir nesėkmes;

— kito žmogaus supratimas, atlaidus požiūris į jo paklydimus;

— nesavanaudiška, savanoriška materialinė ir moralinė pagalba kiekvienam, kam ji reikalinga;

— gailestingumas;

— malonus elgesys su visais, ypač mažesniais, silpnesniais, nuskriaustais, senais;

— siekimas blogį nugalėti gerumu;

— dėkingumas;

— kantrybė;

— gebėjimas išklaudyti žmogų;

— teisingumas ir sąžiningumas;

— atvirumas ir nuoširdumas;

— tarnavimas kitam;

— tolerancija kito nuomonei, įsitikinimams, pažiūroms, elgesiui, jei tai nekenkia kitiems;

— žmonių darbu sukurtų gėrybių, daiktų, visuomenės turto tausojimas;

— tautos meilė (žodžiais ir darbais);

— pagarba gyvybei žemėje, gamtos globa;

— asmeninė atsakomybė už savo mintis, žodžius ir darbus;

— optimizmas, džiaugsmas;

— kuklumas;

— skaistumas;

— įvairių nežmoniškumo apraiškų (abejingumo, neteisingumo, žiaurumo, grubumo, išnaudojimo, nejautrumo, nepagarbos, amoralumo ir pan.) nepakantumas.

Visi šie komponentai yra labai glaudžiai susiję ir sudaro vieningą asmenybės dorovės esmę, dorovinio idealo krikščioniškąjį kryptingumą. Dorovinis idealas skatina pasirinkti tokias dorovės vertybes, kaip žmogaus meilė, altruizmas, pagarba gyvybei ir jos globa. Taigi jau pats jo turinys padeda dorovės principus paversti tvirta įsitikinimų sistema, kuri atsiskleidžia praktinėje žmogaus veikloje, jo elgesyje.

Toks idealas projektuoja žmogaus sudvasintus santykius (su kitais žmonėmis, visuomene, tauta, gamta, visomis materialinėmis bei dvasinėmis vertybėmis, darbu bei veikla, su pačiu savimi). Tyrimais įrodyta ir praktikos patvirtinta, kad nuo dorovinio idealo turinio kokybės priklauso realių dorovinių žmogaus santykių kokybė.

Remiantis filosofinės, psichologinės bei pedagoginės literatūros, nagrinėjančios dorovinio idealo problemą, analize, galima

daryti išvadą, kad didelę ugdomąją reikšmę turi tiek idealo turinys, tiek jo funkcijos: programinė, vertinamoji ir veiksmingoji.

Programinė idealo funkcija — tai nuolatiniai jo keliama reikalavimai. Idealo programa begalinė, mat kiekvienas pasiektas dalinis tikslas tampa pradžia aukštesnio tikslo, tolesnės perspektyvos. Tai asmenybės tobulėjimo dialektika. Kokie tikslai, kokie siekimai yra vertingiausi, žmogui padeda pasirinkti vertinamoji idealo funkcija. Kasdieniame gyvenime ji pasireiškia tuo, kad žmogus savo veiksmus bei elgesį nuolat lygina su idealu. Toks lyginimas parodo, koks nuotolis iki idealo.

Reikšmingiausia asmenybės ugdymui yra veiksmingoji idealo funkcija. Idealo pasirinkimas ar susikūrimas, noras juo sekti ar jo siekti — tai tik pirmoji idealo formavimosi stadija. Tikrąjį asmenybės dorovinį brandumą, jo kryptingumą rodo mėginimas idealą įkūnyti. S. Šalkauskio nuomone, turėti aukštąjį idealą reiškia ne tik teoriškai pripažinti jo vertę, bet ir jį realizuoti, jam tarnauti. „Žmogus, kuris tik žodžiais pripažįsta aukštuosius idealus, bet nėra linkęs nieko padaryti jų laimėjimui gyvenime, praktiškai jokių idealų neturi. Jo idealai yra negyvi: tušti garsai be realaus turinio. Idealų pripažinimas turi būti organiškai susijęs su jų branginimu, su atsidėjimu, su jų realizavimu, žodžiu tariant, turi būti susijęs su veiksminga ir konkrečia meile“¹⁵.

Visuotinai pripažįstama, kad doroviniai asmenybės idealai, išreikšdami individualius pažangos poreikius, turi tendenciją tobulinti save ir pasaulį, stiprina asmenybės pastangas augti, ugdyti savo dvasines galias, kūrybiškumą. Asmenybė gali sąmoningai veikti, laisvai pasirinkti, kiek siekia jos idealai.

Mūsų tautos šiandieninėje situacijoje labai reikšminga kultūros filosofo A. Sveicerio mintis, kad idealas gali pažadinti tikėjimą, kad galima pažanga net tada, kai „ekonominis gyvenimas diena iš dienos vis lemtingiau veikia dvasinį pradą ir spartina visuomenės demoralizaciją“¹⁶. Jo įsitikinimu, kultūra gali atgimti, „kai dauguma žmonių dvasiškai prabus ir ims ilgėtis etinių idealų“¹⁷, kai „mus apims didžiųjų ir prasmingų idealų didi prasminga aistra“¹⁸, kai „idealai užpildys mūsų protus ir širdis“¹⁹.

A. Maceina pabrėžia, kad idealas nurodo ugdomojo veikimo tikslą ir uždavinius, nulemia jo eigą ir veiksmus.

Apibendrinant galima teigti, kad krikščioniškasis dorovinis idealas reikšmingas asmenybės ugdymui dėl to, kad:

- padeda žmogui save suvokti kaip Dievo kūrinį;
- padeda žmogui realiai save prognozuoti, vertinti save iš amžinybės perspektyvos, leidžia numatyti konkrečius saviavoklos tikslus, pasirinkti būdus ir priemones savikūrai;
- būdamas vidinis poelgių, jausmų, žodžių, paskatų vertini-

mo kriterijus, mobilizuoja asmenybę savarankiškai dorovingai elgtis;

- keičia asmenybės moralinės sąmonės pobūdį: skatina tobulėti, teikia optimizmą;

- suteikia jėgų keisti aplinkybes, atlikti tokius veiksmus, kurie sudarytų prielaidas laisvam ir visapusiškam asmenybės tapimui;

- stimuliuoja kryptingą konkrečią veiklą, padeda ugdyti geriausias dorovines savybes, orientuotis sudėtingoje žmogaus santykių sistemoje;

- skatina domėtis gyvenimo prasmės klausimais, suprasti savo vietą ir reikšmę gyvenime, savo galutinį svarbiausią tikslą;

- žadina norą gyventi prasmingiau, turiningiau, taip pat kūrybiškiau dirbti;

- tenkina prasmingo ir laimingo gyvenimo poreikį, suteikia džiaugsmo ir gyvenimo pilnatvės jausmą.

Dorovinių idealų formavimuisi ypač lemtingas yra paauglio ir jaunuolio amžius (vidurinės, aukštesnės klasės). Psichologai šį amžių apibūdina kaip labai intensyvaus sąmoningumo, savimonės plėtojimosi laikotarpį. Būdingoji šio amžiaus moksleivių savybė yra vis didėjantis domėjimasis savimi, noras suvokti ir įvertinti savo veiksmus bei jų motyvus, gilintis į dvasinio gyvenimo paslaptis.

Psichologinės dorovinio idealo formavimosi prielaidos susidaro paauglystės laikotarpiu, nes kaip tik šiame amžiuje pradeda gyvai domėtis gyvenimo prasmės, laimės, savo vietos gyvenime, tarpusavio santykių, tikrosios draugystės, meilės ir net žmonijos ateities klausimais. Paauglys, pradėjęs kritiškai vertinti aplinką ir žmones, vis rimčiau kelia klausimą, kaip gyventi, elgtis, ima sąmoningai ieškoti žmonių, kurių paveikslas labiausiai atitiktų jo moralinius siekius, taptų vienokio ar kitokio elgesio atrama bei pateisinimu.

Ypač būtinas paaugliui teigiamas dorovinis idealas, nes jis lemia šio amžiaus moksleivių ugdymo efektyvumą.

Salia idealo formavimosi, ima bręsti asmenybės ugdymui labai svarbūs jausmai — savigarba ir orumas. Paauglystės laikotarpiu šie jausmai atitinka poreikį prilygti idealui, plėtojantis paauglio savižinai, savimonei, savęs vertinimui. Idealas tampa svarbiu motyvu, antra vertus — savikontrolės priemone. Pasirinktasis elgesio ir gyvenimo modelis tampa vidiniu veiklos ir elgesio reguliatoriumi.

Teigiamo idealo turėjimas reiškia lyg kokią paauglio emancipaciją. Vaikystėje elgesio normas diktudavo ir poelgius vertindavo dažniausiai kiti žmonės (tėvai, mokytojai), o paauglystėje

šias funkcijas perima sąmoningai pasirinktas idealas. Turėdamas idealą, paauglys iš auklėjimo objekto pradeda darytis auklėjimo subjektu: pats savo noru pradeda save auklėti, kurti, keistis.

Tolesnę jaunuolio asmenybės plėtrą lemia naujų žinių įsigijimas, intensyvesnis mąstymas, veiklos išsiplėtimas, vis aktyvesnis įsitraukimas į bendruomenės gyvenimą, veiklą. Paauglystėje pradeda formotis savęs kaip asmenybės supratimas, o jaunystės laikotarpiu pamažu didėja savo „aš“ suvokimas. Interesas suvokti save, savo vietą gyvenime, įprasminti savo poelgius ir elgesį dažnai išauga iki „gyvenimo filosofijos“, pagal kurią jaunuolis stengiasi sąmoningai elgtis, vertinti aplinką ir save patį, pasirinkti savo kelią, apsispręsti. Šitokie interesai ir pastangos veikia dorovinio idealo formavimąsi, turtina jo turinį, didina jo veiksmingumą.

Jaunystėje suvoktas žmogaus idealas virsta pastoviu ilgalaikiu stereotipu. Kad jaunuolio asmenybė tinkamai subręstų, labai svarbu pasirinkti doroviškai vertingą, įvairiapusišką, turiningą, prasmingą idealą. Tyrinėtojai pripažįsta, kad nekokybiškas idealas, iškreipti tobulo žmogaus bei aukščiausio gyvenimo tikslo vaizdiniai, tapę menkaverčiais stereotipais, vėliau trukdo tapti pilnaverčiu asmenybe, kliudo suprasti save ir kitus žmones, su jais bendrauti, teisingai vertinti jų poelgius, veiklą, taip pat įvairius visuomeninius, ekonominius, net politinius reiškinius. Nepilnaverčiai idealai tampa dvasinės tuštumos, dvasinio aklumo, abejingumo priežastimi, sudaro prielaidas antisocialiam, antihumaniškam elgesiui, o dažnai ir nusikaltimams. S. Šalkauskis atkreipia dėmesį, kaip svarbu yra ugdati asmenybę neleisti, kad tame pačiame jauname žmoguje gyventų du priešingi idealai — teigiamas ir neigiamas. „Gyvenime yra neišvengiama įvairių interesų kova; todėl yra būtina, kad toje kovoje mes aiškiai stotume gerojoje pusėje ir su atsidėjimu, nuosekliai kovotume dėl aukštųjų interesų ir tuo pačiu dėl aukštųjų idealų“²⁰. Tai ypač svarbu jaunam amžiui.

Verti dėmesio S. Šalkauskio siūlomi dorovinio idealo formavimosi būdai: „Pirma, reikia sustiprinti idealo meilę; antra, išlaikyti dorinį jautrumą; trečia, išvystyti protinį gyvumą; ketvirta, aktyviai įsijungti į nuolatinio tobulinimosi darbą; penkta, įsigyti nepalaužiamą dorinį optimizmą“²¹.

Paauglių dorovinio idealo tyrimai parodė, kad tam geriausiai padeda:

- tinkamai parengtas etinis pokalbis;
- teigiamas pavyzdys;
- kryptingai organizuota altruistinė, karitatyvinė veikla, at-

sižvelgiant į mokinių poreikius bei interesus, į jų amžiaus ir individualius psichologinius ypatumus;

— pažadintas ir nuolat aktyvinamas saviuoklos, dvasinio tobulėjimo poreikis ir jo tenkinimas.

Vienas iš svarbiausių dorovinio idealo formavimosi šaltinių yra teigiamas pavyzdys. Nuo to, kokiais pavyzdžiais žavisi mokiniai, daug priklauso, koks jų sąmonėje kristalizuojasi idealas. Labai svarbu pedagogui padėti mokiniams rinktis tokius pavyzdžius, kurių elgesys bei poelgiai remtųsi žmoniškumo, Dievo ir artimo meile, kas yra krikščioniškojo dorovinio idealo pagrindas. Atskleisti jo turinį ypač padeda šventųjų ir palaimintųjų, taip pat taurių dvasininkų, vienuolių, misionierių ir labai tikinčių pasauliečių biografijos, jų kilnaus gyvenimo pavyzdžiai. Neišsenkama dorovinio idealo versmė — Kristaus gyvenimas.

Dabar, kai bunda tautinė savimonė, susidomėjimas tautos praeitimi, reikia su meile ir pagarba iškelti tauriasias istorines lietuvių tautos savybes, kultūros darbuotojus, mokslininkus, menininkus, knygnešius, daug iškentėjusius, bet nepalūžusius rezistencijos kovų dalyvius, tremtinius, politinius kalinius, nes negali egzistuoti tauta, nejaučianti pagarbos ir meilės savo tautos didvyriams, savo tautos švyturiams, nesisemianti jėgų, dvasinės stiprybės iš praeities.

Efektyviausias teigiamas pavyzdys, kuris gali mokiniui tapti idealu, yra jo mokytojas; mokinys nuolat jį mato, su juo kasdien susitinka, jo dorovinę patirtį sąmoningai ar nesąmoningai perima. Asmenybės ugdymas, A. Maceinos žodžiais tariant, reikalauja dviejų dalykų: pamokymo ir pavyzdžio. Kalbėdamas apie mokytojų vaidmenį ugdant mokinius, filosofas pabrėžia: „Jų pavyzdys yra įtakingiausias, todėl jiems ir reikalavimai didžiausi“²². Be abejo, mokytojo pavyzdys yra įtakingiausias ir formuojant mokinių krikščioniškąjį dorovinį idealą. Labai didelę įtaką čia turi tikybės mokytojas.

Mokinių dorovinių idealų tyrimai leidžia daryti išvadą, kad pedagogo asmenybė ypač teigiamai veikia auklėtinių krikščioniškojo idealo formavimąsi tada, kai jis, būdamas labai tikintis ir praktikuojantis krikščionis:

— nesavanaudiškai ir mielai padeda kiekvienam auklėtiniui ir kitiems, kam jo praktinė ir moralinė pagalba yra reikalinga;

— emociškai reaguoja į auklėtinių ir kitų žmonių džiaugsmus ir nemalonumus, ypač rūpinasi silpnesniaisiais, atsiliekančiais, bejėgiais, ligotais, netekusiais vilties bei pasitikėjimo savo jėgomis;

— teisingai, objektyviai vertina auklėtinių žinias ir elgesį,

pastebėdamas net mažiausias nuoširdžias pastangas geriau elgtis bei mokytis, atlikti savo pareigas;

— reiklumą derina su teisingumu, pagarba, geranoriškumu, tolerancija, pirmiausia būdamas reiklus sau;

— deramai supranta auklėtinių poreikius, interesus, paiso jų nuomonės, palaiko jų iniciatyvą, nevaržo savarankiškumo, jei tai nekenkia bendruomenės interesams;

— nepažeidžia auklėtinių asmenybės orumo nuolatiniiais priekaištais, viešai reiškiamomis netaktiškomis pastabomis, grubumu, įžeidinėjimais;

— pasižymi pedagoginiu optimizmu: įsitikinęs, kad kiekvienas auklėtinis savaip talentingas, kad kiekvienas turi ką nors gero ir gali būti naudingas kitiems; sunkiose situacijose palaiko auklėtinių nuotaiką, pasitikėjimą savo jėgomis, norą pasitaisyti;

— aktyviai nepritaria antihumaniškumo apraiškoms (įspėja, aiškina, sudraudžia, o kai tikrai reikia — net smerkia ir baudžia);

— mokytojo pareigą supranta kaip dalį tarnavimo Dievui.

Ypač svarbu, kad mokiniai pastebėtų, jog jų mokytojas, norėdamas juos sužavėti aukštais doroviniais idealais, ir pats juos stengiasi diegti gyvenime, pats tobulinasi, keičia savo santykius, tapdamas dar žmoniškesnis su jais ir visais kitais žmonėmis.

Žinoma, žmogaus be vienokio ar kitokio idealo nėra: jei jis neturi teigiamo idealo, tai susidaro reali galimybė susikurti neigiamą. Sąmoningai nesilygiuojant į tiesą, gerį, grožį, šventumą, labai lengva nueiti ten, kur traukia egoizmas, blogis. Taip pat aišku, kad vienokius ar kitokius idealus, nepaisant, ar žmogus to nori, ar ne, formuoja visa aplinka, šeimos gyvenimo būdas, tautos sąmoningumas, mokyklos kryptingumas, visa gausi informacija, mokinių gaunama per spaudą, televiziją, radiją, teatrą, kiną, videosalonus, meną. Kad mokinių sąmonėje imtų formuotis doroviniai idealai ir kad jie taptų asmenybės ugdymo kelrodžiais, kuriais mokiniai stengtųsi vadovautis, kurie nulemtų jų ateities planus ir būtų santykių su žmonėmis ir visa žemės gyvastimi pavyzdžiu, šiam sudėtingam procesui turi kryptingai vadovauti pedagogas.

Dvasinis žmogaus gyvenimas išvis neįmanomas be prasmingų idėjų, taurių idealų. Krikščioniškasis dorovinis idealas įprasmina žmogaus būtį, atskleidžia gyvenimo prasmę. F. Foersteriui ugdymojo didžiųjų asmeninių idealų prasmė buvo ta, kad jie organizuoja charakterį ir saugoja vidaus pasaulį nuo išorinio pasaulio vergijos. Pedagogas, sielodamasis dėl savo gyvenamojo laikotarpio žmonių dorinio nuosmukio, darė išvadą: „Kada visuomenėje viešpatauja stiprūs doriniai imperatyvai, šviesingi religijos idealai ir aukšti drausmės pavyzdžiai, kada dvasios reikalavimai tiks-

liai priešinasi žemesniajai prigimčiai, tokiais laikais doros neužaugų impulsai yra, taip sakant, supančioti priešingos atsparos“²³.

Kadangi, kaip rodo gyvenimas, ir mūsų gyvenamuoju laikotarpiu apstu doros neužaugų, labai aktuali tampa krikščioniško dorovinio idealo ugdymo problema.

¹ Šalkauskis S. Raštai. Vilnius, 1990. T. 1. P. 428.

² Girnius J. Idealas ir laikas. Čikaga, 1966. P. 212.

³ Šalkauskis S. Jaunuomenė ir gyvoji dvasia. Kaunas, 1938. P. 9.

⁴ Maritenas Z. Protu ir tikėjimu. Putnamas, 1975. P. 30.

⁵ Girnius J. Idealas ir laikas. P. 212.

⁶ Maceina A. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1990. P. 572.

⁷ Šalkauskis S. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1991. P. 314.

⁸ Cit. iš: Gutauskas J. Didžiųjų Bendrijos tėvų mintys. Putnam, 1979.

P. 141.

⁹ Ten pat. P. 227.

¹⁰ Šventojo Tėvo Jono Pauliaus II Enciklika „Dives in Misericordia“. Vatikanas. P. 8.

¹¹ Foersteris F. Auklėjimas ir auklėjimasis. Kaunas, 1928. P. 59.

¹² Maceina A. Saulės giesmė. Vilnius, 1991. P. 25–26.

¹³ Ten pat. P. 39.

¹⁴ Šveiceris A. Kultūra ir etika. Vilnius, 1989. P. 328.

¹⁵ Šalkauskis S. Jaunuomenė ir gyvoji dvasia. P. 10.

¹⁶ Šveiceris A. Kultūra ir etika. P. 79.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat. P. 85.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Šalkauskis S. Jaunuomenė ir gyvoji dvasia. P. 21.

²¹ Ten pat. P. 19.

²² Maceina A. Tautinis auklėjimas. Kaunas, 1934. P. 86.

²³ Foersteris F. Auklėjimas ir auklėjimasis. P. 2.

PROF. ANTANINA GRABAUSKIENĖ

ELEMENTARIOSIOS KULTŪROS UGDYMAS SEKMADIENINĖSE MOKYKLĖLĖSE

Žymusis lietuvių filosofas A. Maceina akcentavo, kad „tautai tapti nacija neužtenka tik atskirų asmenų kultūringumo“ (3, p. 332). Reikia pakelti visos tautos kultūrinį lygį. O tam, anot to paties filosofo, yra daugybė priemonių. Pirmiausia, be abejonės, tai yra mokyklos ir kitos ugdymo institucijos, o šalia jų — bibliotekos, organizacijos, draugijos, visuomenės informacijos priemonės, kurių paskirtis taip pat yra plėsti žmonių akiratį, kelti jų kultūrą.

Dar ryškiau ugdymo vaidmuo keliant kultūrinį visuomenės lygį pabrėžiamas A. Maceinos mokytojo profesoriaus Stasio Šalkauskio darbuose. „Visai yra negalimas dalykas pakelti kultūrinis visuomenės stovis į aukštesnį laipsnį,— rašo jis,— nesinaudojant lavinimo bei auklėjimo priemonėmis“ (6, p. 166).

Tam reikia, pasak filosofo, pirmiausia „paruošti ir sutvarkyti auklėjimo ir lavinimo aparatas“. Patys pedagogai turi gerai orientuotis, kokias kultūros tradicijas reikia puoselėti, o ką „keisti; papildyti arba naujai sukurti“. Tačiau niekada nevalia pamiršti, kad tarp ugdymo sistemos ir gyvenimo turi būti glaudus ryšys. O kadangi žmogaus gyvenimas reiškiasi vienokiomis ar kitokiomis kultūros formomis, tai „kultūrinis žmogaus išauklėjimas bei išlavinimas sudaro, galima sakyti, pagrindinius pedagogikos uždavinius“ (6, p. 168).

Belieka išsiaiškinti kultūros esmę. Bet tai labai plati sąvoka, kurią galima aptarti akcentuojant vieną ar kitą jos elementą, kaip antai, vidinį žmogaus nusiteikimą, kultūrinį veiksmą ar jo išdavą. S. Šalkauskis, apžvelgęs įvairius kultūros aspektus, teigia, kad „kultūra yra ne kas kita, kaip sąmoningas žmogaus veikimas, kuriuo keičiamas pirmųkštis kokio nors dalyko stovis pagal aukštesnę idėją“ (6, p. 169).

Taigi, kaip matome, kultūra visų pirma yra žmogaus veikimo

apraiška. Ji remiasi žmogaus nusiteikimu siekti kokios nors gėrybės kaip to veikimo tikslo. Priklausomai nuo to, kas yra veikiamasis objektas, turime materialinę, fizinę ar dvasinę kultūrą. Ugdant žmogų, siekiama visų šių trijų kultūros sferų vienovės.

Šiandien, kada mūsų tauta pakilo į kovą dėl savo egzistencijos, kada ji pasiryžo įsilieti į kultūringų tautų šeimą, mes pamatėme, kad, nepaisant įvairių kultūros sričių pavienių asmenų bei kolektyvų laimėjimų (ir mene, ir mokslo srityse), bendras mūsų tautos kultūros lygis yra labai smukęs. Nėra harmonijos tarp atskirų žmogaus kultūros sferų, ypač žema bendroji dvasinė kultūra. Tai visų pirma rodo hipertrofuotas žmonių dėmesys materialinėms vertybėms, egoizmas, neprincipingumas, nesąžiningumas, gobšumas ir kt. Skaudžiausia, kad ši erozija jau yra palietusi ir mūsų inteligentiją.

Dažnai, savo kolegoms užsiminus apie dvasines vertybes, tenka išgirsti: „Gerais darbais sotus nebūsi. Žmogui reikia ir pavalgyti, ir apsirengti“. Taip, reikia. Žmogui reikia tenkinti savo fizinius poreikius, kad išgyventų. Bet juk žmogus, skirtingai nuo kitų Dievo kūriniių, yra ne tik fizinė, bet ir dvasinė būtybė. „Iš gamtos,— rašo S. Šalkauskis,— žmogus gauna kūną ir visus tuos nusiteikimus, kurie pareina nuo medžiagos savybių. Dvasinė žmogaus siela negali žmogui prigyti iš gamtos ir todėl privalo turėti savo pradžią kuriamajame šaltinyje“ (6, p. 252). Gal todėl mes šiandien ir pasigendame žmogaus dvasingumo, kad toje visa, kas gera ir gražu, naikinančioje totalitarinėje sistemoje kartu su religija buvo bandoma išmesti ir vaiko sielą, suabsoliutinant materialųjį žmogaus pradą. Tačiau, kaip nurodoma popiežiaus Jono Pauliaus II enciklikose, vien materialųjų gėrybių sukaupimas nepadaro žmonių laimingų. Priešingai, „paskutiniųjų metų patirtis rodo, kad įvairūs ištekčiai bei potencialai, kurių nereguliuoja aukšti moraliniai tikslai, lengvai atsisuka prieš pačius žmones, siekdami juos pavergti“ (2, p. 58). Gyvenimas jau ne kartą įrodė, kad juo žmogus daugiau turi, juo daugiau nori, bet slapčiausi jo sielos troškimai lieka nepatenkinti, netgi nesuprasti ar net slopinami.

Žmogaus poreikis pažinti tiesą, mylėti bei kurti gėrį ir grožį yra potencialus. Mūsų pedagogų ir tėvų uždavinys — aktualizuoti jį žmogaus kultūros kėlimu. „Nekultūringas žmogus,— rašo S. Šalkauskis,— pasižymi didesniu godumu prie valgio, turto ir t. t. Tikrai kultūringam žmogui šitos gėrybės nustoja nepriklausomos vertės, nes jos jam tik tiek teturi vertės, kiek jos tarnauja galutinėje sąskaitoje priemonėmis dvasiniams jo reikalams patenkinti“ (6, p. 253). Deja, kaip žinome, tokios kultūros ugdymui, dvasinio žmogaus ryšio su žmogumi puoselėjimui nebuvo ir dar vis

pakankamai nėra dėmesio nei daugelyje šeimų, nei mokyklose, nei vaikų darželiuose bei viešajame gyvenime.

Tai ir paskatino mus ieškoti galimybių užkamšyti šias spragas. Juk ir Šventojo Tėvo Jono Pauliaus II enciklikoje sakoma: „Gėrio, kuriam mes visi pašaukti, ir laimės, kurios mes trokštame, negalima pasiekti **be visų žmonių pastangų ir prisidėjimo**, o tai sudaro prielaidą — atsisakyti asmeninio egoizmo“ (2, p. 57). O jei pritarsime šiuolaikiniam Amerikos psichologui Justinui Pikūnui, kad ugdymui labai svarbu gera pradžia, tai pasidarys aišku ir tai, kodėl mes ėmėmės steigti Gerumo mokyklėlę būtent 5—7 metų vaikams. „Apytikriai nuo ketvirtų ir ypač nuo penktų metų,— rašo J. Pikūnas,— vaikas yra labai geras mokinys. Geresnis negu šešerių ar septynerių metų“ (5, p. 20). Vaiko elgesio kultūros ugdymas sekmadieninėje mokyklėlėje taip pat remiasi mokymu. Čia pateikiamas tam tikras elgesio taisyklių bei normų turinys, kuris čia pat įtvirtinamas vaiko veikla, sustiprinta emocijomis. Nors mokyklėlė sekmadieninė ir mes su vaikais susitinkame tik vieną kartą savaitėje, bet per visą savaitę, padedant tėvams, gautos žinios įtvirtinamos kasdieninėje vaiko veikloje, jo išgyvenimuose, žaidimuose, bendraujant su bendraamžiais ir suaugusiaisiais.

Mokyklėlė buvo įkurta 1989 m. laisvu tėvų apsisprendimu, yra jų išlaikoma. Jos darbo turinio pagrindas — mandagumo ir gerumo abėcėlė. Jungdami šias dvi turinio puses, mes vadovavomės S. Šalkauskio koncepcija, aiškiai ir trumpai išreikšta šiais jo žodžiais: „Apskritai tikras kultūringumas ir kultūriška išvaizda yra du dalyku, kuriuodu ne visados supuola. Normaliame stovyje jie du, žinoma, turi sutapti“ (6, p. 254). Taigi nors mokyklėlė pradžioje buvo sumanyta tik kaip mandagumo mokyklėlė, net taip ir pavadinta, bet nuo pirmųjų pamokėlių mes akcentavome išorinio elgesio ir vidinio jausmo vienybę. Stengėmės praktiškai įgyvendinti F. Foersterio mintį, kad „visas vadinamas mandagumas turi būti ne kas kita, kaip tik graži ir prakilni forma mūsų jausmams išreikšti. Gražūs išoriniai įpročiai gaivina ir stiprina mūsų išvidinius jausmus“ (1, 240). Dvejų metų patirtis parodė, kad neapsirikome pradėdami nuo elementarių dalykų. Pasirodo, mūsų vaikai žino daug elgesio kultūros bei dorovės tiesų, bet jos labai toli nuo vaiko vidinių jausmų, dažnai paviršutiniškos, miglotos, siauros. Pavyzdžiui, visi vaikai žino, kad ką nors gavus reikia pasakyti „ačiū“. Bet kad reikia padėkoti už dėmesį, kad atsakant į klausimą „Kaip tau sekasi?“ reikia sakyti „Ačiū“, daugumai buvo sunku suvokti, o juo labiau įprasti tai daryti. Nauja vaikams buvo ir tai, kad jie turi sveikintis su kiekvienu savo laiptinėje sutiktu, net ir nepažįstamu žmogumi. Jie puikiai žinojo, kad rei-

kia atsiprašyti pastūmus, bet nesuvokė, kad reikia atsiprašyti klausiant.

Dar sunkiau vaikams suvokiamas ryšys tarp mandagaus poelgio ir gerumo. Visi puikiai suvokė ir priėmė taisyklę, kad įlipus į autobusą reikia paeiti toliau nuo durų. Bet į klausimą „Kodėl?“ vaikai atsakinėjo daugiausia galvodami tik apie save: kad neiškristum, kad neprispaustų, kad neprivertų durimis ir pan. Ir beveik nė vienoje grupėje nebuvo atsakymo: todėl, kad būtų kur įlipti kitam, kad netrukdytum išlipantiems ir pan.

Dabar trumpai apie pačią mokyklėlę. Dirbame tik 6 mėnesius per metus: 3 mėnesius rudenį — nuo spalio 1 d. iki šv. Kalėdų — ir 3 mėnesius pavasarį — nuo vasario pirmos dienos iki Motinos dienos. Mokyklėlėje mokoma keturių dalykų: be jau minėtos mandagumo ir gerumo abėcėlės, dar yra tautinių tradicijų, muzikinių improvizacijų ir anglų kalbos pamokėlės. Viskas, ko vaikai mokomi mandagumo ir gerumo pamokėlėse, įtvirtinama bei plėtojama ir kitų su tais pačiais vaikais dirbančių mokytojų — parenkamas atitinkamas pamokėlių turinys ir keliami reikalavimai vaikų elgesiui.

Taip mūsų pamokėlės tampa elementariosios mažų vaikų kultūros ugdymo kompleksu.

Su vaikais susitinkame tik kartą per savaitę — sekmadieniais po pietų, kad galėtų ateiti ir tie, kurie savaitgaliais išvažiuoja pas senelius į kaimą ar su tėveliais į kolektyvinius sodus, ir tie, kurie rytais nori išklausyti šv. Mišių. Į mokyklėlę priimami visi vaikai, kurių tėveliai to pageidauja. Ši mokyklėlė mokama. Analogišką mokyklėlę kiek vėliau įsteigėm aklųjų ir silpnaregių mikrorajone. Tačiau ji nemokama, ir į ją vaikai renkasi ne tėvelių, o savo iniciatyva. Čia susirenka mažiau vaikų, bet įvairesnio amžiaus. Mokome to paties, išskyrus anglų kalbą.

Pamokėlių tematiką ir turinį glaudžiai siejame su šventėmis, atmintinomis datomis, dienos aktualijomis, nes juk viso to gyvenimo kūryboje visuomet būna ir vaikai. Štai vienoje iš pamokėlių kalbame apie dėmesį, pagalbą nelaimingiesiems, mokomės juos užjausti, jiems padėti. Taip pirmaisiais mūsų mokyklėlės darbo metais gimė mintis pasidaryti iš popierinių pieno pakelių taupykles ir sutaupius šiek tiek iš gardumynams bei žaislams tėvelių skirtų pinigėlių nupirkti šv. Velykų proga dovanėlių našlaičiams. Taip ir padarėme. Kitais metais mes jau taupėme pinigus įnašui į Taupomąjį banką paminklo televizijos bokšto gynėjams statybai.

Taigi mes neturime griežtai apibrėžto turinio programos, kad neatitrūktume nuo gyvenimo, kad galėtume, remdamiesi vaikų išgyvenimais, jų emocijomis, žadinti geruosius jų sielos pradus.

Juk anot vienos žymiausių Lietuvos katalikiškosios pedagogikos puoselėtojos Marijos Pečkauskaitės, „auklėti — tai ištraukti, išjudinti iš žmogaus sielos geras pajėgas ir raginti jas, kad veiktų“ (4). Tačiau kiekvieniems trims mėnesiams tematiką numatome iš anksto ir skelbiame tėvams, prašome jų pasiūlymų. Ryšys su tėvais reikalingas dar ir tam, kad jie, žinodami, ko buvo mokama sekmadienio pamokėlėse, galėtų tai įtvirtinti kasdien bendraudami su savo vaikais per visą savaitę. Tik bendros mūsų ir tėvų pastangos tegali duoti tinkamų vaisių.

Mokslo metus pradedame mokydami elementarių mandagumo normų ir taisyklių. Tačiau kiekvienas mėnuo turi savo pagrindinę mintį — devizą, atskleidžiantį mandagumo vidinę, žmogiškąją prasmę. Pavyzdžiui, spalio mėnesį dirbame pagal devizą: „Ačiū“ sakome todėl, kad netaptume vilkais“. Šio mėnesio pamokėlių tematika tokia:

1. Kam reikalingas mandagumas?
2. Pasisveikinimas ir atsisveikinimas.
3. Elgesys kelionėje.
4. Elgesys kapuose.

Kiekvienoje pamokėlėje stengiamasi išryškinti, kad mandagumas reikalingas ne kam kitam, o žmonių tarpusavio santykiams tobulinti. Remdamiesi konkrečiais pavyzdžiais, grožine literatūra bei liaudies kūryba, parodome, kad mandagumas padeda mums tapti žmoniškesniems. Štai kad ir pirmojoje pamokėlėje apie mandagumo reikalingumą vaikams sekama pasaka apie Senelį ir Vaikaitį, karštą vasaros dieną keliavusius mišku. Išryškiname Senelio pamokymą Vaikaičiui, kad net upeliui reikia padėkoti už troškulį numalšinusį vandenėlį. Savo pamokymą Senelis baigia tokiais žodžiais: „Jei vandens būtų atsigėręs vilkas, jis būtų galėjęs ir nepadėkoti. Bet mes juk ne vilkai, o žmonės“.

Kito mėnesio pamokėlių pagrindinė idėja — grožio ir gėrio sąveika. Devizas: „Grožis ir gėris — visada kartu“. Juk aplink tiek daug grožio. Ar mokame jį panaudoti gėriui? Grožis aplink mus, gražus elgesys ir geri jausmai, siekimas nešti žmonėms džiaugsmą — štai svarbiausi mūsų šio mėnesio pamokėlių klausimai. O jų tematika tokia:

1. Gėlės ir žmonės.
2. Dovana — tai dėmesys žmogui.
3. Elgesys prie stalo.
4. Elgesys bažnyčioje, teatre, koncerte.

Panašiai numatomas turinys ir gruodžio mėnesiui. Jo pagrindinę mintį išreiškia devizas: Adventas — laukimo metas. Laukimas — tai susikaupimo, apsisivalymo metas. O laukiame ne bet ko —

kūdikėlio Jėzaus ateinant į šį pasaulį. Vadinas, ir apsivalymas, apsišvarinimas turi būti ypatingas. Todėl ir pradedame nuo pokalbio apie tai, ką darome, kai laukiame ypatingo svečio, kaip visa šeima ruošiasi sutikti iš ligoninės grįžtančios mamos su nauju broliuku ar sesute. Taigi ir aptariame su vaikais, ko mes turime išmokti, nuo kokių negerų įpročių atprasti, kad deramai sutiktume taip laukiamas Kalėdų šventes.

Pirmoji pamokėlė skiriama kalbai. Mažas kūdikėlis, o juo labiau toks didelis svečias neturi girdėti piktos, negražios, nemandagios kalbos. Todėl siūlome ir patariame vaikams, kaip iš kalbos išmesti negražius, piktus žodžius, o į jų vietą pasikviesti mandagumo žodžius bei posakius, švelnų, malonų toną.

Kitą pamokėlę skyrėme tvarkingumui: būk švarus ir susišukavęs, tvarkingai apsirengęs, palaikyk švarą aplinkoje. Tvarkingumu išreiškiame pagarbą svečiui ir žmonėms, su kuriais bendraujame.

Trečia ir ketvirta pamokėlė skiriama šv. Kalėdų šventėms, pasiruošimui joms.

Nuo vasario mėnesio pradedamos gerumo abėcėlės pamokėlės. Remdamiesi universaliąja dorinio ugdymo programa (7), taip sudarome pamokėlių tematiką, kad jose būtų ugdoma meilės ir pagarbos jausmu pagrįstas rūpinimasis gyvūnija, augmenija ir šalia esančiu žmogumi. Ir vėl tematika derinama prie dienos aktualijų, švenčių.

Dirbama pagal tą patį principą, kaip ir mokant mandagumo abėcėlės. Tik čia labiau gilinamasi į tai, kad kiekvienas žmogus, net ir mažas vaikelis gali padaryti daug gero.

Remdamiesi vaiko psichologiniais ypatumais, jų emocionalumu, konkrečiu mąstymu ir veiklumu, dirbame pagal tematiką, artimą kasdieniniams vaiko išgyvenimams, jo pastebėjimams, patirčiai. Pradedame nuo vaikai artimiausio, t. y. meilės, jausmo išryškavimo ir įprasminimo veikloje. Todėl vasario mėnesio devizas: „Tik meilė atveria kelią į širdį“. O šio mėnesio pamokėlių tematika yra siūloma tokia:

1. Mažoje širdelėje daug gerumo telpa.
2. Maža pagailėti, užjausti, reikia ir padėti.
3. Gimtą žemę mylėk, jos upes ir miškus.
4. Tavo kasdieniniai geri darbeliai.

Kovas — pirmasis pavasario mėnuo. Bet žiema dar nepasiduoda. Žiemos ir pavasario, gėrio ir blogio kova. Čia artėja ir šv. Velykos, simbolizuojančios gėrio pergalę prieš blogį. Visa tai atsispindi ir mūsų pamokėlėse. Kiekvienas blogas poelgis — tai aštrus erškėčio spyglio dūris kenčiančiam Kristui. Todėl moko-

mės daryti gera. Mūsų šio mėnesio devizas: „Su pikta žiema išvykime ir blogį“. O pamokėlių tematika tokia:

1. Pamatyk pats, kur tavo pagalbos reikia.
2. Pasitinkame pavasario giesmininkus.
3. Padėk žolytei, gėlei ir medeliui.
4. Meluoti negarbinga, meluoti negražu.

Pagaliau ateina paskutinis mūsų darbo mėnuo, meiliai nusišypso pavasario saulutė su daugybe gražių švenčių. Prasideda ir sunkus pavasario darbų metas. Mūsų šio mėnesio pamokėlių devizas: „Pavasario saulė prašvito meiliai“. Tuo norime atkreipti vaikų dėmesį į tai, kad kartu su saulute ir jie neštų gėrio spindulėlius žmonėms. Vaikas įpratęs būti visų globojamas, įpratęs reikšti savo norus, visą laiką ko nors prašyti sau, todėl ne iš karto pasiseka tą dėmesį nuo savęs nukreipti į kitą, net ir į patį artimiausią žmogų. Pavyzdžiui, pirmoji šio mėnesio pamokėlė: „Jei aš turėčiau stebuklingą lazdelę...“ Vaikų paklausus, ko jie lazdelės paprašytų, paaiškėjo, kad visi prašymai tik sau. Ir tik atkreipus dėmesį į tai, kad lazdelės galima paprašyti ne tik sau, bet ir kitiems, pradėjo vardyti, ko paprašytų mamai, sesutei ir pan. Kitos šio mėnesio pamokėlių temos tokios: „Draugą nelaimėje pažinsi“; „Linksma diena mums nušvito“; „Saulutė — šviesiausia, mamytė — geriausia“.

Ne taip svarbu, kokią temą pasirinksim, kaip ją suformuluosime, kaip svarbu rasti tinkamą darbo metodiką, atitinkančią vaikų amžių, pamokėlių turinį ir pagrindinį universaliosios dorinio ugdymo programos reikalavimą nenukrypti „į moralizavimą bei siaurą didaktizmą“ (7, p. 15).

Rodos, taip suprantamai, paprastai pateiki vaikams elgesio normas bei konkrečius reikalavimus, susieji net su žaidimu, bet pamokėlė negyva, ir gana.

Geriau pradėjo sektis, kai pradėjome taikyti emocinių išgyvenimų metodą, paremtą pasakojimais, sukeliančiais vaikų jausmus, pokalbiais apie pačių vaikų patirtus įspūdžius. Vaikai mielai pasakoja, samprotauja, mielai klausosi vaizdaus mokytojos pasakojimo, raiškaus skaitymo.

Bet ir to buvo maža, ypač pačių mažųjų grupėse. Rezultatai tapo ryškesni visa tai susiejus su darbo metodu. Kalbėdamas apie tautinį auklėjimą, A. Maceina teigė: „Vaikas, aktyviai susidūręs su tautinėmis gėrybėmis, labiau jas pergyvena ir labiau su jomis suauga negu tas, kuris jas priima tik pasyviai“ (3, p. 156). Taip ir mūsų vaikai, savo darbu aktyviai kurdami gėrį, labiau suaugo su juo. Mes ne tik kalbėjome apie pagalbą nelaimingiesiems, bet

ir ieškojome būdų jiems padėti. Taip gimė mintis iš pieno pakelio pasidaryti taupyklę ir šv. Velykų proga, sutaupius kiek nuo ledų ir saldumynų, nupirkti dovanėlių našlaičiams. Nevengėme ir žaidybinės tokios pagalbos formos. Štai kalbamės su vaikais apie Užgavėnių tradicijas, apie triukšmingas kaukes, kurios savo triukšmu gali ir iš kiekiausio miego prikelti. Jos pažadino ir žiemos miegu miegojusią mešką. O lauke dar šalta. Rodom nuo šalčio susigūžusios meškos piešinį. Kaip padėti meškutei? Mes galime jai „užauginti gaurus“ priklijuodami spalvoto popieriaus juosteles. Tik yra viena sąlyga — priklijuoti „gaurą“ gali tik tas, kas prisimins kokį nors gerą savo darbą. Sunku įsivaizduoti, su kokiu nuoširdumu vaikai ėmėsi padėti meškutei, tuo įtvirtindami savo žinias apie gerus darbus, išgyvendami pasitenkinimo jausmus.

Kadangi veiklos metodas pasirodė labai efektyvus, tai toliau stengėmės kiekvieną pamokėlę susieti su vienokiu ar kitokiu ruošos ar rankų darbu.

Tiesa, ne mes atradome auklėjamąją darbo vertę. Tai ne kartą kėlė žymiausieji pasaulio ir Lietuvos filosofai bei pedagogai. Mes tik suradome būdą taip jį įkomponuoti į sekmadieninės mokyklėlės darbo sistemą, kad mūsų pamokėlės buvo vaikų labai laukiamos, o jų gerieji darbeliai pamažu gerino ir stiprino juos pačius.

Žinodami, kad ugdymo rezultatai labai daug priklauso nuo tėvo ir motinos bendrosios bei pedagoginės kultūros, jų santykių su vaikais, lygia greta dirbame ir su tėvais. Tuo metu, kai vyksta pamokėlės, tėvams organizuojamos paskaitos psichologijos bei pedagogikos klausimais, susitikimai su kunigais, ypač prieš religines šventes. Be to, mūsų pamokėlės atviros: tėveliai gali dalyvauti jose, stebėti, padėti mums ir vaikams arba kartu su savo vaikais padaryti numatytus darbelius. Yra vaikų, kurie per pirmąsias pamokėles bijo pasilikti be namų, verkia be jų. Leidžiame būti kartu. Taip pamažu vaikas adaptuojasi, įsitraukia į įdomią veiklą.

Kad mūsų pradėtas darbas nenutrūktų, kad vaikai ir toliau laikytųsi to, apie ką kalbėjome per pamokėles, baigiantis ciklui įteikiame tėveliams atmintines, kuriose glaustai nusakomas kiekvienos pamokėlės turinys, jos esmė. Turėdami jas, tėveliai gali sistemingai įtvirtinti vaiko kasdieniniame gyvenime tai, ko jis buvo mokomas.

Kurdami šią mokyklėlę, mes beveik nieko nežinojome apie Rudolfo Steinerio metodikos sistemą, kai vaikai patys rašo vadovėlius. Tačiau jau antraisiais mūsų mokyklėlės gyvavimo metais mes panašų metodą pritaikėme rengdami minėtas atmintines. Mat iškilo popieriaus problema, ir mes nebegalėjome padauginti

anksčiau parengtų atmintinių. Tada ir sugalvojome, kad tas atmintines-knygeles darysime kartu su vaikais: mes su studentėmis parengsime kiekvienai pamokėlei lapelius, o vaikai juos iliustruos. Kiek pamokėlių, tiek knygelės lapų. Kiekviename jų — tik dvi trys svarbiausios tos pamokėlės mintys. O tituliniam lapė iškilmingai skelbiame: iliustravo Arūnas ar Daiva. Destis kieno ši knygelė. Vaikai ne tik patys iliustravo, bet ir uždėjo viršelius, viską įrišo kaspinėliu.

Taigi, kaip matome, mūsų mokyklėlė skirta ne tik vaikams, bet ir jų tėveliams, ne tik vaikų mandagumui bei gerumui ugdyti, bet ir jų piršteliams bei meniniams gebėjimams lavinti. Ir tai, kad abejais mūsų eksperimento metais norinčių leisti savo vaikus į šią mokyklėlę buvo daugiau negu mes galime priimti, rodo, kad ji populiari ir kad tokių mokyklėlių reikia. Ypač tai aktualu šiandien, kada daugelis tėvų nebeleidžia savo vaikų į darželį.

Tėvų apklausos mokslo metų pabaigoje rezultatai ir mūsų pačių atlikti stebėjimai leidžia daryti išvadas, kad net ir vieną kartą per savaitę susitinkant su vaikais, poslinkiai į gera yra ženklūs. Vaikai pradeda labiau matyti vieni kitus, išmoksta palaukti, padėti silpniesiems, dažniau ir įvairesnėse situacijose vartoti mandagumo žodžius bei posakius. Ir vis dėlto sunkiausia yra įveikti vaikų egoizmą, tokį gajų ir mūsų gyvenime.

Literatūra

1. Foersteris F. Jaunuomenės auklėjimas.
2. Jonas Paulius II. Enciklika „Sollicitudo rei socialis“ („Rūpestis socialinėmis problemomis“) // Logos. 1990. Nr. 1.
3. Maceina A. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1990.
4. Pečkauskaitė M. Apie auklėnamius // Viltis. 1907. Lapkričio 1.
5. Pikūnas J. Nuo asmens iki asmenybės. Chicago, 1990.
6. Šalkauskis S. Raštai. Vilnius, 1990. T. 1.
7. Universaliosios ugdymo programos. Vilnius, 1992.

PSICHOLOGIJOS MOKSLŲ SEKCIJA

KUN. ALGIRDAS DAUKNYS

PSICHOLOGIJOS IR RELIGIJOS SĄSAJOS

DR. KUN. VYTAUTAS STEPONAS VAICIONAS

PAMOKSLŲ RENGIMO PSICHOLOGINĖS PROBLEMOS

DR. DANUTĖ GAILIENĖ

SAVIZUDYBIŲ PROBLEMA LIETUVOJE

DR. GINTAUTAS VAITOSKA

ASMENYBĖS AUGIMAS: RYTŲ AR VAKARŲ KELIU?

DR. RAMUNĖ VAITONIENĖ

ATGIMSTANČIOS LIETUVOS JAUNIMAS:
JUDEJIMAI IR PROBLEMOS

KUN. ALGIRDAS DAUKNYS

PSICHOLOGIJOS IR RELIGIJOS SĄSAJOS

Ši tema labai artima išeivijos tyrinėtojo kun. Antano Paškaus studijai „Asmenybė ir religija“. Todėl dažnai informacija bus imama ir iš šio autoriaus knygos, nes jam buvo prieinama labai daug šaltinių. Mes tokios galimybės neturime.

Mūsų amžių būtų galima pavadinti kompiuterių psichologijos atradimo amžiumi. Didžiuliais reikalavimais ir pretenzijomis psichologija parengė inteligentijos mentalitetą. Įvairių sričių specialistai suinteresuoti psichologijos mokslų raida. Darydami mokslines išvadas, mes turime atsižvelgti į psichologijos tyrimų išvadas, sociologinę analizę. Toks populiarumas, įgyjantis modernaus mito formas, turėtų išeiti į gera, sako prof. Allport. Todėl, kaip teigia prof. Keen, savaime kyla klausimai: „Kokios vis dėlto yra psichologijos galimybės? Ar bus sukurta psichologijos sistema? Kas ji yra — mokslas ar savotiškas pasakojimo teatras?

Lyg ir baigėsi didžiųjų iliuzijų, ideologijų, -izmų epocha. Šiandien ištisos kartos atranda Šventąjį Raštą, religiją, tikėjimą, krikščioniškąją Bažnyčios pasaulėžiūrą. Ateinantieji klausia kitus ir save: Kas yra religija? Tikėjimas? Kokia jo vieta mano gyvenime? Koks mano tikėjimas Bažnyčia: brandus ar tik paviršutiniškas.

Taigi koks santykis, koks ryšys tarp šių labai svarbių žmogaus gyvenimo sričių.

Psichoanalizės kūrimo pradžioje požiūris į religiją buvo priešiškas arba atsargus³. Toks požiūris — tai scientistinės mechanioistinės ideologijos dalis⁴. Atkreiptume dėmesį į tris pagrindinius jo aspektus: visą pasverti, visą išmatuoti, sukurti pasaulyje kultūrą, kurioje nebūtų Dievui vietos. Tokia pagrindinė šios ideologijos nuostata. Betgi tikrovė vien empirika neišsamiama. Kai ką galima suvokti, kai ką nujausti.

Antrasis aspektas — nekompetentingumas religijos klausimais. Froidas sako: „Man daug mažiau rūpėjo giliai religinių jausmų šaltiniai, negu tai, kaip ją supranta eilinis žmogus“⁵.

Trečiasis. Žmogaus dvasinis gydymas anksčiau priklausė tik religijai, bažnyčiai, filosofijai. Ilgainiui iš šventovių jis persikėlė į klinikas ir laboratorijas⁶.

Pozityvią religijos ir tikėjimo įtaką asmenybės brandai yra pastebėję įvairūs psichologai. Kun. A. Paškaus studijoje aptariamieji įvairūs aspektai įvairiais gyvenimo etapais: psichologijos ir religinės raidos sąlytis vaikystėje, jaunystėje, brandžiam amžiuje bei senatvėje. Stai Carb Jung, atlikęs daugybę stebėjimų, padarė išvadą, kad iš visų jo pacientų, vyresnių kaip 35 metai, nebuvo nė vieno, kuris būtų rūpinęsis suprasti religinę savo gyvenimo perspektyvą⁷. O Froidas pripažino tik terapinę tikėjimo reikšmę⁸. Profesoriai G. W. Allport, V. Franki, Abraham H. Maslov, religijos psichologai Zilboorg, Godin, A. Vergote, W. Pręzyna ir kiti irgi yra tos pačios nuomonės. Kardiologai „Tėve mūsų“ ir „Sveika, Marija“ maldomis gydo širdies ligas. Tačiau nemažai tikslųjų mokslų atstovų sako, kad pasaulėžiūra yra dirbtinis, negyvas dalykas. Antai prof. San Keen sako, kad kiekvienas žmogus, kiekviena šeima, kiekviena tauta ne tik gali turėti, bet ir turi savo gyvenimo mitą, tam tikrą jų gyvenimą vienijančią viziją. Tik dešimtoji jos dalis yra matoma, o kita glūdi pasąmonėje. Mitas daro gyvenimą saugesnį. Vis dėlto jis yra aklas, siauras, nepaslankus ir konservatyvus⁹. O vieninga, gyvenimą teigianti pasaulėžiūra viziją daro sąmoningą, gyvybingą ir kūrybingą, sako Froidas. Tokią viziją pasaulėžiūrą jis vadina orientacijos sistema, pasiaukojimo objektu¹⁰. V. Franklio nuomone, visi ilgaamžiai vadovaujasi ramia ir patikima gyvenimą teigiančia nuostata. Toji nuostata — tai pasaulėžiūra, grindžianti dvasinį žmogaus gyvenimą¹¹. Tokia pasaulėžiūra — tai Kristaus mokslas. Ypač patrauklus pavyzdys — šventųjų gyvenimai. Religijos psichologas A. Vergote sako, kad studijuojant žmogaus nereliginės motyvacijas, sukeliančias religinę laikyseną, išsiskiria trys jų grupės. Svarbiausia — pažintinė motyvacija. Tai rūpinimasis turėti bendrą pasaulio viziją — pasaulėžiūrą¹².

Daug amerikiečių psichologų (G. Allport, V. Freneh, F. Fer-ron, F. V. Mokenna, H. Henavalt, D. G. Brown, W. L. Lowe, E. H. Erikson, K. C. Ruemke), taip pat Europos psichologų (A. Godin, G. Zilboorg, H. J. Eysenek, W. Pręzyna, E. Rochedyeu, A. Vergote) yra tyrinėję tikinčių ir netikinčių asmenų bendruosius ir skirtinguosius dvasinius bruožus. Deja, netirtas jų religinės nuostatos intensyvumo laipsnis. Todėl amerikiečių psichologų tyrimų duomenys, aprašyti „Psychology today“ žurnale, yra kontraversiški. Idomi šiuo požiūriu gali būti Liublino katalikų universiteto prof. W. Pręzyno studija „Religinės nuostatos funkcija formuojant asmenybę“. Autorius pasirinko tris žmonių gru-

pes: intensyvios religinės nuostatos, nedidelio religinio intensyvumo ir visiškai netikinčiųjų grupę. Tyrimams naudoti šeši metodai:

1. Cattellio „Šešiolikos klausimų asmenybės analizė“.
2. G. Gougho „Kalifornijos psichologinis testas“.
3. Morriso „Gyvenimo kelių testas“.
4. Crumbaugh Maholicho „Gyvenimo tikslo testas“.
5. Gougho testas, nagrinėjantis tikrą ir vizijinį asmenybės pavelslį.
6. Shostromo testas, nagrinėjantis savęs realizavimo intensyvumą.

Apklaustos dalyvių amžius — nuo 21 iki 35 metų. Socialinės grupės: inteligentai, darbininkai, kaimo žmonės. Tyrimų rezultatai įvairūs, tačiau ypač išsiskyrė sąmoningą religinę nuostatą turinti grupė. Skirtumų santykis:

Cattellio teste: 11 faktorių iš 16,

Kalifornijos teste: 14 faktorių iš 18,

Morriso teste: 9 — iš 14,

Maholicho teste: 9 — iš 14,

Gougho teste: 16 — iš 24,

Shostromo teste: 11 — iš 12.

Toks didelis skirtumas išryškėjo naiviųjų asmenybės bruožų skalėje. Panašus vaizdas nagrinėjant ne tik atskirus bruožus, bet ir visas asmenybės struktūros savybes. Skirtumas kartais didesnis, kartais mažesnis, taigi vienodai nusakyti jį gan keblu. Sąmoningų tikinčiųjų intelektinių asmenybės struktūros savybių yra daugiau (iš 10-ties — 6). Tai integracijos laipsnis, gyvenimo prasmės jautimas, atsparumas praradimams, introversijos lygmuo, kitų žmonių vertinimas ir požiūris į save. Savęs aktualizavimo ir radikalumo savybėmis labiau pasižymi netikinčiųjų grupė. Nerimo laipsnis didžiausias nedidelio religinio sąmoningumo grupės ¹³.

Keletą žodžių reikia tarti apie žymaus psichologo prof. A. Vergote tyrimus. Veikale „Religija — tikėjimas — netikėjimas“ autorius apibendrina religinės patirties motyvų, troškimų, baimių ir konfliktų duomenis. Jis išskiria trejopus motyvus:

1. Žmogaus troškimai ir silpnybės. Tai depresijos atvejai, gyvenimo troškimas, mirties ir anapusiniai klausimai.

2. Visuomeninės etikos poreikis bei moralinis asmenybės ugdymas.

3. Pažinimo motyvai. Gyvenimo ir pasaulio vizijos pilnatvė. Tėvas Vergote nagrinėja, kokie žmogaus psichikos elementai skatina rinktis tikėjimą, kas pačioje tikėjimo formuluotėje jį traukia ir kas atstumia ¹⁴.

W. Allport savo paskaitų cikle „Asmenybė ir religija“ aptaria

įvairių psichologų tyrinėjimus, bet tiesiogiai neatsako, ar egzistuoja bendra religinė patirtis žmogaus psichikoje ¹⁵.

Nagrinėjant Franko egzistencinės psichologijos tyrimus, J. Francois ir L. Vezin analizė apie Dievo troškimo bei psichologinės pusiausvyros santykį, taip pat Grenoble socialinių mokslų universiteto prof. L. Millet studiją apie Dievo troškimą ir troškimų esmės atskleidimą, daromos konkrečios mūsų pranešimo išvados ¹⁶.

¹ Allport G. W. Osobowość i religia. Warszawa, 1988. P. 85.

² Keen S. The stories we live by // Psychology today. Nr. 12. Washington, 1988.

³ Paškus A. Asmenybė ir religija. Chicago, 1990.

⁴ Daudal Y. En finir avec evolutionisme ir Thomas Molnar // L'ideologie future, La pensée estholique. Nr. 245. Paris, 1990; Nr. 245. P. 79–86; 9–13.

⁵ Paškus A. Min. veik. P. 14.

⁶ Allport G. W. Min. veik.

⁷ Paškus A. Min. veik. P. 10.

⁸ Ten pat. P. 145.

⁹ Keen S. Min. veik. P. 45.

¹⁰ Fromas E. Turėti ar būti. Vilnius, 1990. P. 186–187.

¹¹ Франкл И. Человек в поисках смысла. Москва, 1990. С. 160.

¹² Vergote A. Religion, foi, inoroyance. Bruxelles, 1983.

¹³ Pręzyna W. Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka. Lublin, 1981.

¹⁴ Vergote A. Min. veik.; Tas pats. Les relations humaines // Psychologie et foi. Paris, 1986. Nr. 2.

¹⁵ Allport G. Min. veik.

¹⁶ Desir de Dieu // Psychologie et foi. Paris. 1989. Nr. 7.

DR. KUN. VYTAUTAS STEPONAS VAICIUNAS

PAMOKSLŲ RENGIMO PSICHOLOGINĖS PROBLEMOS

II Vatikano Susirinkimo požiūris į homiliją. II Vatikano Susirinkimas plačiai gvildeno Dievo žodžio skelbimo problemas. Savo dokumentuose jis kalba apie homilijas, kaip pagrindinę Dievo žodžio skelbimo formą. Homilija — nėra vien tik Šventojo Rašto ir liturginių apeigų komentaras. Kadangi psichologija tiria beveik visas gyvenimo sritis, homilijos sąvoka labai išsiplečia. Liturginių metų eigoje, remiantis šventaisiais tekstais, aiškinamos „tikėjimo tiesos ir krikščioniškojo gyvenimo dėsniai“.

Bažnyčia tuo nori pasakyti, kad dabartinė homilija turi apimti visus ligi šiol buvusius specifinius pamokslus: biblinius, dogminius, katechetinius ir etinius-moralinius. Kad šiuolaikė homilija šiais laikais galėtų pasiekti vaisingiausius tikslus, bibliniai lobiai buvo taip suskirstyti, kad per trejus metus tikintiesiems būtų galima perskaityti didžiąją Šventojo Rašto dalį. Tuo būdu nagrinėjant katalikišką problematiką homilijose galima pateikti išganymo mokslą.

II Vatikano Susirinkimo svarbiausia mintis — kad visi nūdienos pamokslai būtų homilijos.

Šiandieninė homilija, kilusi iš Šventojo Rašto tekstų, atsižvelgianti į liturgijos reikalavimus, realiai vykstančią paslaptį, dėstanti tikėjimo ir moralės tiesas, psichologiškai atsižvelgianti į klausytojų nūdienos reikalavimus, turi būti ir misijinė, ir katechetinė.

Misijinis homilijos pobūdis. Vis labiau pasaulį užvaldo nekrikščioniškos idėjos. Daugelio katalikų gyvenimas pasidalijo į sekmadieninį pamaldumą ir kasdieninę pagonybę. Vyrų bažnyčiose lankosi nedaug. Didelis šeimų skyrybų procentas. Skaičiuojant procentais, kaimo ir miesto bažnyčiose jaunimo ir vaikų taip pat nedaug. Bažnyčiai nėra grėsmingi pavieniai pasitraukimai, bet ypač pavojinga ištisų visuomenės grupių, masinės informacijos priemonių, darboviečių, kultūrinio gyvenimo, auklėjimo ir daugelio kitų sričių laicizacija. Nekrikščioniškas pažiūras ir etines nor-

mas puoselėja net tokie žmonės, kurie praktikuoja religiją ir save laiko krikščionimis.

Dievas, norėdamas apreikšti savąjį žmogaus gelbėjimo planą, žemėn nenužengė su visa savo galybe, bet pasirinko konkrečią gyvenimišką situaciją. Jame hipostazinė vienybė suvienijo dievišką ir žmogišką prigimtį. Vadinasi, tarsi iš paties žmogaus, iš jo vidaus buvo pradėta toji išganymo misija. Panašiai būna ir misionieriams. Jie mokosi čiabuvių kalbos, drauge su jais išgyvena jų džiaugsmus ir negandas. Šių laikų pamokslininkas turi elgtis panašiai: visuomet atsidurti ten, kur yra žmogus, ir su juo susitikti. Reikia priartėti prie jo pasaulio, techninių mąstymo formų, mechanisticinio tikrovės vertinimo, praktinio vartotojiškumo. Pamokslininkas turi būti centre, bet ne tam, kad į kitus žiūrėtų iš aukšto ir juos smerktų, o kad žmones žadintų, keltų ir vestų į tikrą gyvenimo tikslą. Jeigu pamokslininkas kaip Kristus supras klausytojus, jis įgis jų pasitikėjimą. Jis turi įsiklausyti, kas mūsų dienos žmogui atrodo svarbu, visa vertinti dvasingumo požiūriu, kad galėtų kelti žmones į aukštesnę dvasinio gyvenimo plotmę, daryti šventesnę jų gyvenimą. Tai yra vaisingo dialogo tarp Dievo ir žmogaus plotmė.

Kai klausytojas galės pasitikėti Dievo žodžiais, tariamais pamokslininko, kuris nusileidžia ligi jo, priartėja prie jo, prie jo reikalų, tada jis išgirs Dievo balsą, pradės eiti nauja kryptimi, ieškodamas kartais ir beviltiškų savo gyvenimo problemų sprendimo. Tuomet konkretus žmogus suras savyje slypintį tikėjimo grūdėlį. Taigi modernus pamokslininkas turi parodyti:

a) Dievą ir jo pasaulį, šventąjį tikėjimą kaip didžiausią gerį ir vertybę. Turi parodyti, ką ta vertybė gali žmogui duoti, kaip gali jį praturtinti. Gyvenant su Dievu, nieko neprarandama, o viskas įgyjama.

b) Pažinti kaltės jausmą dėl ligšiolinio tikrai didžių ir nesunaikinamų vertybių neįvertinimo, jų iššvaistymo gyvenime.

c) Parodyti besiantinantį gyvąjį Dievą Jėzaus Kristaus žmogystėje.

d) Visa tai perteikti šiandieninio žmogaus kalba: komunikabilia, vaizdinga, įtaigia, įtikinama.

Katechetinis homilijos pobūdis. Katalikiškoje visuomenėje tikėjimo tiesų pažinimo lygmuo yra labai žemas. Štai į parapijos raštinę ateina jauna pora, prašydama Santuokos sakramento. Kunigas klausia sužadėtinį, ar jis yra priėmęs Sutvirtinimo sakramentą. Jaunuolis nesupranta, ko kunigas klausia. Sužadėtinė nori jam padėti: ar neprisimeni, juk buvai bažnyčioje, kai kunigas bėrė ant galvos pelenus...

Daugelio tikinčiųjų religinės žinios skurdžios, infantiliškos.

Jie net nedrįsta prabilti, kai laicistiniuose sluoksniuose diskutuojama religinėmis temomis, nes bijo susikompromituoti. Jiems reikia naujo, šiuolaikiško požiūrio į tikėjimo depozitą. Religinį žinių stoka arba iškreiptas požiūris į religiją verčia savo įsitikinimus slėpti, jų gėdytis, skatina neigti kai kurias tikėjimo tiesas.

Kiekvienas tikintysis turi pažinti visą šventojo tikėjimo ir moralės depozitą, esanti katekizme, susipažinti, kaip jis buvo aiškinamas II Vatikano Susirinkime.

Visų naujųjų katekizmų pagrindas yra Biblija ir tikėjimo bei moralės tiesų perteikimas turi remtis ja. Homilijos tematiką nulemia dienos skaitiniai ir liturginis laikotarpis. Čia siekiama ne sistemingai dėstyti tikėjimo tiesas, bet, derinant su išganymo istorija liturginių metų eigoje, kelti aktualias problemas.

Homilija turi rengti tikinčiuosius apaštalavimui žodžiu. Šiandien tai būtina, nes kai kuriuos žmones Evangelija gali pasiekti vien tik pasauliečių skelbiama. Visa tai žinodamas, pamokslininkas turi stengtis ugdyti apaštalinę dvasią, tikinčiuosius praturtinti aiškiu mokslu ir įtikinama argumentacija.

Šiuolaikės homilijos ypatybė. Homilija turi būti nauja. Tai neturi būti ontinis naujumas. Juk sakoma, kad kas nors po tam tikrų išgyvenimų tapo nauju žmogumi, nors jo būtis ir buvimas nepasikeitė. Homilija bus nauja, jei tema nagrinėjama vis nauju požiūriu, jei jos žodinis rūbas arba temos dėstymas bus vis naujas. Naujumas yra vertybė, kuri padeda veiksmingiau paveikti klausytojus. Tai, kas nauja, klausytojas greičiau pagauna ir įvertina, lygiai taip, kaip labiau jis vertina naują drabužį, naują automobilį, naują knygą.

Homilija turi būti originali. Originalu yra tai, kas duoda pradžią kažkam kitam, kas pradeda naują kryptį, naują epochą. Klausytojams originalu tai, kas juos stebina, šokiruoja, patraukia jų dėmesį, ko negalima vertinti abejingai. Taigi homilija turi sudominti.

Susidomėjimo žmogumi sritis homilijoje. Žmogaus kilmė, žmogaus gyvenimo žemėje tikslas ir prasmė, laimė ir kaip ją pasiekti; pašaukimas, kaip gyvenimo tikslo realizavimas; žmogaus gyvenimo paslaptys: kančios problema, meilė, neteisumo—nuodėmės paslaptis; šventumas. Visa tai — sritys, kuriose reikia priartėti prie esminių žmogaus poreikių. Tai poreikis duonos (užtikrinti pragyvenimo sąlygų minimumą); poreikis širdies (meilės); poreikis Dievo, tikėjimo; kontaktų su Dievybe per malonę; visuomeninis tiesos troškimas, tiesos ieškojimas; gėrio akcentavimas; grožio meilė; noras išreikšti savo individualybę; įsiklausymas, ar žmoguje yra kas nemirtingo; žmogaus likimas ir daugybė daugybė kitų sričių.

Susidomėjimas kosmosu. Iš kur pasaulis, jo pradžia; pasaulio evoliucija, tikslas, kur jis eina, kokia pasaulio egzistencijos prasmė; objektyvi materialaus pasaulio, daiktų, apskritai — kosmoso vertė? Arba: žmogaus priklausomybė nuo gamtos, jo santykis su gamta (pvz., šv. Pranciškus Asyžietis; Teilhard de Chardin) — nuo garbinimo ligi jos pavergimo ir naikinimo. Arba: stebuklų galimumas, žemės drebėjimai, potvyniai, sausras ir t. t. Žmogus gamtos ir pasaulio atžvilgiu yra arba draugas, arba priešas, gamtos globėjas ir valdytojas arba agresorius. Žmogaus santykis su gamta ir kosmosu negali likti nūdieninio pamokslininko nepastebėtas. Šis filosofinis-psichologinis susidomėjimas visuomet iškelia aktualius ir svarbius klausimus, kuriuos turi atspindėti ir parengta homilija.

Mistagoginis momentas (Atsivėrimas paslapčiai skelbiant Dievo žodį). Mąstant apie šiandienos žmogų ir norint apie jį kalbėti homilijoje, neapsieinama be šių laikų pasaulinės literatūros. Joje dažnai aptariami totaliniai reikalai ir jų sprendimo būdai. O j klausimus — iš kur atėjome ir kur einame, kas mūsų laukia po mirties, — nūdieninė literatūra dažniausiai neatsako arba joje žmogus parodomas kaip būtybė, pasmerkta nuolatinėms abejonėms. Geriausiu atveju — ieškanti būtybė. Jei reikia atsakyti į klausimą: kur žmogus eina, ką jis pats apie save sako, dažnai išgirstame: nežinau. Kiek daug aplink mus nerimo ir nevilties.

XX a. žmogaus laimėjimai didžiuliai. Mūsų kasdienos žmogaus paveikslas toks: jis daug turi, elegantiškas, užkariaujantis kitus, daug reikalaujantis iš kitų. Dažnas šių dienų literatūrinis herojus iškyla prieš mus kaip klaustukas. Jo iškreiptas veidas, grimasos, šiurpus groteskas, patyčios ir pan. Tai tipiškas vaizdas žmogaus, kuris abejoja, sutrikęs, ieško. Šiandieninėje literatūroje daug kas pateikiama, kad skaitytoją sukrėstų, šokiruotų. Žmogus, dalyvaujantis kerštuose, dažnai abstrakčiuose, kupinuose simboliškos, paprasčiausiai nebežino, ką galvoti. Tokią knygą skaitant, kyla mintis, kad panašiai yra nusiteikęs ir pats rašytojas. Jis tartum sako skaitytojui: ko tu iš manęs nori? Jis pats aprašomos situacijos morališkai nevertina. Senoje, klasikinėje literatūroje rašytojas norėdavo patarti skaitytojui. Šiandien tarsi girdime: rašau apie tai, ką matau, ką randu, o ką apie tai galvoja skaitytojas — tai jau jo reikalas. Šiandieninis autorius, tvirtindamas, kad ligi šiol buvusios moralinės normos yra nepakankamos, naujo dekalogo nesukūrė. Autoriai ir bando nuplėšti ne vieną kaukę, abejoja žmogumi, įtaria jį, tikina, nori pamatyti žmogų „nuoga“. O skaitytojai šaukia: nustokite vaidinę, parodykite, kas jumyse tūno, nes nematau, ar dar yra kas pastovu, nekintama.

Geras pamokslininkas psichologas atidžiai skaitys grožinės li-

teratūros veikalus, juose ieškos tikro Dievo ilgesio, Dievo pajutimo kibirkštelių ir naujai perteiks savo klausytojams gyvąją Evangeliją.

Žmogus naujųjų laikų literatūroje ir homilijoje. Homilijos šaltinių centras yra mistagoginis momentas, t. y. atsivėrimas paslapčiai skelbiant Dievo žodį. Tai drauge ir pradinis taškas, ir baimė, nes svarbiausias Dievo žodžio skelbimo tikslas yra žmonių atvedimas prie pilnutinio ir vaisingo dalyvavimo Kristaus paslapyse. Toks naujoviškas perėjimas prie mistagoginio momento pamoksluose yra galimas tik pateikiant naująją Bažnyčios viziją. Iki II Vatikano Santarybos ypač būdavo pabrėžiama regimoji Bažnyčios dalis, hierarchinė struktūra, kanoniškai valdoma popiežiaus. Tai teisingas, bet vienašališkas pabrėžimas. Tai matomoji, žmogiška Bažnyčios dalis. Kita jos dalis — Mistinis Kristaus Kūnas — buvo pridengta. Teisinė ir struktūrinė, žmogiškoji dalis viršijo sakramentinę ir paslaptinę — mistinę Bažnyčios dalį. Liturginė Konstitucija pateikia ontologinį Bažnyčios, kaip gyvo antgamtinio organizmo, gimstančio, kylančio iš sakramentų, duodančio gyvybę ir dalyvavimą Dievo gyvenime, sampratą.

Išorinė Bažnyčios dalis turi būti pavaldi vidinei, kylančiai iš antgamtinių ir išganingų Bažnyčios uždavinių. Tikra Bažnyčios prigimtis pasireiškia liturginėse paslapyse, ypač Eucharistijoje, šv. Mišių aukoje, sakramentuose. Bažnyčia čia pasirodo ir kaip dieviška, ir kaip žmogiška, regima ir neregima, paslaptinė. Bažnyčia meldžiasi ir kontempliuoja, yra pasaulyje ir drauge svetima pasauliui. Tai, kas žmogiška, kreipiamą į tai, kas dieviška; kas regima, pajungiamą neregimam; išorinis veiklos gyvenimas — paslėptam gyvenimui Dieve. Bažnyčia visų pirma pasirodo pilnutinyje ir veikliame visos Dievo tautos dalyvavime Eucharistijoje prie vieno altoriaus, bendroje maldoje, vadovaujant vyskupui ir kunigams.

Kristocentrizmas homilijoje. Iš sakyklos ir katechezėje reikia dėstyti tokią teologiją, kuri paremta Biblija, Bažnyčios Tėvų ir nūdienos kalba. Todėl reikia:

a) atgaivinti kai kurias tiesas — pamirštas, bet sudarančias liturginės maldos pagrindą;

b) svarbiausia — teocentrizmas: viską nukreipti į Dievą: „Tėve mūsų...“ juk viskas ateina iš jo, už viską esame jam dėkingi;

c) kalbėti apie kristocentrizmą, nes visas gyvenimas telkiasi apie Kristų. Visas pamaldumas, moralė, mąstymas, gyvenimas, darbas, apštalavimas ir t. t. turi būti su Kristumi ir Kristuje. Su juo turime būti ir gyvenime, ir mirtyje, ir prisikėlime.

d) kviešti į šventumą. Tai visuotinė visų pareiga. Ne tik dvasininkams ir vienuoliams, bet ir pasauliečiams tai turi tapti sava.

Kristus ne tik įsteigė Bažnyčią, bet ir yra Bažnyčioje nuolatos, visuotinai visiems, visam jo mistiniam Kūnui.

Etiniai elementai homilijoje. Žmogaus pasikeitimo procesas yra neįmanomas nepastebint ir nesuprantant „laiko ženklų“. Šią problemą aiškiai iškelia Bažnyčia po II Vatikano Susirinkimo, ypač konstitucijoje apie Bažnyčią dabartiniame pasaulyje.

Skaitydami Šventąjį Raštą ir rengdamiesi homilijai, jo puslapiuose lengvai galime pastebėti „laiko ženklų“ sąvoką (Mt 16, 4; 8, 12; Lk 16, 28). Popiežius Jonas XXIII nurodė naujas šios problemos sprendimo galimybes. Tiek jis, tiek popiežius Paulius VI „laiko ženklais“ vadina dabartinius išorinius ir visuomeninius įvykius. Dievo tautos, visų pirma tikėjimo mokytojų — pamokslininkų pareiga — teisingai suprasti tuos „laiko ženklus“, kurie turi padėti žmogui tapti vis tobulesniam. II Vatikano Susirinkimas teigia, kad nūdienos krikščionio pareiga — pažinti savo laikotarpio dvasią ir veikliai prisidėti prie kultūros kūrimo.

Estetiniai žmogaus pasikeitimo elementai. Esminis žmogaus perkeitimas yra suprantamas kaip visapusiškas ir pilnutinis asmens išsiskleidimas, kaip pasirengimas atsakingam pašaukimo realizavimui, kur pradinis taškas yra asmeninis kontaktas su Dievu, o baigmė — krikščioniškosios asmenybės suformavimas.

Skelbiamo Dievo žodžio psichologinis veiksmingumas, taip pat viltis pakeisti Dievo žodžio klausytoją yra galimas, kai ne tik šaltiniai, skelbiamas turinys ką nors sako klausytojui, bet ir klausytojas pritaria pamokslui, tartum diskutuoja su turiniu. Tai yra tada, kada vyksta tikras dialogas tarp Dievo, kuris per pamokslininką kalba, ir žmogaus. Dėl to, parinkdamas šaltinius, pamokslininkas turi atsižvelgti į du esminius momentus:

- a) objektyvų turinio momentą ir
- b) subjektyvų psichologinį momentą.

Todėl pamokslininkas turi kaupti medžiagą, kuri jam padėtų geriau pažinti žmogaus psichiką: vaiko, jaunuolio, moters, vyro ir t. t. Juk paliečiamos žmogaus gelmės, o tam reikia pažinti klausytojų mentalitetą.

Literatūra

1. Chenu M. *Lud Boży w świecie*. Kraków, 1968.
2. Dokumenty nauki społecznej Kościoła / Red. Ks. Marian Radwan SCJ; Dyczeweski O. L. OFM Conv.; Adam Stanowski. Cz. 1. Rzym—Lublin, 1987.
3. Han-Ilgiewicz N. *Trudności wychowawcze i ich tło psychiczne*. Warszawa, 1961.
4. *Konstytucja Dei Verbum*. Sobor Wat. II. Poznań, 1968.
5. Kudasiewicz J. *Ewangelie na nowo odczytane*. Warszawa, 1967.
6. *Patologia życia społecznego* / Pod. red. A. Podgorecki. Warszawa, 1969.
7. Stepien J. *Wiara w ujęciu biblijnym*. Warszawa, 1970.
8. Willemse J. *Jezus — pierwsze i ostatnie słowo Boże*. Concilium, 1965—1966.

DR. DANUTĖ GAILIENĖ

SAVIZUDYBIŲ PROBLEMA LIETUVOJE

Statistiniai duomenys

Nuo 1940 iki 1985 m. Lietuvoje visi duomenys apie savižudybes, kaip ir apie kitas visuomenės bėdas — nusikaltimus, alkoholizmą, narkomaniją, — buvo slapti, todėl jokių suicidologinių studijų, tyrinėjimų, profilaktinių programų išvis nebuvo.

Pradėjus šiuos duomenis nagrinėti, pasirodė, kad Lietuvoje savižudybių yra labai daug.

Lentelėje (žr. p. 530) pateikti duomenys¹ apie savižudybes Lietuvoje absoliučiais skaičiais ir 100 tūkstančių gyventojų 1924—1939 m. ir 1964—1990 m. Deja, kol kas neturime 1940—1963 m. duomenų.

Matome, kad savižudžių Lietuvoje vis daugėjo, ypač daug žmonių nusižudydavo pastaraisiais dviem dešimtmečiais. Dabar Lietuvoje (kur yra per 3,5 milijono gyventojų) kasmet nusižudo apie tūkstantį žmonių.

1937 m. 100 tūkstančių gyventojų tekdavo 9 savižudžiai, o 1966 m. šis skaičius padidėjo dvigubai (19 atvejų 100 tūkstančių gyventojų). Didžiausias savižudžių skaičius 100 tūkstančių gyventojų Lietuvoje buvo 1984 m. — 35,8 atvejo, dabar šis skaičius sumažėjęs iki 25,9 (1990 m.).

Sumažėjęs ne tik savižudžių skaičius, bet pakitę ir kiti duomenys — pavyzdžiui, padidėjęs jaunimo gyvenimo prasmingumo jausmas — rodo, kad per Atgimimą visuomenė tikrai pradėjo sveikti. Kita vertus, šiomis permainomis nereikėtų per daug žavėtis, nes šiuo metu prasidedantys ryškūs ekonominio ir socialinio gyvenimo pokyčiai gali sukelti ir naują savižudybių pagausėjimą.

Lyginami Nepriklausomybės laikų (1924—1937 m.) duomenis Lietuvoje su tų pačių metų duomenimis Vengrijoje ir Estijoje, matome, kad Lietuvoje savižudžių buvo 2—3 kartus mažiau. Bet jau nuo 1974 m. mes beveik pasivejame Estiją (1974 m. Lietuvoje 100 tūkstančių gyventojų buvo 31 atvejis, Estijoje — 33 atvejais)

ir nebedaug atsiliecame nuo Vengrijos, pagarsėjusios visame pasaulyje savižudžių gausumu (net 47,5 atvejo 1988 m.).

Dabar pagal savižudžių skaičių 100 tūkstančių gyventojų Lietuva prilygsta tokioms šalims, kaip Austrija (25,59), Danija (31,57), Suomija (25,65), Šveicarija (25,39). Daugelyje šalių šis skaičius kur kas mažesnis: Olandijoje ir Belgijoje — 11,01, Kanadoje — 13,97, Norvegijoje — 12,39, JAV — 11,80, Anglijoje — 8,71, Italijoje — 7,36.

Atidžiau panagrinėję statistinius duomenis, pamatysime, kad per sovietinius dešimtmečius Lietuva pradėjo skirtis nuo daugelio civilizuotų kraštų dar ir tokiu baisiu ypatumu, kad kaimuose žmonės žudosi dvigubai dažniau negu miestuose. Dar 1932—1937 m. Lietuvos miestuose nusižudydavo 4—5 kartus daugiau žmonių nei kaimuose. Bet vėliau padėtis keičiasi. Apie 1967—1970 m. savižudybių skaičius vienodas ir mieste, ir kaime. Nuo 1971 m. savižudybių skaičius pradeda smarkiai daugėti, ir dabar jų yra dvigubai daugiau nei mieste (maždaug 24,9 atvejo 100 tūkstančių gyventojų mieste ir 43,4 — kaime). Taigi savižudžių skaičius Lietuvos miestuose beveik visą laiką išlieka toks pat, t. y. apie 24—25 atvejai 100 tūkstančių gyventojų, o kaime jis padidėjo net 7—8 kartus (nuo 6,1 iki 43,4).

Ypač padaugėjo savižudžių vyrų: Nepriklausomybės laikais Lietuvoje vyrai žudėsi 2 kartus dažniau nei moterys, dabar — jau 4 kartus dažniau. Savižudžių amžius taip pat pakito. 1932—1939 m. dažniau žudėsi 15—29 metų žmonės, o dabar dažniau žudomasi 40—49 metų. Prieš karą Lietuvoje žmonių per 60 metų savižudybių skaičius gerokai sumažėdavo, o dabar tokios tendencijos nėra, šio amžiaus moterų savižudžių net daugėja.

Lietuvoje jau yra buvę ir tokių savižudybių, kurių pagrindinis motyvas — politinis protestas. Romo Kalantos, Stanislovo Žemaičio vardus minime greta čeko Jano Palacho, Rytų Vokietijos pastoriaus Brüsewitz'o ir kitų.

Visuomenės požiūrio svarba

Pasibaigus „slaptumo“ laikams, savižudžių problemoms daugiau dėmesio gali skirti jau ne tik specialistai. Spaudoje, kitose masinės informacijos priemonėse savižudybių tema yra gana populiari. Deja, dažniausiai ji apžvelgiama paviršutiniškai, egzaltuotai, sensacingai ir pan. Kalbantis su žurnalistais, matyti tik noras išgirsti širdį draskančią istoriją, egzotiškų detalių arba skubiai gauti paviršutinišką „specialisto komentarą“, kuris papuoštų jau parengtą dramatišką pasakojimą.

Seniai žinoma, kad visuomenėje kartkartėmis kyla „savižudybių epidemijos“. Kai kurie žmonės žudosi dėl to, kad identifikuojasi su kitais — realiais asmenimis, ar kūrinių herojais,— kartodami ir jų poelgius.

— Pirmąją tokią epidemiją aprašo Plutarchas. Mileto mieste nežinia kodėl viena po kitos ėmė žudyti jaunos moterys. Senatas tik tada įstengė šią epidemiją sustabdyti, kai paskelbė, kad nusižudžiusiosios kūnas bus išrengtas ir padėtas turgaus aikštėje. Vokietijoje, pasirodžius J. W. Goethe's „Jaunojo Verterio kančioms“, kilo jaunuolių savižudybių banga. Dėl to tokios epidemijos kartais net vadinamos „Verterio sindromu“. Jos užfiksuotos ir po aktorės Marilyn Monroes savižudybės, po 6 serijų TV filmo „Mokino mirtis“ demonstravimo VFR 1986 m.

Todėl sensacingi pranešimai spaudoje, detalūs savižudybių aprašymai gali būti ir pavojingi. Rašantieji šiomis temomis turėtų būti labai atsakingi, pakankamai dalykiški ir santūrūs. Savižudybių tema negali būti „įslaptinta“, bet neturėtų tapti ir proga dramatinizavimui, sensacingiems aprašinėjimams, kankinio ar kitokių aureolių kūrimui.

Daugelis savižudžių yra turėję savo giminėje ar tarp draugų nusižudžiusių žmonių. Tai veikia žmogų ir kaip pavyzdys — kaip galimas konflikto ar problemos sprendimo būdas, ir kaip fatališkas motyvo žudyti sustiprinimas („toks likimas“, „tai kraujyje“, „giminės rykštė“ ir pan.). Ne veltui šv. Paulius sako: „Nė vienas iš mūsų negyvena sau, nė vienas sau nemiršta“ (Rom 14, 7).

Pagalba ir profilaktika

Mes gerokai atsilikome nuo demokratiškų pasaulio šalių, kur suicidologija energingai plėtojosi, ypač po Antrojo pasaulinio karo. Todėl dabar turėsime labai daug nuveikti.

K. Schobertas², pamėginęs aptarti visus faktorius, kurie galėtų nulemti savižudybes, turėjo nustatyti jų net 93. Tai ir amžiaus krizės (paauglystė, senatvė), ir sukrečiantys gyvenimo įvykiai, ir vienvė, izoliacija, ir ligos, ir politiniai, ideologiniai, filosofiniai motyvai, ir sąskaitų suvedinėjimas, ir t. t.

Kadangi savižudybes lemia tokia daugybė įvairių faktorių, tai ir jų profilaktika, ir pagalba suicidinių polinkių turintiems žmonėms turi būti įvairiopa.

1. Jei sutiksime, kad savižudžių dažnumas yra visuomenės dvasinės sveikatos sutrikimo rodiklis, tai pačioje visuomenėje turi mažėti savižudybes skatinančių faktorių. Žmogus turi jaustis rei-

1 lentelė. Savižudybės Lietuvoje (absoliučiais skaičiais
ir 100 000 gyventojų)

Metai	Savižudybių skaičius	100 tūkst. gyventojų	Metai	Savižudybių skaičius	100 tūkst. gyventojų
1924	123	5,6	1969	719	23,0
1925	110	4,9	1970	787	25,0
1926	129	5,7	1971	787	25,0
1927	118	5,2	1972	867	27,0
1928	197	8,5	1973	904	28,0
1929	210	9,0	1974	1010	31,0
1930	214	9,0	1975	1011	31,0
1931	240	10,0	1976	1071	32,1
1932	246	10,0	1977	1066	31,9
1933	213	9,0	1978	1051	31,0
1934	214	8,7	1979	1150	33,7
1935	203	8,2	1980	1206	35,1
1936	209	8,4	1981	1155	33,4
1937	220	8,7	1982	1173	33,6
1938*	238	9,9	1983	1181	33,5
1939*	231	9,5	1984	1274	35,8
1940	...	...	1985	1210	33,7
1941	501	17,1	1986	911	25,1
1965	420	14,1	1987	1051	28,7
1966	559	18,6	1988	972	26,5
1967	599	19,7	1989	1001	27,0
1968	605	20,0	1990	907	25,9

* 1938 ir 1939 m. duomenys — be Klaipėdos krašto.

1924—1939 m. duomenys paimti iš Lietuvos statistikos metraščių.

1964—1989 m. duomenys gauti iš Lietuvos statistikos departamento.

kalingas, saugus, mokantis girdėti ir matyti ne tik save, bet ir savo artimą. Privalu rūpintis, kad šeimos darytųsi tvirtesnės.

Mokykla privalo ne tik duoti vaikui žinių, bet ir ugdyti savo vertės ir reikalingumo jausmą, psichologinį atsparumą sunkumams ir išbandymams.

Įvairios katalikiškos organizacijos šiuo požiūriu nelaimingiems ir nusivylusiems žmonėms gali padėti įsitraukti į prasmingą veiklą, pasijusti reikalingiems ir mylimiems.

2. Suicidologijos specialistų užduotis būtų nuolat sekti suicidinę situaciją Lietuvoje, operatyviai reaguoti į jos pasikeitimus, organizuoti savižudybių profilaktikos priemonės, palaikyti ryšius su kitų šalių specialistais, perimti iš jų visame pasaulyje taikomus tyrimo metodus ir standartus. Ir šioje srityje mes žengiame tik pirmuosius žingsnius. Kol kas visą darbą dirba tik pavieniai entuziastai, kuriems reikia visokeriopos paramos.

3. Būtina organizuoti pagalbą mėginusiems ar ketinantiems nusižudyti. Tai ir „paguodos telefonai“, kurių Lietuvoje sėkmingai veikia jau net keli, ir krizių intervencijos centrai, anoniminės konsultacijos ir panašios įstaigos, kur teikiama profesionali psichologinė, psichoterapinė, medicinos ir socialinė pagalba. Apie šias įstaigas kol kas tik svajojame, bet vis dėlto — jau svajojame.

4. Reikia operatyvios, delikačios, profesionalios pagalbos ir nusižudžiusių žmonių artimiesiems.

¹ Statistinius duomenis surinko V. Domanskienė (Savižudybė Lietuvoje: Tendencija ir dinamika. Rankraštis. VU Psichologijos katedra. 22 p.).

² Schobert K. Der gesuchte Tod: Warum Menschen sich töten. 1989. S. 223.

DR. GINTAUTAS VAITOŠKA

ASMENYBĖS AUGIMAS: RYTŲ AR VAKARŲ KELIU?

XX a. pradžioje Vakarų pasaulį pasiekė žinios apie įvairias Rytų religijų praktikavimo formas, kilo vadinamasis „rytietiškas bumas“. Neaplenkė jis ir Lietuvos. Joga, budizmas, krišnaizmas — tai tik kelios stambiausios Rytų religijų praktikavimo formos. Be jų, Lietuvoje yra ir dar kitokių, mažiau žinomų srovių sekėjų. Tuo susidomėję žmonės dažniausiai galvoja apie „savęs tobulinimą“, „asmenybės augimą“.

Šalia minėto „rytietiško bumo“, t. y. atitinkamos literatūros, idėjų antplūdžio, tokiam susidomėjimui Rytais didelę reikšmę turėjo agresyvus krikščioniškosios kultūros ir religijos naikinimas mūsų krašte. Daugelis Rytų sekėjų — tai pokario metais gimę žmonės. Dvasioje jie jautė tuštumą: dvasingesniam jaunuoliui buvo akivaizdus komunistinės ideologijos netikrumas, bet pasinaudoti šimtmečiais kurta krikščioniškąja ar etnine dvasine kultūra jie negalėjo. Į šią tuščią erdvę ir įsiliejo Rytų religijos bei filosofijos idėjos. Jų plitimas nebuvo taip valdžios varžomas, kaip krikščioniškosios kultūros dalykai. Tad įdomu pagalvoti, kodėl gi valdžia taip darė?

Galima pasakyti, jog septintojo, aštuntojo ir devintojo dešimtmečio intelektualusis jaunimas dažnai nė neįtarė, kad krikščionybė per ilgus šimtmečius yra sukaupusi išsamiausių duomenų apie žmogaus sielos sandarą bei jos raidos dėsnius, faktų apie Vakarų šventuosius, kurie buvo tokie pat išmintingi ir taurūs, kaip ir Rytų mistikai. Ateistinei propagandai neretai iš tiesų pavyko pavaizduoti krikščionybę kaip anachronizmą.

Domėjimasis Rytų religijomis davė įvairių rezultatų. Teigia, kad jas praktikuojantys žmonės sugebėjo prasimušti pro ateizmo ledą ir suvokti, jog pasaulis — tai ne vien matomų materialių daiktų visuma.

Meditacijos lavino įvairias psichikos galias. Medituojantys žmonės dažnai tapdavo atsparesni paviršutiniškai gyvenimo orientacijai, primityviems svaiginimosi būdams.

Deja, reikia pakalbėti ir apie rytietiškos „psychotechnikos“ pavojus bei tam tikrą neigiamą poveikį asmenybei.

Skirtingai nuo Vakarų filosofinės ir religinės minties, Rytų religijų sekėjai savo psichiką lavino itin stipriai veikiančiais metodais. Galima sakyti, kad Vakarų tradicija žmogaus tobulėjimu laiko jo dvasinės esmės pasireiškimo stiprėjimą, o to siekiama paprastai ugdant moralines asmenybės savybes. „Dievas yra meilė“, parašyta Evangelijoje pagal Joną, ja ir matuojamas žmogaus dvasinis lygis.

Rytų tradicijoje padėtis sudėtingesnė. Žmogaus tobulėjimo viršūne taip pat laikoma įžengimas į Dvasios sritį, susijungimas su Dievu (pavyzdžiui, jogos filosofijoje ir praktikoje). Tačiau Rytų asmenybės tobulinimo metodai labai remiasi žmogaus psichikos lavinimu. Tai įvairiausi susikaupimo tobulinimo, energijos stiprinimo, pojūčių subtilumo ugdymo būdai. Psichikos galių lavinimas gali būti naudingas ir žmogaus dvasiniam augimui, tačiau gali tapti ir savitiksiu, savotišku psichiniu sportu. Šias abi galimybes ir matome Rytų dvasios istorijoje: būta daug didelės išminties ir šviesos mistikų, puikiai pažinusių psichikos galių lavinimo meną ir nukreipusių jo galimybes į žmogaus dvasinį ugdymą. Tačiau aprašoma ir tokių atvejų, kai žmonės, sukaupę didelę psichikos energiją, neišsiugdė tauresnio žmogiškumo, o kartais net pasuko tamsiųjų, destruktiviųjų jėgų tarnybon.

Mūsų platumoje paplitęs Rytų mokslas buvo suprastas daugiausia kaip psichikos galių lavinimo menas. Kaip gebėjimas atlikti arba patirti šiaip jau žmogui nepasiekiamus dalykus. Tai, kad tikrieji Rytų mokytojai psichikos lavinimą naudojo kaip priemonę dvasiai stiprinti, dažniausiai likdavo už dėmesio ribų. Galbūt todėl, kad žmonės, praktikavę tuos metodus, neturėjo didelės išminties dvasinių mokytojų, kurių vadovavimas, kaip rašo Vivekananda savo „Radža jogoje“, buvo kategoriškai būtinas, kad galėtum lavinti psichikos galias. Be tokio vadovavimo praktikuojantysis negali išvengti klystkelių ir pavojų.

Pats didžiausias pavojus esąs susijęs su žmogaus psichinių centrų, vadinamųjų „čakrų“, dirbtiniu stimuliavimu. Pagal Rytų tradiciją šių centrų veiklos dėmė užtikrina psichinę pusiausvyrą, o didesnio dvasinio tobulumo žmonės pasižymi didesniu aukštesniųjų centrų aktyvumu. Pavyzdžiui, širdies centro aktyvumas atspindi didelę žmogaus meilę, užuojautą kitiems, smegenyse esančio šeštojo centro aktyvumas leidžia žmogui patirti įvairius regėjimus ir pan.¹

Jų aktyvumo problemą galima geriau suprasti, jeigu žinomas žmogaus santykis su kūnu. Nors mes turime mokslo sukaupytų žinių apie jame vykstančius procesus, tiesiogiai savo sąmonėje

jų nesuvokiame. Pavyzdžiui, nesuvokiame, kada ir kaip pavalgius išsiskiria kasos fermentai, kur būna panaudotos įvairios maisto medžiagos ir pan.² Taip pat negalime šių procesų savo valia reguliuoti. Tuo tarpu Rytų dvasinės disciplinos, pirmiausia joga, yra atradusios metodus, leidžiančius suvokti kūno gyvenimo eigą ir ją paveikti. Plačiai žinomi pavyzdžiai apie joga gebėjimą keisti širdies ritmą, kūno temperatūrą, kelias paras išbūti be oro ir pan. Tad panašiai yra ir su psichikos centrais: rytiečiai yra atradę įvairius būdus, kaip keisti jų aktyvumą, o natūraliai žmogus jų veiklos nejaučia.

Nesunku suvokti tiek žmogaus kūno, tiek jo sielos arba psichikos nuostabumą. Sudėtingiausi šiuolaikiniai aparatai neatlieka jiems duotų funkcijų taip tobulai, kaip tai padaro nedidelė gyva struktūra — žmogaus organas. Tuo labiau mokslui nepasiekiamą psichikos funkcijų įvairovę: sukurti robotai tėra blankus žmogaus galių sukūrimo aparate bandymas.

Ir štai žmogus, paskaitęs apie rytietiškas meditacijas, imasi keisti šiaip jau nepriklausomai nuo jos valios veikiančių organizmo struktūrų darbą. Savo galva ir išmanymu nori patobulinti psichikos funkcionavimą. Jei jam kas pasiūlytų, tarkime, vieną dieną padirbėti prie dirbtinio inksto aparato, tai turbūt toks dvasinių nuotykių ieškotojas sutriktų ir atsakytų, jog tam neturįs reikiamo išsilavinimo — kelerių metų medicinos studijų, padedančių suprasti inkstų anatomiją, fiziologiją ir juose vykstančius biocheminius procesus. Tačiau reguliuoti savo psichikos centrų veiklą imamasi daug nesvarstant, visiškai nesuprantant, kad subtilioji, paslaptingoji psichikos centrų sistema nepalyginamai sudėtingesnė už bet kurio kūno organo sandarą. Tad mėginimai patobulinti minėtų centrų veiklą primena pirmoko norą suktuvu sureguliuoti elektroninio laikrodžio mechanizmą.

Akivaizdžiausias pavyzdys yra mėginimas suaktyvinti minėtąjį šeštąjį psichikos centrą, kuris sąlygiškai lokalizuojamas tarp akių. Intensyviai koncentruojantis ir kitaip jį dirginant galima, pasak siūlančių tai daryti, patirti įvairias vizijas, peržengti šio pasaulio ribas. Kai kada net per bendras paskaitas auditorijai siūloma pamėginti į tą kitą realybę žvilgtelėti. Tik niekas nepriima, kad daugiausia įvairių paprasta akimi nematomų vaizdų mato ne kas kitas, o psichiniai ligoniai. Ir nepataria, ką reikėtų daryti, jei tie vaizdai užplūstų sąmonę ir nebūtų galima jų nuvyti šalin. Oficialioji psichiatrija tokius reiškinius laiko ligos pasireiškimu ir vadina juos haliucinacijomis. Ir šiame požiūryje daug tiesos, nes visa tai patiriantis žmogus dažnai yra chroniškas psichinis ligonis. Istorijoje žinome visiškai sveikų žmonių, patyrusių regėjimus, o žiūrint rytietišku žvilgsniu, jų psichikos cent-

rai esą atsivėrę dėl natūralaus dvasinio augimo. Tada patiriami subtilūs reiškiniai nedrumsčią psichinės pusiausvyros ir vedą žmogų dvasinės evoliucijos keliu³.

Salia tiesioginės stipriai veikiančių „psichotechninių“ pratimų grėsmės psichikai, rytietiška dvasinė praktika daro dar vieną gana subtilų poveikį asmenybei. Jos sekėjai gyvai domisi tokiais dalykais, kaip žmogaus dvasinis lygmuo, kiek jis turįs psichinės energijos, kokius regėjimus jis galįs patirti ir pan. Tokie klausimai remiasi vienu pagrindu: kiek aš pasiekiau, koks mano dvasinis lygmuo, ką aš galiu patirti. Mes negalime žinoti, kaip rytietiška dvasinė praktika veikia Rytuose gyvenančius žmones, tačiau mūsų krašte gyvenančio sekėjo asmenybę ji dažnai ugdo egocentrišką. Galima manyti, kad čia kalta „paklaida“, atsirandanti perimant ne mūsų žemyno ir visiškai kitokios kultūros žmogaus dvasinio gyvenimo patirtį. Jogos ir budizmo knygos sunku užtikti tokį sportinį domėjimąsi savo dvasiniu lygmeniu. Tad savo tobulėjimu susirūpinęs žmogus tuo žvilgsniu į save ne tik kad dvasiškai neauga, bet ir stabdo tą augimą. Juk dvasios sužėrėjimas yra ne kas kita kaip žvilgsnis į pasaulį visiškai save užmiršus, gyvenimas dėl kitų, savo artimui. Geriausiu atveju tas save tobulinantysis išlavina kai kurias savo psichines galias: vaizduotę, gebėjimą susikaupti ir pan. Tačiau tai vargu ar kompensuoja tą galimą ir dažnai pasireiškiančią žalą psichinei pusiausvyrai, kurią kelia iš egocentriškumo kilęs konkurentiškas santykis su žmonėmis ir su tuo susijęs nerimas. Tai tas pats noras puikuotis — ir ne taip svarbu, kokia yra jo priežastis: puiki mašina ar kitoks materialinis komfortas, aukštas postas ar ypatingi psichiniai gebėjimai.

Vienoje XX a. jogos knygoje alegoriškai rašoma apie žmogaus dvasinį tobulėjimą: jau priartėjęs prie pat tikrojo šventumo aukštumų, beveik išgėręs visą dvasinių išbandymų taure, jos dugne dvasinis keliautojas atranda susirangiusį drakoną — žmogaus ego⁴. Išdidumas, puikybė, pasipūtimas, įžūlumas, smulkmeniškumas — visi šie sinonimai įvardija vieną charakterio savybę: norą iškilti aukščiau už kitus. Tiek joga ir budizmas, tiek krikščionybė laiko šią savybę viena didžiausių žmogaus dvasinio augimo kliūčių. Krikščionybė ypač pabrėžia, kad būtina su ja kovoti. Ši krikščioniško dvasinio kelio ypatybė yra svarbiausia tuo keliu einančios asmenybės psichinio stabilumo apsauga. Nuolankumo ugdymas yra įspūdingai aprašytas daugelio šventųjų raštuose. Teisingai suprastas jis išties kelia asmenybę į dvasios aukštumas. Šių laikų žmogus dažnai nuolankumą maišo su menkavertiškumu, savęs negerbimo jausmu, todėl suprantama, kad ši savybė yra nepatraukli. I. Kantas traktate „Apie pedagogiką“ gerai pa-

aiškina tikrąją kuklumo ir nuolankumo, krikščioniškojo nusižeminimo prasmę: tai nusilenkimas idealo didybei, didžiosios Tiesos taurumui, o ne keliaklupsčiavimas žmonėms. O gerbiantis Tiesos ir Meilės grožį gerbia ir savo artimą, ir save. . .

Tad mūsų epocha yra labai skolinga savo žmonėms ir ypač aktyviesiems dvasiniams ieškotojams, jaunimui. Skola turi būti gražinta: tai per šimtmečius krikščionybės sukaupta dvasinio augimo, asmenybės lavinimo patirtis. Čia galima pastebėti keletą reikšmingų detalių. Pirma, reikėtų greičiau paruošti leidybai krikščionišką dvasinę patirtį atspindinčius veikalus: šventųjų gyvenimus ir mintis, vienuolių ieškojimus. Kai kas yra išversta į lietuvių kalbą ankstesniais laikais, tačiau tuos vertimus reikėtų naujai suredaguoti, adaptuoti šiems laikams, pataisyti jų kalbą. Antra — šiuos veikalus, apskritai didžiąją dalį krikščioniškos dvasinės patirties alegorijų reikia išversti į mums suprantamą kalbą. Pokario metais augusios kartos buvo nutolusios nuo krikščioniškųjų sąvokų, idėjų, apeigų ir švenčių lauko, kuris šiaip jau daugelį subtilių dalykų išugdo savaime, be specialių studijų. Veikė ir ateistinė propaganda, kartu su vartotojiškų vertybių ideologais vaizdavusi religiją kaip „nemoksliską“, pasenusią ir pan. Todėl daugeliui jaunų žmonių krikščionišką dvasinę patirtį reikėtų suaktualinti, parodyti, kad ji yra skirta jiems čia ir dabar. Tai būtų galima daryti katalikiškųjų ir kitų žurnalų, ypač skirtų jaunimui, vedamuosiuose straipsniuose ir publikacijose. Kalbant tik su tais, kurie ir be specialių vedamųjų įkerta taurius dalykus (kokie, pavyzdžiui, dabar yra pateikiami „Naujojo židinio“, „Katalikų pasaulio“ žurnaluose), galima prarasti daug aktyvesniam dvasiniam gyvenimui subrendusių žmonių.

Tad kaipgi galėtume atsakyti į klausimą: Rytų ar Vakarų keliu? Matyt, taip, kaip atsakytume į klausimą, kokią kalbą vartoti: savąją ar kitos šalies. Tik gerai išmokęs lietuviškai, gali susivokti aplinkoje ir pažinti daiktus. O tada jau ir kita kalba praverčia: praturtina, leidžia pažvelgti kitu aspektu. Rytų dvasinę patirtį studijavo nemaža iškiliųjų mūsų tautos žmonių: V. Krėvė, S. Šalkauskis, Vydūnas. Iš ten pasisemtas žinojimas įsiliejo į jų kūrybą. Tačiau net Vydūnas, kuris ypač nuodugniai studijavo Rytų dvasinę kultūrą, netapo nei jogu, nei budistu. . . Kaip ir kitas, jau vokiečių, intelektualas H. Hesė, išlikęs ištikimas Vakarų tradicijai, nepaisant puikaus indiškosios kultūros pažinimo⁵. Tiek kūną, tiek dvasią geriausiai maitina savosios žemės vaisiai.

¹ Gerber R. Vibrational Medicine Santa Fe. New Mexico, 1988.

² Vydūnas. Sveikata, jaunumas, grožis. Vilnius, 1991.

³ Рокотова Н. Основа будизма. 1940.

⁴ Agni joga. Rīga, 1926.

⁵ Hesė H. Laiškai // Pergalė. 1986. Nr. 9.

DR. RAMUNĖ VAITONIENĖ

ATGIMSTANCIOS LIETUVOS JAUNIMAS: JUDEJIMAI IR PROBLEMOS

Kiekvienam metui būdingos savitos problemos. Nestokoja jų ir atgimstanti Lietuva. Tačiau skirtingai jas suvokia ir vertina tie, kuriuos mes vadiname suaugusiaisiais, skirtingai tie, kurie jauni.

Nuo pat pirmųjų Lietuvos Atgimimo dienų šių eilučių autorė savo pedagoginių tyrimų objektu pasirinko jaunimą. Toks pasirinkimas neatsitiktinis. Ne vienas dešimtmetis skirtas darbui su mokiniais, vėliau su studentais, mokytojais. Taigi dirbta su jaunimu ir tais, kurie tą jaunimą ugdo.

Tyrimai kaupiti ne mokslinėse laboratorijose, kabinetuose ar bibliotekų tyloje. Autorei mokslinė laboratorija buvo pats gyvenimas. Medžiaga rinkta jaunimo susibūrimuose, judėjimų, organizacijų suvažiavimuose, autobusuose ir gatvėje, jaunimo kavinėse ir ledainėse, butuose ir laiptinėse, nykiuose kiemuose ir Vilniaus senamiesčio griuvėsiuose, bažnyčių rimtyje ir triukšmingose diskotekose, mitinguose, piketuose ir naktiniuose roko muzikos koncertuose po atviru dangumi. Be jokios abejonės, tai nėra kiek nėra lengviau negu apdoroti tūkstančius įmantriausiai sukurtų anketų, matematiniais metodais apskaičiuoti atsakymų vidurkius, duomenų patikimumą, galimas paklaidas. Gal net sunkiau, nes disponuota ne skaičiais, ne šykščiai pateiktais atsakymais į standartizuotus klausimus, o bendrauta su gyvais žmonėmis, pajusti jų skirtingi likimai, klausytasi širdies išpažinčių. Tai kur kas sudėtingesni tyrimai, nes rinkti jie ir ligoninių traumatologijos skyrių palatose, psichoneurologijos dispanserių priimamuosiuose, kai pajunti ne tik žmogaus sielą, o regis, palieti gyvą nervą, kai į tavę patį tarsi pereina svetimo žmogaus fizinis skausmas, baimė, neviltis. Tokia tyrimų metodika kur kas imlesnė laiko ir energijos. Ji reikalauja tavęs viso,— neribojamas nei laikas, nei erdvė. Čia nereglamentuojamos darbo valandos, dirbama be poilsio dienų,

be švenčių. Tu nuolat būni ten, kur telkiasi jaunimas, ir pastebi, kad jie įpranta matyti tave ir nebesistebi, kodėl tu esi su jais.

Maža to, jie nedrąsiai, tarsi išgąsdinti žvėreliai, pradeda glaustis prie tavęs, įsiklausyti į tavo žodžius, tavim tikėti ir... pasitikėti. O tai — svarbiausia. Atgauti pasitikėjimą to, kuris niekuo nebeapasitiki, pamatyti tikėjimo kibirkštėles niekuo nebetikinčio akyse — tai ne tik Lietuvos katalikiško ir tautinio atgimimo kilniausias tikslas — tai tikrų tikriausio asmenybės renesanso požymiai, dėl kurių mes, suaugusieji ir atgimstantys, turėtume šventai grumtis. Grumtis su abejingumu ir panieka nupuolusiajam, su šventeivišku pasipūtimu, neretai pasitaikančiu interesų ribotumu, nepamatuotu džiūgavimu dėl dalinių laimėjimų mažame išrinktųjų ratelyje. Neužsisklęsk, lietuvi, nuo lietuvių, kuris dar klaidžioja, ar jau pasiklydo. Ištiesk, nebijodamas susipurvinti, savo ranką suminkytam purve. Lietuvos atgimimas tik tuomet atgimimas, kuomet keliasi visa tauta. O asmenybės renesansas, — kai kaskart mažiau lieka nepažadintų ar mirusių dvasia.

Taigi jaunimo judėjimai Lietuvoje. Kokie jie? Jaunimui visais laikais reikia vieninčių būrelių. Retas jaunuolis gali egzistuoti vienas. Telkiasi jaunimas pagal siekius, įsitikinimus, pasaulėjautą. Telkiasi, kad galėtų išreikšti save. Bent jau artimų bičiulių draugijoje.

Pasvarstykime, kodėl judėjimai reikalingi? Ar reikia jų įvairovės? Pasamprotaukime. Tiems, kurie ne vienerius metus dirbo jaunimui, aišku, jog jaunimas anaip tol nebūna sukirptas pagal vieną kurpalį.

Ilgus dešimtmečius mėginta juos suvienodinti. Privaloma mokinio uniforma, bendri reikalavimai, kaip užrašyti sąsiuvinius, viena ar dvi ideologizuotos ir politizuotos organizacijos.

Tik dabar, atgavę nepriklausomybę, tarsi praregėjome. Viešpatie, kokie jie nepanašūs vieni į kitus: vieni tikintys, kiti netikintys, vieni aktyvūs, kiti pasyvūs, vieni savarankiški, kiti reikalingi globos, vieni mokantys bendrauti, kiti užsisklendę, vieni linkę filosofuoti, kiti be savo nuomonės, vieni mėgstantys turistinius žygius, kiti ieškantys skaityklų, bibliotekų tylos... Štai kada mums paaiškėjo mūsų auklėjimo nesėkmių priežastys: juk visus traktavome vienodai, tarsi jų charakterio savybės keistųsi pagal metų laikus ar savaitės dienas.

Jie mus mirtinai nuvarydavo nuo kojų, visomis išgalėmis stengdamiesi atsispirti muštui, priešindamiesi mūsų „programiniams reikalavimams“ — suvienodinti... Jie įvarydavo mus į neviltį tuo, kad... likdavo patys savimi.

Tik Lietuvai atgimus praregėjome, pamatėme, kad jaunimas labai įvairus, įvairesnis turbūt negu žydinčios Lietuvos pievos. Ir

nesistebėjime. Taip sutvarkytas Dievo pasaulis. Belineka pasvars-tyti, kas galėtų padėti kiekvienam jaunuoliui geriau išreikšti teigiamąsias savo asmenybės savybes, kas galėtų padėti mums ugdyti kiekvieną jų katalikybės, Dievo meilės dvasia.

Ir štai kiek nedaug (o gal kiek daug?) reikėjo, tik... Laisvės,—kad būtų atpalaiduota jaunimo iniciatyva, aktyvumas, savarankiškumas!

Po beveik pusės šimto metų trukusios tamsos sumirgėjo tarsi vaivorykštė vaikų ir jaunimo organizacijų, judėjimų įvairovė. Kokių tik jų nėra! Štai per metus pusantrų — ypač prieš Kovo 11-ąją — beveik be mūsų rankos, be mūsų pastangų pridygo ir mažesnių, ir didesnių, ir saikingesnių, ir veiklesnių organizacijų. O dar gaivalinės it nelaimė, ir pavojingos (rokeriai, metalistai), ir visai baisios — satanistai, reketininkai, „farsos“...

Kam reikalingi jaunimo judėjimai, organizacijos? Visų jų tikslas — padėti ugdytis ir ugdyti (jei suaugusieji pasinaudos jų galimybėmis) asmenybę.

Suaugusiesiems dera žinoti apie vaikų ir jaunimo organizacijas, būtina pedagogiškai apmąstyti, kokį jie gali daryti poveikį jaunųjų asmenybei, o prireikus su derama kompetencija padėti vaikui, paaugliui, jaunuoliui surasti savo takelį per audringą nūdieną. Tas takelis jam — gal kaip tik organizacija, kurios jis ieškojo seniai, bet jos nebuvo. O dabar yra, ir jis norėtų eiti tuo takeliu. Štai kodėl reikia domėtis ne tik organizacijų istorijomis, statutais, nuostatais, bet ir pedagogiškai įvertinti, kaip jos gali paveikti konkretų jaunuolį, jo dvasinį pasaulį, jo asmenybės plėtotę, o gal — žūtį?

Dabar veikiančys Lietuvos jaunimo judėjimai ir organizacijos yra dvejopi: pirma, pozityvūs (kurie gali daryti teigiamą poveikį asmenybei) ir negatyvūs (darantys neigiamą įtaką). Pastariesiems skirtini satanistai, reketininkai ir „farsos“ arba „auksinis jaunimas“. Visi kiti — vienaip ar kitaip, mano galva, pozityvūs, neišskiriant nė rokerių, metalistų, depešistų, biksų ir kitų.

Galimas dar ir toks jų skirstymas: naujai įkurtieji judėjimai, likę tradiciniai ir atkurtieji. Naujai įkurta yra tik gedimainičių organizacija. Ji savotiška rekordininkė — tai kol kas vienintelė tokia organizacija Lietuvoje. Pagaliau ir pasaulyje! Atsikūrusios yra: ateitininkų, skautų, jaunalietuvių ir kt. Pagal populiarumą vienos yra respublikinio masto, t. y. plačiai paplitusios (ateitininkų, gedimainičių, skautų, jaunalietuvių, rokerių, metalistų, bix-ų), kitos — vietinės reikšmės, lokalinės (kudirkaičių, maironiečių, ivinskiečių, vytautaičių, daukantaičių, pankų, hipių). Lokalinės yra susikūrusios tik tam tikrose Lietuvos vietovėse ir iki respublikinio masto nėra išplitusios. Tad apie jas plačiau ir nekalbėsime.

Jaunimo judėjimai ir asmenybė. Jaunimo judėjimų problemas reikia tirti pedagogiškai ir psichologiškai, t. y. įvertinti klubų, sąjungų, susivienijimų, draugijų, bendrijų, grupuočių įtaką asmenybės dvasiniam pasauliui, individualybės plėtočiai. Tatai lemia organizacijos, judėjimo tikslai, uždaviniai, veiklos turinys ir formos, statuto ar įstatų keliama reikalavimai, tradicijos ir t. t. Toliau glaustai apžvelgsime bendriausius kai kurių populiarese organizacijų, judėjimų bruožus, mėginsime suvokti, kokių asmenybės savybių reikia jaunuoliui, kad jis galėtų būti vienos ar kitos organizacijos nariu. Rinktis organizaciją vien tik iš pavadinimo būtų didžiulė klaida.

Skautai. Kokias asmenybės savybes padeda ugdyti skautizmas? Paklauskime, kaip šią organizaciją vertina patys jaunuoliai.

„Skautizmas — labiausiai paplitęs pasaulyje vaikų ir jaunimo judėjimas. Skautų esama visuose žemynuose, turbūt ir visose valstybėse“.

„Skautas turi mokėti bendrauti, užmegzti pažintis. Suprantama, tarptautiniam bendravimui būtina mokėti kurią nors populiarią užsienio kalbą. Taigi skautui, be kita ko, reikia ir valios, ir atkaklumo, kad galėtų lavinti tam tikrus gebėjimus. Tingus, nedarbštus jaunuolis greit pajus savo ribotumą tarp veiklių, energingų, reiklių sau skautų“.

Skautų šūkis „Dievui. Tėvynei. Artimui!“ — aiškiai sako, koks turi būti skautas. Pirmiausia tikintis Dievą. Įvairių šalių skautai yra įvairių tikėjimų, tačiau skautybė ir tikėjimas — neatskiriama. Taigi išskirtinis skauto bruožas — idealistinis pasaulio suvokimas. Tai padeda ugdytis labai kilnias savybes. Skautas privalo kasdien padaryti nors po vieną gerą darbėlį. Už kiekvieną padarytą gerą darbėlį skautas atsiskaito savo sąžinei, o ją kontroliuoja visur esantis Dievas. Tuo būdu ugdoma asmenybė, laisva ir nepriklausoma, nesaistoma įgriusio popierizmo ir formalumų. Vaikas, jaunuolis ugdo savo sąžinę, atsakomybę pačiam sau, tikėjimą Gėriu.

Vienas skautų principų skelbia: „Pareigos Dievui dalis yra ugdyti visus savo gabumus“. Ši pareiga neleidžia skautui būti abejingam mokslui. Maža to, jis pats ieško progų, kur galėtų atskleisti savo talentą, pritaikyti gebėjimus. Taigi skautizmas padeda siekti tobulumo, skatina savianalizę, ieškojimą savyje pozityvių charakterio savybių, kad būtų galima jas išplėtoti, ir negatyvių, — kad būtų galima jas įveikti, nugalėti.

Seni skautininkai, kurie sulaukę garbingo amžiaus, nevengia iškylų, turistinių laužų, žygių, sporto, kurie yra jauni ne tik siela, bet ir kūnu, sako, jog skautizmas yra gyvenimo būdas. Skautiškai gyventi galima nuo kūdikystės iki gyvenimo pabaigos. Kasdien

rytinė mankšta, visad aktyvus poilsis, kasdien dienotvarkės laikymasis. Visa tai grūdina žmogų, stiprina jo valią, ugdo tvirtą charakterį, palaiko sielos ir kūno sveikatą.

Skautija pagal savo organizacinę struktūrą skirstoma į seserijas ir brolijas. Taigi šis judėjimas gali grąžinti Lietuvos jaunimui sovietizacijos laikotarpiu prarastą gebėjimą ugdytis tikrąjį moteriškumą ir vyriškumą.

Ateitininkai. Kuo ateitininkas skiriasi nuo skauto? Ateitininkija nuo skautizmo? Vėl remsiuosi paties jaunimo nuomone. „Ateitininkas, kaip ir skautas, būtinai turi būti tikintis žmogus. Skirtumas tas, kad ateitininkai — tai tik katalikų tikėjimą išpažįstantys žmonės. Ateitininkų judėjimas prasidėjo Lietuvoje. Tad ateitininkų galime sutikti visame pasaulyje, kur tik yra išeivių iš Lietuvos. Šiuo požiūriu ateitininkija mums — tai natūralus ryšys su lietuvių išeivija pasaulyje. Tai labai aktualu šiandieninei atgimstančiai Lietuvai“.

Ateitininkai — katalikiška inteligentijos ir mokslo jaunimo organizacija. Ateitininkas — inteligentas arba besiruošiantis juo tapti. Ateitininkas pateisina savo, pretendento į inteligentus, vardą tuo, kad įrodo gebėjimą savarankiškai siekti užsibrėžto tikslo. Jis turi būti išprusęs, linkęs į nuodugnius filosofijos studijas, apmąstymus. Jis turi gebėti pats atrasti, ką skaityti. Tai inteligencijos požymis. Ir, žinoma, mokėti parodyti savo išsilavinimą, išprusimą. Jis mokosi mandagiai reikšti savo nuomonę, argumentuoti ją ginti. Mokosi polemikos kultūros, diskusijų meno.

Taigi ateitininkų organizacijos tikslas yra padėti ugdytis jaunimui savarankiškumą, iniciatyvą, gebėjimą savarankiškai šviestis, lavintis.

Saviugda, savikūra, dorumas, inteligentiškumas — ateitininkų veiklos kryptys. Šiai organizacijai tiks jaunuolis, linkęs į uždarumą, susikaupęs, mėgstas ne triukšmingas pramogas ir sambūrius, o skaityklų tylą ir bibliotekų rimtį, filosofuojantis ir besigilinantį į mokslus ir būtinai — pasiryžęs sekti Kristumi. Nes ateitininkų šūkis: „Visa atnaujinti Kristuje“. O tą atnaujinimą ateitininkai pradeda nuo savęs.

Ateitininkai — ne bažnytinė, o pasaulietinė organizacija. Ateitininkija — puiki dirva jaunuomenei rengtis doram, katalikiškam šeimos gyvenimui. Neatsitiktinai jie vadinasi ateitininkais. Juk nuo to, kokios bus mūsų šeimos, priklauso mūsų visuomenės ateitis.

Gediminaičiai. Jie nepanašūs nei į skautus, nei į ateitininkus. Gediminaičiai — tai tik Lietuvos vaikų ir jaunimo judėjimas. Niekur kitur pasaulyje jų nerasime. Tuo jie ir originalūs, įdomūs. Jie paprasti, nekelia jokių reikalavimų tiems, kurie nori tapti gedi-

minaičiais. Neribojamas amžius (gediminaičių gali būti ir ikimokyklinukas, ir suaugęs žmogus), tautybės, įsitikinimų. Jie neklausia tavęs, kaip tu mokaisi ir koks tavo elgesio pažymys. Maža to, niekas net tavo pavardės nepaklaus, kai tu pirmą kartą ateisi į sambūrį. Tu paprasčiausiai čia galėsi ateiti, pabūti, o kai pabos,— išeiti, ir niekas tavęs nevaržys. Gediminaičiai — tai tikra demokratijos mokykla. Nuomonių pliuralizmo ir tolerancijos mokykla. Ar to reikia šių laikų jaunuolio asmenybei? Labai.

Tačiau gediminaičiai įdomūs tuo, kad jų paprastumas yra ypatus. Vienas iš nedaugelio gediminaičių principų teigia, kad „gediminaičiai garsiai nekalba“. Paprasta? Be abejo. Tačiau pabandykime susirinkti keliasdešimties asmenų būriu, įvairaus amžiaus ir įsitikinimų, įvairaus mokslumo ir išsilavinimo lygio, ir... girdėti vienas kitą. Ar tai bus lengva? Gediminaičiams tai įmanoma. Jie susirenka į savo krivūles ir be jokių išankstinių scenarijų, repeticijų gražiu būriu išbūna kartu ne vieną valandą dainuodami, šnekėdamiesi ir paprasčiausiai tylėdami... Jokio triukšmo, jokių piktybinių išdaigų, jokio nuobodulio. Jie bendraminčiai. Ir jiems gera būti kartu. Taigi gediminaitis vien tuo buvimu šalia kito ugdosi savitvardą, santūrumą, mandagų elgesį.

Gediminaičiams reikia fantazijos. Vaikas, jaunuolis, stokojantis fantazijos, negalės būti gediminaičiu. Štai nori tapti gediminaičiu,— būtinai turi susapnuoti geležinį vilką. Jei neturi fantazijos, ar tau tai įmanoma? O jei tavo skurdi vaizduotė, ar sugebėsi, kai aplink tokia visų materializmo sužalota sąmonė, patikėti, kad aukure galima užkurti šventą ugnelę, kad dar esama šventų ažuolų ar švento šaltinio vandens? Ne, suluošintos vaizduotės, praradusiam ar neatgaivinusiam dvasingumo žmogui tai neįmanoma. Toks tegul nė nepretenduoja į gediminaičius.

Į gediminaičių organizaciją galėtų ateiti visi, kurie nori atsi-
gaivinti. Gediminaičių organizacija nesiūlo viliojančių perspektyvų išeiti į pasaulį, užmegzti ryšį su lietuvių išeivija. Ji gali labai daug padėti čia pat, mūsų gimtajame mieste ar kaime, mūsų Lietuvoje. Tai galimybė pažinti ją, mūsų praeitį. Paimti tokią, kokia ji buvo. Tai būdas grįžti į baltus. Atgaivinti aisčių dvasią. Tik reikia išmokti kalbėtis širdimi. Reikia turėti širdies siūstuvus ar imtuvus. Jų niekur nenupirksi. Jie išsiugdomi.

Vaikas, jaunuolis, kuris yra vidutinių gabumų, stokoja ryžto užsirišti geltoną skauto kaklaraištį, kurio pasaulėžiūroje vyrauja sumaištis, kuris abejingas rimtam protiniam darbui, o tai užkerta kelią į ateitininkų kuopelę, tepabando paieškoti ramybės ir dvasinės pusiausvyros gediminaičių sambūryje. Nenusivils. Atitrauksime savo vargšes sielas nuo nepasotinamų videovulgarijų, priverstinių žiaurumo ir beprasmybės pamokų.

Jaunlietuviai. Tik lietuviai ir tik jauni. Tokie šios organizacijos nariai. Ji netinka vaikams, nes politinė. Ji svetima nelietuviams, nes jiems nesuprantamas jos tikslas: kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės žūtbutinai, jeigu reikės,— ir gyvybę paaukoti. Ji kol kas negausi, nes mūsų epochoje didvyriškumą išstumia kiti dalykai — sotus gyvenimas, komfortas. Pasaulyje, ypač Vakarų, beveik nebėra vietos, kur galėtų reikštis heroizmas. Jis neberekalingas. Nebereikia jo demonstruoti. Laisvajame pasaulyje, turtingame pasaulyje jis nebeturi paklausos. Vis mažiaubelieka žemėje vietų, kur dar būtų aktuali išsivadavimo kova.

Nepriklausomybė. Vieniems ji nesuprantama dėl to, kad nejaučia priklausomybės kartėlio, kitiems — tai svetima sąvoka, nes jie gimę nelaisvėje. O gal jaunlietuviai yra retas, per stebuklą išlikęs fenomenas? O tie, kurie pasiaukojamai skiria savo gyvybę nepriklausomybės dėlei, yra kibirkštėlė vilties, kad mes dar ne visai viską praradusi tauta? Be abejo, jaunlietuviai mums „nepatogi“ organizacija. Taip, taip. Būtent nepatogi. Jie kelia sumaištį. Yra nepakankamai išprusę politikai, o dažnai renkasi drastiškas kovos (atsiprašau, veiklos!) formas. Pridaro (ir dar pridarys!) daug nemalonumų: kėsina į kai kuriuos relikitinius paminklus, be išankstinio įspėjimo susidegina viešoje vietoje ar dar kaip kitaip nusižengia visuotinėms gyvenimo normoms.

Bet norint daryti tai, ką daro jie, reikia turėti tam tikrų asmenybės savybių. Pirmiausia reikia karštos širdies. Drąsumo. Ryžto. Beatodairiškos Tėvynės meilės. Stipresnės už meilę daiktams. Už meilę karjerai. Už meilę seksui. Jie ūmūs? Taip. Jie karšto kraujo? Galbūt. Bet užtat jie neabejingi. Jie neprotauja? Jiems trūksta sveikos nuovokos? O mes kam esame? Štai atėkime pas juos. Pasistenkime juos suprasti. Paklauskime, apie ką jie kalba savo susirinkimuose. Išsiaiškinkime, dėl kokių priežasčių jie pasirinko anaipol ne pačią tinkamiausią jaunimo organizaciją. Kodėl jie pasiryžę rizikuoti? Gal jiems reikia stiprių pojūčių? Nežinome? Vadinasi, nepažįstame jų. Esame nutolę nuo jų dvasinio pasaulio. Reikėtų priartėti. Ateiti į vieną kitą susitikimą su rezistencijos dalyviais. Drauge su jais pasigilinti į Lietuvos kariuomenės istorijos puslapius. Pamatyti, kaip perlaidojami nukankintųjų už Lietuvos Laisvę palaikai. Gal tada suprastume. Ir žinotume, kaip jiems padėti. Kaip, neįžeidžiant jų orumo, apsaugoti juos nuo pavojingų ir neatsakingų žingsnių. Kaip jiems padėti suvokti politikos vingrybes. Juk jie dar jauni. Jie — jaunlietuviai...

Rokeriai. Iš ko atpažinsime tikruosius rokerius? Tūlas atsakys: rokeriai juodai apsirengę šaunūs vyrukai, važinėjantys juodais motociklais. Bet retas pridurs, kad tikras rokeris būtinai turi turėti vairuotojo teises, kad jo motociklas yra nepriekaištingai techniškai

sutvarkytas, o vairavimas — itin aukšto lygio. Bet ir tai dar ne viskas. Lietuvos rokeriai turi oficialiai įregistruotą savo klubą. Tikrasis rokeris yra rokerių klubo narys. O norint juo tapti — reikia laikytis tarptautinių rokerių normų. Štai kodėl jaunuoliams, norintiems tapti rokeriais, neužteks išprašyti iš tėvų ar patiems vasarą užsidirbti pinigų motociklui. Reikės nemažai pasiskaityti apie tikruosius rokerius, pasiklausti pasakojimų apie jų gyvenimo būdą. Ir, žinoma, atkakliai studijuoti techniką. Gerai susipažinti su geriausių pasaulio firmų motociklais, jų techninėmis savybėmis ir mūsiškių apgailėtinų „dvirąčių mašinų“ trūkumais. Kodėl? Ogi todėl, kad ne tik tinkamai pasirinktum, kokiam motociklui taupyti savo vargas, bet ir todėl, kad vėliau pats galėtum savo motociklą tinkamai prižiūrėti. Taigi rokeris — puikus motociklų specialistas, turįs fizikos, chemijos, matematikos, technikos žinių.

O asmens savybės? Kokių reikia savybių ne paprastam motociklininkui, o tikram rokeriui? Pirmiausia — aistros technikai. Aistra — tai ne paprastas, o itin stiprus pomėgis. Jis užgožia daugybę kitų dalykų. Rokeris vardan šios aistros be vargo atsisakys daugelio silpnybių, kurios nesiderina su tikrojo rokerio vardu. Jis atsisakys draugų pasiūlyto alaus bokalo, nepavežęs mergaitės dėl tuščios ambicijos pademonstruoti savo šaunumą. Rokeriai vertina didelį greitį — čia visas važiavimo žavesys. Bet nepatyręs keleivis — rizika. Todėl rokeris apdairiai rinksis, kada vežti mergaitę, kada spustelėti greitį.

Rokerių gyvenimo būdas ugdo savitvardą, ryžtą, veržlumą, drąsą, pasirengimą sutikti pavojų. Štai kodėl į juos daug vilčių deda tie, kuriems rūpi mūsų ramybė, viešoji tvarka, saugumas. Rokeriai jau nusipelnė pasitikėjimą. Bet jie nemiega ant laurų. Tik jiems reikia padėti. Jie stokoja klubų, sambūrių vietų ir vietų, kur galėtų saugiai laikyti savo techniką. Mūsų, jaunimo auklėtojų, jaunimo draugų, pareiga pamąstyti ir apie rokerių reikalus. Tuomet ir mes būsimе jiems reikalingi. Abipusis reikalingumas lems jaunimo ir suaugusiųjų santarvę, o gal net ir sąjungą.

Metalistai. Jie iš išorės panašūs į rokerius, nes dėvi daugiausia juodais drabužiais. Bet jie — pėstieji. Rokeris sėdi apžergęs savo geležinį žirgą, o metalistas krauna ant savęs kuo daugiau metalo. Čia išoriniai skirtumai. O vidiniai? Metalisto aistra — muzika. Ir ne bet kokia — tik THRASH, DEATH, BLACK, SPEED, HEAVY METAL.

Kodėl jam reikia kuo daugiau metalo ant savęs, paklaus ne-supratingas skaitytojas. Kam ta metalinė grandinė ant kaklo, metalinis auskaras ausy, metaliniai apkaustai ant striukės kiše-

nių, rankovių, kelnų? Ogi tam, kad jaustumeis tvirtas ir galin-gas.

Metalistai — jaunimo judėjimas. O jaunimui reikia pamato po kojomis. Jei to neturi — tegul tas tvirtumas būna ant rankų, ant kojų, ant kaklo. Kad jaustum masę. Jėgą. Įsivaizduokime jauną medelį. Kas jam būdinga? Liaunas liemu. O kad jis būtų neliaunas, reikia tvirtumo. Savyje ar šalia savęs, nesvarbu. Metalistui tvirtumą įkūnija metalas. Nors jis negyvas, šaltas, bet patikimas savo tvirtumu. Nesmerkime metalistų ir nebijokime jų. Jie irgi mūsų vaikai. Mūsų mokiniai. Dabartiniai ar buvę. Mūsų.

O ar klausėtės kada metalo muzikos? Sakote, rėžia klausą? Varo iš proto? Galimas daiktas. Tokie simptomai būdingi tiems, kurie jau nebe jauni. Ir nebegali tokie būti. O tiems, kurie dar jauni, tokia muzika sukelia visai kitokių emocijų. Ji leidžia pajusti jėgą. Muzikos jėgą. Kartu ji tarsi pripildo tave patį jėgos. Tokios muzikos kvaitulys kiekvieną jauną žmogų pripildo bendros visų jaunų jėgos. Kodėl metalistai sako: „Katedra“ — tai jėga. Jėgą, jėgos pojūtį, štai ką sukelia metalistui jos muzika. Ir tai jam būtina. Kitaip jis neranda egzistavimo prasmės. O jeigu prasmė — muzika, jaunimo sambūrių jėgos pojūtis kad ir tame mums, pašaliečiams, beprasmiame siautulyje, — tai vis geriau negu apatija, depresija, kuria skundžiasi ne vienas jaunas žmogus. Tad tegu jie žavisi savo metaliniais apkaustais, tegul siaučia metalinės muzikos decibelų gaubiami, — taip jie eikvoja energijos perteklių. Taip jie gyvena. O nauda? — paklaus labai sugadintas suaugusysis. Mano galva, naudos ir čia esama.

Pirmiausia metalistai **turi savo tikslą**. Jis anaip tol ne bepras-mis. Kaip ir visi muzikos žanrai, sunkųjį metalą reikia išmanyti. Taigi jaunas žmogus lavina savo muzikos suvokimą, ugdo domėjimąsi tam tikra meno sritimi. Sunkiojo metalo gerbėjų yra ir užsienyje. Beje, jis iš ten pas mus ir atėjo. Tad jaunimo interesų ratas didelis — reikia pažinti savo bendraminčius kitose valstybėse, jei galima — pasidalyti mintimis, problemų sprendimo būdais.

Taigi metalistai — visai pozityvus jaunimo judėjimas. Tik ir jam reikia išsigryninti, atsiriboti nuo prisimetėlių, kurie savo neišmanymą, interesų skurdumą, o gal net paprasčiausią chuliganizmą mėgina pridengti metalistų judėjimo vėliava. Juo daugiau žinosime apie metalistų problemas, juo nuoširdžiau padėsime jiems, juo lengviau nuo jų savaime atšoks tie, kurie tik dedasi metalistais, o iš tikrųjų žemina šio jaunimo judėjimo skambų vardą.

Satanistai. Anksčiau juos galėjai pamatyti Vilniaus Pilies gatvėje. Ypač tais laikais, kai ši graži Senamiesčio gatvė dar vadinosi Gorkio gatve. Tada ji buvo nešvari su daugybe dar nešva-

resnių kiemelį, tarpavarčių. Štai toje nešvaroje, drėgmėje, persisunkusioje nemalonių kvapų, tamsoje ir rasdavo sau prieglobstį labai keista jaunimo grupuotė, pasivadynusi satanistais. Lietuviškai tai būtų šėtoniečiai, arba šėtono garbintojai. Turbūt nereikia aiškinti, kodėl satanistai savo erdvei pasirenka tamsius, nešvarius, drėgnus, visais atvejais įtartinus kampus. Ten ne vieta žmoniškumui, kuriam būdingas ir dieviškumo pradas. Satanistų credo: eiti prieš visa, kas dieviška, taigi ir prieš žmoniškumą. Štai kodėl satanistai vilki dažniausiai akį režiančiais drabužiais, komponuoja juos pačiu įžūliausiu būdu. Satanistai nepasitiki žmonėmis, ypač suaugusiais. Tampama satanistu dėl to, kad nusiviliama pasauliu: girdi, nėra tiesos, visa — melas. Tad — tegyvuoja šėtonas, visų blogybių karalius!

Vilniaus satanistų vadą atpažinsime iš provokuojančios atributų kompozicijos: kunigo sutana, ant grandinės aukštyje kojomis apverstas kryžius... Tai irgi paniekos dieviškumui išraiška. Tai begarsis nevilties ir protesto šauksmas. Išgirsime jį! O tada pradėsime suprasti satanistus, kodėl, užuot pagarbiai klūpoję šventovėse, jie svajoja įkurti šėtono bažnyčias... Kodėl jie renkasi tamsias ir nešvarias gatves ir kiemus? Jie netiki žmogumi, kuris esąs sukurtas pagal Dievo pavyzdį. Dievo? O kodėl, paklaus satanistas, žmogus turi tiek daug purvo, apgaulės, veidmainystės?... Satanistas yra tas, kuris nebegali pakilti. Nebeturi jėgų. Jis daug kartų bandė patikėti, bet vis būdavo apviliamas. Satanistai — tai palūžusių sielų bendrija. Tai mūsų jaunimo kraujuojanči žaizda. O kas atvėrė šią žaizdą?

Satanistų įstatymai žiaurūs, kaip ir dera šėtono kariuomenei. Jie neturi gailėtis. Jie privalo bijoti. Jie nesišlykšti. Jie privalo padaryti tai, kas prieštarauja **dar žmogiško** žmogaus prigimčiai: sakysim, suvalgyti iš gyvos katės krūtinės išplėštą širdį, gerti gyvo žmogaus kraują.

Šiandien Vilniaus satanistai iš Pilies gatvės traukiasi. Po to, kai pakito jos pavadinimas, kai pakito ji pati. Miesto mero dėka Pilies gatvės kiemai tapo jaukūs ir švarūs, tarpuvartės užsivėrė dailiais, meniškai papuoštais vartais, senovinėmis, nakčiai užsklendžiamomis durimis. Ir satanistams nebeliko vietos. O gal ta švara ir tvarka pradėjo veikti juos, tarsi dieviškumo jėga? Kas žino. Bet satanistų Senamiestyje vis mažiau...

Reketininkai. Kam rašyti apie reketininkus? Juk jie — ligistas mūsų visuomenės reiškinys. Kuo čia dėti ugdytojai? Ugdytojai čia tikrai niekuo dėti. Bet šis reiškinys **negali nedaryti** įtakos jaunimui. O todėl turi rūpėti ugdytojams. Nes kas gi tie reketininkai? Jie ne marsiečiai. Ir net ne iš kitų valstybių pas mus at-

vyksta. Jie yra mūsų. Jei reketininkas vyresnio amžiaus — vadinasi, mūsų buvęs vaikas. O jei dar jaunas?

Reketininkai daugiausia jauni. Gal tarp šiandieninių mokinių ir nerasime tikro reketininko, bet neretai esti taip: vyresnių klasių mokiniai, prisižiūrėję pelningo ir, jų nuomone, lengvo reketininko „amato“, neretai meta mokyklą ir įsilieja į reketininkų gretas. Štai vakarykštis vienuoliktokas — juodojoje rinkoje — Gariūnuose, kituose miestuose. Iš pradžių jis tik domisi šiuo keistu reiškiniu. Vėliau ieško ką pirkti. Dar vėliau suvokia, kad prieš perkant reikia turėti už ką pirkti. O dar vėliau? Kai turgus tampa tarnybos vieta ir tu ten gali be sąžinės graužaties prastrinti visą dieną, palengva tave pradeda užvaldyti mintis, kad turguje galima paprasčiausiai uždirbti... Ir štai buriasi grupės jaunuolių į reketininkus. Kodėl ne brandaus amžiaus žmonių? Todėl, kad čia reikia energijos, apsukrumo, sveikatos, ištvermės, drąsos, įžūlumo, cinizmo, akiplėšiškumo... Vienas, be bendraminčių ar tiesiog **bendrų**, čia nieko nepeši. Reikia stiprios organizuotos jėgos, kad galėtum šiaip jau, be niekur nieko, prieiti prie pirmąsyk atvykusio prekeivio ir pareikalauti iš jo mokesčio už turgų. Ne mažiau kaip du šimtus rublių. O kad tau neatsakytų, turi mokėti įtikinti — sugebėti padaryti taip, kad vargšo neprityrusio prekeivio automobilis liktų be ratų, be stiklų arba kad jis vietoj importinių prekių savo bagažinėje aptiktų paprasčiausią plytų ryšulį. Visa tai reikia sugebėti padaryti.

Taigi reketininku negimstama. Kaip, beje, ir bet kurios organizacijos nariu. Juo reikia pasidaryti. O kad pasidarytum, reikia turėti minėtųjų asmens savybių. Nė vienas doras, sąžiningas, jautrus, gailestingas, garbingas jaunuolis negalės būti reketininku. Asmens savybių komplektas turi būti visai priešingas išvardytam arba prie visų išvardytų savybių turi būti pridėtas priešdėlis *ne*. Taigi tiek palyginti „nedaug“ reikia, kad turėtum daug pajamų, kad tau nereikėtų rūpintis įgyti specialybę, sukti galvos, kur ir kaip įsidarbinti. O ateitis atsiskleis nelyginant pavojaus — spalvinga ir iš tolo matoma: tu greit įsigysi savo „aštuntuką“ ar „devintuką“, vakarais galėsi sėdėti su draugais geriausiame restorane ir, žinoma, išmoksi ginti savo garbę anaip tol ne visuotinai pripažintomis garbės priemonėmis, o taikliu smūgiu, kartais net mirtinu, jei jo pareikalaus „firmos“ interesai.

Romantiška? Ne, šurpu. Šurpu, kad nemažai daliai mūsų jaunimo šis ne per seniausiai atsiradęs „judėjimas“ atrodo patrauklus ir viliojantis. Ne, ne dėl romantikos. Jos čia nėra. Dėl gėrovės. Dėl galimybės gvelbti pinigus. Reketininkų dievas — pinigai. Už juos jis perka. Už juos parduoda. Viską. Savo laiką, talentą, jaunystę, gabumus, būsimą ar esamą šeimą, ateitį. Jis puikiai žino,

kuo jis rizikuoja. Jei pasiseks, iškils. Jei ne... Gal kalėjimas, gal „firmos brolių“ keršto peilis... Ką gali žinoti? Bet — bijai vilko — neik į mišką. Reketininkas nebijo. Jis eina. Kartais į greitąsios pagalbos mašiną, kartais į blaivyklą, kartais į ligoninę, o kartais... Jis gali dingti be žinios. Arba tapti turtingas. Bet ramybės jis neturi niekad. Tokie yra reketininkai.

Apžvelgėme labiausiai paplitusius nūdien jaunimo judėjimus, organizacijas. Įsitikinome, kad jų daug, kad jie labai įvairūs. Tai natūralus pažadinto, pabudusio, ilgai kentėjusio asmenybės suvaržymą jaunimo gyvenimo reiškiny. Natūralu ir tai, kad jauni keliausi ne visi kartu, kad vieni tą išsivadavimą iš dvasinės prievartos (tarsi po narkozės!) pakelia lengvai („pabudome ir kelkime“), kiti sunkiai, liguistai (reaguodami į visuomenės dvasinio, kultūrinio ir materialinio gyvenimo pokyčius. Nesistebėkime, kad yra į atgimimo reiškinius reaguojančių priešiška, yra abejingų ir cinikų, yra visokių. Jaunimo judėjimai, jų tikslai, uždaviniai, veiklos formos, nuostatos tėra realaus gyvenimo atspindys. Pamėginkime aptarti jaunimo judėjimų problemas.

1) **Šiuolaikinis Lietuvos jaunimas yra labai diferencijuotas, nevienalytis.** Jei panašus reiškiny būdingas ir subrendusios visuomenės daliai (daugybė partijų, kai kurios tarpusavyje priešiškos, nesutaikomos), tai ko norėti iš jaunimo. Čia priešiškumas kur kas išraiškingesnių, neretai pavojingų formų. Antai kruvina neapykanta skiria tokias jaunimo gruputes kaip metalistai ir reketininkai bei „auksinis jaunimas“, arba, jaunimo žargonu kalbant, „farsas“. Visai atsiriboję nuo šių grupuočių, taip pat ir nuo rokerių, satanistų yra vadinamieji pozityvieji: ateitininkai, skautai, jaunalietuviai, gediminaičiai, maironiečiai, kudirkiečiai, žalieji ir kt. Stebint šį reiškinį gyvenime, atrodo, jog pozityvieji — tai tarsi „baltųjų“ kasta. Visi kiti — „juodieji“ ir „spalvotieji“, su kuriais šiukštu nedera pasirodyti viešumoje, jei nenori rizikuoti savo geru vardu. Reikšdami protestą, tarsi norėdami pabrėžti priklausymą „juodųjų kastai“ rokeriai, metalistai, satanistai, o dabar jau ir dar kai kur išlikę hipiai, pankai dėvi daugiausia juodais drabužiais („mes — juodieji? Tai šekit jums!“), pabrėžtinai nekreipdami dėmesio į jų švarą, tvarkingumą (išskyrus reketininkus, „auksinį jaunimą“ arba „farsas“, kurie, būdami pasiturintys, itin daug reikšmės teikia savo išorei).

2) Čia tik **išorinė problemos pusė.** Nuodugniau pažįstantis šiuolaikinį Lietuvos jaunimo gyvenimą ir jo problemas nesunkiai šiuos išorinius skirtumus pastebės gatvėje, jaunimo sambūrių vietose. Kiekviena grupuotė, judėjimas turi savo erdvę. Leng-

vai atpažinsime uniformuotą skautą, besisukiojantį prie kultūrinės paskirties įstaigų, ar kuklų, bet inteligentišką ateitininką, lūkuriojantį savo draugų prie Arkikatedros varpinės. Savo gamybos tautiniu drabužėliu pasidabinusį, gal ir vyžotą ar naginėtą gedinaitį sutiksi ten, kur dar išlikusios senovės alkos. Jaunalietai nustebins tave prieškarinės nepriklausomos Lietuvos karių uniformas primenančia apranga; jų ieškok ten, kur stūkso Lietuvos valstybingumą menantys paminklai.

Šiam, pozityviajam jaunimui suaugusieji nebijo patikėti pačių gražiausių patalpų ir vietų. Ateitininkus mielai priglaudžia ir Dailininkų sąjungos rūmai, ir Vilniaus universiteto Mažvydo skaitykla su freskomis papuoštomis sienomis. Gediminaičių nebijo įsileisti senosios pilys (Gedimino, Trakų), jų laukia piliakalniai. Tie, kurie jiems atveria duris ir vartus, žino, jog išeidami jie paliks visa gražiau, nei rado. Žino, jog prireikus jie ateis čia su savo jaunomis rankomis ir širdimis papuošti, sutvarkyti, atstatyti. Lygiai taip randa sau salių ir aikščių skautai, jaunalietai, žalieji ir kiti, kurie skiriami prie pozityvių jaunimo judėjimų.

Kur kas sunkiau dėvintiesiems juodas odines striukes. Ypač jeigu jos netvarkingos, ne itin švarios, o jų šeimnininkai — ne visuomet apsikirpę plaukus ar susišukavę. Juodastriukiams tenka pakovoti dėl savo erdvės, dėl teritorijos. Neretai jie iš savo užimtų teritorijų pašalinami, tiesiog „susemiami“ ir išvežami anaip tol ne garbingiausiomis transporto priemonėmis (dažniausiai policijos specialiuoju transportu). Tik kodėl? Štai kur vidinių problemų sankaupa!

3) Visuomenei įtartinai atrodo jau pati šios **jaunimo** dalies **išvaizda**. O ką kalbėti apie jų **elgesį**, kai visuotinės elgesio normos ignoruojamos: jie keikiasi, necenzūriškai blevyzgoja, rūko, būna neblaivūs, spjaudosi ir apskritai netinkamai elgiasi. Todėl visuomenė ir bodisi jais, išvadina chuliganais, valkatomis, gyvuliais, atplaišomis, padugnėmis ir t. t. Tokius epitetus išgirde, jie, tie juodastriukiai, stengiasi nebesirodyti visuomenės akyse. Todėl jie renkasi sau nišas ten, kur saugu. Ne tik nuo vėjo darganos, šalčio, bet ir nuo mūsų, suaugusiųjų širdžių šalčio, kuris, beje, pavojingesnis šioms jaunoms sieloms ne mažiau, kaip kūnui kraują stigdanti oro temperatūra. Savo susibūrimams „juodieji“ renkasi paros laiką tokį, kuris padeda jiems likti ne taip pastebimiems. Tamsa padeda jiems susiliesti su jų erdve: griuvėsių sienomis, medžių šešėliais.

4) „**Juodųjų**“ yra kur kas daugiau negu šviesiųjų. Tai galiu visai atsakingai patvirtinti. Štai metalistų (bene pats gausiausias jaunimo judėjimas dabartinėje Lietuvoje!) šūkis sako: „Mūsų daug ir mes — jėga!“ Jų yra kur kas daugiau, negu visų kitų judėjimų

kartu paėmus. Štai kodėl apie juos reikia kalbėti. Jiems reikia pabusti ir keltis. Be jų, be tos „jėgos“, ir mes būsimė silpni. Prie metalistų pridėjime taip pat juodomis striukėmis vilkinčius motorizuotuosius rokerius. Turėsime didžiulį pastiprinimą. Tai irgi jėga.

O jeigu atgautume hipių, pankų pasitikėjimą? Ši neišranki, minimalių materialinių poreikių armija galėtų savaip prisidėti prie Lietuvos tautinio atgimimo. Tik reikia mokėti suvokti šių „visuomenės atplaišų“ kaip asmenybių renesanso galimybės esmę.

Lygiai taip pat nelaikyčiau visai mirusia Lietuvos jaunimo dalimi satanistų. Taip, jie viskuo nusivylę, viską niekinantys. Bet juos galima reanimuoti. Dvasiškai reanimuoti. Ši kilnų darbą pajėgtų atlikti šventojo kunigo Jono Bosko sekėjai. Tik kur jie?

Kur kas beviltiškesnė gana gausios vadinamojo „auksinio jaunimo“ (farsų), evoliucionuojančio į reketininkus, mafijozus, grūpuotės padėtis. Jie pavojingi todėl, kad užsimaskavę. Visų išvardytųjų kategorijų juodastriukius nesunkiai atpažįstame ir jie stengiasi kuo toliau laikytis nuo mūsų. O šie — čia pat — šalia mūsų ir tarp mūsų. Jie gali kvepėti brangiais kvepalais, o jų aprangos gal ir pavydi nė vienas. Jie dailūs ir išpuoselėti. Tėvų prabangos, nerūpestingo gyvenimo. Bet jie įnoringi ir nepakantūs. Jie irgi niekina kitus, tik kitaip negu satanistai. Satanistai panieką kitiems išreiškia per save, fiziškai ir dvasiškai save naikindami. „Aukšinis jaunimas“ žvelgia iš aukšto į kitus — tiek į savo tėvus, kurie juos maitina, rengia ir pakelia į „auksinių“ luomą, tiek į neprilygstančius savo materialine padėtimi bendraamžius. Tėvus jie vadina „bočiais“, o prieš bendraamžius naudoja smurtą tik todėl, kad jie nevertina jų susikurtų idealų.

„Aukšinis jaunimas“ — tai visai kitoks pasaulis negu juodastriukiai. Tiesa, „auksinis“ irgi gali dėvėti juodą striukę, bet ji aukščiausios rūšies, brangi, tvarkinga, daili, švari, madinga. Odinukės, kaip jas vadina jaunimas, — tai labai didelė problema. Dėl odinukės galima uždariauti. Nebūtinai sąžiningai. Dėl jos galima pradėti vogti. Dėl jos galima... tai, suprantama, labai baisu, bet tai realybė, dėl jos galima žmogų primušti arba užmušti. Štai jums viena šiuolaikinio atgimstančios Lietuvos jaunimo problemų — juodos odinės striukės problema...

„Aukšinis jaunimas“ turi ir daugiau savo specifinių problemų. Įsivaizduokite jauną žmogų, kuriam šiais visuotinio nepritekliaus ir deficito laikais reikia atrodyti geriau už kitus. Jis negali rūkyti prastos cigaretės, negali eiti pėsčias, valgyti valgykloje. Visa, kas neprieinama visiems, jis turi gauti bet kokia kaina. Štai kodėl visa pasiekus išugdytas besotiškumas neduoda tokiam jaunam žmogui ramybės ir dvasinio gyvenimo sferoje. Dvasinio? Kaip

jie tą dvasingumą supranta... Taigi, visko pertekus, „dvasingumui“ pamaitinti tereikia sekso, erotikos, prievartos ir siaubo filmų, videofilmų, literatūros su atitinkamais vaizdais, veiksmis, gyvenimu.

Kaip reanimuosime jaunimą? Kaip parodysime kitų idealų grožį, patrauklumą? Kokiais žodžiais prabilėsime į jo sielą? Jis kurčias, aklas ir bejausmis. Jam nereikia užuojautos. Jis pajuokia gailėstingumą. Jis nestokoja erdvės — jo erdvė visa Lietuva. Jo niekas nedrįsta sudrausti, jam nėra autoritetų. Jis jaučiasi valdąs visus.

5) Dar vienas įdomus reiškinys. **Pozityvusis jaunimas skundžiasi vadovų stoka. Bet vadovų visai nepasigenda rokeriai, metalistai ir kiti, kuriuos nepiktai pavadiname juodastriukiais.** Kodėl? Kodėl juodastriukių daugiau, nors tėvai, globėjai, visuomenė mūsų atžalas stengiasi apsaugoti nuo jų įtakos ir padarytų viską, kad jų nepatrauktų šie judėjimai. Šviesiųjų jaunimo judėjimų nariai esti drauge tik per renginius, pratybas, aktyvią veiklą. Šiaip nuolat bendrauti jie neturi gyvybinio poreikio. Visai kitaip yra juodastriukiams. Būti kartu jiems — būtina kasdieninio gyvenimo sąlyga. Niekieno neverčiami, jie tartum gyvsidabrio lašeliai artėja vienas prie kito, glaudžiasi į didesnius sambūrius, tarsi „kaimenes“. Šio reiškinio reali priežastis yra ta, kad juodastriukių suaugusieji nesupranta ir nenori suprasti. Todėl jiems būtinas bendraminčių artumas. Drauge jiems saugiau.

6) **Visų pozityviųjų judėjimų atstovai puikiausiai gali egzistuoti ir vieni be kitų** (išimtis tėra gedimainičiai). Mat juos mieliau remia intelektualioji mūsų visuomenės dalis. Be to, jie turi daugybę įdomiausių interesų: gerai mokytis, lavinti savo gabumus, šviestis, ugdytis. Jais remiasi mokyklos, jie reikalingi universitetuose, institutuose. Štai kodėl pozityviųjų judėjimų, organizacijų nariai visai kitaip tarpusavyje bendrauja, rečiau būna kartu. Organizacijos įtaka jiems nėra labai reikšminga. Didesnę įtaką jie patiria iš tėvų, kartais iš mokyklos, bažnyčios ir pan. Juodastriukiams maksimalią įtaką daro jų bendraminčiai. O jei ta įtaka tik negatyvi? Štai kodėl tie dažnai gaivališkai susiformavę judėjimai, ypač populiariaieji, turėtų dominti ugdytojus.

Post scriptum

Kai Lietuvą ir pasaulį sudrebino Kruvinajo Sekmadienio įvykiai, sužinojome: tarp TV bokšto gynėjų žuvo du metalistai — Ignas ir Darius. Amžiną atilsį didvyriams, paaukojusiems savo jau-

nas gyvybes už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę! O daugybė jų bendraamžių, taip pat daug metalistų, rokerių ir kitų judėjimų dalyvių vėl užėmė žuvusiųjų ir sužeistųjų vietas visur, kur šaukia Lietuva. Naktimis jie sėdi prie laužų Aukščiausiosios Tarybos rūmų prieigose, o patys narsiausieji (dauguma iš jų rokeriai) papildė priesaiką davusių rūmų apsaugos būrių gretas...

Purvas

Aplink vien purvas —
 Sunykusių, kitados žalių, lapų puvesiai...
 Purvas — tai liekanos
 mūsų vasaros ir liekanos mūsų gėlių.
 Purvas — numirusios negimusios svajonės
 kitados idėjos fix.
 Purvas — laikinas grožis,
 kuris vėliau išnyks.
 Purvas — ant mūsų padų.
 Purvas abejingam veide.
 Purvas — lizdai balandžių.
 Purvas — riksmui name.
 Purvas — gėdingas melas,
 kad tu gerbi mane.
 Purvas — ant pagailėto rublio.
 Purvas — prieš rankos paspaudime.
 Purvas, prakeiktas purvas,
 kas buvo gražu, o dabar jau ne...

(14-kametės mergaitės eilėraštis)

EKONOMIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

DR. PETRAS PURAKEVICIUS

GAMYBĄ SKATINANTIS MODELIS LIETUVOS
EKONOMIKAI

DR. ALGIRDAS ZEMAITIS M. A. (Oxon)

MAISTO IR ŽEMĖS ŪKIO ORGANIZACIJA
JUNGTINIŲ TAUTŲ STRUKTŪROJE

INŽ. KAZYS PABEDINSKAS

LINAI IR LINŲ PRAMONĖ

DR. PETRAS PURAKEVICIUS

LIETUVOS ŪKIO MECHANIZMO RACIONALIZAVIMAS

DR. PETRAS PURAKEVICIUS

GAMYBĄ SKATINANTIS MODELIS LIETUVOS EKONOMIKAI

Atkuriant nepriklausomą valstybę, reikia ryžtingai spręsti ir Lietuvos ekonomines bei socialines problemas. Ieškodami naujų Lietuvos ekonomikos plėtotės būdų, turime pažvelgti į pasaulinės praktikos pavyzdžius, ypač pokario Vakarų Vokietijos, Prancūzijos, taip pat pastarųjų metų Vengrijos, Lenkijos ir kt.

Lietuvai itin pravartu susidomėti Vakarų Vokietijos pokario ekonomikos tvarkymo patirtimi. Tada Vakarų Vokietija ėmėsi visiškos denacionalizacijos. Tai buvo vienintelė viltis pakeisti Trečiojo reicho totalitarinį centralizmą. Diegti denacionalizaciją padėjo krikščioniška pažiūra į žmogaus santykį su gamyba bei nuosavybe. Dar 1931 m. popiežius Pijus XI enciklikoje „Quadragesimo anno“ suformulavo žmonių solidarumo ir tarpusavio paramos principus, kuriuos Vakarų Vokietija, vadovaujama krikščionių demokratų, gana sėkmingai realizavo. Valstybė vadovavosi požiūriu, kad svarbiausia iniciatyva priklauso individui, o ji pati tėra jo pagalbininkė. Valstybė privačios iniciatyvos nei stimuliuoja, nei slopina, negali jos ir iš esmės keisti. Toks požiūris atpalaidavo žmogaus iniciatyvą, sujungė žmogui suprantamą nuosavybės teisę su solidarumo principu. Tai ekonominė Katalikų Bažnyčios doktrina. Denacionalizacija padėjo Vakarų Vokietijai per keletą pokario metų stabilizuoti ekonominę padėtį. Jau 1949 m., įvedus naują piniginį vienetą, buvo sustabdyta infliacija, prasidėjo ūkio plėtotė. Įvyko vadinamasis Vokietijos ekonominis stebuklas.

Verta dėmesio ir Prancūzijos prezidento Šarlio de Golio ekonominė politika. Kas gi tas „golizmas“? Tai tautinė nepriklausomybė, valstybės autoritetas, socialinė ir ekonominė pažanga. Pažanga buvo pasiekta per kapitalo ir darbo sąjungą. Darbas be pinigų neefektyvus. Pinigus be darbo galima sudeginti. Žymus Prancūzijos ekonomikos patarėjas Aleksas Moskovičius, rašydamas apie „golizmo“ patirtį, pabrėžia, jog ir sudėtingiausios prob-

lemos turi būti sprendžiamos paprasčiausiu būdu. Būna situacijų, kai tereikia ryžtingai spręsti, o mes raivomės kaip žvėrys, ką tik išleisti iš narvo,—mąstome, svarstome, ką čia griebti — ar naują konstituciją, ar lašišą su krienais. A. Moskovičius pataria pradėti nuo „lašišos“. Ir nedelsiant. Bet galima pradėti ir nuo „konstitucijos“, t. y. priimti kokius tris keturis elementarius įstatymus, be kurių negalima kurti normalios ekonomikos. Būtent kurti, nes nunykusi senoji numirė. Štai kas čia svarbiausia: griežtai apibrėžti pirmutinį tikslą ir siekti jo kuo trumpiausiu keliu. O tikslas — laisvos rinkos ekonomika, kurios šūkis: „Turtėkite!“ Kyla abejonė, ar visuomenė pritars šiam šūkiui. A. Moskovičius tvirtai įsitikinęs: pritars, jei dėl to gaus pilnas prekių parduotuves.

Nuo seniausių laikų žmonijai būdingi du amžini siekliai: laisvės ir teisingumo. Bėda, kad abu šie siekliai vienas kitą neigia. Jei suteikiama visiška laisvė, pažeidžiamas teisingumas: stiprusis visuomet slopina silpnąjį. O jei bent šiek tiek paisoma teisingumo — vyksta laisvės slopinimas. Taigi vyriausybės vaidmuo yra ieškoti bendro laisvės ir teisingumo vardiklio, kad visuomenėje įsigalėtų normali atmosfera. Būtina rasti pusiausvyrą, kad nebūtų nukrypta nei į vieną, nei į kitą pusę. Šiam tikslui reikia aukoti viską. Net moralę (nepainiojant jos su ideologija). Yra tokia sąvoka: valstybės būtinybė. Ja ir reikia remtis: jei šalį ištiko ypatinga būklė, tai ir padėti jai tegali ypatingos priemonės. Pavyzdžiui, šešėlinės ekonomikos paleidimas. Pokario Prancūzijoje šešėlinė ekonomika itin suvešėjo, daugelis pralobo ne visai teisėtai. Vyriausybė elgėsi galbūt irgi ne visad moraliai, užtat protingai. Buvo paskelbta, kad senieji pinigai keičiami į naujus reikalaujant paaiškinti, koku būdu lėšos uždirbtos. Kas galėjo paaiškinti, tam buvo keičiama visa suma, o kas ne — tam keista pusė pateiktosios sumos, o kita pusė mokesčiais buvo imama į biudžetą. Taip šešėlinei ekonomikai atėjo galas. Verslui buvo suteikta laisvė, ribojama tiktai baudžiamojo kodekso ir mokesčių sistemos. Vienintelė priemonė spekuliacijai užgniaužti — konkurencija. O konkurenciją kuria tik prekių gausa. Gausos be laisvo verslo, laisvos iniciatyvos ir asmeninės atsakomybės pasiekti neįmanoma. Šarlis de Golis rašė: „Jei jūsų keliame tikslai atitinka žmonių prigimtį, tai atsiranda iniciatyva. Ne kitame pasaulyje ir ne gražioje ateityje žmogus turi gauti atlyginimą už savo darbą. Ekonomika efektyviai veikia tik tuomet, kai kiekvienas žmogus kuo greičiau siai pajunta savo pastangų rezultatus. Tai prigimtinis dėsni, lemiantis žmogaus refleksus daugiau nei jausmai arba protas“.

Darbų sąžiningą žmogų taip pat būtina išugdyti. Ekonomiką užplūsta egoistiniai žinybiniai interesai, kai vienos žmonių grupės

gerovė keliama aukščiau negu visos visuomenės gerovė. Tik laipsniškai, įtvirtinant visuotinį teisingumą, atgaivinama kiekvieno žmogaus dvasia bei moralinės vertybės. Reikia ugdyti savotišką sąžinės kultą. Tai katalikybės institucijų, kiekvieno kataliko pareiga.

Nors Lietuva dabar susiduria su panašia politine, socialine ir ekonomine situacija kaip Vakarų demokratinės šalys pokaryje, tačiau kiekviena šalis turi tik jai būdingų savitumų, todėl ištisai taikyti kokios nors šalies patirties neįmanoma. Galima pasinaudoti tik bendrąja koncepcija, kai kuriais reformų elementais. Svarbiausia neužmiršti, jog Vakarų ekonomikos būdingiausia pokario reformų savybė buvo ta, kad buvo atpalaiduotas darbas, skatinama privati iniciatyva, kuriami gamybą skatinantys modeliai.

Ne tokiu racionaliu keliu nuėjo Rytų ir Vidurio Europos šalys — Lenkija, Vengrija, Jugoslavija. Jos mėgino suderinti planinę ir biznio ekonomiką. Bet laukiamo rezultato nepasiekta, ir tos šalys paskendo pinigų infliacijoje bei užsienio skolose. Kadangi ekonomika buvo orientuojama daugiausia į Vakarų gamybos prekių vartojimą, smarkiai smuko vidaus gamybos apimtis. Padidėjo socialinė įtampa.

Nemaža dalis lietuvių, matydami, kokius sunkumus ekonominės reformos sukėlė Lenkijoje, Vengrijoje ir kitose buvusiose socialistinėse šalyse, priešinasi perėjimui į laisvosios rinkos ir verslo ekonomiką. Kapitalizmas jiems asocijuojasi su pragyvenimo lygio smukimu, masiniu nedarbu, dideliu taupymu.

Lenkijoje, norint sustabdyti nesulaikomai didėjančią infliaciją, „šoko terapijos“ programa pirmiausia stengiasi kontroliuoti vartotojų poreikius. Panašaus pobūdžio reforma, aišku, buvo būtina ir davė tam tikrų teigiamų rezultatų. Sakysim, valiuta tapo konvertuojama, infliacijos spartėjimas buvo sustabdytas. Tačiau to pasiekta per didžiulę įtampą. Pirmaisiais programos vykdymo mėnesiais buvo likviduota tūkstančiai smulkių įmonių. Šio skausmingo ekonominio mėšlungio priežastis buvo tai, kad, paleidus kainas, liko nepajudinti komunistiniai biurokratai ir valstybinės įmonės. Didelės valstybinės monopolijos ėmė gaminti mažiau, bet prekių kainas pakėlė. Jos ėmė prekiauti žaliavomis tik tarpusavyje, todėl privatų sektorių ėmė spausti stygius. Neatlikus visapusiško privatizavimo ir nepanaikinus reguliavimo, konkurencija bus menka, o be konkurencijos panaikinti kainų reguliavimo neįmanoma, sako William D. Eggers. Nors Lenkijoje kainos buvo paleistos, bet prieš tai neatlikta kelių esminių struktūrinių pakeitimų — nepriimta įstatymų, garantuojančių nuosavybės teisę, sutarčių vykdymą bei mokesčių sumažinimą. O tai būtų padėję plėtoti verslus.

Lenkijos, Vengrijos, Čekoslovakijos, Bulgarijos, Rumunijos ekonominėmis reformomis sudaromos sąlygos vartojimo prekių gausai rinkoje. Dažniausiai skatinamas prekių įvežimas iš išsivysčiusių šalių. Tačiau neįveši gausos, kaip kokių stiklinių karolių papuasams,— kiekvieną santvarką reikia kurti patiems, sako žurnalistas Aleksandras Afanasjevas. Nebūsi sotus ir pažadais. O tų šalių programose itin daug pažadų ir gerų norų. Jei sava ekonomika nenaši, vargu ar galima remtis ilgalaikiais kreditais,— jie bus neefektyviai kompensuojami. Grynai finansinės priemonės iš viršaus ekonomikos irgi nestabilizuos, nes finansai tarnauja gamybai, o ne atvirkščiai. Padidinti ekonomikos našumą galima ne kitaip, kaip tiksliai plėtojant verslumą, orientuotą į vartojimą.

Būtina atpalaiduoti privačią iniciatyvą gamybos sferoje. Juo daugiau individualių verslininkų, juo mažesnis kiekvieno jų pelnas. Juo daugiau verslininkų, juo daugiau prekių bus rinkoje ir greičiau didės vartojimas. Sovietų Sąjungos ekonomika buvo neefektyvi todėl, kad labai lėtai nyko administracinė sistema. Prasita ekonominė padėtis blogina politinę padėtį. Kai nėra laisvos rinkos sistemos, nėra normalaus paskirstymo. Juodoji rinka klesti todėl, kad valstybė visiškai kontroliuoja transportą, prekybą, paskirstymą. Tokia pati padėtis ir Lietuvoje. Todėl būtina atidžiai ir negaištant laiko studijuoti kitų šalių patirtį ir remtis jų teigiamais laimėjimais.

Šoko terapijos programos alternatyva yra laisvoji rinka. Tik ji gali būti pavadinta gamybą skatinančiu modeliu. Manychiau, kad William D. Eggers siūlomas pavadinimas geriausiai atitinka reiškinių prasmę, todėl vartotinas šis terminas. Daugelis minėtos alternatyvos tikslų sutampa su šoko terapijos tikslais. Tai ir nedidelė infliacija, griežta pinigų politika, konvertuojama valiuta. Tačiau siūlomas būdas akcentuoja, kad pirmiausia reikia sukurti rinkos ekonomikos pagrindą, subalansuoti pasiūlą ir paklausą skatinant ekonomikos augimą, o ne apribojant vartotojų poreikius. Pagrindinis principas yra šis: iš rinkos pašalinamas vyriausybės kišimasis ir mažinant mokesčius, apribojimus bei išlaidas sukuriamos sąlygos ekonomine veikla verstis individams. Ekonomikos reforma turėtų ne kontroliuoti, o atpalaiduoti pasiūlos mechanizmą, nutraukti vyriausybės kišimąsi į ekonomiką kontrolės, finansavimo, reguliavimo, apribojimo ar mokesčių forma. Pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu mokesčiai privatioms įmonėms turėtų būti panaikinti. Žmonės dirbs daug ir geriau, jei už darbą bus mokama daugiau, jei jie gaus daugiau ir geresnių prekių, jei jie turės klestinčias įmones. Tik tokiu darbu galima sustiprinti Lietuvą, įžengti į bendrus Europos ir Pasaulio namus. Tai atitinka krikščionybės idealus.

DR. ALGIRDAS ŽEMAITIS M. A. (Oxon)

MAISTO IR ŽEMĖS ŪKIO ORGANIZACIJA JUNGTINIŲ TAUTŲ STRUKTŪROJE

Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacija (Food and Agriculture Organization of the United Nations — sutrumpintai FAO) yra autonominė organizacija Jungtinių Tautų sistemoje. Ji įsteigta 1945 m. spalio 16 d. Šiuo metu jai priklauso 159 valstybės, įsipareigojusios pagerinti savo kraštų gyventojų mitybą bei pragyvenimą, patobulinti gamybą bei visų maisto ir žemės produktų paskirstymą, pagerinti žemdirbių gyvenimo būklę.

FAO centras nuo 1951 metų yra Romoje. Čia darbuojasi apie 1200 įvairių sričių specialistų ir 2000 pagalbinių darbuotojų, ekonomiškai besivystančiose šalyse — apie 1600 specialistų ir 1700 pagalbinių darbuotojų.

Kaip tarptautinis vadovaujantis maisto ir žemės ūkio organas, FAO rūpinasi visomis žemės ūkio plėtojimo sritimis — nuo naujos technikos tiekimo mažajam ūkiui, siekiant pagerinti jų gamybą, iki patarimų vyriausybėms, kaip pasiekti pastovesnę ir geriau subalansuotą tarptautinę žemės produktų prekybą.

Keturi pagrindiniai FAO uždaviniai:

- a) rinkti, analizuoti ir plėsti žemės ūkio žinias;
- b) patarti vyriausybėms, kaip nustatyti žemės ūkio kryptis ir jį planuoti;
- c) rengti vyriausybėms forumus, kuriuose būtų nagrinėjamos nuomonės maisto ir žemės ūkio klausimais;
- d) vyriausybių ir finansus teikiančių organizacijų vardu teikti patarimus bei pagalbą žemės ūkio bendruomenei.

Pranešime aptarsime FAO organizacinę struktūrą, finansus, technines darbo sritis ir bendradarbiavimo su kitomis tarptautinėmis bei valstybinėmis organizacijomis būdus.

Struktūra. FAO yra didžiausia Jungtinių Tautų organizacija, visiškai nepriklausoma nuo Jungtinių Tautų politinės organiza-

cijos Niujorke. „Jungtinių Tautų“ sąvoka FAO pavadinime reiškia, jog ji jungia beveik visas pasaulio valstybes. Jos tarnautojų kategorijos bei atlyginimai atitinka bendrąją kitų panašių organizacijų sistemą. Iš tikrųjų tikslesnis šios organizacijos pavadinimas būtų — Tarptautinė maisto ir žemės ūkio organizacija, panašiai kaip vadinama Tarptautinė darbo organizacija ar Tarptautinė sveikatos organizacija.

Vyriausiasis FAO organas yra konferencija, kurią sudaro visu jai priklausančių valstybių atstovai. Ji renkasi kas dveji metai aptarti maisto ir žemės ūkio pasaulinės padėties bei organizacijos atlikto darbo ir patvirtinti kitų dvejų metų darbo programos bei biudžeto. Iš savo narių konferencija išrenka 49 narių tarybą, kuri organizuoja FAO veiklą tarp konferencijos suvažiavimų.

Kas šešeri metai konferencija renka jai tiesiogiai atskaitingą FAO generalinį direktorių. Direktorius atsako už sekretoriatą. Sekretoriatą sudaro minėtieji specialistai bei pagalbinių darbuotojai. Sekretoriatas suskirstytas į septynis departamentus — agrokultūros, žuvininkystės, miškininkystės, ekonomijos bei socialinio planavimo ir t. t. Departamentai yra suskirstyti į didesnius ar mažesnius specializuotus skyrius.

Finansai. FAO pajamos gaunamos iš trijų pagrindinių šaltinių: jos narių tiesioginių rinkliavų, valstybinių bei tarptautinių specialiųjų fondų ir lėšų, skirtų Jungtinių Tautų programos plėtojei (United Nations Development Programme — UNDP).

Pagal pajamų šaltinius FAO skirstoma į normaliąją (Regular) ir praktinę (Field) programas. Normaliąją programą, kuriai skirta beveik 569 milijonai dolerių 1990—1991 metams, tiesiogiai finansuoja jai priklausančios valstybės; jų rinkliavas nustato konferencija. Šešios valstybės sukaupia beveik 66% šio biudžeto: Jungtinės Amerikos Valstijos (25%), Japonija (13%), Vokietija (9,91%), Prancūzija (7,64%), Anglija (5,83%) ir Italija 4,55%). Apie 55% šio biudžeto lėšų išleidžiama štabo tarnautojų algoms, o kitos lėšos skiriamos suvažiavimams, specialiesiems leidiniams ir kt. rengti. Normalioji programa taip pat finansuoja 74 FAO atstovybes įvairiose ekonomiškai besivystančiose šalyse, kurios palaiko nuolatinius santykius su tų kraštų vyriausybėmis.

1989 m. praktinės programos išlaidos ekonomiškai besivystančioms šalims siekė apie 346 milijonus dolerių. Jų šaltinius minėsime vėliau.

Visas FAO išlaidas griežtai kontroliuoja tiek pati organizacija, tiek nepriklausomi revizoriai. Ekonomiškai besivystančiose šalyse projektus kas metai apsversto tų valstybių ir projektus finansuojančių organizacijų atstovai.

Normalioji programa. FAO, atsižvelgdama į savo uždavinius,

čia veikia kaip: 1) informacijos centras, 2) vyriausybės patarėja ir 3) neutralus forumas.

1. Žemdirbiams, mokslininkams, prekybininkams bei vyriausybės vadovams kiekvienoje valstybėje reikia įvairių duomenų visais žemės ūkio aspektais (gamybos, pasiūlos bei paklausos, kainų, technologijos ir t. t.). Tik tada jie galėtų racionaliai spręsti planavimo, investavimo ir prekybos problemas, atlikti mokslinius tyrimus ir rengti specialistus.

Rinkti, nagrinėti, apdoroti ir skleisti žemės ūkio duomenis — tai svarbiausias FAO steigėjų tikslas. Duomenys yra gaunami iš viso pasaulio visomis informacijos priemonėmis: spaudiniais, filmais, radijo programomis ir t. t.

Be to, FAO leidžia vadovėlius bei žurnalus, apimančius visas žemės ūkio šakas. Tie leidiniai, parengti FAO specialistų, dažniausiai yra pagrįsti tiek pažangiausių, tiek ekonomiškai atsilikusių kraštų praktine patirtimi. Kitaip sakant, FAO tartum persijoja išsivysčiusių kraštų technologiją ir ją pritaiko nelabai išsivysčiusiems kraštams, atsižvelgdama į jų išsivystymo lygį. Pavyzdžiui, vienam Pietų Amerikos kraštui FAO suprojektavo per 800 video programų beraščiams mažžemiams ūkininkams, supažindinančių su pažangiausiais žemės ūkio darbų ir namų priežiūros metodais. Kita vertus, FAO padeda aiškinti palydovų ar lėktuvų padarytas nuotraukas, kad būtų galima įvertinti žemės, vandens, miškų, pievų ir žuvininkystės išteklius.

2. Beveik visos vyriausybės pripažįsta žemės ūkio svarbą keliant krašto ekonominį ir socialinį lygį. Tačiau dauguma ekonomiškai besivystančių šalių neturi tinkamų planavimo ir administravimo specialistų savo žemės ūkiui plėtoti. Čia FAO specialistai gali patarti, kaip nustatyti žemės ūkio kryptis ir sudaryti planus, administracines ir teisine struktūras, kokios raidos strategijos imtis, kad būtų pasiekta pažanga žemdirbystėje, sumažintas neturtas ir pagerinta mityba.

Valstybėms paprašius, FAO gali teikti patarimus įvairiomis formaliomis ir neformaliomis priemonėmis. Ekonomiškai besivystančiuose kraštuose apie organizacijos galimybes teikti pagalbą ar patarimus geriausiai gali informuoti ten akredituoti FAO atstovai (reikia pasakyti, jog visos FAO priklausančios valstybės turi savo atstovus prie FAO centro Romoje). Šie atstovai taip pat kaupia duomenis, kaip kraštai galėtų tiesiogiai keistis žiniomis ir ištekliais. Pavyzdžiui, FAO apmokant tik lėktuvo bilietus, Turkijoje buvo surengti šeši seminarai, kuriuose dalyvavo 75 atstovai iš 24 kraštų. Čia aptartos šios problemos: medelynai ir miškų atželdinimas; avininkystės produkcija; žemės ūkio mechanizacija;

odos technologija; gyvulių skiepų gamyba; dirbtinis apvaisinimas; pieninių karvių auginimas.

Formaliai valstybėms paprašius, FAO siunčia savo specialistus bei agentūrų atstovus, kurių paskirtis įvertinti įvairias žemės ūkio raidos strategijas bei poreikius. Pavyzdžiui, Cernobylio nelaimė parodė, jog stinga tarptautinio susitarimo, koks radioaktyvumo laipsnis yra leistinas maiste. Tai sutrikdė tiek vietinę, tiek tarptautinę prekybą. Kartu su Tarptautine atominės energijos agentūra FAO parengė laikinas normas, koks maisto radioaktyvumo laipsnis yra leidžiamas.

3. Svarbiausias forumas, kuriame diskutuojama apie maisto ir žemės ūkio problemas, yra FAO konferencija. Čia daugumai kraštų atstovauja žemės ūkio ministrai su atitinkamais patarėjais. Šalia būsimųjų dvejų metų darbo programos aptarimo bei biudžeto tvirtinimo, konferencija nuodugniau išnagrinėja svarbiausias jos narių problemas. Paskutinėse konferencijose parengtas pasaulinis maisto atsargų garantavimo susitarimas ir tarptautinis antiparazitinių chemikalų platinimo bei naudojimo kodeksas. Jis bus pateiktas patvirtinti valstybėms.

Kaip minėta, konferencija išrenka tarybą, kuri prižiūri įvairių komisijų, sprendžiančių esmines problemas, darbą. Pavyzdžiui, prekybos komisija stengiasi stabilizuoti tarptautinę žemės ūkio produktų prekybą. Kartu su Pasauline sveikatos organizacija FAO leidžia elementarųjį kodeksą ir jau yra nustatę per 200 tarptautinių maisto standartų.

FAO turi ne tik nuolatinės komisijas, bet ir rengia specialistų konferencijas bei suvažiavimus, aptariančius gyvulininkystės, žuvininkystės, miškininkystės, maisto apdirbimo, parazitų kontrolės, popieriaus gamybos ir kitas problemas.

Praktinė programa. Į FAO praktinę programą yra įtraukti projektai bei specialistai, dirbantys ekonomiškai besivystančiuose kraštuose. Kaip minėta, 1989 m. šios programos išlaidos siekė 346 milijonus dolerių. 48% šios sumos skyrė: 1) Jungtinių Tautų plėtotos programa (United Nations Development Programme), 2) 43% — Specialieji fondai (Trust Funds) ir 3) apie 8% — Techninės kooperacijos programa (Technical Cooperation Programme).

1. Jungtinių Tautų plėtotos programą numato Jungtinių Tautų Organizacija Niujorke. Jos tikslas yra rinkti lėšas besivystančių kraštų ekonomikos ir kultūros plėtočiai bei tobulinimui. Programos fondą daugiausia sudaro pasiturinčios Jungtinėms Tautoms priklausančios valstybės pagal nustatytą formulę penkerių metų laikotarpiui. 1992—1996 metams yra numatoma 3466 milijonai dolerių. Lėšos ekonomiškai besivystantiems kraštams yra skirstomos irgi pagal nustatytą formulę. Pavyzdžiui, 1992—1996 me-

tų biudžete Čekoslovakijai yra numatoma 1,5 mln. dolerių, Lenkijai — 3,5 mln. dolerių, Somalijai — 57 mln. dolerių, Turkijai — 13 mln. dolerių. Iš tų sumų pačios valstybės nusprendžia, kiek bus skirta žemės ūkio ir kiek kitiems projektams. Vidutiniškai žemės ūkiui yra skiriama apie 25%.

2. Lėšos specialiesiems fondams kaupiamos arba iš valstybinių paskolų iš Pasaulinio banko, arba iš tiesioginių dotacijų iš pasiturinčių valstybių, arba iš pačių valstybių iždų — tai dažniausiai būna turtingų naftos valstybių atveju. Ir čia pačios valstybės nusprendžia, kiek bus skiriama žemės ūkiui ir kiek kitoms sritims.

3. Ši programa sukurta 1976 m. dabartinio FAO generalinio direktoriaus ir yra finansuojama normaliosios programos. Šios programos išteklių nėra dideli, bet jos naudingumas — tai jos lankstumas bei palyginti greitas projektų patvirtinimas. Programos projektų biudžetai negali būti didesni kaip 400 000 dolerių; dažniausiai jie būna apie 150 000 dolerių, be to, jie negali tęstis daugiau kaip dvejus metus. Projektai turi būti labai specifiniai, sakysim, sėklų nuo sausros nukentėjusiems ūkininkams skyrimas arba specialisto samdymas specifinėms problemoms spręsti, arba vietinio pareigūno siuntimas į trumpus kursus užsienin. Dažnokai šios programos projektai būna pradžia didesniems bei ilgesniems projektams, finansuojamiems iš kitų minėtųjų šaltinių.

Techninės darbo sritys. Daugiau kaip 45-erius metus gyvuoja FAO. Per tą laiką ji yra išstobulinusi galimybes patarti bei padėti visoms žemės ūkio sritims. Tereikia paminėti tik keletą projektų, mano prižiūrimų Somalijoje ir Turkijoje: upelių ir malūnų varomos pompos žemei drėkinti; gyvulių odų apdirbimas; persekusių parazitinių nuodų šalinimas ir naikinimas; veterinarijos asistentų, tiesiogiai dirbančių su klajokliais, mokymas; kreditai kooperatyvams ir mažžemiams; gyvulių ligų analizės laboratorijos steigimas; vištų—žąsų—bičių ūkio gerinimas; šiltadaržių įrengimas; techninė pagalba žemės ūkio bankams ir t. t. Turkija yra gavusi per 10 milijonų dolerių paskolą iš Pasaulio banko žemės ūkio specialistų mokymui — pagal valdžios pageidavimą FAO parenka jiems tinkamus universitetus ar rengia trumpesnius vizitus į pažangesnius kraštus praktiškai pasimokyti. Visus projektus FAO specialistai rengia glaudžiai bendradarbiaudami su vietiniais, nes organizacijos tikslas yra vietinius padaryti nepriklausomus.

Ryšiai su kitomis organizacijomis. FAO palaiko glaudžius nuolatinius ryšius su visomis žemės ūkio tautinėmis bei tarptautinėmis organizacijomis, taip pat su daugeliu bankų bei kitų finansus teikiančių institucijų. Ekonomiškai besivystančių kraštų vyriaus-

sybėms paprašius, FAO specialistai gali padėti padaryti projektus, kurie būtų skirti ar ekonomiškai išsivysčiusios valstybės, ar tarptautinio regioninio banko, ar kitos institucijos finansavimui.

FAO ir Lietuva. Palyginti su dauguma ekonomiškai besivystančių ir buvusių socialistinių kraštų, Lietuva yra pasiekusi gan aukštą savo žemės ūkio lygį. Todėl, mano nuomone, Lietuvai FAO būtų naudingiausia kaip informacijos centras tiek teikiant duomenis apie žemės ūkio patobulinimus, tiek parenkant institucijas, kur mūsų specialistai galėtų gausinti savo žinias. Lenkijoje ar Vengrijoje ir panašiuose kraštuose projektai koncentruojami į antrąjį šaltinį, nes FAO palaiko glaudžius ryšius su universitetais bei žemės ūkio institucijomis beveik visame pasaulyje.

Lietuvos istorijimas į FAO priklausys nuo kitų valstybių, jos narių pritarimo. Procedūra yra gan sudėtinga, nes naujos valstybės priėmimą turi patvirtinti FAO konferencija. Kita konferencija įvyks 1993 metų lapkričio mėnesį. Kadangi Lietuva yra buvusi Tautų Sąjungos narė, šis kelias jai gali būti ir trumpesnis.

INZ. KAZYS PABEDINSKAS

LINAI IR LINŲ PRAMONĖ

Nei dobilas, nei rūta nėra taip apdainuojami, kaip linas, nes, be grožio, jis turi ir daug žmogui naudingų vertybių. Lino pluoštas — tai pirmoji žaliava aprangai gaminti, sėmenys turi alyvos, o mediena — spalvai naudojami plokštėms gaminti, statybai, baldams.

Nėra tiksliai nustatyta, kur ir kas pirmieji pasaulyje linus augino ir lino pluoštą panaudojo namų apyvokai ir aprangai. Kai kurie tyrinėtojai sako, kad pirmieji linai rasti Azijos aukštumose ir iš ten atkeliavo į Indiją, Kiniją, Egiptą, vėliau ir į Europą. Kiti tyrinėtojai mano, kad lino gimtinė esanti Egiptas. Viena tik aiškiai nustatyta, kad linai buvo pirmoji tekstilės žaliava.

Ciūricho muziejuje Šveicarijoje galima pamatyti lininio audklo skiautelių, rastų neolitinio amžiaus iškasenose. Senajame Testamente parašyta, kad pranašas Ezekielis, kalbėdamas apie Tyro miesto sunaikinimą, paminėjo, kad finikiečių laivai turėję bures iš plonos egiptietiškos lininės drobės. Egipto piramidėse rasta linų pluošto ir sėmenų 3300 metų prieš Kristų senumo. Egiptiečiai mokėjo išausti drobių, kurios ir po 5000 metų neprarado savo švelnumo ir stiprumo. Karalius Dovydas šokęs prieš šventąją arką su lininiais drabužiais. Tai vis ženklai, kad linas labai seniai naudojamas tekstilei.

Vėlesniais laikais linai daugiausia buvo sėjami Europoje: Azijoje, Belgijoje, Olandijoje, Baltijos valstybėse ir Rusijoje. Linai esti geriausi ir geriausiai auga ten, kur klimatas drėgnesnis — Belgijoje, Olandijoje, Airijoje. Tie kraštai linus sėja tik pluoštui. Kai tik linai peržydi ir pradeda formotis galvutės, tuoj nuraunami. Tokių linų pluoštas labai plonas ir švelnus. Baltijos kraštuose ir Rusijoje linai sėjami pluoštui ir sėmenims. Tokių linų pluoštas ne toks švelnus, kaip Belgijos anksti nurautų linų, bet ūkininkas gauna daugiau pajamų: už pluoštą ir sėmenis.

Trečia linų rūšis — sėmeniniai linai, sėjami tiktai sėmenims.

Sios rūšies linai kultivuojami sausuose kraštuose, kur maža drėgmės: šiaurės Afrikoje, Šiaurės Amerikoje, Argentinoje, Maroke.

Lietuvoje linai gerai auga atsiilsėjusioje žemėje, todėl iškirsto miško plotuose pirmiausia būdavo sėjami linai. Miškai seniau priklausė valstybei arba dvarininkams. Retas kuris ūkininkas turėjo miško. Kelmuotą iškirsto miško plotą labai sunku išarti, reikia plėšte išplėsti. Todėl tie plotai ir buvo vadinami „plėšimais“. Dvarininkai dėl sunkaus darbo iškirsto miško ploto patys neardavo, tuos plėšimus atiduodavo ūkininkams vieneriems metams linams pasisėti. Ūkininkai varžydavosi dėl tų dvarų plėšimų. Sakoma: rugys — duona, linas — pinigai. Mano tėvas stengdavosi kiek galėdamas daugiau išsinuomoti tų plėšimų, kad už parduotus linus galėtų vaikus į mokslą išleisti, dukterims „pasogą“ duoti. Atsimenu, vienais metais tiek išsinuomojo tų plėšimų, kad rudenį linusrovė net 100 rovējų.

Linus nurovus, prasideda vadinamoji „linų mūka“: karšimas, mirkymas, klojimas, mynimas, brukimas, šukavimas. Nurauti linai karšiami geležiniais karštuvais. Galvelės su sėmenimis džiovinamos žarduose, o stiebai merkiama, kad atšoktų pluoštas nuo medienos. Mirkymas — pati svarbioji linų apdirbimo dalis. Reikia gero vandens ir prityrusio mirkytojo. Išmirkyti linai klojami ant rugienų, kad išdžiūtų, o žiemą, prieš minant, dar džiovinami jaujoje. Išdžiovinti linai jaujoje dar šilti minami linamine mašina, sukama arklio. Išmintų linų saujos brukamos, kad iškristų spaliai. Nubrukti linai šukuojami, tada saujos surišamos 8 kg ryšeliais.

Taip paruošti linai būdavo vežami į Rygą parduoti arba pardudami vietos pirkliais, kurie, supirkę didesnę kiekį, veždavo taip pat į Rygą. Tokia linų apdirbimo ir pardavimo tvarka buvo iki Pirmojo pasaulinio karo. 1914 m. prasidėjo karas, 1915 m. vokiečiai okupavo visą Lietuvą ir dalį Latvijos. Ryga dar buvo rusų pusėje. Dabar lietuviai ūkininkai jau nebegalėjo vežti linų į Rygą.

Vokiečiai, negaudami linų iš Rygos, ėmė jų ieškoti Lietuvoje. Jie paskyrė linų supirkėją Panevėžyje. Brolis Antanas, Panevėžio realinės gimnazijos 7-os klasės mokinys (jis nebėgo į Rusiją) — mokėjo vokiečių kalbą, tad su broliu Teodoru pasisiūlė supirkti iš ūkininkų linus ir pristatyti į Panevėžio stotį. Iš pradžių sekėsi neblogai — pristatė keletą vagonų supirktų linų. Bet atsirado konkurentas žydas Chazenas, kažin koku būdu likęs Panevėžyje, neištremtas į Rusiją kaip visi kiti žydai. Jis susitarė su vokiečių supirkėju, kad tik vienas supirkinėsias linus. Antano su Teodoru biznis pasibaigė. Chazenas, nemokėdamas linų rūšiuoti ir standarto nustatyti, siuntė linus į Vokietiją kaip pakliuvo. Vokiečių

verpyklos skundėsi, kad ryšeliuose rasdavę net akmenų svoriui padidinti arba vandeniu aplaistytų.

Kas atsitiko su linais karui pasibaigus ir Lietuvai atsiskyrus nuo Latvijos? Latvija, turėdama prieškarinę organizaciją ir prisiekusių brokerių, linų eksportą padidino 30% daugiau negu prieš karą, o mūsų linų eksportas dėl blogo rūšiavimo, blogo standarto nustatymo, svorio sukčiavimo smuko iki 15% viso eksporto.

Lietuvos valstybės kūrimosi laikais vyriausybė, užuot rūpinusis, kaip pagerinti linų eksportą, rengti brokerius rūšiotojus, metėsi į visai naują, ūkininkams neįprastą ūkininkavimo sritį: sviestą, kiaušinius, bekonus. Lietuvos ūkininkas labai lankstus, pritaikė prie naujos ūkio tvarkos ir tiek priaugino bekonus, kad priėmimo punktuose stovėdavo kilometrines eilės.

Linai — ne bekonas. Jei negali parduoti, gali sukrauti į svirną ir laukti geresnės kainos. Liną gali laikyti dešimtį metų, ir jo kokybė ne tik negenda, bet priešingai — nuo atsigulėjimo pagerėja. O su sviestu, kiaušiniiais, bekonu to negali padaryti.

Tai ekonominė medalio pusė. O kaip su socialine ūkininko padėtimi? Nustojus auginti linus, sumažėjo darbo jėgos poreikis. Auginant linus, visa šeima, nuo mažo iki seno, kiaurus metus būdavo įkinkyta į darbą. Kai Lietuvoje pramonės nebuvo, reikėjo ieškoti darbo užsienyje. Šiaurės Amerika po Pirmojo karo iš Lietuvos emigrantų neįsileido. Visi pasuko į Pietų Ameriką. 1926—1927 m. lietuviai pradėjo emigruoti į Braziliją ir Argentiją. Per 1927 metus į Braziliją iš Lietuvos emigravo apie 12 000 žmonių.

Linų pramonė caro ir Lietuvos nepriklausomybės laikais. 1913 m. žemaitis Juozas Kučinskis pastatė pirmąją Lietuvoje linų verpyklą Plungėje. Verpyklai vos pradėjus dirbti, prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Verpyklos darbas buvo sustabdytas. Vokiečiai nenorėjo, kad Lietuvoje plėtotųsi pramonė ir būtų konkurentė Vokietijos pramonei, jie norėjo, kad Lietuva būtų žemės ūkio kraštas ir atliekama darbo jėga būtų panaudojama Vokietijos pramonei.

Pirmajam karui pasibaigus, Lietuvos nepriklausomybės pradžioje verpalų ir lininių audinių pareikalavimas buvo labai didelis. Tad Juozas Kučinskis 1928 m. ir pastatė lininių audinių audyklą, bet pataikė į 1928—1930 m. pasaulio ekonomikos krizę. Sudėjo daug pinigų į audyklos statybą, mašinas ir atsidūrė sunkioje finansinėje padėtyje. Kreipėsi į vyriausybę, bet paramos negavo, nes tuo laiku Lietuvos ekonomiką tvarkė valstybiniai kooperatyvai: „Lietūkis“, „Pienocentras“, „Maistas“ — tas Lietuvos „sovchozas“. Privačiai iniciatyvai, išskyrus žydų, vietos nebuvo.

Tuo sunkiu metu aš įėjau į Kučinskių šeimą,— vedžiau dukte-

rį Brone (su ja susipažinau Prancūzijoje, Grenoblyje, kur aš studijavau elektrotechniką, o ji — prancūzų kalbą).

Lietuvos banko valdytojas tuomet buvo Juozas Paknys, socialdemokratas, apie kurį Vladas Jurgutis „Lietuviškojoje enciklopedijoje“ rašo: „...tai buvo džentelmenas kilniausia prasme... Galima sakyti, kad asmeninio gyvenimo jisai visai neturėjo... buvo tai žmogus didelio objektingumo savo sprendimuose, didelio teisingumo savo darbuose“. Kreipiausi į Lietuvos banko valdytoją, kad gelbėtų. Nors Kučinskis jau daug Lietuvos bankui buvo skolingas, bet sutiko duoti papildomą paskolą su sąlyga, jei mano broliai žiruos vekselius, atseit, garantuos savo dvarais. Broliai sutiko žiruoti irgi su sąlyga, kad būtų įkurta akcinė bendrovė „Kučinskis—Pabedinskai“.

Aptvarkęs finansus, nuvykau į Vokietiją, į linininkystės institutą studijuoti linų tekstilės, ypač linų rūšiavimo. Susipažinau su linų pramone Vokietijoje, pamačiau, kad Lietuvos linų pramonė skursta ne vien dėl ekonominės krizės, bet daugiausia dėl blogo mityų sutvarkymo. Iš visų tekstilės gaminių — šilko, vilnos ir medvilnės — linai buvo paskutinėje vietoje. Lenkija ir Latvija stengėsi palaikyti linų ūkį ir pramonę — padidino muito mokesčių užsieniems tekstilės medžiagoms. Lenkijoje maišai, įpakavimo medžiagos buvo naudojamos tik lininės. Kariuomenėje baltiniai, rankšluosčiai, paklodės, darbo ir vasariniai drabužiai buvo lininiai. Lenkijos vyriausybė dėjo daug pastangų padėti linų ūkiui ir pramonei. Netoli Vilniaus įsteigė linų tyrimo institutą. Jo direktorius prof. Jagaudas mano kvietimu 1939 m. Kaune, Žemės ūkio rūmuose, skaitė paskaitą apie mechaninį linų rūšies nustatymą.

Nuo mažų dienų daug dirbęs tėvo linų ūkyje, žinojau, kiek daug vargo reikalauja linų apdirbimas. Važinėjau po Vakarų valstybes — Vokietiją, Belgiją, Olandiją ir mačiau, kokią pažangą padariusios tos valstybės linų apdirbimo srityje. Nupirkau Vokietijoje mašiną, kuri nurautus žalius linus nukaršia ir išmina. Įtaisiau šiltą mirkymą ir ieškojau kitų palengvinimų linams apdirbti. Du Dotnuvos žemės ūkio mokyklos studentai Vyčas ir Rudinskas susidomėjo bendrovės „Kučinskis—Pabedinskai“ linų apdirbimo bandymais ir atvažiavo praktikuotis. Atlikę praktiką, mano patarimu abu nuvyko į Vokietiją, į tą patį institutą, kur ir aš mokiausi linus rūšiuoti ir nustatyti standartą. Baigę mokslus, jie kreipėsi į „Lietūkio“ direktorių dr. J. Krikščiūną, — norį įsteigti kooperatyvą „Linai“, kuris esą rūpinsis linų supirkimu, jų rūšiavimu ir pardavimu į užsienį. Siedu agronomai 1940 m. parengė 37 rūšiuotojus, o 1941 m. — net 63. Dabar linų eksportas pašoko: 1935 m. linai sudarė 16% viso eksporto, o 1940 m. 58%. Deja,

šie gražūs rezultatai gauti Lietuvos nepriklausomybės saulėlydyje.

Dabartinė Lietuvos linų pramonė. 1989 m. lankiausi Lietuvoje ir, nuvykęs į Plungę, užėjau pas „Linų audinių“ buvusį akcinės bendrovės „Kučinskis—Pabedinskai“ fabriko direktorių Antaną Čerskų, kuris įmonei vadovavo 30 metų. Norėjau po 45 metų pamatyti, kaip šiandien atrodo fabrikas. Maloniai priėmė ir viską aprodė. Leiskime direktoriui kalbėti apie fabriką išleistu lankstinuku: „Plungės „Linų audinių“ fabrikui 75 metai“.

„Daugelio darbščiausių Žemaitijos merginų gyvenimas susijęs su plačiai išgarsėjusiu „Linų audinių“ fabriku, kuris prieš 75 metus padėjo savo pamatus Žemaičių žemėje prie vingiuotos Babrungo upės krantų. Šiandien čia audžiami įvairiausių rūšių lininiai audiniai. 1913 metais Juozas Kučinskis įsteigė verpimo įmonėlę. Joje dirbo 16 darbininkų, kurie suverpdavo apylinkių ūkininkų linus.

Įmonė buvo nuolat plečiama Anglijos ir Vokietijos mašinomis. 1919 metais įmonėje dirbo jau 30 darbininkų, o 1923 metais — 80 darbininkų. J. Kučinskis su žentu K. Pabedinsku įkuria akcinę bendrovę. Tada fabrikas dar smarkiau ėmė plėstis. 1939—1940 metais jau veikė 16 sparnelinių verpimo mašinų ir 120 mechaninių audimo staklių. Įmonėje dirbo 1300 darbininkų.

1940 metais įmonė nacionalizuojama ir pavadinama „Linų audiniai“. Vokiečių okupacijos metais fabriką valdė civiliniai vokiečiai, kurie 1944 metų vasarą pradėjo išmontuoti įrengimus. Daug mašinų ir spalvoto metalo išvežė į Vokietiją. Po karo, kai Lietuva kėlėsi iš griuvėsių, fabriką reikėjo beveik iš naujo atstatyti.

1971 metais fabrike jau dirbo 1496 žmonės. Per metus pagaminama už 25 milijonus rublių produkcijos. Išausta 6,5 milijono metrų audinių: drobių, rankšluosčių, klijuočių, brezentų, maišų...

1988 metais fabrikas pagamino prekinės produkcijos už 37 milijonus rublių. Darbo našumas per paskutiniuosius 10 metų išaugo 30%, o atlyginimas — 25%. Dabar, t. y. 1989 metais, vidutinis dirbančiųjų atlyginimas 207 rubliai per mėnesį.

Fabriko gaminiai turi paklausą ne tik respublikos, sąjungos mastu, bet ir užsienyje. Paklodinis audinys, rankšluosčiai eksportuojami į Vengriją, Lenkiją, Suomiją, Italiją, Daniją, Rytų Vokietiją, Austriją, Singapūrą. Fabrike nuolat diegiama ir atnaujinama technika ir technologija.

Su pagarba prisimenami pirmieji fabriko darbininkai: Marcelė Buginienė, dirbusi 1913—1945 metais, Stasys Jucys, pradėjęs dirbti 1919 metais ir dirbęs iki 1958 metų, ir daug kitų. Nemaža sumanumo, entuziazmo ir energijos vadovaudamas fabrikui, spres-

damas gamybos plėtimo ir socialinius bei kultūrinius reikalus įdėjo fabriko direktorius A. Čerškus“.

Apžiūrėjęs, pasigrožėjęs, pasidžiaugęs „Linų audinių“ fabriko išplėtimu bei technine pažanga, važiavau į Panevėžį, į linų gamybinio susivienijimo kombinatą „Linas“. Tai Antano Vyčo, agronomo, mano buvusio mokinio, nuopelnas. Antanas Vyčas, praktikavęsis akcinės bendrovės „Kučinskis—Pabedinskai“ linų fabrike Plungėje, suprato linų pramonės reikšmę Lietuvai. Po paskutinio pasaulinio karo likęs Lietuvoje stengėsi kiek įmanydamas plėsti linų pramonę ir gerinti bei lengvinti linų auginimą ir apdirbimą. Jis įsteigė netoli Panevėžio, prie Upytės, linų laboratoriją ir linų muziejų.

Fabriko generalinis direktorius Antanas Saldukas ir vyriausiasis inžinierius Vladas Bložė mane maloniai priėmė ir painformavo apie jų veiklą išleistu biuleteniu, kur rašoma:

„Sujungus Panevėžio linų kombinatą, Biržų linų audinių fabriką „Siūlas“ bei Plungės linų verpimo ir audimo fabriką „Linų audiniai“, 1975 metais buvo įkurtas linų gamybinis susivienijimas „Linas“. Visi trys turi senas tradicijas. Seniausias iš jų Plungės „Linų audinių“ fabrikas, o Panevėžio linų kombinatas pradėtas statyti 1956 metais.

„Lino“ gamybinio susivienijimo cechuose yra naujausi įrengimai, drosės audžia modernios mašinos. Pagaminama 30 milijonų kvadratinų metrų paklodinių, žakardinių, suknelinių, kostiuminių dažytų ir margintų audinių. Per parą išaudžiama 80 000 metrų lietuviškojo „šilko“.

Lietuvos linų pramonė — tai sveikiausia, naudingiausia kraštui pramonė. Buvęs Pramonės ir prekybos banko direktorius Vosičius sakydavo, kad kraštas, parduodantis neapdirbtą žaliavą, yra skurdus, o kraštas, parduodantis apdirbtą žaliavą — gaminis, — turtingas.

Taigi galime pasidžiaugti turėdami pramonę, pastatytą ant sveikų ekonomikos pagrindų. Nebereikia eksportuoti linų žaliavos, eksportuojame gaminius.

Pagarba žemaičiui Juozui Kučinskiui, kuris prieš 80 metų pradėjo linų pramonę!

DR. PETRAS PURAKEVICIUS

LIETUVOS ŪKIO MECHANIZMO RACIONALIZAVIMAS

Siekiant iš pagrindų pertvarkyti Lietuvos ūkį ir paskatinti žmones našiai dirbti, reikia išspręsti daugelį praktinių problemų. Jų sprendimo būdus ir metodus turi lemti konkretūs ekonominiai santykiai ir ryšiai, gamybinių jėgų lygmuo, valdymo organizavimas, rinkos dėsniai. Tuo tikslu renkama ir apdorojama reikiama informacija, analizuojami ekonomikos reiškiniai bei procesai.

Nestabili Lietuvos politinė padėtis, ekonomikos reforma, vadovaujančių organų kūrimas ir rekonstravimas, ekonominė blokada, įstatyminių aktų stygius trukdo ūkio subjektų iniciatyvą didinti gamybos apimtį, gerinti produkcijos asortimentą ir kokybę, ieškoti optimalių ryšių su Rytų bei Vakarų įmonėmis, kurti ir stiprinti akcines bendroves. Kadangi nėra aprobuotos ekonomikos reformos koncepcijos bei ja remiantis parengtų ir priimtų įstatymų, įmonės, bendrovės ir organizacijos sunku planuoti, prognozuoti ne tik tolimesnę perspektyvą, bet ir artimiausią ateitį.

Gamintojams rūpi, kaip dirbsime rinkos sąlygomis. Svarbiausia rinkos reguliavimo sąlyga — paklausa ir pasiūla — nėra gerai žinoma nei Vakaruose, nei Rytuose. Norint pasiruošti dirbti rinkos sąlygomis, reikėtų informacijos apie pasaulines kainas, gaminių standartus, kiekvieno žemyno ir šalies rinkos ypatumus, mūsų prekių teigiamąsias ir neigiamąsias savybes, svarbiausią strategiją, kaip ir kokiais būdais vienoje ar kitoje šalyje diegtinas marketingas.

Gamintojams rūpi ir nuolat atnaujinti pagrindinius fondus, diegti naujas technologijas. Neriklausomybės sąlygomis nereikia užmiršti ir Lietuvos ūkio raidos perspektyvų. Jei Lietuva turės normaliai funkcionuojantį ūkį, tai ji greit įtvirtins ir nepriklausomybę. Be to, turime pertvarkyti Lietuvos ūkio struktūras, jas integruoti į Europos ir pasaulio rinką. Taigi reikia parengti daug įvairių projektų, apsvarstyti ir priimti nemažą įstatymų. Itin svar-

bu su projektais supažindinti ūkio subjektus, kad jie galėtų pasiūlyti, kaip juos tobulinti.

Taigi savaime problemos neišsprendės. Būtina numatyti jų sprendimo būdus, skirti lėšų. Tobulinti ir optimizuoti ūkio mechanizmą reikia atsižvelgiant į rinkos ekonomikos sąlygas bei dėsnius.

Numatant Lietuvos ūkio raidos strategiją, pirmiausia reikėtų apsispręsti, ar bus leidžiama patiems ūkio subjektams nepriklausomai nuo nuosavybės formų laisvai rinktis vietą Europos ir pasaulio rinkoje, ar valstybė imsis tikslinio ūkio subjektų ekonominės raidos koregavimo.

Pirmuoju atveju valstybė nedaro jokio aktyvaus poveikio ūkio raidai, nenustato ūkio raidos prioritetų; ūkio subjektai patys savarankiškai ieško perspektyviausio ir naudingiausio varianto. Valstybė prognozes ir prioritetus gali numatyti, jei reikia suteikti ūkio subjektams kvalifikuotą ir pagrįstą informaciją, leidžiančią geriau orientuotis rinkoje.

Antruoju atveju valstybė sudaro ilgalaikę ir kompleksinę ūkio raidos prognozę ar programą, šakų, įmonių raidos prioritetus. Šiuo atveju labai svarbu, kad valstybės kišimasis (tiksliau, skatinimas) būtų kuo mažiausias, kad ūkio subjektai galėtų savarankiškai priartėti prie programoje numatytų tikslų bei prioritetų. Svertų sistema neturi užgožti ūkio subjekto laisvo pasirinkimo teisės savo rizika ieškoti racionaliausio raidos kelio.

Dabartinėmis Lietuvos sąlygomis praktiškesnis yra antrasis atvejis, nes rinkos santykiai dar nefunkcionuoja ir ūkio subjektai nėra adaptavęsi prie rinkos sąlygų.

Būtina pabrėžti, kad kiekvienam iš čia minėtų atvejų tinka tik jį atitinkantis ūkio mechanizmas ir ekonomikos valstybinio valdymo aparatas.

Kuriant Lietuvoje rinkos ūkį, reikia nuodugniau reformuoti ekonomikos valdymo organizacinę struktūrą, atsisakyti administracinių valdymo metodų, sparčiau diegti ekonominius valdymo metodus, suteikti ūkio subjektams visišką savivaldą. Būtina iš esmės keisti ūkininkaujančių subjektų ekonominių tarpusavio santykių pobūdį, juos versti rinkos santykiais. Valdymo organų funkcijos turėtų būti atskirtos nuo tiesioginio ūkininkavimo ir apribotos tik strateginėmis ūkio raidos problemomis. Kiekviena valdymo grandis tik tada prasminga, jei lemia efektyvią ūkio subjektų veiklą.

Nors Lietuvoje demontuota administracinio komandinio ūkio valdymo sistema, tačiau naujos valdymo sistemos kūrimas dar tik prasideda. Santykiškai sumažėjo ministerijų skaičius, pradėjo funkcionuoti naujos Lietuvos ūkio valdymo organizacinės struktūros. Tačiau ūkio valdymo sistemoje išliko daug elementų, kurie

prieštarauja rinkos santykių formavimui. Kol kas prekinio ūkio kategorijoms suteikiamas ankstesnis administracinis turinys. Reformavus organizacines struktūras, valdymo sferoje darbuotojų nesumažėjo. Antai JAV federalinės vykdomosios valdžios aparatą sudaro 14 ministerijų, Lietuvos — 18; pagal JAV konstituciją ministerijos turi padėti ugdyti ekonomiką, bet negali priimti įsakomųjų sprendimų, jos nieko negamina ir neeksploatuoja, tai yra privačių kompanijų prerogatyva; ministerijos organizuoja mokslo tyrimus, programuoja, finansais remia ilgalaikes programas, skatina konkurenciją, stebi, kokia federalinių ir vietinių įstatymų būklė, siūlo, jei reikia, juos keisti.

Šiandien Lietuvoje aktyviau reikėtų imtis ekonomikos valdymo organizacinių struktūrų keitimo, pritaikyti jas rinkos santykiams. Pertvarkant nuosavybės santykius ir formuojant rinkos santykius, reikia likviduoti visus centralizuoto ūkio elementus.

Rengiant Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymą, nebuvo atsižvelgta į pereinamojo laikotarpio ypatumus. Pirmiausia buvo sukurta organizacinė struktūra ir tik tada nustatomos funkcijos. Todėl ministerijoms ir departamentams išliko valstybės nuosavybės valdymo ir tvarkymo funkcijos, taip pat valstybinių įmonių administracinis pavaldumas ministerijoms ir departamentams. Maža to, stiprėja Lietuvos ūkio centralizavimo ir monopolizavimo tendencijos.

Valstybinio reguliavimo, išskyrus vieną kitą atvejį, vieną kitą įmonę, galima imtis ne konkrečioms ūkio subjektams, o rinkos funkcionavimo bendrosioms sąlygoms tvarkyti. Todėl visi ribojimai, prioritetai, lengvatos, ypatingieji funkcionavimo režimai turi būti taikomi tik veiklai, o ne subjektams, sudarant vienodas galimybes visų nuosavybės sektorių ir formų subjektams sėkmingai ūkininkauti.

Svarbiausios valstybinio reguliavimo priemonės — valstybinis užsakymas, mokesčiai, valstybinės investicijos, mokesčių ir kredito lengvatos, finansinės sankcijos, taip pat teisinis ūkinės veiklos reglamentavimas — turi užimti deramą vietą ūkininkavimo praktikoje.

Ministerijų funkcijos turėtų būti tik ūkio raidos problemų analizė, lengvatų teisės realizavimas, siekiant palaikyti tarpšakinės konkurencijos režimą. Kadangi konkurencijos sąlygos įvairios, jos turėtų derinti daugelio valstybės aparato grandžių ir įvairių šakų veiklą, rūpintis žinybinių interesų apsauga ir jų ribojimu. Valstybės aparato įgaliojimai turi būti taip paskirstyti, kad bendrąsias sąlygas (bendrąjį ekonominį foną) atitiktų diferencijuoti šakų režimai (diferencijuotos lengvatos). Konkrečiai čia siūlyčiau įsteigti Lietuvoje Pramonės ir prekybos ministeriją, o Materialinių

išteklių ir Prekybos ministerijas likviduoti, kitaip tariant, atkurti pramonės ministerijos funkcijas. Sujungti šias grandis yra racionalu, mat per reprodukciją jos tenkina respublikos ūkio ir kartu piliečių poreikius. Be to, jos turi bendrus objektus, materialinės vertybes (jų gamybą, tiekimą ir realizavimą); jos siejamos glaudžios sąveikos siekiant pagrindinio tikslo rinkos sąlygomis. Siūlomai ministerijai reikėtų perduoti ir užsienio ekonomines funkcijas. Tokios ministerijos precedentas — Japonijos pramonės ir prekybos ministerija.

Pereinant į rinkos ūkį, šalia privatizavimo, svarbu suformuoti ir ekonominį foną (aplinką): patikimą savo pinigų sistemą; komercinį kreditą, autonominę bankų sistemą; tinkamą informaciją; stabilius valstybės ekonominio reguliavimo svertus; įvairias lygiagretes rinkas — prekių, paslaugų, kapitalo, darbo.

Kuo skubiau kurtina ir bankų sistema, veikianti rinkos ūkio sąlygomis. Būtina turėti dviejų grandžių bankų sistemą: centrinio emisijos banko funkcijos turėtų būti atskirtos nuo komercinių bankų.

Nediskutuotinas užsienio kapitalo reikalingumas Lietuvos ekonomikai. Šiandien reta šalis, neimportuojanti kapitalo. Efektyvesnis, nors ir sudėtingesnis gamybinio kapitalo importas yra tiesioginių investicijų pavidalu. Valstybei — tokio kapitalo importuotojai — nereikia mokėti skolų. Priešingai, ji pati iš investitoriaus gauna pajamų tam tikrų mokesčių forma. Užsienio firmos Lietuvoje diegtų modernias technologijas. Atsirastų daugiau galimybių prisotinti mūsų rinką deficitinės produkcijos, didėtų Lietuvos eksporto potencialas. Tik būtina išleisti Lietuvos įstatymus, garantuojančius užsienio juridinių ir fizinių asmenų nuosavybės apsaugą, jų teises, pelno galimybę ir pan.

Apskritai Lietuvos ūkio valstybės valdymo sistema turi remtis tobulu teisinių normų kompleksu — bendrųjų ekonominių, šakinio reguliavimo, valstybės valdymo organų ir ūkio subjektų statuso įstatymų deriniu.

POLITINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

PROF. ALDONA SLEPETYTĖ-JANACIENĖ

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOTERŲ VEIKLA TARPTAUTINIUOSE SĄJŪDŽIUOSE

INŽ. JONAS KAZIMIERAS BURDULIS

KLIŪTYS MŪSŲ KELIJE

PROF. ALDONA ŠLEPETYTĖ-JANACIENĖ

LIETUVIŲ KATALIKIŲ MOTERŲ VEIKLA TARPTAUTINIUOSE SAJUDŽIUOSE

Žvilgsnis į praeitį

Įsisteigusi 1908 m. Kaune **Lietuvių katalikių moterų draugija** labai greitai augo ir įtraukė į savo veiklą daug lietuvių moterų tiek kaime, tiek miestuose.

Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, draugija, remdamasi lietuvių katalikių moterų kongreso 1919 metų nutarimais, veikliai prisidėjo prie Lietuvos vyriausybės organizuojamo krašto atkūrimo darbų. Valstybiniame darbe moterys jau turėjo lygias teises su vyrais. Jos dalyvavo ir rinkimuose į Steigiamąjį seimą; į jį buvo išrinktos šešios katalikės. Moterų frakcijos pirmininke išrinkta Magdalena Galdikienė.

Lietuvių katalikių moterų draugija rūpinosi moterų teisėmis, religiniu, dvasiniu, visuomeniniu ir tautiniu lietuvių katalikių sąmoningumu, jų švietimo ir kultūros reikalais. Tais klausimais buvo rengiami įvairūs kursai, skaitomos paskaitos, šaukiami suvažiavimai ir kongresai. Buvo rūpinamasi spauda, leidžiamas žurnalas „**MOTERIS**“, kuris ėjo visus Nepriklausomybės metus ir buvo labai populiarus — 1937 m. tiražas prašoko milijoną egzempliorių.

Draugija taip pat rūpinosi socialiniais, motinos ir vaiko klausimais. Buvo steigiami patariamieji punktai motinoms, darželiai vaikams, rūpinamasi vyresnio amžiaus žmonėmis.

Mergaičių globos reikalams spręsti ir tvarkyti 1929 metų konferencijoje įkurta **Mergaičių globos sekcija**.

Be Lietuvių katalikių moterų draugijos, nepriklausomoje Lietuvoje aktyviai veikė ir kitos lietuvių katalikių organizacijos.

Ateitininkės. Mokslus einančio jaunimo organizacija „**Ateitis**“ įsikūrė 1911 m. Jos šūkis: „Viską atnaujinti Kristuje“. Iš pradžių ateitininkų organizacija buvo bendra. Nepriklausomybės laikais pradėjo organizuotis atskiros mergaičių draugovės ir kuopos. Jos

būrėsi apie žurnalą „Naujoji vaidilutė“. Visus ateitininkų vienus tus jungė Ateitininkų taryba.

Pavasarininkės. Lietuvių katalikų jaunimo sąjunga irgi įsikūrė 1911 m. Iš pradžių ji buvo mišri, o nuo 1932 m. mergaitės atsiskyrė į atskirą sąjungą. Jos sodietėms rengė paskaitas, pasikalbėjimus, šeiminkavimo kursus, namų gaminių parodas, sporto šventes. Pavasarininkės labai brangino liaudies meną. Leido žurnalus „Sesucių šnekos“ ir „Liepsnos“. Pavasarininkės darė didelę įtaką mūsų kaimo jaunimui.

Profesinė darbininkų moterų Šv. Zitos draugija įsikūrė 1907 m. Draugijos tikslas buvo dvasinė ir materialinė narių globa. Savo darbu ir pastangomis Šv. Zitos draugija pasistatydino namus, turėjo ligoninę, poilsio namus, viešbutį, nemaža valgyklų, dirbtuvių. Visa tai lengvino narių materialinę padėtį ir tarnavo visuomenei.

Lietuvių katalikų moterų kultūros draugija įsikūrė 1923 m. Ji daug prisidėjo prie moterų švietimo ir jų kultūros kėlimo. Ji įsteigė mergaičių mokytojų seminariją Kaune, tris žemės ūkio mokyklas, nemaža vaikų darželių įvairiuose Lietuvos miestuose.

Bendriems lietuvių katalikų organizacijų reikalams aptarti ir jų veiklai derinti Lietuvių katalikų moterų draugijos pirmininkės M. Galdikienės iniciatyva 1922 m. įsteigtas Lietuvių katalikų moterų vyriausias sekretoriatas, vėliau persiorganizavęs į Lietuvių katalikų moterų organizacijų sąjungą.

Sąjungai priklausė visos katalikų moterų organizacijos Lietuvoje. Ji steigė naujas katalikiškas organizacijas, rėmė moterų spaudą, leido knygas ir laikraščius, rengė kursus, šaukė suvažiavimus bei kongresus. Sąjunga ugdė moterų religinį ir tautinį sąmoningumą, skatino geriau atlikti savo pareigas šeimai ir visuomenei, mokė valstybinio darbo pagrindų, ugdė socialinę atsakomybę.

Vienas iš svarbiausių Katalikų moterų organizacijų sąjungos kongresų vyko 1939 m. Kaune. Buvo pažymėta jos 15-kos metų veikla. Tuo metu Sąjunga turėjo 112 000 narių. Veikliausios lietuvių katalikų veikėjos buvo M. Galdikienė, vadovavusi lietuvių katalikų organizacijų veiklai nuo 1919 metų, dr. V. Karvelienė, S. Ladygienė, E. Gvildienė, A. Sereikytė, E. Starkienė ir daugelis kitų.

Lietuvių katalikų moterų organizacijų sąjunga 1930 m. įstojo į Pasaulio katalikų moterų organizacijų uniją ir nuo to laiko dalyvavo tarptautinėje veikloje, siuntė savo atstoves dr. A. Sidlauskaitę ir L. Juodišienę į tarptautinius suvažiavimus. 1931 m. Lietuvių katalikų moterų draugijos Mergaičių globos sekcija isto-

jo į Tarptautinę mergaičių globos sąjungą. Šios datos laikomos lietuvių katalikų tarptautinės veiklos pradžia.

Paskutinis nepriklausomoje Lietuvoje katalikų moterų kongresas įvyko 1940 m. gegužės 12–13 d. Vilniuje. Jame dalyvavo tūkstantinės moterų minios. Šis kongresas vyko susikaupimo, maldos ir nerimo dėl pasaulinių įvykių ženkle. Po mėnesio raudonoji armija įsiveržė į mūsų šalį ir ją okupavo. Netrukus buvo uždarytos visos lietuvių katalikų organizacijos, konfiskuoti jų turtai, uždrausta katalikiška spauda. Daug mūsų veikėjų buvo ištremta į Sibirą, uždaryta kalėjimuose. Daug buvo priversta palikti Tėvynę.

Veikla išeivijoje

Atsidūrusios užsienyje, nepaisydamos įvairių buities sunkumų, lietuvių katalikės su dideliu pasiryžimu ėmėsi organizacinių darbų, norėdamos tęsti laisvoje Lietuvoje pradėtą veiklą.

Išeivijoje dr. V. Karvelienės ir M. Galdikienės iniciatyva lietuvių katalikų moterų veikla buvo atgaivinta. Tiubingene (Vokietijoje) 1946 m. buvo sudaryta Lietuvių katalikų moterų draugijos Centro valdyba ir atnaujinti draugijos įstatai. Tų pačių metų pabaigoje M. Galdikienės ir dr. V. Karvelienės pastangomis, dalyvaujant atstovėms iš Lietuvių katalikų moterų draugijos centro, Ateitininkų sendraugių centro, Studenčių ateitininkų centro ir Ateitininkų moksleivių centro Vokietijoje buvo atkurta Lietuvių katalikų organizacijų sąjunga.

Po kelerių metų tremties banga dar labiau išblaškė lietuves po platųjį pasaulį. Bet varge ir sielvarte jų dvasia nepalūžo, jos ėmėsi katalikiškos veiklos visose pasaulio šalyse.

Tuo metu iškilo gyvas reikalas sujungti visas lietuvių katalikų organizacijas. 1951 m. Sąjunga perorganizuota į Pasaulio sąjungą.

Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjungos vaidmuo

Persiorganizavus iš pradžių Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjungos (PLKOS) centras buvo Paryžiuje. Pirmąją valdybą sudarė: M. Galdikienė — pirmininkė, dr. V. Karvelienė — vicepirmininkė, dr. N. Bražėnaitė — sekretorė, B. Venskuvienė — narė kultūros reikalams ir S. Jokubauskaitė-Pagnier — išdininkė.

1953 m. Pasaulio sąjungos centras persikėlė į Niujorką. Čia jis tebėra ir šiandien.

Magdalena Galdikienė pirmininkavo Sąjungai iki 1968 metų. Jos vadovaujama Sąjunga labai sustiprėjo, įleido galias šaknis

išeivijos lietuvių katalikių moterų organizacijų veikloje. Nuo 1968 metų iki šių dienų PLKOS valdybos pirmininkė yra dr. Aldona Šlepetytė-Janačienė. Dr. A. Radzivanienė, A. Sungailienė ir M. Lušienė yra vicepirmininkės, dr. N. Bražėnaitė-Paronetto — gen. sekretorė, P. Ažuolienė ir I. Sandavičiūtė-Merlino — narės, V. Penikienė — išdininkė, B. Venskuvienė — įgaliotinė tarptautiniams ryšiams, M. Lušienė — Pasaulio lietuvių katalikių organizacijų sąjungos fondo pirmininkė.

Plati yra lietuvių katalikių organizacijų veikla Vakarų pasaulyje. Aptarsime jas tik keliais žodžiais.

Amerikos lietuvių Rymo katalikių organizacijų sąjunga, įkurta 1914 m. Įvairiose Jungtinių Amerikos Valstijų vietovėse yra 74-ri jos skyriai. Leidžia mėnesinį žurnalą „Moterų dirva“. Centras šiuo metu yra Worchester (Mass). Čikagoje Ateitininkų korporacija „Giedra“ aktyviai veikia lietuvių visuomenėje. Lietuvių katalikių moterų kultūros draugija veikia Niujorke jau 25-erius metus, daugiausia dėmesio skiria lietuvių išeivių kultūros ugdymui.

Kanados lietuvių katalikių moterų draugija įkurta Lietuvoje veikusios Katalikių moterų draugijos pavyzdžiu. Kanadoje yra 7 jos skyriai. Iki 1990 metų leido minėtąjį žurnalą „Moteris“.

Argentinoje veikia „**Birutės**“ draugija, įsikūrusi 1938 m., Brazilijoje — **Lietuvių katalikių moterų draugija**, pradėjusi veiklą tais pačiais metais. Urugvajuje gyvuoja **Lietuvių katalikių kultūros draugija**, įkurta po Antrojo pasaulinio karo.

Australijoje veikia Melburno ir Adelaidės **Lietuvių katalikių moterų draugijos**, savo veiklą pradėjusios taip pat po Antrojo pasaulinio karo, kai daug lietuvių atsidūrė Australijoje.

Vakarų Europoje aktyviausios yra **Sv. Onos draugija** Londone ir **Škotijos lietuvių katalikių moterų draugija**. Šios organizacijos daug prisideda prie lietuvių parapijų veiklos, taip pat prie vietos lietuvių visuomeninio gyvenimo.

Pasaulio lietuvių katalikių organizacijų sąjungai visad rūpėjo palaikyti glaudžius ryšius su lietuvių katalikių moterų organizacijomis išeivijoje ir koordinuoti jų veikimą. Tai ji išstvermingai atlieka iki šių dienų.

Be koordinacinio veikimo, Pasaulio lietuvių katalikių organizacijų sąjunga atstovauja lietuviams katalikams tarptautiniuose sąjūdžiuose, ugdo lietuvių katalikių moterų religinį, tautinį, kultūrinį ir visuomeninį sąmoningumą, aktyviai vykdo Katalikų Bažnyčios nuostatus, remia ir stiprina Lietuvos laisvinimo pastangas, talkina lietuvių veikėjams.

Pasaulio lietuvių katalikių organizacijų sąjungos valdyba šaukia suvažiavimus, rengia minėjimus, simpoziumus, įvairias paskaitas. Ji informuoja lietuvių katalikių organizacijas apie tarp-

tautinių katalikų moterų sąjungų veiklą, jų nutarimus ir veiklos programas. PLKOS rūpinasi taip pat spauda ir katalikiškais leidiniais saviesiems ir kitataučiams. 1952 m. suredagavo knygą „Mūsų keliai“, kurioje nušviesta lietuvių katalikų veikla Lietuvoje ir svetur. 1968 m. išleido lietuvių katalikų 60 metų veiklos sukažčiai paminėti leidinį anglų kalba „Lietuvė katalikė moteris“. Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjungos valdybos pastangomis taip pat leidžiamas „Biuletenis“, kuriame informuojama apie PLKOS ir jai priklausančių lietuvių katalikų organizacijų, taip pat tarptautinių sąjungų veiklą.

Veikla tarptautiniuose sąjunguose

Išimtinė, svarbiausia Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjungos veikla yra tarptautinė. Kaip minėjome, dar nepriklausomos Lietuvos laikais buvo užmegzti ryšiai su tarptautiniais katalikų sąjungais.

Sovietams smurtu okupavus Lietuvą ir katalikams atsidūrus tremtyje, tarptautinė lietuvių katalikų veikla įgijo dar didesnę reikšmę. Jau 1947 m. Lietuvių katalikų organizacijų sąjunga atgaivino ryšius su Pasaulio katalikų moterų organizacijų unija ir tapo tikrąja jos nare. Ji taip pat įsijungė į Tarptautinės katalikų mergaičių federacijos, Tarptautinės socialinės visuomeninės unijos ir į Pasaulio moterų sąjungos veiklą. Pastarajame sąjungoje ypač aktyvios buvo M. Galdikienė, O. Bačkienė, E. Turauskienė ir B. Venskuvienė. Dabar palaikomi ryšiai ne tik su minėtomis tarptautinėmis organizacijomis, bet ir su Pasauliečių apaštalavimo forumu bei Tarptautiniu katalikų spaudos centru. Visos šios tarptautinės organizacijos ir institucijos yra Europoje.

Artimiausi ryšiai yra palaikomi su Pasaulio katalikų moterų organizacijų unija (Union Mondiale des Organisations Feminines Catholiques); jos Centras yra įsikūręs Paryžiuje.

Unija šiandien yra didžiausia ir aktyviausia tarptautinė moterų organizacija.

Pasaulio katalikų moterų organizacijų unija (UMOFC), įsteigta 1910 m., atlieka didelį tarptautinį vaidmenį ir daro didelę įtaką visų žemynų katalikų organizacijų veiklai. Unijai priklauso 36 milijonai organizuotų katalikų iš 62-ųjų pasaulio šalių.

Lietuvėms katalikėms Unijoje atstovauja Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjunga (PLKOS).

Pasaulio katalikų moterų organizacijų unijos pagrindiniai tikslai: būti įvairių katalikų organizacijų jungtimi ir ryšių centru, skleisti tautų gyvenime krikščioniškąją mintį, ugdyti ir koor-

dinuoti katalikių darbą tarptautiniame gyvenime, atstovauti katalikėms tarptautinėse organizacijose bei institucijose.

Pasaulio katalikių moterų organizacijų unija veikia pagal jos tarybos bei Šventojo Sosto patvirtintus įstatus.

Unija labai aktyviai prisideda prie įvairių tarptautinių institucijų darbo: Jungtinių Tautų, UNESCO (JT auklėjimo ir švietimo organizacija), FAO (Tarptautinė žemės ūkio ir mitybos organizacija), UNICEF (Tarptautinis vaikystės fondas), Europos tarybos. Visur turi savo nuolatinės atstovės.

Per Pasaulio katalikių moterų organizacijų uniją paranku kelti ir visas Lietuvos bei jos gyventojų problemas.

Unijos veiklai vadovauja ir jos darbo gaires nustato Pasaulio katalikių moterų organizacijų unijos Tarptautinis biuras. Svarbiausias jo uždavinys yra nuolat sekti šių dienų gyvenimo reikšmingiausias problemas ir reiškinius, su jais supažindinti katalikių moterų organizacijas ir nurodyti joms gaires bei numatyti konkrečias jų veiklos programas. Tarptautinio biuro posėdžiai vyksta įvairiose Europos ir kitų žemynų šalyse. Pasaulio lietuvių katalikių organizacijų sąjungai Tarptautinės katalikių moterų organizacijų unijos vadovaujamuose organuose atstovauja įgaliotinė tarptautiniams ryšiams Birutė Venskuvienė. 1957 m. pasauliniame katalikių moterų kongrese Romoje ji buvo išrinkta į UMOFC biurą. Tai pirma lietuvė, išrinkta į šios didžiulės tarptautinės organizacijos vadovaujamus organus. Tas pareigas B. Venskuvienė ėjo 13-ka metų, o dabar ji yra patarėja Rytų ir Vidurio Europos klausimais.

Užsibrėžtiems uždaviniams vykdyti ir gyvenamojo meto svarbiausioms problemoms studijuoti Pasaulio katalikių moterų organizacijų unijoje veikia įvairios nuolatinės komisijos. Mūsų tautos reikalams svarbiausios yra šios.

Nuo 1961 metų Pasaulio katalikių moterų organizacijų unijoje veikusi **Tylos Bažnyčios komisija**. Jai pirmininkauti buvo išrinkta PLKOS įgaliotinė tarptautiniams ryšiams Birutė Venskuvienė. Komisijos svarbiausi tikslai: išlaikyti pasaulyje gyvą pavergtų tautų laisvės troškimą, nuolat priminti laisvajai žmonijai Tylos Bažnyčios tragišką padėtį už geležinės uždangos, kelti šias problemas tarptautinėje plotmėje. Komisija nuolat informavo viso pasaulio katalikių organizacijas, teikdavo žinių, straipsnių, rengdavo interviu įvairių kraštų spaudai, radijui bei televizijai apie Tylos Bažnyčios ir apskritai pavergtų tautų padėtį. Komisijos narės taip pat nuolat darė pranešimus, skaitė paskaitas tarptautiniuose kongresuose įvairių kraštų katalikių suvažiavimuose bei

studijų dienose. Moraliai bei materialiai buvo remiama Tylos Bažnyčios dvasininkija ir tikintieji. Komisijoje buvo nuolat keliamos ir pavergtos Lietuvos problemos. Tylos Bažnyčios komisijos pirmininkės pastangomis įvesta metinė maldos diena už Tylos Bažnyčią. Ji minima 65-kių kraštų katalikių organizacijose.

B. Venskuvienės iniciatyva ir pastangomis 1978 m. Pasaulio katalikių moterų organizacijų unijoje įsteigta **Žmogaus teisių komisija**. Tarp kitų svarbių problemų ryšium su žmogaus teisių pažeidimais įvairiuose pasaulio kraštuose nuolat plačiai informuojama ir apie padėtį Lietuvoje. B. Venskuvienės pastangomis Pasaulio katalikių moterų organizacijų unija surengė plačias akcijas dėl Nijolės Sadūnaitės, kun. A. Svarinsko, kun. S. Tamkevičiaus ir kitų sąžinės kalinių išvadavimo ne tik per savo vadovaujamus organus, per Žmogaus teisių komisiją, bet ir per 62-jų kraštų katalikių organizacijas bei kitas tarptautines institucijas. Pasaulio katalikių moterų organizacijų unijos Žmogaus teisių komisija veikia drauge su Jungtinių Tautų, Europos Tarybos ir Tarptautinio katalikų organizacijų centro Žmogaus teisių komisijomis.

Be konkretaus darbo komisijose, Tarptautinė katalikių moterų organizacijų unija (UMOFC) kas ketveri metai organizuoja kongresus, suvažiavimus ir studijų sesijas įvairiuose pasaulio žemynuose. Pasaulio lietuvių katalikių organizacijų sąjungos valdyba nuolat rūpinasi tinkamu PLKOS delegacijų sudarymu šiems tarptautiniams suvažiavimams. Per 40 PLKOS egzistencijos metų dalyvauti beveik visuose Pasaulio katalikių moterų organizacijų unijos kongresuose ir studijų sesijose. Mūsų delegatės nepraleido nė vienos progos iškelti okupuotos Lietuvos problemų, priminti Katalikų Bažnyčios sunkios padėties, mūsų tautos teisės į laisvą ir nepriklausomą gyvenimą.

Išėivijoje po Antrojo pasaulinio karo Pasaulio katalikių moterų organizacijų unijos kongresuose lietuvėms katalikėms atstovavo:

1947 m. Romoje	— dr. A. Šidlauskaitė (iš Romos)
1952 m. Romoje	— Birutė Venskuvienė ir dr. Nijolė Bražėnaitė — PLKOS valdybos narės (iš Paryžiaus)
1957 m. Romoje	— Birutė Venskuvienė — PLKOS valdybos įgaliotinė tarptautiniams ryšiams. Genovaitė Vaitiekūnaitė-Kaneb — PLKOS valdybos vicepirmininkė ir Marcelė Watkins (iš JAV).
1967 m. Romoje	— B. Venskuvienė, J. Lungienė ir P. Ivinskienė (iš Europos)

- 1967 m. Romoje — B. Venskuvienė — PLKOS valdybos įgaliotinė tarptautiniams ryšiams
G. Vaitiekūnaitė-Kanėb — PLKOS valdybos vicepirmininkė ir Amerikos lietuvių Rymo katalikių organizacijų sąjungos atstovė
A. Sungailienė — PLKOS valdybos vicepirmininkė ir Kanados lietuvių katalikių moterų draugijos atstovė
prel. J. Balkūnas — PLKOS dvasinis patarėjas, atlaikęs Šv. Mišias kongresui už kenčiančius komunizmo priešpaužoje Lietuvoje
- 1970 m. Turhout (Belgijoje) — B. Venskuvienė (iš Paryžiaus)
J. Žemaitienė (iš Romos) — PLKOS įgaliotinė Italijoje
- 1979 m. Bangalore (Indijoje) — B. Venskuvienė
- 1983 m. Antigonish (Kanadoje) — dr. Aldona Janačienė — PLKOS valdybos pirmininkė (iš Niujorko)
dr. O. Gustaitienė — Kanados lietuvių katalikių moterų draugijos pirmininkė (iš Toronto)
B. Venskuvienė (iš Paryžiaus)
- 1987 m. Londone (Anglijoje) — dr. A. Janačienė — PLKOS valdybos pirmininkė
B. Venskuvienė (iš Paryžiaus)
M. Parulienė — Londono lietuvių katalikių Šv. Onos draugijos valdybos pirmininkė
M. Semetienė — tos draugijos valdybos narė.

Kitas pasaulinis katalikių kongresas įvyko 1991 m. rugsėjo 19–27 d. Meksikoje, Gudalajeroje, tema „Moterys gyvenime: idealas — tikrovė — akcija“. Kongrese dalyvavo lietuvių katalikių atstovės iš Lietuvos ir išeivijos. Tai buvo pirmas pasaulinis katalikių moterų kongresas, kuriame vėl po ilgų tragiškų metų dalyvavo atstovės iš Lietuvos.

Nuo 1967 iki 1987 m. Pasaulio katalikių moterų organizacijų unijos kongresų temos buvo tokios:

- Roma 1967 m. (Italija) — Naujajame pasaulyje moteris — naujos žmonijos kūrėja

Turhout 1970 m. (Belgija)	Moters asmenybės ugdymas
Dar Es Saalam 1974 m. — (Tanzanija)	Moterų įnašas į teisingesnės vi- suomenės sukūrimą
Bangalore 1979 m. (Indija)	— Moteris—teisingumas—evangeliza- cija
Antigonish 1983 m. (Kanada)	— Moters identitetas—ugdymas—nau- joji bendrija
Londonas 1987 m. (Anglija)	— Moters pažanga — visų turtinimas

Pasaulio katalikų organizacijų unijos kongresuose, suvažiavimuose, studijų dienose ir komisijų sesijų metu PLKOS delegatės nuolat skleidžia įvairius leidinius bei dokumentus apie pavergtą ir dabartinę Lietuvą. Neperdedant šiandieninę lietuvę katalikę galima pavadinti mūsų tautos šių laikų knygneše, kuri skleidžia spaudą apie sunkią, tragišką Lietuvos padėtį, apie tai nuolat informuoja tautas, nuolat judina pasaulio sąžinę.

Gera suprasdama informacijos reikšmę, Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjungos valdyba palaiko ryšius su Vakarų pasaulio spaudos ir informacijos centrais. Antai Europoje ryšiai palaikomi su septyniais spaudos ir informacijos centrais, jiems teikiama informacija, siunčiami įvairūs leidiniai.

Nuo pagrindžio spaudos pasirodymo okupuotoje Lietuvoje PLKOS stengėsi supažindinti Vakarų pasaulį su „Lietuvos Bažnyčios kronika“ ir kitais slaptai ėjusiais leidiniais.

PLKOS per savo įgaliotinę tarptautiniams ryšiams palaikė tiesioginius ryšius ir su labai aktyvia pasauline plotme Tarptautine amnestijos organizacija mūsų politinių kalinių, ištremtų į Sibirą, klausimais.

Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjunga prisidėjo ir prie **Europos sąjūdžio**. Žvelgdami į ateitį su viltimi, kad Lietuva užimtų tinkamą vietą tarp laisvų Europos tautų, visi turime rūpintis dabartine Europos politine, kultūrine, socialine ir ekonomine evoliucija.

Tarptautinės veiklos prasmė

Kalbant apie Pasaulio lietuvių katalikų organizaciją sąjungos veiklą tarptautiniuose sąjūdžiuose, svarbu paminėti, kad tarptautinės organizacijos mums yra forumai, kuriuose buvo galima nuolat kelti okupuotos Lietuvos problemas ir Katalikų Bažnyčios persekiojimą, informuoti apie mūsų šalies padėtį. Per tarptautines organizacijas mes įsigijome visame pasaulyje Lietuvos laisvės

bylai daug gerų, ištikimų draugų ir su jais užmezgėme glaudžius ryšius.

Veikla tarptautinėse organizacijose prisideda prie religinio, kultūrinio, visuomeninio lietuvių katalikės asmenybės ugdymo ir sudaro galimybę jai nuodugniau pažinti pasaulį bei opiąsias problemas.

Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjunga, dalyvaudama tarptautinių organizacijų veikloje, savo ruožtu taip pat prisideda prie jų uždavinių sprendimo.

Pasaulis šiandien gyvena globalinį amžių. Religinės, moralinės, kultūrinės, politinės, socialinės, ekonominės problemos negali būti sprendžiamos uždaru būdu. Sprendimai turi būti daromi tarptautinių mastu.

Šiais metais, minėdami išeivijoje 40-tuosius metus nuo Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjungos įsteigimo, džiaugiamės išlaikę visus tuos metus lietuvių katalikų organizacinės veiklos tęstinumą. Su viltimi žiūrime į priekį, tikėdamiesi, kad lietuvių katalikų sąjūdžiai Lietuvoje vėl visiškai atgis ir naujai suklestės. Visais laikais lietuvių katalikė su didele atsakomybe ir neišsenkama ištverme veikė ir tebeveikia puoselėdama krikščioniškus idealus mūsų tautoje. Šiandien ji tai atlieka itin rūpestingai, pasiaukėjusi, tikėdama visu tuo, kas mūsų tautą veda TIESOS IR MEILĖS KELIU.

Literatūra

Tiesos ir meilės tarnyboje (1908—1933); Lietuvių katalikų moterų draugijos leidinys. 259 p.

Mūsų keliai: Pasaulio lietuvių katalikų organizacijų sąjungos leidinys, 1952. 108 p.

Pasaulio katalikų moterų organizacijų unijos kongresų, studijų dienų ir kolokvijų leidiniai (1952—1990).

INZ. JONAS KAZIMIERAS BURDULIS

KLIUTYS MOSŲ KELYJE

Rusijoje 1917 m. įvykus revoliucijai ir valdžią užgrobus bolševikams, valstybėje įsivyravo iškreiptas visuomenės raidos modelis. Pradėta diegti proletariato diktatūros teoriją ir taktiką. Siam tikslui reikėjo pašalinti visą senąją valdžios aparatą ir visur, visose valstybinėse įstaigose perimti kontrolę. Leninas iškėlė uždavinį, kad valstybės kontrolės aparatas būtų reorganizuotas į Darbininkų ir valstiečių kontrolės inspekciją. Jos tarnautojai, pasak jo, turi būti aukštos kvalifikacijos, gerai patikrinti, itin patikimi, gaunantys didelius atlyginimus¹. Šios koncepcijos vykdymas nulėmė milijonų žmonių, ištisų tautų likimą, buvo viena svarbiausių priežasčių, dėl kurios kilo Antrasis pasaulinis karas ir ilgą laiką buvo brandinamas Trečiasis... Šioje koncepcijoje glūdi viena prasmė — neribota totalinė prievarta.

Nepriklausomybės kaina

„...Upeliai ašarų išlieta Europoje dėl Belgijos, Serbijos, Juodkalnijos, Armėnijos ir kitų centrinių ir vakarinių karo sunaikintų kraštų. Tačiau nė vieno balso nebuvo pakelta prieš vokiečių kariuomenę už sunaikintas žemes Rytuose ir Baltijos kraštuose!

Daugiausia karo baisenybių teko patirti lietuvių tautai ir Lietuvos kraštui“, — rašė italų publicistas K. Kamoljas (K. Camoglio) 1928 m., nušviesdamas Lietuvos—Lenkijos konfliktą dėl Vilniaus².

Pirmasis pasaulinis karas bei jo padariniai — Rusijos ir Vokietijos revoliucijos — lėmė tolesnę Europos raidą. Gavo nepriklausomybę Čekoslovakija, Vengrija, Lenkija ir pakraščių valstybės — Lietuva, Latvija, Estija ir Suomija. Naujoje politinėje situacijoje itin svarbus vaidmuo buvo skiriamas Lenkijai, kuri nugalėjo Sovietų Rusiją 1926 metų kariniame konflikte ir išplėtė savo valdas,

pasigrobusi dalį Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos žemių. Todėl nenuostabu, jog Antantės valstybės, kurį laiką Lenkiją laikydamos realia karine galia, galinčia pasipriešinti komunizmo grėsmei, teikė jai karinę ir politinę paramą. Tuo paaiškinamas tas vieningas jaunos Lietuvos valstybės interesų ignoravimas. „Anglų egoizmas šiandien laikomas patarle: užsienio reikalų ministras Čemberlenas reikalauja nei mažiau nei daugiau kaip to, kad Lietuva nekeltų Vilniaus klausimo, nes tai gali pakenkti Europos pusiausvyrai ir taikai“³.

Vokietijai ilgainiui atsigaunant, Lenkijos karinė reikšmė sumenko. Lenkijos vyriausybė nežvelgė, jog Europoje bręsta naujas įtakos sferų pasidalijimas, jog tikėtinas jos pačios ketvirtasis padalijimas. Priminsime skaitytojui, jog visuose ankstesniuose Lietuvos—Lenkijos padalijimuose (1772, 1793 ir 1795 m.) dalyvavo Rusija ir Prūsija.

1938 m. Lenkija dalyvavo Miuncheno suokalbyje ir užgrobė dalį Čekoslovakijos teritorijos⁴. Savo vyriausybės trumparegišką politiką lenkų tauta apmokėjo 6 milijonais žuvusių Antrajame pasauliniame kare.

Miuncheno suokalbininkai paslaugiai padovanojo Vokietijai ir Klaipėdos kraštą, suprasdami, jog po kelerių metų jis taps svarbiu placdarmu pulti Sovietų Sąjungą. Toks įžvalgumas turėtų sulaukti istorikų dėmesio, nes duoda pagrindą įtarti, jog Lietuvos likimas buvo nulemtas ne 1939 m. Hitlerio ir Stalino, o gerokai anksčiau. Kas yra tikrieji mūsų vergijos autoriai? Istorija nutyli. Tačiau mes neturime teisės to užmiršti ir, kai ateis laikas, turėsime pateikti Istorijos ir Dievo Teismui sąskaitą, ją pateikti teks nepriklausomai nuo mūsų valios. Tam mus įpareigoja mūsų protėvių kovos dėl lietuvių tautos laisvės ir šimtų tūkstančių mūsų brolių kaulai, išblaškyti Sibiro platybėse.

Mūsų dienomis pasaulis sparčiai keičia savo veidą. Keičiasi karinės doktrinos, keičiasi politinis mąstymas. Sukūrus didelės naikinamosios galios kariavimo priemonės, sumažėjo, o kai kur ir visiškai išnyko karinių placdarmų reikšmė,— pradėjo dominuoti jų ekonominė svarba. Dar prieš porą dešimtmečių karinės doktrinos teigė, kad karinio konflikto tarp NATO ir Varšuvos pakto šalių atveju yra visiškai įmanomi riboti abipusiai nedidelės galios atominų užtaisų smūgiai, toliau paleidžiant veikti įprastinius ginklus (taip sakant, konvencines kariavimo priemones). Mūsų dienomis padėtis yra smarkiai pasikeitusi. Įtakos sferų pasidalijimas senąja prasme — bent jau Europoje — neteko prasmės, varžybos tarp valstybių neteko ankstesnio agresyvumo.

Pyragas (Sovietų Sąjungos rinka) didelis, jo užteks visiems, visi suinteresuoti kuo ilgiau jį valgyti. Štai kodėl bemaž visos

Europos šalys choru šaukia, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos išėjimas iš Sovietų Sąjungos sukeltų vos ne jos žlugimą ir grėsmę visuotinei taikai.

Taigi, kaip matome, naujasis politinis mąstymas, kad ir koks jis patrauklus, mažų tautų likimo nekeičia, prekiauti jų interesais tapo tradicija. Galima ginčytis, galima spėlioti — pakenktų ar ne mūsų nepriklausomybė Sovietų Sąjungos saugumui ar pertvarcos likimui (veikiausiai — ne!), tačiau esmė ne tai. Susiklosčius tokiai situacijai, kai mūsų nepriklausomybės siekimas neranda tarptautinės bendrijos paramos, kai mums svetimi imperiniai interesai yra viešai keliama aukščiau už gyvybinius mūsų tautos interesus, reikia atvirai svarstyti — kokios mūsų perspektyvos, kur mūsų tyko pavojai ir kaip mums siekti savo tikslo.

„Stipraus centro“ interesų užkulisiuose

Caro Rusijos imperinė politika reiškėsi dvejopai: a) jėga grobiant naujas teritorijas ir diplomatinėmis priemonėmis plečiant savo įtakos sferas, žvalgant dirvą galimoms aneksijoms; b) užgrobtose teritorijose vykdant nutautinimo ir genocido politiką, jas kolonizuojant. Dar K. Marksas yra sakęs, jog visi caro Rusijos užkariavimai buvo vykdomi skelbiant, neva Rusija tautas išvaduoja iš priespaudos⁵. Sovietų Rusija, tapusi caro Rusijos teisių perėmėja, tęsė ankstesnę tautų pavergimo politiką, šį kartą „išvaduodama“ nebe tautas, o proletariatą. Čia svarbu pažymėti, jog po Vasario revoliucijos įvykęs visos Rusijos darbininkų tarybų suvažiavimas 1917 m. birželio 22 d. rezoliucija visoms Rusijos tautoms suteikė apsisprendimo teisę iki pat pasitraukimo iš Rusijos valstybės⁶. Tačiau bolševikams užgrobus valdžią, ši teisė liko tik jau atsiskyrusioms tautoms, kurioms išlaikyti stigo karinės jėgos. Tautoms, likusioms jos sudėtyje, buvo aiškinama, kad joms atsisukti nesą pagrindo, nes internacionalizmo principas esąs nesusiderinamas su smulkiaburžuazinio nacionalizmo principu⁷.

Naujas Sovietų Rusijos (o vėliau Sovietų Sąjungos) politikos elementas buvo totalinė prievarta. Tai nekelia nuostabos, nes naujais pagrindais tvarkomoje valstybėje valdžios mechanizmas iš priemonės tapo tikslu. Šia prasme itin pamokomas pavyzdys (tų laikų „naujo“ politinio mąstymo) yra pirmojo pokario penkmečio plano svarstymas Kremliuje Stalino kabinete. SSRS valstybinio plano komiteto pirmininkui paaiškinus, kad lieka neišspręstas statybos objektų, esančių už Uralo, aprūpinimas darbo jėga, Stalinas nusišypsojo ir pasakė: „Planą patvirtinti, o darbo jėgą parūpins draugas Berija“⁸. Prisiminkime I. Kantą: „Europos lau-

kiniai skiriasi nuo Amerikos laukinių visų pirma tuo, kad kai kurios Amerikos laukinių gentys yra savo priešų suvalgomos, o pirmieji moka nugalėtuosius panaudoti geriau, negu tik suvalgyti...“⁹

Šiandien esame tokioje raidos pakopoje, kuri atėjo po dešimtmečius vykdytų masinių represijų, nutautinimo ir viso to įkvėpėjo bei vykdytojo — nomenklatūros — savivalės. Tas įkvėpėjas ir vykdytojas anaipol nėra linkęs pasitraukti ir grąžinti tautoms uzurpuotą valdžią. „Stipraus centro“ siekimas žūtibūt išsaugoti savo neva suverenias teises pavergtų tautų atžvilgiu negali būti nei teisėtas, nei natūraliai suprantamas, nei apskritai protingai paaiškinamas. Tai tėra imperinės ambicijos išlaikyti pavergtas tautas priespaudoje. Tokiomis aplinkybėmis neįmanoma padėti pamatų naujai SSRS federacijai teisingu pagrindu, nes kol „centras“ yra stiprus, jis ir toliau sieks išsaugoti ir įtvirtinti savo interesus bei savo valdžią. Sovietų Sąjungos centrinės valdžios organai yra skirti atstovauti suverenių valstybių (respublikų) bendriems interesams santykiuose su užsienio valstybėmis, o Sovietų Sąjungos viduje jie netenka prasmės. Federacija turėtų būti sudaryta taip, kad būtų neįmanomas joks spaudimas ir jokia prievarta nė vienai respublikai, bet kuriai tautai. Tuo tarpu matome visiškai kitokį vaizdą — Sovietų Sąjungos, kitaip sakant, ją sudarančių valstybių visumos santykiai su tą Sąjungą sudarančiomis valstybėmis yra taip iškreipti, taip deformuoti, kad teisiniu požiūriu pati Sąjunga yra tapusi nonsensu, juridiniu kazusu. Prievarta — ir vidaus politikoje, ir tarptautinėje plotmėje — yra netekusi prasmės, — kol Sovietų Sąjungos vadovai veidmainingai deklaravo taikaus sambūvio principus, laisvajame pasaulyje tie principai buvo įgyvendinti. Tačiau, nepaisant jokios logikos, tolydžio ieškoma būdų, kaip tą absurdą naujai įteisinti, visiškai nesusimąstant, jog kaip tik jis yra visų mūsų nelaimių priežastis, jog kaip tik jo prigimtis lemia pavergtų tautų genocidą ir visas ekonomines ir politines problemas. Dabar, respublikų daugumai atsidūrus beteisiškoje padėtyje, jos neturi galimybės pasipriešinti. Vadinas, pats „stipraus centro“ egzistavimas yra neteisėtas, nes jam niekas nėra pavedęs savo nuožiūra tvarkyti tautų likimo (tai yra pačių tautų prerogatyva) ir pačia savo esme jis prieštarauja tautų apsisprendimo teisei.

Stebint šiandieninę Sovietų Sąjungos vidaus politinę situaciją, matyti, jog pertvarka čia vyksta taip sunkiai — su didžiuliais nuostoliais ir žmonių aukomis — todėl, kad partinis aparatas ir „ūkinis aktyvas“ stengiasi išsaugoti valdžią, pasisavintą iš konstitucinių valdžios organų. Štai kodėl niekieno nekontroliuojama neribota valdžia vadovaujasi ne įstatymais ar moralės normomis,

o tik savo interesais, visos visuomenės sąskaita. Jau pati „partinės valdžios“ sąvoka žadina nepasitikėjimą.

Absoliutizmas su visomis jo blogybėmis egzistuoja XX a. pabaigoje kaip brutalus anachronizmas. Absoliutizmas, kuris įkūrė valstybinę feodalizmo sistemą, pasinaudodamas pačiais nežmonišiausiais kapitalizmo formavimosi XVIII ir XIX a. metodais — garsiaisiais „enclosure of commons“ (benruomeninių žemių aptvėrimas) ir „clearing of estates“ (dvarų išvalymas), taip vaizdžiai aprašytais K. Markso¹⁰. Štai iš kur Leninas ir Stalinas paėmė išbuožinimo bei priverstinės kolektyvizacijos metodą. Taip kapitalizmo išmėgintu ir pasaulinio proletariato vadų aprobuotu būdu iš valstiečių buvo atimta žemė ir parūpinta darbo jėgos didžiosioms socializmo statyboms. Ką gi, juk taigos žvėrių dirbti nepriversi...

„Stiprusis centras“ taip pat turi savo problemų. Viena iš sunkiausių — nesugebėjimas ir nenoras suprasti, jog tautų laisvės ir nepriklausomybės siekimas yra aukštesnis už dirbtinai sudarytas „tautų draugystės“ ir „internacionalizmo“ dogmas. Tikrajai draugystei nereikia nei skatinimo, nei propagandos; blogis atsiranda tada, kai pradedama spekuliuoti sąvokomis ir jomis dangstyti savanaudiškus tikslus. Kuo daugiau kalbama apie tautų draugystę ir internacionalizmą, tuo mažiau jų paisoma. Kaip tik atvirkščiai: dar niekada su tokia jėga nebuvo įsiliępsnoję konfliktai Užkaukazės ir Vidurinės Azijos respublikose. Genocidas Afganistane ir Gruzijoje galutinai išsklaidė visas abejones dėl tikrosios tariamojo internacionalizmo esmės. Tapo aišku, kodėl vengiama atkurti nacionalinius karinius junginius — lietuvių karių nepanaudosi tramdyti lietuvių tautos, armėnų karių — armėnų, ginant „stipriojo centro“ interesus.

Netikėtai pasirodė, jog tikrąjį pertvarkos turinį ir jos esmę tautos gali nusistatyti pačios. Tai stulbinančiu greičiu iškėlė aikštėn aibę problemų, į paviršių išplaukė daug anksčiau kruopščiai slėptų prieštaravimų, paaiškėjo nusikaltimų savo liaudžiai mastai ir jų mechanizmas. Pasirodė, jog svarbiausias veiksnys, stabdantis pertvarką, yra komunistų partijos diktatūra.

Avangardinis SSKP vaidmuo į SSRS ir sąjunginių respublikų konstitucijas buvo įrašytas 1977 metais — kai partinė nomenklatūra gyveno savo antrojo suklestėjimo laikotarpį. Kas tai yra nomenklatūra? Iš kur ji atsirado ir kokia jos reikšmė visuomenės gyvenime?

Nomenklatūra — labai sudėtingas reiškinys, jos paslaptys rūpestingai slepiamos ir glaustai jų nušviesti neįmanoma. Paminėsim tik kai kuriuos esminius dalykus, turinčius reikšmės lietuvių tautai, svarstant galimybes atgauti nepriklausomybę.

Leninas, kurdamas bolševikų partiją, turėjo aiškų tikslą — užgrobti valdžią. Darbininkų klasės interesai, dar ir dabar įrašyti SSKP programoje, Leninui nerūpėjo. Darbininkams buvo skiriamas palyginti nedidelis uždavinys — padėti užgrobti valdžią revoliucionieriams profesionalams. „Duokite mums revoliucionierių organizaciją,— rašė Leninas,— ir mes apversime Rusiją... Mums reikalinga karinė agentų organizacija“¹¹.

Revoliucionierių profesionalų organizaciją sumanė ir sukūrė Leninas; nomenklatūrą išrado Stalinas. Nomenklatūra — tai:

1) sąrašas vadovaujančių postų, į kuriuos darbuotojus skiria ne įstaigos viršininkas, o aukštesnioji organizacija;

2) sąrašas asmenų, kurie tokius postus užima arba yra rezerve jiems užimti¹².

Savo kūrinių RKP(b) XII suvažiavime 1923 metais Stalinas apibūdino taip: „...reikia parinkti darbuotojus taip, kad postuose būtų žmonės, mokantys vykdyti direktyvas, sugebantys suprasti direktyvas kaip savas ir mokantys jas įgyvendinti. Priešingu atveju politika netenka prasmės, pavirsta rankų mojavimu“¹³.

RKP(b) CK ir gubernijų komitetuose kadrų apskaitos ir skirstymo skyriai buvo sudaryti dar 1920 m. 1922 m. rugpjūčio mėn. partijos XII konferencijoje pirmą kartą buvo paskelbti duomenys apie partinį aparatą, kurį faktiškai kontroliavo RKP(b) CK. Maskvoje buvo 325 šio aparato darbuotojai, gubernijose — 2000, apskrityse — 6000, atleistų nuo gamybinio darbo partinių komitetų sekretorių — 5000. Iš viso 15 325 žmonės.

Mirus Leninui, buvo paskelbtas „lenininis šaukimas“ į partiją. Į ją plūstelėjo valdžios ištroškusių karjeristų banga. 1924 m. gegužės mėn. (XIII suvažiavimas) partijoje jau buvo 736 tūkst. narių, palyginti su 386 tūkst. 1922 m. balandžio mėn. (XII suvažiavimas). Neatsiliko ir nomenklatūra, pagausėjusi iki 25 tūkst. žmonių; vien tik RKP(b) CK aparate dirbo 767 žmonės¹⁴.

Pagal sąjunginių gyventojų surašymų duomenis SSKP CK, VLKJS CK, VPSCT ir centrinėse sąjunginėse organizacijose buvo: 1959 m. — 25 912 ir 1970 m. — 24 571 žmogus; rajonų ir miestų lygmenyje: 1959 m. — 61 728 ir 1970 m. — 74 934 žmonės; žemutinėse organizacijose: 10559 m. — 159 618 ir 1970 m. — 145 248 žmonės.

Taigi politinį viešpatavimą SSRS vykdo grupė, turinti maždaug 250 tūkst. narių, dveja tiek sudaro pramonės, statybos, transporto ir ryšių, žemės ūkio ir mokslo įstaigų vadovai. Visų lygmenų nomenklatūros sąrašuose iš viso susidaro apie 750 tūkst. žmonių. Kartu su jų šeimų nariais susidaro apie trijų milijonų žmonių klasė, kuri pagal savo prigimtį yra privilegiuota, parazi-

tuojanči ir valdanti klasė, vykdanči diktatūrą visai liaudžiai ir pačiai partijai¹⁵.

Pirmasis nomenklatūros klestėjimo laikotarpis truko nuo jos sukūrimo iki Stalino mirties 1953 m. 1965 m. nomenklatūra pademonstravo savo jėgą, įvykdžiusi rūmų perversmą ir pašalinusi N. Chruščiovą, kuris pirmą kartą pamėgino sumažinti gigantišką valdymo aparatą. Objektyviai nomenklatūros sukūrimas buvo dėsningas istorijos reiškinys: kai po Spalio perversmo bolševikai užgrobė valdžią ir ją įtvirtino raudonuoju teroru, pasikeitė pati valdžios funkcija. Kaip minėta, ji iš priemonės tapo tikslu. Toliau sekė visiškai suprantami žingsniai — taip įtvirtintą valdžią reikėjo neribotai išplėsti, padaryti neprieinamą jokiai kritikai ir visa tai pateisinti ideologinėmis priemonėmis. Tam buvo sukurta atitinkama ideologija ir ištisa politinio švietimo (tiksliau — masių mulkinimo) sistema su proletariato diktatūros, pasaulinės revoliucijos, internacionalizmo ir kt. teorijomis bei neklaidingumo dogma. Ortodoksinio komunizmo teoretikai dar ir šiandien nenori sutikti su tuo, kad šis „neklaidingumas“ žmonijai kainavo daugiau kaip šimtą milijonų gyvybių — visuotinai skelbiama, kad marksizmas-leninimas yra vienintelė moksliskai pagrįsta ir mūsų tikrovę gebanti teisingai nušviesti teorija. Geriausiu atveju pripažįstamos tik „kai kurios klaidos“.

Per antrąjį nomenklatūros klestėjimo laikotarpį — 1965—1985 m., t. y. L. Brežnevo valdymo metu, liaudies ūkis sparčiai ritosi į pakalnę, o nomenklatūra pasiekė savo išpūstos šlovės zenitą. Absurdiškas savęs šlovinimas buvo įrašytas į šalies Pagrindinį įstatymą, nors partijos autoritetas katastrofiškai smuko. Iš aukštų tribūnų vis dar galima išgirsti, kad liaudį reikia aprengti ir pamaitinti, o iš tikrųjų liaudis nomenklatūrą ir rengia, ir maitina¹⁶.

Taigi ideologija pateisina viską! Ketvirtajame dešimtmetyje nomenklatūra galėjo save sutapatinti ir su partija, ir su liaudimi, o bemaž visą liaudį paskelbti liaudies priešais, tai kodėl dabar nepasiskelbus liaudies maitintoja, kai yra tiek ir tiek naivuolių, kurie tuo tiki?!

Į akis krinta viena dėmesio verta aplinkybė. Pripažinus, kad komunistų partija darė klaidų, vengiama prisipažinti, jog padaryta šiurpių nusikaltimų žmoniškumui. Per SSRS liaudies deputatų I suvažiavimą buvo paskelbta (I. Vlasovas), jog nuo raudonojo teroro Sovietų Sąjungoje krito tiek žmonių, kiek žuvo visame Antrajame pasauliniame kare, t. y. 50 milijonų žmonių! Priminsime, jog kitų mokslininkų nuomone, raudonojo teroro aukų Sovietų Sąjungoje buvo per 70 milijonų žmonių. Kokią reikia turėti sąžinę vadinti tai „kai kuriomis klaidomis“? Tokio elgesio mo-

tyvai visiškai aiškūs — už klaidas nereikia nei bausti, nei persekioti teismiškai. Klaidų priežasčių galima ir neieškoti. Objektyviai tokio nutylėjimo priežastys galėtų būti tik dvi:

1) humaniškumas dėl senaties;

2) baimė prarasti užgrobtą valdžią.

Visiškai aišku, jog humaniškumas čia niekuo dėtas. Visų pirma, Sovietų Sąjunga yra pasirašiusi tarptautinius susitarimus, pagal kuriuos nusikaltimams žmoniškumui senatis netaikoma. Antra, konstatavus nusikaltimą, derėtų surasti kaltininkus, juos patraukti atsakomybėn, nustatyti kiekvieno iš jų kaltės laipsnį ir tiksliai tada aiškintis, kam gali ir kam negali būti taikoma senatis, amnestija ir pan. Kitaip tariant, humaniškumas be teisingumo neįmanomas.

Palyginkime, kaip buvo vykdomas teisingumas nugalėtoje nacistinėje Vokietijoje. Aukščiausi nacistinės vadovybės pareigūnai buvo teisiami. Kiekvieno iš jų kaltė buvo kruopščiai ištirta ir visi gavo pelnytą bausmę. Vidurinės grandies funkcionieriai neteko teisės penkerius metus dalyvauti aktyvioje politinėje veikloje, o eiliniai nacionalsocialistų partijos nariai, neįvykdę nusikaltimų žmoniškumui, buvo amnestuoti. Tuo tarpu Sovietų Sąjungoje, kur SSKP nusikaltimai savo liaudžiai yra kur kas sunkesni negu jos sesers ir antipodės — NSDAP, nieko panašaus iki šiol nėra padaryta. Šiandien budeliai, bijodami prarasti savo privilegijas, atsiriboja nuo „praeities klaidų“.

Nomenklatūra nuo pat Spalio perversmo yra vadovaujanti ir vairuojanti jėga. Prievarta ir teroru ji pergalės maršu žygiavo per visą Sovietų valstybės istoriją. Nomenklatūra ir dabar savo tikslų siekia prievarta. Kita vertus, prievartos ir teroro šalininkų, nors ir labai suaktyvėjus demokratijos jėgoms, komunistų partijoje dar yra labai daug — partijos nario bilietas genocido vykdytojams yra patikima asmens neliečiamybės garantija. Senos vertybių sistemos staiga pakeisti nauja neįmanoma psichologiškai. Atgaila neįmanoma, nesuvokus kaltės, o tiesos monopolis neskatina pasijusti neteisiam. Sakoma, jog viską darė kažkas kitas, jog tai buvo seniai ir t. t. Ir užmirštama, jog iš tų kitų yra paveldėta uzurpuota valdžia, aplaistyta milijonų nekaltų jos aukų krauju, jog ta valdžia naudojamas neteisėtai. Kiekvienoje civilizuotoje šalyje valdanti partija, taip nualinusi liaudies ūkį ir įstūmusi šalį į katastrofą, ne šiaip sau pralaimėtų rinkimus, o sužlugtų galutinai. Tuo tarpu matome, jog visoje Sovietų Sąjungoje 1989 m. rinkimuose į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą SSKP sugėbėjo išlaikyti savo pozicijas, nors jai ir buvo suduotas stiprus smūgis — daugelyje rinkiminių apygardų nomenklatūros statytiniai negavo pakankamo skaičiaus rinkėjų balsų, nors rinkėjų są-

rašuose jie buvo vieninteliai kandidatai. Sunku tikėtis, jog didžiausiose sąjunginėse respublikose, kur komunistų partijos autoritetas dar yra gana stiprus (Rusijoje, Ukrainoje, Baltarusijoje), žmonių sąmonėje bręstantys pokyčiai leistų žmonėms greitai laiku suvokti visą pliką tiesą — ne pagražintą ir ne pusinę. Dar tebėra gajūs dešimtmečiais diegti štampai: neva komunistų partija vienintelė tegali išvesti šalį iš chaoso ir aklavietės, neva dėl visų blogybių kalti kai kurie (!) negabūs partiniai veikėjai ir netgi žmonių nenoras dirbti. Administracinė komandinė sistema, sukūrusi tą chaosą savo egzistencijai pateisinti, iš principo negali pasiūlyti realaus kelio išeiti iš aklavietės, nes tai reikštų jos pačios žlugimą.

Ši sistema yra gerai apgalvota: partija yra iškelta viršum visuomenės, o nomenklatūra — viršum partijos ir yra apėmusi visus svarbiausius valstybės, ūkinio mechanizmo ir visuomenės gyvenimo postus. Į šiuos postus skiriami gerai atrinkti ir aukštosiose partinėse mokyklose parengti partiniai kadrai. Pagrindinis atrankos kriterijus suformuluotas dar Stalino — sugebėjimas vykdyti direktyvas, t. y. paklusnumas aukštesniam vadovui, aklas įsakymų vykdymas. Dalykinės savybės reikšmės neturi.

Nomenklatūra visuomenės gyvenime parazituoja kaip milžiniškas auglys. Tas auglys, nelyginant vėžys žmogaus organizme, plinta, vartoja geriausias medžiagas (žmones) ir pajungia sau visus organizmo procesus. Tai trunka tol, kol organizmas, auglio sunaikintas, miršta, o kartu su juo — ir pats auglys, išaugintas ir išmaitintas milijonų ląstelių — savo aukų — krauju.

Tautos jaučia joms iškilusį pavojų, tačiau tas pavojus ne visada yra aiškiai suvokiamas. Vidurinės Azijos respublikose, nu stojus slopinti islamą, nepakantumas nomenklatūros įdiegtam beteisiškumui remiasi religiniu pagrindu. Kaip parodė dar Sumgaito įvykiai ir musulmonų jaunuolių agresyvumas europiečiams karinės tarnybos vietose, pasipriešinimas vadovaujantis religinėmis pažiūromis gali padėti pradus visuomenei, paremtai fanatizmu ir kitokia prievarta. Kyla rasizmo pavojus. Krinta į akis, jog visų šių konfliktų fonas — beteisiškumas. Ryškiausiai tai matyti armijoje, juoba kad iki šiol ji sudaroma rekrūtų principu, išlikusiu dar nuo caro laikų. Prieš šimtą metų šis principas gal ir atitiko anuometinį civilizacijos lygmenį Rusijos valstybėje, bet mūsų dienomis, techninės ir technologinės revoliucijos epochoje, dveji, treji metai, išbraukti iš brandžiausio jaunuolio amžiaus laikotarpio (kada yra intensyviausiai įsimenamos mokslo žinios), galutinai sužaloja asmenybę. Nenuostabu, kad Sovietų Sąjunga — viena iš labiausiai atsilikusių valstybių talentingų žmonių skaičiumi. Sis-

tema pajėgia iš Einšteino padaryti rekrūtą, tačiau iš rekrūto Einšteiną — niekada!

Visi konfliktai Sovietų Sąjungoje paprastai yra kurstomi iš išorės; jų priežastys nėra natūralios, savaiminės. Nerimą kelia tai, kad lieka nedemaskuoti konfliktų įkvėpėjai ir organizatoriai. Pavojų didina mafijos skverbimasis į valstybės valdymo ir partinį aparatą. SSRS liaudies deputatas T. Gdlianas teigia: „Mes būsimė arčiau tiesos, jeigu ją (Uzbekijos bylą.— J. K. B.) pavadinsime Maskvos byla, o dar tiksliau — Kremliaus byla su ją maitinančiais filialais Uzbekistane, Kazachstane, Kaukaze, Krasnodaro krašte ir kitose vietose. Byloje yra duomenų apie baudžiamojon atsakomybėn patrauktų asmenų ryšius su politinio biuro nariais (dauguma iš jų — jau buvusieji) Grišinu, Romanovu, Alijevu, Solomencevu, Ligačiovu, Kapitonovu, taip pat su daugeliu atsakingų darbuotojų iš įvairių SSKP CK aparato skyrių“¹⁷.

Tikriausiai šis pareiškimas remiasi konkrečiais įrodymais. Todėl 1989 m. rugpjūčio 26 d. SSKP CK pareiškime įspėjimas „neperžengti ribų“ gali būti paremtas kraštutinėmis priemonėmis: pavojus Baltijos tautoms visiškai realus. Tokį įspėjimą paskelbę partinio aparato darbuotojai vadovaujasi ne blaiviu protu ir tikslia padėties analize, o bijodami, kad nepašlytų jų išskirtinė padėtis ir nesusilpnėtų neribota valdžia.

Įsidėmėtina SSKP CK politinio biuro nario J. Ligačiovo nuostata į streikus. Kai Taškento srities K. Markso kolūkio pirmininkas R. Akbarovas regioniniame Maskvos, Sibiro, Uralo ir Vidurinės Azijos pasitarime pasiskundė, kad iš jo kolūkio buvo atimta 640 ha ariamos žemės, J. Ligačiovas atsakė: „Jeigu taip ir toliau bus... pradėkite streikuoti. Siųsk telegramą į CK, mes palaikysim...“¹⁸

Kiekviena diena artina demokratijos ir pažangos jėgų pergalę prieš reakcijos jėgas, žūtbut siekiančias išsaugoti uzurpuotą valdžią. Partinė valstybė ir teisinė valstybė — tai viena kitos antipodai. Todėl nors ir kalbama, tačiau neskubama dėti teisinės valstybės pamatų. Greičiau atvirkščiai: pasirodo vis nauji antidemokratiški įstatymai, vis daugiau sujaukiama teisėtvarkos sistema. Leidus tautoms savarankiškai tvarkyti savo likimą, jos galėtų rimtai to imtis, o tuomet ir pats „stiprus centras“ liktų nebereikalingas — nebebus galima apiplėšti respublikų, nebebus ko skirstyti ir ką planuoti.

Žvilgsnis į Lietuvos interesus

Jeigu ideologija yra skirta tik pridengti tikriesiems tikslams, o iš tikrųjų diegiamos tariamos tiesos, joms nelemta būti realizuotoms. Socializmo ir komunizmo kūrimo teorija Sovietų Sąjungoje šiandien nebeturi nei idėjinio, nei ekonominio pagrindo. Tai gerai supranta platieji visuomenės sluoksniai, tačiau partijos aparatas, nelyginant strausas, įsivaizduoja viską po senovei. 1989 metų rinkimai įtikinamai pademonstravo konfrontuojančių pusių — liaudies masių ir nomenklatūros — pasiryžimą: viena pusė — išnagrinėti situaciją ir atgaivinti demokratiją, o kita — neleisti daryti permainų. Padėtis partijoje susiklostė iš tikrųjų dramatiškai — tautoms tenka ginti pertvarką nuo partijos, kuri tą pertvarką ir paskelbė. Pasirodė, jog partijoje esama gana stiprių jėgų, kurios norėtų pertvarką kuo toliau nukelti ir netgi visai sužlugdyti. Dabar visiškai aišku, kas yra tos konservatyviosios jėgos — tai partiniai profesionalai, susivieniję į uždara nomenklatūros sistemą. Jie chorą šaukia, kad demokratinės permainos kelia grėsmę „socializmo iškovojimams“, būdami įsitikinę, jog jų privilegijos ir uzurpuota valdžia ir yra tie tariamieji iškovojimai. Šiuo požiūriu nomenklatūra, būdama nuoseklus ir įsitikinęs tautų apsisprendimo teisės priešas, nepajėgia įvertinti permainų reikšmės visuomenės demokratizavimui ir objektyviai yra pertvarkos priešas.

Kalbėdami apie nomenklatūrą Lietuvoje, išskirsime tris jos lygmenis:

a) aukščiausiam (SSKP CK lygmeniui) priklauso visų pirma respublikinės valdžios — LKP CK, Ministrų Tarybos, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo — atstovai. Jie į savo postus yra skiriami SSKP CK ir yra SSKP CK administracinių organų skyriaus žinioje. Dažnai jie atlieka partinio darbo stažuotę Maskvoje;

b) respublikiniam (LKP CK lygmeniui) priklauso partijos rėmėjų ir miestų komitetų ir vykdomųjų komitetų vadovai, taip pat stambių pramonės objektų vadovai;

c) rajoniniam lygmeniui priklauso vadovaujantys kadrų, pavaldūs partijos rajono komitetui.

Nomenklatūrai priklauso ir teisėtvarkos vadovaujantys darbuotojai, taip pat personaliniai pensininkai, tarp kurių yra nemaža buvusių NKVD darbuotojų. Šie pastarieji sudaro pačią agresyviausią „avangardo“ dalį.

Taigi milžiniško auglio metastazės yra išplitusios visur, nė vienas kampelis neliko jo nepaliestas.

Lietuvoje po LKP CK XVII plenumo konservatyviausia ir agresyviausia nomenklatūros dalis šiek tiek susilpnėjo. Pertvarkos

procesas partijoje pažengė į priekį. Pirmiausia, reikia ypač pabrėžti, kad ir čia nomenklatūros vaidmuo neigiamas — permainų reikalauti pradėjo ne aparatas, o eiliniai komunistai. Ne iš nomenklatūros, o iš eilinių komunistų pasigirdo reikalavimas atkurti savarankišką Lietuvos komunistų partiją. Jau tada įsižiebusi diskusija dėl būsimos LKP statuso davė pagrindą tikėtis, jog nomenklatūrai LKP XX suvažiavime bus sunku primesti savo valią. Buvo aišku viena — bus rimtas jėgų išbandymas, nes abi grupuotės stiprios: savarankiškos LKP šalininkai vadovavosi blaiviu protu ir rimta padėties analize, o jos priešininkai, remiami „stipraus centro“, pasiklojė brutalia jėga, kurią vis dėlto ne taip jau paprasta paleisti į darbą¹⁹.

Glaustai apžvelgsime nomenklatūros ir tautos santykius Lietuvoje. Nacionalinės nomenklatūros poziciją Lietuvos nepriklausomybės klausimu aiškiai nusako šie jos teiginiai:

1) suverenitetas atnaujintoje Sovietų Sąjungoje naujos sąjunginės sutarties pagrindu;

2) esą negalima vienu kirčiu nukirsti ekonominių sąty su Sovietų Sąjunga, kadangi esame priklausomi nuo jos išteklių;

3) neva komunistų partija, būdama avangardas (tiksliau sakant — nomenklatūra), vienintelė tegalinti nuvesti tautą į nepriklausomybę.

Visi šie argumentai anaipol neįrodo, kad LKP galėtų nuvesti Lietuvą į nepriklausomybę. Kaip tik atvarkščiai — LKP tegali įteisinti mūsų vergiją juridškai, tik šį kartą kvalifikuotai ir galutinai.

Peršama mintis, jog jeigu naujoji federacijos sutartis sąjunginėms respublikoms numatys nors truputį daugiau teisių, tai tokia federacija jau bus gera. Tuo tarpu vienintelis imperijos ramstis ir tautų laisvės priešas — nomenklatūra — toje sutartyje net nebus paminėtas. Nėra ir negali būti jokios federacijos, jeigu siekiama išsaugoti imperiją. Naujoji sąjunginė sutartis — tai didžiulis pavojus mūsų nepriklausomybei. Skirtingai nuo kitų respublikų, Lietuva, Latvija ir Estija nėra pasirašiusios 1922 metų sąjunginės sutarties ir tai įrodo mūsų tikrąjį statusą — mes nesame įstoję į Sovietų Sąjungą. Reikia pabrėžti, jog tokia aplinkybė „stipriam centrui“ nėra kliūtis, — per SSRS Liaudies deputatų I suvažiavimą daugelis deputatų piktinosi (kai buvo kalbama apie Molotovo—Ribentropo paktą), kad mes drįstame abejoti savarankišku Lietuvos įstojimu į Sovietų Sąjungą.

Argumentas, neva negalima vienu kirčiu nutraukti visų sąty, kuriais mes esame susieti su Sovietų Sąjunga, yra skirtas nebent riboto proto žmonėms. Visų pirma, niekas to negali padaryti ir niekas to nesiekia padaryti. Antra, sątyus-grandines būtina pakeis-

ti į ryšius — ekonominio bendradarbiavimo priemonės. Iš esmės dabartiniai ekonominiai Lietuvos ir Sovietų Sąjungos ryšiai yra kolonijos ir metropolijos ryšiai pačiomis nenaudingiausiomis mums sąlygomis. Jeigu pritarsime prielaidai, jog Lietuva savo produkciją eksportuoja į SSRS (juk Lietuvos TSR — „suvereni“ respublika!), galima teigti, kad atsisakius vieno importuotojo (Sovietų Sąjungos) būtų sunku greitu laiku susirasti kitus produkcijos pirkėjus. Tuo tarpu iš tokio „vidinio eksporto“ jokios naudos neturime. Iš Sovietų Sąjungos gauname žaliavas, pusfabrikačius ir įrengimus produkcijai gaminti, kurią „stiprus centras“ iš mūsų praktiškai atima. Maža to, tokiais gamybiniais santykiais mes taip pat jau esame paversti „stipraus centro“ nuosavybe! Būtina nedelsiant siekti tikrojo eksporto, o ekonominius ryšius su Sovietų Sąjunga — pertvarkyti teisingu pagrindu.

Taigi ir šis argumentas negali būti priežastis trukdyti mums atgauti nepriklausomybę dabar ir nukelti šį reikalą į neapibrėžtą ateitį — kai susitvarkysime savo ekonomiką ir pan. Mums nėra jokio reikalo nukirsti ekonominių ryšių su Sovietų Sąjunga, nes su ja naudinga prekiauti! Tik pažvelkime, kiek stambių Vakarų Europos firmų to siekia, net lenktyniauja tarpusavyje, siūlydamos kreditus. Tačiau mes negalime sau leisti ir toliau būti saistomi mums primestais nelygiateisiais susitarimais. Jeigu eksportas į SSRS taps tikru eksportu, jeigu Lietuva bus suinteresuota prekiauti su SSRS, nereikės tokių argumentų ir nebus jokių priežasčių tuos ryšius nukirsti.

„Stiprus centras“ tolydžio pabrėžia tariamą mūsų nuostolingumą, teigdamas neva Lietuva yra įsiskolinusi už žaliavas, energiją ir kurą, už pastatytas gamyklas. Tai — neprotingas argumentas, nes žaliavų, energijos ir kuro vertė negali būti didesnė už pagamintos produkcijos vertę. Pastatytos gamyklos, kaip žinoma, visuomet per tam tikrą laiką atsiperka, nes jų vertė įeina į pagamintos produkcijos kainą. O ta aplinkybė, kad pagamintos produkcijos kaina neatitinka jos vertės, yra jau „stipraus centro“ vykdomos grobikiškos politikos rezultatas. Šiuo požiūriu mes „stipriam centrui“ nesame skolingi nė kapeikos. Kaip tik atvirkščiai — „stiprus centras“, nustatydamas už mūsų pagamintą produkciją smarkiai sumažintas kainas, gali išlaikyti išpustą valdymo ir priešpaudos aparatą, didžiulę armiją, švaistyti milžiniškas lėšas ginklavimosi varžyboms, finansuoti karinius konfliktus ir t. t. Todėl mūsų ekonomistai turėtų pasirūpinti, kad ši skola būtų apskaičiuota²⁰. Kol kas Lietuva „stipriam centrui“ tėra pramoninis priedėlis prie imperijos mechanizmo jo žaliavoms apdirbti ir, savaime suprantama, lietuviškai mėšai tiekti, bemaž nieko nepaliekant jos gyventojams.

Kad komunistų partija vienintelė tegali nuvesti Lietuvą į nepriklausomybę, yra tik dar vienas mitas lengvatikiams žmonėms. Nacionalinė nomenklatūra niekuo nesiskiria nuo „stipraus centro“ ta prasme, kad niekada negalės savanoriškai atsisakyti savo privilegijų ir uzurpuotos valdžios²¹.

Demokratiškai nusiteikusių Lietuvos žmonių pagrindinė problema šiandien yra tai, kad nėra vieningos mūsų pastangos siekiant įtvirtinti demokratines permainas ir jas paspartinti.

Visuomenėje vykstantys permainų procesai, deja, ne visuomet duoda vaisių. Nerandama, o neretai ir neieškoma bendros veiksmų programos. Netgi ir turinčios artimas veiklos programas politinės jėgos nenorom leidžiasi į dialogą, dažna konkurencija. Užuoat suvienijus pastangas bendriems tikslams, nenorima suprasti, jog bendras politinis priešas — „stipraus centro“ remiama nacionalinė nomenklatūra — yra ir galingas, ir nepratęs skaitytis su priemonėmis.

Be abejo, komunistų partijos politinis paveldas yra sunkus. Nutautinimo politika, masinės žudynės, trėmimai — visa tai buvo. Komunistų partija tautos akyse yra galutinai sukompromituota nomenklatūros, vadovavusios tautos fiziniam ir dvasiniam genocidui. Retas komunistas šiandien turi teisę pareikšti, kad jis nėra prisidėjęs prie fizinio ar dvasinio lietuvių tautos genocido — kaip aktyvus organizatorius ar kaip aklas vykdytojas. Iki šiol vis dar nėra garantijų, kad nepasikartos genocidas. Pertvarkos likimas didele dalimi priklauso nuo to, koku keliu pasuks Rusijos tautos, ar jos sugebės perimti iniciatyvą kovoje su reakcija. Kol kas nomenklatūra ten dar tvirtai sėdi balne.

Visuomenės gyvenimo negalima staiga pertvarkyti, jeigu neturima realios jėgos, kuri galėtų atremti reakcijos jėgų pasipriešinimą. Be abejo, toks pasipriešinimas realiai galimas, — jį aiškiai jaučiame. Tai — ir kitataučių Lietuvos gyventojų instinkto diktuojamas nepasitikėjimas, ir daugelio žmonių beatodairiškas nenoras jokių permainų. Ir nereikia tokių žmonių laikyti priešais. Paprasčiausiai jie yra tam psichologiškai nepasirengę.

Lietuva daugeliui kitataučių yra tapusi politiniu prieglobsčiu. Daugelis jų atvyko į Lietuvą, tikėdamiesi geriau gyventi, o kai kurie — gelbėdamiesi nuo dar ir dabar tebesiautėjančio teroro. Reikia suprasti, jog ne visi atvykėliai siekia mus valdyti, apsiginklavę „didžiojo brolio“ ideologija; yra ir geranoriškai nusiteikusių tapti Lietuvos gyventojais. Pastarieji mums nekelia jokio pavojaus. Jie supranta „stipraus centro“ politiką ir jos nepalaiko, o neretai ir patys su ja kovoja. Be abejo, su tais, kurie to nesupranta, turėsime vargo, tačiau jie yra pavojingi ne tiek mums, kiek patys sau. Kodėl? „Stipriam centrui“ įdiegus jų sąmonėn

vergo kompleksą ir pripratinus prie vergiško gyvenimo būdo ir jo palydovų — diktatūros ir neapykantos,— jie neiprastai jaučiasi ten, kur laisvi žmonės teigia laisvą gyvenimo būdą ir vadovaujasi santarve bei gera valia. Vergo, stovinčio imperijos interesų sargyboje, kompleksas — ar begali būti kas labiau apgailėtina?! Jie nesąmoningai stengiasi išsaugoti savo vergišką statusą ir primesti jį mums, būdami nuoširdžiai įsitikinę tokiu būdu... giną savo interesus! O iš tikrųjų jie taip platina vergiją. Tam suvokti reikia laiko. Tas pats pasakytina ir apie autonomijos siekimą „lenkiškuosiuose“ Lietuvos rajonuose. Tai praeis, kaip praeina užkrečiama liga, kaip pasibaigia slogus sapnas.

Pagrindas demokratių jėgų dialogui su būsimąja Lietuvos komunistų partija yra — tai Lietuvos nepriklausomybės ir valstybingumo atkūrimas. Suvereniteto kitos valstybės sudėtyje (tiksliau — ribotos autonomijos) siekimas bet kokia forma ir diktatūros — nors ir tokiu patraukliu avangardo pavadinimu — išsaugojimas tokį dialogą paverčia niekais. Tautos laisvės siekimo nuslopinginti neįmanoma, kuo ilgiau jis slopinamas, tuo skaudesnių padarinių reikia tikėtis.

Mus išgelbėti tegali vienybė. Gana apie ją kalbėti, reikia iš tikrųjų vienytis. Daugelio partijų egzistavimas duoda galimybę atrasti ir išugdyti gabius bei talentingus žmones, suprantančius tautos siekius ir galinčius darbuotis Lietuvos gerovei. Tegul jų pažiūros kai kuo ir skiriasi — tai tik naudinga bendram reikalui.

Asmenybė totalitarinėje visuomenėje

Apžvelgėme priežastis, sąlygojančias mūsų nepriklausomybę. Jos visos yra už mūsų, ir nuo mūsų valios mažai kas priklauso. Tačiau kiekvienas reiškinytis turi ir vidinių priežasčių, būdingų visuomenei, žmogui, asmeniui. Jos yra tvirtai susijusios su išorinėmis priežastimis. Įvardyti šias priežastis ir atrasti tuos saitus labai svarbu, kai kalbama apie tokį svarbų tikslą kaip nepriklausomybė.

Komandinės administracinės sistemos paskirtis nuo pat jos sukūrimo buvo totalinio smurto diegimas į visas valstybės ir visuomenės gyvenimo sritis (smurtu užgrobęs valdžią, smurto reikėjo ir tai valdžiai išlaikyti). Susidarė uždara sistema: VALDŽIA—SMURTAS—VALDŽIA.

Totaliniam smurtui vadovauti ir jį koordinuoti ėmė nomenklatura. Pirmasis žingsnis siekiant užsibrėžto tikslo buvo inteligentijos išnaikinimas, nes ji kėlė pavojų nomenklaturai. Inteligentija gebėjo suprasti, į kokią prarają gali nuvesti visuomenę prievarta, dangstoma tauriomis idėjomis.

Visuomenė savo gyvenimą tvarko konvencijomis: tiek įstatymų lygmenyje— kai koordinuoja teisinius santykius: konkretūs veiksmai yra lydimi konkrečių padarinių (civilinė, baudžiamoji ir kitos teisės rūšys), tiek moralės arba dorovės lygmenyje, kai ryšys tarp veiksmų ir padarinių yra sudėtingas ir negali būti aiškiai apibrėžtas. Nors įstatymų lygmuo turi didesnę praktinę reikšmę, tačiau įstatymai remiasi morale. Įstatymai gali keistis (ir dažniausiai keičiasi), keičiantis epochoms, o moralę lemia šimtmečiais ir tūkstantmečiais susiformavusios tautinės tradicijos. Kas yra gėris ir kas yra blogis, nustato konkrečios visuomenės moralė. Tas supratimas, t. y. gėrio ir blogio santykis, kurį įvairios visuomenės supranta skirtingai ir kuris kinta, yra įteisinamas kiekvienos visuomenės įstatymuose.

Sovietų Rusijoje (vėliau ir Sovietų Sąjungoje) įstatymai buvo sudaryti taip, kad kiekvienas pilietis galėjo būti nuteistas kalėti neribotą laiką ar mirties bausme nepaisant to, buvo ar nebuvo jis padaręs nusikaltimą. Kriterijus buvo ne žmogaus pavojingumas visuomenei, o jo funkcionalumas, t. y. ar sistema galėjo naudotis žmogumi kaip įrankiu savo nuožiūra, ar davė jis sistemai naudos ar nedavė. Be abejo, tokia sistema yra nežmoniška, nes žmogui negali būti taikoma naudos kategorija — jis negali būti naudojamas priemone ar įrankiu kieno nors tikslams, nes yra ne priemonė, o tikslas pats savaime. Dėl tos priežasties komunizmas, kaip tapatus dvasiniam genocidui, pažangiai mąstančių žmonių yra atmetamas visose šalyse.

„...Korolenka juk beveik menševikas. Apigailėtinas miesčionis, pavergtas buržuazinių prietarų... Ne, tokiems „talentams“ ne nuodėmė savaitėles pasėdėti kalėjime... Intelektualinės darbininkų ir valstiečių jėgos auga ir stiprėja kovoje dėl buržuazijos ir jos parankinių, inteligentėlių, kapitalo liokajų, kurie dėjosį esą nacijos smegenimis, nuvertimo. Iš tikrųjų tai ne smegenys, o šūdas“²².

Visose demokratinėse šalyse teroras yra smerkiamas įstatymų; Sovietų Rusijoje teroras buvo įteisintas įstatymais ir pakeltas į valstybinės politikos rangą, o dvasinis genocidas — reglamentuotas slaptomis instrukcijomis. Buvo sugalvota ir įdiegta ištisa sistema mąstymo procesui kontroliuoti. Svarbiausi šios sistemos elementai:

1) kūrybos proceso pajungimas ideologijai, kūrybinių sąjungų vadovais skiriant nomenklatūros kadrus;

2) meno kaip reiškinio suvalstybinimas („socialistinio realizmo“ doktrina);

3) menininkų ir mąstytojų skirstymas į patikimus ir nepatikimus, pažangiųjų talentą žlugdant arba juos naikinant fiziškai;

4) ideologijos reikalavimų neatitinkančios literatūros naikinimas, įslaptinimas ir kaupimas specialiuosiuose fonduose, visuomenei tepateikiant „buržuazinio gyvenimo būdo kritiką“;

5) menkavertės ideologizuotos literatūros gaminimas milijoniniais tiražais (partijos lyderių „kūriniai“ ir parsidavėlių liaupsės sistamai bei jos viešpačiams);

6) kontaktų su užsieniu ribojimas, išvažiavimo ir įvažiavimo vizas išduodant tik KGB kontroliuojamiems žmonėms;

7) prievartinė totalinė plačiųjų liaudies masių alkoholizacija ir gyvybinių poreikių ribojimas, įvedant kasdieninio vartojimo reikmenų deficito sistemą ir t. t.

Sukūrus totalinio teroro sistemą, visuomenė atsidūrė po galingu valstybės aparato presu ir savo ruožtu persekiojo kai kuriuos savo narius. O šie, atsidūrę padėtyje be išeities, atsakė klasa, gynėsi teroru ir visokiais įmanomais ir neįmanomais, teisėtais ir neteisėtais būdais. Susidarė grįžtamasis ryšys: metus nesantikos obuolį, tereikėjo menkų pastangų tai nesantaikai toliau palaikyti.

Nesunku suprasti, kam to reikėjo, — žmones, liepsnojančius neapykanta, nesunku valdyti. Liaudies masėms, apakusioms nuo neapykantos, tereikia nurodyti priešą — dvasininkus, „inteligentėlius“, išnaudotojų talkininkus... Visa kita — technikos dalykas (riausių organizavimas, tankai, dujos, kareivių kastuvėliai). Taip Hitleris buvo nurodęs vokiečių nacijai žudyti tautą, Stalinas — „liaudies priešus“, taip nomenklatūra nurodo „ekstremistų vadeivas“, taip 1989 m. rugpjūčio 26 d. SSKP CK pareiškime anoniminiai jo autoriai nurodė Pabaltijo tautas.

Levas Tolstojus rašė: „...viena svarbiausių žmonijos nelaimių — tai klaidingas įsitikinimas, kad vieni žmonės gali prievarta tvarkyti kitų žmonių gyvenimą. Pagrindinė šio įsitikinimo žala yra ta, jog nuo tol, kai tik žmogus prievartą prieš vieną žmogų palaikė galimu dalyku panaudoti kitų žmonių gerovei, nebeliko ribų tam blogiui, kuris gali būti vykdomas po tokios prievartos. Tuo buvo grindžiami visi kankinimai, inkvizicija, vergija, o mūsų laikais — karai, kuriuose žūsta milijonai“.

Galima pridurti, jog septyniasdešimt metų trukusi vergovės naktis dėl tos pačios priežasties tautoms neatnešė ir nė viena diena nepriartino taip ilgai laukto „šviesaus rytojaus“.

Ir nebeatneš, nėra ko laukti. Lietuvių tauta suskaldyta, tautinės tradicijos bemaž sunaikintos, moralei atgaivinti reikia milžiniškų pastangų, dvasinis genocidas skaudžiai sužalojo patį tau-

tos pagrindą — Lietuvos jaunimą. Išardyti ryšiai tarp žmonių, tarp žmogaus ir gamtos, tarp žmogaus ir Dievo.

A. Radovo, tyrusio talentų ugdymą sovietinėje sistemoje, nuomone, biurokratai kaip rūšis yra artima žiurkėms. Jis rašo: „...biurokratai, kaip žinoma, priklauso žiurkių genčiai. Žiurkės... pasižymi stebėtinais gabumais atpažinti pavojų ir prisitaikyti prie jas naikinančių priemonių. Argi tai nėra taikytina biurokratams, kurie tiesiog mūsų akyse prisitaiko prie demokratijos ir netgi naudoja ją kaip ginklą? Bet štai jų antra savybė: žiurkėms būdingas beveik šizofreniškas įtarumas viskam, kas nauja ir neįprasta. Būtent todėl biurokratai kur kas geriau už mus su jumis atpažįsta naujovių skleidėjus ir pradeda su jais kovoti, siekdami visiškai juos sunaikinti... Praktiškieji jankiai į tarybinių palydovų skrydžius atsakė ne tik tuo, kad išplėtojo savo kosmonautiką, bet ir tuo, kad ėmėsi (pasinaudodami per 80 metų sudarytais testais) 35 000 nepaprastai talentingų vaikų paieškos ir juos suradę pritaikė ugdymą, kasmet asiguodami pagalbai jiems ir tiems kole džams, kuriuos jie pasirenka, 1,5 milijardo dolerių ir iš esmės nesuskaičiuojamas sumas, kad jie būtų greitai išugdyti visomis kryptimis ir lygmenimis, kurie atitinka jų gabumus...“²³ Pridur sime, jog Sovietų Sąjungoje taip pat atliekamos tokios paieškos — be programos, be testų ir be finansavimo. Tačiau šių paieškų tikslas visiškai kitas: sunaikinti talentus, nes jie pavojingi biurokratams. Deja, šios pastangos duoda stulbinančių rezultatų...

Viena pastaba: biurokratas yra tas anonimas, už kurio slepiasi nomenklatūra. Neįmanoma rasti kriterijų ir juos pagrįsti juri diškai, pagal kuriuos būtų galima vienareikšmiškai identifikuoti vieną ar kitą biurokratą. Kitaip tariant, biurokratijos kaip morali nio fenomeno įstatymai nepasiekia, nors jos daroma žala yra kon kreti ir gali būti tiksliai apibrėžta, t. y. priklauso jau teisei nei sferai. Nesunku suprasti, kad tai daroma sąmoningai — supainiojus priežastis ir padarinius, tampa neįmanoma suprasti reiškinių es mės. Tą, kas tyrėjų pasakyta apie biurokratiją, peradresavus no menklatūrai, viskas sustoja į savo vietas. Todėl reikia kalbėti ne apie anoniminės biurokratijos, o apie nomenklatūros daromą žalą, apie jos skleidžiamą blogį. Ir kovoti reikia su realiu blogio skleidėju, o vėjo malūnus palikti ramybėje.

Žmogus, gyvendamas tokioje nežmoniškoje sistemoje, ir neap sižiūri, kaip surambėja jo siela, kaip jis tampa įtarus, nejautrus kito žmogaus nelaimei ir skausmui, kaip tampa nepakantus kitai nuomonei, nuolat eina į kompromisus su savo sąžine — nieko ne paisant prasimanyti pinigų ar pasiekti išskirtinę padėtį. Palyginti nesunkiai įprantama gyventi nesąžiningai, vogti: Baudžiamajame kodekse atsiradęs terminas „valstybės ar visuomeninio turto grobs-

tymas“ ne tik nepadidino piliečio atsakingumo jausmo visuomenei, o tik dar labiau suniveliavo gėrio ir blogio sąvokas. Pilietis, apvagiamas ir apiplėšiamas valstybės, atsidūręs akis į akį su savivale, irgi nėra linkęs pagalvoti, kad vagystė iš vagies — taip pat vagystė. Išnykus ribai tarp gėrio ir blogio, žmogus tampa vienuodai pagaulus ir vienam, ir kitam ir nebesistengia kovoti su savo ydomis, nes jų nebepastebi.

Visa tai mums sukūrė totalinę smurto ir dvasinio genocido sistema. Tačiau žmogus, pasirinkdamas gėrį ar blogį, vis dėlto yra savarankiškas, kaip savarankiškas yra nusikaltėlis, svarstydamas — padaryti nusikaltimą, ar ne? Sistemos poveikis mūsų apsisprendimui yra tik stimulus, ir tik nuo mūsų priklauso, ar pasiduosime jam. Prisiminkime, kaip nuožmiai buvo stengiamasi sunaikinti žmogų dvasiškai lageriuose — nei Stalinas, nei Hitleris to nesugebėjo. Atvirkščiai, nužmogėjo ne kaliniai, o jų budeliai. Žmogaus psichikoje yra įdiegti labai stiprūs apsaugos mechanizmai, tačiau ar jie ims veikti lemiamų išmėginimų dienomis, priklauso nuo gėrio ir blogio santykio, susiformavusio kiekviename žmoguje, nuo to, kokia vertybių sistema yra pagrįsta jo pasaulyje. Sunku paaiškinti, kodėl taip susiklostė, kad atsirado tiek daug okupantų talkininkų tais lemtingaisiais 1940 metais. Jie labai palengvino okupantams pasiekti savo kėslus — aneksuoti Lietuvą ir pavergti lietuvių tautą. Palyginkime su Suomijos situacija tais pačiais metais: Suomijoje taip pat buvo išdavikų, tačiau jiems pasipriešino tauta, ir tai ją išgelbėjo. Suomija neteko didelės savo teritorijos dalies, tačiau išvengė suskaldymo, jos genofondas išliko neužkrėstas „kitakalbiais“ gyventojais, reikalaujančiais, kad jų teisės gintų „stiprus centras“. Niekas taip nepadeda okupantui kaip išdavikas, ir niekas nėra okupantui taip baisu, kaip tautos vienybė. Kiekgi buvo Lietuvoje „liaudies priešų“ teismų ir disidentų procesų? Kiek buvo įskundėjų ir melagingų liudytojų? Ne visi gal jie buvo melagingi, gal kai kurie nuoširdžiai klydo, tačiau nuo naivumo iki niekšybės — tik vienas žingsnis. Trisdešimt Judo sidabrinių — ar maža kas ir šiandien juos skaičiuoja? Tačiau kas mus išmokys išminties, jeigu mes patys nesimokome?

Retkarčiais jau pasigirsta atgailos balsų. Buvusi NKVD vertėja rašė „Gimtojo krašto“ laikraštyje: „Atleisk mums, tauta!“ Buvęs naikintojų bataliono kareivis (stribas) Jonas Kasperavičius Griškabūdyje parodė, kur užkasti nukankintų Lietuvos partizanų palaikai, išsaugojo jų atminimą. Ką galvoja kiti, — nežinia. Baudžiamoji byla, iškelta vienam iš baisių lietuvių tautos budelių Petruui Raslanui, beviltiškai įstrigo²⁴, buvęs J. Kasperavičiaus kolega (ar vadas) socialistinio darbo didvyris Kostas Glikas, savo „nuopelnais“ prilygstantis P. Raslanui, atrodo, jaučiasi ramus ir

saugus. O kiti, kurie retkarčiais pasibėdoja, kad „per mažai šaudė“,— ką galvoja jie? Deja, krauju aplaistytoje dirvoje vešliausiai tarpsta piktžolės. . .

Tačiau gana apie tai. Kur kas svarbiau kita,— ar mes atsikratysime savo ydų, trukdančių mums tvarkyti savo gyvenimą, eiti gėrio ir santarvės link. O tai nėra taip paprasta, nes tik blogis atrodo patraukliai, nes jam perimti nereikia pastangų. Tačiau blogiui virtus vidine nuostata pastebima, kad jam palaikyti taip pat reikia pastangų, kad jis ardo asmenybę ir neteikia pasitenkinimo savimi bei pasitikėjimo savo jėgomis, nes, nors ir užmigdyta, sąžinė nuolat tikrina atliktų darbų apyskaitą ir kovoja su žmogumi, jos atsižadėjusiu.

Kaip save patį keisti, griežtai kalbant, receptų nėra. Pasakyti galima tik viena — norint save pakeisti, pirmiau reikia pažinti save, ypač savo silpnybes. Žmogus su netvirta morale tik po didelio sukrėtimo supras, kad pasaulyje nėra nieko, dėl ko būtų verta meluoti, vogti, žudyti. Deja, pradėjus žiauriai persekioti religiją ir Bažnyčią, atsirado įvairių tikėjimų surogatų. Susikūrė įvairios sektos, savo pagrindu imančios Rytų religijų ir filosofinių praktikų tradicijas, nesusigaudančios, jog šios tradicijos neturi nieko bendra su lietuvių tautos tradicijomis ir yra ne kas kita, kaip svetimų dievų ieškojimas, t. y. viena iš stabmeldystės rūšių. Krikščioniškoji tradicija turi veiksmingus asmenybės tobulinimo metodus, ir kiekvienas, norintis dvasiškai tobulėti, gali siekti užsibrėžto tikslo. Krikščioniškojoje tradicijoje malda ir meditacija, savanoriškas sąžinės tyrimas intymioje aplinkoje su Dievu yra paremtos didžiosiomis žmogiškomis vertybėmis ir Dekalogu, turi gilią šaknis lietuvių tautos dvasioje.

Visiems žinoma, kad, norint pasiekti žymesnių sportinių rezultatų ar rūpinantis savo sveikata, reikia treniruotis, daryti mankštą. Tuo tarpu dvasiniam gyvenimui bent kiek didesnis dėmesys skiriamas nenorom, tikintis, kad pakaks elementaraus auklėjimo šeimoje, o vėliau viskas susitvarkys kaip nors savaime. Tokia nuostata ir paremtas dvasinis genocidas bei ateizavimo praktika. Ką tai davė,— žinome. Deja, žmogus (*Homo sapiens*) neretai atmeta proto balsą ir vadovaujasi instinktais, norais ir aistromis. Karai ir socialiniai sukrėtimai, kurių taip gausu žmonijos istorijoje, tai vaizdžiai iliustruoja. Koks bus ateities žmogus — išmintingas (*Homo sophus*) ar koks kitoks, mums nelemta patirti.

Vis dėlto, nors ir nepastebime, pamatus ateities žmogui dedame jau dabar — čia ir dabar, su kiekviena diena. Nauja erą žmonijos gyvenime išauš ne kaip mokslo ir technikos ar technologijos pergalė,— tai bus tada, kai civilizacijos laimėjimai nebeužgoš žmogaus proto, kai nebeliks tokių sąvokų kaip „išsivysčiusios“ ir

„atsilikusios“ šalys, „laisvos“ ir „pavergtos“ tautos, kai visuomenės gyvenimas bus reguliuojamas ne įstatymais, grasinančiais bausmėmis už jų nesilaikymą, o žmogui visuotinai ir laisvai apsisprendžiant gėrį laikyti vienintele gyvenimo nuostata. Deja, žmonijos istorija — tai ilgas ir skausmingas procesas, kuriame per kančias ir kraują dygsta gležni santarvės ir harmonijos daigai.

Bendraujant su užsieniečiais arba su tautiečiais iš užsienio šalių ne vienam iš mūsų kilo nuostaba — koks lengvas ir malonus būna bendravimas su jais. Mes atsiduriame psichologinio komforto būklėje ir, ak kaip nemalonu, kaip sunku ir grasu būna sugrįžti atgal į smurto, baimės ir neapykantos stichiją.

Galima suprasti ir atjausti tuos, kurie nesuranda jėgų sugrįžti, tačiau tai nėra mūsų visuomenei priimtina išeitis. Mūsų visuomenę reikia gydyti, t. y. sugrąžinti jai tikrąsias moralines vertybes, atsikratyti ydų ir tų ydų skleidėjų, o tai padaryti yra jau mūsų valioje, nes tam tereikia pakeisti patiems save. Pradėjus tik geriau dirbti (kaip kartais siūloma), toli gražu nepasieksime tikslo, nes materialusis stimulus iškreipia tikrovę ir yra pernelyg toli. Turime gerai įsižiūrėti į save ir nesunkiai suprasime, kas mums trukdo.

Yra ir pas mus žmonių, su kuriais gera ir malonu bendrauti. Tokių žmonių aplinkoje nejučia išnyksta slogios mintys, bendraudamas su jais jausti tą paslaptinę ir neaiškų gėrio dvelksmą. Tai mūsų dvasininkija ir, atrodytų, negausus pasauliečių būrelis. Ir tai nenuostabu — gėrio ir blogio dvikovoje blogis yra agresyvioji pusė, todėl jo kovotojai vienijasi prieš gėrio šalininkus. Toji dvikova yra amžina, jos pobūdis ir nuožmumas žmogui yra skirtas aukštesnių jėgų neatsitiktinai — ji yra evoliucijos variklis.

Suprasdami, jog kiekvienas mūsų žingsnis turi būti ne tik pagrįstas, bet ir psichologiškai priimtinas ne tik mums, bet ir kitiems (o tam reikia laiko), nebegalime delsti. Delsimas tolygus pražūčiai, nes laiku neatpažinus momento, teikiančio galimybę atgauti nepriklausomybę, jis gali niekada nebepasikartoti.

Išvados

1. Lietuvos Respublika tais lemtingaisiais 1940 metais išnyko iš pasaulio politinio žemėlapių dėl visuotinai paplitusios mažų valstybių interesų ignoravimo praktikos, kurios išraiška Lietuvos atžvilgiu buvo:

a) valstybių — Tautų Sąjungos narių priešiška Lietuvai pozicija Vilniaus klausimu;

b) Miuncheno suokaltis ir po jo įvykusi Klaipėdos krašto aneksija;

c) Molotovo—Ribentropo paktas ir po jo įvykusi Lietuvos okupacija ir aneksija.

Deja, šios praktikos relikty Sovietų Sąjungos užsienio politikoje yra išlikusių, jie netgi dominuoja dar ir mūsų dienomis.

2. Sovietų Sąjungoje po Spalio perversmo buvo sutrikdytas visuomenės gyvenimo demokratizacijos procesas, prasidėjęs 1917 m. po Vasario revoliucijos. Tai sąlygojo partinės nomenklatūros atsiradimą ir įsigalėjimą visose valstybės ir visuomeninio gyvenimo srityse, su tuo susijusį valstybinį terorą, ištisų tautų fizinį ir dvasinį genocidą. Nomenklatūra, uzurpavusi valdžią, yra vienintelis sąmoningas ir aktyvus pertvarkos priešas visoje Sovietų Sąjungoje, nuoseklus ir principingas tautų apsisprendimo teisės priešas. Nomenklatūra siekia išlaikyti užgrotą valdžią, ir čia slypi didžiulis pavojus tautų laisvės siekiui, nes šioje savo kovoje su liaudimi nomenklatūra nežiūri jokių priemonių, jai neegzistuoja nei įstatymai, nei moralės normos.

3. Lietuva yra pirmoji iš sąjunginių respublikų, kur pertvarkos procesas palietė ir komunistų partiją. Komunistų vieta Lietuvos gyvenime priklausys nuo jų požiūrio į nomenklatūrą. Jos siekimas išlaikyti uzurpuotą valdžią bet kuriuo pavidalu — ekonominiu ar politiniu — yra pasmerktas žlugti.

Demokratinės politinės partijos siekia tautos pasitikėjimo, nes komunistų partija, saugodama ištikimybę marksizmo-leninizmo dogmoms, negali išvengti Maskvos diktato ir sugrąžinti Lietuvai nepriklausomybę. Tai — visos tautos reikalas.

4. Ribotas suverenitetas Sovietų Sąjungos sudėtyje neatitinka lietuvių tautos interesų, nes yra neadekvatus jos dvasinėms galioms ir naujam politiniam potencialui, trikdo jos laisvą ir demokratišką raidą. Penkiasdešimt vergovės metų mėginama pavaizduoti kaip „socializmo iškovojoimą“, tuo tarpu tas tariamas iškovojoimas yra viso labo privilegijos budeliams už jų stropumą tremiant, kankinant ir naikinant tautą...

Per penkiasdešimt vergijos ir priespaudos metų lietuvių tauta buvo naikinama fiziškai ir dvasiškai, buvo sugriautos tautinės tradicijos, nuskurdintas kraštas, sužalota gamta, iškilo pavojus pačiam tautos egzistavimui. Valdant komunistų partijai, buvo sukurtas ištisas asmenybės naikinimo institutas, siekiant palaužti tautą ir paversti ją beveide „tarybinės liaudies“ mase.

5. Gyvenimas įtikinamai rodo, jog laisvė ir pertvarka — tai du skirtingi dalykai:

— laisvė žmogui teikia galimybę savarankiškai rinktis gyvenimo kelią, ieško jam parankių veiklos būdų ir savo vietos gyvenime kartu su kitais savo valstybės piliečiais vienijant pastangas tautos ir savo gerovei;

— pertvarka yra skirta tikrajai imperijos prigimčiai pridengti ir geriausių atveju tegali paausinti vergijos pančius.

* * *

Nuo mūsų priklauso, ar tapsime laisvi. Netapsime laisvi, kol jausimės vergai. Turime sugrįžti prie Dievo ir ugdytis gerąsias žmogaus dvasines galias, kurias dešimtmečiais slopino mummyse pavergėjai. Turime stengtis atsižadėti savyje nejautrumo kito žmogaus nelaimei ir skausmui, atsisakyti nepakantumo ir priešiskumo kitai nuomonei, pasijusti žmonėmis, nes tik tuomet kitame žmoguje atrasime Žmogų.

Kelias į nepriklausomybę eina per mūsų širdis. Nedelskime, eikime tuo keliu.

¹ Zr. Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. T. 40. P. 121.

² Kamolijas K. Lietuva kankinė. Kaunas, 1929. P. 15.

³ Ten pat. P. 16.

⁴ 1938 m. rugsėjo 29 d. N. Cemberlenas, E. Daladje, A. Hitleris ir B. Musolinis Miunchene pasirašė susitarimą, kuriuo Sudetų sritis buvo atplėsta nuo Čekoslovakijos ir atiduota Vokietijai, Vengrija užgrobė Slovakijos ir Užkarpatės sritis, o Lenkija — Cešino sritį. Taigi Vengrijos ir Lenkijos vyriausybės Miuncheno suokalbyje dalyvavo agresorių pusėje. Tačiau Vengrija Antrajame pasauliniame kare dalyvavo Ašies valstybių pusėje, o Lenkiją Vokietija paskelbė protektoratu, ir lenkų tautai visą karo laikotarpį teko kęsti žiaurų okupacinį režimą.

⁵ Marksas K. Kalba lenkų mitinge Londone 1867 m. sausio 22 d. // Raštai. T. 15. P. 204.

⁶ Серёнас Р. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Chicago, 1986. T. 2. 170; Церетелли И. Воспоминания о февральской революции. 1963. T. 2. С. 121, 126.

⁷ Серёнас Р. Cit. veik. P. 247; Степун Ф. Бывшее и несбывшееся. 1956. С. 446.

⁸ Stulginskis S. Kryžkelėje tarp Rytų ir Vakarų // Tiesa. 1989. Rugpjūčio 25.

⁹ Kantas I. Į amžinąją taiką // Rink. Europa. Nr. 1. Vilnius, 1989. P. 235.

¹⁰ Marksas K. Kapitalas. Vilnius, 1959. T. 1. P. 635 ir toliau.

¹¹ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. T. 6. P. 171, 178.

¹² Восленский Н. Номенклатура. Лондон, 1984. С. 92.

¹³ XXI съезд РКП(б). Стеногр. отчет. С. 65.

¹⁴ Восленский Н. Cit. veik. P. 128; Fainsod M. How Russia is ruled. P. 158.

¹⁵ Восленский Н. Cit. veik. P. 181.

¹⁶ Straipsnis parašytas 1989 m. rugsėjo mėn.

¹⁷ Гдлян Т. Х. Консолидация и бдительность (Несостоявшееся выступление). Ленинград, 1989.

¹⁸ Гдлян Т. Х. Консолидация и бдительность // Социалистическая индустрия. 1989. 20 мая.

¹⁹ Prognozė visiškai pasitvirtino — LKP nutraukė pavaldumo Maskvai ryšius, o vėliau įvykusiam LKP XXI suvažiavime pakeitė savo pavadinimą (pasiivadino Lietuvos demokratine darbo partija — LDDP), nors tuo metu dar buvo sunku įžvelgti, ką duos Lietuvai toks posūkis. Vis dėlto komunistų partija, ėmusi funkcionuoti nauju pavadinimu, netapo prestižine ar reprezentatyvia institucija. Šis įvykis netapo nauja politine kokybe. Taktiškai toks sprendimas buvo gerai apgalvotas, nes LDDP per savo statytinius galėjo sukoncentruoti

didžiulį turą, t. y. politinio viešpatavimo mechanizmą paversti ekonominiu, kuris naujomis ekonominėmis sąlygomis yra kur kas efektyvesnis. Atsiradusį politinį vakuumą tuoj pat užpildė reakcinė LKP(SSKP), kurios eilėse lietuvių beveik neliko, išskyrus pačius agresyviausius „avangardo“ atstovus, pasislėpusius už anoniminio „Nacionalinio gelbėjimo komiteto“ ir pridengusius tikruosius 1991 m. sausio skerdynių Vilniuje organizatorius.

²⁰ Pamėginkime bent apytiksliai apskaičiuoti šią skolą.

Valstybė iš kiekvieno dirbančio piliečio kas mėnesį nusavina 350 rub. (1988 m. kainomis), per metus susidaro 4200 rub. Per laikotarpį nuo 1945 m. vienam žmogui susidaro 204,8 tūkst. rub. Kadangi pokario metais buvo mažesni atlyginimai (vadinasi, mažesnė ir nusavinamoji dalis), sakykime, kad 150 tūkst. rub. suma bus pakankamai patikimas skaičius. Padauginę iš dviejų milijonų (vidutinis dirbančių gyventojų skaičius Lietuvoje), gausime, jog visos Lietuvos mastu nusavinto darbo užmokesčio suma sudaro 300 milijardų rublių. Tai yra „stipraus centro“ skola Lietuvai, kuri susikaupė per visą okupacijos laikotarpį ir kuri privalo būti išmokėta. Kyla klausimas, kokių būdu, juk „stiprus centras“ nėra materialiujų vertybių kūrėjas ir gamintojas? Atsakymas paprastas — tuo pačiu būdu, kaip apmokamos visos valstybės skolos: juridiškai pertvarkant ekonominius santykius, įsipareigojant padengti įsiskolinimą ir mokant palūkanas, kol jis bus padengtas. Tačiau tikslios įsiskolinimo sumos apskaičiavimas ir pretenzijų pateikimas — jau ekonomistų ir politikų rūpestis.

²¹ Skirtumas nebent tas, kad Lietuvoje nubrėžta ryški takoskyra tarp ekonominio (LDDP) ir politinio viešpatavimo, paremto teroru LKP(SSKP). LDDP toks valdymo sferų pasidalijimas yra labai parankus, — ji gali dėtis geranoriška ir demokratiška jėga. Be abejo, eilinius LDDP narius tai veikia teigiamai, nes partijos programoje įrašytos demokratiškos nuostatos slepia tikruosius jos vadovų kėslus (palyginkime su LKP(SSKP) ištikimybe tradicinei proletariato diktatūrai).

²² Ленин В. И. Письмо М. Горькому // Зр. Согласие. 1 апреля. 1989.

²³ Радов А. Творцы и бюрократы // Огонек. 1989. Апрель.

²⁴ P. Raslanas šiuo metu yra slapta emigravęs į buv. SSSR.

SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

DR. KUN. KAZIMIERAS AMBRASAS SJ

LIETUVA — POPIEZIAUS JONO PAULIAUS II
RŪPESČIŲ ORBITOJE

DR. MINDAUGAS BLOZNELIS

INTELIGENTŲ KATALIKŲ UGDYMO PROBLEMOS

DR. ADOLFAS DAMUSIS

GYVENTOJŲ PRIEAUGIO PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

DR. VALDAS PRUSKUS

SIMANO SULTĖS (1876—1920) NUOSAVYBĖS
SAMPRATA

DR. KUN. KAZIMIERAS AMBRASAS SJ

LIETUVA — POPIEZIAUS JONO PAULIAUS II RUPESČIŲ ORBITOJE

Kai vienas po kito ima merktis Amžinojo Miesto žiburiai, dar ilgai šviečia du ant Vatikano kalvos įsikūrusių ir prie Šv. Petro Bazilikos prigludusių vadinamųjų Apaštališkų rūmų ketvirtojo aukšto langai. Nesvarbu, žiemos ar rudens mėnesiai būtų, lig išnaktų čia blyksi šviesa. Už tų langų — Šventojo Tėvo Jono Pauliaus gyvenamieji kambariai. Įrengti jie seniai, dar Popiežiaus Siksto V (1585—1590). Taigi Šv. Petro Įpėdinio kambariai jau keturi šimtmečiai yra tie patys. Ką bendra su Lietuva turi tiedu šviesos nutvieksti ketvirtainiai, taip dažnai priverčią atsigręžti ne tik smalsų atvykėlių iš kurio nors žemyno, bet ir dažną čionykštį? Tas ryšys artimas, artimesnis, nei kitam atrodo. Tas ryšys užsimezgė 1978 m. spalio 16 d., nuo tos valandos, kai pro Siksto koplyčios dūmtraukį pasirodė balti dūmai Šv. Petro aikštėje susirinkusiai miniai ir visam pasauliui davė ženklą, kad Bažnyčia jau vėl turi Šventąjį Tėvą.

Kardinolo Voitylos, pasirinkusio Jono Pauliaus II vardą, išrinkimas Popiežiumi tiek visam pasauliui, tiek mūsų Lietuvai buvo didelė staigmena. Mat buvo įsigalėjęs paprotys Romos vyskupu rinkti tik italą. Ir iš tikrųjų daugiau nei keturis šimtmečius — nuo 1522 m. — visi popiežiai buvo italai. Kitos tautybės kardinolo išrinkimas Romos vyskupu — tai didelis ir svarbus visos Bažnyčios gyvenimo posūkis. Ypač reikšminga, kad naujasis Popiežius, dar būdamas kardinolu ir vadovaudamas Krokuvos arkivyskupijai, itin skatino pasauliečius tikinčiuosius aktyviai dalyvauti Bažnyčios gyvenime. Kardinolas Voityla visada labai drąsiai gynė Bažnyčios ir tikinčiųjų teises. Šią ryžtingą laikyseną atspindi daugelis jo kalbų — ne kartą jis griežtai smerkė tai, kad valdžia varžo religinę laisvę. Antai 1976 m. Filadelfijoje vykusiame tarptautiniame eucharistiniame kongrese jis pabrėžė, jog religinė laisvė yra neatskiriama nuo žmogaus laisvės. Jis ypač kritikavo tuos, kurie,

įtraukę į savo konstitucijas religinės laisvės įstatymą, visomis priemonėmis trukdo savo piliečiams išpažinti tikėjimą, visiškai užgina arba visaip varžo religinių bendruomenių gyvenimą. Tame kongrese kardinolas Voityla savo kalbą užbaigė pranašiškais žodžiais: „Viešpats yra Dvasia, o kur yra Viešpaties Dvasia, ten yra ir laisvė. Jūs esate pašaukti būti laisvais žmonėmis. Laisvės vardan pats Išganytojas Jėzus Kristus mus išvadavo...“¹

Tokias mintis kardinolas ne kartą yra sakęs ir kitomis progomis. Jis reikalavo, kad valdžia duotų teisę katalikams statyti naujas bažnyčias, leistų spausdinti laikraščius, žurnalus, knygas, naudotis visomis socialinės komunikacijos priemonėmis. Taigi naujasis Popiežius buvo tiesiogiai susipažinęs su bedieviškojo materializmo sistema ir visomis išgalėmis kovojęs dėl religinės laisvės bei pagrindinių žmogaus teisių. Pasirinkdamas paskutiniųjų trijų savo pirmtakų vardus, Šventasis Tėvas Jonas Paulius II parodė, kad šis svarbus Bažnyčios gyvenimo posūkis nenutrauks per šimtmečius išugdytos Bažnyčios tradicijos².

Jau konklavos pabaigoje po iškilingų šv. Mišių Siksto koplyčioje naujasis Šventasis Tėvas per kardinolų kolegiją kreipėsi į visą pasaulį ir pabrėžė II Vatikano Susirinkimo svarbą Bažnyčios gyvenimui, ištikimybę Bažnyčiai ir rūpinimąsi žmonija tokiais žodžiais: „Norėtume ištiesti rankas ir atverti širdį ypač tiems žmonėms ir tautoms, kurios kenčia priespaudą, neteisingumą, diskriminaciją tiek ekonominame, tiek socialiniame bei politiniame, tiek religiniame gyvenime, nes yra netekusios teisingos sąžinės ir religinės laisvės... Visomis priemonėmis turime siekti, kad visos neteisingumo formos, pasireiškiančios mūsų laikais, būtų visiems gerai žinomos ir kad visu rimtumu būtų ieškoma priemonių joms pašalinti. Turime siekti, kad visi žmonės galėtų gyventi taip, kaip reikalauja žmogaus orumas“³.

Šis rūpinimasis pavergtomis tautomis, neturinčiomis daugelio teisių, nuo pat pirmųjų popiežystės dienų neblėsta, o tolydžio stiprėja, pasirodo įvairiomis formomis. Šiltai nuteikia Popiežiaus ištariamai apaštaliniai žodžiai lietuvių kalba: „Mano nuoširdus sveikinimas broliams lietuviams. Būkite laimingi ir ištikimi Kristui“⁴.

Jau kitą dieną po šių bendrojoje audiencijoje Pasaulinės misijų dienos proga ištartų žodžių, atskiroje privačioje audiencijoje priėmęs iš Lietuvos atvykusius du vyskopus, Popiežius pasako, kad yra gerai susipažinęs su Katalikų Bažnyčios padėtimi Lietuvoje, jaučia šiam kraštui ypatingą meilę ir kaip bendros maldos simbolį šiems lietuviams ganytojams dovanoja po taure⁵.

Suprantama, nuo 1938 metų Lietuvos vyskupai dėl okupacijos sąlygų negalėjo važiuoti į Romą daryti vadinamojo oficialaus

grupinio vyskupų vizito — „ad limina Apostolorum“ („į Apaštalų būstinę“) su pranešimais apie savo vyskupijų padėtį. Pirmą kartą po 45 metų pertraukos šitai buvo padaryta 1983 m. balandžio 6—24 d. — Vatikaną aplankė keturi mūsų vyskupijas valdantys lietuviai vyskapai. Balandžio 22 d. iškilmingoje audiencijoje Šventasis Tėvas pasakė jiems turiningą pamokslą. Jis, visiškai neslėpdamas, jau tada nurodo, kad Lietuvai skiria daug dėmesio: „Gera žinau, kad atlikdami kasdienę pastoracinę tarnybą, jūs nešate dienos ir nakties našta, ir tie sunkumai, kurie jums pasitaiko, man nėra paslaptis. Nuo tos dienos, kai vykdydamas Dievo valią priėmiau Visuotinės Bažnyčios vadovavimo pareigas, Bažnyčios gyvenimą Lietuvoje seku su ypač dideliu dėmesiu ir tėvišku rūpesčiu.“

Noriu pabrėžti šios, man labai brangios tautos tvirtą tikėjimą, kuris tarytum auksas ugnyje grūdintas amžiais. Noriu pabrėžti šios tautos nepalaužiamą ištikimybę Apaštalų Sostui: ji ypač pasireiškė pačiais sunkiaisiais jūsų istorijos laikais, kada kaip tik jūsų vyskapai, kunigai, vienuoliai, vienuolės ir pasauliečiai savo ištikimybę Kristui ir Bažnyčiai liudijo net kankinyste“⁶.

Taigi tiek iš čia pasakytų žodžių, tiek iš viso lotyniškai ir lietuviškai ta proga pasakyto pamokslo ryškėja, kad Šventasis Tėvas gerai susipažinęs su ano meto ateizmo ir prievartos slėgiama Lietuvos Bažnyčios padėtimi, supranta ir nuoširdžiai užjaučia ne tik Lietuvos Bažnyčią, bet ir tautą, rūpinasi jų reikalais ir imasi galimų priemonių padėti: „Labai karštai trokštu, kad šis gyvas Dievo tautos tikėjimas galėtų tobulai pasireikšti visu savo grožiu tiek pavienių žmonių gyvenime, tiek šeimose, tiek visoje Bažnyčioje, naudodamasis visiška sąžinės bei religijos laisve, apimdamas visas tiek asmeninio, tiek visuomeninio gyvenimo apraiškas, kurios yra neatskiriamos nuo tos laisvės ir kurias esu aptaręs specialiaame dokumente, 1980 m. rugsėjo 1 d. pasiųstame visiems Helsinkio nutarimus pasirašiusiems valstybių vadovams.“

Rūpindamasis jūsų brangiosios Tėvynės reikalais, visada dėėjau pastangas, kad Lietuvos Bažnyčia turėtų vertus ir ištikimus ganytojus vyskopus, kurie galėtų vesti tikinčiuosius išganymo keliu“⁷.

Popiežius, įsigilinęs į visas opiausias bažnytinio ir politinio gyvenimo problemas, įžvelgia palaikytinus krašto judėjimus, sakysim, antialkoholinę veiklą, šeimos vaidmens stiprinimą katalikų veikloje, krikščionišką jaunimo ugdymo svarbą, kunigų rengimo klausimus. Perduodamas savo nurodymus, sveikinimus, jis drąsina, guodžia ir visapusiškai remia lietuvių tautą: „Perduokite mano tėvišką padėtinimą visiems kunigams, Dievui pasiaukojusiems

vyrams bei moterims, kunigų seminarijos auklėtiniams ir visai ištikimai tikėjimui lietuvių tautai“⁸.

Turėti tokį užtarėją ir globėją, kokį turi Lietuva nuo 1978 m. spalio 16 d. Popiežiaus asmenyje, ne kiekvienai, net dešimteriopai didesnei, tautai pasiseka. Tai pirmasis Popiežius, visoje Bažnyčios istorijoje aukojęs šv. Mišias lietuvių kalba. Prabiles lietuviškai, jis pagerbia mūsų seną kalbą, garbingą istoriją, tradicijas.

Daug rūpesčio ir dėmesio Šventasis Tėvas Jonas Paulius II skyrė Lietuvai minint šv. Kazimiero mirties 500-ąsias metines, 600 metų krikšto jubiliejų ir arkivyskupą Jurgį Matulaitį skelbiant palaimintuoju. Kai 1983 m. kovo pradžioje Lietuva ir viso pasaulio lietuviai savo dvasia telkėsi apie tautos Globėją šv. Kazimierą 500 metų mirties sukakties proga, kai susirinkę tūkstantčiai maldininkų prie šio dangiškojo Globėjo karsto Vilniuje meldėsi, su gausybe tikinčiųjų pagarbą ir meilę lietuvių Šventajam krikščionybės širdyje Romoje parodė Popiežius, surengęs specialią audienciją, į kurią suvažiavo tūkstantinė minia lietuvių iš JAV, Kanados, Vakarų Vokietijos, Prancūzijos, Belgijos, Olandijos, Danijos, Švedijos, Šveicarijos, Lenkijos, Italijos ir kitų kraštų. Tarp jų — penki užsienyje gyvenantys vyskupai, apie 60 kunigų. Iš Lietuvos negalėjo atvažiuoti nei vyskupų, nei kunigų, nei pasauliečių. Atsakydamas į vyskupo Vincento Brizgio sveikinamąjį žodį, tartą anglų kalba 1984 m. kovo 3 d., Šventasis Tėvas savo ruožtu pasveikino visus atvykusius lietuvius ir pabrėžė ryšį, kuris jungia svetur ir Lietuvoje gyvenančius mūsų krašto žmones: „Jus jungia bendras iš protėvių paveldėtas palikimas ir draugystės ryšiai su broliais ir seserimis tėvynėje, negalinčiais šiandien čia kartu būti su mumis“⁹.

Šiais, regis, tokiais paprastais žodžiais Šventasis Tėvas įsakmiai pabrėžia dvi mintis: mūsų gimtojoje žemėje gyvenančių ir po užsienį išsibarsčiusių lietuvių vienybės, broliškumo ir bendradarbiavimo būtinybę. Kartu ne tik saviems, bet ir visam pasauliui pasako, kad mes esam nelaisvi, prispausti, kad negalime laisvai važinėti, bendrauti ir kaip norime tvarkyti savo krašto likimo. Be to, Popiežius, nagrinėdamas šv. Kazimiero asmenybės bruožus, jo gyvenimo kelią, sąmoningai aptaria susiklosčiusias Lietuvos istorines sąlygas: „Daugelis lietuvių jau nuo XIX a., ypač po paskutinio pasaulinio karo pabaigos, dėl įvairių priežasčių buvo priversti palikti tėvynę, emigruoti į svečias šalis. Jie kartu išsivežė savo dvasinius ir kultūrinius turtus, tarp jų ir šv. Kazimiero kultą. Jo vardu pavadinta nemaža religinių ir visuomeninių organizacijų, jo garbei skirta daugel bažnyčių. Įvairios lietuvių jaunimo organizacijos, sakysim, Lietuvos vyčiai ir skautai, yra pasirinkę šv. Kazimierą savo globėju, Cia, Romoje, įkurta

šv. Kazimiero popiežiškoji kolegija... Taigi šv. Kazimieras yra tapęs stipria tėvynėje gyvenančių lietuvių jungtimi su plačiame pasaulyje pasklidusiais lietuviais“¹⁰.

Popiežius gerai supranta pasaulyje pasklidusių lietuvių vienybės reikšmę, jų veiklos svarbą ir pagalbą Lietuvai. Įsakmiai jis ragina tėvynėje vargstantiems padėti, ištiesti pagalbos ranką, mels-tis: „Minint šv. Kazimiero mirties penkių šimtų metų sukaktį, aš ypač raginu: tarpusavio solidarumu būkite vieningi su Bažnyčia tėvynėje. Tėvynėje gyvenantys jūsų broliai ir seserys kasdienio gyvenimo sunkumų, džiaugsmų ir liūdesio valandomis žvelgia į jus. Jie vertina jūsų pagalbą, laukia jūsų maldų. Ryžtingai išpa-žinkite paveldėtąjį krikščionių tikėjimą, prisimindami, kaip jį saugojo ir jūsų protėviai, net kraują praliedami. Padėkite Lietu-voje gyvenantiems savo tautiečiams karšta malda, prašykite, kad juos užtartų šv. Kazimieras. O svarbiausia,— melskite Dievą At-pirkėją globos, Dievą, kuris yra vilties ir ryžto versmė“¹¹. Tai iš-ties tėviški Šventojo Tėvo raginimai.

Istorinių datų, iškilmingų įvykių ir jubiliejų minėjimai pasi-renkami sąmoningai. Juk Vatikanas turi įvairių pagerbimo formų iškilmių sąrašuose. Tačiau lietuviams skirtomis progomis minėji-mą Šventasis Tėvas siūlo ne šiaip paprastą, o patį iškilmingiau-sią — pontifikalines Mišias. Iš tikrųjų dar niekada Lietuva ir lie-tuvių tauta nebuvo labiau sudominusi svetimtaučių, kaip tą dieną Šv. Petro Bazilikoje minint šv. Kazimiero sukaktį. Sukakties mi-nėjimas paties Popiežiaus pageidavimu vyko pačiu iškilmingiau-siu būdu — pontifikalinėmis pamaldomis. Šventojo Tėvo pakviesti čia dalyvavo 14 Europos vyskupų atstovų; jie kartu koncelebravo šv. Mišias. Taip pranešė Vatikano radijo Lietuvos skyrius 1984 m. kovo 4 d. laidoje¹². Tai buvo puiki proga kardinolų būriui, vys-kupams, taip pat diplomatinio korpuso nariams, didžiulei tarptau-tinei tikinčiųjų miniai pamatyti spalvingus lietuviškus tautinius drabužius, išgirsti lietuvių chorų giedamas giesmes, išvysti dar anuomet retai kieno regėtas trispalves ir kartu per radiją, televi-ziją išgirsti apie Lietuvos meną, architektūrą, rūpintojėlius ir apie tai, kiek daug kryžių Lietuvoje sunaikinta, bažnyčių uždaryta, kad tikintieji negali laisvai išpažinti tikėjimo, negali krikščioniškai auklėti savo vaikų. Ypač įsidėmėtinas Lietuvos Globėjo šv. Ka-zimiero jubiliejaus proga popiežiaus Jono Pauliaus II pasakytas pamokslas. Cia jis taip sumaniai pasuka visos Visuotinės Bažny-čios dėmesį į tą Bažnyčią, „kuri Lietuvoje išaugo per penkis šimt-mečius ugdytos šv. Kazimiero tradicijos...“¹³ Popiežius tarsį su visa Visuotine Bažnyčia „pradedą dvasinę maldos kelionę į tą Vilniaus šventovę, kur ilsisi Šventasis Lietuvos Globėjas. Tai ti-kėjimo ir meilės kelionė, kuri mus sujungia ir vienija Jėzuje Kris-

tuje“¹⁴. Šventasis Tėvas šiame pamoksle tarsi dėsto pasauliui Lietuvos istoriją, objektyviai aiškina jos svarbiausius posūkius, analizuoja šv. Kazimiero asmenybės bruožus, pabrėžia jo poveikio svarbą mūsų dienų žmogui ir karštai ragina: „Su meile apkabinkime visus Lietuvos sūnus ir dukteris. Geografiškai būdama Rytuose, Lietuva jau šeši šimtmečiai tikėjimo ir katalikiškos vienybės ryšiais yra susijusi su Šv. Petro sostu Romoje“¹⁵. Jis tėviška širdimi suranda paguodos žodį kiekvienam šio krašto gyventojui ir vyskopus bei kunigus ragina „vesti lietuvių tautą išganymo keliu“; džiaugiasi trimis įžadais Dievui pasiaukojusių tyliu ir „dažnai nepastebimu“ gyvenimu; skatina klierikus įveikti visas kliūtis ir „atsiliepti į Viešpaties kvietimą“; glaudžia prie širdies šeimas, „kad pasaulyje, kuris nepripažįsta religinių vertybių, jos gebėtų perteikti savo vaikams brangiąsias gyvenimo vertybes“; prisimena jaunimą, ligonius, persekiojamuosius, išaukština drąsiai kovojančius; kreipiasi į Gailestingumo Motiną Aušros Vartuose ir pamokslą baigia lietuviškais žodžiais, kuriuose skamba ir tėviškas rūpinimasis mūsų tauta, ir troškimas padėti, ir raginimas aukoti savo kančią, skausmą, vargą Marijai, kurios giesmės „Marija, Marija“ posmą net pacituoja... Tiek sekmadienio vidudienį, tiek po jubiliejaus iškilmių kitą dieną per „Viešpaties Angelą“ Jonas Paulius II dar kartą tūkstantinei miniai primena Lietuvą ir jos dangiškąjį Globėją šv. Kazimierą.

Negana to, Popiežius siunčia Lietuvos vyskupų konferencijos pirmininkui specialią telegramą — sveikina Ganytojus, kunigus ir visus tikinčiuosius, kurie susitinka Vilniuje prie šv. Kazimiero karsto paminėti tautos Globėjo mirties 500-ųjų metinių. Telegramoje jis ne tik reiškia bičiulystės ir vienybės jausmus, bet ir žada malda jungtis prie Lietuvos kartu su Europos vyskupų konferencijos atstovais, su maldininkais ir siunčia ypatingą apaštalinį palaiminimą¹⁶.

Spauda išplatino Popiežiaus žodžius ir tą išskirtinį jo dėmesį Lietuvai, paskelbė apie Bažnyčios padėtį, išgarsino šv. Kazimiero jubiliejų ir visą mūsų tautą¹⁷.

Įvairiose pasaulio dalyse, visokiomis savo apaštalinėmis kelionėmis, progomis, iškilmių ir jubiliejų, reikšmingesnių įvykių ir sukačių dienomis Šventasis Tėvas tiesiogiai ir užuominomis yra pasakęs daug užuojautos, paguodos ir suraminimo žodžių mūsų šaliai. Šv. Petro Įpėdinis šia prasme Nemuno ir Neries kraštui yra tiek nusipelnęs, kaip galbūt nė vienas iš viso pasaulio didžiųjų ir mažųjų valstybių vadovų. Ypač tatau ženklų, kai jis kur nors susiduria su Lietuvos istorija, su skaudžia jos Bažnyčios lemtimi kokiomis svarbiomis datomis. Antai 1987 m. gegužės 11 d., Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejaus dienomis, Šventasis Tėvas vie-

šėjo Lenkijoje. Kreipdamasis į maldininkų minią iš Krokuvos katedros, kuri yra garsiojoje Vavelio pilyje, jis pasakė: „Vieta, kurioje susitinkame, yra bylojusi daugeliui kartų. Joje buvo paskelbta neginčijama ir tikriausioji Evangelijos tiesa, kuri įrašyta mūsų Tėvynės istorijoje prieš šešis šimtus metų. Labai, tikrai labai norėjau čia būti kaip tik šiais 1987 metais, kai... mūsų broliai lietuviai Vilniuje ir visoje šalyje švenčia tautos krikšto 600 metų jubiliejų.

Kadangi man nebuvo suteikta galimybė būti tarp jų šiais jubiliejiniais metais, melstis jų žemėje ir jų kalba, todėl juo labiau esu dėkingas Dievo Apvaizdai, kad galiu būti čia, šalia šio Vavelio pilies kryžiaus... Čia — šioje karališkoje pilyje — į pasaulį yra atėjęs Lietuvos Globėjas šv. Kazimieras, kuris pačioje jaunystėje mirė Gardine... Čia, Krokuvoje, taip pat gyveno ir savo kilniu pavyzdžiu amžininkus įkvėpė pamaldusis Mykolas Giedraitis...“¹⁸

Sie Sventojo Tėvo Krokuvoje pasakyti žodžiai apie Lietuvos krikšto 600-ąsias metines buvo tikrai pirmoji kregždė. Netrukus jo valia ir noru apie tai ėmė skambinti varpais ir didžiosios pasaulio informacijos agentūros, radijo stotys ir televizijos. Iš maldininkų, suvažiavusių paminėti Lietuvos krikšto jubiliejaus, 1987 m. gegužės 27 d. jis specialioje audiencijoje priėmė daugiau nei 2500 lietuvių. Savo kalboje Jonas Paulius II pabrėžė krikščionių tikėjimo svarbą Lietuvai. Tai brangiausias mūsų tautos dvasinis turtas, jėga, turėjusi lemiamą įtaką lietuvių tautos istorijai, jos kultūriniam ir moraliniam gyvenimui. Krikščioniškasis tikėjimas, pasak Popiežiaus, buvo svarbiausias šaltinis, iš kurio lietuvių tauta sėmėsi jėgų sunkiausiais savo istorijos laikotarpiais. Popiežius, gerai susipažinęs su permainingos istorijos vingiais, kaip tikras mūsų tautos bičiulis, tėvas ir visos Bažnyčios Galva suvokia, kad teisingiausia dvasinio mūsų gyvenimo kryptis yra gaivinti ir stiprinti įsišaknijusias krikščioniškąsias tradicijas, vis daugiau semtis žvalumo iš protėvių paveldėto tikėjimo, stiprinti broliškus ryšius su Bažnyčia, sekti Kristumi kunigystės ir vienuolių gyvenimo keliu, tarnauti žmonėms, mokytis dorybės iš arkivyskupo Jurgio Matulaičio, kuris sunkiomis gyvenimo aplinkybėmis niekada neprarasdavo drąsos ir išmaningai naudojosi gebėjimu tobulinti save ir kitus. Šventasis Tėvas džiaugiasi, kad Lietuvos krikšto jubiliejus sutapo su Marijos Metais, tad kviečia jai pasiaukoti, pasitikėti jos globa, pavesti jai savo kraštą, einantį pažangos istorijos keliais. Šventasis Tėvas mums nuoširdžiai sako: „Mano širdyje ir maldoje jūs užimate ypatingą vietą. Perduokite mano sveikinimus visiems, kurie yra jums brangūs, ir pasakykite, kad Popiežius visada yra su jais“¹⁹.

1987 m. birželio 28 d.—istorinė diena Lietuvai ir viso pasaulio lietuviams. Radijo ir televizijos pranešimuose visame pasaulyje skamba Lietuvos vardas, daug vietos jai skiria tarptautinė spauda. Tą dieną Popiežiaus Jono Pauliaus II lūpomis išreikšti broliški jausmai Lietuvos katalikams ir visai tautai ilgai netyla. Lietuviai kartu su Visuotine Bažnyčia ir visu krikščioniškuoju pasauliu mini 600 metų sukaktį nuo galutinio mūsų tautos atsivertimo Jėzaus Kristaus Evangelijai. Minėjimas labai iškilmingas — krikščionybės širdyje Romoje. Čia padėkota už atsivertimo malonę, už laimėjimus, pasiektus šiai malonei veikiant, už tą dvasinę jėgą ir uolumą, įgytus mūsų protėvių krikšto malonei saugoti ir jai ugdyti šešių šimtmečių istorijos sukuriuose. Šių istorinių iškilmių vainikas — tauraus mūsų tautos sūnaus arkivyskupo Jurgio Matulaičio paskelbimas palaimintuoju. Su jo asmenybe Šventąjį Tėvą ir visą Bažnyčią supažindino Telšių vyskupas Antanas Vaičius.

Įvairiais požiūriais galima vertinti atmintiną 1987 metų birželį. Bet niekaip negalima išleisti iš akių kelių dalykų. Pirmiausia — Popiežiaus Jono Pauliaus II pamokslo Šv. Petro Bazilikoje birželio 28-ąją. Čia buvo pabrėžta krikšto reikšmė asmeniui ir tautai, nuolatinis šv. Petro įpėdinio rūpinimasis mūsų kraštu: „Kiekvieną dieną meldamasis lankau jūsų Tėvynę. Jus prisimenančia malda su manimi jungiasi visa Bažnyčia“²⁰. Galbūt kam pasirodys, kad tai paprasti, kasdieniški žodžiai. Ne, mūsų likimui ir tautai — tai milžiniškos reikšmės ir svarbos liudijimas, kad mus Bažnyčios Galva, Kristaus Vietininkas dažnai pagerbia, iškelia už tikėjimą, už krikščionišką ištvermę, už tai, kad mūsų tautoje yra gimę garsių vyrų, iš kurių vienas kaip tik mūsų dienomis jau pakeltas į palaimintuosius. Apie mūsų kraštą Popiežius ištarė tokius žodžius: „Istorijos eigoje jūs daug kartų parodėte ir įrodėte savo norą būti verti Kristaus; būti jo verti neretai net herojišku mastu“²¹. Tai — ne paprastas pasakymas, ne vienadienė laikraščio žinia. Tai Kristaus Vietininko ištartas įvertinimas. Tautai verčia mąstyti, kitaip vertinti kasdienį triušą, motinų ašaras, kunigų išgyvenimus ir patirtus persekiojimus, skausmingą Sibiro tremtinių negalią, laisvės kovotojų kančias, tautos sielvartą dėl žuvusiųjų už nepriklausomybę. Visa tai Bažnyčios Galva mato ir dedasi į širdį. Mus užtaria pasauliui, prabyla į jo sąžinę — neleiskite skriausti, užtenka prievartos, persekiojimo! Tai didelė pagoda, suteikianti daug vilties, ypač dabar.

Antrasis įsidėmėtinas dalykas — 1987 m. birželio 24–26 d. Popiežiškajame Grigaliaus universitete Jono Pauliaus II iniciatyva suorganizuotas Lietuvos istorijos kolokviumas. Čia buvo pakviesta 12 paskaitininkų iš JAV, Anglijos, Lenkijos, Vokietijos, Dani-

jos ir kitų šalių. Birželio 27-ąją Popiežius visus šio renginio dalyvius priėmė specialiojoje auditorijoje, padėkojo rengėjams ir dalyviams, pabrėžė, kad toks mokslininkų susitikimas svariai prisidės prie krikščioniškos lietuvių tautos istorijos įvertinimo, populiarinimo.

Trečiasis dalykas — Popiežiaus Jono Pauliaus II Apaštalinis laiškas Lietuvos vyskupams lietuvių tautos krikšto 600 metų jubiliejaus proga. Čia Šventasis Tėvas labai gražiai apžvelgia mūsų tautos per šešis šimtmečius nueitą krikščioniškąjį kelią ir nubrėžia ateities gaires: progą sustiprinti tikėjimą, maldingumą, atgaivinti dvasinį gyvenimą, jungtis su visa Bažnyčia, dėkoti už krikšto malonę.

Siame laiške pamatuotai ir įžvalgiai įvertinti kai kurie lemtingi mūsų tautos istorijos posūkiai ir įvykiai, krikšto priėmimo sąlygos ir jo reikšmė, vienuolių veikla, tvirto ir nuoširdaus lietuvių tikėjimo išbandymai, didžioji meilė Dievo Motinai Marijai, ištikimybė Apaštalo Petro Sostui. Ypač pabrėžiama mintis: „Ten, kur Dievo žodis, nors ir visai kliudomas, prasismelkia į tautos sąmonės gelmes ir yra perprantamas, jis visiems laikams nulemia tautos savimonę: tauta suvokia pati save ir savo istoriją. Įsiklausydama į Dievo žodį, tauta atpažįsta savo tikrąją esmę“²².

Tai platus Šventojo Tėvo žvilgsnis į mūsų įžymiąsias dvasinio ir religinio gyvenimo ištakas, ženkliai asmenybes — šv. Kazimierą, vysk. Merkelį Giedraitį, vysk. Motiejų Valančių, arkivysk. Jurgį Matulaitį ir pagaliau tuos mūsų „žemės sūnus ir dukteris, kurie per šešis šimtmečius atvirai ir drąsiai išpažino per Krikštą gautąjį tikėjimą, kurių jokie, net sunkiausi išmėginimai neįstengė atskirti nuo Jėzaus Kristaus meilės...“²³ Popiežius supranta mūsų tautos ir Bažnyčios padėtį, jis kupinas nuoširdžios užuojautos ir siunčia savo karštą maldą, neužmiršdamas Mergelės Marijos globos: „Tu esi tautų Viešpats ir žmonijos tėvas. Aš maldauju Tavo palaimos šiai Lietuvos šeimai... Viešpatie, palaimink šią tautą, apšviesk ją savo veido šviesa ir suteik jai savo ramybę... Tu, o Motina... padėk jiems visada būti ištikimiems Kristui ir Bažnyčiai“²⁴.

Ketvirtasis įsimintinas 1987 metų birželio dalykas buvo tas, kad, paskelbęs Marijos metus (nuo 1987 m. birželio 7 d. — Sekminių — iki 1988 m. rugpjūčio 15 d.), Šventasis Tėvas Jonas Paulius II gražiai ir reikšmingai Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejaus mintį įpynę į tą progą visai pasaulio Katalikų Bažnyčiai skirtą maldą:

*Tau, Krikščionių Motina, labiausiai pavedame
tas tautas, kurios šiais Tavo metais švenčia
šešių šimtų metų ir tūkstantmečio sukaktis
nuo Evangelijos priėmimo.*

*Visa jų istorija yra ištisai nužymėta
pamaldumu į Tave.*

*Atkreipk meilingą savo žvilgsnį į jas
ir suteik jėgų kenčiantiems dėl tikėjimo*²⁵.

Koks reikšmingas ir gražus Kristaus Vietininko mostas. Iškilęs aukščiau partijų ir santvarkų, aukščiau tautų ir rasių, jis prašo ir ragina pasaulį melstis už galingą imperiją, kuri apkabinusi savo glėbyje laiko mažas ir dideles tautas, kurioms, tiek mažoms, tiek didelėms, reikia dangaus ir žmonių paramos, pagalbos rankos.

„Kai per dabartinius mūsų tautos išgyvenimus, sunkumus siekiant visiškos nepriklausomybės visų žvilgsniai krypsta ne tik į žemę, bet ir į dangų, taip pat į mažą Vatikaną laukiant užtarimo ir galimos paramos, Popiežius Jonas Paulius II savo iniciatyva panorą aplankyti Šv. Kazimiero kolegiją ir melstis su mumis, prašydamas Nukryžiuotąjį per Švenčiausiosios Jo Motinos užtarimą dangaus pagalbos“²⁶. Su Šventuoju Tėvu šv. Mišias koncelebravo keli vyskupai, tėvų marijonų generolas D. Petraitis, kolegijos vadovybė ir Romoje gyvenantys lietuviai kunigai. Italų ir lietuvių kalba Popiežiaus pasakytame pamoksle prisimenamas 600 metų Lietuvos krikšto iškilmingas minėjimas, arkivyskupo Jurgio Matulaičio paskelbimas palaimintuoju, Kryžių kalnas, kuris „liudija lietuvių meilę kryžiui ir Nukryžiuotajam. Kaip Kristus kančia ir mirtimi ant kryžiaus laimėjo kovą su piktumu, taip lietuviai turi viltį per kryžių ir Nukryžiuotąjį įveikti patiriamus sunkumus“²⁷. Šv. Tėvas pabrėžė, kad Lietuvos vyskupai, kardinolas V. Sladkevičiaus vadovaujami, Vilniaus Katedroje, šioje šventoje vietoje, paaukojo Lietuvą Nukryžiuotajam. Šia proga Popiežius pasidžiaugia mums itin reikšminga mintimi, prie kurios įgyvendinimo prisidėjo ir jo begalinis rūpestis dėl mūsų krašto ir meilė jam: „Viešpats jau suteikė Lietuvai didelę malonę ir šios kilnios tautos vardas pasidarė žinomas visur ir visiems. Meldžiamės Nukryžiuotąjį, kad lietuviai katalikai galėtų gyventi taikoje ir ramybėje tarp kitų krikščioniškų Vidurio Europos tautų...“²⁸

Praėjus kelioms dienoms po apsilankymo Šv. Kazimiero kolegijoje, bendrosios audiencijos metu maldininkams iš Lenkijos tartame žodyje Jo Šventenybė vėlei prisimena Lietuvą. Jis sako, kad jam nebuvo leista aplankyti mūsų šalies nei 1984, nei 1987 metais. Pacitavęs Adomo Mickevičiaus žodžius „Lietuva, mano

tėvyne!“, šitaip prabyla: „Kol neturių galimybės Aušros Vartų Dievo Motinai Vilniuje padėkoti už šiuos šimtmečius, noriu tai padaryti Čenstochovos Dievo Motinai. Dėkoju už Lietuvą, už tautą ir kraštą, paženklintą didelių išmėginimų kryžiumi, pažymėtą nepalaužiamos vilties ženklą“²⁹.

Atėjus Lietuvai dar didesnių išmėginimų ir grėsmės dienoms, Popiežius mūsų krašto nepamiršta. Sekmadienį, 1991 metų kovo 11-osios išvakarėse, jis taria paguodos žodžius: kasdien širdimi ir malda jis yra su Lietuva, o Apaštaly Sostas visados ir ypač dabar atidžiai seka lietuvių tautos pasirinktąjį kelią, jos patiriamas kančias, tikisi, kad visi lietuvių siekiai bus įgyvendinti atsižvelgiant į teisingumą³⁰. 1991 metų kovo 13-ąją, pasakęs kalbą bendrojoje audiencijoje, Jonas Paulius II ją baigė žodžiais: „Šiomis kovo mėnesio pirmosiomis dienomis maldoje telkimės prie šv. Kazimiero kapo Vilniuje. Kartu su visa lietuvių tauta, kurios Globėjas yra šv. Kazimieras, jungiamės į grumtynes už šios broliškos tautos teisingas teises“³¹.

Taigi Sventojo Tėvo pozicija aiški: jis remia mūsų tautos ir bažnyčios siekius ir prašo kitų paremti, kad Lietuva atgautų savo laisvę ir nepriklausomybę. Tiek jo siunčiamos telegramos mūsų kardinolui, tiek įvairiomis progomis tarti žodžiai akiivaizdžiai rodo, jog Lietuvai Popiežiaus asmuo — stipri atrama, paguoda ir viltis. Į Amžinąjį Miestą suplaukia šimtai tūkstančių įžymybių ir įvairių kolektyvų, valstybių organizacijų ir vadovų, bet Popiežiaus dėmesys niekad nepraslysta pro lietuvius. Štai 1991 m. balandžio 11 d. audiencijoje tarti žodžiai kauniečiams: „Nuoširdžiai sveikinu polifoninį mišrųjį chorą „Banga“ iš Kauno (Lietuvos), atvykusį į Amžinąjį Miestą. Daina yra viena iš brangiausių kultūros turtų. Ji lietuvių tautai praeityje buvo ir šiandien yra didelis džiaugsmo ir stiprybės šaltinis. Sis jūsų apsilankymas krikščionybės širdyje tesustiprina jūsų tikėjimą, tepakelia dvasią. Grįžkite į savo brangiąją tėvynę atsinaujinę. Galėsite praturtinti savo brolius, visą garbingą lietuvių tautą. Jūsų daina skambės dar plačiau.

Meldžiu, kad prisikėlęs Kristus Aušros Vartų Marijos užtariamu visada laimintų jus visus, jūsų ansamblių, jūsų kilnių jausmų ir visą brangiąją Lietuvą“³². O kiek kartų jis spaudė ranką kunigams, studentams, dainininkams, fotografams, parlamentarams ir kitų profesijų žmonėms. Nė vienos valstybės prezidentas tokio palankumo mums nėra parodęs kaip Sventasis Tėvas, Kristaus Vietininkas.

Sventajam Tėvui Jonui Pauliui II turime būti dėkingi už televizijos, radijo laidose ar spaudos puslapiuose pasirodžiusias antraštes „Vatikanas užtaria Lietuvą“: „Neseniai Ženevoje pasi-

rodė JTO žmogaus teisių komisijos kasmetinė sesija. Ta proga Apaštaly Sosto delegacijos pirmininkas arkivyskupas Mullor Garcia, kalbėdamas apie šešias savaites trukusius žmogaus teisių komisijos darbus, pažymėjo, kad tarp kitų svarbių klausimų komisija svarstė ir Pabaltijo kraštų problemą. Daugelio kraštų delegacijos, tarp jų ir Apaštaly Sosto delegacija, gynė Pabaltijo respublikų teises ir reikalavo, kad Pabaltijo problema būtų sprendžiama ne ginklu, bet dialogu, Helsinkio susitarimų dvasia. Sosto delegacija jautė pareigą kalbėti šiuo klausimu, juoba kad ir pats Popiežius kiek anksčiau per susitikimą su diplomatinio korpusu, priminė šią temą. Pratešdamas Šventojo Tėvo mintis, arkivyskupas Garcia sakė, jog jis norėjęs iškelti du argumentus, kuriuos derėtų priimti kaip tik žmogaus teisių komisijai. Pirmasis, teigė arkivyskupas Garcia, yra tai, kad von Ribentropo ir Molotovo pasirašyti slaptieji susitarimai yra neteisėti. Apaštaly Sosto delegacija viintelė tai labai aiškiai ir įsakmiai pabrėžė, nes ji politiniu atžvilgiu yra visiškai laisva, ji gina prigimtinę teisę. Arkivyskupas priminė, kad slaptieji protokolai buvo pasirašyti nepasiklausus nei Pabaltijo respublikų vyriausybių, nei gyventojų. Remiantis tais susitarimais, Pabaltijo kraštai buvo įjungti į Sovietų Sąjungą. Tai reikia nuolat priminti, nes tie slaptieji susitarimai kaip tik išskiria Pabaltijo kraštus iš kitų respublikų, dabar sudarančių Sovietų Sąjungą.

Antrasis argumentas, kurį Apaštaly Sosto delegatas iškėlė žmogaus teisių komisijoje, taip pat svarbus. Praėjusiais metais Sovietų Sąjungoje buvo išdalyta net 40 milijonų egzempliorių Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos. Tai tikrai milžiniškas skaičius, ir reikia tikėtis, kad delegacijos tekstas nebuvo tuščiai dalijamas. Pabaltijo problema privalo būti sprendžiama derybomis, o ne jėgos priemonėmis. Tuo yra visi įsitikinę ir pirmiausia — Europos kraštai“³³.

Negalima užmiršti, kad Jonas Paulius II, jau kelintąkart negalėjęs pats aplankyti mūsų krašto, 1991 m. birželio 4—5 d. viešėdamas Lomžoje, susitiko su mūsų rašto hierarchais, kunigais, Lenkijos lietuviais. Jei pažiūrėtume į šios 51-osios Šventojo Tėvo kelionės į užsienį žemėlapi, pamatytume, jog didžiuma jo viešnagės Lenkijoje vietų pasirinkta Sovietų Sąjungos, taigi ir Lietuvos pasienyje, sakysime, Balstogė ar Lomža, kur Popiežius lietuviškai aukojo šv. Mišias ir per jas prabilo lietuviškai. Ar tai nėra dar vienas aiškus pagalbos, jo rūpinimosi Lietuva ir meilės jai įrodymas.

Nors nelengva dangaus Vietininko darbų ir gyvenimo našta slegia pečius, nors į kryžiaus pavidalo ganytojišką lazdą kasmet vis stipriau reikia atsiremti ir giliu, mūsų, sielvarto kupinu

žvilgsniu vis ilgiau ir atidžiau žvelgti į tautų, provincijų, net žemynų reikalus, tačiau nieko nepaisant dėmesys mūsų Baltijos kraštui, tam gintaro lašeliui nemažėja. Kažin ar mes iš tikrųjų to dėmesio verti? Juk per nepilnus trejus metus (1988—1991) mūsų kraštas tikrai gerokai pasikeitė. Aukštaitijoje, Dzūkijoje, Sūduvoje ir Žemaitijoje atsirado puošnių naujų paminklų, sutvarkyti ir atstatyti senieji, taip pat koplytstulpiai, iškilo įspūdingų kryžių, skulptūrų. Prie VI forto Kaune pastatytas kryžius Islandijos valstybei, kuri 1991 01 24 pirmoji pripažino Lietuvos nepriklausomybę³⁴. 1991 m. rugsėjo 22 d. pastatytas kryžius ir visoms valstybėms, pripažinusioms Lietuvą. Tačiau, deja, apie žmogų, kuris šitaip garsino mūsų kraštą, labiau nei LKB „Kronika“ dėl mūsų sielojasi ir mumis rūpinasi, neturime nei surinktų kalbų, Lietuvai skirtų minčių, nei išleisto albumo, nei knygos. Išspausdintas gal tik vienintelis straipsnis „Šventasis Tėvas Jonas Paulius II ir Lietuva“³⁵, biografinių žinelių pluoštas³⁶.

O juk iš visų ilgoje Bažnyčios istorijoje popiežių Jonas Paulius II geriausiai pažįsta mūsų kraštą, visaip jį yra garsinęs, ir, kaip pats ne sykį yra pripažinęs, kasdien už mus meldžiasi. Vienintelis Kristaus Vietininkas, lietuviškai šv. Mišias aukojęs ir šitiek dėmesio skyręs lietuvių kalbai,— net užsidėjęs ausines jos klausęsis, mokęsis mūsų kalbos!.. Kaip jis gina mūsų, piliečių, taip pat nepriklausomos šalies teises, pripažįsta mūsų savarankiškumą ir dėl jo pats visaip kovoja! Išties Šventasis Tėvas — pasaulio sąžinės judintojas ir mūsų drąsos bei pilietiškumo gynėjas pasaulio akistatoje, didžiųjų akivaizdoje. Jo žinios apie Lietuvą — tikslios, išsamios, paremtos faktais, tikrąja įvykių eiga. Tad mūsų istorikams politologams būtų gera proga ištirti ne tik jo padarytą įtaką tarptautinių įvykių ir Lietuvos garso raidai Pontifikato metais, bet ir tas sąlygas bei žmones, kurie padėjo jam taip plačiai istoriškai ir sociologiškai susipažinti su Lietuva, jos problemomis. Šio ir kitų popiežių santykiams su Lietuva tirti galėtų būti skirtas ne vienas mokslinis darbas ir net specialios stipendijos, rengiami tam tikri žmonės tiek Lietuvoje, tiek svetur, ypač Romoje, kur jau šitiek metų nejudinti aukštųjų mokyklų, Vatikano, kurių, Vatikano radijo ir kiti archyvai, kuriuose sukaupta daugybė istorinės ir kitos informacijos apie Lietuvą ir jos Bažnyčią.

¹ Vatikano radijo archyvas (toliau — VRA). 1978 10 17.

² Ten pat.

³ VRA. 1978 10 19.

⁴ VRA. 1978 10 23.

⁵ VRA. 1978 10 24.

⁶ Katalikų kalendorius žinynas (toliau — KKZ). 1984. P. 141.

⁷ Ten pat. P. 142.

⁸ Ten pat. P. 145.

- ⁹ VRA. 1984 03 03.
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² VRA. 1984 03 04.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ Ten pat.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ VRA. 1984 03 06.
- ¹⁷ Ten pat.
- ¹⁸ VRA. 1987 06 11.
- ¹⁹ VRA. 1987 06 27.
- ²⁰ KKZ. 1988. P. 66.
- ²¹ Ten pat. P. 68.
- ²² L'Osservatore Romano. 1986. 27 giugno. P. 5.
- ²³ KKZ. 1988. P. 62.
- ²⁴ Ten pat. P. 64.
- ²⁵ Ten pat. P. 3.
- ²⁶ Tulaba L. Sv. Tėvas Jonas Paulius II šv. Kazimiero kolegijoje // Krivulė. 1990. Gruodis. Nr. 2. P. 3.
- ²⁷ Ten pat. P. 4.
- ²⁸ Ten pat. P. 3—5.
- ²⁹ Ten pat ir VRA.
- ³⁰ VRA. 1991 03 13.
- ³¹ Ten pat.
- ³² Saluti di Giovanni Pado II ai pellegrini // L'Osservatore Romano. 1991. 11 aprile.
- ³³ Europos lietuvis. 1991. Balandžio 19. Nr. 19(2149).
- ³⁴ Žr. Atgimimo paminklai: Specialus žurnalo „Politika“ leidinys. Vilnius, 1991. P. 13.
- ³⁵ Krivulė. 1990. Nr. 1.
- ³⁶ Mintaučkis J. Popiežius Jonas Paulius II // KKZ. 1982. P. 55—57.

DR. MINDAUGAS BLOZNELIS

INTELIGENTŲ KATALIKŲ UGDYMO PROBLEMOS

1. Įvadas

Tikriausiai nereikia įrodinėti, kad inteligentų nuostata iš esmės lemia ir visos visuomenės nuostatą. Jei inteligentų dauguma bus katalikai, tai visuomenė, mūsų tauta bus katalikiška.

Inteligentu kataliku laikytinas kompetentingas savo profesijos specialistas, kuris gyvenime vadovaujasi krikščioniškomis nuostatomis ir ugdo krikščioniškas vertybes. Vadovaudamasis katalikiškų vertybių sistema, jis orientuojasi pats ir gali padėti kitiems sudėtingomis gyvenimo aplinkybėmis. Pagrindiniai inteligento kataliko uždaviniai — tai dvasinio potencialo palaikymas visuomenėje, tautinės formos ir krikščioniško turinio kultūros kūrimas, dėmesys aplinkiniams žmonėms kaip artimo meilės pareiga.

Taigi tikras inteligentas — aktyvus visuomenys narys, kurį reikštis visuomenėje įpareigoja jo pasaulėžiūra. Pati inteligento sąvoka lemia ir jo santykių su kitais formą — jis privalo būti pakantus, tolerantiškas kitų nuomonei. Tai nereikia, kad jis turi nesipriešinti nederamam nusistatymui, tai reiškia, kad bendravimo forma neturi tapti destruktivia konfrontacija, svetimos nuomonės nepaisymu. Nesutikimas su kitokia nuomone neturi reikštis priešišku konkrečiam asmeniui. Visi mes esame to paties Tėvo vaikai. Taigi inteligentų katalikų ugdymas yra labai svarbus Bažnyčios ir lietuvių tautos rūpestis.

Straipsnio pradžioje apžvelgiamas inteligentų katalikų vaidmuo rezistencijoje. Toliau įvertinama dabartinė (1990 m.) būklė, aptariami inteligentų katalikų ugdantys veiksniai. Pabaigoje kalbama apie svarbesnius ugdymo proceso elementus.

2. Inteligentai katalikai rezistencijoje

1918 m. Lietuva buvo ekonomiškai ir demografiškai labai nuioškota, šalyje buvo daug neraštingų, niekad mokykloje nesimokiusių žmonių. Tačiau tai buvo kraštas, kurio dauguma gyventojų augo ir gyveno pagal krikščioniškąją tradiciją, gyvenime vadovaudavosi teisingumu, artimo meile, pareigingumu. Dėl to kraštas galėjo gana greitai atsigauti ir ekonomiškai, ir kultūriškai, pasiivyti senas kultūrines tradicijas puoselėjančias tautas.

Ypač ryškus buvo paskutiniaisiais nepriklausomybės metais išaugęs katalikų inteligentų potencialas. Tai paliko ženklus pėdsakus mūsų kultūroje ir padėjo idėjinį pamatą rezistencijai ilgais okupacijos metais. Manau, šio intelektualinio potencialo veiksmingumą nulėmė nekonformistinis požiūris į tuo metu vyravusias politines ir partines nuostatas.

Pirmaisiais sovietų okupacijos metais rezistencijos branduolį sudarė inteligentai katalikai. Jie paskelbė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą prasidėjus karui, vadovavo 1941 m. sukilimui, rūpinosi, kad vėl pradėtų veikti Lietuvos valstybinės ir akademinės įstaigos. Vokiečiams išvaikius laikinąją vyriausybę, jie kūrė pagrindines antihitlerinės rezistencijos formuotes. Aktyvus dalyvavimas rezistencijoje apretino jų būrį jau vokiečių okupacijos metu, privertė daugelį trauktis į Vakarus. Dauguma likusiųjų Lietuvoje įsijungė į antisovietinę rezistenciją.

Antrosios sovietų okupacijos metais nemaža inteligentų katalikų žuvo, kiti buvo represuoti, o daug jų tiesiog užsisiklėdė ir ilgus metus (1946—1956) mažai reikėsi — jų veikla Lietuvoje buvo uždrausta.

Apie 1957 m. Lietuvoje kilo šioks toks pagyvėjimas — ėmė grįžti iš tremties ir lagerių likę gyvi tremtiniai. Pačioje Sovietų Sąjungoje buvo jaučiamas atokvėpis, pasiekęs ir Lietuvą. Pakito prievartos formos — vietoj fizinio teroro imta naudoti subtilesnius persekiojimo metodus, dažnai grindžiamus psichologiniu teroru, grėsme artimiesiems; plito ir informatoriai.

Per visą sovietų okupacijos laikotarpį vienas iš pagrindinių okupacinės valdžios uždavinių buvo kova su religija, pirmiausia su labiausiai institucionalizuota jos forma — Katalikų Bažnyčia.

Tikėjimas žmogui suteikia amžinybės perspektyvą, tvirtą vertybių sistemą, kuri daro žmogų nepavaldų prievartai, o drauge ir totalitarinei sistemai. Todėl visos totalitarinės sistemos, ypač sovietinė, kovoja su Katalikų Bažnyčia. Sovietai teisingai manė, kad, ištrynus žmoguje anapusinės būties suvokimą, jis tampa vien biologinių dėsnių valdoma būtybe, kurią nesunku prievartauti. Tad kartais ir Lietuvoje sovietinė valdžia toleruodavo nacionali-

nes tradicijas, jei tai padėdavo kovoti su krikščioniškomis nuostatomis.

Tokios taktikos pavyzdžiu galima laikyti ir vadinamąjį etnografinį judėjimą. Jį paskatino krikščioniškųjų tradicijų restauravimas, tačiau netrukus sovietų ideologai jį pakeitė pagoniškų tradicijų atgaivinimu: jaunimas nukreipiamas nuo krikščioniškosios patirties, jam pakišamas egzotiškai skambantis surogatas. Čia buvo toleruojamas ir Vydūnas, ir kiti neinstitucionalizuotos Bažnyčios doktrinų skelbėjai, buvo atkuriamas baltų religija, kaip pakaitalas krikščioniškajai Bažnyčios organizacijai. Šitaip legendomis ir nacionaline romantika buvo stengiamasi atitolinti aktyvesnį jaunimą nuo Katalikų Bažnyčios principų ir praktikos. Netekusių ryšio su gyvu Bažnyčios organizmu jau nesunku pastūmėti į pragmatinį materializmą.

Grįžusiems iš lagerių bei tremties, taip pat Lietuvoje išlikusiems inteligentams reikėjo susikaupti ir apmąstyti naujas katalikiško buvimo formas. Jiems buvo daroma įvairiausių buitinių ir administracinių kliūčių. Kiekvienas aktyvesnis iš sugrįžusiųjų buvo nuolat stebimas ir įvairiai persekiojamas. Apie 1960 m. visuomenė jau buvo gerokai įbauginta, ir sunku buvo laukti didesnio rezistencijos veiklos aktyvumo. Pirmiausia reikėjo atgaivinti visuomenėje krikščioniškąsias nuostatas, plėsti religinę praktiką. Buvo įvairių tokios veiklos būdų.

1. Atkurti pagrindinę spaudą: pirmiausia pasirinkti malda-knygėmis ir kita praktikuojančiam katalikui reikalinga literatūra; leisti religinės tematikos leidinius; šią tematiką stengtis papildyti tautinėmis ir visuomeninėmis temomis.

2. Katekizuoti vaikus, rengti juos Pirmajai Komunijai ir Su-tvirtinimo Sakramentui; telkti aktyvesnius tikinčiuosius (ypač jaunimą) intensyvesnei religinei praktikai, orientuoti juos į nuodugnesnį liturgijos suvokimą, akcentuoti individo pastangas ugdyti religinę raišką.

3. Ugdyti krikščioniškąją tradiciją ir dvasinių vertybių sistemą savo šeimoje, auklėti vaikus taip, kad jie taptų gyvenimo druska, savo pavyzdžiu skatintų puoselėti krikščionišką nuostatą katakombų sąlygomis.

4. Sąžiningomis pastangomis siekti profesinio ir intelektualinio autoriteto, juo remiantis apaštalauti pavyzdžiu.

5. Aktyviai dalyvauti legaliuose sambūriuose — literatūros, meno, etnografijos ar technine tematika, ir naudojantis užsimezgusiais ryšiais bei pažintimis, vartojant toleruojamą žodyną kelti svarbias gyvenimo tikslo problemas, kalbėti apie jų sprendimo būdus.

Reikia pasakyti, kad sovietai bet kokią organizuotą tikinčiųjų

veiklą kvalifikavo kaip politinę, nukreiptą prieš valstybę, ypač jei joje dalyvaudavo buvusieji politiniai kaliniai. Visada visuomeninė veikla buvo netoleruojama ir slopinama, kai reikšdavosi valdžios nesankcionuotoje organizacinėje struktūroje. Todėl okupacijos metais represuotam žmogui imtis 1 ar 2 punkte nusakytos veiklos buvo labai nelengva: savo dalyvavimu jis gerokai padidindavo pavojų kitiems veiklos dalyviams. Taigi ši veikla turėjo būti labai konspiruota. Neretai už katekizaciją žmonės būdavo teisiami, net žūdavo labai neaiškiomis aplinkybėmis.

Todėl parankesni buvo 3–5 punkte nurodyti veiklos būdai. Šios veiklos formos buvo mažiau pastebimos, ne taip joms prieštaraudavo administracija. Reikia prisiminti, kad sovietų valdžia netoleravo jokio privataus verslo, jokios laisvos profesijos, tad norint pragyventi, ypač išlaikyti šeimą, buvo būtina dirbti valdžios struktūroms priklausančiose darbovietėse — ūkyje, gamykloje, medicinos ar mokslo įstaigose. Todėl ir represinių priemonių spektras buvo labai platus — ne vien tik lageris ar kalėjimas.

Be abejo, 3–5 punkte nurodytai veiklai reikėjo ne tik didelių intelektinių pastangų ir nemažos dvasinės kultūros, bet ir apdairumo. Rezultatai čia ne iš karto buvo matyti, todėl svarbiausias atpildas buvo pasitenkinimas atlikta pareiga. Tai gana dramatiška veikla, atkaklus ir nuoseklus darbas, kupinas nuolatinės įtampos. Tačiau jis davė galimybę rengti inteligentus katalikus, ypač iš akademinio jaunimo, mažiau traukiant saugumo tarnybų dėmesį; rengti žmones ne tiek radikalčiai religinei raiškai, kiek išsklaidytai visuomenės christianizacijai.

1989 m. prasideda naujas katalikiškosios veiklos etapas, būdingas tuo, kad išnyko tiesioginių represijų grėsmė už religinę praktiką. Bažnyčios lankymas tapo politinės rehabilitacijos ar net politinio kapitalo teikiančiu faktu, lojalumo naujiems vėjams požymiu. Pirmaisiais pertvarkos metais padaugėjo žmonių bažnyčiose, buvo statomi kryžiai, atstatomi paminklai. Buvo leistos tikybos pamokos mokyklose, leista spausdinti katalikišką literatūrą, veikti katalikiškoms organizacijoms. Tai labai dideli pakitimai, skatinantys iš esmės keisti katalikiškos veiklos taktiką. Bet tai — potencialios galimybės, kurias efektyviai panaudoti galima tik turint pakankamai žmonių, taip pat techninių ir materialių išteklių.

3. Inteligentai katalikai atsikuriant Lietuvai 1990 m.

Trumpai apžvelgę inteligentų katalikų vaidmenį rezistencijoje matome, kad inteligentai katalikai, aktyviausiai kovojusi su sovietų santvarka gyventojų dalis, patyrė daugiausia nuostolių —

daugelis žuvo, buvo išstumti iš mokslinio ir visuomeninio gyvenimo ir tapo savotiško ideologinio gėto aukomis. Sunaikinus inteligentų šeimas ir tą akademinę terpę, kuri juos formavo, praktiškai atgaivinti inteligentiją tapo labai nelengva.

Dažnai yra sakoma, kad Lietuva yra katalikiškas kraštas, kad apie 70% lietuvių yra tikintys. Aš nesu toks didelis optimistas. Tačiau jei ir pritartume tokiam teiginiui, turime suvokti, koks tai kontingentas.

Statistikos duomenimis, Lietuvoje yra apie 593 tūkstančiai žmonių, kurių amžius nuo 50 ligi 80 metų. Tai žmonės, kurie dar galėjo patirti ir prisiminti katalikiškojo auklėjimo pradmenis mokyklose. Jie sudaro apie 16% visų gyventojų. Bet dauguma, demografiniu požiūriu produktyviausia gyventojų dalis — 20—40 metų vyrai, 18—35 metų moterys — jau augę pokario metais, kai mokykla buvo visiškai sovietizuota. Šių šeimų vaikai ir yra dabartinių mokyklų kontingentas. Reta šeima gali sukurti vaikui tokią religinio auklėjimo atmosferą, kuri yra itin svarbi ugdyti vaiką krikščionį. Mano nuomone, dabar Lietuvai, bent jau jaunajai jos kartai, yra įdiegta tokia ateistinė nuostata, kad ji yra tapusi kone misijų kraštu. Tai gerai suvokia kitų konfesijų misionieriai — tiek įvairūs sektantai, tiek Rytų religijų skelbėjai. Juk net plačiai skaitomuose leidiniuose Lietuvoje persama naujai atgimęs Abu Baba, veržiasi korėjietiško „mesijo“ pasiuntiniai, Krišnos sekėjai ir pan. O Europa, gelbstinti pagonių sielas Amazonės deltoje ar Afrikos džiunglėse, nenori suvokti, kad toks pat misijų kraštas yra jos viduryje.

Vis dėlto didžiausia atsakomybė už Lietuvos katalikiškumą tenka mums patiems, pirmiausia Lietuvos inteligentams katalikams. Sunku pasakyti, kiek mūsų tokių, kurie atitiktų anksčiau pateiktą apibrėžimą — aktyvių, savarankiškai mąstančių ir katalikišką nuostatą įtvirtinančių savo gyvenimu. Formaliai žiūrint, jokios statistikos neturime. Būtų galima lyginti inteligentų katalikų raišką paskutiniaisiais Nepriklausomybės metais ir dabar, kriterijum pasitelkiant katalikiškos, būtent skirtos inteligentams, spaudos apimtį. 1 lentelėje nurodyti žurnalai, kurie paskutiniaisiais Nepriklausomybės metais buvo skirti inteligentams katalikams. Leidinių apimtis parodyta milijonais spaudos lankų per metus. 2 lentelėje pateiktas kitų katalikiškos minties žurnalų sąrašas ir jų apimtis. O 3 lentelėje duotas kitų 1939—1940 m. leistų lietuvių kalba profesionaliųjų bei kitokių paskirčių žurnalų sąrašas. 5 lentelėje pateiktas tuo pačiu laikotarpiu leistų stambesnių dienraščių ir savaitraščių sąrašas, parodyta jų apimtis milijonais spaudos lankų per metus.

I priedas
Lietuviški periodiniai leidiniai 1939—1940 m.

1 lentelė. Katalikams inteligentams skirti žurnalai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Periodiškumas	Tiražas	Mln. sp. l. per metus
1.	Ateitis	30×24	30	sav.	15 000	1,125
2.	Naujoji romuva	30×24	20	sav.	5000	1,00
3.	Naujoji vaidilutė	25×22	24—30	mėn.	4000	0,144
4.	Lietuvos mokykla	28×22	30	mėn.	5000	0,09
5.	Židiny	25×22	140—160	mėn.	4000	0,288
6.	Kosmos	24×18	80	4 per metus	2500	0,04
7.	Draugija	25×22	60	mėn.	3000	0,192
Iš viso						2,879

2 lentelė. Kiti katalikiškųjų organizacijų leisti žurnalai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Periodiškumas	Tiražas	Mln. sp. l. per metus
1.	Ateities spinduliai	30×24	20	sav.	20 000	1,00
2.	Jaunimo vadas	25×22	20	mėn.	5000	0,060
3.	Misijos	30×24	24—30	mėn.	5000	0,108
4.	Tiesos kelias	28×22	30—40	mėn.	4000	0,096
5.	Moteris	28×22	20	2 per mėn.	6000	0,144
6.	Lurdas	26×20	16—24	mėn.	5000	0,060
7.	Pavasaris	32×24	20—30	mėn.	20 000	0,36
8.	Žvaigždė	28×22	20—28	mėn.	5000	0,090
9.	Žvaigždutė	28×22	20—24	2 per mėn.	5000	0,120
10.	Sargyba	28×22	10—16	2 per mėn.	3000	0,072
11.	Saltinis	28×22	12—20	2 per mėn.	4000	0,096
12.	Saleziečių žinios	26×21	30	mėn.	4000	0,072
13.	Šv. Pranciškaus varpelis	24×21	20	mėn.	3000	0,036
14.	Liepsnos	34×25	20	sav.	30 000	1,50
Iš viso						3,814

Katalikiškosios minties žurnalų apimtis — 6,693 mln. spaudos lankų per metus.

3 lentelė. Kitų organizacijų ir kolektyvų leisti žurnalai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Periodiškumas	Tiražas	Mln. sp. l. per metus
1.	Akademikas	28×22	20	2 per mėn.	3000	0,072
2.	Ekonomika	26×22	26	mėn.	2500	0,045
3.	Karys	30×22	16—24	mėn.	20 000	0,360
4.	Kardas	30×22	20—30	mėn.	5000	0,09
5.	Trimitas	30×22	20—28	mėn.	20 000	0,36
6.	Jaunoji karta	30×22	20—26	mėn.	15 000	0,27
7.	Darbas	26×20	20	mėn.	10 000	0,12
8.	Mokslo dienos	28×22	30	mėn.	10 000	0,18
9.	Jaunoji Lietuva	30×22	20—30	mėn.	15 000	0,28
10.	Kultūra	28×22	120	mėn.	6000	0,432
11.	Šviesos kelias	26×21	60—80	mėn.	5000	0,24
12.	Skautų aidas	28×22	20—26	mėn.	10 000	0,18
13.	Tautos mokykla	26×21	160	mėn.	10 000	0,96
14.	Mokykla ir gyvenimas	26×21	80	mėn.	6000	0,216
15.	Vadovė	26×21	30—40	ketv.	3000	0,024
16.	Gamta	26×21	66	ketv.	3000	0,036
17.	Medicina	27×22	30	mėn.	3000	0,054
18.	Ugniagesys	28×22	26	mėn.	3000	0,036
19.	Veterinarija ir zootechnika	28×22	28	mėn.	3000	0,043
20.	Lietuvos sparnai	30×22	26	mėn.	6000	0,072
21.	Pašto pasaulis	26×22	20	mėn.	2000	0,024
22.	Amatininkas	28×22	24	2 per mėn.	5000	0,12
23.	Žemėtvarka ir melioracija	28×22	20	mėn.	3000	0,036
24.	Mūsų girios	26×21	40	mėn.	3000	0,072
25.	Žemės ūkis	28×22	40	2 per mėn.	6000	0,28
26.	Pieno ir gyvulių ūkis	26×21	26	mėn.	6000	0,072
27.	Moteris ir pasaulis	30×22	26	mėn.	5000	0,060
28.	Muzikos barai	26×21	24	mėn.	3000	0,012
29.	Fiziškas auklėjimas	26×21	30	ketv.	3000	0,018
30.	Medžiotojas	26×21	40	ketv.	4000	0,032
31.	Vairas	28×22	30	mėn.	6000	0,108

Iš viso

4,904

4 lentelė. Katalikiškųjų organizacijų ir grupių leisti dienraščiai ir savaitraščiai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Tiražas	Mln. sp. l. per metus
Dienraščiai					
1.	XX amžius	60×42	8	30—40 000	24,0
2.	Panevėžio garsas	46×31	8	15 000	9,0
3.	Zemaičių prietelis	46×31	8	10 000	6,0
Savaitraščiai					
1.	Mūsų laikraštis	60×42	8	80 000	8,0
2.	Lietuvos ūkininkas	60×42	8	60 000	6,0
3.	Darbininkas	60×42	8	25 000	2,5
Iš viso					55,5

5 lentelė. Kiti lietuviški dienraščiai ir savaitraščiai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Tiražas	Mln. sp. l. per metus
Dienraščiai					
1.	Lietuvos aidas (rytinis)	60×42	4	15 000	4,5
2.	Lietuvos aidas (vakarinis)	60×42	8	20 000	12,0
3.	Lietuvos žinios	60×42	8	25 000	15,0
Savaitraščiai					
1.	Ūkininko patarėjas	60×42	8	90 000	9,0
2.	Ūkininkas	60×42	8	60 000	6,0
Iš viso					46,5

6 lentelė. Lietuvoje leistų žurnalų struktūra 1938—1939 m.

Eil. Nr.	Leidinių rūšis	Leidinių skaičius	Mln. sp. l. per metus	Proc.
1.	Katalikiškųjų organizacijų leidžiami žurnalai	21	6,69	57,8
2.	Kitų organizacijų ir kolektyvų leisti žurnalai	31	4,9	42,2
Iš viso		52	11,59	100

Apibendrinus 1938—1939 m. lietuviškos spaudos duomenis, matyti, kad katalikiškos minties žurnalą buvo leidžiama 6,69 mln. spaudos lankų per metus. Visų lietuvių kalba leidžiamų žurnalų apimtis buvo 11,6 mln. sp. lankų per metus. Katalikiški žurnalai sudarė apie 60 procentų visų lietuviškai leidžiamų žurnalų apimties.

Katalikiški, tai yra katalikų organizacijų ar bendrijų leidžiami žurnalai sudarė apie 58 proc. visų lietuviškai leidžiamų žurnalų, o 42 proc. žurnalų leido kitos organizacijos (žr. 6 lentelę). Katalikiškų organizacijų ir bendrijų leidžiamos spaudos visa apimtis — 62 mln. spaudos lankų per metus, t. y. apie 55% visos lietuviškai leidžiamos periodinės spaudos (žr. 7 lentelę). Turint galvoje, kad daugelis nekatalikiškų organizacijų leidžiamų leidinių buvo profesinio ar pažintinio pobūdžio („Karys“, „Trimitas“ ir pan.), kuriuos prenumeravo ir skaitė taip pat ir katalikiško nusistatymo žmonės, galima drąsiai teigti, jog dauguma apsišvietusių žmonių buvo aktyvūs katalikiškų pažiūrų reiškėjai. Tokią 1939—1940 m. būklę patvirtina ir tai, kad studentų atstovybės dauguma buvo ateitininkai, nors to meto valdžios pažiūra į ateitininkus nebuvo palanki.

Šiandien mes iš viso turime tik keletą katalikiškos spaudos leidinių, kurie toli gražu neatitinka prieškario lygio. II priede yra pateikti 1989 m. spausdinti lietuviški periodiniai leidiniai. 8 lentelėje pateikti katalikų organizacijų leidžiami žurnalai ir laik-

7 lentelė. Lietuviškos periodinės spaudos struktūra 1938—1940 m.

Eil. Nr.	Leidinių rūšis	Leidinių skaičius	Tiražas	Mln. sp. l. per metus	Proc.
1.	Katalikiškų organizacijų ir bendrijų leidžiama spauda	27	400 000	62,2	54,8
2.	Kita periodinė spauda	36	414 500	51,4	45,2
Iš viso		63	814 500	113,6	100

II priedas

Lietuviški periodiniai leidiniai 1989 m.

8 lentelė. Katalikų organizacijų leidžiami leidiniai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Periodiškumas	Tiražas tūkst.	Mln. sp. l. per metus
1.	Katalikų pasaulis	29×22	60	2 per mėn.	70	13,44
2.	Naujasis židinys	28×20	80	mėn.	10	0,72
3.	Caritas	24×17	60	mėn.	30	1,872
Iš viso						16,032

raščiai. Visa jų apimtis yra apie 16 mln. sp. lankų per metus. Tai sudaro tik 27% prieš karą leistos katalikų organizacijų periodinės spaudos.

9 lentelėje pateikti nekatalikų organizacijų leidžiami 1989 metų žurnalai. Tai 55,13 mln. sp. lankų per metus; taigi daugiau kaip 3 kartus prašoka visus katalikų leidžiamus leidinius. Visa nekatalikų organizacijų leidžiama periodika sudaro 1185 mln. lan-

9 lentelė. Kitų organizacijų leidžiami žurnalai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Periodiškumas	Tiražas	Mln. sp. l. per metus
1.	Aušrinė	25×20	64	2 per mėn.	7400	0,532
2.	Aitvaras	25×19	4—8	2 per mėn.	133 000	4,15
3.	AIDS kronika	25×19	20—26	mėn.	10 000	0,12
4.	Akiratis	25×19	20	mėn.	3000	0,036
5.	Bendrija	24×19	20	mėn.	27 000	0,324
6.	Dora	25×19	40	mėn.	3000	0,072
7.	Genys	26×22	32	mėn.	15 000	0,54
8.	Komunistas	25×19	96	mėn.	45 000	2,18
9.	Krantai	28×24	50	mėn.	6700	0,16
10.	Kultūros barai	26×21	80	mėn.	60 000	2,88
11.	Blaivybės aušra	25×19	4—16	ketv.	104 000	0,208
12.	Laikas ir įvykiai	26×20	32	2 per mėn.	33 100	1,27
13.	Liaudies ūkis	26×22	26	mėn.	4300	0,067
14.	Lietuvos profsąjungos	25×19	20	sav.	30 000	1,56
15.	Mokslas ir gyvenimas	29×22	40	mėn.	60 000	1,44
16.	Mokslas ir technika	29×22	48	mėn.	25 000	0,66
17.	Moksleivis	26×21	30	mėn.	73 400	1,32
18.	Moteris	28×22	20	mėn.	57 000	0,684
19.	Mūsų gamta	29×22	30—46	mėn.	59 200	1,42
20.	Mūsų sodai	29×22	30	mėn.	129 800	2,33
21.	Muzikos barai	26×21	8—16	mėn.	11 000	0,132
22.	Jaunimo gretos	36×25	38	mėn.	212 300	7,64
23.	Justitia	25×19	22	mėn.	50 000	0,60
24.	Nemunas	26×30	58	mėn.	50 000	1,8
25.	Pergalė	25×19	192	mėn.	20 000	2,4
26.	Proskynos	25×19	64	mėn.	20 000	0,72
27.	Sveikatos apsauga	25×19	64	mėn.	12 200	0,439
28.	Seima	25×19	32	mėn.	160 000	3,072
29.	Sluota	29×22	24	2 per mėn.	119 100	2,86
30.	Švyturys	36×25	32	2 per mėn.	182 500	13,14
31.	Ugniagesys	26×25	26	ketv.	11 000	0,057

Iš viso

55,13

kų per metus. Taigi katalikų leidžiama spauda sudaro tik 1,4 procento 1989 m. leistos lietuvių kalba periodikos. Manau, šie skaičiai gana gerai nusako dabartinę katalikų būklę ir ypač inteligentų katalikų įtaką visuomeniniam gyvenimui. Spaudos analizės duomenys nėra neginčijamas argumentas, bet vis dėlto pakankamai vaizdžiai parodo tikrąją padėtį — Lietuvoje inteligentų katalikų yra labai nedaug.

10 lentelė. Nekatalikų organizacijų leidžiami dienraščiai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Tiražas tūkst.	Mln. sp. l. per metus
1.	Alytaus naujienos	46×31	4	25 300	7,59
2.	Kauno tiesa	46×31	8	112 000	67,2
3.	Komjaunimo tiesa	60×42	4	521 500	312,9
4.	Naujasis kelias	46×31	4	23 300	6,90
5.	Respublika	42×31	4—8	170 000	102,0
6.	Siaulių naujienos	46×31	4—8	39 400	17,73
7.	Tarybinė Klaipėda	60×42	8	44 600	53,52
8.	Tiesa	60×42	4—8	285 000	56,5
9.	Vakarinės naujienos	60×42	4—6	112 500	84,375
10.	Valstiečių laikraštis	60×42	4	385 000	231,0
Iš viso					939,71

11 lentelė. Kiti nekatalikų organizacijų leidžiami laikraščiai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Formatas cm	Psl. skaič.	Periodiškumas	Tiražas	Mln. sp. l. per metus
1.	Atgimimas	42×31	8—16	sav.	180 000	28,08
2.	Blaivioji Lietuva	42×31	8—16	mėn.	20 500	0,738
3.	Gimtasis kraštas	46×31	8	sav.	267 400	27,81
4.	Kranklys	42×31	4	2 per mėn.	20 000	0,208
5.	Kalba Vilnius	46×31	12	sav.	175 000	27,3
6.	Lietuvos pionierius	42×31	8—16	2 per sav.	133 900	41,77
7.	Literatūra ir menas	42×31	16	sav.	76 100	15,82
8.	Sportas	46×31	2—4	3 per sav.	90 300	14,08
9.	Tėviškės gamta	46×31	2—4	mėn.	28 000	0,336
10.	Tėvynės šviesa	42×31	4	2 per sav.	32 700	3,4
11.	Tremtinys	42×31	8	mėn.	52 000	1,248
12.	16 vasario	42×31	4—8	2 per sav.	100 000	15,6
13.	Zalioji Lietuva	42×31	4—16	2 per sav.	44 900	14,0
Iš viso						190,39

Nekatalikų organizacijų lietuvių kalba leidžiamos 1989 m. periodinės spaudos apimtis — 1185 mln. sp. lankų per metus.

4. Inteligentą kataliką ugdantys veiksniai

Paprastai ugdymo problemos nagrinėjamos pedagoginių aspektu, nors neabejotinai egzistuoja ugdymo procesui būdingos ir kitos visuomeninės struktūros. Aptariant inteligentų katalikų ugdymo problemą, visų pirma reikia nagrinėti šį procesą lemiančių visuomeninių struktūrų požiūriu, aptarti šioms struktūroms būdingus uždavinius mūsų sąlygomis. Šiame skyriuje trumpai aptarsime šeimos, vaikų darželio, Bažnyčios, mokyklos, visuomeninių organizacijų ir specialiųjų institucijų uždavinius ugdant inteligentus katalikus.

Savo 1939 m. publikuotoje studijoje O. Norušytė [1] parodė, kad šeima labai daug lėmė ugdant pozityviasias vertybes. Trečiajame skyriuje minėjome, kad šiuo metu dauguma šeimų, bent jau savo etine nuostata, yra nekatalikiškos. Taigi ir pagrindinės sąvokos — gėrio ir blogio suvokimas — dažnai nėra krikščioniškos. Net ir tose šeimose, kurios laiko save krikščioniškomis, religinė praktika dažnai apsiriboja išoriniais aktais, nepersmelkia tarpusavio santykių. Tokias šeimas mažai veikia ir religinės institucijos, nes dauguma jų į bažnyčią ateina epizodiškai, tik per didžiąsias šventes, ir glaudesnio kontakto neturi. Beje, pakeisti suaugusio žmogaus pasaulėžiūrą reikia daugiau pastangų, negu suformuoti ją jaunystėje.

Visuomenės dvasingumui atkurti viena iš efektyviausių priemonių galėtų būti vaikų darželių darbas. Katalikiški vaikų darželiai galėtų ne tik koreguoti nekatalikišką šeimos nuostatą, bet per vaikus veikti ir tėvus. Beje, šiandien darželis gali ir moraliai suluošinti gražiai šeimoje ugdomą vaiką naudodamas tokius pornografinius „šedevrus“, kaip Kaliningrade lietuviškai išleista pornografinė knyga.

Isteigti katalikišką darželį daug paprasčiau negu katalikišką mokyklą. Pats lankiau darželį dar nepriklausomoje Lietuvoje — jis buvo įrengtas bute; nedidelės vaikų grupės, du trys darbuotojai, nesudėtingas inventorių. Ir jautėme daug šilumos, gavome dvasinių gėrybių ne grubios didaktikos būdu, o per elgesio stereotipus, pasakojimų ir paveiksliukų tekstus.

Katalikiško darželio auklėtojas negali būti valdininkas. Čia reikia daug profesionalumo, tačiau ypač reikia meilės bei pagarbos vaikams. Viso to dabartinėje Lietuvoje mums stinga, todėl reikėtų talkos iš užsienyje gyvenančių lietuvių, ir ne tiek lėšų, kiek profesionalių auklėtojų katalikų.

Labai didelės viltis siejome su mokykla, mokyklos reforma, nauju švietimo įstatymu, vildamiesi, kad biurokratinių žinių brūkimo mechanizmą pakeis žmogų ugdanti institucija. Deja, atrodo,

vaikas ir toliau lieka valstybės resursu, o ne jos egzistavimo pagrindiniu tikslu — būsima asmenybe. Dorinis ugdymas gali tapti tik fakultatyvia disciplina, o tai gerokai sumažins dvasinio atgimimo sėkmę. Čia katalikai turėtų pagalvoti apie specialias priemones. Viena iš tokių priemonių — privačios mokyklos ir gimnazijos, steigiamos konfesiniu pagrindu. Šioms institucijoms reikia daug išteklių. Jos turėtų būti reiklios ir mokslo atžvilgiu, ir turėtų ugdyti kūrybingą žmogų, gyvenantį krikščioniškai ir pakankamai valingą, kad galėtų įvykdyti užsibrėžtus tikslus. Šią priemonę turėtų aktyviau remti ir užsienyje gyvenantys lietuviai, ir užsienio katalikų organizacijos.

Pradžios mokykloms ir gimnazijoms galėtų vadovauti turinčios auklėjamo darbo patirtį vienuolijos, sakysim, jėzuitų, pranciškonų, kazimieriečių ir pan. Tai iš dalies leistų išspręsti tiek išteklių, tiek pedagoginio personalo problemas.

Kita iš tokių priemonių galėtų būti gabių vaikų atranka ir sustiprintas dorinis ugdymas pamaininėse specialiųjų disciplinų mokyklose [2], kur būtų kompiuterių, dailės, kalbų tobulinimo klasės. Čia greta prestižinių disciplinų, skatinančių stoti į šias mokyklas, būtų daug dėmesio skiriama doriniam ugdymui. Tokios specializuotos mokyklos galėtų padėti formuoti intelektualųjį elitą, kuris vadovautųsi gyvenime krikščioniškąja vertybių sistema. Be abejo, kompiuterių klasei reikėtų kompiuterinės technikos, kalbų klasei — lingvistinės įrangos, žodžiu, specialiosios technikos. Tokios technikos galėtų parūpinti katalikiškos šalpos organizacijos, kurios, deja, yra labai inertiškos ir nepaslankios, palyginti su aktyvia kitų konfesijų, ypač sektų, iniciatyva.

Be abejo, nuo ankstyvo amžiaus vaiką turi globoti Bažnyčia. Vaikas turėtų jausti ne vien pareigą, bet ir potraukį bažnyčioje jį pasitinkančiam Tėvui. Vaiko ryšys su Dievu pirmiausia yra emocionalus ir jį reikia atsižvelgti organizuojant vaikams pamaldas, pamokslus, juos supažindinant su Kristaus Evangelija.

Noriu pateikti mažą iliustraciją. 1990 m. energingas klebonas vienoje parapijoje apėjo visas šeimas ir pakvietė vaikus rengtis Pirmajai Komunijai. Susirinko daug vaikų, uoliai lankė pamokas. Saulius ligi tol neidavo į bažnyčią, bet dabar jis dažnai būdavo pagiriamas už atsakymus, stropiai mokėsi. Atėjo iškilminga diena. Gerokai po pietų Saulius pervargęs grįžo po iškilmių, trukusių daugiau negu tris valandas (sekmadienis buvo karštas), ir atsidusęs pasakė: „O dabar aš į bažnyčią jau neisiu“. Ir neina.

Tai, kad mūsų dvasininkai ir sąmoningi tikintieji privalo patys ieškoti žmonių Bažnyčiai, dar ne visi pakankamai gerai suvokiame. Bet reikia pasirūpinti ir tuo, kad atėjusieji nebūtų nubaidyti — reikia jausti laiko pulsą. Reikėtų gerai permąstyti Bažnyčios veik-

los strategiją atsikuriančioje Lietuvoje, reikiamai įvertinti mūsų visuomenės dechristianizaciją ir patį laiką. Ypač svarbu Bažnyčiai išlikti aukščiau visuomenės politinių aistrų.

Neigiamą aplinkos ir sovietinės mokyklos (o mokykla dar gerokai sovietizuota) įtaką gali koreguoti taip pat ir pozityvios jaunimo organizacijos.

XX a. pradžioje dauguma inteligentų pasauliečių laikėsi pozityvistinių pažiūrų. Krikščioniškąsias pažiūras įtvirtinti padėjo ateitininkų organizacija, kuri nepriklausomos Lietuvos metais buvo intensyviausiai krikščioniškąsias mokslo jaunimo pažiūras ugdanti organizacija, beje, ne religinė, o visuomeninė organizacija. Šiandien Lietuvos ateitininkų organizacijoje vyrauja kaip tik religinės, parapinės organizacijos tendencija.

Prieš karą, taip pat sovietų okupacijos metais veikė įvairios religinės jaunimo organizacijos ir sambūriai — eucharistijos bičiuliai ir kitos, kurios savo pastangas telkė ugdyti religinį išgyvenimą, įsijungimą į liturgiją. Galima tik skatinti tokias pastangas, bet reikia suvokti, kad ne kiekvienas gali tam būti dvasiškai subrendęs ar pasirengęs. Ateitininkų veikloje akcentuojami 5 principai, ir visi jie vienodai buvo palaikomi tiek prieškarinėje, tiek nelaisvės metų ateitininkų veikloje. Ugdant iniciatyvą, reikia skatinti veiklos sritis — taip išauga veiklūs žmonės, taip pradeda formuotis inteligentai katalikai. Taigi, matyt, ir ateitininkai savo veikloje galėtų labiau akcentuoti krikščionišką raišką visuomenėje ir kultūroje.

Išėivijos lietuvių patirtis rodo sėkmingą ateitininkų ir skautų bendravimą. Skautų organizacija turi geras jaunimo auklėjimo tradicijas, ir, vadovaudamasi skautų priesaku: „Dievui, Tėvynei ir artimui“, gali išjudinti jaunimą konkrečioms Tėvynės, jos istorijos, jos žmonių pažinimo darbams, įprasminti pareigą geram darbui konkrečiais karitatyvinės veiklos užmojais. Taigi skautystė galėtų būti viena iš ateitininkų veiklos sričių, teikianti konkrečią paramą vaikų darželiams bei mokykloms.

Negalima užmiršti, jog ugdant inteligentą kataliką labai svarbu tvirta ir sąmoninga pasaulėžiūra [3]. Katalikiškai pasaulėžiūrai ugdyti būtini profesionalūs katalikai filosofai. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo sukurta katalikų filosofų mokykla — St. Šalkauskis, P. Kuraitis, A. Maceina, J. Gірnіus, J. Grіnіus ir kiti, kurių vaisiais ir šiandien naudojames. Tačiau šiuo metu Lietuvoje katalikų filosofai nerengiami, jie tėra savamoksliai. Būtina kelti katalikų filosofų kvalifikaciją stažuotėmis ir doktorantūromis akademiniuose katalikiškos filosofijos centruose. Turime kuo sparčiau rengti kvalifikuotus filosofus katalikus, jei norime išlaikyti bent tas vargas pozicijas, kurias turime šiandien, ir ypač

svarbu juos ugdyti ateičiai, nepriklausomos Lietuvos gyvenimui. Jei neturėsime kvalifikuotų filosofų katalikų, vargu ar turėsime ir teologų, ir pedagogų katalikų. Todėl visai rimtai reikia galvoti apie filosofų studiją LKMA struktūroje, apie teologijos-filosofijos fakulteto atkūrimą Vilniaus universitete.

Mūsų laikais ypač didelę reikšmę įgijo spauda ir kitos informacijos priemonės. Spauda gana gerai atspindi visuomenės būklę. Drauge ji yra ir labai veiksminga priemonė tai būklei pakeisti. Čia susiduriame su dviem alternatyvomis: arba spauda aptarnauja tam tikrą kontingentą, jam teikia specifinę informaciją, arba ji stengiasi sudominti kuo daugiau inteligentų, supažindinti juos su krikščioniškąja nuostata, patraukti ir nuošaliau nuo tikėjimo esančius žmones. Antroji taktika būdavo būdinga „XX amžiui“, „Naujamajai Romuvai“, iš dalies „Židiniui“. Pirmoji taktika būdinga leidiniams, skirtiems jau apsisprendusiems katalikams. Manau, ši taktika nėra esminė mūsų laikais, kai reikia veržtis į ateizmo suluošintus žmones. Mums reikia orientuotis į antrąją.

Visuomenės informavimo priemonės šiandien galbūt yra veiksmingiausias būdas pažadinti žmogui transcendencijos suvokimą. Tačiau tam reikia ir šiuolaikinės technikos priemonių, ir nemažo mentaliteto bei profesionalumo darbuotojų; primityviu atkaklumu galima tik atstumti žmones. Be autentiškos meilės žmogui — Dievo paveikslui, gražūs žodžiai nebus veiksmingi.

Reikėtų dar paminėti visuomeninio poveikio reikšmę ugdant inteligentus katalikus. Man susidaro įspūdis, kad katalikų veikloje ryškėja dvi strategijos: „izoliacinė“ ir „integralinė“. Pirmieji stengiasi apsiriboti „gerais“ žmonėmis, „savaisiais“, kaip atsvara priešiškam pasauliui, stengiasi izoliuotis nuo kitaip mąstančių. Tai pagrindžio veiklos metu gimusi tradicija, kuri buvo neišvengiama okupacijos metais. Čia buvo vengiama kontaktų su neapsisprendusiais ar svyruojančiais. Žinoma, taip saugiau ir paprasčiau. Šios izoliacinės tendencijos nereiktų tapatinti su visai pagrįstu atsargumu santykiuose su plūstelėjusia aktyvių prisitaikėlių banga. Būtų pavojinga leisti iškilti į katalikų veiklos vadovus prisitaikėliams, neseniai su ne mažesniu entuziazmu skelbusiems ateizmą.

„Integralinė“ strategija siekia kontakto ir su tais, kurie dar tik ieško, dar nėra apsisprendę. Ji stengiasi įtraukti juos į bendrą veiklą bent tais klausimais, kuriais sutariama, nebijant anksesnės reputacijos, jeigu žmogus sąžiningai gailisi. Man atrodo, tai vaisingesnis kelias mūsų ateizmo suluošintoje Lietuvoje. Juk tai — misijų strategija, o mes, kaip jau minėjau, tapome misijų kraštu. Čia labai svarbu asmens pavyzdys, autentiško kataliko

pavyzdys. Ypač reikia patraukti žmones, turinčius svorį visuomenėje. Prisiminkime: argi nebendravo Jėzus su muitininkais, argi jis nesmerkė fariziejų, taip skrupulingai vykdančių ritualą?

5. Kaip realizuoti inteligentų katalikų ugdymą

Ketvirtajame skyriuje aptarėme inteligentą kataliką ugdančius veiksnius. Keliolika tokių veiksnių, siejamų bendro tikslo, atliktų integralų poveikį. Čia iškyla tiek atskirų poveikių realizavimo, tiek jų koordinavimo uždavinys. Reikia kalbėti apie išteklius, programą, tą programą sudarančias, koordinuojančias ir realizuojančias struktūras. Kiekvienas poveikis yra susijęs su ištekliais — finansiniais, techniniais, intelektualiniais.

Okupacijos metus išgyvenusi katalikų inteligentija nei finansinių, nei informacijos technikos išteklių neturi. Negausu ir inteligentų katalikų. Taigi vargu ar galėsime vieni patys išugdyti gausų inteligentų būrį.

Potencialių išteklių yra Vakarų kraštuose. Ten išaugo nemažai lietuvių jaunimo, jo indėlis tėvų ir senelių tėvynei ne tik juos pačius suartintų su Lietuva, jie savo pastangomis ir pasišventimu papildytų tą auką, kurios reikalavo pareiga iš likusiųjų tėvyneje. Rezistencijos dalyviai, partizanai atidavė jaunystę, daugelis gyvybę, sveikatą, ateities viltis. Nuo moralinės pareigos tėvynei nėra atsieti ir pasitraukusieji iš Lietuvos.

Dvasinis Lietuvos atgimimas yra sunkiau pasiekiamas negu politinis jos pripažinimas. Dvasiniam Lietuvos atgimimui įvairiais ištekliais, ypač intelektualiais, privalo talkinti Vakaruose esanti lietuvių tautos dalis.

Dvasinio atgimimo programoje turėtų būti detalizuoti uždaviniai, apibrėžti uždavinių tikslai, įvertinti ištekliai tiems uždaviniams vykdyti. Lietuvoje labiau matomi patys uždaviniai, tačiau Vakarai plačiau disponuoja ištekliais. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, programą sudaryti turėtų drauge tiek Lietuvoje, tiek Vakarų valstybėse gyvenantys lietuviai.

Ši sąlyga nusako bendrą struktūros reikalavimą. Struktūra turi jungti įvairiuose kraštuose krikščioniškąja nuostata gyvenančius lietuvius ir jai pritariančius. Viena iš labiausiai šiuos reikalavimus atitinkančių organizacijų yra Lietuvių katalikų mokslo akademija, kuri turėtų telkti ir kitas organizacijas, organizuoti koordinuojančias struktūras.

6. Išvados

1. Katalikų inteligentija, 1935—1940 m. įgijusi vyraujančią vaidmenį Lietuvos kultūriniam gyvenime, aktyviai dalyvavo rezistencijoje okupacijų metais, neteko daug žmonių, ypač intensyviai buvo slopinama sovietų okupacijos laikotarpiu ir šiandien yra tapusi mažuma Lietuvos gyvenime.

2. Laikydami dvasinį Lietuvos atgimimą jos fizinio ir politinio atgimimo sąlyga ir suprasdami, kad tai laiduoti gali tik pakankamai reikšminga inteligentų katalikų įtaka Lietuvos visuomeniniam ir kultūriniam gyvenimui, manome, jog būtina intensyviai ugdyti inteligentus katalikus, aktyvinti jų dvasinį potencialą.

3. Norint išugdyti veiksmingą inteligentų katalikų būrį Lietuvoje, reikia kompleksinės programos ir didelių finansinių, informacinės technikos ir ypač intelektinių išteklių. Šią programą sudaryti, išteklius telkti ir koordinuoti gali Lietuvių katalikų mokslo akademija, jungdama įvairiuose pasaulio kraštuose gyvenančius lietuvius inteligentus dvasiniam Lietuvos atgimimui.

Literatūra

1. Norušytė O. Dorinis auklėjimas šeimoje // Suvažiavimo darbai. 1936. T. 2 / Red. J. Eretas ir A. Salys. Kaunas, 1937. P. 195—216.

2. Raškinis A. LKMA darbo dirva plati. Lietuvių katalikų mokslo akademijos probleminė konferencija, 1990 m. vasario 17 d. Vilnius, 1990. P. 15—16.

3. Bloznelis M. Aktualūs Lietuvių katalikų mokslo akademijos uždaviniai. LKMA probleminė konferencija, 1990 m. vasario 17 d. Vilnius, 1990. P. 13—14.

4. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1966—1967. T. 1—3.

5. Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1953—1966. T. 1—35.

6. Lietuvos periodika 1989 / Sud. G. Bernackienė. Lietuvos knygų rūmai. Vilnius, 1990.

7. Госкомстат. Демографический ежегодник СССР // Финансы и статистика. Москва, 1990. С. 51.

DR. ADOLFAS DAMUŠIS

GYVENTOJŲ PRIEAUGIO PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais okupantai sunaikino labai daug Lietuvos gyventojų.

Viena po kitos ėjusios trys okupacijos — pirmoji sovietinė, nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1941 m. birželio 22 d., antroji nacinė, nuo 1941 m. 25—29 d. iki 1944 m. žiemos, ir trečioji vėl sovietinė, nuo 1944 m. žiemos iki 1990 m. kovo 11 d., t. y. iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo paskelbimo dienos.

Genocidu, holokaustu ir sporadinėmis masinėmis ir individualiomis egzekucijomis buvo išžudytas beveik ketvirtadalis Lietuvos vietinių gyventojų, iš viso 685 175 asmenys: 75% lietuvių ir 25% žydų.

Repatriacijos į Vokietiją bei Lenkiją, emigracija į daugelį užsienio valstybių tas aukas ir nuostolius didina iki vieno trečdaliao visų Lietuvos gyventojų.

Karui pasibaigus ir okupaciniam terorui truputį aprimus, sudarė galimybės nuodugniau pažvelgti į patirtas aukas ir nuostolius ir pasvarstyti, kaip išlyginti tas aukas ir nuostolius.

Nors kruvino teroro veiksmas baigėsi, bet genocidinis tautos nykimo procesas dar nesustojo. Prasidėjo antrasis nepalankios tikrovės genocido laikotarpis. Gyvenviečių, maisto stoka ir viso buitinio žmonių aprūpinimo sutrikdymas sudaro nepalankią tikrovę normaliam tautos prieauginiui, t. y. patirtų aukų ir nuostolių išlyginimui.

Šioje studijoje ir svarstomos tos problemos. Ją sudaro trys dalys:

1. Genocido ir holokausto, t. y. trėmimų ir egzekucijų, repatriacijų ir emigracijos aukos ir nuostoliai.
2. Antrojo, nepalankios tikrovės genocido nuostoliai.
3. Galimybės ir laiko perspektyva išlyginti karo nuostolius.

1. Genocido ir holokausto ir sporadinių egzekucijų nuostoliai. Skaičiuojant trėmimų ir egzekucijų aukas ir nuostolius, remtasi

vietinių Lietuvos piliečių skaičiais. Čia neskaičiuojami kolonistai, kuriuos karo ar pokario metais Lietuvoje įkurdino okupantai.

Skaičiuojant holokausto, sporadinių egzekucijų, repatriacijos bei emigracijos aukas ir nuostolius, daugiausia naudotasi cenzo, t. y. gyventojų surašymo, duomenimis, skelbtais spaudoje. Skaičiavimams buvo reikalingi trys pagrindiniai duomenys: 1940 metų pirminis tikrųjų, arba vietinių, Lietuvos gyventojų skaičius, 1959 metų vietinių Lietuvos gyventojų skaičius ir 1940–1959 metų laikotarpio gyventojų prieaugis. 1959 metai imami todėl, kad po karo tais metais buvo atliktas gyventojų surašymas (cenzas).

I pradinį 1940 metų vietinių gyventojų skaičių įėjo visi Lietuvos teritorijos, kartu ir grąžinto Vilniaus miesto bei krašto trečdalis, taip pat Klaipėdos uosto ir krašto gyventojai.

Skaičiavimui suprastinti padarėme vieną kiek fiktyvią, bet esminių duomenų nekeičiančią prielaidą. 1939 m. kovo 22 d. Vokietija buvo okupavusi Klaipėdos uostą ir kraštą. Sovietų Sąjunga, nugalėjusi Vokietiją, Klaipėdos uostą ir kraštą prijungė prie tada jau Sovietų Sąjungos aneksuotos Lietuvos. Tad skaičiavimams palengvinti, nepažeidžiant tikslumo, Klaipėdos miesto ir srities gyventojai — 156 018 asmenys pridėti prie 1940 metų gyventojų skaičiaus: $2\,925\,271 + 156\,018 = 3\,081\,289$. Taip ir skaičiuojamas pirmasis 1940 metų tikrųjų gyventojų skaičius.

1959 m. Lietuvos gyventojų surašymu buvo suregistruota 2 711 445 asmenys. Iš to skaičiaus apie 225 075 buvo kolonistai. Juos atėmus, gaunamas 1959 metų tikrųjų Lietuvos gyventojų skaičius — 2 486 370.

1940 metų ir 1959 metų tikrųjų gyventojų skaičiaus skirtumas — tai viena gyventojų netekties dalis — 594 919. Tai buvo didžiausia aukų ir nuostolių dalis, bet ne visa netektis.

Visą netektį buvo galima apskaičiuoti nustačius 1940–1959 metų laikotarpio gyventojų prieaugį. Jis apskaičiuotas remiantis objektyviais statistiniais duomenimis. Šis skaičius buvo 458 266. Šiuos du skaičius sudėjus, statistiniu metodu nustatyta visa 1959 metų netektis. Ji patikslinta pridėjus dar 1959 m. Sibire bei Rytų Prūsijoje išlikusių tremtinių skaičių. Taip nustatytas pogenocidinis ir pohlolokaustinis tikrųjų vietinių gyventojų skaičius. Jis sutampa net su Sovietų žurnalo „SSSR liaudies ūkis“ (Народное хозяйство СССР. 1975. 1482. Nr. 3) duomenimis.

2. Nepalankios tikrovės genocidas. Sovietinė sistema sukūrė nepalankią tikrovę visose respublikose. Jai mažai rūpėjo gerinti savo piliečių gerovę. Ji buvo be galo susižavėjusi tik ginklavimusi ir pasaulinės komunistinės revoliucijos vykdymu. Sistemai nesusgebant teikti gyventojams bent minimalią ekonominę rūpybą, jų energija ir kantrybė buvo išsunkta galutinai. Ekonomikai yrant,

pasaulinės revoliucijos mirażas išsisklaidė. Vietoj visuotinės pasaulinės revoliucijos ėmė kilti revoliucinės iniciatyvos prieš pačius marksistinius stalinistinius revoliucionierius.

Gyvenime sunkiai grumiantis dėl būvio, susidarė neįmanomos sąlygos ugdyti kiek didesnę šeimą. Atrodė, kad tokios sunkios buitinės sąlygos okupantų buvo kuriamos specialiai genocidiniams tikslais. Ekonominės sąlygos iš tikrųjų trukdė bent iš dalies išlyginti karo ir pokario gyventojų patirtus nuostolius.

3. Laiko perspektyva išlyginti nuostolius. Karo ir pokario laikotarpio nuostoliams išlyginti buvo naudojamosi dinaminio nuostolių skaičiavimo metodai. Sudaryta ištisinė kontrolinė vieno nuošimčio prieaugio kreivė. Ji buvo apskaičiuota visam XXI amžiaus laikotarpiui, kasmet didinant vienu nuošimčiu. Tuo būdu nustatytas tarytum dinaminis jos pobūdis. O iš tikrųjų ji buvo fiktyvi, nes apskaičiuota iš fiktyvių duomenų. Ji vaizduoja, kaip idealiai atrodytų Lietuvos gyventojų skaičiaus didėjimas dvidešimt pirmajame amžiuje. Žinoma, jei gyvenimas rutuliotųsi normaliai, be karų, genocidų, holokaustų ir kitų gamtinių ir dvasinių katastrofų.

Vieno nuošimčio metinis prieaugis yra labai mažas. Tai vienas asmuo šimtui gyventojų. Mūsų tikslas yra parodyti skaičiais, per kiek metų galėtume išlyginti karo nuostolius, kiek turėtume padidinti metinį prieaugį. (Ne karo metais Lietuvos metinis prieaugis siekė 1,25%—1,35%.) Apskaičiavimo duomenų lentelėje yra trys dalys: trėmimų ir egzekucijų laikotarpis, nepalankios tikrovės genocido laikotarpis ir nuostolių išlyginimas pasiekiant 1,5% prieaugį, t. y. pusę nuošimčio didesnę negu vienas kontrolinės kreivės nuošimtis.

Duomenys apskaičiuoti 1 lentelėje penkiose skiltyse. Pirmojoje skiltyje žymimi metai (nuo 1940 iki 2080), antrojoje — gyventojų skaičius, atėmus nuostolius, taip pat nuostolių išlyginimo skaičius, trečiojoje — vieno nuošimčio prieaugio duomenys, iš kurių yra sudaryta kontrolinė kreivė. Ketvirtojoje skiltyje yra nuostolių skaičius, gautas atėmus iš trečiosios skilties antrosios skilties duomenis, penktojoje — nuostolių nuošimtis.

Lyginant lentelės duomenis, matyti, kokius pasibaisėtinus nuostolius Lietuvoje padarė genocido bei holokausto vykdytojai. Per Lietuvos gyventojų deportacijas į gulago koncentracijos stovyklas, masinius jų žudymus okupantai sunaikino 683 185 Lietuvos gyventojus.

Remiantis pradiniais vietinių gyventojų skaičiumi — 3 082 89, nustatytas toks nuostolių pasiskirstymas:

Sovietinio genocido sunaikintieji	473 185	15,36%
-----------------------------------	---------	--------

Nacių holokausto bei baudžiamųjų egzekucijų aukos	210 000	6,82%
Repatriantai, emigrantai	320 000	10,38%
Iš viso	1 003 185	32,56%

Gyventojų nuostolius skaičiuojant dinaminio metodu, trėmimų, egzekucijų laikotarpiu nuostoliai padidėjo nuo nulio iki 35,2%.

Nepalankios tikrovės genocido laikotarpiu nuostoliai per 30 metų sumažėjo nuo 35,1% iki 33,6%, t. y. vos 1,5%.

Jei nuostolių išlyginimui metinis prieaugis nuo 1995 metų padidėtų iki pusantro nuošimčio, tai nuostolių išlyginimas vyktų, kaip nurodyta 1 lentelėje:

Pateikiami ir du grafiniai brėžiniai, vaizduojantys Antrojo pasaulinio karo nuostolius.

1 brėžinyje vaizduojama kontrolinė vieno nuošimčio prieaugio linija, t. y. kiekvienais metais didėjančio gyventojų prieaugio kreivė (žr. p. 648).

Apatinė kreivė vaizdžiai rodo tris pagrindinius genocidinius, holokaustinius periodus bei mėginimą juos išlyginti.

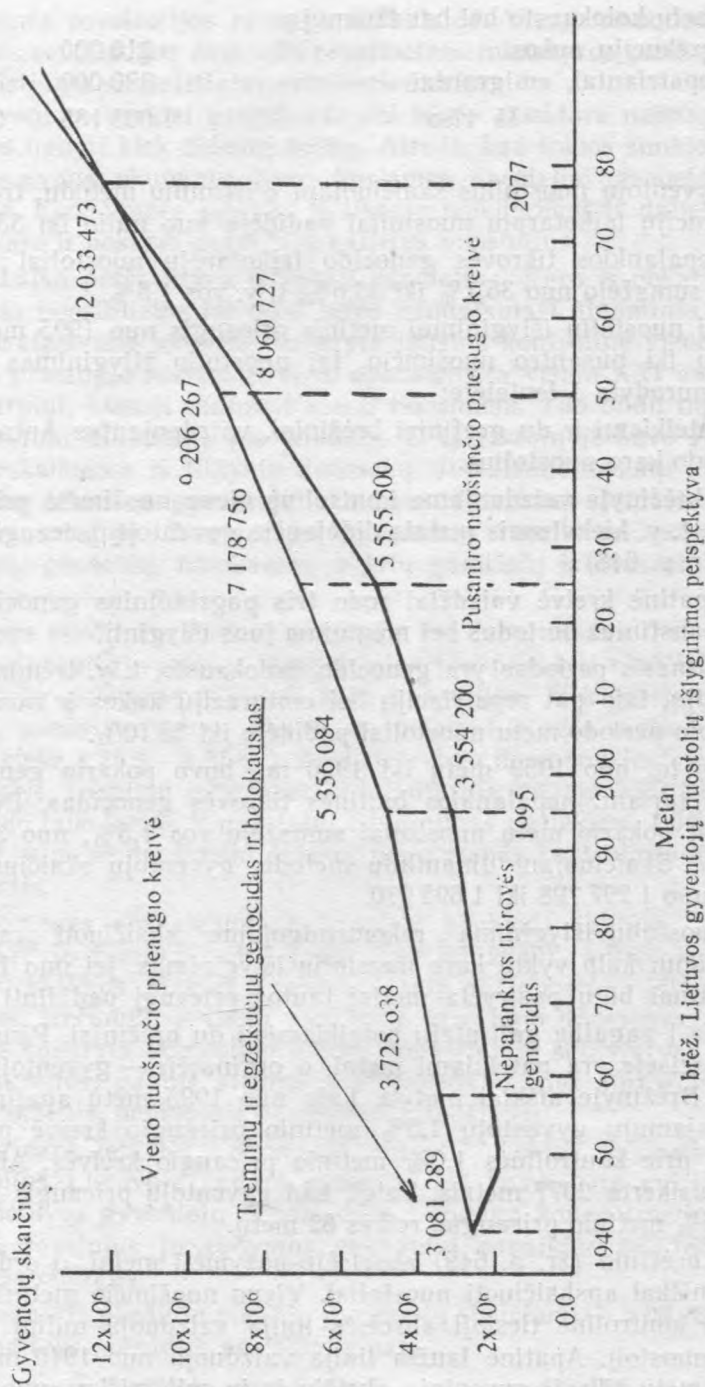
Pirmasis periodas yra genocido, holokausto, t. y. trėmimų, egzekucijų, taip pat repatriacijų bei emigracijų aukos ir nuostoliai. Pirmojo periodo metu nuostoliai padidėjo iki 35,10%.

Po to, nuo 1959 metų iki 1990 m., buvo pokario genocidas, kitaip tariant, nepalankios buitinės tikrovės genocidas. Per trisdešimt pokario metų nuostoliai sumažėjo vos 1,5%, nuo 35,1 iki 33,6%. Skaičiuojant dinaminio metodu, gyventojų skaičius padidėjo nuo 1 297 798 iki 1 695 970.

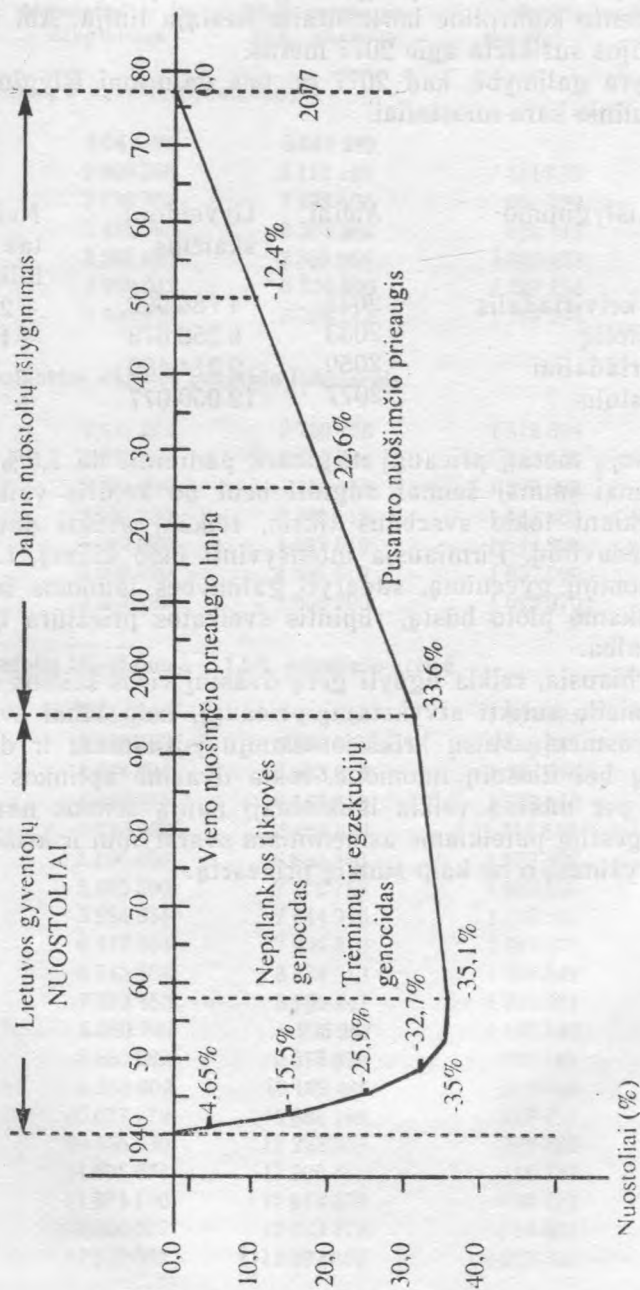
Nuostolių išlyginimą rekomenduojame skaičiuoti pradedant klausimu: kaip vyktų karo nuostolių išlyginimas, jei nuo 1995 m. visuotinai būtų pasiryžta metinį tautos prieaugį padidinti 1,5%?

Cia į pagalbą gali ateiti pateikiamieji du brėžiniai. Pirmajame jų abscisėje yra pateikiami metai, o ordinatėje — gyventojų skaičius. Brėžinyje aiškiai matyti, kaip nuo 1995 metų apatinė projektuojamųjų gyventojų 1,5% metinio prieaugio kreivė pradeda artėti prie kontrolinės 1,0% metinio prieaugio kreivės. Abi kreivės susikerta 2077 metais. Taigi, kad gyventojų prieaugis pasiektų 1,5% metinio prieaugio, reikės 82 metų.

2 brėžinio (žr. p. 649) abscisėje pažymėti metai, o ordinatėje dinamiškai apskaičiuoti nuostoliai. Vieno nuošimčio metinio prieaugio kontrolinė tiesioji abscisės linija vaizduoja nulinį gyventojų nuostolį. Apatinė laužta linija vaizduoja nuo 1940 metų iki 1995 metų tikrąjį gyventojų skaičių ir jų milžiniškus nuostolius.

1 brėž. Lietuvos gyventojų nuostolių išlyginimo perspektyva

Nuo 1995 metų prasideda tiesioji 1,5% metinio prieaugio linija. Ir ši apskaičiuota linija gana geru nuolydžiu susikerta su vieno procento kontroline horizontalia tiesiąja linija. Abi tos tiesiosios linijos susikerta apie 2077 metus.

Taigi yra galimybė, kad 2077 m. bus galutinai išlyginti Antrojo pasaulinio karo nuostoliai.

Nuostolių išlyginimo laipsnis	Metai	Gyventojų skaičius	Neišlygintas nuostolis
Nuostolių ketvirtadalis	2015	4 786 992	- 26,3%
Pusė nuostolių	2033	6 350 673	- 19,5%
Trys ketvirtadaliai	2059	9 214 480	- 9,3%
Visas nuostolis	2077	12 050 077	+ 0,13%

Gyventojų metinį prieaugį mėginant padidinti iki 1,5%, reikėtų kiekvienai jaunai šeimai auginti bent po keturis vaikus. Be abejo, siekiant tokio svarbaus tikslo, reikėtų atlikti daug kitų svarbių uždavinių. Pirmiausia intensyvinti ūkio kilimą, t. y. gerinti ekonominį gyvenimą, sudaryti galimybes jaunoms šeimoms įsigyti tinkamo ploto būstą, rūpintis sveikatos priežiūra ir medicinos pagalba.

O svarbiausia, reikia ugdyti gerą dvasinį visos šeimos nusiteikimą su meile sutikti atvykstantį prieaugį, kaip labai svarbų ir laukiamą asmenį. Mūsų krikščioniškuoju įsitikinimu ir daugelio psichologų bei filosofų nuomone, tokia dvasinė aplinkos būseną teigiamai per motiną veikia laukiamąjį naują šeimos narį.

Šią sugestiją pateikiame asmeniniam svarstymui ir krikščioniškam pasiryžimui, o ne kaip sunkią prievartą.

1 lentelė. Lietuvos gyventojų prieaugio perspektyvos

Metai	Nuostoliai ir jų išlyginimas	1,0% prieaugio gyv. skaičius	Patirti nuostoliai skaičiai	nuostoliai nuošimčiai
Trėminių ir egzekucijų laikotarpis				
1940	3 081 289	3 081 289		
1941	2 969 366	3 112 102	144 735	—4,65
1945	2 736 707	3 238 466	501 729	—15,5
1947	2 474 389	3 303 562	829 143	—25,9
1949	2 288 980	3 369 968	1 080 952	—32,1
1953	2 269 012	3 506 800	1 227 758	—35,2
1959	2 406 895	3 706 143	1 299 298	—35,1

Nepalankios tikrovės genocido laikotarpis

1960	2 441 064	3 759 758	1 318 694	—35,1
1965	2 610 000	3 951 544	1 341 544	—33,9
1970	2 754 050	4 153 112	1 399 062	—33,8
1975	2 904 250	4 386 112	1 481 862	—33,7
1980	3 042 620	4 587 619	1 544 999	—33,7
1985	3 208 520	4 835 610	1 627 090	—33,6
1990	3 357 730	5 053 700	1 695 970	—33,6

Nuostolių išlyginimas — 1,5% prieaugio kreivė

1995	3 554 200	5 356 084	1 801 884	—32,5
2000	3 828 883	5 597 768	1 768 885	—31,6
2005	4 124 794	5 883 310	1 758 516	—29,9
2010	4 443 575	6 183 418	1 759 843	—28,1
2015	4 786 992	6 498 834	1 711 842	—26,3
2020	5 156 950	6 830 340	1 673 330	—24,5
2025	5 555 500	7 178 756	1 623 256	—22,6
2030	5 984 851	7 544 945	1 560 094	—20,7
2035	6 447 384	7 929 813	1 482 429	—18,7
2040	6 945 664	8 334 313	1 388 649	—16,7
2045	7 482 453	8 759 447	1 276 994	—14,6
2050	8 060 727	9 206 267	1 145 540	—12,4
2055	8 683 692	9 675 879	992 187	—10,2
2060	9 354 802	10 169 446	814 644	—8,0
2065	10 077 779	10 688 190	610 411	—5,7
2070	10 856 630	11 233 395	376 765	—3,1
2075	11 695 674	11 806 411	110 737	—0,91
2076	11 871 110	11 914 330	—43 220	—0,36
2077	12 050 077	12 033 473	+16 604	+0,13
2080	12 620 802	12 397 493	+223 309	+1,80

DR. VALDAS PRUSKUS

SIMANO SULTĖS (1876—1920) NUOSAVYBĖS SAMPRATA

Simanas Šultė — vienas žymiausių XX amžiaus pradžios lietuvių katalikų sociologų profesionalų. Supažindindamas Lietuvos visuomenę su populiariomis tuo metu Vakarų Europos socialinėmis teorijomis, jis pirmasis, A. Jakšto žodžiais tariant, ėmėsi katalikų socialinės minties „europinimo“, tikėjo tiesos jėga, tos tiesos visą amžių uoliai ieškojo ir jai tarnavo¹.

S. Šultė gimė 1876 m. Krakiuose, Viekšnių valsčiuje, Mažeikių apskrityje, valstiečių šeimoje. 1896—1900 m. mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, kur priklausė pusiau slapta Šv. Kazimiero draugijai. Šią draugiją 1889 m. įkūrė čia mokėsis kunigas T. Žilinskas. Jos nariai — jaunieji klierikai — laikėsi pažiūros, kad kunigas, norėdamas tinkamai atlikti savo pareigas, turįs būti tikras patriotas, jam turį rūpėti ne tik kasdieniniai tikinčiųjų reikalai, bet ir Lietuvos ateitis. Draugijos nariai skaitė ir platino lietuvišką spaudą, puoselėjo viltį išversti į gimtąją kalbą Šventąjį Raštą. Šios draugijos nariais yra buvę vėliau pagarsėję visuomenine veikla kunigai R. Pakalniškis, A. Jakštas, Vaižgantas, P. Dogelis, P. Januševičius, A. Kaupas, J. Vizbaras ir kiti.

S. Šultė, kaip ir daugelis to meto kunigų šviesuolių, troško plėsti savo žinias Vakarų Europos katalikiškuose universitetuose; čia pirmieji kelius buvo pramynę lenkų dvasininkai, o vėliau jais pasekė ir lietuviai. S. Šultė Vakarų Europos katalikiškuose universitetuose studijavo su pertraukomis — Fribūre (1905—1907, 1909—1911), Liuvene (1907—1908) ir Romoje (1913). Studijuojant Fribūro universitete, filosofijos ir teologijos skyriuje, filosofinę antropologiją, pedagogines disciplinas, psichologiją jam dėstė prof. A. Munykas (A. de Munnyck), sociologiją — dominikonas A. M. Veisas (Albert Maria Weiss) (1844—1925) — žymus vokiečių teologas, krikščioniškojo socialinio sąjūdžio skatintojas. Eko-

nomikos ir komercijos istorijos kursų skaitė garsus to meto ekonomistas M. Turmanas. Jų idėjos turėjo didelį poveikį S. Šultei. Studijų užsienyje rezultatas — dvi disertacijos: „A. Miuleris ir socialinės bei politinės doktrinos“ (Liuvenas, 1909) ir „Vokiečių katalikų reakcija prieš XVIII a. prancūzų idėjas ir katalikiškosios sociologijos restauracija“ (1913). Už jas jam buvo suteikti teologijos ir filosofijos daktaro laipsniai.

Nuo 1907 m. S. Šultė aktyviai bendradarbiavo „Draugijoje“. Čia paskelbė plataus atgarsio sulaukusius straipsnius: „Bažnyčia ir įvairios politiškiosios ekonomijos teorijos“ (1907—1908), kur supažindino lietuvių visuomenę su popiežiaus Leono XIII enciklikoje „Rerum novarum“ (1891) išdėstytais pažiūromis į nuosavybę, ir „Filosofiniai modernizmo pagrindai“ (1911), kur aptartas popiežiaus Pijaus X enciklikoje „Pascendi domini gregis“ (1907) išdėstytas požiūris į įvairias subjektyvizmo atmainas filosofijoje: kantizmą, fenomenologiją, pozityvizmą ir t. t. 1908—1913 m. „Vienybėje“ S. Šultė paskelbė straipsnių apie žemės ūkio kooperatyvų veiklą Vakarų Europos šalyse. Juose jis ragina tautiečius nesnausti, greičiau perimti pažangius ūkininkavimo būdus, kurie padėtų lietuviams ekonomiškai sustiprėti ir taip efektyviau priešintis nutautinimui ir gresiančiam kitataučių ekonominiam paver gimui.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, S. Šultė kartu su kitais lietuvių veikėjais pasitraukė į Rusijos gilumą. Petrapilio lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitetas 1915 m. paskiria jį įgaliotiniu Borovičiuose (Novgorodo gub.), kur telkėsi nemažai lietuvių. Jų vaikams realinėje mokykloje S. Šultė organizuoja dirbtuves, steigia prieglaudą ir nemokamas valgyklas.

1918 m. rudenį S. Šultė sugrįžta į Lietuvą. Spalio 4 d. Kauno vyskupijos generalinio vikaro K. Saulio siūlymu užima vakuojančią kunigo vietą Palėvenėlės (Kupiškio valsč., Panevėžio apskr.) bažnyčioje. Kartu jis aktyviai įsijungia į visuomeninį politinį gyvenimą. Būdamas Krikščionių demokratų partijos narys, su pranešimais dalyvauja partinių konferencijų darbe, spaudoje gina partijos nusistatymą dėl žemės nusavinimo, ypač dėl to polemizuoja su tautininkais.

S. Šultė buvo sunkiai sukalbamas žmogus, su žemaitišku užsi spyrimu laikėsi savo pažiūrų. Todėl redakcijoms, kuriose buvo rengiami jo straipsniai, turėdavo įvairių pastabų bei priedašų. Pasak A. Jakšto, ilgamečio „Draugijos“ redaktoriaus ir S. Šultės kaip didžio mokslo vyro talento gerbėjo, „prikalbėti jį suminkštinti savo tvirtinimus — nebuvo galima“².

Savo gan radikalias pažiūras S. Šultė dėstė ne tik raštu, bet

ir žodžių per pamokslus, už tai ne kartą sulenkėjusių vietos dvarininkų ir kunigų buvo skundžiamas bažnyčios vadovybei, prašoma iškelti jį į kitą parapiją. S. Šultė mirė Palėvenėlėje 1920 m. rugsėjo 29 d. eidamas 44-uosius metus.

S. Šultė reiškėsi įvairiose srityse — apologetikos, teosofijos, etikos, pedagogikos, politinės ekonomijos, filosofijos, kooperacijos, sociologijos. Be minėtų veikalų, jis parašė studijas, kurios taip ir liko neišspausdintos: „Apologetika“ (3 dalys), „Etika“, „Kapitalizmo nuodėmės ir neteisybės“, „Krikščionių demokratų manifestas“, „Pedagogikos vadovėlis“, „Apie profesines sąjungas ir sindikalizmą Prancūzijoje“. Taip pat buvo sumanęs parašyti straipsnių apie okultizmą, mistiką, spiritizmą ir magiją. Tačiau parašė tik du straipsnius: „Okultistinė filosofija bei teosofija“ (išsp. „Ganytojuje“. 1920, Nr. 7, 8, 9) ir „Mistika ir asketizmas“. Šis buvo paskelbtas jau po autoriaus mirties „Draugijoje“ (1923. Nr. 1).

S. Šultė buvo eruditas, plačių interesų žmogus. Tačiau bene labiausiai jį domino socialinė problematika. Jai skirti veikalai „Evoliucijos keliai ir revoliucijos dėsniai“ (1919), „Žmogaus ir piliečio teisių pareiškimas“ (1921), taip pat straipsniai, skelbti „Viltyje“, „Bažnytinėje apžvalgoje“, „Draugijoje“, „Laisvėje“ ir kitur. Straipsnius mėgo pasirašinėti Simano Barjanos, Petro Griaužos, Teologo slapyvardžiais.

Nėra abejonių, kad S. Šultės socialinių pažiūrų formavimuisi didžiausią įtaką turėjo studijos Vakarų Europos universitetuose. Neatsitiktinai laiške A. Jakštui (1919 10 31) jis sako: „Esu ilgą laiką specialiai studijavęs sociologiją Europos universitetėse (...). Dabar aš nieko naujo neskelbiu, tik populiarizuoju gautas universitatėjų žinias“³.

Be katalikiškosios minties autoritetų, jam didelį poveikį yra padariusi ir „gyvenimo dinamizmo“ teorija. Šią gyvenimo dinamizmo, kaip natūralios plėtos tiek gamtoje, tiek visuomenėje idėją, amžiaus pradžioje karštai propagavo intuityvistas A. Bergsonas. Anot jo, intelektu negalima pažinti tikrovės (tiesos), kadangi jo visai kitokia paskirtis — siekti praktinių tikslų vis tikslingesniais veiksmais. Žmogaus praktinė veikla yra statiška. Statiškos ir simboliškos esančios ir pačios mąstymo formos. Jos nieko negali pasakyti apie tikrovės esmę. Tiesa, A. Bergsonas pripažįsta, kad intelektas plėtojasi. Tačiau šis plėtojimasis pasireiškia tik tuo, kad kiekybiškai auga žmogaus gebėjimas taikytis prie aplinkos ir su ja santykiauti. A. Bergsono teigimu, pasaulį galima pažinti tik intuicija, o ne protu. Intuicija — tai „intelektualios simpatijos rūšis, kurios dėka galima „persikelti“ į daikto vidų ir susilieti su tuo, kas jame yra vienintelio ir neišreiš-

kiamo“⁴. Protas suskaldo tikrovę į reiškinius, t. y. praranda objektyvumą. Be to, racionalus pažinimas (protu) teikia galimybę pažinti tik tai, kas tapatu, atskira, o intuityvus — „įsiskverbti į pozityvią progresyvaus judėjimo tėkmę (...), susilieti su gyvenimo esme, su absoliutu“⁵. Šis intuityvus pažinimas nesiremia jokia simbolika, todėl jis esąs tikras, teigė A. Bergsonas. Simboliais atkurtas pasaulis teorijose nėra tikras, nes simboliai negali atskleisti esmės, jie yra paviršutiniški ir vienpusiai. Iš to daroma išvada, kad ir socialinių reiškinių esmės, jų tarpusavio ryšių ir priklausomumo negalima gerai pažinti, juo labiau numatyti visuomenės socialinės plėtotės galimybių. Vadinasi, negalima kalbėti ir apie revoliuciją kaip vienintelį socialinės pažangos būdą. Marksizmo socialinė teorija taip pat tėra intelekto „konstruktas“. Taigi ji yra vienpusiška ir netobula. Be to, ir ne vienintelė. Ant ra vertus, laikantis evoliucijos principo, socializmo įgyvendinimas dar nereikš, kad galiausiai bus sukurta tobula visuomeninė santvarka. Ją turės pakeisti dar tobulesnė. Tainatūralaus plėtojimosi dėsnis, kuris reiškiasi tiek gamtoje, tiek visuomenėje. Todėl skubėti ir skubinti natūralią istorijos eigą nedera. Kišimasis į visuomenės tobulėjimo procesą, bandymas jį dirbtinai spartinti — nereikalingas. Sąjūdžiai, remiantys radikalius socialinius pertvarkymus, taip pat nereikalingi. Visuomenė savaime kinta pamažu tobulėjant žmogui, augant jo dvasinei potencialiai.

Evoliucinio požiūrio į visuomenės raidą laikėsi ir S. Šultė. Jis tikėjo visuomenės pažanga, šviesesne Lietuvos ateitimi. Todėl jam rūpėjo išsiaiškinti visuomenės pažangos varomąsias jėgas, nustatyti, kas joms kliudo. Remdamasis G. V. F. Hegelio ir iš dalies K. Markso idėjomis, S. Šultė pripažino, kad kapitalistinė santvarka nėra tobula, ji neišvengiamai žlugsianti. Antitezė kapitalizmui būsiąs socializmas, tačiau ir jo nedera laikyti „visako sinteze“. Pasak S. Šultės, tai būsianti „tik tolimesnei pažangai „tezė“, kurios neišvengiamai laukia „antitezė“⁶. Taigi socializmas, kurį taip karštai propaguoja bolševikai, taip pat nebūsianti galutinė visuomenės pertvarkos forma, o tik tarpinis žmonijos evoliucijoje. Tad ar verta skubėti nesiskaitant su priemonėmis, nevengiant prievartos, smurto, kurį būtent ir gimdo revoliucija, „paliuosuodama žmonėse žemiausius ir nešvariausius instinktus“. Todėl ji atmetina, o socializmo idealų įtvirtinimas nukeliamas į tolimą perspektyvą. S. Šultės manymu, reikėsia „ne tūkstančių metų, o milijonų, kol įvyks žmogaus prigimties bailsi atmaina, jo galutina tobulybė“⁷. Taigi nepakeitus žmogaus prigimties, neišugdžius jame doros, negalima tikėtis ir socialinės pažangos. Ką reikia daryti, kad žmogus taptų dorybingesnis? S. Šultė rašo: „Evoliucijos pradžia yra žmogaus prigimty, sudė-

toj iš kūno ir sielos. Įgimti žmogaus polinkiai ir jausmai yra tos jėgos, arba energijos, veikiančios ir visuomenės evoliucijoj: jos ją stumia pirmyn“⁸. Noras turėti nuosavybę kaip tik ir esąs vienas iš svarbiausių įgimtų žmogaus polinkių, kurie skatina socialinę pažangą, todėl visuomenė, jo manymu, turinti sudaryti sąlygas, kad kuo daugiau piliečių tą nuosavybę įgytų. Tokia nuostata ir vertė S. Šultę, pasak A. Jakšto, šio klausimo sprendimą „kreipti kuo kairiausiai, kiek tik teologija leidžia“.

Savo nuostatos pagrindimo S. Šultė ieškojo Šventajame Rašte. Tačiau Šventąjį Raštą S. Šultė interpretuoja savaip — kenčiančio ir beteisio žmogaus požiūriu. Požiūriu žmogaus, kurio teisės ne dėl jo, o dėl artimo kaltės yra pažeistos ir dabar reikalauja grąžinimo. Tosios neteisybės priežastis esanti gamybos priemonės turinčiųjų ekonominė valdžia. S. Šultė ieško būdų, kaip apriboti tą turtingųjų ekonominę valdžią. Pasak Šventojo Rašto, sako S. Šultė, Dievas yra suteikęs žmogui teisę valdyti pasaulį, jo gamtos gėrybes, bet ne savo artimą, kuris esąs lygus kaip Dievo duotųjų jam gamtos turtų naudotojas. Dabar, valdydamas gamybos priemones, savininkas jaučiasi esąs visiškas šeimininkas: valdo ir žmogų darbininką, žiūri į jį ne kaip į asmenybę, o kaip į darbo jėgą, priemonę, kuriančią prekę, kuri atneša pelną. Kad to būtų galima išvengti, reikia rūpintis, kad nuosavybę turėtų kiekvienas. Juolab kad jos turėjimas nesanti jokia privilegija. Todėl nuosavybės grindimas prigimtaine teise S. Šultei atrodė nepamatuotas. Juk prigimtis, pasak jo, „nėra įvedus turtų padalinimo, bet priešingai — visiems yra davus vienodą teisę naudotis gamtos dovanomis“⁹. Jų naudojimosi teisėtumo pagrindas esąs darbas. Remdamasis Leono XIII enciklika „Rerum novarum“ (1891), S. Šultė nurodo, kad „darbas yra vienintelis šaltinis, iš kurio plaukia tautų turtai ir nuosekliai tik per darbą įgyjama jų nuosavybė“¹⁰.

Darbą kaip nuosavybės pamatą akcentavo ir A. M. Veisas, kuris rėmėsi ne tik Leono XIII enciklika „Rerum novarum“, bet ir sindikalistais (G. Soreliu). A. M. Veisas griežtai smerkė dykaduonius buržua — „kuponų karpytojus“ ir pritarė minčiai, kad visi gyventojų sluoksniai turi būti aktyvūs visuomeninėje gamyboje. Darbininkas, anot jo, esąs kūrėjas, todėl savarankiškas ir jokia politinė partija jam neturėtų vadovauti. Jis palaikė sindikalistą G. Sorelio mintį, kad darbininkai kaip kūrėjai turėtų vienytis į sindikatus pagal profesijas. Taip jie galėtų geriau apginti savo interesus ir pasipriešinti kapitalistų savivalei. G. Sorelis manė, kad tik sindikate galima išsiugdyti „klasinę sąmonę“, interesų bendrumą, o svarbiausia — sukurti naują moralę, kurios pagrindiniai bruožai — profesinė garbė, klasinis solidarumas, didžiavi-

masis atliktu darbu, pažangos siekimas. Šią moralę jis kaip priešingybę kėlė vartotojų ir dykaduonių buržua moralei, nes jų vienintelis užsiėmimas — „kuponų karpymas“. Taigi, G. Sorelio manymu, sindikate glūdi naujos moralės ir naujos visuomeninės santvarkos daigai ¹¹.

A. M. Veiso ir sindikalisto G. Sorelio idėjos S. Šultei buvo artimos. Jis taip pat vertino darbą, laikėsi pažiūros, kad savo socialines funkcijas kapitalistas savininkas geriau atliks, jeigu pats dirbs. Tuomet nebus taip atitrūkęs nuo gamybos reikalų, geriau pažins savo darbininkų padėtį, nebus toks beširdis ir kurčias jų teisėtiems reikalavimams, o svarbiausia — pats dirbdamas įgis teisės į pelno dalį. Priešingu atveju, sako S. Šultė, „jei jis ničnieko nedirba, tik puotas kelia ar gyvena svetur, tai pagal teisybę jam ničnieko nepriguli iš bendro pelno“ ¹².

Nuosavybė, jo manymu, negali būti absoliuti. Jos turėjimą savaip nusako panaudojimo efektyvumas ir tarnavimo visuomenės labui laipsnis. „Savininkas tiek teturi ant daikto valios ir taip tegali naudotis, kad jis kuo geriausiai būtų sunaudotas“, — teigė S. Šultė. Tad būtų tokia išvada: savininkas, nenorintis ir nemo-kantis protingai šeiminkauti, nesirūpinantis savo nuosavybe, be reikalo ją eikvojantis, netenka į ją teisių. Taigi kas nenori pats dirbti, tenevaldo ir darbo priemonių. S. Šultės nuostata buvo nukreipta visų pirma prieš liberalųjį kapitalizmą, gynusį absoliučią savininko teisę į gamybos priemonių nuosavybę.

Atgavus Lietuvai nepriklausomybę, šią teisę ypač gynė Tautos pažangos partija. Tautininkai buvo prieš Katalikų Bažnyčios dalyvavimą politiniame bei ekonominiame gyvenime. Katalikai laikėsi pažiūros, kad visuomeninis, socialinis bei ekonominis gyvenimas turi būti tvarkomas pagal krikščionybės principus. Krikščionybės principų laikymasis jiems buvo pagrindinis ekonomikos efektyvumo kriterijus. Tuo tarpu tautininkai į pirmą vietą kėlė ne religiją, o tautiškumą. Jie iš esmės buvo indiferentai religijos atžvilgiu. Manė, kad katalikai neturį kištis į ekonominį gyvenimą — jis tvarkytinas liberaliosios ekonomikos principais. O pagal liberalizmą, kiekvienas savininkas turi teisę elgtis su nuosavybe kaip išmano. Tautininkas A. Voldemaras teigė, kad pagrindinis nuosavybės bruožas esanti teisė sunaikinti savo daiktą. Todėl dvarų kumečiams aiškino, kad dvarininkas esąs tikrasis savininkas ir turįs teisę savo dvarą netgi sudeginti ¹³. A. Voldemaras gynė liberaliąją nuosavybės sampratą ir bandė ją atskirti nuo religijos. Jei savininkas gali savo noru disponuoti turtu, gali tą turtą ir sunaikinti, tai jis gali nepaisyti ir visų kitų savo pareigų. Taip pat laisvas ir nuo krikščioniškos pareigos artimui. Todėl A. Vol-

demaro skelbtą teisę sunaikinti savo daiktą S. Šultė vadino „be-protiška teise“¹⁴.

Remdamasis Tomu Akviniečiu, S. Šultė priminė, jog nuosavybė jos turėtojų suteikianti ne tik teisę turėti, bet ir skirianti socialines pareigas — rūpintis visuomenės narių gerove. Valdžia kapitalistui yra duota tam, kad galėtų geriau tarnauti vargšui, o ne tam, kad tik pats pelnytųsi. Ne pelnymasis, o tarnavimas visuomenės labui yra tikrasis kapitalisto pašaukimas ir pareiga. Nuo šios pareigos jo atleisti niekas negali. Jis esąs visuomenės skolininkas. Ir jei negeba tinkamai nuosavybę naudotis, nepaiso visuomenės labo, tai ta nuosavybė gali (ir turi) būti valstybės atimta ir perduota tiems, kurie yra pajėgūs tai padaryti. Šį perdavimą S. Šultė vaizdavo kaip pažeisto socialinio teisingumo grąžinimo aktą, kurį privalanti atlikti valstybė. Laikydamasis krikščioniško požiūrio į valstybę, S. Šultė sakė, kad žmogus esąs ne abstraktus individas, kaip skelbiąs liberalizmas, o Dievo kūrinys, turintis teisių ir pareigų. Tai, kad žemėje žmonės sukūrė valstybę, yra Dievo valios pasireiškimas. Tokia žmonių egzistencijos forma Dievui pasirodė esanti tinkamiausia. Kadangi valstybė, valdžia yra iš Dievo (o ne joks liaudies suvereniteto padarinys), tai ji ir turėtų užtikrinti įstatymus, kurie būtų leidžiami remiantis krikščioniškosios moralės principais, gintų žmogaus teises ir kartu reikalautų, kad jis dorai atliktų savo socialines pareigas. Tačiau kartu S. Šultė pabrėžė, kad valstybė jokių būdu neturėtų pavergti piliečio, kad jis vien tik valstybei tarnautų, kaip to reikalavo tautininkai. Ne žmogus — valstybei, o valstybė esanti įkurta tam, kad palengvintų žmogui pasiekti tikslą — amžinąjį gyvenimą. Kadangi žmogus yra visuomenės dalis, kuri priklauso visumai, tai kiekvienas asmuo privalas rūpintis jos gerove. Tai darydamas jis drauge kurs gerovę ir sau. Vardan šios visuotinės gerovės S. Šultė linkęs palaikyti valstybinių institucijų teisių išplėtimą, tik reikėtų „neleisti pramonijoj įsiviešpatauti Darvino kovos už būvį idėjai“, o svarbiausia ginti silpnesnius — teisingiau dalyti turtą¹⁵. Tam valstybė turėtų išleisti atitinkamus įstatymus, kurie sudarytų sąlygas perimti gamybos priemones iš nemokančių ūkininkauti savininkų ir perduoti jas norintiems ir galintiems atnešti visuomenei didesnę naudą.

Tai nebuvo nauja idėja. Ją propagavo krikščioniškojo korporatyvizmo skelbėjas A. de Munas. Jis teigė, jog baimė prarasti nuosavybę skatins kapitalistus atsakingiau ūkininkauti, dorai mokėti darbininkams už jų triūsą. Kartu jis manė, kad teisė savarankiškai ūkininkauti turėtų būti suteikta ir darbininkų kolektyvams — korporacijoms. Joms turėtų būti perduodamos gamybos priemonės ir patalpos, kurios priklauso bankrutavusiam kapita-

listui. Šiam valstybė turėtų išmokėti atitinkamą kompensaciją. Taigi darbininkų korporacija, tapusi gamybos priemonių naudotoja, funkcionuotų ekonominėje sistemoje kaip lygiavertis partneris, savarankiškai gaminantis ir realizuojantis savo produkciją pagal krikščioniškosios moralės principus. G. Sorelis pranašavo, kad darbininkai, susivieniję į sindikatus pagal profesijas, galės sėkmingai tvarkytis dirbtuvėse ir fabrikuose, nes jie čia dirbdami geriausiai žiną gamybos reikalus ir todėl esą tikrieji jų šeimininkai.

S. Šultė, sekdamas A. de Munu ir G. Soreliu, taip pat buvo pritareję nuomonei, kad dirbtuvės ir jų kapitalai priklausytų profesinėms organizacijoms ir taptų kolektyvia korporacija, o ne privataus asmens nuosavybe¹⁶. Jei gamybos priemonių savininkas nesirūpina krašto gerove, negloboja silpnesniųjų, tai tos priemonės, S. Šultės manymu, turėtų būti nacionalizuotos. Visiška kompensacija už jas neturėtų būti mokama, savininkui paliekamas tik pragyvenimo minimumas. Organizuoti gamybą darbininkai gali ir patys.

Atgauti socialinį teisingumą privalu ir žemės ūkyje. S. Šultė sakė, kad dvarininkai savo rankose laiko pusę Lietuvos žemių, nors patys menkai rūpinasi savo ūkių reikalais, daugiausia pasikliauna valdytojais. Todėl dvarų galimybės nėra kaip reikiant panaudojamos, o tai prieštarauja visuomenės interesams. Valstybė turinti teisę atimti iš turtuolių ir dvarininkų žemes, kurių jie patys negeba įdirbti, ir išdalyti bežemiams ir mažžemiams valstiečiams. Turėti daug vidutinių ūkių vietoj stambių dvarų, jo manymu, būtų naudingiau ir pačiai valstybei. Mat smulkus ir vidutinis ūkininkas daug geriau dirba ir prižiūri žemę negu samdinyš. Be to, smulki žemės nuosavybė, pasak S. Šultės, esanti „gan pastovi ir neretai dar tvirčiau laikosi negu dvarai“, kur, nesant gero šeimininko, greit nusigyvenama¹⁷.

Stambių dvarų išdalijimą jis laikė pribrendusia būtinybe, dėsninga evoliucijos proceso išdava. S. Šultė rašė: „Kol visuomenė buvo tamsi, jai reikėjo šviesesniųjų vadų, kuriais buvo visi dvarininkai. Bet jai subrendus ir sumažėjus globėjų rolei, privatinė dvarininkų iniciatyva pereina į visuomenę arba į Valstiją, kurios mechanizmas tobulinamas ir turi pašaukimą rūpintis visuomenės reikalais (...) Seniau dvarininkai, kaip visuomenės vadai, atlikdami viešas pareigas, teisingai valdė net didžius dvarus. Virstant kitoniškoms gyvenimo sąlygoms ir nustojus savo viešų pareigų, neteisėta yra sau reikalauti privilegijų be pareigų“¹⁸. Žemės nuosavybė nustojo buvusi privilegija, žeme turėtų būti aprūpinti visi norintieji ir galintieji ją įdirbti. Dvarininkai, būdami tikri katalikai, tam neturėtų priešintis, nes tai prieštarautų krikš-

čioniškajai dorai (ir šv. Tomo Akviniečio nuosavybės supratimui). Tačiau šios S. Šultės viltys neišsipildė. Žemės nusavinimo idėjai pasipriešino ne tik dvarininkai. Nevienodai tą idėją priėmė ir dvasininkija. Lietuvos krikščionių demokratų vadas M. Krupavičius S. Šultės asmenį laikė sąjungininku, kiti — „raudonuoju socialistu“ ir netgi „bolševiku“.

1919 m. Kauno kunigų konferencijoje ne be aktyvaus S. Šultės dalyvavimo priėmus Krikščionių demokratų partijos rezoliuciją, kurioje sakoma, kad dvarų ir netgi bažnytinės žemės būtų išdalytos valstiečiams, B. Česnys „Ganytojuje“ paskelbė straipsnį, kur įrodinėjo, kad esą „priešinga teisybei visiškas dvarų atėmimas iš dabartinių savininkų“, ir reikalavo „proporcingai atlyginti dvarų šeimininkams“¹⁹. Į B. Čėsnių priekaištą dėl žemės nusavinimo teisėtumo S. Šultė atsakė, jog „sulig šv. Tomo Akviniečio, savastis yra socialinė funkcija: tiek pateisinama, kiek to reikalauja visuomenės labas; turtų išdirbimas yra savastis, o jos vaisiai privalo būti bendri“. Todėl kalbėti apie atlyginimą žemės savininkui, o tuo labiau reikalauti iš valstiečio mokesčio už ją būtų didžiausia neteisybė. Juk „žymi dvarų turtų dalis kaip tik ir yra kilusi iš nutraukto darbininkams užmokesčio“. Taigi dvarų žemės išdalijimas valstiečiams nesąs joks įstatymų pažeidimas, o tik socialinio teisingumo, nors ir pavėluoto, realizavimas²⁰.

Pagrindimą šiai savo idėjai S. Šultė randa ir Šventajame Rašte. Jis sako: „Pats Dievas yra paliepęs žydams išeinant iš Aigipto vergijos pasiimti aigiptiečių brangumynus (auksinius ir sidabrinčius indus), nes tai buvo atlyginimas už vergavimą ir atsiėmimas neteisingai įgyto aigiptiečių turto“²¹. O ko tuomet gali tikėtis dvaro savininkas? Jam, S. Šultės manymu, dera palikti žemės tiek, kiek pats su šeimyna, be samdinių galėtų įdirbti. Tiems, kurie patys žemės dirbti nenori, padoraus pragyvenimo dera ieškoti „kitoj kokioj nors tarnyboj“, nes „kas nenori dirbti, lai ir nevalgo“²².

Propaguodamas socialinio teisingumo idėją ir siūlydamas konkrečius būdus ją realizuoti, S. Šultė puoselėjo viltį taip greičiau sukurti vidutinįjį luomą, kuris neleistų turčiams ar vargšams įsitvirtinti valdžioje ir įvesti savo diktatūrą. Abi diktatūros jam buvo nepriimtinos, nes neigė žmogaus teisę būti laisvam, galinčiam rinktis, o ne tik vykdyti valdžios nurodymus. Vidutinysis sluoksnis, sudarantis didžiumą rinkėjų, S. Šultės teigimu, neleistų daugumos vietų parlamente gauti kraštutinėms jėgoms. Daugumą vietų jame turėtų vidutiniojo luomo atstovai, kurie esą vieninteliai pajėgūs valdyti šalį, galį atsižvelgti į visų jos sluoksnių

interesus. Jis laikėsi pažiūros, kad tik ugdant vidutinįjį luomą galima tikėtis stabilios demokratijos Lietuvoje.

Nėra abejonės, kad S. Šultės socialinėms pažiūroms ir ypač pažiūrai į nuosavybę įtakos turėjo ir spalio revoliucija, kurią jis patyrė būdamas Rusijoje. Jos deklaruotas idėjas apie stambios privatinės nuosavybės nacionalizavimą, išnaudojimo panaikinimą, dvarų žemės valstiečiams išdalijimą S. Šultė, gynęs smulkiosios privatinės nuosavybės pranašumus, laikė teisingomis. Kartu jis bandė tas idėjas „pamatuoti“ Šventuoju Raštu bei popiežių enciklikomis ir rasti joms ten pagrindimo.

Apie tai bene pirmasis prabilo Vaižgantas. Jis priekaištavo S. Šulte už tai, kad šis „teologijoje ir papų enciklikose“ ieškas „pateisinimų naujų laikų revoliucinei cholerei“, sugrįžęs į Lietuvą, kurstas „krikščionišką luomų neapykantą“, skelbias „katalikų proletariato diktatūrą“²³. O spaudoje S. Šultę jis vadino tiesiog „draugu“. Tačiau atrodo, kad baimintasi veltui.

Vertinant S. Šultės poziciją dėl įmonių nusavinimo, reikia turėti galvoje tai, kad tuo metu Lietuvoje pramonė buvo silpna. Kvalifikuotų darbininkų negausu ir dauguma jų buvo nelietuviai. Profsąjungos buvo irgi ne itin aktyvios. Be to, daugumos gamyklų savininkai buvo svetimtaučiai, kuriems mažai rūpėjo ūkio reikalai. S. Šultės propaguota nuosavybės nusavinimo idėja visiškai atitiko lietuvių siekius — atgavus nepriklausomybę, greičiau įsitvirtinti krašto ekonominiame gyvenime: perimti svetimtaučių, pabėgusių iš Lietuvos Pirmojo pasaulinio karo metais, įmones. Žinoma, taip ir buvo padaryta. Tiesa, tos įmonės atiteko ne darbininkams, o valstybei ir saviems verslininkams, kurie pasirodė pajėgūs organizuoti ir valdyti gamybą. Taigi S. Šultės viltys apie bendrą darbininkų fabriky ir dirbtuvių nuosavybę ir valdymą neišsipildė. To meto sąlygomis šios idėjos Lietuvoje neturėjo pagrindo, jų praktiškumas daugeliui atrodė abejotinas. A. Jakštas laiške S. Šulte apie tokio bendro įmonių valdymo nepagrįstumą rašė: „Tas valdymas man atrodo dar nepanašesnis, negu Tomo Moro „Utopijoje“ minimi vienuoliai, kurie eina ūkininkams bernauti, griovių kasti ir t. t. Tokie vienuoliai-bernai labai galėtų palengvinti socialinio klausimo sprendimą, reikėtų tik antro šv. Pranciškaus. O bendro fabriky valdymo neįstengtų įvykdyti nei angelas iš dangaus; jį tegali įvykdyti nebent velnias, bet tuomet, žinoma, ir vaisiai būtų velniški“²⁴.

Kur kas didesnį poveikį turėjo S. Šultės pozicija dėl žemės nusavinimo. Ji padėjo M. Krupavičiui apginti savo žemės reformos projektą, pagal kurį dvarų savininkams buvo palikta palyginti nedidelė žemės norma (80 ha, vėliau uzurpavę valdžią taučtininkai ją padidino iki 150 ha). Neatsitiktinai Lietuvoje įvyk-

dyta žemės reforma buvo laikoma viena radikaliausių Europoje. Ji pakirto svetimtaučių dvarininkų galią Lietuvoje, padėjo sumažinti socialinę įtampą visuomenėje, neutralizuoti bolševikų įtaką valstiečiams, teigiamai stimuliuavo vidutiniojo sluoksniu formavimąsi ir tai padėjo tautai išsiugdyti intelektualinį potencialą.

Mitui apie S. Sultę kaip „socialinį radikalą“, be abejo, įtakos turėjo jo charakterio bruožai — užsispyrimas, noras „atvesti visus į savo tikėjimą“. Lėmė taip pat ir jo oponentų — tuo metu žymių Lietuvoje žmonių straipsniai spaudoje. Tačiau S. Sultė, kaip ir jo mokytojas A. M. Veisas, iš esmės buvo vidurio kelio — laisvės ir tvarkos derinimo — šalininkas, turintis aiškią kritinę nuostatą dėl ekonominio liberalizmo ir uolus demokratijos principų gynėjas. Pirma, laikydamas nuosavybę asmens saviraiškos ir laisvės garantu, kartu jis siūlė žiūrėti į ją ne kaip į privilegiją, o kaip į pareigą visuomenei. Nuosavybės turėjimą pateisinąs tik jos panaudojimo socialinis efektyvumas ir etiškumas. Taigi nuosavybė yra ne tik pavienio žmogaus ar grupės, bet ir visuomenės gerovė. Antra, S. Sultė laikėsi demokratinės nuostatos, buvo nusistatęs prieš autoritarinį valdymą. Ne žmogus valstybei, o valstybė turinti tarnauti žmogaus reikalam, gerbti ir ginti jo teises, kurios yra jam duotos paties Dievo. Tarp kitų — ir teisę į nuosavybę. Geriausiai tą teisę, jo manymu, galinti užtikrinti parlamentinė respublika.

Šios S. Sultės skelbtos idėjos mums yra aktualios ir šiandien.

¹ Jakštas A. A. a. d-ras Simanas Sultė // Draugija. 1920. Nr. 11—12. P. 488.

² Ten pat. P. 487.

³ S. Sultės laiškas A. Dambrauskui-Jakštui 1919.10.31. Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraštynas. D. 244. P. 1.

⁴ Берсон А. Собранные сочинения. СПб., 1990. Т. 5. С. 6.

⁵ Ten pat. P. 6—7.

⁶ Sultė S. Evoliucijos keliai ir revoliucijos dėsniai // Draugija. 1919. Nr. 2—3. P. 123.

⁷ Ten pat. P. 149—150.

⁸ Ten pat. P. 155.

⁹ Sultė S. Savasties principas ir evoliucija // Draugija. 1920. Nr. 5—6. P. 176.

¹⁰ Sultė S. Laiškas redakcijai. // Draugija. 1920. Nr. 7—8. P. 329.

¹¹ Sorel G. Reflexions sur la violence. Paris, 1909. P. 244—245.

¹² Sultė S. Turtuolių perteklius — varguolių tėvonija // Ganytojas. 1920. Nr. 2. P. 47.

¹³ Voldemaras A. Diplomų krūvos ir teisybė // Tauta. 1920. Nr. 45.

¹⁴ Sultė S. Dėl didelio rašto išėjo iš krašto: Atsakymas prof. A. Voldemarui // Laisvė. 1920. Nr. 178.

¹⁵ Sultė S. Žmogaus ir piliečio teisių pareiškimas // Draugija. 1921. Nr. 11—12. P. 336—339.

¹⁶ Sultė S. Savasties principas ir evoliucija. P. 268.

¹⁷ Sultė S. Miškų, dvarų, fabrių nacionalizacija gyvenimo praktikos žvilgsniu // Draugija. 1919. Nr. 4—6. P. 203.

¹⁸ Sultė S. Lietuvos dvarų žemės padalinimas ir krikščioniškoji dora // Ganytojas. 1919. Nr. 8—9. P. 197.

¹⁹ „Consilii Vigilantiae“ Akademijos nario prof. teologijos daktaro kun. B. Cėsio rezoliucija apie Krikščionių demokratų partijos Č. K. nutarimą dėl Lietuvos dvarų išdalijimo // Ganytojas. 1919. Nr. 3. P. 74—75.

²⁰ Sultė S. Lietuvos dvarų žemių padalinimas ir krikščioniškoji dora. P. 199.

²¹ Ten pat. P. 199.

²² Ten pat. P. 198.

²³ Tumas — kunigas. Kunigas — kunigams // Tauta. 1920. Nr. 48.

²⁴ A. Dambrausko-Jakšto laiškas S. Sultei 1919.11.25. Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštnas. F. 139—37.

MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

AKAD. PROF. ALGIMANTAS MARCINKEVICIUS

LIETUVOS ŠIRDIES CHIRURGIJA
(Santrauka)

AKAD. PROF. GIEDRIUS UZDAVINYS,
GINTARAS KALINAUSKAS

ISCHEMINĖ LIGA, KAI YRA SUTRIKUSI
KAIRIOJO SKILVELIO FUNKCIJA

PROF. BIRUTĖ IGNATAVIČIŪTĖ
INTERSTICINIŲ DISEMINUOTŲ PLAUCIŲ LIGŲ
YPATUMAI

PROF. SOFIJA KANOPKAITE,
DR. JUOZAS RACKUS

KOBALAMININIAI KOFERMENTAI PERSPEKTYVINEJE
MEDICINOJE

DR. LAIMA BLOZNELYTĖ-PLĖSNIENĖ
GAMADINAMINĖ TERAPIJA (GDT) — NAUJAS
ONKOLOGIJOJE TAIKOMAS GYDYMO BŪDAS

DR. DONATAS STAKISAITIS
KRAUJO SERUMO APOLIPOPROTEINŲ A-1, B ir E KIEKIO
REIKSMĖ ATEROGENEZEI

PROF. ELENA STALIORAITYTĖ,
DR. DALIA PANGONYTĖ,
PROF. JUOZAS BLUŽAS

VERIFIKUOTOS GYVENTOJŲ MIRTIES PRIEŽASTYS —
SVARBUS NACIONALINĖS SVEIKATOS POLITIKOS
FORMAVIMO KRITERIJUS

AKAD. PROF. ALGIMANTAS MARCINKEVICIUS

LIETUVOS ŠIRDIES CHIRURGIJA (Santrauka)

Lietuvos širdies chirurgija labai daug priklausė nuo pasaulio medicinos laimėjimų ir jų sparčios pažangos. Lietuvos širdies chirurgijos priešaušris buvo Vilniaus universiteto mokslininkų darbai apie širdies ligas ir jų gydymą. Prof. A. Sniadeckis 1809 m. aprašė staiga mirusio žmogaus gaivinimą, pritaikius dirbtinį kvėpavimą „burna į burną“ ir elektros smūgį į širdį. Prof. K. Porcijanka skaitė paskaitas studentams apie perikardocentezę ir kraujo perpylimą. S. Rosolovskis parašė disertaciją „De polypi cordis“, 1818 m., K. Dobrovolskis — „Frequentiores cordis morbos“, 1818 m., ir kt.

1900 m. dr. G. Romas Vilniuje operavo ligonį, sirgusį pūliniu perikarditu. Jis prapjovė perikardą, išleido pūlius ir drenavo perikardą. Tai buvo pirmoji širdies operacija ne tik Lietuvoje, bet ir Rytų Europoje. 1926 m. dr. V. Gusevas Panevėžyje dviem ligoniams užsiuvo durtas širdies kairiojo skilvelio žaizdas. 1953 m. dr. A. Sučilo Vilniuje ligoniui, sirgusiam sąauginiu perikarditu, pašalino perikardą. 1958 m. dr. B. Efros Vilniuje ligoniui, sirgusiam reumatinės kilmės širdies mitralinio vožtuvo angos susiaurėjimu, atliko pirmąją intrakardinę komisurotomiją uždaroje širdyje. 1961 m. prof. J. Brėdikis implantavo ligoniui širdies elektrostimuliatorių. 1964 m. Vilniuje pradėtos širdies operacijos sausoje arba atviroje širdyje, taikant hipotermiją arba dirbtinę kraujo apytaką. Šias pirmąsias operacijas atliko prof. E. Mešalkinas, dalyvaujant Vilniaus chirurgams A. Marcinkevičiui, V. Sirvydžiui, G. Uždaviniui, D. Kavoliūnui ir kt. Operacijos sausoje širdyje, taikant dirbtinę kraujo apytaką, atvėrė naujas galimybes moderniai širdies chirurgijai. 1967 m. persodintas mitralinis širdies vožtuvas, 1971 m. atlikta aortokoronarinė jungtis, sergant stenokardija. Prof. J. Brėdikis Kaune atliko širdies Hiso (1971 m.), Kento (1977 m.) pluoštų destruktijas. 1988 m. Vilniuje persodinta žmogaus širdis.

AKAD. PROF. GIEDRIUS UZDAVINYS,
GINTARAS KALINAUSKAS

ISCHEMINĖ SIRDIES LIGA, KAI YRA SUTRIKUSI KAIRIOJO SKILVELIO FUNKCIJA

(Chirurginio gydymo rezultatai Vilniaus universiteto
Širdies chirurgijos klinikoje)

Visame pasaulyje aktuali problema — ischeminė širdies liga ir jos gydymas. Apskaičiuota, kad vienam milijonui gyventojų reikėtų atlikti vieną tūkstantį aortokoronarų šuntavimo operacijų per metus. Lietuvoje šių operacijų per metus atliekama apie 300. Nors atliekame pasauliniu mastu ir ne tiek daug operacijų, bet susiduriame su tokiomis problemomis, kurios sprendžiamos visur: didėja operuojamų ligonių amžius, o gerėjant operacinei technikai, operuojami vis sunkesni ligoniai. Todėl vis daugiau problemų koronarų chirurgijoje operuojant ligonius, turinčius kairįjį skilvelį su defektais, t. y. kai jo kraujo išstūmimo funkcija mažesnė kaip 0,4 ar net 0,3.

Ištyrėme 1287 operuotus ligonius nuo 1971 iki 1993 m. Lygindami tyrimų duomenis, ligonius suskirstėme taip: operuoti nuo 1971 iki 1987 m. — 348, operuoti 1988—1992 m. — 616. Atskirai pateikiame 130 1993 m. operuotų ligonių tyrimus. Viso tyrimo akcentas — ligoniai, turintys kairįjį skilvelį su defektais. Operuoti ligoniai suskirstyti pagal kraujo išstūmimo funkciją, kuri nustatoma echokardioskopijos metu: normali — 0,50, sumažėjusi — 0,35—0,49 ir labai sumažėjusi — 0,34. Iš 1, 2, 3 lentelių matyti tendencija, kad daugėja ligonių, operuojamų su sumažėjusia kairiojo skilvelio kraujo išstūmimo funkcija, taigi sunkėja ir ligonių kontingentas, o tai, be abejo, turi įtakos ir operacijų rezultatams.

1 lentelė. Kraujo išstūmimo frakcija ir aortokoronarų šuntavimas
1971–1987 m.

EF	Ligonų skaičius	%
34%	15	4,3
35–49%	66	19
50%	267	76,7

2 lentelė. 1988–1992 m.

EF	Ligonų skaičius	%
34%	16	2,5
35–49%	298	48,3
50%	302	49,0

3 lentelė. 1993 m.

EF	Ligonų skaičius	%
34%	5	3,8
35–49%	87	66,9
50%	38	29,3

Panašūs rezultatai gaunami ir tiriant operuotus ligonius; jie suskirstomi pagal kairiojo skilvelio (KS) miokardo pažeidimo laipsnį (4 ir 5 lentelė).

4 lentelė. Kairiojo skilvelio pažeidimo laipsnis ir
aortokoronarų šuntavimas 1971–1987 m.

Laipsnis	Ligonų skaičius	%
5	213	52,9
6–11	162	40,2
12–26	28	6,9

5 lentelė. 1988–1992 m.

Laipsnis	Ligonių skaičius	%
5	280	45,4
6–11	215	34,9
12–26	21	3,4

Lygindami revaskuliarizacijos lygį, atsižvelgdami į kairiojo skilvelio pažeidimą (6, 7 ir 8 lentelė) matome, kad revaskuliarizacija, kai kairiojo skilvelio kraujo išstūmimo frakcija yra sumažėjusi ir normali, yra maždaug vienoda. Tačiau aiškiai matyti, kad revaskuliarizacijos apimtis kasmet klinikoje didėja. 1971–1987 m. laikotarpiu vidutinis šuntų skaičius vienam ligoniui sudarė ~2,0, o 1993 m. ~3,4 šuntus.

6 lentelė. Vidutinis šuntų skaičius vienam ligoniui

1971–1987 m.

		Ligonių skaičius	Šuntų skaičius
Normalus KS	>50	267	2,2
Problemiškas KS	<49	81	1,6

7 lentelė. 1988–1992 m.

		Ligonių skaičius	Šuntų skaičius
Normalus KS	>50	302	2,6
Problemiškas KS	<49	314	2,8

8 lentelė. 1993 m.

		Ligonių skaičius	Šuntų skaičius
Normalus KS	>50	42	3,47
Problemiškas KS	<49	85	3,47

9 lentelė. Kraujo išstūmimo frakcija ir pagrindinės komplikacijos
1971–1987 m.

EF %	Ligonių skaičius	MI	KIAB	KS silpnu- mas	Mirtin- gumas per ope- raciją arba po jos	%
<34	15	2	3	2	2	13,3
34–49	66	15	9	4	12	18,2
<50	267	38	10	6	9	3,4

10 lentelė. 1988–1992 m.

EF %	Ligonių skaičius	MI	KIAB	KS silpnu- mas	Mirtingu- mas per operaciją arba po jos	%
<34	16	1	4	2	2	12,5
35–49	298	10	13	9	11	3,6
<50	302	10	8	6	9	2,9

11 lentelė. 1993 m.

EF %	Ligonių skaičius	MI	KIAB	KS silpnu- mas	Mirtingu- mas per operaciją arba po jos	%
<34	5	—	2	2	—	—
35–49	87	7	6	18	8	6,1
<50	38	4	2	8	3	7,9

9, 10, 11 lentelėje parodytas išvartymo frakcijos ryšys su pooperacinėmis komplikacijomis, pooperaciniu mirtingumu, miokardo infarktu.

Matyti, kad mirtingumas, esant sumažėjusiai arba labai sumažėjusiai kraujo išstūmimo frakcijai, yra gana didelis, vidutiniškai apie 12%, ir beveik nesikeitė per kalbamuosius metus. Tačiau matyti ir bendra mirtingumo mažėjimo tendencija. Lyginant tuos pačius duomenis, atsižvelgiant į KS miokardo pažeidimo laipsnį

(12, 13 lentelė), matyti, kad kuo didesnis pažeidimas, tuo didesnis mirtingumas ir daugiau komplikacijų. Tačiau ir čia per paskutiniuosius metus matyti rezultatų gerėjimo tendencija.

12 lentelė. KS miokardo pažeidimo laipsnis ir pagrindinės komplikacijos 1971–1987 m.

Laipsnis	Ligonių skaičius	MI	KIAB	KS silpnu- mas	Mirtingu- mas per operaciją arba po jos	%
5	213	26	3	4	9	4,2
6–11	162	31	18	7	16	9,9
12–26	28	5	4	2	4	14,3

13 lentelė. 1988–1992 m.

Laipsnis	Ligonių skaičius	MI	KIAB	KS silpnu- mas	Mirtingu- mas per operaciją arba po jos	%
5	280	8	6	5	8	2,8
6–11	215	11	15	10	12	5,5
12–26	21	2	4	2	2	9,5

Nuo 1993 m. vidurio klinikoje buvo operuoti septyni ligoniai, kurių kraujo išstūmimo frakcija mažesnė kaip 0,3. Šie ligoniai ypatingi tuo, kad, esant tokiai mažai išstūmimo frakcijai, kaip alternatyva aortokoronarų šuntavimui iškyla širdies transplantacija. Todėl sunku nustatyti, ar širdies raumens pažeidimas yra negrįžtamas, ar yra zonų, kurios po aortokoronarų šuntavimo pagerins savo funkciją. Tam padeda klinikoje įdiegti tyrimai: dobutamino testas, analizuojantis kairiojo skilvelio segmentų susitraukimus siekiant įvertinti jos gyvybingumą. Padeda stresreografija, nustatanti kairiojo skilvelio reakcijos tipą: hipo-, eu- ar hiperkinetinį. Šių septynių operuotų ligonių, kurių kraujo išstūmimo frakcija buvo mažesnė kaip 0,3, pooperacinis mirtingumas – nulinis, nors gydymas ir reikalavo daugiau pastangų. Jų išvengimo ir gyvenimo kokybės tyrimai yra mūsų dėmesio centre.

Taigi ligonių parinkimas, specifiniai tyrimai, patyrimas, operacinė technika leidžia tikėtis neblogų rezultatų ir operuojant ligonius, kurių kairiojo skilvelio funkcija yra labai sutrikusi.

PROF. BIRUTĖ IGNATAVIČIUTĖ

INTERSTICINIŲ DISEMINUOTŲ PLAUCIŲ LIGŲ YPATUMAI

Intersticinės diseminuotos plaučių ligos sudaro gausią įvairios etiologijos ligų grupę. Kai kurios iš jų jau gana ištirtos — tai tuberkuliozė, pneumokoniozė, sarkoidozė, o kitų, pavyzdžiui, fibrozuojančio alveolito, histiocitozės X, hemosiderozės, proteinozės etiologija dar galutinai nenustatyta, pateikiamos tik jų hipotezės. Ši grupė ligų — tai plati pulmonologijos sritis, kurios diagnostika, gydymas ir diferencinė diagnostika nėra lengva, nes ji susijusi su instrumentiniais tyrimais. Dirbant šį darbą, mus domino, kaip dažnai šios ligos nustatomos mūsų sąlygomis, kokios jų plitimo tendencijos ir diagnostiniai ypatumai. Medžiaga buvo renkama apie 10 metų, išanalizuota 420 asmenų, sirgusių diseminuotomis plaučių ligomis, ligos istorijos, o mirusiųjų — morfologiniai duomenys. Tiriant ligonių grupes, nustatyta, kad sergamumas diseminuota tuberkulioze nuo 1982 iki 1990 m. mažėjo, nors ir lėtai, o 1991 m. gerokai padidėjo. Pavyzdžiui, 1982 m. diseminuota tuberkuliozė nustatyta 14,9% visų naujai išaiškintų ligonių, 1990 m. — 11,2%, 1991 m. — 19,9%; taigi pakitus socialinėms-ekonominėms sąlygoms, padėtis ėmė keistis, galbūt pagerėjo ir ligonių apskaita. Mažėja ir sergančiųjų pneumokonioze, kuria daugiausia sirgo asmenys, grįžę iš Rusijos šiaurės lagerių, dirbę kalnų kasyklose ar įvairiose metalų bei mineralų dirbinių gamyklose. Pavienių pneumokoniozės atvejų ir dabar pasitaiko Akmenės cemento gamykloje ir kitur.

Šiuo metu daugėja sarkoidoze sergančių ligonių, ji tampa viena dažniausiai pasitaikančių diseminuotų plaučių ligų. Tai rodo ir mūsų duomenys: 1968 m., be kitų sarkoidozės formų, diseminuota forma nustatyta 14, o po 20 metų (1988 m.) — 100, arba 25% visų mūsų tirtų ligonių. M. Ilkovičius ir A. Kokosovas (1984 m.) sarkoidozę nustatė 23,4%. Rečiau gausėja karcinomatozė ir fibrozuojantis alveolitas.

Kitos diseminuotos ligos, pavyzdžiui, proteinozė, hemosiderozė, pasitaiko retai. Suprantama, tai gali būti tik laikinas reiškinyss; išsamiau tiriant diseminuotas ligas, tobulėjant jų diagnostikos būdams, taip pat atsiradus naujiems predisponuojantiems faktoriams, jų gali padaugėti. Taigi nors diseminuotų plaučių ligų priskaičiuojama per 160—180 nozologinių vienetų, tačiau mūsų krašte dažniau pasitaiko šios: diseminuota tuberkuliozė, sarkoidozė, pneumokoniozė, karcinomatozė ir fibrozuojantis alveolitas; kitos diseminuotos ligos pasitaiko retai.

Intersticinių diseminuotų plaučių ligų diagnostika yra sunki, nes jų klinikiniai simptomai yra panašūs. Šios ligos gali prasidėti ūmiai ar iš lėto, nuo jų eigos priklauso bendri intoksikacijos požymiai, pasireiškiantys staiga prasidėjusiu karščiavimu, silpnumu, prakaitavimu, o kartais subfebrilia temperatūra, rečiau svorio kritimu. Visoms minėtoms ligoms būdingas dusulys, kuris atsiranda pradžioje ar vėliau ir progresuojant ligai intensyvėja. Kosulys dažnai būna sausas ar su negausiais skrepliais, rečiau — krūtinės ir sąnarių skausmai, atkosėjimas krauju.

Skirtingai nuo kitų plaučių ligų šios ligos nepasižymi katarinių reiškinių gausumu: dažnai nėra koreliacijos tarp jų ir ryškių rentgenologinių požymių. Šioms ligoms būdinga kvėpavimo nepakankamumas, tolygiai mažėjantis gyvybinis plaučių tūris, riboto restriktinio pobūdžio ventiliacijos ir dujų difuzijos sutrikimai. Dažnai šie rodikliai daug greičiau progresuoja nei rentgenologiniai plaučių pakitimai.

Be nurodytų būdingų visoms intersticinėms diseminuotoms plaučių ligoms požymių, kiekviena jų turi savų ypatumų, kurie atskleidžiami tam tikrais diagnostikos būdais.

Kalbant apie tuberkuliozinės kilmės diseminuotus plaučių procesus, reikia išskirti miliarinę plaučių tuberkuliozę. Jos simptomatika yra sunkesnė, pasitaiko nemaža diagnostikos klaidų. Miliarine diseminuota tuberkulioze dažniau suserga senyvi (60—70 m.), rečiau vidutinio ir jauno amžiaus žmonės. Stebėjome 35 tokius ligonius. Liga išryškėja, kai dėl kitų ligų ar chirurginių intervencijų paūmėja seni židiniai plaučiuose bei intratorakaliniuose limfmazgiuose, rečiau — pilvo ertmės organuose. Tokių ligonių pasitaiko įvairiuose somatiniuose skyriuose (terapiniuose, ginekologiniuose, infekciniuose), taip pat chirurginiuose — kardiologinio bei nefrologinio profilio: po širdies vožtuvų protezavimo ar inkstų persodinimo operacijų.

Dažniausiai liga prasideda karščiavimu (39—40 °C), silpnumu bei prakaitavimu, panašiai kaip sergant sunkia infekcine liga ar sepsiu. Senesnių žmonių, kai tuberkuliozė plinta iš senų židi-

nių, esančių pilvo ertmės organuose, ligos eiga panaši į karcinomatozę.

Kadangi sergant šia forma židiniai būna išsisėję intersticiniame plaučių audinyje, tai bakteriologiškai diagnozė nenustatoma. Kai ligonio būklė sunki, jis karščiuoja, instrumentinių tyrimų, ypač bronchoskopijos ir transbronchinės ar atviros plaučių biopsijos atlikti negalima, nes tai gali pagreitinoti ligos progresavimą, diagnozę nustatyti padeda kituose organuose atsiradę tuberkuliozės židiniai (meningitas, limfadenitas, inkstų tuberkuliozė ir kt.). Kai tokių židinių nerandama, tai tuberkuliozės diagnostikai reikia panaudoti testo terapiją, kuri gana greitai duoda teigiamų rezultatų ir tuo patvirtina diagnozę. Tai rodo ir toks atvejis. Ligonis L. 33 metų operuotas kardiochirurginiame skyriuje dėl reumokardito. Jam buvo protezuoti 2 vožtuvai: mitralinis ir aortos. Po operacijos ligonis ilgai karščiavo, vėliau jautėsi neblogai. Praėjus vieneriems metams po operacijos, ligonis vėl atvyko į kardiochirurginį skyrių. Jo būklė buvo sunki. Plaučiuose tuo metu rentgenologiškai aiškių pakitimų nerasta, bakteriologiniuose pasėliuose infekcija neišaugo, tačiau ligonis buvo intensyviai gydomas plataus veikimo antibiotikais, bet efekto negauta; toliau tiriant rentgenologiškai, po 2 mėnesių nustatyti smulkūs miliariniai židiniai plaučiuose. Diferencijuojant rentgenologinį vaizdą tarp sepsio ir miliarinės tuberkuliozės ir negalint ekskluduoti tuberkuliozės (rastas senas židinyš kairiajame plautyje) ftiziatro buvo rekomenduota testo terapija vaistais nuo tuberkuliozės (rifampicinu, izoniazidu, etambutoliu). Po 10 dienų temperatūra normalizavosi, ligonio būklė žymiai pagerėjo. Po 7 mėnesių židiniai plaučiuose rezorbavosi.

Reikia pasakyti, kad tokių ligonių mirtingumas dėl nenustatytos plaučių miliarinės tuberkuliozės ir išplitimo į kitus organus yra didelis, ypač senyvo amžiaus žmonių, kuriems įtariama karcinomatozė ar sepsis. Išanalizavę Vilniaus prozektorių duomenis, nustatėme, kad nuo nenustatytos diseminuotos tuberkuliozės mirtingumas buvo 70% (iš 29–20 mirusiųjų). Panašių duomenų pateikia Vakarų Vokietijos pulmonologai (J. Hagenkampff, H. Thomas); jų duomenimis, mirtingumas nuo nenustatytos tuberkuliozės buvo 74%.

Kadangi vis daugiau žmonių serga įvairių organų vėžiu, daugėja ir jo smulkiųjų metastazių plaučiuose, ligoniai diagnozuojami įvairaus profilio gydytojų. Apie karcinomatozės dažnumą galima spręsti iš atskirų publikacijų. Pavyzdžiui, L. Ribakova iš Maskvos centrinio rentgenologijos instituto 1978 m. karcinomatozę nustatė 1,6% visų metastazinių plaučių vėžio forma sergančių ligonių. H. Kronenbergeris ir kiti autoriai, 1983 m. Vakarų

Vokietijoje ištyrę 410 ligonių, kuriems buvo įvairūs diseminuoti procesai, karcinomatozę nustatė 3,5%, 1984 m. M. Ilkovičius, A. Kokosovas — 5,3% iš 226 ligonių, sergančių diseminuotomis plaučių ligomis. Mūsų duomenimis, iš 420 ligonių karcinomatozę konstatuota 11% (45 ligoniai). Iš kitų organų pirminis vėžys į plaučius metastazuoja įvairiai. Mūsų duomenimis, karcinomatozę dažniausiai plito iš pirminio skrandžio ir plaučių vėžio (2/3), rečiau iš kitų organų: prostatos, antinksčių, gimdos, krūties ir kt. Karcinomatozę dažniau nustatyta vyresnio amžiaus asmenims (50—70 metų) ir tik retais atvejais jauniems.

Plaučių karcinomatozę dažniausiai prasideda panašiai kaip kitos kvėpavimo organų ligos: tuberkuliozė, pneumonija, bronchitas, todėl susirgę asmenys dažnai hospitalizuojami įvairiuose stacionaruose. Apie 80% ligonių liga prasidėjo ūmiu karščiavimu, aukšta temperatūra (38—39 °C). Ligoniai skundėsi silpnumu, dusuliu, sausu kosuliu, krūtinės, sąnarių skausmais, kartais atkosėdavo truputį kraujo. Vienas iš ligos simptomų, būdingų karcinomatozei, buvo silpnumas ir kūno masės mažėjimas. Tuo pat metu kartais būdavo ir kitų simptomų, susijusių su pirmine vėžio lokalizacija: skrandžio skausmai, meteorizmas, kraujavimas iš gimdos, strėnų skausmai ir kt. Antras sergančiųjų karcinomatoze išskirtinis požymis — dažnas pavienių periferinių limfmazgių padidėjimas (konstatuotas 47% ligonių), tai viršraktikauliniai kaklo, pažastų, rečiau kirkšnių limfmazgiai. Jie retai padidėja sergant kitomis diseminuotomis plaučių ligomis, pavyzdžiui, tuberkulioze, sarkoidoze, fibrozuojančiu alveolitu.

Tiriant rentgenologiškai, plaučiuose matomi išsiskęję įvairaus dydžio židiniai (miliariniai, smulkūs ar mišraus tipo), tarp jų ryškus tinklelis — limfangoitas. Židiniai lokalizavosi vidurinėse ir apatinėse plaučių srityse, nors apie 15% iš jų rasta ir viršūnėse. Būdingas šiai patologijai Lenko simptomas rastas tik 12% ligonių. Šaknys be struktūros, išsiplėtusios.

Mūsų tirtų ligonių diagnozė verifikuota šiais būdais: klinikiniais, rentgenologiniais ir 34% remiantis anksčiau atliktų įvairių organų operacijų duomenimis, įtarus auglį. Apie 40% ligonių atlikus limfmazgio biopsiją, 6% radus skrepliuose ar pleuros eksudate vėžinių ląstelių, 5% atlikus bronchoskopiją ir gleivinės granuliacijų ar išaugų biopsiją bei jų histologinį tyrimą, 10% echoskopiskai radus pirminę vėžio lokalizaciją, 5% karcinomatozės diagnozė nustatyta tik sekcijos metu.

Apibendrinant diseminuotos sarkoidozės ypatumus, reikia pasakyti, kad proceso etiologija nėra aiški. Manoma, kad tai polietiologinė granuliominė sisteminė liga, kuriai atsirasti turi įtaką įvairūs faktoriai: cheminiai, virusinė infekcija, dulkių invazija, įvai-

rūs alergenai ir kt. Tai nustatėme ir mes 42% iš 100 sergančių sarkoidoze ligonių. Būdinga tai, kad liga dažniausiai buvo nustatyta profilaktiškai (apie 65%), o apie 8% — atsiradus mazginei eritemai, karščiavimui, silpnumui, sąnarių skausmams. Rečiau liga išryškėjo atsiradus židinių kituose organuose (odoje, akių gleivinėje, periferiniuose limfmazgiuose), kurie padėjo ligą diagnozuoti. Progresuojant ligai, plaučiuose vystosi fibroziniai pakitimai, kurie sukelia pamažu didėjantį dusulį, kartais nežymų kosulį su negausiais skrepliais. Vėliau atsirasdavo kvėpavimo funkcijos nepakankamumo požymiai, kurie pradžioje būdavo neryškūs, priešingai negu sergant karcinomatoze ar tuberkulioze.

Tiriant rentgenologiškai, plaučiuose pastebimi išsiskęję įvairaus dydžio židiniai: miliarinio pobūdžio, smulkūs, rečiau stambūs smulkiame limfangioito tinklelyje, vidurinėse bei apatinėse plaučių srityse, o plaučių viršūnėse židiniai rasti tik 10% ligonių. Būdingas rentgenologinis sarkoidozės požymis — abipusė plaučių šaknų adenopatija konstatuota 62% ligonių.

Taigi remiantis negausiais simptomais, ryškiu rentgenologiniu vaizdu, diseminacija vidurinėse bei apatinėse plaučių srityse ir ypač abipusė adenopatija, diagnozė buvo nustatyta 62% ligonių, o aptikus extrapulmoninius židinius, šis rodiklis dar padidėjo 10%. Be to, 40% ligonių, nustatant diagnozę, teko atlikti instrumentinius tyrimus — transbronchinę plaučių punkcinę biopsiją ar atvirą mažąją torakotomiją, retai — limfmazgių biopsiją.

Paskutiniaisiais dešimtmečiais klinikinėje praktikoje vis dažniau diagnozuojamas fibrozuojantis alveolitas. Tai grupė ligų, kurios pasireiškia veikiant plaučių intersticinį audinį įvairiems patogeniniams faktoriams. Kai kurių fibrozuojančių alveolitų etiologija dar nežinoma, tai idiopatinį alveolitą Hammeno-Ričio, o daugelio egzogeninių alveolitų kilmė imunologiškai ar empiriškai yra nustatyta; tai fibrozuojantys alveolitai: alerginiai, toksiniai, cheminiai ir kt. Tikslių duomenų apie fibrozuojančio alveolito išplitimą įvairiose šalyse tarp kitų difuzinių diseminuotų plaučių ligų maža. G. Budelmanas ir kiti autoriai (1874 m.), ištyrę 19 340 ligonių, sirgusių difuzinėmis plaučių ligomis, fibrozuojantį alveolitą nustatė apie 3%. A. Liebetrau idiopatinį fibrozuojantį alveolitą Vokietijoje nustatė 2,5%: 100 000 gyventojų.

Lietuvoje fibrozuojantis alveolitas dar gana reta liga — įvairiose terapinėse bei pulmonologinėse klinikose skaičiuojama tik dešimtimis. Tačiau kintant ekologinei situacijai, intensyviai tiriant šias ligas, manoma, kad ateityje jos bus dažniau diagnozuojamos. Analizuojant patogenezę 18 mūsų stebėtų ligonių, susidaro įspūdis, kad pas mus fibrozuojantis alveolitas yra dažniausiai egzogeninės kilmės. Juo susirgo apie 1/2 ligonių, susijusių su

žemės ūkio darbai: traktorininkai, laukų darbininkai, dirbantys prie šieno bei šiaudų apdorojimo, galvijų fermų darbininkai (melžėjos, gyvulių šėrėjai). Jiems alergeniai greičiausiai buvo šieno, šiaudų dulkės ir ant jų esančios pelėsių grybelių sporos, išsilaikančios šiene ir šiaudų briketuose. Be to, ypač pavojingos cheminės medžiagos bei jų garai, kurie galėjo sukelti alveolitą ir bronchiolitą. Jiems veikiant, vėliau šios ligos gali virsti lėtinėmis. Kitiems ligoniams alveolito priežastis galėjo būti herbicidai, kurie plačiai naudojami žemės ūkyje, organinės medžiagos: vilnų linų dulkės, kuriomis ilgai kvėpavo dirbantys įvairiose gamylose, siuvyklose, mezgyklose. Tačiau neretai sukėlėjo iš anamnezės visai nebuvo galima nustatyti.

Ūmios eigos fibrozuojantis alveolitas pasitaikė retai. Jis prasidėjo ūmios pneumonijos požymiais: karščiavimu ($39-40^{\circ}\text{C}$), dusuliu, nedideliu kosuliu, cianoze; procesas progresavo greitai.

Dažniausiai fibrozuojantis alveolitas prasidėdavo iš lėto. Vienas iš pirmųjų simptomų — dusulys, kurio pradžią kai kurie ligoniai siejo su gripo infekcija ar besikartojančiu bronchitu, kartais pneumonija, kiti iš viso nesuvokė dusulio priežasties. Beveik pastoviai būdavo nedidelis kosulys ir negausus skrepliavimas gleivingais skrepliais, retkarčiais su kraujo priemaiša, pūlingas bronchitas pasitaikydavo retai. Be to, kartais būdavo nepastovūs krūtinės, sąnarių skausmai, periodiškai kartodavosi karščiavimas ir ilgai trunkanti subfebrili temperatūra.

Apie pusę ligonių auskultuojant buvo girdima krepitacija, panaši į „celofano traškėjimą“ — sklerofonija daugelio autorių pripažinta būdingu fibrozuojančio alveolito simptomu. Vienas iš svarbiausių ligos požymių — tai anksti atsiradę kvėpavimo funkcijos nepakankamumo reiškiniai, restrikcinio pobūdžio ventiliacijos sutrikimai (dėl alveolių sienelių ir bronchiolių fibrozės bei sumažėjusio plaučių audinio elastingumo) ir dujų difuzijos.

Kartais šie reiškiniai atsirasdavo dar iki pasirodant plaučių rentgenologiniams pakitimams.

Fibrozuojančio alveolito rentgenologinis vaizdas buvo gana įvairus. Dažnai tarp klinikinių simptomų ir rentgenologinio vaizdo koreliacijos nebūna: vaizdas pradžioje būna panašus į lėtinio bronchito ar kurios nors kitos diseminuotos plaučių ligos rentgenologinį vaizdą, dažnai jis būna susijęs su proceso sparta — ūmia ar lėtine. Lėtinės eigos fibrozuojančiam alveolitui būdingas rentgenologinio vaizdo faziškumas. Iš pradžių suintensyvėja plaučių piešinys, išryškėja kilpelinė audinio struktūra. Šie pakitimai dažniausiai atsiranda vidurinėse ir apatinėse plaučių srityse. Viršutinės sritys labiau oringos. Kartais būdavo retai išsimėtę pavieniai židiniai.

Procesui progresuojant, plaučių audinys vis labiau deformuojasi: atsiranda drūžės, besidriekiančios plaučių šaknies link ir į periferiją; jos matomos chaotiškai išsidraikiusios visame plaučių audinyje. Tarp drūžių atsiranda didesnių ar mažesnių netaisyklingos formos židinių; jų esti gausiau vidurinėse ir apatinėse plaučių srityse. Plaučių šaknys sustandėja, tampa nestruktūrinės. Terminalėse fibrozuojančio alveolito fazėse dominuoja ryškūs fibroziniai abiejų plaučių pakitimai, plaučių audinio distrofija. Dėl chaotiškai išsidraikiusių fibrozinių drūžių ir tarp jų atsiradusių smulkesnių ir stambesnių emfizeminių bulų susidaro „korėtojo plaučio“ vaizdas; tai toli pažengusios ligos fazė. Šioje fazėje išryškėja širdies kontūrų deformacija, ypač dešiniojo prieširdžio bei skilvelio.

Kai procesas būna ūmus, rentgenologiškai nustatoma kilpelinė plaučių struktūra ir smulkūs židiniai vidurinėse ir apatinėse plaučių srityse, plaučių šaknys išsiplėtusios, fibrozuotos, pakitę širdies kontūrai.

Vienas iš pagrindinių tyrimų diagnozei patvirtinti yra atvira plaučių biopsija bei transbronchinė plaučio biopsija, pastaroji mažiau efektyvi. Iš mūsų 18 ligonių 9 diagnozė patvirtinta atvira plaučio ar transbronchine biopsija, o 6 — sekcijos duomenimis. Histologiškai tiriant gautą medžiagą, rastas deformuotas alveolinis audinys, sustandėjusios alveolių sienelės, išvešėjęs fibrozinis audinys bei bulos, kitose srityse dar yra alveolito liekanų, infiltracija granulocitais.

Retų intersticinių diseminuotų ligų stebėjome 15 asmenų (4%), kurie anksčiau buvo gydyti nuo tuberkuliozės ar kitų ligų įvairiuose stacionaruose, tačiau ryškaus pagerėjimo negauta. Šiems ligoniams po ilgų ir visapusiškų rentgenologinių citologinių skreplių bei biopsinių plaučių audinio tyrimų buvo nustatytos tokios diagnozės: proteinozė (2), leiomyomatozė (2), pirminė kandidomikozė (1), nespecifinė diseminuota miliarinė pneumonija (3), hemosiderozė (1), hipostaziški plaučiai (4), alveolithiazė (1), histiocitozė X (1); 3 sunkiems ligoniams, kuriems procesas buvo kompliktuotas kitų organų susirgimais, tik sekcijos metu.

PROF. SOFIJA KANOPKAITE,
DR. JUOZAS RACKUS

KOBALAMININIAI KOFERMENTAI PERSPEKTYVINĖJE MEDICINOJE

Darbe nagrinėjamos kobalamininių kofermentų individualios formos, būdingos žmogaus organizmui — tai metilkobalaminas ir adenzilkobalaminas. Daugiau dėmesio skiriama metilkobalaminui, nes šis kofermentas mažiau ištirtas, yra svarbus proliferacijos ir diferenciacijos procesams. Autorių manymu, abu šie kofermentai gali turėti esminį vaidmenį ateities medicinoje, nes jų veikla susijusi su genomo funkcija.

Vitaminas B_{12} yra kobalaminų sąvokos pirmtakas. Jis biochemikų žodyne randamas nuo 1926 m., o vitamino B_{12} kofermentų sąvoka — nuo 1960 m. ir siejama su Barkerio darbais¹, įrodžiusiais, jog vitamino B_{12} (CN- B_{12})* forma, kuri tuo metu buvo vartojama medicinoje, organizme normaliai neegzistuoja, o gaunama kaip vitaminas B_{12} , išskirtas tam tikrais metodais.

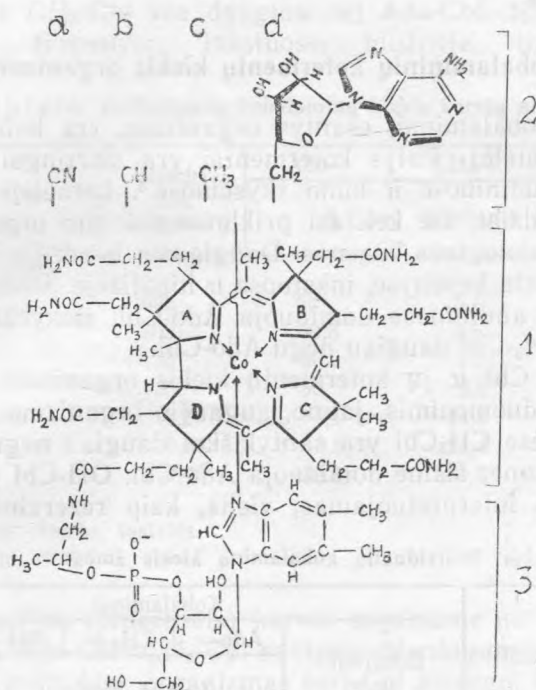
Į sąvoką „vitaminas B_{12} “ šiuo metu įeina struktūriškai panašių junginių grupė, taip pat ir kobalamininiai kofermentai. Visi jie vadinami kobalaminais. Kobalaminai aptinkami žmogaus, gyvūnų organizme, mikroorganizmuose, melsvadumbluose; nerasta mielėse ir žaliuose augaluose.

Iš 1 pav. matyti, kad atskirų (individualių) kobalaminų struktūra yra panaši. Tai korino žiedas (1), α , arba apatinis ligandas (3). Žmogaus organizmui naudingose kobalaminų formose juo esti 5,6-dimetilbenzimidazolo radikalas (3). Skiriasi viršutiniai — β ligandai (a, b, c, d). Jais gali būti įvairūs radikalai, žmogaus organizme rasti kobalaminai, turintys ciano (CN), hidroksilo (OH), metilo (CH_3), adenzilo radikalus (2). Jie koordinaciniais ryšiais sujungti su korino žiede esančiu kobaltu (Co). Kobaltas,

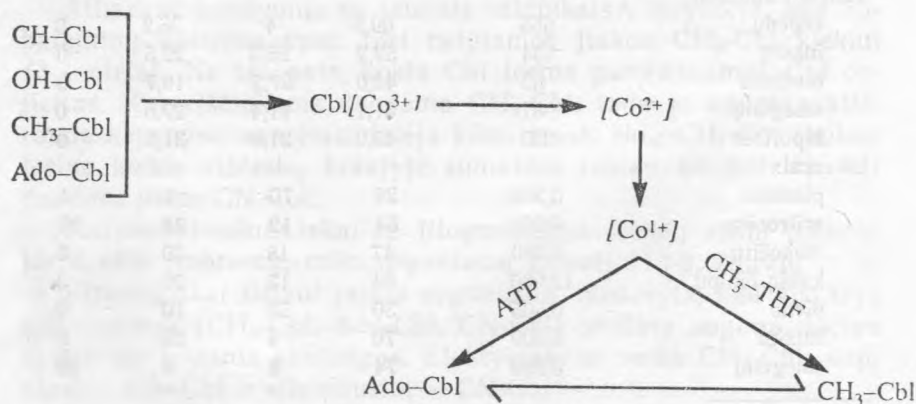
* Literatūroje randamas vitamino B_{12} , cianvitamino B_{12} , ciankobalamino pavadinimu ir žymimas CN- B_{12} arba CN-Cbl.

priklausomai nuo organizme vykstančių katalizės procesų, gali būti viervalentis, divalentis ir trivalentis.

Struktūros sudėtingumas ir ypač mažas kobalaminų kiekis žmogaus organizme (5–10 mg/70 kg kūno masės) ir tai, kad jis atlieka daug funkcijų, sunkina tyrimus.

1 pav. Kobalaminai

2 pav. Kobalaminų tarpusavio virsmas

Šiuo metu įrodyta, kad tik kofermento formos kobalaminai organizme atlieka biochemines funkcijas. Todėl paskutiniaisiais dešimtmečiais buvo daugiau tiriama ne bendras (sumarinis) kobalaminų kiekis organizme, o atskiros (individualios) kobalaminų ir jų kofermentų (Ado-Cbl, CH₃-Cbl) funkcijos bei jų poveikis organizmui, lyginama su farmaciniu (nekofermentiniu) kobalaminu (CN-Cbl)².

Kobalamininių kofermentų kiekis organizme

Ne visi kobalaminai, esantys organizme, yra kofermento pavidalo (1 lentelė). Patys kofermentai yra skirtingai pasiskirstę organizmo audiniuose ir kūno skysčiuose³. Lentelėje pateikiami vidutiniai dydžiai. Jie keičiasi priklausomai nuo organizmo amžiaus ir jo fiziologinės būsenos. Daugiausia bendrųjų kobalaminų ir Ado-Cbl rasta kepenyse, inkstuose ir hipofizėje. Visuose tirtuose organuose ir audiniuose dominuoja Ado-Cbl, išskyrus plazmą ir pieną, kur CH₃-Cbl daugiau negu Ado-Cbl.

Bendrųjų Cbl ir jų kofermentų kiekis organizme dinamiškai kinta. Mūsų duomenimis, jauno, augančio organizmo kepenyse ir kraujo ląstelėse CH₃Cbl yra santykiškai daugiau negu subrendusiame organizme; šiame dominuoja Ado-Cbl. OH-Cbl yra tarpinis junginys. Jis interpretuojamas, viena, kaip rezervinė medžiaga

1 lentelė. Individualių kobalaminų kiekis žmogaus organizme

Audiniai ir likvorai	Bendrieji, ng/g	Kobalaminai			
		Ado—	CH ₃ —	OH—	CN—*
		% nuo bendrųjų kobalaminų			
Tankieji audiniai:					
kepenų	555	69,8	4	26,2	0
inkstų	134	52,2	25,3	22,5	0
blužnies	63	43,0	37,3	19,7	0
smegenų	81	61,1	11,4	27,5	0
hipofizės	230	48,0	21,0	31,0	0
Likvorai:					
plazmos	0,385	29	70	1	1
eritrocitų	0,202	54	12	24	10
leukocitų	3,830	47	18	30	5
kaulų čiulpų	12,960	64	13	20	3
pieno	0,605	30	58	10	2
tulžies	6,000	70	4	26	0
smegenų	0,018	74	8	8	10

* CN-Cbl rasta rūkančiųjų organizme.

tam tikram kofermentų kiekiui sintezuoti, kita — kaip katabolizmo rezultatas. CN-Cbl žmogaus organizme aptinkamas tada, kai jam šis preparatas injekuojamas arba kai jis rūko, arba kai organizmas esti nuodingoje (ciano junginių!) aplinkoje.

Kobalamininiai kofermentai panašiai pasiskirsto ir kituose organizmuose (2 lentelė). Pavyzdžiui, karvių, kaip ir žmonių, kraujo plazmoje $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ yra daugiau nei Ado-Cbl. Kituose tirtuose audiniuose (kepenyse, inkstuose, blužnyje, limfmazgiuose)

2 lentelė. Individualių kobalaminų kiekis karvių organizme

Audiniai	Bendri Cbl, ng/g./ml*/	Ado—	CH ₃ —	OH—	CN—
		% nuo bendrųjų kobalaminų			
Kepenų	696	50	5,1	44	0
Inkstų	202	69,8	2,6	27,6	0
Blužnies	36	56,5	3,2	40,3	0
Limfmazgių	55	50	4,1	45,4	0
Kraujo plazmos	2,26	14,4	44,2	41,4	0
Kraujo ląstelių	0,54	16,5	21,4	61,8	0
Kraujo	0,85	33,8	31,0	35,2	0

* Kraujas, plazma, ląstelės.

$\text{CH}_3\text{-Cbl}$ mažiau (procentais) karvės organizme nei žmogaus. Tačiau išlieka Ado-Cbl : $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ santykio dėsningumas. OH-Cbl kiekis, matyt, rodo, kiek organizmas turi Cbl atsargų. Karvių likvoro nerasta CN-Cbl, ir tai patvirtina teiginį, kad CN-Cbl organizme susidaro iš OH-Cbl ir yra kaip toksinių medžiagų priešnuodis.

Atliekant bandymus su jaunais viščiukais⁴, išryškėjo, kad kobalaminų deficitas ypač turi neigiamos įtakos $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ kiekiui (3 lentelė). Ne tas pats, kokia Cbl forma panaikinamas Cbl deficitas. Kai viščiukams duodama $\text{CH}_3\text{-Cbl}$, tada jo daugiau atsiranda kepenyse, sparčiau didėja kūno masė. Nuo $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ cholesterolino kiekis viščiukų kraujyje sumažėja labiau (4 lentelė), nei duodant jiems CN-Cbl.

Metilkobalaminas skatina filogenetiškai tolimų rūšių plėtoją: jūros ežio embrionų, mikroorganizmų *E. coli* 113-3, žiurkių⁵.

Fiziologiškai tiriant jauną organizmą, nustatyta, kad visi trys kobalaminai ($\text{CH}_3\text{-Cbl}$, Ado-Cbl, CN-Cbl) skatina augimą, tačiau skatinimo laipsnis skirtingas. Efektyviausiai veikė $\text{CH}_3\text{-Cbl}$, silpniau — Ado-Cbl ir silpniausiai — CN-Cbl⁶.

Panašių tyrimų trūkumas yra tas, kad nėra nuosekliai tirtos

3 lentelė. Kobalaminų deficitas ir individualūs kobalaminai (ng/g, ng/ml*)

60 dienų viščiukai	Bendrieji Cbl	Ado—	CH ₃ —	OH—
		% nuo bendrųjų kobalaminų		
Cbl deficitas:				
kepenyse	145	85,5	2,7	11,4
kr. plazmoje	0,58	—	—	—
Duodant CN-Cbl:				
kepenyse	502	60,9	10	29
kr. plazmoje	1,3	—	—	—
Duodant CH ₃ -Cbl:				
kepenyse	633	57	14,6	27,1
kr. plazmoje	1,4	—	—	—

* Kraujo plazmoje.

4 lentelė. CH₃-Cbl ir CN-Cbl įtaka kraujo cholesterolinui ir kūno masei (n=22, 56 d. viščiukai)

Kobalaminai, 10 mg/l višč.	Kūno masė, g	Cholesterolinas, mg/100 ml
CH ₃ -Cbl	1312±33	108±00
CN-Cbl	1082±9,3	150±1,2
Kontrolė	1060±3,0	219±6,0

atskiros Cbl formos, naudojant tą patį tyrimo objektą arba tą pačią sistemą *in vitro*.

Ado-Cbl tyrimai apvainikuoti 1981 m.— jis įdiegtas į medicinos praktiką⁷. Biocheminiais tyrimais įrodyta, kad Ado-Cbl reguliuoja glikogeno, Krebso ciklo rūgščių, lipidų, β-lipoproteidų, albuminų, γ-globulinų, ti amino, askorbino rūgšties metabolizmą⁸.

Panaudojant jūros ežio *Strongylocentrotus droebachiensis* ir *Strongylocentrotus intermedius* embrionus bandymuose *in vitro*⁹, nustatyta, kad Ado-Cbl ir CH₃-Cbl specifiškai veikė embrionų raidą. Ekvimoliarinės Ado-Cbl ir CH₃-Cbl koncentracijos (2,5×10⁻⁶ mol/l) parodė, kad jie veikia savitai. CH₃-Cbl embrionų raidą stimuliuavo, o Ado-Cbl, palyginti su CH₃-Cbl, veikė silpniau. Taip stimuliuojant per vienodą raidos periodą embrionai terpėje be kobalaminų išsirutuliojo iki ankstyvosios gastrulės, su CH₃-Cbl — iki vėlyvosios gastrulės, su Ado-Cbl embrionai pasiekė vidutinę gastrulės stadiją.

Kad CH₃-Cbl ir CN-Cbl veikia proliferacijos procesus, ištirta ir panaudojant mikroorganizmus *E. coli* 113-3, kuriems plėtotis

reikia Cbl. Konstatuota, kad $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ jų augimą veikia stipriau negu CN-Cbl . Esant $3,7 \times 10^{-7}$ M $\text{CH}_3\text{-Cbl}$, ląstelių dalijimasis pagreitėjo 1,3 karto ¹⁰.

Abiem šiais atvejais atskirų kobalamininių kofermentų funkcija skyrėsi ir molekulinio lygmeniu. Ado-Cbl slopino baltymų, DNR, RNR sintezę ¹¹, $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ 50–60% stimuliavo tRNR, 16 S RNR, 23 S RNR, bet ne DNR metilinimą. Jis taip pat 20–30% stimuliavo baltymų, DNR, tRNR, rRNR sintezę, bet slopino baltymų metilinimą ¹². $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ 50% indukuoja tRNR metiltransferazių aktyvumą, dėl to susidaro m^7G tRNR molekulėje ¹³.

Kobalamininių kofermentų kiekis ligų atvejais

Iki šiol apie Cbl trūkumą organizme ir dėl to kylančias ligas daugiausia buvo sprendžiama iš bendrųjų Cbl kiekio kraujo plazmoje (serume). Pastaruoju laiku pastebėta, kad bendrųjų Cbl kiekis kraujyje ne visuomet atspindi jų trūkumą organizme. Aiškiau apie tai byloja kobalamininių kofermentų nustatymas kraujo ląstelėse, iki šiol klinikose plačiau dar netaikomas.

Esama ligų, kurias tiriant konstatuojamas mažas bendrųjų Cbl kiekis kraujo plazmoje (5 lentelė). Atrodo, kad tais atvejais ligonį reikėtų gydyti ne CN-Cbl , bet kofermentais. Tačiau tai dar

5 lentelė. Ligos, susijusios su kobalaminų sumažėjimu kraujo plazmoje

Ligos	Bendrieji Cbl, pg/ml
Pankreatitas	52
AIDS	76–154
Tuberkuliozė	73
Eritroleukemija	124
Piktybinė anemija	105–125
Autoimuninė hemolizinė anemija	192
Pusiaus totalinė gastroektomija	0–174
Daugybinė sklerozė	34–93
Hemoglobinas S (drapanocitozė)	<50–196
β-talasemija	<50
Neurologinės ligos	144
Plazmocitoma	41
Daugybinė mieloma	136
Latentinis sifilis	96
Pirminė hepatoma	104

tirtina. Nesama išsamių duomenų, kaip šiuo atveju pasiskirsto kofermentai.

Pirminės hepatomos atveju (6 lentelė) parodyta, kad nors tiruose audiniuose bendrųjų Cbl kiekis yra sumažėjęs, kepenyse, eritrocituose, smegenyse $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ santykiškai yra daugiau. Panašus dėsningumas pastebėtas ir tiriant žiurkių *Zaidela* ascitinę hepatomą (ZAH). Duodant šia liga sergančioms žiurkėms Ado-Cbl, jų gyvenimas pailgėjo 20%, palyginti su tomis, kurios gaudavo CN-Cbl. Šiuo atveju gyvenimo trukmė sutrumpėdavo 16%, paly-

6 lentelė. $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ pokyčiai sergant kai kuriomis ligomis

Liga	Bendrieji Cbl	$\text{CH}_3\text{-Cbl}$ % nuo bendrųjų kobalaminų
Pirminė hepatoma:		
kraujo plazmoje	—	±
inkstuose	—	±
blužnyje	—	—
smegenyse	—	+
eritrocituose	—	+
kepenyse	—	+
Mielomatozė:		
kraujo plazmoje	—	—
eritrocituose	—	+
Moriso hepatoma (žiurkių 7800; 7777):		
kepenyse	—	+
auglyje		14+ (lyg. su kepen.)
Zaidela ascitinė hepatoma (žiurkių):		
kepenyse	—	+
inkstuose	—	±
blužnyje	—	±
kraujo plazmoje	—	+

„±“ nepakito; „—“ sumažėjo; „+“ padidėjo $\text{CH}_3\text{-Cbl}$.

ginti su tomis žiurkėmis, kurios negaudavo Cbl (7 lentelė) ¹⁴. ZAH atveju $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ skatino neoplazijos procesus, nors tam pačiam efektui pasiekti jo koncentracija didesnė už CN-Cbl sukeltu efektu. Ado-Cbl ir $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ skirtingai veikia organizmą ir kitų neoplazijų atvejais.

Priešingai CN-Cbl, kuris stimuliuoja įskiepytų (sarkoma 45) žiurkių navikų augimą, Ado-Cbl šių navikų augimą slopina ¹⁵.

Bandymuose *in vitro* panaudojant piktybines ląsteles kultūroje L 1210 (pelikų limfocitinė leukemija, suspensija), P 388 DJ (pelikų limfocitinė neoplazma), CCRF-CEM (žmogaus ūminė limfoblas-

7 lentelė. Cbl kofermentų įtaka žiurkių gyvenimo trukmei neoplazijos atveju (joms buvo įskiepyta žiurkių *Zaidela ascitinė* hepatoma)

Įšvirkšta Cbl	Cbl koncentracija, mg/kg	Gyvenimo trukmė* % nuo kontrolės	P
Kontrolė	0,9% NaCl	+0	
CH ₃ -Cbl	25	- 5,8	>0,05
CH ₃ -Cbl	50	-10	<0,05
CH ₃ -Cbl	125	-14	<0,01
CN-Cbl	50	-16	<0,01
Ado-Cbl	50	+20	<0,01

* „+“ gyvenimo trukmė; „-“ mirtingumas.

tinė leukemija), HT-1080 (žmogaus fibrosarkoma), KB (žmogaus epidermoidinės karcinomos ląstelės), patvirtina, kad Ado-Cbl slopina ląstelių dauginimąsi¹⁶. Tas pats autorius pastebėjo, kad Ado-Cbl panašiai veikia ir nepiktybines RPMI 1788 (žmogaus periferinio kraujo ląstelės) ląsteles kultūroje. Toks efektas buvo nagrinėjamas molekulinio lygmeniu sistemoje *in vitro* žiurkių, kurioms buvo įskiepyta *Zaidela ascitinės* hepatomos kultūra. Pasirodė, kad Ado-Cbl slopina tRNR metiltransferazių katalitinį veikimą kai tRNR molekulėje formuojasi metilinti citozinai (m⁵C).

Zaidela ascitinės hepatomos ląstelėse vyksta intensyvus atskirų bazių tRNR molekulėje metilinimas. Susiformuoja m⁵C, m¹G, m¹A, m²G, m⁷G. CH₃-Cbl skatina m⁷G susiformavimą.

Žinoma nemažai atvejų (8 lentelė), kai bendrų Cbl kiekis krau-

8 lentelė. Ligos, susijusios su Cbl padidėjimu kraujo plazmoje

Ligos	Bendrieji Cbl, pg/ml
Leukemija:	
lėtinė mieloidinė	1200—8000
ūminė promielocitinė	2000—3500
ūminė+limfoma (malignizuojančioji)	960—1130
eritremija (polycythemia vera)	1950
lėtinė mielogeninė	9574
eozinofilinė	12720
Alkoholinis hepatitas (stadijose)	
cirozė — 1	1477
„ — 2	1866
„ — 3	2149
„ — 4	3520
Norma	300—900

jo plazmoje itin didelis. Deja, nėra įrodyta, kokių kofermentų sąskaita pakinta bendrųjų Cbl kiekis. Tokio padidėjimo priežastis — trūkumas baltymų transkobalaminų, kurie Cbl perneša į atskiras organizmo ląsteles katalitinei funkcijai atlikti ¹⁷.

9 lentelė. Ligos, nesusijusios su bendrųjų Cbl kiekiu pakitimu kraujo plazmoje

Ligos	Cbl, pg/ml
Daugybinė mieloma (6 tyr. stadijos)	136; 233; 324; 499; 581; 991
Aplastinė anemija	716
Gaušero liga	1018
Felty's sindromas	555
Lėtinis obstrukcinis bronchitas	400
Skrandžio opa	362
Dvylikapirštės žarnos opa	302
Plaučių vėžys	376
Skrandžio vėžys	353
Norma	300—900

10 lentelė. Kofermentai žmogaus kraujyje

Liga	Bend- rieji Cbl, pg/ml	CH ₃ —	Ado—	OH—	Santy- kis CH ₃ —/ Ado—
		% nuo bendrųjų Cbl			
Sveiko organizmo:					
plazmoje	300	48,3	30	21,7	1,6
ląstelėse	630	29	53	76	0,5
Skrandžio opa:					
plazmoje	362	51	21,8	27,3	2,3
ląstelėse	345	48,9	18,5	26,9	2,6
Dvylikapirštės žarnos opa:					
plazmoje	302	45,3	21,1	33,4	2,1
ląstelėse	406	45,5	17,7	36,6	2,5
Lėtinis obstrukcinis bronchitas:					
plazmoje	375	3,2	1,3	67,7	2,5
ląstelėse	352	1,4	1,4	97,2	1,0
Plaučių vėžys:					
plazmoje	376	49,2	20,4	30,3	2,4
ląstelėse	338	62,1	4,4	21,3	14
Skrandžio vėžys:					
plazmoje	353	62,3	14,4	23,3	4,3
lastelėse	294	47,9	17,3	34,6	2,8

Sergant kai kuriomis ligomis, bendrųjų Cbl kiekis kraujo plazmoje ir kraujo ląstelėse esti normos ribose (9 lentelė). Tačiau, panagrinėjus kofermentų kiekį, pasirodė, jog esama ir skirtumų, ypač kraujo ląstelėse (10 lentelė). Pavyzdžiui, sveiko žmogaus kraujo ląstelėse santykis $\text{CH}_3\text{-Cbl}:\text{Ado-Cbl}$ sudaro 0,5, o susirgus pakinta ir dominuoja $\text{CH}_3\text{-Cbl}$. Tai ypač ryšku sergant plaučių vėžiu, kiek mažiau — skrandžio vėžiu ir mažiausiai, kai organizme vyksta uždegiminiai procesai (lėtinis obstrukcinis bronchitas). Šiuo atveju kraujo ląstelėse labai mažai esti $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ ir Ado-Cbl (1,4%).

Reziumuojant pasakytina, jog kobalamininių kofermentų apskaita teikia svarbios informacijos apie ligos ryšį su kofermentų metabolizmu.

Uždegiminių procesų atvejais (11 lentelė) (žiurkių adjuvantinis artritas) bendrųjų Cbl kiekis kraujyje (plazmoje ir kraujo

11 lentelė. Endogeninis $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ adjuvantinio artrito atveju

Ziurkės	Sutinimas	Eritrocitai, $10^{12}/l$	Leukocitai, $10^9/l$	$\text{CH}_3\text{-Cbl}$, pg/ml, pg/ 10^9 leukoc.
Intaktinės	1	3,85	6,82	Kr. ląstelėse
				717 106
				Kr. plazmoje
Artritinės	3	4,2	12	507 75,5
				Kr. ląstelėse
				933 83
				Kr. plazmoje
				765 65

ląstelėse) nelabai pakinta, bet dėl to, kad padaugėja leukocitų kraujo tūrio vienetė, sergančių artritu žiurkių kraujo ląstelėse būna mažai $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ (83 pg prieš 106 pg $\text{CH}_3\text{-Cbl}/10^9$ ląstelių).

Duodant žiurkėms $\text{CH}_3\text{-Cbl}$, endogeninio $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ kiekis ląstelėse atsistato ir sumažėja žiurkių galūnių tinimas. Sutinimo lieka 47%. Ado-Cbl taip pat veikia teigiamai, nors šiek tiek silpniau (sutinimo lieka 51%). Kitos kobalaminų formos (OH-Cbl) nelabai slopina žiurkių galūnių uždegiminiuosius procesus (12 lentelė).

Remiantis pasaulinės literatūros ir mūsų duomenimis¹⁸, nurodyta ligos (13 ir 14 lentelės), kurios yra jautrios Ado-Cbl arba $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ terapijai.

Daugeliui atvejų nubrėžti griežtą veikimo ribą tarp Ado-Cbl ir $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ nepavyksta. Mat organizmui normaliai funkcionuojant, kai kurie kobalaminai, taip pat ir $\text{CH}_3\text{-Cbl}$, gali virsti Ado-Cbl , ir

12 lentelė. CH_3Cbl ir Ado-Cbl kaip priešūždegiminiai faktoriai

Tiriamoji grupė	Galūnių sutinimas, % nuo kontrolės
*AA + $\text{CH}_3\text{-Cbl}$	47
AA + Ado-Cbl	51
AA + CN-Cbl	78
AA + OH-Cbl	90
AA (kontrolė)	100

* AA — adjuvantinis artritas.

13 lentelė. Pakitimai trūkstant CH_3Cbl

Sutrinka sintezė:

Kaupiasi organizme:

metionino	$\text{CH}_3\text{-THF}$
cholino	formimino gliutamatas
kreatino	aminoimidazolkarboksamidas
adrenalino	cholesterinas
metilintų RNR, DNR, baltymų	cisteinas
karnitino	cistationinas
purinų, pirimidinų	Sumažėja:
homoserino	folinės rūgšties formos (FH_4 , FH_2 ...)

Trūkstant Ado-Cbl :kaupiasi organizme metilmalono rūgštis (CH_3MR);

riebiosios rūgštys (su nelyginiu „C“ atomu).

14 lentelė. Ado-Cbl skyrimo atvejai

Naujagimiams:

 Cbl -deficitinė anemija

anabolinė priemonė

lėtinis hepatitas

hipoksija

kepenų riebalinė distrofija

anemija

kepenų cirozė

Suaugusiesiems:

lėtinis pankreatitas

astenija

enterokolitai

periferinė nervų sistema

lėtinė limfoleukozė

atvirkščiai,— 2 pav. nurodytu būdu. Tačiau sergant kai kuriomis ligomis, kai sutrinka kuri nors iš svarbių formų, lemiančių minėtus vieno kofermento virsmus kitu arba dėl kitų priežasčių, egzogeninis kofermentas organizmui duoda teigiamų rezultatų. Tais atvejais, matyt, tinka taikyti terapiją kofermentais pasirinktinai.

Terapijos $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ prioritetas priklauso Japonijos mokslininkams. Nuo 1982 m. jie turi komercinį $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ preparatą, pavadintą *Methycobal R*. Jis taikomas pacientams, kurių organizme trūksta Cbl apskritai, bet visų pirma įvairių neurologinių sindromų, impotencijos atvejais. Taikomas, kaip ir Ado-Cbl, sergant kepenų ciroze. Neurologijos sindromai yra paplitę civilizuotame pasaulyje¹⁹, ypač encefalopatija, optinė atrofija, mielopatija, diabetinė periferinė neuropatija, centrinės nervų sistemos sutrikimai.

Siuo metu dar neaišku, ar $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ trūkumas yra patogenezės priežastis ar pasekmė. Tačiau nustatyta, kad $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ metabolizmas glaudžiai susijęs su nervinio audinio funkcionavimu. Net 25% sergančiųjų piktybine anemija atsiranda periferinė neuropatija.

Ryškus periferinės neurologinės ligos požymis esti refleksų išnykimas. Dėl nervinių fibrilių degeneracijos sumažėja mielinių fibrilių skaičius, susidaro nepilnavertis mielino apvalkalėlis, aksonas degeneruoja.

Pastebėta, kad molekulėse sutrinka pagrindinių mielino baltymų metilinimas, pakinta ir mielino lipidų susidarymas.

1986 m. buvo gydyta neuropatija, mielopatija ir aksonopatija²⁰, ligoniui buvo duodama $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ — gautas teigiamas terapinis efektas.

Atliekant bandymus su žiurkėmis²¹, pastebėta, kad $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ padeda atsistatyti degeneruotoms nervinėms skaiduloms, kurios buvo pažeistos, veikiamos akrilamido. Tais atvejais $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ skatino amino rūgščių įsijungimą į Švano (*lemmocyti*) ląsteles.

Oftalmologiniai sutrikimai, atsiradę dėl Cbl stokos, pasireiškia drauge su protiniu atsilikimu, pablogėjusiu regėjimu, retinopatija. Tokių ligonių kraujyje homocisteino kiekis būna padidėjęs (iki 10 $\mu\text{mol/l}$), cistationino (iki 2 $\mu\text{mol/l}$), o metionino sumažėjęs (iki 6 $\mu\text{mol/l}$). Terapija $\text{CH}_3\text{-Cbl}$ (leidžiant po 500 μg per savaitę į raumenis) pagerina ligos eigą, dėl to sunormalėja išvardytų metabolitų kiekis kraujyje.

$\text{CH}_3\text{-Cbl}$ bandoma taikyti alergijai gydyti, N_2O — užnuodytam organizmui atgaivinti, kai kurioms genetinėms ligoms gydyti²².

Kobalamininių kofermentų įtaka imunogenezei

Šis klausimas nors ir labai reikšmingas, tačiau mažai ištirtas. Nedaug žinoma apie kobalaminų, ypač kofermentų, imunoterapines savybes ir jų poveikį organizmo imuninei veiklai²³.

Kobalaminai didina organizmo atsparumą įvairiems antifiziologiniams veiksniams. Pastebėta, kad CN-Cbl sustiprina baktericidines kraujo serumo savybes, triušių atsparumą infekcijoms, suaktyvina antikūnų (antistafilotoksinų, antistreptotoksinų) gaminimąsi²⁴. Eberto (1962) duomenimis, šis kobalaminas profilaktiškai sumažina baltųjų pelyčių, užkrėstų Frydlenderio bakterijomis, mirtingumą.

Kai kobalaminų organizme trūksta, jauniklių žiurkių imuninis vaizdas būna toks: blužnies limfocitai nereaguoja į fitohemagliutininą ir lipopolisacharidus, sumažėjęs antikūnų sudarančių ląstelių kiekis blužnyje (ketvirtą parą po imunizacijos), tačiau T ir B rozetes sudarančių ląstelių kiekis periferiniame kraujyje — nepakitęs. Nesiskiria ir hemogliutinino titras serume nuo kontrolinių gyvūnų grupių titro (Lazareva, 1985).

Iki šiol mažai žinoma apie kobalaminų ir ypač jų kofermentinių formų (metilkobalamino, adenzilkobalamino) įtaką imunologiniams procesams ir kaip šios kobalaminų formos veikia T ir B imunines sistemas, ypač T sistemą. Pastebėta, jog sergančių AIDS žmonių periferiniame kraujyje kritiškai mažai kobalaminų (73—154 pg/ml)²⁵. Mažai kobalamininių kofermentų (ypač metilkobalamino) yra leukocituose žmonių, sergančių lėtiniu obstrukciniu bronchitu²⁶, ir žiurkių, sergančių adjuvantiniu artritu²⁷. Kobalamininiai kofermentai (ypač CH₃-Cbl) slopina artrozių procesą ir skatina antikūnų produkciją. Ado-Cbl citotoksiškai veikia greitai augančias piktybines ląsteles, nors nepiktybinių ląstelių kultūroje jo efektas yra silpnesnis²⁸.

Išvardytieji faktai rodo, kad kobalaminai yra labai svarbūs imunogenezei, tačiau nėra duomenų, kaip jie atstato imuninius organizmo procesus.

Tiriant molekulinį lygmenį, įrodyta, jog kobalaminai stimuluoja interferono sintezę²⁹, pasižymi antivirusinėmis apsauginėmis savybėmis, reguliuojančiomis virusų dauginimąsi audinių kultūroje, nors tiesiogiai virusų neveikia³⁰. Nuo ciankobalamino ir ypač nuo metilkobalamino augančių viščiukų kraujyje daugėja α-albuminų, β- ir γ-globulinų³¹.

Taigi nustatyti baltymų tipai (β, γ globulinai) rodo, kad ypač metilkobalaminas didina imuninį organizmo aktyvumą, antikūnų cirkuliaciją.

Jei piktybine anemija sergančių žmonių organizme trūksta

kobalaminų, jų periferiniame kraujyje labai mažėja cirkuliuojančių T ląstelių supresorių kiekis, kartu padidėja T limfocitų helpierių (supresorių santykis³²).

Logiška manyti, kad kobalaminų vaidmuo imunogenezėje gali pasireikšti per DNR sintezę ir atitinkamų metabolitų metilinimą.

Šiuo metu gerai ištirtos kai kurios biocheminės reakcijos, tiesiogiai priklausančios nuo kobalamininių kofermentų funkcionavimo. Pavyzdžiui, nuo Ado-Cbl priklauso metilmalonil-CoA izomerizacija į sukecinil-CoA. Šioje reakcijoje Ado-Cbl yra fermento metilmalonil-CoA mutazės aktyvioji grupė. Šio fermento katalizė užtikrina normalią citratinio ciklo funkciją. Sutrikus šio fermento veiklai, susidaro tarpinis metabolitas — metilmalono rūgštis, kurios dideli kiekiai išsiskiria į kraują ir šlapimą. Pati metilmalono rūgštis — tarpinis metabolizmo produktas, nuo kurio priklauso normali metionino, valino, treonino, izoleucino, homoserino, keleto riebiųjų rūgščių, cholesterolino ir pirimidinų metabolizmas³³.

CH₃-Cbl dalyvauja metilinant homocisteiną. Susidaro metioninas, kurio aktyvuota adenzilmetionino forma esti metilo donoras pagrindinėms metilinimo reakcijoms, pradedant genetinė medžiaga — DNR, po to RNR, baltymais, polisacharidais, polipeptidais ir baigiant mikromolekulėmis, taip pat hormonais, vitaminais ir kitais metabolitais³⁴.

Kai trūksta CH₃-Cbl arba Ado-Cbl, sutrinka daugelio metabolitų sintezė ir kaupiasi daug tarpinių junginių (žr. 13 lentelę).

Apibendrinant pasakytina, kad ligšiolei nėra nuoseklių fundamentalių palyginamųjų tyrimų, kaip konkrečią ligą veikty CH₃-, Ado-, OH- ar net CN-Cbl. Dar nepakanka duomenų, kiek kofermentų susidaro sergant ypatingomis (imunodeficitinėmis) ligomis, pavyzdžiui, AIDS, neurologinio pobūdžio ir kt., o tai padėtų teorinį pagrindą Cbl- kofermentų terapijai.

Ado-Cbl ir CH₃-Cbl terapijos perspektyvos

Kaip Ado-Cbl taikyti medicinoje, aprobuota 1982 m.³⁵ Jis vartojamas kaip anabolinė priemonė mažos kūno masės hipotrofiškiems naujagimiams, silpnam raumenų tonusui padidinti, hipoksijos sindromui, anemijai gydyti, apetitui pagerinti. Suaugusiems skiriamas susirgus nervinės anoreksijos sindromu ir astenija.

Kompleksinėje terapijoje Ado-Cbl skiriamas sergantiems kepenų, kasos, žarnyno ligomis, lėtiniu hepatitu, kepenų distrofija ir ciroze, lėtiniu pankreatitu ir anterokolitu (žr. 14 lentelę).

Galima Ado-Cbl terapija navikiniam procesui slopinti (stabdo proliferaciją), taip pat kitais čia neišvardytais atvejais³⁶.

CH₃-Cbl terapija yra mokslinių klinikinių tyrimų stadijoje (žr. 15 lentelę). Galima prognozuoti, kad terapija metilkobalaminiu labai reikalinga, kai yra tokie biocheminiai nukrypimai žmogaus organizme: trūksta pačių kobalaminų ir folatų; būna homocistinurija, cistationinurija ar hipometioninamija; susilpnėja metionino sintezės aktyvumas.

15 lentelė. CH₃Cbl skyrimo atvejai

Augimui skatinti (pirma laiko gimusiems)
Profilaktiškai nuo miokardo infarkto
Faktorius nuo uždegimo
Hipofolatinė būklė
Homocistinurija
Cistationurija
Hipometioninamija
Neurologiniai sindromai
Dermatologiniai sutrikimai
Alergijos
Tonusui stimuliuoti, impotencijai šalinti
Geninės ligos
Imunitetui stiprinti
Apsinuodijus N₂O
Alkoholinis centrinio vestibulinio aparato sutrikimas

Be to, CH₃-Cbl tinka jauno organizmo augimui skatinti.

Taigi labai svarbi medicininės biochemijos problema yra nustatyti įgimtas ligas, kilusias dėl kobalamininių kofermentų metabolizmo sutrikimo. Šis klausimas sunkiai sprendžiamas, nes reikia unikalaus tyrimo objekto. Tačiau nustačius ligos priežastis, palengvėtų ir terapija kobalamininiais kofermentais.

Medicinai taip pat labai svarbūs tyrimai, kurie padėjo nustatyti, jog bet kuri Cbl forma (CN-Cbl, OH-Cbl, CH₃-Cbl, Ado-Cbl) praeina pro transporto barjerus ir patenka į ląsteles nepakitusia forma. Tokio pobūdžio tyrimai atveria terapijos individualiais kobalaminiais galimybes sutrikusiai endogeninių kofermentų sintezei reguliuoti.

Remiantis rezultatais, įrodančiais kai kurių kofermentų trūkumą ląstelėse, taip pat galima prognozuoti individualią kobalamininių kofermentų terapiją³⁷.

Nesama duomenų apie kompleksinę augimo hormonų ir CH₃-Cbl įtaką augimui. Turint omeny CH₃-Cbl poveikį imunitetui, taip pat jo teigiamą įtaką augimui, logiška skirti dėmesį ir šiai problemai.

Visi minėtieji klausimai spręstini bendromis biologų ir medikų pastangomis. Juos išsprendus, labai palengvėtų žmonių sveikatingumo problema ateityje.

Sutrumpinimai

Cbl	— kobalaminas
Ado-Cbl	— Co[α -(5,6-dimetilbenzimidazolil)]-Co- β -5'-dezoksiadenozilkobamidas, adenzilkobalaminas
CH ₃ -Cbl	— Co[α -(5,6-dimetilbenzimidazolil)]-Co- β -metilkobamidas, metilkobalaminas
OH-Cbl	— Co[α -(5,6-dimetilbenzimidazolil)]-Co- β -hidroksikobamidas, hidroksikobalaminas
CN-Cbl	— Co[α -(5,6-dimetilbenzimidazolil)]-Co- β -ciankobamidas, ciankobalaminas
rRNR	— ribosominė ribonukleino rūgštis
16 S rRNR	— 16 S ribosominė RNR
23 S rRNR	— 23 S ribosominė RNR
tRNR	— transportinė ribonukleino rūgštis
DNR	— dezoksiribonukleino rūgštis
m ⁷ G	— 7-metilguaninas
m ⁵ C	— 5-metilcitozinas
m ¹ A	— 1-metiladeninas
m ¹ G	— 1-metilguaninas
m ² G	— 2-metilguaninas

¹ Канопкайте С. Кобаламины. Вильнюс, 1978. 144 с.

² Канопкайте С., Рачкус Ю. Биохимические и медицинские аспекты кобаламидов (витамины группы В₁₂). Вильнюс, 1991. 268 с.

³ Matthews D. M. Distribution of cobalamins in the animal body // Vitamin B₁₂ / Eds. Zagalak B., Friedrich W. Berlin—N. Y., 1979. P. 681—694.

⁴ Йонаускене И., Канопкайте С. Межвитаминное взаимодействие кобаламидов и s-метилметинина (витамина Ц) // Вестник с/х наук АН СССР. 1988. № 1(376). С. 112—118.

⁵ Канопкайте С., Рачкус Ю. Биохимические...

⁶ Tep pat.

⁷ Авакуумов В., Клементьева И., Смирнова Т. Кобамамид (Cobamamidum) // Проспект. Центральное бюро научно-технической информации. Москва, 1984. 27 с.

⁸ Канопкайте С., Рачкус Ю. Биохимические...

⁹ Канопкайте С., Рачкус Ю., Тарасевичене Л. и др. Метильные доноры в биологическом метилировании // Молекулярные механизмы регуляции метаболических процессов. Минск, 1986. С. 49—51; Tarasevichene L., Kanopkaitė S. Antagonistic action of two coenzyme forms of cobalamins on the development of sea urchin embryo // 17th FEBS Meeting. Berlin, August 24—29, 1986. P. 2001; Tarasevichene L., Kanopkaitė S. Methylcobalamin and the methylation of nucleic acids // 14th Intern. Symp. on the Chemistry of Natural Products. Abstr. II. July 9—14, 1984. Poznań, Poland. P. 674; Тарасевичене Л., Канопкайте С. Влияние метилкобаламина на организацию и экспрессию генома эмбрионов морского ежа // Проблемы совр. биохим. и биотехн. Рига, 1986. С. 140.

¹⁰ Канопкайте С., Рачкус Ю. Биохимические...

¹¹ Tarasevichene L., Kanopkaitė S. Antagonistic action of two coenzyme forms of cobalamins on the development of sea urchin embryo // 17th FEBS Meeting. Berlin, 1986. August. 24—29. P. 2001.

¹² Канопкайте С., Рачкус Ю., Тарасевичене Л. и др. Метильные доноры... С. 49—51; Тарасевичене Л., Канопкайте С. Влияние метилкобаламина... С. 140.

- ¹³ Канопкайте С., Рачкус Ю., Тарасевичене Л. и др. Метильные доноры... С. 49—51.
- ¹⁴ Kanopkaitė S., Bražėnas G. Cyanocobalamin and tumor growth // Metal ions in biological system (J. A. V. Ed. Helmut Sigel). 1980. V. 10. P. 253—274.
- ¹⁵ Канопкайтė С., Бражėнас G. Cyanocobalamin... P. 253—274; Канопкайтė С., Зовите В., Алėнене А. и др. Действие 5,6-диметилбензимидазол-ил-Со-5'-дезоксиаденозилкобамида (Ado-Cbl) на синтез белка и поглощение O₂ митохондриями печени здоровых крыс и крыс с привитой саркомой 45 // Труды АН Лит. ССР. Сер. В. 1972. Т. 1(57). С. 141—148.
- ¹⁶ Tsao C. S., Miyashita K., Young M. Cytotoxic activity of cobalamin in cultured malignant and nonmalignant cells // Pathobiology. 1990. V. 58. P. 292—296.
- ¹⁷ Канопкайтė С., Рачкус Ю. Биохимические...
- ¹⁸ Канопкайтė С., Рачкус Ю. Биохимические...
- ¹⁹ Abarbanel J. M., Frisher S., Osimani A. Vitamin B₁₂ deficiency neuropathy sural nerve biopsy study // Israel J. Med. Sci. 1986. V. 22. P. 909—911.
- ²⁰ Ten pat.
- ²¹ Ohmishi A., Kuroiwa Y., Ohgo T. Y. The effect of methylcobalamin on the experimental acrylamide neuropathy-morphometric evaluation // Jap. J. Clin. Pharmacol. Ther. 1979. V. 10. P. 247—251.
- ²² Канопкайтė С., Рачкус Ю. Биохимические...
- ²³ Račkus J., Kanopkaitė S. Kobalaminų reikšmė imunogenezėje // Siuolaikinės imunologijos problemos. Vilnius, 1991. P. 39.
- ²⁴ Лазарева А., Алехин Е. Стимуляторы иммунитета. Москва, 1985. 255 с.
- ²⁵ Warren G., Thompson M. D., Babitz L. et al. Evaluation of current criteria used to measure vitamin B₁₂ levels // Amer. J. Med. 1987. V. 82. P. 291—294.
- ²⁶ Алėнене А., Барткевичене В., Канопкайтė С. и др. Уровень кобамидных коферментов при хроническом обструктивном бронхите // Достижения биохимии в Литовской ССР. Вильнюс, 1988. С. 78—79.
- ²⁷ Барткевичене В., Алėнене А., Канопкайтė С. и др. Кобаламины при экспериментальном адьювантном артрите // Актуальные вопросы обмена веществ. Вильнюс, 1987. С. 41—42.
- ²⁸ Tsao C. S., Miyashita K., Young M. Cytotoxic activity of... P. 292—296.
- ²⁹ Лазарева Д., Алехин Е. Стимляторы...
- ³⁰ Račkus J., Kanopkaitė S., Adomaitienė D. Metilkobalaminas, kaip biotechnologinio produkto, panaudojimas viruso produkcijai skatinti in vitro // Biologija. Vilnius, 1991. T. 30. P. 131.
- ³¹ Йонаускаене И., Канопкайтė С. Межвитаминное взаимодействие... С. 112—118.
- ³² Gogos C. A., Karatais-Zoumbos K. N., Zoumbos N. C. Lymphocyte subpopulations in megaloblastic anaemia due to vitamin B₁₂ deficiency // Scand. J. Haematol. 1986. V. 37. P. 316—318.
- ³³ Быховский В., Канопкайтė С., Рачкус Ю. Витамин В₁₂ (цианкобаламин) // Справочник по кормовым добавкам. Минск, 1990. С. 60—67.
- ³⁴ Рачкус Ю., Кальнев В., Канопкайтė С., Станкевичюс В. Некоторые аспекты металирования белка // Прикл. биохим. микробиол. 1977. Т. 13. Вып. 6. С. 859—871.
- ³⁵ Авакуумов В., Клементьева И., Смирнова Т. Кобаламид...
- ³⁶ Авакуумов В., Клементьева И., Смирнова Т. Кобаламид...; Канопкайтė С. Биохимические...
- ³⁷ Kanopkaitė S., Račkus J. Kofermentinės vitamino B₁₂ formos ir jų reikšmė perspektyvinėje medicinoje // LKMA XV suvažiavimo pranešimų tezės. Vilnius, 1991. P. 61—62.

DR. LAIMA BLOZNELYTĖ-PLESNIENĖ

GAMADINAMINĖ TERAPIJA (GDT) — NAUJAS ONKOLOGIJOJE TAIKOMAS GYDYMO BŪDAS

Fotodinaminė terapija — naujas onkologinių ligonių gydymo būdas. Jis pradėtas taikyti 1972 m. T. Dogherty, kuris rėmėsi 1948 m. T. H. J. Figge atliktais darbais, rodančiais, kad navikiniame audinyje sutrinka porfirinų apykaita. Vėžinės ląstelės žymiai intensyviau nei sveikos kaupia tiek endogeninės, tiek egzogeninės kilmės porfirinus. Dalis porfirinų sugeba įjautrinti ląsteles šviesai — yra geri fotosensibilizatoriai. Tokie porfirinai, suleisti onkologiniam ligoniui, gana selektyviai susikaupia navikiniuose audiniuose. Porfirinus sukaupusį navikinį audinį paveikus lazerio spinduliu, kurio bangos ilgis artimas suleisto porfirino absorbcijos pikui, įvyksta fotocheminė reakcija: porfirinai skyla ir navikinės ląstelės žūva. Šiuo metu pasaulio klinikose plačiausiai naudojami fotosensibilizatoriai yra šie: hematoporfirinas ir jo dariniai (HpD), fotofrinai I, fotofrinai II, fotozonas.

1986 m. kinų autoriai Zhao Fu Yun, Zhang Kui-hua aprašė, kaip taikant FDT kartu su gamaterapija pagerėja gamaterapijos rezultatai.

Mes atkreipėme į tai dėmesį ir iškėlėme hipotezę, kad galbūt patys radioaktyvūs spinduliai gali sužadinti hematoporfiriną ir jo derivatus. Norėdami patikrinti šią hipotezę, atlikome eksperimentus su pelėmis: joms buvo įskiepytas OŽ-5 įskrandžio navikas. Suleidus Hp, po 48 val. pelių navikams taikyta vienkartinė gamaterapija. Pelės buvo suskirstytos į grupes. Vienos grupės pelėms buvo realizuota 2 Gy, antros 4 Gy, trečios 8 Gy. Per savaitę visų pelių navikai nekrotizavo.

Eksperimentai buvo kartoti daugiau nei 300 pelių. Joms buvo įskiepyta: plaučių epidermoidinė karcinoma, hepatoma 22 bei pienliaukės adenokarcinoma Ca 755. Taip pat eksperimentuota su 270 žiurkių. Joms buvo įskiepyta Wokerio karcinosarkoma bei sarkoma 45.

Visi eksperimentiniai gyvuliukai buvo suskirstyti į grupes:

I gr.— gryna kontrolė,

II gr.— gyvuliukai, kuriems suleistas fotosensibilizatorius ir joks gydymas netaikytas,

III gr.— gyvuliukai, kurių navikams realizuota vienkartinė 2 Gy dozė,

IV gr.— gyvuliukams, suleidus Hp, po 48 val. jų navikams realizuota 2 Gy.

Gama spindulių šaltinis buvo radioaktyvusis Co^{60} . Naudojome aparatą Rokus-M.

Po to vienkartinio gydymo pastebėjome, kad visų gydytų gyvuliukų navikų augimas sustojo ir pailgėjo gyvuliukų gyvenimo trukmė.

Statistiškai patikimi šie rodikliai (palyginti su kontrolinėmis grupėmis) buvo gyvuliukų, kuriems įskiepyta:

Wokerio karcinosarkoma,

plaučių epidermoidinė karcinoma,

iskrandžio navikas OZ-5.

Tokį gydymo metodą, kai į gyvo organizmo navikinį audinį patekęs sensibilizatorius suaktyvinamas maža gama spindulių doze (2—4 Gy), pavadiname gamadinamine terapija (GDT).

Mes atlikome eksperimentus su 593 pelėmis bei 271 žiurke FDT ir GDT efektyvumui palyginti.

Mūsų duomenimis, gydant skiepytas gyvulių karcinomas, gesresnį efektą davė FDT, o gydant skiepytas gyvulių sarkomas — GDT.

Gavę gerus eksperimentinius rezultatus, 1989 m. GDT pritaikėme klinikoje 5 simptominiams ligoniams paliatyviui gydymui. Naudojome fotosensibilizatorių — Hematoporphyrin base pract. 24440 (Hp). Jį leidome lėtai, infuzijos būdu.

Praėjus 48 val. suleidus medžiagą, navikiniai židiniai buvo apšvitinami radioaktyviojo kobalto Co^{60} skleidžiamais gama spinduliais. Naudojome aparatą Rokus-M. Vieno gydymo metu buvo realizuota 2—4 Gy. Suleidus Hp, ligoniai savaitę buvo laikomi užtemdytoje palatoje. Komplikacijų nebuvo. Gavome neblogą efektą, todėl šį gydymo metodą — GDT ėmėme taikyti Lietuvos onkologijos centre.

Gamadinaminė terapija taikyta 52 ligoniams. Iš jų 12 ligonių ji taikyta kaip vienintelis gydymo būdas.

Histologiškai verifikuota: melonoma — 34, osteogeninė sarkoma — 2, cilindroma — 4, chondrosarkoma — 1, adenokarcinoma — 3, epidermoidinė karcinoma — 7, mucoepidermoidinė karcinoma — 1.

Iš 12 ligonių, kuriems buvo taikyta tik paliatyvi GDT:

- 1 — verifikuota mukoepidermoidinė karcinoma,
- 1 — epidermoidinė karcinoma,
- 2 — osteogeninė sarkoma,
- 2 — adenokarcinoma,
- 1 — limfosarkoma,
- 5 — melanoma.

Ilgalaikis ligos atoslūgis buvo 1 ligoniui, kuriam buvo nustatyta išplitusi limfosarkoma (6 židiniai) ir 1 ligoniui, kuriam nustatyta išplitusi osteogeninė sarkoma (5 židiniai). Didelis efektas, kai navikai regresavo daugiau nei 75%, pasiektas gydant 2 ligonius. Vienam nustatyta išplitusi melanoma, kitam ligoniui buvo verifikuota išplitusi mucoepidermoidinė karcinoma. GDT beveik neefektyvi buvo 2 ligoniams. Vienam verifikuota išplitusi melanoma (12 židinių) ir kitam verifikuota adenokarcinoma. Kitų ligonių navikas regresavo daugiau nei 50%.

Mūsų gauti geri GDT rezultatai rodo, kad šis metodas yra efektyvus gydant kai kurių histologinių tipų navikus net ir tada, kai liga išplitusi. Todėl šiuos tyrimo darbus būtina tęsti.

DR. DONATAS STAKISAITIS

KRAUJO SERUMO APOLIPOPROTEINŲ A-1, B ir E KIEKIO REIŠMĖ ATEROGENEZEI

Viena iš pagrindinių aterosklerozės profilaktikos krypčių — nustatyti asmenis, turinčius paveldėtus rizikos faktorius, kurie lemia ankstyvą šios ligos plėtimąsi.

Pirminė hipercholesterinemija dažniausiai yra poligeninės prigimties. Ją sukelia įvairių cholesterolio kiekį reguliuojančių genų efektas. Iš šiandien žinomų genetinių faktorių, aktyviausiai palaidkančių kraujo serumo cholesterolio bei lipoproteinų homeostazę, yra apolipoproteinai A-1, B ir E. Pagrindiniai cholesterolio nešėjai kraujo serume yra mažo (MTL) ir didelio (DTL) tankio lipoproteinai (N. Rifai, 1986). MTL cholesterolis sudaro apie 70% viso kraujo serumo cholesterolio kiekio. Pagrindinis MTL baltymų komponentas yra apolipoproteinas B (R. Mahley ir T. L. Innerarity, 1983). Padidėjęs kraujo serumo apolipoproteino B (apoB) kiekis — svarbus vainikinių arterijų aterosklerozės plėtojimosi faktorius. Per ląstelių receptorius apoB dalyvauja MTL, taip pat cholesterolio metabolizmo procesuose, kurie pažeidžia arterijos sienelę ir lemia lipidų susikaupimą aterosklerozinėse plokštelėse. Šių procesų patogenetinių grandžių atskleidėjai (J. Goldstein ir M. Brown) 1985 m. buvo apdovanoti Nobelio premija.

Apolipoproteinas A-1 (apoA-1) įeina į DTL sudėtį. DTL veikia kaip cholesterolio akceptorius ir pašalina jį iš ląstelių bei iš arterijos sienelės. Apie 20% viso kraujo serumo cholesterolio sudaro DTL cholesterolis (E. A. Brinton ir kt., 1986; J. P. Slotte ir kt., 1987).

Tyrimai rodo, kad hiperapoB gali būti apibūdinama vienu iš informatyviausių aterogeninių rodiklių — apoB/apoA-1 santykiu, kuris aterogenezei reikšmingas tada, kai viršija vienetą (V. A. Metelskaja ir kt., 1983).

Kraujo serumo apolipoproteinų B ir A-1 kiekio, o ypač apoB/

apoA-1 santykio nustatymas leidžia ne tik prognozuoti vainikinių arterijų aterosklerozės riziką, bet ir paaiškinti jos patogenezę.

Apolipoproteinas E aktyviai palaiko ir trigliceridų homeostazę (C. A. Carlson, L. Holmquist, 1986). Apie 60% kraujo serumo apoE kiekio sintezuoja kepenų ląstelės, o likusį — ekstrahepatiniai žarnyno, blužnies, plaučių, inkstų audiniai. Jį sintezuoja monocitai ir makrofagai (V. J. Zannis ir kt., 1986).

ApoE įeina į chilomikronų remnantų, labai mažo tankio lipoproteinų (LMTL) ir DTL sudėtį (C. A. Carlson ir kt., 1986). ApoE polipeptidinės grandinės aminorūgščių seka didele dalimi yra homologiška apoB molekulei (H. K. Das ir kt., 1985). Todėl apoE yra atpažįstamas ir MTL (apoB, E) receptorių, lemiančių anksčiau minėtų lipoproteinų metabolizmą (M. S. Brown ir kt., 1988). ApoE dalyvauja iš LMTL susidarant mažo tankio lipoproteinais (C. Ehnholm ir kt., 1984).

Senstant apoE kiekis kraujyje mažėja (S. R. Srinivasan ir kt., 1989). Esant normaliam lipidų kiekiui kraujyje, suaugusių asmenų apie 70% kraujo serumo apoE yra susijęs su DTL (M. Smit ir kt., 1988). Suaugusiųjų, turinčių hiperlipidemiją, apie 80% apoE kiekio yra susiję su lipoproteinais, turinčiais daug trigliceridų (chilomikronai, LMTL) (M. Koffigan ir kt., 1987). Šių asmenų apoE kiekis tiesiogiai koreliuoja su trigliceridų kiekiu (R. Mahley, 1988).

Tačiau apoE kiekis kraujyje priklauso ne tik nuo genų, amžiaus, bet ir nuo aplinkos poveikio: skirtingomis sąlygomis gyvenančių monozygotinių dvynių kraujo serumo apoE kiekis nevienodas (M. Kostenvuo ir kt., 1989).

Trys pagrindiniai apoE aleliai (e2, e3, e4) lemia skirtingus šio baltymo genetinius variantus — apoE2, E3, E4. Dažniausias alelis e3, rečiausias — e4. ApoE2 molekulė skiriasi nuo apoE3 tuo, kad 158 polipeptidinės grandinės padėtyje vietoj arginino yra cisteinas (K. H. Weisgraber ir kt., 1982). Dėl šios mutacijos apoB, E receptoriai neatpažįsta pakitusio apoE2 baltymo, ir šis kaupiasi kraujyje. Asmenų, turinčių homozigotinį apoE2 genetinį variantą, kraujo serumo apoE metabolizmas per ląstelių receptorius sudaro tik 1% normalaus apoE metabolizmo (J. Davignon ir kt., 1988). Apie 90% asmenų, turinčių apoE2 homozigotinį genetinį variantą, veikiant žalingiems faktoriams (rūkymas, hormoninių kontraceptinių priemonių vartojimas, skydliaukės ligos, cukrinis diabetas ir pan.) išsiplėtoja III tipo hiperlipidemija, sukelianti ankstyvą vainikinių arterijų aterosklerozę (C. Ehnholm ir kt., 1984).

Taigi apoE kiekio tyrimai svarbūs nustatant vainikinių arterijų aterosklerozės patogenezę, asmenis, turinčius didesnę vainikinių arterijų aterosklerozės riziką.

Visa tai rodo, kaip aktualu ištirti šių pagrindinių žmogaus kraujo serumo apolipoproteinų A-1, B ir E kiekį Lietuvos gyventojams. Šį aktualumą patvirtina ir mūsų atlikti tyrimai. Tyrėme sveikuosius, sergančiuosius vainikinių arterijų ateroskleroze bei vieną pagrindinių šios ligos rizikos grupių — sergančiuosius cukriniu diabetu.

1 lentelė. Abiejų lyčių asmenų kraujo serumo apoB, apoA-1 kiekio (g/l, $\bar{X} \pm s$) ir apoB/apoA-1 santykio amžiaus pakitimai

Tirta grupė	Amžius (m)	n	apoB	apoA-1	apoB/apoA-1
Mergaitės	8—15	34	$0,84 \pm 0,21$	$1,23 \pm 0,17$	$0,72 \pm 0,25$
Moterys:					
iki menopauzės	20—45	42	$0,95 \pm 0,23$	$1,30 \pm 0,22$	$0,74 \pm 0,16$
po menopauzės	53—78	26	$1,30 \pm 0,28$	$1,39 \pm 0,18$	$0,94 \pm 0,23$
Ilgamžės	90—108	70	$0,99 \pm 0,23$	$1,19 \pm 0,19$	$0,84 \pm 0,18$
Berniukai	8—15	23	$0,90 \pm 0,27$	$1,19 \pm 0,17$	$0,73 \pm 0,21$
Vyrai:					
jauni (donorai)	18—51	188	$1,10 \pm 0,25$	$1,34 \pm 0,25$	$0,84 \pm 0,22$
pagyvenę	60—78	32	$1,23 \pm 0,26$	$1,24 \pm 0,20$	$0,96 \pm 0,20$
Ilgamžiai	86—103	35	$0,96 \pm 0,28$	$1,09 \pm 0,20$	$0,88 \pm 0,23$

Tyrimų metodika. ApoB ir apoA-1 koncentraciją žmogaus kraujo serume nustatėme tiesioginiu imunofermentiniu metodu. Tyrimui naudojome avino polikloninius antikūnus prieš žmogaus apoB ir apoA-1 (Boehringer), konjugatą — avino antikūnus prieš žmogaus apoA-1 ir apoB, žymėtus krienų peroksidaze (Boehringer). Kontrolei naudojome išvalytus iš žmogaus kraujo apoB ir apoA-1 bei žmogaus kraujo plazmos standartus su žinoma apoB ir apoA-1 koncentracija (Boehringer).

ApoE kiekį tyrėme netiesioginiu imunofermentiniu metodu. Tyrimui naudojome polikloninius ožio antikūnus prieš žmogaus apoE (Daiichi Chemicals, Tokijo), triušio polikloninius antikūnus prieš ožio IgG, žymėtus krienų peroksidaze (Bendrosios ir molekulinės patologijos MTI, Tartu).

Kitus reagentus tyrimui naudojome iš imunofermentinio tyrimo rinkinių (DIAplus, Šveicarija—TSRS), standartu — išvalytą apoE baltymą (Profilaktinės medicinos mokslinio centro Lipoproteinų laboratorija, Maskva).

Matavimus atlikome JAV spektrofotometru „Titertek Multiskan Plus“ ($\lambda = 492$ nm). Apolipoproteinų koncentracijas serumuose apskaičiavome pagal kalibracinę kreivę, sudarytą remiantis apolipoproteinų standartų optinių tankių priklausomybe nuo koncentracijos.

Kraujo serumo apoB ir A-1 kiekio priklausomybė nuo amžiaus ir lyties. Norėdami įvertinti ne tik hiperapoB būklių dažnumo priklausomybę nuo lyties, bet ir amžiaus poveikį apolipoproteinų B ir A-1 kiekiui kraujo serume, ištyrėme šias sveikų asmenų grupes: mergaites, moteris iki ir po menopauzės, berniukus, jauno amžiaus (donorai) ir pagyvenusius vyrus.

Tiriant aterosklerozės vystymosi mechanizmus, svarbi ir išskirtinė kontrolinė grupė yra ilgaamžiai. Jų genetiniai tyrimai leidžia kritiškiau įvertinti atskirų paveldimų faktorių reikšmę aterosklerozės plėtojimuisi. Ilgaamžių arterijų ateroskleroziniai pažeidimai plėtojasi labai lėtai ir kliniškai nereikšmingi. Tai savotiška aterosklerozės antirizikos grupė. Todėl ištyrėme ir ilgaamžius. Gauti tyrimo rezultatai pateikti 1 lentelėje. Senstant apoB kiekis didėja abiejų lyčių asmenų kraujo serume: šio baltymo kiekio skirtumas atskirų amžiaus grupių asmenų yra patikimas ($P < 0,05$).

ApoA-1 kiekio pakitimų, lygindami skirtingų amžiaus moterų grupes, nenustatėme ($P > 0,05$).

Jaunų vyrų apoA-1 kiekis kraujo serume didesnis nei berniukų ($P < 0,05$), o pagyvenusių vyrų mažesnis nei jaunų ($P < 0,001$). Mažesnis apoA-1 kiekis rodo sumažėjusį atsparumą aterosklerozinių plokštelių susidarymui.

Mergaičių kraujo serumo apoB/apoA-1 santykis nesiskyrė nuo jauno amžiaus moterų ($P > 0,05$). Lygindami mergaičių ir berniukų kraujo serumo apolipoproteinų kiekį, taip pat neradome skirtumo.

Jaunų vyrų kraujo serumo apoB ir apoB/apoA-1 santykis didesnis už atitinkamo amžiaus moterų kraujo serumo apoB ir apoB/apoA-1 ($P < 0,05$). Pagyvenusių vyrų apoA-1 kiekis kraujo serume mažesnis nei atitinkamo amžiaus moterų ($P < 0,001$).

Didesnis už vienetą apoB/apoA-1 santykis nustatytas 30,7% klimakterinio amžiaus moterų, 7,5% jaunų ir 31,8% pagyvenusių vyrų. Mergaičių, berniukų ir moterų iki menopauzės grupėse šito nenustatėme. Tyrimų rezultatai akivaizdžiai rodo apolipoproteinų kiekio priklausomybę ne tik nuo amžiaus, bet ir nuo lyties.

Senstant mažėja apoB receptorių organizmo ląstelėse, kas lemia apoB kiekį, taip pat ir aterogeninių lipidų susikaupimą kraujyje ir arterijos sienelės aterosklerozinių plokštelių susidarymą bei jų progresavimą (N. B. Brewer ir kt., 1988).

Mažesnę moterų apoB kiekį kraujo serume sąlygoja estrogenų poveikis šių baltymų sintezei bei metabolizmui (Y. A. Kesanieni ir kt., 1983). Estrogenai stabdo arterijos sienelės aterosklerozinių plokštelių susidarymą (P. Henriksson ir kt., 1989). Tai atspindi ir žymiai padidėję apoB kiekis kraujo serume ir apoB/apoA-1 san-

tykis moterų po menopauzės ($P < 0,001$), lyginant su moterimis iki menopauzės. Taigi moterų po menopauzės svarbūs kraujo serumo aterogenezės rodikliai susilygina su pagyvenusio amžiaus vyrų anksčiau minėtais rodikliais.

Ilgamžių moterų apoB kiekis, apoB/apoA-1 santykis nesiskiria nuo jauno amžiaus moterų, ir šie rodikliai yra mažesni nei moterų po menopauzės ($P < 0,05$). Ilgamžių apoA-1 kiekis mažesnis, lyginant jį su abiejų moterų amžiaus grupių apoA-1 kiekiu ($P < 0,001$). Ilgamžių vyrų apolipoproteinų kiekis kraujo serume nesiskyrė nuo ilgamžių moterų. Ilgamžių vyrų, palyginti su pagyvenusiaisiais, apoB kiekis kraujo serume mažesnis ($P < 0,001$).

Didesnis už vienetą apoB/apoA-1 santykis ilgamžių moterų sudarė 11,4%, vyrų — 17,1%. Lyginant ilgamžių vyrų su pagyvenusiaisiais ir ilgamžių moterų su moterimis po menopauzės didesnio už vienetą apoB/apoA-1 santykį, jis retesnis ilgamžių grupėse ($P < 0,05$). Visa tai rodo, kad ilgamžių apoB kiekį lemia ne tik sumažėjusi apoB sintezė (kaip senėjimo rezultatas), bet ir mažesnė pirminė šio baltymo sintezė. Mūsų gauti tyrimo rezultatai palaiko P. Avogaro ir kt. (1989) teiginį, kad apoB kiekis kraujo serume, o ypač apoB/apoA-1 santykis ne tik padeda nustatyti aterosklerozės patogenezę, bet gali būti ir vienas iš genetinių ilgamžiškumo rodiklių.

Kraujo serumo apoB ir A-1 kiekis ir vainikinių arterijų aterosklerozė. Ištyrėme apolipoproteinų B ir A-1 kiekį ligonių, sergančių įtampos ir įtampos ir ramybės stenokardija, kraujo serume. Siems ligoniams vainikinių arterijų aterosklerozė nustatyta koronarografiškai ir aortokoronarinės jungties operacijos metu. Tyrėme tuos ligonius, kurie nesirgo kita liga, galinčia turėti įtakos aterogenezei (arterinė hipertenzija, cukrinis diabetas ir kt.). Gauti tyrimo rezultatai pateikti 2 lentelėje.

2 lentelė. Sveikų ir sergančių vainikinių arterijų aterosklerozė vyrų kraujo serumo apoB, apoA-1 kiekio (g/l, $X \pm s$) ir apoB/apoA-1 santykio tyrimai

Tirta grupė	Amžius (m)	n	apoB	apoA-1	apoB/apoA-1
Donorai	18—51	188	$1,10 \pm 0,25$	$1,34 \pm 0,26$	$0,84 \pm 0,22$
Jauno amžiaus ligoniai	28—45	40	$1,41 \pm 0,39$	$1,09 \pm 0,24$	$1,30 \pm 0,35$
Pagyvenę sveiki vyrai	60—78	32	$1,23 \pm 0,26$	$1,24 \pm 0,20$	$0,96 \pm 0,20$
Vyresni nei 45 metų ligoniai	46—67	72	$1,21 \pm 0,32$	$1,15 \pm 0,25$	$1,08 \pm 0,31$

Sveikų vyrų kraujo serumo apoB kiekis tiesiogiai priklauso nuo apoA-1 kiekio ($r=0,18$, $P<0,05$). Ši apoB kiekio koreliacija nustatyta ir ligoniams ($r=0,4$, $P<0,002$). Sveikų vyrų apoA-1 kiekis tiesiogiai priklauso nuo amžiaus ($r=0,05$, $P<0,05$) ir atvirkščiai nuo kūno masės ($r=-0,21$, $P<0,05$).

Ligoniams nustatėme tiesioginę kraujo serumo apoA-1 kiekio ($r=0,4$, $P<0,001$) ir atvirkštinę apoB/apoA-1 koreliaciją su amžiumi ($r=-0,2$, $P<0,05$). Nenustatėme apoB ir apoA-1 koreliacijos su kūno masės ir ūgio indeksu (kg/m^2).

Jaunų ligonių kraujo serumo apoB kiekis, apoB/apoA-1, palyginti su donorais, yra ryškiai padidėjęs ($P<0,001$). Šis padidėjimas sąlygotas ne tik padidėjusio kraujo serumo apoB, bet ir sumažėjusio kraujo serumo apoA-1 ($P<0,001$).

Vyresniems ligoniams, palyginti su pagyvenusio amžiaus vyrais, nustatėme tik apoB/apoA-1 santykio padidėjimą ($P<0,05$).

Didesnis už vienetą apoB/apoA-1 santykis, palyginti su donorais, yra 10,3 karto dažnesnis jaunų ligonių (77,5%). Vyresnių ligonių grupėje jis 1,4 karto dažnesnis nei pagyvenusių vyrų.

Išskirtinis jaunų ligonių kraujo serumo apoB kiekio ir apoB/apoA-1 santykio padidėjimas rodo genetiškai sąlygotą šių ligonių vainikinių arterijų aterosklerozės patogenezę. Jauniems apoB kiekis gali padidėti: dėl paveldėto sumažėjusio apoB receptorių kiekio ląstelėse (M. S. Brown ir J. L. Goldstein, 1986); dėl DNR mutacijos atsiradusių apoB baltymo genetinių variantų, kurių neatpažįsta MTL receptoriai (V. N. Schumaker ir kt., 1986; K. Aalto-Setälä ir kt., 1988; J. Rajput-Williams ir kt., 1988); dėl MTL receptoriaus geno mutacijos, sąlygojančios defektyvų baltymo-receptoriaus sistemos funkcionavimą (G. L. Vega ir G. M. Grundy, 1986; M. C. Brown ir J. L. Goldstein, 1986; K. Aalto-Setälä, 1989). Mažą apoA-1 kiekį kraujo serume gali lemti ir apoA-1 genetiniai variantai, kurie padeda cholesterolui kauptis periferinėse ląstelėse ir sukelti ankstyvą aterosklerozę (R. A. Norum ir kt., 1982; S. K. Karathanasis ir kt., 1987).

Ischeminės širdies ligos eiga, arterijų susiaurėjimo laipsnis priklauso nuo apoB/apoA-1 labiau negu nuo visų kitų tradicinių aterogeninių faktorių (N. Rifai ir kt., 1988; S. P. Sedlis ir kt., 1986).

Vyresnių ligonių tyrimai rodo, kad vainikinių arterijų aterosklerozinius pažeidimus dažniau sukelia senėjimo procesai, apoB receptorių sumažėjimas ląstelėse ir žalingų faktorių poveikis. Vienas iš tokių faktorių yra rūkymas. 80,5% šios grupės ligonių buvo užkietėję rūkaliais, rūkę vidutiniškai 20,8—9,4 metų. Nustatyta, kad rūkančiųjų kraujo serumo apoA-1 kiekis yra gerokai sumažėjęs (V. Y. Sreig ir kt., 1989).

Žinoti apolipoproteinų kiekį svarbu po aortokoronarinės jungties operacijos atrenkant ligonius, kuriems yra didelė ligos atsiuvinimo rizika.

Kraujo serumo apoB ir A-1 kiekio tyrimai sergantiesiems cukriniu diabetu. Sergančių cukriniu diabetu (CD) moterų mirštamumas nuo ischeminės širdies ligos 4,5 karto, o vyrų 2 kartus didesnis negu juo nesergančių (K. H. van Hoeven ir kt., 1989). Apie 40% sergančių CD diagnozuojama ir pirminė hiperlipidemija (P. H. Winocour, 1989). Tai rodo įvairių genetinių faktorių, lemiančių lipidų metabolizmo sutrikimus, tyrimų svarbą.

Ištyrėme sergančiųjų I tipo (nuo insulino priklausantis) ir II tipo (nuo insulino nepriklausantis) CD asmenų kraujo serumo apoB ir apoA-1 kiekį (3 lentelė).

3 lentelė. Sveikųjų ir sergančiųjų I ir II tipo cukriniu diabetu kraujo serumo apoB, apoA-1 kiekio (g/l, $\bar{X} \pm s$) ir apoB/apoA-1 santykio tyrimai

Tirta grupė	Amžius (m)	n	apoB	apoA-1	apoB/apoA-1
Vyrai:					
donorai	18–51	188	$1,10 \pm 0,25$	$1,34 \pm 0,25$	$0,84 \pm 0,22$
sergantys I tipo CD	18–56	46	$1,24 \pm 0,34$	$1,23 \pm 0,34$	$1,04 \pm 0,32$
sergantys II tipo CD	39–52	37	$1,34 \pm 0,27$	$1,25 \pm 0,22$	$1,03 \pm 0,21$
Moters iki menopauzės:					
sveikos	20–45	42	$0,95 \pm 0,23$	$1,30 \pm 0,22$	$0,74 \pm 0,16$
sergančios I tipo CD	18–51	54	$1,24 \pm 0,33$	$1,27 \pm 0,24$	$1,03 \pm 0,30$
Moters po menopauzės:					
sveikos	53–78	32	$1,23 \pm 0,26$	$1,24 \pm 0,20$	$0,92 \pm 0,20$
sergančios I tipo CD	50–65	15	$1,30 \pm 0,23$	$1,19 \pm 0,25$	$1,14 \pm 0,18$
sergančios II tipo CD	49–63	34	$1,18 \pm 0,26$	$1,15 \pm 0,24$	$1,06 \pm 0,26$

Sergančiųjų I tipo CD tyrimai. Sergantys I tipo CD abiejų amžiaus grupių moterys ir vyrai, palyginti su sveikais, turi didesnį kraujo serumo apoB kiekį ir apoB/apoA-1 ($P < 0,001$).

Ligonų vyrų apoA-1 kiekis mažesnis nei sveikų vyrų kraujo serumo apoA-1 kiekis ($P < 0,05$). Sergančių I tipo CD vyrų apoB kiekis tiesiogiai koreliavo su kraujo serumo apoA-1 kiekiu ($r = 0,3$, $P < 0,03$). Netiesioginė apoA-1 kiekio priklausomybė nuo amžiaus ($r = -0,5$, $P < 0,05$) užfiksuota sergančioms I tipo CD moterims po menopauzės.

Didesnis už vienetą apoB/apoA-1 santykis nustatytas 43,5% tirtų sergančių vyrų (tai 5,8 karto dažniau nei donorų vyrų grupėje), 32,1% moterų iki menopauzės (kontrolinėje grupėje tokių

moterų nepasitaikė) ir 66,7% moterų, sergančių CD po menopauzės (tai 2 kartus dažniau nei kontrolinėje atitinkamo amžiaus grupėje).

Neradome apoB ir apoA-1 kiekio kraujo serume koreliacijos su ligos trukme. Žinome, kad sergančių I tipo CD asmenų ischeminės ligos pradžia nepriklauso ne tik nuo ligos trukmės, ligonio amžiaus, bet ir nuo CD pasireiškimo pradžios (A. C. Dortimer ir kt., 1987). Pirmieji vainikinių arterijų aterosklerozės klinikiniai simptomai sergantiems I tipo CD dažniausiai pasireiškia jauniems — per 30 metų asmenims (K. H. van Hoeven ir kt., 1989). Pirminės hiperlipidemijos sukelta vainikinių arterijų aterosklerozė neretai diagnozuojama net anksčiau už CD pasireiškimą (E. F. Davidenkova ir kt., 1988).

Sergančiųjų II tipo CD tyrimai. II tipo CD sergančioms moterims, palyginti su kontroline grupe, aptikome tik sumažėjusį kraujo serumo apoA-1 kiekį ($P < 0,001$). ApoA-1 kiekio sumažėjimas kraujyje yra svarbus rodiklis, nes tyrimai rodo, kad sergančioms II tipo CD moterims, kurių mažas cholesterino kiekis, anksčiau prasideda vainikinių arterijų aterosklerozė (T. Gordon ir kt., 1977; K. Pyörälä, 1987).

Sergančių II tipo CD vyrų, palyginti su kontroline grupe, kraujo serumo apoB kiekis ir apoB/apoA-1 patikimai didesni ($P < 0,001$), o apoA-1 kiekis mažesnis ($P < 0,05$).

Sergančių moterų ir vyrų kraujo serumo apoB kiekis tiesiogiai priklauso nuo apoA-1 kiekio ($r = 0,4$, $p < 0,02$).

Didesnis už vienetą apoB/apoA-1 santykis nustatytas 45,9% sergančių vyrų (5,9 karto dažniau nei kontrolinėje grupėje) ir 41,9% moterų (1,3 karto dažniau nei moterų po menopauzės kontrolinėje grupėje).

Kraujo serumo apoE kiekio tyrimai; apoE reikšmė aterogenezei. Kraujo serumo apoE kiekį nustatėme 413 asmenims tose pat grupėse, kaip ir apoA-1 bei apoB (4 lentelė).

Lentelė rodo, kad mergaičių ir berniukų kraujo serumo apoE kiekis nesiskyrė. Moterų kraujo serumo apoE kiekis didesnis nei vyrų. Jaunų vyrų apoE kiekis kraujo serume didesnis nei pagyvenusių ($P < 0,01$). Taigi senstant apoE kiekis kraujo serume abiejų lyčių sveikų asmenų kraujyje mažėja. Pagyvenusių vyrų ir moterų po menopauzės apoE kiekis vienodas. Nenustatėme apoE kiekio skirtumo ir ilgaamžių vyrų bei moterų kraujo serume.

Žinoma, kad jaunų asmenų kraujyje pagrindinė apoE kiekio dalis yra susikongravusi DTL, o senstant jo didžioji dalis randama labai mažo tankio lipoproteinuose. ApoE, susijusio su DTL, padidėjimą lemia estrogenai (C. B. Blum ir kt., 1980; S. R. Srinivasan ir kt., 1989). Netolygaus apoE pasiskirstymo lipoproteinų

4 lentelė. Sveikųjų, sergančiųjų vainikinių arterijų (v. a.) ateroskleroze ir cukriniu diabetu kraujo serumo apoE kiekio tyrimai

Tirta grupė	Amžius (m)	n	apoE (g/l, $X \pm s$)
Sveiki berniukai	9–14	29	$0,056 \pm 0,0040$
Jauni vyrai:			
sveiki	18–50	106	$0,045 \pm 0,0050$
sergantys v. a. ateroskleroze	28–45	29	$0,060 \pm 0,0080$
sergantys I tipo cukriniu diabetu	18–54	29	$0,068 \pm 0,0050$
Vyresni vyrai:			
pagyvenę sveiki vyrai	60–75	25	$0,028 \pm 0,0050$
sergantys v. a. ateroskleroze	45–71	68	$0,056 \pm 0,0080$
sergantys II tipo cukriniu diabetu	46–59	30	$0,067 \pm 0,0095$
Ilgamčiai	76–103	21	$0,028 \pm 0,0090$
Sveikos mergaitės	9–14	22	$0,056 \pm 0,0048$
Moterys iki menopauzės:			
sveikos	20–52	28	$0,060 \pm 0,0080$
sergančios I tipo cukriniu diabetu	18–51	30	$0,069 \pm 0,0057$
sergančios II tipo cukriniu diabetu	41–54	26	$0,067 \pm 0,0054$
Moterys po menopauzės:			
sveikos	55–75	21	$0,030 \pm 0,0090$
sergančios I tipo cukriniu diabetu	54–65	15	$0,043 \pm 0,0040$
Ilgamžės	90–108	34	$0,029 \pm 0,0050$

frakcijose priklausomybė nuo amžiaus rodo ne tik nevienodą apoE metabolizmą, bet ir pakitusią apoE funkciją.

Jauniems vyrams (mažiau nei 45 metai amžiaus), sergantiems vainikinių arterijų ateroskleroze, palyginti su atitinkamo amžiaus kontroline grupe, tikslaus kraujo serumo apoE kiekio padidėjimo nenustatėme ($P > 0,05$). Vyresnių vyrų, sergančių vainikinių arterijų ateroskleroze, apoE kiekis kraujo serume dvigubai didesnis, palyginti su pagyvenusių vyrų ($P < 0,01$). Šio tyrimo rezultatai leidžia daryti išvadą, kad padidėjęs kraujo serumo apoE kiekis gali būti susijęs su aterosklerozės išsiplėtojimu vyresnio amžiaus asmenims. ApoE kiekis kraujyje asmenims, kuriems nustatoma IIb ir IV tipo hiperlipidemija, padidėjęs. Šio apoE kiekio padidėjimas susijęs su padidėjusia sinteze ar sumažėjusiu LMTL katabolizmu (E. Boerwinkle, G. Uterman, 1986; M. Koffigan ir kt., 1987).

ApoE genas lemia ne tik kraujo serumo apoE kiekį, bet ir netiesiogiai veikia MTL ir apoB koncentraciją kraujyje (C. B. Blum ir kt., 1980).

Padidėjęs apo E kiekis kraujyje gali turėti įtakos aterosklero-

zei plėtotis sergantiems mišria šeimine hiperlipidemija (M. A. Austin, 1989), ypač, kaip rodo mūsų tyrimai, vyresniems (daugiau nei 45 metai) vyrams.

Palyginti su atitinkamo amžiaus kontrolinėmis grupėmis, gerokai didesnį kraujo serumo apoE kiekį nustatėme vyrams, jaunesniems nei 45 metai amžiaus, sergantiems I tipo cukriniu diabetu ($P < 0,05$), ir vyresniems nei 45 metai vyrams, sergantiems II tipo cukriniu diabetu ($P < 0,01$).

Skirtingai nuo vyrų, nenustatėme kraujo serumo apoE kiekio pakitimų įvairaus amžiaus moterims, sergančioms I ir II tipo cukriniu diabetu ($P > 0,05$). Tai galima paaiškinti moteriškų lytinių hormonų poveikiu apolipoproteino E metabolizmui.

Sergantiesiems cukriniu diabetu dažnai padidėja kraujo serumo LZTL ir MTL ir sumažėja DTL koncentracija (J. Gabor ir kt., 1980). Diabetu sergančiųjų LZTL frakcija turi didesnį apoE kiekį, palyginti su sveikaisiais ar turinčiais hiperlipidemiją, bet nesergančiais cukriniu diabetu. Tai rodo, kad sergančiųjų cukriniu diabetu padidėjusi LZTL produkcija yra susijusi ir su apoE kiekiu (S. L. Black ir kt., 1990; A. J. Evans, M. W. Huff, 1990).

Tiesioginio hipertrigliceridemijos ryšio su vainikinių arterijų ateroskleroze nenustatyta. Tačiau sergančiųjų cukriniu diabetu padidėjusi trigliceridų ir LMTL koncentracija gali būti vienas iš vainikinių arterijų aterosklerozės rizikos faktorių (W. P. Castelli, 1986).

Tik 24% suaugusiųjų, sergančių CD, nerandama nei klinikinių, nei laboratorinių pakitimų, kurie rodytų vainikinių arterijų aterosklerozinį pažeidimą (L. M. Shapiro, 1984). Todėl sergančiųjų CD ir kitų aterosklerozės rizikos grupių ištyrimas, nustatant ne tik apoB, apoA-1, bet ir apoE kiekį kraujo serume, leistų aptikti lipidų apykaitos sutrikimus, sąlygojančius ankstyvą vainikinių arterijų aterosklerozę.

ApoE kaupiasi arterijos intimoje kartu su apoB. Tai susiję su aktyviu apoE dalyvavimu aterogenezės procesuose (J. Ylä-Herttuala ir kt., 1988). Įrodyta, kad padidėjęs MTL kiekis kraujyje skatina ląstelių apoE produkciją. Makrofagų ląstelėje susikaupus cholesterolio, šie pradeda intensyviai sintetinti ir sekretuoti apoE (Y. Takagi ir kt., 1988). Kaip tik tokios ląstelės (monocitai-makrofagai, putotos ląstelės) sudaro arterijos sienelės lipidinių plokštelių pagrindą. Lipidų susikaupimas arterijos sienelėje, lydymas imuninių-uždegiminių procesų, gali veikti lipidinės plokštelės virtimą fibrozine. Monocitų-makrofagų lokali apoE produkcija gali daryti įtakos šio proceso vyksmui. Žinoma, kad apoE gali veikti kaip uždegiminių ir imuninių procesų modulatorius, slopinantis mitogenų sukeltą limfocitų stimuliaciją ir proliferaciją. ApoE sin-

tezę ir sekreciją ląstelėse lemia daugybė imuninių faktorių — endotoksina, trombinas ir kt. Todėl apoE susikaupimas aterosklerozinėse plokštelėse gali slopinti ir limfocitų sąlygotą imuninį arterijos sienelės pažeidimą.

Padidėjęs apoE kiekis kraujyje — kaip tam tikra nusistovėjusi pusiausvyra gali būti ir vienas iš svarbių pataloginių lipidų apykaitos mechanizmų kompensacijos svertų.

Taigi apoE svarbus ne tik lipoproteinų, cholesterolio bei trigliceridų apykaitai, bet aktyviai dalyvauja ir pažeistos arterijos sienelės imuninėse-uždegiminėse reakcijose.

ApoE kiekio tyrimai, nustatant aterosklerozės mechanizmus bei jos riziką, yra aktualūs. Norint geriau atskleisti šį apolipoproteino ryšį su vainikinių arterijų aterosklerozė, reikia atlikti genetinių apoE variantų tyrimus.

Paskutiniaisiais metais pasaulyje padaryta esminė pažanga gydant aterosklerozę. Cholesterolio sintezės inhibitoriai — monokalinų preparatai pasižymi aiškiu hipolipideminiu efektu ir plačiai sėkmingai taikomi gydant genetiškai lemtas (hiperapoB) anomalines lipoproteinų apykaitos būkles. Kardiologinėse pasaulio klinikose hiperlipidemijos ir aterosklerozės gydymui vartojami trys monokalinų preparatai — mevacor (lovastatinas), simvastatin ("Merc, Sharp ir Dome" f., JAV) ir pravastatin ("Squib" f., JAV).

Kita grupė preparatų, jau 20 metų vartojama geninei dislipoproteinemijai gydyti, yra fibroinės rūgšties junginiai. Plačiausiai vartojami trys preparatai: gemfibrozil (lipid), bezafibrat (bezalip) ir fenofibrat (lipidil). Skirtingai nuo monokalinų, jie labiau sumažina trigliceridų kiekį kraujyje, todėl tinka gydyti asmenis, kuriems hipertrigliceridemija yra sąlygota padidėjusio apolipoproteino E kiekio kraujyje.

Sergančiųjų vainikinių arterijų aterosklerozė, CD ir kitų aterosklerozės rizikos grupių ištyrimas, nustatant apolipoproteinų A-1, B ir E kiekį kraujo serume, leistų nustatyti lipidų apykaitos sutrikimus, sąlygojančius ankstyvą aterosklerozę. Tai palengvintų kryptingą, nepavėluotą šios ligos profilaktiką ir specifinį gydymą. Visa tai rodo mūsų tirtų apolipoproteinų tyrimų įdiegimo į praktiką aktualumą.

PROF. ELENA STALIORAITYTĖ,
DR. DALIA PANGONYTĖ,
PROF. JUOZAS BLUZAS

VERIFIKUOTOS GYVENTOJŲ MIRTIES PRIEZASTYS — SVARBUS NACIONALINĖS SVEIKATOS POLITIKOS FORMAVIMO KRITERIJUS

Tikslios mirtingumo statistikos svarba

Igyvendinant pagrindinę nacionalinės sveikatos sistemos strateginę kryptį, teikiančią prioritetą sveikatos išsaugojimui, jos stiprinimui bei ligų profilaktikai, ypač svarbu žinoti gyventojų mirties priežasčių struktūrą. Mirtingumo rodikliai taip pat sudaro pamatą nustatant įvairių demografinių ir socialinių gyventojų grupių svarbiausias sveikatos problemas, amžių, kai yra didžiausias pavojus mirti nuo tam tikrų ligų bei smurtine mirtimi, prioritetines medicinos mokslinių tyrimų sritis, organizuojant ypač paplitusių ligų valstybinius registrus, įvertinant ligų profilaktikos ir kontrolės programų efektyvumą, formuojant racionalią sveikatos priežiūros infrastruktūrą bei medicinos specialistų rengimą (3). Be to, šie rodikliai yra atskaitos taškas nacionalinėms programoms, siekiant sumažinti pirmalaikių mirčių ir mirčių, kurių galima išvengti, skaičių.

Lietuvoje, kaip ir visų ekonomiškai išsivysčiusių šalių, gyventojų mirtingumo struktūroje pirmauja širdies ir kraujagyslių ligos. Oficialiosios statistikos, kuri remiasi mirties liudijimais, duomenimis, 1990 m. širdies ir kraujagyslių ligos sudarė 57,9% visų mirties priežasčių (1). Yra daug epidemiologinių tyrimų, kurių rezultatai rodo, kad santykinė įvairių širdies ir kraujagyslių ligų dalis tarp mirčių nuo šios patologijos skiriasi įvairiose šalyse, taip pat vyrų ir moterų bei įvairiais amžiaus periodais (4).

Atsižvelgiant į tai, kas anksčiau pasakyta, širdies ir kraujagyslių ligų paplitimo, raidos ir klinikinių formų bei mokslinių jų

profilaktikos pamatų tyrimas yra viena svarbiausių Lietuvos gyventojų sveikatos problemų. Ją sprendžiant, labai svarbu žinoti patikimą įvairių demografinių grupių visų mirties priežasčių, ypač detalią mirčių nuo širdies ir kraujagyslių ligų, nozologinę struktūrą. Mirtingumo rodiklių patikimumą laiduoja didelis pomirtinio patologinio anatominio tyrimo — autopsijų — procentas. Siekiant tiksliai nustatyti tam tikro regiono visų amžiaus grupių gyventojų mirties priežastis, reikia, kad po mirties būtų tiriami visi mirusieji — ne tik ligoninėje, bet ir ne ligoninėje, — nes dauguma vyresnio amžiaus žmonių kaip tik miršta ne ligoninėje.

Visuotinio pomirtinio gyventojų tyrimo programa

Visiems anksčiau iškeltiems uždaviniams spręsti Z. Januškevičiaus širdies ir kraujagyslių sistemos fiziologijos ir patologijos mokslo tyrimo instituto Patologinės anatomijos laboratorijoje buvo parengta ir nuo 1989 m. vykdoma Jonavos rajono gyventojų visuotinio pomirtinio tyrimo programa. Pagrindinis programos tikslas yra pilnaverčiu pomirtiniu tyrimu verifikuoti įvairių demografinių ir socialinių Jonavos rajono gyventojų grupių pagrindines mirties priežastis, nustatyti jų nozologinę struktūrą pagal amžių ir lytį, palyginti atitinkamus mirtingumo rodiklius su analogiškais oficialiosios statistikos rodikliais, įvertinant pastarųjų tikslumą bei patikimumą. Taip pat siekiama nustatyti svarbiausias įvairaus amžiaus žmonių gretutines ligas bei, remiantis išsamia klinicine patologoanatomine analize, įvertinti medicinos diagnostikos kokybę. Svarbiausias programos pranašumas tas, kad buvo skrodžiami visi 0—90 metų ir vyresni mirusieji, nepaisant, ar jie mirė ligoninėje, ar ne ligoninėje.

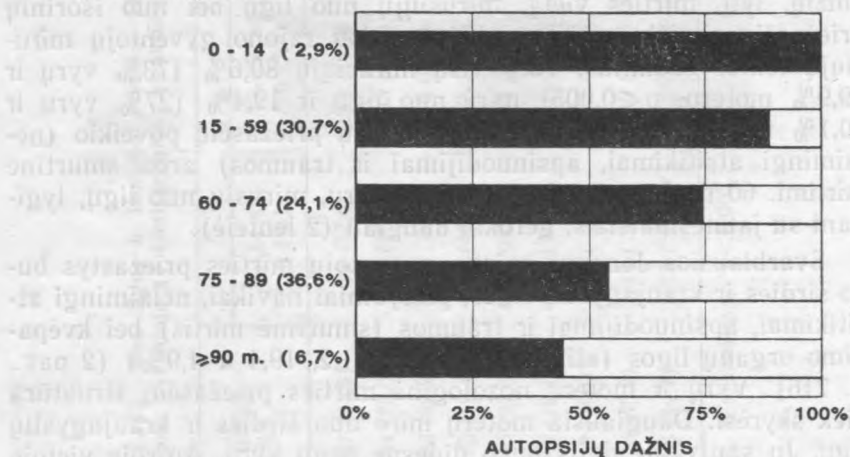
1989 m. gyventojų surašymo duomenimis, Jonavos rajone buvo 54 425 nuolatiniai gyventojai, 26 682 (48,2%) vyrai ir 28 413 (51,7%) moterų. Per 1989—1991 m. mirė 1474, iš jų 810 (54,9%) vyrų ir 664 (45,1%) moterų. Analizuojant tyrimų duomenis, mirusieji suskirstyti pagal Pasaulinės sveikatos organizacijos rekomenduojamas amžiaus grupes: 0—14 m. (vaikai), 15—59 m. (darbingo amžiaus žmonės), 60—74 m. (pagyvenusieji), 75—89 m. (seni) ir 90 m. bei vyresni (ilgaamžiai), o mirusieji nuo širdies ir kraujagyslių ligų — dar ir amžiaus dešimtmečiais.

Mirusiųjų pasiskirstymas pagal amžių, lytį ir mirties vietą parodytas 1 lentelėje. Daugiau kaip 2/3 mirusiųjų buvo 60 m. ir vyresni. Dauguma (62,9%) mirė ne ligoninėje. Po mirties ištirta 1030 atvejų, arba 70% visų mirusiųjų (R. Neimantas, V. Barauskas), iš jų vaikai — 100%, darbingo amžiaus žmonės — 88,7%,

1 lentelė. Nuolatinių Jonavos rajono gyventojų, mirusių 1989–1991 m., pasiskirstymas pagal amžių, lytį ir mirties vietą

Amžius, m.	Mirusiųjų skaičius			Mirties vieta	
	bendras n (n%)	vyrai n (%)	moterys n (%)	ligoninėje n (%)	ne ligoninėje n (%)
0–14	29 (2,0)	15 (1,8)	14 (2,1)	14 (48,3)	15 (51,7)
15–59	453 (30,7)	338 (41,7)	115 (17,3)	180 (39,7)	273 (60,3)
60–74	355 (24,1)	212 (26,2)	143 (21,5)	168 (47,3)	187 (52,7)
75–89	540 (36,6)	216 (26,7)	324 (48,8)	172 (31,8)	368 (68,2)
90 ir vyresni	97 (6,6)	29 (3,6)	68 (10,3)	12 (12,4)	85 (87,6)
Iš viso	1474 (100,0)	810 (54,9)	664 (45,1)	546 (37,0)	928 (63,0)

AMŽIUS (mirčių dažnis, %)

Visų mirusiųjų autopsijų dažnis - 70,0%

1 pav. Mirčių pagal amžių struktūra ir autopsijų dažnis

pagyvenusieji — 74,4%, seni — 54,1% ir ilgaamžiai — 44,3% (1 pav.). Autopsijų dažnis per trejus programos realizavimo metus nekito: 1989 m. — 71%, 1990 m. — 70% ir 1991 m. — 69%.

Įvairiems klausimams spręsti buvo suformuoti 2 tiriamųjų kontingentai: 1 kontingentas — 952 mirusieji 1989–1990 m., kurių pagrindinė mirties priežastis verifikuota autopsija (70,6% atvejų) arba ekspertine medicininės dokumentacijos analize (27,6%, E. Bernatonytė); 2,4% atvejų duomenų verifikavimui trūko. 2 kon-

tingentas — 1030 (1989—1991 m. mirusiųjų, ištirtų patologoanatomiskai). Remiantis pirmojo kontingento tyrimo rezultatais, nustatytos įvairaus amžiaus ir lyties mirusiųjų pagrindinės mirties priežastys bei kiti mirtingumo rodikliai, antrojo — įvertintos klinikinės morfoliginės pagrindinių ligų formos bei gretutinė patologija.

Analizuojant patologoanatominius ir medicinines dokumentacijas duomenis, ekspertais buvo šio straipsnio autoriai.

Statistinė duomenų analizė atlikta ESM-1036, naudojant SAS programų paketą.

Svarbiausios mirties priežastys

Cia analizuojamos 1989—1990 m. 952 mirusiųjų (1 kontingento) verifikuotos pagrindinės Jonavos rajono gyventojų mirties priežastys. Būtina pabrėžti, kad šis kontingentas pagal mirusiųjų amžių, lytį, mirties vietą, mirusiųjų nuo ligų bei nuo išorinių priežasčių skaičių visiškai atitinka visų rajono gyventojų mirusiųjų tokius rodiklius. Tarp visų mirusiųjų 80,6% (73% vyrų ir 89,9% moterų, $p < 0,005$) mirė nuo ligų ir 19,4% (27% vyrų ir 10,1% moterų, $p < 0,005$) — nuo išorinių priežasčių poveikio (nelaimingi atsitikimai, apsinuodijimai ir traumos) arba smurtine mirtimi. 60 m. ir vyresnių vyrų ir moterų, mirusių nuo ligų, lyginant su jaunesniaisiais, gerokai daugiau (2 lentelė).

Svarbiausios Jonavos rajono gyventojų mirties priežastys buvo širdies ir kraujagyslių ligos, piktybiniai navikai, nelaimingi atsitikimai, apsinuodijimai ir traumos (smurtinė mirtis) bei kvėpavimo organų ligos (atitinkamai 41,5, 21,2, 19,4 ir 4,9%) (2 pav., p. 716). Vyrų ir moterų nozologinė mirties priežasčių struktūra kiek skyrėsi. Daugiausia moterų mirė nuo širdies ir kraujagyslių ligų. Jų santykinė dalis buvo didesnė negu vyrų. Antroje vietoje buvo piktybiniai navikai, trečioje — smurtinė mirtis. Vyrų mirties priežasčių širdies ir kraujagyslių ligų bei smurtinės mirties skaičius buvo panašus. Trečioje vietoje buvo piktybiniai navikai, ketvirtoje — kvėpavimo sistemos organų ligos (abiejų lyčių vienodai dažnai).

Svarbiausios vaikų mirties priežastys buvo smurtinė mirtis ir kvėpavimo organų ligos. Senstant mirčių procentas tolydžio didėjo nuo širdies ir kraujagyslių ligų ir mažėjo nuo išorinių priežasčių bei nuo piktybinių navikų. Kvėpavimo sistemos organų ligų santykinė dalis beveik nekito. Taigi Jonavos rajono gyventojų didelę mirties priežasčių dalį sudaro priešlaikinės mirtys nuo šir-

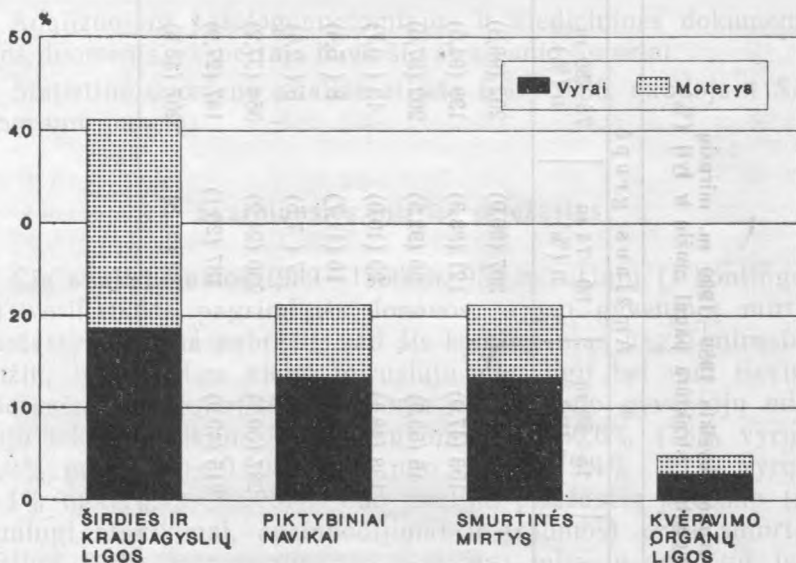
2 lentelė. Nuo ligos ir išorinio poveikio 1989–1990 m. mirusių
Jonavos rajono gyventojų (1 kontingentas) struktūra pagal amžių ir lytį (%)

Pagrindinė mirties priežastis	Visi tirtieji n (%)	Amžiaus grupė				
		0–14 m. n (%)	15–59 m. n (%)	60–74 m. n (%)	75–89 m. n (%)	>90 m. n (%)
Liga	B	12 (57,6)	149 (51,9)	207 (90,0)	202 (96,3)	58 (96,7)
	V	4 (40,0)	103 (47,9)	121 (88,3)	139 (94,6)	17 (100,0)
	M	8 (72,7)	46 (63,9)	86 (92,5)	202 (97,6)	41 (95,3)
Išorinis poveikis	B	9 (42,9)	138 (48,1)	23 (10,0)	13 (3,7)	2 (3,3)
	V	6 (60,0)	112 (52,1)	16 (11,7)	8 (5,4)	—
	M	3 (27,3)	26 (36,1)	7 (7,5)	5 (2,4)	2 (4,6)
Iš viso	B	21 (2,2)	287 (30,1)	230 (24,2)	354 (37,2)	60 (6,3)
	V	10 (1,9)	215 (40,9)	137 (26,1)	147 (27,9)	17 (3,2)
	M	11 (2,6)	72 (16,9)	93 (21,8)	207 (48,6)	43 (10,1)

Pastaba: B — bendras, V — vyrai, M — moterys, *p<0,005.

dies ir kraujagyslių ligų bei išorinių priežasčių poveikio, t. y. mirtys, kurių daugumos būtų galima išvengti.

Be širdies ir kraujagyslių ligų, viena iš neatidėliotinų kompleksiai sprendinų socialinių problemų Lietuvoje yra sumažinti mirtingumą nuo nelaimingų atsitikimų, apsinuodijimų ir traumų.

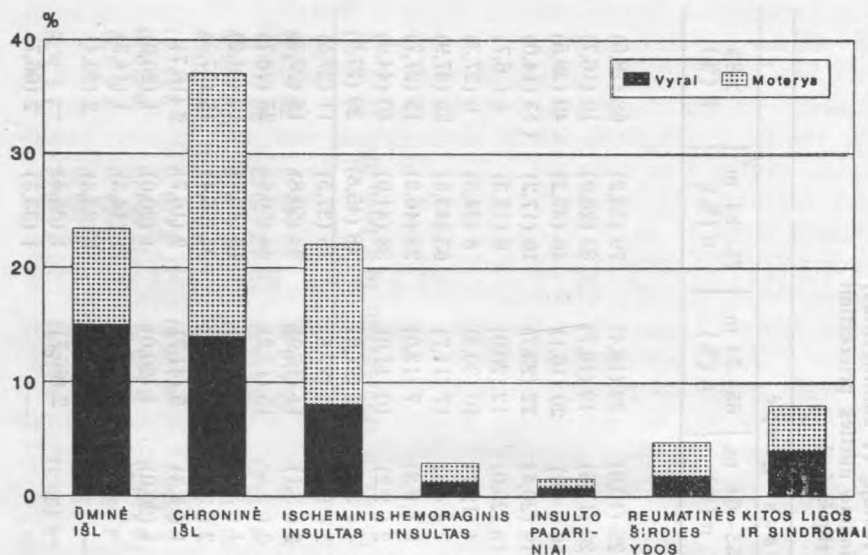

2 pav. Svarbiausios gyventojų (vyrų ir moterų) mirties priežastys

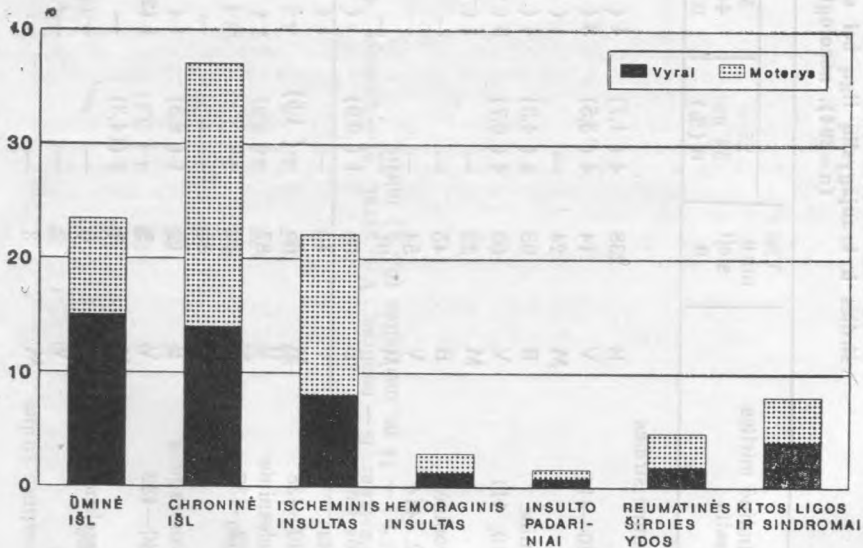
Mirtys nuo širdies ir kraujagyslių ligų

Nuo širdies ir kraujagyslių ligų iki 25 m. temirė viena 14 metų mergaitė nuo hipertrofinės kardiomiopatijos. Jaunų (25–44 m.) žmonių mirčių skaičius dėl šios patologijos buvo nedidelis (tarp jų daugiausia buvo jauni vyrai), nuo 45 m. vyrų (dėl to ir bendras) kardialinių mirčių skaičius tolydžio didėjo ir maksimumą pasiekė 75–84 m. amžiaus grupėje. Panašiai kito ir moterų mirčių nuo širdies ir kraujagyslių ligų skaičius, tik čia mirčių skaičius pradėjo didėti dešimtmečiu vėliau (55–64 m.) (3 pav.).

Tarp mirusiųjų nuo širdies ir kraujagyslių ligų daugiausia buvo mirę nuo ischeminės širdies ligos; mirusių vyrų ir moterų skaičius nesiskyrė; iki 74 m. (60,5%, vyrų 29% ir moterų 31,5%) mirė nuo ūminės ischeminės širdies ligos (staigi mirtis ir miokardo infarktas), o 75 metų ir vyresniųjų — nuo lėtinės ischeminės širdies ligos. Antroje vietoje pagal mirčių skaičių buvo galvos smegenų insultas (26%, vyrų — 10,1%, moterų — 16,5%).

3 pav. Mirčių nuo širdies ir kraujagyslių ligų pasiskirstymas pagal amžių ir lytį.

4 pav. Mirčių nuo širdies ir kraujagyslių ligų nozologinė struktūra

3 lentelė. 1989–1990 m. mirusių Jonavos rajono gyventojų (1 kontingentas) širdies ir kraujagyslių ligų bei sindromų, buvusių pagrindine mirties priežastimi (n=394), nozologinė struktūra pagal amžių ir lytį

Pagrindinė mirties priežastis	Visi mirusieji n	Amžiaus grupė						
		25–34 m. n (%)	35–44 m. n (%)	45–54 m. n (%)	55–64 m. n (%)	65–74 m. n (%)	75–84 m. n (%)	>85 n (%)
Ischeminė širdies liga: 410–414	B	4 (1,7)	4 (1,7)	18 (7,6)	26 (10,9)	39 (16,4)	79 (33,2)	68 (28,5)
	V	4 (3,5)	3 (2,6)	16 (14,0)	20 (17,6)	19 (16,7)	33 (28,9)	19 (16,7)
	M	—	1 (0,8)	2 (1,6)	6 (4,9)	20 (16,1)	46 (37,2)	49 (39,5)
	B	4 (4,3)	4 (4,3)	15 (16,1)	19 (20,4)	22 (23,7)	16 (17,2)	13 (14,0)
	V	4 (6,7)	3 (5,0)	14 (23,3)	15 (25,0)	12 (20,0)	8 (13,3)	4 (6,7)
	M	—	1 (3,0)	1 (3,0)	4 (12,1)	10 (30,3)	8 (24,3)	9 (27,3)
chroninė 412, 414	B	—	—	3 (2,1)	7 (4,8)	17 (11,7)	63 (43,5)	55 (37,9)
	V	—	—	2 (3,7)	5 (9,3)	7 (13,0)	25 (46,3)	15 (27,7)
	M	—	—	1 (1,1)	2 (2,2)	10 (11,0)	38 (41,9)	40 (44,9)
	B	1 (0,9)	1 (0,9)	—	4 (3,8)	22 (21,0)	48 (45,8)	29 (27,6)
Galvos smegenų insultas 430–438 ischeminis 433–437	V	—	1 (2,5)	—	2 (5,0)	11 (27,5)	15 (37,5)	11 (27,5)
	M	— (1,5)	—	—	2 (3,1)	11 (16,9)	33 (50,8)	18 (27,7)
	B	—	—	—	3 (3,5)	15 (17,2)	44 (50,6)	25 (28,7)
	V	—	—	—	1 (3,1)	8 (25,0)	13 (40,7)	10 (31,2)
	M	—	—	—	2 (3,6)	7 (12,7)	31 (56,4)	15 (27,3)
hemoraginis 430–432	B	1 (8,3)	1 (8,3)	—	1 (8,3)	5 (41,7)	2 (16,7)	2 (16,7)
	V	—	1 (20,0)	—	1 (20,0)	1 (20,0)	1 (20,0)	1 (20,0)
pasėkmės	M	—	—	—	—	4 (57,1)	1 (14,3)	1 (14,3)
	B	—	—	—	—	2 (33,3)	2 (33,3)	2 (33,4)
	V	—	—	—	—	2 (66,7)	1 (33,3)	—
	M	—	—	—	—	—	1 (33,3)	2 (66,7)

	B	19	—	1 (5,3)	2 (10,5)	5 (26,3)	3 (15,8)	7 (36,8)	1 (5,3)
Reumatinės širdies ydos	V	7	—	1 (14,3)	2 (28,6)	1 (14,3)	1 (14,3)	2 (28,6)	—
393—	M	12	—	—	—	4 (33,3)	2 (16,7)	5 (41,7)	1 (8,3)
Kitos	B	32	1 (3,1)	—	—	6 (18,7)	6 (18,7)	11 (34,5)	6 (18,8)
	V	16	—	—	—	5 (31,2)	4 (25,0)	3 (18,7)	2 (12,5)
	M	16	1 (6,2)	—	—	1 (6,3)	2 (12,5)	8 (50,0)	4 (25,0)
Iš viso	B	394	5 (1,3)	8 (2,0)	20 (5,1)	41 (10,4)	70 (17,8)	45 (36,8)	104 (26,3)
	V	177	4 (2,3)	7 (4,0)	18 (10,2)	28 (15,8)	35 (19,8)	13 (30,0)	32 (18,1)
	M	217	1 (0,5)	1 (0,5)	2 (0,9)	13 (6,0)	35 (16,1)	92 (42,4)	72 (33,1)

Pastaba: B — bendras, V — vyrai, M — moterys. 0—24 m. amžiuje nuo širdies ir kraujagyslių ligų buvo tik 1 (3,1%) — 14 m. mergaitės (6,2%) miršiusios.

Nuo ischeminio insulto mirčių (vyrų ir moterų) daugiausia buvo 75—84 metų, nuo hemoraginio — 65—74 m. moterų grupėse. Vyrų nuo šios patologijos apskritai mirė mažiau, maždaug vienodas skaičius sulaukusiųjų įvairaus amžiaus. 6 atvejai vyresnių žmonių (65 m. ir daugiau) mirtis lėmė galvos smegenų insulto padariniai. Mirtys nuo reumato įvyko tik dėl jau susiformavusių širdies vožtuvų ydų, pradedant 35—44 m., bet tarp mirusiųjų daugiausia buvo 55 m. ir vyresnių moterų. Tarp mirusiųjų nuo kitų širdies ir kraujagyslių ligų buvo mirtys nuo pirminių kardiomiopatijų, kojų arterijų aterosklerozės sukeltų komplikacijų, sklerozinės aortos angos stenozės, atsisluoksniuojančios aortos hematomos ir kt. (3 lentelė, 4 pav.).

Kaip gretutinė patologija tarp 1030 patologoanatomiškai ištirtų (1989—1991 m. mirusiųjų 2 kontingentas) širdies ir kraujagyslių ligos, daugiausia aterosklerozinės kilmės, nustatytos 177 atvejais.

Tyrimo rezultatai rodo, kad aterosklerozinių širdies ir kraujagyslių ligų, ypač ischeminės širdies ligos, profilaktikos priemonės gali būti efektyvios taikant jas vaikystėje ir jaunystėje. Siekiant užkirsti kelią tos pačios genės (2) ūminiams fataliniams ischeminės širdies ligos sindromams — staigiai mirčiai ir ūminiam miokardo infarktui, — jau nuo 25 metų būtinos aktyvios pastangos norint nustatyti ankstyvą šios patologijos diagnozę ir parinkti racionalų gydymą, įskaitant antrinę profilaktiką.

Literatūra

1. Lietuva MCXXC. Sveikata ir jos problemos. Vilnius, 1993. 69 p.
2. Stalioraitytė E., Blužas J., Pangonytė D. Klinikinė ischeminės širdies ligos patologija. Vilnius, 1988. 207 p.
3. Stalioraitytė E., Pangonytė D. Patologoanatominis tyrimas: svarba ir problemos // Medicina. 1993. Nr. 1. P. 3—7.
4. Uemura K., Pisa Z. Recent trends in cardiovascular diseases mortality in 27 industrialized countries // wld. Hlth. Statist. Quart. Rep. 1985. Vol. 38. N. 2. P. 142—162.

FIZIKOS IR MATEMATIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

DR. KUN. JONAS BORUTA SJ

XX AMŽIAUS FIZIKOS IR KLASIKINĖS TEOLOGIJOS
SĄVEIKA

AKAD. PROF. BRONIUS GRIGELIONIS

TIESINIŲ OPERATORIŲ PUSGRUPIŲ HELINGERIO
TRANSFORMACIJOS

DR. EGIDIJUS NORVAISAS

ŽINOJIMO VIENOVĖ

INŽ. ANTANAS GIRNIUS

ŽEMES PLOKŠČIŲ JUDEJIMAS

DR. CESLOVAS MASAITIS

APROKSIMACIJA L-SPLAINAIS

DR. ARIMANTAS RASKINIS

METAPOŽYMIŲ METODIKOS YPATUMAI SPRENDZIENT
HIERARCHINIO MOKYMO UŽDAVINĮ

DR. KUN. JONAS BORUTA SJ

XX AMŽIAUS FIZIKOS IR KLASIKINĖS TEOLOGIJOS SĄVEIKA

„Numesk, Tėvyne, rūbą seną, kurį užvilko svetimi“, — vėl šiais Maironio žodžiais galime charakterizuoti tas nuotaikas, kuriomis šiais didžiųjų permainų laikais gyvena ne tik mūsų Lietuva, bet ir visa postkomunistinė Rytų Europa. Šios nuotaikos sustiprina ir taip jau gyvą mums naujovių kulto polinkį. Tarsi ankstyvos jaunystės ar paauglystės agresyvus kritiškumas senų idėjų atžvilgiu suveši visose mūsų gyvenimo ir mąstymo srityse, net sprendžiant tikslųjų mokslų ir teologijos sąveikos problemas.

„...senoji teologija, kuri visiškai priklausė nuo filosofijos, šiaudien yra visiškai bejėgė. Šiuolaikinės fizikos teiginiai, ypač netrivialūs ir netiesiniai pasaulis praturtina Netiesinio Jėzaus supratimą. Ne remdamiesi senąja metafizika, jos įstatymais (kurie daugiau nebeegzistuoja), o naudodamiesi fizikos pasiekimais, mes džiaugsmingai siejam besiplečiančią Visatą su Jėzumi...“

Gal ir perdėtas, tačiau ne be pagrindo žinomas posakis: „Yra tik vienas mokslas — fizika, o visa kita — paveikslėlių rinkimas“¹.

„Naujoji teologija privalanti atsisveikinti su platonizmo tradicijomis tikėjimo doktrinoje. Platonizmo bėda ta, kad tikėjimo sąvokos yra įspraustos į feodalizmo ar antikinio pasaulio kontekstą, nepaisančios istorijos vyksmo, tarsi skraidytų nežemiškose aukštybėse...“

Mums būtina nuo krikščionybės teiginių nuvalyti praeities siaurumą, judaizmo, helenizmo, romėnų, germanų ar feodalizmo liekanas... Tikėjimo tiesas privalome aiškintis sutinkamai su šiuolaikinio mąstymo ir šiuolaikinės kultūros koncepcijomis.

Tiesiog reikia pripažinti, jog pasibaigė scholastikos galimybės ir atėjo metas prabilti, naudojantis tikrųjų mokslų kategorijomis. Fizika pasirodė labai turtinga gilesnio pasaulio suvokimo ir, svarbiausia, idėjų, kurios išplečia žmogaus pažinimo galimybes ap-

skritai. Fizikoje išsirutuliojo ir kai kurie universalieji pažinimo principai (papildomumo ar neapibrėžtumo), kurie gali pavaduoti filosofines pastangas kalbėti apie universaliuosius būties dėsnius“².

Iš esmės sutinkant su tokiomis mintimis, visgi jas tenka koreguoti, nes, sakysim, naujosios fizikos idėjos, kaip mūsų atveju papildomumo principas, turi savo analogijų ir „scholastinės teologijos“ teorijose. Matematinės simetrijos tyrimai, grupių teorijos efektyvumas atomo ir branduolio teorijoje taip pat neleidžia teigti, kad platonizmo tradicijoms jau nebėra vietos šiuolaikiniame moksle. Pažvelkime kad ir į tai, kaip marksistas Fr. Herneckas apibūdina vieną iš šiuolaikinės atomo fizikos kūrėjų ir to mūsų minimo papildomumo-neapibrėžtumo principo pagrindėją Vernerį Heisenbergą: „Atsisakęs subjektyvaus idealizmo, V. Heisenbergas nukrypo į objektų idealizmą; panašus procesas įvyko ir A. Einšteino mąstysenoje. Vis dažnesnes Platono citatas V. Heisenbergo raštuose liudija, kad filosofų idealistų idėjos ir šiandien gali stimuliuoti gamtininkų mąstyseną“³.

Si marksisto Fr. Hernecko pastaba, kaip ir labai dažnai minimas A. Einšteino posakis, kad jam kaip fizikui daugiau yra davęs F. Dostojevskis negu matematikas K. F. Gaussas, mums primena, jog būtime atsargesni, kategoriškai neigdami senojo Platono idėjas.

Grįžkime prie papildomumo principo. Šiai auditorijai jis gerai žinomas. XIX ir XX amžių sandūroje eksperimentiniu būdu buvo nustatyta, kad atominio pasaulio objektas, pvz., elektronas, pasižymi skirtingomis, nesuderinamomis savybėmis — vienuose eksperimentuose konstatuojama korpuskulinė, t. y. dalelės, kituose — banginė prigimtis. Šio amžiaus trečiojo dešimtmečio viduryje šią patirtį N. Bohras išreiškė garsioju papildomumo principu: atominio lygmens objektai charakterizuojami savybių rinkiniu, kuris nėra suderinamas ir išreiškiamas mūsų įprastinėmis sąvokomis, susiformavusiomis iš mūsų patirties, tiriant mūsų jauslams prieinamą makroobjektų pasaulį. Tai yra atominis, elementariųjų dalelių lygmens pasaulis turi kur kas daugiau savybių, nei mūsų jauslams tiesiogiai prieinamas makrodydžių pasaulis. To gausumo neįmanoma išreikšti tam ne visai tinkamomis mūsų kasdienio patyrimo sąvokomis. Mūsų įprastinės kalbos požiūriu nesuderinamos, prieštaringos, viena kitą papildančios charakteristikos yra ano tiriamo atomų pasaulio savybių gausumo išraiška. Tos viena kitą išskiriančios, nesuderinamos charakteristikos būtinos tam gausumui išreikšti. Apibendrinamas pirmosios XX amžiaus pusės atomo fizikos atradimus ir savąjį papildomumo principą, N. Bohras rašė: „Mes įsitikinome, kad, norint aptarti atominio

lygmens reiškinius, turi būti išplėsta pati sąvokų sistema taip, kad ji būtų tinkama aprašyti tiek mūsų kasdieniui patirčiai, tiek formuluoti dėsniams, kuriems paklūsta materijoje vykstančių procesų visuma“⁴. „... Eksperimentiniai duomenys liudija, kad egzistuoja naujo tipo ryšiai, kurie neturi analogo klasikinėje fizikoje ir kuriuos tenka apibrėžti *papildomumo* terminu, tuo pabrėžiant aplinkybę, kad, konstatuodami vienas su kitu nesuderinamus reiškinius, mes susiduriame su vieningo ir tiksliai apibrėžto objektų komplekso esminiais, nors ir skirtingais, aspektais“⁵.

N. Bohras, ir formuluodamas savo papildomumo principą, ir jį suformulavęs, juto, kad šis principas tinka sudėtingoms, „neišsprendžiamoms“ kitų mokslo ir kultūros šakų problemoms spręsti: „Epistemologinė pamoka, kurią mums pateikė neseniai vykusio fizikos evoliucija, kai iškilusios problemos buvo išspręstos santykiškai mažu pagrindinių principų rinkiniu, gali padėti pasirinkti būdą, kaip spręsti problemas ir kitose pažinimo srityse, kur situacija nėra taip griežtai apibrėžta, sakysim, biologijoje; čia mechanistinė ir vitalistinė argumentacija vartojama tipiško papildomumo principo metodu. Taip pat sociologijoje tokia dialektika gali būti naudinga sprendžiant problemas, su kuriomis susiduriame tirdami ir palygindami žmonių grupių kultūras“⁶.

Mums, be abejo, įdomiausia panagrinėti papildomumo principo taikymą metafizikoje ir teologijoje. Išeities taškas čia galėtų būti V. Heisenbergo samprotavimai apie papildomumo principu grindžiamą šiuolaikinę kvantinę mechaniką. „Kai kas teigia, kad kvantinė teorija neišbaigta, nes ji pateikia tik dualistinį dalelės-bangos papildomumu grindžiamą gamtos aprašymą. Kas teisingai suvokia kvantinės teorijos esmę, tam niekada į galvą neateis pagunda kalbėti apie dualizmą. Toks žmogus kvantinę teoriją laiko vienu būdu aprašyti atominius reiškinius, o ten, kur mėginant paaiškinti eksperimentinius duomenis bandoma šią teoriją „išverst“ į mums įprastą kasdieninę kalbą, susiduriama su labai skirtingais įvaizdžiais. Kvantinė teorija puikus pavyzdys, kaip galima suvokti kai kurias aplinkybes, jas išsamiai aprašyti ir kartu neužmiršti, kad apie visa tai galima kalbėti tik įvaizdžiais ir simboliais. Mūsų atveju tie įvaizdžiai ir simboliai yra „dalelė“ ir „banga“. Jie iš tiesų neatitinka tikrosios realybės, kurią jie išreiškia papildydami ir prieštaraudami vienas kitam. Ir vis tiek, kadangi aprašyti reiškinius reikia mūsų įprasta kalba, prie tikrojo daiktų pažinimo tegalima priartinti pasitelkiant įvaizdžius ir simbolius.

Matyt, spręsdami bendrąsias fizikos ir ypač metafizikos problemas, susiduriame su panašia situacija. Esame priversti kalbėti įvaizdžiais ir simboliais, kurie neišsamiai aprašo tą realybę, apie kurią kalbame. Dažnai ir čia negalime išvengti prieštaravimų,

tačiau tik šie įvaizdžiai tegali padėti greičiau suprasti tikrąją padėtį“⁷.

Mokslas turi savo ribas žmogui. Tai mokslo išvada. Ir net pats žmogus nėra iki galo moksliškai suprantamas. Jame veikia jėgos, kurias V. Heisenbergas vadina „gėrio“ ir „blogio“ jėgomis. Jis įsitikinęs, kad visiškai atskirti tikėjimo ir mokslo žmogui neįmanoma. Religija visada turi žmogiškąjį pažinimą, mokslą kaip prielaidą, postuludama vertybių skalę šio žinojimo ribose.

Savaime suprantama, religijos ir mokslo kalba bei išraiškos formos skiriasi. Religijoje mes susiduriame su aukščiausią, dieviškąją Realybę, kurios turtingumo negali aprėpti mūsų įprastinės sąvokos. Religijos kalba sudaryta iš įvaizdžių ir simbolių, kurie nepajėgia išsamiai ir tiksliai išreikšti tos Realybės, kuriai jie taikomi. Jie visada tinka tik iš dalies. V. Heisenbergas pabrėžia: „Negalima simbolių ir įvaizdžių laikyti pačiais daiktais, tačiau konstatuodami, kad tai, kuo mes naudojames kalbėdami apie juos, yra įvaizdžiai ir simboliai, negalime tvirtinti, kad jais aptariama realybė egzistuoja tik pasakose, kad jos išvis nėra. Atominėje fizikoje mes turime tokį pat situacijos modelį, kai sakome, kad elektronas skrieja ta ar kita trajektorija arba kad materijos banga sklinda toje ar kitoje erdvės dalyje. Visa tai yra tik įvaizdžiai, kurie tiksliai realybės neatitinka. Tačiau mes žinome, kad už viso to slypi realybė, kurią mes matematiškai su absoliučiu tikrumu galime išreikšti ir eksperimentais patvirtinti“⁸.

Taigi N. Bohro suformuluotas papildomumo principas sėkmingai padeda spręsti religijos ir mokslo santykio problemas, taip pat dieviškosios Būties paslaptis. Populiarioje J. Ratzingerio knygoje „Krikščionybės įvadas“ vykusiai aptariama ši „papildomumo“ pobūdžio dieviškosios Realybės pažinimo problema: „Norėčiau paminėti dar du šiuolaikinio fizikinio mąstymo bruožus. E. Šrėdingeris yra apibrėžęs materiją kaip „bangų paketą“ ir taip iškėlęs ne substancinės, o grynosios aktualios egzistencijos idėją. „Substancialumas“ iš tikrųjų esąs tik viena kitą dengiančių bangų judėjimo rezultatas. Tokia mintis apie materiją galėtų būti labai ginčytina fiziškai arba net jau filosofiškai. Tačiau ji yra jaudinanti „actualitas divina“ — Dievo būties, gryno akto alegorija. Taip pat ir alegorija to, kad Dievas — intensyvioji būtis — egzistuoja vien santykių, kurie nėra „medžiaga“, bet ir ne „banga“, daugyje, kur gali sudaryti vieną — būties pilnybę. Šią mintį iš principo suformulavo jau šv. Augustinas, vystydamas gryno egzistencijos akto („bangų paketo“) idėją“⁹.

„Jansenistas Sen Siuranas yra taikliai pastebėjęs, kad tikėjimą sudaro daugybė prieštaravimų, kuriuos palaiko malonė. Taip jis įvedė į teologiją teiginį — papildomumo dėsnį, kurį šiandien fizika

laiko gamtamokslinio mąstymo nuosavybe. Šių dienų fizikui aišku, kad negalime suprasti tam tikros tikrovės, pavyzdžiui, šviesos ar apskritai materijos struktūros, tik iš vienodų eksperimentų, o kartu ir vienodų teiginių, kad iš visų pusių matome tik po *vieną* aspektą, skirtingą nuo kitų. Negalėdami apimti visumos, turime viską kartu, pavyzdžiui, dalelės ir bangos struktūras, traktuoti kaip užbėgimą už akių visumai, kuri kaip visuminė vienybė arba dėl mūsų regėjimo ribų mums neprieinama. Bet fizikoje mūsų regėjimas nepalyginamai mažiau ribotas negu dvasinės tikrovės ir Dievo atžvilgiu. Ir čia visuomet matome tik iš *vienos* pusės, todėl suvokiame tik vieną aspektą, kuris atrodo prieštaraujantis kitam, tačiau tik kartu jie yra kryptis į visumą, kurios negalime nei išsakyti, nei apimti... Tik formuodami, rodytusi, skirtingus, prieštarinius aspektus, įstengiame žengti tiesos link, kurios pilnatvės niekada neaprepsime“¹⁰.

„Gal šiandienės fizikos teorija bus mums naudingesnė nei Aristotelio filosofija. Modernioji fizika žino, kad apie medžiagos struktūrą galima kalbėti tik įvairių pradinių taškų aproksimacijos atžvilgiu. Ji žino, kad nuo stebėtojo momentinės vietos priklauso gamtai iškeltos klausimo rezultatas. Kodėl gi dabar negalėtume pamėginti suprasti, kad klausdami apie Dievą, neturime ieškoti galutinės aristotelinės definicijos, apimančios visumą?

...Čia mes susiduriame su tikėjimo ir moderniosios mąstysenos sąveika..., kurią atvėrė krikščioniškoji teologija — jos mąstymo papildomumo principu“¹¹.

Taigi net „sausoms scholastinėms“ Dievo definicijoms papildomumo principas suteikia savotiško vaizdumo, naujų palyginimų, vaizdžių analogijų. Fizikui turėtų būti malonu skaityti šitokius sugretinimus tokio ryškaus šių dienų teologo, Vatikano institucijos, saugančios tikėjimo doktrinos grynumą,— Tikėjimo kongregacijos vadovo knygoje.

Tačiau yra dar viena sritis, artimesnė mūsų aktualioms problemoms, kur Dievo problemą tikslinga spręsti darant „galutines“ išvadas pagal papildomumo principą. Jei laikysimės pagrindinės teologijos nuostatos, kad visos kūrinių, taigi tiek atskirų žmonių, tiek jų natūralių bendrijų — tautinių etninių grupių — sukūrimo tikslas — skelbti Kūrėjo garbę atspindint jo tobulumus, darosi suprantama ir tautinio, etninio požiūrio į Dievą ir Dievybę įvairovė, einant nuo vienos tautos ar etninės grupės prie kitos. Bėgalinio Aukščiausios Realybės tobulumo negali išsamiai ir tiksliai atspindėti ar aprašyti viena ribota kūrinių grupė. Išsamesnį vaizdą galima susidaryti tik sugretinant gal ir gana prieštarinius apibūdinimus, požiūrius. Kartais mums tie apibūdinimai atrodo visai nepriimtini, tačiau ir jie turi bent dalelę tiesos... Ir tą „tie-

sos“ dalelę atmetant, visumos vaizdas lieka neišsamus. Tokią situaciją, poetiniu žodžiu išsakytą, randame jau Dionizo Poškos epigramoje:

Vienas tepliojas ir didžiai mokytas
Taipo tepleno visų Dievų Dievą:
Rankose perkūns ugnings padarytas,
Veids, akys smarkios — ne tokios kaip tėvo,
— Ar Dievs smarkininks,— klausia muzikėlis,—
Jog ant jo veido toks smarkums didelis?
Abidvi rankos perkūnus užlaiko —
Kuomi gi glostys mane, savo vaiką?

Mums, lietuviams, ramesnį Dievo Rūpintojėlio simbolį išimylėjusiems, priimti Dievo Sūnaus kaip riterio, karžygio, ginančio tiesą ir nuskriaustuosius, įvaizdį, kuris artimas germaniškojo mentaliteto tautoms, taip pat įmanoma tik atsižvelgiant į papildomumo principą. J. Eretas „Vokiečių literatūros istorijoje“¹² vaizdžiai aprašo situaciją, kaip nelengvai Evangelija rado kelią į senųjų germanų širdis. Ypač tai ryšku aptariant tarp 825 ir 835 metų parašytą „Heliandą“ — Evangelijų atpasakojimą senąja germanų kalba. Priminsim J. Ereto samprotavimus ir vieną jo cituojamą „Heliando“ vietą: „Heliandas“ gyvai liudija, kaip keitėsi senasis germaniškai pagoniškas gyvenimas į krikščionišką: jis parodo, kaip sunku buvo saksams daryti žingsnį į naują gyvenimą.

Nors krikščioniškas mokslas čia integrališkai išdėstytas, tačiau poetas vengia per daug drastiškų vaizdų, kurie būtų galėję atstumti saksus: jis, pvz., nutyli tokį pamokymą, kad prieš smūgiui reikia atsukti ir antrą veidą.

Kristaus suėmimas: „Pykčiu užsidedė drąsusis Petras, galingas karžygys... iš širdies gailėsčio negalėjo tarti nė žodžio, nes norėjo surišti Viešpatį. Narsus karžygys išėjo kovoti savo karaliaus akivaizdoje tvirtas, tikrai pasiryžęs, be baimės. Kovai nusiemė jis savo kardą nuo šono ir puolė artimiausią priešą. Kardo ašmenimis Malchui buvo raudonai aprėžtas dešinysis šonas, ausis nukirsta. Jis buvo taip sužeistas į galvą, kad nuo kardo susikruvino jo veidas ir ausis... Iš žaizdos tryško ir tekėjo kraujas. Pirmutiniam priešui veidas buvo surėžytas. Minia pasitraukė bijodama kardo smūgių...“¹³

Lietuvių literatūroje bene ryškiausią Dievo aptarimą pagal papildomumo principą randame L. Andriekaus eilėraštyje „Valdovas“:

Kai regiu Tave mozaikose,
Man atrodai toks didingas,
Toks rūstus
Su teisybės atskleista knyga.

Ir šventai tikiu, o Dieve,
Kad valdai visas žemes, visus kraštus
Savo žvilgsnio,
Savo piršto
Amžina jėga.

Kai randu Tave palaukėse,
Nei didybės, nei rūstumo
Nematau —
Varganas atrodo, kaip ir mes,
Apgaubti mirties šešėlių.
Ir prašau dagilį, kad čiulbėtų Tau —
Visą dieną,
Visą naktį
Stiprintų skausme.

Nuostabu, kad L. Andriekus, aptardamas Dievo kaip „Pantokratoriaus“ įvaizdį, svetimą jo lietuviškam mentalitetui, vis tiek sako: „šventai tikiu, o Dieve, kad valdai visas žemes ir t. t.“, neatsižadėdamas, atrodo, nesuderinamo kenčiančio Dievo Rūpintojėlio simbolio. Taip žengiamo į integralinę, įvairiaspalvę pilnybę... Atsiveriama turiningai begalybei...

Kiekviename etninių grupių požiūryje į Dievybę — germanų riteriškame valdove, romėnų-graikų Pantokratoriuje, slavų gyvybės šaltinyje, lietuviškame Rūpintojėlyje — yra dalis tiesos apie Dievą. Visi šie požiūriai turi teisę egzistuoti vienas kitą papildydami, tikrai nevalia jų naikinti „tikėjimo vienybės“ ar kurios kitos idėjos vardan, kaip ne kartą tautų istorijoje buvo daroma.

N. Bohras, taikydamas savo suformuluotąjį papildomumo principą tarpnacionalinių kultūrų sąveikai, rašė: „Lygindami įvairias kultūras, išaugusias istorijos įvykių suformuotų tradicijų žemėje, mes susiduriame su sunkumais, kurie kyla iš to fakto, kad nelengva vienos tautos kultūrą vertinti kitos tautos kultūros fone. Šiuo požiūriu ryšys tarp tautinių kultūrų apibūdinamas kaip papildomumo tipo sąveika, nors šio termino čia negalime tokia griežta prasme vartoti kaip atomo fizikoje arba psichologinėje analizėje... Viena vertus, tarpnacionalinių kontaktų išdava būdavo kultūrų susiliejimas išsaugant tik kai kuriuos savitus vertingų tradicijų bruožus, kita vertus, antropologiniai tyrinėjimai laipsniškai vis aiškiau atskleidžia bendrus įvairiausių kultūrų raidos bruožus. Ir mums atrodo, kad neįmanoma pastatyti sienos tarp žmonijos vieningumo ir tarpusavio supratimo problemų, nes tai būdas pakelti bendrą visos žmonijos kultūrą“¹⁴.

Minėtieji pavyzdžiai galėtų būti neblogo šių N. Bohro minčių

ilustracija — vieno krikščioniškojo tikėjimo pagrindu Europos nacionalinių „teologinių“ pažiūrų įvairovė. Mes, europiečiai, ją turėtume saugoti, vertinti ir ja didžiuotis.

Pateikėme keletą teologijos problemų, kurioms spręsti XX amžiaus fizikoje suformuluotas papildomumo principas yra puikus metodinis instrumentas. Bet įdomiausia, kad papildomumo principas trimis šimtais metų anksčiau nei fizikoje buvo atrastas teologijoje, XVI—XVII amžių sandūroje, bažnytiniam autoritetui sprendžiant garsųjį tomistų-molinistų ginčą apie Dievo visa lemiančios visagalybės bei visa žinojimo ir, kita vertus, žmogaus laisvos valios galimumo santykio problemą. Arba: kaip veikiančiąją Dievo malonę (*gratia efficax*) suderinti su žmogaus veikimo laisve. Šie abu teiginiai yra Apreiškime — Šventajame Rašte ir Tradicijoje. Ispanų jėzuitas Luis de Molina (miręs 1600 m.) veikale „Concordia liberi arbitrii cum Gratiae donis“ mėgino šią dilemą spręsti kitaip — jis suformulavo tarpinį pažinimą (*scientiam mediam*) tarp grindžiančiojo žinojimo (*scientia necessaria*) ir žmogiškosios laisvės žinojimo (*scientia libera*). Šiuo pažinimu Dievas pažįstas sąlygiškai būsimus dalykus (*futurabilia*), t. y. tuos, kurie niekada nebus realizuoti, bet galėjo būti, priklausomai nuo kūrinio laisvo apsisprendimo, jei būtų buvusios atitinkamos sąlygos.

L. Molina teigia, kad Dievas šiuo žinojimu tikrai numato, dar prieš savo valios nutarimą, ką žmogaus valia darytų, jei atsidurtų vienokiose ar kitokiose sąlygose. Šį pažinimą L. Molina vadina „scientia media“, kadangi jis nėra nei „scientia libera“, nei „scientia necessaria“.

Dominikonas Dominicus Banez (miręs 1604 m.) savo 1595 metais parašytu veikalu „Apologia fratrum Praed. adversus novas assertiones cuiusdam doctoris Molinae“ griežtai pasmerkė Molinos pastangas surasti tomistinėje teologijoje teoriškai giliau pagrįstą erdvę žmogaus laisvai valiai ir atmetė L. Molinos „scientia media“ kaip ereziją, nesuderinamą su Dievo visa lemiančia visagalybe — „praemotio“ arba „praedeterminatio physica“.

Nesibaigiant šiam ginčui tarp ispanų teologų, popiežius Klemensas VIII 1596 metais perkėlė ginčą į Romą, kur disputai buvo tęsiami pačiam popiežiui dalyvaujant. Bet galutinės išvados nebuvo padarytos. 1605 m. mirus Klemensui VIII, jo įpėdinis Paulius V, patariamasis šv. Pranciškaus Salezo ir šv. Roberto Belarmino, 1607 metais pabaigė ginčą, palikdamas laisvę kiekvienai pusei laikytis savo nuomonės, nesmerkiant kitos kaip eretiškos, nes abu prieštaraujantys teiginiai yra Apreiškime ir abu aiškiai liudija, kokia nuostabi yra dieviškoji Būtis ir jos begalinis tobulumas. Šie du dieviškosios Būties, dieviškojo žinojimo aspektai

vienas kitą papildė. 1748 metais Benediktas XIV pakartotinai patvirtino Pauliaus V sprendimą, išplėtodamas jį, kad būtų galima išspręsti Tomo Akviniečio ir Augustino sekėjų ginčą¹⁵.

Taigi apibūdinant šiuolaikės fizikos (ir apskritai gamtos, tikslųjų mokslų) ir teologijos sąveiką, reikėtų vengti vienpusiškumo ir nesumenkinti klasikinės teologijos idėjų vaisingumo. Turbūt nesunkiai surastume taip pat kitų fizikai ir teologijai bendrų idėjų, kurios galėtų skatinti abipusę raidą, stimuliuotų tobulesnį Didžiosios Realybės pažinimą.

¹ Kavaliauskas C. Netiesinis Kristus // Siaurės Atėnai. 1991. Gegužės 22. Nr. 20 (67).

² Kavaliauskas C. Kodėl mums reikalingas teologijos atgimimas? [Rankraštis].

³ Herneck F. Bahnbrecher des Atomzeitalters. Grosse Natur forscher von Maxwell bis Heisenberg. Berlin, 1970; Vertimas į rusų k.: Пионеры атомного века. Москва, 1974. С. 280.

⁴ Bohr N. Biology and Atomic Physics // Congressi di fisica, radiologia e biologia sperimentale. Bologna, 1937. (Celebrazione del secondo centenario della nascita di Luigi Galvani). Bologna, 1938. P. 6—15. Cituota pagal rus. vertimą: Бор Н. Избранные научные труды. Москва, 1971. С. 253.

⁵ Bohr N. On the Notions of Causality and Complementarity // Dialectica. 1948. Nr. 2. P. 312—319; rus. vertimas: Бор Н. Избранные научные труды. Москва, 1971. С. 393.

⁶ Ten pat. P. 398.

⁷ Heisenberg W. Der Teil und das Ganze. Gespraechе im Unkreis der Atomphysik. München, 1969; rus. vertimas: Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое. Москва, 1989. С. 322.

⁸ Alle müssen fragen nach Gut und Böse // Tag des Herrn. Leipzig. 1976. 10. Juni. (V. Heisenbergo nekrologas).

⁹ Ratzinger J. Krikščionybės įvadas. Vilnius, 1991. P. 101—102.

¹⁰ Ten pat. P. 100—101.

¹¹ Ten pat. P. 101.

¹² Eretas J. Vokiečių literatūros istorija. Kaunas, 1931. T. 1. P. 55—56.

¹³ Ten pat. P. 56.

¹⁴ Bohr N. The Unity of Knowledge // The Unity of Knowledge. N. Y., 1955. P. 17—62; rus. vertimas: Бор Н. Избранные научные труды. Москва, 1971. С. 495.

¹⁵ Lietuvių Enciklopedija. Bostonas, 1959. T. 19. P. 160—161; Lexicon der katholischen Dogmatik. Freiburg—Basel—Wien, 1988. S. 200—214.

AKAD. PROF. BRONIUS GRIGELIONIS

TIESINIŲ OPERATORIŲ PUSGRUPIŲ HELINGERIO TRANSFORMACIJOS

Vaizdumo dėlei pradžioje nagrinėsime žymiai paprastesnį diskrečiojo laiko atvejį. Tegu (X, B) yra matė erdvė ir $B(X)$ yra visų aprėžtų B -mačių funkcijų f Banacho erdvė su norma $\|f\| = \sup_{x \in X} [f(x)]$. Žymėsime $X_n = \underbrace{X \times \dots \times X}_{n \text{ kartų}}$, $B_n = \underbrace{B \otimes \dots \otimes B}_{n \text{ kartų}}$, $n \geq 1$. Tiesi-

nių aprėžtų neneigiamų operatorių pusgrupė $\{T(n), n \geq 0\}$ akivaizdžiai turi pavidalą $T(n) = T^n$, $n \geq 0$; čia $T = 1(1)$ ir $T^0 = I$ yra tapatingasis operatorius. Tokiu būdu kiekviena tokia pusgrupė vienareikšmiškai aprašoma baigtiniu branduoliu $P^T(x, B) = T1_B(x)$, $x \in X$, $B \in B$; čia 1_B yra žymimas aibės B indikatorius, $1_X = 1$, nes

$$Tf(x) = \int_X f(y) P^T(x, dy), \quad f \in B(X).$$

Su kiekviena pusgrupe $\{T^n, n \geq 0\}$ susiejame šeimą baigtinių matų $\{P_{x,n}^T(B_n), B_n \in B_n, x \in X, n \geq 1\}$, apibūrinamą formule:

$$(1) \quad P_{x,n}^T(B_n) = \int_{X_n} 1_{B_n}(x_1, \dots, x_n) P^T(x, dx_1) P^T(x_1, dx_2) \dots P^T(x_{n-1}, dx_n).$$

Toliau nagrinėsime tiesinių aprėžtų neneigiamų operatorių pusgrapių baigtinę šeimą $T_k = \{T_j^n, n \geq 0, j = 1, \dots, k\}$.

1 apibūrinamas. Pusgrupė $\{T^n, n \geq 0\}$ dominuoja šeimai T_k , jei kiekvienam $x \in X$, $n \geq 1$ ir $j = 1, \dots, k$,

$$(2) \quad P_{x,n}^{T_j} \ll P_{x,n}^T.$$

Žymėsime:

$$f_{j,n}(x, x_1, \dots, x_n) = \frac{dP_{x,n}^{T_j}}{dP_{x,n}^T}(x_1, \dots, x_n)$$

Iš formulės (1) išplaukia, jog sąlyga (2) yra patenkinta tada ir tik tada, kai kiekvienam $x \in X$ ir $j = 1, \dots, k$.

$$P^{T_j}(x, \cdot) \ll P^T(x, \cdot).$$

Be to, pažymėję

$$f_j(x, y) = \frac{dP^{T_j}(x, \cdot)}{dP^T(x, \cdot)}(y), \quad x, y \in X,$$

turėsime, kad

$$(3) \quad f_{j,n}(x_0, x_1, \dots, x_n) = \prod_{l=1}^n f_j(x_{l-1}, x_l).$$

Tegu

$$\Sigma_k = \{\gamma : \gamma = (\gamma_1, \dots, \gamma_k), \quad 0 \leq \gamma_j < 1, \quad j = 1, \dots, k, \quad \sum_{j=1}^k \gamma_j = 1\}.$$

2 apibrėžimas. Šeimos T_k Helingerio transformacija yra tiesinių aprėžtų neneigiamų operatorių pusgrupių šeima

$$\{T(n; \gamma, T_k), \quad n \geq 0, \quad \gamma \in \Sigma_k\},$$

aprašoma formule:

$$(4) \quad T(n; \gamma, T_k) f(x) = \int_{X_n} \prod_{j=1}^k f_j^{\gamma_j}(x, x_1, \dots, x_n) f(x_n) P_{x,n}^T(dx_1, \dots, dx_n),$$

$$n \geq 1, \quad x \in X, \quad \gamma \in \Sigma_k, \quad f \in B(X);$$

čia $\{T^n, n \geq 0\}$ yra bet kokia pusgrupė, dominuojanti šeimai T_k . Šis apibrėžimas yra korektiškas, nes integralas formulėje (4) nepriklauso nuo dominuojančios pusgrupės pasirinkimo, kuris visada yra galimas, o patys operatoriai $T(\gamma, T_k)$ aprašomi branduoliais

$$(5) \quad P^{T(\gamma, T_k)}(x, B) = \int_B \prod_{j=1}^k f_j^{\gamma_j}(x, y) P^T(x, dy), \quad x \in X, \quad B \in B(X).$$

Taigi teisinga lygybė:

$$(6) \quad T(n, \gamma, T_k) = T^n(\gamma, T_k), \quad n \geq 0, \quad \gamma \in \Sigma_k.$$

Kai $P^{T_j}(x, X) \equiv 1$, $j = 1, \dots, k$, tai $T(n; \gamma, T_k) 1(x)$, $x \in X$, yra tikimybinių matų šeimos $\{P_{x,n}^{T_j}, j = 1, \dots, k\}$ Helingerio transformacija, vaidinanti svarbų vaidmenį matematinėje statistikoje (žr. [1]–[4]).

Atskiru atveju, kai $k=2$, $\gamma=(1/2, 1/2)$, tai

$$1 - T^n((1/2, 1/2), T_2) 1(x) = q^2(P_{x,n}^{T_1}, P_{x,n}^{T_2});$$

čia $q(P^1, P^2)$ yra matų P^1 ir P^2 Helingerio—Kakutano atstumas. Tuo būdu formulė (6) leidžia rekurentiškai apskaičiuoti matų Helingerio—Kakutano atstumą.

Kai branduoliai $P^{T_j}(x, B)$, $j=1, \dots, k$, nepriklauso nuo x , tai iš (6) ir (7) išplaukia gerai žinomos formulės:

$$T(n; \gamma, T_k) f(x) = a(\gamma, T_k, f) a^{n-1}(\gamma, T_k, 1)$$

ir

$$q^2(P_{x,n}^{T_1}, P_{x,n}^{T_2}) = 1 - a^n((1/2, 1/2), T_2, 1);$$

čia

$$a(\gamma, T_k, f) = \int_x \prod_{j=1}^k \left(\frac{dP_j^T}{dP^T}(\gamma) \right)^{f_j} f(y) P^T(dy),$$

o $\{T^n, n \geq 0\}$ yra bet kuri pusgrupė, dominuojanti šeimai T_k ir aprašoma branduoliu $P^T(\cdot)$.

2. Tolydžiojo laiko atveju, aprašant tiesinių aprėztų neneigiamų operatorių pusgrupei šeimų $T_k = \{T_j(t), t \geq 0, j=1, \dots, k\}$ Helingerio transformacijas $T(t; \gamma, T_k), t \geq 0, \gamma \in \Sigma_k$, išskyla netrivialių mato teorijos ir stochastinės analizės uždavinių.

Toliau, sakykime, kad $(X, B(X))$ yra separabili pilna metrinė erdvė su Borelio poaibių σ -algebra, $B(X)$ yra $B(X)$ -mačių funkcijų Banacho erdvė su norma $\|\cdot\|$, Ω yra Skorochodo erdvė $D_{(0,\infty)}(X)$, F yra jos Borelio poaibių σ -algebra ir $F = \{F_t, t \geq 0\}$ yra cilindrinii poaibių generuota standartinė filtracija. Nagrinėsime tik tokias pusgrupes $\{T(t), t \geq 0\}$, kurioms $T(0) = I$, kiekvienam $t > 0$ $T(t)1 = 1$, $T_t B(X) \subseteq B(X)$, $\lim_{s \rightarrow 0} \|T(t+s)f - T(t)f\| = 0$,

$f \in B(X)$ ir kurioms egzistuoja matų šeima $\{P_x^T, x \in X\}$ σ -algebroj F , apibrėžiamų cilindrinėms aibėms

$$C_{t_1, \dots, t_n}(B_n) = \{\omega : \omega \in \Omega, (\omega(t_1), \dots, \omega(t_n)) \in B_n\}, \\ 0 < t_1 < \dots < t_n, n \geq 1, B_n \in B(X_n),$$

formule:

$$P_x^T(C_{t_1, \dots, t_n}(B_n)) = \int_{X_n} 1(x_1, \dots, x_n) P^T(t_1, x, dx_1) \cdot$$

$$P^T(t_2 - t_1, x_1, dx_2) \dots P^T(t_n - t_{n-1}, x_{n-1}, dx_n).$$

Cia

$$P(t, x, B) = T(t)1_B(x), t \geq 0, x \in X, B \in B(X),$$

ir yra daroma prielaida, kad $1_B \in B(X)$ visiems $B \in B(X)$.

Žymėsime:

$$P_{x,t}^T = P_x^T | F_t, t \geq 0, x \in X.$$

3 a p i b r ė ž i m a s. Pusgrupė $\{T(t), t \geq 0\}$ dominuoja šeimai T_k , jei kiekvienam $x \in X, t > 0$ ir $j = 1, \dots, k$.

$$(8) \quad P_{x,t}^{T_j} \ll P_{x,t}^T.$$

Tarkime, kad bent viena tokia pusgrupė egzistuoja.

4 a p i b r ė ž i m a s. Šeimos T_k Helingerio transformacija yra tiesinių operatorių pusgrupių šeima $\{T(t; \gamma, T_k), t \geq 0, \gamma \in \Sigma_k\}$, apibrėžiama formule:

$$(9) \quad T(t; \gamma, T_k)f(x) = \int \prod_{j=1}^k \left(\frac{dP_{x,t}^{T_j}(\omega)}{dP_{x,t}^T} \right)^{\gamma_j} f(\omega(t)) P_x^T(d\omega),$$

$$t \geq 0, \gamma \in \Sigma_k, f \in B(X);$$

čia $\{T(t), t \geq 0\}$ yra bet kokia pusgrupė, dominuojanti šeimai T_k .

Tegu $(A_j, D(A_j))$ yra pusgrupės $\{T_j(t), t \geq 0\}$ generuojantis operatorius, $j = 1, \dots, k$, o $(A, D(A))$ yra pusgrupės $\{T(t), t \geq 0\}$ generuojantis operatorius.

Pagrindiniai mus dominantys uždaviniai yra radimas sąlygų, išreikštų generuojančių operatorių terminais, kada patenkintos pareinamybės (8), Feinmano—Kaco tipo formulių pusgrupėms (9) bei pastarųjų pusgrupių generuojančių operatorių gavimas. Gana bendri rezultatai šia linkme gauti darbe [5] (žr. taip pat [6]). Jais naudojantis, dabar panagrinėsime dvi gana paprastas tiesinių operatorių pusgrupių klases, sakydami, kad $B(X)$ yra visų aprėžtų $B(X)$ -mačių funkcijų f Banacho erdvė su norma $\|f\| = \sup_{x \in X} |f(x)|$.

3. Tegu kiekvieniems $f \in B(X)$, $j = 0, 1, \dots, k$.

$$(10) \quad A_j f(x) = \int_{X/\{x\}} (f(y) - f(x)) V_j(x, y) \pi(x, dy);$$

čia $\pi(x, \{x\}) = 0$, $V_0(x, y) = 1$, $q(\cdot)$, $V_j(\cdot, \cdot)$ yra griežtai teigiamos ir tolygiai aprėžtos funkcijos, $j = 1, \dots, k$; $q(x) = \pi(x, X)$.

1 teorema. Pusgrupė $\{T_0(t), t \geq 0\}$ dominuoja šeimai T_k

ir

$$(11) \quad T(t, \gamma, T_k)f(x) = \int_{\Sigma} e^{-\int_0^t F(\gamma, T_k)(\omega(s)) ds} f(\omega(t)) \widehat{T}(\gamma, T_k)_{x,t}(d\omega);$$

čia

$$F(\gamma, T_k)(x) = \int_{X/\{x\}} \left(\sum_{j=1}^k \gamma_j V_j(x, y) - V_{\gamma, T_k}(x, y) \right) \pi(x, dy),$$

$$V_{\gamma, T_k}(x, y) = \prod_{j=1}^k V_j^{\gamma_j}(x, y),$$

o pusgrupės $\{\hat{T}(t; \gamma, T_k), t \geq 0\}$ generuojantis operatorius $\hat{A}_{\gamma, T_k}$ yra lygus

$$\hat{A}_{\gamma, T_k} f(x) = \int_{X \setminus \{x\}} (f(y) - f(x)) V_{\gamma, T_k}(x, y) \pi(x, dy), x \in X,$$

$$f \in D(\hat{A}_{\gamma, T_k}) = B(X), \gamma \in \Sigma_k.$$

I r o d y m a s. Iš žinomų tikimybinių matų diferencijuojamumo sąlygų ir jų Radono—Nikodymo išvestinių išraiškų (žr. [3]) lengvai randame, kad kiekvieniems $x \in X, t < 0, j = 1, \dots, k$

$$P_{x,t}^{T_j} \sim P_{x,t}^{T_0}$$

ir

$$\frac{dP_{x,t}^{T_j}}{dP_{x,t}^{T_0}} = \Xi_t(Y_j),$$

čia $\Xi_t(\cdot)$ žymi stochastinę Doléans—Dade eksponentę,

$$Y_j(\omega, t) = \int_0^t \int_X (V_j(\omega(s-), x) - 1) q(\omega, ds, dx)$$

$$q(\omega, dt, dx) = p(\omega, dt, dx) - \pi(\omega(t-), dx) dt,$$

o $p(\omega, [0, t] \times B)$ yra skaičius $0 < s \leq t$, kuriems $\omega(s) \neq \omega(s-)$ ir $\omega(s) \in B$. Toliau belieka pasinaudoti bendrais darbo [5] rezultatais.

Iš formulės (11) randame, kad pusgrupės $\{T(t, \gamma, T_k), t \leq 0\}$ generuojantis operatorius A_{γ, T_k} yra lygus

$$A_{\gamma, T_k} f(x) = \hat{A}_{\gamma, T_k} f(x) - F(\gamma, T_k)(x) f(x),$$

$$x \in X, f \in D(A_{\gamma, T_k}) = B(X), \gamma \in \Sigma_k.$$

Atskiru atveju, pažymėję

$$u(t, x) = Q^2(P_{x,t}^{T_1}, P_{x,t}^{T_2}).$$

iš teoremos (1) gausime, kad

$$\begin{cases} \frac{\delta u(t, x)}{\delta t} = \int_{X/\{x\}} [\sqrt{V_1(x, y)V_2(x, y)} u(t, y) - \\ - 1/2 (V_1(x, y) + V_2(x, y)) u(t, x)] \pi(x, dy), t > 0, x \in X, u(0, x) = 0. \end{cases}$$

Pastebėsime, kad 1 teoremos sąlygos gali būti žymiai susilpnintos.

4. Tegu dabar X yra separabeli Hilberto erdvė su skaliarine sandauga $(\cdot, \cdot)$. Nagrinėsime tokią klasę pusgrupių $\{T_\vartheta(t), t \geq 0\}$, $\vartheta \in \Theta \subseteq X$, kad kiekvieniems $x \in X, t > 0, \vartheta \in \Theta$.

$$P_{x,t}^{T_\vartheta} \sim P_{x,t}^{T_0}$$

$$(12) \quad \frac{dP_{x,t}^{T_\vartheta}}{dP_{x,t}^{T_0}}(\omega) = e^{(\omega(t), (\vartheta) - t\Psi(\vartheta))},$$

čia

$$\Psi(\vartheta) = \ln \int_{\Omega} e^{(\omega(1), \vartheta)} P_0^{T_0}(d\omega)$$

ir

$$\Theta = \{\vartheta : |\Psi(\vartheta)| < \infty\}.$$

Funkcija Ψ būtinai išreiškiama Lévy—Chinčino formule:

$$\Psi(\vartheta) = (\vartheta, a) + 1/2 (S\vartheta, \vartheta) + \int_{X/\{0\}} (e^{(\vartheta, x)} - 1 - (\vartheta, x) 1_{\{\|x\| \leq 1\}}) \pi(dx);$$

čia $a \in X$, S yra neneigiamai apibrėžtas simetrinis baigtinio pėd-sako tiesinis operatorius (S -operatorius), $\int_{X/\{0\}} \|x\|^2 \wedge 1 \pi(dx) < \infty$.

Klasė $\{T_\vartheta(t), t \geq 0\}$, $\vartheta \in \Theta$, yra vadinama eksponentine (žr. [7]). Pusgrupė $\{T_\vartheta(t), t \geq 0\}$ yra charakterizuojama tuo, kad visiems $0 = t_0 < t_1 < \dots < t_n, z_l \in X, n \geq 1, l = 1, \dots, n$,

$$\int_{\Omega} \prod_{l=1}^n e^{i(z_l, \omega(t_l) - \omega(t_{l-1}))} P_x^{T_0}(d\omega) = \prod_{l=1}^n e^{-i(t_l - t_{l-1})\Psi(\vartheta, z_l)}$$

ir $P_x^{T_\vartheta}(\{\omega : \omega(0) = x\}) = 1$, kur

$$\begin{aligned} \Psi(\vartheta, z) = & i(z, a(\vartheta)) - 1/2 (Sz, z) + \int_{X/\{0\}} [e^{i(z, x)} - 1 - \\ & - i(z, x) 1_{\{\|x\| \leq 1\}}] e^{(\vartheta, x)} \pi(dx), \end{aligned}$$

$$a(\theta) = a + S\theta + \int_{\{\|x\| \leq 1\}} (e^{(\theta, x)} - 1) x \pi(dx).$$

2 teorema. (plg. [8]). Tegu $T_k = \{T_j^0(t), t \geq 0, j = 1, \dots, k\}$,

$$\{\theta_1, \dots, \theta_k\} \in \Theta \text{ ir } \theta(\gamma, T_k) = \sum_{j=1}^k \gamma_j \theta_j.$$

Tada visiems $\gamma \in \Sigma_k, t \geq 0$

$$(13) \quad T(t; \gamma, T_k) = e^{-t(\sum_{j=1}^k \gamma_j \psi(\theta_j) - \psi(\theta(\gamma, T_k)))} T_{\theta(\gamma, T_k)}(t).$$

Irodymas. Formulė (13) išplaukia tiesiog iš Helingerio transformacijos apibrėžimo, formulės (12), aibės Θ iškilumo ir pusgrupių $\{T_\theta(t), t \geq 0\}, \theta \in \Theta$, savybių.

Iš formulės (13) nustatome, kad visiems $\theta_1, \theta_2 \in \Theta, t \geq 0, x \in X$

$$Q^2(P_{x,t}^{T_{\theta_1}}, P_{x,t}^{T_{\theta_2}}) = 1 - e^{-t[1/2(\psi(\theta_1) + \psi(\theta_2)) - \psi(1/2(\theta_1 + \theta_2))]}.$$

Literatūra

1. Strasser H. Mathematical theory of statistics. Amsterdam, 1985.
2. Liese F., Vajda I. Convex statistical distances. Leipzig, 1987.
3. Jacod J., Shiryaev A. N. Limit theorems for stochastic processes. Berlin, 1987.
4. Jacod J. Convergence of filtered statistical models and Hellinger processes // Stochastic Processes Appl. 32 (1989). P. 47—68.
5. Grigelionis B. On Hellinger transforms for solutions of martingale problems // Stochastic Processes. A Festschrift in Honour of Gopinath Kallianpur, ed. S. Cambanis et al. New-York, 1983. P. 107—116.
6. Jacod J. Filtered statistical models and Hellinger processes // Stochastic Processes. Appl. 32 (1989). P. 3—45.
7. Kuchler U., Sorensen M. Exponential families of stochastic processes: a unifying semimartingale approach // Intern. Statist. Rev., 57 (1989). P. 123—144.
8. Newman C. M. The inner product of path space measures corresponding to random processes with independent increments // Bull. Amer. Math. Soc., 78 (1972). P. 268—272.

DR. EGIDIJUS NORVAISAS

ZINOJIMO VIENOVĖ

Per visą mokslo raidos istoriją pastebimos dvi tendencijos: siekimas koncentruoti pastangas į konkrečius tyrimus ir siekimas integruotis į bendrą kultūros procesą. Senovėje išminčius ir mokslininkas buvo tas pats asmuo. Šiandieną mes labai gerai skiriame žodžių „išmintingas“, „protingas“, „gudrus“ prasmes ir toli gražu ne kiekvieną mokslininką drįstame pavadinti išmintingu. Mūsų samprotavimai daugiausiai skiriami tiksliesiems mokslams, nors daugelis bruožų yra bendri.

Jeigu į mokslą žiūrėsime kaip į faktų, teorijų ar metodų rinkinį, tai jo istorija pasirodys mums kaip nuolatinis kaupimas. Tačiau tai nėra vien tik kumuliacinis procesas. Mokslo tiesos, kaip ir visuomenė, patiria sukrėtimus — revoliucijas. T. Kuhnas išskyrė šias mokslo raidos stadijas ir apibūdino pagrindinius jų bruožus. Mokslo teorijų kaitos neįmanoma tiksliai įvertinti, jei jos nesiejamos su istoriniu kontekstu. Kiekvieno mokslo atstovai sukuria savo tyrimo metodus, netgi kalbą, supaprastinančią bendravimą ir atspindinčią esmines tyrimo objekto savybes. Per tyrimus vadovaujamasi tradicijomis, remiamasi mokslo visuomenei suprantamomis taisyklėmis ir pavyzdžiais. T. Kuhno pirmąkart pavadota „paradigmos“ sąvoka bene geriausiai atspindi normalaus, tolygiai besivystančio mokslo esmę. Mokslo visuomenė turi savo tikrovės modelį, pagal kurį orientuoja savo tyrimus. Svarbu, kad šis modelis, pasaulio tvarkos „pavyzdys“, būtų visiems suprantamas. Normalaus mokslo tikslas yra ištirti reiškinius ir rasti jų vietą jau esančioje paradigmoje. Normalus mokslas nesiekia pakeisti pasaulėvaizdžio. Jo uždavinius T. Kuhnas palygina su galvosūkių sprendimu. Turime pradines sąlygas, žinome ar nujaučiame rezultatą, tad uždavinys — kaip pagal žinomas taisykles išspręsti šią problemą.

Tačiau ne visos problemos yra išsprendžiamos. Išryškėja klausimai, kuriems nėra atsakymo. Kartais atsakymai griauja pa-

čios paradigmos pamatus. Prasideda esminiai pertvarkymai ir perėjimas prie kitos paradigmos, leidžiančios suderinti iškilusius prieštaravimus. Šis procesas vadinamas mokslo revoliucija. Ji yra staigi. Jai įvykus, daugeliui dalyvių susidaro įspūdis, kad nuo akių nukrito uždanga.

Naujai tenka įvertinti daugelį jau žinomų reiškinių. Ryškiausiai šitokių revoliucijų ar krizių pavyzdžiai yra kvantinės mechanikos ir reliatyvumo teorijos fizikoje atsiradimas XX a. pradžioje.

Esminis krizės momentas prasideda tuomet, kai išryškėja, jog mokslas savo turimomis priemonėmis problemų išspręsti jau negali. Tuomet labiausiai išryškėja filosofijos, kultūros, religijos įtaka mokslui. Tačiau ne visuomet tai būna akivaizdu.

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje anglų fizikas ir rašytojas C. P. Snow prabyla apie dvi kultūras. Atominiai reaktoriai, raketos ir palydovai neleido abejoti mokslininkų protingumu. Visuomenė suprato, kad branduolinė bomba yra grėsmė visai žmonijai. Šitoje naujoje situacijoje C. P. Snow pasiūlo paprasčiausią išvadą: suprasti, jog egzistuoja dvi kultūros. Viena — tradicinė humanitarinė, kita — mokslinė kultūra, išaugusi iš XX a. mokslinės, techninės revoliucijos. Atotrūkis tarp šių kultūrų didėja. Jos yra priešingos viena kitai.

Sėkla krito į paruoštą dirvą. Tarybų Sąjungoje įsiliepsnojo diskusija tarp „fizikų ir lyrikų“. Geraį pamename, kaip „fizikai“ gebėdavo padeklamuoti ilgiausius eilėraščius, o „lyrikai“ nesugebėdavo pasakyti antrojo termodinamikos dėsnio. Kuri kultūra pranašesnė, tapdavo tarytum savaime suprantama. Tuščio pasipūtimo netrūko.

Pravartu prisiminti, kas ne per seniai Lietuvoje buvo kalbama apie mokslo ir tikėjimo santykį. Viskas buvo suplakama į keletą tezių: mokslas nesuderinamas su tikėjimu; beveik visi tikri mokslininkai yra (galbūt ir patys to nesuvokdami) spontaniški materialistai. Sios tezės ilgai be argumentacijos kartojamos įstrigo netgi šviesioms galvoms. Tačiau visa mokslo raidos istorija teigia ką kita. Didelį įspūdį palieka kvantinės mechanikos kūrimo istorija. Jai suvokti bene daugiausiai reikia intelekto pastangų. N. Bohro pokalbiai su W. Heisenbergu ar W. Pauliu filosofinė, religinė tematika stebina savo gilumu. Ir tai nėra poza. Šie pokalbiai pinasi su fizikos problemų nagrinėjimu ir juose akivaizdžiai kristalizuojasi nauji mokslo teiginiai. M. Planckas ir E. Šrödingeris buvo labai tikintys žmonės. Dvidešimtmetis P. Diracas gana griežtai kalba apie religiją, tačiau gyvenimo pabaigoje rašo filosofinius esė apie pasaulio pabaigą, o fizikos srityje produktyviai dirba iki pat mirties. Sios pavardės fizikams daug ką sako.

Aišku, kad tarp mokslininkų yra įvairaus tikėjimo ar netikė-

jimo žmonių. Bet visada imponuoja didžiųjų kūrėjų erudicija įvairiais kultūros klausimais. Daugeliui iš jų teko pakelti karus, totalitarinius režimus, bet visada būdavo ryškus jų dorovinis apsisprendimas. Taip, jie sukūrė atominės bombas, tačiau jie pirmieji iškėlė moralinius jos panaudojimo aspektus. Didieji mokslininkai visada priešinosi totalitariniams režimams. Išimtytys, kaip, pavyzdžiui, Nobelio premijos laureato J. Starko bendradarbiavimas su nacionalsocialistais, tik patvirtina taisyklę. Įdomus dėsningumas. Totalitariniai režimai ypač akcentuoja mokslo, technikos pažangą, tačiau neapkenčia intelektualaus mokslo. Vokietijoje prieš karą vyko konferencijos-procesai prieš reliatyvumo teoriją. Sovietų Sąjungoje buvo smerkiama ir persekiojama genetika, kibernetika, buvo rengiamas procesas prieš kvantinę mechaniką, bet paskutiniu momentu susigėsta. A. Fokas, I. Tamas ir kiti atvirai stėjo ginti mokslo tiesų ir laimėjo. Šių dienų šviesiausias pavyzdys yra A. Sacharovas. Ir tai nėra atsitiktinumai.

„Pagal savo prigimtį mąstymas yra vientisas ir universalus. Apšviestas gilios vidinės šviesos, jis nėra mechaniskas taikomų taisyklių rinkinys ir negali būti suskirstytas neįveikiamais barjerais“. Tai vieno žymiausių XX a. matematikų H. Weillo pasakytos mintys. Jos apibendrina ilgaamžę mokslo patirtį. Nei mokslininkas, nei diletantas pasaulio nesuvokia dalimis. Kiekvieno žmogaus darbuose lieka neišdildomas asmenybės pėdsakas. Atliekant konkrečius tyrimus, tenka atsiriboti nuo visumos, todėl kartais susidaro įspūdis, kad moksle svarbu tik faktai. Faktas vienas pats nieko nereiškia. Faktų sandauga yra daugiau negu vien faktai. Faktų sandauga suponuoja teoriją.

Kai pavartome senus nepriklausomos Lietuvos žurnalų ir laikraščių komplektus, pastebime, kokie aktyvūs buvo mūsų vyresniosios kartos mokslininkai. Jie aktyviai darbavosi kultūros ir Lietuvos valstybės kūrimo baruose. Po karo sovietinė sistema šito nepamiršo. Apie fizinius susidorojimus nekalbėsime. Mus domina dvasinės transformacijos, kurias patyrė tikslųjų mokslų atstovai.

Įdomus pavyzdys. Fizikas teoretikas, profesorius, vėliau akademikas A. Jucys parašo straipsnį filosofiniais gamtos mokslų klausimais. Ne tiek svarbus šio straipsnio turinys, kiek reakcija į jį. Laikraštyje „Sovetskaja Litva“ 1952 m. lapkričio 30 d. numeryje pasirodo Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojo N. Ichovičiaus straipsnis „Klaidus straipsnis filosofijos klausimais“. Čia sakoma: „...jaunam skaitytojui buvo pateiktas dezorientuojantis straipsnis, taigi pakenkta augančios kartos komunistiniam auklėjimui“. Toliau: „Profesorius A. Jucys šmeižia dialektinį materializmą, sakydamas, kad gyvų organizmų atsiradimas iš ne-

gyvos medžiagos dar galutinai neišaiškintas“. T. Lysenka ir O. Lepešinskaja, girdi, tai yra eksperimentiškai įrodę ir paaiškinę.

Visi suprantame, ką tokie kaltinimai reiškė 1952 m. Po ilgo teisinimosi ir svarstymo įvairiuose valdžios lygmenyse, A. Juciui visiškai praėjo noras filosofuoti. Filosofiniai mokslo klausimų aiškinimai liko tokiems kaip N. Ichovičius, kuris, be kita ko, sėkmingai apgynė filosofijos mokslų daktaro (!) disertaciją apie erdvę ir laiką. Tuomet nebuvo galima pasakyti nieko, kas neatitiko marksistinės linijos.

Noras vadovauti mokslui buvo didelis. Visa laimė, kad ne kiekvienam norinčiams užteko intelekto ir gebėjimų. Šia prasme tikslieji mokslai pokaryje nukentėjo mažiausiai. Tačiau tuomet reikėjo atsiriboti nuo ideologijos, kuo mažiau turėti konfliktų su ideologais. Taigi mokslininkai kalba tik apie dalykus, kuriuos gerai žino ir gali juos išmatuoti.

Naujomis sąlygomis augo nauja mokslininkų karta. Vyresnieji gerai suvokė, kodėl nekalbama bendraisiais klausimais, o naujajai kartai tapo norma: „mokslas — tai gamybinė jėga“. Kodėl plėtojamas mokslas? Aišku, todėl, kad turėtume naudos. Mokslas turi būti pajungtas didžiajai sistemai. Gerai prisimename, kaip buvo skinamas kelias naujoms temoms, gaunama pinigų. Lemdavo ne moksliniai argumentai, bet asmeninės pažintys ir viršininkų Maskvoje nuotaikos. Blogiausia, kad tie dešimtmečiai paliko pėdsaką sąmonėje. Dirbome tik tai, ką mokėjome, mokslą plėtojome tik ten, kur greitai gaudavome rezultatus. Taip pamažu buvo prarandamas bendras mokslo vaizdas. Lietuvos mokslą reikėtų kartkartėmis palyginti su pasaulio mokslo panorama. Lietuvos mokslas negali ir neturi būti sumažinta pasaulio mokslo kopija. Tačiau simptomiška, kad intelektualiausios mokslo sritys pas mus yra apleistos. Taip, eksperimentinėje srityje mus varžo pinigai, negalime pasistatyti greitintuvo ar radioteleskopo, bet teorinėje srityje mokslas kur kas pigesnis. Kodėl atsitiko taip, kad moderniausiose šiuolaikinės teorinės fizikos srityse neturime specialistų? Pirma. Izoliacija pagimdė provincialo logiką: „Nėra ko lįsti į nežinomas mokslo sritis. Ten dirba tiek pasaulinio garso mokslininkų. Geriau susirasiu darbo sritį toliau nuo mokslo vieškelio“. Šitaip pametamas iš akių idealusis mokslo tikslas, noras suvokti aplinkinį pasaulį ir žmogaus vietą jame. Mokslas padaromas amatu.

Kita blogybė, kad mokslo įstaigos atskirtos nuo aukštųjų mokyklų. Mokslo įstaigose kaupiamos žinios. Bet kokia šio kaupimo prasmė? Mokslo žinios įgyja prasmę, kai jos perteikiamos kitiems. Mokslas negali būti atskirtas nuo mokymo. Tik naujo atradimo ir jo perteikimo kitiems procesas lemia mokslo pras-

mingumą — būti kultūros dalimi. Visuomenės maitinamas idėjomis ir pinigais mokslas praturtina visuomenę naujomis idėjomis ir, kas be ko, materialinėmis gėrybėmis.

Tikslųjų mokslų padėtis Lietuvoje toli gražu nėra blogiausia, lyginant su kitų mokslų padėtimi. Išvardytos priežastys ir bendras nuosmukis padarė savo. Atsirado priešiškus „filologiniam“ mąstymui, t. y. visam tam, ko negalima užrašyti formulėmis ir pamatuoti. Tai dažniausiai ne pozityvizmas ir ne materializmas, o paprasčiausia intelekto stoka. Šiuolaikinis mokslas tampa vis abstraktesnis. Kaip sako W. Heisenbergas, jis nuo Demokrito vis labiau atsigręžia į Platono filosofiją. Šiuolaikinės teorinės fizikos pasaulis vis labiau primena Platono idėjų pasaulį. Mokslo uždavinys tai užrašyti sava kalba, savais simboliais. Mokslo pragmatiniai tikslai susipina su idealiais siekiais ir nevalia pastarųjų pamiršti.

Kaip pasiekti, kad ir Lietuvos mokslininkų ausyse skambėtų dangiškiųjų sferų muzika, leidusi J. Kepleriui tarp gausybės duomenų pamatyti dėsnius, aprašančius planetų judėjimą? Paklauskime prieš 300 metų jo rašytų darbų pavadinimų: „Pasaulio harmonija“, „Kosmografijos paslaptis“, „Naujametinė dovana arba apie šešiakampes snaiges“. Pasaulio harmonijos suvokimas visada buvo šviesiausiųjų idealas ir kūrybos akstinas. Kaip niekada aktualūs tapo A. Einsteino žodžiai: „Negaliu įsivaizduoti tikro mokslininko be gilaus tikėjimo. Šį teiginį norėčiau išreikšti metafora: mokslas be religijos raišas, o religija be mokslo akla“.

INZ. ANTANAS GIRNIUS

ZEMĖS PLOKŠČIŲ JUDEJIMAS

Keletas naujausiųjų matavimų pavyzdžių,
kaip nustatomi plokščių slinkimo vektoriai
(Santrauka)

Mokslas yra matavimas, sako Lord Thompson (Kelvin) Mokslas — tai mąstymas, teigia filosofai. Taigi sakykime, kad tikslieji mokslai yra darni mąstymo ir eksperimentinių matavimų sintezė, teigianti, kad tyrimuose turi glaudžiai kooperuotis įvairios mokslo šakos.

Dirbtinių Žemės palydovų paleidimas į erdves padėjo mokslininkams pažinti Žemę kaip planetą. Tobulėjant elektronikai geologai gali patikrinti megamatavimais savo teorijas. Paskutiniame dešimtmetyje ypač didelis dėmesys skiriamas tektoninei fizikai. Geofizikos mokslų plėtotei, ypač erdvių tyrimui, būtinas tarptautinis bendravimas. Bendradarbiaudami įvairių kraštų geologai, geofizikai, astronomai ir geodezininkai nustatė, kad litosfera yra suskilusi į 26 plokštes.

Žemės vidinė sandara: pluta, planetinė sfera (mantija), išorinis ir vidinis branduoliai. Jūrų dugno skėtimasis aiškinamas magmos srautų, kuriuos mantijoje sukelia konvekcinės srovės, teorija. Riftų zonoje formuojasi naujas plutos sluoksnis. Ties proplaišomis susidaro kauburiai. Ten, kur susiduria du aukštynei kylantys srautai ir iškelia pluta, atsiranda plyšiai, pro kuriuos veržiasi viršutinė mantijos medžiaga — bazaltinė lava. Vandenyne dugnas sudarytas iš jaunų uolienų. Jūrų dugno skėtimosi teoriją remia tokie reiškiniai: magnetinis poliariškumas, seisminis aktyvumas (vulkanai plokščių plyšiuose), žemynų pakraščių atitikimas.

Žemės plokščių tektonikos teorija buvusioje Sovietų Sąjungoje nebuvo populiari. Tik 1987 m. Khan pirmasis plačiau šią teoriją pritaikė geologijai. 1990 m. AGU išleido Geodinamikos serijos 21-ąjį tomą „Geology in the USSR: A Plate-Tectonic synthesis“.

Autoriai: Lev Zonenshain, Michael I. Kuzmin ir Lev M. Natapov. Red. Benjamin M. Page. Stanford Univ. Kalifornija.

Sukaupti nauji erdvinės geodezijos duomenys padeda nustatyti litosferos plokščių judėjimo vektorius. Pavyzdžiui, jungtiniai JAV ir Japonijos VLBI* tyrimai ir Ramiojo vandenyno matavimai, vykdomi nuo 1984 m., patvirtino teorines hipotezes. Tarp Kasimos (Japonijoje) ir Kauī (Havajuose) stočių atstumas mažėja (-7 ± 2 cm per metus).

Regioniniai ir lokaliniai matavimai atliekami lazerio geodimetrais bei kitais globalinės matavimo sistemos aparatais.

Zemės plokščių judėjimas

Ižanga

Dirbtinių Žemės palydovų paleidimas į erdves padėjo geologams pažvelgti į Žemę kaip planetą. Bendri geologų, astronomų, geofizikų, geodezininkų tyrimai padėjo nustatyti, kad jūrų dugno plyšiuose veržiasi lava, stumdama Žemės plokštes. Vaizdumo dėlei vadinkime jas Žemės skydais.

Tarptautinė mokslinių sąjungų taryba (ICSU) 1957–1958 metus paskelbė Tarptautiniais geofizikos metais. Tyrimuose dalyvavo apie 60 000 mokslininkų iš 66 valstybių. Per tuos metus paleisti pirmieji dirbtiniai Žemės palydovai, nustatytos Van Allen radiacijos juostos, surinkta daug informacijos iš viso Žemės rutulio. 1965 metai paskelbti Ramios saulės metais, buvo tiriamos Saulės dėmės. Tyrimuose dalyvavo 71 valstybė, buvo įrengtos 2054 geofizikos stotys.

Geofizika

Geofizika — mokslas apie Žemę ir kitas planetas, ji tiria reiškinius, vykstančius Žemės gelmėse ir jos atmosferoje. Kosminė geofizika tiria Saulės vėjų plazmą bei magnetosferą, ji giminiška geomagnetizmui. Geofizikoje tyrėjus jungianti Tarptautinės geodezijos ir geofizikos sąjunga (IUGG) Paryžiuje ir anglų kalbą vartojančiuose kraštuose — Amerikos geofizikos sąjunga (AGU) turi 12 sekcijų. Tektoninei fizikai ir artimoms sritims suvažiavimuose skiriama daugiausia dėmesio.

Geofizika yra plačiašakis mokslas, jam reikia bendradarbiavimo. Prancūzai chemikas A. Lavoisier, biologas J. B. Lamarck ir astronomas P. S. Laplace dar 1790 m. suorganizavo meteorologinių stočių tinklą Prancūzijoje. Amerikiečio Matthew Mauray

* Santrumpų sąrašas 756–757 p.

iniciatyva sušauktas pirmasis tarptautinis meteorologijos kongresas Briuselyje 1853 m. Vokietis Aleksandras von Humboldtas drauge su Rusijos, D. Britanijos ir JAV mokslininkais įsteigė magnetines stotis poliarinėse srityse. Matematikas Karl von Gauss ir fizikas Wilhelm Weber įkūrė Getingene Magnetinę sąjungą. Austro Karl Weyprechto iniciatyva 1882—1883 metai paskelbiami pirmaisiais tarptautiniais poliariniais metais. Tai buvo tikrai dramatiški metai: 17 iš 25 tyrėjų olandų, įstrigę tarp ledų, mirė badu. Antrieji poliariniai metai skelbiami 1932—1933. Tyrimuose dalyvavo 22 kraštai. Amerikos mokslininkai pasiūlė naudoti atmosferos tyrimui R. H. Goddardo skystojo kuro raketas. 30 magnetinių stočių buvo įrengta Arktikoje.

Astrofizikos centras (AC)

Smitsono institutas (SI) visų pirma yra žinomas kaip senienų muziejų įstaiga, įkurta anglo J. Smithsono, palikusio apie pusę milijono dolerių šios srities žinioms plėsti ir skleisti. Viena SI šaka — 1891 m. įkurta Smitsono astrofizikos observatorija (SAO). Nuo 1955 m. ji drauge su Harvardo kolegijos astrofizikos observatorija pirmąją tarp šios srities įstaigų pasaulyje. Čia atliekami tarptautinio masto ne tik astrofizikos, bet ir dirbtinių Žemės palydovų geodeziniai tyrimai. Svarbiausi SAO palydovų geodezinių tyrimų darbai yra keturi suvestinio žvaigždžių katalogo tomai ir trys veikalo „Standartinė Žemė“ tomai (I — 1966; II — 1969, III — 1973).

Smitsono astrofizikos observatorija, nuo 1955 m. dirbusi drauge su Harvardo kolegijos observatorija, turėjo atskirus tų įstaigų direktorius. SAO vadovavo Harvardo universiteto profesorius dr. F. L. Whipple. Jam pasitraukus iš SAO direktoriaus pareigų, abi įstaigos, SAO ir HCO, dar labiau susivienijo — įkurtas Astrofizikos centras. Jam vadovauti pakviestas astrofizikas dr. George B. Fieldas, tarpžvaigždinės medžiagos, kosmologijos tyrėjas. Buvo sudaryti 8 Centro skyriai. Ši įstaiga yra Kembridže (Masačusetse) (60 Garden, Cambridge, Mass). Jos filialų yra visoje Amerikoje ir visame pasaulyje. 40 km nuo Bostono, Harvardo priemiestyje, yra Agasio (Agassiz) observatorija, turinti keletą optinių bei radioteleskopų. Čia per visus metus, o ypač per vasaros atostogas lankosi mokslininkai iš įvairių universitetų (pvz., anglas prof. Herold Jaffrey, belgas Nicolet, W. Kaula, graikas Veis, italas Colombo, japonas Kozai, indas Bhatnagar, vengras Szebhealy ir t. t.). Čia rengiami seminarai, kolokviumai, skaitymos paskaitos.

Keletas astrofizikų yra lankęsi Vilniuje. Bibliotekoje yra Bal-

tijos valstybių leidinių: estų „Publications“, testinis leidinys, einašs nuo Tartu universiteto įkūrimo, latvių astronomijos populiarinimo kalendorius „Astronomiskais kalendars“, kuriame yra straipsnių ir apie Lietuvą, „Zvaigžnotnes Debeses“. Yra ir Vilniaus astronomijos biuletenių, pradėtų leisti 1961 m. Tačiau įspūdingiausias yra „Lietuvos fizikos rinkinys“, užimąs kone pusę lentynos. Deja, tik iš išorės lietuviškas. Straipsniai jame parašyti beveik išimtinai rusų kalba, pateiktos tik glaustos lietuviškos santraukos.

Vidinė Žemės sandara

Žemę sudaro pluta, planetinė sfera (mantija), išorinis ir vidinis branduolys. Plutą nuo mantijos skiria Mochorovičičiaus paviršius, mantiją nuo išorinio branduolio — Vycherto—Gutenbergio (vid. gylyje 2900 km) riba, išorinį nuo vidinio branduolio — Lemano (vid. gylyje 5200 km) riba. Žemės pluta nevienodo storio: 3—10 km vandenynų dugne, 55—80 km žemynuose.

Litosfera apima Žemės plutą ir dalį planetinės sferos. Taip suskirstyti Žemę nutarta ne pagal uolienu sudėtį, bet pagal jų tankį. Žemiau litosferos yra astenosfera; jos temperatūra yra artima tirpimo temperatūrai. Dar giliau yra mezosfera, tankesnė ir netąsi.

Žemės plokštės slenka įvairiomis kryptimis bei įvairiu greičiu, nes jos yra sferiškos. Judėjimo vektoriams nustatyti naudojami tikslūs lazeriniai matavimai iš dirbtinių Žemės palydovų. Anksčiau matavimai, pradėti praėjusiame amžiuje, buvo daromi apžėrgiant Žemės plyšius (pavyzdžiui, San Andreas 1000 km lūžio srityje, Kalifornijoje).

Litosferos plokštės

Paleomagnetizmo, seismologijos tyrimai, vandenynų dugno gręžimo duomenys padėjo sukurti plokščių tektonikos teoriją. Litosfera (Žemės plutą ir viršutinę mantijos dalį) iki 100 km gylis sudaro megablokai, arba plokštės. Tos plokštės slenka horizontaliai virš plastiškos astenosferos. Plokščių, kaip minėjome, yra dvidešimt šešios. Galbūt jų yra ir daugiau, nes ne visur jos iširtos. Didžiausios yra septynios: Afrikos, Antarktidos, Eurazijos, Indijos—Australijos, Ramiojo vandenyno, Pietų Amerikos ir Šiaurės Amerikos. Tarp jų yra įsispraudusios mažesnės: Arabijos, Koso, Naskos, Filipinų, Somalijos ir Beringo plokštės. Dar minėtinos: Fijai, į rytus nuo Australijos; Honsu, prie Japonijos; Jalisko,

į vakarus nuo Riveros plokštės; Žuan de Fukos, į vakarus nuo Kalifornijos; Karibų; Karolinos, į šiaurę nuo Australijos; Kinijos; Kulos, prie Aliaskos; Riveros, į vakarus nuo Meksikos; Sandvičo, į rytus nuo Skotijos plokštės; Skotijos, prie Pietų Amerikos ir Antarktidos.

Pirmųjų dviejų grupių plokštės minimos vieno iš žymiausių JAV geodezininkų Viljamo M. Kaulos (čekoslovakų kilmės) veikaluose. Tų plokščių sandūros yra 33-jose vietose, o sustorėjimai — 22-jose. Ties plokščių ribomis vyksta seisminiai, vulkaniniai bei orogeniniai reiškiniai. Dauguma plokščių sandūrų yra vandenynų dugne, tik keliose vietose iškilę Žemės paviršiuje, pavyzdžiui, Islandijoje, Naujojoje Zelandijoje, Etiopijoje.

Litosferos plokštės ne tik slenka, bet ir sukasi į vakarus (Šiaurės pusrutulyje). Tas sukimasis vadinamas toroidiniu lauku. Jo amplitudė apie 2 cm (GAP. 1991. Nr. 2).

Vandenynų dugno skėtimasis

Vandenynų dugno skėtimosi teorija sukurta šio amžiaus septintojo dešimtmečio pradžioje. Poplučio srovių hipotezė teigia, kad planetinėje sferoje vyksta konvekcinių srovių (magmos srautų) apytaka. Kur susitinka du aukštyn kylantys srautai, pluta keliama, atsiranda plyšių, pro kuriuos veržiasi viršutinės mantijos medžiaga, bazaltinė lava; todėl vandenynų dugnas sudarytas iš jaunų uolienų. Išilgai plyšių susidaro gūbriai.

Vandenynų dugno skėtimosi teoriją pagrindžia magnetinis poliariškumas, seisminiai reiškiniai, vulkanai ties plokščių sandūromis ir žemynų pakraščių atitikimas.

Afrikos grabenai

Afrikos grabenai gerai iliustruoja plokščių tektoniką, nes juose yra buvęs jūros dugnas. Jie prasideda ties Negyvąją jūrą ir skiria Etiopijos kalnyną nuo Somalio plokščiakalnio. Nuo jų į šiaurės rytus yra Arabijos plokštė. Į pietus nuo jų du milžiniški grabenai juosia Viktorijos ešerą. Milžiniškame riftų klonyje yra daug kanjonų, panašių kaip Kolorado (JAV). Afrikos grabenai yra iki 50 km platumo, o Atlanto viduriu vingiuoja 10–20 km platumo riftinis klonis. Baikalo ežero tektoninė įduba tėra 3 km platumo. Reino slėnis susidarė iškilus maždaug 3 km storio kلودui; tas kلودas suskilo, jo viduryje uolienos įsmuko.

Dabar Etiopijoje nėra žemės drebėjimų. Tie, kurie vyko anksčiau, buvo negilūs. Viduržemio jūroje yra dviejų žemynų sandūra, todėl žemės drebėjimų židiniai yra gilūs. Seismiškumas gali pakisti labai greit, net per 100 metų. Praeities seismiškumas ro-

do, kad pietinėje Raudonosios jūros dalyje yra trijų plokščių — Arabijos, Nubijos ir Somalio — sandūra, o Etiopijoje susidaro trišakis tų plokščių riftas. Neaišku tik, kur tos plokštės atsiskiria.

Regioniniai ir lokaliniai matavimai

Vienas iš svarbiausių tikslųjų lokaliųjų matavimo prietaisų yra lazerinis geodimetras, elektroninis ne per didelių atstumų matavimo aparatas. Pirmasis jį aprašė švedas Erik Bergstrandas. Geodimetro veikimo principas toks. Šviesos pluoštas, kurio intensyvumas moduluotas apytiksliai 30 MHz, siunčiamas į reflektorių. Atsispindėjęs nuo linijos gale esančio reflektoriaus, šviesos signalas grįžta į imtuvą. Rodyklės atžymos koreguojamos, atsižvelgiant į temperatūrą, barometrinį spaudimą, drėgmę; šitaip nustatomas atstumas tarp geodimetro ir reflektoriaus. Matavimai kartojami kelis kartus, jie lyginami, kol gaunamas tikslus linijos ilgis. 20–25 km atstumo santykinė paklaida — 1/300 000. Linijos sudaro geodezinį tinklą. To tinklo paklaidoms išlyginti buvo panaudota modifikuota dirbtinių Žemės palydovų trilateracijos EKS programa. Sudaromi multilateracijos erdviniai tinklai, geodimetru išmatuojamos visos trikampių kraštinės, o kampai apskaičiuojami pagal trigonometrines formules.

Etiopijos žemės plyšių geodimetriniai matavimai

SAO geologas dr. Paul A. Mohras yra atlikęs nemažai geodimetrinių matavimų Etiopijoje 1969–1974 metais. Etiopijos kalnynas, suraižytas skilimų, plyšių, grabenų, yra kadaise buvęs jūros dugnas. Kalnynas padengtas vulkaninėmis, jaunomis bazaltinėmis uolienomis. Penkių ekspedicijų matavimai, atlikti kas rudenį nuo 1969 m., rodo, kad vyksta nuolatinis plėtimasis po 3–5 mm per metus. Išilginis judėjimas yra lokalinio pobūdžio. Seisminių reiškinių nebuvimas rodo, kad plyšio slėnyje didėja įtampa.

Pagal Žemės skydų tektonikos teoriją deformacijos toje vietoje turėtų būti apie 5 mm per metus. To meto geodimetrinius matavimus patikslinus, atsižvelgiant į meteorologinių, grunto radiacijos, vėjo greičio ir kt. tyrimų pataisas, nustatyta apie ± 6 mm paklaida, vadinasi, SAO Etiopijos geodimetriniai matavimai buvo reliatyvūs.

Jeloustono plokščiakalnio matavimai

Jeloustono (Yellowstone) plokščiakalnio matavimų duomenys paskelbti 1989 m. pradžioje AGU savaitraštyje EOS. Įvairius matavimus atliko šešios institucijos. Pakartotiniai niveliavimai pav-

dėjo nustatyti, kad čia nuo 1923 iki 1976 m. plokštė (caldera) yra iškilusi apie 75 cm.

Montanos valstijoje Leike 1959 m. buvo didžiausias žemės drebėjimas (7,5 balo); po drebėjimo atsirado 28 km ilgumo plyšys. Vertikalčiai Žemės pluta iškilo apie 6 metrus.

Žemės plutos deformacijų matavimai buvo atliekami tokiais metodais: globalinių pozicijų sistema, tikslu niveliavimu, gravimetrija ir trilateracija. Globalinių pozicijų sistemos stotys buvo įrengtos horizontalioms ir vertikalčioms bazėms nustatyti. Naudojantis „Navstar“ palydovais, randamos tridimensinės stočių koordinatės. Naudoti TI 4100 GPS dvidižniai imtuvai. Bazių ilgis buvo nuo 5 km iki 250 km. GPS pranašesnė už konvencinę geodezijos techniką tuo, kad stotims nereikia vienai kitos matyti; ji pigesnė, ją galima kilnoti. 1987 m. devynias dienas buvo atliekami matavimai 21 stotyje septyniais imtuvais. Viena stotis buvo ir Platenvilio ilgabazės interferometrijos stotis (VLBI) Kolorado valstijoje.

Niveliavimas Leiko rajone atliktas 1923, 1960, 1983 ir 1987 m. Nustatyta, kad plokščiakalnis iškilęs apie 30 cm (1959–1987 m.). Jeloustono plokščiakalnis, kaip minėta, nuo 1923 iki 1983 m. iškilo apie vieną metrą, o nuo 1984 iki 1986 m.—20 mm nusmuko.

Tiksliajai gravimetrijai 1977 m. įrengtos 133 laisvojo kritimo pagreičio matavimo stotys, 1988 m.—dar 55 stotys tolesnėje teritorijoje ir 20 stočių GPS vietose, taigi iš viso įrengtos 208 gravimetrijos stotys. 1977–1987 m. matuota La Coste ir Rombergo (modelis G ir D—šveicarų firmos) gravimetrais. Vidutinė paklaida $\pm 7 \mu$ Gal kalderos pakraščiuose ir $\pm \mu$ Gal pačioje kalderoje. Nuo 1977 iki 1987 m. dėl padidėjusio ortometrinio aukščio ir masių įsiliejimo į ištuštėjusią plutą gravitacija sumažėjo apie 60 μ Gal.

Trilateracijos metodu atstumai buvo matuojami geodolito tolimačiu, kurio standartinė paklaida $\pm 0,2$ ppm arba 5 mm 20 km linijai. Tikslumas beveik toks pat kaip GPS matavimų. Leiko tinklas buvo matuojamas 1973, 1974, 1976, 1978, 1981 ir 1984 m. Matavimai rodė, kad Žemės pluta skečiasi statmenai nuo 1959 m. žemės plyšimo.

GPS/VLBI tinklą rytinėje JAV dalyje sudarė 5 fiksuotos ir 6 judamosios VLBI stotys, taip pat 55 GPS stotys; iš jų 45 stotys vykdė „Nuclear Regulatory Commission“ reikalavimus. GPS duomenų skaičiavimams buvo naudojama GPS22 programa. Kartotinumų tikslumas ± 1 cm platumai ir ± 2 cm ilgumai atstumams nuo 379 km iki 1885 km. Lyginant GPS ir VLBI duomenis, nustatytas jų atitikimas ± 1 cm platumoje, ± 3 cm ilgumoje ir ± 5 cm aukštyje. Horizontaliųjų matavimų tikslumas 1 : 10E8. Žemės plu-

tos judėjimo tinklas aprėpia šias valstijas: Tenesį, Floridą, Meįną, Naująją Meksiką, Oklahomą ir Montaną.

Egėjo regione parengtas GPS projektas Egėjo salas naudojant kaip atramos taškus Žemės plutos judėjimo tyrimams. 1988 m. rudenį graikų, vokiečių ir amerikiečių geodezininkai 18-koje vietovių įrengė GPS. Penkios padėtys buvo nustatytos lazeriniais tolimaisiais iš dirbtinių Žemės palydovų.

Ilgabazė interferometrija

Ilgabazė interferometrija yra radioastronomijos šaka, analizuojanti globalinės geodezijos tyrimus. Kelios radijo parabolinės antenos gaudo spinduliavimo bangas iš ekstragalaktinių radijo šaltinių. Geometrinis laiko uždelsimas nustatomas pagal formulę

$$\tau = - \frac{\vec{B} \cdot \vec{S}}{c};$$

čia $\vec{B}$ — bazės vektorius, $\vec{S}$ — vienetinis šaltinio vektorius, c — šviesos greitis.

Bangoms nukrypus dėl Saulės spinduliavimo apskaičiuojamas reliatyvistinio efekto ekstra uždelsimas:

$$\Delta\tau = F(r_{gs}, r_{se}, r_1, r_2, r_{se}, r_{ss}, c);$$

čia r_{gs} , r_{ge} — gravitaciniai Saulės ir Žemės spinduliai, $\vec{r}_1$ — geocentriniai stoties vektoriai, $\vec{r}_{se}$, $\vec{r}_{ss}$ — vektoriai nuo Saulės į Žemę ir radijo šaltinį. Laiko uždelsimas išreiškiamas vektorių komponentėmis:

$$\tau = -\omega b_{xy} S_{xy} \cos(\omega t \pm \Theta);$$

čia b_{xy} , S_{xy} — $\vec{B}$, $\vec{S}$ — komponentės Žemės ekvatoriaus plokštumoje, ω — Žemės sukimosi greitis, t — laikas, Θ — fazės kampas.

Antenos išdėstomos taip, kad būtų matomi visi radijo šaltiniai. Šalia individualių radioteleskopų (parabolinių antenų), aštuntojo dešimtmečio viduryje įrengtas Sokoro, Naujojoje Meksikoje, JAV, radioteleskopų rinkinys (VLA), kuris funkcionuoja kaip vienas 39 km skersmens radioteleskopas. Specialia teleskopų transportavimo priemone 275 m 210 tonų teleskopai pergabenami ir fiksuojami ant 72 pamatų. Tokie mobilūs teleskopai reikalingi todėl, kad būtų galima panaudoti interferometrijos metodą. Penki šimtai astronomų sėkmingai naudojami tuo teleskopų rinkiniu. Tačiau fondams mažėjant ima stigti lėšų net geležinkelio bėgių taisymui (Physics Today. April. 1991. P. 44).

Geodezinių matavimų analizavimas

Geodeziniai matavimai atliekami visame pasaulyje. Kai matavimo metodai tapo automatiškesni, duomenų surenkama labai daug. Juos apdoroti gali tik ESM. Atstumai matuojami daug kartų, vieną kartą matuotas dydis yra lyg nematuotas, jis netinka analizavimui. Mažiausiai matuojama du kartus, dažniausiai — keliolika kartų, nustatomas matavimo tikslumas.

Žemės plutos deformacijų matavimai yra svarbūs įvairioms Žemės mokslų šakoms. Tačiau skirtingais būdais gauti matavimo duomenys nebuvo deramai išanalizuoti. Šią mokslo spragą užpildo Huseyin Baki Iz disertacija „Plutinės deformacijos analizė algoritminiu metodu“ (Ohajo valstybinis universitetas. Geodezijos mokslo ir geodezinės nuotraukos departamentas. Report N 382. October, 1987).

Chronologija

- 1910 Žemynų slinkimo (dreifo) idėja (F. Taylor, JAV)
- 1915 Alfred L. Wegener žemynų slinkimo hipotezė
- 1929 A. Holmes konvekcinių srovių hipotezė
- 1948 Erik Bergstrand (1905—1987) aprašė geodimetą (BGK)
- 1960 Neotektonikos judėjimo simpoziumas Taline
- 1962 H. Hess. Vandenynų dugno skėtimosi koncepcija
- 1962 Neotektonikos judėjimo simpoziumas Vilniuje
- 1966 Pirmas jūrų geodezijos simpoziumas Helsinkyje
- 1968 W. Morgan. Žemės plokščių tektonikos samprata
- 1969—1974 Paul A. Mohr atliko Žemės plutos deformacijų matavimus Etiopijoje
- 1970 Geodinamikos programa NASA
- 1976 Paleistas į orbitą aplink Žemę „Lageos“ (Laser Geodynamics Satellite)
- 1978 IAU pradėjo MERIT programą (1979 m. prisidėjo IUGG)
- 1980 Sudaryta Tarptautinė litosferos komisija (ICL)
- 1982 IUGG simpoziumas Tokijuje (buvo Hamburge, Velingtonė, Maskvoje)
- 1985 Naudojant GEOSAT, pradėti rinkti jūrų aukščių duomenys
- 1987 Išėjo K. Kasaharos „Recent Plate Movements and Deformation“
- 1987 Sudaryta Tarptautinė geoido komisija (IGC)
- 1988 Išėjo Kurt Lambecko „Geophysical geodesy“. Oxford
- 1990 Išėjo Alfred Leicko „GPS Satellite Surveying“. Wiley w Sons
- 1991 No. American Datum of 1983 (NAD83). NOAA Pp q2.

Pabaiga

Nuotraukos iš erdvėlaivių (MG. 1991. Nr. 2) padėjo sukurti Žemės plokščių teoriją. Pagrindinius geodezijos taškus nustatyti padeda dirbtinių Žemės palydovų geodezijos šaka GPS — globalinė pozicijų sistema. GPS makrometru per porą valandų galima rasti geodezinės kontrolės taškus I eilės trianguliacijos tikslumu, netgi jei matomumas prastas. Tikslumas ypač svarbus, kai imami analizuoti kintamieji geofizikos reiškiniai. Žemės plokščių tyrimų duomenimis apskaičiuoti, sparčiai tobulėjant erdvių geodezijai, svarbu apibrėžti bent kelių didžiųjų plokščių judėjimo kitimų duomenis. Anksčiau ar vėliau prielaida, kad plokštės yra neelastiškos, bus atmesta. Tai ypač reikia turėti galvoje studijuojant plokščių ribų kitimą, lemiamą seismotektonikos.

Vandenynų plokščių judėjimas tėra menkai ištirtas. Dedama daug pastangų spręsti šią problemą kuriant naujus prietaisus. Duomenys, surenkami iš įvairių šalių, padeda sudaryti teorinį plokščių sistemos modelį ir geriau pažinti plokščių dinamiką. Įvairių sričių grupėms būtina kooperuotis.

Naują radioteleskopų kartą rengiamasi statyti šiame dešimtmetyje. Instrumentus bus stengiamasi kurti jautresnius, kad jie geriau parodytų vaizdą naujose mm bei sub mm elektromagnetinio spektro ribose. SAO stato 10 metrų sub mm teleskopą Arizonoje, JAV. Skverbties gebą galėtų pagerinti erdvių bazės, ilgesnės negu du Žemės skersmenys, o tai įmanoma pasiekti paleidžiant į orbitas apie Žemę VLBI palydovus (Physics Today. Vol. 44. N 4).

Literatūra

Bird John M. (Ed). Plate Tectonics. 2nd Ed. AGU. 1980.

Bock Yehuda. The Use of Bas Measurements and Geophysical Models for the Estimation of Crustal Deformations and the Terrestrial System. OSU rep. 337. 1982.

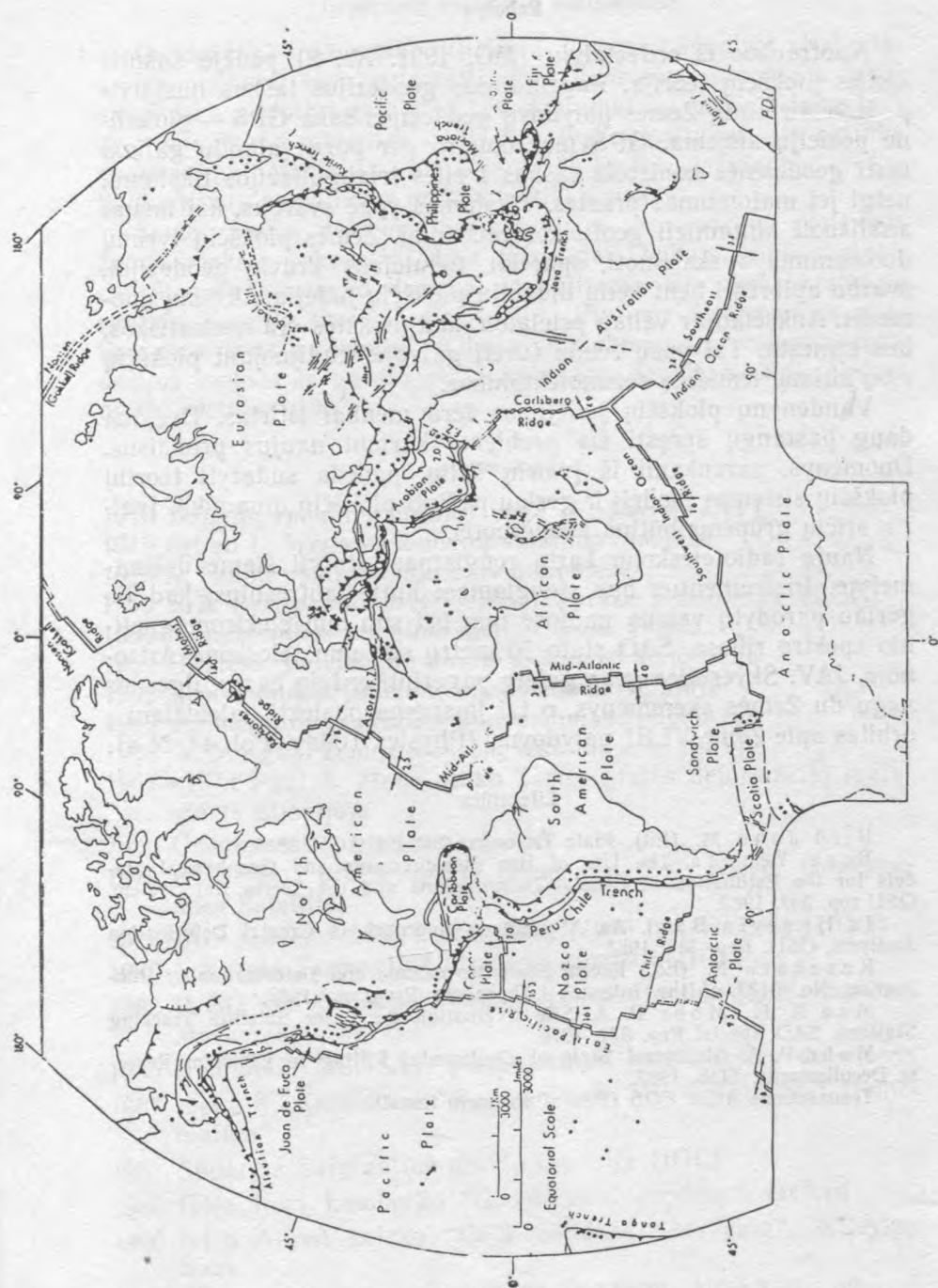
Iz Huseyin Baki. An Algorithmic Approach to Crustal Deformation Analysis. OSU. Rep. 382. 1987.

Kasahara K. (Ed.) Recent Plate Movements and Deformation // Publication No. 0137 of the Internal Lithosphere Program. 1987.

Mao N. H., Mohr P. A. Site Evaluation for Laser Satellite Tracking Stations. SAO Special Rep. 371. 1976.

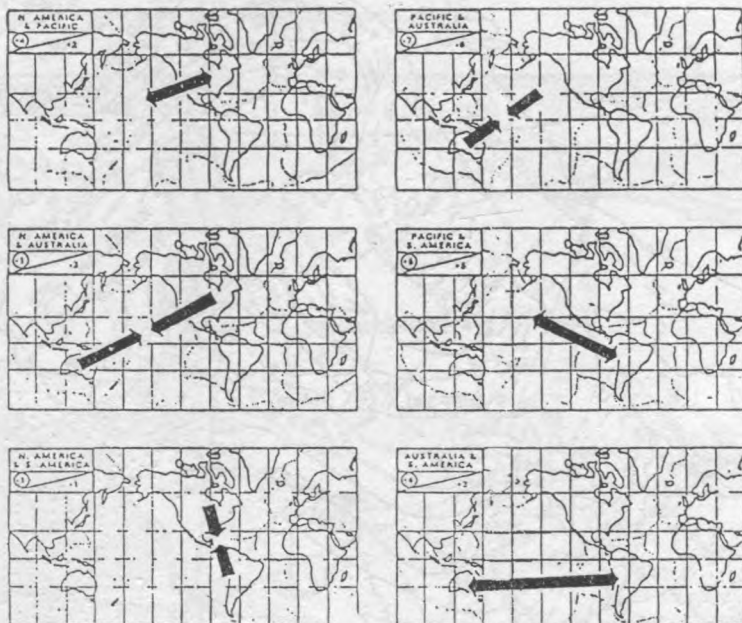
Mohr P. A. Structural Style of Continental Rifting in Ethiopia: Reverse Decollements. EOS. 1987.

Transactions AGU. EOS (Paskutinių metų tomui).

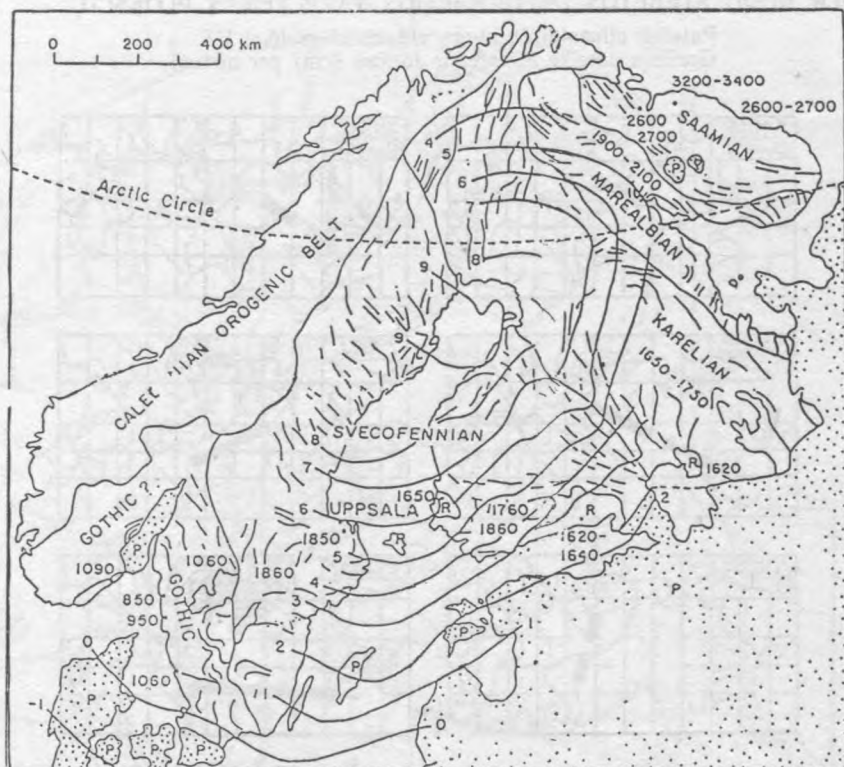

SLR BUDU STEBĖTOS DEFORMACIJOS TARP ŽEMĖS PLOKŠČIŲ

Pateikti elipsoidinių stygų vidutiniai greičiai VS
Greičius pateikė Minster ir Jordan (cm/ per metus)

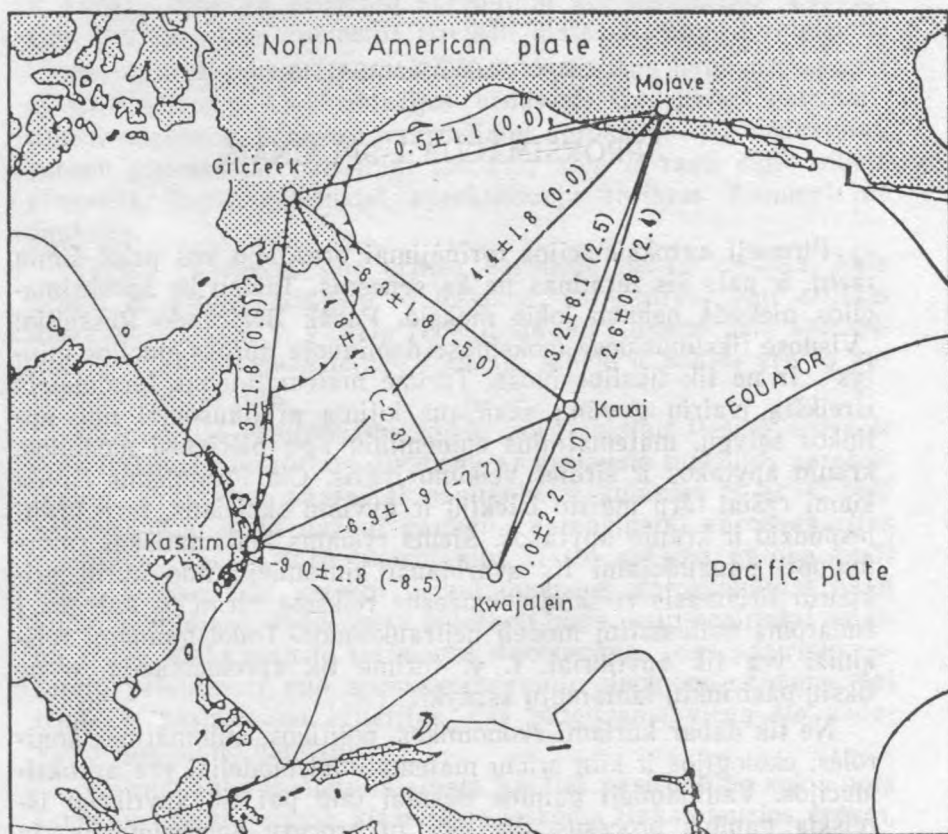
1. Aktyvus gūbrys ir jo tęsiniai žemynuose: mažesnieji transforminiai lūžiai yra apibendrinti
2. Suminis plitimo greitis, cm/per metus (Minster ir Jordan, 1978); kryptys nurodomos apytikrės
3. Svarbesnis aktyvus lūžis ar lūžio zona, kur jie reiškiasi natūraliai ar jų aktyvumas nepastovus
4. Paprastas lūžis ar riftas; štrichai nukreipti į grimzdimo pusę
5. Antstūmis (subdukcijos ar antstūmio zona); dygliai („barzdos“) nukreipti į lūžio užstumo (į viršų) sparno pusę
6. Per paskutinį milijoną metų veikiantys ugnikalniai; jie rodomi apibendrinti (kai kurie atskirai esantys bazaltiški centrai neįtraukti)

Santrumpos

BIH	— Bureau Internationale de l'Heure — Laiko tarnyba
CRCM	— Commission on Recent Crustal Movement
ESM	— Elektroninė skaičiavimo mašina
GPS	— Global Positioning System — Globalinė pozicijų sistema
IAU	— International Astronomical Union
IAPSO	— Tarptautinė fizinių mokslų sąjunga
ICSU	— Tarptautinė mokslinių sąjungų taryba
IGY	— International Geophysical Year
IERS	— International Earth Rotation Service
ILP	— International Lithosphere Program
IPMS	— International Polar Motion Service
IUGG	— International Union of Geodesy and Geophysics
JPL	— Jet Propulsion Laboratory
LASER	— Light Amplification by Stimulated Emission Resonance
MERIT	— Monitor Earth Rotation and Intercompare the Technique
NASA	— National Agency of Space Administration
NGS	— National Geodetic Service
NSF	— National Science Foundation
POLARIS	— Polar-motion Analysis by Radio Interfer. Surveying
SAO	— Smithsonian Astrophysical Observatory

- SLR — Satellite Laser Ranging
 TGBM — Tidal Gauge Bench Mark
 USGS — United States Geological Survey
 USNO — United States Naval Observatory
 VLA — Very Large Array
 VLBI — Very Long Base Interferometry

K. Kasahara, p. 20 (cm/per metus)

DR. CESLOVAS MASAITIS

APROKSIMACIJA L-SPLAINAIS

Pirmieji aproksimacijos tyrinėjimai prasidėjo vos prieš šimtą metų, ir pats šis terminas ne ką senesnis. Tačiau be aproksimacijos niekada nebuvo jokio mokslo. Pasak Bertrando Russellio: „Visuose tiksliuosiuose moksluose dominuoja aproksimacijos mintys“. Ir ne tik tiksliuosiuose. Turime matematinėmis formulėmis išreikštą įvairių gyvūnų skaičiaus kitimą priklausomai nuo aplinkos sąlygų, matematinius epideminių ligų plėtimosi modelius, kraujo apytakos ir širdies veikimo lygtis. Čia formulėmis išreikšiami ryšiai tarp maisto išteklių ir gyvūnų skaičiaus, tarp kraujospūdžio ir kraujo apytakos. Šiems ryšiams matematiškai suformuluoti panaudojami tik svarbiausi kintamieji, nuo kurių priklauso tiriamasis reiškinys, mažesnę reikšmę turinčios sąlygos į sudaromą matematinį modelį neįtraukiamos. Todėl gaunami reiškiniai yra tik apytikriai, t. y. turime tik aproksimaciją, o ne tikslų pasirinktų kintamųjų santykį.

Ne tik dabar kuriami ekonomikos, politikos, automatinės kontrolės, ekologijos ir kitų sričių matematiniai modeliai yra aproksimacijos. Vadinamieji gamtos dėsniai taip pat tik apytikriai išreiškia gamtos procesus. Jie tėra tų procesų aproksimacija, ją mes keičiame ir geriname, geriau susipažinę su gamtos reiškiniais, nusakomais tų dėsnių. Pavyzdžiui, iki Koperniko turėjome saulės ir planetų sistemos Ptolemėjo sukurtus epiciklų ir deferentų dėsnius; juos Kopernikas pakeitė apskritimais aplink saulę. Koperniko dėsniai buvo pakeisti Keplerio dėsniais, kurie apytikriai išreiškia planetų judesį elipsėmis. Tuos „dėsnius“ pakeitė Niutono gravitacijos dėsnis, o šį — reliatyvumo teorija, o šią teoriją... Argi jau nebus tolesnės pažangos? Argi reliatyvumo teorija jau paskutinis atradimas, po kurio bus amžina stagnacija?

Taigi aproksimacija buvo visada ir visur, kur tik buvo atliekami stebėjimai ar renkami duomenys, kur tik buvo bandoma su-

rasti kuo trumpesnį tų duomenų aprašymą, t. y. sukurti atitinkamą „gamtos dėsni“.

Dabar, kai galima kompiuteriais apdoroti surinktus stebėjimo rezultatus, dėmesys aproksimacijai padidėjo ir išsiplėtė.

Šios srities sudėtingiausi metodai yra diferencialinių lygčių ir kitokių funkcijų reiškinių sprendinių aproksimacijos. Paprasčiau yra surinktus duomenis išreikšti matematinėmis formulėmis.

Šiame straipsnyje trumpai išdėstysime vieną bandymą spręsti šį paprasčiausią aproksimacijos uždavinį. Gausiuose matematiniuose darbuose, kuriuose nagrinėjami aproksimacijos uždaviniai, turime pirmiausiai pasirinkti funkcijų aibę ir rasti šioje aibėje elementą, kuris geriausiai aproksimuoja turimus duomenis ar funkciją.

Tačiau paprastai šios srities darbuose nenagrinėjama, kaip žengti tą pirmąjį žingsnį, o ieškoma, kaip turėtų būti atliktas antrasis žingsnis, t. y. kaip reikėtų surasti tinkamiausią aproksimantą iš anksto pasirinktoje funkcijų aibėje ir kokios yra to aproksimanto savybės.

Dažniausiai pasirenkama kokių nors splineų tiesinė erdvė ir tada ieškoma joje turimų duomenų ar geriausio funkcijos aproksimanto. Praktiškai paprastai pasirenkami kubiniai N ar C tipo splineai. Tuo būdu dažnai gaunami patenkinami aproksimacijos rezultatai. Tačiau tarp įvairių kitų klasių splineų galima rasti tokių, kuriose bus geresni turimi duomenų aproksimantai negu kubiniai splineai. Todėl verta paieškoti būdų, kaip pasirinkti splineų erdvę, tinkamiausią turimiems duomenims. Toks pasirinkimas turėtų priklausyti nuo aproksimuojamųjų duomenų. Žinoma, tai lemia ir pasirinkimo kriterijus. Čia pateikiame vieną šio uždavinio sprendimo bandymų.

Nesiribojant kubiniais splineais, vis tiek pasirinktina kokia nors funkcijų tiesinių erdvių klasė. Joje ieškoma tinkamiausios erdvės, kurioje turimų duomenų projekcija juos aproksimuoja geriau, negu projekcijos kitose pasirinktos klasės erdvėse. Kadangi taip gautą aproksimaciją norėtume lyginti su kubinių splineų aproksimacija, tikėtų pasirinkti tiesinių erdvių klasę, kuriai priklauso ir kubinių splineų tiesinė erdvė. Tokia literatūroje plačiau išnagrinėta tiesinių erdvių klasė yra L -splineai. Šios klasės elementai — tiesinės erdvės priklauso nuo pasirinkto tiesinio diferencialinio operatoriaus. Atsiribojant nuo pačios bendriausios L -splineų klasės, pasirenkami šie operatoriai su pastoviais koeficientais:

$$L = \sum a_j D^j, \quad j = 0, 1, \dots, k;$$

čia $D = d/dt$ ir a_j yra tikriniai skaičiai. Šalia operatoriaus L , reikia

pasirinkti intervalą $[a, b]$, kuriame apibrėžti pasirenkamieji splainai, ir šio intervalo taškus:

$$\Pi_p(t_i), \quad a = t_0 < t_1 < t_2 < \dots < t_p = b.$$

Tada atitinkamą L -splainų erdvę $S(L, \Pi_p)$ sudaro funkcijos $s(t)$, patenkinančios sąlygas:

(1) $s(t) \in C^2[A]$; čia $A = [a, b] - \Pi_p$, o C^2 yra šioje aibėje tolydinių funkcijų su tolydinėmis pirmąja ir antrąja išvestinėmis,

(2) $Ls(t) = 0$, jei $t \in A$,

(3) $D^j s(t_i +) = D^j s(t_i -)$, $i = 1, 2, \dots, p-1$, $j = 0, 1, 2$.

Jei pasirinktume $L = D^4$, tai $S(L, \Pi_p)$ būtų kubinių splainų erdvė. Taigi, pasirinkdami visus galimus šio tipo operatorius L , turime kubinio splaino apibendrinimą. Lieka klausimas, kaip pasirinkti operatorių L , kad gautume splainų poerdvį, geriausiai tinkantį turimų duomenų aproksimantui nustatyti.

Žinoma, iškyla klausimas, kaip pasirinkti tinkamiausią splainų erdvę, t. y. kaip pasirinkti operatorių L ir po to — pagal kurį kriterijų pasirinkti geriausią aproksimantą.

Šio pranešimo tema yra tokių pasirinkimų pavyzdys ir pagal jį gautų skaičiavimo rezultatų palyginimas su kubinio splaino aproksimacija.

Panašiai kaip kubinis splainas yra sudarytas iš lygties $D^4 x = 0$ sprendinių, ir L -splainas intervale $I_i = (t_i, t_{i+1})$ yra lygties $Lx = 0$ sprendinių tiesinė funkcija. Taigi kiekviename intervale I_i L -splainas priklauso algebrinių, trigonometrinių ir rodiklinių funkcijų algebrai. Todėl naudodamiesi kompleksiniais skaičiais, L -splainą kiekviename intervale I_i galime išreikšti taip:

$$(4) \quad s(t) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=0}^{n_i} b_{ij} t^j \lambda_i^t;$$

čia λ_i yra lygties $Lx = 0$ charakteristinė kartotinumą $n_i + 1$ šaknis, m yra skirtingų charakteristinių šaknų skaičius.

Pažymėkime operatorių $B_\Delta f(t) = f(t - \Delta)$ ir

$$(5) \quad P_\Delta(\mu) = \prod_{i=1}^m \left(\mu - e^{\lambda_i \Delta} \right)^{n_i + 1}.$$

Tada galima įrodyti, kad lygties $Lx = 0$ sprendinys patenkina skir-
tuminę lygtį

$$(6) \quad P_{\Delta}(B_{\Delta})x=0.$$

Pažymėkime $P_{\Delta} = \sum_{l=0}^k c_l B_{\Delta}^l$, t. y. $\sum_{l=0}^k c_l B_{\Delta}^l x=0$ arba

$$(7) \quad x(t) = \sum_{i=1}^k d_i x(t-j \cdot \Delta); \text{ čia } d_1 = -c_1/c_0.$$

Taigi, išsprendę skirtuminę lygtį (7) ir panaudodami jos fundamentalinius sprendinius, galime sudaryti L-splainų bazę, pavyzdžiui, LB-splainus.

Pažymėkime turimus duomenis taip: (t_i, ξ_i) su prielaida, kad $t_{i+1} = t_i + \Delta$. Pažymėję duomenų ir (1) lygties sprendinio atitinkamų reikšmių skirtumą ženklų $e(i)$, (1) lygtį galime taip perrašyti:

$$(8) \quad \xi_k - e(k) = \sum_{i=1}^k d_i [\xi_{k-i} - e(k-i)].$$

Toliau norėdami supaprastinti žymėjimą pakeičiame taip: $\xi_i = \xi(i)$ ir $d_i = c(i)$. Tada vietoj (8)-tos lygties parašome:

$$\xi(k) - e(k) = \sum_{i=1}^k c(i) [\xi(k-i) - e(k-i)].$$

Perkėlę atitinkamus narius iš vienos lygties pusės į kitą ir pakėlę abi puses kvadratu, apskaičiavę vidurkius su prielaida, kad paklaidų koreliacija lygi nuliui, gauname:

$$(9) \quad [1/(n-k)] \sum_{j=s}^n [\xi(j) - \sum_{i=1}^k c(i) \xi(j-i)]^2 = d^2 + d^2 \sum_{i=1}^k c^2(i);$$

čia $s = kq + 1$. Taigi:

$$(10) \quad d^2 = \{ [1/(n-k)] \sum_{j=s}^n [\xi(j) - \sum_{i=1}^k c(i) \xi(j-i)]^2 \} / [1 + \sum_{i=1}^k c^2(i)].$$

Koeficientus $c(i)$ pasirenkame tokius, kad d^2 būtų kuo mažiausias. Diferencijuodami (10) $c(i)$ atžvilgiu, gauname netiesinių lygčių sistemą su nežinomaisiais $c(i)$. Jos sprendinys gaunamas tokia iteracija. (9)-toji lygtį išleidus antrąjį narį dešinėje pusėje, turime paprastą mažiausių kvadratų uždavinį, kurio sprendinys gaunamas išsprendus šią tiesinių lygčių sistemą:

$$(11) \quad Nc = u;$$

čia N yra šio uždavinio normalinės lygčių sistemos matrica, $c = (c(1), c(2), \dots, c(k))^T$ ir u — atitinkamas vektorius. Su šio-

mis vektoriaus c vertėmis suskaičiuojama d^2 pagal (10). Tada naujos $c(i)$ vertės gaunamos, sprendžiant

$$(12) \quad (N - d^2 I)c = u;$$

čia I yra atitinkama tapatybės matrica. Pažymėkime raide G absoliutinę reikšmę (12)-tos sistemos determinanto. Tada tęskime iteraciją su (10) ir (12) lygtimis.

Čia turime parametrą k . Jis pasirinktinas kuriuo nors būdu. Įvedamas dar vienas parametras, sveikasis skaičius q , kuris pakeičia duomenų nepriklausomojo kintamojo t šuolį iš Δ į $q\Delta$, t. y. (9) lygtis vartojama su duomenimis vietoj kiekvienos indeksu i vertės, vertėmis $0, q, 2q, \dots$. Pasirenkame $k=1, 2, \dots$ ir $q=1, 2, \dots$ ir kiekvienai porai atliekame minėtąją iteraciją, suskaičiuodami ir dydį, išreiškiantį atitinkamą operatoriaus L svorį:

$$(13) \quad w(k, q) = G^1/k/d.$$

Iteracija tęsiama, kol šis svoris didėja. Taip pat pasirinktajai q reikšmei keičiamas parametras k , kol svoris w didėja. Tuo būdu gaunami kiekvienos q reikšmės sprendiniai nuo 1 iki $q_{\max}$. Pastarasis dydis pasirenkamas pagal turimų duomenų skaičių, paprastai ne didesnis negu $n/20$, t. y. kad kiekvienai q reikšmei turėtume bent dvidešimt lygčių (8) formos. Iš tikrųjų skaičiuodami galime vartoti žymiai daugiau šios formos lygčių. Pavyzdžiui, jei turime 100 duomenų ir pasirenkame $q=5$, tai (8) lygtį gauname iš (7), pakeisdami Δ į 5Δ . Tuo būdu (7) lygtį kairėje pusėje turime $x[t_j + 5\Delta(k+1)]$, $j=1, 2, \dots, 100-5k$. Atlikę šiuos skaičiavimus visoms q ir k reikšmėms, pasirenkame sprendinius su didžiausiais svoriais w . Šiuos sprendinius atitinkančios (7)-tosios skirtuminės lygties charakteristinės šaknys nustato tinkamiausią L -splaino erdvę, t. y. jos bazę. Tinkamumo kriterijus yra svoris w , kuris didėja mažėjant aproksimacijos paklaidai ir mažėja mažėjant (12) lygties sąlygojimui. Čia pasirinktas svoris nepriklauso nuo vienetų, kuriais išreiškiami duomenys, nors paklaidos dydis ir lygčių sąlygojimo matas priklauso nuo to, ar duomenys matuojami metrais ar šviesmečiais, tonomis ar miligramais.

Sakysime, $b_i(t)$, $i=1, 2, \dots, k$ yra to poerdvio bazė. Ją panaudodami galime sudaryti atitinkamus LB -splainus, kurie sudaro pasirinktų L -splainų bazę. Paprastesnis būdas tinkamai bazei sudaryti yra toks. Sakysime,

$$\phi_i(t) = \sum_{j=1}^k a_{ij} b_j(t)$$

su koeficientais a_{ij} , parinktais, kad

$$\begin{aligned}
\varnothing_1^{(p)}(-2) &= 0, \quad p=0, 1, 2, \dots, m, \\
\varnothing_1^{(p)}(-1) &= \varnothing_2^{(p)}(-1), \quad p=0, 1, 2, \dots, m, \\
\varnothing_2^{(p)}(0) &= \varnothing_3^{(p)}(0), \quad p=0, 1, 2, \dots, m, \\
\varnothing_3^{(p)}(1) &= \varnothing_4^{(p)}(1), \quad p=0, 1, 2, \dots, m, \\
\varnothing_4^{(p)}(2) &= 0, \quad p=0, 1, 2, \dots, m;
\end{aligned}$$

čia $m \leq 4k/5$. Tarkime,

$$\Phi(t) = \begin{cases} \varnothing_i(t), & t \in [-3+i, -2+i] \\ 0, & |t| > 0. \end{cases}$$

ir $\psi_i(t) = \Phi[(t-t_i)/\Delta]$. Tada visi atitinkamos L-splainų erdvės elementai su mazgais $t=1, 2, \dots, n$ išreiškiami taip:

$$s(t) = \sum_{i=1}^n g_i \psi_i(t).$$

Mano suskaičiuotuose pavyzdžiuose daugiau negu 70% gaunama $k=2$. Todėl čia pasirinktinai $m=0$, t. y. splainai sudaro tolydines funkcijas, bet ne tolydinėmis išvestinėmis. Tą būtų galima pataisyti pasirenkant vietoj bazės $\{b_i, i=1, 2, \dots, k\}$ išplėstą bazę, sa-
kykime, $\{b_i, 1, t\}$. Aš pasirinkau kiek kitokį būdą.

Pirmiausiai aprašytuoju būdu pasirinktą operatorių L pakeičiau operatoriumi $M=L^2=L \cdot L$. Tada pasikeitė pasirinktas poerdvis E_k su baze $\{b_i(t), i=1, 2, \dots, k\}$ poerdviu E_{2k} su baze $\{b_i(t), tb_i(t), i=1, 2, \dots, k\}$. Taigi taip pakeitus dažniausiai gaunamas keturių matmenų poerdvis, tada galėtume pasinaudoti kubinių splainų metodu. Tačiau jei $k>2$, šiuo metodu ne visi L-splaino koeficientai būtų nustatyti. Todėl pasirenkama kiek kitokia procedūra.

Pažymėkime raide k_0 sveikąjį skaičių, ne mažesnį už k . Kiekvienam intervalui $[i, i+2]$, $i=k_0, k_0+1, \dots, n-k_0$ suskaičiuojamas geriausias aproksimantas y_{i+1} taškuose $t_{i-k_0}, t_{i-k_0+1}, \dots, t_{i+k_0}$ pagal kvadratinę normą. Tada antrosios duomenų išvestinės aproksimacija išreiškiama taip:

$$(14) \quad \begin{cases} u''(t) = (1-\tau)y_1''(t) + \tau y_{i+1}''(t) & t \in I_i \\ u''(t) = y_{k_0-1}''(t) & t \in [a, t_{k_0+1}] \\ u''(t) = y_{n-k_0}''(t), & t \in [t_{n-k_0}, b]; \end{cases}$$

čia $\tau = (t-t_i)/\Delta$.

Taigi $u(t)$ yra kiekviename intervale I_i erdvės E_{2k} elementas, r yra

tolydinė funkcija visame intervale $[a, b]$. Integruodami (14) lygtį, gauname:

$$(15) \begin{cases} u'(t) = (1-\tau)y'_1(t) + \tau y'_{i+1}(t) + [y_i(t) - y_{i+1}(t) + r_1]\Delta, & t \in I_i \\ u'(t) = y'_{k_0+1}(t) + r/\Delta, & t \in [a, t_{k_0+1}] \\ u'(t) = y'_{n-k_0}(t) + r_{n-k_0}/\Delta, & t \in [t_{n-k_0}, b]. \end{cases}$$

Integravimo konstantos r_1/Δ pasirenkamos tokios, kad išvestinė $u'(t)$ būtų tolydinė, t. y.:

$$(16) \quad r_{i+1} = r_1 + y_i(t_{i+1}) + y_{i+2}(t_{i+1} - 2y_{i+1}(t_{i+1})).$$

Šioje rekursyvinėje formulėje pasirenkame konstantą r , kad reiškinio

$$y_i(t) - y_{i+1}(t) + r_1$$

kvadratinis vidurkis būtų kuo mažiausias. Iš to išplaukia:

$$r = [1/(n-2k_0)] \sum_{i=k_0}^{n-k_0} [y_i(t_i) - y_{i+1}(t_i)].$$

Šitaip pasirinkus integravimo konstantas, (15) yra tolydinė funkcija, kuri kiekviename intervale I_i priklauso erdvei E_{2k} . Toliau integruodami (14) ir pasirinkdami integravimo konstantas pagal integralais definuotos funkcijos tolydumo sąlygą, gauname L-splainą, aproksimuojantį duomenis (t_i, x_i) .

Tuo būdu apskaičiuotos aproksimacijos duomenų, išreiškiančių įvairių elementarinių funkcijų vertes su pridėtomis pseudoatsitiktinėmis paklaidomis. Apskaičiuotos šių funkcijų aproksimacijos:

$$\begin{array}{ll} f_1(t) = \sin(2\pi t) & f_5(t) = 2\cos[\tan^{-1}(t/2)] \\ f_2(t) = \sin(2\pi t) + 0,1\sin(10\pi t) & f_7(t) = 36t/(9+t^2) \\ f_3(t) = e^t & f_8(t) = 2t^3 - 9t^2 + 12t \\ f_4(t) = 4t(1+t+t^2+t^3) & f_9(t) = (t-25)^2 \\ f_5(t) = (2\pi)^{-1/2} \int_0^t e^{-\tau^2/2} d\tau & f_{10}(t) = -3e^{t^3} \text{Int.} \end{array}$$

Funkcijos f_2 duomenys apskaičiuoti vartojant $\Delta=0,000390625$, o visoms kitoms funkcijoms pasirinkta $\Delta=00390625$. Visais atvejais $t_0=0$, taškų skaičius 257 ($n=256$) ir prie duomenų pridėtos pseudoatsitiktinės Gauso paklaidos su nuliniu vidurkiu bei dispersija, lygia vartojamos funkcijos pasikeitimo viename nepriklausomojo kintamojo šuolyje absoliutinės vertės vidurkiui.

Skaiciavimo rezultatai pateikti 1 lentelėje. Čia pirmajame stulpelyje skaičius žymi funkciją, kurios aproksimacijos rezultatai

yra atitinkamose eilutėse. Antrajame stulpelyje 1 žymi, kad rezultatai gauti kubinių splineų aproksimacija, o 2 — L-splineų. Trečiajame stulpelyje yra funkcijos aproksimacijos paklaidos kvadratinis vidurkis, ketvirtajame — reliatyvi šios aproksimacijos paklaida, gauta padalijant paklaidos kvadratinį vidurkį iš duomenų kvadratinio vidurkio. Penktasis ir šeštasis stulpeliai yra panašūs į ketvirtąjį ir penktąjį, tik juose vietoj funkcijos aproksimacijos duomenų yra tos funkcijos išvestinių aproksimacijų duomenys.

Pirmojoje eilutėje po antraštėlės nelygybė $5LSP > KM$ reiškia, kad iš 20-ties rezultatų (10 funkcijų ir 10 išvestinių) penkiais atvejais L-splineų aproksimacijos duoda didesnes paklaidas, negu kubinių splineų. Iš tikrųjų dviejų iš šių penkių atvejų paklaidos, gautos abiem būdais, yra beveik lygios. Šie rezultatai 1 lentelėje įrašyti kursyvinio šriftu. Juodu šriftu įrašyti atvejai, kuriais kubinių splineų paklaida yra daugiau kaip 10 kartų didesnė negu L-splineų paklaida. Šių yra penki atvejai; tai pažymėta 1 lentelės pradžioje ženklu $KM > 1000\%$.

1 lentelėje devintosios funkcijos išvestinė paklaida, gauta ap-

1 lentelė. Centrinio intervalo aproksimacijos ir išvestinių paklaidos
(Tolydinis aproksimantas ir jo pirmoji bei antroji išvestinės)

	1=KM,	2=LSP	5LSP>KM	15KM>LSP	(5KM>1000%)
1	1	8.562E-03	1.100E-02	7.077E-02	3.590E-02
1	2	8.327E-03	1.069E-02	2.603E-02	1.317E-02
2	1	1.822E-02	2.382E-02	3.066E-01	6.818E-02
2	2	1.480E-01	1.935E-01	1.794E+00	3.980E-01
3	1	3.063E-02	1.759E-02	2.623E-01	1.507E-01
3	2	1.394E-03	8.006E-04	8.518E-03	4.882E-03
4	1	7.340E-02	1.308E-02	5.088E-01	3.131E-02
4	2	7.410E-02	1.321E-02	2.944E-01	1.807E-02
5	1	3.780E-03	6.948E-03	4.492E-02	5.142E-02
5	2	1.240E-03	2.278E-03	9.514E-03	1.087E-02
6	1	2.181E-02	1.168E-02	4.504E-01	5.085E-01
6	2	1.957E-03	1.048E-03	4.347E-01	4.896E-01
7	1	1.466E-02	6.988E-03	7.237E-02	1.989E-02
7	2	1.243E-02	5.927E-03	5.032E-02	1.380E-02
8	1	2.045E-02	5.321E-03	1.149E-01	2.049E-02
8	2	1.925E-02	5.011E-03	6.722E-02	1.196E-02
9	1	1.853E+01	3.086E-02	1.686E+02	3.441E+00
9	2	6.801E-02	1.133E-04	5.359E-01	1.091E-02
10	1	1.000E-02	1.474E-02	1.239E-01	6.407E-02
10	2	2.448E-02	3.608E-02	1.681E-01	8.669E-02

roksimuojant kubiniu splainu, yra net 314 kartų didesnė už L-splaino aproksimacijos paklaidą. Šios funkcijos aproksimacijos paklaida taip pat yra net 272 kartus didesnė už L-splaino aproksimaciją. Iš penkių atvejų, kada kubinis splainas duoda geresnę aproksimaciją, didžiausias skirtumas yra antrosios funkcijos išvestinėje. Čia L-splaino paklaida yra 8 kartus didesnė už kubinio splaino paklaidą. Taigi pasirenkant L-splainų poerdvį šiuo metodu ne visuomet gaunamas geriausias aproksimantas, nors daugeliu čia pateiktų atvejų jis yra kur kas pranašesnis už kubinius splainus. Antrosios funkcijos pirmoji ir ypač antroji išvestinės yra labai didelės, palyginti su duomenų keitimusi viename nepriklausomojo kintamojo šuolyje. Kadangi naudojantis čia pasirinktais splainais gaunama aproksimacija išlygina duomenis, tai rezultatas daugiau skiriasi nuo duomenų. Jei atsisakome tolydumo, kitaip sakant, išlyginimo reikalavimų, gauname ir šiuo atveju daug mažesnę paklaidą.

2 lentelė. Centrinio intervalo aproksimacijos ir išvestinių paklaidos (Be tolydumo sąlygos)

$l=KM,$		' =TP	1TP>KM	19KM>TP	(6KM>1000%)
1	1	8.562E-03	1.100E-02	7.077E-02	3.590E-02
		7.846E-03	1.008E-02	1.909E-02	9.685E-03
2	1	1.822E-02	2.382E-02	3.066E-01	6.818E-02
		2.265E-03	5.575E-03	1.893E-01	2.970E-02
3	1	3.063E-02	1.759E-02	2.623E-01	1.507E-01
		6.437E-03	3.621E-03	4.377E-03	2.462E-03
4	1	7.340E-02	1.308E-02	5.088E-01	3.131E-02
		6.437E-03	3.621E-03	4.377E-03	2.462E-03
5	1	3.780E-03	6.948E-03	4.492E-02	5.142E-02
		3.188E-03	5.859E-03	6.481E-02	7.419E-02
6	1	2.181E-02	1.168E-02	4.504E-01	5.085E-01
		1.567E-03	8.393E-04	4.426E-01	4.997E-01
7	1	1.466E-02	6.988E-03	7.237E-02	1.989E-02
		1.412E-02	6.731E-03	3.416E-02	9.390E-03
8	1	2.045E-02	5.321E-03	1.149E-01	2.049E-02
		1.960E-02	5.102E-03	4.763E-02	8.494E-03
9	1	1.853E+01	3.086E-02	1.686E+02	3.441E+00
		1.924E-01	3.205E-04	4.726E-01	9.644E-03
10	1	1.000E-02	1.474E-02	1.239E-01	6.407E-02
		8.228E-03	1.213E-02	2.132E-02	1.102E-02

2 lentelėje pateiktos paklaidos, gautos aproksimuojant funkcijomis, priklausančiomis poerdviui, kurio bazę sudaro lygties $Lx=0$ fundamentaliniai sprendiniai. Čia tikrai penktosios funkcijos išvestinės kubinio splaino paklaida yra truputį mažesnė už tinkamiausio poerdvio paklaidą. Kitų 19-kos atvejų tinkamiausio poerdvio aproksimacija daug geresnė už kubinio splaino.

DR. ARIMANTAS RASKINIS

METAPOŽYMIŲ METODIKOS YPATUMAI SPRENDŽIANT HIERARCHINIO MOKYMO UŽDAVINI

Ivadas. Žvilgsnis į intelektikos* idėjų raidą ir jos tendencijas

Nuo pat pirmųjų kompiuterių atsiradimo iškilo Tiuringo lūpomis paskelbtas klausimas: „Ar gali mašina mąstyti?“ Šis klausimas reiškė dar ir norą suprasti, kas yra mąstymas ir intelektas, ar galime tai išsiaiškinti kompiuteriais, ar galima ir kaip padaryti, kad kompiuteriai turėtų savybių, panašių į žmogaus intelektą.

Todėl ir pirmieji darbai šioje srityje — tai buvo bandymai spręsti įvairius uždavinius, kurių sprendimas traktuojamas kaip intelektualus žmogaus veikla. Tai ir geometrinių, loginių ir aritmetinių teoremų įrodymas, muzikos, paveikslų ar karikatūrų „kūrimas“, šachmatų, šaškių ar kitų žaidimų programos, didžiulė visokių diagnostikos uždavinių įvairovė, tekstų semantinė analizė, jų vertimas iš vienos kalbos į kitą, vaizdų analizė ir t. t.

Labai greitai buvo pastebėta, kad ne vieną tų uždavinių kompiuteris gali spręsti efektyviau už žmogų, ir pradėjo dominuoti taikomoji intelektikos kryptis. Išsikristalizavo svarbiausios intelektikos taikymo sritys — kalbos, rašto atpažinimas, medicinos ir techninė diagnostika, įvairios ekspertinės sistemos, dvimačių, trimatinių vaizdų bei objektų analizė ir atpažinimas, didelė valdymo situacijų analizės bei operatyvaus valdymo sritis, kompiuterinė lingvistika. Šiems praktiniams uždaviniams spręsti buvo sukurtos specialios intelektikos technologijos su savo teorine baze: specializuotos programavimo kalbos, automatinės dedukcijos teorija, eksperto žinių pateikimo sistemos ir žinių bazių technologijos, daugybė taikomosios matematikos darbų iš statistinių bei kitokių atpažinimo metodų, neuroniniai tinklai ar difuzinės aibės ir t. t.

* „Intelektikos“ terminas čia vartojamas vietoj labiau paplitusio, bet ne labai vykusio vertinio „dirbtinis intelektas“.

Tačiau kuo geriau yra sprendžiami praktiniai uždaviniai, jų sprendimams naudojami efektyvesni ir labiau specializuoti metodai, tuo mažiau tos technologijos yra panašios į tai, kas intuityviai yra suprantama kaip žmogiškasis intelektas.

Antra vertus, taip ir nesulaukėme intelektualių kompiuterių technologinės revoliucijos. Nieko neišėjo ir iš plačiai reklamuoto japoniškojo penktosios kartos intelektualių kompiuterių projekto. Atrodo, kad išvis intelektikos plėtotė sulėtėjo, idėjos išsisėmė... O gal kai kurios idėjos užmirštos ir nueita tik vienu siauru keliu?

Dar prieš 25 metus veikusiame akademiko I. M. Gelfando „Maskvos kibernetikos seminare“ buvo bandoma išsiaiškinti, ar negalima visų žinomų kibernetinių sistemų įvairovės paaiškinti nedideliu kiekiu paprastų, griežtai suformuluotų principų. Maždaug tuo metu buvo suformuluotas ir vadinamasis „minimalios sąveikos principas“, pagal kurį veikiančiose kibernetinėse sistemose sąveika tarp jos elementų turi būti minimali. Jis kažkuo panašus į vieno iš kibernetikos pradininkų V. R. Ešbio nusakytą principą, kuris teigia, kad sudėtinga sistema, pasižyminti tikslingais veiksmų ryšiais, turi būti organizuota kaip kelių lygių posistemų visuma, kurioje ryšiai tarp posistemės elementų turi būti žymiai stipresni nei tarp posistemų.

Beieškant tokių universalių principų, daug dėmesio buvo skiriama biologinių sistemų veiklai, jų analizei ir modeliavimui. Tačiau sukurti bendrą teoriją, paaiškinančią intelektą kaip fenomeną, pasirodė ne taip jau paprasta. Tam turėjo būti vykdomi fundamentalūs tyrimai modeliuojant ir analizuojant gamtos duotas intelektualias sistemas. Užuoat sprendus konkrečius ir patrauklius praktinius uždavinius, reikėjo sukonstruoti gana sudėtingą modelinį pasaulį su vis sunkėjančių intelektualių uždavinių seka ir žingsnelis po žingsnelio, ieškant bendrų principų, lipdyti sistemą, kuri galbūt gerai nespręstų nė vieno praktinio uždavinio, bet sukurtų bendrą struktūrą, gebančią spręsti visus uždavinius. Nes intelekto esmė — universalumas, gebėjimas išmokti spręsti bet kokią praktinį uždavinį.

Šiame darbe kaip tik ir buvo siekiama sukurti sistemą, padedančią suprasti intelektą, tiksliau — žengti žingsnį ta kryptimi, nors pats darbas yra iš gana praktiškos atpažinimo srities.

Apibendrinimas — fundamentali intelekto operacija

Žmogaus mąstymas gali vykti dedukcijos būdu, kai iš bendrųjų sąvokų išvedamos dalinės išvados, ir indukcijos būdu, kai apibendrinant faktus gaunamos tos bendrosios sąvokos. Intelektikoje

nagrinėjamos abi dalys, tačiau ne visur vienodai akcentuojamos. Pavyzdžiui, ekspertinėse sistemose bendrosios sąvokos pateikiamos kaip eksperto žinios, o visa darbinė dalis skirta atlikti automatinei dedukcijai. Tuo tarpu moksliose atpažinimo sistemose svarbiausia mokymo būdu sukurti apibendrintas klasių atskyrimo taisykles, t. y. indukcinė dalis.

Jau buvo minėta, kad intelekto esmė — gebėjimas išmokti, todėl sąvokų kūrimas, apibendrinant pavyzdžius mokymo metu, yra tas pradmuo, nuo kurio ir reikia pradėti konstruoti intelektualią sistemą. Savaimė suprantama, kad tam reikalui teks spręsti konkrečius atpažinimo uždavinius. Tačiau visą laiką teks stengtis atsispirti pagundai sukurti specializuotą algoritmą tam uždaviniui spręsti ir stengtis sukonstruoti kuo bendresnį algoritmą, atvirą tolesniam jo plėtojimui. Gaires tokiam darbui nustato kai kurie bendrieji principai.

Bendrieji principai

Viena iš bendrųjų ir svarbiųjų intelekto savybių yra ta, kad jis operuoja bendrai suvokiamomis sąvokomis — bendrybėmis, kurios atitinka objektyviame pasaulyje realiai objektyviai egzistuojančias atskirynes ir dėsningumus. Tik dėl tokio atitikimo yra galimas ir mąstymas apie realybę ir individų bendravimas bei keitimasis informacija apie mūsų pasaulį. Taigi ta intelekto dalis, kuri susijusi su kalba, sprendimais, žinių perdavimu, turi reikalą su tiksliais sąvokomis. Todėl norint, kad kuriama intelektinė sistema pasižymėtų tokiomis galimybėmis, reikia, kad joje būtų formuojami tikslūs, realybę atitinkantys apibendrinimai. O tiems apibendrinimams nusakyti turi būti atrenkama, kad ir ne daug, bet labai griežtų požymių. *Tai pirmas principas.*

Su šiuo principu yra susiję kiti, kuriuos galima traktuoti kaip jo išvadas.

Sakykime, norint atrinkti griežtus požymius — tikrus dėsningumus, juos reikia nustatyti tikrinant daugelį skirtingų mokymo pavyzdžių. O tai galima tada, jei kuriama sistema bus pritaikyta spręsti didelius uždavinius — su daug skirtingų klasių ir didelėmis mokymo imtimis. *Tai antras principas.*

Tikrovę atitinkančių sąvokų ir griežtų požymių reikalavimas automatiškai suponuoja ir tai, jog tai bus sistema, orientuota į diskretinius metodus, į logiką, o ne į tolydinius ir tikimybinus metodus. *Tai trečias principas.*

Kadangi didelės apimties uždavinių sprendimas sukelia tam tikrų principinių techninių problemų (sudėtingas duomenų paren-

gimas, daug kompiuterinių išteklių reikalaujantis tų duomenų apdorojimas), tai tiksloms ir griežtoms sąvokoms kurti, netgi kai turima nedaug pavyzdžių, prasminga panaudoti papildomą ekspertinę informaciją. Tai reiškia, kad turi būti sukurti tokie mokymo algoritmai, kurie galėtų vienodai apdoroti skirtingos prigimties (eksperto pateikiamą — apibendrintą ir objektinės srities pavyzdžių — konkrečią) informaciją. Be to, tai reiškia, kad visos mokymo metu atsirandančios tarpinės informacijos formos turi būti lengvai eksperto suprantamos ir interpretuojamos jo kalba. Tada ekspertas galės dalyvauti mokymo procese, natūralų sąvokų kūrimą jame koreguodamas savo apibendrinta patirtimi.

Natūralus intelektas pasižymi lyg ir refleksyvumo savybe. Tokiu pačiu būdu mes mąstome apie aplinkos savybes, apie tai, kaip mes mąstome apie tas savybes ir apie patį mąstymą.

Vienas iš principų reikalautų, kad tokiu refleksyvumu pasižymėtų ir intelektinės sistemos. Kad kurtų apibendrinimus ne tik apie išorinio pasaulio objektus, bet kad tie patys algoritmai galėtų apibendrinti ir savo apibendrinimų patirtį.

Pagaliau visiems suprantama, kad kuo griežtesnius reikalavimus kelsime atrenkamiems požymiams, tuo mažiau jų atrinksim ir tuo sunkiau vyks mokymas. Praktinėse atpažinimo sistemose, kai sunkiai sekasi atrinkti naudingus požymius, didesnio efektyvumo siekiama tikslinant įvairius įvertinimus, tikimybes, panaudojant specialias funkcijas, transformacijas ar kitus sudėtingus skaičiavimus, kurie sunkiai interpretuojami eksperto kalba.

Reikėtų eiti labiau „žmogišku“ keliu, t. y. nepatikimus požymius tikslinti įvertinant specialias savybes, išimtinis atvejis ar tų požymių santykius su kitais požymiais. Tai reiškia, kad sistema turi būti pajėgi kurti sudėtingas logines konstrukcijas.

Tai irgi sudėtingas uždavinys, nes susiduriama su didelės apimties kombinaciniais perrinkimais, o logikos sudėtingumo požįūriu šiuo metu dažniausiai apsiribojama paprasčiausiomis konjunktyvinėmis sąvokomis.

Metapožymiai

Mūsų sukurtoje sistemoje buvo stengtasi įdiegti čia aprašytus principus. Tą padaryti padėjo metapožymio sąvokos ir su ja susijusio loginio formalizmo įvedimas.

Tarkime, $\Sigma = \{\sigma^k\}$, $k = \overline{1, K}$ — aibė mokymo imties klasių.

Tarkime, $\sigma^k = \{s_v^k\}$, $v = \overline{1, N}$ — aibė k-tosios klasės objektų.

Tarkime, $X = \{x^l\}$, $l = \overline{1, L}$ — aibė objektus s_v aprašančių parametrų.

Tada kiekvienas objektas $s_v^k = (x_{1v}^k, x_{2v}^k, x_{3v}^k, \dots, x_{Lv}^k)$ — L-komponentis vektorius. Jei parametų X_i reikšmės realūs dydžiai, tai elementarus (pirminis) požymis Q_r — predikatas, išreiškiantis santykį: $Pr_{x1}(s_v^k) \geq \xi_r$ (objekto s_v^k projekcija į ašį X_i didesnė ar lygi už slenkstinį dydį ξ_r arba parametro X_i reikšmė objekte s didesnė ar lygi už ξ_r), t. y. $Q_r(X_i, s_v^k, \xi_r)$, čia ξ_r — mokymo metu atrinktojo r-tojo slenkščio reikšmė.

Stabili loginė skiriančioji funkcija (SLSF) $f(Q_1, \dots, Q_R)$ yra loginė elementarių požymių Q_r funkcija, kuri visiems kiekvienos klasės σ_k objektams s_v^k priskiria tą pačią reikšmę, nors vienos klasės objektų reikšmės skiriasi nuo likusių klasių.

Bus nagrinėjamos vieno, dviejų ir trijų kintamųjų SLSF: $f(Q_1)$, $f(Q_1, Q_2)$, $f(Q_1, Q_2, Q_3)$. Geometriškai tai bus taškai, tiesės ar plokštumos, statmenos ir dalijančios atitinkamą erdvę į dvi dalis.

Pirmos eilės metapožymiais vadinsime požymius — predikatus, nusakančius santykius tarp požymių Q_r ir objektų klasėmis σ^k . Darbe nagrinėjami dviejų tipų metapožymiai.

$P_1(k)$, charakterizuojantis požymio Q_1 stabilumą k-tosios klasės atžvilgiu. Tai dvivietis predikatas, teigiantis: „Požymis Q_1 klasės σ^k atžvilgiu yra stabilus (visi σ^k objektai pagal šį požymį įgyja tą pačią reikšmę: 1 arba 0)“.

$\pi_1 i(k0)$ charakterizuoja požymio Q_1 reikšmės k-tosios klasės objektų atžvilgiu. Tai dvivietis predikatas, teigiantis: „ Q_1 klasės objektų požymis dažniau įgyja reikšmę 1“.

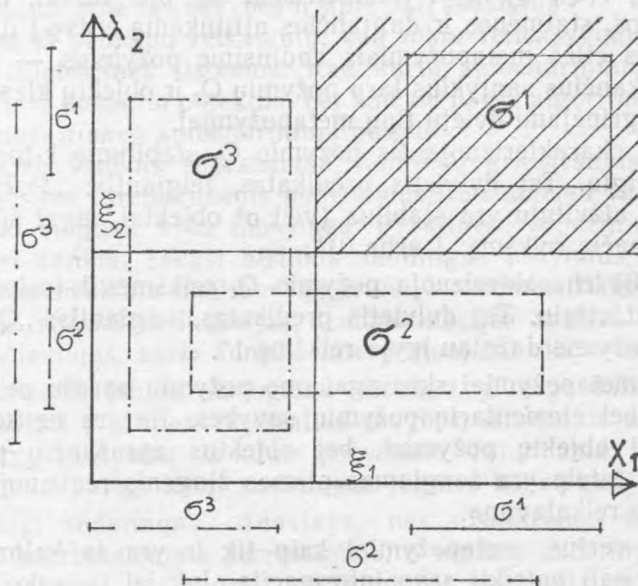
Taigi metapožymiai skirtingai nuo požymių aprašo ne objektų savybes, bet elementarių požymių savybes. Jie yra ne kokie sudėtingesni objektų požymiai, bet objektus aprašančių požymių požymiai. Sitaip yra žengiamas pirmas žingsnis realizuojant refleksyvumo reikalavimą.

Antra vertus, metapožymiai kaip tik ir yra ta kalba, kuria ekspertas gali pateikti savo informaciją. Juk jei jis sako, pavyzdžiui, kad visų ligonių, sergančių hipertenzija, diastolinis kraujospūdis didesnis už 110 mm Hg, tai reiškia, kad šis požymis yra stabilus ir kad visos reikšmės yra 1.

Šiame darbe metapožymiai yra viso mokymo mechanizmo pagrindas. Iš jų sudaromos loginės išraiškos, nusakančios SLSF egzistavimo sąlygas. Klasikinėje mokymo schemoje norėdami patikrinti, ar, pavyzdžiui, kokia nors konjunkcija $Q_1 \wedge Q_2$ yra stabili skiriančioji funkcija, turėtume perrinkti visus visų klasių objektus ir patikrinti kiekvieno jų reikšmės ir stabilumą konjunkcijai $Q_1 \wedge Q_2$, o tikrinant metapožymiais užrašytą kiekvienos klasės sąlygą reikia patikrinti tik po vieną kartą ir perrinkimas visai nepriklauso nuo objektų klasėje skaičiaus.

Pasiaiškinkime šį dalyką pavyzdžiu.

Pirmajame paveikslėlyje pavaizduota klasių σ^2 ir σ^3 atskyrimas nuo klasės σ^1 su konjunkcijos $Q_1 \wedge Q_2$ pagalba. Koordinatinių ašys X_1 ir X_2 — du tas klases aprašantys parametrai. Sritys, kuriose išsidėstę tų klasių objektai, pažymėtos skirtingomis linijomis prie koordinatinių ašių, o koordinatinių plokštumoje klasių σ^1 , σ^2 ir σ^3 objektų užimamos sritys aproksimuojamos atitinkamais stačiakampiais. Jeigu ξ_1 ir ξ_2 yra fiksuotos parametrų X_1 ir X_2 slenksinės reikšmės, tada požymis Q_1 išreiškia santykį $\text{Pr}_{X_1}(s_v^k) \geq \xi_1$, o Q_2 — santykį $\text{Pr}_{X_2}(s_v^k) \geq \xi_2$. Tada bet kokių klasių objektams konjunkcija $Q_1 \wedge Q_2$ bus teisinga brūkšniuotoje srityje, o likusioje, slenksčiuose ξ_1 ir ξ_2 atribotoje, srityje bus klaidinga.

1 pav.

Taigi šis elementarus pavyzdys iliustruoja, kad nors vienmatėse parametrų X_1 ir X_2 erdvėse klasės σ^1 , σ^2 ir σ^3 negali būti atskirtos (nes σ^2 yra nestabili parametru X_1 , o σ^3 — parametru X_2), tačiau dvimatėje X_1 ir X_2 erdvėje konjunkcija $Q_1 \wedge Q_2$ yra SLSF, skirianti klasę σ^1 nuo klasių σ^2 ir σ^3 .

Nesunku matyti, kaip tai pasidarė: klasė σ^2 , kuri yra nestabili parametru X_1 yra stabili parametru X_2 , o visos objektų reikšmės mažesnės už ξ_2 ir klasė σ^3 , kuri yra nestabili parametru X_2 , yra stabili parametru X_1 , o visos objektų reikšmės mažesnės už ξ_1 .

Tas pat galiotų ir esant bet kokiam klasių skaičiui ir nestabilių

klasių skaičiui: visos klasės, kurios yra nestabilios parametrai X_1 , turi būti stabilios parametrai X_2 ir turi turėti reikšmę 0; visos klasės, kurios yra nestabilios parametrai X_2 , turi būti stabilios parametrai X_1 ir turi įgyti reikšmę 0.

Šitaip suformulavome stabilios loginės skiriančiosios funkcijos $Q_1 \wedge Q_2$ egzistavimo sąlygą pirmos eilės metapožymių terminais. Bet kokiai parametru porai X_i, X_j ši sąlyga gali būti užrašyta taip:

$$\forall k \{ \bar{P}_i(k) \rightarrow [P_j(k) \wedge \bar{\Pi}_j(k)] \} \wedge \forall k \{ \bar{P}_j(k) \rightarrow [P_i(k) \wedge \bar{\Pi}_i(k)] \},$$

$$(k = \bar{I}, \bar{K}). \quad (1)$$

Panašiai gali būti suformuluotos ir kitų trijų konjunkcijų — $\bar{Q}_1 \wedge Q_j, Q_1 \wedge \bar{Q}_j, \bar{Q}_1 \wedge \bar{Q}_j$ egzistavimo sąlygos.

Mūsų darbe pirmosios eilės metapožymiai buvo panaudoti ir trijų kintamųjų SLSF egzistavimo sąlygoms formuluoti, ir ne tik aštuonioms pagrindinėms konjunkcijoms, bet ir visoms 40-čiai kitų sudėtingesnių loginių funkcijų, neišreiškiančių ekvivalentiškumo santykių.

Taigi jeigu klasikiniai loginiai atpažinimo metodai paprastai naudoja tik konjunktyvines sąvokas, tai metapožymių formalizmas įgalina labai smarkiai išplėsti sistemos logines galimybes. Be to, matome, kad išraiška (1) nepriklauso nuo objektų skaičiaus, o tik nuo klasių skaičiaus K . Tai nepaprastai sumažina skiriančiųjų taisyklių paieškos laiką, ypač uždaviniuose su didelėmis mokymo imtimis.

Tai gali būti paaiškinta tuo, jog metapožyminėse formuluotėse mes nagrinėjame tarpusavio išsidėstymą parametru erdvėje klasių, kurios yra aproksimuotos stačiakampiais, nekreipdami dėmesio į pavyzdžių išsidėstymą stačiakampio viduje. Tai labai netiksli aproksimacija. Ir jeigu jau pavyko rasti tokią SLSF, tai galima tikėtis, kad ji bus pakankamai patikima. Tačiau už viską reikia mokėti. Esant tokiai aproksimacijai, galima ir nesurasti tų skiriančiųjų taisyklių, kurias rastume perrinkdami visus objektus.

Taigi metapožymiai automatiškai padeda mums realizuoti bendruosius reikalavimus — atrinkinėti pagal kuo griežtesnes taisykles, o neradus elementaraus požymio, didinti jo loginį sudėtingumą.

Mokymo schema

Metapožymių mechanizmas labai patogus sukurti tokią mokymo schemą, kad kiekviename etape objektinės srities ekspertas galėtų tą mokymą koreguoti ar nukreipti tam tikra linkme naudodamasis savo turimomis žiniomis.

Pirmajame etape nagrinėjamai klasių visumai optimizuojama objektus aprašančių parametų aibė $\{X_i\}$. Tai atlieka automatiškai mokymo algoritmai. Tačiau ir ekspertas čia turi daug poveikio galimybių. Kai kuriuos parametrus jis gali išmesti, o kitus palikti; turi galimybę iš turimų parametų matematinėmis ir loginėmis operacijomis formuoti visai naujus, sudėtingus išvestinius parametrus; gali patikslinti intervalo, kuriame išsidėstę klasės objektai, ribas; išmesti iš mokymo imties vienus objektus ir įrašyti kitus.

Antrajame etape formuojama pirminių požymių aibė $\{Q_r\}$: turimiems parametrams automatiškai ieškomi slenkstiniai dydžiai ξ_r , atmetami dubliuojantys požymiai, skaičiuojami jų įvertinimai. Ekspertas gali pats parinkti slenksčius ξ_r ir tokiu būdu suformuoti pirminius požymius, kuriuos naudoja savo praktikoje; gali savo nuožiūra keisti požymių įvertinimus, koreguoti reikšmes, atrinktus požymius išmesti ar išmestus atstatyti.

Trečiajame etape atrinktai pirminių požymių aibei $\{Q_r\}$ yra nustatomi metapožymiai ir ieškoma dviejų ir trijų požymių SLSF. Čia ekspertas gali savo nuožiūra keisti metapožymių reikšmes, atrinktų SLSF įvertinimus, išmesdamas vienas ar palikdamas kitas SLSF, suformuoti sau įprastą klasių aibės skaidymą į grupes. Net jeigu automatiškai nepavyksta surasti nė vienos stabilios skiriančiosios funkcijos, ekspertas gali kurį nors sau įprastą pirminių požymių derinį (sindromą) paskelbti esant SLSF.

Mokymo metu stengiamasi atrinkti minimalų kiekį, bet pačių geriausių SLSF, visą klasių aibę suskaidant į klasių grupes, kurioms taikoma ta pati procedūra tol, kol klasių grupės bus suskaidytos iki pavienių klasių ir bus suformuotas klasifikacijos medis. Kartais, nepavykus surasti SLSF, kai kurios klasių grupės gali taip ir likti nesuskaidytos.

Taigi aprašytasis algoritmas yra **eksperto valdomas mokymo algoritmas**, kuris drauge yra ir labai patogus objektinės srities klasifikavimo tyrimo įrankis.

Kai reikia atpažinti naujus, mokyme nedalyvavusius objektus, tikrinamos tokio objekto požymių reikšmės klasifikacijos medžio mazguose, pradedant nuo šaknies, ir, priklausomai nuo požymių reikšmių, pereinant kokia nors viena klasifikacijos medžio šaka, kurios galinis mazgas nurodo ieškomą klasę.

Tolesnės darbo perspektyvos

Kalbėdami apie tolesnį darbo plėtojimą, turėtume išskirti artesnius ir tolesnius tikslus.

Prie artesnių tikslų priklauso duotosios sistemos galimybių išplėtimas. Čia tikslinga padaryti tokius darbus:

1. Dubliuojantys požymiai dabar yra atmetami, tačiau juose yra naudingos informacijos, kurią būtų pravartu panaudoti naujiems objektams atpažinti.

2. Mokymo schema leidžia pirminiais parametrais parinkti įvairias sudėtingas išraiškas. Tai reiškia, kad nepavykus rasti SLSF atrinktas geriausias nestabilias logines funkcijas galima naudoti kaip elementarius parametrus ir ieškoti sudėtingų SLSP jau remiantis jais. T. y. galime gauti skiriančiąsias funkcijas daug didesnio nei trijų kintamųjų skaičiaus.

3. Galų gale galime labai padidinti logines sistemos galimybes įvesdami naują, antros eilės metapožymių sistemą, kurioje būtų įskaitoma poklasių buvimas klasėse. Tai leistų suformuluoti egzistencijos sąlygas jau 96 trijų kintamųjų skirtingoms loginėms funkcijoms, apimančioms ir ekvivalentiškumo santykį.

Tolesnis darbo tikslas yra atpažinimo uždavinio išplėtimas.

1. Klasikinis mokymas vyksta esant fiksuotai klasių aibei. Tačiau — žmogus mokydamasis kuria klasifikatorių, kuris yra atviras ir į jį bet kada gali būti įjungtos naujos klasės. Natūralus aprašytosios sistemos išplėtimas būtų patyrinėti sistemą, nuosekliai formuojančią ir pertvarkančią savo klasifikacijos medį.

2. Kitas atpažinimo uždavinio išplėtimas — **veiksmo sintezės uždavinys**, kada naujam, nežinomam objektui reikia nurodyti ne jo klasę, o suformuoti tam tikrų simbolių (veiksmų) kodą, atitinkantį tą objektą. Tai jau būtų perėjimas nuo atpažinimo prie valdymo ar elgsenos uždavinių, bet jų pagrindas galėtų būti tarpusavy suderintas kelių klasifikacijų veiksmas.

Taigi metapožymių metodika leidžia ne tik mokymo uždavinį spręsti remiantis daug bendresniais principais, bet ir suteikia galimybę žengti sudėtingesnių intelektikos uždavinių sprendimo link.

**IŠKILMINGAS JUNGTTINIS
BAIGIAMASIS POSĖDIS
VILNIAUS UNIVERSITETO**

ŠV. JONO BAŽNYČIOJE (Birželio 16 d.)

PROF. MONS. VYTAUTAS KAZLAUSKAS

ENCIKLIKAI „RERUM NOVARUM“ 100 METŲ

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS
PASIAUKOJIMAS KRISTUI KARALIUI

LKMA XV SUVAŽIAVIMO DARBŲ EIGA
VILNIUS, 1991 m. BIRŽELIO 9—16 D.

PROF. MONS. VYTAUTAS KAZLAUSKAS

ENCIKLIKAI „RERUM NOVARUM“ 100 METŲ

Svenčiame enciklikos „Rerum novarum“ šimtąjį gimtadienį. Tai nėra vien paprastas istorinio įvykio prisiminimas. Minėdami šį įvykį, mes vienijamės su krikščioniškuoju, katalikiškuoju pasauliu, kuris šiais jubiliejiniais „Rerum novarum“ metais ypač yra sutelkęs dėmesį į krikščioniškąjį socialinį mokslą ir į savo atsakomybę už socialinę žmogaus ir žmonijos ateitį. Popiežius Jonas Paulius II šiuos metus yra paskelbęs Socialinės Bažnyčios doktrinos metais. Jų proga buvo paskelbta nauja — jau trečioji šio Šventojo Tėvo — socialinė enciklika „Centesimus annus“. Tai svarbus jubiliejinis socialinio Bažnyčios mokslo dokumentas, kuris šiuo metu yra kruopščiai studijuojamas ir plačiai komentuojamas visame pasaulyje. Pasirodo knygų, studijų, straipsnių įvairiomis kalbomis. Socialiniam Bažnyčios mokslui studijuoti rengiami suvažiavimai, kursai, studijų dienos, simpoziumai, tautiniai ir tarptautiniai, universitetiniai ir tarpuniversitetiniai studijų kongresai, pavyzdžiui, Vyskupų Sinodo auloje Vatikane gegužės 15 d., Laterano universitete Romoje gegužės 6—9 dienomis, kur dalyvavo trylikos žymiausių pasaulio universitetų atstovai, garsiajame Friūro universitete Šveicarijoje balandžio 24—27 dienomis. Tai dar tik pradžia. Panašūs renginiai vyks per visus Socialinio Bažnyčios mokslo metus visuose pasaulio kraštuose, kur yra gausesnių katalikiškų bendruomenių. Nėra abejonės, kad iš studijų išaugs ir konkrečios socialinės programos atskirų tautų ir visos žmonijos gerovei. Atgimstanti Lietuva negali likti šalia šio pasaulinio socialinio sąjūdžio. Šitas kuklus „Rerum novarum“ enciklikos minėjimas Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavime čia, Šv. Jono bažnyčioje — Vilniaus universiteto širdyje tepaskatins mus krikščioniškojo socialinio mokslo šaltiniuose ieškoti įkvėpimo, šviesos ir drąsos sprendžiant atgimstančio mūsų krašto gyvybines problemas.

Pirmiausia reikia prisiminti, kad pirmosios socialinės encikli-

kos „Rerum novarum“ („De conditione opificum“ — Apie darbininkų padėtį) paskelbimo data — 1891 m. gegužės 15 d. — nėra socialinio Bažnyčios mokslo gimtadienis. Socialinis Bažnyčios mokslas yra senesnis už pačią Bažnyčią. Jis yra išsiskiręs pačiuose pirmuosiuose apreiškimo šaltiniuose. Klausimas, ar krikščionys neveluoja, jį konkrečiai įgyvendindami, visada yra pagrįstas, nes ten, kur veikia žmogus, visada gali būti ir neryžtingumo, ir baimės, ir klaidos pavojaus.

Šventojo Rašto Senasis Testamentas liudija, kad Abraomo, Mozės ir Dovydo laikų kultūrose „Dievas“ yra gyvenimo jėga, o ne kažkokia abstrakti idėja. Kiekvienas gyvybės prasiskleidimas, su kuriuo susiduria žmogus, yra laikomas dievybės apsiareiškimo ženklu. Ar medis su savo žiedais, vaisiais ir sėklomis (Pr 21, 33), ar gyvulys su savo jaunikliais, ar žmonių šeimos, tautos, kalbos — visa sudėtinga gyvybės apraiškų raida Šventojo Rašto autoriui yra paslaptingas Dievo veikimas (Pr 29, 31).

Kultūrinė evoliucija, pažanga — gyvulių prisijaukinimas, metalų apdorojimas, miestų statyba, muzika — yra pažymėta Dievo palaimos ženklu. Šita visa pažanga, Šventojo Rašto autoriaus įsitikinimu, vyksta dėka tos nuostabios galios, kurią jis vadina „išmintimi“. Tikroji išmintis, pasak Šventojo Rašto, yra ne vien žmogaus patirties ir išsimokslinimo vaisius, bet ir Dievo dovana (1 Kar 3, 28). Ja remdamiesi, karaliai privalo vykdyti teisingumą ir lygybę tautoje. Kai tikroji išmintis sunyksta, valdymas tampa tiktai „technika“, kuri ilgainiui išsigimsta į priespaudą (Išm 1, 10; 5, 6—10).

Dievo įkvėpti pranašai kelia balsą prieš vis labiau įsigalinčią neteisybę. „Vargas jums, — įspėja pranašas Izaijas, — vargas jums, kurie statote namus prie namų, vieną lauką jungiate su kitu, kol nelieta vietos niekam kitam, ir jūs vieni pasiliekatė visame sodžiuje“ (Iz 5, 8). Panašiai grūmoja ir pranašas Jeremijas: „Vargas jums, kurie naudojate artimo darbu, nieko jam už tai nemokėdami“ (Jer 22, 13). Pranašas Ezekielis rūšiai įspėja tautos vadovus, ganytojus: „Vargas Izraelio ganytojams, kurie gano tiktai patys save. Argi jie neturėtų rūpintis jiems patikėta kaime?“ (Ez 34, 2).

Izraelio Dievas buvo „žmogaus asmens Dievas“, „žmogaus“ Dievas, o tik paskui valstybės Dievas. Izraelio valstybė negebėjo apsaugoti žmogaus, nes ji nesilaikė Mozės įstatymo. Ji neatliko savo uždavinio. Rūpinosi kultūros kėlimu, bet negebėjo apginti vargšų, našlių ir našlaičių nuo išnaudotojų egoizmo. Taip jai atvirai priekaištauja Izaijas (Iz 1, 16; 10, 1—2).

Dievo įsikūnijimu žmonijos išganymo istorija pasiekia savo viršūnę. Atėjus „laiko pilnatvei“, „žmogaus asmens Dievas“,

„žmogaus“ Dievas įsikūnija, pats tampa žmogumi, „žmogaus sūnumi“. Už kiekvieną žmogų įsikūnijęs Dievas miršta ant kryžiaus. Nevalia žmogaus pažeminti, nevalia žmogaus išnaudoti, nes Dievas tapo žmogumi. Kiekvienas žmogus yra Dievo „paveikslas ir panašumas“, yra Dievo vaikas ir Jėzaus Kristaus brolis. Dėl to jo orumas yra neliečiamas. Kiekvienam žmogui pats Dievas yra suteikęs neliečiamas asmens teises. Vadovaujantis Dievo įsikūnijimu be jokio svyravimo galima kalbėti apie visuotinį žmonių ir tautų solidarumą: kiekvienas yra atsakingas už visus ir visi — už kiekvieną. Prisikėlusio Jėzaus Kristaus mistinio kūno — Bažnyčios — nariai yra tie Dievo pasiuntiniai, kurie yra įsipareigoję išminties ir meilės jėga išvaduoti žmogų iš ekonominių, politinių, ideologinių priespaudų. Tai Bažnyčios socialinė dinamika, kuri jai bus pridėta kaip Dievo dovana, jeigu ji liks ištikima savo esminei misijai — vesti žmogų į Dievo karalystę, prisimins apaštalo šv. Petro žodžius: „Dievo reikia labiau klausyti negu žmonių“ (Apd 5, 30).

Iš šios tikrovės yra išaugusi Bažnyčios socialinė doktrina. Ji yra ne kas kita, kaip Šventojo Rašto ir Tradicijos mokslo pritaikymas konkrečioms socialinio gyvenimo reikalavimams. Pirmiausia ją randame Bažnyčios Tėvų (šv. Bazilijaus, šv. Jono Auksaburnio, šv. Ambraziejaus, šv. Augustino) ir teologų raštuose, moralinės teologijos „De justitia et jure“ traktatuose. Moderniųjų laikų pradžioje — daug šimtmečių prieš „Rerum novarum“ — pasigirsta ir aukščiausio Bažnyčios autoriteto — popiežių balsas. Pavyzdžiui, popiežius Eugenijus IV 1435 m. apaštališkąja bule „Dudum nostras“ imasi ginti Kanarų negrus. 1537 m. popiežius Paulius III gina indėnų žmogiškąjį orumą, pabrėždamas jų teisę į laisvę ir į medžiagines gėrybes. Šiuose dokumentuose yra išreikšti du esminiai socialinės Bažnyčios doktrinos principai: teisės primatas santykiuose su valdžia ir visuotinė, visiems žmonėms priklausanti žmogiškojo orumo teisė. Moderniųjų laikų priešaušryje Bažnyčia skelbia, kad kiekvienas žmogus, kaip asmuo, yra Kūrėjo apdovanas neliečiamu orumu, kuris jam suteikia neliečiamas teises, kuris ir tautoms suteikia teisę į laisvę, teisę laisvai kurti savo ateitį ir naudotis savo dvasiniais bei medžiaginėmis turtais.

Prasidėjus pramoninės revoliucijos laikams, Bažnyčioje kyla sąjūdžių, kurie ryžtingai reikalauja šių teisių ir ryžtingai kovoja dėl jų realizavimo. „Rerum novarum“ enciklika sutelkė šiuos sąjūdžius ir jiems davė bendrą kryptį. Enciklika buvo aukščiausio Bažnyčios autoriteto išėjimas į industrinės revoliucijos sukrėtą pasaulį, jo problemoms bei rūpesčiams ir naujoms ūkinio bei socialinio gyvenimo aplinkybėms pritaikymas tų etinių principų, ku-

riuos Bažnyčia atranda interpretuodama Jėzaus Kristaus Evangeliją ir prigimtine tvarką.

Mūsų amžiuje, kai istorinė raida yra įgavusi nepaprastą greitį, šimtas metų yra labai ilgas laikotarpis. Dėl to nenuostabu, kad šiandien skaitant „Rerum novarum“ tekstą, susidaro įspūdis, jog tai labai senų laikų dokumentas. Socialinės problemos ir jų sprendimo siūlymai atrodo nieko bendra neturintys su mūsų laikais, priklausantys visai kitai epochai. Iš paviršiaus žvelgiant atrodo, kad pirmoji socialinė enciklika yra galutinai pasenusi, kad jos mokslas yra galutinai atgyvenęs, nieko negalintis pasakyti mūsų laikams.

Tačiau neskubėkime šio svarbaus socialinio dokumento nustumti į archyvo dulkes. Savo gaivinančia dvasia, savo išmintimi ir drąsa spręsti problemas, kurias socialiniai pasikeitimai iškelia krikščioniškos sąžinės atsakomybei, enciklika „Rerum novarum“ yra labai aktuali ir mūsų laikams.

1891 m. enciklikos sprendimai buvo didelė naujovė ne tik tradicinio, įprasto Bažnyčios mokymo, bet ir paties Leono XIII ankstesnių socialinių teiginių atžvilgiu. Prieš tryliką metų (1878 12 28) paskelbtoje enciklikoje „Quod Apostolici muneris“ „senąją vargšų ir turtuolių nesantaikos“ problemą Leonas XIII sprendžia įsisenėjusiu, tradiciniu — sakytume, stagnaciniu — būdu, reikalaujamas iš vargšų „kantrybės“, o iš turtingųjų „gailestingumo“, pasireiškiančio daugiausia išmaldų dalijimo būdu. Žmonių tarpusavio nelygybę turtų pasidalijimo atžvilgiu, kaip ir natūralią privačios nuosavybės teisę popiežius laiko neišvengiamu, natūraliu faktu. Dėl to jis primena, kad Dievas, kaip kiekvienos teisės autorius ir gynėjas, griežtai draudžia vagystes ir plėšimus. Popiežius smerkia socialistus, kurie privatinę nuosavybę laiko žmonių išsugalvojimu, prieštaraujančiu prigimtiniai žmonių lygybei. Leonas XIII šioje pirmųjų savo pontifikato metų enciklikoje išreiškia visą Bažnyčios solidarumą ir meilę vargšams, bet dar nemato kito kelio jų problemai išspręsti, kaip tik turtingųjų gailestingumo, išmaldų, labdaros kelią. Toks buvo daugumos krikščionių mentalitetas XIX a. viduryje. Prieš jį jau buvo ryžtingai kovojama, bet radikalesnis pasikeitimas dar nebuvo įvykęs.

Leono XIII socialinėje enciklikoje „Rerum novarum“ jau randame didžiulį kokybinį šuolį šioje srityje. Be abejonės, tas šuolis neatsirado iš nieko. Jis buvo ilgo darbo, ilgų studijų, ilgų ir labai sudėtingų socialinių pastangų Prancūzijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Šveicarijoje, Italijoje vaisius, siekiant išspręsti „darbininkų klausimą“.

Šitas „kokybinis šuolis“ socialiniame Bažnyčios moksle daugumos katalikų buvo sutiktas su dideliu entuziazmu. Tačiau ne-

maža buvo ir tokių, kurie šioms naujovėms priešinosi. Reikia prisiminti, kad didelė katalikų pasaulio dalis XIX a. buvo sąmoningai ar nesąmoningai pasidavusi ekonominio liberalizmo įtakai ir iš jos kylančiai stagnacijai.

„Kokybišką šuolį“ sudarė kelios labai svarbios naujovės. Pirmą naujovę yra ta, kad Bažnyčia pirmą kartą pajunta savo atsakomybę už socialinio klausimo, kuris tada buvo vadinamas „darbininkų klausimu“, sprendimą. Ji paskelbia pasauliui, kad tuometinė padėtis, į kurią buvo patekę darbininkai, yra visiškai neteisinga. Dėl naujosios pramoninės bendruomenės kaltės „nedaugelio rankose susitelkė turtai“, o neturtas kaip sunki našta prislėgė daugelio žmonių pečius (RN, n. 1). „Žemesniesiems sluoksniams reikia suteikti skubią ir tinkamą pagalbą, nes dauguma jų yra atsidūrę apverktinoje, nežmoniškoje būklėje“. . . „Darbininkai, palikę vieni ir be apsaugos, buvo išduoti turtingųjų savanaudiškumui ir nežabotam darbdavių gobšumui“. „Taigi maža turtuolių bei pasiturinčiųjų saujelė yra uždėjusi vargingiesiems beveik vergijos pančius“, — rašo Leonas XIII enciklikos pradžioje.

Leono XIII įsitikinimu, tokia padėtis yra visiškai neteisinga. Tai „netvarka“, kurią reikia pašalinti (n. 3). Taip sakydamas „Rerum novarum“ autorius reaguoja prieš — deja, net tarp daugelio katalikų — įsigalėjusį mentalitetą, pagal kurį tos labai sunkios sąlygos, į kurias yra patekę darbininkai, nenormuotos darbo valandos, maži, vos skurdžiam maitinimuisi pakankami atlyginimai, paprasta preke paverstas žmogaus darbas, kuris turi prisitaikyti prie rinkos (pasiūlos ir paklausos) dėsnių, visiškas ateities netikrumas, nes nėra jokios apdraudos nei ligos, nei senatvės atveju — tokios nežmoniškos sąlygos, be abejonės, yra apgailėtinos, bet jos buvo laikomos neišvengiamu ir būtinu rinkos ekonomikos padariniu. Buvo beveik visuotinis — net tarp krikščionių — įsitikinimas, kad negalima tų padarinių išvengti, nesunaikinant pačios rinkos ekonomikos, kuri teikia tiek daug naudos visai žmonijai. Ekonominio liberalizmo įkvėptas ano meto mentalitetas reikalavo, kad ūkis būtų valdomas neličiamų „geležinių dėsnių“, kurių tiesiog neįmanoma išvengti be didelių nuostolių visiems. Pagal ekonominio liberalizmo mokslą, ūkis buvo laikomas tarytum kokia mašina, kurios mechanizmas yra griežtai determinuotas.

Tokiam mentalitetui Leonas XIII „Rerum novarum“ enciklikoje griežtai pasipriešino. „Beveik vergiškas jungas, kurį neša nesuskaitoma proletarų daugybė“, ne tik yra neteisingas, bet nėra nei neišvengiamas, nei reikalingas. „Bažnyčia, — rašė Leonas

XIII,—deda pastangas, kad darbininkai pakiltų iš nelaimingos padėties ir galėtų pagerinti savo gyvenimo sąlygas (RN, n. 23).

Cia yra labai aišku, kad pavadindamas „neteisinga“ darbininkų padėtį Leonas XIII pateikia visai naują sąvoką, naują koncepciją, kuri klasikinei ekonomikai yra visiškai svetima, būtent moralumo, dorovingumo sąvoką. Juk klasikinės ekonomikos įsitikinimu, visas ekonominis procesas vyksta pagal savo dėsnius, visų pirma pagal paklausos ir pasiūlos dėsni,—dėsnius, kurie neturi nieko bendra su moraline tvarka, kurie nepalieka vietos „teisingumo“ ir „neteisingumo“ sąvokoms. Ekonominėje tvarkoje, kaip tvirtina B. Bentham (1748—1832), dominuojanti kategorija yra „nauda“. Tuo tarpu Leonas XIII tvirtina, kad ekonominė tvarka turi būti „teisinga“. Yra būtina, sako Leonas XIII, „kad ekonomikoje būtų griežtai laikomasi teisingumo, kad viena piliečių klasė nenustelbtų, neišnaudotų kitos piliečių klasės“.

„Jeigu darbdaviai darbininkų klasę apkrauna neteisingsomis naštomis arba ją pažemina žmogaus asmenybei bei jos orumui priešingomis sutartimis, jeigu per sunkiu darbu, neatitinkančiu darbininko lyties ar jo amžiaus, pakenkia jo sveikatai, šiais atvejais su atitinkamu saiku reikia panaudoti įstatymo galią ir autoritetą“ (RN, n. 29).

Ši antroji „Rerum novarum“ naujovė yra pritaikoma sprendžiant „teisingo“ atlyginimo klausimą: „Sakoma, kad atlyginimo dydį nustato laisvas abiejų pusių sutikimas: sumokėjęs sutartą užmokestį, darbdavys jaučiasi atlikęs savo pareigą. Jam atrodo, kad jau nieko kitai pusei neprivalo. Tik tada, kai darbdavys neišmoka viso atlyginimo darbininkui arba darbininkas nevysiškai atlieka jam pavestą darbą,—tik tada yra pripažįstamas neteisingsumas“.

Tokį samprotavimą popiežius atmeta. Atmeta dėl to, kad darbas yra „žmogiškas veiksmas, skirtas patenkinti gyvenimo poreikiams, o pirmiausia — išsilaikyti“. Darbas yra paženklintas dviem esminėmis žymėmis: darbas yra asmeninis — atliktas asmens — ir yra būtinas. Kaip asmeninis ir drauge laisvas, darbas „be abejonės, paties darbininko valia gali būti įvertintas mažiau negu jis iš tikrųjų turėtų būti įvertintas pagal teisingumą“. Savanoriškai prisiimdamas darbą, darbininkas galėtų pasitenkinti ir visai mažu atlyginimu arba net neimti jokio atlyginimo. Tačiau kadangi atlyginimas yra būtinas gyvybei išlaikyti ir tam, kad galėtų gyventi kaip žmogus vertingą žmogaus gyvenimą, atlyginimo nustatymas negali būti paliktas vien laisvam susitarimui, negali būti reguliuojamas pasiūlos ir paklausos dėsniu.

Taip samprotaudamas Leonas XIII pabrėžia, kad čia reikia atsižvelgti į natūralų teisingumą, kuris yra pirmesnis ir aukštesnis

už abiejų susitariančiųjų laisvą valią. Dėl to darbo užmokestis turi būti toks, kad jo pakaktų tikrai žmogiškam gyvenimui. „Jeigu darbininkas, būtinybės verčiamas ar vengdamas dar didesnio blogio, noromis nenoromis sutinka su nepakankamomis sąlygomis, kurias nustato darbdavys, tai čia yra nusilenkimas jėgai, kuris yra priešingas teisingumui“ (RN, n. 34),— sako „Rerum novarum“ autorius.

Taigi, kad užmokestis būtų teisingas, neužtenka vien paprasto darbdavio ir darbininko susitarimo, nes šiose derybose darbininko pozicija beveik visada yra silpnesnė už darbdavio poziciją. Reikia tad, sako Leonas XIII, kad „darbininko atlyginimas būtų pakankamas žmogiškam darbininko ir jo šeimos pragyvenimui“ (RN, n. 35).

Ši nauja teisingo atlyginimo sąvoka remiasi principu, kad darbas nėra prekė. Darbas, kaip sako popiežius Jonas XXIII enciklikoje „Mater et magistra“ (n. 21),— yra „žmogaus asmens išraiška“. Todėl „darbo atlyginimo nustatymas negali būti patikėtas mechaniskam rinkos dėsnių žaidimui“. Tokiu būdu Leonas XIII atmeta pagrindinę ekonominio liberalizmo nuostatą, pagal kurią žmogaus darbas esąs ne kas kita, kaip paprasta prekė, turinti paklusti Mančesterio „bronziniam atlyginimų dėsniui“.

Tiesą sakant, pasakymas „darbas nėra prekė“ pirmą kartą buvo pavartotas tik praėjus keturiasdešimčiai metų po „Rerum novarum“ popiežiaus Pijaus XI socialinėje enciklikoje „Quadragesimo anno“, susietas kaip tik su Leono XIII mokslu apie teisingą atlyginimą.

Čia kaip tik atrandame ir trečią didžiąją „Rerum novarum“ naujovę. Tai kiekvieno žmogaus darbo kilnumas, susietas su žmogaus asmens kilnumu bei orumu. Žmogaus asmuo negali būti naudojamas kaip daiktas (*res*) siekiant pelno (*quaestus*). Leonas XIII sako, kad ekonomikos tikslas yra žmogus, o ne pelnas. Taip jis pasmerkia tą liberalizmą, kuris visokio ekonominio proceso esminių tikslų ir skatinamąją priežastimi laiko pelną. Žmogus jam yra tiktai priemonė šiam tikslui pasiekti. Štai Leono XIII žodžiai, kuriais jis gina žmogų: „Pirmiausia reikia apsaugoti vargšę darbininkiją nuo gobšiųjų žiaurumo, kurie savo beribiam pelno troškimui patenkinti išnaudoja žmogų lyg kokią daiktą. Teisingumas ir žmoniškumas neleidžia reikalauti tiek darbo, jog persidirbimas sužlugdytų žmogaus dvasią, o perilsimas palaužtų jo kūną. Kaip visa žmogaus prigimtis, taip ir jo jėgos turi savo ribas, kurių negalima peržengti... Reikia tad žiūrėti, kad kasdienio darbo laikas nebūtų ilgesnis, negu leidžia jėgos. Pertraukų ilgis nustatytinas pagal darbo rūšį, laiką ir vietą bei dirbančiojo sveikatą. Asmenims, kurie iš žemės verčia akmenis arba dirba

geležies, vario ar kitose panašiose kasyklose, reikia skirti trumpesnį darbo laiką, nes jų darbas yra daug sunkesnis ir kenksmingesnis sveikatai...“.

Nereikia „laikyti darbininkų kažkokiais vergais, reikia saugoti jų asmens orumą... Prigimtis ir krikščioniškojo mokslo apšviestas protas sako, kad darbas žmogaus nežemina, bet teikia jam garbę, nes žmogui garbinga pelnytis duoną. Gėdinga yra išnaudoti žmones kaip kokius daiktus siekiant pelno ir vertinant juos tiktai pagal raumenų pajėgumą...“ (RN, n. 16).

Šita Leono XIII koncepcija yra toliau plėtojama vėlesnėse socialinėse enciklikose ir kituose Bažnyčios dokumentuose. Štai Pijus XII savo kalėdinėje kalboje 1944 m. pabrėžia, kad žmogus „yra ir turi būti viso socialinio bei ekonominio gyvenimo subjektas ir tikslas“. Tačiau Leonui XIII tenka nuopelnas, kad jis pirmasis nurodė šią pagrindinę ekonominio liberalizmo klaidą: žmogaus pavergimą pelnui. Tai klaida, kuria buvo paremta visa pradinio kapitalizmo filosofija.

Dar viena svarbi „Rerum novarum“ naujovė yra tai, kad joje yra išreikštas Bažnyčios požiūris į valstybės intervenciją ekonominėje srityje. Klasikinė ekonomika buvo įsitikinusi, kad valstybė turi susilaikyti nuo visokios tiesioginės intervencijos, turi apsiriboti vien laisvės užtikrinimu visiems ekonomikos subjektams. Kiekviena valstybės intervencija sudrumstų ekonominio proceso raidą, kuri jau iš pačios savo prigimties dėl laisvos konkurencijos pajėgia visiems užtikrinti didžiausią gerovę.

Tokia pažiūra į ekonominį procesą pasirodė esanti per daug naivi ir per daug optimistiška, nes žiaurioje ekonominėje kovoje, kuri buvo užvirusi tarp socialinių klasių siekiant užsikariauti vis daugiau erdvės savo ekonominei galiai ir savo turtams, kuriuos atnešė didžiulė pramonės pažanga, silpnesnioji klasė — tai yra darbininkai ir žemdirbiai — buvo iš anksto pasmerkta pralaimėjimui. Atmesdamas tokią pažiūrą, Leonas XIII tvirtina, kad valstybės intervencija socialiniuose ir ekonominiuose klausimuose yra būtina. Yra būtina pirmiausia dėl to, kad tokios intervencijos reikalauja visuotinė krašto gerovė, o rūpintis visuotine krašto gerove yra valstybės teisė ir pareiga (RN, n. 26). Neatlikdama šios pareigos visų piliečių, tiek silpnų, tiek galingų, tiek proletarų, tiek turtuolių, gerovei valstybė neatlieka savo pareigos ir nusikalsta teisingumui (RN, n. 27).

Enciklikoje „Rerum novarum“ popiežius Leonas XIII su tvirtu įsitikinimu sako, kad privatinė nuosavybė yra prigimtinė teisė, ir tuo griežtai atmeta tuometinio socializmo pažiūrą. Šį savo tvirtinimą popiežius pagrindžia labai aiškiais įrodymais, kurių teisingumą šiandien tarytum patvirtina skaudi istorinė patirtis, ku-

rią per 70 metų tautos išgyveno komunizmo pavergtuose kraštuose. Turtų socializavimas sunaikino pačius žemiškųjų gėrybių šaltinius ir nuskurdino ne tik pavienius žmones, bet ir visą bendruomenę. Šimtui metų praėjus, „Rerum novarum“ žodžiai skamba lyg kokia pranašystė: „Laikantis socialistų pažiūros, tai yra panaikinus privačią nuosavybę, piliečiai patektų į sunkią ir nepakenčiamą vergiją. Būtų atidarytos durys neapykantai, kivirčams ir nesantaikai. Atėmus tuos akstinus, kurie skatina privačią žmonių iniciatyvą, ilgainiui turėtų išsekti patys gėrybių šaltiniai. Ir toji socialistų svajotoji lygybė iš tikrųjų pavirstų ne kuo kitu, o visuotinio skurdo ir pažeminimo būkle“.

Gindamas privačią nuosavybę, Leonas XIII drauge nurodo privačios nuosavybės socialinę funkciją. Tarp atskirų savininkų padalytos medžiaginės gėrybės nesiliauja tarnavusios visos žmonių bendruomenės gerovei. Juk „Dievas žemę yra sukūręs visų žmonių naudai ir gerovei...“ — „o privačios nuosavybės artimesnį sutvarkymą Dievas yra palikęs patiems žmonėms bei tautų pasirinkimui. Pagaliau, nepaisant to, kad ir kaip būtų žemė atskiriems asmenims padalyta, ji nepaliauja tarnavusi visų žmonių naudai, nes nėra nė vieno iš mirtingųjų, kurie galėtų be jos vaisių gyventi. Kas neturi nuosavos žemės, tas pasiekia tai darbu. Todėl galima tvirtinti, kad visa, kas reikalinga pragyventi ir žmogiškai būklei palaikyti, įgyjama darbu: ar savame sklype, ar koikiame gamybos versle, kurio atlyginimas yra ne kas kita kaip įvairių žemės gėrybių, kuriomis jis pakeičiamas, padarinys...“

Taip aiškina privačios nuosavybės teisę popiežius Leonas XIII. Nurodydamas jos socialinį vaidmenį ir jos natūralias ribas, popiežius savaime pripažįsta valstybei ne tik teisę, bet ir pareigą nuosavybės santykius pritaikyti visuotinės krašto gerovės reikavimams. Atlikdama šį labai sudėtingą uždavinį, valstybė kartais negalės apsieiti be radikalių nuosavybės reformų, susijusių su ekspropriacija — nusavinimu, su kompensacijų sistema ir t. t. Visuotinė krašto gerovė taip pat reikalauja, kad žemė būtų atiduodama tiems, kurie ją dirba.

Socialinio privačios nuosavybės vaidmens, visuotinės gerovės principai, visiems žmonėms pripažįstant neliečiamą teisę naudotis šios žemės gėrybėmis, taip ryškiai aptarti „Rerum novarum“ enciklikoje, turėjo labai daug įtakos nepriklausomos Lietuvos ekonominio ir socialinio gyvenimo pažangai.

Prieš Pirmąją pasaulinę karą, Lietuvą valdant rusams, visokia socialinė ir ūkinė krašto pažanga buvo sustabdyta. Rusija, kaip žinoma, paskutinioji iš visų Europos valstybių panaikino baudžiavą savo imperijoje — tikrai 1861 m. Iki tol buvusiems baudžiauninkams Lietuvoje dažniausiai buvo pripažintos nuosa-

vybės teisės į žemę, kurią jie dirbo, bet per visus 49-erius metus Lietuvos žemdirbiai turėjo mokėti išperkamuosius mokesčius dvarininkų naudai.

Ir po baudžiosvos panaikinimo visoje Rusijos imperijoje, o drauge ir Lietuvoje, pasiliko labai daug senojo feodalizmo liekanų. Tame plote, kur vėliau atsikūrė nepriklausoma Lietuva, 450 šeimų — daugiausia lenkų ir rusų tautybių dvarininkų — valdė apie 22% visos žemės. Tačiau krašte buvo šimtas tūkstančių bežemių ir mažažemių, kurie didesnę dalį laiko dirbdavo dvaruose.

Didelės reformos planus kūrė visų pažiūrų lietuviai intelektualai jau XIX amžiuje. Ryškiausi iš tų planų buvo socialistinis, kuris reikalavo visą žemę nacionalizuoti, ir krikščioniškasis, kuris, remdamasis krikščioniškuoju socialiniu mokslu, ypač Leono XIII enciklika „Rerum novarum“, pritarė radikaliai žemės nuosavybės pertvarkymui: dvarų žemės — tam tikromis sąlygomis — išdalijamos bežemiams ir mažažemiams darbininkams.

Žemės reformos įstatymas nepriklausomos Lietuvos seime buvo priimtas 1922 m. balandžio 3 d. Prie jo rengimo prisidėjo ir keletas kunigų, nes atitinkamai pasirengusių pasauliečių tuo metu Lietuvoje buvo didelė stoka. Labiausiai šiam darbui atsidėjęs buvo kun. Mykolas Krupavičius, kuris — pats buvęs kumečio vaikas — gerai jautė Lietuvos bežemių ir mažažemių darbininkų lūkesčius. Norėdamas, kad žemės reforma būtų tikrai krikščioniška ir operatyvi, Krupavičius ėmėsi žemės ūkio ministro pareigų.

Pagal šį žemės reformos įstatymą buvo sudarytas daugiau kaip pusės milijono hektarų žemės reformos fondas. Iš jo žeme buvo aprūpinti daugiau kaip 64 000 bežemių ir mažažemių. Galima sakyti, kad tai buvo Leono XIII enciklikos „Rerum novarum“ įkvėpta žemės reforma. Ja rėmėsi nepriklausomos Lietuvos ekonominė ir socialinė pažanga. Ši reforma buvo nepaprastai reikšminga ir politiniu atžvilgiu. Naujakurių sodybose išaugo nauja, dora, prie tėvų žemės prisirišusi, Tėvynę mylinti lietuvių karta, kuri nepasidavė okupantų apgaulei ir atliko labai svarbų vaidmenį lietuvių tautos rezistencinėje kovoje (plg. Lietuvių Enciklopedija. Boston. T. 35. P. 241—244).

Enciklika „Rerum novarum“ paskatino Lietuvoje įkurti krikščioniškas darbininkų organizacijas: Lietuvos darbo federaciją (1919), Darbo jaunimo sąjungą ir kitas, kurios turėjo daug įtakos krikščioniškos darbo sąmonės ugdymui Lietuvoje.

Ką galėtų šiandien, po šimto metų enciklika „Rerum novarum“ pasakyti darbo pasauliui? Praktinių socialinių-ekonominių reikalų sprendimo srityje nieko arba labai mažai. Juk šiandieninis pasau-

lis yra visais atžvilgiais skirtingas nuo ano meto pasaulio. Kapitalizmas yra išgyvenęs esminius pasikeitimus. Darbo žmonių gyvenimo lygis yra pagerėjęs. Labai pagerėjusios yra ir darbo bei socialinio draudimo sąlygos. Socializmas savo demokratine ir reformistine forma daugelyje kraštų yra pasiekęs valdžios sferas ir turi galimybę praktiškai vykdyti savo programą. Senojo liberalizmo įkvėpta valstybė „sargas“ (*laissez faire laissez passer*) yra tapusi socialine, globojančia, pagalbą teikiančia valstybe. Komunistinė, marksistinė-leninistinė valstybė pagaliau parodo visišką savo bankrotą.

Pastarųjų metų įvykiai Sovietų Sąjungoje ir jos pavergtuose kraštuose aiškiai rodo, kad Leonas XIII enciklikoje „Rerum novarum“ buvo labai įžvalgus. Marksizmo atžvilgiu jis buvo tiesiog pranašiškas. Jo užimtų pozicijų prieš marksistinę kolektyvizmą labai ištvermingai laikėsi ir vėlesni popiežiai, nepaisydami visų audringų mūsų amžiaus įvykių. Griūvant kolektyvizmui, prasižvelgė nauja istorijos fazė, kur socialinis Bažnyčios mokslas turi būti pritaikytas naujai iškylandčioms problemoms, turi atsižvelgti į naujus pavojus ir naujus priešus.

Enciklikos „Rerum novarum“ mokslinė vertė šiandien yra ribota, nes tolesnis socialinis Bažnyčios mokslas, kurį naujose socialinėse enciklikose yra išdėstę vėlesni popiežiai, yra padaręs milžinišką pažangą. Užtenka prisiminti Pijaus XI encikliką „Quadragesimo anno“ (1931), Pijaus XII Sekminių kalbą (1941), Jono XXIII „Mater et magistra“ (1961), Pauliaus VI „Octogesima adveniens“ (1971), Jono Pauliaus II „Laborem exercens“ ir pagaliau jo „Centesimus annus“. Tai socialinio Bažnyčios mokslo dokumentai, kurie Leono XIII mokslą nuolat papildė, pratęsė jį iki mūsų dienų. Tai nėra kažkoks naujas mokslas, o to paties „Rerum novarum“ socialinio mokslo logiška, nuosekli evoliucija.

Štai čia ir glūdi nepraeinantis „Rerum novarum“ aktualumas. Leonas XIII mus moko su vis nauja dvasia žvelgti į naujus laikus ir į tas problemas, kurias jie iškelia, niekada neprarandant drąsos dėl jų sudėtingumo ir dėl tų kliūčių, kurios iškyla ieškant jų sprendimo.

Literatūra

La „Centesimus annus“ attualizzazione della „Rerum novarum“ // La Civiltà Cattolica. Roma. 1991. Gegužės 18.

Calvez Jean-Yves SJ. La „Rerum novarum“ e i problemi sociali d'oggi // La Civiltà Cattolica. Roma. 1991. Balandžio 6.

Bazzichi Oreste Cent'anni di „Rerum novarum“. Roma, 1991.

Įvairūs autoriai. „Cento anni della Rerum novarum, Nuove frontiere della questione sociale“ // Rivista Internazionale di Teologia e Cultura Communio. Milano, 1991. Gegužė—birželis.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS PASIAUKOJIMAS KRISTUI KARALIUI

Kristau, amžinasis Visatos Karaliau, mes, Lietuvių katalikų mokslo akademijos nariai, susirinkę iš išeivijos į Tėvynę, kartu su Lietuvoje gyvenančiais broliais nuoširdžiai dėkojame už mūsų pašaukimą — skleisti Tiesą ir Gėrį Tavo teisingumo, meilės ir taikos karalystėje. Dėkojame už gausiai suteiktą pagalbą ir palaimą, ypač už tą didelę mus visą laiką lydėjusią meilę. Ateiname pas Tave, visų malonių Dalytojai, su Tavo palaimos vaisiais ir Tau pasiaukojame.

Iš visos širdies prašome, amžinasis Karaliau, padėk dar stročiau vykdyti mums skirtus uždavinius Tiesos tarnybai ir sielų gerovei.

Šventoji Dvasia, užliek mus savo šviesos spinduliais, sustiprink savo septyniomis dovanomis, suteik protui šviesos vis geriau suprasti dieviškuosius planus, mums skirtą pašaukimo uždavinį, padėk sąžiningu, pareigingu darbu, ištvėrme, neblėstančiu ryžtu ir toliau su Bažnyčios bei Tautos vadovais, visais pasišventusiais mūsų broliais ir seserimis — Marijos, Tavo Motinos, globoje — kuo uoliausiai vykdyti mums pavestąją čia žemėje misiją!

Kristau, Visatos Valdove, laimink mūsų Tėvynę Lietuvą!

LKMA XV SUVAŽIAVIMO DARBŲ EIGA VILNIUS, 1991 m. BIRŽELIO 9—16 d.

Pirmąją ir paskutinę LKMA Suvažiavimo dieną buvo iškilmingi jungtiniai dalyvių posėdžiai Vilniaus universiteto Šv. Jono bažnyčioje: pradedamasis (VI.9) ir baigiamasis (VI.16). Kadangi Suvažiavimu domėjosi ne tik LKMA nariai, bet ir kiti Lietuvos mokslininkai, o Šv. Jono bažnyčia gana talpi, tad buvo nevaržomas Lietuvos šviesuomenės įėjimas.

Pradedamajame posėdyje Suvažiavimo dalyvius entuziastingai nuteikė nuoširdūs sveikinimai — žodžiu, telegramomis, laiškais. Baigiamajame susirinkime dalyvių nuotaiką kėlė palankus Suvažiavimo paskaitų bei pranešimų vertinimas.

Abu jungtiniai posėdžiai praėjo tikrai iškilmingai, pakilia gausiai susirinkusių dalyvių nuotaika.

Kitomis Suvažiavimo dienomis (VI.10—15) katalikų mokslininkų darbas vyko atskirose 16-os specialybių sekcijose, Vilniaus universiteto patalpose.

Gaila, kad kai kurie prelegentai, nors ir raginami, nepateikė pranešimų teksto, o jų žodiniai įrašai, daryti Suvažiavimo metu prasta aparatūra, neiššifruojami,— tad „Suvažiavimo darbų“ skaitytojams neprieinami. Pavyzdžiui, Pedagogikos sekcijos prof. dr. Linas Sidrys (gausios šeimos tėvas) Pedagogikos sekcijos posėdyje skaitė įdomų, labai aktualų pranešimą „Kriščiioniškas vaikų auklėjimas šeimoje“, prof. dr. Arvydas Žygas Lietuvių kultūrinės antropologijos sekcijoje skaitė nepaprastai vertingą moksliniu požiūriu pranešimą „Kriščionybė ir etninė kultūra“. Deja, abu pranešimai lieka neišspausdinti.

Taip pat nepateikė pranešimų Istorijos sekcijos 2 prelegentai: prof. dr. Rasa Mažeika „Kryžiaus kovų Pabaltijyje kontekstas“ ir dr. Irena Vaišvilaitė „XVII a. Lietuvos Bažnyčios istorijos šaltiniai Romos archyvuose“.

Nepateikė pranešimų teksto ir Literatūros sekcijos prelegentai: prof. dr. Vanda Zaborskaitė (sutrukdė veikla Kultūros ir švietimo ministerijoje) „Religinės sąmonės sklaida XX a. pirmosios pusės Lietuvos literatūroje“ ir dr. Aloyzas Gvidonas Bartkus „Dievo malonės tema XVIII a. teatre“.

Nepasieks skaitytojų ir dr. Teresės Žeizienės pranešimas „Pirminės medicinos pagalbos organizavimo programa“ (Medicinos sekcija), taip pat dr. Virginijaus Budzinsko (rengtas bendrai su dr. Petru Tulevičium) pranešimas „Krikščioniškos šeimos planavimo klausimu“ (Sociologijos sekcija).

Lietuvių kultūrinės antropologijos sekcijos prelegentas Algirdas Patackas yra pateikęs ištisos knygelės pavidalu išleistą pranešimą „Senoji baltų religija“, tačiau tokios apimties pranešimo „Suvažiavimo darbų“ XV tome neįmanoma buvo išspausdinti.

Dr. Antano Patacko Politinių mokslų sekcijos skaitytą pranešimą „Lietuvos ribų problema“ (sukeliantį aktualių ginčijamų politinių klausimų) patarėme spausdinti „Mokslo ir gyvenimo“ žurnale.

Sekcijų posėdžiai vyko palyginti sklandžiai, su dalykiškomis diskusijomis. Netrūko ir dalyvių. Ypač gausiai (arti 200) susirinko mokslininkų į Teologijos sekciją. Gal todėl, kad tiek metų apie religiją girdėjusiems vien paniekos žodžius, buvo įdomu išgirsti religijos autoritetų mokslinę tiesą. Deja, Suvažiavimo rengėjai jaučia kaltę, kad dėl organizacinių priežasčių palyginti silpnokai praėjo Filosofijos sekcijos posėdis.

Suvažiavimo programa buvo pajvairinama koncertais: pradedamajame posėdyje dalyvavo Vilniaus valstybinis kvartetas — Lietuvos konservatorijos profesoriai: Audronė Vainiūnaitė, Petras Kunca, Donatas Katkus, Augustinas Vasiliauskas.

Birželio 13 d. popiečių Suvažiavimo dalyviams skiriamas W. A. Mozarto koncertas:

1. Andante KV 616 Fantasia KV 475	Vargonuoja M. K. Čiurlionio konkurso laureatas Bernardas Vasiliauskas
2. Exultate, jubilate KV 165	Dainuoja Lietuvos liaudies artistė Regina Maciūtė. Vargonuoja B. Vasiliauskas
3. Keturios bažnytinės sonatos („Kirchensonaten“) KV 68, 224	Smuikuoja Lietuvos konservatorijos profesoriai Jurgis Dvarionas ir Paulius Juodišius. Vargonuoja B. Vasiliauskas
4. Noktiurnai KV 438, 439, 346	Atlieka Lietuvos muzikų draugijos Kamerinis choras.
Alma Dei creatoris KV 277	Meno vadovas ir dirigentas —
Ave verum Corous KV 618	Lietuvos konservatorijos docentas Povilas Gyls.
	Vargonais pritaria B. Vasiliauskas

Birželio 11 d. pavakare Suvažiavimo dalyvius linksmino Vilniaus universiteto folklorinis ansamblis „Ratilio“ (meno vadovė — Zita Kelmickaitė, instrumentinės grupės vadovas — Antanas Fokas).

Be to, dar buvo organizuojamos ekskursijos į Vilniaus Katedros Bazilikos požemius, į Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritoriją, kur intensyviai vyksta archeologiniai tiriamieji darbai.

Birželio 16 d. atsisveikinimo bankete („Draugystės“ viešbučio salėje), vieni su kitais dalydamiesi įspūdžiais, katalikai mokslininkai, atrodo, palankiai vertino LKMA suvažiavimą.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Aalto-Setälä K. 705
 Abarbanel J. M. 696
 Abu Baba 631
 Abuladzė T. 121
 Ahazas 50
 Adamkevičius P. 197
 Adomaitienė D. 696
 Adomaitis Pr. 109
 Afanasjevas A. 558
 Agota, šv. 339
 Akbarovas R. 596
 Alekna A. 79, 82, 249, 302
 Aleksa J. 98
 Aleksandras, Lietuvos did. kunig.,
 Lenkijos kar. 256, 265, 267
 Aleksandras II, Rusijos caras 74
 Aleksandras Jogailaitis, Lietuvos did.
 kunig. 329
 Aleksandravičius S. 261
 Algirdas, Lietuvos did. kunig. 206, 241,
 260, 264
 Alijevas 596
 Aliulis V. 13, 90, 109, 110, 115, 116
 Allport G. W. 517—520
 Alminas K. 33
 Alverdes F. 388
 Ambrasas K. 17, 36, 112, 611
 Ambrazevičius J. 33, 36, 37, 38
 Ambraziejus, šv. 781
 Ambraziejus J. 213, 222
 Ambrozijus 331
 Andrews G. A. 440
 Andriekus L. 35, 39, 728, 729
 Andrius, šv. 328
 Andriušienė A. 302
 Andruška B. 99, 100, 107, 110
 Aničenko U. 450, 453
 Antalkis-Mikalauskas P. 294, 301
 Antanas, šv. 99
 Antanavičius J. 216
 Anzenbacher A. 429, 430
 Aperavičius G. 308
 Apolas 41
 Apolonas 169
 Arasimavičius 217
 Ariostas L. 365
 Aristotelis 152, 411, 414, 727
 Arlauskienė E. 442
 Asmus G. 286, 287, 293
 Atlavinytė O. 443
 d'Aubigne A. 256
 Audzevičius A. P. 29
 Augustas II, Lietuvos did. kunig.,
 Lenkijos kar. 208
 Augustinas, šv. 90, 492, 495, 726, 731
 Aulagnier J. 132, 140
 Austin M. A. 709
 Averojus 152; žr. Rušdas I.
 Avogar P. 704
 Ažuolienė P. 580
 Babitz L. 696
 Babrauskas B. 111
 Bačkienė O. 581
 Bačkis A. 38
 Bačkis R. 35
 Bačkis S. 32, 34
 Bagdanavičius V. 34, 35, 36, 40
 Bagdas P. 25
 Balčikonis J. 349, 350, 351
 Balčiūnas V. 38, 308
 Baldžius (Baldauskas) J. 280, 285
 Balys J. 302
 Baliūnaitė O. 115
 Balkūnas J. 25, 35, 37, 38, 584
 Baltinis A. 34
 Baltrėnas J. 306
 Banachas 732, 734, 735
 Banez D. 730
 Baranauskas A. 28, 29, 30, 32, 349,
 358, 359
 Barauskas V. 712
 Baravykas G. 308
 Barjana S. 654; žr. Šultė S.
 Barkeris 680
 Bartkus A. 14, 38, 791
 Basanavičius J. 220
 Batoras St. 180
 Baur E. 386
 Bazilijus, šv. 781
 Bazzichi O. C. 789
 Bea A. 55

- Bebcock E. B. 385
Bedalytė E. 115
Beyer J. B. 16, 22, 445, 469
Bekonas (Bacon) F. 143, 144, 411
Belzebubas 135
Benediktas XIV, pop. 731
Benediktas XV, pop. 458, 470
Benediktas, šv. 105, 298
Bentham B. 784
Bercoff B. 369
Beresnevičius A. 29
Bergsonas A. 654, 655
Bergstrandas E. 749, 752
Berija 476, 589
Berkliis Dž. 492
Berkus P. 182
Bernardas, šv. 77
Bernatonytė E. 713
Berti C. M. 132
Bhatnagar 746
Bielevičius S. 180
Bielinis J. 301
Bieliūnas A. 100, 110
Bieliūnas T. 84
Bilevičius J. K. 182, 196, 197
Bird J. M. 753
Biržiška M. 300, 301, 302
Biržiška V. 34, 83
Bittar H. 437
Bizauskas P. 99, 301
Bytautas P. 112
Blachnicki F. 82
Black S. L. 709
Błaszczuk G. 195
Blažys R. 100
Bloznelytė-Plėšnienė L. 18, 655, 697
Bloznelis M. 18, 611, 627, 643
Bložė V. 570
Blum C. B. 707, 708
Blužas J. 18, 665, 711, 720
Bobkevičius 363
Bock Y. 753
Boehring 702
Boerwinkle E. 708
Bohras N. 411, 416, 724, 725, 726, 729, 731, 740
Boissier P. E. 387
Bokša P. 227, 235, 236, 238, 239
Bollandas J. 255
Bonfante G. 369
Bonifacas VIII, pop. 458
Borelis 734
Borevičius J. 100
Bortkevičius J. 214, 222
Boruta J. 2, 18, 112, 721, 723
Borutaitė V. 15, 371, 431, 437
Bossuet 257
Braunas G. 203
Brazaitis J. 30, 32, 37, 38, 40, 41
Brazdžionis B. 297, 302
Brazys P. 41
Bražėnaitė (Paronetto) N. 36, 579, 580, 583, 584
Bražėnas G. 696
Brėdikis J. 667
Bretkūnas J. 349, 350
Brewer N. B. 703
Brežnevas L. 88, 593
Brilius K. 109, 116
Briliūtė B. 116
Brinton E. A. 700
Brizgys V. 37, 38, 40, 616
Brodovskis 350
Brown D. G. 518
Brown M. S. 700, 701, 705
Brown R. E. 52
Bruno Dž. 151
Brüsewitz 528
Bružikas J. 100
Būčys P. 29, 30, 35, 36, 38, 39, 40, 98
Budelmanas G. 677
Budreika E. 14, 15, 303, 309, 316
Budzinskas V. 792
Būga K. 296, 297, 349
Būgaitė-Baubonienė L. 302
Buginienė M. 569
Bujauskas A. 15, 371, 378
Bukėnienė M. 308
Bulaitis J. 38
Bulavas G. 308
Bulyka A. 450, 453
Bultmannas R. 66, 71
Bunak V. 289, 293
Burba A. 213, 359, 362
Burba J. 213, 362

- Burdulienė D. E. 15, 371, 438
Burdulis J. K. 17, 575, 587
Burns J. A. 437
Būtėnas J. 212, 214, 222, 223
Būtėnas P. 38, 40
Butkevičius J. 261
Butkutė D. 308
Butvila D. 182, 196
- Calvez J. Y. 789
de Candolle A. 378, 380, 382, 387
Carlson C. A. 701
Carnapas R. 412
Carrez M. 69
Castelli W. P. 709
Castillo Lara R. I. 460
Cattelli 519
Cecchinas A. M. 132
Celiėšius P. 34
Chaleckis D. 181
de Chardin T. 426, 427, 428, 524
Chazenas 566
Chenu M. 526
Chinčinas 737
Chotinskis J. 449, 450
Christos 46
Ciriaci P. 459, 460
Chruščiovas N. 593
Cijūnaitis M. 362
Ciplijauskaitė Elena 24
Cirtautas G. 29
Civinskis J. 208
Clarendonas E. 258
Colombo 746
Cukuras V. 38
Czernjavski M. 286, 293
Czėscik L. 197
Čaplikas J. 362
Čarneckis F. 450, 451
Čartoryskis J. 264
Čeboksarov N. 293
Čečiota T. 358
Čeginskas K. 33, 34, 37
Čekanauskas V. 308
Čemberlenas 588
Čepėnas J. 87
Čepėnas P. 34, 609
Čepienė I. 284
Čepulis K. 99
- Čerškus A. 570
Česaitis Ig. 98
Čėsnys B. 29, 34, 660
Čėsnys G. 14, 271, 286, 289, 293
Čibiras K. 362
Čilvinaitė M. 294, 295, 301
Čiurlionis M. K. 342
Čižiūnas V. 40
- Dagelis J. 302
Dambrauskas A. 36, 357, 359; žr.
Dambrauskas-Jakštas A.
Dambrauskas-Jakštas A. 82, 296, 484,
485, 663
Dambriūnas (Dambrauskas) L. 34, 35,
38, 39
Damušis A. 18, 34, 37, 41, 611, 644
Danyla J. 110, 111, 112
Danilavičius I. 450, 452
Dantė A. 365
Dargis V. 40
Darvinas C. (Darwin Ch.) 378, 382,
658
Das H. K. 701
Daudal Y. 520
Daugintis P. 39
Daukantas S. 358
Dauknys A. 16, 515, 517
Dauknys P. 40
Daukša M. 349, 350
Daumantas, Nalšios, Pskovo kunig.
262
Davidenkova E. F. 707
Davies P. 418
Davigon J. 701
Dėdinas J. 39
Dekartas R. 411
Dėksnys A. 35, 38
Dell' Agata G. 369
Demokritas 408, 743
Denisova R. 287, 289, 290
Dicijus M. 189
Dyczewski O. L. 526
Dilys K. 111
Dini P. U. 15, 347, 365
Dirakas P. 393
Dirvelė A. 99, 107
Dytrichas B. C. (Dietrich B. C.) 168,
171

- Długosz J. 365
Dlužnevskis M. 196
Dobrovolskis K. 667
Dogelis P. 652
Dogherty T. 697
Domanskienė V. 531
Domaševičius A. 214, 222
Dopleris 401
Dortimer A. C. 707
Dostojevskis F. 121, 128, 410, 724
Dovydaytis P. 30, 33—41, 485
Dovydas 45—48, 50, 51, 61, 408, 565, 780
Dovidavičius 363
Dreyfus 131
Dulaitienė-Glemžaitė E. 301
Dumbliauskas A. 111
Durfee H. A. 427
Dvarionas J. 792
Dzenuškaitė S. 16, 481, 492

Ebertas 692
Efros B. 667
Egertas J. 261
Eggers W. D. 557, 558
Ehnholm C. 701
Einsteinas A. 393, 401, 408, 410—414, 420, 422, 427, 596, 724, 743
Eysenek H. J. 518
Eliadė M. 166, 167, 169, 171
Elijas 46, 61
Elzbieta, šv. 62, 105
Emanuel 56
Engel C. 286, 287, 288, 293
Engelsas 350
Eretas J. 33, 35, 36, 38, 39, 40, 723, 731
Eriksonas E. H. 518
Erodas 60
Eugenijus IV, pop. 781
Evans A. J. 709
Ezekielis 565, 780
Ezras 47

Fabijonavičius J. 14, 173, 240
Factinas I. 189
Fedaravičius 214
Feinmanas 735

Féjerabendas (Feyerabend) P. 147, 148, 149, 153
Felici P. 460, 461
Ferron F. 518
Fiacchi C. 369
Fichtė J. 492
Fieldas G. B. 746
Figge F. H. Y. 697
Fiurstenhofas 199, 202—206, 209
Flintas R. F. 379, 390
Florijonas (Pliuvijonas), šv. 298
Foersteris F. V. 486—491, 494, 504, 505, 508, 514
Fokas A. 741, 793
Francois J. 520
Frankevičius 361
Franklis V. 518, 520
French V. 518
Fridmanas A. 401, 406, 407
Friesas H. 65, 72
Frisher S. 696
Froidas 517, 518
Fromas E. 520
Fromas-Gužutis A. 220
Fronckevičius V. 217
Fu Yun Z. 697

Gabor J. 709
Gabrielius, arkang. 54, 134
Gaida P. 40
Gaidamavičius P. 168, 171
Gailienė D. 16, 515, 527
Galaunė P. 345
Galdikaitė A. 107
Galdikienė M. 577, 578, 579, 581
Galijonas, Senekos brolis 72
Galilėjo Galilėjus (Galilei) 151, 152
Galis (Galli) 226
Gališauskis J. 215
Gamovas Dž. 401, 402
Garcia M. 624
Garstein O. 233, 235, 236
Garšva P. 36
Garuckas K. 86, 112
Gasparri P., kardinolas 458
Gaščiūnas K. 12, 30, 43, 119
Gaussas K. F. 410, 724, 741
Gavėnaitė M. 116
Gavronska (Gawronska) V. 232

- Gdlianas T. 596
 Gėdelis K. 393, 416
 Gediminas, Lietuvos did. kunig. 206,
 219, 241, 266, 316
 Gelfandas I. M. 768
 Gelžinytė R. 115
 Gema 117; žr. Stanelytė G.
 van Gennepas A. 276
 Geringas 220
 Gertrūda, šv. 98, 118
 Gerulis J. 351, 353
 Gesner C. 368, 369, 370
 Giambullari P. 366, 367, 368, 370
 Gidžiūnas V. 33, 35
 Gieczys K. 83
 Giedraičiai 255
 Giedraitienė P. 318
 Giedraitis M. 619, 621
 Gyls A. 33
 Gyls P. 792
 Gimžauskas S. 213, 360, 361, 362
 Girnius A. 19, 721, 744
 Girnius J. 27, 33, 34, 35, 38, 39, 41,
 120, 166, 407, 429, 485, 492, 493,
 505, 640
 Girnius K. 34, 37
 Girnius S. 34, 37
 Glikas K. 605
 Glinskis M. 260, 264, 265
 Goddardas R. H. 746
 Godin A. 518
 Goethe J. W. 382, 529
 Gogos C. A. 696
 Goldstein J. L. 700, 705
 de Golis S. 555, 556
 Goralski W. 468
 Gordon T. 707
 Goštautai 255
 Goštautas S. 450, 453
 Goštautas V. 328
 Gough G. 519
 Grabauskienė A. 16, 481, 506
 Grabys J. 37
 Grabovskis J. 335
 Gramatovskis (Gramatowski) V. 232
 Gracijonas (Gratiani), vienuolis 457
 Grauslys A. 25
 Gravroghas J. 33, 40
 Griauža P. 654; žr. Sultė S.
 Gricevičius A. 14, 173, 224
 Grigaitis A. 29
 Grigaitis J. 98, 110
 Grigalius, šv. 324
 Grigalius IX, pop. 458
 Grigalius XIII, pop. 226
 Grigelionis B. 19, 721, 732, 738
 Grincevičius Č. 33, 34
 Grinius J. 33—36, 38, 39, 40, 41, 294,
 296, 299, 301, 302, 640
 Grinius K. 34
 Grišinas 596
 Grundy G. M. 705
 Gruodis S. 25, 40, 84, 85, 100, 111
 Guagnini A. 365, 367
 de Guyter W. 52
 Gumbaragis K. 362
 Gusevas V. 667
 Gustaitė S. 115
 Gustaitienė O. 584
 Gutauskas J. 40, 41, 505
 Gvildienė E. 578
 Habblas E. 401
 Hag J. 32
 Hagenkamp J. 675
 Han-Ilgiewicz N. 526
 Hegelis G. V. F. 154, 492, 655
 Heinrich R. 437
 Heisenbergas W. 724, 725, 726, 731,
 740, 743
 Helingeris 732—735, 738
 Henriksson P. 703
 Herberstein 365
 Herburtas, kanaun. 328
 Hernechas F. 724, 731
 Hesė (Hess) H. 536, 752
 Heziodas 167, 168
 Hitleris 603, 605
 Hiumas (Hume) D. 144
 Hobsas (Hobbes) T. 144
 Hoeven K. H. 706, 707
 Hohenbergas F. 203
 Holmquist L. 701
 Homeras 166, 167, 168
 Honoratas 102; žr. Kozminskis
 Horodničius 202
 Hostavin B. 32

- Howkingas S. 408, 409, 413, 423
Hrechorovičius A. 190, 197
Huff M. W. 709
von Humboldt A. 746
Huvaldienė 364
- Ichovičius N. 741, 742
Ignacas, šv. 110
Ignatavičiūtė B. 18, 665, 673
Ignotas, šv. 98, 99, 261
Yla S. 30, 34, 35, 37—41
Ylā-Herttuala 709
Ylius A. 109
Ilkovičius M. 673, 676
Imanuelis 50
Innerarity T. L. 700
Young M. 696
Ivanas Ziaurusis 178
Ivanauskas M. 302
Iwaszkiewiczowa E. 284, 285
Ivinskienė P. 583
Ivinskis Z. 24, 33—41
Iz H. B. 752, 753
Izaijas 50, 92, 134, 781
Izidorius, šv. 337, 338, 342
- Jablonskis J. 221
Jackovskis A. 335
Jacod J. 738
Jaiffrey H. 746
Jagaudas 568
Jagminas K. 362
Jagminas L. 13, 43
Jakaitis K. 310, 322
Jaknavičius J. 254
Jakštas A. 29, 30, 32, 35, 39, 40, 41, 302, 351, 357, 359, 652, 653, 654, 656, 661, 662; žr. Dambrauskas-Jakštas A.
Jakštas J. 25, 35
Jakūbauskis S. 84
Janavičius M. 261
Jančius J. 35
Jangas 398
Janikas A. 318
Janulaitis A. 478
Janulis A. 110, 112
Jarčovskis 181
Jasaitis D. 37, 40
- Jasinskis J. 330
Jasinskis M. 449, 453
Jaskevičius V. 33
Jatulis P. 196, 231, 233, 235
Jaunius K. 29, 216, 359
Jaunutis, Lietuvos did. kunig. 260
Jėgeris V. (Jaeger W.) 167, 171
Jekaterina II, Rusijos imperatorė 449
Jeremijas 50, 780
Jerôme J. (Jankauskas) 36
Jėzus 13, 43, 46, 47, 51, 54—63, 65—72, 90, 93, 94, 99, 100, 103, 104, 105, 111, 126—132, 134—140, 254—270, 723, 781, 782; žr. Kristus
Ježovas 476
Joana, šv. 137, 138, 140
Jodelė P. 299
Jogaila, Lietuvos did. kunig., Lenkijos karalius 208, 209, 241, 257, 259, 263, 264, 266, 267
Johannsen L. W. 385
Jokūbas 49, 56, 70
Jokubauskaitė-Pagnier S. 579
Jonas, šv. 54, 56, 62, 124, 135, 139, 329, 485, 495, 533
Jonas, vysk. kunig. 329
Jonas Auksaburnis, šv. 781
Jonas Boskas, šv. 100, 308, 550
Jonas XXII, pop. 458
Jonas XXIII, pop. 459, 469, 526, 561, 785, 789
Jonas Krikštytojas, šv. 296, 298, 308, 331
Jonas Nepomukas, šv. 296, 337
Jonas Paulius II, pop. 17, 90, 91, 429, 460, 461, 464, 469, 496, 505, 507, 508, 613, 614, 616—625, 779, 789
Jasmantas 222
Jourdain A. 379, 380, 381
Jucaitis P. 34
Jucevičius P. 37
Jucys A. 741, 742
Jucys S. 569
Jučas M. 233, 255, 269
Judas 49, 50, 70, 129, 138; žr. Judas Iskariotas
Judas Iskariotas 137
Judas Tadas 136

- Jung C. 518
 Jungas K. G. 72
 Juodelis J. 16, 481, 483
 Juodišienė L. 578
 Juodišius P. 792
 Juozapas, šv. 60, 61, 98
 Juozapas Flavijus 71
 Juozapas iš Krokuvos 330
 Juraitis Pr. 33
 Jūraitis J. 34
 Juras P. 33, 39
 Jurevičius G. 308
 Jurgėla R. K. 37
 Jurginis J. 233, 235
 Jurgis, šv. 328, 337
 Jurgutis V. 568
 Jurkštas V. P. 14, 15, 303, 323
 Jurskis A. 33, 34
 Jusevičius M. 362
 Jussieux A. L. 387
 Juška A. 34, 279, 281, 285
 Juška S. 308
 Kacser H. 437
 Kačergius Kl. 98
 Kačkaitė G. 115, 116
 Kaesemannas E. 71, 73
 Kairys S. 33, 223
 Kalanta R. 528
 Kalaidovičius K. 449, 453
 Kalinauskas G. 18, 665, 668
 Kalvinas 260
 Kamaninas I. 449, 453
 Kamiński M. 285
 Kamiu A. 121
 Kamoljas (Camoglio) K. 587, 609
 Kančas A. 308
 Kanopkaitė S. 18, 665, 680, 695, 696
 Kantas I. 164, 171, 414, 415, 492, 535, 589, 609
 Kapatais-Zoumbos K. N. 696
 Kapitonovas 596
 Karaliūtė E. 284, 285
 Karathanasis S. K. 705
 Karbovnikas (Karbownik) H. 177, 195
 Karčiauskienė M. 16, 481, 486
 Karevičius P. 29
 Karlovskis 191
 Karnapas (Carnap) R. 143, 146
 Karolis Didysis, imperatorius 457
 Karosas A. 29, 101
 Karvelienė V. 578, 579
 Karvelis P. 33, 36, 37, 38, 39
 Kasahara K. 752, 753, 757
 Kasperavičius J. 605
 Kasperis W. 66, 72
 Katinas K. 297
 Katkevičiai 254
 Katkus D. 792
 Kaula W. M. 746, 748
 Kavaliauskaitė O. 116
 Kavaliauskas C. 13, 43, 65, 417, 424, 429, 731
 Kavoliūnas D. 667
 Kazėnas St. 116
 Kazimieras, šv. 100, 102, 107, 110, 115, 118, 299, 300, 308, 616, 617, 619, 621, 622, 623
 Kazimieras (Jogailaitis), Lietuvos did. kunig., Lenkijos kar. 264, 265, 329
 Kazlauskaitė S. 115
 Kazlauskas V. 19, 36, 777, 779
 Keen S. 517, 518, 520
 Kefas 69
 Kelmickaitė Z. 793
 Kenstavičius D. 38
 Kepleris 758
 Kesanieni I. A. 703
 Kestneris K. 449, 453
 Kęstutis, Lietuvos did. kunig. 259, 260, 263, 264, 266
 Kezytė A. 115, 116
 Kezytė V. 115
 Khan 744
 Kholodenko B. 437
 Kiaupienė J. 195
 Kybelis K. 362
 Kieszkowski W. 211
 Kijauskas G. 34, 37
 Kilian L. 287, 288, 293
 Kipas (Kipp) J. 99
 Kisieliūs K. 308
 Kiška S. 176
 Kitkauskas N. 13, 173, 198, 211
 Klemensas VIII, pop. 730
 Klemensas V, pop. 458

- Klimaitis P. 220
 Klimas A. 34, 35, 39
 Klopatorskis B. 216, 217
 Koester H. 52
 Koffigan M. 701, 708
 Kojelavičius-Vijūkas A. 28, 253—270;
 žr. Vijūkas Kojelavičius A.
 Kojelavičius K. 28
 Kokosovas A. 673, 676
 Kolupaila S. 33, 34, 35, 41
 Končius I. 295, 298, 301, 302, 336,
 337, 345
 Končius J. 37
 Kontrimas 215
 Kopernikas 151, 758
 Korytnyj V. S. 438
 Korolenka 602
 Korotinskis (Korotyński) V. 79, 82,
 83
 Korsakas 351
 Korvinas-Milevskis H. 363
 Kosciuška T. 29
 Kosminskis J. 269
 Kostenvuo M. 701
 Kostkevičiūtė I. 335, 345
 Kotovičius E. 207, 208, 209
 Kovalskis K. A. 335
 Kozai 746
 Kozminskis H., palaim. 102, 103
 Krasauskas R. 35, 38, 39
 Kraševskis J. I. 330
 Krašmentas J. 196
 Kraujelis (Kraujalis) P. 362
 Kraus A. 269
 Krėvė V. 536
 Krikščiukaitis J. 98
 Krikščiūnas J. 568
 Kristus 46, 51, 52, 54—63, 65, 68—
 70, 77, 79, 90, 93, 95, 97, 118, 121—
 128, 130, 133, 135, 337, 338, 339,
 350, 428, 456, 471, 484, 485, 487,
 494—497, 503, 511, 518, 522, 524,
 526, 541, 614, 615, 617, 619—623,
 777, 790; žr. Jėzus
 Kriščiūnas V. 317
 Krišna 631
 Krištapičius R. 308
 Krištaponis B. 217, 218
 Kronemanas 202
 Kronenbergeris H. 675
 Krupavičius M. 29, 35, 37, 38, 39, 40,
 660, 661, 788
 Krušinskaitė E. 115
 Ksaveras, šv. 99, 110, 118
 Kubilius J. 25, 34, 37
 Kuchler U. 738
 Kučas A. 25
 Kučinskaitė A. 2, 15, 115
 Kučinskis J. 567, 569, 570
 Kudasiewicz J. 526
 Kuhnast T. 739
 Kui-hua Z. 697
 Kuiseley R. M. 440
 Kukta J. 29, 221, 362
 Kuliešius V. 308
 Kulikauskienė V. 285
 Kulkevičius K. 261
 Kumpis J. 312, 316
 Kunas (Kuhn) T. 147
 Kunca P. 792
 Kuodytė J. 116
 Kuolys D. 14, 251, 253
 Kūraitis (Kuraitis) P. 39, 485, 640
 Kurčevskis (Kurczewski) J. 177, 195
 Kuroiwa Y. 696
 Kuršaitis F. 361
 Kuzmin M. I. 745
 Kuzminskas K. 36
 Kvedaras A. 313
 Kviklys B. 25, 34, 38, 212, 222, 223,
 310
 Labanauskaitė O. 39, 40
 Ladygienė S. 578
 Laigna E. 115, 116
 Lakatošas (Lakatos) I. 146, 147, 148
 Lamarek J. B. 745
 Lambeckas K. 752
 Landsbergis K. 214
 de Lanua Z. 199
 Laplasas P. 411, 745
 Lappo J. 195
 Lasavickas S. 211
 Lattanzi U. 131, 140
 Laučka J. 35, 36, 38
 Laurinavičius S. 262

- Laurinavičiūtė J. 113
 Lauriūnas J. 112
 Lazareva 692
 Laužikas J. 487, 488, 491
 Lavoisier A. 745
 Lee 398
 Leickas A. 752
 Leimonas J. 35, 36, 39, 40
 Lelevelis J. 452
 Lemkinas 186
 Lenga J. 109
 Leninas 350, 351, 449, 453, 591, 592, 602
 Lenua Z. (de Lannoy) 199
 Leonas P. 478
 Leonas XII, pop. 149, 458, 653, 656, 782—789
 Leonavičius S. 359
 Lepešinskaja O. 742
 Lepneris T. 279, 285
 Lerner S. 151
 Lešekas Juodasis 263
 Letkauskas M. 112
 Levandauskas V. 320
 Levertoffas P. P. 71
 Levý 737
 Levičkaitė Konstancija ir Vincentas 301
 Liauksminas Z. 28, 182, 196
 Liebetrau A. 677
 Liese F. 738
 Liesius A. 109, 110
 Ligačiovas 596
 Lygnugaris P. 110, 111
 Linėjus K. 380, 382, 383, 387, 389
 Lysenka T. 742
 Lissauer A. 286, 293
 Liubinas B. 25
 Liuciferis 56, 57
 Liudvikas XIV, Prancūzijos kar. 257
 Liuima A. 12, 21, 22, 23, 34, 38, 39, 484, 485
 Liulevičius V. 25, 33, 34, 36
 Liuteris 260
 Liutvinas P. 86
 Lohemeyeris E. 71
 Lowe W. L. 518
 Lowmanas P. D. 754
 Lukrecijus 47
 Lukšienė M. 83
 Lulavičius K. 262
 Lungienė J. 583
 Lušienė M. 580
 Lotsy J. P. 380
 Lukas, šv. 104, 105
 Lukšaitė B. 108
 Lukšaitė I. 233, 235
 Macchi P. 132
 Machas E. 412
 Maceina A. 24, 33—41, 157, 158, 159, 161, 165, 171, 487, 492, 494, 498, 500, 503, 505, 506, 512, 514, 640
 Machiavelli 256
 Maciūtė R. 792
 Mackevičius J. 197
 Mačiulis-Maironis J. 20, 216; žr. Maironis
 Mačiulis J. 359; žr. Maironis
 Magdalena, šv. 331
 Mahley R. 700, 701
 Maholich C. 519
 Maironis 35, 356, 358, 359
 Majauskas S. 317, 318
 Makaraitis V. 308
 Maksimeika N. 450, 453
 Maksvelas 417, 731
 Maldeikis P. 34, 36, 39, 40, 41
 Malėnas (Malinauskas) Ign. 33, 35, 39, 40
 Malinauskaitė A. 117
 Malinauskas D. 214, 222
 Malinskis M. 80
 Mališkaitė B. 116
 Manasas 50
 Manelis V. 33, 34, 35, 36
 Mankeliūnas V. 40
 Mantvydas P. 33
 Mao N. H. 753
 Marchiori J. 369
 Marcinkevičius A. 18, 665, 667
 Marija, Svč. 13, 53, 54—64, 77, 98, 100, 102, 106, 116, 129, 130, 133, 134, 135—140, 618, 619, 621, 623
 Marija 132; žr. Valtorta
 Maritenas Z. 492, 493
 Mark 293

- Markaitis A. 110, 111, 112
 Marksas K. 350, 589, 591, 609, 655
 Martin R. 73
 Martinas 291, 292
 Martynas iš Dušnikų 328
 Martynas iš Lvoveko 330
 Masaitis Č. 19, 37, 721, 758
 Masilionis P. 100, 111, 116
 Maslov A. H. 518
 Masiulis K. 412, 429
 Matthews D. M. 695
 Matulaitis J., palaim. 29, 98, 101, 110, 308, 616, 619, 620, 621, 622
 Matulaitis K. A. 36, 38
 Matulionis J. K. 112
 Matulionis P. 214, 220, 222
 Matulionis T. 105
 Matulis S. 40
 Mauray M. 745
 Mažeika A. 25
 Mažeika Rasa 13, 791
 Mažiulis A. 39
 Mažvydas M. 349, 350
 Mecenis L. 298
 Meištavičius (Mejsztowicz) A. 357
 Mėliūnas 318
 Merkys V. 86, 111
 Meschede 286, 288, 293
 Mesijas 45, 46, 47, 49, 50, 56, 59, 60, 61, 92, 134, 138
 Mestersas C. 91, 92
 Meškalkinas E. 667
 Meškauskas J. 39
 Metelskaja V. A. 700
 Mickevičius A. 214, 622
 Mickevičius J. 302
 Miechowita M. 365
 Migliorini R. M. 132
 Miyashita K. 696
 Mikailaitė O. 39
 Mikalojus, šv. 105
 Milicerowa H. 288, 293
 Miliūnas E. 308
 Milius V. 14, 271, 294
 Millet L. 520
 Milžinas (Svogždys N.) 222
 Mincevičius V. 35, 36
 Mindaugas, Lietuvos kar. 206, 240, 259, 262, 263, 327
 Minkevičius J. 14, 303, 305
 Mintaučis J. 626
 Miskiewicz B. 288, 293
 Miškinis A. 119
 Miškinis V. 362
 Mitkus 301
 Miuleris A. 653
 Mlečka J. 197
 Mocarskis L. 196
 Mocartas 410
 Mohras P. A. 749, 752, 753
 Mokenna F. V. 518
 de Molina L. 730
 Molnar T. 520
 Monkevičius E. 16, 445, 475
 Monroe M. 529
 Molotovas 598, 608, 624
 Moras T. 661
 Morgan T. H. 385
 Morgan W. 752
 Morkus 46
 Morkūnas 350
 Morris 519
 Morzy J. 193, 197
 Moskovičius A. 555, 556
 Moskvich L. 451, 454
 Motekaitytė E. 115
 Motina Teresė 125
 Mozė 45, 46, 47, 780
 de Munas A. 658, 659
 Munykas (de Munnyk) A. 652
 Muravjovas M. 78, 299, 359
 Murphy R. E. 52
 Nalkowski W. 285
 Narbutas A. 177
 Narbutas I. 13, 141, 165
 Narbutas T. 39
 Narbutas, asesorius 328
 Naruševičius K. 189, 197
 Naruševičius S. 180
 Našlėnas P. 86
 Natanas 47, 48, 49, 51
 Natapov L. M. 745
 Natkevičius G. 308
 Naujokaitis P. 38, 39

- Navickaitė G. 114
Nehemijas 47, 93
Neimantas R. 712
Nekrašas E. 143, 430
Neselmanas G. H. F. 361
Neselovskis K. 202
Neter E. 396
Newman C. M. 738
Nicolet 746
Nieborskis S. 189, 191
Niedzialkovskis K. 216
Nikolajus I, Rusijos caras 74
Niutonas (Newton) I. 393, 396, 401, 407, 409, 410, 411, 417, 421, 758
Nobelis 398
Nonevičius E. 214, 222
Norkaitis J. 33, 34
Norum R. A. 705
Norušytė O. 638, 643
Norvaišas E. 19, 721, 739
de la Noue F. 256
Novickaitė U. 113

Oginskis L. 208
Ohgo T. Y. 696
Ohmishi A. 696
Okamas (Ockham) V. 143
Okulicz J. 287, 288, 293
Onaiyekanas J. 91
Orbini M. 366, 367, 368, 370
Orda N. 319, 320
Osimani A. 696
Ostrogiškis K. 259
Ozarinskis V. 308

Pabedinskas K. 17, 553, 565, 568, 569
Pacas K. 186
Pacas M. 186, 197
Pacas S. 189
Pacanka 215
Padelskis V. 40, 484
Page B. M. 745
Pakalniškis R. 652
Paknys J. 568
Pakštas K. 33, 35, 36, 37, 38, 40, 299
Pakštys 215
Palachas J. 528
Palemonas 259

Paliukas J. 109, 110
Paliulionis M. L. 29
Paltarokas K. 29, 39, 85
Pangonytė D. 18, 665, 711, 720
Parfionovas 191
Parulienė M. 584
Paskalis B. 119, 120
Paškus A. 421, 423, 426, 427, 430, 517, 518, 520
Patackas Algirdas 14, 792
Patackas Antanas 17, 792
Paukštys J. 100, 110
Paulis W. 396, 740
Pauliukas B. 101
Paulius, šv. 41, 55, 57, 67–72, 125–128, 485, 496, 529
Paulius III, pop. 781
Paulius V, pop. 730, 731
Paulius VI, pop. 132, 457, 459, 526, 789
Paukštys J. 85
Pavilanis V. 34
Pečkauskaitė M. 487, 488, 489, 510, 514
Pekniერიūtė Z. 114
Pempė K. 308
Pende N. 131
Penelopė 167
Penikienė V. 580
Penrouzas 289, 290
Penzias A. 402
Perret G. 286, 287, 288, 291, 293
Perštūnas P. 185
Petkauskas B. 25
Petkevičaitė-Bitė G. 32, 214
Petkevičius K. 349
Petkevičius P. 197
Petraitis D. 622
Petras Didysis, Rusijos caras, 367
Petras, šv. 58, 59, 69, 136, 137, 139, 613, 619, 620, 781
Petrauskas M. 220
Petrovas N. 449, 453
Petrulis A. 362
Piccolomini E. S. 366; žr. Pijus II
Piechnik L. 233, 235, 238
Piekosinskis F. 450
Pijus II, pop. 366

- Pijus IX, pop. 77
Pijus X, pop. 362, 458, 470, 653
Pijus XI, pop. 555, 785, 789
Pijus XII, pop. 132, 140, 459, 789
Pikūnas J. 34, 508, 514
Pilsudskis J. 218
Pyorala K. 707
Pisa Z. 720
Pivockis K. 335
Planckas M. 398, 399, 404, 406, 411, 740
Plateris A. 34
Platonas 169, 170, 416, 724, 743
Pleirytė-Puidienė O. 487
Plėšnys A. 13, 141, 143
Plutarchas 525
Pociecha W. 211
Počiulpaitė A. 15, 303, 333
Poderis J. 109
Polonskis V. 109
Popperis (Popper) K. R. 145—148
Poplietėkas (Poplietėk) J. 225, 226, 227, 231—239
Popovas V. 449
Porcijanka K. 667
Posevinas (Possevinus) A. 226, 227, 231, 235
Poška D. 728
Poupard P. 19, 22
Povilaitis B. 34, 35, 36
Povilas, šv. 351
Povilonis L. 109
Pranciškus, šv. 106, 110, 118, 328, 661
Pranciškus Asyžietis, šv. 99, 408, 498, 529
Praniauskis O. 29
Prapuolenis K. 29, 212, 216, 218, 222, 362
Pretorijus (Praetorius) M. 281, 285
Prėžyna W. 518, 520
Prometėjas 167
Protasevičius V. 27, 180, 330
Prunskis J. 24, 34, 35, 36, 39, 40
Pruskus V. 18, 611, 652
Przyalgovskis (Przyalgowski) V. 176, 177, 195
Ptolemėjas 151, 427, 758
Pufendorfas S. 258
Pugevičius K. 36, 37
Pupinis V. 36
Purakevičius P. 17, 553, 555, 571
Pušinis B. 85, 317, 318, 351
Puzaras P. 13, 43, 74
Puzinas J. 34
Rabikauskas P. 34, 35, 39, 40, 80, 232, 234, 235, 236
Rachneris K. 66
Račiūnas Pr. 109, 110, 115
Račkauskas J. 33, 39, 76
Račkauskis 215
Račkus J. 18, 665, 680, 696
de Rada R. Ch. 365
Radovas A. 604
Radvila A. S. 260, 261
Radvila Jurgis 260
Radvila Jonušas 254, 261
Radvila Rudasis 180
Radvilas B. 310, 312, 313, 316
Radvilos 255
Radwan M. 526
Radzivanienė A. 580
Radziwiłł A. S. 197
Rajput-Williams J. 705
Raleigh W. 257
Ramūnas-Paplauskas A. 41, 486, 488, 491
Ramunis S. 308, 316, 317
Rapoport T. A. 437
Rasiulytė Č. 113
Raslanas P. 605, 610
Raškinis A. 18, 19, 643, 721, 767
Raštikis S. 24
Ratcingeris (Ratzinger) J. 124, 126, 726, 731
Rauda P. 84, 85
Raudeliūnas V. 451, 454
Raugaitė Br. 115
Reinys M. 33, 36, 39, 40, 41
Reklaitis P. 33, 34, 38
Repšys R. 109, 116
Ribakova 675
Ribarskis (Rybarski) R. 185, 196
Ribentropas 598, 608, 624
Riemanas B. 406
Rifai N. 700, 705
Rimantienė R. 286, 293

- Rimgaudas 259, 263, 266, 267
 Rimkevičius S. 85, 100
 Rimkevičiūtė M. 115
 Rimša A. 262
 Rimšelis V. 13, 34, 39, 43, 53
 Rinkūnas A. 40
 Riomeris A. 319, 320
 Riomeris M. 478
 Risi F. M. 64
 Ritzmyer F. A. 52
 Rochedyeu E. 518
 Rocca A. 366—370
 Rodericus 369
 Roizijus 450, 453
 Rokas, šv. 295, 296, 338
 Rokotova N. 536
 Romanovas 596
 Romas G. 667
 Ropas A. 361
 Ropas E. 219
 Roschini G. M. 130, 132, 133, 140
 Rosen F. 381
 Rosolovskis S. 667
 Rostowski St. 234, 237
 Rubšys A. 12, 43, 45, 52
 Rudinskas 568
 Rudis A. 35, 36, 37
 Rudzinskas V. 18
 Ruemke K. C. 518
 Rugis J. 34
 Rugytė A. 34
 Rūkštelė A. 294, 300, 301, 302
 Rumiancevas 449, 453
 Russellis B. 758
 Rušdas I. 152
 Rzońca J. 196
 Sacharovas A. 301, 741
 Sadūnaitė N. 113, 583
 Saint-Hilaire E. G. 382
 Sakalauskaitė D. 115
 Sakalauskas (Sokołowski) 359
 Sakas-Sakavičius V. 310, 312, 313, 316
 Saldukas A. 570
 Saliamonaitė V. 115
 Saliamonas 33
 Salys A. 33—36, 39, 40, 353
 Saltykovas-Sčedrinas I. 449, 453
 Sandavičiūtė-Merlino I. 580
 Sapięga A. 176
 Sapięga P. J. 259
 Sapięgos 259
 Sasnovskis A. 450
 Saulius 48
 Schering A. G. 440
 Schillebeekxas E. 67
 Schlikas M. 412
 Schmausas M. 66
 Schobertas K. 529, 531
 Schumaker V. N. 705
 Sedlis S. P. 705
 Semetienė M. 584
 Sennas A. 33
 Sen Siuranas 726
 de Sent-Egziuperi A. 128
 Sereikytė A. 578
 Shapiro L. M. 709
 Shiryaev A. 738
 Shostrom 519
 Shrago E. 437
 Shug A. L. 437
 Sidrys L. 16, 791
 Sikstas V, pop. 613
 Simeonas 60
 Simplicijus 151
 Sinskaja E. N. 381
 Sirvydas K. 28, 254
 Sirvydis V. 667
 Skabeika 263
 Skardžius P. 353
 Skeltis A. 100
 Skirgaila, Lietuvos did. kunig. 258
 Skorochodas 734
 Skrupskelis Ign. 38, 41
 Skurskis N. 109, 110
 Skvireckas J. 29, 30, 39, 40, 84, 100, 351, 484
 Sladkevičius V. 22, 85, 87, 111, 622
 Slavėnienė L. 443
 Slezevičius M. 223
 Sližys R. 15, 371, 373
 Slotte J. P. 700
 Smetona J. 221, 223
 Smigielskis B. 82
 Smilga Z. 34
 Smilgevičius J. 110
 Smit M. 701

- Smitsonas (Smithsonas) J. 746
 Smoczyński W. 15
 Smuglevičius P. 201, 203, 206
 Sniadeckis A. 667
 Snow C. P. 740
 Socha Z. 185, 197
 Sokolowski L. 429
 Sokratas 170
 Solomencevas 596
 Sorelis (Sorel) G. 656, 657, 659, 662
 Sorensen M. 738
 Spelskis A. 318
 Soerskis B. 358
 Spinoza 408
 Springfield Jr. 440
 Sreig V. Y. 705
 Srinivasan S. R. 701, 707
 Stakelė S. 362
 Stakišaitis D. 18, 665, 700
 Stalinas 109, 110, 350, 351, 589, 591,
 592, 593, 595, 603, 605
 Stalioraitytė E. 18, 665, 711, 720
 Stabelytė J. 116, 117
 Stanislavičiūtė I. 442
 Stankevičius J. 85, 86
 Stankevičius M. 217
 Starkas J. 741
 Starkienė E. 578
 Stašys R. 362
 Staškevičius G. 182, 196
 Staugaitis J. 100, 277, 285
 Stefanikas V. 449, 453
 Stella E. 366
 Stempliovskis 331
 Stepień J. 526
 Steponavičiūtė T. 113, 114
 Steponavičius J. 22, 87
 Stickler A. 468
 Stöcklis A. 171
 Stoškus K. 487
 Strasser H. 738
 Strater S. J. 64
 Strykovskis M. 253—270
 Strojevas P. 449, 453
 Stulginskis S. 609
 Stuoka-Gucevičius L. 201
 Straizys V. 402
 Suarez P. 64
 Subačius G. 369
 Sučila A. 667
 Sungailienė A. 580, 584
 Supšinskis 222
 Surdokas C. 36, 39
 Sužiedėlis A. 39
 Sužiedėlis S. 34, 35, 38, 39, 40
 Svarinskas A. 583
 Svirskienė A. 442
 Svirskis V. 335, 345
 Szebhealy 746
 Szafrrowski E. 468
 Šalkauskas J. 15, 371, 391
 Šalkauskis S. 33, 35, 36, 37, 39, 41,
 171, 391, 428, 429, 430, 484, 485,
 487, 488, 492, 494, 500, 502, 505,
 507, 514, 536, 640
 Šatrijos Ragana 28
 Šauklys V. 109, 110
 Saulys K. 653
 Semogas J. 25
 Šeškevičius A. 110, 111
 Šerkšnas A. 35, 38, 39, 487, 488, 491
 Šešplaukis A. 41
 Šiaulėniškis M. 220; žr. Šikšnys M.
 Sidlauskaitė A. 36, 578, 583
 Sidlovskis S. 189
 Šikšnys M. 220; žr. Šiaulėniškis M.
 Silkaitis M. 39
 Šimkevičius G. 28
 Šimkevičius J. 202
 Šimkūnas J. 362
 Šimutis L. 35—38, 40
 Šipalis J. 308
 Siukščius A. 301
 Siukšta V. 197
 Škėrys A. 25
 Šleicheris A. 361
 Šlepetytė-Janačienė A. 17, 33, 36, 575,
 577, 580, 584
 Šliavas J. 284
 Šlikas (Schlik) M. 143
 Šmilingas H. 185
 Šmurlo E. 225, 235, 236, 237
 Sopara I. 213, 361, 362
 Sovys K. 317
 Špokauskienė O. 443
 Šrėdingeris (Schrödinger) E. 70, 726

- Srubauskis P. 28
 Steineris R. 513
 Sturms E. 287, 288, 293
 Sulcas 191
 Sulcienė L. 13, 141, 156
 Suliauskaitė E. 116
 Šulskis P. 109
 Sultė S. 18, 652—663
 Šveiceris A. 492, 498, 500, 505
 Svabaitė S. 115
 Sventaragis 259, 266
 Švitrigaila, Lietuvos did. kunig. 258
 Švogždys N. 222; žr. Milžinas
 Taboras A. 256, 259
 Tacitas 127, 368
 Taylor F. 752
 Takagi I. 709
 Talata J. 197
 Taliatas J. 329
 Tallat-Kelpša J. 219
 Tamas I. 741
 Tamkevičius S. 13, 43, 84, 112, 583
 Tautvilas, kunig. 258
 Telksnys S. 309, 310, 313, 316
 Teologas 654; žr. Sultė S.
 Teresė, šv. 127
 Teresė iš Lizjė, šv. 126
 Theiner A. 232, 235
 Thomas H. 675
 Thompson M. D. 696
 Thompson (Kelvin) L. 744
 de Thou J. A. 258, 260
 Tyla A. 13, 173, 175, 197
 Tininis V. 249
 Tiškevičius A. J. 196
 Tiškevičius 191
 Tiuringas 767
 Tolstojus F. 449
 Tolstojus L. 603
 Tomas Akviniėtis, šv. 66, 152, 426, 492, 658, 660, 731
 Tomas, šv. 152, 153
 Totoraitis J. 40, 98
 Tournefort J. P. 380
 Traidenis, Lietuvos did. kunig. 262, 263, 266
 Trajanas M. 330
 Tredici V. 131
 Treinys V. 308
 Treniota, Lietuvos did. kunig. 158, 259
 Trimakas K. 13, 43, 129
 Trizna G. 189, 190, 191, 197
 Truska L. 195, 197
 Tsao C. S. 696
 Tulaba L. 36, 39, 40, 626
 Tulevičius P. 17, 18, 792
 Tulminas (Toulmin) S. 147
 Tumas J. 359; žr. Vaižgantas
 Tumas-Vaižgantas J. 39, 78, 220; žr. Vaižgantas
 Turauskas E. 35, 36, 40
 Turauskienė E. 581
 Turesson G. 380
 Turmanas M. 653
 Tužilkova T. N. 438
 Uemura K. 720
 Undolskis V. 453
 Urbonas VIII, pop. 152
 Urbonas Ig. 37
 Urbonas J. 37
 Urbonavičius V. 222
 Usovičius V. 449, 450
 Uterman G. 708
 Uždaviny G. 2, 18, 19, 665, 667, 668
 Uždaviny I. 2
 Užkurnis I. 345
 Vabalevičius 318
 Vaičekonis P. 16, 445, 455
 Vaičiulaitis A. 33, 35, 36, 38, 40
 Vaičiūnas V. S. 16, 515, 521
 Vaičius A. 620
 Vaidevutis 258, 259, 266, 366
 Vainešteinas O. 269, 270
 Vainiūnaitė A. 792
 Vaišnys J. 37, 39
 Vaišvilaitė I. 13, 791
 Vaišvilkas, Lietuvos did. kunig. 240, 263
 Vaitiekūnaitė-Kaneb G. 583, 584
 Vaitiekus iš Sandečio 330
 Vaitkevičius J. 98
 Vaitonienė R. 17, 515, 537
 Vaitoška G. 17, 515, 532

- Vaižgantas 28, 35, 359, 652, 661
Vajda I. 738
Valančius M. 13, 29, 74—83, 176, 177, 195, 242, 249, 298, 299, 301, 302, 358, 621
Valavičius E. 260, 261, 331
Valdheimas K. 88
Valiukaitė E. 108
Valtorta M. 13, 43, 129, 130, 131, 133, 134, 137, 140
Vardys V. 34, 37, 39
Varnas A. 35, 300
Vasila A. 327
Vasilenka M. 451
Vasilenka V. 338, 345
Vasiliauskas A. 792
Vasiliauskas B. 792
Vasiliauskienė A. 16, 445, 447
Vaštokas R. 39
Vavilovas N. 15, 378, 379, 380, 382, 383, 390
Vaza Vladislovas 184, 185
Vaza Zigmantas 178, 181, 196, 205
Veblaitis P. 249, 300
Vega G. L. 705
Veisas (Weiss) A. M. 652, 656, 657, 662, 746
Vembrė J. 25
Venckus J. 100
Venckus P. 85
Venskauskaitė A. 115
Venskuvienė B. 579, 580—584
Vergote A. 518—520
Vernantas J. P. 169
Veronika, šv. 139
Vezin L. 520
Vyčas A. 568, 570
Vidmantas E. 14, 173, 212
Vyduņas 222, 536, 629
Vienažindys A. 359
Vygantas V. 39
Vijūkas Kojelavičius A. 270
Vilbasienė A. 317
Vilčinskas K. 25
Vileišiai, broliai 214, 301
Vileišienė E. 220
Vileišis A. 222
Vileišis J. 215, 222
Vileišis P. 222
Vileišytė B. 36, 40
Vilentas B. 349
Vilimas V. 35, 41
Vincentas Paulietis, šv. 103, 104, 105
Vincentas, šv. 103
Violardo G. 459
Virchow R. 286, 287, 288, 291, 293
Viršilai 297
Viskanta A. 220, 249
Vyšniauskaitė A. 14, 271, 273, 285
Vyšniauskaitė S. 114
Višomirskis J. 197
Vytautas, Lietuvos did. kunig. 177, 209, 241, 257—260, 263, 265, 268, 329, 330, 478
Vytenis, Lietuvos did. kunig. 206, 240, 256
Vitgenšteinas K. 414
Vitkauskaitė O. 114
Vitkauskas V. 15, 347, 349
Vitkus B. 25, 33
Vitov M. 287, 288, 293
Vitus R. 33
Vivekananda 533
Vizbaras J. 652
Vladimiras, šv. 450
Vlasovas I. 593
Voityla K. 429, 613, 614; žr. Jonas Paulius II
Voldemaras A. 657, 662
Vosylius 570
Vostokovas A. 449, 453
de Vries H. 380, 385
Wagner H. N. 440
Warren G. 696
Watkins M. 583
Weber W. 746
Wegener A. L. 752
Weilas H. 741
Weyprechtas K. 746
Weisgraber K. H. 701
Weiskopfas V. 399
Wert J. 111
Whipple F. L. 746
Willemse J. 526
Wilsonas K. 402
Winocour P. H. 706

- Wislański T. 286, 293
 Witort J. 302
 Wittich W. 286, 287, 291, 293
 Wu 398
 Zaberezinskis J. 264
 Zablockis A. 189, 191
 Zaborskaitė V. 14, 791
 Zajančkauskas (Zajączkowski) L. 363
 Zaleskis J. 265
 Zalienė G. 443
 Zalivskis K. 189
 Zaluskis A. 447, 448, 452
 Zannis V. J. 701
 Zdanavičius L. 214
 Zdebskis J. 116
 Zdelarič T. 32
 Zeiglas 191
 Zenovičius J. 187, 197
 Zevickis 191
 Zilboorg G. 518
 Zimanas G. 354
 Zinkevičius Z. 15, 355, 347
 Zita, šv. 104, 578
 Zoumbos N. C. 696
 Zubrus J. 111
 Zumeris B. 40
 Zveravičius S. 215—218
 Zeižienė T. 792
 Žekonienė V. 15, 371, 441
 Želigovskis L. 357
 Zemaitė 214, 285, 341
 Zemaitienė J. 584
 Zemaitis A. 17, 553, 559
 Zemaitis S. 528
 Žemaitytė Z. 294, 301, 302, 338, 345
 Žeromskis K. Ch. 197
 Žygas A. 14, 791
 Žygelis 191
 Žygimantas Augustas, Lietuvos did. kunig., Lenkijos kar. 205, 260, 264, 329
 Žygimantas Kęstutaitis, Lietuvos did. kunig. 263, 266
 Žygimantas Senasis, Lietuvos did. kunig., Lenkijos kar. 205, 259, 260, 263, 329
 Zilevičius L. 211
 Zilinskas T. 652
 Zilinskienė V. 437
 Ziliūtė J. 113
 Zitkus K. 85, 86
 Žiugžda J. 351, 354
 Ziūraitis T. 25
 Zukaitė I. 115
 Zukas V. 262
 Zulys V. 269
 Zvironas A. 299
 Аваккумов В. 695, 696
 Алёнене А. 696
 Алехин Е. 696
 Барткевичене В. 696
 Бергсон А. 662
 Быховский В. 696
 Вавилов Н. И. 390
 Вавилов С. 429
 Вайнберг С. 429
 Вейскопф В. 429
 Вернан Ж. 171
 Восленский Н. 609
 Гдлян Т. Х. 609
 Глузман М. Х. 440
 Гуковский К. 285
 Гусейнов А. 171
 Девис П. 429
 Зовите В. 696
 Иррлиц Г. 171
 Йонаускене И. 695, 696
 Кальнев В. 696
 Канопкайте С. 695, 696
 Кант И. 171
 Киржниц Д. 429
 Клементьева И. 695, 696
 Лазарева А. 696
 Линде А. Д. 429
 Машковский М. Д. 440
 Мильнер Р. С. 440
 Рачкус Ю. 695, 696
 Розенталь И. Л. 401

Смирнова Т. 695, 696

Станкевичюс В. 696

Тарасевичене Л. 695

Хокинг С. 429

Церетелли И. 609

де Шарден П. Т. 430

Эйнштейн А. 429

Элиаде М. 171

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA
SUVAŽIAVIMO DARBAI, XV

Redaktorės J. Kardelytė, L. Sidarienė

SL 1902. 51 sp. 1. Tiražas 800 egz. Užsak. 771. „Katalikų akademijos“ leidykla,
Jakšto 9, Vilnius. Spaudė Poligrafinių paslaugų įmonė, A. Strazdelio 1, Vilnius.
Kaina sutartinė.